

॥ ॐ श्री अर्ह नमः ॥

॥ स्वपरसमयधाराधारपासीण-शामनसम्राट्-जगद्गुरु-सर्वतन्त्र-
स्वतन्त्र-सूरिचक्रचक्रवर्ति-तपागच्छाधिपति-भट्टारकाचार्य-
महाराजाधिराज-प्रत्युपाभिस्मरणीय-
श्री विजयनेमिसूरिभगवद्भ्यो नमो नमः ॥
॥ तपागच्छगगनाङ्गणभास्कर-भट्टारकाचार्यश्रीहीरविजयसूरीश्वर-
विनेयोपाध्यायश्रीकीर्तिविजयगणेशिष्योत्तंसमहोपाध्याय
श्रीविनयविजयगणिविनिर्मितः ॥

॥ श्रीलोकप्रकाशः ॥

॥ तस्य चायं ॥

2

॥ द्रव्यलोकप्रकाशसत्कसर्गत्रयात्मकः
प्रथमो विभागः ॥

॥ यंत्रचित्रटिप्पण्यादिविभूषितगूर्जरभाषानुवाद-
विस्तृतविवेचनसमलङ्कृतः ॥

॥ विवेचनादिप्रणेता ॥

॥ तपागच्छाधीश्वरश्रीमद् विजयनेमिसूरीश्वरपट्टधरशिष्यः

सिद्धान्तवाचस्पति-न्यायविशारद

श्रीविजयोदयसूरिः ॥

॥ प्रकाशयित्री ॥

॥ संवत् २४६०] प्रति १००० [विक्रम संवत् १९९०

साहाय्येन राजनगर (अमदावाद) स्था

श्री जैनग्रन्थप्रकाशकसभा ॥

वीर संवत् २४६०] प्रति १००० [विक्रम संवत् १९९०

DELISTED

श्री ६. ५. १. ५१

R...

2001

॥ नमो सिद्धचक्रस्त ॥

॥ नमो सिरिगुरुणेमिसूरीणं ॥

॥ शार्ङ्गलविकीडित ॥

जेनो उत्तम बोध शोध करतो, तत्त्वार्थना तत्त्वनी ।
एकीसाथ प्रशंसना मतिधनो, जेना करे सत्त्वनी ॥
पाम्यो हुं ध्रुतबोध योगविधिने, जेना प्रसादे करी ।
वंदुं श्रीगुरु नेमिसूरिचरणे, ते उपकारो स्मरी ॥ १ ॥

॥ प्रस्तावना ॥

धर्मवीर प्रियबंधुओ ! अविच्छिन्नप्रभावशालि त्रिकालाबाधित आपणुं
श्री जैनेन्द्रदर्शन सर्व दर्शनोमां प्रधानपद भोगवे छे, ते व्याजवी ज छे. कारण के ते
जैनेन्द्र दर्शन ज अन्य सर्व दर्शनोने उचित न्याय आपवा समर्थ छे. माटे ज जैनेन्द्र
दर्शन “निष्पक्षपातिदर्शन” “अनेकांतदर्शन” एवा नामयी ओळखाय छे. जुओ !

“अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावाद्—यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।
नयानशेषानविशेषमिच्छन्, न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ १ ॥”

एज आशयथी महर्षि भगवंतोए ते लोकोत्तर दर्शनने समुद्रनी उपमा
आपी छे, तेमज अन्य दर्शनोने नदी समान कखा छे. जुओ—

“उद्धाविव सर्वसिधवः, समुदीर्णास्त्वयि नाथ ! दृष्टयः ।
न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविभिन्नासु सरित्स्विबोदधिः ॥ १ ॥”

जेम समुद्रमां सर्व नदीओनो समावेश थाय छे तेम जैनेन्द्र दर्शनमां ज
सर्व दर्शनोनो समावेश थाय छे. अन्य प्रत्येक दर्शननो आगीया जीव जेवो

પ્રકાશ પણ જૈનેન્દ્ર દર્શનના એક અંશને જ આભારી છે, જેથી સમજી શકાય તેમ છે કે—અન્ય દર્શનો અપૂર્ણ અને આપેશ્વિક જ્ઞાન સંપાદન કરાવવામાં અસમર્થ છે. કારણ કે તે જે દર્શનજ્ઞ સ્વાત્મક વસ્તુઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાની નથી માટે જ કોઈ કોઈ ચાલતમાં એકાંતવાદ સ્થાપવા જતાં અનેકાંતવાદ સ્વીકાર્યો હોય તેમ અનેક સ્થળે જણાય છે, જે વાત પ્રસંગે જણાવવી યોગ્ય છે.

તાત્પર્ય એ કે—મોક્ષસાધનને કષ્ટાદિની શુદ્ધિ દર્શાવવાપૂર્વક સંપૂર્ણ રીતે પ્રતિપાદન કરનાર—ભવોભવ ચાહવાલાયક શ્રી જૈનેન્દ્ર દર્શન જ છે, માટે જ મંત્રી વસ્તુપાત્રે અંતિમ સમયે એ જ માન્યું છે કે—

“યન્મયોપાર્જિતં પુણ્યં જિનશાસન-સેવયા ॥
જિનશાસનસેવૈવ તેન મેઽસ્તુ ભવે ભવે ॥ ૧ ॥”
“શાસ્ત્રાભ્યાસો જિનપદનતિઃ સંગતિઃ સર્વદાર્ઙ્યઃ,
સદ્વૃત્તાનાં ગુણગણકથા દોષવાદે ચ મૌનમ્ ।
સર્વસ્થાપિ પ્રિયહિતવચો ભાવના ચાત્મતત્ત્વે,
સમ્પદ્યન્તાં મમ ભવભવે યાવદાત્મોઽપવર્ગઃ ॥ ૧ ॥”

શાસનની સેવા તો લોકોત્તર ફલદાયક છે એમાં તવાઈ શી ? પરંતુ તેનો પ્રેમ પણ ળ્હાળના જેવું કામ કરે છે, માટે જ શ્રીમાન વાચકવર્યે કહ્યું છે કે—

“અસ્માદૃશાં પ્રમાદગ્રસ્તાનાં ચરણકરણહીનાનાં ।
અબ્ધૌ પોત ઇવેદ પ્રવચનરાગઃ શુભોપાયઃ ॥ ૧ ॥”
“વિષયાનુબન્ધબંધુર-મન્યન્ન કિમપ્યહં ફલં યાચે ।
કિંત્વેકમિદ્ જન્મનિ, જિનમતરાગં પરગ્રાપિ ॥ ૨ ॥”

આવા સર્વ દુઃસ્વનાશક જ્ઞાનાનન્દના ચિલાસથી ભરેલા—સર્વસંપત્તિદાયક જૈનેન્દ્રશાસનમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ સંક્ષેપે જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયારાધનથી અને વિસ્તારે ઉત્તમ વર્ણનાદિ ગ્રંથના આરાધનથી કરી છે. જુઓ—

જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ ॥ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ॥

અહીં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે ક્રિયાની પહેલાં જ્ઞાન કેમ કીધું ? હસદ—ક્રિયાની નિર્દોષ આરાધના તો જ્ઞાનને આધીન છે, માટે જ કહ્યું છે કે—

પદમં નાર્ણં તજો દયા૦ ॥ નાર્ણં પયાસર્ગં સોહજો—તવો સંજમો ઝ ગુણિધરો૦ ॥

આ જ અભિપ્રાયે જ્ઞાનને આદિમાં કહ્યું છે. પણ જ્ઞાનની આવશ્યકતાને સમજતા શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે કે—ત્રીજા લોચન સમાન, અલૌકિક સૂર્ય સમાન, આશ્ચર્યકારી ઘરેળા સમાન, ચોર ન ચોરે તેવા ધન સમાન સમ્યગ્જ્ઞાન છે. હેય પદાર્થોથી નિવૃત્તિ અને ઉપાદેય પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર પણ તે જ જ્ઞાન છે. કૃત્યાકૃત્યાદિની પિછાણ—ચારિત્રની સાધના—ચિન્તની નિર્મલતા—કષાયનો અચ પણ પૂર્વોક્ત જ્ઞાનથી જ કરી શકાય છે. માટે જ તેને સૂર્ય—વજ્ર વિગેરેની ઉપમા આપી છે. અન્યત્ર એમ પણ કહ્યું છે કે—પીયૂષમસપ્તદ્રોત્થમિત્યાદિ ॥ જ્ઞાનથી પવિત્ર બનેલી ક્રિયા સોનાના ઘડા જેવી કહી છે. તથા જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયારાધનથી થયેલો કમંભ્રમ દુર્ગધમંદૂકચૂર્ણની જેવો કહ્યો છે. માટે જ જ્ઞાનવિનાની ક્રિયા સ્વચ્છોત પ્રકાશતુલ્ય કહી છે. અને જ્ઞાનને અપેક્ષા સૂર્યતુલ્ય કહ્યું છે, સ્વર્ગ મનુ-પ્યત્વ પણ આવા જ જ્ઞાનથી મેળવી શકાય છે, તેથી આવા જ્ઞાનને ધારણ કરનાર ભ્રમણ વિગેરેની કાર્ધગતિ શાસ્ત્રમાં દર્શાવી છે. એમ હોવાથી અનેક અપેક્ષાઓને ધ્યાનમાં લઈને પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ જ્ઞાનના ઉત્કર્ષને ચારિત્ર કહ્યું છે. પટલે ત્યાં જ્ઞાનનો પરિપાક હોય ત્યાં અવશ્ય ચારિત્ર હોય જ, માટે જ કહ્યું છે કે—
'જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ' ॥ આવા જ્ઞાનકલ્લોલથી મીંજાયેલા મનવાળા જીવો મોહરાજાનો મુલેથી પરાજય કરી શકે છે. મિથ્યાત્વરૂપી પર્વતના પક્ષને છેડી નાંચનાર જ્ઞાનરૂપી વજ્રથી શોભાયમાન યોગી—નિર્ભયપણે આત્માનંદરૂપી નંદન-વનમાં શક્રની માફક ક્રીડા કરે છે. આવા જ્ઞાનના બલે જ—કર્મોદયકાલે પણ જ્ઞાનીને હેશ થતો નથી, એમ તો ગીતા પણ કબૂલ કરે છે. જુઓ—જ્ઞાનિનોઽજ્ઞા-નિશ્વાસ૦ ॥ કૃતાર્થ પણ તેવા જ્ઞાનીને જ કહ્યા છે. જુઓ—

તે ધન્ના સુકયત્થા, જેસિં નિયતત્તચોહરુહજાયા ।

જે તત્તચોહમોર્ડ, તે પુજા સવમધાર્ણ ॥ ૧ ॥ इत्यादि—

एकांत पक्षवालाओं પણ પોતાના અભિપ્રાયानુસારે જ્ઞાનને તો મુક્તિના સાધનરૂપે સ્વીકારે જ છે. જુઓ 'ઋતે જ્ઞાનાન્ન મુક્તિઃ' ॥ 'પંચવિંશતિ-તત્ત્વજ્ઞઃ મુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ જ્ઞાનાન્નિઃ સર્વકર્માણિઃ ॥ પરંતુ ભિન્નતા ત્યાં જ જણાય છે કે તેઓ અપેક્ષા જ્ઞાનના અભાવે જ્ઞાનથી જ મુક્તિ માને છે.

ઘટલે ક્રિયાને માનતા જ નથી અને પરમપ્રભાવસંપન્ન શ્રી જૈનેન્દ્રદર્શન જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયાથી મુક્તિ માને છે. એનું રહસ્ય એ છે કે—જ્યારે પ્રત્યેક જ્ઞાનમાં અને ક્રિયામાં મુક્તિ પમાડવાનું દેશથી સામર્થ્ય છે ત્યારે સંપૂર્ણ સામર્થ્ય તો હમયમાં જ રહેલું છે. જેમ ગાઢાને ચલાવવાનું સામર્થ્ય પ્રત્યેક પૈડામાં દેશથી છે અને બંનેમાં સંપૂર્ણ રહેલું છે, તેમ જ્ઞાનક્રિયામાં પણ સમજવું. વઢી એ પણ ધ્યાન બહાર ન જ હોવું જોઈએ કે જ્ઞાનવિનાની ક્રિયા અંધજેવી અને ક્રિયાવિનાનું જ્ઞાન પંગુ- (પાંગળો માણસ) ના જેવું છે. જેમ વનમાં સઠગેલા દાવાનલના પ્રસંગે મેલેને અંધમાં ચાલવાની શક્તિ હોય પણ જ્યાંસુધી પાંગળાને સ્વભે વેસાડી તેના વતાવેલા માર્ગે અંધજન ન ચાલે ત્યાંસુધી દાવાનલના દુઃસ્વથી ન બચે, તેમ જ્ઞાનક્રિયા હમયનું આરાધન ન કરે તો આ જીવ સંસારદાવાનલથી શું બચે સ્વરો કે ? ન જ બચે.

પૂર્વે કહેલ જ્ઞાન—સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ શ્રી ભગવતીસૂત્ર તથા શ્રી નંદીસૂત્રાદિમાં પાંચ પ્રકારનું કહેલ છે. યુક્તિ પણ એમ જ જાહેર કરે છે કે—જેમ દુનિયાના પ્રકાશક સૂર્યાદિ પાંચ છે તેમ જ્ઞાન પણ પાંચ કહ્યા છે; કારણ કે તે પણ પ્રકાશક જ છે. પ્રકાશ અને જ્ઞાન એ બે સમાન અર્થવાળા શબ્દો છે. માટે જ નાણં પયાસયં૦ इत्यादि પૂર્વધર ભગવંતોએ કહ્યું છે. આ પાંચે જ્ઞાનમાં સ્વપરસ્વરૂપને જણાવનાર શ્રુતજ્ઞાન જ છે. જેમાં દ્વાદશાંગી એ મુખ્ય ગણાય છે. તે અંગરચત્તાના સંબંધમાં એમ સમજવું કે—જેમ એક પુરુષ વૃક્ષ ઉપર ચઢી ફૂલો મેળા કરી નીચે નાંહે, તે ફૂલોને માઢી વચ્ચમાં ફીલી માઢા બતાવે છે તેમ પૂજ્યપાદ સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર મહારાજાએ કેવલજ્ઞાનરૂપ વૃક્ષઉપર ચઢી અનેકાર્થરહસ્યગર્ભિત સકલ-જીવોપકારિણી સુધાસમાન દેશનાદ્વારા કહેલા વચનોરૂપી પુષ્પોને વીળીને યથાર્થ સ્વરૂપે વીજબુદ્ધિના નિધાન પૂજ્ય શ્રી ગણધરભગવંતોએ આચારાંગાદિ સૂત્રોરૂપી માઢા ગુંથી. માટે જ કહ્યું કે—अर्थं भासद् अरहा, सुत्तं गंधंति गणहरा निउणं ॥ શ્રુતકેવઢી આદિ સ્થવિર ભગવંતોએ અંગોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઉપાંગાદિની રચના કરી. આ પ્રસંગે એ પણ ધ્યાન બહાર ન જ હોવું જોઈએ કે—દૂધમાં જેમ ઘી રહેલું છે, તેને વિચક્ષણ પુરુષ જુદું કરી શકે છે એમ અંગસૂત્રો દૂધ જેવા અને નિર્ચુક્તિ-ભાષ્ય—ચૂર્ણી ઘી જેવા સમજવા. ચતુર્દશપૂર્વધર શ્રી મદ્રવાહુસ્વામી આદિ મહા-પુરુષોએ તે સૂત્રની સાથે અભિન્ન સ્વરૂપે રહેલા નિર્ચુક્ત્યાદિને જુદા ગોઠવ્યા, એમ સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ શ્રી વિભાવપ્રજ્ઞાતિસૂત્રમાં કહેલ સુત્તત્થો સ્વલ્લ પદમો૦

હત્યાદિ વચનથી જાણી શકાય છે. પૂર્વે એ આગમરૂપ ગણાતા સૂત્રોના દરેક પદનું ખારે અનુયોગગર્ભિત વ્યાખ્યાન કરવામાં આવતું હતું. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ અવસર્પિણીના દુષમ કાલના પ્રભાવે જીવોની થતી બુદ્ધિમંદતાથી તે તે અનુયોગોમાં થતી ગુંચવણ વિગેરે કારણો ધ્યાનમાં લઈને પૂજ્યપાદ—જગદ્ગુરુ—ન્યૂનદશપૂર્વધર ભગવાનશ્રી આર્યરક્ષિતસૂરીશ્વરજી મહારાજાણ તે ચારે અનુયોગોને પ્રત્યેક સૂત્રોમાં જુદા જુદા રહેંચ્યા ત્યારથી તે તે સૂત્રોનું વ્યાખ્યાન તે તે અનુયોગને આશ્રયીને જ કરવામાં ગૌરવ છે. વઢી હાલની અનેક શોધ-શ્લોકો પણ તે જ વિદ્યા—મંત્ર વિગેરેના સ્વજાના સમાન આગમોમાંથી જ નીકળી છે. કારણ કે તે આગમોમાં જ કર્મવાદ—પરમાણુવાદ—આત્મવાદ વિગેરે સંપૂર્ણ અપૂર્વ ફિલોસોફી ભરેલી છે. મારં કહેવું જોઈએ કે—દરેક પરમાણુ જુદા જુદા સ્વરૂપે પરિવર્તન પામે છે, માટે વાસ્તવિક રીતે રાગદ્વેષનું સ્વરૂં કારણ કોઈ અન્ય છે જ નહીં, કેવલ અજ્ઞાનજન્ય જુદી જુદી પ્રતીતિ થાય છે. એમ જૈનાગમ પહેલેથી જ ફરમાવે છે. વઢી શબ્દને આકાશનો ગુણ છે એમ માનનારા નૈયાયિકોને જૈનદર્શન પહેલેથી જણાવતું હતું કે—‘શબ્દ એ પૌદ્ગલિક પદાર્થ છે.’ એમ નહીં સ્વીકારનારા તેઓ ફોનોગ્રાફની શબ્દને કેવલ (પકડવાની) કરવાની શક્તિ જોઈને હવે કબૂલ કરે જ છે. કારણ ગુણ તો પકડાય જ નહિ; પુદ્ગલ જ પકડી શકાય. એ વાત તો જગજાહેર છે. વઢી વાયરલેસ ટેલીગ્રાફની શોધશ્લોકને જૈનદર્શન નવીન શોધ-શ્લોક તરીકે સ્વીકારતું જ નથી; કારણ કે અમારા નિર્દોષ સુવર્ણસમાન પવિત્ર આગમો પહેલેથી જ ઢિંદિમ વગાડીને જણાવે છે કે—તારના અનુસંધાન વિના પણ મુષોપા ઘંટાના શબ્દો અસંખ્ય યોજન દૂર રહેલા બીજા વિમાનોની ઘંટાઓમાં ઊતરે છે. તે સાંભળવાદ્વારા દેવતાઓ કલ્યાણકનો મહોત્સવ કરવા સાવધાન થાય છે. એ શબ્દશક્તિ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે? સદાકાલ આરંભપરિગ્રહથી નિવૃત્ત રહેનારા આપણા શ્રીતીર્થંકરદેવો આરંભપરિગ્રહાદિથી બનતા ઇશ્પેરીમેંટ (પ્રયોગ) અજમાવ્યા ફિવાય માત્ર કેવલજ્ઞાનથી જાણ્યા બાદ દેશનાદ્વારા કહે છે કે—વે વાયુના યોગે પાણી નીપજે છે. આ વાત જુઓ સૂયગડાંગસૂત્રમાં વાતયોનિ પાણી કહ્યું છે. તથા વનસ્પતિમાં જીવ છે એમ કહેલું છે. (જુઓ આચારાંગસૂત્રમાં) એમ છતાં હાલના શોધશ્લોક કર નારાઓ, જેઓ હવેલ વાતને નવીન શોધશ્લોક તરીકે જાહેર કરે છે, તેઓ જૈન-સિદ્ધાંતનો પૂરેપૂરો અનુભવ નહિ હોવાને લઈને જ તેમ જણાવે છે. વઢી આત્માના

અસંખ્ય પ્રદેશો, દરેક પ્રદેશે રહેલી અનંતી જ્ઞાનાદિ પર્યાયો, દરેક આત્મપ્રદેશે ચૌ-
ટેલી અનંત પરમાણુમય અનંતી કર્મવર્ગેણાઓનો દરેક પરમાણુ-કચે ટાકમે કેવા પરિ-
વર્તનને પામે છે ? વંધ-ઉદય-ઉદીરણ-રુત્તા-અવાધાકાલ-સ્થિતિઘાત-રસઘાત-
ગુણબળી-ગુણસંકટ-નિરેશ્વરજના-વરણકરણરુત્તરી-કપ-છેદ-તાપ વિગેરેનું અપૂર્વ
સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અલૌકિક તત્ત્વજ્ઞાન-કહો તો સ્વરા કે જૈનેન્દ્રાગમો (જૈનસાહિત્ય)
સિવાય અન્યત્ર ક્યાં છે ? આવા જ આશયને લઈને એક મહાપુરુષે શાસ્ત્રાભ્યાસ
વિગેરે સાત વાનાં મને ભવોભવ મઝજો એમ કહેલ છે એમ પહેલાં પળ કહ્યું છે. અઢાર
હજાર શીલાંગરથ આદિની સંખ્યાને ધ્યાનમાં લઈને ગણધર ભગવંતે જેઓના ૧૮
હજાર આદિ ઘમળા ઘમળા પદો બનાવ્યા છે, તે પવિત્ર આગમો કાલાદિક દોષે કરી
પૂર્વે સ્થિતિને જાલવી શક્યા નથી એમ દેખાતું પ્રમાણ પણ સાક્ષીતી કરાવી શકે
તેમ છે. તો પણ જૈનસાહિત્ય જેટલું વિશાલ અને સુસંગત સ્વરૂપમાં હાલ મોજુદ છે
તેટલું ભાગ્યે જ અન્ય કોઈ દર્શનનું સાહિત્ય દર્શે. તત્ત્વજ્ઞાનના પિપાસુ બુદ્ધિશાળી
વર્ગને પણ જૈનસાહિત્યજ-સંતોષ પમાડશે, એ વાતમાં વેમત હોય જ નહીં.
કુદરતનો નિયમ એવો છે કે જેના પાંચો-ભીત-પાટલા મજબૂત હોય તે જ મહેલ
ટકાડ કહી શકાય, તેમ જૈનસાહિત્યરૂપી મહેલના ત્રણે વાના મજબૂત હોવાથી તે
વિજયવંત વર્તે છે, અને વર્તશે. ત્રણ વાનામાં પાંચા સમાન નિર્દોષ-જાંતરસસિધુ
શ્રી વીતરાગ દેવ જાણવા. ભીત સરસ્વા કંચનકામિનીના ત્યાગી-નિરમિલાપિ શુદ્ધ
ગુરુ સમજવા. તથા પાટલા સમાન-અચિન્નિદ્ધજ પ્રભાવશાળી ત્રિપુટી (કપ, તાપ,
છેદ) શુદ્ધ દયામય ધર્મ જાણવો. એ જ કારણથી જેઓ જૈનસાહિત્યનો આંશિક વ્રોધ
ધરાવે છે, એવા તે પાશ્વિમાત્મ્ય વિદ્વાનો પણ જૈન સાહિત્યને જ સુત્તકંઠે પ્રશંસે છે,
એમ અનેક આધારોદ્ધારા કહી શકાય તેમ છે.

જૈનસાહિત્યમાં બનાવેલા એક પણ પદાર્થનો સંપૂર્ણ સંગીન વ્રોધ-તેનાથી
બીજાં તમામ પદાર્થોને જાણ્યા સિવાય ન જ થઈ શકે. માટે જ કહ્યું કે-જે એમ
જાણઈ સે સર્વ જાણઈ૦ ॥ એકો ભાવઃ સર્વથા યેન દૃષ્ટઃ સર્વે ભાવાઃ સર્વથા
તેન દૃષ્ટાઃ૦ ॥ इत्यादि ॥ એજ કારણથી સર્વે સૂત્રોના ચથાર્થ અર્થો ગુરુદ્વારાજ
જાણી શકાય. જુઓ-સર્વે સુત્તથથા ગુરુમહીણા ॥ સ્વતંત્ર અભ્યાસથી તો
વિપરીત વ્રોધ થાય, તેથી સંસારભ્રમણ વધે, માટેજ વ્યવહારસૂત્રમાં જીતવ્યવ-
હારને અનુસારે સૂત્ર મળાવવાને વીક્ષાપર્યાયનો નિયતકાલ જણાવ્યો છે.

આવા પરમપ્રભાવસંપન્ન શ્રી જૈનસાહિત્યમાં આગમરૂપે ગણાતા સિદ્ધાંતોનો સાધુવર્ગ સિવાય અન્ય વર્ગ લાભ લઈ શકતો નથી. કારણ કે દરેક સિદ્ધાંતના અભ્યાસમાં કારણભૂત પવિત્ર યોગોદ્વહનની ક્રિયા છે. જેનો સાધુવર્ગ જ અધિકારી છે. તેથી દરેક વર્ગને તેઓમાં કહેલ ભાવોનો વ્રોધ થાય; તે સારૂ શ્રીઅંગ-ઉપાંગાદિમાંથી રહસ્ય પ્રહણ કરીને પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિ ભગવંતોણ શ્રીતત્ત્વાર્થ-સંપ્રહણિ-ધર્મસંપ્રહણિ-પ્રવચનસારોદ્ધાર-ક્ષેત્રસમાસ-પંચસંપ્રહ-કર્મપ્રકૃતિ આદિ ગ્રંથો બનાવ્યા છે. આ ગ્રંથો પણ ઘણા જ વિસ્તીર્ણ-મહાર્થવાલા-ગાહન-તીક્ષ્ણબુદ્ધિગમ્ય હોવાથી તે તમામ સૂત્રાદિ-માંથી સાર સાર પ્રહણ કરીને ગીતાર્થશિરોમણિ પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી મહારાજે આ શ્રીલોકપ્રકાશ નામનો અપૂર્વ રત્નનિધાનની જેવો ગ્રંથ બનાવ્યો છે.

જેમ કુંચીવિના મ્હેલનું દ્વાર ઉઘાડી શકાય નહીં, તેમ આગમરૂપી મ્હેલનું દ્વાર ઉઘાડવાને કુંચીસમાન ગણાતા શ્રી ભગવત્-પ્રકાશ-નંદીમૂળ-અનુષ્ટોત્ર-દ્વારસૂત્ર-જંઘૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ-જીવાભિગમ-બૃહલ્ક્ષેત્રસમાસાદિમાં તે તે સ્થલે રહેલ સમજવામાં કઠીન કરણાન્નાયાદિ પ્રક્રિયાને તથા અન્ય પદાર્થસ્વરૂપને સરલરૂપે જણાવવાપૂર્વક સુબોધ શબ્દરચના પણ ગ્રંથકારે આ ગ્રંથમાં ઘણી જ સરસ વાપરી છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથકારે આ ગ્રંથનું અન્ય કોઈ નામ ન રાખતાં લોકપ્રકાશ એવું નામ કેમ રાખ્યું ? ઉત્તર-જેના વલ્લે જીવની ઊર્ધ્વગત્યાદિ થાય છે તેવા ધર્માસ્તિકાયાદિ અલોકમાં નથી. અનંતા તીર્થંકરાદિ શલાકા પુરુષો લોકમાં જ થયેલા હોવાથી લોકની પ્રધાનતા છે. ધર્મસામગ્રી પણ અહીં જ છે, દર્શનાદિ શુદ્ધિકારક વિશિષ્ટ પદાર્થો પણ લોકમાં જ રહેલા છે; માટે જ લોકમાં વિશેષ વક્તવ્ય હોવાથી લોક-પ્રકાશ નામ રાખ્યું હોય એમ સંભવે છે. પ્રકાશનો અર્થ જ્ઞાન પણ થાય છે, માટે લોકના સ્વરૂપને જણાવનાર એવો ગ્રંથ લોકપ્રકાશ કહી શકાય.

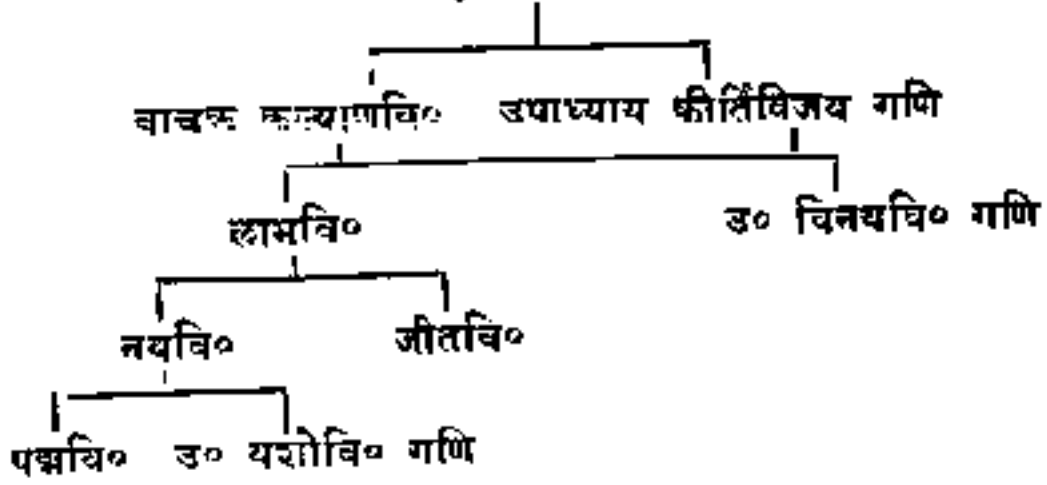
લોકમાં અને અલોકમાં રહેલા સકલ પદાર્થો દ્રવ્યાદિ ચારની અપેક્ષાએ ચાર સ્વરૂપમાં વહેંચાયા છે. સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાએ દરેક પદાર્થોમાં અસ્તિત્વ રહેલું છે અને પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ રહેલું છે. એમ દરેક પદાર્થોનું અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ-દ્રવ્યાદિ ચારની અપેક્ષાથી જ જાણી શકાય છે. એથી જ સપ્તભંગી આદિની ઉત્પત્તિનો પણ વ્રોધ થઈ શકે છે. તે ચારેનું નિરૂપણ હોવાથી આ ગ્રંથના ચારે વિભાગો અન્વર્થ પોતપોતાના નામથી કહેવાય છે. ૧ દ્રવ્યલોકપ્રકાશ. ૨ ક્ષેત્રલોકપ્રકાશ. ૩ કાલલોકપ્રકાશ. ૪ ભાવલોકપ્રકાશ.

દ્રવ્યલોકપ્રકાશના ૧૧ વિભાગો છે જે સર્ગના નામથી કહ્યા છે.

ગ્રંથકારના પરિચય પરસ્પે પટલું જાણી શકાય છે કે તેઓશ્રીના તેજપાલ નામના પિતા અને રાજશ્રી નામના માતૃશ્રી હતા. સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સમેત શ્રી હૈમલધુ-પ્રક્રિયા વિગેરે જોવાથી તેઓશ્રી વૈયાકરણશિરોમણિ હતા એમ કહી શકાય છે. શાંતસુધારસ ગ્રંથ, અનેક સ્તોત્રો તથા નયકર્મિકા વિગેરે તેઓશ્રીની અપૂર્વ કૃતિઓ સંસ્કૃતકાવ્યરચનામાં તથા નયપ્રમાણાદિનિરૂપણમાં પણ તેમની કુશલતા જણાવે છે. શ્રીકલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકા પણ તેઓશ્રીએ રચનાવી છે. શ્રીપાલ રાસ—પુણ્યપ્રકાશ સ્તવન વિગેરે જોતાં તેઓશ્રીની ગૂર્જરકાવ્યકુશલતા પણ સાબીત થાય છે. તેઓશ્રી અપૂર્વ તત્ત્વબોધશાલી હતા, એમ આ એકજ ગ્રંથ કહી શકે તેમ છે.

ગ્રંથકારની પટ્ટપરંપરા—

શ્રીહીરવિજયસૂરિ

શ્રીપાલરાસનો અધૂરો ભાગ પૂરો કરવાને ગ્રંથકારે સમર્થ વિદ્વાન્ શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજીને મલામણ કરી જેથી તે મહાપુરુષે મહાગંધીર અર્થ-વાળા ચોથા खंडસમેત રાસ પૂર્ણ કર્યો. એ ઉપરથી બંને મહાત્માઓ સમકાલીન હતા એમ જાણી શકાય છે. રાંદેરમાં ગ્રંથકાર કાઢધર્મ પામ્યા છે.

આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરતી વખતે કેટલેક સ્થળે સંસ્કૃતના બોધવાળા જીવોને સંક્ષેપ હોવાને કારણે સમજવામાં મુશ્કેલી નડે છે. વઢી કેટલેક સ્થળે સ્પષ્ટીકરણની જાસ આવશ્યકતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

તથા સંસ્કૃતના અજાણ જીવોને સ્પષ્ટ અર્થનો બોધ—મૂળગ્રંથથી થઈ શકતો નથી. વિગેરે કારણોને ધ્યાનમાં લઈને સર્વતંત્રસ્વતંત્ર—તપોગચ્છાધિપતિ—શાસનસમ્રાટ—

જગદ્ગુરુ—સૂરિચક્રચક્રવર્તિ—મારા આત્મોદ્ધારક—પરમોપકારિશિરોમણિ—પૂજ્યપાદ-
શ્રુતયોગસંપત્સંપાદક—પ્રાતઃસ્મરણીય—જંગમકલ્પતરુ—કલિકાલે શ્રીગૌતમગુરુ-
સમાન્ત—પરસારાધ્ય—સદાધ્યેયપરમગુરુ—સુગૃહીતનામધેય—શ્રીસ્થાનાંગોક્તપંચાતિ-
શયધારક—આચાર્ય શ્રીગુરુમહારાજ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબજીના
પટ્ટધર—સિદ્ધાન્તવાચસ્પતિ—ન્યાયવિશારદ—શ્રુતજ્ઞાનદાતા—મારા વિદ્યાગુરુ સત્કૃતિ-
સાન્નિધ્યકારક—પરમોપકારી—પૂજ્યપાદ—ગુરુભક્તિપરાયણ—ભવ્યજીવોને અધ્યાપના-
દિદ્ધારા કૃતાર્થ બનાવનાર—જૈનતત્ત્વપરીક્ષા—નવતત્ત્વવિસ્તરાર્થ—દંડકવિસ્તરાર્થ વિગેરે
અપૂર્વ ગ્રંથોના બનાવનાર—ગીતાર્થશિરોમણિ—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાન્ વિજયોદય-
સૂરિજી મહારાજ સાહેબજીએ યંત્રાદિ મહિત વિસ્તરાર્થ લખ્યો છે; તથા તેઓશ્રીએ જ
ઘણે ઠેકાણે સ્ફુટનોટદ્વારા પણ સ્પષ્ટિકરણ ઘણું જ સરસ કર્યું છે.

તેઓશ્રીનો આ અનહદ ઉપકાર અનામદ્વી તત્ત્વરસિક જીવો ભૂલે તેમ છે જ નહીં.
તેથી આલ્ખો દ્રવ્યલોક ભેગો બહાર પાડવાની इच्छा છતાં પણ તત્ત્વજ્ઞાનના પિપાસુઓની
તીવ્ર इच्छાને માન આપીને પ્રથમના ત્રણ સર્ગનો આ પ્રથમ વિભાગ બહાર પાડ્યો છે.

વિષયાનુક્રમણિકા જુદી છપાયેલી હોવાથી ગ્રંથના વિષયોનું જ્ઞાન તે દ્વારા
થઈ શકે તેમ છે.

અંતમાં આ ગ્રંથના પઠન—પાઠન—નિદિધ્યાસનદ્વારા ભવ્યજીવો આત્મસ્વરૂપ
ઓઝસે, પદાર્થતત્ત્વનો યથાર્થ યોધ મેળવે, હિતમાર્ગમાં પ્રવર્તે, અહિતમાર્ગથી
પાછા હટી, પવિત્ર વીતરાગ પરમાત્મમાર્ગની આરાધના કરી મુક્તિપદ મેળવે એમ
હાર્દિક નિવેદન કરી આ હુંક પ્રસ્તાવનાને સંક્ષેપી લઙ્કા. તથા છદ્મસ્થ જીવોને
જ્ઞાનાવારકકર્મના પ્રતાપે અનામોગજન્ય સ્વલભના અનિવાર્ય છે. કહ્યું છે કે—

અવશ્યંભાવિનો દોષા, છદ્મસ્થત્વાનુભાવતઃ ।

સમાધિ તન્વતે સન્તઃ, કિં નરાશ્ચાત્ર વક્ત્રઃ ॥ ૧ ॥

તેથી આ ગ્રંથમાં ગુણગ્રાહી વાચકવર્ગને સંશોધનજન્ય તથા મુદ્રણજન્ય જે
કાંઈ ભૂલચૂક જણાય તેને મહાશયો સુધારીને વાંચશે તથા કૃપા કરી જણાવશે
તો સીજી આટ્ટિમાં સુધારો પણ થઈ શકશે.

નિવેદક—

ભાવનગર
મૌનપ્રકાશી
૧૯૯૦

તપોગચ્છાધિપતિ—શ્રુતયોગસંપત્સંપાદક—પરમોપકારિશિરોમણિ—
શ્રીગુરુ નેમિસૂરીશ્વરચરણકિંકર—ઉપાધ્યાય
પદ્મવિજયગણિ.

विषयानुक्रमणिका ।

प्रथमःसर्गः ।

विषयाः

पृष्ठाङ्काः

१ मङ्गलाचरणविवेचनप्रस्तावे ॐकारवर्णनम्	...	...	१
२ मङ्गलाचरणविवेचनम्	...	...	...
३ शिष्टप्रमादप्रार्थनादिविवेचनम्	...	...	१९
४ त्रिविधाङ्गुले औत्सेधाङ्गुलविवेचनम्	...	...	२२
५ औत्सेधाङ्गुलप्रदर्शनपूर्वकः प्रमाणाङ्गुलोपक्रमः	...	...	२५
६ प्रमाणाङ्गुल-आत्माङ्गुलस्वरूपम्	...	...	२६
७ श्रीवीरप्रभुदेहप्रमाणविरोधशङ्कोद्भावना तन्निरामश्च	...	...	२९
८ प्रमाणाङ्गुल-आत्माङ्गुलविषयस्वरूपम्	...	...	३५
९ अङ्गुलसप्ततिकागतचर्चाविचारः			३७
१० गुणकारादिगणितविषयविचारः			३९
११ गुणाकारविषयविचारः			४७
१२ त्रिविधपल्योपमसागरोपमस्वरूपम्			४९
१३ वादरोद्धारपल्योपमविचारः			५१
१४ सूक्ष्मोद्धार-वादरसूक्ष्माद्वाप० सा० विचारः			५३
१५ सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमशंकानिरामः			५५
१६ संख्यातादिभेदाःसंख्यातव्यावर्णनम्			५८
१७ उत्कृष्टसंख्यातस्वरूपनिरूपणे चतुष्पल्यस्वरूपम्			६०
१८ उत्कृष्टसंख्यातस्वरूपम्			६२
१९ परित्तासंख्यात-युक्तासंख्यातस्वरूपनिरूपणम्			६६
२० मिद्वान्तानुसारिअसंख्यात-अनन्तकविचारः	...	...	६८
२१ कर्मग्रन्थिकविचारेण असंख्यात-अनन्तकस्वरूपम्	...	...	७०
२२ असंख्यातादिस्यरूपे कर्मग्रन्थिकविचारः	...	...	७२
२३ अनन्तके प्राप्तभावविचारः	...	...	७४
२४ अनन्तजीवाल्पाबहुत्वयन्त्रम्	...	...	७६
२५ संख्यातादिभेदविचारकोटकम्	...	...	७८

द्वितीयः सर्गः

१	द्रव्यादिचतुर्भेदलोकस्वरूपविचारः	८२
२	धर्मास्तिकाय-अधर्मास्तिकायस्वरूपविचारः	८४
३	आकाशास्तिकाय-तद्भेदवर्णनम्	८६
४	अलोकगत्यभावादिदृष्टान्त-अवगाहविचारः	८८
५	अवगाहपरिणाम-धर्मादिविशेषविचारः	९०
६	अगुरुलघुपर्याय-हानिवृद्धिचक्रविचारः	९२
७	हानिवृद्धिचक्रं तथा जीवद्रव्यविचारः	९४
८	जीवास्तिकाय-तल्लक्षणवर्णनम्	९६
९	जीवस्य तत्त्वभूतज्ञानवैचित्र्यहेतुविचारः	९८
१०	सिद्धजीवभेद १५ विचारः	१००
११	सिद्धजीवानां सिद्धिस्थानगतिहेतुविचारः	१०२
१२	जीवनिर्गममार्ग-तदेतुकगतिज्ञानविचारः	१०४
१३	सिद्ध्यमानजीवगति-जीवमंख्याविचारः	१०६
१४	द्वारभेदेन सिद्ध्यमानजीवमंख्याविचारः	१०८
१५	सिद्ध्यमानजीवमंख्या-मुक्तिक्षेत्रावगाहविचारः	११०
१६	सिद्धक्षेत्रस्थितसिद्धजीवस्वरूपविचारः	११२
१७	सिद्धावस्थाजीवस्वरूपविचारः	११४
१८	सिद्धावगाहना-मरुदेवावगाहनासमाधानविचारः	११६
१९	सिद्ध्यमानजीवपूर्वावस्था सिद्धाल्पबहुत्वविचारः	११८
२०	निरुपमसिद्धजीवमुखविचारः	१२०
२१	सिद्धमुखनिरुपमताविचारः	१२२
२२	सिद्धस्वरूपनिस्यन्द-सिद्धमंख्यायन्त्र	१२४
२३	सिद्धप्राभृतोक्तद्वारविशेषविचारः	१२६

तृतीयः सर्गः ।

१	संसारिजीवानां मसृत्रिंशद्द्वाराणां स्वरूपम्	१३२
२	पर्याप्तिद्वारविशेषवर्णनम्	१३६
३	योनिद्वार स्वरूपभेदादिविचारः	१४३
४	योनिद्वारतद्भेदविशेषवर्णनम्	१४६

५	योनिद्वारे योनिभेदनिरूपणम्	१४७
६	कुलद्वारे कुलकौटिसंख्यानिरूपणम्	१४९
७	भवस्थितिद्वार-उपक्रमस्वरूपनिरूपणम्	१५०
८	भवस्थितिद्वारे आयुर्बन्धकालविचारः	१५५
९	कायस्थितिद्वारे शरीरद्वारवर्णनम्	१५८
१०	शरीरद्वारे तदर्थहेत्वादिनिरूपणम्	१५९
११	शरीरद्वारे कारणकृतादिभेदविचारः	१६१
१२	शरीरद्वारे स्वामिविषयकृतभेदविचारः	१६३
१३	शरीरद्वारे प्रयोजनावगाहनाकृतभेदविचारः	१६४
१४	एकेन्द्रियादीनां मरणान्तसमुद्घाते तैजसकर्मणावगाहविचारः	१६६
१५	नारकतिर्यङ्मनुष्याणां मरणान्तसमुद्घातेऽवगाहविचारः	१६८
१६	देवानां मरणान्तसमुद्घाते तैजसकर्मणावगाहविचारः	१७०
१७	शरीरद्वारे स्वामिविषयकृतभेदविचारः	१७६
१८	शरीरद्वारे स्थिति-अल्पबहुत्वकृतभेदविचारः	१७८
१९	शरीरद्वारेऽल्पबहुत्व-अन्तरकृतो भेदविचारः	१८०
२०	शरीरद्वारे तैजसावगाहनायन्त्रकम्	१८२
२१	शरीरद्वारे ११ प्रतिहारयन्त्रकम्	१८३
२२	संस्थानद्वारे समचतुरस्त्रादिसंस्थानविचारः	१८५
२३	समुद्घातद्वारे वेदनाकषायसमुद्घातविचारः	१८६
२४	समुद्घातद्वारे मरणान्तसमुद्घात-वैक्रियसमुद्घात-आधारक-समुद्घातविचारः	१८८
२५	समुद्घातद्वारे केवलिसमुद्घातविचारः	१९१
२६	संस्थानद्वारे समचतुरस्त्रादिसंस्थानविचारः	१९८
२७	समुद्घातविचारनिरूपकोविजयनन्दनसुरिप्रणीतः समुद्घात-तत्त्व ग्रन्थः	२०१
२८	समुद्घातद्वारयन्त्रकम्	२३३
२९	लेख्यास्वरूपं मतभेदविचारनिश्चयः	२३५
३०	लेख्याद्वारे लेख्यापरिणामदृष्टान्तविचारः	२४१
३१	लेख्याद्वारे लेख्यापरिणामभेदविचारः	२४३
३२	लेख्याद्वारे लेख्यास्थितिविचारः	२४५

३३	लेङ्याद्वारे नारकदेवसम्यन्धिलेङ्यास्थितिचिचारः	...	२४७
३४	लेङ्याद्वारे शुक्कलेङ्यास्थितिलेङ्यास्थितिचिचारः	...	२५२
३५	लेङ्याद्वारे लेङ्यापरिणामदृष्टान्तविचारः	...	२५४
३६	लेङ्याद्वारे लेङ्यापरिणामभेदविचारः	...	२५६
३७	लेङ्याद्वारटिप्पनकम्	...	२५८
३८	लेङ्यायन्त्रम्	...	२६१
३९	लेङ्याद्वारे नारकदेवसम्यन्धिलेङ्यास्थितिचिचारः	...	२६२
४०	नारक लेङ्यास्थितियन्त्रम्	...	२६३
४१	दिगाहारद्वारस्वरूपम्	...	२६३
४२	दिगाहारद्वारे द्रव्यादित आहारस्वरूपवर्णनम्	...	२६६
४३	मंहननस्वरूपनिरूपणम्	...	२६८
४४	कषायद्वारे अनन्तानुबन्ध्यादिस्वरूपवर्णनम्	...	२७०
४५	कषायद्वारे कषायस्थिन्यादिस्वरूपनिरूपणम्	...	२७२
४६	कषायद्वारे प्रकारान्तरतः कषायभेदनिरूपणम्	...	२७४
४७	संज्ञाद्वारे संज्ञाभेदाः संज्ञास्वरूपनिरूपणं च	...	२७६
४८	कषाययन्त्रम्	...	२७७
४९	एकेन्द्रियेषु संज्ञास्वरूपदृष्टान्ताः	...	२७८
५०	आचाराङ्गादिसंवादेन षोडशादिसंज्ञादिनिरूपणम्	...	२८२
५१	संज्ञाद्वारे संज्ञाविचारयन्त्रकम्	...	२८४
५२	इन्द्रियद्वारे इन्द्रियस्वरूपं तद्भेदादिनिरूपणं च	...	२८६
५३	इन्द्रियद्वारे द्रव्येन्द्रियस्वरूपभेदादिनिरूपणम्	...	२८८
५४	इन्द्रियद्वारे भावेन्द्रियनिरूपणम्	...	२९०
५५	इन्द्रियद्वारे द्रव्येन्द्रिययन्त्रकम्	...	२९२
५६	इन्द्रियद्वारे तद्विशेषस्वरूपनिरूपणम्	...	२९४
५७	इन्द्रियद्वारे तद्विषयप्रमाणादिनिरूपणम्	...	२९६
५८	इन्द्रियद्वारे प्राप्यकारित्वाप्राप्यकारित्वविचारः	...	२९८
५९	इन्द्रियद्वारे तद्विषयप्रमाणनिरूपणम्	...	३०२
६०	इन्द्रियद्वारे तद्विषयप्रमाणस्वरूपनिरूपणम्	...	३०४
६१	इन्द्रियद्वारे तदवगाह-प्रदेशाल्पबहुत्वनिरूपणम्	...	३०६

६२	इन्द्रियेषु ९. नवद्वारयन्त्रकम्	...	...	...	३०७
६३	इन्द्रियद्वारे आमुक्तिप्राप्तेर्भावीन्द्रियविचारः	...	...	...	३०८
६४	इन्द्रियद्वारे आमुक्तिप्राप्तेर्जीवेषु भूतभावीन्द्रियविचारः	...	...	...	३१०
६५	इन्द्रियद्वारे नोइन्द्रियमनोनिरूपणं—इन्द्रियाल्पबहुत्वविचारश्च	...	...	...	३१४
६६	संज्ञिद्वार—वेदद्वारनिरूपणम्		...	...	३१६
६७	वेदद्वारे वेदत्रयस्वरूपलक्षणाल्पबहुत्वादिनिरूपणम्	...	...	...	३१८
६८	वेदद्वारे वेदकायस्थिति विचारः	...	...	...	३२०
६९	सम्यग्दृष्टिद्वारे तदुत्पत्ति—करणत्रयनिरूपणम्	...	...	...	३२२
७०	“ ग्रन्थ्यासन्नस्थजीवत्रयस्वरूपनिरूपणम्	...	...	...	३२४
७१	“ ग्रन्थिभेदानिवृत्तिकरणनिरूपणम्	...	...	...	३२६
७२	“ क्षायिकादितद्भेदनिरूपणमवान्तरमाक्षेप- परिहारादि च	...	...	...	३२८
७३	“ क्षायिकादितद्भेदनिरूपणम्	...	...	...	३३०
७४	“ एकद्विज्यादिसम्यक्तत्त्वभेदनिरूपणम्	...	...	...	३३४
७५	“ क्षायिकादिस्थिति—संख्यागुणस्थाननियमविचारश्च	...	...	...	३३६
७६	“ देशविरत्यादिप्राप्तिसामायिकचतुष्कविचारश्च	...	...	...	३३८
७७	“ सम्यक्त्वसामायिकादीनामाकर्षविचारः मिथ्यादृष्टिमिश्रदृष्टिविचारश्च	...	...	...	३४०
७८	मिथ्यात्वभेदपूर्वकतत्त्वरूपमिश्रदृष्टिविचारः		...	...	३४२
७९	मिथ्यादृष्टिद्वारे आभिनिवेशिकमिथ्यत्वे गोष्ठामाहिलस्वरूपम्	...	...	...	३४४
८०	दृष्टिद्वारयन्त्रकाणि	...	...	...	३५४
८१	सामायिकचतुष्के विशेषविचारः	...	...	...	३५७
८२	ज्ञानद्वारे मतिज्ञानप्रभेदव्यञ्जनावग्रहस्वरूपनिरूपणम्	...	...	...	३६२
८३	मतिज्ञानभेदप्रभेदविचारः	...	...	...	३६८
८४	दृष्टान्तपुरःसरंव्यञ्जनावग्रहादिमतिज्ञानस्वरूपम्	...	...	...	३७०
८५	ज्ञानद्वारे मतिज्ञानप्रभेदबहुबहुविधादिस्वरूपनिरूपणम्		...	...	३७२
८६	ज्ञानद्वारे मतिज्ञानभेदप्रभेदविचारः	...	...	...	३७४
८७	“ मतिज्ञानभेद औत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्कविचारः		...	...	३७६
८८	“ श्रुतनिश्चितमतिज्ञानभेदविचारः	..	...	...	३७८

८९	”	श्रुतज्ञानस्वरूपनिरूपणम्...	...	...	३८२
९०	”	श्रुतज्ञानचतुर्दशभेदविचारः	...	...	३८६
९१	”	दृष्टान्तपुरःसरं श्रुतज्ञानचतुर्दशभेदविचारः	...	...	३९४
९२	”	श्रुतज्ञानविंशतिभेदनिरूपणविचारः	...	...	३९६
९३	”	एकादशाङ्ग चतुर्दशपूर्वस्थपदसङ्ख्यायंत्रकम्	...	...	३९८
९४	”	ज्ञानद्वारे अवधिज्ञानभेदविचारनिरूपणम्	...	...	४००
९५	”	अवधिमनःपर्यायज्ञानभेदाक्षेपपरिहारविचारः		...	४०४
९६	”	मनःपर्याय-केवलज्ञाननिरूपणम्	...	...	४०६
९७	”	मतिज्ञानविषयविचारः		...	४०८
९८	”	श्रुतज्ञानविषयविचारः	...	...	४१०
९९	”	अवधिज्ञाननिरूपणम्		...	४१२
१००	”	अवधिज्ञानविषयविचारः	...	...	४१४
१०१	”	अवधिज्ञानविषयक्षेत्रकालसंवेधनिरूपणम्	...	...	४१६
१०२	”	मनःपर्यायविषयविचारनिरूपणम्	...	...	४२०
१०३	”	केवलज्ञानविषयः	...	...	४२१
१०४	”	मत्तज्ञानाद्यज्ञानत्रयविषयविचारः	...	...	४२२
१०५	”	ज्ञानानां प्रमाणान्तर्गतता—प्रमाणभेदादिविचारः	...	...	४२४
१०६	”	ज्ञानानां प्रमाणस्वरूपतानिरूपणम्			४२६
१०७	”	ज्ञानानां प्रमाणान्तर्गतताविचारः			४२८
१०८	”	ज्ञानानां सहभावः केवलिन उपयोगविचारश्च		...	४३०
१०९	”	केवलज्ञानविषयतदुपयोगसम्बन्धिमतभेदविचारनिरूपणम्	...	...	४३२
११०	”	केवलोपयोगविषयिमतत्रितयैकमत्यनिरूपकाणि वाचकवर्थ	...	...	४३३
		श्रीयशोविजयोपाध्यायपद्यानि तद्विवरणं च	...	...	४३३
१११	”	मत्यादिज्ञानानां स्थितिविचारः			४४२
११२	”	मत्यादिज्ञानानामन्तरविचारः			४४४
११३	”	साक्षेपपरिहारं मतिज्ञानस्य पर्यायनिरूपणम्		...	४४६
११४	”	श्रुतज्ञानपर्यायनिरूपणम्	...	...	४४८
११५	”	अवध्यादिज्ञानानां पर्यायनिरूपणं, पर्यायाल्पाबहुत्वं च	...	...	४५०
११६	”	ज्ञानपर्यायाणां अल्पबहुत्वनिरूपणम्	...	...	४५२
११७	”	अवग्रहादीनां स्थितिमानयन्त्रम्	...	...	४५३

११८	ज्ञानद्वारविचारयन्त्रकाणि ...	४५४
११९	प्रसङ्गायातं षट्स्थानकनिरूपणम् ...	४६०
१२०	दर्शनद्वारे दर्शनभेदविचारः ...	४६२
१२१	दर्शनभेदनिरूपणम् ...	४६६
१२२	दर्शनद्वारयन्त्रकम् ...	४६७
१२३	उपयोगद्वार-आहारकद्वारनिरूपणम् ...	४६८
१२४	आहारकद्वार-प्रासङ्गिकं संघातादिनिरूपणम् ...	४७०
१२५	संघातादिकरणयन्त्रकम्	४७२
१२६	आहारकद्वारे वक्रगतिभेदादिस्वरूपम् ...	४७४
१२७	विग्रहगतावनाहारकविचारः ...	४७६
१२८	ओजसादित्रिविधाहारस्वरूपम् ...	४७८
१२९	ओजसादित्रिविधाहारयन्त्रम्	४८०
१३०	विग्रहगतियन्त्रम् ...	४८१
१३१	गुणस्थानद्वारे प्रथमगुणस्थाननिरूपणम् ...	४८२
१३२	प्रथमद्वितीयगुणस्थानप्ररूपणम् ...	४८४
१३३	तृतीयस्मादासप्तमगुणप्ररूपणम्	४८६
१३४	पञ्चमगुणस्थानप्ररूपणम्	४८८
१३५	अष्टमगुणस्थानस्वरूपवर्णनम् ...	४९०
१३६	अष्टमापूर्वकरणगुणस्थानस्वरूपम्	४९२
१३७	नवम दशमैकादशगुणस्थानस्वरूपवर्णनम्	४९६
१३८	एकादशोपशान्तमोहगुणस्थाननिरूपणम्	४९८
१३९	एकादशगुणस्थानप्रसंगत उपशमश्रेणिस्वरूपम्	५००
१४०	द्वादशक्षीणमोहगुणस्थानप्ररूपणम्	५१४
१४१	द्वादशक्षीणमोहगुणस्थानप्रसंगतः क्षपकश्रेणिप्ररूपणम्	५१६
१४२	क्षपकश्रेणिस्थापना	५२८
१४३	त्रयोदशसद्योगिकेवलिगुणस्थानवर्णनम्	५३०
१४४	चतुर्दशसद्योगिकेवलिगुणस्थाननिरूपणम्	५३२
१४५	गुणस्थानानां परभवसहगमनादिविचारः	५३४
१४६	अल्पबहुत्वविचारः	५३६

१४७	"	"	कालनियमविचारः		५३८
१४८	गुणस्थानद्वारे	गुणस्थानानामन्तरस्वरूपनिरूपणम्			५४०
१४९	"	गुणस्थानेषु सत्पदप्ररूपतादिद्वारविचारः			५४२
१५०	"	"	द्रव्यप्रमाणविचारः		५४४
१५१	"	"	क्षेत्रस्पर्शनाद्वारविचारः		५४६
१५२	"	"	स्पर्शनाद्वारविचारः		५४८
१५३	"	"	कालद्वारविचारः		५५४
१५४	"	"	कालान्तरद्वारविचारः		५५६
१५५	"	"	अन्तरद्वारविचारः		५५८
१५६	"	"	भावद्वारविचारः		५६२
१५७	"	अल्पबहुत्व-भागद्वार-गुणश्रेणिविचारः			५६४
१५८	"	गुणस्थानेषु नवद्वारस्यन्त्रकवर्णनम्....			५६६
१५९	"	"	सत्पदप्ररूपणतादिद्वारविचारः		५६८
१६०	"	"	जीवभेदसङ्ख्यायन्त्रविचारः		५७०
१६१	योगद्वारे	गन्धरूपयोगस्वरूपनिरूपणम्			५७२
१६२	"	औदारिकमिश्रयोगविचारः			५७४
१६३	"	मनोवचोयोगभेदविचारः			५७६
१६४	"	भाषावाग्योगविचारनिरूपणम्			५७८
१६५	"	वचनयोगप्रसङ्गतोभाषाभेदनिरूपणम्			५८०
१६६	"	भाषाभेदस्वरूपनिरूपणम्			५८२
१६७	"	भाषाभेदविचारः			५८४
१६८	"	भाषाभेदविचारे मिश्रभाषाभेदविचारः			५८६
१६९	"	भाषावाग्योगविचारनिरूपणम्			५८८
१७०	"	भाषाभेदस्वरूपनिरूपणम् शेषद्वारवर्णनं च			५९०
१७१	तृतीयसर्गोपसंहारः				५९२

શુદ્ધિપત્રક.

પત્ર	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૬	આકાર	આકર
૩	૧૮	વેડને	વેડને અને તેમાં પણ પ્રથમ પત્ર મૂકેલ હોવાથી ધ્વનિત હોય છે કે વિશેષે કરી
૪	૧૩	સર્વ	સર્વ
૪	૩૧	કાસ	વિકાસ
૪	૩૨	દશ્વર	ઈશ્વર
૪	૩૨	તસ્ય	ના
૫	૨૦	અર્થો	અર્થો
૫	૨૪	વિશિષ્ટ	વિશિષ્ટ
૫	૨૫	દિના	દિની
૭	૨	કર્યો	કર્યું
૮	૨	ન્યાદ	ન્યાગ
૯	૮	ધર્યો	ધર્યો
૯	૯	ગચ્છિત	ગચ્છિત
૧૧	૧૬	શિરચ્છે	શિરચ્છે
૧૨	૮	પામે છે.	પામવા સંભવ છે, પણ
૧૩	૭	વિજ્ઞાઓ	વિજ્ઞાઓ સાથે
૧૩	૨૬	મૂર્ય	મૂર્યે
૧૫	૨૪	સંકીર્તન	સંકીર્તન
૧૬	૨૨	નિર્વિધન	નિર્વિધન
૧૯	૮	મંત્રણ	મંત્રણ
૧૯	૧૦	મીથો	મીથો
૨૧	૨	મારો	મારો
૨૨	૩	દ્રવ્યોના	દ્રવ્યોના.
૨૨	૨૦	ઘણી	ઘણો
૨૨	૨૮	નો ?	નો ? ગાઉ અને ૪
૨૨	૩૬	ધનુષનો	ધનુષનો ? ગાઉ અને ૪

(२)

२४	१६	उर्ध्व	उर्ध्व
२४	२०	सवर्णी सू	सर्वधी सू
२४	२२	तोक्ष्ण	तीक्ष्ण
२४	२४	पाडो	पाडी
२५	२२	मुच्छिन्नः	मुच्छिन्नः
२६	१५	+	÷
२७	८	शतोत्तङ्ग ।	शतोत्तङ्ग ।
२८	१	२	२॥
२८	५	दी	दीर्घ
३२	२४	४ ७	४००
३४	२२	सव	सर्व
३५	२८	आय	आर्य
३६	१४	क्षेत्रफल)	क्षेत्रफल)थी गुणतां
३८	१५	अङ्गुल	अङ्गुल
३९	६	गुण्यो	गुण्यो
३९	१४	येक	उयेक
३९	१८	यथाथ	यथार्थ
३९	२९	प्रकारभां	प्रकारमां
४२	१९	हस्ताऽङ्गुलः	हस्तोऽङ्गुलैः
४३	१३	मन्यक्	रम्यक्
४३	२२	फोलाइ	फोलाइ)
४४	८	शब्दार्थः	शब्दार्थः
४६	१९	प्रसर्पता	प्रसर्पता
४६	२०	नीच	नीचै
४७	९	असंख्येय	असंख्येय
४८	३	रुच्य	रुच्यं
४८	१३	कर्पणे	कर्पणे
४८	१८	चकः	चैकः
४८	१९	कप्यते	कप्यते
४८	१९	मसृष्टा	मसृष्टा

(૩)

૪૮	૨૧	एकक	एकैक
૫૦	૨૪	મસ્તકવાલા	મસ્તકવાલા
૫૩	૯	રૂપ	રૂપ
૫૩	૧૭	કર્મે	કલ્પ્યે
૫૪	૨૫	મન્ય	મન્ય
૫૫	૨	સ્પર્શલા	સ્પર્શલા
૬૧	૧૩	ઉંહો	ઉંહો અને ૮॥ યોજન જગપી તથા વેદિકા સાથે ઉંહો
૭૨	૧૬	સર્વ	સર્વ
૭૮	૧૬	અઠસં	અસં
૭૯	૪	પ્રક્ષેપવા	પ્રક્ષેપી પુનઃ ત્રિવર્ગ કરી કેવલજ્ઞાન- દર્શનના અનન્ત પર્યાયો પ્રક્ષેપવાચી થયેલ રાશિ
૮૫	૧૩	અનંઠ (ચંત્રમાં)	અનંઠ
૮૭	૧૧	ફેંકેલો	ફેંકેલા
૯૧	૧૯	પુદ્લ	પુદ્ગલ
૯૨	૨૨	તા	તો
૯૩	૮	તમી	તમો
૯૩	૧૦	તમે	તમો
૯૬	૨૮	અને ણ	અને સર્વદા ણ
૯૮	૧૪	તરમતા	તરતમતા
૧૦૩	૧૪	પૂર્વ	પૂર્વ
૧૦૩	૧૬	ચંક્રમાં હિંદોલામાં	ચંક્રમાં હિંદોલામાં
૧૦૮	૨૯	અવઠ ના ત્રીજા અને ઉત્સઠ ના ચોથા આરાના છેવટના	અવઠ ના ત્રીજા આરાના છેવટના અને ઉત્સઠ ના ચોથા આરાના પ્રારંભમાં
૧૦૯	૧૭	અન્ય	અન્ય
૧૦૯	૧૯	દેવ—ને	ને
૧૦૯	૨૩	ભાંગામાંથી	ભાંગામાંથી
૧૧૦	૨૧	અ ર્ય	અવર્ય

१११	२१	सब	सर्व
११३	१५	जीवना	जीवनो
११५	४	च्छया	च्छया
११८	१३	३	६
१२१	४	जग्ध	जग्ध
१२२	११	र य	रण्य
१२२	१५	मिद्ध	मिद्ध
१२२	३०	हृद्यं	हृद्यं
१२६	५	तिर्यची	तिर्यचणी
१२६	७	धम	धर्म
१२६	१६	गुण,	गुण, तेथी
१२६	२२	तेथी अल्प	अल्प, तेथी
१२७	२४	विशेषाधिक विशेषाधिक, तेथी उत्तम० अव० ना दुःषम सुषमारकमिद्ध असंख्यगुण, तेथी अव० कालना सर्वमिद्ध असंख्यगुण, तेथी उत्तम० कालना सर्वमिद्ध विशेषाधिक.	
१२९	२४	व	वर्ष
१३३	५	कुर्मो	कुर्मो
१३४	२४	शरीराक्षा	शरीराक्षा
१३५	५	यऽगिनः	येऽग्निनः
१३५	२८	यवामां	यवामां
१३६	५	पर्यामा	पर्यामिओ
१३६	२१	वामां	धवामां
१३७	५	आरब्धाङ्ग	आरब्धाङ्ग
१३९	३०	पूर्ण	पूर्ण
१४१	१३	मोऽय	मोऽयं
१४२	४	तेन	तेना
१४२	५	बाध	बाधा
१४२	२४	मायी	मायो
१४२	३०	संपूर्ण	संपूर्ण
१४६	२५	शंख	शंख

१४८	२४	तुर	तुरता
१५२	४	घणे काळे	घणा काळ
१५५	१५	ल्य	ल्य
१५६	१०	मुहत्त	मुहत्त
१५७	१६	बंध	बंध
१६१	२०	धूवे	धूवे
१६२	१०	धा	धी
१६३	१४	कामणं	कार्भणं
१६३	१८	याङ्ग	याङ्ग
१६५	१९	देवकृत	देवकृत विगेरे
१६६	२७	अत्रीश कोड	अण कोड बीश लाख
१७२	९	दुर्वा	दुर्वार
१७४	२०	अवेळं	आवेळं
१७७	२१	हवाधी	होवाधी
१८२	८	पंडवत	पंडकवन
१८२	१०	त्रीजी	त्रीजी ^१
१८५	१९	मस्थान	मंस्थान
१८६	१२	केट	केटला
१८७	५	आपुर्था	आपूर्या
१८८	२१	ताडभि	तोडभि
१८९	२१	लंबाडमां	लंबाडगां भ्वशीर प्रमाणधी अधिक
१९०	२७	व	वे
१९३	२६	दंड	आंतरा
१९३	२७	कपाट	मंथान
१९४	१	आठमे	छेहे
१९६	१२	झिना	झिना
१९७	३	मोहनो	मोहनी
२०३	५	समुग्धाणं	समुग्धाणं
२०३	२१	सहिता	सहिया

(६)

२०६	१७	नन्वेवं	नत्वेवं
२०७	६	सत्वात्	सत्त्वात्
२०७	९	सुर	सर
२०७	२३	नचैवं	नचैवंमति
२१०	१५	क्षपणीतया	क्षपणीयतया
२१२	७	वेदनीयादेः	वेदनीयादेः
२१६	१५	मन्थ	मन्थान
२१९	८	न्यूनमन्यून	न्यूनन्यून
२२३	२८	आहारसरीरका०	आहारगसरीरका०
२२३	२८	कम्मसरीरका०	कम्मगसरीरका०
२२५	१९	कदया	कर्मोदया
२२५	२०	नामर्मो	नामकर्मो
२२५	२२	नामकर्मा	नामकर्मो
२२५	२९	बोध्यमिति	बोध्यमिति
२४१	११	वैढर्य	वैद्धर्य
२४६	२३	थो	थी
२४८	१२	दश हजार वर्ष	कापोतलेश्यानी उत्कृष्ट स्थिति सरस्वी षटले पल्यासंख्यभागा- धिक त्रण सागरोपम
"	२४	दश हजार वर्ष	साधिक त्रण सागरोपम
"	२८	लेया	लेश्या
२५२	५	द्वार	द्वार
२५२	२९	कर्मग्रन्थ	कर्मग्रन्थ
२५६	७	ते	तेयी
२५६	१९	ते तेजो	ते ते
२६०	४	सवलोकमां	सर्वलोकमां
२६०	८	स्पर्श	स्पर्शे
२६०	१७	परावस्त	परावर्त्त
२६९	८	हाय	होय

(७)

२७२	८	गोमत्रिका	गोमूत्रिका
२७४	२१	सबदा	सर्वदा
२७६	२४	दशि	दर्शि
२७८	११	बल्लीआ	बल्लीओ
२७८	१३	बल्ली	बल्ली
२८१	१४	नामभिः	नामभिः
२८२	१३	विषयक	विषयक
२८३	५	अथ	अर्थ
२८४	२०	परमेसर	परमेसर
२८८	५	निवृत्ति	निर्वृत्ति
२८९	१३	निवृत्ति	निर्वृत्ति
२९०	२५	एकेन्द्रिय	एकेन्द्रिया
२९३	१	नुवत्य	नुभवत्य
२९३	१७	अत्मा	आत्मा
२९६	१५	सख्य	संख्य
३००	२७	रिन्द्रिय	रिन्द्रिय
३०९	१	द्वीन्द्रिया	द्वे वार एकेन्द्रिया
३१२	८-९	सम्बन्धि	सम्बन्धि
३२६	२५	प्रथी	प्रथि
३२८	१३	जम्भते	जृम्भते
३३२	५	शोधिता;	शोधिताः
३३४	१३	३३	३
३३४	२२	केटलाए	केटलाएक
३३७	१८	एवमति	एवमप्रति
३४३	१८	मिथ्या	मिथ्या
३४४	२९	मण्डपा	मण्डपमां
३४५	११	कर्य	कर
३४५	२३	कयो	कर्यो
३४८	५	ते	तो

(८)

३५७	१९	अंतरर्द्धिप	अंतरर्द्धिप
३७१	९	हेतुक	हेतुक
३७२	४	गृह	गृह
३७३	१२	बह्वाय	बह्वाय
३७८	७	कौ	का
३७८	९	पिताने	पोताने
३७८	३६	नामनो	गामनो
३७९	८	शिष्य	शिष्ये
३८०	१३	करवा शरु क्यो	करवो शरु क्यो
३८४	२४	७६८॥	७६८॥ कस्यु
३८४	२७	जाणे	आणे
३८५	२३	पूछे	पूछे
३८५	२४	लक्ष्मण	लक्ष्मण
३८९	६	ममांग्मा	मीमांसा
३८९	९	रेते	रेतैः
३९५	१३	प्राभत	प्राभृत
४०५	२८	विपुलमिति	विपुलमति
४०९	२७	पूर्वाविभद्	पूर्वाविभृद्
४१४	९	वाळी	वाळो
४१४	११	समवा	समजवा
४१५	२२	अत्य	अतिय
४१६	१८	वृत्ति	वृद्धि
४२२	१२	सामाधर्म	सामान्य धर्म
४२६	२८	थी	नथी
४२६	२८	अभाव	अभाव
४२६	२९	स्थानेस्थाने	स्थानेस्थाने
४२६	२९	बन्धु	बन्धुः
४२७	१२	मवि	भावै
४३१	२२	जीवोने	जीवोने
४३१	२३	(वे)	(वे)

૪૩૨	૨૭	સમઘન	સમર્યન
૪૪૩	૬	વપના	વર્ષના
૪૪૬	૨૨	પરપર્યાયો	પરપર્યાયો
૪૪૬	૩૧	ળે	તે
૪૪૭	૫	મતિજ્ઞાનમાં	મતિજ્ઞાનમાં (અસ્તિત્વ સ્વત્વરૂપે)
૪૪૮	૨૨	જાય તે	જાય તે અનુદાત્ત અને મધ્યમાં સ્પર્શ કરીને જાય તે
૪૪૮	૨૩	સચ	સર્વ
૪૫૫	૧૦	શ્રુત	શ્રુત
૪૫૬	૩	સાગરોપમ	સાગરોપમ-સાધિક
૪૫૬	૧૮	સંસ્થ્યે	સંસ્થ્યેય
૪૫૬	૧૫	અસંસ્થ્યે	અસંસ્થ્યેય
૪૫૯	૬	સાગર	સાગર-સાધિક
૪૬૦	૩૦	અવધિજ્ઞાન	અવધિજ્ઞાન, અચક્ષુઃ અવધિઃ
૪૬૦	૩૧	મતિ-અજ્ઞાન	મતિ-અજ્ઞાન અચક્ષુઃ
૪૬૧	૯	ઓષ	ઔષ
૪૬૭	૨	અચક્ષુર્દર્શી	અચક્ષુર્દર્શી
૪૬૭	૨૪	ર્વથી	સર્વથી
૪૬૭	૨૮	સાગરોપમ	સાગરોપમસાધિક
૪૬૮	૨૨	સાગરોપમ	સાગરોપમસાધિક
૪૬૯	૧૩	પ્રાણમૃત્	પ્રાણમૃત્
૪૭૦	૨૪	મ થા	સર્વથા
૪૭૪	૮	દર્શિતં	દર્શિતં
૪૭૫	૨૯	નાહારકઃ	નાહારકઃ
૪૭૮	૧૨	તજસઃ	તૈજસઃ
૪૮૨	૪	વમ્	ધ્રુવમ્
૪૮૬	૨૩	સામ્ય	સમ્ય
૪૯૫	૮	શ્રતિ	શ્રેતિ
૪૯૮	૨૩	અન્તર્મુ	અન્તર્મુ
૫૦૦	૧૬	સ્થિ	સ્થિતિ

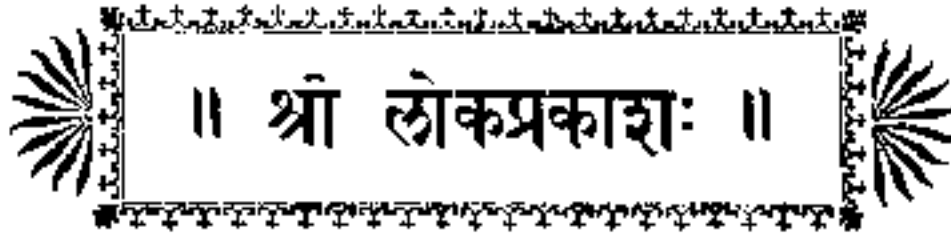
५०४	२४	निवृत्ति	अनिवृत्ति
५१२	१७	उपश श्रेणि	उपशमश्रेणि
५२५	२	विशेषा	विशेषाव०
५३६	९	स्या तीय-	स्यात्तृतीय
५४२	२६	समूर्द्धिम	समूर्द्धिम
५४३	२८	जीवो थाय	जीवो केम न थाय ?
५४३	३०	तारतम्य जाणवुं	तारतम्यनो संभव जाणवो
५४९	२७	उत्तर—	०
५५१	२९	रिन्मनंतरपा	निरंतरपमा
५५३	९	स्थानन	स्थानक
५५४	५	मुहूर्त्त	मुहूर्त्त
५५८	२०	अध	अर्ध
५७१	२५	निर्युक्ति	निर्युक्ति
५७३	१८	तृतीया	तृतीया
५७६	११	संकल्प	संकल्प
५७८	१७	जाव	जीव
५८०	४	रूप	रूप
५८१	६	अत्ते	अने
५८२	२०	व	च
५८३	१०	निर्णित	निर्णीत
५८४	१४	जावा	जीवा
५८४	१५	हे,	हे ४-५,
५८४	१५	४-५	६
५८६	२५	यां	या
५९०	१८	नैन	नैन
५९०	२३	निग	निर्ग
५९०	२४	सगः	सर्गः
५९१	२०	नीती	नीति
५९१	२७	अव	आव

॥ ६३ अहं नमः ॥

॥ सकलस्वपरसमयपारावारपारीणेभ्यः सत्संयमभृद्वर्तसकेभ्यो
जगदनुग्रहकरणेभ्यस्तपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीमद्विजय-
नेमिसूरीश्वरपादपद्मेभ्यो नमो नमः ॥

॥ विवरणादिसमेतः ॥

॥ परमकारुणिकमहोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिविनिर्मितः ॥

तस्य चायं

॥ श्रीद्रव्यलोकप्रकाशाभिधानः प्रथमो विभागः ॥

तत्र च

(प्रथमः सर्गः)

श्रीशङ्खेश्वरमाप्तपूजितपदं पार्श्वं सदाऽऽनन्ददं,
वीरं तीर्थपतिं प्रणम्य गणभृच्छ्रीगौतमं सद्गुरुम् ॥
सूरीशं विजयादिनेमिममलं नत्वा मुदा भारतीं,
स्तुत्वा मन्दमतिप्रबोधविधये यन्त्रादिभङ्गध्यानवितम् ॥१॥
लोकप्रकाशनाम्नो, ग्रन्थस्यास्यार्थमत्र लोकभाषातः ॥
वितनोमि विनयविजय--सन्मन्त्रं हृद्गतं कृत्वा ॥२॥

बुद्धिमन्यानमथित सिद्धान्त-ग्रन्थोना नवनीतस्वरूप निखिलतत्त्वप्रदर्शक सक-
लभन्यसत्त्वोपकारक आ लोकप्रकाशग्रन्थना प्रारंभमां परमकरुणानिधान महोपा-
ध्याय श्रीमान् विनयविजयजीगणी महाराज शिष्टाचारपालन, निर्विघ्न ग्रन्थ
समाप्ति विगेरे अनेक हेतुभोनो विचार करी अभीष्ट-अभिमत-अधिकृत देववित-
यनुं मंगलाचरण करतां प्रथम अनेकातिशयसूचक अभीष्टदेव श्रीशंखेश्वरपार्श्वना-
थप्रभुना नमस्कार स्वरूपसंकीर्तन-आशीर्वादात्मक मंगलत्रिकने त्रण श्लोकोये
प्रतिपादन करे छे, तेमां प्रथमनमस्कारस्वरूप मंगलप्रतिपादक आद्यश्लोक—

ૐનમઃ પરમાનન્દ-નિધાનાય મહસ્વિને ॥

શંખેશ્વરપુરોત્તંસ-પાર્શ્વનાથાય તાયિને ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—ઉત્કૃષ્ટ આનન્દના નિધાનરૂપ, તેજસ્વી (અને સર્વ જીવના) રક્ષણ કરનારા શંખેશ્વર નગરના મુકુટરૂપ શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને પ્રણવસહિત નમસ્કાર થાઓ. (૧)

વિવેચન—સર્વ તત્ત્વોના આકાર અને સકલ સિદ્ધાન્તના નિઃસ્પન્દરૂપ આ (લોકપ્રકાશ) ગ્રન્થના પ્રણેતા ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ ‘વિનયવિજયજી મહારાજા’ પવિત્ર ઓંકાર સ્વરૂપ ચમત્કારિક પ્રણવાક્ષરથી પ્રારંભ કરાવેલા ગ્રન્થની શરૂઆતમાં “શિષ્ટસમ્મત ઉત્તમ પુરુષો કોઈપણ શુભ કાર્ય શરૂઆત કરતાં પોતાના અર્થીષ્ઠ દેવની સ્તુતિ યા નમસ્કારરૂપ મંગલાચરણ કરીને જ પ્રવૃત્તિ કરે છે.” તે માર્ગનું પાલન કરવાને માટે અને તેમ કરવાથી જ પોતાનામાં પણ શિષ્ટપણું આવે છે. કારણ કે “શિષ્ટાઃ શિષ્ટત્વમાયાન્તિ શિષ્ટમાર્ગાનુપાલનાત્” ‘શિષ્ટ પુરુષોમાં શિષ્ટપણું ત્યારેજ આવે છે કે જ્યારે તેઓ શિષ્ટ માર્ગનું પાલન કરે છે,’ આવી પૂર્વસૂચિઓની સોનેરી મુદ્રાઓનું મનન કરી તેમજ વહી અતિશય ઉજ્જવેલી ભક્તિપૂર્વક આચિર્ભૂત થયેલા થ્રઙાદિગુણ પૂર્વક શુભ ભાવનારૂપ ધોધબંધ જલ પ્રવાહે કરી ક્ષિપ્ત કર્મ મલતી ચિત્તય પામવાથી જ પ્રસ્તુત ગ્રન્થનો નિર્વિદ્ધ પણે સમાપ્તિ થશે. અન્યથા મહાપુરુષોને પણ શ્રેયઃ કાર્યોમાં ઘણાં વિદ્વો આવી નહે છે, કારણકે “શ્રેયાંસિ વદુર્વિદ્વાનિ ભવન્તિ મહતામપિ” ‘શ્રેયઃ કાર્યો મોટાઓને પણ ઘણાં વિષ્ણવાળા હોય છે’ શ્રેયઃ કાર્યની સમાપ્તિમાં આડે આવનારા તે વિદ્વો ભવસન્તતિમાં કરેલા પૂર્વના તુષ્ટ અશુભ પાપકર્મોના ઉદયશ્રીજ થાય છે, અને તે કર્મોના જ્યાં સુધી અપવર્તનદિ કરણે કરી સ્થિતિઘાત રસઘાતાદિ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી અવસરે વિપાકરૂપે અર્ગલા સમાન આડા આવીને પડે છે, માટે તે અશુભ કર્મોના સ્થિતિ-રસઘાતાદિના હેતુરૂપ શુભ અધ્યવસાયની આવશ્યકતા છે, તે શુભ અધ્યવસાય પણ પરમાત્માના સદ્ભૂત અલૌકિક આશ્ચર્યપ્રદ ગુણોનું કીર્તન તથા તથાભૂત ગુણવત્ ત્રિભુવનગુરુ તીર્થંકર મહારાજના નમસ્કારદ્વારા પ્રદીપ્ત થાય છે આવી અપૂર્વ વિચાર મનમાં ળાવી શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વપ્રભુનું ગંભીર અને અલૌકિક ચમત્કારિક અપૂર્વભાવજનક શબ્દોમાં નમસ્કારરૂપ મંગલાચરણ કરે છે.

હવે “મહાવાક્યાર્થ બોધાત્મક યા તો સ્વેદવાક્યાર્થબોધાત્મક શાબ્દબોધમાં તે તે પદજન્ય પદાર્થજ્ઞાનની કારણતા છે.” એવો સામાન્ય નિયમ હોવાથી તેમજ “સંહિતા ચ પદં ચૈવ પદાર્થઃ પદવિગ્રહઃ । ચાલના પ્રત્યક્ષસ્થાનં વ્યાખ્યા તન્ન્યસ્ય પદ્ધિધા ॥ ૧ ॥” પ. છ વ્યાખ્યાના સંહિતાદિમેદોમાં પદાર્થ જ પણ એક જીજ્ઞ વ્યાખ્યાય હોવાથી પ્રથમ આ સ્તુતિમાં આવેલા પદો સંબંધી વિ-

ધારણા કરીએ ! ! ! આ સ્તુતિમાં પ્રારંભમાંજ 'નમઃ' પદ સાથે પ્રણવાક્ષરનું ઉપપદ મુકી નમસ્કારને ઘણો જ સુશોભિત અને મહિમાસ્પદ બનાવ્યો છે, તેમજ આ સ્તુતિને પ્રારંભમાં સર્વ મંત્રોના આદિવીજરૂપ ૐકારનો ન્યાસ કરી મંત્રના રૂપમાં સૂચિત કરી છે, વઢી આ ૐકારમાં ચૌદ પૂર્વના સારરૂપ સકલ ધ્રુતસ્કન્ધોની અભ્યન્તર વર્તતા પંચ પરમેષ્ઠિનો પણ સમાવેશ થયેલો છે, ['અ (અરિહંતા)-અ (અશરીરી-સિદ્ધ) આ-આ (આચાર્ય) આ-ઉ (ઉપાધ્યાય) ઓ-મ (મુનિ-સાધુ) ઓમ' એ 'અ' મઢી આ, આ-ને' આ મઢીને પણ 'આ', તેમાં ઉ મઢવાથી ઓ, તેની સાથે મ્ મૂકવાથી 'ઓમ' થાય છે. કહ્યું છે કે-“અરિહંતા અસરીરા આયરિય ઉઘઙ્ગાથયા મુણિણો ॥ પંચ-ક્ષત્રરનિષ્કન્તે પળવક્ષત્રે પચપરમિદટ્ટી ॥ ૧ ॥” ઇત્યાદિ જેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ગીતાર્થ ગુરુ આમ્તાયથી સમજી શકાય છે. તેમજ ૐકારનું ધ્યાન શા માટે કરવામાં આવે છે, તેના ફલ વિગેરે સંબંધી અનેક ચમત્કારિક વિચારો છે જે ગીતાર્થ ગુરુ કુલવાસની ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે, વઢી “ ૐકારં ચિન્દુસંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ । કામદં મોક્ષદં ચૈવ ૐકારાય નમો નમઃ ॥ ૧ ॥” ઈન્દ્રિય વસ્તુને તથા પરંપરાયે મોક્ષ ફલ આપનાર ચિન્દુસહિત જે ૐકારનું યોગીઓ હંમેશા ધ્યાન કરે છે તે ૐકારને વારંવાર નમસ્કાર થાઓ, તેમજ આ ૐકાર અને અથ શબ્દ વિગેરેને મહામાંગલ્યસૂચક તરીકે ધર્ષણ્યા છે, પરદર્શનવેસાથોજ પણ ૐકાર અક્ષરને અને અથ શબ્દને બ્રહ્માના આદિધ્વનિરૂપ માન્યા છે, અને તેથી તે બેઉને ૐકારને તેઓ પણ મંગલપણે કહે છે. કહ્યું છે કે-“ૐકારશ્ચાથશબ્દશ્ચ દ્વાયેતૌ બ્રહ્મણઃ પુરા ॥ કંઠં મિત્વા વિનિર્યાતૌ તેન માઙ્ગલિ-કાવુભૌ” ॥ ૧ ॥ તેમજ ૐ શબ્દના નિરૂક્તમાં પણ તેઓ “અકારો ચિન્દુરુદિષ્ટો ઉકારસ્તુ મહેશ્વરઃ । મકારેણોચ્યતે બ્રહ્મા પ્રણવેન ત્રયો મતાઃ ॥ ૧ ॥” “અ, ઉ, મ, ણ પ્રણ અક્ષરોથી ઉત્પત્તિ પામેલો ૐકાર છે” તેમ વ્તાવી ૐમાં અકારથી પાલન શક્તિમત્ ચિન્દુનું અધિષ્ઠાન છે, ઉકારથી સંહારશક્તિમત્ શંકરનું અધિષ્ઠાન છે અને મકારથી ઉત્પાદશક્તિમત્ બ્રહ્માનું અધિષ્ઠાન છે તેમ સૂચવે છે. અને તેજ કારણથી શક્તિત્રયસંપન્ન દેવચિત્રતયનો વાચક ૐકાર મહામંડલરૂપ થયેલો છે. જો કે આ તેઓનું મન્તવ્ય આકાશકુસુમ વર્ણન જેવું કેટલું સત્ય છે તે હાલ મંગલ પ્રસ્તાવ દોવાથી મુસ્તવી રાખી આગળ ઉપર તેનો વિચાર કરીશું પરન્તુ મટલું તો નિર્વિવાદ છે કે તેઓ પણ ૐકારને મંગલરૂપ માની પવિત્ર કાર્ય પ્રસંગે ધ્યાન કરે છે, વઢી તેઓ ૐકારને કેટલા ઉચ્ચતમાશયથી પવિત્ર અભ્યસનીય, ઉપાસનીય અને ધ્યાનનો વિષય માને છે તે વિચાર નીચે લખેલા તેઓના જ પવિત્ર પ્રશ્નોના પદોથી જાણવામાં આવશે. ॥ “યથા પર્ણં પલાશસ્ય, શઙ્કુનૈકેન ધાર્યતે । તથા જગદિદં સર્વ-મૌકારેણૈવ ધાર્યતે ॥ ૧ ॥” અકારં ચાપ્યુકારં ચ, મકારં ચ પ્રજાપતિઃ । વેદત્રયાશ્ચિરબુદ્ધત્, ભૂર્ભુવઃસ્વરિત્તિ ત્રિધા ॥ ૨ ॥” સિદ્ધાનાં ચૈવ સર્વેયાં, વેદવેદા-ન્તયોસ્તથા । અન્યેષામપિ શાસ્ત્રાણાં, નિષ્ઠાઽર્થૌકાર ઉચ્યતે ॥ ૩ ॥” પ્રણવાદ્યા યતો વેદાઃ, પ્રણવે પર્યવસ્થિતાઃ । શાઙ્કમયં પ્રણવઃ સર્વં, તસ્માત્પ્રણવમભ્યસેત્ ॥ ૪ ॥” ૐતત્સદિતિ નિર્દેશો, બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ । બ્રાહ્મણાશ્ચૈવ વેદાશ્ચ,

યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥ ૫ ॥ તસ્માદોમિત્યુદાહર્ય, યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ । પ્રવર્તન્તે વિધાનોક્તાઃ સતતં વ્રહ્મવાવિનામ્ ॥ ૬ ॥ ” વહ્ની માંદુઃકયોપનિપદ્ વિગેરે ઉપનિપદોના ધ્વનિ પ્રથમ મંત્રોમાં પ્રજાપતિષ્ઠ ઋણ, યજુઃ, સામ ઇત્રણ વેદોમાંથી સારરૂપે દોહન કરેલા અનુક્રમે ઐ, ઓ, મ્, સ્વરૂપ ઐક્યારનો સર્વોચ્ચતમ મહિમા વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે “ઓમિત્યેતદ્વારોગેઽર્થઃ ગચ્છેત્પ્રશાન્તમ્ । મૃતં ભવન્નવિષ્યદિતિ સર્વમેકાર ઇધ ” વહ્ની વિશેષથી ઉપદિશે છે કે, “પ્રણવો ધનુઃ શરો હ્યાત્મા, બ્રહ્મ તદ્દશ્યમુચ્યતે । અપ્રમત્તેન વેદ્ધવ્યં શરવત્તન્મયો ભવેત્ ॥ ૧ ॥”

આથી જાણવામાં આવે છે કે, “ઓમિત્યેતદ્વારોગેઽર્થઃ ગચ્છેત્પ્રશાન્તમ્ । મૃતં ભવન્નવિષ્યદિતિ સર્વમેકાર ઇધ ” વહ્ની વિશેષથી ઉપદિશે છે કે, “પ્રણવો ધનુઃ શરો હ્યાત્મા, બ્રહ્મ તદ્દશ્યમુચ્યતે । અપ્રમત્તેન વેદ્ધવ્યં શરવત્તન્મયો ભવેત્ ॥ ૧ ॥”

આથી જાણવામાં આવે છે કે, “ઓમિત્યેતદ્વારોગેઽર્થઃ ગચ્છેત્પ્રશાન્તમ્ । મૃતં ભવન્નવિષ્યદિતિ સર્વમેકાર ઇધ ” વહ્ની વિશેષથી ઉપદિશે છે કે, “પ્રણવો ધનુઃ શરો હ્યાત્મા, બ્રહ્મ તદ્દશ્યમુચ્યતે । અપ્રમત્તેન વેદ્ધવ્યં શરવત્તન્મયો ભવેત્ ॥ ૧ ॥”

ઐક્યાર ઇ સર્વ મંત્રોમાં આદ્યપદ છે મંત્રોનું આદિચીજક છે, સર્વ ઘર્ષોનો આદ્યજનક છે, શબ્દસૃષ્ટિનું મૂળવીજ છે. અનાદ્યનન્તગુણયુક્તસ્વરૂપમંત્ર છે, જ્ઞાન-જ્યોતિનું કેન્દ્ર છે, અનાદ્યનાદનો પ્રતિધ્વોષ પરબ્રહ્મનો દ્યોતક અને પરમેષ્ઠિપદનો વાચક છે, સર્વદર્શન અને સર્વતંત્રોમાં એક સરસી રીતે તે વ્યાપક છે, યોગિજનોનો આરાધ્ય દેવ છે, સકામ ઉપાસકોને કામિતફલનો અને નિષ્કામ ઉપાસકોને આધ્યાત્મિક મોક્ષફલનો વાતા છે. હૃદયના ઘડકારાની જેમ યોગિઓના હૃદયમાં નિરન્તર સ્ફુર્તા કરે છે. ભિન્નભિન્ન વર્ણરૂપે ધ્યાન કરતાં વિભવિધ ફલને આપનાર છે, આથી જ વિશિષ્ટ સ્વરૂપમય શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવ્યો છે, વહ્ની મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે—દુઃસ્વપ્નાવાનલની જ્વાલાને શાન્ત કરવામાં નવીન મેઘ, સકલ શાસ્ત્રજ્ઞાનના પ્રકાશમાં દીપક અને પુણ્યના શાસ્ત્રનરૂપ આ પ્રણવને નિરન્તર સ્મરણ કરો જે પ્રણવરૂપ ઐક્યારથી અત્યન્ત નિર્મલ શબ્દાત્મક જ્યોતિ ઉત્પન્ન થયું છે તે ઐક્યારની સાથેજ પરમેષ્ઠિનો વાચ્યવાચક સમ્બન્ધ છે. પટલે કે ઐક્યારનું પરમેષ્ઠિ વાચ્ય છે અને પરમેષ્ઠિનો ઐક્યાર વાચક છે કહ્યું છે કે—

સ્મરં દુઃસ્વપ્નાનલજ્વાલાપ્રશાન્તેર્નવનીલમ્ ॥ પ્રણવં વાઙ્મયજ્ઞાનપ્રદીપં પુણ્યશાસનમ્ ॥ યસ્માન્નલજ્વાલામર્કઃ જ્યોતિઃ પ્રસૂતમતિનિર્મલમ્ ॥ વાચ્યવાચકસમ્બન્ધસ્તેનૈવ પરમેષ્ઠિનઃ ॥ આ ઐક્યારને મંત્રશાસ્ત્રોમાં પ્રણવ ઇ નામથી કહેવામાં આવ્યો છે. જો કે પ્રણવશબ્દ મંત્રચીજક સૂચવે છે તો ધ્વનિ વ્યુત્પત્ત્યર્થથી પટલુતો નિર્ધિવાદ છે કે, ‘‘પુંક્ સ્તુતો’’, ઇ ધાતુઉપરથી ‘નવનં નવઃ’ ઇ શબ્દ થને છે પ્રકૃષ્ઠો નવઃ પ્રણવઃ પટલે કે સ્ફુટપ્રકારની સ્તવના અથવા પ્રકર્ષેણ નૂયતે સ્તૂયતે-નેનેતિ પ્રણવઃ ‘‘પ્રકર્ષપણે સ્તવના કરાય છે જે અક્ષરવદે તે પ્રણવ અક્ષર કહેવાય ઇ પ્રણવશબ્દનો અર્થ થાય છે વહ્ની આ પ્રણવને યોગશાસ્ત્રકારોએ આત્મકાસ માટે ઘણો અગત્યનો તેના જાણવિધિ સાથે બતાવ્યો છે, કહે છે કે-તે હિશ્વરનો વાચક છે હિશ્વર તેનો વાચ્ય છે. જુઓ પાર્તજલયોગદર્શન નસ્ય (ચે સૂત્ર) સમાધિપાદસૂત્ર ૨૭—૨૮ ‘‘તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ’’ ‘‘તજ્ઞાપસ્તદર્થભાવનમ્’’ વહ્ની અન્યોના પરમાર્થશાસ્ત્ર ગીતાજીમાં ધ્વનિ પ્રણવવાચક ઐક્યારનો પરમ મહિમા બતાવ્યો છે જુઓ ગીતા અધ્યાય ૮ શ્લોક ૧૩, ‘‘ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ-વ્યાહરન્મામનુસ્મરન્ ॥ યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્દેહં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥’’ વહ્ની

स्मृतिकारोऽपि पण ॐकारो महिमा गायो छे के-“अहृष्टविग्रहो देवो भावप्राप्तो मनोमयः ॥ तस्योङ्कारः स्मृतो नाम, तेनाहृतः प्रसीदति ॥ १ ॥ ” “ जपञ्च प्रणवो नित्यं, ब्रह्मविष्णुशिवान्मकम् ॥ कोटिसूर्यसमं तेजो, ध्यायेद्वात्मानं निर्मलम् ॥ २ ॥ ” तेमज “जपित्वा पूर्वमोङ्कारं वेदाध्ययनमारभेत् ॥ ” इत्यादि स्मृति-वचनोन्नी वेदाध्ययनना प्रारम्भमां ‘ॐकार’ जापनी कर्तव्यता बतावेली होवाथी ॐकारनी मांगलिकता ध्वनित थाय छे. वळी पातङ्गलयोगदर्शनना साधनपावमां समाधिसाधनो तरीके जे स्वाध्याय विगोरे धताव्या छे तेना अर्थमां प्रणव जाप ए मुख्य स्वाध्याय कहो छे, “स्वाध्यायः प्रणवजपः, मोक्षशास्त्राध्ययनं वा”, आ उपरथी जणाहो के प्रणवजाप ते समाधिनु मुख्य साधन छे, तेम पतञ्जलि फरमावेलो छे. व्याकरण शास्त्रकारोऽपि पण प्लुतविधान सूत्रोना प्रसंगमां ‘ॐ’ ने संभायी छे के, ज्यारे प्रारंभ पटले प्रणाम विगोरेनु अभ्यादान गम्यमान होय त्यारे ‘ॐ’ ना स्वरोमांनो अन्त्य स्वर प्लुत विकल्पे थाय छे, जेमके “ओ३म् ऋषभमृष-भगामितं प्रणमत (२)” विगोरे, जुओ सिद्धहैमशब्दानुशासन सातमा अध्यायना चतुर्थपादनु सूत्र १.६ मुं “ ओमा प्रारंभे ”

आ विगोरे अनेक विचारोन्नी महर्षियोग ॐकारने घणोज महिमाशालि वर्ण-व्यो छे, वळी ॐ शब्द प्रकृति-प्रत्ययनी व्युत्पत्तिथी पण विचारतां महामंगल-रूप छे, कारण के मंगल विघ्नथी रक्षण करे छे, ज्यारे ॐनी शास्त्रकारोऽपि करेली व्युत्पत्ति पण तेज अर्थ बतावेलो छे, ‘अवति विघ्नादित्योम्’ तेमज अनेकार्थक आ ॐकारनो प्रयोग करेलो होवाथी ग्रन्थनो प्रारंभ, मंगलकारक, मंगलस्वरूप, शुभ रीते आ नमस्कार थाओ ए विगोरे अनेक अर्थ ॐकारथी संभवी शके छे ! ! !

वळी उपाध्यायजी महाराज आ स्तुतिमां नमस्कारवाचक नमःपद मुकी पोतानी अलौकिक भक्ति प्रदर्शित करे छे, कारणके “ नमः ए नैपातिकपद द्रव्यथी हस्त शिरः चरणादि संकोचरूप विशिष्टकाययोगात्मक पंचांगप्रणिधान अथवा अष्टांगप्रणिधानादिना अस्थाने तेमज भावथी मननी प्रस्तुत नमस्कार वि-पयमां एकाग्रता करधारूप मनोयोगात्मक भाव प्रणिधानदशाने सूचवेलो छे ” तथा “ शब्दोच्चारणमां वचनयोग प्रणिधान तो स्पष्ट ज छे. ” आ उपरथी योगवि-कथी करेलो नमस्कार भावनमस्कार छे, अने शेष द्रव्यनमस्कार छे.

वास्तविक रीते परमार्थ वैदिक आमुष्मिक फलने आपनार भावचन्दन ज छे, जेने माटे कृष्ण शांभुकुमार विगोरेना दृष्टान्तो प्रसिद्ध ज छे, अने द्रव्यचन्दन वास्तविक तेवा फलने आपनार यत्नु नथी, तेने माटे पण धीरकशालवी, पालक कुमारादिना निदर्शनो पण सिद्ध ज छे, आ नमः निपातने पण शास्त्रोमां मंग-लफलपणे प्राचीन आचार्यों प्रहण करेलो छे ? ? ?

हवे आपणे उपाध्यायजी महाराजे आपेला शंखेश्वर पार्श्वनाथप्रभुना अलौ-किक आध्यात्मिक गुणबोधक अतिशायि विशेषणोना विचार करीये.

‘परमानन्दनिधानाय’ आ पदना अनेक अर्थो संभवी शके छे, जेमांता केट-

લાક અર્થો આપણે ક્રમશઃ જોઈ શકીશું, ઉત્કૃષ્ટ આનન્દના નિધાનસ્વરૂપ પાર્શ્વનાથ ભગવાન એ પ્રથમ પ્રસિદ્ધ જ અર્થ છે, આ ઉપરથી ઉત્કૃષ્ટ આનન્દ કે ' જે કોઈપણ વસ્તુને દુઃસ્વર્થી મિથિત થતો જ નથી. ' ' જે આનન્દની વિચ્યુતિ નથી. ' ' જે આનન્દ અગમ અગોચર અલક્ષ્ય કહેવાયેલો છે. ' ' જે આનન્દને સાક્ષાત્ કેવલદષ્ટિય સર્વજ્ઞપ્રભુ જાણતાં છતાં પ્રત્યક્ષ યથાસ્થિત તથાભાવે કહી શકતા નથી. માત્ર જે કાંઈ દેખાડે છે તે પણ અસત્ ઉપમાણ કરી યત્કિંચિત્ દેખાડે છે. ' ' જે આનન્દ મુમુક્ષુ આત્માઓને સર્વદા ઇચ્છા વિષયરૂપે રમી રહ્યો છે, ' જે આનન્દને પરમયોગીઓ યત્કિંચિત્પણે સહજાનુભવથી વેદી રહ્યા છે, ' ' જે આનન્દે કરી આત્માના સહગુણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ધીર્ધાંદિની સ્વરમણ-તામાં આત્માઓ લય પામી રહે છે. ' ' જે આનન્દને માટે તીર્થંકર ગણધર પ્ર-તિપાદિત મોક્ષાનુષ્ઠાનમાં અલંદ અવિચ્છિન્ન અવિચલપણે ઉદ્યમ કરવાની આવ-શ્યકતા છે, ' ' જે આનન્દથી આધિદૈવિક આધિભૌતિક આધ્યાત્મિક શારીરિક માનસિક પરકૃતાદિ આધિ વ્યાધિ ઉપાધિઓ સર્વદા દૂર જ રહે છે, ' ' જે આનન્દમાં કોઈપણ જાતની પરભાવની રમણતા કે વિપરીતતા ધ્યાન્તિ વિગેરે રહેતા જ નથી, ' વિગેરે માયનાથી પદ્ધત્કારક ચક્રો પણ જેની અન્તર્ગત થાય છે, આવા અપૂર્વ આનન્દનો યત્કિંચિત્ અનુભવાસ્વાદ પોતાના શુદ્ધશીલમાં વર્તના મુનિઓ અનુભવે છે. કારણકે તેવા મુનિઓના માસાદિપર્યાયની શૃદ્ધિય દેવતાના ઉત્તમ સુખોનો પણ અતિક્રમ 'ભગવતીઆત્રિ' સિદ્ધાન્ત પ્રન્થોમાં પ્રતિપાદન કર્યો છે, આ પરમાનન્દની અપેક્ષાએ મુનિઓના યત્કિંચિત્ આનન્દને પણ સિદ્ધા-ન્તકારોષ ચક્રવર્તિના સુખથી પણ અનુપમ વર્ણવ્યો છે. કાર્યું છે કે " વિનષ્ટ થયા છે રાગદ્વેષ જેમના રક્ષા ગ્રાંસના સંધારા ઉપર બેઠેલા મુનિ જે નિર્લોભ દશાના સુખને અનુભવે છે. તે સુખને ચક્રવર્તિ પણ ક્યાંથી અનુભવી શકે ? " આ વચનને દક્ષપૂર્વધર વાચક ઉમાસ્થાતિ મહારાજાનું વચન મંત્રવૃત્ત ટેકો આપે છે, " લોકવ્યાપારથી ચિરન્ત રહેનાર મુનિઓને જે સુખ અહીં છે તે સુખ ચક-વર્તિને કે હન્દ્રને પણ નથી " આ ઉપરથી ઘટલું તો નિર્વિવાદપણે આપણને કબુલ કરવું પડશે કે રાગદ્વેષની ચિરન્તિથી શકાન્ત શાન્તરસમાં મગ્ન રહેનાર મુનિઓ અવર્ણનીય લોકોત્તર આનન્દનો અનુભવ કરે છે ! !

આ સુખતા હેતુ શાન્તરસેન્દ્રને શાસ્ત્રકારોષ ચક્રવર્તિની સાથે સરખાવ્યા છે, કારણકે ચક્રવર્તિને જેમ રક્ષા ઘટલે પૃથ્વીનું હન્દ્રપણું હોવાથી રસેન્દ્ર કહે-વાય છે, તેમ શાન્તરસ પણ શૃંગાર વૈષાગ્યાદિ સર્વ રસોમાં અધિપતિ હોવાથી તે પણ રસેન્દ્ર છે, તેમજ ચક્રવર્તિને નવનિધાનો પ્રાપ્ત થાય છે તેમ શાન્તરસે-ન્દ્રમાં સર્વ મંગલોનો નિષિ પ્રાપ્ત થયેલો છે ! ! !

થલી શાન્તરસને શાસ્ત્રકારોષ અમૃતની સાથે સરખાવ્યો છે, જેમ લૌ-કિક ઉદન્ત પ્રમાણે વેયોષ ઘળી જ મહેનતે મન્દાર પર્વતરૂપી રવૈયાથી સમુદ્રનું મન્થન કરી અમૃત કાઢ્યું હતું તેમ પૂર્વાચાર્યોષ અંગઉપાંગ પ્રકીર્ણકાદિ આગમો

तथा ग्रन्थरूपी समुद्रमांथी तीव्र क्षयोपशमजन्य महानुद्विक्ती रवैयाथी आ शान्त-
रसामृतने दोहन कर्त्ता છે, તેમ જ શાન્તરસેન્દ્રને રસેન્દ્ર સર્વ રસાયણોમાં
ઉત્તમ પારાનું ઉપમાન પણ થઈ શકે છે ! !

આવા અત્યુત્તમ શાન્તરસની भावनाમાં लीन रहनेवाले मुनिओ जे सुखने
अनुभवे છે તે સુખની આગલ સર્વ इन्द्रियोथी થતું સુખ સમુદ્રની આગલ પાણીના
વિન્દુની ઉપમાને લાયક થાય છે. ज्यारे सामान्य मुनिसुख પણ आटलु
लोकोत्तम છે तो वीतरागतानु અને सिद्धशानું अलौकिक सुख तो निर्वचन करी
शक्या ज नहीं. प्रकरणकारो पण वीतरागसुखना वर्णनमां जणावे છે કે " आ
लोकाમાં જે फलजन्य प्रियसुख છે અને देखોનું જે महासुख છે તે पण वीतरागना
सुखनी आगल अनन्तमाभागे न्यून છે, " आज कारणमाटे लौकिकसुखने
कुसुमपुर नगरमां भिक्षुका स्वप्नती उपमाए असत्स्वरूपे शास्त्रमां वर्णव्युं
छे, आ सिद्धना अनुपम सुखने आज ग्रन्थना बीजा सर्गमां ग्रन्थकार उपाध्यायजी
पोतेज वर्णन करछे ! ! !

આવા અવર્ણનીય અપૂર્વ પરમાનન્દનિધિ પરમાત્માનો નમસ્કાર અવશ્ય
મંગલને માટે થાય છે ? ? ? આ આનન્દના તરંગો જેમજેમ રાગરેખની દ્વાનિ થતી
જાય તેમ તેમ પ્રગટ થતા જાય છે. તે યાવત્ ક્ષણકથ્રેણીમાં આરુઢ થઈ નિદ્રા
સ્વપ્ન જાગર ઇ દશાત્રિક ઉલ્લેધી સોધી ઉજાગર દશામાં લીન થતા
સ્નાપક નિર્ગ્રન્થાવસ્થામાં કેવલલક્ષ્મી સંપાદન કરી યાવત્ શૈલેશીકરણ
ધિમેરે અવસ્થાઓમાં કર્મોનો ક્ષય કરી સંપૂર્ણ પ્રજ્ઞરસ અનિર્વચનીય અંતઃજ્ઞાનન્દ
પ્રાપ્ત કરાય છે, આ વિશેષણના અર્થમાં તીર્થકૃત્ત્રમુના મૂલ ચાર અતિશયમાંનો
પ્રથમ ' અપાયાપગમ ' નામનો અતિશય તેમજ ' સુખાતિશય ' પણ ધ્વનિત
થાય છે. ૧.

'પ-રમા-આનન્દનિધાનાય' આ પ્રમાણે શબ્દશ્લેષ કરવાથી 'પાતીતિ પઃ'
પ વ્યુત્પત્તિષ્ કરી પ્રકૃતિ પ્રત્યયના વિભાગવાળા 'પ' શબ્દના પદ્મજીવનિકાયના
પાલક તીર્થંકર મહારાજા વાચ્ય છે, અને 'રમા' શબ્દ કરી તેઓશ્રીની જે આ-
ર્દન્યલક્ષ્મી ચોત્રીશ અતિશયો અષ્ટમહાપ્રાતિદાયો પાંત્રીશ ઘાળી ગુણો
ધિમેરે તેના આનન્દના નિધાન પાર્શ્વનાથ પ્રભુ છે, પ વીજો અર્થ થાય છે, આ
અર્થથી તીર્થંકર પ્રભુ કે જેમણે પોતાના અગ્રિમ શ્રીજા મહે વિશતિસ્થાનક
પદોમાંથી કોણે પદની અથવા તો જે ત્રણ સ્થાન યાવત્ વીશપદોની યથાવિધિ
સમ્યગારાધનાથી તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચિત કરી દેવ અથવા નરક
ભવમાંથી તે તે ગતિ સંબન્ધિ અવધિજ્ઞાનસહિત ભરત દેવવત કે ત્રિવેદીય
વત્રીશ વિજયના મધ્યચંદ્રમાં આર્યદેશમાં ઉત્તમ જાતિ ફુલને વિષે પરમાન્મ-
રૂપે સર્વ જગજીવના ઉદ્ધારને માટે રત્નકુંડી માતાના ગર્ભમાં અવતરે છે,
તેજ વચ્ચે ભિભુચનમાં ઉદ્યોત, સર્વ જીવોને આનન્દ, નારકી જેવા દુઃખાનુવદ્,
જીવોને પણ દુર્ગ થાય છે, દેવેન્દ્રના અચલ સિંહાસનો પણ ચલિત થાય છે.
અવધિપ્રયોગથી પરમાત્માનું જ્યવન જાણી શક્તસ્તવથી ત્યાં રક્ષાં છતાં દ્રવ્યથી

સન્મુખ જ્યાં પૂર્વક ભાવવન્દન કરી વિશાલ હૃદયથી જ્યવન કલ્યાણકનો મહિમા કરે છે, ત્યાંવાદ ગર્ભસ્થિતિ પૂર્ણ થયે પરમાત્મા સુખદ જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ સમયે પ્રભુના પ્રાચ્ય પુણ્ય પ્રભાવપુણ પદ્મના મકરન્દથી આકૃષ્ટ થયેલી છાન્ન દિક્કુમારી ભમરીઓ આવી સૂતિકર્માદિ કરે, યાવન્ ચોસઠ હન્દ્રો સ્વ સ્વપરિવાર સહ મઠી મેરુપર્વત ઉપર પરમાત્માનો જન્માભિષેક કરી અન્નકલ્યાણકનો મહોત્સવ અગોષ્ઠભક્તિપૂર્વક રહી રીતે કરે છે. યાવન્ દીક્ષાકલ્યાણક મહોત્સવ, કેવલજ્ઞાનકલ્યાણકમહોત્સવ, સમવસરના-દિસમૃદ્ધિ इत्यादि तीर्थकरसाम्राज्य જે કાલલોકની અંદર આગલ અન્ય-કાર ઉપાધ્યાયજી પોતેજ વર્ણવશે તે સકલ તીર્થકર લક્ષ્મીના ભોક્તા પાર્શ્વનાથપ્રભુનો નમસ્કાર મંગલપદ છે, આ અર્થ કરવાથી વીજો ' પૂજાતિશય ' પણ વ્યંજિત થાય છે, ૨

'પર-મા-આનન્દનિધાનાય' આ પ્રમાણે શબ્દ વિશ્લેષ કરવાથી પર-સર્વથી શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનસ્વરૂપ યા મોક્ષસ્વરૂપ, મા-લક્ષ્મી તેના આનન્દના નિધાન પાર્શ્વનાથ પ્રભુ છે. આ પણ એક અર્થ થઈ શકે છે. આ અર્થથી વીજો ' જ્ઞાના-તિશય ' સ્પષ્ટ થાય છે. ૩

'પ-રમા-આનન્દનિધાનાય' ઇ વિશ્લેષથી પૌંદ્રગલિક ઉત્કૃષ્ટ ક્રદ્ધિનો આનન્દભોક્તા જેમ પ—ધુન્નેર છે તેમ પાર્શ્વનાથપ્રભુ નિજસ્વરૂપ આત્મિક ક્રદ્ધિના આનન્દનિધિ છે ઇ ચોથો અર્થ. ૪ પરમ-આનન્દનિધાનાય' આ વિશ્લેષથી પે-કાન્તિક આનન્દનિધિ ઇ પંચમ અર્થ. ૫

इत्यादि अनेक अर्थોથી આ વિશેષણમાં ઉપાધ્યાયજીએ પાર્શ્વનાથપ્રભુના અદ્ભૂત આશ્ચર્યપ્રદ અનેક ગુણો તથા અતિશયોનો ભાસ આપણને કરાવ્યો છે, વલી શંખેશ્વર પાર્શ્વપ્રભુનું વીજું 'મહસ્ત્રિને' ઇતું અપૂર્વગુણવોષક વિશેષણ છે. ઘટલે કે તેજયંત પાર્શ્વનાથપ્રભુ છે. પ્રસ્તુતવિશેષણમાં કદાચ કોઈને અજ્ઞાન અવસ્થાથી કે ભ્રાન્તભાવથી ચિત્તકં ઉત્પન્ન થશે કે આ વિશેષણ તેઓશ્રીના આત્માને લાગુ પડે તેમ નથી કારણકે ઉદ્યોત કે પ્રભા સ્વરૂપ તેજ પુદ્ગલાત્મક હોવાથી અમૂર્ત આત્માને તે હોઈ શકે નહિ, માટે તેમના પ્રતિબિંબનું યા તો તેઓશ્રીના શરીરનું જ આ વિશેષણ માનવું પડશે, પ્રતિબિંબના ગુણને અને પરમાત્માને કોઈપણ સંબંધ નહીં હોવાથી પ્રતિબિંબના ગુણનું વર્ણન કરવું કેવલ વ્યર્થ છે, ઘલી પરમાત્મા મિદ્ધદશામાં શુદ્ધનિરંજન નિરાકાર હોવાથી તેઓની આકૃતિ પણ સંભવિત નથી વિગેરે વિગેરે આ તેઓની મોમાંસા કેટલી મૂલ મરેલી છે તે તેમજ ચાર નિઃશ્વેપામાંથી કયા નિઃશ્વેપાનો નમસ્કાર ઉપાધ્યાયજીશ્રીને અભિમત છે, ચારે નિઃશ્વેપા કેવી રીતના પરસ્પર કથંચિત્ અભિન્ન હોઈ ઉપકારક થાય છે, વીતરાગતા, શાન્તિ આદિ અનેક ગુણોનો ભાસ કરાવનારી તેઓશ્રીની આકૃતિ કેટલા નિઃસીમગુણને ઉત્પાદન કરનારી છે વિગેરે વિચારો વિશેષ્યપદાન્તગત વિશેષણથી જોઈ શકીશું, આ પાર્શ્વપ્રભુનું તેજ સકલ દેવ દેવેન્દ્રોના પિંડિત કરેલા તેજથી પણ અનન્તગુણું છે

जे असह्यदर्शन तीर्थकृत्प्रभुना तेजना दर्शन माटे प्रभुना तेजःपुद्गमांशी पिंडित
करेलुं हादश सूर्य तुल्य महातेजयन्त भामंडल प्रभुनी पुढे राखवुं पडे छे. आ
अपूर्व तेजः स्वरूपनु शास्त्रकारोप अभ्येतां औत्तमिक पादुकी अत्युत्ति प्रभुना
अतिशयोनुं वर्णन आदि अनेक स्थले वर्णन कर्युं छे. शरीर आकृति कोइना पण
गुणबोधक विशेषण तरीके अर्थ न करना 'महस्विने' ए पदुनो केवल ज्ञानरूप
झलझलता दीप्तिमान् सूर्यनो उदय थवाधी ज्ञानरूपी अपूर्व तेजोनिधान पार्श्वप्रभु
छे एयो अर्थ करवाधी कोइ प्रकारनी विरोधापत्ति भासमान थवे नही ! ! आ
अर्थ करवाधी वली एक अद्भूतलाभ ए ययो के बीजो ज्ञानानिशय नामनो
अतिशय स्पष्टतया शब्दिन् थयो. आ पार्श्वप्रभु शंखेश्वरपुरना मुकुट छे आ
वाक्यधी पटलो नैसर्गिक विचार उद्भव छे के श्री पार्श्वप्रभुना ज्यवनानि
कल्याणकोवडे पवित्र थयेलु शंखेश्वर नगर नथी तेमज निर्वाण कल्याणकवडे
पण नथी कारणके ज्यवन-जन्मादि कल्याणकोधी पावन थयेली धाराणसी नगरी
छे, ज्यारे निर्वाण कल्याणकथा पवित्र श्रीसमेतशिवर महातीर्थ छे, तो श्री
पार्श्वनाथ प्रभुना शंखेश्वर-सेरीसक स्तम्भन -गौडी-शमी-पश्चासरा-जीराबला
मुहरी-वरकाणा-करहेटक-फलवृद्धि-नाकोडा-लोधधा-अधन्ती-मकसी विगोरे
उपपदो कहेवाय छे ते केवीरीते संभवी शके ?, आ विचारनो उत्तर तो स्पष्टज
छे के- ते ते नगरोमां प्रतिष्ठित थयेली प्रतिमाओना औपाधिक (नगरोना नाम-
रूप उपाधियुक्त) ते ते नामो श्रीपार्श्वप्रभु अने तेमनी प्रतिमा एकरूप होवाधी
श्रीपार्श्वनाथना ते ते उपपद सहित नामो बोलधामां तेमज ते ते प्रतिमाओना
अधिष्ठानधी पावन थयेली ते ते नगरीओना मुकुटरूप श्रीपार्श्वनाथजी कहेधामां
कोइपण बाधकविचार अवकाश पामी शकनो नथी, अर्थात् विश्वविदित श्री-
पार्श्वनाथप्रभुनो महिमा आबालगोपाल जगत्प्रसिद्ध छे, आ शंखेश्वरनगरना
प्रवेशमां ज्यारे प्रातःवासुदेव जरासंध अने वासुदेव कृष्णने अतुल्युद्ध जाम्युं
हतुं, धनो काल बीत्या पछी जरासंधे शत्रुसैन्यने असेद्य जाणी कोइपण रीते
जय थवानो संभव नही थवाधी छेवटे पूर्वे साधेली असुरी जराना बलधी
बलदेव वासुदेव श्रीमन् तीर्थङ्कर नेमिनाथजी ए व्रण बिना स्वर्ध शत्रु सैन्यने
मूर्छितान्वास्थाये पर्वोच्चाड्युं. उच्छवासमात्र धारण करतुं बनाव्युं, प्रातःकाले
मङ्गल बिरुदावलीपूर्वक जागेला कृष्ण वासुदेवे पोताना सैन्यने तथावस्थ देखीने
करमायेंला मुखे नेमिकुमारने कहुं, हे वन्धु ? आ शुं थयुं ? तमारा देवतां
मां सैन्य मूर्छित जेवुं थाय छे ? स्वामिधीनेमिकुमारे अध्विज्ञानना उपयोगधी
असुरसुन्दरी जरानी चेष्टा जाणी वासुदेवने जणाववाधी कृष्णे नम्रवचनधी 'हवे
शुं करवुं ? ते प्रमाणे नेमिकुमारने पुछ्युं नेमिकुमारे उत्तर आपतां जणाव्युं,
हे कृष्ण ? पाताल (अधोलोक) मां भुवनपतिनी बीजी नागकुमारनिकायना
दक्षिणश्रेणिना अधिपति धरणेन्द्रना भुवनमां अधिकमहिमाशाली भविष्यकालमां
थनारा त्रेपीशमा तीर्थङ्कर श्रीमत्पार्श्वनाथजीनी प्रतिमा छे माटे अहम् (३ उपवास)
थडे एकाग्रध्यानधी धरणेन्द्रनी आराधना करी तेमनी पांसे ते प्रतिमानी याचना

करो, तमारी प्रार्थनाथी महिमाशालि पार्श्वप्रभुतुं विष ते तमने आपसे, “ ते विषना चरणकमळना स्नात्र अल सिचवाथी तमारुं सर्व सैन्य मूछां त्याग करी उत्थित धरो. ” त्यारे कृष्णवासुदेवे नेमिकुमारने कहुं, हे बन्धु ! वण दिवस सुधी हुं जो ध्यानमां लीम थाउं तो सैन्यनुं कोण रक्षण करसो ? आधा कृष्णनां दयाजनक वचनो सांभळी, नेमिकुमारे हे हरि ! शत्रु संकटमांधा तारी सेनानुं हुं रक्षण करीश. तमे निश्चिन्त थावो ! ! धीनेमिकुमारना अनुग्रहवचनो सांभळी हर्षथी उन्साहित हृदयवाळा कृष्णवासुदेव अग्रमतपःपूर्वक पौषध-शालामां पौषध अङ्गीकार करी गङ्गाप्रध्याने धरणेन्द्रनी आराधना करवा लाग्या, गधामां अर्ही पण प्रभातकाले जेटलामां जरासन्ध हर्षपूर्ण हृदयथी जराथी व्याप्त थयेलु मूर्छितावस्थ शत्रु सैन्यने जाणी चतुरङ्गसेनाथी परिवरेलो बाणोनो वरसाद वरसावनो यादवोने हणवा तत्पर थयो तेटलामां इन्द्रे मोकलेला धीनेमिकुमारना रथना सारथी मातलिग धीनेमिकुमारनी आज्ञाथी यादव सैन्यनी फरता वारे दिशामां संवर्तकवायुनी माफक स्वच्छन्दपणे नेमिकुमारना रथने भमाड्यो रथमां बेठेला धीनेमिकुमार पण एकदम खोनरफ बाणो छोडवा लाग्या, जरासन्धपक्षना राजाओ आवती बाणपंक्ति जोड ते युद्धमां जाणे मध्यस्थ साश्रिओ ज होय नहिं शुं ? तेम दूर उभा रहा अहो ! हो ! हो ! आश्चर्यजनक तीर्थ-द्वार परमात्मानी स्वयत्ता के जे प्रभु हशु तो गृहस्थावासमां छे, आरंभथी विरक्त नथी, रणसंग्राममां शत्रुनी सामा उभा छे, बाणोनो वरसाद वरसावे छे, छतां पण प्रभुए शत्रुसैन्यना सुभटोमांता कोइना वखतर, कोइना मुकुट, कोइना ध्वज के कोइना बाण विगोरे निर्जीव पुद्गलोना मात्र चमत्कार देख्वाडवानी खातर छेद कयों, पण कोइ जीवना प्राणोनो वियोग कराववो ते तो दूर ज रह्यो. परन्तु किञ्चिन्मात्र शत्रुसैन्यमां दुःख कयुं नही, वळी केटलाको कहे छे जे तेटलो पण छेद प्रभुए कयों नथी. परन्तु विष्णु सैन्यनी चोतरफ रथ भमाडना नेमिप्रभुए मात्र शङ्ख जगाड्यो के जेथी शत्रु सैन्य घास पास्युं, अने विष्णुसैन्यनुं रक्षण थयुं अस्तु ! गमे तेम हो ? पण विष्णुसैन्यनुं रक्षण कोइपण प्रकारे थयुं एवामां ध्यानमां लय पामेला कृष्णनी आगळ बीजे दीवसे धरणेन्द्रनी आज्ञाथी प्रभापुञ्ज मध्यमां रहेला धरणप्रिया पद्मावती अनेक देवी परिवारथी परिवरेला प्रकट थया, सुरीगणथी वींटायेला पद्मावतीने जोइ कृष्ण तेमना चरणनो प्रणाम करी स्तुति करवा पूर्वक कृष्ण वासुदेव नीचे प्रमाणे बोल्या “ हे पवित्रदेवि ! तमारुं जे मने दर्शन थयुं तेथी मारा आत्माने आजे हुं धन्य कृतार्थ पवित्र थयेलो मानुं छुं, आज मारी सर्व कामनाओ सफल थइ, हे पवित्रदेवि ! तमारा जे वैभवने शक्रादिवेवन्द्रो पण वर्णववा अशक्त छे, ते वैभवने हुं पोतामी जीमे शुं वर्णन करुं ? ” इत्यादि कृष्णना अप्रमेय भक्तिवचनथी प्रीति पामेला पद्मावतीदेवी कृष्णने कहे छे हे हरि ! जे कारण माटे तमे मारा स्वामिनाथने संभार्यो ते काय दर्शावो के जेथी हुं तमारुं इष्टकार्य शीघ्र पार पाडुं, देवीना वचनो सांभळी कृष्ण बोल्या, हे पवित्र भगवति ? जो आप तुष्टमान हो तो

आपना भयनमां रहेल अर्धभुन श्रीपार्श्वप्रभुनुं विष मने आपो. के जे विवना स्नात्रजले करी अरामस्त मारुं सैन्य स्वस्थ करुं । पद्मावती उत्तर आपनां बोल्या. श्रीपार्श्वप्रभुनी प्रतिमा तो अहीं नही आवे, परंतु ते शिवाय ज हुं तमारुं सैन्य स्वस्थ करुं, वली पण बोल्या जरासन्धने सेनाधिपति सहित बांधी अण-
वारमां तमारी पांसे लावी आयु विगेरे तमारुं जे जे इष्ट होय ते सर्व संपादन करुं, परंतु श्रीपार्श्वप्रभुनी प्रतिमा मारा स्थानमांथी लावधाने मने उन्साह यतो नथी. तयारे वली कृष्ण बोल्या. हे भगवति ! आपे कहेलुं सर्व सय छे, आप ते सर्व करवाने समर्थ छो. परंतु तेम करवाथी अमारामां कांइपण पुरुष-
कार नथी ते ज जणाय अने मात्र लोकोमां अपवाद ज भाय जे 'देवताए सर्व शत्रुपराजयादि कार्य कर्तुं पण यादवोमां कांइपण शक्ति नथी.' माटे जो आप प्रसन्न ज हो तो मने पार्श्वप्रभुनी प्रतिमा आपो के जेथी हुं आपना प्रसादे करी पोते ज संग्राममां शत्रुने पराजय पमाहुं. कृष्णना अयाग्रह अने भक्तिथी तुष्टमान थयेला रेवी पद्मावती श्रीपार्श्वप्रभुनी प्रतिमा लावी आपी स्वस्थाने गया, हवे कृष्णे श्रीपार्श्वप्रभुनी प्रतिमानी विधिपूर्वक स्नात्रादि पूजा करी स्नात्रपाणीथी सिञ्चन करायेलुं समग्र सैन्य निद्राथी प्रबोधनी माफक स्वस्थावस्था पाम्युं. याग्रह शत्रुसैन्य जरास्त थयुं, कृष्णे अतिविश्रु जरासन्धनो चक्रवर्ते शिरच्छेद करी, जयस्थल मेदिनीना प्रवेशमां वासुदेवे, श्रीपार्श्वप्रभुनी पूजा समृद्धि माटे निजनामथी गुणमिष्यन्नमामवाला शंखेश्वरनगरनी स्थापना करी कारणके कृष्ण शंखना ईश्वर छे, तेमज वली आ नगरनुं शंखपुर एवुं धीजुं नाम पण छे. कारण के ते भूमिमां कृष्णे शत्रुसैन्यने आस उपजाववा शंख पूर्यो हतो, आ नगरमां पद्मावती समर्पित श्रीपार्श्वप्रभुना विवने कृष्णे अपूर्व अप्रतिम भक्तिपूर्वक स्थापन कर्तुं !!!

" कृष्णोऽथ वामेयजिनस्य मूर्ति-ममेयभक्तिर्यदुभिः प्रणुजः ॥

अस्थापयत्तत्र निजां च मूर्तिं, तच्छासने तच्च पुरं चकार ॥१॥

केटलाक एम पण कहे छे के ज्यारे कृष्ण ध्याममां बैठे हता अने नेमि-
नाथ प्रभुय सैन्य रक्षण माटे शंख पूर्यो हतो तेने उद्देशीने ज आ नगर कृष्णे वसायुं । जेथी ते नगरनुं शंखपुर (शंखेश्वर) नाम प्रसिद्ध थयुं ! अस्तु ।

उपरना वृत्तान्तमां आपणने अंतरंग दृष्टिथी वास्तविक विचार करतां अपूर्व बोधजनक सारतत्त्वनी प्राप्ति भाय छे. श्रीमत्तीर्थकरदेवनी गृहस्थावास-
मां पण अप्रतिम निरभिमानता के श्रीमान् नेमिप्रभुना चरणकमलना स्नात्रजलधी त्रिभुवननी सर्व प्रकारनी आधिभ्याधिभो दूर थइ शके तेम छे, छतां पण पोतानो ते प्रभाव न जणावतां भावितीर्थकर श्रीमत्पार्श्वप्रभुनी पूज्य प्रति-
मानो ते प्रभाव दर्शावे छे वली तीर्थकर प्रभुनी अलौकिक दया के जे प्रभु भविष्यमां पशुपक्षिओ उपरनी कृपाथी संसारमगल धिवाहनो पण त्याग करे. तेमज पङ्कजीधनिकायना अभयदाता थइ भविजीवोने ते मार्गमां उपदेश आपी दोरछे इत्यादि अनुभव करावता ज जाणे होय नहि, तेम अत्यारे पण शत्रुसै-
न्यमां किंचित् दुःख मात्र उत्पन्न कर्तुं नही. श्रीमान् तीर्थकरदेवे साम्राज्य-

મુઝે માથેલો દેવારાધનનો પ્રકાર, મહત્પુરુષોની અપૂર્વ શાક્ષિણ્યતા, શાલકા પુરુષ વાસુદેવકૃષ્ણે દેવારાધનનો કરેલો વ્યવસાય, શામ્વતી નદી પળ કૃષિમ પ્રતિમા ઉપર સમ્યગ્દષ્ટિ દેવોની સ્થિતિ નહિ પળ મક્તિપ્રાગ્માર, પ્રમુ પ્રતિમાનો અનુપમ મહિમા રત્યાદિ અનેક સારતત્ત્વોની ઉપલબ્ધિ ધાય છે ! ! હવે આ શ્રી પાર્શ્વપ્રમુની પ્રતિમા કોણે નિર્માણ કરી ? શા હેતુથી ? ત્યાર પછી ધરણેન્દ્ર નાગ-કુમારાધિપતિ પાસે ક્યાંથી આવી ? વિગેરે વિગેરે અનેક ઇતિહાસિક આરે-કાઓ અવકાશ પામે છે તે સંબંધમાં ગુરુકૃપાથી શાસ્ત્રોમાં મલી આવતો રિતિ-હાસ તપાસતાં સર્વ શંકાસ્થાનો ચિલય પામે છે. આ દ્રવ્યાતુયોગનો ગ્રન્થ હોવાથી તેમજ ગ્રન્થવિસ્તારના મયથી આ તેમજ ળીજા પળ પ્રસંગાનુપ્રસંગે પ્રાપ્ત થતા અનેક વિચારો આગલ ઉપરમે માટે મુલ્તથી રાજીતેમજ ળીજા ગ્રન્થોમાં વિસ્તૃત વિચાર કરેલો હોવાથી આ સ્થલે સંકોચ કરવામાં આવે છે

પ્રસ્તુત મંગલશ્લોકમાં ઘર્ણવેલા 'શંકેશ્વરપુરોસંસ' ર વિશેષ્ય પદાન્તર્ગત વિશેષણપદથી 'ઉપાધ્યાયજી શ્રીમાન્ને' સ્થાપના નિલેપસ્વરૂપ પ્રતિમાનો નમ સ્કાર આ મંગલાચરણમાં અભિપ્રેત છે, તેમ સહજ અનુમવ ઘર આવે છે. પરન્તુ તે સ્થાપનાનિલેપ પળ યુક્તિથી, તેમજ 'શ્રીમગધતીજી' આદિમાં ઘર્ણવેલ અધિકા-રોથી તેમજ 'જ્ઞાતાધર્મકથાંગ' 'રાયપ્પસેનીય' 'જીધામિગમ' વિગેરેમાં 'દ્રૌપદી', સૂર્યામદેવ, 'વિજયદેવ' વિગેરે પ્રતિમાજી પાસે મક્તિપૂર્વક ઉદાત્ત માવથી ઉઘા-રેલ માવજિનના અધિકારમય શકસ્ત્ર નમુત્યુળે વિગેરે સ્તોત્રપાઠથી, તેમજ પ્રતિમાજી આગલ ડલેવેલ ધૂપના પ્રસંગમાં "ધૂવં વાઙ્મળં જિણધરાણં" રત્યાદિ પાઠોથી માધનિલેપની સાથે કથચિત્ અમિષપણે રહેલ છે. આયોક્તિ પળ છે કે 'જિનપદ્ધિમા જિન સારીથી.' હવે રિતિહાસદષ્ટિ અચલોકન કરતાં આ પ્રતિમા-જીના સંબંધમાં મલી આવતો રિતિહાસ પૂરવાર કરે છે કે, ગઈ ચોવીશી પટલે કે જેલો આ ડત્તરતા માવધાળા છ આરા સ્વરૂપ 'અવસર્પિણીકાલ' પ્રવર્તે છે, અને છલો આરો પૂર્ણ થયે ચલતાં માવધાળા છ આરા સ્વરૂપ 'ઉત્સર્પિણીકાલ' પ્રવ-ર્તે છે કે જે ઘણે કાલોતું સ્વરૂપ 'કાલલોકમાં' ગ્રન્થકાર પોતેજ વિસ્તારથી ઘર્ણન કરશે. તેવા આ અવસર્પિણીકાલના પ્રથમ આરા પૂર્વે થઈ ગયેલ ઉત્સર્પિણી કાલના છ આરાઓ પેકી ત્રીજા ચોથા આરાઓમાં મલી 'ઋષભાદિ-મહાવીર પર્યન્ત' ચોવીશ તીર્થકરોની માફક 'કેવલજ્ઞાતી પ્રભૃતિ સંપ્રતિ પર્યન્ત' ચોવીશ તીર્થ-કરો થઈ ગયા છે. જે પેકીના ત્રીજા આરામાં ઘયેલ 'રન્દ્રમહારાજે' જન્માભિવેક સમયે કંઠમાં પૂજન નિમિલે સ્થાપન કરેલી વામ (માલા) ઉદર (પેટ) ઉપર શોભી રહેલ હોવાથી 'શામોદર' શ્રુમ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ આ ચોવીશીના સોલમા પ્રમુ શાન્તિનાથ નથા માવિ ચોવીશીના નવમા 'પોદિલપ્રમુ' તુલ્ય નવમા તીર્થકરપ્રમુના શાસનમાં "આવાદિ" નામના મધ્ય માવકે મારું પોતાનું કલ્યાણ ક્યારે ? કોના તીર્થમાં ? અને કોના આલંબનથી ? થશે, તેવા પ્રશ્નો પૂછેલા, જેના ઉત્તરમાં પ્રમુવ તે કાલની અપેક્ષા માથી ચોવીશીના પટલે કે ઘર્મમાન ચોવીશીના ત્રેવીશમા તીર્થકર 'પાર્શ્વનાથપ્રમુના' સમયમાં, તેમના

तीर्थमां, अने ते पार्श्वनाथना उपदेशाची तेमनेज हाथे प्रयज्या लह, गणधरपद्
पामी, तमाचं कल्याण धरो, ते प्रमाणे आपेल उत्तर सांभली भावि उपकार मनमां
लावी अनेक भव्य जीवोना बोधि बीजनं साधन प्रतिमा भरावी सुविहित आचार्य
पांसे प्रतिष्ठा करावी अद्भूतमहिमानिधान ते प्रतिमा पूजित थर हती, कालान्तरे
'श्री ऋषभदेव प्रभुना' विद्यमान कालमां बोवीशीनी शरणातमां छद्मस्थ अवस्थामां
रहेला 'श्री ऋषभदेव प्रभुनी' सेवाधी सन्तुष्ट थयेल श्री धरणेन्द्रे जेभोने अडतालीश
या अडतालीश हजार विद्याधो वैताढ्य पर्वतनी दक्षिणोत्तर श्रेणिनुं राज्य सम-
र्पण कर्युं हतुं ते 'श्री नमिबिनिमि' विद्याधरेन्द्रो पांसे ते [श्री शंखेश्वर पार्श्वप्रभुनुं]
विष्णु आव्युं, तेभो निरन्तर पूजन करता हता. त्यारबाद् सौधर्माधिपति 'शक्र' इन्द्र
महाराजे स्वधिमानमां ते विष्णुनुं पूजन कर्युं. तेमणे कालान्तरे रैयताचलना 'कांचन-
बलानक' नामक शिखरपर स्थाप्युं. त्यांधी ते प्रतिमानी 'चंद्र-सूर्य' ज्योतिष्केन्द्रोये
स्वधिमानमां लह जह चिरकाल पूजा करी, त्यारबाद् ते प्रतिमा तेमणे पूर्वस्थान रैव-
तकाचल (गिरिनार गिरि) ना. शिखरपर स्थापी. त्यांधी नारोन्द्र धरणकुमारे मेलवी.
तेज आ शंखेश्वर पार्श्वनाथप्रभु छे, के जेमनी सेवा मिणे 'धरणेन्द्र' सर्वदा समीपमांज
रहे छे, तेम छाशीहजार नागकुमारोना अधिपति जेमनुं पूर्वभवमां 'वर्धमान-
आचार्य' नाम हतुं ते नारोन्द्र जे शंखेश्वर पार्श्वनाथना अधिष्ठायक छे. पाटणमां
श्री जिनद्वयसूरि रात्रि भोजनरास यनाव्यो छे, तेना मंगलाचरणमां तेभो श्री
चन्द्रप्रभुस्वामिनाधारा (काल) मां आ विभ भरव्यानुं जणावे छे "श्री शंखेश्वर"
पास प्रभु, महिमा त्रिजगवास, ॥ जक्षजागतो जेहनो, पुरे वंछित आस ॥ १ ॥
जूनी मूर्ति जेहनी, तुरत जणावे वेद, ॥ वारे चंद्र प्रभुतणे, विभ भरव्यो बह ॥ २ ॥
"श्री प्रद्युम्नसूरि" कृत "समरादित्य संक्षेपमां" "भूतानन्द" नामक नागकुमार
निकायनी उत्तरश्रेणिना अधिपति जेमना अधिष्ठायक वर्णव्या छे ! ! अडतालीश
हजार यक्षोना नायक पार्श्वयक्ष जेमना यक्ष छे. ! ! जेमना आराधनधी "सज्जन"
मंत्रीये अनेक यंत्र, मंत्र, तंत्र, सिद्धिओ सिद्ध करी हती. ! ! जेमनी उपासना
तेमज स्नात्रजलना सिंचनधी "कुर्जन शल्य" नामना "सुसुवाडाना" राजा के
जेमने प्रत्यक्ष प्रभाव देखाडनार अधिष्ठायकसहित सूयप्रतिमानी उपासना करतां
अधिष्ठायकदेवे कर्षुं हतुं जे, "तवाङ्गकुष्ठादिरोगामयो भयाऽपनेतुं न शक्यते,
ततस्तु शंखेश्वरपार्श्वनाथपार्श्वे प्रयाहि, स यत्र तव सर्वाङ्गीणान् रोगानपनेष्यति"
तारा शरीरना कुष्ठादिरोगो दूर करवा माराधी शक्तिमान् थवाय तेम नथी,
माटे तु शंखेश्वर पार्श्वनाथ पांसे जा, तेज 'तारा सर्व शरीरमां व्यापी गयेल
समग्र रोगोने दूर करशे. ' त्यार बाद् ते राजा शंखेश्वर पार्श्वनाथनी आराधनाधी
सर्व रोग मुक्त थयो. ! अने तेणे विमानतुल्य नूतन चैत्य (मंदिर) बंधाव्युं, तेमां
तेमनी (शंखेश्वर पार्श्वनाथप्रतिमानी) स्थापना करी, ! ! पूर्वोक्त समग्र वर्णन
प्राचीन भगवंतोये स्तुतिमिणे वर्णव्युं पण छे. "अपूजत्वां विनिमिर्नमिष्व, वैताढ्य-
शैले वृषभेशकाले । सौधर्मकल्पे सुरनायकेन, त्वं पूजितो भूरितरं च कालम् ॥ १ ॥
आराधितस्त्वं समयं कियन्तं, चान्द्रे विमाने किल भानवेपि । पद्मावतीदेवतया

ચ માગા-ધિપેન દેવાવસરેઽર્ચિતસ્ત્વમ્ ॥ ૨ ॥ યદા ઝરાસન્ધપ્રયુક્તવિદ્યા-ગલેન
જાતે સ્વબલં ઝરાનેમ્ । તદા મુદા નેમિગિરા મુરારિઃ, પાતાલતસ્ત્વાં તપસા
મિમાય ॥ ૩ ॥ તવ પ્રભો ? સ્નાત્રજલેન સિક્તં, રોગૈર્દિમુક્તં કટકં વમ્બુઃ । સંસ્થા-
પિતં તીર્થમિદં તવાનીં, શંખેશ્વરાભ્યં યતુપુંગવેન ॥ ૪ ॥ તથા કથંચિત્તવ ચૈત્યમગ્ર,
શ્રીકૃષ્ણરાજો રચ્યાંબકાર । સ દ્વારકાસ્થોપિ યથા ભવન્તે, નનામ નિત્યં કિલ
સપ્રભાવમ્ ॥ ૫ ॥ શ્રીવિક્રમાન્મન્મથયાળમેઠ-મહેશતુલ્યે સમયે ધ્યતીતે । ત્વં શ્રેષ્ઠિના
સજ્જનતામકેન, નિવેશિતઃ સર્વસમૃદ્ધિવોઽમ્ ॥ ૬ ॥ હંસુપુરે સૂર્યપુરોઽનવાન્તં, ત્વ-
સ્તોઽધિગમ્યાક્રમનક્રૂરુપમ્ । અશ્વીકરહર્જનશલ્યભૂપો, વિમાનતુલ્યં તવ દેવ ? ચૈત્યમ્
॥ ૭ ॥ ” મહા પ્રભાવશાલિ શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વપ્રભુના નામસ્મરણ માત્રથી સર્વે
મહાભયોના નાશની સાથે સર્વ સમૃદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. બહોલે ભાગે અનેક
પ્રભાવક આચાર્યોએ આ શંખેશ્વર પાર્શ્વેતરજનું જાન્યની શરદઆત્મા મંગલાચરણ
કરેલું છે તેમ જ જે પ્રભુની ભક્તિ નિમિત્તે અનેક અતિશાયિ સ્તોત્રો, સ્તવનો,
હન્દો થિગેરે કરેલા છે જે અન્યારે ઘણાજ પ્રસિદ્ધ છે. તે પ્રભુનો નમસ્કાર અવશ્ય
સકલ વિદ્યોભો નાશ કરવાપૂર્વક ગ્રન્થ સમાપ્તિનું પરમ કારણ છે. ! ! !

આટલે સુધી પરમાત્માની સ્વાર્થ સમ્પત્તિનું વર્ણન કર્યું. હવે તેજ પ્રભુની પરાર્થ
સંપત્તિ શ્રીમાન્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તાચિને ષ સુંદર વિશેષણે વર્ણવે છે. 'તાચિને'-
રક્ષણ કરનારા, પ્રભુની ક્રિયા, પ્રભુનો ઉપદેશ, પ્રભુનું જ્ઞાન કેવલ ક્યામાંજ
પ્રવર્તતું હોવાથી યથાર્થ રક્ષયિતા પ્રભુજ છે. પ્રભુ પોતેજ મનુષ્ય સુખ પામ્યા છે
તેટલુંજ નથી, ધીજ્ઞાઓને પણ અપૂર્વ ઘોષ દેશના આપી તેજ સુશ્રીની સન્મુખતાયે
લાવનારા છે. આથી તેમની પરાર્થસંપત્તિ અને વ્યવહારિશયનો લાભ થાય છે. આ
શ્લોકમાં 'પાર્શ્વેતરજાયા' ષ વિશેષ્ય પદનો 'નમઃ' ક્રિયા સાથ અન્વય થઈ જવાથી
શાન્તાકાકશ્મણું હોઈ પુનઃ 'તાચિને' ષ વિશેષણ પદ આપતાં " ક્રિયાન્વયેન
શાન્તાકાકશ્મણ્ય વિશેષ્યવાચકપદસ્ય વિશેષણાન્તરાન્વયાર્થે પુનરનુસન્ધાનં સમાપ્ત-
પુનરાસત્ત્વમ્ " (કાવ્યદોષઃ) ષ ન્યાયથી 'અમાત પુનરાસત્ત્વ' નામક કાવ્યદોષ-
પત્તિની શંકા પ્રભુમાં નમસ્કાર્યત્વ ગુણના હેતુરૂપ તાચિ વિશેષણપદલભ્ય માર્ગ-
દેશકત્વની અપેક્ષા વિચારણા કરતાં ઉચિતાકાકશ્મણું હોવાથી કોઈપણ રીતે
અવકાશ પામી શકે તેમ નથી. આ મંગલ નમસ્કાર પોતાના પ્રારબ્ધ ગ્રન્થની
સમાપ્તિમાં આજે આવનાર વિદ્યોના નિવારણાર્થે કરી શિષ્યોને શિષ્ટ આચાર સમ-
જાવહો, પ્રમાદી શિષ્યોને ગ્રન્થ પઢવની શરદઆત્મા મંગલાચરણ કરતાં મૂલ ન
થાય વિગેરે અનેક ઉપકાર નિમિત્તે ગ્રન્થઘટક કરી મહ્યશ્વોતાઓ ઉપર અસીમ
ઉપકાર કર્યા છે ॥ ૧ ॥

હવે ગ્રન્થકાર મહારાજ તેજ અખીષ્ટદેવમાં રહેલ નમસ્કાર્યત્વગુણનો હેતુ બતા-
વવાપૂર્વક તેજ શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વપ્રભુનું આશીઃસ્વરૂપ દ્વિતીય મહલાચરણ કરે છે.

॥ द्वितीयमङ्गलाचरणम् ॥

पिपति सर्वदा सर्व-कामितानि स्मृतोऽपि यः ॥

स कल्पद्रुमजित्पाश्वो, भूयात्प्राणिप्रियङ्करः ॥ २ ॥

शब्दार्थ—जे श्रीशंखेश्वर पार्श्वप्रभु स्मरण कराया छतां पण सर्व काले सर्व प्राणिओना सर्व इष्टपदार्थोने पूर्ण करे छे, कल्पवृक्षने पण (स्वमहिमाये करी) जीतनारा ते श्रीपार्श्वनाथप्रभु जन्तुओनुं अभीष्ट करनारा थाओ. (२)

विवेचन—जेनुं आगळ वर्णन करवायां आवशे, ते कल्पवृक्षो दश प्रका-
रना छे. अने ते बरेक नियत ऐहिकफल अमुक ज क्षेत्रमां अने अमुक ज कालमां
तेनी निकट आवेला आराधक अमुक ज जीवोने (मनुष्योने) आपे छे, ज्यारे
शंखेश्वर पार्श्वनाथ महाराज स्मरण मात्रमां ज इह परभव संबंधी वांछित
एकान्त हितरूप फल सर्व क्षेत्रमां सर्वकाले तेमज सर्व जीवोने आपनारा छे.
जो के श्रीपार्श्वप्रभु कोइनुं प्रियाप्रियकरनार नथी तो पण ते प्रभुनुं स्मरण
करवाथी थयेली भक्तजीवनी शुभचित्तवृत्ति अथवा ते पार्श्वप्रभुना शास-
नना विघ्नविदारक तथा शासनरक्षक नागकुमाराधिपति धरणेन्द्र के जेणे
पूर्वभवना पोताप्रत्येना असीम-अमोघ उपकारनुं स्मरण करी कृतज्ञभावथी कमटे
करेला श्रीपार्श्वप्रभुना उपसर्गां दूर कर्यां हुता, ते धरणेन्द्र अथवा पार्श्वयक्ष
पण जेमना स्तोत्र, मंत्र, नामोना स्मरणथी सन्तुष्ट चित्तवाळा थइ आज पण
भक्तजीवोना कपोनो नाश करवा साथे वांछित वस्तुओ पूर्ण करे छे. कबुं पण
छे. के. "श्रीपार्श्वस्तोत्रमेवाख्या—स्मरणान्तुष्टमानसः ॥ अद्यापि शमयन्कष्ट-
मिष्टानि धितरत्यसौ ॥ १ ॥" (२)

सर्वनुं सर्वथा हितकरवापणुं विघ्न विघातकत्व अने सर्व पदार्थ ज्ञानना
अभावे थइ शके नही जेथी उपमा सहित निरूपम अवयव वर्णनद्वारा विघ्न विघा-
तकत्व गुण बताववा पूर्वक प्रभुनुं सर्व पदार्थ विषयक ज्ञान निरूपण करता 'स्वरूप
संकीर्तन' नामक चरम मङ्गलभेदरूप श्री शंखेश्वर पार्श्वप्रभुनुं मङ्गलाचरण करे छे.

॥ तृतीयमङ्गलाचरणम् ॥

पार्श्वक्रमनखाः पान्तु दीप्रदीपाङ्कुरत्विषः ॥

प्लुष्टप्रत्यूहशालभाः, सर्वभावभावभासिनः ॥ ३ ॥

शब्दार्थ—चळफता दीवानी फळी सरखी कान्तिवाळा, बळी गयां छे.
(वा बाळ्यां छे) विघ्नस्वरूप पतंगीथाओ जेमां (जेनाथी, वा जेणे), सर्व पदार्थो

અને સર્વ પદાર્થોની પર્યાયોને પ્રકાશ કરનારા, શ્રીપાર્શ્વપ્રભુના ચરણના નરો રક્ષણ કરનારા થાઓ. (૧)

વિવેચન—ગ્રન્થની સમાપ્તિ પદાર્થ જ્ઞાનના અમાત્યમાં માત્ર મંગલાચરણ-ધીજ થઈ શકતી નથી, તેમ પદાર્થજ્ઞાન હોય પણ ગ્રન્થરચનાના ઉદ્યમમાં પ્રમાદ રોગ પ્રભૂતિ અનેક વિદ્યો ઉપસ્થિત થતા હોય તોપણ ગ્રન્થ સમાપ્તિ થવી તુઃશક છે. તેમજ રક્ષણ થવું જે પ્રકારે છે, ઉપદ્રવ નાશ થવાથી, અને ૬૯ વસ્તુનો યોગ મળવાથી. તે તમામ પ્રકારોમાં સર્વાંશે શ્રીપાર્શ્વપ્રભુ સમર્થ હોય તેમાં તો નવાઈજ શો! પણ તેમના એક અંગોપાંગ અવયવરૂપ નરો પણ સમર્થ છે, તે આ શ્લોકમાં શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સૂચન કર્યું છે,

યથાપિ સર્વ તીર્થંકર ભગવંતો સર્વાતિશય સંપૂર્ણ છે. તથાપિ શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુનો તો કોઈ અલૌકિક અનિર્વાચ્ય મહિમા, પુણ્ય પ્રાપ્ત્યાર છે કે. સર્વ માંગલિક કાર્યોમાં તેમની સ્તુતિને આવશ્યક કર્તવ્ય તરીકે ગણેલી છે. સાધુઓ વિહાર કરી જે વસ્તુમાં પધાર્યા હોય ત્યાં, તેમજ પાશ્વિકચતુર્દશી, ચાતુર્માસિક, માંવત્સરિક પર્વોના અગાડ દિવસે દૈવલિક પ્રતિક્રમણમાં શ્રીપાર્શ્વપ્રભુનું સ્તોત્ર (ચૈત્યચન્દન) સ્તવે છે. પ્રતિષ્ઠા વિધિઓ પ્રતિષ્ઠા, પ્રવેશ, અષ્ટોત્તરી, શાન્તિ-સ્નાન્નાદિ માંગલિક મહોત્સવોમાં પણ 'શ્રીજીરાડલી (પલ્લી) પાર્શ્વનાથના' મંગલનામરૂપ મંત્રસ્મરણ ઉપયોગ વારંવાર કરે છે. દુષ્ટ ધ્યંતર દેવોયે કરેલા ઉપ-દ્રવોનું મહાપુરુષોયે રચેલા શ્રીપાર્શ્વપ્રભુના સ્તોત્ર સ્મરણથી નિવારણ થયેલું સુપ્રસિદ્ધ છે. મૂલસૂત્રોમાં સંબોધેલું શ્રીપાર્શ્વપ્રભુનું 'પુરિસાવાણીયે' વિશેષણ નિરુપમ પુણ્યાતિશય સાર્વાત કરે છે. શ્રીપાર્શ્વપ્રભુના વિદ્યવિનાશકત્વ ગુણ વિગેરે સંબ-ધમાં અનેક વિચારો છે, જે અહીં દ્રવ્યાનુયોગનો ગ્રન્થ હોવાથી સંક્ષેપવા પડે છે, પણ ઘટલું તો નિર્વિવાદજ છેકે શ્રીપાર્શ્વપ્રભુના મંગલથી પ્રારંભ્ય કાર્ય નિર્વિઘ્ન પૂર્ણતા પામે છે. પણ કારણે દષ્ટકાર્યના પ્રારંભમાં અનેક મહાપુરુષોયે શ્રીપાર્શ્વ-પ્રભુનું સ્મરણ કરેલું ઠામોઠામ દેખાય છે. (૩)

શ્રી શંભેશ્વર પાર્શ્વપ્રભુ રૂપ અમીટ દેવ કે જેમનું ત્રિવિધ મંગલાચરણ ઉપ-ગના ત્રણ શ્લોકમાં વર્ણવવામાં આવ્યું! હવે જેના ઉપકારથી ગ્રન્થરચનાનુકૂલ પદાર્થબોધ થયો છે, તે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની વાણી (આગમ)નું 'તુલાદષ્ટમધ્યપ્રહ્ણ' ન્યાયે ત્રિવિધ મંગલો પૈકી આશીઃસ્વરૂપ મધ્ય મંગલ વર્ણવે છે.

જયન્તિ વ્યક્ષિતાશેષ—વસ્તવોઽન્તસ્તમોદ્રુહઃ ॥

ગિરઃ સુધાકિરસ્તીર્થ—કૃતામદ્ર્ભુતદીપિકાઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રગટ કરાવેલ (પ્રકાશિત) છે સર્વ પદાર્થો જેનાથી, અને અ-

न्तरङ्ग अन्धकार [मोह-अज्ञान]નો દ્રોહ (નાશ) કરનારી, અમૃત ધરનારી, અદ્ભુત (અલૌકિક) દીવીઓ સરસ્વી શ્રી તીર્થંકર ભગવંતની વાળી જયવન્તી વર્તે છે. (સર્વોત્કર્ષભાવે વર્તે છે.) (૪)

વિવેચન—દીવાની કઢી અમુક (નિયત) ક્ષેત્રમાંજ પોતાની પ્રભાને તે ક્ષેત્રના પળ સ્થૂલ (સૂક્ષ્મ નહીં), અને અમુકજ (સર્વ નહિં) તે પળ સર્વોંશે નહીં પણ અમુક ભાગે, અમુક પર્યાયોપેત પદાર્થો પ્રકાશ કરે છે, જ્યારે શ્રીમત્તીર્થંકર-દેવે પ્રરૂપેલી વાળી સ્વચાચ્ચપળે લોકાલોકનો વિષય કરી લોકાલોક સર્વ-ક્ષેત્રવર્તી બાદર-સૂક્ષ્મ સર્વ પર્યાયોપેત સર્વ પદાર્થોને સર્વ સ્વરૂપે પ્રકાશિત કરે છે. વઢી દીવી જ્યારે પોતાની નીચે અન્ધકાર રાક્ષતી કાજલ ધરની છની માત્ર વાદ્ય અવ્યવહિત દ્રવ્ય અન્ધકારનો નાશ કરે છે, ત્યારે પ્રભુની વાળી સર્વશ પ્રકાશ કરતી અધ્યન્તર માધ્યાન્ધકારનો પણ નાશ કરે છે. જ્યારે દીવી અગ્નિ વર્ષાધનારી છે, ત્યારે પ્રભુની વાળી ક્રોધ દ્વાનલથી તપેલા જીવોને પણ પરમ શાન્તિ આપનારી હોવાથી અમૃત ધરનારી છે, વઢી અમૃતનું રૂપક પ્રભુવાળીને આપવાથી અમૃતતૃપ્ત આત્માઓને રજ્જુ આદિ વન્ધન, ભ્રુધા, પિપાસા, ચક્રી (ભ્રમિ), ઘામ, કોહ, શૂલ, જીર્ણતા, જ્વરદાહ, ચ્છ્રુમાં કાચ પહો, શ્વેત્વાદિ વેદનાઓ જેમ પીડા આપી શકતી નથી તેમ પ્રભુવાળી તૃપ્ત આત્માઓને પણ હૃદયકર્મસન્તાન દોરડાઓનું વન્ધન, વિષયોપ્રત્યે અસન્તોષ રૂપ ભ્રુધા, વિષયા-મિલાષ તૃષ્ણા, સંતતપણે ભવચક્રભ્રમણ, કષાયઘામની ગરમી, મિથ્યાત્વ મહાકોહ, અન્યપ્રત્યે દર્પ્યારૂપ શૂલ, વીર્ય સંસારમાં અવસ્થાનથી જીર્ણતા, રાગમહાજ્વરનો દાહ, કામરૂપ કાચપહલથી અન્ધતા થયેરે વેદનાઓ ઉપદ્રવ કરી શકતી નથી જેથી અદ્ભુત (આશ્ચર્યકારી અલૌકિક) દીવીઓ સરસ્વી પ્રભુની વાળી છે. અને તે વાળી નર્મ દર્શનકારોની વાળીઓમાં પૂર્વાપર અધિરોધ, અર્થગાંધીર્ય પ્રભૃતિ અનેક ગુણ ગણ વિભૂષિત હોઈને સર્વોત્કર્ષભાવે વર્તે છે !! (૫)

પંચેન્દ્રિયત્વમાં શ્રવણલબ્ધિ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પરમાત્મવાળીનું શ્રવણ અ-નન્ત પુણ્યરાશિયે પણ આત્માને દુર્લભ છે, જ્યાં શ્રવણની આટલી દુર્લભતા છે ત્યાં તેની માત્રિમાં તો અનેક વિઘ્નો (અન્તરાયો) આવી પડે છે, તે વિઘ્નોને દૂર ક-રવામાં અને ચિત્તસમાધિમાં પરમનિમિત્ત આધિમત દેવસ્વરૂપ શ્રુતાધિષ્ઠાપિકા શ્રુત-દેવીની સ્તવના કરવી કૃતજ્ઞ જીવોને આવશ્યકજ છે, નેમ વિચાર કરી શ્રીમાન્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પ્રતિપાદન કરે છે.

કૃપાકટાક્ષનિષ્ણેપ-નિપુણીકૃતસેવકા ॥

ભક્તવ્યક્તસચિત્રી સા જયતિ શ્રુતદેવતા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—કૃપારૂપ કટાક્ષો (સપ્તમ ચક્ષુ ઘેષ્ટા વિશેષો) પેંકવાથી નિ-
પુણ બનાવ્યા છે સેવકો જેણીયે તે ભક્તજીવોની પ્રકટમાતા શ્રુતદેવતા જયવન્તી
વર્તે છે. ભક્તજીવોને નિપુણ બનાવવામાં સર્વોત્કર્ષ ભાવે વર્તે છે. (૫)

વિવેચન—અહિં શ્રુત દેવી તે શ્રુતાધિષ્ટાત્રિકા દેવી સમજવી પરન્તુ ઉપરના
શ્લોકમાં વાણીની સ્તુતિમાં વર્ણવેલ હોવાથી તેમજ પ્રાચીન મહાપુરુષોના વચનથી
ધૃતરૂપ દેવી અહિં જાણવી નહીં. શ્રુતદેવીની આરાધનાથી અનેક મહાપુરુષોનાં
દષ્ટાન્તો કવિત્વ, વિત્ત શાંતે મેઢવવાના સંબંધમાં સુપ્રસિદ્ધજ છે. (૫)

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે અધીષ્ટ-અધિમત દેવોના નમસ્કાર-આશીઃ-વસ્તુસં-
કીર્તન-સ્તુતિ આદિ પ્રકારવાળાં મંગલો પ્રતિપાદન કરો રૂપે પોતાના પરમોપકા-
રક વિદ્યા, બોધ, સુચરિત પ્રભૃતિગુણોના પરમહેતુ અધિકૃતદેવ સ્વરૂપ ગુરુની સ્તવ-
ના રૂપ મંગલ કરતાં યુગપ્રધાન તુલ્ય શાસનપ્રભાવક સ્વદેશના પ્રભાવે અકલ્બરનૃપ
જેવા સમ્રાટને પ્રતિબોધ આપી દયાહિંદિમ વગદાવવા પૂર્વક તીર્થસામ્રાજ્યને ઉચ્ચ-
તિમાં લાવનાર શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજનું સ્તુત્યાત્મક મંગલ કરે છે. !

જીયાજગદ્ગુરુર્વિશ્વ-જીવાલુવચનામૃતઃ ॥

શ્રીહીરવિજયઃ સૂરિ-મંદીયસ્ય ગુરોર્ગુરુઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—જગતમાં (સર્વને) જીવનોપથરૂપ છે વચનામૃત જેઓનું તે મારા
ગુરુના ગુરુ (દાદા ગુરુ) જગત્ના ગુરુ (જગદ્ગુરુ વિરુદ્ધારક) શ્રીહીરવિજયસૂરી-
શ્વરજીમહારાજ જયવન્તા વર્તો. (૬)

વિવેચન—શ્રીમાન્ 'વિજયદાનસૂરીશ્વરજી' મહારાજના પદ્મપ્રભાષક શ્રીમાન્
હીરવિજયસૂરિજી ચરમતીર્થંકર પ્રભુ 'શ્રીમહાધીર' શાસનવર્તિ જે ભ્રમણ ગણ
પ્રથમપટ્ટાધિપતિ પશ્ચિમ ગણધર 'શ્રીસુધર્મા' સ્વામિથી 'નિર્ગન્ધ' નામે પ્રસિદ્ધિ
પામ્યો હતો, તેજ શ્રીભ્રમણ સંઘ, અનુક્રમે શ્રીધીરપ્રભુના નિર્વાણથી ત્રણ સૈકા-
બાદ ભવમી પાંદે થયેલ સૂરિમન્ત્રનો કોટિશઃ જાપ કરનાર 'શ્રી સુસ્થિતસૂરિ' અને શ્રી-
સુપ્રતિષ્ઠસૂરિ' આચાર્યોથી 'કોટિક' ધીરનિર્વાણથી છઠા સૈકામાં પંદરમા પટ્ટાધિપતિ
'શ્રીચન્દ્રસૂરિથી' 'ચન્દ્ર' તથા તેજ શ્રીચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય સોલમાપટ્ટપ્રભુ શ્રી
'સમન્તભદ્ર' સૂરિથી 'વનવાસ' ધીરનિર્વાણથી ૧૪૬૪ થડલે વિક્રમથી ૧૫૭૪ વર્ષે
પાંચીસમાપટ્ટપતિ 'શ્રીસર્વદેવ' સૂરિથી 'વડ (વટ)' અને શ્રી ધીરનિર્વાણથી
૧૭૧૧ થડલે વિક્રમથી ૧૨૮૧ વર્ષે ચુંવાલીશમા પટ્ટનાયક જેઓશ્રીને 'મેદપાટ'
મહીપતિ મહારાણા 'શ્રીજૈનસિંહજી' થ અનેકશઃ વિગંભરાદિ વાદિઓને ધાદમાં
હીરાની માફક અમેદ્ય રહેવાથી 'હીરલા' પણ વિરુદ્ધ સમર્પ્યું હતું, અને યુગ પ્રધાન
તુલ્ય તેજ શ્રીમાન્ 'જગચન્દ્રસૂરિ' અભિપ્રદ પૂર્વક યાવજ્જીવ આચાર્યતાદિ તીવ્ર

तपस्याओ करी हती जेथी भक्तिभरहृदये सन्तुष्टवदनधी तपानामे बोलाववाधी 'तपा' नामे प्रख्यातिपात्र्यो. कहं छे के—“निर्गन्धः” १ श्रीसुधर्माभिधरणधरतः “कोटिकः” २ सुस्थितार्या “चन्द्रः” ३ श्रीचन्द्रसूरेस्तदनु च “वनवासी” ति ४ सामन्तभद्रान् ॥ सुरेः श्रीसर्वदेवाद् “यट” गण ५ इति यः श्री जगच्चन्द्रसूरे—विश्वे ख्यात “स्तपाख्यो” ६ जगति विजयतामेव गच्छो गरीयान् ॥१॥ तेज तपागच्छमां अट्टावनमा पट्टधर श्रीमान् ‘हीरविजयसूरीश्वरजी’ थया, जेमना अप्रतिमगुण सौरभ्यनी चासनामां लुब्ध वनेला अकथ्वर भूपाले भक्तिगौरवधी आभरणकरी उपदेशामृतनुं पानकरी प्रतिधर्ष लमास जेटला दिवसोमां अमारि उद्घोषणाना परवाना करी आपषा साथे “जगद्गुरुनुं विरद् अपर्यु हतुं, तेमज श्वेताम्बर प्राचीन जैन तीर्थो “श्रीसिद्धगिरिजी-संमेलशिखर-गिरनार-नारंग-अशुद्-गिरि (आशु)-राजशृङ्गना पंचपाहाड केशरीयाजी” आवितीर्थोना जन्मसिद्ध (कायमी) हकोना पण परवाना करी आप्या हता जे अन्य ग्रन्थो तेमज न्यायालयोमां घण्टाज सुप्रसिद्ध छे. श्रीमान् हीरविजयसूरिजी एक महान् प्रतापी, प्रभावक अने प्रतिभा-शालि आचार्य थया, ए तो निर्विवाद छे जे संवधमां अन्य ऐतिहासिक ग्रन्थो पण साबोती आपी रह्या छे. ! ! ! (६)

उपरना श्लोकमां पोताना पितामहगुरु (दादा गुरु, गुरुना गुरु) श्रीहीर-विजयसूरि महाराजश्रीनुं स्तुत्यात्मक मंगल कर्युं, हवे पोताना गुरु के जेमने आ-धीन तमाम शास्त्रारंभो रहेला छे. ‘शुर्वायत्ता यस्मा-च्छास्त्रारंभा भवन्ति सर्वेऽपि.’ पोताना सर्वधार्मिक जीवनना परमआधार, महोपाध्याय ‘श्रीकीर्तिविजयजी’ रूप अधिकृत देवतानुं मंगलज जाणे ध्वनित करना होय नही तेम आलंकारिक भाषाथो अपूर्वमंत्रना रूपकमां स्तवना करे छे.

श्रीकीर्तिविजयान्सूते, श्रीकीर्तिविजयाभिधः ।

शतकृत्वोऽनुभूतोऽयं, मन्त्रः स्तादिष्टसिद्धिदः ॥ ७ ॥

शब्दार्थः—जे ‘श्रीकीर्तिविजय’ नामनो मंत्र ज्ञानादिलक्ष्मी अथवा शोभा, कीर्ति (गुणप्रसिद्धि) अने विजयमे जन्म आपे छे, संकड़ो वखत (आरा-धीने) अनुभवेलो आ मन्त्र इष्टसिद्धि आपनारो थाओ. ॥ ७ ॥

विवेचन—आ श्लोकथो पोताना गुरुवर्य प्रत्येनी अप्रतिमभक्ति साबोत करी बतावे छे. महापुरुषो आ गुणमां गुरुमहाराजने साक्षात् देवरूप वर्णवे छे. ज्यारे जगत्प्रकाश सूर्य ‘भानु’ शब्दथो बोलाय छे. त्यारे रात्रिना अन्ध-

१ गुणधेनिमणिसिद्धोः, श्रीहीरविजयप्रभोः । जगद्गुरुरिदं तेन, विरुद्धं प्र-ददे तदा ॥ १ ॥ (हीरसौभाग्यकाव्य.)

કારનો નાશ કરનાર અગ્નિ ' વૃહસ્પતિ ' કહેવાય છે. " ગુરુગૌરવાદો ગુરુ-
પ્રક્રિયાતઃ । કલો દેવતાંપીતિ સમ્યગ્મતિર્મં । તમિલાતમિલાપહારી કૃતાનુ-
-વૃહસ્પતિરિત્યુચ્યતે કિં ન લોકે ॥ ૬ ॥ "

આટલે સુધી આ મહાન્ ગ્રન્થના પ્રારંભમાં અધીષ્ઠ, અધિમત, અધિકૃત દેવ-
ત્રિકના સર્વ પ્રકારે મંગલો કરી આમરેય, અધિકારી, પ્રયોજન સમ્બન્ધ પ્રતિપા-
દનાદિ નિરૂપણ કરે છે.

અસ્તિ લોકસ્વરૂપં ચ-દિપ્રકીર્ણં શ્રુતામ્બુધૌ ॥ પરોપકારિભિઃ પૂર્વ-
પંડિતઃ પિંહ્યતે સ્મ તત્ ॥ ૮ ॥ તતઃ સંક્ષિપ્ત નિક્ષિપ્ત-મામ્નાયૈઃ ક-
રણાદિભિઃ ॥ સંગ્રહણ્યાદિસૂત્રેષુ । શ્રુતિદર્શન મિતાક્ષરં ॥ ૯ ॥ સા-
મ્પતં ચ ક્રમાત્પ્રાયઃ । પ્રાણિનો મંદમેધસઃ ॥ અસુબોધમતસ્તસ્તત્ । ક-
વિત્વમિવ ચાલકૈઃ ॥ ૧૦ ॥ તતસ્તદુપકૃત્યૈત-ન્મયા કિંચિદ્વિતન્યતે ॥
કરણોક્ત્યાદિકાઠિન્ય-મપાકૃત્ય ચયામતિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—શ્રુતરૂપી સમુદમાં લોકનું સ્વરૂપ જે હુદું હુદું વિસ્તરાયલું છે તેને
પરોપકારી એવા (શ્રી આર્યશ્યામાચાર્યાદિ) પૂર્વના પંડિતો (જીવાભિગમ-પ-
ત્રાપના-જંઘ્વાદીપ્રજ્ઞત્યાદિ ઉપાંગોમાં) એકઠું કરેલું છે, ॥ ૮ ॥ અને તેમાંથી
પણ સંક્ષેપીને (શ્રીજિનભદ્રગણિ સમાશ્રમણાદિ પૂજ્ય ભગવંતો) કરણાદિ (ગણિ-
તપ્રક્રિયાદિ) આમ્નાય (સંપ્રદાય) વડે સંગ્રહણ (ક્ષેત્રસમાસ) વિગેરે સૂત્રોમાં
થોડા અક્ષરોમાં ઘણો અર્થ સમાય તેવી રીતે તે લોકનું સ્વરૂપ સ્થાપેલું છે. ॥૯॥
પરન્તુ વર્તમાનકાલમાં જીવો પ્રાયઃ (ઘણું કરીને) અનુક્રમે મન્દબુદ્ધિવાળા થતા જાય
છે, એ હેતુથી તે (ગણિતનો કઠિનતાવાળું) લોકનું સ્વરૂપ બાલકોને કાવ્યની
માફક સુલે સમજાય તેમ નથી ॥ ૧૦ ॥ તેથી તેઓનાપર ઉપકાર કરવાને માટે
હું આ લોકનું સ્વરૂપ ગણિતપ્રક્રિયાદિ કઠિનતા દૂર કરીને મારી મતિને અનુસારે

૧ એનાપરથી અનેક ભાંગાપૂર્વક ઘણો અર્થ ઉપજાવી શકાય તેથી મૂલ્ય
નોતિ તે કરણ કહેવાય જેમકે 'સંગ્રહણીસૂત્રમાં' નારકનાં દેવતાં પ્રતિ પ્રતરે
મિત્ર મિત્ર આયુષ્ય શરીર પ્રમાણ જિમાન સંકુચા વિગેરે કહેવાને 'પરિચિદ્-
ટિર્દિવિસેસો' इत्यादि ' સોઠમ્મુક્કોસટિદ્, નિવપયરવિહત ' इत्यादि મૂલ્ય
રીતિવાળો ગાથાઓ આપેલી છે. તે પરથી આયુષ્યાદિ જુદા જુદા કાલો શકાય
છે માટે તેથી સંક્ષિપ્ત મૂલ્ય રીતિવાળી ગાથાઓ તે કરણોક્તિ-કરણગાથા કહે-
વાય, તથા ક્ષેત્રસમાસાદિમાં પરિધિ ગણિતપદ જીવા-ચાહા-ધનુષ્ટાદિ લાવવા
માટે ચતાવેલ ' વિકલ્પભવગ દ્વગુણ, કરણી ચટ્ટસ્ત પરિરજો હોઈ' વિગેરે તે
પણ કરણોક્તિ ગાથાઓ કહેવાય.

कंडक विस्तारથી कहું છું ॥ ૧૧ ॥

હવે ગ્રંથકાર પોતાની લઘુતા દર્શાવે છે. આ ગ્રંથ ધનાવવામાં મારાં શક્તિ વિચાર.

અર્થ પ્રસન્નાસ્તે સન્તુ । સન્તઃ સર્વોપકારિણઃ ॥ મયિ પ્રવૃત્તે પુણ્ય-
ર્થ-મવિમૃશ્ય સ્વશક્યતામ્ ॥ ૧૨ ॥ શિશુક્રીડાગૃહપ્રાયા । મમેયં વચ-
સાં કલા ॥ નિવેશનીયાસ્તત્રામી । કથમર્થા દ્વિપોપમાઃ ॥ ૧૩ ॥ શ્રી-
ગુરુણાં પ્રસન્નાના-મચિન્ત્યો મહિમાથવા ॥ તેજઃપ્રભાવાદાદર્શો । કિં
ન માન્તિ ધરાધરાઃ ॥ ૧૪ ॥ સહક્ષિપ્તાઃ સહગ્રહાઃ પ્રાચ્યા યથા તે
સુપટા સુત્રે ॥ તથા સવિસ્તરત્વેન । સુબોધો ભવતાદયમ્ ॥ ૧૫ ॥ લો-
કપ્રકાશનામાનં । ગ્રન્થમેનં વિચક્ષણાઃ ॥ આદ્રિયધ્વં જિનપ્રોક્ત-વિ-
શ્વરૂપનિરૂપકમ્ ॥ ૧૬ ॥ પ્રાપ્યાનુશાસનમિદં સમુપક્રમેઽહ-મૈદંયુગીન-
વિહરદ્ગુરુગૌતમસ્ય ॥ શ્રીમત્તપાગણપતેર્વિજયાદિદેવ-સૂરીશિતુર્વિજ-
યસિંહમુનીશિતુશ્ચ ॥ ૧૭ ॥ (इति ग्रन्थप्रस्तावना.)

અર્થ-આ ગ્રંથ ધનાવવામાં પોતાની શક્યતા [મારાથી આ કાર્ય બનશે કે
કેમ ? તે શક્તિ] વિચાર્યા વિના માત્ર પુણ્યને અર્થેજ પ્રવર્તેલા મારા ઉપર સર્વને ઉપ-
કારી એવા તે સજ્જન પુરુષો ! પ્રસન્ન થાઓ ! ! ॥ ૧૨ ॥ ઘડી મારી આ વચનો-
નો કલા તે બાલકના 'ક્રીડાગૃહ' સરસી છે, અને તેવા વચનોરૂપી ક્રીડાગૃહમાં
મોટા હાથીઓ સરસા આ અર્થ કેવી રીતે પેસાડી શકાય ? ॥ ૧૩ ॥ અથવા પ્રસન્ન થયેલા
એવા શ્રીગુરુમહારાજનો મહિમાજ કોઈ અર્ચિત્ય પ્રભાવવાળો છે, જેથી એવા મોટા અર્થ-
રૂપ હાથીઓ પણ મારા વચનરૂપી લઘુગૃહમાં ઉતરી શકે ? પ્રવેશ કરી શકે છે, (આ
બાધતમાં પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાન્ત છે કે) તેજના પ્રભાવથી ન્દાના સરસા આંરિસામાં મોટા
પર્વતો પણ થું સમાતા (પ્રવેશ થતા) નથી ? ॥ ૧૪ ॥ જેમ પૂર્વે કરાવેલા તે અર્થના
સંક્ષિપ્ત સંગ્રહો (ટૂંકાં સૂત્રો) સુલે કરીને કંઠામ થઈ શકતાં હતાં, તેમ વિસ્તારપ-
ણાવડે આ ગ્રંથ મુખપૂર્વક સમજાઈ શકે તેવો થાઓ. ! ! ॥ ૧૫ ॥ હે વિચક્ષણ
સજ્જનો ! શ્રીજિનેશ્વરે કહેલ સર્વ જગત્ પદાર્થને નિરૂપણ કરનાર આ "લોક-
પ્રકાશ" નામના ગ્રંથનો આદર કરો. ! ! ॥ ૧૬ ॥ આ યુગમાં (વર્તમાનકાળમાં)
વિચરતા મુનિગણમાં ગૌતમ ગુરુ સરસા શ્રીતપાગચ્છના અધિપતિ "શ્રીચિજય-
દેવસૂરિ" અને "શ્રી વિજયસિંહસૂરીશ્વરની " આજ્ઞા પામીને હું આ ગ્રન્થ-

૧ વર્ષાકાળમાં શૂઝમાં રમતા બાલકો જે શૂઝના ઘરો ધનાવે છે તે.

(કાર્ય) નો પ્રારંભ કરું. ॥ ૧૭ ॥

॥ ત્રણ પ્રકારના અંગુલનું સ્વરૂપ. ॥

અવત્તરણ-આ ગ્રંથમાં આગલ વર્ણવાતા જીવાજીવદ્રવ્યોના ક્ષેત્રના, કાલના તથા ભાવના સ્વરૂપમાં અંગુલાદિના પ્રમાણની વિશેષ આવશ્યકતા હોવાથી તેઓ-નું સ્વરૂપ પ્રથમ કહેવું જોઈયે? અને તેમાં પણ અંગુલના માપની પ્રથમજ આવશ્યકતા છે. કારણ-અંગુલ પ્રમાણનો નિર્ણય કર્યા શિવાય યોજન રજ્જુ આદિ પ્રમાણ થઈ શકે નહીં. તેમજ પલ્લોપમ તથા સાગરોપમનું સ્વરૂપ પ્યાલાની તથા તેમાં ભરેલા વાલોની કલ્પનાથીજ થાય છે, અને તે પ્યાલો અમુક પ્રમાણ હંદો પહોઠો લાંબો પરિધિવાલો વિગેરે માપસહિત હોય છે, તે માપવામાં પણ પ્રથમ અંગુલનો જરૂર છે. વળી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતું અસંખ્યાતું વિગેરે ગણિત પણ આગલ વતાવાતી અનવસ્થિતાદિ પ્યાલાની કલ્પનાથીજ વતાવેલું છે, તો તે પ્યાલાઓનું માપ પણ અંગુલાદિથી કરેલા પ્રમાણવડેજ થાય છે, માટે તેમાં પણ અંગુલ સ્વરૂપનો પ્રથમ ઉપયોગ છે. માટે તે અંગુલ મેટો વતાવે છે.

માનૈરક્તુલયોજન-રજ્જુનાં સાગરસ્ય પલ્લયસ્ય ॥ સહસ્રાસહસ્રા-નન્તૈ-રુપયોગોઽસ્તીહ યદ્ભૂયાન્ ॥ ૧૮ ॥ (આર્યા) તતઃ પ્રથમતસ્તેવા । સ્વરૂપં કિંચિદુચ્યતે ॥ તત્રાપ્પાદાવક્તુલાનામ્ । માનં વક્ષ્યે ત્રિધા ચ તત્ ॥ ૧૯ ॥ ઔત્સેધારૂયં પ્રમાણારૂય-માત્મારૂયં ચેતિ તત્ર ચ ॥ ઉત્સે-ધાત્ક્રમતો વૃદ્ધે-ર્જાતમૌત્સેધમક્તુલમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ-આ પ્રથમાં અંગુલ-યોજન-રજ્જુના-સાગરોપમ-અને પલ્લોપમના પ્રમા-ણ તથા સંખ્યાતા-અસંખ્યાતા-અર્નતા(ના પ્રમાણ) વડે ઘણીજ ઉપયોગ છે ॥ ૧૮ ॥ માટે સૌથી પહેલું તે અંગુલાદિકનું કંઈક સ્વરૂપ કહેવાય છે, તેમાં પણ પ્રથમ અંગુલનું પ્રમાણ કહીશ. તે અંગુલ ત્રણ પ્રકારનું છે ॥ ૧૯ ॥ ઔત્સેધાંગુલ-આત્માંગુલ અને

૧ આ યોજનાદિના પરિમાણનું કોઈક આગલ વિસ્તારથી ગ્રંથકાર વતાવે છે પણ તેથી લૌકિક પરિભાષામાં કોઈ કોઈ સ્થલે ભિન્નતા દેખાતી હોય જેમ જૈનચરિત્રો કોશમાં ચાર હાથનું ધનુષ્ય, ૧૦૦૦ ધનુ ૧ કોશ, ૨ કોશ ૧ ગવ્યૂત, ૪ ગવ્યૂત ૧ યોજન, ૫ કોશલાદિ દેશોની પરિભાષા છે અને મગધાદિમાં ૨ ગવ્યૂત ૧ યોજન ૫ પ્રમાણે છે, કૌટિલ્ય અર્થ શાસ્ત્રમાં ૧ હજાર ધનુષનો ૧ માટનું ૧ યોજન વિગેરે, પણ તેથી જૈન સિદ્ધાન્તોની પરિભાષા અમુક દેશીય છે તેમ કહી શકાય નહિ, કારણ સિદ્ધાન્ત પરિભાષા નિયત પદ સ્વરૂપજ રહે છે. જ્યારે ભિન્નભિન્ન દેશીય પરિભાષા કાલમેદે પરિવર્તન પણ પામે છે.

प्रमाणाङ्गुलं तेमां उत्सेधयी एटले (परमाणुयी मांडीने) अनुक्रमे वृद्धि पामवाधी थयेलुं जे अङ्गुल ते प्रथम औत्सेधाङ्गुल ॥ २० ॥ (इवे अनुक्रमे वृद्धि बतावे छे)

तथाहि-द्विविधः परमाणुः स्यात् । सूक्ष्मश्च व्यावहारिकः ॥ अतन्तैरणुभिः सूक्ष्मैरेकतोऽणुर्व्यावहारिकः ॥ २१ ॥ सोऽपि तीव्रेण शस्त्रेण । द्विधा कर्तुं न शक्यते ॥ एनं सर्वप्रमाणानां-मादिमाहुर्मुनीश्वराः ॥ २२ ॥ व्यवहारनयेनैव । परमाणुरयं भवेत् ॥ स्कन्धोऽनन्ताणुको जात-सूक्ष्मत्वो निश्चयात्पुनः ॥ २३ ॥ अनन्तव्यवहाराणु-निष्पन्नोत्पल-क्षणदलक्षिणका । निष्पद्यते पुनःदलक्षण-दलक्षिणका ताभिरष्टभिः ॥ २४ ॥

॥ अयं भगवत्याद्यभिप्रायो, (सा० १) जीवसमाससूत्रे (सा० २) च परमाणू य अणंता, सहिया उसणहसण्हिया एक्का ॥ साणंतगुणा सन्ती । समण्हिया सोणु व्यवहारी ॥ (परमाणवश्चानन्ताः, सहिता उत्पलक्षणदलक्षिणकैका । साऽनन्तगुणा सन्ती, दलक्षणदलक्षिणका सोऽणुर्व्यावहारिकः ॥ १ ॥)-आगमे चेयं पूर्वस्याः सकाशादनेकस्थानेष्वष्टगुणैव निर्णीता, अनेन त्वनंतगुणा कुतोऽपि लिखितेति केवलिन एव वेत्तार इति तद्वृत्तौ (सा० ३) ॥ ताभिरष्टाभिरेकः स्या-दूर्ध्वरेणुर्जिनोदितः ॥ अष्टोर्ध्वरेणुनिष्पन्न-असरेणुर्मुदीरितः ॥ २५ ॥ असरेणुभिरष्टाभि-रेकः स्याद्व्यथरेणुकः ॥ अष्टभिस्तैर्भवेदेकं । केशाग्रं कुरुयुग्मिनाम् ॥ २६ ॥ ततोष्टध्नं हरिवर्ष-रम्यकक्षेत्र-भूस्थशाम् ॥ ततोष्टध्नं ह्रैमवत-हैरण्यवतयुग्मिनाम् ॥ २७ ॥ तस्मादष्टगुणस्थूलम् । बालस्याग्रमुदीरितम् ॥ पूर्वापरविदेहेषु । नृणां क्षेत्रानुभावतः ॥ २८ ॥ स्थूलमष्टगुणं चास्मा-द्भरतैरवताङ्गिनाम् ॥ अष्टभिस्तैश्च बालाग्रै-र्लिक्षामानं भवेदिह ॥ २९ ॥

* ॥ अयं तावत्संग्रहणीवृहद्बृत्तिः (सा० ४) प्रवचनसारोद्धारवृत्त्याद्यभिप्रायः, (सा० ५) जंबूद्वीपप्रज्ञसिसृत्रवृत्त्यादिषु (सा ६-७) तु अष्टभिः पूर्वापरविदेहनस्केशाग्रैरेव लिक्षामानमुक्तमिति ज्ञेयम् ॥ *

लिक्षाष्टकमिता यूका । भवेद्यूकाभिरष्टभिः ॥ यवमध्यं ततोऽष्टाभि-स्तैः स्यादौत्सेधमङ्गुलम् ॥ ३० ॥ (इत्यौत्सेधाङ्गुलस्वरूपम्)

अर्थ-(प्रथम औत्सेधाङ्गुल स्वरूप) ते आ प्रमाणे-सूक्ष्म अने व्यावहारिक

१ अङ्गुल-बेत हाथ-धनुष्य-कोश-योजन इत्यादि प्रमाणोमां.

२ एक आकाश प्रदेश जेटला प्रमाणवाळो, जेता जे विभागो केषलि

ए प्रमाणे परमाणु वे प्रकारनो छे, त्यां अनंत सूक्ष्मपरमाणुओ मळीने एक 'व्यावहारिक परमाणु' थाय. ॥ ३१ ॥ ए व्यावहारिक परमाणु पण अति तीक्ष्ण शस्त्र-वडे वे भाग करी शक्याय नहिं, ए हेतुथी महर्षिओ एने सर्व प्रमाणोमां आदि कारण माने छे. ॥ ३२ ॥ वळी ए परमाणु व्यवहारनयेज परमाणु कहेवाय अने निश्चयनयथी तो थयेल छे सूक्ष्मपणुं जेने एवो अनंतपरमाणुनो घनेलो सूक्ष्मस्कंध कहेवाय छे. ॥ ३३ ॥ एजा 'अनंत व्यावहारिक परमाणु मळीने एक' 'उत्क्षुब्धश्लक्ष्णिका' थाय' पुनः तेवी आठ उत्क्षुब्धश्लक्ष्णिका मळीने एक 'श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका' थाय. ए श्री "भगवत्प्यादि" सूत्रनो अभिप्राय कसो, अने

श्री "जीवसमास" सूत्रमां तो—"अनंत परमाणु मळीने एक उत्क्षुब्धश्लक्ष्णिका, अने अनंत उत्क्षुब्ध श्लक्ष्णिका मळीने एक श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका थाय, ए श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका तेज व्यावहारिक परमाणु कहेवाय."

(पुनः जीवसमासनी वृत्तिकार कहे छे के) "सिद्धान्तमां अनेक स्थाने आ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाने उत्क्षुब्धश्लक्ष्णिकाथी आठ गुणीज कहेली छे. छतां आ जीवसमास कर्त्ताए अनंतगुणी कोइ स्थानेथी पण लग्गी ? ते केवलज जाणे " एम " जीवसमासनी वृत्तिमां कसो छे.

तेवी आठ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका मळीने एक ' 'उर्ध्वरेणु' जिनेश्वरे कहेलो छे, अने आठ उर्ध्वरेणु १ 'वसरेणु' कहेलो छे. ॥ ३५ ॥ पुनः आठ वसरेणु मळीने १ 'स्थरेणु' थाय, अने आठ स्थरेणु मळीने देवकुरु अथवा उत्तरकुरुना

बुद्धिथी पण करी शक्याय नही, अप्रदेशी छे. एक वर्ण गन्ध रस अने वे स्पर्शवाळो छे, सबथी सूक्ष्म, अने सर्व सूक्ष्मधोतुं मूल कारण तेज निश्चयनय-थी परमाणु मानेलो छे तेवा अनन्त परमाणुओ एकठा थाय त्यारे व्यवहार माटे कल्पेलो परमाणु कहेवाय जोके तेना पण तीक्ष्णशस्त्रादिथी छेद भेदादि पता नथी तोपण बुद्धिथी तेना अनन्ता भागो पाडी शक्याय ! अनन्त प्रदेशो-छे, तेमां रहेला वर्ण गन्ध रस स्पर्शादिना अनेक भागो पाडो शक्याय छे. (नान्पथ)

१-२ श्लक्ष्ण=एटले सूक्ष्म अने श्लक्ष्णिका=एटले अति सूक्ष्म अर्थात् सूक्ष्ममां सूक्ष्म अने उत् उपसर्ग अतिशय वाची होवाथी उत्क्षुब्धश्लक्ष्णिका कहेवाय. ते श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाथी अति (आठमे भागे) सूक्ष्म होय छे.

३ अहि वृत्ति कर्त्ताए अनंतगुणपणानो एकज तफावत दर्शाव्यो छे. परम धातुबिक रीते वे तफावत पड़े छे. तेमां प्रथम तफावत श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाने (उत्क्षुब्धश्लक्ष्णिकाथी) अनंतगुणी कसो ते, अने दोस्रो तफावत श्लक्ष्ण-श्लक्ष्णिकाने व्यवहार परमाणु मान्यो ते.

४ स्वतः वा परप्रयोग (वायुयोग) ऊर्ध्व अधोने तिर्यग् गति करनारो रेणु (रज)—(श्री अनुयोगद्वार.)

५ पर प्रयोगे (वायुयोग) गति करनारो रेणु—(श्री अनुयोगद्वार.)

६ रथ चालवाथी उड़ती भूलनो रजकण—(श्री अनुयोगद्वार.)

युगलीयाओनो एक वालाग्र थाय ॥ २६ ॥ ते (कुरुक्षेत्रना युगलीआना वाला-
ग्रयी) आठ गुणो हरिवर्ष अने रम्यकक्षेत्रना मनुष्यो (युगलीआ) नो वालाग्र
तेयी आठगुणो हेमवन्त अने ऐरव्यवन्त क्षेत्रना युगलीआनो वालाग्र थायछे ॥ २७ ॥

तेयी आठगुणो जाडो क्षेत्रना तथारूप महिमायी पूर्वमहाविदेह अने पश्चिम-
महाविदेहक्षेत्रमां मनुष्योनो एक वालाग्र कहेंलो छे (आ सर्व स्थले एकज वा-
लाग्रमां सूक्ष्म अने जाडापणुं क्षेत्रना ते ते कालना महिमायी थायछे, जेम आ भर-
तक्षेत्रमां अक्सर्पिणीना प्रथम आरामां तथा उत्सर्पिणीना छट्ठा आरामां कुरुक्षेत्र-
जेवा भावो होवायी तेवखते भरतना मनुष्योनो वालाग्र पण कुरुक्षेत्रना मनुष्यो
जेवो ज होय पछो अनुक्रमे घटतां बीजे तथा पांचमे आरे हरिवर्ष रम्यक जेवो,
पछी क्रमे क्रमे कालहानि थतां आगळ बतावातो जाडो वालाग्र थायछे, अने
तेज प्रमाणे ऐरवतक्षेत्रमां पण समजवुं. ॥ २८ ॥ तेयी (विदेहनावालाग्रयी)
आठगुणो जाडो भरत अथवा ऐरवतक्षेत्रना मनुष्यनो १ वालाग्र होय,
अने तेवा आठ वालाग्र मळीने १ लीख थाय ॥ २९ ॥ ए संग्रहणीनी वृ-
हस्पृति तथा प्रवचनसारोच्चारवृत्ति विगेरेनो अभिप्राय कछो, अने जम्बू-
द्वीपप्रज्ञसिद्धिनी वृत्ति विगेरेमां तो आठ पूर्वपश्चिमविदेहमनुष्यना वालाग्र
मळीने १ लीखनुं प्रमाण थाय एम कहुं छे. आठ लीखनुं प्रमाण मळीने १ जू
थाय, आठ जू मळीने १ यवमध्य थाय, अने तेवा आठ यवमध्य मळीने १
उत्सेधांगुल थाय. ॥ ३० ॥

चत्वार्यौत्सेधांगुलानां, शतान्यायामतो मतम् । तत्सार्द्धद्व्यंगुल-
व्यासं, प्रमाणांगुलमिष्यते ॥ ३१ ॥ प्रमाणं भरतश्चक्री, युगादौ
वादिमो जिनः । तदंगुलमिदं यत्तत्, प्रमाणांगुलमुच्यते ॥ ३२ ॥
यदौत्सेधांगुलैः पंच-धनुःशतसमुच्छ्रितः । आत्मांगुलेन चाद्योऽ-
र्हन्, विंशांगुलशतोन्मित ॥ ३३ ॥ ततः षण्णवतिघ्नेषु, धनुः

१ अही दरेक क्षेत्रना मनुष्यना जे वालाग्र कछा ते जन्मदिवसना वालाग्र
लेवा के बीजी कीइ अवस्थाना लेवा, ते संवधि स्पष्ट निर्णय नयी तोपण आग-
ळ पत्थोपमनी गणत्रीमां मस्तक मुंडाव्या वाद सात दिवस सुधीना वालाग्रनुं
प्रहण कर्युं छे, ते अनुसारो अहिपण तेवाज वालाग्र गणयानुं समजाय छे.

શતેષુ પંચસુ । (અંગુ ૦ ૪૮૦૦૦)શતેન વિશત્યાદ્યેન, મત્કેષ્વાપ્તા
 ચતુઃશતી ॥૩૪॥ યચ્ચ ક્વાપ્યુક્તમૌત્સેધા-સહસ્રગુણમેવ તત્ ।
 તદેકાંગુલવિષ્કંભ—દીર્ઘશ્રેણિવિવક્ષયા ॥ ૩૫ ॥ યચ્ચતુઃશતદી-
 ર્ઘાયાઃ, સાદ્દ્વિધંગુલવિસ્તૃતેઃ । સ્યાદેકાંગુલવિસ્તારા, સહસ્રાંગુલ-
 દીર્ઘતા ॥ ૩૬ ॥

૭ દ્વિતીય ત્રિસાંખ્યાંગુલવિસ્તાર ॥

અર્થ—ચારસો (૪૦૦)ઉત્સેધાંગુલ લાંબુ અને ૨૥૦ આત્માંગુલ વ્યાસવાળું (પ્હો-
 લું ૧ પ્રમાણાંગુલ યાયછે. ॥ ૩૧ ॥ અર્ધિ ભરતચક્રવર્તી અથવા યુગની આ-
 દિમાં થયેલા શ્રી આદિજિનેશ્વર તે *પ્રમાણ, અને તેમનું જે આ અંગુલ તે પ્રમા-
 ãાંગુલ કહેવાય. (૧ વ્યુત્પત્ત્યર્થ કહ્યો) ॥ ૩૨ ॥ કારણ કે આ યુગની
 આદિમાં થયેલ શ્રીકૃષ્ણમદેવ ભગવાન્ ઉત્સેધાંગુલવડે ૫૦૦ ધનુષ્ય ડંચા હતા, અને
 આત્માંગુલવડે (પોતાના અંગુલવડે) ૧૨૦ અંગુલ ડંચા હતા ॥ ૩૩ ॥ તેથી
 ૫૦૦ ધનુષ્યના અક્ષુલ કરવા માટે ૫૦૦ ને (૧૬ અક્ષુલનો ૧ ધનુષ્ય હોવા-
 થી) ૧૬ ૫ ગુણતાં $500 \times 16 = 8000$ ઉત્સેધાંગુલ ડંચાઈ આવે તે ૪૮૦૦૦
 ઉત્સેધાંગુલની ડંચાઈને પુનઃ ૧૨૦ આત્માંગુલવડે માગ આપતાં $8000 \div 120 = 66.66$
 ઉત્સેધાંગુલનું શ્રીકૃષ્ણમદેવનું ૧ આત્માંગુલ થયું ॥ ૩૪ ॥ વઢી કે-
 ટલેક સ્થાને જે ઉત્સેધાંગુલથી પ્રમાણાંગુલ ૧૦૦૦ ગણું જ કહ્યુંછે તે તેની (આ-
 ત્માંગુલની) ૧ અક્ષુલની (ઉત્સેધાંગુલની પ્હોલાઈવાઢી દીર્ઘશ્રેણીની અપેક્ષા-

* સાંપ્રતકાલે ચાલતા ભરતશ્રેષ્ઠમાં વ્યવહારના મૂલ પ્રવર્તક ભગવાન,
 શ્રી કૃષ્ણમદેવજી છે તથા માણવકનિષિને અનુસારે તેમજ ભગવાન ના અનુ-
 યાયિયણે ભરતચક્રવર્તિય કરેલા આર્ય વેદોજ છે, માટે કૃષ્ણમદેવ પ્રભુ તથા
 ભરતચક્રવર્તિ પ્રમાણમૂલ છે.

૧ અર્ધિ અવસર્પિણીના યુગની આદિ સમજથી, કારણકે ઉત્સર્પિણી
 યુગની આદિમાં વક્ષ્યમાણ દેહપ્રમાણ (જિનેશ્વરનું) હોય નહિ.

૨ આત્માંગુલના ૧ અંગુલની જે ૨૥૦ ઉત્સેધાંગુલ પ્હોલાઈ છે તે પ્હોલાઈ-
 ને ૨૥૦ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણ નહિ રાખતાં ૧ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણ રાખીય તો દી-
 ર્ઘતા ૨૫૦ ગુણી થયે ૫ રીતે દીર્ઘશ્રેણીની અપેક્ષા જાણથી.

ए कण्ठे ॥ ३५ ॥ कारण के ४०० अङ्गुल दीर्घ अने २॥ अङ्गुल विस्तृती
एक अंगुलप्रमाण विस्तारवाली लंबाई १००० अंगुल थाय (४००×२॥=१०००) ३६
वृष्टांतश्चात्र ॥ चतुरंगुलदीर्घायाः, सार्द्धद्वयंगुलविस्तृतेः । पटया
यथांगुलव्यास-श्चीरो दैर्घ्ये दशांगुलः ॥ ३७ ॥ वस्तुतः पुनरौत्सेधा-
त्सार्द्धद्विगुणविस्तृतं । चतुःशतगुणं दैर्घ्ये, प्रमाणांगुलमास्थितम्
॥ ३८ ॥ एतच्च भरतादीना-मात्मांगुलतया मतं । अन्यकाले त्वनि-
यत—मानमात्मांगुलं भवेत् ॥ ३९ ॥ यस्मिन् काले पुमांसो ये,
स्वकीयांगुलमानतः । श्लोत्तरशतोत्तङ्गा, आत्मांगुलं तदंगुलम् ॥
४० ॥ एतत्प्रमाणतो न्यूना-ऽधिकानां तु यदंगुलम् । तस्यादा-
त्मांगुलाभासं, न पुनः पारमार्थिकम् ॥ ४१ ॥

यदाहुः प्रवचनसारोच्चार-जे जंमि जुगे पुरिसा, अष्टसयंगुलस-
मुच्छिन्ना हृति ॥ तेषिं जं निअमंगुलमायंगुलमित्थ तं होइ ॥ १ ॥ जे पुण
एअपमाणा-कणा अहिगा य तेषिमेअं तु । आयंगुलं न भण्णइ, किंतु
तदाभासमेवति ॥ २ ॥ (सा० ८) (ये यस्मिन्पुगे पुरुषा अष्टशतांगुलस-
मुच्छिन्ना भवन्ति । तेषां यन्निजकांगुलमात्मांगुलमत्र तद्भवति ॥ १ ॥
ये पुनरेतत्प्रमाणादृना अधिकाश्च तेषामेतत्तु । आत्मांगुलं न भण्यते
किन्तु तदाभासमेवेति ॥ २ ॥) प्रज्ञापनावृत्तौ तु-जे णं जया मणूसा, ते-
सिं जं होइ माणरुवं तु । तं भणिअमिहायंगुल-मणिअयमाणं पुण इमे
तु ॥ १ ॥ इत्येवंरूपमात्मांगुलम् ॥ परमाणू रहरेणू । तसरेणू अगगधं
च बालस्स । लिक्खा जूपा य जवो, अष्टगुणा विवद्विया कमसो ॥ २ ॥
इत्यादिरूपमुच्छ्रयांगुलम् ॥-उत्सेहंगुलमेकं, हवइ पमाणंगुलं सहस्स-
गुणं । तं चेव दुगुणियं खलु, वीरस्सायंगुलं भणियं ॥ ३ ॥ इत्येवं
रूपं प्रमाणांगुलमिति ज्ञेयम् ॥ (सा० ९) (ये यदा मनुष्यास्तेषां यन्मा-
नरूपं तु । तद्वर्णितमिहात्मांगुलमनियतमानं पुनरिदं तु ॥ १ ॥ परमाणू
रधरेणू ससरेणुरग्रकं च बालस्य । लिक्खा यूका च यवः अष्टगुणा विव-
र्धिताः क्रमशः ॥ २ ॥ औत्सेधांगुलमेकं भवति प्रमाणांगुलं सहस्रगुणं ।
तदेव त्रिगुणितं खलु वीरस्यात्मांगुलं भणितम् ॥ ३ ॥)

અર્થ—અહિં દ્વાન્ત આ પ્રમાણે છે—જેમ ૪ અંગુલ લીધે અને ૨ અંગુલ પહોળી પટીનો ધીરો એકજ અંગુલ પહોળો રાખે તો લંબાઈમાં ૧૦ અંગુલ થાય. (૪×૨=૧૦) ॥૩૭॥

પુનઃ વાસ્તવિક રીતે તો ઉત્તેષાંગુલથી અદોગણાવિસ્તારવાળું અને ૪૦૦ ગણું લીધે (લાંબુ) પ્રમાણાંગુલ છે ॥ ૩૮ ॥ વળી ૧ પ્રમાણ ધરતાદિકના આત્માંગુલને અનુસારે માન્યું છે, અને ધરત્યચક્રવર્તિ શિવાયના ધીજા કાલ્પમાં આત્માંગુલનું પ્રમાણ અનિયમિત હોય છે, (માટે શેષકાલના આત્માંગુલને અનુસારે પ્રમાણાંગુલનું પ્રમાણ ગણી શકાય નહિ.) ॥ ૩૯ ॥ કારણકે જે કાલને વિષે જે પુરુષો પોતાના અંગુલ પ્રમાણથી ૧૦૮ અંગુલ ડંચા હોય તેઓનું અંગુલ આત્માંગુલ કહેવાય ॥ ૪૦ ॥ અને યથી ન્યૂનાધિક પ્રમાણવાળા પુરુષોનું જે અંગુલ તે 'આત્માંગુલાભાસ' કહેવાય, પરન્તુ વસ્તુતઃ ચયાર્થ આત્માંગુલ ન કહેવાય. ॥ ૪૧ ॥

શ્રીપ્રથમ સારોદારમાં કહ્યું છે કે—

“જે યુગને વિષે જે પુરુષો ૧૦૮ અંગુલ ડંચા હોય તેઓનું પોતાનું જે અંગુલ તે અહિં આત્માંગુલ હોય છે. ॥ ૧ ॥ પરન્તુ જેઓ યથોક્ત પ્રમાણથી હીન વા અધિક હોય તેઓનું જે આ અંગુલ તે આત્માંગુલ નહિ પણ આત્માંગુલાભાસ જ કહેવાય. ” ॥ ૨ ॥

શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રની વૃત્તિમાં તો—

“ જે કાલમાં જે મનુષ્યો (હોય) તેઓના અંગુલનું જે પ્રમાણ હોય તે અહિં આત્માંગુલ કહેવાય છે. વળી આ આત્માંગુલ અનિયત પ્રમાણવાળું છે. ॥ ૧ ॥

૧ ૨૪ અંગુલની પહોળાઈ તોડીને ૧ અંગુલ પહોળુ રાખે ને બધેલી ૧ ॥ અંગુલની પટીને પણ લીધે કરી આગલ ઓઢતાં ૨ ॥ ગુણી લંબાઈ બધવાથી ૧૦ અંગુલ લીધેતા થાય.

૧ ચયાર્થ પ્રમાણરહિત જે આત્માંગુલ તે આત્માંગુલાભાસ કહેવાય.

૨ પોતાના અંગુલવડે ૧૦૮ અંગુલની ડંચાઈ રૂપ પ્રમાણથી.

* અહિં પોતાના અંગુલવડે જે ૧૦૮ અંગુલ ડંચો હોય તેનું અંગુલ આ આત્માંગુલ પણ ન ગણ્યું માટે પ્રથમના વક્તવ્યથી તપાસત છે.

ए प्रमाणे आत्मांगुलं स्वरूप कर्तुं. ॥ परमाणु-रथरेणु त्रसरेणु-वालाग्र-लीख-
जू-अने जने ए अनुक्रमे आठ आठ गुणा अधिक कर्या छतां उत्सेधांगुल याय
॥ २ ॥ इत्यादि प्रमाणरूप उत्सेधांगुल कर्तुं. ॥ एक उत्सेधांगुलથી પ્રમાણાંગુલ
૧૦૦૦ ગણુ હોય, અને તેજ ઉત્સેધાંગુલ ચમણુ થયું છતું અર્થાત્તે વે ઉત્સેધાંગુલ
પ્રમાણ શ્રીવીરમૃગેવાનનું ૧ આત્માંગુલ કર્તું છે. ॥ ૩ ॥ ए प्रमाणे प्रमाणांगुलं
स्वरूप जाणवुं. ” ॥

૧ અર્થિ “ પરમાણુ ” શબ્દવચ્ચે વ્યાવહારિકપરમાણુ જાણવો. પુનઃ જી-
વસમાસના કતાપ જે શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકાનેજ પરમાણુ માન્યો હતો તે મન્તવ્ય
આ પ્રજ્ઞાપનાધૃતિકર્તાના મન્તવ્ય સાથે મળતું આવ્યું છે.

૨ ચાલુ પ્રકરણને અષ્ટે ઊર્ધ્વરેણુને ચદલે રથરેણુ ગણ્યો છે.

૩ ચાલુ પ્રકરણમાં ૮ ઊર્ધ્વરેણુ મળીને ૧ ત્રસરેણુ થાય એમ કહ્યું હતું
ને અર્થિ ૮ રથરેણુ મળીને ૧ ત્રસરેણુ કહ્યો એ તપાસત છે.

૪ ચાલુ પ્રકરણમાં ત્રસરેણુ પછી રથરેણુ ગણ્યા વાદ ચાલાગ્રની ગણત્રી
થઈ હતી અર્થિ ત્રસરેણુથી તુરતજ ચાલાગ્ર કહ્યો એ તપાસત છે. इत्यादि
परस्पर घणी तपासत છે.

૫ જાવ પટલે જણવો મધ્યમ માગજ સમજવો.

(શ્રી પ્રજ્ઞાપનાજીને અભિપ્રાયે ૨૦૧૭૧૫૨ પરમાણુ ૧ ઉત્સેધાંગુલ થાય છે.)

કોષ્ટક નીચે પ્રમાણે—

૨૦૧૭૧૫૨ પરમાણુયે(ઘચ૦) ૧ અંગુલ	૫૧૨	લીસે	૧	અંગુલ
૨૬૨૧૪૪ રથરેણુયે	..	૬૪	જૂપ	..
૩૨૭૬૮ ત્રસરેણુયે	..	૮	ચક્ર	..
૪૦૧૬ ચાલાગ્રે	..			

(મગવતી આદિ સિદ્ધાન્તોને અનુસારે સૂક્ષ્મપરમાણુથી માંત્રીને પ્રકરણોમાં
ચાલતું ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણનું કોષ્ટક.)

અનંતાસૂક્ષ્મપરમાણુ	૧ વ્યવહારપરમાણુ
અનંતવ્યવહાર પરમાણુ	૧ ઉત્ત્ત્લક્ષણશ્લક્ષિણકા

૧ (જીવસમાસમતે અનન્તસૂક્ષ્મપરમાણુથી જ ઉત્ત્ત્લક્ષણશ્લક્ષિણકા થાય છે.
અને અનન્તઉત્ત્ત્લક્ષણશ્લક્ષિણકાથી એકશ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા થતે છે આ શ્લક્ષણશ્લક્ષિ-
કા જ વ્યવહારપરમાણુ નામ કહેવાય છે, અર્થાત્તર જૂલો વ્યવહારપરમાણુ નથી)

૮ ઉત્પલ્લખનશ્લક્ષિણકા	૧ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા
૮ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા	૧ ઊર્ધ્વરેણુ
૮ ઊર્ધ્વરેણુ	૧ વસરેણુ
૮ વસરેણુ	૧ રથરેણુ
૮ રથરેણુ	૧ કુરુક્ષેત્રવાલામ
૮ કુરુક્ષેત્રવાલામ	૧ હરિવર્ધરમ્યકવાલામ
૮ હરિવર્ધરમ્યકવાલામ	૧ હિમવંતહિરણ્યવંતવાલામ
૮ હિમવંતહિરણ્યવંતવાલામ	૧ વિદેહવાલામ
૮ વિદેહવાલામ	૧ ભરતપેરવતવાલામ
૮ ભરત પેરવતવાલામ	૧ લીલ
૮ લીલ	૧ ચૂકા (ગુ)
૮ ચૂકા (ગુ)	૧ ચલમધ્ય
૮ ચલમધ્ય	૧ ઉત્સેધાંગુલ

૧ (ગમ્ભીરપ મજાતિઆદિસૂત્રોને અભિપ્રાયે વિદેહક્ષેત્રના આઠવાઝાગ્રેક-રી પક લીલ થાય છે બાકી ચૂકા બિગેરે પ્રમાણ સરસું છે.)

૬ અર્ધિ પાટીગણિતનો અપેક્ષાપ (ક્ષેત્રકલ્પને હિસાબે) ૧૦૦૦ ગણું પ્ર-માણાંગુલ કહ્યું છે.

૭ અર્ધિ એ ઉત્સેધાંગુલે ધીવીરનું પક આત્માંગુલ કહ્યું, પરંતુ તે વ-હુ વિચારવા યોગ્ય છે. અને તે સંબંધિ એ વિસ્તૃત ઉલ્લેખ ધી મલયગિરિની મહારાજે વૃહત્સંપ્રદાનીનો ટીકામાં કર્યો છે તેજ અર્થે અને અક્ષરશઃ દર્શાવાયછે

જો હજારગણું ઉત્સેધાંગુલ તે પક પ્રમાણાંગુલ કહેવાય છે, અને પ્રમાણાંગુલ તે ભરતનું આત્માંગુલ છે તો ભરતવક્રવર્તિ ધીવીર મગધાનથી ૫૦૦ ગુણ થાય, તે કેવી રીતે ? પણ જો પૂછતા હો તો કહીપ છીપ કે— “ ઉત્તમપુરુષો નો સ્વાંગુલવડે ૧૦૮ અંગુલ ડંબા હોય ” એ વચન પ્રમાણ હોવાથી ભરતવક્રવર્તિ પોતાના અંગુલવડે ૧૦૮ અંગુલ પ્રમાણ હોઈ શકે, અને ભરતનું આત્માંગુલ ઉત્સેધાંગુલનો અપેક્ષાએ ૧૦૦૦ ગણું લીધું છે તો ૧૦૮ ને ૧૦૦૦થી ગુણતાં ૧૦૮૦૦૦ (એક લાખ આઠ હજાર) થાય, હવે મગધાન ધીવર્ધમાન

स्वामी उत्सेधांगुलकी अपेक्षाए २१६ अंगुल प्रमाण (जे उत्सेधांगुले श्रीवीर-
 नुं १ आत्मांगुल गणतां) थाय, तो १०८००० ने २१६ थी भाग आपतां
 ५०० आवे, तेथी भरतकी अपेक्षाए श्री वीर भगवान् ५०० में अष्टे (भागे)
 छे, अथवा श्री वीरथी भरत ५०० गुणा मोटा छे, कबुल्ले के- “ भरद्वायंगुल-
 मंग, अइ य एमांगुलं विणिहिट्टु । तो भरहो वीराओ, पंचमयगुणो न सं-
 वेहो ॥१॥ (अर्थ-भरतनुं आत्मांगुल तेज प्रमाणांगुल कबुल्ले, तो ते श्रीवीरभगवा-
 नथी भरत ५०० गुणा होय एमां संवेह नथी.) तथा जो जे उत्सेधांगुल प्रमा-
 ण श्रीवीरनुं १ आत्मांगुल छे, तो श्रीवीर भगवान् आत्मांगुल बढे (पोताना
 अंगुलबढे) १०८ अंगुल उंचा केवी रीते होय ? कारण के ए प्रमाणे तो
 श्री वीरभगवान् १६ अंगुलज उंचा होय छी, ते आ प्रमाणे— श्रीवीर
 भगवान् उत्सेधांगुलबढे ७ हाथ प्रमाण छे, अने एक हाथना २४ अंगुल था-
 य तो बोधोशने सातथी गुणतां १६८ उत्सेधांगुल थाय, अने जे उत्सेधांगुले
 श्रीवीरनुं १ आत्मांगुल छे तो १६८ में जेए भाग आपतां (१६८ अंगुलने
 अर्ध करतां) ८४ आत्मांगुल श्रीवीरभगवाननुं प्रमाण आवे छतां श्री
 वीर भगवान् १०८ आत्मांगुल प्रमाणे गणाय छे. पुनः जो श्री वीरभगवान्
 १०८ आत्मांगुल प्रमाणज होय तो जे उत्सेधांगुले श्रीवीरनुं १ आत्मांगुल
 गणतां श्री वीरभगवान् २१६ उत्सेधांगुल प्रमाण थाय, अने तेस थवाथी
 भगवान् उत्सेधांगुल बढे (२१६ अंगुलने २४ थी भाग आपतां) ९ हाथ
 प्रमाण थाय, अने ए बात(श्रीवीरप्रभुनी ९ हाथनी उंचाइ)कोइने पण सम्मत
 नथी तो जे उत्सेधांगुले श्रीवीरनुं एक आत्मांगुल इत्यादि अंगुलनुं प्रमाण विनंवा-
 द रहित कम गणाय ? बीजे स्थाने पण कबुल्ले के “पवं वायंगुलओ, कहस-
 द्दसयं जिणा हवइ बोरो ? । उत्सेहंगुलमाणेणं, कहं व सयमदुसदं सो ॥१॥ दा
 सोलसुतरसया, उत्सेहंगुलप्रमाणओ पवं । अहवायंगुलमाणेणं, होइ चुलसीइ
 मुल्लिखओ ॥२॥ (अर्थ-जो ए प्रमाणे होय तो श्री वीर जिनेश्वर आत्मांगुलकी
 १०८ अंगुल प्रमाण केवी रीते होय ? अने जो आत्मांगुलकी १०८ अंगुल
 प्रमाण होय तो ते श्री वीर उत्सेधांगुलबढे १६८ अंगुल (७ हाथ) केवी रीते
 होय ? ॥ १ ॥ अने ए प्रमाणे तो उत्सेधांगुलकी २१६ अंगुल, अथवा आ-
 त्मांगुल बढे ८४ अंगुल श्री वीर भगवान् उंचा होइ शके छे.) ए प्रमाणे “
 श्रीवीरप्रभुथी भरतचक्री ५०० गुणा उंचा” संबंधी प्रथम विरोधोद्घाटना अने
 अनंतरोक जे गायारूप धोजी विरोधोद्घाटना करी.

॥ પૂર્વોક્ત વન્ને વિરોધનું સમાધાન ॥

પૂર્વે અમોય “ ૧૦૦૦ ઉત્સેધાંગુલનું ૧ પ્રમાણાંગુલ, અને ૫ પ્રમાણાંગુલ તે ભરતનું ૧ આત્માંગુલ ” એમ જે કહ્યું તેનું કારણ આ છે કે — ભરતચક્રો નિશ્ચયથી આત્માંગુલવદે ૧૨૦ અંગુલ પ્રમાણ છે. કારણકે મર્ધે તીર્થકર-ચક્રવર્તિ-અને વાસુદેવ આત્માંગુલવદે (પોતાના અંગુલે કરી) ૧૨૦ અંગુલ પ્રમાણ હોયછે અને શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂચમાં “ હુંતિ પુનઃ અઢિયપુરિસા, અઢસ્યં અંગુલાણ ઉચ્ચિદ્વા (ચઢી ઉત્તમ પુરુષો ૧૦૮ અંગુલ લંબા હોય છે) એમ જે કહ્યું છે તે તીર્થકર-ચક્રી-અને વાસુદેવથી રોપ (નિશ્ચયના પ્રધાન પુરુષોની અપેક્ષાપ જાણવું. ૫ હેતુથી ૧૨૦ અંગુલનો (૧૬ અંગુલે ૧ ધનુષ્ય ૫ હિસાબે) ૧ ધનુષ્ય થાય, અને ઉત્સેધાંગુલવદે ભરતચક્રો ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણના હતા તેથી વર્તિ વિરોધિનું હિસાબ ગણતાં આત્માંગુલના ૧ ધનુષ્યે ઉત્સેધાંગુલનાં ૫૦૦ ધનુષ્ય થાય તો આત્માંગુલના ૧ ધનુષ્યવદે ઉત્સેધાંગુલના કેટલાં ધનુષ્ય થાય ? અહિં વર્તમાનપદ્ધતિપ વિરાશિ સ્થાપના ૧-૫૦૦-૧ છે. ત્યાં પ્રથમનો રાશિ અંશસહિત છે (અપૂર્ણ છે) માટે ગુણગુણકને સરસા કરવાને ૧ ધનુષ્યના હાથ કરતાં ૫ હાથ થાય, અને ૫૦૦ તે ૪ થી ગુણતાં ૨૦૦૦ હાથ થાય અને અન્ત્યરાશિ ૧ ને ૫૫ ચારે ગુણતાં ૪ થાય, જેથી પુનઃ વિરાશિસ્થાપના ૫-૨૦૦૦-૪ ૫ પ્રમાણે થઈ, ૪વે અન્ત્યતા ૪ રૂપ રાશિવદે મધ્યના ૨૦૦૦ રાશિને ગુણતાં ૮૦૦૦ થાય અને પ્રથમના ૫ રાશિવદે ભાગ આપતાં ૧૬૦૦ હાથ થાય, તેના ધનુષ્ય કરવાને પુનઃ [ચાર હાથનો ૧ ધનુષ્ય ૫ હિસાબે] ચારથી ભાગ આપતાં ૪૦૦ ધનુષ્ય આવે. તો જ્યાં ૫ આઠવો કે આત્માંગુલના એક ધનુષ્યવદે ઉત્સેધાંગુલના ૪૦૦ ધનુષ્ય થાય, ૫પ્રમાણે આત્માંગુલના એકહાથવદે ઉત્સેધાંગુલના ૪૦૦ હાથ, એક આત્માંગુલવદે ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલ, અને એક આત્માંગુલ યોજનના ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલ યોજન થાય, તેથી એક શ્રેણીપ્રમાણાંગુલને વિષે ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલ થાય એમ સ્તાવિત થયું. અને તે શ્રેણીપ્રમાણાંગુલ ૧ ઉત્સેધાંગુલ જાડુ અને ૨૥ ઉત્સેધાંગુલ વિસ્તારવાલું થયું. તેથી શ્રેણીના જે ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલ છે તેને ૨૥ ઉત્સેધાંગુલના વિસ્તારવદે ગુણીય તો એક પ્રમાણાંગુલ ૧૦૦૦ ઉત્સેધાંગુલ જેટલું લાંબુ થાય. એવા પ્રકારના પ્રમાણાંગુલવદે (પ્રમાણાંગુલના ચિત્કંભવદે) પૃથ્વીાદિકતાં પ્રમાણ માપવાં, પરંતુ ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલ સીધી

पचा सूची (जेणि) प्रमाणांगुलबडे पृथ्व्यादिनुं माप न करवुं.

॥ इति प्रथमविरोधापहारः ॥

तथा “ वे उत्सेधांगुले श्रीवीरनुं एक आत्मांगुल थाय ” प. सर्वधर्मा
जे विरोध दर्शाव्यो ते पण परमार्थ नहिं जाणवाची अयुक्त छे. कारणके
भगवान् श्री सर्वधर्मा स्वामी सूत्रान्तरोमां कथा प्रमाणे आत्मांगुलबडे ८४
अंगुल, अने उत्सेधांगुलबडे १६८ अंगुल गण छे. श्रीअनुयोगद्वारा चूणि-
कारे कछु छे के— “ श्रीरो आपसंतरओ आंगुलं लुलसीइ अंगुलमुत्तिव-
जो । उत्सेहंगुलओ सयमद्वसद्धि हवइ ” माटे वे उत्सेधांगुले
श्रीवीरनुं १ आत्मांगुल थायछे. वळी जेओना मते श्रीवीरभगवान् आत्मां
गुलबडे १२० अंगुलप्रमाण छे, तेओना मत प्रमाणे समचतुरस्रबाहा प्रतिबाहा
गणितना (समचोरस क्षेत्रफलना गणितना) कमपडे वे उत्सेधांगुले श्री वीरनुं
१ आत्मांगुल थाय, ते केषी रीते ? पम जो पछता हो तो कक्षीप छीप के-
जो भगवान् आत्मांगुलबडे १२० अंगुल प्रमाण छे तो हस्त संख्याप पोताना
५ हाथ प्रमाण छे. अने पूर्वे कहैला १६८ अंगुलधी धयेला ७ हाथ समचो-
रस क्षेत्रफलना हिसाबे ४९ हाथ थाय, अने एक हाथ पढी अने
केश विगेरेना प्रमाणनी गणतां सर्व मलीने ५० हाथ (क्षेत्रफल प्रमाणि)
थाय प ५० हाथनुं अर्ज करतां २५ हाथ थाय. (तो ५. × ५ = २५ प रीते
२५नुं क्षेत्रमूल ५ हाथ आववाची प्रथम कथा प्रमाणे १२० आत्मांगुल था-
यो वे उत्सेधांगुले श्रीवीरनुं १ आत्मांगुल (समचोरस क्षेत्रफलनी रीते)
प्राप्त थयुं, अने जो बाह्यगणितनी अपेक्षा न राखीप तो भगवतना १ आ-
त्मांगुलना १ उत्सेधांगुल पूर्ण, अने बीजा उत्सेधांगुलना पांचीया वे भाग
(= $\frac{१२०}{५}$ उत्सेधांगुल) थाय, ते ओ प्रमाणे—जो १२० आत्मांगुलना १६८

उत्सेधांगुल प्राप्त थाय तो एक आत्मांगुलना केटला उत्सेधांगुल प्राप्त थाय ?
अहि चिराशिस्थापना १२०—१६८—१ थाय, त्यां अन्त्यना १ बडे
मध्यराशि १६८ ने गुणतां १६८ आवे, अने त्यार वाद १६८ ने प्रथमराशि
१२० बडे भाग आपतां १ उत्सेधांगुल संपूर्ण आवे ने शेष ४८ बडे तेनी
कोडीसबडे अपवर्तना करवाची ४८ ने स्थाने २ अने १२० ने स्थाने पांच
आवे जेथी एक पूर्णांक वे पञ्चमांश ($\frac{१२०}{५}$) उत्सेधांगुलनी १ श्रीवीरनो

आत्मांगुल थाय.

वळी जेओना मते भगवान् १०८ आत्मांगुल प्रमाण छे, तेओना
मते श्री वीरनुं एक आत्मांगुल $\frac{१२०}{९}$ उत्सेधांगुल जेटलु थाय, अहि पण त्रि-
राशिनी रीति पूर्वमत जाणवी.

॥ कया अंगुलवडे कया पदार्थो मापवा ? ते कहे ठे. ॥

अर्सेधांगुलमानेन, ज्ञेयं सर्वांगिनां वपुः । प्रमाणांगुल-
मानेन, नगपृथ्यादि शाश्वतम् ॥४२॥ तत्रापि ॥ तस्यांगुलस्य
दैर्घ्येण, मीयते वसुधादिकम् । इत्याहुः केचिदन्ये च, तत्क्षेत्र-
गुणितेन वै ॥ ४३ ॥ तद्विष्कम्भेण केऽप्यन्ये, पक्षेऽप्येतेषु च त्रि-
षु । ईष्टे प्रामाणिकं पक्ष, निश्चेतुं जगदीश्वरः ॥ ४४ ॥

॥ अत्र प्रथमपक्षे एकस्मिन् योजने उत्सेधांगुलनिष्पन्नानि च-
त्वारि योजनशतानि भवन्ति, द्वितीयपक्षे सहस्रं, तृतीये दश-
कोशा भवन्ति । परं श्रीअनुयोगद्वारचूर्णो तृतीय एव पक्ष आ-
हतो दृश्यते । तथा च तद्ग्रन्थः ॥

जे य प्रमाणांगुलाओ, पुढ्याइप्पमाणा आणिव्जंति ।
ते अ प्रमाणांगुलविक्खंभेण आणेयव्वा ण पुण सूहअंगुलेणंति ? (सा०१०)

(यानि च प्रमाणांगुलात् पृथ्यादिप्रमाणान्यानीयन्ते ।
तानि च प्रमाणांगुलविष्कम्भेणानेतव्यानि न पुनः सूच्यंगुलेनेति ॥१॥)

॥ श्रामुनिचन्द्रसूरिकृतांगुलसप्ततिकायामप्युक्तं ॥

एवं च खित्तगुणिण्ण, केइ एयस्स जं पुण भिणंति ।
अन्ने उ सूहअंगुल-माणेण न सुत्तभणिमं तं ॥ १ ॥ (सा०११)

(एतच्च क्षेत्रगुणितेन केचिदेतस्य यत्पुनर्मिन्वन्ति ।

अन्ये तु सूच्यंगुलमानेन न सूत्रभणितं तत् ॥ १ ॥)

॥ अत्र चर्चादिविस्तरः अंगुलसप्ततिकातोऽवसेयः ॥

वापीकूपतडागादि, पुरदुर्गगृहादिकं । वस्त्रपात्रविभूषादि,
शय्याशस्त्रादि कृत्रिमम् ॥ ४५ ॥ इन्द्रियाणां च विषयाः, सर्वं
मेयमिदं किल ॥ आत्मांगुलैर्यथामान-मुचितैः स्वस्ववारके ॥४६

अर्थ-उत्सेधांगुलना प्रमाणवदे सर्व जीवोना शरीरनी उंचाइ जाणवी अने

પ્રમાણાંગુલના માનવદે પર્વત અને પૃથ્વ્યાદિ શાશ્વતપદાર્થો. માપવા ॥ ૪૨ ॥
તેમાં પણ કેટલાએક એમ કહેછે કે-પૃથ્વ્યાદિકનું માપ પ્રમાણાંગુલની દીર્ઘતા
(૪૦૦ ઉત્તેષાંગુલ પ્રમાણ દીર્ઘતા) વડે કરવું, અને કેટલાએક કહેછે કે
પ્રમાણાંગુલના (૧૦૦૦ ઉત્તેષાંગુલરૂપ) ક્ષેત્રફલવડે માપ કરવું, ॥ ૪૩ ॥
અને કેટલાએક પ્રમાણાંગુલના વિષ્કંભવડે માપવાનું કહેછે, એ ત્રણ પક્ષમાં
પ્રામાણિક પક્ષ કયો છે ? તેનો નિશ્ચય કરવાને સર્વજ્ઞ સમર્થ છે ॥ ૪૪ ॥
અર્થિ પ્રથમપક્ષમાં એક યોજનને વિષે ઉત્તેષાંગુલપ્રમાણવાળા ૪૦૦ યોજન,
બીજે પક્ષે ૧૦૦૦ યોજન, અને ત્રીજે પક્ષે ૨ ॥ જોજન (૧૦ કોશ) યાયછે,
પરંતુ શ્રીઅનુયોગદ્વારચૂર્ણિમાં ત્રીજો જ પક્ષ ગ્રહણ કરેલો દેખાય છે તેનો
પાઠ આ પ્રમાણે—

“ ઘટ્ટી જે પ્રમાણાંગુલથી પૃથ્વ્યાદિકનાં પ્રમાણ મપાયછે, તે
પ્રમાણાંગુલના વિષ્કંભવડે માપવાં, પરંતુ સૂચિ અંગુલ વડે નહિ. ”

પુનઃ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિકૃત અંગુલસિત્તરિમાં પણ કહ્યું છે કે—

કેટલાએક એ પૃથ્વ્યાદિકને (પ્રમાણાંગુલના) ક્ષેત્રફલવડે
જે માપે છે, અને કેટલાએક ઘટ્ટી સૂચિઅંગુલના પ્રમાણવડે માપે છે તે
સૂત્રમાં કહેલ નથી ”

એ સંબંધે અધિક ચર્ચાનો વિસ્તાર શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત 'અંગુલમપ્તતિકા
ગ્રન્થથી જાણવો.

૧ અંગુલસિત્તરી ગ્રન્થનો માર્થ આ પ્રમાણે છે —

જે પૃથ્વ્યાદિકનાં પ્રમાણ કહેલાં છે તે તેના (પ્રમાણાંગુલના) વિષ્કંભ
વડે મપાય છે, એ પ્રમાણે શ્રી અનુયોગદ્વારચૂર્ણિ અને કૃત્તિમાં કહેલું છે. તે
આ પ્રમાણે—॥ ગાથા ૧૩ મી ॥

“ જે અ પ્રમાણાંગુલાઓ પૃથ્વ્યાદિપ્રમાણા આણિજ્ઞંતિ તે અ પ્રમાણાંગુલ
વિષ્કંભેણ આણેયલ્યા ન પુણ સૂચિ અંગુલેણંતિ ” ॥૧૪॥ (ગતાર્થઃ)

ઘટ્ટી એ પૃથ્વ્યાદિકના પ્રમાણ કેટલાએક પ્રમાણાંગુલના ક્ષેત્રફલવડે માપેછે
અને બીજા કેટલાએક સૂચિઅંગુલવડે માપે છે તે સૂત્રોક્ત નથી ॥ ૧૫ ॥

પરંતુ યસ્ને મતને વિષે (સૂચિથી અને ક્ષેત્રફલથી માપતાં) ધુમગધદેશ
અંગદેશ, અને કલિન્દ્ર વિગેરે પ્રાયઃ સર્થ આયદેશ પક્ષે યોજનમાં સમાઈ
જાયછે ॥ ૧૬ ॥

(ક્ષેત્રફલને હિસાબે) દોઢ અને ત્રિસ્રુત માપબદે ૧૦૦૦ ચોજન પ્રમાણવાળા સમસોરસ ચોજનને પરસ્પર ગુણતાં ૧૦ લાખ ચોજન ($૧૦૦૦ \times ૧૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦$) ઉત્તેષાંગુલમાનવાળા પ્રગટ થાયછે.

(સૂચિ અંગુલને હિસાબે) ૪૦૦ ચોજન પ્રમાણને પરસ્પર ગુણ્યે છતે એક લાખ સાઠ હજાર ($૪૦૦ \times ૪૦૦ = ૧૬૦૦૦૦$) ઉત્તેષયોજન થાય છે. પ રોતે ઘનને ધક્કાવાળા ૧ પ્રમાણાંગુલચોજનમાં પ્રાયઃ સર્વ આર્યદેશ કેમ ન મમાય ? ॥ ૧૮ ॥

ચઢી પ વાચન પણ અલૌકિક છે કે જો એકજ ચોજનમાં તે સઘણા આર્યદેશ સમાયા તો (૫૨૬ ચોજન - ૬ કલા પ્રમાણ) ભરતક્ષેત્રના ચાકી-રહેલ ચોજન (૫૨૬ ૬) સર્વ નિષ્ફલ થાયછે (ચાલી રહેછે.) ॥ ૧૯ ॥

તથા દ્વારિકા અથવા અયોધ્યા નગરી કે જે ઘનને નગરીઓ કુચેરતેવે ઘનાવેલી હોવાથી નિશ્ચે પ્રમાણમાં (લંબાઈ પહોળાઈમાં) મરચીજ છે. કારણકે ઘનને નગરી ૧૨ ચોજન લાંબી અને ૯ ચોજન પહોળી છે ॥ ૨૦ ॥

પ્રમાણની એકજ નગરીના પ્રમાણને ૧૦૦૦ (= ૧૦૦૦ ના ક્ષેત્રફલ) કરતાં ૧૦ કોડ ને ૮૦ લાખ ચોજન ($૧૨ \times ૯ = ૧૦૮ + ૧૦૦૦ = ૧૦૦૦ = ૧૦૮૦૦૦૦૦૦$ ચોજન) થાય, અને ૪૦૦ ના ક્ષેત્રફલથી ગુણતાં ($૧૦૮ + ૧૬૦૦૦૦ =$) ૧૭૨૮૦૦૦૦ હસ્તેષ ચોજન પ્રમાણ એક નગરી થાય. ॥ ૨૧ ॥

જે કારણ માટે નગરીનું પ પ્રમાણ ઘણુંજ મોટું થયું તે અયોગ્ય માસે છે. માટે પૃથ્વીચિકનું (નગરીનું પણ) પ્રમાણ પ્રમાણાંગુલના ચિક્રંમથી પ્રવળ કરવું જોઈય. ॥ ૨૨ ॥

તથા પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે પણ ઘણા મોટા પ્રમાણવાળી નગરી હોય તો સાધેલી છે દક્ષિણ દિશા (દક્ષિણના ૩ ખંડ) જેણે અને પરિમિત આયુષ્યવાળા પણ કોણિક રાજાનું (ચક્રવર્તિ ઘનવાતા હોમે) વૈતાલ્ય પ્રત્યે ગમન કેમ થઈ શકે? (અર્થાત્ નગરી વહાર નિકળતા પહેલાંજ આયુષ્ય સંપૂર્ણ થઈ રહે.) ॥ ૨૫ ॥

પુનઃ શાશ્વતચૈત્યવન્દના કરવાને વૈતાલ્ય ગુફા પાસે અને (અશાશ્વતત્વેષાધિષ્ઠિત પ્રમાણિક) ચૈત્યને વન્દન કરવા માટે ર્જ તથયનગરમાં (જે હાલ પંજાબમાં પિંડરાવરણા ગામની નજીક ઘેરાનામથી ઓળચાય છે તેમાં) મંધાર પ્રાપ્તનું ગમન કેમ થઈ શકે ? ॥ ૨૬ ॥ (માટે પૃથ્વીચિકનાં પ્રમાણ પ્રમાણાંગુલના ચિક્રંમબદે જ માપવા યુક્ત છે. પ વાત્પર્ય જણું)

ચઢી કેટલાપ્રક જે ધમ કહે છે કે—પ પ્રમાણે (ચિક્રંમબદે) પૃથ્વીચિક પ્રમાણ માપ્યે છતે ભરતક્ષેત્રમાં ભરતચક્રીનો પરિવાર (૭૨૦૦૦ મહાનગર ચિત્રેરે—વાર વાર ચોજન પ્રમાણ ૯ નિધિઓ—૬૪૦૦૦ પરિણીત સ્ત્રીઓ અને શ્વેક સ્ત્રીઓ જે જે દાસી મલીને ૧૧૨૦૦૦ સર્વ સ્ત્રીઓ—૩૨૦૦૦ દેશ—૮૪૦૦૦૦૦ ઘોડા—૮૪૦૦૦૦૦ હસ્તિ—૮૪૦૦૦૦૦ રથ—૧૬ કોડ ગામ—આદિ)

५२६ योजन मात्र भरतक्षेत्रમાં केषी रीते समाइ शके ? ते सङ्ख्यन्धमां सम जथानुं के एमां कोइ विरोध नथी ॥ २७ ॥

कारणके भरतक्षेत्रनुं सधं प्रतर (भरतनी भूमि) ५३८०६८२ योजन छे. (प्रतर लावधानी रीति क्षेत्रसमासधी जाणवी.) ए प्रतर गणित दक्षिणभरत-उत्तरभरत-अने चैतादचनुं तल ए जणनुं मळीने छे. ॥ २८-२९ ॥

यो० कळा. विकला.

त्यां दक्षिणभरतनुं एमां १८३०६८२-१२-२६ छे. चैतादचतलनुं प्रतर ५१२३०७ यो०-१२ कळा छे. अने उत्तरभरतनुं प्रतर ३०३२८८८ यो०-१२ कळा-११ विकला छे. ॥ ३०-३१-३२ ॥

ए प्रमाणांगुलयोजनना उत्सेधांगुल योजन करवा माटे प्रमाणांगुलना विष्कभ २॥ ए गुणतां एक प्रमाणांगुल योजनना २॥ उत्से० योजन थाय, अने तेना गाउ (४+२॥=) १० थाय तेनुं क्षेत्रफल $१० \times १० = १००$ उत्से० गाउ थाय ए रीते हरेक समचतुरस्र १ प्रमाणांगुल योजनना उत्सेधांगुली क्षेत्रफल गाउ १०० थाय तो पूर्वना पतर योजनना गाउ करतां भरतक्षेत्रमां उत्सेधांगुल मानवडे क्षेत्रफल गाउ ५३८०६८२०० थाय. अर्थात् भरतक्षेत्रनी क्षेत्रफल भूमि (सधं भूमि) ५३८०६८२०० उत्से० गाउ प्रमाण छे. ते. वा एकेक चौरस गाउने चिबे बे वण अथवा चार गाम होयछे, जेथी आगळ दशहवा प्रमाणे १० कोड गाउमां ९६ कोड गाम समाइ शकेछे. ॥ ३३-३४=३५-३६ ॥

८ कोड गाउमां बे बे गाम होय, बीजा आठ कोड गाउमां वण वण गाम होय, अने १४ कोड गाउमां चार चार गाम होवाथी $[८+८+१४=]$ ३० कोड गाउमां $(१६+२४+२६=)$ ९६ कोड गाम समाइ शके छे. अने शेष कांइक न्यून २४ कोड गाउना अर्धमां (कांइक न्यून १२ कोड गाउमां) पसन-पुर-कचट-खेट इत्यादि जे वृक्षमां कछा छे ते सर्व समाइ रहेछे. ॥ ३७-३८ ॥

ए पत्तनादि सर्व मळीने ३१७१०५ होय ते पटलांमां किंचित न्यून १२ कोड गाउमां सुखे समाइ शके छे. तथा चैतादचादि पर्वतो अने चैतादचादि उपर जे तगरादि होय ते सर्व भरतक्षेत्रनी एज १२ कोड गाउ प्रमाण भूमिमां जाणवा अने शेष १२ कोड गाउमां गंगा सिंधु विनेरे नदीयां अने बीजां एण अनेक बटाशयो तथा नदीयां विनेरेना द्वीपादि समाइ शके. अने ए चम्पे वारकोडोमां पट्टी बीजी समाथ तोपण वणी जमीन पढतर रहे ॥ ३९-४०-४१ ॥

इत्यादि वर्णन अंगुलमित्तरीमां कछुछे. तेमांथी उपयोगी विषय अत्रे भाषार्थ रूपे कछो, महि गाथाओमां जे जे अंक पुटक छे ते ते गाधानो विषय अत्र अति उपयोगी नहि होवाथी ग्रहण करी नथी एम जाणवु-

વાવ-કૂવા—તલાવ વિગેરે જલાશયો, નગર-કિલ્લા—અને ઘર વિગેરે વસ્તુઓ તથા વસ્ત્ર—પાત્ર અને આભૂષણાદિ—તેમજ શય્યા અને શસ્ત્ર વિગેરે સર્વ કૃત્રિમ વસ્તુઓ, તથા इन्द्रियोना विषयो એ મર્વ નિશ્ચય પોતપોતાને ચારે ઉચિત એવા આત્માંગુલવડે યથાયોગ્ય માપવું... ૪૬-૪૬ ॥

॥ सूचि-प्रतर-अने घनांगुलानुं स्वरूप ॥

આત્માંગુલપ્રમાણારૂપ, ત્રેધમપ્યંગુલં ત્રિધા ॥ સૂચ્ય-ગુલં ચ પ્રતુરાં—ગુલં ચાપિ ઘનાંગુલમ્ ॥ ૪૭ ॥ એકપ્રદેશબાહલ્ય—વ્યાસૈકાંગુલદૈર્ઘ્યયુક્ ॥ નભઃપ્રદેશશ્રેણિયાં, સા સૂચ્યંગુલમુચ્યતે ॥ ૪૮ ॥ વસ્તુતસ્તદસંખ્યેય-પ્રદેશમપિ કલ્પ્યતે ॥ પ્રદેશત્રયનિષ્પન્નં, સુત્રાવગતયે નૃણામ્ ॥ ૪૯ ॥ સૂચી સૂચ્યેવ ગુણિતા, ભવતિ પ્રતરાંગુલમ્ । નવપ્રાદેશિકં કલ્પ્યં, તદ્દૈર્ઘ્યવ્યાસયોઃ સમમ્ ॥ ૫૦ ॥ પ્રતરે સૂચિગુણિતે, સપ્તવિંશતિસ્ત્રિંશકં ॥ દૈર્ઘ્યવિષ્કંભબાહલ્યૈઃ, સમાનં સ્થાદ્ ઘનાંગુલમ્ ॥ ૫૧ ॥ ઉપર્યુપરિપ્રતરત્રયે સ્થાપિતે સ્થાપના ॥

અર્થ—આત્માંગુલ—ઉત્સેધાંગુલ—અને પ્રમાણાંગુલ એ ત્રણે અક્ષુલ સૂચીઅંગુલ પ્રતરઅંગુલ—અને ઘનાંગુલ એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં છે. ॥ ૪૭ ॥ ત્યાં એક આકાશ પ્રદેશ જાઠી અને પ્હોઢી તથા એક અક્ષુલ દીર્ઘ ત્રિંશી એવી જે આકાશપ્રદેશની શ્રેણી તે સૂચીઅંગુલ કહેવાય ॥ ૪૮ ॥ વાસ્તવિક રીતે જો કે તે સૂચીઅંગુલ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ દીર્ઘ છે તોપણ મનુષ્યોને સુલે સમજાવવા માટે ત્રણ પ્રદેશાત્મક કલ્પાય છે, ॥ ૪૯ ॥ સૂચી વડે ગુણાકાર

૧ સ્પર્શેન્દ્રિયાદિનો વિષય ૨ યોજન इत्यादि (મેયા આત્માંગુલૈરેવ, પ્રાગુ-ક્તેન્દ્રિયગોચર इति इन्द्रियद्वारे કહેલ હોવાથી)

૨ અરતચક્રીને ચારે અરતના આત્માંગુલવડે, અને શ્રી શ્રીરતને ચારે શ્રી શ્રીરતના આત્માંગુલવડે તથા જે કાળે જે ઉત્તમ પુરુષોથાય તેઓના આત્માંગુલવડે.

૩ યથા... ૫ અર્થે સૂચી અંગુલ

करायली सूची (सूची अंगुलनो जे वर्ग) ते 'प्रतरांगुल' थायछे, अने लंबाई तथा चौड़ाईमां सरसुं एवुं ते प्रतरांगुल नव आकाश प्रदेशतुं कल्पाय छे ॥ ५० ॥ पुनः प्रतरने सूचीवहे गुण्ये छते २७ आकाशप्रदेश प्रमाण तथा लंबाई चौड़ाई अने जाहाईमां सरसुं एवुं घनांगुल होयछे, ॥ ५१ ॥ ते उपराउपरी त्रण प्रतरो स्थापवाथी थायछे, ते स्थापना नीचे (स्फुटनोटमां) दर्शावी छे,

तत्र गुणनविधिश्चैवम् ॥ अंकोऽतिमो गुण्यराशे-गुण्यो गुणकराशिना ॥ पुनरुत्सारितेनोपा-त्यादयोऽप्येवमेव च ॥ ५२ ॥ उपर्यधश्चादिभांती, राश्योगुणकगुण्ययोः ॥ कपाटसंधि-वत्स्थाप्यौ, विधिरेवमनेकधा ॥ ५३ ॥ स्थानाधिक्येन संस्था-प्यं. गुणितेऽंके फलं च यत् ॥ यथास्थानकसंकानां. कार्या संकलना ततः ॥ ५४ ॥ अंकस्थानानि चैवं ॥ एकं दशशतसह-स्रा-युतलक्षप्रयुतकोटयः कमतः ॥ अबुदमब्जं खर्वं, निख-र्वमहापद्मशंकवस्तस्मात् ॥ ५५ ॥ जलधिश्चांत्यं मध्यं । परा-ध्यमितिदशगुणोत्तरं संज्ञाः ॥ इति ॥ अत्रोदाहरणं ॥ पंचज्येक-

१ ० ० ० ए प्रतरांगुल

० ० ०
० ० ०

२ घनांगुलनी (उपरा उपरी प्रतर गोठवधारूप) स्थापना यथाथ स्थापनी अशक्य होय छे तोपण त्रणे प्रतरोनी भिन्न स्थापनाथी समजरी शक्य छे ते

	उर्ध्वप्रतर	मध्यप्रतर	अधःप्रतर	
आ प्रमाणे—	० ० ०	० ० ०	० ० ०	ए त्रण प्रतरने उप-
	० ० ०	० ० ०	० ० ०	
	० ० ०	० ० ०	० ० ०	

राउपरी स्थापवाथी घनांगुल थाय.

गुणक गुण्यनी रकमने १२ गुणक एरीते कपाट संधिवत् पटले आग-
१३५ गुण्य

लना भागमां समधेणिप आवे एही रीते स्थापवाथी पण १२ — १२ इत्यादि रीति
१३५ १३५

न स्थापवाथी. अहिं अनेक प्रकारमां १३५ पम पण स्थपाय.

મિતો રાશિ—દિવાકરગુણોક્તઃ । સ્યાદિંશા ષોડશશતી,
 ક્રમોઽકાનાં ચ વામતઃ ॥ ૫૬ ॥ અથ ગ્રહંગાદુપયોગિત્વાચ્ચ
 ભાગહારવિધિરુચ્યતે ॥ યદ્ગુણો ભાજકઃ શુદ્ધધે-દંત્યાદેર્ભાજ્યરા-
 શિતઃ ॥ તત્કલં ભાગહારે સ્યાત્, ભાગાપ્રાપ્તૌ ચ સ્વં ફલમ્
 ॥ ૫૭ ॥ અગ્રે યથાપ્યતે ભાગઃ, પૂર્વમંકં તથા ભજેત્ ॥ ષ-
 ઙ્મિભાગો યથા ષષ્ટેઃ, પ્રાપ્યન્તે કેવલં દશ ॥ ૫૮ ॥

અર્થ—અહીં સૂચીવહે પ્રતરને જે ગુણવાનું કહ્યું તે ગુણાકારનો વિધિ
 આ પ્રમાણે છે—જે રાશિનો (રકમનો) ગુણાકાર કરવો હોય
 તે ગુણ્યરાશિનો (ગુણવા લાયક રાશિનો) છેલ્લો અંક ગુણકરાશિવહે (જે-
 દલાઈ ગુણવાના હોય તે રકમવહે) ગુણવો. પુનઃ ગુણ્યરાશિના ગુણેછા છેલ્લા
 અંકને છોડી દઈ પાછલ્લ દઢવા પૂર્વક ઉપાન્ત્યાદિ (છેલ્લાની પાંતેનો વિગેરે)
 અંકને પણ એ પ્રમાણેજ (અન્ત્ય અંકનો પેટે) ગુણવા. ॥ ૫૨ ॥ ત્યાં ગુણક
 અને ગુણ્યની રકમમાં પહેલો ગુણક રકમને ઉપર અને છેલ્લો (ચીની) ગુ-
 ન્ય રકમને નીચે કમાડની સંધિવત્ સ્થાપવી, એ પ્રમાણે રકમ સ્થાપવાની વિધિ
 અનેક પ્રકારની છે ॥ ૫૩ ॥ વઠાં એકેક અંકને ગુણતાં જે જે (જરાવ]
 આવતું જાય તે તે ફ઼ળને એકેક અંકસ્થાન (આગ઼ળના ભાગમાં] અધિક
 રહેતું જાય તેવી રીતે ગોઠવવું ત્યારવાદ સર્વ ફ઼ળનો (જરાવની રકમનો]
 સર્વા઼લો 'કરવો ॥ ૫૪ ॥ ગુણાકાર વિગેરેમાં ઉપયોગી અંક સ્થાનો આ
 પ્રમાણે છે—

૧ ગુણાકાર કરવાની રીતિ સ્થાપના પૂર્વક અપ્રમાણે	
શાસ્ત્રીય રીતિય	ચાલુ રીતિય
૧૨ ૧૩૫	અથવા ૧૩૫ ૧૨
૧૨ ૧૩૫	અથવા ૧૩૫ ૧૨

પ એ રીતે સ્થાપના થાય છે પરન્તુ

હત્યાદિ રીતે ગુણક ગુણ્યની રકમ ન સ્થપાય.

एक	१	अब्ज	१००,०००००००
दश	१०	खर्व	१०००,०००००००
सो	१००	निखर्व	१००००,०००००००
हजार	१०००	महापद्म	१०००००,०००००००
दश हजार	१००००	शंकु	१०,०००००,०००००००
लाख	१,०००००	जलधि	१००,०००००,०००००००
दश लाख	१०,०००००	मध्य	१०००,०००००,०००००००
कोट	१,०००००००	अन्य	१००००,०००००,०००००००
दश कोट	१०,०००००००	परार्थ	१०००००,०००००,०००००००

ए प्रमाणे वर्तमानकालमा पण १८ मंख्याओ अनुक्रमे दश दश गुणी गणवामा आवेछे ॥ ५५ ॥

पूर्व कहिला गुणाकार विधित्तु उदाहरण (दाखलो) आ प्रमाणे छे—
जेम १३५ नी रकमने १२ गुणी करी होय तो १६२० आवै, सर्वत्र शास्त्रमां शब्दद्वारा जे रकम कहि होय ते शब्दोनो अनुक्रम 'डावी बाजुप' गणवो ॥ ५६ ॥

ए गायामां गुणक गुण्यनी रकमने स्थापनानी विधि दर्शाथी अने आ-
गळनी गायामां गुणक गुण्यनी गुणाकार करतां एकेक रकमनो जे गुणाकार
आवे तेने स्थापनानी विधि दर्शाथी छे, हथे गुणाकारनी विधि नीचे प्रमाणे—

एक रीते	थोडी रीते
१२ गुणक	१३५ गुणक
१३५ गुण्य	१२ गुण्य
६० फल	२७० फल
३६ फल	
१२ फल	१३५ फल
१६२० संक०	१६२० संक०

पमां १२ गुणकबदे १३५ गुण्यने गुणतां
प्रथम १२ ने अन्त्य अंक ५ थो गुणतां
फल ६० आवै त्यारबाद १२ ने उपरान्त
अंक ३ थो गुणतां फल ३६ आवै ते
उपरमा ६० मां नो एक अंक बाकी
राखी नीचे स्थापेल छे, त्यारबाद १२
ने पाछळ हठी १ साथे गुणतां फल १२

आवे तेने पण पूर्वफल ३६ नो एक अंक ६ ने अधिक [बाकी] राखी ३
नी नीचे स्थापनानी रीते स्थापेल छे, त्यारबाद यथा स्थाने रहैला त्रण फल
नो (६०-३६-१२ नी) संकलना-सर्वालो करता गुणाकार जबाब १६२० आवै.

१ जेमके शास्त्रमां पांच-त्रण-एक एम शब्दोमां लखेल होय तो
रकम मोटववामां प्रथम एक, त्यारबाद त्रण ते त्यारबाद पांच गो-
टववा जेथी १३५ थाय.

હવે પ્રસંગથી અને ઉપયોગી હોવાથી ભાગાકારનો વિધિ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે— અન્યાદિ માઝ્ય રાશિમાંથી જેટલા ગુણો માજક બાદ જાય તેટલો ભાગાકારમાં જવાબ આપ્યો જાણવો. અને માઝ્યરાશિમાંથી માજક બાદ ન જતો હોય તો જવાબને સ્થાને શૂન્ય જવાબ આવે ॥ ૬૭ ॥ અને આગળ જેમ જેમ પ્રાપ્ત થતો જાય તેમ તેમ પૂર્વે અંકને (માઝ્યતા અંકને) માગતા જવું. જેમ ૬૦ ને ૬ ૫ માગતા માત્ર જવાબ ૧૦ જ આવે. ॥૬૮॥

॥ અથ પ્રકૃતમ્ ॥ પાદઃ સ્યાદંગુલઃ षड્ભિ-વિતસ્તિઃ પા-
દયોર્દ્વયમ્ ॥ વિતસ્તિદ્વિતયં હસ્તો, દ્વૌ હસ્તૌ કુક્ષિરુચ્યતે ॥૫૯॥
કુક્ષિદ્વયેન દંડઃ સ્યા—તાવન્માનં ધનુર્ભવેત્ ॥ યુગં વા મુસલં
વાપિ, નાલિકા વા સમાઃ સમે ॥ ૬૦ ॥ અંગુલૈઃ ષણ્ણવરયૈવ,
સર્વેઽપિ પ્રમિતા અમી । સહસ્ત્રદ્વિતયેનાથ, ક્રોશઃ સ્યાદ્ધનુષામિ-
હ ॥ ૬૧ ॥ ચતુષ્ટયેન ક્રોશાનાં, યોજનં તત્પુનસ્ત્રિધા । ઔરસે-
ધાત્મપ્રમાણારુચૈ—રંગુલૈર્જાયતે પૃથક્ ॥ ૬૨ ॥ એવં પાદાદિ-
માનાનાં, સર્વેષાં ત્રિપ્રકારતામ્ । વિભાવ્ય વિનિયુજ્જીત । સ્વ-
સ્થસ્થાને યથાયથમ્ ॥ ૬૩ ॥ પ્રમાણાંગુલનિષ્પન્ન-યોજનાનાં પ્ર-
માણતઃ । અસંખ્યકોટાકોટીભિ-રેકા રજ્જુઃ પ્રકીર્તિતા ॥૬૪॥
સ્વયંભૂરમણાબ્ધેર્યે, પૂર્વપશ્ચિમવેદિકે । તયોઃ પરાંતાન્તરાલં, ર-
જ્જુમાનમિદં ભવેત્ ॥ ૬૫ ॥ લોકૈશ્ચ ॥ યવોદરૈરંગુલમષ્ટસંખ્ય-
ર્હસ્તાઽંગુલઃ षડ્ગુણિતૈશ્ચતુર્ભિઃ । હસ્તૈશ્ચતુર્ભિર્ભવતીહ દંડઃ,

૬	૬૦	૧૦
	૬૦	
	૦૦	

અર્થઃ માઝ્ય રકમ ૬૦ ને માજક રકમ ૬ છઠ્ઠે ભાગતાં ૬ થી ૧૦ ગુણી રકમ માઝ્યમાંથી બાદ જાય ૭ માટે ૧૦ પણ જવાબ કહેવાય. અર્થ શાસ્ત્રકર્તા પાંચ ભાગાકાર સંબંધી સામાન્ય વિધિ વર્ણવી છે, ને વિશેષવિધિ ગ્રંથાન્તરોમાં

(ક્ષીલાવતી વર્ણનેમાં) છે. ન્યાંથી જાણવી. પુનઃ ભાગાકારવિધિ અન્યા-
સીઓને (શાસ્ત્રાઓમાં મળતા હોવાથી) સુગમ હોયછે માટે તે સંબંધિ વિશેષ
વર્ણનનું અત્રે પ્રયોજન નથી.

क्रोशः सहस्रद्वितयेन तेषाम् ॥ ६६ ॥ स्याद्योजनं क्रोशचतुष्टयेन, तथा कराणां दशकेन वंशः ॥ निवर्तनं विंशतिवंशसंख्यैः, क्षेत्रं चतुर्भिश्च भुजैर्निबद्धम् ॥ ६७ ॥ इत्याद्यभिधीयते ॥

अर्थ-इधे चालु विषय कहेवाय छे—परन्तु पूर्वतो संवंध जोडवाने पाटे जो के अंगुल प्रमाण पूर्वे सारीरीते बतावेछु छे तोपण करीधी कोष्टकद्वारा दर्शनाय छे

* अनन्त सूक्ष्मपरमाणुभोनो	१ व्यावहारिकपरमाणु
अनंत व्यवहार परमाणुनी	१ उत्सृक्ष्णश्लक्ष्णिका
८ उत्सृक्ष्णश्लक्ष्णिकानी	१ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका
८ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकानो	१ उर्ध्वरेणु
८ उर्ध्वरेणुनो	१ त्रसरेणु
८ त्रसरेणुनो	१ रथरेणु
८ रथरेणुनो	१ कुरु (युगलिकनो) बालाग्र
८ कुरु बालाग्रनो	१ हरिचर्ममयकुबालाग्र
८ हरि०र्मम०बालाग्रनो	१ हैमवतहैरण्यवतबालाग्र
८ हैमवतहैरण्यवतबालाग्रनो	१ पूर्वापरविदेहबालाग्र
८ पूर्वापरविदेहबालाग्रनो	१ भरतैरवनबालाग्र
८ भरतैरवनबालाग्रनो	१ लीख
८ लीखनी	१ युका
८ युकानो	१ यवमध्य
८ यवमध्यनो	१ उत्तेशांगुल

ए गतविषयनुं कोष्टक कही चालु विषयनुं कोष्टक कहेवाय छे,

६ उत्तेशांगुले

१ पाद (पगना तळीयानी च्छोळाइ

* जीवसमासमते अनंत सूक्ष्म परमाणुधीज उत्सृक्ष्णश्लक्ष्णिका धायछे अने अनंत उत्सृक्ष्णश्लक्ष्णिकाधी एक श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका बनेछे आ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकानुंज बीजुं नाम व्यवहार परमाणु कहेवायछे अथांतर जुहो व्यवहार परमाणु मयी.

१ जम्बूक्षीपपक्षित आदि सूक्ष्मना अभिप्राये विदेहना बालाग्रधीज लीखनुं प्रमाण धायछे.

૨ પાદની	૧ વેંત
૨ વેંતનો	૧ હાથ.
૨ હાથની	૧ કુક્ષિ
૨ કુક્ષિ વા ૪ હાથનો } વા ૯૬ અંગુલનો }	૧ દંડ (અથવા ધનુષ્ય-યુગ-મુસલ } નાલિકા હત્યાદિ. }

૨૦૦૦ ધનુષ્યનો	૧ ગાડ
૪ ગાડનો	૧ યોજન

શબ્દાર્થઃ—છ અંગુલોયે એક પાદથાય, વે પાદોની એક વેંત, વે વેંતનો હાથ. અને વે હાથે એક કુક્ષિ કહેવાય છે. ॥ ૫૯ ॥ વે કુક્ષિયે એક દંડ થાય, તેટલાજ (દંડ જેટલા) પ્રમાણવાલું ધનુષ્ હોય, યુગ, મુશલ, નાલિકા (દંડ, ધનુષ્) એ સર્વ સરસ્યા (એક અર્થપ્રમાણનાલા) છે. ॥ ૬૦ ॥ આ દંડ વિગેરે સર્વે પણ છન્નું આંગલે [ચાર હાથે, વે કુક્ષિયે] મપાયેલા છે. આ શાસનમાં ધનુષ્ની વે-હજાર સંખ્યા (વે હજારધનુષ) વહે એકકોશ થાય ॥ ૬૧ ॥ ચારકોશ (ગાડ) વહે એક યોજન થાય, પરન્તુ તે યોજન ઉત્તેધ, આત્મ, પ્રમાણ, અંગુલેકરી જુદું જુદું ત્રણ પ્રકારે થાય છે.

અર્થાત્—આ યોજન ઉત્તેધયોજન આત્માંગુલયોજન ને પ્રમાણાંગુલયોજન એ રીતે ૩ પ્રકારનો (તે તે અજુલના અનુક્રમથી) જુદા જુદા પ્રકારનો છે ॥ ૬૨ ॥ અને એ રીતે અંગુલના તફાવતવહે વેંત-પાદ હત્યાદિ સર્વ પ્રમાણ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં જાણીને પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને યથાસંભવ (જે માપમાં જે પ્રમાણનો ઉપયોગ થતો હોય તે પ્રમાણથી) યોજવાં (ઉપયોગમાં લેવાં,) ॥ ૬૩ ॥ અર્થ પ્રમાણાંગુલ યોજનના માપથી અસંખ્ય કોઢાકોઢિ યોજનનો ૧ રાજ (ર-જ્જુ) કહેલ છે ॥ ૬૪ ॥ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રની જે પૂર્વવેદિકા અને પશ્ચિમ વેદિકા તે બન્ને વેદિકાઓનું પૂર્વથી પશ્ચિમ મુખીનું (વચ્ચેનું) જે અંતરાલ (અંતર) તે એક રજ્જુ (માન વિશેષ) પ્રમાણ થાય છે. (એ પ્રમાણે લોકોત્તર જૈન શાસ્ત્રને અનુસારે અંગુલાદિકનું પ્રમાણ કહ્યું) ॥ ૬૫ ॥ લોકોવહે અન્ય શાસ્ત્રમાં—“ ૮ થવ મધ્યનો ૧ અંગુલ, ૨૪ અંગુલનો ૧ હાથ, ૪ હાથનો એક દંડ, તેથી ૨૦૦૦ દંડનો ૧ ગાડ, ૪ ગાડનો એક યોજન, તથા—૧૦ હાથનો ૧ વૈશ (વાંસ), ૨૦ વૈશનો ૧ નિવર્તન, અને ૪ હાથયુક્ત

२० वंशनुं (२०४ हाथनुं) १ क्षेत्र, इत्यादिरीति कहेवायछे ॥६६॥ ६७॥

॥ इति ३ अंगुलादि, योजन, अने रज्जु राजलोक)नुं प्रमाण कहुं ॥

॥ हवे १ पट्योपमनुं तथा सागरोपमनुं स्वरूप कहेवाय छे. ॥

मानं पट्योपमस्याथ, तत्सागरोपमस्य च । वक्ष्ये
विस्तरतः किञ्चित्, श्रुत्वा श्रीगुरुसन्निधौ ॥ ६८ ॥
आद्यमुद्धारपत्यं स्या--दद्धापत्यं द्वितीयकम् । तृतीयं क्षेत्रपत्यं
स्या--दिति पट्योपमं त्रिधा ॥ ६९ ॥ एकैकं द्विप्रकारं स्यात्,
सुक्ष्मवादरभेदतः । त्रैधस्यैवं सागरस्या--प्येवं ज्ञेया द्विभेदता ॥
७० ॥ उत्सेधांगुलसिद्धैक--योजनप्रमितोऽवटः । उण्डत्वाया-
मविष्कम्भे--रेष पट्य इति स्मृतः ॥ ७१ ॥ परिधिस्तस्य वृत्तस्य,
योजनत्रितयं भवेत् । एकस्य योजनस्योन-षष्ठभागेन संयुतम्
॥ ७२ ॥ संपूर्य उत्तरकुरु-नृणां शिरसि मुंडिते ॥ दिनेरेकादि-
सप्तान्तै-रूढकेशाग्रशिभिः ॥७३॥ क्षेत्रसमासबृहद्वृत्ति-जं-
बूटोपप्रज्ञप्तिवृत्त्यभिप्रायोऽयम्. (सा० १२-१३) प्रवचनसारोद्धारवृ-
त्ति-संग्रहणीबृहद्वृत्त्योस्तु ।

“मुण्डिते शिरसि एकेनाह्वा त्राभ्यामहोभ्यां यावदुत्कर्षतः सप्त-
भिरहोभिः परूढानि बालाग्राणीत्यादि सामान्यतः कथनादुत्तरकुरुनर-
बालाग्राणि नोक्तानीति ज्ञेयम्” ॥ (सा० १४-१५)

वीरं जयसेहरक्षेत्रविचारसत्कस्वोपज्ञवृत्तौ तु--

“देवकुरुत्तरकुरुद्रवसप्तदिनजातोरणस्यौत्सेधांगुलप्रमाणं रोम-
सप्तकृत्वोऽष्टसंख्यीकरणेन विंशतिलसप्तनवतिसहस्रैकशतद्वापंचाश-
त्यमितस्त्वण्डभावं प्राप्यते, तादृशै रोमस्त्वण्डरेष पट्यो भिद्यत इत्यादि-
रर्थतः संप्रदायो दृश्यत इति ज्ञेयम्” ॥ (सा - १६)

१ पट्य-कुशानी छे.

उपम-उपमा जेने ते पट्योपम.

२ सागर-समुद्रनी छे.

उपम-उपमा जेने ते सागरोपम.

एतानि चांगुलसत्कानि रोमखण्डानि चतुर्विंशतिगुणा-
 नि हस्ते, तानि चतुर्गुणानि धनुषि, तानि द्विसहस्रगुणानि क्रो-
 शे, एवं क्रमेण समवृत्तघनयोजनपट्यगतो रोमखण्डराशिर्भव-
 ति ॥ स चांकतो यथा ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटयः स्युः, सप्त लक्षाणि
 चोपरि । द्वाषष्टिश्च सहस्राणि, शतं च चतुरुत्तरम् ॥ ७४ ॥
 एतावत्यः कोटिकोटि--कोटाकोटयः स्मृता अथ ॥ चतुर्विंश-
 तिलक्षाणि, पञ्चषष्टिः सहस्रकाः ॥ ७५ ॥ पञ्चविंशाः शताः
 षट् च, स्युः कोटाकोटिकोटयः ॥ कोटाकोटीनां च लक्षा,
 द्विचत्वारिंशदित्यथ ॥ ७६ ॥ एकोनविंशतिरपि, सहस्राणि
 शता नव । षष्टिश्चोपरि कोटीनां, मानमेव निरूपितम् ॥ ७७ ॥
 लक्षाणि सप्तनवति-स्त्रिपञ्चाशत्सहस्रकाः । षट् शतानि च प-
 ट्येऽस्मिन्, स्युः सर्वे रोमखण्डकाः ॥ ७८ ॥ त्रिन्त्रिंशाश्चरसा-
 क्ष्याशावाद्दशक्षयब्धिरसेन्द्रियाः । षट्द्विपञ्चचतुर्द्व्येकां-कां षट्खां-
 कवाजिनः ॥ ७९ ॥ पञ्च त्रीणि च षट् किञ्च, नव खानि त-
 तः परम् । आदितः पल्यरोमांश—राशिसंख्यांकसंग्रहः ॥ ८० ॥
 अत्रोक्तशेषो विस्तरस्तु उपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रगणिकृतश्रीजम्बू-
 द्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तेरवसेयः (सा० १७) ॥ तथा निविडमाकण्ठं, भ्रियते स
 यथा हि तत् । नाग्निर्दहति बालाग्रं, सलिलं च न कोथयेत् ॥ ८१ ॥
 यथा च चक्रिसैन्येन, तमाकस्य प्रसप्पता । न मनाक्क्रियते
 नीच—रेवं निविडतां गतात् ॥ ८२ ॥ समये समये तस्मा—
 द्वालखण्डे समुद्धृते । कालेन यावता पल्यः, स भवेन्निष्ठितोऽ-
 खिलः ॥ ८३ ॥ कालस्य तावतः संज्ञा, पल्योपममिति स्मृता
 । तत्राप्युद्धारमुख्यत्वा—दिदमुद्धारसंज्ञितम् ॥ ८४ ॥ [त्रिभि-

विशेषकम्] इदं वादरमुद्धार-पल्योपममुदीरितम् । प्रमाण-
 मस्य संख्याताः । समयाः कथिता जिनैः ॥ ८५ ॥ अस्मि-
 न्निरूपिते सूक्ष्मं, सुबोधमबुधैरपि । अतो निरूपितं नान्य-
 रिकंचिदस्य प्रयोजनम् ॥ ८६ ॥ एतेषामथ पट्यानां, दशभिः
 कोटिकोटिभिः ॥ भवेद्वादरमुद्धार-संज्ञकं सागरोपमम् ॥ ८७ ॥
 अथैकैकस्य पूर्वोक्त-वालाग्रस्य मनीषया ॥ असंख्येयानि ख-
 ण्डानि, कल्पनीयानि धीधनैः ॥ ८८ ॥ यत्सूक्ष्मं पुद्गलद्रव्यं
 छद्मस्थश्चक्षुषेक्षते । तदसंख्यांशमानानि, तानि स्युर्द्रव्यमानतः
 ॥ ८९ ॥ सूक्ष्मपनकजीवाङ्ग-ऽवगाढक्षेत्रतोऽधिके । असंख्येय-
 गुणे क्षेत्रे-ऽवगाहन्त इमानि च ॥ ९० ॥ व्याचक्षतेऽथ वृद्धा-
 स्तु, मानमेषां बहुश्रुताः । पर्याप्तवादरक्षोणी- कायिकांगेन
 सम्मितम् ॥ ९१ ॥ समानान्येव सर्वाणि, तानि च स्युः पर-
 स्परम् । अनन्तप्रादेशिकानि, प्रत्येकमखिलान्यपि ॥ ९२ ॥
 ततस्तैः पूर्यते प्राग्वत् , पल्यः पूर्वोक्तमानकः । समये समये
 धैकं, खण्डमुद्ध्रियते ततः ॥ ९३ ॥ निःशेषं निष्ठिते चास्मिन्,
 सूक्ष्ममुद्धारपल्यकम् । संख्येयवर्षकोटीभिर्मितमेतदुदाहृतम् ९४
 सुसूक्ष्मोद्धारपट्यानां, दशभिः कोटिकोटिभिः । सूक्ष्मं भवति
 चोद्धारविधानं सागरोपमम् ॥ ९५ ॥ आभ्यां सागरपट्याभ्यां,
 मीयन्ते द्वीपसागराः । अस्याः सार्द्धद्विसागर्याः, समयैः प्रमिता
 हि ते ॥ ९६ ॥ यद्वैतासु पल्यकोटा-कोटीषु पञ्चविंशतौ । या-
 वन्ति बालखण्डानि । तावन्तो द्वीपसागराः ॥ ९७ ॥ एकादि-
 सप्तान्तदिनो-द्गतैः केशाग्रशिभिः । भृतादुक्तप्रकारेण, पल्या-
 त्पूर्वोक्तमानतः ॥ ९८ ॥ प्रतिवर्षशतं खण्ड-मेकमेकं समुद्ध-

रेत् । निःशेषं निष्ठिते चास्मिन्नद्धापत्यं हि वादरम् ॥९९॥
 एतेषामथ पद्यानां, दशभिः कोटिकोटिभिः । भवेद्वादरम-
 द्धाख्य, जिनोक्तं सागरोपमम् ॥ १०० ॥ पूर्वरीत्याथ वालाग्रैः,
 खण्डीभूतैरसंख्यशः । पूर्णात्पल्यात्तथा खण्डं, प्रतिवर्षशतं
 हरेत् ॥१॥ कालेन यावता पत्यः, स्यान्निलेपोऽखिलोऽपि सः ।
 तावान्कालो भवेत्सूक्ष्म-मद्धापत्योपमं किल ॥ २ ॥ एतेषा
 मथ पद्यानां, दशभिः कोटिकोटिभिः ॥ सूक्ष्ममद्धाभिधं ज्ञान-
 सागराः सागरं जगुः ॥ ३ ॥ सूक्ष्माद्धापत्यवार्धिभ्या-
 माभ्यां मीयन्त आर्हतैः । आयुंषि नारकादीनां, कर्मकायस्थिती
 तथा ॥ ४ ॥ एतेषामेव वार्धिनां दशभिः कोटिकोटिभिः । उ-
 त्सर्पिणी भवेदेका, तावत्येवावसर्पिणी ॥ ५ ॥ एकादिसत्तां-
 घस्त्र-रूढकेशाग्रशिभिः । भृतादुक्तप्रकारेण, पद्यात्पूर्वोक्त-
 मानतः ॥ ६ ॥ तत्तद्वालाग्रसंस्पृष्ट-खप्रदेशापकषणे । समये सम-
 ये तस्मिन्, प्राप्ते निःशेषतां तथा ॥ ७ ॥ कालचक्ररसंख्यातै-
 र्मितं तत्क्षेत्रनामकम् । वादरं जायते पत्यो-पममेवं जिनमतम्
 ॥ ८ ॥ कोटाकोटयो दशैषां च, वादरक्षेत्रसागरम् । सुबोध-
 तायै सूक्ष्मस्य, कृतमेतन्निरूपणम् ॥ ९ ॥ छिन्नैरसंख्यशः प्रा-
 ग्वत्, केशाग्रः पत्यतो भृतात् । समये समये चैकः, खप्रदेशो-
 ऽपकष्यते ॥ ११० ॥ एवं केशांशसंस्पृष्टा-ऽसंस्पृष्टाभ्रांशकर्षणा-
 त् । तस्मिन्निःशेषिते सूक्ष्मं, क्षेत्रपत्योपमं भवेत् ॥ ११ ॥ यद्य-
 प्यत्र वालाग्रखण्डस्पृष्टास्पृष्टनभःप्रदेशकर्षणेऽधिकृते एककस्य
 वालाग्रस्याऽसंख्यभागकरणं नोपयुक्तमुभयथाप्यविशेषात्, त-
 थापि प्रवचनसारोद्धारवृत्त्यादिषु पूर्वग्रन्थेषु तथादर्शनादत्रापि

तथोक्तमिति हेयम् (सू. १८) ॥ तावदेवं निश्चिते पल्ये, वालाग्रैः
संभवन्ति किम् । नभःप्रदेशा अस्पृष्टा-स्तदुद्धारो यदीरितः ॥ १२ ॥
उच्यते संभवन्त्येवा-ऽस्पृष्टास्ते सूक्ष्मभावतः ॥ नभोऽशकानां
वालाग्र-खण्डौघात्तादृशादपि ॥ १३ ॥ यथा कुष्मांडभरिते,
मातुर्लिङ्गानि मञ्चके ॥ भान्ति तैश्च भृते धात्री-फलानि बदरा-
ण्यपि ॥ १४ ॥ तत्रापि भान्ति चणका-दयः सूक्ष्मा यथाक्रमम् ।
एवं वालाग्रपूर्णेऽपि, तत्रास्पृष्टा नभोऽशकाः ॥ १५ ॥ यद्वा ॥
यतो घनेऽपि स्तम्भादौ, शतशो भान्ति कीलकाः ॥ शायते-
ऽस्पृष्टखांशानां, ततस्तत्रापि संभवः ॥ १६ ॥ एवं वालाग्रख-
ण्डौघै-रत्यन्तनिश्चितेऽपि हि ॥ युक्तैव पल्ये खांशाना-मस्पृष्टा-
नां निरूपणा ॥ १७ ॥ एतेषामथ पट्ट्यानां, दशभिः कोटि-
कोटिभिः ॥ सूक्ष्मं सूक्ष्मेक्षेभिः क्षेत्र-सागरोपममीक्षितम् ॥
॥ १८ ॥ बादरक्षेत्रपट्ट्यांभो-निधिभ्यां सूक्ष्मके इमे ॥ असंख्य
गुणमाने स्तः, कालतः पट्ट्यसागरे ॥ १९ ॥ क्षेत्रसागरपट्ट्या-
भ्या-माभ्यां प्रायः प्रयोजनम् ॥ द्रव्यप्रमाणचिन्तायां, दृष्टि-
वादे क्वचिद्भवेत् ॥ २० ॥ पट्ट्यं पट्ट्योपमं चापि, कृषिभिः
परिभाषितम् ॥ सारं वारिधिपर्यायं, सागरं सागरोपमम् ॥ २१ ॥

हवे श्रीगुरुना मुख्थी श्रवण करीने पल्योपमनुं अने तेना (जे नामनो
पल्योपम ते नामवाळा) सागरोपमनुं प्रमाण कंडक विस्तारणी कहीन. ॥६८॥
स्यां प्रथम उद्धारपल्योपम, बीजो अद्धारपल्योपम अने बीजो क्षेत्रपल्योपम ए
रीते पल्योपम ३ प्रकारना छे. ॥ ६९ ॥ ते पण दरेक सूक्ष्म-अने बादर ए भे-
दणी बे बे प्रकारना छे (अर्थात् पल्योपम ६ प्रकारना छे.) अने ए प्रमाणे पण
प्रकारना सागरोपम पण बे बे भेदवाळा जाणवा. ॥७०॥ ते आ प्रमाणे—

૧. વાદર ઉચ્ચાર પલ્લોપમ (વા સાગરોપમ)
૨. સૂક્ષ્મ ઉચ્ચાર પલ્લોપમ (વા સાગરોપમ)
૩. વાદર અચ્ચા પલ્લોપમ (વા સાગરોપમ)
૪. સૂક્ષ્મ અચ્ચા પલ્લોપમ (વા સાગરોપમ)
૫. વાદર ક્ષેત્ર પલ્લોપમ (વા સાગરોપમ)
૬. સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ (વા સાગરોપમ)

ઉત્તેર્ધાંગુલે નિષ્પન્ન થયેલ [ઉત્તેર્ધાંગુલમાનવાઝા] ? યોજનપ્રમાણનો ઉંઢો-લાંબો-અને પ્હોઢો પશો જે મોટો સ્વાઢો-કૂવો તે પર્ય કહેલ છે, ॥૭૧॥ તે પર્યની મોઢાઈનો પરિઘ ? યોજનના કિંચિત્ ન્યૂન ૬ દ્વા ભાગ યુક્ત ૩ યોજન પ્રમાણ છે, [અર્થાત્ કિંચિત્ ન્યૂન ૩ ૧/૨ યોજન છે, ॥૭૨॥ તે કુવાને દેવકુલ

અથવા ઉત્તરકુલ મનુષ્યોના મુંઢાવેલા મસ્તકપર એકથી સાત દિવસ સુધીના ડગેલા શ્વાલાગ્રના રાશિવડે પૂરવો ॥૭૩॥ ૧ ક્ષેત્રસમાસવૃદ્ધવૃત્તિ અને જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તિનો અભિપ્રાય કશો.

પ્રવચનસારોચારવૃત્તિ-અને સંપ્રહણીની વૃદ્ધવૃત્તિમાં તો ૧ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-“ મસ્તક મુંઢાવ્યે છતે એક દિવસના-બે દિવસના યાવત્ ઉત્કૃષ્ટથી ૭ દિવસના ડગેલા વાલાગ્રો ” इत्यादि सामान्यपणे કહેવાથી ઉત્તરકુલમનુષ્યના વાલાગ્ર(કે કોઈ વોજા ક્ષેત્રવર્તી મનુષ્યના વાલાગ્ર? તે) કશા નથી એમ જાણવું. અને ધીરંજયસેહર ક્ષેત્રધિચારની સ્વોપૈશ્વર્યવૃત્તિમાં તો “ દેવકુલ અને ઉત્તરકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત દિવસના જન્મેલા વેદાના ?

* અર્થિ વાલાગ્ર પટલે વાઢમાં અગ્રભાગ નહિ પણ “ અમુક પ્રમાણનો વાઢ ” તે વાલાગ્ર કહેવાય અગ્ર શબ્દ અમુક પ્રમાણવાચક છે જેથી મુંઢાવનદિનથી સાત દિવસ સુધીમાં જેટલા વધે તેટલા વાઢોનું વાલાગ્ર લેવું,

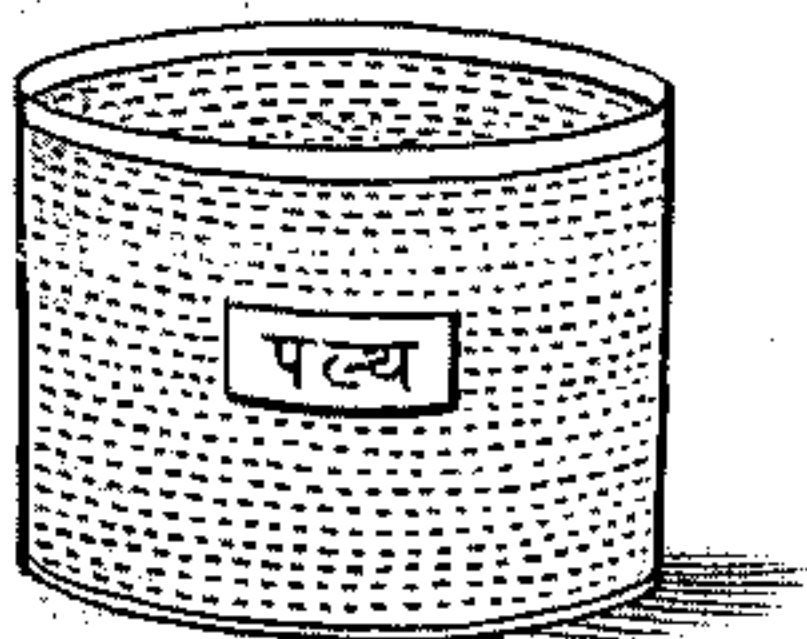
૧ ૧ યુગલિક મનુષ્યોને મસ્તક મુંઢાવાનું હોય નહિ પરન્તુ કોઈપણ મુંઢાવેલ મસ્તકવાળા મનુષ્યનો એકથી સાત દિવસ સુધીમાં જેટલો વાઢ ડગે તે વાઢ જણાવવા શુદ્ધાંત માત્ર આપવાનું છે.

૨ ક્ષેત્રસમાસની વ્હેલી ગાથાનું વ્હેલું ચરણ “ ધીરંજયસેહરપય ” ૧ પ્રમાણે કહેવાથી ૧ લઘુક્ષેત્રસમાસનું નામ “ ધીરંજયસેહર ક્ષેત્રસમાસ ” છે.

૩ મૂલકર્તાની રચેલી.

ચિત્ર નંબર ૨

પટ્ય

આ સમઘનવૃત્ત ૧ યોજન પ્રમાણ પટ્ય (કૂવો) છે. તેમાં
રોમચંડયાલાગુ ભરેલા છે. બાદર પટ્યોપમ લાવવા
એકવાલના સંખ્યાત ટુકડાઓ અને સૂક્ષ્મ પટ્યોપમ
લાવવા એકેકા ચંડના અસંખ્ય અસંખ્ય ટુકડાઓ કરીને
ભરવા. હીણામાં હીણા પણ પુણ્નલ સ્કંધમાં પ્રાયઃચિરત્
પ્રદેશો હોય છે તેથી જ સ્પૃષ્ટ પ્રદેશો કરતાં અસ્પૃષ્ટ પ્રદેશો
અસંખ્યાત ગુણા હોય છે.

उत्सेधांगुल प्रमाण रोमने सातवार आठ आठ खंड करवाये २०९-७१५२ खंड (भाग) थाय, सेवा रोमखंडकडे आ पल्य भरवो " इत्यादि संप्रदाय अर्थ देखाय छे एम जाणवु. ए एकेक अङ्गुलना करेला रोमखंडनी राशिने १४ गुणी करीए सो (५०३३१६४८ रोमखंड) १ हाथ जेटली जग्यामां समाय, पुनः एने ४ गुणा करतां (२०१३२६५९० रोमखंड) एक धनुष्य जेटली जग्यामां समाय. पुनः तेने २००० गुणा करतां (४०२६५३१-८४००० रोमखंड) एक गाउमां समाय, ए प्रमाणे अनुक्रमे सरस्वा गोळाकार-वाळा १ घनयोजन (१ योजन लांबो-एक योजन पडोळो ने एक योजन उं-डा एवा) कूबामां रहेला रोमखंडनो जे राशि थाय छे ते आंकडाथी कहेवाय छे. ३३ कोड ७ लाख अने उपर ६२ हजार एकसो चार एटली कोडाकोडी कोडा कोडिओ कहेली छे. पुनः २४ लाख ६५ हजार छसे ने पचीस कोडाकोडि कोडि छे. पुनः ४२ लाख १९ हजार ९ सो ने ६० एटली कोडाकोडि. अने ९७ लाख ५३ हजार ने ६ सो कोड एटला सर्व रोमखंड आ पल्यमां (कूबामां) समाय. ॥ ७४ थी ७८ ॥ अर्थात् ३३०७६२१०४, २४६५६५५, ४२१९९०६०, ९७५३६००, ००००००० ए प्रमाणे पल्योपमनी रोमखंड संख्यानो अंक अहिं मथमथी अनुक्रमे गणवो (परन्तु शास्त्रपद्धति ए अंकानां वामतो गतिः ने अनुसारै नहिं. ए तात्पर्य छे,) ॥ ७९-८० ॥ अहिं पूर्व कथाथी बाकी रहेछो विस्तार जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिनी वृत्तिथी जाणवो.

१ विवक्षित १ रोमना प्रथमप्रवृत्त ८ खंड करवाय पुनः ते आठे खंड-ना बीजीवार आठ आठ खंड करवाथी ६४ थाय पुनः ते ६४ भांजा दरेकना बीजीवार आठ आठ खंड करवाथी ५१२ खंड थाय बोधीवार ४०९६, पांचमी वार ३२७६८, छठीवार २६२१४४ अने ए रीते सातमीवार आठ आठ खंड करतां २०९७१५२ खंड (१ उत्सेधांगुल धालना) थाय.

२ संप्रदाय अर्थ-गुरुपरंपरयो वाल्यो आधतो अर्थ के जे शास्त्रमां होय अथवा न पण होय.

३ प्रथम एक गाउमां समायला रोमखंडने ४ गुणा करतां १६१०६१२७३ ६००० रोमखंड १ सूची योजनमां समाय, तेनो वर्ग करतां (तैटलायज गुण-तां) २५९४०, ७३३८५३, ६५४०५६९, ६००००० रोमखंड १ प्रतर योजनमां स-माय, पुनः एनो वर्ग करतां ४१७८०४७६३, २५८८१५८, ४२७७८४५४४२५, ६०००००-०००० रोमखंड एक घनयोजनमां समाय, परन्तु पटला रोमखंड चोरस घन

તે કુવાને તેવા પ્રકારના રોમત્વંદથી એવી રીતે કિનારા સુધી નિષિદ્ધ (ન-
લકા) ભાવો કે લેખી તે તાલપાને અગ્નિ વાળી શકે નહિ, પાળી ખિંજાવી શકે
નહિ. ॥૮૧॥ વઢી તેને ચાંપીને ચાકતા એવા ચક્રવર્તીના સૈન્યવંદે (તેમાંનો એક
વાલાગ્ર પળ) નીચો નમાવાય (દધાય) નહિ, એવી રીતે નવકર મરેલા તે
કુવામાંથી ॥ ૮૨ ॥ એકેક સમયે એકેક વાલાગ્ર કાઢયે છતે જેટલા કાલે તે કુ-
વો સઘળો ચાલી થાય ॥ ૮૩ ॥ તેટલા કાલની પલ્લોપમ એવી સંજ્ઞા (નામ)
કહેલી છે, તેમાં પળ (પ્રતિ સમયે પ્રત્યેક રોમત્વંદ) ઉદ્ધરવાનો-વહાર કાઢવા-
ની મુખ્યતાય આ (વાદર) ઉદ્ધાર નામનું (પલ્લોપમ) છે, ॥ ૮૪ ॥ આ જે
વાદર ઉદ્ધારપલ્લોપમ કહ્યો છે. તેનું પ્રમાણ જિનેશ્વરોય સંખ્યાત સમય કહેલ
છે. ॥ ૮૫ ॥ વઢી આ વાદરનું પ્રથમ નિરૂપણ કર્યાથી સૂક્ષ્મપલ્લોપમ અલ્પમતિ-
વાળા જીવોથી પણ મુલ્કે સમજી શકાય માટે પ્રથમ વાદર પલ્લોપમનું નિરૂપણ
કરેલ છે, માટે આ વાદર પલ્લોપમના નિરૂપણનું ચીજું કહીપણ પ્રયોજન નથી.
॥ ૮૬ ॥ અને એવા ૧૦ કોટાકોટિ વાંડ૦ પલ્લોપમનો એક વાદર ઉદ્ધાર
(નામનો) સાગરોપમ થાય. ॥ ૮૭ ॥ (સૂક્ષ્મ-ઉદ્ધાર પલ્લોપમ)

હવે પૂર્વે કહેલા દરેક વાલાગ્રના બુદ્ધિમાન પુરુષોય બુદ્ધિવંદે અસંખ્ય અ-
સંખ્ય ત્વંદ કલ્પવા ॥ ૮૮ ॥ દ્રશ્યપ્રમાણથી (કદમાં) તે રોમત્વંદ છદ્મસ્થજીવ
ચક્ષુવંદે જે સૂક્ષ્મપુત્તગણને (સ્કંધને) જોઈ શકે છે તેનાથી અસંખ્યાતમા માગ
જેવદા નાના હોય છે. ॥૮૯॥ વઢી ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયનું (નિ-
મોદનું)જીવ શરીર જેટલા ક્ષેત્રમાં (જેટલી જગ્યામાં) સમાઈ શકે છે તે કરતાં પણ
અસંખ્યગુણ અધિક ક્ષેત્ર(જગ્યા)માં આ રોમત્વંદ સમાઈ શકે છે. ॥૯૦॥ વઢી બહુશુ-
ભાની એવા વૃક્ષો (પૂર્વ પુરુષો)કહે છે કે-એ રોમત્વંદોમાંના પ્રત્યેક રોમત્વંદનું પ્રમાણ
પર્યાપ્ત વાદરપૃથ્વીકાયના શરીર જેવડું છે. ॥૯૧॥ અને તે સર્વ રોમત્વંદો પરસ્પર
સરસા કદના છે. પણ કોઈ નાના મોટા નથી અને તે પણ સર્વ અનન્ત અનન્ત
પ્રદેશવાળા છે. ॥૯૨॥ તેથી તેવા સૂક્ષ્મ રોમત્વંદો વડે પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા કુવાને

યોજનમાં સમાયા તેથી વૃક્ષ ઘનયોજનમાં કેટલા સમાય તે જાણવાને ૫ સં-
ખ્યાને ૧૯ ગુણી કરી (ઓળખીશે ગુણવાધો. ૭૯,૧૮૨૯,૦૫૦૧૯,૧૭૫,૦૧૦૧૨,૭૯-
૦૬૩૪,૦૮૬૪,૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ સંખ્યા થાય છે.) ૨૪ થી માગતાં પૂર્વાંક સંખ્યા
આથી રહે, (શતક કર્મગ્રન્થની ટીકામાં જોરસનું વૃક્ષ કરવા માટે ૧૯ થી
ગુણી ૨૨ વડે માગવાનું કહ્યું છે.)

પૂર્વે કહેલી રીતિએ ભરીએ, અને ત્યારબાદ તે કુવામાંથી પ્રતિસમય એકેક વાલાગ્ર બહાર કાઢીએ ॥ ૯૩ ॥ તો એ કુવો સઘળો खालો થતાં જેટલો કાઢ લાગે તેટલો કાઢ સૂક્ષ્મ અદ્વાર પલ્લોપમ કહેવાય, એ સૂ० ૩૦ પલ્લોપમકાઢ સંખ્યાતા કોઢવર્ષ પ્રમાણનો કહ્યો છે ॥ ૯૪ ॥ દશ કોઢાકોઢિ સૂક્ષ્મઅદ્વાર પલ્લોપમે કરીને એક સૂક્ષ્મ અદ્વાર (નામનો) સાગરોપમ થાય છે. ॥ ૯૫ ॥ આ સૂ० ૩૦ પલ્લોપમ અને સાગરોપમ વહે દ્વીપ અને સમુદ્રોની સંખ્યાનું પ્રમાણ થઈ શકે છે. કારણકે એ ૨ ॥ સૂ० ૩૦ સાગરોપમના જેટલા સમયો છે તેટલાજ દ્વીપ અને સમુદ્રો (બન્ને મલીને) છે. ॥ ૯૬ ॥ અથવા એવા ૨૫ કોઢાકોઢિ કુવાઓમાં જેટલા વાલાગ્ર સમાય તેટલા દ્વીપસમુદ્રો છે. ॥ ૯૭ ॥ (અદ્વાપલ્લોપમસ્વરૂપ)

તથા એકથી સાત દિવસ સુધીના ડગેલા વાલાગ્રના રાશિવહે પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભરેલા (પ્રત્યેક અઙ્ગુલ પ્રમાણ વાલના સાતવાર આઠ આઠ સ્વંહ કરીને ભરેલા) પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાલા (૧ યોજન લાંબો—પ્હોઢો—ને ડંઢો એવા) કુવામાંથી સો સો વર્ષે એકેક વાલાગ્ર બહાર કાઢે તો તે સઘળો કુવો खालી થતાં જે કાઢ લાગે તેટલો કાઢ બાદર અદ્વાર પલ્લોપમ કહેવાય ॥ ૯૮—૯૯ ॥ અને એવા ૧૦ કોઢાકોઢિ વા० અ० પલ્લોપમનો જિનેશ્વરે કહેલો એક બાદર અદ્વાર સાગરોપમ થાય. ॥ ૧૦૦ ॥ (સૂક્ષ્મ—અદ્વાપલ્લોપમ)

તથા પૂર્વોક્ત રીતિએ પ્રત્યેક વાલાગ્રનો અસંખ્યવાર સ્વંહ કર્યે છતે તે અસંખ્યાતમા માગ જેટલા સૂક્ષ્મવાલાગ્રો વહે ભરેલા તે કુવામાંથી પ્રત્યેક રોમસ્વંહને તેવીજ રીતે સો સો વર્ષે એકેક (વાલાગ્ર) બહાર કાઢે ॥ ૧૦૧ ॥ અને જેટલે કાઢે તે સઘળો કુવો खालી થાય તેટલો કાઢ નિશ્ચય સૂક્ષ્મ અદ્વાર પલ્લોપમ કહેવાય ॥ ૧૦૨ ॥ અને તેવા ૧૦ કોઢાકોઢિ સૂ० અદ્વાપલ્લોપમે શ્રી સર્વજ્ઞોએ એક સૂક્ષ્મ અદ્વાર સાગરોપમ કહેલ છે. ॥ ૧૦૩ ॥ આ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્લોપમ અને સાગરોપમ વહે શ્રી અરિહન્તો નારકી વગેરે જીવોનાં આયુષ્ય, કર્મની સ્થિતિ—તથા જીવોની સ્વકાય સ્થિતિ વગેરે માપે છે. ॥ ૧૦૪ ॥ વાઢી એજ ૧૦ કોઢાકોઢિ સૂક્ષ્મ અદ્વાર સાગરોપમની એક ઉત્સર્પિણી, અને તેટલાજ પ્રમાણવાઢી એક અવસર્પિણી થાય છે. ॥ ૧૦૫ ॥ (ક્ષેત્રપલ્લોપમસ્વરૂપ)

તથા એકથી માંઢીને સાત દિવસ સુધીના ડગેલા વાલાગ્રના રાશિ વહે પૂર્વોક્ત પ્રકારે (પ્રત્યેક રોમના સાતવાર આઠ આઠ સ્વંહ કરવા પૂર્વક) ભરેલા

પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા કુવામાંથી ॥ ૧૦૬ ॥ તે તે વાલાગ્રને સ્પર્શેલા આકાશમ-
દેશોને પ્રતિસમયે એકેક (આકાશ પ્રદેશ) કાઢતાં તેથીજ રીતે તે સ્પૃષ્ટ આ-
કાશમદેશો સંપૂર્ણ કાઢી રહે છે તે જે અસંખ્ય કાલ્પક્ર (૨૦ કો. કો. સાગ-
રોપમનું ૧ કાલ્પક્ર એવાં અસંખ્ય કાલ્પક્ર) જેટલો કાલ લાગે તેટલો કાલ
બાદર ક્ષેત્ર પલ્લોપમ થાય એમ થી જિનેશ્વરોપ માનેલું છે. ॥ ૧૦૭-૧૦૮ ॥
અને એવા ૧૦ કોટાકોટિ વા. ક્ષે. પલ્લોપમે એક બાદર ક્ષેત્ર સાગરોપમ
થાય. વળી આ વા. ક્ષે. પલ્લોપમ તથા સાગરોપમનું નિરૂપણ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લો.
તથા સાગરો. સુલે સમજવા માટે કરેલું છે. બીજું કંઈ પ્રયોજન નથી. ॥ ૧૦૯ ॥

પુનઃ પૂર્વોક્ત રીતિએ અસંખ્યવાર સંદિગ્ધ કરેલ (પટલે દરેકના અસંખ્ય
અસંખ્ય સ્વંદ કરેલ) વાલાગ્રો વહે ભરેલા કુવામાંથી પ્રત્યેક સમયે એકેક આ-
કાશ પ્રદેશ અપહરે-બહાર કાઢે ॥ ૧૧૦ ॥ તો એ પ્રમાણે વાલાગ્રોને સ્પર્શેલા
અને નહિ સ્પર્શેલા આકાશ પ્રદેશોને બહાર કાઢતાં તે કુષો સંપૂર્ણ સ્વાલી થયે
છે (અથવા તે કુવામાંના સર્વ આકાશમદેશો અપહરાયે છે) જેટલો કાલ
લાગે તેટલો કાલ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્લોપમ કહેવાય. ॥ ૧૧૧ ॥

જો કે અહિં વાલાગ્રને સ્પર્શેલા અને નહિ સ્પર્શેલા આકાશમદેશો બહાર
કાઢવામાં પ્રત્યેક વાલાગ્રના અસંખ્ય ભાગ કરવાનું પ્રયોજન નથી કારણકે
અસંખ્ય ભાગ કરે અથવા ન કરે તો પણ વળ્લે રીતે સરલું જ છે, છતાં પણ પ્ર-
વચ્ચનસારોદ્ધાર વૃત્તિ વગેરે પૂર્વગ્રંથોમાં તેવા પ્રકારે દેલવાથી અર્થ પણ તેમજ
(અસંખ્યભાગ કરવાનું) કહેલું છે. એમ જાણવું.

૧ પ્રશ્ન:-જ્યારે વાલાગ્રને સ્પર્શેલા અને નહિ સ્પર્શેલા (પટલે આશ્વાકુવા-
ના) આકાશમદેશો કાઢવા છે તો વાલાગ્રભરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી.

ઉત્તર-શ્રીકૃષ્ણાદિમાં કેટલાંપક પ્રક્રમ વાલાગ્ર સ્પૃષ્ટ આકાશમદેશ વહે,
કેટલાંપક અસ્પૃષ્ટ આકાશમદેશવહે અને કેટલાંપક સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટ આકાશમ-
દેશવહે મપાતા હોવાથી વાલાગ્ર ભરવાનું પ્રયોજન છે. આ પ્રમાણેવૃદ્ધત્સંપ્રહણિ
ટીકા-અનુયોગદ્વારવૃત્તિ પંચમકર્મમન્થવૃત્તિ વિગેરેમાં કહેલું છે, इति विशेषः)

प्रश्न—ए प्रमाणे बालाग्रोवडे कुबो अति निबिड भये छते पण शुं बालाग्र-
ने नहिं स्पशला आकाशप्रदेशो होय छे ? के जेथी ते अस्पृष्ट प्रदेशोने उद्धर-
चानुं कसुं छे ! ॥ ११२ ॥

उत्तर—तथा प्रकारना बालाग्रखंडना समूहयी पण आकाशप्रदेशो अति
सूक्ष्म होवायी ते आकाशप्रदेशोपांना केटलाएक आकाशप्रदेशो बालाग्रखंडोने
नहिं स्पशेला पण संभवी शके छे. ॥ ११३ ॥ जेभके कोलां वडे भरेला मंचक-
मां (मांचा वगेरे स्थानविशेषमां) बीजोरां समाय छे, अने बीजोरांना आंतरा-
ओमां जेम हरडे अने हरडेना आंतराओमां बोर ॥ ११४ ॥ अने बोरना आंतरा-
ओमां जेम पणा वगेरे अनुक्रमे नानी नानी वस्तुओ समाय छे ते प्रमाणे सूक्ष्म-
बालाग्रोवडे भरेला एवा ते कुवामां पण अतिमूक्ष्म एवा आकाशप्रदेशो अस्पर्श-
यला रहे छे. ॥ ११५ ॥ अथवा जेम नक्कर एवा थांभला वगेरेमां सेंकडो
खीला समाइ जाय छे, तेम ते कुवामां पण नहिं स्पशेला आकाशप्रदेशोनी संभव
होय छे. ॥ ११६ ॥ ए प्रमाणे बालाग्रना खंडसमूहवडे अत्यन्त भरेला एवा
कुवामां पण नहिं स्पशेला आकाशप्रदेशोनी प्ररूपणा करी ते योग्यज छे ॥ ११७

इषे ए १० कोटाकोटि सू० क्षेत्र० पल्योपमनो एक सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपम
सूक्ष्मदृष्टिवाळ्य सर्वशोए जोयेल छे. ॥ ११८ ॥ बादर क्षेत्रपल्योपम अने साग-
रोपमयी आ सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपम अने सागरोपमनो काळ असंख्यगुणो छे.
॥ ११९ ॥ आ सू० क्षेत्र० पल्योपम अने सागरोपमनुं प्रयोजन पायः श्री दृष्टि-
वादसूत्रमां कोइ कोइ स्थाने त्रसादि द्रव्योनी संख्या मापवाने पाटे होय छे.
॥ १२० ॥ पूर्वाचार्योए पल्योपम, पल्य अने सागरोपम—सार—वारिधि—
सागर (अतर) इत्यादि पर्याय शब्दो (एकार्थसूचक शब्दो) कहला छे.
॥ १२१ ॥ ॥ इति पल्योपमसागरोपमस्वरूपम् ॥

१ पूर्वे कहला बालाग्रो वडे समवृत्त घनयोजन कुबो कोइ देवादिके
भयो नथी भरता नथी ने भरही पण नहिं, परन्तु काळनुं प्रमाण समजाववाने
पाटे ए सर्व कल्पनानुं पृथग्गत आपेल छे.

॥ पर्योपम—

संख्या १	पर्योपमनामानि (२)	वालाग्र (वा आकाशप्रदे- श) संख्या (३)	वालाग्रप्रमाण (४)
१	बाह्य उच्चार पर्यो०	३३०७६ इत्यादि ३७ अंक प्रमाण	अंगुलना संख्यातमा भागना
२	सूक्ष्म उच्चार पर्यो०	वा० उ० ना वालाग्रीची असंख्य गुणा	पर्या० वा० पृथ्वीदेह जे- वडा, वा मूल वालाग्रनी असंख्यातमा भागना
३	बाह्य अक्षर पर्यो०	वा० उ० ना वालाग्र जेटला	वा० उ० ना वालाग्र जेवडा
४	सूक्ष्म अक्षर पर्यो०	सू० उच्चारना वालाग्र जेटला	सू० उच्चारना वालाग्र जेवडा
५	बाह्य क्षेत्र पर्यो०	वालाग्र स्पष्ट असंख्य आकाशप्रदेश	आकाश प्रदेश तुल्य
६	सूक्ष्म क्षेत्र पर्यो०	पर्यगत वालाग्र स्पष्ट तथा अस्पष्ट सर्व आकाश प्रदेशो	॥

भेदयन्त्रकम् ॥

उद्धारणकालः (एकैक बालाश्रम्य या आकाश- प्रवेशस्थ) (५)	उद्धारसमाप्ति कालः (६)	प्रयोजनम् (७)
प्रति समये	३३०७६ इत्यादि ३७ अंक जेदला समय (संख्यात समय)	सू० उद्धार पक्षोः सम- जया माटे.
प्रति समये	संख्यात कौट धर्म	द्रीपसमुद्रोन्नी संख्या मपाय छे.
हर १०० वर्षे	या० उ० ना बालाश्रम जेद- लां १०० वर्षे (संख्यात १०० वर्षे)	सू० अद्वा पक्षोः सम- जया माटे.
हर १०० वर्षे	असंख्यात धर्म.	आयुष्य, कायस्थिति, क- र्मस्थिति, उत्सर्पिणी आदि मपाय छे.
प्रति समये	असंख्य कालचक्र	सू०मक्षेत्रपक्षोः समजया माटे.
प्रति समये	असंख्य कालचक्र	जीवादिद्रव्य संख्या मपायछे केटलापक रूपेण उद्धारणथी केटलापक असंपृष्टथी केट- लापक उभयथी.

॥ હવે સંખ્યાત-અસંખ્યાત-અને અનન્તનું સ્વરૂપ કહેવાય છે. ॥

અથ સંખ્યાતાદિકાનાં, સ્વરૂપં કિંચિદુચ્યતે । શ્રોત-
વ્યં તરસાવધાનૈર્-ર્જનૈસ્તત્ત્વબુભુત્સુભિઃ ॥ ૧૨૨ ॥ ત્રિધા સંખ્યાતં
જઘન્ય-મધ્યમોત્કૃષ્ટભેદતઃ । અસંખ્યાતાઽનન્તયોસ્તુ, ભેદા ન-
વ નવોદિતાઃ ॥૧૨૩॥ પરીત્તાસંખ્યાતમાયં, યુક્તાસંખ્યાતકં પરમ્ ।
તાર્ત્તીયીકમસંખ્યાતા-સંખ્યાતં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૧૨૪ ॥ પરીત્તા-
નન્તમાયં સ્યા-યુક્તાનંતં દ્વિતીયકમ્ । અનંતાનંતકં તાર્ત્તી-યીકં
ચ ગદિતં જિનૈઃ ॥૧૨૫॥ષડપ્યેતે સ્યુર્જઘન્ય-મધ્યમોત્કૃષ્ટભેદતઃ ।
અષ્ટાદશાથ સંખ્યાતૈ-સ્ત્રિભિઃ સહૈકવિંશતિઃ ॥ ૧૨૬ ॥ દ્વાવેવ
લઘુ સંખ્યાતં, ત્ર્યાદિકં મધ્યમં તતઃ । અર્વાગુત્કૃષ્ટસંખ્યાતાત ,
નૈકસ્તુ ગણનાં ભજેત્ ॥ ૧૨૭ ॥ ચતુ સંખ્યાતમુત્કૃષ્ટં, તત્તુ જ્ઞે-
યં વિવેકિભિઃ । ચતુષ્પલ્યાધુપાયેન, સર્વપોત્કરમાનતઃ ॥ ૧૨૮॥
તત્ત્વૈવમ્ ॥ (સંખ્યાતાદિભેદોનો ઉદ્દેશ, સંખ્યાતભેદવર્ણન)

અર્થ-હવે સંખ્યાતાદિકનું કંઈક સ્વરૂપ કહેવાય છે, તે તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જનોણ
સાવધાનપણે સાંભળવું ॥ ૧૨૨ ॥ જઘન્ય-મધ્યમ-અને ઉત્કૃષ્ટ એ ત્રણે
સંખ્યાતના ૩ પ્રકાર છે, અને અસંખ્યાત તથા અનંતના નવ નવ ભેદ કહેલા છે.
॥ ૧૨૩ ॥ તેમાં પ્રથમ પ્રત્યેક અસંખ્યાત, બીજું યુક્ત અસંખ્યાત, અને ત્રીજું અ-
સંખ્યાત અસંખ્યાત કહેલું છે, ॥૧૨૪॥ તથા પ્રથમ પ્રત્યેક અનંત છે, બીજું યુક્ત
અનંત, અને ત્રીજું અનંતાનંત શ્રીજિનેશ્વરોણ કહેલું છે. ॥ ૧૨૫ ॥ એ છપ્પ જ-
ઘન્ય-મધ્યમ-અને ઉત્કૃષ્ટ એ ત્રણ ત્રણ ભેદવાળા હોવાથી ૧૮ થાય છે, અને
પૂર્વોક્ત સંખ્યાતના ૩ ભેદ મેળવતાં સંખ્યાતાદિકના સર્વ ૨૧ ભેદ થાય છે.
॥ ૧૨૬ ॥ તેમાં બે (૨ ની સંખ્યા) તે જઘન્ય સંખ્યાત, અને ત્રણ (૩)
થી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતથી અર્વાક્ (પહેલાં—૧ કમી) સુધીની સર્વ સં-
ખ્યાતો મધ્યમ સંખ્યાત કહેવાય છે. પણ એક (૧) ની સંખ્યા ગણત્રીમાં

(संख्यातमां) गणाती नधी. ॥ १२७ ॥ तथा जे उत्कृष्ट संख्यात छे ते तो विवेकी पुरुषोए आगळ कहेवाता चार पल्यादिकना उपायबहे सरसव राशिना प्रमाणयी जाणवुं. ॥ १२८ ॥ ते आ प्रमाणे—(संख्यातादिभेद कोष्टक)

१ जघ० संख्यात	१२ उत्कृष्ट असंख्यात असंख्यात
२ मध्यम संख्यात	१३ जघ० प्रत्येक अनन्त
३ उत्कृष्ट संख्यात	१४ मध्यम प्रत्येक अनन्त
४ जघ० प्रत्येक असंख्यात	१५ उत्कृष्ट प्रत्येक अनन्त
५ मध्यम प्रत्येक असंख्यात	१६ जघ० युक्त अनन्त
६ उत्कृष्ट प्रत्येक असंख्यात	१७ मध्यम युक्त अनन्त
७ जघ० युक्त असंख्यात	१८ उत्कृष्ट युक्त अनन्त
८ मध्यम युक्त असंख्यात	१९ जघ० अनन्तानन्त
९ उत्कृष्ट युक्त असंख्यात	२० मध्यम अनन्तानन्त
१० जघ० असंख्यात असंख्यात	२१ उत्कृष्ट अनन्तानन्त
११ मध्यम असंख्यात असंख्यात	

जंबूद्वीपसमायाम-विष्कंभपरिवेषकाः । सहस्रयोजनोद्दे-
धाः, पल्याश्चत्वार ईरिताः ॥ १२९ ॥ उच्चया योजनान्यष्टौ,
जगत्या ते विराजिताः । जगरयुपरि च क्रोश-द्वयोच्चवेदिकां-
चिताः ॥ १३० ॥ दिदक्षवो द्वीपवार्धान् , स्वीकृतोद्ग्रीविका इव ।
ध्यायंतो ज्येष्ठसंख्यातं, योगपट्टभृतोऽथवा ॥ १३१ ॥ त्रिभि-
र्विशेषकम् ॥ आयोऽनवस्थिताख्यः स्याच्छलाकाख्यो द्वितीयकः ।
तृतीयः प्रतिशलाक-स्तुर्यो महाशलाककः ॥ १३२ ॥ आवेदि-

१ एक यथादि वस्तु देखतां आ एक घट छे एम नहि, पण आ घट छे. पक्षो एकत्रविशेषण रहित बोध थाय छे. तेथी, अथवा आपका लेधाना व्यव-
हारमां एक वस्तुनी गणत्री यती नथी माटे, अथवा अति अल्पसंख्या हो-
वाथी एकनी संख्या संख्या तरीके (संख्यातमां) गणाती मधी (इति
४ र्थ कर्मग्रन्थ टीका). घटो जेम खेने वे व्रण आदि आगळती संख्याये गु-
णवाथी चार, छ आदि संख्यावृत्ति थाय छे, तेम एकने एके गुणवाथी अगर
वे, व्रण आदिने एके गुणवाथी एक, वे व्रण आदि संख्यामां बंधारो यतो
तयो. धिगेरे अनेक कारणोथी एक संख्यासंख्यातानी गणत्रीमां गणाती मधी.

કાંતે સશિખ-સ્ત્ર પલ્યોઽનવસ્થિતઃ । માયાદેકોઽપિ ન યથા,
 સર્ષપૌઞ્રિયતે તથા ॥ ૧૩૩ ॥ અસત્કદ્વપનયા કશ્ચિ-દેવસ્તમનવ-
 સ્થિતં । કૃત્વા વામકરે તસ્મા-ત્સર્ષપં પરપાણિના ॥૧૩૪॥ જંબૂ-
 દ્વીપે ક્ષિપેદેકં, દ્વિતીયં લવણોદધૌ । તૃતીયં ધાતકીચ્છણ્ડે,
 તુર્યં કાલોદવારિધૌ ॥ ૧૩૫ ॥ એવં દ્વીપે સમુદ્રે વા, સ પલ્યો
 યત્ર નિષ્ઠિતઃ । તત્સમાયામવિષ્કંભ-પરિધિઃ કદ્વપ્યતે પુનઃ ॥
 ॥ ૧૩૬ ॥ ઉદ્દેધોત્સેધતઃ પ્રાગ્વદ્-ઞ્રિયતે સર્ષપૈશ્ચ સઃ । ક્રમાદ્-
 દ્વીપે સમુદ્રે ચ, પૂર્વવન્ન્યસ્યતે કણઃ ॥ ૧૩૭ ॥ એવં દ્વિતીયવારં
 ચ, રિક્તીભૂતેઽનવસ્થિતે । મુચ્યતે સર્ષપઃ સાક્ષી, શલાકાભિ-
 ધપલ્યકે ॥ ૧૩૮ ॥ પૂર્યમાણે રિચ્યમાનૈ-રેવં ભૂયોઽનવસ્થિતૈઃ ।
 શલાકાશ્ચ્યોઽપિ સશિખં, પૂર્યતે સાક્ષિસર્ષપૈઃ ॥ ૧૩૯ ॥ અત્રેદં
 જ્ઞેયમ્—(ધનવસ્થિતાદિ પલ્યસ્વરૂપ, ઉત્કૃષ્ટસંખ્યાતવિચાર)

અર્થ—જંબૂદ્વીપ સરસ્વા (એક લાખ યોજન) લાંબા (એક લાખ યોજન) પ-
 હોલા અને (૩૧૬૨૨૭ ॥ યોજન અધિક) પરિધિવાળા, તથા ૧૦૦૦યોજન
 હંદા એવા ચાર પલ્ય કહેલા છે, ॥ ૧૨૯ ॥ તે ચારે પલ્ય આઠ યોજન ઊંચી એવી
 જગતી (કોટ-ગઢ)વડે શોભિત અને જગતી ઉપર બે ગાઉ ઊંચી વેદિકો યુક્ત
 છે. ॥ ૧૩૦ ॥ એવા પ્રકારના તે ચારે પલ્ય દ્વીપસમુદ્રોને જોવા માટે જાણે ઊંચી
 દોક કરીને રજા હોય તેવા અથવા ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતનું ધ્યાન કરતા એવા યોગ-

૧ ધાન્યભરી રાત્રિયાને ચાંસતી પીપોનાં ઘનાવેલાં પાલાં-કઢાં ને ગોઠ
 વાળે છે, ને તેમાં ધાન્ય મરે છે, જેને ધાન્યના સાટા કહે છે તે સાટા પ્યા-
 લાના (પાણી પીવાના જામના) આકારના હોય છે. માટે પલ્ય પરલે પ્યાલા
 કહેવાય. પૂર્વે કહેલ “ પલ્ય પરલે કૂષો ” એ અર્થે અત્રે સ્થી:

૨ જગતી મૂઠમાં ચાર યોજન, મધ્યમાં આઠ યોજન અને ઉપરથી ૪ યો-
 જન પહોળી છે તે પહોળાઈના ઘરાધર મધ્ય ભાગમાં ચારે બાજુ ફરતી બે
 ગાઉ ઊંચી અને ૦ (૧) ગાઉ પહોળી સઢક સરસી ને સપાટ ભૂમિ ફરવા
 ૦ ૪

જરવાના ઉપયોગમાં આવે તે ઘંટિકા કહેવાય.

पेटने धारण करना ज्ञाने योगीश्वर न होय ? तेवा शोभे छे. ॥ १३१ ॥ ए चारमां प्रथम अनवस्थित नामे, बीजो जालाका नामे, बीजो प्रतिजालाका, अने चौथो महाजालाका नामनो पत्य छे. ॥ १३२ ॥ त्यां पहिलो अनवस्थित प्यालो वेदिकाना अंश-कांठा सुधी सरसबो वडे लिखा सहित एवी रीते भरवो के जेथी एक पण सरसब न समाय (मूकाय.) ॥ १३३ ॥

हवं असत्कल्पनाए कोइक देव ते अनवस्थित प्यालाने हावा हाथमां उपाही तेमांथी जपणे हाथे एक सरसब जंबूद्वीपमां, बीजो लवणसमुद्रमां, बीजो धातकीखंडमां, अने चौथो कालोदधि समुद्रमां नाखे, ॥ १३४-१३५ ॥ ए प्रमाणे सरसब नाखतां जे द्वीपमां अथवा समुद्रमां ते अनवस्थित प्यालो (लाख-योजन घुत्त बाळो) खाली थयो होय, ते द्वीप वा समुद्र सरखी लंबाई अने पडो-ळाई वालो अने लंबाई पडोळाई ने अनुसारे परिधिवालो (त्रण गणी अधिक परिधिवालो) फरी बीजो प्यालो कल्पवो. ॥ १३६ ॥ परन्तु उंडाई अथवा उंचाईमां तो पूर्वे कक्षा प्रमाणे १०००जोजन उंडो जाणवो ए नवा कल्पेला मोटा प्यालाने पण पुनः सरसबो वडे तेबीज रीते भरवो, अने पूर्वोक्त रीते अनुक्रमे त्यांथी आगळना द्वीपमां अने समुद्रमां एकेक दाणो नाखना जवुं. ॥ १३७ ॥ ए रीते नाखतां आ मोटो अनवस्थित प्यालो पण (प्लेका प्यालानी अपेसाए) बीजीवार खाली थये छते साक्षी पाटे (खात्री यवाने) १ सरसब जालाका नामना प्यालामां नाखवो. ॥ १३८ ॥ ए प्रमाणे बारंबार भरीने खाली कराता (अनेक) अनवस्थित प्यालाओनी साक्षी रूप सरसबो वडे जालाका नामनो प्यालो पण लिखा सहित संपूर्ण भरवो. ॥ १३९ ॥

आद्येऽनवस्थिते रिक्ती-भूते साक्षी न मुच्यते । सर्वैः पत्न्यैः समानत्वा-न्नानवस्थितताऽस्य यत् ॥ १४० ॥ याऽस्याऽनवस्थितेत्याह, ज्ञेया योग्यतया तु सा । घृतयोग्यो घटो यद्वद्, घृतकुंभोऽभिधीयते ॥ १४१ ॥ साक्षी च सर्वपकणो, मुच्यते यः श-

१. पृष्ठजाग्रोः समायोने, वक्ष्यं बलयवद्बृहद्म् । परिघेष्टश्च यदुर्ध्वश्च स्तिष्ठेत्तद्योगपट्टकम् ॥ १ ॥ योगिनामासनविशेषो योगपट्टकम् ॥ इत्यादिरूपे आसनविशेषे. (पकजातनुं ध्यान करवानुं आसन छे.)

२. जे घात वनी शकती न होय पण स्वरूप मात्र समजाववाने कहेंथी होय ते घात असत् कल्पनावाळी कहेंवाय.

लाकके । अनवस्थितसत्कं तं , जगुरेके, परे परम् ॥१४२॥ पूर्णो-
भूते शलाकेऽथ, स्थाप्यस्तत्राऽनवस्थितः । क्रमागतद्वीपवार्द्धि-
समानः सर्पैर्भूतः ॥१४३॥ अथोत्पाटय शलाकाख्यं , प्राग्व-
त्तस्य कणान् क्षिपेत् । अनवस्थांतिमकणा-क्रांतद्वीपांबुधेः पुरः
॥ १४४ ॥ रिक्तीभूते शलाकेऽथ , पट्वे प्रतिशलाकके । क्षिप्यते
सर्पपस्तस्य, साक्षीभूतस्तृतीयके ॥ १४५ ॥ अथ तत्र स्थितं पू-
र्णं, तं गृहीत्वाऽनवस्थितम् । शलाकान्त्यकणाक्रान्ता-दग्रे प्राग्व-
त्कणान् क्षिपेत् ॥ १४६ ॥ पूर्यमाणेरिच्यमानै-र्भूयोभूयोऽनवस्थि-
तैः । पुनः शलाको भ्रियते, प्राग्वत्तथानवस्थितः ॥ १४७ ॥ प्रा-
ग्वच्छलाकमुत्पाटय, परतो द्वीपवार्धिषु । रिक्तीकृत्य च तत्सा-
क्षी, स्थाप्यः प्रतिशलाकके ॥ १४८ ॥ एवं प्रतिशलाकेऽपि, स-
शिखं संभृते सति । अनवस्थशलाकाख्यौ, स्वयमेव भूतौ
स्थितौ ॥ १४९ ॥ शलाकसाक्षिणः स्थाना-ऽभावात्स रिच्यते क-
थम् । आद्यस्यापि तदभावात् , कथं सोऽपि हि रिच्यते ॥ १५० ॥
ततः प्रतिशलाकाख्य—मुत्पाटय तस्य सर्पान् । क्षिपेत्पूर्वोक्त-
या रीत्या, परतो द्वीपवार्धिषु ॥ १५१ ॥ एवं प्रतिशलाकेऽपि,
निखिलं निष्ठिते सति । साक्षीभूतं कणमेकं, क्षिपेन्महाशलाक-
के ॥ १५२ ॥ ततः शलाकमुत्पाटय, द्वीपाब्धिषु तदग्रतः । स-
र्वपान्न्यस्य तत्साक्षी, स्थाप्यः प्रतिशलाकके ॥ १५३ ॥ ततः
क्रमाद्वर्द्धमान-विस्तारमनवस्थितम् । उत्पाटय परतो द्वीप-पाथो-
धिषु कणान् क्षिपेत् ॥ १५४ ॥ प्राग्वदेतत्साक्षिकणैः , शलाका-
ख्यः प्रपूर्यते । तमप्यनेकशः प्राग्वत् , संरिच्येतस्य साक्षिभिः
॥१५५॥तृतीयः परिपूर्येता-ऽसकृदेतस्य साक्षिभिः । पट्वो महा-

शलाकोऽपि, सशिखं पूर्यते ततः ॥१५६॥ यथोत्तरमथो साक्षि-स्था-
नाऽभावादिमे समे । भूताः स्थिता दिक्कनोनां, कीडासमुद्-
गका इव ॥१५७॥ यत्रांतिमायां वेलायां , रिक्तीभूतोऽनवस्थि-
तः । तावन्मानस्तदास्त्येष , त्रयस्त्रयस्ये यथोदिताः ॥१५८॥

अर्थ-पहेलो (लाख योजन समवृत्त) अनवस्थित प्यालो खाली थये छने मा-
क्षीने । सरसव शलाकामां मुकातो नथी, कारणके सर्व 'प्यालाओनी साथे सर-
खापणुं होवाथी ए पहेला प्यालाने अनवस्थित पणुं नथी, ॥ १४० ॥ छतां एतुं
नाम अनवस्थित छे ते योग्यतानी अपेसाए जाणवुं, जेम घी भरवाने योग्य एवो
घढो योग्यता पात्रथी (घी भर्या विना पण) " घीनो घढो " कहैवाथ छे.
॥ १४१ ॥ बळी साक्षीभूत जे १ सरसवनो दाणो शलाका प्यालानी
अंदर नखाय छे ते दाणो केटलाएक आचार्य अनवस्थित प्यालामांनो कहे छे,
अने केटलाएक एक तो बीजो नवो दाणो लेवानुं कहे छे. ॥ १४२ ॥ इवे ए प्र-
माणे शलाका प्यालो संपूर्ण भराइ रखा बाद अनुक्रमे माप्त थयेला द्वीप वा
समुद्र जेवढो अनवस्थित प्यालो सरसव बडे भरीने हमणा त्यांज राखी मूकवो
(कारणके ते दरम्यानमां शलाका प्यालानी व्यवस्था करवानी छे). ॥ १४३ ॥

इवे (अनवस्थित प्यालाओनी साक्षीओवडे संपूर्ण भरायलो) शलाका
प्यालो उपादीने अनवस्थित प्यालानो छेल्लो दाणो जे द्वीपमां अथवा समुद्रमां
पडयो होय ते द्वीप वा समुद्रथी आगळना द्वीप वा समुद्रोमां पूर्वनी पेठे ते श-
लाकाना सरसवोने नाखता जवुं, ॥ १४४ ॥ ए प्रमाणे (शलाकामांनो सर-
सव नाखतां) शलाका प्यालो खाली थये छने ते शलाकानो साक्षिभूत सर-
सवनो १ दाणो प्रतिशलाकानामना बीजा प्यालामां नाखवो ॥ १४५ ॥ इवे
(ज्यां अनवस्थितनो छेल्लो दाणो पडयो हतो) त्यां [ते द्वीप वा समुद्रमां]

१ शलाका-प्रतिशलाका-अने महाशलाका ए त्रय प्यालाओनी साथे,

२ अर्थात् अनवस्थितपणानी गणत्री लाख योजन प्रमाणना पहेला अनव-
स्थित प्यालाथी नहि पण बीजा अनवस्थित प्यालाथी गणथी. कारणके प-
हेला अनवस्थित प्यालानुं नाम अनवस्थित छे पण प्रमाण तो सर्व प्याला-
ओ जेदळु होवाथी अवस्थितज छे

પ્રથમ રાક્ષી મૂકેલા તે પૂર્ણ (સરસવો વહે ભરી મૂકેલ) અનવસ્થિત પ્યાલાને ઉપાડી જે સ્થાને શાલાકાપ્યાલાનો છેલ્લો દાળો પહચો છે તે સ્થાનથી આગલના દ્વીપ સમુદ્રોમાં પૂર્વની પેઠે અનવસ્થિત પ્યાલાના સરસવ દાળાના લેવા જવું ॥ ૧૪૬ ॥ એ પ્રમાણે વારંવાર ભરી ભરીને લાલી કરાતા અનવસ્થિત પ્યાલાઓની સાક્ષિઓ વહે બીજી વાર શાલાકા પ્યાલો ભરવો અને તે સાથે પૂર્વવત્ (અનવસ્થિતના છેલ્લો દાળો જ્યાં પહચો છે ત્યાં) અનવસ્થિત પ્યાલો પણ ભરી રાખવો. ॥ ૧૪૭ ॥ હવે પ્રથમની પેઠે આ બીજો શાલાકા પ્યાલો ઉપાડી ને આગલના દ્વીપ સમુદ્રોમાં લાલી કરીને તેની સાક્ષીરૂપ ? દાળો ત્રીજા પ્રતિશાલાકામાં નાખવો, (અર્થે મુધીમાં પ્રતિશાલાકાને વિષે જે દાળા પહચા છે. ॥ ૧૪૮ ॥ એ પ્રમાણે વારંવાર શાલાકાઓની સાક્ષિઓવહે પ્રતિશાલાકા પ્યાલો શિલા સહિત સંપૂર્ણ ભરાઈ રહે છે તે અનવસ્થિત અને શાલાકા એ જે પ્યાલા સ્વતઃ ભરેલાજ પહચા છે. (પણ સાક્ષી દાળાની જમ્યા નહિં હોવાથી લાલી કરી શકાતા નથી, કારણકે) ॥ ૧૪૯ ॥ શાલાકાની સાક્ષિના સ્થાનના અભાવથી તે શાલાકા પ્યાલો લાલી કેમ થઈ શકે? તેમજ અનવસ્થિતપ્યાલાની સાક્ષિના સ્થાનના અભાવથી તે અનવસ્થિત પ્યાલો પણ લાલી કેમ થઈ શકે ? ॥ ૧૫૦ ॥ માટે પ્રતિશાલાકા પ્યાલો ઉપાડી તેના સરસવોને આગલના દ્વીપસમુદ્રોમાં પૂર્વપશ્ચિમ નાખવા. ॥ ૧૫૧ ॥ અને એ પ્રમાણે પ્રતિશાલાકા પ્યાલો પણ સંપૂર્ણ લાલી થયે છે તે સાક્ષીભૂત (પ્રતિશૌ નો સાક્ષીરૂપ) ? દાળો મહાશાલાકામાં નાખવો ॥ ૧૫૨ ॥ ત્યારબાદ શાલાકા પ્યાલો (કે જે ભરીને રાક્ષી મૂક્યો છે તેને) ઉપાડી ત્યાંથી આગલના (પ્રતિશાલાકાનો છેલ્લો દાળો જ્યાં પહચો છે ત્યાંથી આગલના) દ્વીપસમુદ્રોમાં સરસવો નાખી તેની સાક્ષી પ્રતિશાલાકામાં નાખવી. ॥ ૧૫૩ ॥ તદનન્તર અનુક્રમે વધતા વિસ્તારવાળો અનવસ્થિત પ્યાલો [કે જે શાલાકા સાથે જ ભરી રાક્ષી મૂક્યો હતો તે] ઉપાડી આગલના (દાળા રહિત) દ્વીપ સમુદ્રોમાં તેના સરસવ નાખવા ॥ ૧૫૪ ॥ અને પૂર્વવત્ એની સાક્ષીના સરસવો વહે શાલાકા પ્યાલો ભરવો, વળી તે શાલાકાને પણ પૂર્વની પેઠે અનેકવાર ભરી ભરીને લાલી કરી એની સાક્ષિઓ વહે ત્રીજો પ્રતિશાલાકા પ્યાલો ભરવો, પુનઃ વારંવાર પ્રતિશાલાકા સાક્ષિઓ વહે મહાશાલાકા પ્યાલો પણ શિલા સહિત સંપૂર્ણ ભરી દેવો. ॥ ૧૫૫-૧૫૬ ॥ હવે અનુક્રમે (ચારે પ્યાલાઓની) સાક્ષીનું સ્થાન નહિં હોવાથી (પાંચમો પ્યાલો નહિં હોવાથી)

ચિત્ર નંબર ૧

૧
૨
૩
૪
૫
૬
૭
૮
૯
૧૦
૧૧
૧૨
૧૩
૧૪
૧૫
૧૬
૧૭
૧૮
૧૯
૨૦
૨૧
૨૨
૨૩
૨૪
૨૫
૨૬
૨૭
૨૮
૨૯
૩૦
૩૧
૩૨
૩૩
૩૪
૩૫
૩૬
૩૭
૩૮
૩૯
૪૦
૪૧
૪૨
૪૩
૪૪
૪૫
૪૬
૪૭
૪૮
૪૯
૫૦
૫૧
૫૨
૫૩
૫૪
૫૫
૫૬
૫૭
૫૮
૫૯
૬૦
૬૧
૬૨
૬૩
૬૪
૬૫
૬૬
૬૭
૬૮
૬૯
૭૦
૭૧
૭૨
૭૩
૭૪
૭૫
૭૬
૭૭
૭૮
૭૯
૮૦
૮૧
૮૨
૮૩
૮૪
૮૫
૮૬
૮૭
૮૮
૮૯
૯૦
૯૧
૯૨
૯૩
૯૪
૯૫
૯૬
૯૭
૯૮
૯૯
૧૦૦

- શ્રા. ચાર પટ્ટ ૧૦૦૦૦૦ (૧૦ લાખ) યોજન લાંબા
 ” પહોળા વર્તુલાકાર છે.
 ૧૦૦૦ (૧૦ હજાર) યોજન ઊંડા
 ૮ યોજન જગતી ઊંચી
 ૧૧ યોજન વેદિકા

ए सघळा भरेळा प्याळा (चार) दिशारूपी कन्याओने क्रीडा करवाना [रम-
वाना] चार दाबडा, के जेना पर अनुक्रमे ढाळ पडतुं शिखर सहित भरसव राशि-
रूप ढाकणुं छे तेदा) देखाय छे ॥ १५७॥ तेषां छेल्ली वखते अनवस्थित प्याळो
ज्यां खाली थयो छे ते द्वीपसमुद्र जेवढो प्रथम अनवस्थित प्याळो भराइ रहेलो
छे, अने शेष ३ प्याळा तो प्रथम कक्षा प्रमाणे लाख लाख योजनना विस्तार
वाळा छे. ॥ १५८ ॥ (इवे सर्व सरसव दाणाओनी व्यवस्था करे छे.)

अथैतांश्चतुरः पल्यान्, सावकाशे स्थले क्वचित् । उद्दम्य
तत्सर्षपाणां, निचयं रचयेद्विया ॥ १५९ ॥ ततश्च जंबूद्वीपादि-द्वी-
पवार्धिषु सर्षपान् । उच्चित्य पूर्वनिक्षिप्तां-स्तत्रैव निचये क्षिपेत् ॥
१६०॥ एकसर्षपरूपेण, न्यूनोऽयं निचयोऽखिलः । भवेदुत्कृष्टसंख्या-
त-मानमित्युदितं जिनैः ॥ १६१ ॥ एतदुरकृष्टसंख्यात-मेकरूपेण
संयुतम् । भवेत्परीत्ताऽसंख्यातं, जघन्यमिति तद्विदः ॥ १६२ ॥
ज्येष्ठात्परीत्ताऽसंख्याता-द्वर्गां जघन्यतः परम् । मध्यं परीत्ताऽसं-
ख्यातं, भवेदिति जिनैः स्मृतम् ॥ १६३ ॥ जघन्ययुक्ताऽसंख्यात-
मेकरूपविवर्जितम् । भवेत्परीत्ताऽसंख्यात-मुत्कृष्टमिति तद्विदः ॥
१६४ ॥ जघन्ययुक्ताऽसंख्यप्रकारश्चायम्—

अर्थ--इथे ए चार प्याळाओने कोइक मोटी जग्यावाळा स्थळमां ते खालीकरीने
बुद्धिवडे ते सरसवनो एक मोटो ढगलां कलीये (रचीये) ॥ १५९ ॥ अने
त्यारवाद जंबूद्वीपादि द्वीपसमुद्रोमां प्रथम नाखेला सरसवो एकठा करीने तेज ढ-
गलां नाखीये, ॥ १६० ॥ परीते करतां जेदला सरसव थाय तेषांथी १ सरसव
ओछो करतां ते ढगलाना जेदला सरसव थाय तेदलुं उत्कृष्टसंख्यातनुं प्रमाण

१ ए रीते चारंघार भरी खाली करतां महाशलाकामां जेदला सरसव
छे तेदलो चार प्रतिशलाका खाली थयो, अने महाशलाका सरसवनो घन
करीये तेदली चार शलाका प्याळो खाली थयो, अने महाशलाका सरसवनो
घन करीये तेदली चार अनवस्थित प्याळो खाली थयो, अने ए प्रणे प्या-
ळा जेदली चार खाली करवा पडया तेषी एकघार अधिक भरवा पडया छे.
जेभके महाशलाका मां ४ सरसव छे तो प्रतिशलाका ४ चार, शलाको १६
चार, ते अनवस्थित ६४ चार खाली थाय.

છે, એમ શ્રી જિનેશ્વરોએ કહેલું છે ॥ ૧૬૧ ॥ વ્હી ઢગલામાંથી જે એક સરસવ કાઢી છીધો હતો તે સરસવને પુનઃ તે ઢગલામાં નાખતાં તે ઢગલામાં જેટલા સર-
સવ થાય તેટલા સરસવનાં જાણ્યું પ્રત્યેકઅસંખ્યાત થાય, એમ જાણવું. ॥
૧૬૨ ॥ એ જઘન્ય પ્રત્યેક અસંખ્યાતથી એકાદિ અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક અ-
સંખ્યાતથી એકાદિન્યૂન જે સર્વ સંખ્યાઓ તે મધ્યમ પ્રત્યેકઅસંખ્યાત છે એમ
શ્રી જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે. ॥ ૧૬૩ ॥ નથા એક ન્યૂન જે જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત તે
જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક અસંખ્યાત છે, એમ જાણવું ॥ ૧૬૪ ॥

એવે તે જઘન્યયુક્ત અસંખ્યાત કેવીરીતે થાય ? તેની રીત આ પ્રમાણે છે—

યાવત્પ્રમાણો યો રાશિ-ર્ભવેત્સ્વરૂપસંખ્યયા । સ ન્યસ્ય તા-
વત્તો વારાન્, ગુણિતોઽભ્યાસ ઉચ્યતે ॥ ૧૬૫ ॥ યથા પચ્ચાત્મકો
રાશિઃ, પંચવારાન્ પ્રતિષ્ઠિતઃ । મિથઃ સંગુણિતો જાતઃ, પ્રથમં પ-
ચ્ચવિંશતિઃ ॥ ૧૬૬ ॥ શતં સપાદં સઙ્ગજાતો, ગુણિતઃ સોઽપિ પચ્ચ-
મિઃ । પુનઃ સંગુણિતઃ પંચ-વિંશાનિ સ્યુઃ શતાનિ ષટ્ ॥ ૧૬૭ ॥
જાતશ્ચતુર્થવેલાયા-મેકત્રિંશચ્છતાનિ સઃ । પંચવિંશત્યુપચિતા-
ન્યભ્યાસગુણિતં હ્રદઃ ॥ ૧૬૮ ॥ તતશ્ચ ॥ પ્રાગુક્તે સાર્વપે પુંજે, યા-
વન્તઃ કિલ સર્વપાઃ । તત્સંખ્યાન્ મુખ્યનિચય-તુલ્યાન્ રાશીન્
પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૬૯ ॥ કૃત્વા મિથસ્તદ્ ગુણને, યો રાશિર્જાયતેઽ-
ન્તિમઃ । જઘન્યયુક્તાઽસંખ્યં ત-દાવલીસમયૈઃ સમમ્ ॥ ૧૭૦ ॥
इयमत्र भावना— (અભ્યાસગુણાકારે જઘન્યયુક્તાસંખ્યાતસ્વરૂપ)

અર્થ—જે રકમ પોતાની સંખ્યાબદે જેટલા પ્રમાણવાલી હોય તે રકમને તેટલીવાર
(સમશ્રેણિ) સ્થાપીને પરસ્પર ગુણાકાર કર્યાથી જે જવાબ આવે તે અભ્યાસ
કહેવાય. ॥ ૧૬૫ ॥ જેમ ૬ રકમને પાંચ વખત સ્થાપી (૬-૬-૬-૬-૬ આ
રીતે સ્થાપી) પરસ્પર ગુણાકાર કરતાં પહેલો ગુણાકાર ૨૫ થાય ॥ ૧૬૬ ॥
તેને પણ પાંચે ગુણતાં ત્રીજો ગુણાકાર ૧૨૫ થાય તેને પણ પાંચે ગુણતાં ત્રીજો
ગુણાકાર ૬૨૫ થાય, ॥ ૧૬૭ ॥ અને તેને પુનઃ પાંચે ગુણતાં ચોથી વખતનો
ગુણાકાર ૩૧૨૫ થાય એ (૩૧૨૫) અભ્યાસ (ગુણાકાર) કહેવાય. ॥ ૧૬૮ ॥

तो हवे पूर्वे कहेल सरसवना दगलाમાં निश्चय जेटला मग्गवो छे नेटली संख्यावा-
जी मुख्य (मूल) दगला जेटली गशिओ जुदीजुदी (समश्रेणिण) स्थापीने प-
रस्पर गुणाकार करतां जे छेल्लो (गुणाकार) राशि थाय ते 'जघन्य युक्तअ-
संख्यात' कहेवाय, अने ते एक आवलिना जेटला समयो छे नेटली संख्यावाळुं
छे. अर्थात् एक आवलिना समय पण जघ० युक्त असंख्यात जेटला छे. १६९-
१७० ॥ अहि आ प्रमाणे विचारणा करवी.

स सर्वपाणां निकरः, कल्प्यते चेदशात्मकः । प्राग्वदभ्या-
सगुणितः, सहस्रकोटिको भवेत् ॥१७१॥ गरिष्ठयुक्ताऽसंख्याता-
द्वर्गाग् जघन्यतः परम् । मध्यमं जायते युक्ता-ऽसंख्यातमिति
तद्विदः ॥ १७२ ॥ जघन्ययुक्ताऽसंख्यातं, प्राग्वदभ्यासताडितम् ।
हीनमेकेन रूपेण, युक्ताऽसंख्यातकं गुरु ॥ १७३ ॥ एतदेव रूप-
युक्त-मसंख्याऽसंख्यकं लघु । मध्याऽसंख्यातासंख्यात-मस्मादु-
त्कृष्टकावधि ॥ १७४ ॥ जघन्याऽसंख्याऽसंख्यातं, भवेदभ्यासता-
डितम् । एकरूपो नितं ज्येष्ठा-ऽसंख्याऽसंख्यातकं स्फुटं ॥ १७५ ॥
अत्रैकरूपक्षेपे च, परीक्षाऽनंतकं लघु । मध्यं चास्मात्समुत्कृष्ट-
परीक्षाऽनंतकावधि ॥ १७६ ॥ ह्रस्वं परीक्षाऽनंतं च, प्राग्वदभ्यास-
संगुणम् । परीक्षानंतकं ज्येष्ठ-मेकरूपो नितं भवेत् ॥ १७७ ॥ सैक-
रूपं तज्जघन्य-युक्तानंतकमीरितम् । परमस्मात्पराच्चावर्गाग्, युक्ता-
नन्तं हि मध्यमम् ॥ १७८ ॥ युक्तानंतं तज्जघन्य-मभ्यासपरिताडित-
म् । निरेकरूपमुत्कृष्ट-युक्तानन्तकमाहितम् ॥ १७९ ॥ अत्रैकरूपक्षेपे
स्यादनन्ताऽनंतकं लघु । अस्माद्यदधिकं मध्या-ऽनंतानंतं च तत्सम-
म् ॥ १८० ॥ उत्कृष्टाऽनन्ताऽनंतं तु, नास्ति सिद्धान्तिनां मते, अनु-
योगद्वारसूत्रे, यदुक्तं गणधारिभिः ॥ १८१ ॥ एवमुक्तोसयं अणताणं-
तयं नत्थिति (एवमुत्कर्षकं अनन्तानन्तकं नास्ति) इति ॥ (सा०)
अर्थ—(अही उदाहरण आ प्रमाणे छे)- ते सरसवना समूहने जो १० प्रमाणवाळो

કલ્પીય (એટલે તે હગલામાં ૧૦ સરસવ છે એમ માનીયે) તો પૂર્વે કહેલી રીત પ્રમાણે અભ્યાસ ગુણાકાર કરતાં ($10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 \times 10 = 10,000,000,000$) એક હજાર કોટ થાય (એટલા સમય પ્રમાણનો એક આવલિકા છે અથવા એ પ્રમાણ જગન્ન્ય યુક્ત અસંખ્યાતનું જાણવું.) ॥ ૧૭૧ ॥

ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅસંખ્યાતથી (એકાદિ) ન્યૂન, અને જગન્ન્યયુક્તઅસંખ્યાતથી (એકાદિ) અધિક સંખ્યા તે મધ્યમયુક્ત અસંખ્યાત છે. એ જાણવું. ॥ ૧૭૨ ॥

પુનઃ જગન્ન્યયુક્તઅસંખ્યાતને પૂર્વનીપેઠે અભ્યાસગુણાકાર કરીને એક વાદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટયુક્ત અસંખ્યાત થાય. ॥ ૧૭૩ ॥ અને વાદ કરેલ એકને પુનઃ ૩૦

યુગ અસંખ્યામાં ઉમેરતાં એજ (એક અધિક ૩૦ યુગ અસંખ્યા જ) જગન્ન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત થાય. એ જ ૦ અસંખ્યા અસંખ્યા થી આગલ (એકાદિ અધિક)

૩૦ અસંખ્યા અસંખ્યા સુધીની સંખ્યાઓ સર્વે મધ્યમ અસંખ્યાત અસંખ્યાત કહેવાય. ॥ ૧૭૪ ॥ પુનઃ જગન્ન્ય અસંખ્યા નો અભ્યાસ ગુણાકાર કરી એક ઓછો

કરતાં પ્રગટીતે ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત થાય. ॥ ૧૭૫ ॥ પુનઃ એ ૩૦ અસંખ્યા અસંખ્યા માં એક ઉમેરતાં (મેલવતાં) જગન્ન્ય પ્રત્યેકઅનંત

થાય, એ જ ૦ પ્ર ૦ અનંતથી આગલ અને ૩૦ પ્ર ૦ અનંતથી નીચેની સર્વ સંખ્યાઓ મધ્યમ પ્રત્યેક અનંત કહેવાય. ॥ ૧૭૬ ॥ પુનઃ જ ૦ પ્ર ૦

અનંતનો પૂર્વની પેઠે અભ્યાસ ગુણાકાર કરી એક રૂપ કમી કરતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક અનંત થાય. ॥ ૧૭૭ ॥ પુનઃ તેમાં (૩૦ પ્ર ૦ અનંતમાં) એક મેલવતાં

જગન્ન્યયુક્ત અનંત થાય એમ કહેલું છે, વળી એ જ ૦ યુગ અનંતથી આગલ અને ૩૦ યુગ અનંત થી નીચેની સર્વ સંખ્યાઓ મધ્યમયુક્ત અનંત કહેવાય

છે. ॥ ૧૭૮ ॥ પુનઃ તે જ ૦ યુગ અનંત નો અભ્યાસ ગુણાકાર કરી એક વાદ કરતાં જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટયુક્ત અનંત કહેલ છે. ॥ ૧૭૯ ॥

પુનઃ એ ૩૦ યુગ અનંતમાં એક અધિક મેલવતાં જગન્ન્ય અનંતાનંત થાય છે. એ જ ૦ અનંત અનંત થી આગલ અને ૩૦ અનંત અનંત થી નીચેની સર્વ સંખ્યાઓ મધ્યમ અનંતાનંત ગણાય છે. ॥ ૧૮૦ ॥

અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત તો સિદ્ધાન્તકારોએ માનેલુંજ નથી (જેથી તેની રીત પણ દર્શાવી નથી.) જે કારણે શ્રી અનુયોગદ્વારસ્ત્રામાં શ્રી ગણધરમહારાજે કહ્યું છે. કે- ॥ ૧૮૧ ॥ “ એ

પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત નથી ”- (હવે કાર્મગ્રન્થિકવિચાર દર્શાવે છે)

અભિપ્રાયઃ સમગ્રોઽયં, પ્રોક્તઃ સૂત્રાનુસારતઃ । અથ કાર્મગ્રન્થિકા-

नां, मतमत्र प्रपंच्यते ॥१८२॥ समद्विधातो वर्गः स्या--दिति वर्ग-
स्य लक्षणम् । पञ्चानां वर्गकरणे, यथा स्युः पंचविंशतिः ॥१८३॥
जघन्ययुक्ताऽसंख्याता--वधि तुल्यं मतद्वये । अतः परं विशेषोऽ-
स्ति, स चायं परिभाव्यते ॥ १८४ ॥

जघन्ययुक्ताऽसंख्याता--दारभ्योत्कृष्टकावधि । मध्यमं यु-
क्ताऽसंख्यातं, स्यादुत्कृष्टमथोच्यते ॥१८५॥ जघन्ययुक्ताऽसंख्यातं,
वर्गितं रूपवर्जितम् । उत्कृष्टयुक्ताऽसंख्यातं, प्राप्त रूपैः प्ररूपितम् ॥
१८६ ॥ एकरूपेण युक्तं त-दसंख्याऽसंख्यकं लघु । अर्वागुत्कृष्टतो
मध्य-मथोत्कृष्टं निरूप्यते ॥ १८७ ॥ जघन्याऽसंख्याऽसंख्यातं, य-
त्ततो वर्गितं त्रिंशः । अमीभिर्दशभिः क्षेत्रै--र्वक्ष्यमाणैर्विमिश्रितम्
॥ १८८ ॥ तच्चैवम्--

त्रिंशत्कोटाकोटिसारा, ज्ञानावरणकर्मणः । स्थितिरुत्कर्षतो ज्ञे-
या, जघन्यान्तर्मुहूर्त्तिकी ॥ १८९ ॥ अनयोरन्तराले च, मध्यमाः
स्युरसंख्यशः । आसां बन्धहेतुभूता--ऽध्यवसाया असंख्यशः ॥
१९० ॥ एवमेवाध्यवसाया, अपरेष्वपि कर्मसु । स्युरसंख्येयलो-
काभ्र-प्रदेशप्रमिता इमे ॥ १९१ ॥ जघन्यादिभेदवन्तो--ऽनुभा-
गाः कर्मणां रसाः । तेऽप्यसंख्येयलोकाभ्र-प्रदेशप्रमिताः किल ॥
१९२ ॥ ततश्च ॥ लोकाभ्रधर्माधर्मैक-जीवानां ये प्रदेशकाः । अध्यवसा-
यस्थानानि, स्थितिवन्धानुभागयोः ॥१९३॥ मनोवचःकाययोग-
विभागा निर्विभागकाः । कालचक्रस्य समया--स्तथा प्रत्येकज-
न्तवः ॥ १९४ ॥ अनन्ताङ्गिदेहरूपा, निगोदाश्च दशाप्यमूना ।
त्रिर्वर्गिते लघ्वसंख्या--ऽसंख्येऽसंख्यान्नियोजयेत् ॥१९५॥ त्रिंशः
पुनर्वर्गयेच्च, भवेदेवंकृते सति । असंख्याऽसंख्यमुत्कृष्ट-मेकरूप-

(૭૦) ॥ કર્મગ્રન્થિકવિચારેણ અસંખ્યાત-અનન્તકસ્વરૂપમ્ ॥

વિનાકૃતમ્ ॥ ૧૯૬ ॥ તત્રૈકરૂપપ્રક્ષેપે, પરીત્તાનન્તકં લઘુ । પરી-
ત્તાનન્તકાઙ્ગ્યેષ્ઠા-અદર્વાકૃ તત્ત્વ મધ્યમમ્ ॥ ૧૯૭ ॥ અભ્યાસગુણિતે
પ્રાગ્વ-સ્પરીત્તાનન્તકે લઘૌ । પરીત્તાનન્તમુત્કૃષ્ટ-મેકરૂપોઽજ્ઞિતં
ભવેત્ ॥ ૧૯૮ ॥ સૈકરૂપે પુનસ્તસ્મિન્, યુક્તાનન્તં જઘન્યકમ્ ।
અભવ્યજીવૈસ્તુલિતં, મધ્યં તૂત્કૃષ્ટકાવધિ ॥ ૧૯૯ ॥ જઘન્યયુક્તા-
નન્તે ચ, વર્ગિતે રૂપવર્ગિતે । સ્થાયીયુક્તાનન્તમુત્કૃષ્ટ-મિત્યુક્તં પૂર્વ-
સૂરિભિઃ ॥ ૨૦૦ ॥ અત્રૈકરૂપપ્રક્ષેપા-દનન્તાનન્તકં લઘુ ॥ પ્રા-
ગ્વદેતદપિ જ્ઞેયં, મધ્યમુત્કૃષ્ટકાવધિ ॥ ૨૦૧ ॥ જઘન્યાનન્તાન-
ન્તં તત્, વર્ગયિત્વા ત્રિશસ્તતઃ । ક્ષેપાનમૂનનન્તાન્ ષટ્, વક્ષ્ય-
માણાન્નિયોજયેત્ ॥ ૨૦૨ ॥ તે ચામી ॥ વનસ્પતીન્નિગોદાનાં, જી-
વાન્ સિદ્ધાંશ્ચ પુદ્ગલાન્ । સર્વકાલસ્ય સમયાન્, સર્વાલોકનભો-
ઽંશકાન્ ॥ ૨૦૩ ॥ પુનસ્ત્રિવર્ગિતે જાત-રાશૌ તસ્મિન્ વિનિશ્ચિપે-
ત્ । પર્યાયાન્ કેવલજ્ઞાન-દર્શનાનામનન્તકાન્ ॥ ૨૦૪ ॥ અન-
ન્તાઽનન્તમુત્કૃષ્ટં, ભવેદેવંકૃતે સતિ । મેયાઽભાવાદસ્ય મધ્યે-નૈવ
વ્યવહૃતિઃ પુનઃ ॥ ૨૦૫ ॥ (કર્મગ્રન્થિકવિચારભેદ)

અર્થ—૧ સર્વ અભિપ્રાય સિદ્ધાંતને અનુસરીને કહ્યો. અને હવે કર્મગ્રંથકર્તાઓ
નો જે મત છે તે અહિં વિસ્તાર પૂર્વક કહેવાય છે. ॥ ૧૮૨ ॥ તે આ પ્રમાણે—સમ્ભવી
બે સંખ્યાનો જે ગુણાકાર તે વર્ગ કહેવાય. એજ વર્ગનું લક્ષણ છે. જેમ ૫ નો વર્ગ
કરતાં (૫+૫-) ૨૫ થાય. ॥ ૧૮૩ ॥ હવે અહિં જઘં ૦ યુક્ત અસંખ્યાત
સુધી તો સિદ્ધાંતકાર અને કર્મગ્રંથકાર બંનેનો મત તુલ્ય છે અને ત્યાંથી
આગળ જે કંઈ તફાવત છે તે દર્શાવાય છે. તે આ પ્રમાણે— ॥ ૧૮૪ ॥

૧ સિદ્ધાન્તકાર અને કર્મગ્રંથકાર બંનેના મત પ્રમાણે સંખ્યાની તુલ્યતા
જં ૦ યુ ૦ અસં ૦ સુધી છે, અને ત્યાગવાદ મં ૦ યુ ૦ અસં ૦ થી ચલ્લેના મત પ્રમાણે
સંખ્યાની પ્રાયઃ તુલ્યતા રહેતી નથી. ઘણે સ્થાને પ્રરૂપણાની તુલ્યતા આવે છે,
માત્ર ૪ સ્થાને પ્રરૂપણા શેઠ પહે છે. તે આગળ સ્ફુટનોટમાં દર્શાવેલ છે.

जघन्य युक्त असंख्यातयी आरंभीने उत्कृष्ट युक्त असंख्यात मुक्ती (मध्य
गत संख्याओं) मध्यम युक्त असंख्यात कहेवाय, हवे उ० युक्त असंख्यात
केवी रीते थाय ? ते कहेवाय छे.—॥ १८५ ॥ जघ० यु० असं० नो वर्ग करी ?
बाद करतो उत्कृष्ट युक्त असंख्यात थाय, एम श्री सर्वज्ञोए कहेलुं छे. ॥
१८६ ॥ अने ते उ० यु० असं० मां १ अधिक मेलवतां जघन्य असं० असं०
थाय. ए ज० असं० असं० थी आगळ अने उ० असं० असं० थी अर्वाक (नी-
चे) मध्यम असं० असं० कहेवाय. हवे उ० असं० असं० कहेवाय छे. ॥ १८७ ॥
जे जघ० असं० असं० छे तेनो त्रण वखन वर्ग करी आ आगळ कहेवाती ?
क्षेपववा योग्य (मेलववा योग्य) वस्तुओ वडे मिश्रण करवी (एकत्र करवी.)
॥ १८८ ॥ ते १० वस्तुओ आ प्रमाणे—ज्ञानावरणकर्मेनी ३० कोटाकोटि उत्कृष्ट
स्थिति अने जघन्य अन्तर्मुहूर्त प्रमाण स्थिति जाणवी. ॥ १८९ ॥ ए जघ० अ-
ने उत्कृ० स्थितियोनी वखेनी असंख्याती मध्यम स्थितियो छे अने सर्वे स्थि-
तियोना बंध हेतुभूत अध्यवसायो पण प्रत्येकना असंख्य असंख्य छे. ॥ १९० ॥
ए प्रमाणे बीजां कर्मोना पण अध्यवसायो, ते सर्व मळीने असंख्य लोकाकाशना
जेठला प्रवेश होय तेठला प्रमाणना छे. ॥ १९१ ॥ तथा जघन्य मध्यम इत्यादि
भेदवाळा अनुभाग एटले कर्मना रस भेद ते पण निश्चयथी असंख्य लोकाकाशना
प्रदेश जेठला छे ॥ १९२ ॥ अने तेथी लोकाकाशना—धर्मास्तिकायना—अधर्मास्तिका-
यना अने एक जीवना जे (सरस्वी संख्याए असंख्य असंख्य) प्रदेशो तथा
स्थितिबंध अने अनुभाग बंधना हेतुभूत अध्यवसायस्थानो, ॥ १९३ ॥ मन व-
चन अने काययोगना निर्विभाज्य विभागो (एटले सर्व योगाणुओ), काळ
चक्रना समयो (एटले २० को० को० सागरोपमनी समय संख्या), प्रत्येक
शरीरी जीवोनी संख्या (एटले साधारण वनस्पति अने सिद्ध सिवायना सर्व
जीवो, ॥ १९४ ॥ तथा साधारण वनस्पतिना शरीर रूप असंख्य निगोदो (ए-
टले अनंतकाय जीवनां सर्व शरीरो), ए दशे असंख्याती वस्तुने प्रथम त्रणवार

१ जेम ५ नो त्रण वखत वर्ग करतो ($५ \times ५ = २५$, $२५ \times २५ = ६२५$,
 $६२५ \times ६२५ = ३९०६२५$) ३९०६२५ आवे प रीते.

१ १ लोकाकाशना प्रदेश, २ धर्मास्तिकायना प्रदेश, ३ अधर्मास्तिका-
यना प्रदेश, ४ एकजीवना प्रदेश. ५ स्थितिवन्धना अध्यवसायो, ६ रसव-
न्धना अध्यवसायो, ७ योगाणुओ. ८ एक काळचक्रना समयो, ९ प्रत्येक शरी-
रीजीवो, १० निगोद, १० प्रक्षेप्यवस्तुओ.

વર્ગ કરેલા જઘં અસંં અસંંમાં મેઢવી. ॥ ૧૯૬ ॥ ઢી મેઢવીને પળ તેનો પુનઃ
ત્રણવાર વર્ગ કરવો, એ પ્રમાણે કર્યે છે તે સંખ્યા આવે તેમાંથી એક બાદ કરી
તો ઉત્કૃષ્ટ અસંં અસંં થાય, ॥ ૧૯૬ ॥ પુનઃ એ ૩૦ અસંં અસંંમાં એક
મેઢવતાં જઘં પ્રત્યેક અનંત થાય, અને જઘં ૩૦ અનંતની ગણતર ને ૩૦
પ્રં અનંતની નીચે સર્વ મધ્યમ પ્રત્યેક અનંત થાય ॥ ૧૯૭ ॥ તથા પૂર્વવત્
જઘં પ્રત્યેક અનંતનો અભ્યાસ ગુણાકાર કરી એક કરી કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્ર-
ત્યેક અનંત થાય ॥ ૧૯૮ ॥ પુનઃ તેમાં એક પ્રક્ષેપ કર્યે છે તે જઘં યુક્ત
અનંત થાય, આ જં યું અનંત જેટલાજ અભવ્યજીવો છે. પુનઃ જં યું અ-
નંતથી આગળ ૩૦ યું અનંતથી નીચેની સર્વ સંખ્યા મધ્યમ યુક્ત અનંત
કહેવાય ॥ ૧૯૯ ॥ તથા જઘં યુક્ત અનંતનો વર્ગ કરી ૧ કરી કરતાં ઉત્કૃ-
ષ્ટ યુક્ત અનંત થાય એમ પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે, ॥ ૨૦૦ ॥ પુનઃ એ ૩૦ યું
અનંતમાં ૧ અધિક મેઢવતાં જઘન્ય અનંતાનંત થાય, અને પૂર્વની પેઠે ૩૦
અનંતાનંત સુધીની (ઢવીની) સંખ્યાઓ સર્વ મધ્યમ અનંતાનંત ગણાય,
॥ ૨૦૧ ॥ પુનઃ જઘં અનંતાનંતનો ત્રણવાર વર્ગ કરવો ત્યારબાદ તેમાં આ
આગળ કહેવાતા ૬ પદાર્થો મેઢવતા ॥ ૨૦૨ ॥ તે ૬ પદાર્થો આ પ્રમાણે—૧ ચ-
તુષ્પતિ—૨ નિગોદના સર્વજીવ—૩ સર્વસિદ્ધ—૪ સર્વપુદ્ગલ—૫ સર્વકાલના સ-
મય (ત્રણે કાલના સમય)— અને ૬ સર્વઅલોકાકાશના પ્રદેશ (એ ૬ પ-
દાર્થો, મેઢવીને ॥ ૨૦૩ ॥ પુનઃ ત્રણવાર વર્ગ કર્યે છે તે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય તે
સંખ્યામાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનના અનંતપર્યાય મેઢવતા ॥ ૨૦૪ ॥ એ પ્ર-
માણે કર્યે છે તે ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત થાય, પરંતુ આ ૩૦ અનંતાનંતમાં (ઢે)
કોઈપણ માપી શકાય એવો પદાર્થ નહિ હોવાથી એનો વ્યવહાર પ્રવર્તતો
નેથી. ॥ ૨૦૫ ॥ (મતમેદ નિઃસ્પન્દ અનંતકપ્રયોજનવિચાર)

- ૧ અહિં પ્રદર્શનાનો સંકાચત માત્ર ચાર ટેકાણેજ આવ્યાં છે તે આ પ્રમાણે—
૧ ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત— નિઃજ્ઞાનને મતે જં યું અસંં ના અભ્યાસ ગુણા-
કારમાંથી એક કરી કરવાથી થાય છે, અને કાર્મમન્યિકમતે જં યું અસંં
ના વર્ગમાં ૧ કરી કરવાથી થાય છે.
૨ ઉત્કૃષ્ટ અસંં અસંં— નિઃજ્ઞાનને મતે જઘં અસંં અસંં ના અભ્યાસ ગુણા-
કારમાંથી ૧ કરી કરવાથી થાય છે, અને કાર્મમન્યિકમતે જઘં અસંં અસંં
નો ત્રણવાર વર્ગ કરી પૂર્વોક્ત ૧૦ અસંખ્યાત વસ્તુઓ મેઢવી પુનઃ ત્રણવાર
વર્ગ કરી એક કરી કરવાથી થાય છે.

॥ અનન્તના ભેદનિગમન તથા પ્રયોજન ॥

एवं च नवधाऽनन्तं, कर्मग्रन्थमते भवेत् । भवत्यष्टविधं किञ्च
सिद्धान्ताश्रयिणां मते ॥ २०६ ॥ सर्वेषां रूपमेकैक-मेषां ज्येष्ठ-
कनीयसाम् । मध्यमानां तु रूपाणि, भवन्ति बहुधा किल ॥
२०७ ॥ संख्यातभेदं संख्यात-मसंख्यातविधं पुनः । असंख्यात-
मनन्तं चा-ऽनन्तभेदं प्रकीर्तितम् ॥ २०८ ॥ प्रयोजनं त्वेतेषां ॥ अ-
भविअ चउत्थणन्ते, पज्जંમि सम्माइपरिवडिअसिद्धो । सेसा
अछमणन्ते, पज्जथूलवणाइ वावीसं ॥ २०९ ॥ (सा० ૨૦) (અમ-

૧ ઉત્કૃષ્ટ યુક્તઅનન્ત—સિદ્ધાંતને મતે જઘં યુ० અનન્તના અભ્યાસમાંથી
૧ કમી કરવાથી થાય છે. અને કર્મગ્રન્થમતે જઘં યુ० અનન્તના વર્ગમાં ૧
કમી કરવાથી થાય છે.

૪ ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્ત—સિદ્ધાંતને મતે આ ૩૦ અને ૦ અને ૦ છે જ નહિ,
અને કર્મગ્રન્થમતે જઘં અને ૦ અને ૦ નો ગ્રણવાર વર્ગ કરી અનન્તસંખ્યાવાળા
૬ પદાર્થો મેલથી પુનઃ ગ્રણવાર વર્ગ કરી કેષલત્રિકના પર્યાય મેલવવાથી
૩૦ અને ૦ અને ૦ થાય છે, પરન્તુ મેય પદાર્થના અભાવે પનો વ્યવહાર તથા
(અહિં ઘનને મતની દૃષ્ટિ અપેક્ષાપૂર્વક હોવાથી અધિકૃત સમજાય છે.)
પુનઃ સંખ્યાની તુલ્યતા જઘં યુ० અસં० સુધોજ રહી છે. અને મધ્યં યુ० અ-
મં થી સંખ્યા ચલ્લાતી ચાલી છે.

૧ શ્રી પન્નવળાગીમાં ૯૮ ચોલના મહારૂપબહુત્વમાં સમ્યક્ત્વપતિતનો
સાથેજ સિદ્ધો ગણાયા છે તથા આગલ આઠમા અનન્તની ધાર્વીસ વસ્તુઓમાં
સિદ્ધ ગણ્યા નથી. પણ અનેક કારણોથી અનેક આચાર્યોના અભિપ્રાયે સમ્ય-
ક્ત્વથી પહેલાં અને સિદ્ધપરમાત્મા પાંચમે અનન્તે વર્ણવ્યા છે, ચઢી કેટલાક
વિચારકો અતીત અનાદિ અનન્ત પુદ્ગલપરાવર્તરૂપ આઠમા અનન્તપ્રમાણ કા-
લથી મુક્તિમાર્ગે વહેતો હોવાથી કદાચ જગન્નથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી
છમાસનો વિરહકાલ ગણીય અને તે વિરહકાલ વાદ કરતાં પણ તે અનન્ત-
કાલમાં જઘન્યથી એક સમયે એક અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ જીવોની મુ-
ક્તિ ગણતાં તથા વર્ગણાનું રહસ્ય વિચારતાં પણ આઠમા અનન્તપ્રમાણ પણ
સિદ્ધોનો સમ્ભવ થયો જોઈપડેમ કહે છે. તદ્વ કેષલિ જાણે. વાસ્તવિક રીતે એક
નિગોદનો અનન્તનો ભાગ, અને અભવ્યથી અનન્તગુણાગ્રીથી સિદ્ધ થયેલા છે.

વ્યાશ્વતુર્થેऽનન્તે, પञ્ચમે સમ્યક્ત્વાદિપરિપતિતસિદ્ધાઃ ॥ શેષા અ-
ષ્ટમેऽનન્તે પર્યાપ્તસ્થૂલવનાદયો દ્વાવિંશતિઃ॥૨૦૯॥) તેચામી ॥ વા-
યરપજ્જત્તવણા ૧, વાયરપજ્જ ૨ અપજ્જવાયરવણા ય ૩ । વાયર અપજ્જ
૪ વાયર ૫, સુહુમાપજ્જવણ ૬ સુહુમઅપજ્જા ૭ ॥૨૧૦॥ સુહુમવણા પ-
જ્જત્તા ૮, પજ્જસુહુમા ૯ સુહુમ ૧૦ ભવ્વ ૧૧ ય નિગોયા ૧૨ । વણ ૧૩
एगिंदिय ૧૪ તિરિયા ૧૫, મિચ્છદિદ્ધી ૧૬ અવિરયા ૧૭ ય ॥૨૧૧॥
સકસાદ્દણો ૧૮ ચ છડમા, ૧૯ સજોગિ ૨૦ સંસારિ ૨૧ સઘ્વજીવા ૨૨
ય । જહ સંભવમઘ્મહિયા, વાવીસં અઠમેऽણંતે ॥૨૧૨॥ (સા ૦૨૧)
(વાદરપર્યાપ્તવનાઃ વાદરપર્યાપ્તા અપર્યાપ્તવાદરવનાશ્ચ ॥ વા-
દરાપર્યાપ્તાઃ વાદરાઃ સૂક્ષ્માઃ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તવનાઃ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તાઃ
॥૨૧૦॥ સૂક્ષ્મવનાઃ પર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્તસૂક્ષ્માઃ ભવ્યાશ્ચ નિગોદાઃ ॥
વના એકેન્દ્રિયાસ્તિર્યઞ્ચઃ મિથ્યાદૃષ્ટયોઽવિરતાશ્ચ ॥૨૧૧॥ સકષાયિ-
ણશ્ચ છદ્મસ્થા સયોગિનઃ સંસારિણઃ સર્વજીવાશ્ચ ॥ યથાસંભવમ-
ભ્યધિકા દ્વાવિંશતિરષ્ટમેऽનન્તે ॥૨૧૨॥) ઇત્યાદિ યથાસ્થાનં જ્ઞેયમ્ ॥

इत्यंगुलादिप्रकृतोपयोगि-मानं मयाप्तोक्तिमपेक्ष्य दृढधम् ।
अथो यथास्थानमिदं नियोज्यं, कोशस्थितं द्रव्यमिवागमज्ञैः॥२१३॥

અર્થ--૧ પ્રમાણે કર્મગ્રન્થને મતે ૯ પ્રકારનું અનન્ત છે, અને સિદ્ધાંતકારને મતે ૮
પ્રકારનું છે ॥ ૨૦૬ ॥ ૧ ૨૧ પ્રકારમાં ઉત્કુલ્લ અને જગમ્યની સંખ્યા એકેક
પ્રકારની છે, અને મધ્યમની સંખ્યાઓ નિશ્ચય અનેક પ્રકારની છે (કારણકે
૧૬ અધિક કે અધિક ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે મધ્યમ ભેદ હોય છે.) ॥ ૨૦૭ ॥
(અથવા મૂળ ઘણમેદ [સંખ્ય-અસં-ને અનન્ત] ને આશ્રયિ વિચારતાં)
સંખ્યાત સંખ્યાત પ્રકારનું છે, અસંખ્યાત અસંખ્ય પ્રકારનું, અને અનન્ત તે અનન્ત
પ્રકારનું કહેલું છે. ॥૨૦૮॥ (આટલે સુધી સંખ્યાતાદિના સ્વરૂપનો વિચાર કર્યો)

अथ अनन्तानो उपयोग—ए अनन्तानो उपयोग आ प्रमाणे छे—अभव्य
जीवो बोधे अनन्ते (ज० यु० अनन्त जेटला) छे, सम्यक्त्वादिकधी
(४ थी ११ या गुणस्थान सुधीधी पतित थयेला) जीवो અને સંદેસિદ્ધ ૧ કે

पांचमे अनन्ते (म० यु० अनन्त जेटळा) છે, અને શેષ પર્યાપ્તિવાદર વનસ્પત્યાદિ ૨૨ વસ્તુ [જીવો] આઠમે અનન્તે (મ० અનન્તાનન્ત પ્રમાણ) છે. ॥૨૦૯॥ તે ૨૨ વસ્તુઓ આ પ્રમાણે? વાદરપર્યાપ્તિવનસ્પતિ-૨ વાદરપર્યાપ્તાજીવ-૩ અપર્યાપ્તિવાદરવનસ્પતિ-૪ વાદરઅપર્યાપ્તાજીવ-૫ સર્વ વાદરજીવ-૬ સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્તિ વનસ્પતિ-૭ સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્તા-૮ સૂક્ષ્મપર્યાપ્તિવનસ્પતિ-૯ પર્યાપ્તિસૂક્ષ્મજીવો-૧૦ સર્વ સૂક્ષ્મજીવો-૧૧ મધ્યજીવો-૧૨ નિગોદજીવો-૧૩ વનસ્પતિજીવો-૧૪ એકેન્દ્રિયજીવો-૧૫ તિર્ચીજીવો-૧૬ મિથ્યાદૃષ્ટિજીવો-૧૭ અવિરતજીવો-૧૮ સંસારીજીવો-૧૯ ક્ષયસ્થજીવો-૨૦ સયોગીજીવો-૨૧ સંસારીજીવો-અને ૨૨ સર્વજીવ. એ અનુક્રમે અધિક અધિક વાંચાવાથી પદાર્થ આઠમે અનન્તે છે. ॥૨૧૦-૧૧-૧૨॥ इत्यादि जे पदार्थ जे संख्यास्थाने वर्ततो होय ते पदार्थ ते संख्यास्थाने विचारवो. (अर्थात् आठमे अनन्ते आ २२ अ "पदार्थ છે એમ નથી કીજા પણ પુરૂષ કાલ વિગેરે છે. પણ જીવાપેક્ષા ૨૨ છે, તેમ જાણવું) એ પ્રમાણે ચાલુ વિષયને (પ્રન્યને) ઉપયોગી પણ અજુલાદિકર્તુ પ્રમાણ મેં સર્વજ્ઞના વચનને અનુસરીને કર્યું છે. તે આગમના જાણકારો (જીવે પક્ષે-કામના જાણનારાઓ) ભંડારમાં રહેલા દ્રવ્યની (ધનની) માફક યોગ્યસ્થાને જોડવું. ॥૨૧૩॥ (અનન્તમાં પ્રાપ્ત થતા જીવોના અરૂપવદ્વત્ત્વનો ધન્ય)

સંખ્યા	નામ	અરૂપવદ્વત્ત્વ	કારણ
૧	અમધ્ય	ચતુર્થ અનન્તે	જયન્મયુક્ત અનન્તપ્રમાણ હોવાથી.
૨	સમ્યન્વૃષ્ટિવાદિ પતિત	પાંચમા (અમ० અનં.)	અમધ્યથી અનન્તગુણ હોવાથી.
૩	સિદ્ધ	પાંચમા અનન્તે (તેથી અમ० ગુ०)	સમ્ય० પતિતથી અનન્તગુણ છે.)
૪	પર્યાપ્તિ વાં વનસ્પતિ	(તેથી અનં० ગુ० આઠમા અનન્તે	આઠમા અનન્તપ્રમાણ હોવાથી. (સિદ્ધો કરતા થક ગિગોદમાં પણ અનન્તગુણ જીવો છે.
૫	વાં પર્યાપ્તિ	તેથી વિશેષાધિક	વાં પર્યાં પુરૂષીકાયાદિ પ્રક્ષેપવાથી
૬	વાં અપ० વનં	તેથી અસં० ગુણ	પ્રત્યેક વાં નિગોદપર્યાંની નિમ્નાપ અસં० અસં० વાં અપ० નિગોદ હોવાથી.
૭	વાદર અપ०	તેથી વિશેષાધિક	વાં અપ० પુરૂષીકાયાદિનો પ્રક્ષેપ કરવાથી.
૮	વાદર	"	પર્યાં અપર્યાપ્તિ વસ્તુ વાદરના પ્રક્ષેપથી

૧	અવ૦સૂ૦ધન૦	તેથી અસં૦	વાદરથી સૂક્ષ્મ અવ૦ ધન૦ અસં૦ગુણ હોવાથી
૧૦	અવ૦ સૂક્ષ્મ	તેથી વિશેષાધિક	સૂ૦ અવ૦ પૃથ્વીકાયાદિનો પ્રક્ષેપ કરવાથી.
૧૧	સૂક્ષ્મ પર્વા૦ ધનરૂપતિ	તેથી સંકલ્પેયગુણ	પ્રજ્ઞા૦મિત્રાચે સૂક્ષ્મમાં એકેક અવ૦ ની નિભાવ સંકલ્પાનપર્વા૦ની ઉત્પત્તિ હોવાથી (આચ્છાદ્યુત્તિ અભિમાચે અસંકલ્પાતની ઉત્પત્તિ કહી છે)
૧૨	પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ	તેથી વિશેષાધિક	પર્વા૦ સૂ૦ પૃથ્વીકાયાદિનો પ્રક્ષેપ કરવાથી
૧૩	સૂક્ષ્મ	"	અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયાદિનો પ્રક્ષેપ કરવાથી
૧૪	અવ્ય	"	સોધા અનંત જોડતા અરૂપ અમલ્યો સિવાય સર્વે મલ્ય હોવાથી.
૧૫	નિર્ગોદ જીવ	"	નિર્ગોદાન્તર્ગત અમલ્યજીવરાશિનો પણ પ્રક્ષેપ કરવાથી.
૧૬	ધનરૂપતિ	"	પ્રત્યેક ધનરૂપતિનો પણ પ્રક્ષેપ કરવાથી.
૧૭	પંચેન્દ્રિય	"	વા૦ અને સૂ૦ બન્ને પૃથ્વીકાયાદિનો પ્ર૦ કરવાથી
૧૮	તિર્યંક	"	પર્વા૦અપર્વા૦ દ્વીન્દ્રિયાદિત્રસ તિર્યંચોનો પ્રક્ષેપ કરવાથી.
૧૯	મિથ્યાબુદ્ધિ	"	અરૂપતિર્યંક પંચેન્દ્રિયો જે સમ્યગ્બુદ્ધિઆદિ છે તે વાદ કરી ચારેગતિના મિથ્યા૦ઓ ગણવાથી
૨૦	અધિરત	"	અધિરત સમ્યગ્બુદ્ધિઓનો પ્રક્ષેપ કરવાથી
૨૧	સકલાથી	"	દેશધિરતાદિકનો (૫ થી ૧૦ ગુણ સ્થા૦ સુધીનો) પ્રક્ષેપ કરવાથી
૨૨	કલ્પસ્થ	"	ઉપશાન્તમોહી ૩૦ ૫૪ અને ક્ષીણમોહી ૩૦ ૧૦૮ નો પ્રક્ષેપ કરવાથી.
૨૩	સયોગી	"	સયોગી કેવલિ જઘ૦ ૨ ક્રોડ ઉત્ક૦ ૯ ક્રોડ નોપ્રક્ષેપ કરવાથી
૨૪	સંસારી	"	અયોગિકેવલિ ૩૦ ૧૦૮નો પ્રક્ષેપ કરવાથી.
૨૫	સર્વજીવ	"	પૂર્વોક્ત ૩ નંબરની સંકલ્પાવાજ્ઞા સિદ્ધાન્તો પણ પ્રક્ષેપ કરવાથી.

॥ सर्गनु अन्तिम निगमन ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्ति-कीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रांतिष-
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपास्वात्मजः ।

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे,

सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभगः पूर्णः सुखेनादिमः ॥ ११४ ॥

॥ लोकप्रकाशे प्रथमः सर्गः समाप्तः ॥

अर्थ-विश्वमां आश्चर्य उपजावे एवी कीर्तिवाळा श्री कीर्तिविजयउपाध्यायना
शिष्य अने राजश्रीना (संसारीपणापां राजश्री नामनी माताना) पुत्र तथा
श्री तेजपाल (संसारी पिता) ना पुत्र विनय (विनयविजयजि उपा०)
जे काव्य विस्तारता हवा (रचना हवा) निश्चित (निश्चल) एवा जगतना तत्त्व-पदार्थने
प्रगट करवामां दीपक सरखा एवा ते काव्यमां साररूप झरेला अर्थना समुदाय
बंदे करीने सौभाग्यवाळो आ प्रथम सर्ग सुखे करीने समाप्त ययो. ॥ २१४ ॥

(सिद्धान्त मते संख्यातावि २० भेद)

- १ जघ० सं २ (एक गणतरीपां नथी)
- २ मध्यम संख्या०-१ थी १ न्यून उ० संख्यातसुधी.
- ३ उ० सं०-एक न्यून सर्व सरसय प्रमाण. (चार प्याळाना दृष्टान्तोक्त)
- ४ जघ० प्रत्ये० असं०-सर्व सरसय प्रमाण.
- ५ मध्यम प्र० असं०-१ अधिक सर्व सर्पवथी १ न्यून उ० प्र० असं० सुधी.
- ६ उ० प्र० असं०-१ न्यून जघ० यु० असं० प्रमाण.*
- ७ जघ० युक्त असं०-सर्पपराशि अभ्यास प्रमाण. (१ आवलिकाना समय)
- ८ मध्य० यु० असं०-सुगम हे. (जघन्यथी एकाधिक उत्कृष्टथी एक न्यून)
- ९ उ० यु० असं०-१ न्यून उ० असं० असं० प्रमाण.
- १० ज० असं० असं०-ज० यु० असं० ना राशिअभ्यास प्रमाण.
- ११ मध्यम असं० असं०-सुगम हे. (ज० थी १ अधि० उ० थी १ न्यून)

* अहि उत्कृष्ट भेद कहेवानी अनुक्रम शास्त्रीक रीतशी भिन्न रीते कळो
हे परन्तु संख्यामां तकावत नथी.

- १ उ० असं० असं०-१ न्यून ज० प्र० अनंतप्रमाण.
 - १ जघ० प्र० अनंत-ज० असं० असं० ना राशिअभ्यास प्रमाण.
 - २ मध्यम० प्र० अनंत-सुगम छे. (ज० यी १ अधि० उ० यी १ न्यून)
 - ३ उ०-प्र० अनंत-१ न्यून ज० यु० अनंत प्रमाण.
 - ४ ज० यु० अनंत-ज० प्र० अनंतना राशिअभ्यास प्रमाण. [अभ्यजीवसंख्या]
 - ५ म० यु० अनंत-सुगम छे. [सम्यक्त्वादिपत्ति, सिद्धसंख्या]
 - ६ उ० यु० अनंत-१ न्यून ज० अनंतानंत प्रमाण.
 - ७ ज० अनंतानंत-ज० यु० अनंतना राशिअभ्यास प्रमाण.
 - ८ मध्यम अनंतानंत-सुगम छे. [२२ पदार्थ[जीव]संख्या]
- ॥ सिद्धान्तमते ९ सु० अनंत नथी. ॥

॥ कर्मग्रंथमते संख्यातादि २१ भेद ॥

- १ जघ० सं०-२
- २ मध्यम सं०-१ यी १ न्यून उ० सं० सुधी.
- ३ उ० सं०-१ न्यून सर्व सर्वप्रमाण.
- १ ज० प्र० असं०-सर्व सरसव प्रमाण.
- २ म० प्र० असं०-सुगम छे.
- ३ उ० प्र० अ० सं०-१ न्यून जघ० यु० असं० प्रमाण.
- ४ जघ० यु० असं०-सर्व सरसवना राशिअभ्यास प्रमाण.
- ५ मध्यम यु० असं०-सुगम छे. (अहिंसी कर्मग्रंथाभिप्राय भिन्न पडे छे.)
- ६ उ० यु० असं०-१ न्यून ज० असं० असं० प्रमाण.
- ७ ज० असं० असं०-ज० यु० असं० ना वर्ग प्रमाण.
- ८ मध्य० असं० असं०-सुगम छे.
- ९ उ० असं० असं०-१ न्यून ज० प्र० अनंत प्रमाण.
- १ ज० प्र० अनंत-जघ० असं० असं० नो त्रिवर्ग करी पूर्वोक्त १० वस्तुनां असंख्यात प्रक्षेपी पुनः त्रिवर्ग करवा प्रमाण.
- २ म० प्र० अनंत-सुगम छे.
- ३ उ० प्र० अनंत-ज० यु० अनंतमां १ न्यून.
- ४ ज० यु० अनंत-ज० प्र० अनंतना राशिअभ्यास प्रमाण. (अभ्यजीवप्रमाण.)
- ५ म० यु० अनंत-सुगम छे. [सम्यक्त्वादिपत्ति, सिद्धो]

६ उ० यु० अनंत--? न्यून ज० अनंतानंत तुल्य.

७ ज० अनंतानंत--ज० यु० अनंतता वर्ग प्रमाण.

८ म० अनंतानंत-सुगम छे, [२२ जीव संख्या]

९ उ० अनंतानंत-ज० अनंतानंतनो त्रिवर्ग करी ६ वस्तुनां अनंत प्रक्षेपवा प्रमाण.

॥ संख्यातादिकमां प्राप्तभाव ॥

जघ० युक्त असं०-एक आवलिकाना समय.

जघ० युक्त अनंत-अभव्य जीव.

मध्यम युक्त अनंत-सम्यक्त्वादिपतित जीवो, अने सर्व सिद्ध.

मध्यम अनंतानंत--? बादरपर्याप्त वनस्पति, २ बादर पर्याप्त, ३ अपर्याप्त बादर वनस्पति, ४ बादर अपर्याप्त, ५ बादर, ६ सूक्ष्म अपर्याप्त वनस्पति, ७ सूक्ष्म अपर्याप्त, ८ सूक्ष्मपर्याप्त वनस्पति, ९ पर्याप्त सूक्ष्म, १० सूक्ष्म, ११ भव्य, १२ निगोद, १३ वनस्पति, १४ एकेन्द्रिय, १५ निर्यच, १६ मिथ्या-दृष्टि, १७ अविरत, १८ सकषायी, १९ छद्मस्थ, २० सयोगी, २१ संसारी, २२ सर्व जीव.

स्वप्रतिबोधिताकञ्चरनृपपदतार्हिता--अनादिमंसिद्धधीजैनसत्ताकश्रीश-
कुञ्ज्यादितीर्थस्वायत्तीकरणस्फुरन्मान-जगद्गुरुविरुद्धभारकमहाप्रभावतपागच्छा-
चार्यश्रीविजयहीरसूरीश्वरशिष्यमहोपाध्यायश्रीकीर्तिविजयगणिविनेया-
वतंस-अनेकग्रन्थसन्दर्भलब्धयशोभवलीकृतदिलुप्यंदलमहोपाध्यायश्रीविनयवि-
जयगणिविरचितशास्त्रसन्दोहोपनिषद्भूत--निखिलतत्त्वप्रकाशनप्रदीप-लोकप्र-
काशग्रन्थप्रथमविभागद्रव्यलोकप्रकाशो यन्त्रचित्रालंकृतभाषानुवादविभूषि-
तः प्रथम सर्गः समाप्तः ॥

सर्गनिष्कर्ष, १ अंगुलथीजनरज्जु-पल्याब्धिनिरूपणानि गुणाकारः ॥

विषयसूची । भागादृतिसंख्येया-संख्यातान्तानि चादिमे सर्गे ॥ १ ॥

*जगद्गुरुविरुद्ध तथा करमानना पुरावा मोवा होय तो जूओ हीर
सौभाग्य, विजयप्रशस्ति विनेरे प्रायः समानकालीन ग्रन्थो, असल परवानाओ
पण शेठ, आणन्दजी कल्याणजीना अचल ओपदे मौजुद छे.

॥ अथ द्वितीयः सर्गः ॥

પ્રથમ સર્ગમાં સર્વ ગ્રંથોપયોગિ અંગુલાદિ--યોજનાદિ--પદ્યોપમાદિ--સંખ્યા-
તાદિનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું, હવે અન્યનું વાચ્ય જે લોકસ્વરૂપ, લોકના
દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ માવ મેદો, તદન્તર્ગત દ્રવ્યલોક-વાચ્ય પદ્ધત્યમેદો--અસ્તિકાય-
ના પ્રકારો તથા તેનું વિસ્તાર વર્ણન અને છેવટે જીવાસ્તિકાયના મેદરૂપ મહા મં-
ગલમય સિદ્ધજીવનું દ્વાર--પ્રતિદ્વારો સહિત વિસ્તારથી આ સર્ગમાં વર્ણન કરાય છે.

स्तुमः शङ्खेश्वरं पार्श्व, मध्यलोके प्रतिष्ठितम् । देहली-
दीपकन्यायाद्, भुवनत्रयदीपकम् ॥ १ ॥ प्रस्तूयतेऽथ प्रकृतं, स्वरू-
पं लोकगोचरम् । द्रव्यतः क्षेत्रतः काल-भावतस्तच्चतुर्विधम् ॥ २ ॥
एकः पञ्चास्तिकायात्मा, द्रव्यतो लोक इष्यते । योजनानामसं-
ख्येयाः, कोटयः क्षेत्रतोऽभितः ॥ ३ ॥ कालतोऽभूच्च भाव्यस्ति, भा-
वतोऽनन्तपर्यवः । लोकशब्दप्रख्याप्ति-कायस्थगुणपर्यवैः ॥ ४ ॥

અર્થ—ઘરના ઉપરામાં રહેલો દીપક જેમ ઘરની બહારના માગમાં તથા આ-
લા ઘરમાં પ્રકાશ કરે છે તેમ 'દેહલીદીપક' ન્યાયથી મધ્યલોકમાં રહ્યા છતાં
અને ભુવનમાં પ્રકાશ કરનાર શ્રી શંકેશ્વરપાર્શ્વનાથની સ્તવના કરીએ
છીએ ॥ ૧ ॥ હવે કહેવા માંહેલું લોક સંબંધિ સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહેવાય છે, તે
લોકસ્વરૂપ દ્રવ્યથી-ક્ષેત્રથી-કાલથી-અને માવથી એમ ચાર પ્રકારનું છે.
॥ ૨ ॥ ત્યાં પચ્ચાસ્તિકાયરૂપ લોક તે દ્રવ્યલોક, દ્રવ્યથી એક છે. ક્ષેત્રથી

૧ શ્રીશંકેશ્વર પાર્શ્વનાથ મનમોહન મનોહર ચંદ્ર વડીયાર દેશમાં શ્રી-
શંકેશ્વર નામમાં વિદ્યમાન છે. જિનપ્રતિમા અને સાક્ષાત્ જિનનું સમાનપણું
છે તે સંબંધી તથા શ્રીશંકેશ્વરપાર્શ્વનાથ સંબંધી અપૂર્વ વર્ણન પ્રથમ સર્ગના
મંગલાચરણમાં વિસ્તારથી આપનામાં આવ્યું છે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

सर्व दिशाए असंख्य क्रोड योजन जेटलो છે, ॥ ૩ ॥ કાલથી પ્રથમ હતો-આ-ગલ રહેવાનો છે-અને વર્તમાનમાં છે, અને ભાવથી લોકે શબ્દવદે પ્રરૂપવાયોમ્ય અસ્તિકાયમાં રહેલા ગુણ અને પર્યાયો વહે અનંત પર્યાય યુક્ત છે. ॥ ૪ ॥

अथवा ॥ जीवाऽजीवस्वरूपाणि, नित्याऽनित्यस्त्ववन्ति च । द्र-
व्याणि षट् प्रतीतानि, द्रव्यलोकः स उच्यते ॥ ५ ॥ तथोक्तं स्था-
नाद्भवत्तौ ॥ जीवमजीवं रूढम-रूढिं सपणसमप्पणसे अ । जाणाहि
दठवल्लोगं, निच्चमनिच्चं च जं दठवं ॥ ६ ॥ (सा० २२) (जीवा अजीवा
रूपिणोऽरूपिणः सप्रदेशा अप्रदेशाश्च ॥ जानीहि द्रव्यलोकं नि-
त्यमनिर्यं च यद्द्रव्यम् ॥ ६ ॥ भग० वृ० श० ११-उ० १० पत्र ५२३)
ये संस्थानविशेषेण, तिर्यगूर्ध्वमधःस्थिताः । आकाशस्य प्रदेशास्तं,
क्षेत्रलोकं जिना जगुः ॥ ७ ॥ समयावलिकादिश्च, काललोको जि-
नैः स्मृतः । भावलोकस्तु विज्ञेयो, भावा औदयिकादयः ॥ ८ ॥
यदाहुः ॥ उदर्दए उवसमिए, खइए अ तहा खउवसमिए अ । परि-
णामसन्निवाए, ठठिवहो भावलोज्जति ॥ ९ ॥ इति स्थानाद्भवत्तौ ॥
[सा० २३] [औदयिक औपशमिकः क्षायिकश्च तथा क्षायोपशमि-
कश्च ॥ पारिणामिकः सान्निपातिकश्च षड्विधो भावलोक इति
॥ ९ ॥] तत्र प्रथमतो द्रव्य-लोकः किञ्चिद्वितन्यते । मया श्रीकी
र्त्तिविजय-प्रसादप्राप्तबुद्धिना ॥ १० ॥ (द्रव्यादि ४ लोकस्वरूप)

अर्थ-અથવા જીવ અને અજીવ સ્વરૂપવાઝાં તથા નિત્ય અને અનિત્ય એવાં પ-સિદ્ધ છે ૬ દ્રવ્ય તેજ દ્રવ્યલોક કહેવાય છે. ॥ ૫ ॥

૧ પાંચ અસ્તિકાય (જીવ-ધર્મા-અધર્મા-આકા-પુદ્ગલ) ના સમુ-દાયપણે “ લોક ” પદી સંજ્ઞા છે તે પાંચ અસ્તિકાયના જે ગુણપર્યાય તે લો-કના ગુણપર્યાય કહેવાય માટે “ લોકશબ્દવદે પ્રરૂપવા યોગ્ય इत्यादि ” કહ્યું છે.

૨ અર્થ અથવા શબ્દથી દ્રવ્યાદિ ચારે લોકનો અર્થ વીજે પ્રકારે દર્શાવાય છે.

શ્રીઠાળાંગજીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“જીવ અને અજીવ, રૂપી અને અરૂપી, સપ્રદેશી અને અપ્રદેશી, તથા નિત્ય અને અનિત્ય એવાં જે ૬ દ્રવ્ય તેજ દ્રવ્યલોક જાણવો. ” ॥ ૬ ॥

અલ્પક સંસ્થાનવડે (પટલે વત્તને આકારે અક્ષર કેહે હાથ વડે જામો પેરી લખા રહેલા મનુષ્યને આકારે-વૈરાટ આકારે-અથવા ત્રૈશાસ્ત્ર સંસ્થાને) નિર્યકુ-ઝર્ધ્વ-અને અધોદિશામાં રહેલા જે આકાશના પ્રદેશો તેને જિનેશ્વરો ક્ષેત્રલોક કહે છે. ॥ ૭ ॥ જે સમય-ભાવલી (તથા મૂહૂર્તાદિ) વગેરે તે જિનેશ્વરો કાલ-લોક કહ્યો છે, અને ઔદયિકાદિ (૬) ભાવો તે ભાવલોક જાણવો. ॥૮॥

કહ્યું છે કે—“ ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક અને સાન્નિપાતિક એ ૬ પ્રકારનો ભાવલોક છે ” એમ શ્રી ઠાળાંગવૃત્તિમાં કહ્યું છે. ॥ ૯ ॥ ત્યાં શ્રીકીર્તિવિજયવાચક ગુરુની કૃપા પ્રાપ્ત થયેલી યુદ્ધિવાળો હું (વિનયવિજયજી) પ્રથમ દ્રવ્યલોકનું સ્વરૂપ કંઈક વિસ્તારથી કહું છું. ॥ ૧૦ ॥

દ્રવ્યલોક સ્વરૂપના વર્ણનમાં ૬ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ

ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિ--કાયાવાકાશ એવ ચ । જીવપુદ્ગલ-કાલાશ્ચ, ષડ્દ્રવ્યાણિ જિનાગમે ॥૧૧॥ ધર્માઽધર્માઞ્ચજીવારૂપાઃ, પુદ્ગલેન સમન્વિતાઃ । પચ્ચામો અસ્તિકાયાઃ સ્યુઃ, પ્રદેશપ્રકરાત્મકાઃ ॥૧૨॥ અનાગતસ્યાઽનુત્પત્તે--રૂપપદ્મસ્ય ચ નાશતઃ । પ્રદેશપ્રચયાઽ-ભાવાત્, કાલે નૈવાસ્તિકાયતા ॥૧૩॥ વિના જીવેન પચ્ચામી, અજી-વાઃ કથિતાઃ શ્રુતે । પુદ્ગલેન વિના ચામી, જિનૈરુક્તા અરૂપિણઃ ॥૧૪॥

અર્થ-ધર્માસ્તિકાય-અધર્માસ્તિકાય-આકાશાસ્તિકાય-જીવાસ્તિકાય-પુદ્ગલાસ્તિકાય-અને કાલ આ ૬ દ્રવ્ય (વિષયમાત્રપદાર્થ) શ્રી જિનેશ્વરના સિદ્ધાંતમાં કહ્યાં છે. ॥ ૧૧ ॥ ત્યાં ધર્મા-અધર્મા-આકા-જીવા-અને પુદ્ગલા-એ પાંચ પ્રદેશના સમૂહ રૂપ હોવાથી અસ્તિકાય કહેવાય છે, ॥૧૨॥ અને અવિદ્ય-કાળની ઉત્પત્તિ હજી થઈ નથી, અને ભૂતકાલ જે ઉત્પન્ન થઈ ગયેલો છે તે વિનાશ પામેલો છે, એ પ્રમાણે કાલને પ્રદેશનો સમૂહ નહિ હોવાથી કાલમાં અસ્તિકાયપણું

नधी. ॥ १३ ॥ तथा जीव सिवायनां ए पांचे द्रव्य सिद्धांतमां अजीव कहे-
ल छे, (अने जीव द्रव्यने जीव कहेल छे.) तथा पुद्गल सिवायनां ए पांचे
द्रव्य श्री जिनेश्वरो ए अरूपी कहेल छे ॥ १४ ॥ (अने पुद्गलने रूपी कहेल छे.)

॥ धर्मास्तिकाय-अधर्मास्तिकाय द्रव्यनुं स्वरूप ॥

धर्मास्तिकायं तत्राह, पञ्चधा परमेश्वरः । द्रव्यतः क्षेत्रतः काल-
भावाभ्यां गुणतस्तथा ॥ १५ ॥ द्रव्यतो द्रव्यमेकं स्यात्, क्षेत्रतो लो-
कसम्मितः । कालतः शाश्वतो यस्माद्-दभूद् भाव्यस्ति चानिशम्
॥ १६ ॥ वर्णरूपरसैर्गन्ध-स्पर्शैः शून्यश्च भावतः । गत्युपप्लवधर्म-
श्च, गुणतः स प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥ स्वभावतः सञ्चरतां, लोकेऽस्मिन्
पुद्गलात्मनाम् । पानीयमिव मीनानां, साहाय्यं कुरुते ह्यसौ ॥ १८ ॥
जीवानामेव चेष्टासु, गमनागमनादिषु । भाषामनोवचःकाय-यो-
गादिष्वेति हेतुताम् ॥ १९ ॥ अस्यासत्त्वादलोके हि, नास्मिन्पुद्गल-
योगतिः । लोकाऽलोकव्यवस्थापि, नाऽभावेऽस्योपपद्यते ॥ २० ॥

द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्धर्मभ्रातेव युग्मजः । स्यादधर्मास्ति-
कायोऽपि, गुणतः किन्तु भिद्यते ॥ २१ ॥ स्थित्युपप्लवधर्मकर्ता हि,
जीवपुद्गलयोरयम् । मीनानां स्थलवद् येना-लोके नासौ न त-
स्तिथिः ॥ २२ ॥ अयं निषदनस्थान-शयनालम्बनादिषु । प्र-
याति हेतुतां चित्त-स्थैर्यादिस्थिरतासु च ॥ २३ ॥ इदमर्थतो
भग० श० १३ उ० ४ मुद्रि० प० ६०८ (सा० २४) ॥ गतिस्थिति-
परिणामे, सत्येवैतौ सहायकौ । जीवादीनां न चेत्तेषां, प्रसज्येते
सदापि ते ॥ २४ ॥ (धर्मास्तिकायद्रव्यभेदविचार)

अर्थ-ए ६ द्रव्यमां धर्मास्तिकाय द्रव्य जीनेश्वरो ए ५ प्रकारनुं कहेलुं छे-
१ द्रव्यधी, २ क्षेत्रधी, ३ कालधी, ४ भावधी, अने, ५ गुणधी. ॥ १५ ॥
तया धर्मास्तिकाय द्रव्यधी (संख्याए) एक छे, क्षेत्रधी लोकाकाशप्रमाण छे,
कालधी शाश्वत छे, कारणके फेलां इतुं, भविष्यमां रखानुं छे, अने वर्तमान-

કાલમાં વિદ્યમાન છે. ॥ ૧૬ ॥ ભાવથી વર્ણ-ગંધ-રસ-અને સ્પર્શ રહિત છે, અને ગુણથી તે (જીવ પુદ્ગલને) ગતિ કરવામાં સહાય આપવાના સ્વભાવ-વાળું કહેલું છે. ॥ ૧૭ ॥ આ લોકમાં સ્વભાવેજ ગતિ કરતા જીવ પુદ્ગલોને મત્સ્યને તરવામાં જેમ જલ તેમ આ ધર્મીસ્તિકાયા સહાય કરે છે, ॥ ૧૮ ॥ ચલી જીવોને તો ગમન આગમનાદિ ચેષ્ટા (ક્રિયા)માં અને ભાષાગ્રહણ મનયોગ-વચનયોગ-અને કાયયોગ इत्यादिમાં પણ એ કારણિક થાય છે. ॥ ૧૯ ॥ આધર્મી અલોકમાં નહિં હોવાથી ત્યાં જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ થઈ શકતી નથી અને એ ધર્મીસ્તિકાયાના અભાવે લોક અલોકની વ્યવસ્થા પણ ન સંભવે. ॥ ૨૦ ॥ તથા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવવહે ધર્મીસ્તિકાયાનો સાથે જોડેલો જન્મેલો માઈ સરસો અધર્મી-સ્તિકાયા પણ છે, (પૃથ્વી-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી અધર્મીસ્તિકાયાનું સ્વરૂપ ધર્મીસ્તિકાયાના જેવુંજ છે) પરંતુ ગુણમાં તફાવત છે. ॥ ૨૧ ॥ કારણકે એ અધર્મી મત્સ્યને સ્થિર થવામાં જેમ દ્વીપાદિ સ્થલ તેમ જીવ પુદ્ગલને સ્થિર થવામાં (અધર્મી) અવલંબન (આધાર) ભૂત છે, જે કારણ માટે અલોકમાં અધર્મી નથી તેથી ત્યાં જીવપુદ્ગલોની સ્થિતિ પણ નથી, ॥ ૨૨ ॥ આ અધર્મીસ્તિકાયા વેસવામાં-ઉષા રહેવામાં, શયન કરવામાં, આલંબન લેવામાં, અને ચિત્તની સ્થિરતા વગેરે સ્થિર કાર્યોમાં કારણરૂપ થાય છે. ॥ ૨૩ ॥ આ સ્વ-રૂપ અર્થથી શ્રીમદગવતીજીશતક ૧૩મે ૪ થા ઉદ્દેશે કહ્યું છે, જીવો અને પુદ્ગલો ગતિ અને સ્થિતિ પરિણામવાળા થયે છે તેજ એ વસ્તુ સહાય કરનારા છે, અને જો તેમ ન હોય તો જીવ અને પુદ્ગલોની હંમેશાં ગતિ થયા કરે અથવા સ્થિતિ રહ્યા કરે. ॥ ૨૪ ॥ (ધર્મી અધર્મી વર્ણન સંપૂર્ણ)

૧ જો ધર્મી ન હોય તો ભાષાદિ પુદ્ગલોની ગતિના અભાવે ભાષાગ્રહણ અને મનયોગાદિ કંઈપણ ન હોઈ શકે માટે ભાષા-મત-વચન-इत्यादिમાં ધર્મી કારણરૂપ છે.

૨ કોઈક વસ્તુને ધરી-પકડી રાખવામાં

૩ ભાષાર્થ એ છે કે-જીવ અથવા પુદ્ગલ પોતાના સ્વભાવથીજ ગતિ સ્થિતિ ક્રિયામાં ચત્રતા હોય ત્યારે એ વસ્તુ દ્રવ્યસહાયક થાય, પરંતુ જીવ પુદ્ગલ સ્વભાવથી ગતિ સ્થિતિ ન કરતા હાય, અને એ કે દ્રવ્ય પોતાને પ્રેરોને જ ગતિ સ્થિતિ કરાવતા હોય તો એ જીવ પુદ્ગલોની હર હમેશ ગતિ અથવા સ્થિતિજ રહ્યા કરે અને એમ થવાથી પરસ્પર ગતિસ્થિતિમાં સાંકર્યભાવ પણ વપજે, માટે વસ્તુતઃ એ કે દ્રવ્ય જીવ પુદ્ગલોને ગતિ સ્થિતિમાં પ્રેરણા કરતાં નથી પણ માત્ર સહાયકજ થાય છે.

॥ षड्द्रव्य यन्त्रकम् ॥

संख्या	द्रव्यनां नाम.	द्रव्यधी (संख्या- धी)	क्षेत्रधी	काल- धी	भावधी	गुणधी
१	धर्मास्तिकाय	१	संपूर्ण लोका- काश प्रमाण	सर्वद्रव्यो प्रत्यक्षेण अस्मिन् अनन्त.	वर्णादि रहित	गतिसहायक
२	अधर्मास्तिकाय	१	"		"	स्थितिसहा- यक.
३	आकाशास्तिकाय	१	लोकालोक प्रमाण		"	अवकाश- दायक
४	काल	समया- पे० १ अती० अ- नाअ० न०	२॥ द्वीप० २ समुद्रप्र०		"	वर्तना, पर- न्वापरत्वं स्वभाव
५	पुद्गलास्तिकाय	अनन्त	संपूर्ण लोक- प्रमाण		वर्णादिसहित	पूरणमलन- धर्मयुक्त
६	जीवास्तिकाय	"	"		वर्णादिरहित	चैतन्यगुण- युक्त

॥ आकाशास्तिकायस्य स्वरूप ॥

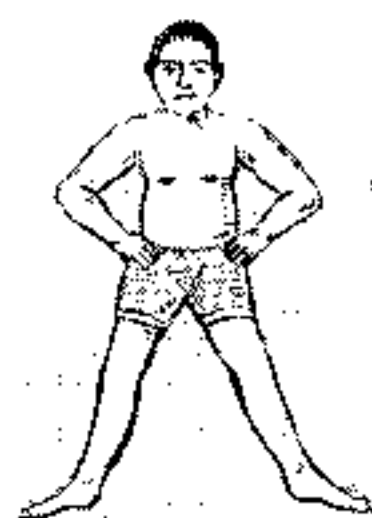
भवेदधर्मास्तिकायस्तु, लोकालोकभिदा द्विधा । लोकाकाशा-
स्तिकायः स्यात्तत्रासंख्यप्रदेशकः ॥२५॥ स भात्यलोकाकाशेन,
परीतोऽतिगरीयसा । गोलकं मध्यसुषिरं, महान्तमनुकुर्वता ॥२६॥
तथोक्तं भगवतीशतक० ११ उ० १०-अलो ए णं भंते! किं संठि ए प०?
गो० शुसिरगोलसंठि ए प० इत्यादि ॥ (सा० २५) अलोको भदन्त? किं
संस्थितः प्रज्ञप्तः, ? गौतम ! शुषिरगोलकसंस्थितः प्रज्ञप्तः)
असौ च धर्माधर्माभ्यां, स्वतुल्याभ्यां सदान्वितः । भूपाल

इव मंत्रिभ्यां, विभर्ति सकलं जगत् ॥ २७ ॥ अलोकाग्रं तु
 धर्माद्यै-र्भावैः पञ्चभिरुज्झितम् ॥ अनेनैव विशेषेण, लोका-
 भ्याરપૃથગીરિતમ્ ॥ ૨૮ ॥ अनन्तस्याप्यस्य पूज्यै-र्महत्तायां नि-
 दर्शनम् । असद्भावस्थापनया, पञ्चमाङ्गे प्रकीर्तितम् ॥ ૨૯ ॥
 तथाहि-सुदर्शनं सुरगिरिं, परितो निर्जरा दश । केऽपि
 द्यौतुकिनः सन्ति, स्थिता दिक्षु दशस्वपि ॥ ૩० ॥ मानु-
 क्षोत्तरपर्यन्ते-ऽष्टासु दिक्षु बहिर्मुखाः । बलिपिण्डान् दिक्कुमार्यः,
 तिरन्त्यष्टौ स्वदिक्ष्वथ ॥ ૩१ ॥ विकीर्णान् युगपत्ताभि-स्तान्
 पिण्डानगतान् क्षितिम् । यथा गत्या सुरस्तैथा-मेकः कौऽप्याहरे-
 द्रयात् ॥ ૩२ ॥ तथा गत्याथ ते देवा, अलोकान्तदिदक्षया । गन्तुं
 प्रवृत्ता युगपद्, यदा दिक्षु दशस्वपि ॥ ૩३ ॥ तदा च वर्षलक्षायुः,
 पुत्रोऽभूत् कोऽपि कस्यचित् । तस्यापि तादृशः पुत्रः, पुनस्तस्यापि
 तादृशः ॥ ૩४ ॥ कात्वेन तादृशाः सप्त, पुरुषाः प्रलयं गताः ।
 ततस्तदस्थिमज्जादि, तन्नामापि गतं क्रमात् ॥ ૬५ ॥ अस्मिंश्च
 समये कश्चित्, सर्वज्ञं यदि पृच्छति । स्वामिंस्तेषां किमगतं, क्षेत्रं
 किं वा गतं बहु ॥ ૩६ ॥ तदा वदति सर्वज्ञो, गतमल्पं परं बहु ।
 अगतस्यानन्ततमो, भागो गतमिहोह्यताम् ॥ ૩७ ॥

અર્થ-આકાશાસ્તિકાવ્ય લોક અને અલોકના ભેદવહે બે પ્રકારનો છે. તેમાં-
 લોકાકાશ અસંખ્ય પ્રદેશવાળો છે, અને તે (લોકાકાશ) ચારે બાજુથી ફરીવળેલા,
 ॥ ૨૫ ॥ અને મધ્યમાં પોકલ (પોલા) એવા મોટા ગોળા સરખા અલોકાકા-
 શવહે શોભાવાળો છે. ॥ ૨૬ ॥ શ્રી ભગવતી શત્ક ૧૧માના ૧૦ માં ઉદે-
 જામાં તેમજ કહ્યું છે કે—“ હે ભગવાન્ ! અલોકાકાશ કેવા આકારનો
 છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! પોલા ગોળાના આકારવાળો છે. ” આ
 લોકાકાશ (પ્રમાણ અને પ્રદેશવહે) પોતાના સરખા ધર્માસ્તિ અને અધર્મા-
 વહે સદાકાલ યુક્ત રહ્યો છતો રાજા જેમ કે મધાને કરીને જગતને ધારણ કરે

અલોકાકાશનું ચિત્ર નંબર ૩

(હ્રુસિર સંસ્થાન)

પહોળા પગો કરી કેડે બે હાથ દઈ ઉમેલી પુરુષાકૃતિ તુલ્ય આકાર
વાળો ચૌદરાજ ડુંચો મધ્ય ભાગમાં લોક છે, અને નેત્રી ફરતો દરેક
દિશા વિદિશાણ અનન્ત યોજન પ્રમાણ અંલોક છે.

(રાજ્યપાલે) છે તેમ જ પળ જગતને ધારણ કરે છે. ॥૨૭॥ અને અલોકાકાશ તો ધર્માસ્તિકાયાદિ ૬ દ્રવ્યરહિત છે જ નફાવતના કારણથીજ અલોકાકાશને લોકાકાશથી જુદો કહેલ છે. ॥ ૨૮ ॥ વહી આ અલોકાકાશ અનંત છે તોપણ પૂર્વાચાર્યોજ એની મોટાડનું ઉદાહરણ અસત્કલ્પનાજ કરીને પાંચમા અંગમાં (શ્રી મગવં માં) કહેલું છે ॥ ૨૯ ॥ તે આ પ્રમાણે--[અલોકમહત્તા દષ્ટાન્ત]

સુદર્શન નામના સુરગિરિની (મેરુ પર્વતની) દશે દિશાઓમાં કોઈક દશ (૧૦) કૌતુકી દેવો રહેલા છે, ॥૩૦॥ અને માનુષોત્તર પર્વતને છેડે (ઇટલે મેરુપર્વતથી ૨૨) લાખ યોજન દૂર) આઠ દિશાઓને વિષે બાહરે મુલ્ય કરીને (બહારના દ્વીપ સમુદ્રો તરફ મુલ્ય કરીને) રહેલી આઠ દિક્ કુમારીઓ (દેવીયો) પોતપોતાની દિશા તરફ બલિપિંડ પેંકે ॥ ૩૧ ॥ અને તે દિક્કુમારીઓજ સહુજ એક સાથે પેંકેલો બલિપિંડ પૃથ્વી ઉપર પડ્યાવિના અધરથીજ તેઓમાંનો કોઈએક દેવ જે ગતિવહે કરીને શીઘ્ર ઉપાડી લે ॥ ૩૨ ॥ તેથી શીઘ્રગતિજ અલોકનો અન્ત દેખવાની : ઇચ્છાજ તે દેવો દશે દિશાઓમાં એક સાથે ચાલવા માંડે ॥ ૩૩ ॥ હવે તે ચલેલે કોઈક સ્તંભસ્થે ૧ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળો પુત્ર જન્મ્યો, પુનઃ તે પુત્રને ઘેર પળ તેવોજ (લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળો) પુત્ર જન્મ્યો ત્રીજી જ પુત્રને પળ તેવોજ (લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળો) પુત્ર જન્મ્યો જ પ્રમાણે સાત પેઢીઓ સુધી લાખ લાખ વર્ષાિયુષ્યવાળા પુત્રનો જન્મ થતો રહ્યો, ॥૩૪॥ હવે કાલે કરીને તેવા પ્રકારના (લાખ લાખ વર્ષના આયુવાળા) સાતે પુરુષો મરણ પામ્યા, ત્યારવાદ તેનાં હાડ મજ્જા માંસ વિગેરે અને તેઓનું નામ પણ અનુક્રમે નાશ પામ્યું ॥૩૫॥હવે જ વચ્ચે કોઈક જિજ્ઞાસુ શ્રી સર્વજ્ઞને પ્રશ્ન કરે કે હે સ્વામિન્ ! તે દેવોનું અગત્યક્ષેત્ર (જવાને બાકી રહેલ ક્ષેત્ર) ઘણું છે કે ગત્ય ક્ષેત્ર (ગયેલ-ઉલ્લંઘન કરેલ ક્ષેત્ર) ઘણું છે ? ॥ ૩૬ ॥ તે વચ્ચે શ્રી સર્વજ્ઞ હસી આપે કે ઉલ્લંઘેલ ક્ષેત્ર અતિ અલ્પ છે, અને બીજું જવાને બાકી રહેલ ક્ષેત્ર ઘણું છે, અને તે અહિં ઉલ્લંઘન કરેલ ક્ષેત્ર બાકી રહેલ ક્ષેત્રથી અનન્તમા ભાગ જેટલું અલ્પ છે (અર્થાત્) હજી અનંતગુણ ક્ષેત્ર જવાને બાકી રહેલું છે. ॥ ૩૭ ॥

સ્થિત્વા સુરોડપિ લોકાન્તે, નાલોકે સ્વકરાદિકમ્ । ઈષ્ટે

૧ માનુષોત્તર પર્વતની ચાક્ષપરિધિના જેટલા યોજન થાય તેથી પણ બલિ પિંડો જેટલે દૂર જાય તેટલા યોજન અધિક શીઘ્ર ધરવાજ બલિપિંડો જમીન ઉપર પડ્યા ન તેનાં પ્રહણ કરવા માટે જેથી ગતિ થાય તેથી.

लम्बयितुं गत्य-भावात्पुद्गलजीवयोः ॥३८॥ तदुक्तं ॥ देवे णं भ-
 न्ते ! महड्ढिण जाव महेसक्खे लोगंते ठिच्चापभू अलोगंसि हत्थं
 वा पायं वा जाव ऊरुं वा आउंटावित्तए पसारित्तए वा? गो० णो इण-
 ठे समठे ॥ इति भग० शतक १६ उद्देशक ८ मुद्रित प० ७१७ ॥ (सा०
 २६) देवो भदन्त ! महर्षिकः यावत् महेशाख्यः (महासौख्यः) लो-
 कान्ते स्थित्वा प्रभुः अलोके हस्तं वा पादं वा यावदूरं वा आकुण्ट-
 यितुं प्रसारयितुं वा? गौतम ! नायमर्थः समर्थः ॥) वस्तुतस्तु न-
 भोद्रव्य-मेकमेवास्ति सर्वगम् । धर्मादिसाहचर्येण, द्विधा जात-
 मुपाधिना ॥३९॥ लोकाऽलोकप्रमाणत्वात्, क्षेत्रतोऽनन्तमेव तत् ।
 असंख्येयप्रमाणं च, परं लोकविवक्षया ॥ ४० ॥ कालतः शाश्वतं
 वर्णा-दिभिर्मुक्तं च भावतः । अवगाहगुणं तच्च, गुणतो गदितं
 जिनैः ॥ ४१ ॥ अवकाशे पदार्थानां, सर्वेषां हेतुतां दधत् । शर्क-
 राणां दुग्धमिव, बहेर्लोहादिगोलवत् ॥ ४२ ॥ युग्मम् ॥ यतः ॥ पर-
 माणवादिना द्रव्ये-णैकेनापि प्रपूर्यते । खप्रदेशस्तथा द्वाभ्या-मपि
 ताभ्यां तथा त्रिभिः ॥ ४३ ॥ अपि द्रव्यशतं माया-तत्रैकप्रदे-
 शके । मायात्कोटिशतं माया-दपि कोटिसहस्रकम् ॥ ४४ ॥ अव-
 गाहस्वभावत्वा-दन्तरिक्षस्य तत्समं । चित्रत्वाच्च पुद्गलानां परि-
 णामस्य युक्तिमत ॥ ४५ ॥ द्वयोरपि क्रमाद् दृष्टान्तौ ॥ दीप्रदीपप्र-
 काशेन, यथाऽपवरकोदरम् । एकेनापि पूर्यते त-च्छतमप्यत्र माति
 च ॥ ४६ ॥ तथा ॥ विशल्यौषधसामर्थ्या-त्पारदस्यैककर्षके । सुव-
 र्णस्य कर्षशतं, तौल्ये कर्षाधिकं न तत् ॥ ४७ ॥ पुनरौषधसामर्थ्या-
 त्तद्वयं जायते पृथक् । सुवर्णस्य कर्षशतं, पारदस्यैककर्षकः ॥ ४८ ॥
 इत्यर्थतो भगवतीशतक १३ उद्देशक ४ वृत्तौ (सा० २७) मु-
 द्रित प० ६०८ ॥

અર્થ-લોકને અન્તે (કિનારાપર) રહીને કોઈ દેવપણ (મનુષ્ય, ત્રિવૈષ્ણી તો વાતજ શી ?) અલોકમાં પુદ્ગલની અને જીવની ગતિનો અભાવ હોવાથી (અલોકમાં) પોતાનો હાથ વિગેરે સંભાવવા સમર્થ નથી ॥ ૩૮ ॥ તે મહેશ્વર કહ્યું છે કે-“હે ભગવન્! મહાશક્તિવાળો યાવત્ મહેશ નામ (મહા સમર્થસ્વરૂપ)વાળો કોઈક દેવ લોકને અન્તે ડાહ્યો રહીને અલોકને વિષે હાથ અથવા પગ યાવત્ સાથલ (વિગેરે કોઈપણ અંગ) સંકોચવા અથવા પ્રસારવાને સમર્થ છે? ઉત્તર-હે ગૌતમ! ન અર્થ(ન કાર્ય કરવાને) સમર્થ નથી. ” એ પ્રમાણે શ્રી ભગવતીજીના ૧૩ મા શતકના ૮ મા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. [આકાશાસ્તિકાયના દ્રવ્યાદિ પાંચ વિચારો]

વાસ્તવિક રીતે તો આકાશ દ્રવ્ય દ્રવ્યથી એકજ અને સર્વવ્યાપ્ત છે, પરંતુ ધર્માસ્તિકાયાદિકની સાથે રહેવારૂપ ઉપાધિવહે (ઉપચારથી) (લોકાકાશ-અને અલોકાકાશ એમ) બે પ્રકારનું પડેલું છે. ॥ ૩૯ ॥ એ આકાશદ્રવ્ય લોકાલોકપ્રમાણ હોવાથી ક્ષેત્રથી અનંત છે, પરંતુ લોકાકાશની અપેક્ષાએ આકાશ દ્રવ્ય અસંખ્ય (અસંખ્યપ્રદેશાત્મક) પણ કહેવાય. ॥ ૪૦ ॥ તથા આકાશ દ્રવ્ય કાલથી શાશ્વત, અને ભાવથી વર્ણાદિ રહિત છે, તથા તે દ્રવ્ય ગુણથી અવકાશ આપવાના સ્વભાવવાળું શ્રી જિનેશ્વરે કહેલું છે. ॥ ૪૧ ॥ સાકરને જેમ દૂધ અને અગ્નિને અવકાશ આપવામાં જેમ લોચ્છદનો ગોઠો (હેતુભૂત છે) તેમ સર્વ પદાર્થોને (ધર્માઃ-અધર્માઃ-જીવ-અને પુદ્ગલ એ ચારને) અવકાશ આપવામાં હેતુપણને ધારણ કરનારું(આકાશદ્રવ્ય)છે ॥ ૪૨ ॥ (અર્થાત્ એ ચાર પદાર્થને અવકાશ આપવામાં કારણરૂપ છે.- (અર્થે શ્લોકનું યુગ્મ હોવાથી બે શ્લોકનો એનો અર્થ કરવો જોઈએ તેને બદલે આ અર્થમાં યુગ્મનો પદ્ધતિ નહિ રાખી બન્ને શ્લોકનો અર્થ છૂટો પાડી લીધેલ છે) જે કારણથી (શ્રી ભગવતીજીના તેરમાં શતકમાં) કહ્યું છે કે-[આ સ્થલે ભગવતીજીના પાઠનો ભાષજ ગ્રંથમાં ગુંધ્યો છે.]

એક આકાશપ્રદેશ પરમાણુ આદિ એક દ્રવ્યવહે પણ પૂરાય છે, તેમજ બે દ્રવ્યવહે (બે પરમાણુવહે) તથા ત્રણ દ્રવ્યવહે પણ પૂરાય છે. ॥ ૪૩ ॥ વળી તે એક આકાશ પ્રદેશમાં ૧૦૦ દ્રવ્ય (પરમાણુ) સમાય છે, તથા સંક્રોધો ક્રોધ અને હજારોક્રોધ દ્રવ્યો (—પરમાણુઓ) પણ સમાય છે. ॥ ૪૪ ॥ આકાશનો અવકાશ આપવાનો સ્વભાવ હોવાથી, અને પુદ્ગલોના પરિણામની વિચિત્રતાથી ઉપર કહેલી સઘળી વાત યુક્તિવાળીજ છે, ॥ ૪૫ ॥ એ વાતની વિશેષ પ્રતીતિ માટે અનુક્રમે

બન્નેનું (અવગાહસ્વભાવ અને પરિણામવૈચિત્ર્યનું) દૃષ્ટાંત-ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે-
 ચલતા એવા એક દીપકના પ્રકાશવહે જેમ ઓરહો પૂરાય છે,તેમ સેંકડો દીપકના
 પ્રકાશ પળ તેટલાજ ઓરદામાં સમાઈ રહે છે, ॥ ૪૬ ॥ અથવા (બીજું દૃષ્ટાંત
 એ છે કે) એકકર્પ (તોલો-રૂપીઆભાર, પારામાં ઔષધિના સામર્થ્યથી ૧૦૦ કર્પ
 તોલા સોનું (સુવર્ણ) પ્રવેશ કરી જાય છે (અર્થાત્ સમાય છે) છતાં પણ તે પારો
 તોલને વિશે ? કર્પજ કાયમ રહે છે. (અર્થાત્ તોલ જરાપણ વધતો નથી.) ॥ ૪૭ ॥
 વહી ઔષધિના સામર્થ્યથી જ ૧૦૦ તોલા સુવર્ણ અને એક તોલો પારો બન્ને જુદા
 પણ થઈ જાય છે. ॥ ૪૮ ॥ એ ભાવાર્થ શ્રી ભગવતીજીના ૧૩ મા ગાનકના
 ૪ થા ઉદ્દેશાની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (હવે ચાલુ વિષય કહે છે.)

॥ ધર્માસ્તિકાયાદિકનું વિશેષ સ્વરૂપ ॥

કિંચ ॥ ધર્માસ્તિકાયસ્તદ્દેશ-સ્તત્પ્રદેશ इति त्रयम् । एवं त्रयं त्रयं
 ज्ञेय-मधर्माभ्रास्तિકाययोः ॥ ૪૯ ॥ તત્રાસ્તિકાયઃ સકલ-સ્ત્રપ્રદેશા-
 ત્મકો ભવેત્ । કિયન્માત્રાંશરૂપાશ્ચ, તસ્ય દેશાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૫૦ ॥
 સ્કન્દન્તિ શુષ્યન્તિ પુદ્ગલવિચટનેન, ધીયન્તે ચ પુષ્યન્તે પુદ્ગલ-
 ચટનેનેતિ સ્કન્ધાઃ । ‘પૃષોદરાદયઃ’ इति रूपनिष्पत्तिः, इति प्रज्ञा-
 पनावृत्तौ व्युत्पादितत्वादेते स्कन्धव्यपदेशं नार्हन्ति ॥ અત એવ સૂ-
 ત્રે પ્રાયઃ ‘ધર્મસ્થિકાણ, ધર્મસ્થિકાયસ્ત દેસે’ (ધર્માસ્તિકાયઃ,

૧ પારાને અમુક અમુક ઔષધિવહે ઘણા પુટ આપતાં પારામાં બુધુક્ષિત
 અવસ્થા ઉત્પન્ન થવાથી એ સુવર્ણાદિ ચાદ જાય છે. અને (રેષક) ઔષધિના
 પ્રભાવે પુનઃ સુવર્ણાદિ જૂદું પણ પહો જાય તે સંભવિત છે. સાંભળ્યા પ્રમાણે
 ઘોડા વચ્ચે ઉપર એક વૃક્ષ અનુભવી વૈદ્યના વહીલો પારાને બુધુક્ષિત અવસ્થા
 આપીને લગભગ સાત તોલા જેટલું સોનું સમાવતા હતા. સો સ્થાનાંગ સૂચ
 વૃત્તિમાં “અચિન્ત્યત્વાત્ પ્રથમપરિણામસ્ય યથા પારદસ્યંકેન કર્પણચારિતાઃ સુ
 ધર્ણસ્ય તે સપ્તાપ્તેકીભવન્તિ, પુનર્વામિતાઃ પ્રયોગતઃ સપ્તૈષ્વ ન ઇતિ ” એ પાઠ
 માં સાત તોલા સોનું પ્રદાન કર્યું છે. જે ઉપરોક્ત વૈદ્ય વૃત્તાંતથી પણ સિદ્ધ
 થાય છે, અને કોઈ વિશિષ્ટ ઔષધ પ્રયોગ હોય તો. સો તોલા સોનાનો પણ
 પ્રવેશ નિર્ગમ કરાવતાં વિરોધ નથી, પણ આર્યાવર્તના આર્યજ્ઞાનની વિશાલતા
 અને ગંભીરતા છે કે જેને હજુ સુધી દાલના કલ્પમાન જમાનાના સાદુસ્વતા
 પ્રોફેસરો પણ પહોંચી શક્યા નથી. આર્યવિજ્ઞાન ત્રિકાલાવાધિત છે.

ધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશઃ) इत्याद्येव श्रूयते ॥ (सां २८) नवतत्त्वाव-
चूरी तु चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके सकलोऽपि यो धर्मास्तिकायः
स सर्वः स्कन्धः कथ्यते इत्युक्तमिति ज्ञेयम् (सां २९) ॥ निर्वि-
भागा विभागाश्च, प्रदेशा इत्युदाहृताः । ते चाऽनन्तास्तृतीयस्या-
ऽसंख्येया आद्ययोर्द्वयोः ॥ ५१ ॥ अनन्तैश्चागुरुलघु-पर्यायैः संश्रि-
ता इमे । त्रयोऽपि यदमूर्तेषु, सम्भवन्त्येत एव हि ॥ ५२ ॥

अथ-धर्मास्तिकाय-धर्मास्ति० देश-धर्मास्ति० प्रदेश ए प्रमाणे ૩ प्रकारનો
ધર્માસ્તિ० છે. એ પ્રમાણે અધર્માં ના અને આકાશના પણ ૩-૩ ભેદ જાણવા.
(તે આ પ્રમાણે—) ॥ ૪૯ ॥ [ધર્માસ્તિકાયાદિના વિભાગનું ચન્દ્ર]

૧ ધર્માસ્તિકાય	૪ અધર્માસ્તિકાય	૭ આકાશાસ્તિકાય
૨ ધર્માસ્તિકાય દેશ	૫ અધર્માં દેશ	૮ આકાશાં દેશ
૩ ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ	૬ અધર્માં પ્રદેશ	૯ આકાશાં પ્રદેશ

સ્પાં અસ્તિકાય તે પોતાના સઘળા પ્રદેશાત્મક હોય છે, (અર્થાત્ પોતાના
સર્વ પ્રદેશનો સમૂહ તે અસ્તિકાય કહેવાય. અર્હિં વ્યુત્પત્તિ “ અસ્તિ-સર્વપ્રદે-
શનો, કાય-સમૂહ ” એ પ્રમાણે છે.) અને કેટલાક અંશરૂપ (અર્થ પાં રૂપાદિ)
તેના દેશ કહેલા છે, (અર્થાત્ દેશ પટલે સ્કંધની અપેક્ષા ન્યૂન સ્કંધમાંનો ભાગ.)
॥૫૦॥ (હવે “ધર્માસ્તિકાય સ્કંધ” એવો ભેદ ન કહેતાં માત્ર “ધર્માસ્તિકાય ” જ
પહેલો ભેદ કેમ કાઢો? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સમજવા યોગ્ય વિચાર આ પ્રમાણે છે કે-)

સ્કન્દન્તિ પટલે પુદ્ગલના સ્વરૂપ વહે-વિસ્તરવાવહે જે શોધાય છે અને ધીય-
ન્તે પટલે પુદ્ગલના મળવા વહે જે પુદ્ગલ થાય છે તે સ્કંધ કહેવાય. અર્હિં “પૃથોદરા-
દયઃ” એ સૂત્રથી “સ્કંધ” શબ્દની ઉત્પત્તિ છે એ પ્રમાણે શ્રી પદ્મવજ્રાજીની વૃત્તિમાં
કહેલ હોવાથી એ ધર્માં વગેરે ત્રણ દ્રવ્યો “ધર્માસ્તિકાય સ્કંધ” એવા વ્યવસ્થાને
(નામને) યોગ્ય નથી, અને એ દેવુથીજ સિદ્ધાન્તોમાં પ્રાયઃ (ધનેસ્થાને) ધર્મા-
સ્તિકાય-ધર્માસ્તિ० દેશ” રૂપાદિ પાઠ સંભળાય છે (દેખાય છે.) નવતત્ત્વ-
ની અવચૂરીમાં તો ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ લોકને વિષે સઘળો જે ધર્માસ્તિકાય તે
સર્વ “સ્કંધ” કહેવાય છે. એ પ્રમાણે કહેલું છે એમ જાણવું.

દ્રવ્યના જે નિર્વિભાજ્ય (—જેના બે ભાગ ન કલ્પી શકાય) તેવા વિભાગ તે

પ્રદેશ કહેલા છે, તે પ્રદેશો ત્રીજા આકાશ દ્રવ્યના અર્નત છે, અને પ્રથમના જે દ્રવ્યના (ધર્માઃ અધર્માઃ ના) અસંસ્કયાત છે. ॥૫૧॥ વઝી આ ત્રણે દ્રવ્યો અર્નત અગુરુલઘુ પર્યાયોત્તરે આશ્રિત છે, (અર્થાત્ એ ત્રણમાં અર્નતા અગુરુ લઘુ પર્યાય છે,) કારણકે અરુપી દ્રવ્યોમાં એ ત્રણ પર્યાયો છે. ॥ ૫૨ ॥

૧ જે ગુણવદે પ્રવ્યમાં ૬ પ્રકારની હાનિ અને ૬ પ્રકારની વૃદ્ધિની વર્તના હોય તે અગુરુલઘુગુણ કહેવાય, અને તે ગુણવદે પ્રવર્તેલી ૬ પ્રકારની વૃદ્ધિ વા હાનિ તે અગુરુલઘુપર્યાય કહેવાય. તે વૃદ્ધિહાનિનાં નામ આ પ્રમાણે—

૧ અનન્તભાગવૃદ્ધિ	૧ અનન્તભાગહાનિ
૨ અસંસ્કયભાગવૃદ્ધિ	૨ અસંસ્કયભાગહાનિ
૩ સંસ્કયભાગવૃદ્ધિ	૩ સંસ્કયભાગહાનિ
૪ સંસ્કયગુણવૃદ્ધિ	૪ સંસ્કયગુણહાનિ
૫ અસંસ્કયગુણવૃદ્ધિ	૫ અસંસ્કયગુણહાનિ
૬ અનન્તગુણવૃદ્ધિ	૬ અનન્તગુણહાનિ

પ ૬ પ્રકારની વૃદ્ધિ હાનિ છ પ દ્રવ્યમાં પ્રતિસ્તમયે વર્તે છે. માત્ર પ ત્રણ પ્રવ્યસંજ છે એમ નથી. અરુપિ દ્રવ્યોમાં કઈ વાચનની વૃદ્ધિ વા હાનિ પ્રવર્તે છે તે સમ્બન્ધ અતિવિસ્તૃત હાવાથી શ્રીચહુશ્રુતથી સમજવા યોગ્ય છે, પ હાનિવૃદ્ધિની સમજ નીચે પ્રમાણે—

૧ કોઈક રાશિના અનન્ત ભાગ કરીએ તેમાંનો એકજ ભાગ અધિક હોય તે અનન્તભાગવૃદ્ધિ. (જેની અંક સ્થાપના અર્હિ દર્શાવાશે) આ ભાગ વધુ નાનો હોય છે,

૨ કોઈક રાશિના અસંસ્કય ભાગ કરીએ તેમાંનો એક ભાગ અધિક હોય તો અસંસ્કયભાગવૃદ્ધિ કહેવાય. આ એક ભાગ પૂર્વોક્ત અનન્તભાગ કરતાં મ્હોટો હોય છે.

૩ કોઈક રાશિના સંસ્કયાત ભાગ કરીએ, તેમાંનો ૧ ભાગ વધે તો સંસ્કયભાગવૃદ્ધિ આ ભાગ પૂર્વોક્ત અસંસ્કયભાગ કરતાં પણ મ્હોટો હોય છે.

૪ કોઈક રાશિને સંસ્કયાત રાશિવદે ગુણીએ અને જે જવાબ આવે તે સંસ્કયગુણવૃદ્ધિવાલો જાણથી. આ સંસ્કયાતરાશિ જો કે પૂર્વોક્ત અનન્તભાગ વિગેરે ૩ ભાગોથી મોટી હોય અથવા ન્હાની પણ હોય, તોપણ એ રાશિવદે ગુણાયલો રાશિ તો પૂર્વોક્ત ત્રણે રાશિઓથી મોટોજ હોય.

૫ કોઈક રાશિને અસંસ્કયાત્મક રાશિવદે ગુણતાં જે જવાબ આવે તે જવાબ રાશિ અસંસ્કયગુણ કહેવાય. આ જવાબરાશિ પૂર્વોક્ત સર્વે રાશિ કરતાં મ્હોટો હોય છે.

૬ કોઈક રાશિને અનન્તરૂપ રાશિવદે ગુણતાં જે જવાબ આવે તે જવાબ રાશિ અનન્તગુણ કહેવાય. આ જવાબરાશિ પૂર્વોક્ત પાંચે રાશિથી મ્હોટો હોય છે.

आ ६ बुद्धिमां सर्वे जगत्पराशिशो अनुक्रमे मोटा मोटा प्रमाणमां ज प्राप्त थइ एके छे. ए प्रमाणे यथायोग्य ६ हानि पण विचारधी, तेनी अंक स्थापना आ प्रमाणे—

धारोके १० ए संख्यात छे, १०० असंख्यात छे, अने १००० अनन्त छे अने एक निर्णीत राशि १ लाख (१०००००) छे ती—

नियत राशि १००००० ना अन० मां भाग (पटले=१०००=) १०० आवे ते अधिक करतां १००१०० ए अनंतभागबुद्धि.

नियतराशि १००००० ना असंख्यातमां भाग (पटले=१००=) १००० आवे ते अधिक करतां १०१००० ए असंख्यभागबुद्धि.

नियत राशि १००००० ना संख्यातमे भाग (पटले=१०=) १०००० आवे ते अधिक करतां ११०००० ए संख्यभागबुद्धि.

नियतराशि १००००० ने संख्यात पटले १० बडे गुणतां १० लाख आवे ते संख्यगुणबुद्धि.

नियतराशि १००००० ने असंख्य पटले १०० बडे गुणतां १ कोड आवे ते (१०००००००) असंख्यगुणबुद्धि जाणवी.

नियतराशि १००००० ने अनन्तगुण पटले १००० बडे गुणतां (१०००००००००=) १० कोड आवे ते अनन्तगुणबुद्धि जाणवी.

नियतराशि १००००० ने अनन्त पटले १००० बडे भागतां १०० आवे ते १ लाखमांथी वाद करतां ९९९०० आवे ते अनन्तभाग हानि जाणवी.

नियतराशि १००००० ने असंख्य पटले १०० बडे भागतां १००० आवे ते १ लाखमांथी वाद करतां ९९००० आवे ते असंख्यभागहानि जाणवी.

नियतराशि १००००० ने संख्यात पटले १० बडे भागतां १०००० आवे ते १ लाखमांथी वाद करतां ९०००० आवे ते संख्यभागहानि.

(हवे संख्यगुणहानि पटले संख्यातगुण करीने आवेलीं जथाब मूलराशिमांथी घटाइओ एओ अर्थ सथी परन्तु गुण पटले भाग एओ अर्थ पारिभाषिक अर्थ छे. माटे नियतराशिना संख्यात भाग पाडी तेमांतां १ भाग राखवो ते संख्यगुणहीन कहैवाय ए गुणहानिनुं लक्षण छे, ए प्रमाणे असंख्यगुणहानिमां असंख्य भाग पाडी १ भाग राखी बीजा सर्व भाग घटाइवा ते असंख्यगुणहानि अने अनन्तभाग पाडी १ भाग राखवो ते अनन्तगुणहानि कहैवाय तेनी अंकस्थापना आ प्रमाणे—

नियतराशि १००००० ना असंख्यात भाग पाडतां संख्यात पटले १० थी भाग्ये दशहजार दशहजार (१००००) जेवडो एकेक भाग पाडे तेमां १० भाग पाडे तेमांथी ९ वाद करी १ ज भाग राखतां १०००० रहे ते संख्यातगुणहानि

नियतराशि १००००० ना असंख्यात भाग पाडवा माटे असंख्यात पटले १०० थी भागतां १०००, १००० (एकेक हजार) जेवडो एकेक भाग एवा १०० भाग आइया तेमांथी ९९ भाग काडतां बाकीनो १००० जेवडो १ भाग रहेवा

॥ જીવદ્રવ્યનું સ્વરૂપ ॥

અથ જીવાસ્તિકાયસ્ય, સ્વરૂપં વચ્ચિમ તસ્ય ચ । ચેતનાલ-
ક્ષણો જીવ ઇતિ સામાન્યલક્ષણં ॥ ૫૩ ॥ મતિશ્રુતાવધિમનઃ-પ-
ર્યાયિકૈવલાન્યાપે । મત્યજ્ઞાનં શ્રુતાજ્ઞાનં, વિભક્તજ્ઞાનમિત્યપિ ॥
૫૪ ॥ અચક્ષુશ્ચક્ષુરવધિ-કેવલદર્શનાનિ ચ । દ્વાદશામી ઉપયોગા,
વિશેષાજીવલક્ષણમ્ ॥ ૫૫ ॥ ઉપયોગં વિના કોઽપિ, જીવો ના-
સ્તિ જગદ્વયે । અક્ષરાનન્તભાગો યદ્-વ્યક્તો નિગોદિનામપિ ॥
૫૬ ॥ તં ચાક્ષરાનન્તભાગ-મપિ ત્રૈલોક્યવર્ત્તિનઃ । ન શક્તુવન્ત્યા-
વરિતું, પુદ્ગલાઃ કર્મતાં ગતાઃ ॥ ૫૭ ॥ ઇથોઽપ્યાવિયતે ચેત્તત્-
સ્યાજીવાઽજીવયોર્ન મિત્ । અક્ષરં ત્વિહ સાકારે-તરોપયોગલક્ષ-
ણમ્ ॥ ૫૮ ॥ રવેર્યથાતિસાન્દ્રાન્ન-ચ્છન્નસ્યાપિ ભવેત્પ્રભા । કિયત્ત-

દૃષ્ય તો તે ૧૦૦૦ થ અસંખ્યગુણ હાનિ છે.

નિયતરાશિ ૧૦૦૦૦૦ મા અનન્ત ભાગ પાડવા માટે અનન્ત પદલે ૧૦૦૦
વડે ભાગતાં ૧૦૦-૧૦૦ (સો સો) જેવડા ૧૦૦૦ ભાગ પડે તેમાંથી ૯૯૯
ભાગ કાઢતાં બાકીનો ૧ ભાગ ૧૦૦ જેવડો રાક્ષીય તે ૧૦૦ થ અનન્તગુણહાનિ છે.

થ પ્રમાણે ૧૦૦૦૦૦ નિયતરાશિ માટે ૧૦ ને સંખ્યાત, ૧૦૦ ને અસંખ્યા-
ત, તથા ૧૦૦૦ ને અનન્ત ગણતાં.

અનન્તગુણહાનિ	૧૦૦	અનન્તભાગવૃદ્ધિ	૧૦૦૧૦૦
અસંખ્યગુણહાનિ	૧૦૦૦	અસંખ્યભાગવૃદ્ધિ	૧૦૧૦૦૦
સંખ્યગુણહાનિ	૧૦૦૦૦	સંખ્યભાગવૃદ્ધિ	૧૧૦૦૦૦
સંખ્યભાગહાનિ	૧૦૦૦૦	સંખ્યગુણવૃદ્ધિ	૧૦૦૦૦૦૦
અસંખ્યભાગહાનિ	૧૧૦૦૦	અસંખ્યગુણવૃદ્ધિ	૧૦૦૦૦૦૦૦
અનન્તભાગહાનિ	૧૧,૧૦૦	અનન્તગુણવૃદ્ધિ	૧૦૦૦૦૦૦૦૦

થ પ્રમાણે અનુક્રમે અંકવૃદ્ધિની અપેક્ષા આ સ્થાપના લક્ષી છે. અન્યથા
હાનિવૃદ્ધિનો અનુક્રમ તો “ અનન્તભાગ ” થી પ્રારંભીતે જ હોય છે. યહી.
અગુરુલઘુ સ્વભાવને અનિર્વાચ્ય સ્વરૂપલાઠો શાસ્ત્રકારોયે વર્ણન કર્યો છે,
અર્થાસ્તિકાયાદિ સર્વદ્રવ્યને સ્વરૂપાવસ્થાનમાં પણ અગુરુલઘુપર્યાયની અપેક્ષા
સંમથે છે, વદ્ગુણહાનિ-વૃદ્ધિના વ્યક્તોનો વિશેષ વિચાર “કમ્મપયઢી” વિનંરે
અન્યોથી ઓછું લેવો,

नावृत्ता रात्रि-दिनाऽभेदोऽन्यथा भवेत् ॥ ५९ ॥ इयं चाल्पीयसी
 ज्ञान-मात्राद्यसमये भवेत् ॥ अपर्याप्तनिगोदानां, सूक्ष्माणां क्रम-
 तस्ततः ॥ ६० ॥ शेषैकाक्षद्वित्रिचतु-ष्पंचाक्षादिषु मात्रया । वर्ध-
 मानेन्द्रिययोग-लब्धिवृद्धिष्वपेक्षया ॥ ६१ ॥ क्षयोपशमवैचित्र्या-
 ध्यानारूपाणि बिभ्रति । सर्वज्ञेयग्राहिणी स्याद्, घातिकर्मक्षयेण
 सा ॥ ६२ ॥ नन्वेवमात्मनो ज्ञानं, यदि लक्षणमुच्यते । अभेदः
 स्यात्तदनयोः, सास्नावृषभयोरिव ॥ ६३ ॥ एवं चास्य सदा ज्ञान-
 मिष्यतेऽखिलवस्तुगम् । ज्ञानरूपो न जानाती-त्येतद्युक्तिसहं न
 यत् ॥ ६४ ॥ कथं च ज्ञानरूपस्या-त्मनः स्युः संशयस्तथा । अ-
 व्यक्तबोधाऽबोधौ च, किञ्चिद्बोधविपर्ययाः ॥ ६५ ॥ अत्रोच्य-
 ते ॥ सत्यप्यस्य चिदात्मत्वे, नोपयोगो निरन्तरम् । भवत्यावरणी-
 यानां, कर्मणां वशात् खलु ॥ ६६ ॥ तथाहि ॥ आत्मा सर्वप्रदेशे-
 षु । त्यक्त्वांशानष्ट मध्यगान् । प्रकवथ्यमानोदकव-त्सदा विपरि-
 वर्तते ॥ ६७ ॥ ततः स चिरमेकस्मि-न् वस्तुन्युपयुज्यते । अ-
 र्थान्तरोपयुक्तः स्या-च्चपलः कृकलासवत् ॥ ६८ ॥ उत्कर्षेणो-
 पयोगस्य, कालोऽप्यांतर्मुहूर्त्तिकः । उपयोगांतरं याति, स्वभावा-
 त्तदनन्तरम् ॥ ६९ ॥ न सर्वमपि वेत्त्येष, प्राणी कर्मावृतो यथा ।
 नार्कस्याभ्राभिभूतस्य, प्रसरन्त्यभितः प्रभाः ॥ ७० ॥ संशया-
 व्यक्तबोधाद्या, अप्यस्य कर्मणां वशात् । कुर्वतां ज्ञानवैचित्र्यं, क्ष-
 योपशमभेदतः ॥ ७१ ॥ किञ्च ॥ आभोगानाभोगो-द्भववीर्यवतो
 यदा क्षयोपशमः । लब्धिकरणानुरूपं, तदात्मनो ज्ञानमुद्भवति
 ॥ ७२ ॥ वीर्यापगमे च पुन-स्तदेव कर्मावृणोत्यपाकीर्णम् । शै-
 वलज्जालमिवाम्भो-दर्पणमिव विमलितं पङ्कः ॥ ७३ ॥

અર્થ-હવે જીવાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ કહું છું. ર્યાં “ચેતનાલક્ષણવાલ્લો તે જીવ” એ પ્રમાણે જીવનું સામાન્ય લક્ષણ છે, ॥૫૩॥ અને મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિ-જ્ઞાન-મનઃપર્યવજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાન (૫૫ જ્ઞાન) મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન-વિભંગજ્ઞાન (૫૩ અજ્ઞાન) ચક્ષુદર્શન-અચક્ષુદર્શન-અવધિદર્શન-અને કેવલદર્શન (૫૪ દર્શન) ૫૧૨ ઉપયોગ તે જીવનું વિશેષ લક્ષણ છે, ॥૫૪-૫૫॥ ત્રણે જગતમાં ઉપયોગરહિત એવો કોઈ પણ જીવ નથી જે કારણથી નિર્ગોદજીવને (લબ્ધિ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ સાધારણવન-સ્પત્તિ જીવને મરના પ્રથમ સમયે) પણ અક્ષરનો (જ્ઞાનનો) અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે, ॥૫૬॥ તે અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલા અલ્પજ્ઞાનને ત્રણ લોકમાં વર્તતા અને કર્મત્વને પ્રાપ્ત થયેલા કોઈપણ પુરુષો આવરવાને (આચ્છાદિત કરવાને-ઢાંકવાને) સમર્થ નથી, ॥૫૭॥ અને જો એ અક્ષરનો અનંતમો ભાગ પણ અવરાઈ જાય તો જીવ અને અજીવમાં કાંઈપણ ભેદ ન પડી શકે. અહીં અક્ષર પડતે ક્ષસાકારોપયોગ અને નિરાકારોપયોગ, ॥ ૫૮॥ (અર્થાત્ અક્ષર-જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ જાણવો.) અતિશય મૈથલ્યે ઉપાદેશા રવાં યુવંજી પ્રમાણે કંઈક (કે-

૧ જેનાથી વસ્તુ જાણાય (લક્ષ્યતે વસ્તુસ્થિતેતિ, અસાધારણધર્મો લક્ષણમ્) તેવો અસાધારણ (જેનું લક્ષણ કરવાનું હોય તે વસ્તુથી અન્યમાં નહિ રહેનાર) જે ધર્મ તે લક્ષણ કહેવાય, લક્ષણનું રૂપભેદ જ્ઞાન ફલ છે અને તે લક્ષણ અભ્યાપ્તિ-અતિવ્યાપ્તિ, અસંભવ એ ત્રણ ઘોષ રહિત હોવું જોઈએ, વિશેષ રહિત લક્ષણ તેજ સર્વલક્ષણ કહેવાય, જે વસ્તુનું લક્ષણ ધાંધલું હોય તેના અમુક અંશમાં રહેવું અને અમુકમાં ન રહેવું તે અભ્યાપ્તિ, લક્ષ્યથી અધિકમાં રહેવું તે અતિ વ્યાપ્તિ, લક્ષ્ય માત્રમાં ન રહેવું તે અસંભવ, આ સંબંધી વિશેષ વર્ણન વૃણાન્ત પુરઃસર-અનુમાનાદિ સાથે જોવું હોય તેણે “નવતાવ વિસ્તારાર્થમાં” પાંચમી ગાથાના વિસ્તારાર્થની ટિપ્પણીથી જાણી લેવું, અસાધારણ ધર્મ પણ ત્રે પ્રકારે છે ૧ સામાન્ય ધર્મ, ૨ વિશેષ ધર્મ, જેમ વર્ણ એ પુરુષજનો સામાન્ય ધર્મ, અને કૃષ્ણ, ભીલ, પીત ધિમેરે વિશેષ ધર્મો છે, સામાન્ય ધર્મ ગુણ સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. અને વિશેષ ધર્મ પર્યાય શબ્દથી ઓળખાય છે. આથી વસ્તુને ઓળખાવનાર સામાન્ય ધર્મ (ગુણ) તે સામાન્ય લક્ષણ અને વસ્તુ ઓળખાવનાર વિશેષ ધર્મ (પર્યાય) તે વિશેષ લક્ષણ, ચૈતન્યએ જીવનો સામાન્ય ધર્મ અને ઉપયોગોએ વિશેષ ધર્મ છે. અથવા, સર્વ જીવમાત્રમાં અને ૫ લક્ષણ વ્યાપ્ત થઈ શકે છે (લાગુ પડી શકે છે.) સર્વેદા માટે સામાન્યલક્ષણ કહેવાય. અને ૧૨ ઉપયોગમાંથી કોઈ જીવને કોઈ ઉપયોગ અને કોઈ જીવને કોઈ ઉપયોગ, પણ સર્વેદા તથા સર્વેદા એકજ ઉપયોગ હોતો નથી માટે વિશેષલક્ષણ કહેવાય.

* આનું વિશેષસ્વરૂપ ત્રીજા સર્ગમાં વિસ્તારથી જોઈ લેવું.

ટલેક અંશે) અનાદ્ય (નહિ ઢંકાયેલી) હોય છે, અને જો તેમ ન હોય તો રાત્રિ અને દિવસમાં કંઈપણ ભેદ ન હોય. ॥ ૫૯ ॥ (અર્થાત્ દિવસ અને રાત્રિ બન્ને સરસાંજ થઈ જાય.) વળી આ અતિ અલ્પ જ્ઞાનમાત્રા (જ્ઞાનનો અંશ) સૂક્ષ્મ લઘ્વિઅર્પણિ નિમોદને ભવના પ્રથમ સમયે હોય છે. ॥ ૬૦ ॥ તેથી શેષ એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુર્વિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોમાં અનુક્રમે એકેક માત્રા વધતી હિન્દ્રિયલઘ્વિ અને યોગલઘ્વિની વૃદ્ધિનો અપેક્ષા ॥ ૬૧ ॥ ક્ષયોપશમના વિચિત્રપણાથી અનેક રૂપને (પ્રકારને) ધારણ કરતી એવી તે જ્ઞાનમાત્રા અનુક્રમે (વધતાં) ધાતી કર્મના ક્ષયવટે સર્વ જ્ઞેયપદાર્થોને જાણનારી થાય છે. ॥ ૬૨ ॥ પ્રશ્ન—જો એ પ્રમાણે આત્માનું જ્ઞાન એજ લક્ષણ કહેવાય તો સાસ્ના (ગઢાની ગોદહી) અને ઘૃષ્યભની પેઠે આત્મા અને જ્ઞાન બે અભિન્ન (એકજ) હોઈ શકે. ॥ ૬૩ ॥ અને એ પ્રમાણે હોવાથી આત્માને સમસ્તપદાર્થને પ્રકાશ કરનારું એવું જ્ઞાન સદાકાલ હોય, જે કારણથી “ જ્ઞાનરૂપ એવો આત્મા જાણતો નથી ” એમ કહેવું તે યુક્તિને નહિ સહન કરનારું એટલે યુક્તિ ગૂંચ્ય થાય છે. ॥ ૬૪ ॥ વળી જ્ઞાનરૂપ એવા આત્માને “સંશય—અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ) બોધ—અબોધ (અજાણપણું) અને વિપરીત બોધ કેવીરીતે હોય ? (વળી જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને ચિસ્મરણ પણ કેમ થાય? વિગેરે દોષો પણ જાણવા) ॥ ૬૫ ॥ ઉત્તર—આ આત્માનું જ્ઞાન સ્વરૂપ હોતે છતે પણ નિશ્ચય જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના વશથી નિરંતર ઉપયોગ હોતો નથી ॥ ૬૬ ॥ તે આ પ્રમાણે—આત્મા મધ્યભાગે રહેલા આઠ પ્રદેશોને (રુચક પ્રદે-

૧ ત્યારવાદ દ્વિતીયાદિ સમયે એકેક જ્ઞાનમાત્રા વધતી જાય છે,

૨ એકેક માત્રા વૃદ્ધિ લઘ્વિઅર્પણ સૂક્ષ્મ નિમોદને દ્વિતીયાદિ સમયે હોય છે, છતાં દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોને પણ માત્રાવૃદ્ધિ કહી તો અતિ વ્યવહારથી જોઈને પ્રથમ સમયે જેટલું જગત્ત્વ જ્ઞાન હોય તેનાથી દ્વિતીયાદિ સમયે જેટલું જ્ઞાન વધે તે દરેક વૃદ્ધિસ્થાનો જ્ઞાનની માત્રા તરીકે ગણીતો સંભવી શકે છે, પુનઃ અમુક જગત્ત્વજ્ઞાનવાળા જીવથી કંઈક અધિક જ્ઞાનવાળા ઓળા જીવમાં પણ જે જ્ઞાનની અધિકતા તે પણ જીવોમાં પરસ્પરાપેક્ષા વૃદ્ધિ ગણી શકાય.

૩ અર્થાત્ જીવોમાં જેમ જેમ હિન્દ્રિય લઘ્વિ અને યોગલઘ્વિની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ જ્ઞાનમાત્રા પણ વધતી જાય.

૪ જેમ વલ્લભની ગઢાની ગોદહીથી વલ્લભ ભિન્ન નથી તેમ.

શોને) છોડીને સર્વ પ્રદેશોમાં ઝકઝકા પાણીની માફક સદાકાલ પરિવર્તન પામ્યા કરે છે. ॥ ૬૭ ॥ તેથી તે આત્મા ઘણાકાલ સુધી એક વસ્તુમાં ઉપયોગવાળો રહેતો નથી, પણ કાકીઢાની માફક (કાકીઢો કે જે વારંવાર શરીરના રંગ બદલે છે અને જેની ઢોક પ્રતિ સમય ઝંચી નીચી થયા કરે છે પણ સ્થિર રહેતી નથી માટે તેની માફક) ચપ્પડ યથો છતો બીજા બીજા પદાર્થોમાં ઉપયોગવાળો થાય છે. ॥ ૬૮ ॥ એ હેતુથી એ આત્માના ઉપયોગનો (એકજ વસ્તુમાં) ઉત્કૃષ્ટ કાલ અન્તર્મુદૂર્ત પ્રમાણ છે અને તદનંતર આત્મા સ્વભાવથીજ બીજા ઉપયોગવાળો થાય છે. ॥ ૬૯ ॥ વઠ્ઠી જેમ મેઘથી પરાંભવ પામેલી સૂર્યની પ્રભા ચારે બાજુ પ્રસરતી (ફેલાતી) નથી, તેમ કર્મવડે આવૃત થયેલો (વીંટાયેલો) આ આત્મા સર્વ પદાર્થને જાણી શકતો નથી. ॥ ૭૦ ॥ વઠ્ઠી ના આત્માને સંશય અને અસ્પૃહ ધોર વિગેરે પણ જ્ઞાનને વિચિત્રપ્રકારનું કરનાર એવા કર્મના ક્ષયોપશમ બેદો (વિચિત્રતા-તારતમ્ય) ના વશથીજ થાય છે ॥ ૭૧ ॥ વઠ્ઠી અંભિસંધિજ અને અનંભિસંધિજ વીર્યવાળા આત્માને ક્યારે ક્ષયોપશમ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે લબ્ધિ અને કરણને અનુસારે (અર્થાત્-ક્ષયોપશમ અને इन्द्रियोને મળતું પટલે કે તેની તરમના અનુસારે) જ્ઞાન પણ પ્રગટ થાય છે. ॥ ૭૨ ॥ અને તે વીર્યનો નાશ થતાં દૂર કરેલી શેવાળની જાળ (શેવાળનો સમૂહ) જેમ જલને અને નિર્મલ કરેલ દર્પણને જેમ કાદવ તેમ તેજ કર્મ પુનઃ આત્માને આવૃત કરે છે. ॥ ૭૩ ॥ (જીવભેદવિચાર)

अथ प्रकृतं ॥ द्विधा भवन्ति ते जीवाः, सिद्धसंसारिभेदतः । सिद्धाः पञ्चदशविधा-स्तीर्थाऽतीर्थादिभेदतः ॥ ७४ ॥ यदाहुः ॥ जिण अजि-

૧ ઝકઝકતું પાણી જેમ આમ તેમ ઢોઢાઢોઢ કરી મૂકે છે તેમ સયોગી આત્માના પ્રદેશો સયોગીપણાની અવસ્થા રહે ત્યાં સુધી પ્રતિસમય પ્રત્યેક પ્રદેશ ઉપર સીંચે થયા કરે છે, જેથી મસ્તકગતપ્રદેશ પર આવે ને પગના પ્રદેશો મસ્તકે ચઢે इत्यादि પરિવર્તના ચાલ્યા કરે છે. છતાં પણ જલમાંનો ફળ જલ ચઢાયમાન છતાં પણ જલથી છૂટો પડી જતો નથી તેમ આન્માના પ્રદેશો પ્રતિસમય ચઢાવમાન છતાં તેમાંનો એક પણ પ્રદેશ આત્માથી છૂટો પડતો નથી, પરન્તુ પ્રદેશો માંહોમાંહે છૂટા પડી જાય છે.

૨-૩ મનના વિચાર પૂર્વક જે ક્રિયાપ્રવૃત્તિ કરવી તે આભોગિક અથવા અભિસંધિજ વીર્ય, અને તેથી વિપરીત (વિચારશૂન્ય પ્રવૃત્તિ) અનાભોગિક અથવા અનભિસંધિજ વીર્ય કહેવાય. તેમાં અભિસંધિજ વીર્ય ફક્ત સંજ્ઞા જીવોને અને અનભિસંધિજ વીર્ય સંજ્ઞાસંજ્ઞિ સર્વ જીવમાત્રને હોય.

ए तित्थतित्था, गिहि अन्न सल्लिग थी नर नपुंसा । पत्तेयसयं-
बुद्धा बुद्धबोहिकणिका य॥१॥(सा० ३०)(जिनाजिनतीर्थातीर्था गृह्य-
न्यस्वल्लिगस्त्रीनरनपुंसकाः । प्रत्येकस्वयंबुद्धाः बुद्धबोधिता एका
अनेकाश्च ॥ १ ॥) जीवन्तीति स्मृता जीवा, जीवनं प्राणधार-
णम् । ते च प्राणा द्विधा प्रोक्ता, द्रव्यभावविभेदतः ॥ ७५ ॥
सिद्धानामिन्द्रियोच्छ्वासा-दयः प्राणा न यद्यपि । ज्ञानादिभाव-
प्राणानां, योगाज्जीवास्तथाऽप्यमी ॥ ७६ ॥ अलोकस्वल्लिताः
सिद्धा, लोकाग्रे च प्रतिष्ठिताः । इह सन्त्यज्य देहादि, स्थिता-
स्तत्रैव शाश्वताः ॥ ७७ ॥ ते ज्ञानावरणीयायै-मुक्ताः कर्मभिर-
ष्टभिः । ज्ञानदर्शनचारित्रा-द्यनन्ताष्टकसंयुताः ॥ ७८ ॥ तथोक्तं
गुणस्थानक्रमारोहे ॥ अनन्तं केवलज्ञानं, ज्ञानावरणसंक्षयात् ॥
अनन्तं दर्शनं चापि, दर्शनावरणक्षयात्॥७९॥क्षायिके शुद्धसम्प-
त्तव-चारित्रे मोहनिग्रहात् ॥ अनन्ते सुखवीर्ये च, वेद्यविघ्नक्षया-
त्क्रमात्॥८०॥आयुषः क्षीणभावत्वात्, सिद्धानामक्षया स्थितिः ।
नामगोत्रक्षयादेवा-मूर्त्तानन्ताऽवगाहना ॥ ८१ ॥ [सा० ३१]

अर्थ-हये चालु विषय कहे छे- ते जीवो सिद्ध अने संसारी भेदधी वे
प्रकारना छे, त्यां तीर्थसिद्ध-अतीर्थसिद्ध इत्यादिभेदधी सिद्ध १५ प्रकारना छे.
॥ ७४ ॥ कहं छे के-“१जिन-२अजिन-३तीर्थ-४अतीर्थ-५गृहस्थ-६अ-
न्यल्लिग-७अस्वल्लिग-८स्त्री-९नर-१०नपुंसक-११प्रत्येकबुद्ध-१२स्वयंबुद्ध
-१३बुद्धबोधित-१४एक-अने १५अनेकसिद्ध ” ए प्रमाणे १५ प्रकारना
छे. (एओनुं स्वरूप कहेवाय छे.)

१ तीर्थकरपणुं पामीने जे सिद्ध यथा ते ऋषभदेवादि ' जिनसिद्ध '

२ तीर्थकरपणुं पाम्या विना जे सिद्ध यथा ते पुंडरीकगणधरादि
' अजिनसिद्ध '

३ तीर्थनी स्थापना स्थापना याद जे मोक्षे गया ते गणधरादि ' तीर्थसिद्ध '

४ तीर्थनी स्थापना यथा पहेला जे मोक्षे गया ते मरुदेवादि ' अतीर्थसिद्ध '

ત્યાં જીવન્તિ—જીવે છે તે માટે જીવ કહેલા છે, અને જીવંતું ઇત્લે માણને ધારણ કરવું, (૫ વ્યુત્પત્તિ છે.) તે પ્રાણી પણ દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ એ બેદથી બે પ્રકારના કહેલા છે. ॥૭૫॥ પુનઃ સિદ્ધ પરમાત્માઓને જો કેન્દ્રિય ૩-

૫. ગૃહસ્થવેષમાં રહીને જેઓ મોક્ષે ગયા તેવા અંતગઢકેષલી 'ગૃહસ્થ-લિંગસિદ્ધ'
૬. જેઓ તાપસાદિક વેષમાં (જેન મુનિથી જુદા વેષમાં) મોક્ષે ગયા તે ચલકલધીરી વિગેરે 'અન્યલિંગસિદ્ધ'
૭. સાધુના વેષમાં (જેન સાધુના વેષમાં) જે મોક્ષે ગયા તેવા અનેક મુનિમહાત્માઓ 'સ્વલિંગસિદ્ધ'
૮. સ્ત્રીવેષમાં (લિંગમાં) જે ઝોશો મોક્ષે ગયા તે ચંદનવાલાદિ 'સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ'
૯. પુરુષલિંગમાં જેઓ મોક્ષે ગયા તે ગૌતમાદિ 'પુરુષલિંગસિદ્ધ'
૧૦. નપુંસકલિંગે જે મોક્ષે ગયા તે ગાંગેય વિગેરે 'નપુંસકલિંગસિદ્ધ'
૧૧. કોઈક નિમિત્ત પામીને વૈરાગ્યાદિ ઉત્પન્ન થતાં મોક્ષે ગયા તે 'પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ' (જેમ નમિરાજર્ણિ સ્ત્રીઓના કંકણના ચંદ્રસદા-તથા વૈરાગ્ય પામી મોક્ષે ગયા)
૧૨. કોઈપણ નિમિત્તવિના સ્વાભાવિકરીતે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી મોક્ષે ગયા તે કપિલકેષલી વગેરે 'સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ'
૧૩. ગુરુ વિગેરેનો ઉપદેશ સાંભળવાથી વૈરાગ્ય પામી મોક્ષે ગયા તે 'બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ',

૧૪. એક સમયમાં એકજ મોક્ષે ગયા હોય તે 'એકસિદ્ધ',

૧૫. એક સમયમાં જે અનેક સિદ્ધ થયા તે ક્ષુદ્રભવેષાદિ 'અનેકસિદ્ધ',

પ ૧૫ ભેદ સામુદાયિક છે પરંતુ વાસ્તવિકરીતે સિદ્ધતા જે અને ત્રણ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે—

સિદ્ધતા ૨ ભેદ—જિતસિદ્ધ અને અજિતસિદ્ધ—અથવા તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ—અથવા એક સિદ્ધ અને અનેક સિદ્ધ, એમ ૨ ભેદ ૩ રીતે થાય છે.

સિદ્ધતા ત્રણ ભેદ—ગૃહસ્થલિંગસિદ્ધ, અન્યલિંગસિદ્ધ, જે સ્વલિંગસિદ્ધ—અથવા સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ—પુરુષલિંગસિદ્ધ, અને નપુંસકલિંગસિદ્ધ—અથવા પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ, અને બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ એમ ત્રણ ભેદ પણ ત્રણ પ્રકારે છે.

પૂર્વોક્ત ૧૫ ભેદમાં કોઈપણ એક ભેદ ૧૫ માંના અનેક ભેદમાં અંતર્ગત ગણી શકાય છે.—જેમ—ગૌતમ મગધર જે મોક્ષે ગયા તે ૧૫ ભેદમાંથી અજિતસિદ્ધ—તીર્થસિદ્ધ—પ્રાયઃ અનેકસિદ્ધ—સ્વલિંગસિદ્ધ—પુરુષલિંગસિદ્ધ—અને બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ એ છ ભેદ માં ગણી શકાય.

પ્રમાણે કોઈપણ એક જીવ જુદા જુદા રીતે પણ ૬—૬ ભેદમાં આવો શકે છે પ્રભુ મહાશીવ દેવમાં જિત, તીર્થ, સ્વલિંગ, પુરુષ, સ્વયંબુદ્ધ અને એક સિદ્ધ એમ છ ભેદ હોય છે.

છુવાસાદિ દ્રવ્યપ્રાણ નથી તો પણ જ્ઞાનદર્શનાદિભાવપ્રાણના સંયોગથી તેઓ “ જીવ ” કહેવાય છે. ॥ ૭૬ ॥ અલોકવડે સ્વલતા પામેલા (અલોકમાં ધર્માસ્તિ = નહિ હોવાથી જતાં અટકી ગયેલા) સિદ્ધ પરમાત્મા લોકના અગ્રભાગે (શિખર પર) રહેલા છે. તેઓ આ મનુષ્યલોકમાં શરીરગદિકનો ત્યાગ કરીને ત્યાં શાશ્વતભાવેજ (પુનઃ ત્યાંથી અગ્રે આવવાનું જ નથી એવા પ્રકારે) રહેલા છે. ॥ ૭૭ ॥ તે સિદ્ધો જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મરહિત થયા, તેથી અનન્તજ્ઞાન અનન્તદર્શન અનન્તચારિત્રિત્વ આદિ આઠ અનન્ત વડે સહિત થયેલા છે. ॥ ૭૮ ॥

શ્રીગુણસ્થાનકમારોહમાં કહ્યું છે કે—“જ્ઞાનાવરણકર્મના ક્ષયથી અનન્ત-કેવલજ્ઞાન, દર્શનાવરણકર્મના ક્ષયથી અનન્તદર્શન ॥૭૯॥ મોહનીયના ક્ષયથી શુદ્ધક્ષાત્રિકસમ્યક્ત્વ અને ક્ષાત્રિકમારિત્રિ, વેદનીયના ક્ષયથી અનન્તસુખ, અને અન્તરાયના ક્ષયથી અનન્તવીર્ય ॥ ૮૦ ॥ આઘ્રુપ્યના ક્ષયથી સિદ્ધોની અક્ષયસ્થિતિ, નામકર્મના ક્ષયથી અરૂપોપણું, અને ગોત્રકર્મના ક્ષયથી અનન્ત અવગાહના પ્રાપ્ત થયેલી છે. ॥ ૮૧ ॥

રોગમૃત્યુજરાધર્તિ-હીના અપુનરુદ્ભવાઃ । અભાવાત્કર્મહેતૂનાં, દગ્ધે બીજે હિ નાંકુરઃ ॥ ૮૨ ॥ યાવન્માત્રં નરક્ષેત્રં, તાવન્માત્રં શિવાસ્પદમ્ । યો યત્ર સ્થિયતે તત્રૈ-વોર્ધ્વં ગત્વા સ સિદ્ધ્યતિ ॥ ૮૩ ॥ ઉત્પત્યોર્ધ્વં સમશ્રેણ્યા, લોકાંતસ્તૈરલંકૃતઃ । યત્રૈકસ્તત્ર તેઽનન્તા, નિર્વાધાઃ સુખમાસતે ॥ ૮૪ ॥ તથોક્તં તત્વાર્થભાષ્યે ॥ કૃત્સ્નકર્મક્ષયાદૂર્ધ્વં, નિર્વાણમધિગચ્છતિ ॥ યથા દગ્ધેન્ધનો વહ્નિ-નિરૂપાદાનસંતતિઃ ॥૮૫॥ દગ્ધે બીજે યથાઽત્યન્તં, પ્રાદુર્ભવતિ નાંકુરઃ । કર્મબીજે તથા દગ્ધે, નારોહતિ ભવાંકુરઃ ॥૮૬॥ તદનન્તરમેવોર્ધ્વ-માલોકાંતાત્સ ગચ્છતિ । પૂર્વપ્રયોગાઽસદ્ગત્સ્વર-બંધચ્છેદોઽર્ધ્વગૌરવૈઃ ॥ ૮૬ ॥ કુલાલચક્રે દોલાયા-મિષૌ ચાપિ યથેષ્યતે । પૂર્વપ્રયોગાત્કર્મેહ, તથા સિદ્ધગતિઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૮૭ ॥ મૃલેપસંગનિર્મોક્ષા-યથા દૃષ્ટાસ્વલાબુનઃ । કર્મસં

૧ અનન્તકાલ સુધી એક સરખી રહેનારી.

૨ અગ્નિ ઉત્પન્ન થવામાં મૂળ કારણરૂપ.

ગવિનિર્મોક્ષા--તથા સિદ્ધગતિઃ સ્મૃતા ॥ ૮૮ ॥ પરણ્ડયંત્ર-
પેડાસુ, બન્ધચ્છેદાથથા ગતિઃ । કર્મબન્ધનવિચ્છેદાત્, સિદ્ધ-
સ્યાપિ તથેષ્યતે ॥ ૮૯ ॥ વ્યાગ્રપાદંબીજબન્ધનચ્છેદાથંત્રબન્ધ-
નચ્છેદાત્પેડાબન્ધનચ્છેદાચ્ચ ગતિર્'ષ્ટા મિંજાકાષ્ટપેડાપુટાનામેવં
કર્મબન્ધવિચ્છેદાત્સિદ્ધસ્ય ગતિરિતિ ભાવઃ ॥ ऊर्ध्वगौरवधर्माणो,
जीवा इति जिनोत्तमैः । अधोगौरवधर्माणः, पुद्गला इति चोदि-
तम् ॥ ९० ॥ ऊर्ध्वगमन एव गौरवं धर्मः स्वभावो जीवानां,
पुद्गलास्त्वधोगमनधर्माण इति सर्वज्ञवचनमिति भावः ॥ यथाध-
स्तिर्यगूर्ध्वं च, लोष्ट्वाय्वमिवीतयः । स्वभावतः प्रवर्तन्ते, तथो-
र्ध्वगतिरात्मनः ॥ ९१ ॥ अतस्तु गतिवૈકૃત્ય-મેષાં યદુપલભ્યતે ।
કર્મણઃ પ્રતિઘાતાચ્ચ, પ્રયોગાચ્ચ તદિષ્યતે ॥ ૯૨ ॥ અધસ્તિર્યગ-
થોર્ધ્વં ચ, જીવાનાં કર્મજા ગતિઃ । ऊर्ध्वमेव तु तद्धर्मा, (ताव-
धर्म्यात्, इतिउत्त०वृत्तौ)भवति क्षीणकर्मणाम् ॥ ૯૩ ॥ [સાં ૩૨]

૧. જાના તાત્પર્યને જળાશ્વનારો ' તત્સાર્થભાષ્ય ' તથા તેની ' ટીકા ' નો
પાઠ નીચે પ્રમાણે છે. " બન્ધચ્છેદાથથા રજ્જુબન્ધચ્છેદાત્પેડાયાં બીજકોશબન્ધ-
ચ્છેદાચ્ચરણ્ડબીજાક્ષીનાં ગતિર્'ષ્ટા તથા કર્મબન્ધનચ્છેદાત્સિદ્ધિમાનગતિઃ " ॥
[ભાષ્ય] " અથ્યતે યેન રજ્જુવાદિનાં સબન્ધઃ, તસ્ય છેદઃ શસ્ત્રેણ ત્રોટનં વા,
તદ્વચાચ્છેદે યથા રજ્જુવા ગાદમાપીઢયાપીઢય ધક્કાયાઃ કીચકવિશ્લવટિનાયાઃ
' રજ્જુબન્ધચ્છેદા ' તુપરિતમપુટસ્ય ગમનમૂર્ધ્વં દુષ્ટં ' બીજકોશબન્ધચ્છેદાચ્ચ
બીજકોશઃ ફલી ફલં વા તસ્યાઃ સુબન્ધને ગાદસંપુટતા સચિત્કરજાલશોષિ-
તાયાઃ પરિણતિકાલે સંપુટોદ્ગેહઃ છેદઃ, તત્તચ્ચ પરંદાદિફલધેદે બીજાનાં ગતિર્'ષ્ટ-
ા તાનિ તુહીયોહીય દુરે પતન્તિ તથા કર્મબન્ધઃ ફલકઢાહસ્થાનીયસ્તચ્છેદા-
ત્તદ્વિઘટનાદનન્તરમેધ બોર્ધ્વં સિદ્ધિમાનગતિરિતિ" (વૃત્તિઃ) ભાષ્યાર્થઃ--જેમ દોરઢાથી
સચ્ચતલાંધેલી થાંતની ચપાટની બનાથેલ પેડાનું દોરઢાનું બન્ધ તુટવાથી ऊर्ध्व
ગમન થાય છે, એવી પરંદબીજની ફલી સૂર્યકિરણથી સુકાયે છતે પરિણામકાલમાં
સંપુટ ફુટયે છતે બીજ ऊढी ऊढीને દુર પડે છે, તેમ કર્મબન્ધનનો છેદ થવાથી
સિદ્ધ થતા જીવની ગતિ થાય છે. વિશેષવિચાર 'તત્સાર્થ વૃત્તિ' આદિથી જાણવો,

अर्थ-रोग मृत्यु અને દુઃસ્વપ્નાદિક પીડારહિત, અને કારણરૂપ કર્મના અભાવે જેમ બીજ બલી ગયે છતાં અંકુર ઊગતો નથી તેમ પુનઃ સંસારમાં નહિ ઉત્પન્ન થવા એવા સિદ્ધ પરમાત્મા છે. ॥૮૨॥ તથા જેટલું (૪૫ લાખ યોજનવૃત્ત વિસ્તારવાળું)મનુષ્યક્ષેત્ર છે. તેટલાજ પ્રમાણ વાલું મુક્તિક્ષેત્ર (મોક્ષસ્થાન) પણ છે. કારણ કે-જે સિદ્ધ જ્યાં કાલ કરે છે. ત્યાંથીજ ઉર્ધ્વસમશ્રેણિ જડને તે સિદ્ધ પાથ છે. ॥ ૮૩ ॥ પુનઃ તે સિદ્ધમગવન્તોષ્ ઉર્ધ્વસમશ્રેણિ જડને ઉર્ધ્વલોકાન્તને (લોકના અગ્રભાગને) અલંકૃત કરેલ છે, અને જ્યાં એક સિદ્ધ થોય ત્યાં અનન્તસિદ્ધ પણ કોઈપણ વાધા-પીડા રહિત સુખપૂર્વક રહી શકે છે. ॥ ૮૪ ॥

શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં કહ્યું છે કે-“ જેમ બલી ગયેલા કાષ્ઠવાલો અગ્નિ સપાદાન કારણરૂપ કાષ્ઠના સમૂહ વિના સ્વયમેવ નિર્વાણ પામે છે (અર્થાત્ વુઝાઈ જાય છે, તેમ સિદ્ધપરમાત્મા પણ સર્વકર્મના ક્ષયથી ઉર્ધ્વગતિ નિર્વાણ પામે છે. ॥ ૮૫ ॥ જેમ બીજ બલી ગયે છતાં અંકુર પ્રગટ થતો નથી તેમ કર્મબીજ બલી ગયે છતાં જન્મ અંકુર ઊગતો નથી ॥૮૬॥ અને તદનન્તર (કર્મક્ષય થયા પછી તુર્તજ) તે સિદ્ધપરમાત્મા પૂર્વપ્રયોગ-અસંગત્વ-બન્ધછેદ-અને ઉર્ધ્વગૌરવવહે લોકના અન્તસ્થી ઉર્ધ્વ (ઉંચે-ઉપર) જાય છે. ॥ ૮૬ ॥ (પૂર્વ પ્રયોગ-हेतु दृष्टान्त १) કુંભારના ચક્રમાં-હિંદોળામાં-અને ઘાણમાં પણ જેવા પ્રકારે પૂર્વપ્રયોગથી ક્રિયા (ગતિ) દેખાય છે. તેમ અહિં પણ (પૂર્વ પ્રયોગ-થી) સિદ્ધોની ગતિ કહેલી છે, ॥૮૭॥ (અસંગત્વ-हेतुदृष्टान्त २) જેમ માટી ઝિગેરેનો લેપ હાથે જવાથી પાણીમાં તુર્વેદાની ઉર્ધ્વગતિ દેખાય છે, તેમ કર્મસંગના લૂટવાથી સિદ્ધોની ઉર્ધ્વગતિ કહેલી છે, ॥૮૮॥ (બંધછેદ-हेतुदृष्टान्त ३) તથા ઇંદાના ફ-લ-ચન્ન-અને પેદામાં બન્ધનના છેદથી જેમ [ઇંદાનાં બીજ ઝિગેરેની] ગતિ થાય છે, તેમ કર્મબન્ધનના વિચ્છેદથી સિદ્ધની પણ ગતિ થાય છે ॥ ૮૯ ॥ (અર્થાત્)

૧ પ્રથમ વંદ નાસ્ત્રીને ચક્ર ફેરવે ત્યારવાદ્ વંદ કાઢી લીધા છતાં પણ ચક્ર ફર્યાજ કરે તેમ

૨ પ્રથમ હાથથી હલાવ્યાવાદ્ પણ હિંદોળો સ્વતઃ કુલ્યા કરે તેમ.

૩ પ્રથમ મનુષ્યમાં ચઢાવતાં પ્રયત્ન કર્યો પહે ને મનુષ્યમાંથી છુટવા-વાદ પ્રથમના પ્રયત્ન વહેજ સ્ત્રીધિ ક્રિયામાં વ્યર્થ જાય તેમ.

૪ તુર્વેદાપર ઘણી માટીનો લેપ કરી પાણીમાં નાલે તો ફૂલી નીચેજ બેસે પરન્તુ પાણીમાં માટી પલાઝ્યાવાદ્ જેમ જેમ લેપ ઊતરતો જાય તેમ તુર્વેદું ઉંચું આવતું જાય અને સર્વ લેપ ધોવાઈ ગયા વાદ તદન પાણીમાં ઉપર ઓવી જાય તેમ.

વાયના પગ સરસા ઇરંડબીજના બન્ધનનો છેદ થવાથી ઇરંડબીજની, યન્ત્રબન્ધનનો છેદ થવાથી કાષ્ઠની અને પેડાબન્ધનનો છેદ થવાથી પેડાપુટની જેમ ગતિ થાય છે તેમ સિદ્ધની પણ ગતિ થાય છે, એ તાત્પર્ય છે, ॥ (ઊર્ધ્વગૌરવદેહસ્વરૂપ૪) તથા ઊર્ધ્વગતિરૂપમુખ્ય ધર્મવાળા જીવો છે અને અધોગતિરૂપ મુખ્યધર્મવાળા પુદ્ગલો છે, એમ જિનોશ્વરોએ કહ્યું છે. ॥ ૯૦ ॥ અર્થાત્ જીવોનો ધર્મ-સ્વભાવ ઊર્ધ્વગમન કરવાની ગૌરવતાવાળો મુખ્યતાવાળો છે, અને પુદ્ગલો અધોગતિ સ્વભાવવાળા છે. એ શ્રી સર્વજ્ઞનું વચન છે. જેમ પાષાણની અધોગતિ, વાયુની તિર્યગતિ, અને અગ્નિજ્વાળાની ઊર્ધ્વગતિ સ્વભાવથી જ પ્રવર્તે છે, તેમ આત્માની પણ ઊર્ધ્વગતિ સ્વભાવથી જ છે. ॥૯૧॥ એ કારણથી જીવોનું જે ગતિવૈકલ્ય (સ્વાભાવિકગતિ ઊર્ધ્વ છે છતાં તિર્યગાદિ ગમન કરવારૂપ ગતિનો વિકાર) દેખાય છે તે કર્મના પ્રતિષ્ઠાથી અને પ્રયોગથી (અન્યની પ્રેરણાથી-પ્રયત્નથી) તે ગતિવિકાર મનાય છે. ॥ ૯૨ ॥ એ પ્રમાણે જીવોની કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી ગતિ અધોતિર્યગ્ અને ઊર્ધ્વ એમ પ્રણ પ્રકારનો છે. પરન્તુ કર્મરહિત જીવોની તો ઊર્ધ્વગતિજ હોય છે. ॥૯૩॥

તત્રાપિ ગચ્છતઃ સિદ્ધિઃ, સંયતસ્ય મહાત્મનઃ । સર્વેરંગેર્વિનિર્યાતિ, ચેતનસ્તનુપંજરાત્ ॥ ૯૪ ॥ તદુક્તં સ્થાનાંગપંચમસ્થાનકે [૩ ઉદ્દે૦ સૂ૦ ૪૬૧] પઞ્ચવિદ્દે જીવસ્સ ણિજ્ઞાણમગ્ને પલ્લતે, તંજહા-પાપર્હિં, ઊરુર્હિં, ઊરેણં, સિરેણં, સર્વંગેર્હિં ॥ પાપર્હિં નિજાયમાણે નિરયગામી ભવતિ, ઊરુર્હિં નિજાયમાણે તિરિયગામી ભવતિ, ઊરેણં નિજાયમાણે મણુયગામી ભવતિ, સિરેણં નિજાયમાણે દેવગામી ભવતિ, સર્વંગેર્હિં ણિજાયમાણે સિદ્ધિગતિપજ્જવસાણે પળ્લત્તે ॥ [સા૦ ૩૩] (પચ્ચવિધો જીવસ્ય નિર્યાણમાર્ગઃ પ્રજ્ઞતઃ, તથથા-પાદાભ્યાં ઊરુભ્યાં ઊરસા, શિરસા, સર્વાઙ્ગૈઃ । પાદાભ્યાં નિર્યાન્ નરકગામી ભવતિ, ઊરુભ્યાં નિર્યાન્ તિર્યગગામી ભવતિ, ઊરસા નિર્યાન્ મનુષ્યગામી ભવતિ, શિરસા નિર્યાન્ દેવગામી ભવતિ, સર્વાઙ્ગૈર્નિર્યાન્ સિદ્ધિગતિપર્યવસાનઃ પ્રજ્ઞતઃ) ભવો-

पमाहिकर्मात्-क्षण एव स सिद्ध्यति । उदच्छन्नस्पृशद्वत्या, ह्य-
चिन्त्या शक्तिरात्मनः ॥९५॥ अत्र च अस्पृशंती सिद्ध्यन्तरालप्र-
वेशान् गतिर्यस्य सोऽस्पृशद्गतिः, अंतरालप्रदेशस्पर्शने हि नैके-
न समयेन सिद्धिः, इष्यते च तत्रैक एव समयः, अतोऽन्तराले
समयान्तरस्याऽभावादन्तरालप्रदेशानामसंस्पर्शनमित्यौपपातिक-
वृत्तौ [सा० ३४] । अवगाढप्रदेशेभ्योऽपराकाशप्रदेशांस्त्वस्पृशन्
गच्छतीति महाभाष्यवृत्तौ (सा० ३५) । यावत्स्वाकाशप्रदेशेष्वि-
हावगाढस्तावत् एव प्रदेशानूर्ध्वमप्यवगाहमानो गच्छतीति प-
ञ्चसंग्रहवृत्तौ (सा० ३६) । तदत्र तत्त्वं केवलिंगम्यम् ।

अर्थ-तेमां पण मोक्षे जना एवा मुनि महात्मानो आत्मा शरीररूपी पिंजरामांथी
सर्वांगथी निकळे છે ॥९४॥ श्री ठાળાંગજીના પાંચમા ઠાળામાં કશું છે કે-
“ જીવને (દેહમાંથી) નિકળવાનો માર્ગ ૫ પ્રકારનો કશો છે તે આ પ્રમાણે-
પગમાંથી-સાચલમાંથી-છાતીમાંથી-મસ્તકમાંથી-અને સર્વ અંગોમાંથી. તેમાં
પગથી નિકળતો જીવ નરકગામી થાય, સાચલથી નિકળનારો તિર્યચગતિમાં
જનારો થાય, છાતીમાંથી નિકળતો જીવ મનુષ્ય ગતિમાં જાય, અને માથામાંથી
નીકળનારો જીવ દેવગતિમાં જનારો હોય, અને સર્વાંગથી નિકળનારો જીવ
મોક્ષમાં જનારો કશો છે. ” (સિદ્ધિગતિમાં કઈ ગતિએ જીવ જાય ? તે કહે છે.)

જે સમયે ભવોપગ્રાહી (આત્મા ભવસુધી--સંસારના અંતસુધી રહેનારા ૫ અ-
ઘાતી) કર્મનો અન્ત થાય છે તેજ સમયે અસ્પર્શગતિએ ઉર્ધ્વગમન કરતા કેવલી
મગવાન સિદ્ધિ પદ પામે છે. અહિં ઉવવાહ સૂત્રની વૃત્તિમાં કશું છે કે-“જેની
ગતિ (મનુષ્ય ક્ષેત્ર અને) મોક્ષની વચમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોને સ્પર્શ્યાવિના-
ની હોય તે જીવ અસ્પર્શગતિવાળો કહેવાય, કારણ કે વચ્ચેના પ્રદેશો સ્પર્શ્યે
છતે એક સમયમાં સિદ્ધિ ન હોય, અને સિદ્ધિગતિની માત્રિમાંતો એકજ સમય
કહેલો છે માટે વચમાં બીજો સમય નહીં થવાથી વચ્ચેના આકાશપ્રદેશોની અસ્પ-
ર્શનાજ હોય છે” તથા મહાભાષ્ય વૃત્તિમાં કશું છે કે -“અવગાહિત આકાશ-
પ્રદેશો મિથ્યાવના બીજા આકાશપ્રદેશોને સ્પર્શ્યા વિનાજ જાય છે” તથા પञ्चसंग्र-
हवृत्तिમાં કશું છે કે “ જેટલા આકાશપ્રદેશોમાં અવગાહ (જીવ અવગાહેલો) છે

તેટલાજ આકાશપ્રદેશોને ऊर्ध्वपण अवगाहनो जाय ” अहिं तैस्वश्री सर्वज्ञ जाणे.

॥ हवे कये स्थानथी केटला मोक्षे जाय ? ते कहे ठे. ॥

एकस्मिन्समये चोर्ध्व-लोके चत्वार एव ते । सिद्धयन्त्युत्कर्षतो दृष्ट-मधोलोके मतत्रयम् ॥९५॥विंशतिर्द्वाविंशतिश्च, चत्वारिंशदिति स्फुटम् । उत्तराध्ययने संग्रहण्यां च सिद्धप्राभृते ॥९६॥ ‘वीसमहे तहेवेति’ (विंशतिरधस्तथैवेति) उत्तराध्ययने जीवाजीव-विभक्त्यध्ययने, (सा० ३७) ‘उद्बुहोतिरियलोए चउवावीसछसयं’ (ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्-लोकेषु चतुर्द्वाविंशत्यष्टोत्तरशतं) इति संग्रहण्यां, (सा० ३८) । ‘वीसपुहुत्तं अहोलोए’ (विंशतिपृथक्त्रयमधोलोके) इति सिद्धप्राभृते, (सा० ३९) तद्दीकायां ‘विंशतिपृथक्ત્રં દે વિશતી’ (સા० ૪૦) इति ॥ अष्टोत्तरशतं तिर्यग्-लोके च द्वौ पयोनिधौ । नदीनदादिके शेषे-जले चोत्कर्षतस्त्रयः ॥९७॥विंशतिश्चैक-

૧ અપેક્ષાપૂર્વક વિચારતાં ત્રણે મત પરસ્પર અવિરુદ્ધ જણાય છે.

૨ ધી ઉત્તરાધ્યયનજીનો યાદિવેનાલ ઓ શાન્તિસૂરિજીકૃત પાણ્યટીકા (વૃહટ્ટીકા) માં “ ચઉરુદ્બલોપ અ કુચે સમુદે, તઓ જલે વીસમહે તહેવ ” इत्यादि गाथाने ठेकाणे बीजाओ आ प्रमाणे छे गाथाओ कहें छे एम कहौ “चउरो उद्बुहलोगमि, वीसपहुत्तं अहं लोगे ॥” इत्यादि गाथाओ लखी छे, ते बाधनानुसारे उत्तराध्ययनजीमां एण “ अधोलोकमां २० पृथक्त्व मोक्षे जाय ” तेम आशय छे इति विशेषः ॥ आ आशय सिद्धप्राभृतने मळनी थाय छे.

૩ श्रीहर्षपुरीयगच्छालङ्कार मलधारी श्रीअमयदेवसूरिपट्टरत्नश्रीहेमचन्द्रसूरि-शिष्यश्रीचन्द्रसूरि महाराजे बनायेली संग्रहणिनी तेमना शिष्य श्रीदेवभद्रसूरि के जे-मणे श्रीमुनिचन्द्रसूरिमहाराजधी प्रतिष्ठा मेळची छे तेमणे रचेली टीकामां लखें छे के-“वीसपुहुत्तं अहोलोए” ए प्रमाणे सिद्धप्राभृतमां तथा ‘विशतेः पृथक्त्वं द्वे विंशती’ ए प्रमाणे तैली टीकामां पाठ होवायो जो अही एण ‘वायोसं’ ए पदने बदले ‘दोवोसं’ एवु एव बोलीए तो सिद्धप्राभृत तथा संग्रहणि यन्नेतो संवाद मळत, आज प्रमाणेनो आशय श्रीजिनभद्रगणेशमाध्रमणमहाराजनी रचेली वृहत्संग्रहणिनी श्रीमलयगिरिजीमहागजे बनायेली टीकामां पक्षेए गाथाओ ल-खी छे तेमां ‘वावीसमहोलोए’ ए वाक्यमी टीका करतां लखें छे के आ गाथाने अनुसारे अधोलोकमां बावीश छे, एण सिद्धप्राभृतने अनुसारे विंशति-

त्रिजये, चत्वारो नन्दने वने । पंडके द्वावष्टशतं, प्रत्येकं कर्म-
भूमिषु ॥ ९८ ॥ प्रत्येकं संहरणतो, दशाऽकर्ममहीष्वपि । पञ्च-
चापशतोच्चा द्वौ, चत्वारो द्विकरांगकाः ॥ ९९ ॥ जघन्योत्कृष्ट-
देहानां, मानमेतन्निरूपितम् । मध्यांगास्त्वेकसमये, सिद्धयन्त्यष्टो-
त्तरं शतम् ॥ १०० ॥ उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो--स्तार्तीयिकतुरी-
ययोः । अरयोरष्टसहितं, सिध्यत्युत्कर्षतः शतम् ॥ १०१ ॥
यत्त्वस्या अवसर्पिण्यास्तृतीयारकप्रांते श्रीऋषभदेवेन सहाष्टो-
त्तरं शतं सिद्धास्तदाश्चर्यमध्येऽन्तर्भवतीति समाधेयम् ॥ विंशतिश्चा-
वसर्पिण्याः, सिद्धयन्ति पञ्चमेऽरके । उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योः, शे-
षेषु दश संहृताः ॥ १०२ ॥ (सिद्धयमानजीवसंख्याविचारः)

अर्थ-ऊर्ध्वलोकમાંથી एक समयમાં उत्કૃષ્ટ ૪ સિદ્ધ મોક્ષે જાય, અને અ-
ધોલોકની મોક્ષે જવામાં ૩ મત દેશેલા છે. ॥૯૫॥ તે આ પ્રમાણે-ઉત્તરાધ્યયનમાં
૨૦, સંગ્રહણીમાં ૨૨, અને સિદ્ધપ્રાપ્તમાં ૪૦ મોક્ષે જાય એમ પ્રગટ કહેલ છે.

પૃથક્કથ જાણવું, અને તે વિંશતિ પૃથક્કથ પડેલે એ ઘોસ અર્થાત્ ચાલીશ પ્રમાણ
ત્યાં લીધું છે તેથી જો અહિં પણ 'દોઢીસમહાલોપ' એવો પાટ લઈએ તો સારી
રીતે થતે છે. આ એક ટીકાકારો પણ સિદ્ધપ્રાપ્તને સંમત થાય છે.

૪ શ્રીસિદ્ધપ્રાપ્તની વર્તમાન ટીકામાં તો "ત્રીસપુદ્ગલ અહાલોપ" 'વિપ્રમુતિ
રાનવશ્યઃ પૃથક્કથ અધોલોહ્યગામેસુ પર્યં' પડલોજ પાટ છે, પરંતુ શ્રીશ્રી-
ભદ્રસૂરિમહારાજનો ઉપર ચતાયેલ સંગ્રહણી ટીકામાં લેખેલા શ્રીસિદ્ધપ્રાપ્ત ટી-
કાના પાટથી શ્રીવિનયચિજયજી મહારાજે ઉપર પ્રમાણ પાટ લખ્યો સમયે છે.
અથવા વર્તમાન ટીકામાં આપેલા પૂરાવા ઉપરથી પ્રાચીન ઘીજી ટીકા હશે તેમ
જણાય છે તો તે ટીકા ઉપરથી આમાં આ સંગ્રહણી ટીકામાં પાટ લીધો હોય!
(તાત્પર્ય) દરેક ત્રિજયમાં ઘીશ મોક્ષે જાય છે તે દરેકને સંમત છે તો અધો-
લોકમાં આવેલી પશ્ચિમમહાવિદેહની છેલ્લી એ ત્રિજયોમાં ૭૪ ચાલીશ મોક્ષે
જાય એ સંગત જણાય છે, અને તેનો દરેકના ટીકાકારોએ સંમતિ આપેલી છે,
આ પ્રમાણે અમોને જણાવું તાત્પર્ય લખ્યું છે. પણ યથાવસ્થિતતથા શ્રીકેવલિમહા-
રાજ જાણે,

૫ શ્રીસિદ્ધપ્રાપ્તસૂત્ર તથા ટીકામાં ' જલે ચડવકં ' 'જલમગ્નં ચડવકં'
એ પ્રમાણે પાટો છે. અર્થાત્ પાણીમાં ચાર જીવો મોક્ષે જાય, इति विंशतिः ॥

ત્યાં ॥૯૬॥ ઉત્તરાધ્યયનના જીવાજીવચિન્મક્તિ અધ્યયનમાં-તેમજ “વી-
સ અધોલોકમાં” ઇત્યાદિ પાઠ છે, અને સમુદ્રાણિમાં-“ઉર્ધ્વ અધો અને તિ-
ર્યંગલોકમાં અનુક્રમે ચાર-ચાવીસ-અને એકસો આઠ” ઇત્યાદિ પાઠ છે અને સિદ્ધિ-
પ્રાપ્તમાં-“અધોલોકમાં વીસ પૃથક્ત્વ” ઇત્યાદિ પાઠ છે. અને સિદ્ધિપ્રાપ્તની
ટીકામાં “વીસપૃથક્ત્વ દટલે વે વાંશ-૪૦ ” એવો અર્થ કરેલો છે. તિર્યંગલો-
કમાંથી ૧૦૮, સમુદ્રમાંથી ૨, શેષ નદી નદ વિગેરે જગ્યાશયોમાંથી ઉત્કૃષ્ટ ૧
॥ ૯૭ ॥ એક વિજયમાંથી ૨૦, નન્દનવનમાંથી ૪, પન્થકવનમાંથી ૨, પ્રત્યેક
કર્મભૂમિમાંથી ૧૦૮ ॥ ૯૮ ॥ સંહરણથી પ્રત્યેક અકર્મભૂમિમાંથી પણ ૧૦,
પાંચમું ધનુષ્ય હંચી કાયાવાલા ૨, વે હાથની કાયાવાલા ૪ ॥ ૯૯ ॥ એ પ્રમાણે
જગન્યોત્કૃષ્ટદેહવાલાઓનું પ્રમાણ કહ્યું અને મધ્યમ અક્ષવાલા એક સમયમાં ૧૦૮
સિદ્ધિપદ પામે છે. ॥ ૧૦૦ ॥ ઉત્સર્પિણીના ૩ જા અને અવસર્પિણીના ૪ થા
આરામાં ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ જીવો સિદ્ધિ પામે છે. ॥ ૧૦૧ ॥ વક્ત્રી જે આ અવસર્પિ-
ણીના ત્રીજા આરાને છેદે(તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાલા) શ્રી કૃપભદ્રેવસહિત ૧૦૮
જીવો મોક્ષે ગયા તે(૧૦ આશ્ચર્યમાંના) આશ્ચર્યમાં અન્તર્ગત થાય છે. એ પ્રમાણ
કરવું. અવસર્પિણીના પાંચમા આરામાં ૨૦ સિદ્ધિપદ પામે છે અને ઉત્સર્પિણીના
તથા અવસર્પિણીના શેષ આરામાં સંહરણ કરાયલા ૧૦ મોક્ષે જાય છે. ॥૧૦૨॥

પુંવેદેભ્યઃ સુરાદિભ્યઃ-અચ્યુરવા જન્મન્યનન્તરે ॥ ભવન્તિ
પુરુષાઃ કેચિત્, સ્ત્રિયઃ કેચિન્નપુંસકાઃ ॥ ૧૦૩ ॥ સ્ત્રીભ્યોઽપિ
દેવ્યાદિભ્યઃ સ્યુ-રેવં ત્રૈધા સહીસ્પૃશઃ ॥ વલીધેભ્યો નારકાદિભ્યો-
ઽપ્યેવં સ્યુર્મનુજાસ્ત્રિધા ॥ ૧૦૪ ॥ નવસ્વેતેષુ ભંગેષુ, પુંભ્યઃ સ્યુઃ પુરુષા

૧ કોઈ દેવના સંહરણ ઇત્યાદિથી સમુદ્રમાં ઢૂવતાં અન્તકૃત્ કેવલી થઈ
મોક્ષે જાય અથવા પ્રથમ કેવલજ્ઞાન પામેલા જીવને કોઈ પૂર્વભગ્નનો દુરમન
દેવ સમુદ્રમાં ફેંકે અને આયુષ્યનો અન્ત આવ્યો હોય તો સમુદ્રમાંથી મોક્ષે જાય

૨ અકર્મભૂમિમાં યુગલિકો મોક્ષે જતા નથી માટે અત્તિ દેવાદિકે સંહરે-
લા કેવલી મોક્ષે જઈ શકે છે. અકર્મભૂમિની જેમ ૫૬ અન્તર્હીપમાં સંભવે છે.

૩ મહાવિદેહમાંથી કોઈક ધેરી દેવે કેવલિ મુનિને સંહરી આ ધરતાદિ
ક્ષેત્રમાં કોઈપણ આરાના વચ્ચતમાં લાવે તો. તે અપેક્ષાએ અશ્વ ૦ ના ૧, ૨,
૬, ઠા તથા ઉત્સ ૦ ના ૧, ૨, ૫, ૬ ઠા આરામાં પણ મોક્ષ સંભવે છે. અશ્વ ૦
ના ત્રીજા અને ઉત્સ ૦ ના ચોથા આરાના છેવટના ભાગમાં ધરતના જીવો પણ
મોક્ષે જાય છે. ધરતની જેમ ધેરવતમાં પણ સમજવું.

हि ये ॥ सिद्धयन्त्यष्टोत्तरशतं, तेऽन्ये दश दशाखिलाः ॥१०५॥
दशाऽन्यभिधुनेपथ्या-श्चत्वारो गृहिवेषकाः । सिद्धयन्त्यष्टोत्तर-
शतं, मुनिनेपथ्यधारिणः ॥१०६॥ त्रिंशतोर्योषितः क्रिञ्च, पुमांसोऽ-
ष्टोत्तरं शतम् । एकस्मिन्समये क्लीबाः, सिद्धयन्ति दश ना-
धिकाः ॥१०७॥ एकसमये अष्टोत्तरशतसिद्धियोग्यतासंग्रहश्चैवं -

तिर्यग्लोके १ क्षपितकलुषाः कर्मभूमिस्थलेषु, २

जाता वैमानिकपुरुषतो ३ मध्यमांगप्रमाणाः ४ ।

सिद्धयन्त्यष्टाधिकमपि शतं साधुवेषाः ५ पुमांसद्-

स्तात्तीर्योके ७ नियतमरके चिन्त्यतां वा तुरीये ८ ॥१०८॥

अर्थ-पुरुषवेदवाळा देवादिकमांथी चवीने परभवमा (नरभवमा) केटलाएक पु-
रुष, स्त्री अने केटलाएक नपुंसक थाय छे. ॥१०१॥ तथा स्त्री वेदवाळी 'देवी'
विगेरेमांथी चवीने पण पूर्वोक्त रीते त्रणे प्रकारना मनुष्य थाय छे. तेमज नपुंसक
वेदवाळा नारक विगेरेमांथी चवीने पण ए रीते त्रणे प्रकारना मनुष्य थाय छे.
॥ १०४ ॥ ए ९ भांगामांथी जेओ पुरुषमांथी पुरुष थया होय तेओ १०८,
अने बीजा सर्व (आटे) भांगावाळा १०-१० सिद्धिपद पामे छे ॥ १०५ ॥
अन्यदर्शनी तापसादिवेषवाळा १०, गृहस्थवेषवाळा ४, सर्वज्ञोक्त मुनिवेषने धार-

१ देव-मनुष्य-अने तिर्यक्षमांथी.

२ देवी-मनुष्यणी-अने तीर्थचीथी.

३ नारक-मनुष्य देव-ने तिर्यक्षमांथी, (नव भांगानुं यत्र)

४ १ पुरुषथी पुरुष	४ स्त्रीथी पुरुष	७ नपुं०थी पुरुष
२ पुरुषथी स्त्री	५ स्त्रीथी स्त्री	८ नपुं०थी स्त्री
३ पुरुषथी नपुंसक	६ स्त्रीथी नपुंसक	९ नपुं०थी नपुं०
ए ९ भांगामांथी.		

५ अन्यदर्शनी तापसादि वेषवाळा मोक्षे जह शके छे. पण अन्यदर्शनना
तापसादि धर्मवाळा मोक्षे जाय नहि, कारणके मोक्ष पामवानो सर्व जीवोनो
मार्ग एकज छे के-सम्यग्दर्शन ज्ञान धारित्रनी प्राप्ति थयी जोइप पछी ते वेषथी
तापन हो के गमे ते हो पण धर्मपरिणति तो सम्यग्दर्शनादिकप एकज शीथी
जोइप अन्यथा कोइपण जीव मुक्ति पामी शके ज नहि.

६ अहि पण देव गृहस्थनो होय परन्तु स्वाभाविक गीते वैराग्य परिण-
ति थइ सम्यक् धारित्रनी प्राप्ति थतां अस्तकृत केषलि थइ मोक्षे जह शकेछे.
अहि तापसादिवेषमां अने गृहस्थवेषमां केषलज्ञान उत्पन्न थाय अने आयु-
ष्य अस्तक्षेप साथ याकी होय तो तापसादिवेष मोक्ष होइ शक छे. अन्यथा

ण करनार १०८ सिद्ध थाय छे. ॥ १०६ ॥ बळी स्त्रीयो २०, पुरुषो १०८, अमे नपुंसक १० सिद्ध थाय छे. पण अधिक नहि ॥ १०७ ॥ एक समयमां १०८ सिद्ध थाय तेवी योग्यतावाळा जीवोनो संग्रह आ प्रमाण छे—तिर्यग्लोकमां १ कर्मभूमिमां २ (पुंल्लिङ्ग) वैमानिक देवोमांभी आवेला ३ मध्यम अङ्गना प्रमाणवाळा ४ साधु वेषवाळा ५ पुरुषो ६ निश्चयधी (उत्सर्पिणीना) श्रीजे ७ अथवा (असर्पिणीना) चोये आरे ८ क्षपित कर्मवाळा थया छतां एक समयमां १०८ मोक्षे जाय छे. एम जाणवुं. ॥ १०८ ॥

॥ सिद्धपरमादमां केवी रीते रह्या छे ? ते कहेवाय छे. ॥

यत्रैको निर्वृतः सिद्ध-स्तत्रान्ये परिनिर्वृताः । अनन्ता नियमाल्लोक-पर्यन्तस्पर्शिनः समे ॥ १०९ ॥ अयमर्थः ॥ संपूर्ण-मेकसिद्धस्या-ऽवगाढक्षेत्रमाश्रिताः । अनन्ताः पुनरन्ये च, तस्यैकैकं प्रदेशकम् ॥ ११० ॥ समाक्रम्यावगाढाः स्युः, प्रत्येकं तेऽप्यनन्तकाः । एवं परे द्वित्रिचतुः-पञ्चाद्यंशाभिवृद्धितः ॥ १११ ॥ तथा ॥ सिद्धावगाढक्षेत्रस्य, तस्यैकैकं प्रदेशकम् । त्यक्त्वा स्थितास्तेऽप्यनन्ता, एवं पञ्चादिप्रदेशकान् ॥ ११२ ॥ एवं च ॥ प्रदेशवृद्धिहानिभ्यां येऽवगाढा अनन्तकाः । पूर्णक्षेत्रावगाढेभ्यः, स्युस्तेऽसंख्यगुणाधिकाः ॥ ११३ ॥ ततश्च ॥ एकः सिद्धः प्रदेशैः स्वैः, समग्रैरति-निर्मलैः । सिद्धाननन्तान् स्पृशति, व्यवगाढैः परस्परम् ॥ ११४ ॥ तेभ्योऽसंख्यगुणान् देश-प्रदेशैः स्पृशति ध्रुवम् । क्षेत्रावगाहनाभे-दै-रन्योन्यैः पूर्वदर्शितैः ॥ ११५ ॥ तथोक्तं प्रज्ञापनायामौपपा-

अधिक आयुष्य होते छते अवश्य साधु वेषज अंगीकार करे एवो नियम होवाधी स्वर्ल्लिमे मोक्ष यह शके छे, (अग्नि कूर्मापुत्रादि कोइक जीव अपवा-वरूपे होय, कारणके कूर्मापुत्र गृहस्थ केवल्लिने ६ मास सुधी ज्ञानिये तथा भाष तेक्यो होवाधी साधुवेष प्राप्त थयां नथी प आश्चर्यरूप जाणवुं.)

३ प आठ विशेषणो पैकी कालतो एक ज होय माटे सातमांभी एक पण ध्युत विशेषण होय तो एक समयमां १०८ नो मोक्ष न थाय, प तात्पर्य छे

૧૭-૧૮

પ્રદેશ હાનિ વૃદ્ધિ ઇ રહેલા

ઉર્ધ્વ ક્ષેત્ર વર્તિ અનન્ત અલોકાકાશ

સિધ્ધાવગાહ નું
ઉર્ધ્વ ક્ષેત્ર

૩૩૩૫.૧૭૬
૮ મી. ૨૫૫

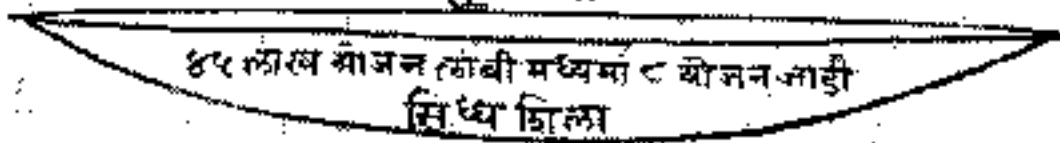

← સિધ્ધાવગાહ ના નું કીર્ણ ક્ષેત્ર ૪૫ લાખ ચોજન →

સેસ નાડી નો ઉપરનો ભાગ

સેસ નાડી નો ઉપરનો ભાગ

સિધ્ધાવગાહ ના નું કીર્ણ ક્ષેત્ર
ગોહ ક્ષેત્ર નો
વચ્ચેના ભાગ ૩૩૩૫.૧૭૬
૮ મી. ૨૫૫

૪૫ લાખ ચોજન લોકોની મધ્યમાં ૮ ચોજન નાડી
સિધ્ધાવગાહ

ઉપરની સિધ્ધાવગાહ નામાં મધ્યમાં નાડી વર્તેલુ સમાવગાહી જનસ્થ સિધ્ધીનો
પિંડ જાળવો. તે મધ્યમર્તુલની અંદર આવેલા પાતલી રેચાવાલા આજુબાજુ
ના ઘીના ચર્તુલો પ્રદેશની હાનિ વૃદ્ધિ ઇ રહેલા ઘીના અનન્ત સિધ્ધી જાળવા.

આ સર્વ સિધ્ધિ ભગવંતો ઉપરના લોકોએ સ્વર્ગીયા છે.

જ્ઞાનન્દ પ્રી. પ્રેસ—ભાવનગર.

तिके आवश्यके चा।।फुसइ अणन्ते सिद्धे, सव्वपएसेहिं नियम-
सो सिद्धो । ते वि असंखिज्जगुणा, देसपएसेहिं जे पुठा ॥११॥

[सा० ४१-४२-४३](स्पृशति अनन्तान् सिद्धान्, सर्वप्रदेशैः नि-
यमतः सिद्धः । तेऽपि असङ्ख्येयगुणा, देशप्रदेशैर्ये स्पृष्टाः ॥)

अर्थ-जे स्थाने एक जीव मोक्षे गयो होय तेज स्थाने बीजापण घणा जी-
वो मोक्षे गया होय छे, अने ते सर्व अनन्तसिद्ध निश्चययी लोकना उर्ध्वान्तनेज
स्पर्शनारा होय छे. ॥ १०९ ॥ अर्थात् संपूर्ण एक सिद्धना अवगाढ क्षेत्रमां बीजा
अनन्त सिद्धो (तेटलीज अवगाहनाए) अवगाहेला छे. वली तेओना [संपू-
र्णावगाही सिद्धोना] एकेक प्रदेशने आक्रमीने (दावीने) ॥ ११० ॥ प्रत्येक
प्रदेशे पण जे सिद्धो अवगाही रहेछ छे ते पण अनन्त अनन्त छे. ए प्रमाणे बे
त्रण चार पांच इत्यादि प्रदेशवृद्धिए आक्रमी रहेला सिद्धो पण प्रत्येके अनन्त
अनन्त छे. ॥ १११ ॥ तथा ते सिद्धना अवगाहक्षेत्रना एकेक प्रदेश छोडीने र-
हेला जे सिद्धो ते पण प्रत्येके अनन्त अनन्त छे. ए प्रमाणे बे त्रण इत्यादि प्रदे-
शो छोडीने रहेला सिद्धो पण अनन्त अनन्त छे. ॥ ११२ ॥ ए प्रमाणे प्रदेशनी
हानि वृद्धिए अवगाहेला सिद्धो संपूर्ण क्षेत्रावगाही सिद्धोयी असंख्यगुण जेटला
अधिक छे. ॥ ११३ ॥ अने तेथी एक सिद्ध पोताना अति निर्मल अने परस्पर
अवगाहेला सर्व आत्मप्रदेशोवडे अनन्तसिद्धने स्पर्श छे. ॥ ११४ ॥ अने पूर्व द-
शविला भिन्न भिन्न क्षेत्रावगाहनाना भेदोरूप देश अने प्रदेशोवडे निश्चय तेथी
पण असंख्यगुण सिद्धोने स्पर्श छे. ॥ ११५ ॥

श्री प्रज्ञापनासूत्रमां उचवाइ सूत्रमां अने आवश्यकजीमां कहूं
छे के—“ निश्चययी एक सिद्ध सब प्रदेशोवडे अनन्तसिद्धने स्पर्श छे, अने

१ आ स्थाने प्रदेश पटल आत्मप्रदेश नहिं पण आकाशप्रदेश जाणवो.
कारणके अन्यसिद्धोए आक्रान्त करेछ ते सिद्धावगाह आकाशप्रदेश एक बे
त्रण इत्यादि संख्यावाळा छे पण आक्रान्त करेला आत्मप्रदेशो तो सर्वथ
असंख्य असंख्यज छे ते शिवाय लोकप्रदेशसंख्य जीवप्रदेशो तेटलासां न रहे.

२ एक सिद्धना अवगाहेला आकाशप्रदेश असंख्य छे. ते प्रत्येक आका-
श प्रदेशने आक्रमीने अनन्त अनन्त सिद्ध अवगाहेला छे तो प्रदेशहानिवृद्धि
ए रहेला सिद्ध संपूर्णावगाही अनन्तसिद्धयी असंख्यगुण अनन्त यह शक छे,

३ अर्थात् संपूर्णावगाही सिद्धोनी साथे परस्पर अवगाहेला.

४ “ सर्व आत्मप्रदेशो वडे ” पटले सर्व आत्मप्रदेशात्मक स्कन्धवडे

५ संपूर्णावगाही अनन्तसिद्धने स्पर्श छे.

देश तथा प्रदेशवदे स्पर्शयला जे सिद्धो ते तेनायी पण असंख्यगुणा छे” ॥१॥

अशरीरा जीवघना, ज्ञानदर्शनशालिनः । साकारेण निरा-
कारे-णोपयोगेन लक्षिताः ॥११६॥ ज्ञानेन केवलेनैते, कल्पयन्ति
जगत्त्रयीम् । दर्शनेन च पश्यन्ति, केवलेनैव केवलाः ॥११७॥
पूर्वभवाकारस्या-न्यथाव्यस्थापनाच्छुषिरपूत्या । संस्थानमनित्थं-
स्थं, स्यादेषामनियताकारम् ॥ ११८ ॥ केनचिदलांकिकेन, स्थि-
तं प्रकारेण निगदितुमशक्यम् । अत एव व्यपदेशो, नैषां दीर्घा-
दिगुणवचनैः ॥११९॥ तथाहुः--*“से न दीहे, न हस्ते, न वट्टे ”
इत्यादि(सा० ४४)(स न दीर्घः, न ह्रस्वः, न वृत्तः)॥[प्रश्नः]संस्थानं
ह्याकारः, स कथममूर्त्तस्य भवति सिद्धस्य ? । (अत्रोच्यते) प-
रिणामवत्यमूर्त्ते-ऽप्यसौ भवेत्कुम्भनभसीव ॥ १२० ॥ पूर्वभव-
भाविदेहा-कारमपेक्ष्यैव सिद्धजीवस्य । संस्थानं स्यादौषा-धि-
कमेव न वास्तवं किञ्चित् ॥ १२१ ॥ तथाहुरावश्यकनिर्युक्ति-
कृतः ॥ उगाहणाइ सिद्धा, भवतिभागेण हुन्ति परिहीणा । संठा-
णमणित्थत्थं, जरामरणविष्यमुक्काणं ॥ १ ॥ उत्ताणओ व पासि-
ल्लओ व अहवा निसन्नओ चेव । जो जह करेइ कालं, सो तह
उववज्जए सिद्धो ॥ २ ॥ इहभवभिन्नागारो, कम्मवसाओ भ-

*से न दीहे १, न हस्ते २, न वट्टे ३, न तसे ४, न चउरंसे ५, न परिमं-
डले ६, न किण्हे ७, न नीले ८, न लोहिण ९, न हाळिहे १०, न मुक्किणले ११,
न सुरहिणंघे १२, न दुरहिणंघे १३, न तिले १४, न कटुप १५, न कसाप १६, न
अम्बिले १७, न महुरे १८, न कल्लवे १९, न मउप, २०, न गरुप २१, न ल-
हुप २२, न सीप, २३ न वण्हे २४, न णिद्धे २५, न लुरुखे २६, न काउ २७,
न हहे, २८ न संगे, न हत्थी, २९ न पुरिसे, ३० न अन्नहा ३१, परिन्नेसन्ने (आचा-
रांग अध्ययन ५, उहे. ६) आवश्यकवृत्तिमां 'न संगे' प एव नयी तथा न
अन्नहा ने वट्टले ' न नपुंसे ' प एव छे. अर्थ वेउनो पकज छे, जेयी सिद्ध
परमात्मामां ५ संस्थान. १ ह्रस्वपणुं, २ वणं, २ गंध, ५ रस, ८ स्पर्श; १
काया, १ उगवापणुं, ३ वेद प पकजीश दीधना अभावकप पकजीश गुणो छे.

वन्तरे होइ । न य तं सिद्धस्स जओ, तंमी तो से तथागारो ॥३॥
ज संठाणं तु इहं, भवं चयन्तस्स चरमसमयंमि । आसीच्च पए-
सघणं, तं संठाणं तहिं तस्स ॥४॥ (सा० ४५) (अवगाहनया सि-
द्धा भवप्रभागेन भवन्ति परिहीणाः । संस्थानमनित्यंस्थं जरा-
मरणविप्रमुक्तानाम् ॥१॥ उत्तानको वा पृष्ठतो [पार्श्वस्थितो],
वा ह्यथवा निषण्णश्चैव । यो यथा करोति कालं, स तथा उपप-
द्यते सिद्धः ॥ १॥ इहभवभिन्नाकारः, कर्मवशात् भवान्तरे भव-
ति । न च तत् सिद्धस्य यतः, तस्मिन् ततः स तदाकारः ॥३॥ यत्
संस्थानं तु इह, भवं त्यजतः चरम समये । आसीत् प्रदेशघनं,
तत् संस्थानं तत्र तस्य ॥४॥) (सिद्धजीवस्वरूपविचार)

अर्थ—शरीररहित, जीवप्रदेशोबदे घन (निविड), ज्ञानदर्शनयुक्त, अने
साकार तथा निराकार उपयोगरूप लक्षणवाळा ॥ ११६ ॥ (अर्थात् ज्ञानदर्शन-
लक्षणयुक्त) एवा ए सिद्धपरमात्माओ केवलज्ञाने करीने वणे जगत्ने जाणे
छे, अने केवलदर्शनवडे समस्त जगत्ने देखे छे. ॥ ११७ ॥ पूर्वभवमां मिळना
जीवना जे आकार हतो ते देहना पोलाण भागो पूरती बखते जुदा प्रकारनो
पइ जघाथी ए सिद्धोनुं अनियमित आकारवाळुं अनित्यंस्थ संस्थान होय छे.
॥ ११८ ॥ अर्थात् कोइ अलौकिकप्रकारे रहेलुं अने (“ अमुक प्रकारनुं छे ”
एव) कहेवुं असक्य छे, ए हेतुधीज ए सिद्धोनो (अथवा सिद्धना संस्थाननो)
दीर्घादिगुणवाळां वचनोद्वारा (पटले आ दीर्घ छे आ चतुरस्र छे इत्यादि) व्य-
पदेश यतो नथी. ॥ ११९ ॥ कहुं छे के—“ ते दीर्घ नथी. ते ह्रस्व नथी,

१ एकैक प्रदेशनी हानिवृद्धिथी उत्पन्न थपला,

२ उपारे योगनिरोधकालमां सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति नामनुं शुक्लध्यान प्रा-
प्त थाय छे ते बखते उदर-मुखविंगरे पोलाण भागमां पण आत्मप्रदेशो व्या-
प्त थाय छे जेथी केशलिनी आत्मा संकोचाइने २ भाग क्षेत्रमां (पटले ९
३

हाथनी कायावाळां आत्मा ६ हाथ प्रमाण) रहे छे.

३ अन् तहिं इत्यं=आ प्रकारनुं स्थ=रहेलुं छे. अर्थात् “ आ प्रकारनुं छे ”
एवा व्यपदेशने अयोग्य ते अनित्यंस्थ,

તે ગોઠ નથી ” હત્યાદિ, પ્રશ્ન--સંસ્થાન ઇટલે આકાર તે અરૂપી એવા સિદ્ધ પરમાત્માને કેમ હોય ? ઉત્તર--પરિણામધર્મવાળા એવા અરૂપી પદાર્થમાં પણ ઘટાકાશની પાકક સંસ્થાન કહેવાય છે. ॥ ૧૨૦ ॥ પૂર્વભવમાં પ્રાપ્તથયેલા શરીરના આકારની અપેક્ષાએ સિદ્ધપરમાત્માને પણ ઔપાશ્રિક જ સંસ્થાન હોય છે. પરંતુ વાસ્તવિક નહિ ॥ ૧૨૧ ॥ (શ્રીઉચ્ચવાહ્ય સૂત્રમાં પણ તેજ આવ છે.)

શ્રી આવશ્યકનિર્યુક્તિકારે કથું છે કે--“ સિદ્ધપરમાત્મા અવગાહના-એ કરીને પૂર્વભવની અવગાહનાથી ત્રીજે ભાગે ન્યૂન હોય છે, અને જરા મરણરહિત એવા સિદ્ધોત્તું અનિત્યસ્થ સંસ્થાન હોય છે. ॥૧॥ ચત્તા અથવા ડંધા (વા પાસુવા-લીને) સૂતેલા, અથવા નિશ્ચે વેઠેલા એવા કેવાલિભગવાન જે જેવો રીતે (જેવી અવસ્થામાં)કાલ કરે તે તેવીજ રીતે સિદ્ધ થાય ॥૨॥ જીવ કર્મના વશથી આ ભવથી મિશ્ર આકારવાળો ભવાન્તરમાં બને છે,તે કર્મ સિદ્ધને છે નહિ,તે કારણથી (અર્થે જે આકારવાળો જીવ હતો) તેજ આકારે તે સિદ્ધ અવસ્થામાં થાય છે. ॥૩॥ અર્થાત્ આ ભવને ત્યાગ કરતા એવા જીવનો અન્ત્ય સમયે જેવો આકાર (પોલાણ ભાગ પૂરતી વસ્તુ થયેલો) હતો તેવાજ આકારે આત્મપ્રદેશનો ઘન સિદ્ધને પણ સિદ્ધિ ગતિમાં હોય છે, ” ॥૪॥ (જવન્યાદિભેદેન સિદ્ધાવગાહનાદિવિચાર)

શત્તાનિ ત્રીણિ ધનુષાં, ત્રયચ્છિશઙ્ગનૂષિ ચ । ધનુચ્છિભાગશ્ચ
પરા, સિદ્ધાનામવગાહના ॥ ૧૨૨ ॥ જઘન્યાષ્ટાંગુલોપેત-હસ્ત-
માના પ્રરૂપિતા । જઘન્યોત્કૃષ્ટયોરંત-રાલે મધ્યા ત્વનેકધા
॥ ૧૨૩ ॥ ષોડશાંગુલયુક્તા યા, મધ્યા કરચતુષ્ટયી । આગમે
ગીયતે સર્વ-મધ્યાનાં સોપલક્ષણં ॥ ૧૧૪ ॥ પ્રાચ્યે જન્મન્તિ
જીવાનાં, યા ભવેદવગાહના । તૃતીયભાગન્યૂના સા, સિદ્ધાનામ-
વગાહના ॥ ૧૨૫ ॥ ઉત્કૃષ્ટા ચ ભવે પ્રાચ્યે, ધનુઃપંચશતીમિતા ।
મધ્યમા ચ બહુવિધા,જઘન્યા હસ્તયોર્દયં ॥૧૨૬॥જઘન્યા સપ્તહસ્તૈ-
વ,જિનેદ્રાણામપેક્ષયા।ત્ર્યંશોનત્વે કિલૈતાસાં,તાઃ સ્યુઃ સિદ્ધાવગાહ-
નાઃ॥૧૨૭॥એતદભિપ્રેત્યેવૌપપાતિકોપાંગે ઉક્તં ॥ જીવા ણં મંતે
સિદ્ધમાણા કયરંમિ ઉચ્ચત્તેસિ જ્ઞાંતિ,ગોઁજહણ્ણેણં સત્તરયણીપ ।

उक्कोसेणं पंचधणुसङ्घं सिद्ध्यन्ति॥ (जीवा भदन्त ! सिद्धयमानाः
कतरस्मिन् उच्चत्वे सिद्धयन्ति ? । गौतम ? जघन्येन सप्तरत्नौ,
उत्कृष्टेन पञ्चधनुःशत्यां सिद्धयन्ति॥)(सा० ४६) मरुदेवा कथं सिद्धा
नन्वेवं जननी विभोः । साग्रपंचचापशतो-तुंगा नाभिसमोक्तया?
॥ १२८ ॥ संघयणं संठाणं, उच्चत्तं चैव कुलगरेहिं समं ॥ ‘(संह-
ननं संस्थानं, उच्चत्वं चैव कुलकरैः समम्) इति वचनात्[सा० ४७]
अत्रोच्यते ॥ स्त्रियो ह्युत्तमसंस्थानाः, पुंसः कालार्हसंस्थितेः । किं-
चिदूनप्रमाणाः स्यु-र्नाभिरूनोच्छयेति सा ॥ १२९ ॥ गजस्कंधा-
धिरूढत्वा-न्मनाक्संकुचितेति वा । पंचचापशतोच्चैव, सेति किं-
चिन्न दूषणम्॥१३०॥ अयं च भाष्यकृदभिप्रायः ॥(सा० ४८)॥ सं-
ग्रहणीवृत्त्यभिप्रायस्त्वयं॥ यदिदमागमे पंचधनुःशतान्युत्कृष्टं मान-
मुक्तं तद्बाहुल्यात्, अन्यथैतद्धनुःपृथक्त्वैरधिकमपि स्यात्, तच्च पंच-
विंशत्यधिकपंचधनुःशतरूपं बोद्धव्यम् (सा० ४९) सिद्धप्राभृते-
ऽप्युक्तं ॥ ओगाहणा जहण्णा, रयणिदुगं अह पुणाइ उक्कोसा ।
पंचेव धणुसयाइं, धणुअपुहुत्तेण अहियाइं ति ॥ (अवगाहना जघ-
न्या, रत्निद्रिकं अथ पुनः उत्कृष्टा । पञ्चैव धनुःशतानि, धनुःपृ-
थक्त्वेन अधिकानि इति ॥ (सा० ५०) एतद्वृत्तिश्च-पृथक्त्वश-
ब्दोऽत्र बहुत्ववाची, बहुत्वं चेह. पंचविंशतिरूपं द्रष्टव्यमिति ॥
(सा० ५१)[धणुपुहुत्तेण अहियाइं मरुदेवीकालवत्तीणं मु०वृ०]

अर्थ-सिद्धपरमात्मानि उत्कृष्ट अवगाहना ३३३ धनुष्य अने १ धनुष्यनो व्रीजो
भाग (एटले १ हाथ ने ८ अङ्गुल) होय छे. ॥ १२२ ॥ अने जघन्य अवगा-

$$१. ५०० धनु० नो \quad २. भाग (५०० \times \frac{२}{३} = \frac{१०००}{३} = ३३३ \frac{१}{३} धनुष्य.)$$

$$२. २ हाथनो \quad ३. भाग (२ \times \frac{२}{३} = \frac{४}{३} = १ \frac{१}{३} हाथ = १ हा. - ८ अं.)$$

હના આઠ અક્કુલ સહિત એક હાથની (પટલે ૧ હાથ-૮ અક્કુલ) હોય છે. તથા
 ૧ જઘન અને ઉત્કૃષ્ટ બેની વચ્ચેની મધ્યમ અવગાહના અનેકપ્રકારની હોય છે.
 ॥ ૧૨૩ ॥ સિદ્ધાંતમાં જે ૧૬ અંગુલ સહિત ચાર હાથની (૪ હાથ-૧૬ અક્કુ-
 લ) મધ્યમ અવગાહના ગણાય છે, તે સર્વ મધ્યમ અવગાહનાઓના ઉપલક્ષણ-
 વાળી જાણવી, ॥ ૧૨૪ ॥ પૂર્વભવમાં જીવની જે અવગાહના હોય તેનો શ્રીજો
 ભાગ ન્યૂન સિદ્ધપરમાત્માની અવગાહના હોય. ॥ ૧૨૫ ॥ પૂર્વભવમાં (મોક્ષેજનાર)
 જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય, મધ્યમ અવગાહના અનેકપ્રકારની
 (૫૦૦ થી ન્યૂન અને ૪૮ અક્કુલથી અધિક), અને જઘન્ય અવગાહના ૨
 હાથની હોય છે ॥ ૧૨૬ ॥ તથા તીર્થકરોની અપેક્ષા ૧ જઘન્ય અવગાહના ૭ હાથ પ્ર-
 માણ હોય, તે સર્વનો શ્રીજો ભાગ ન્યૂન કરવાથી તે તે અવગાહનાઓ સિદ્ધપરમા-
 ત્માની થાય ॥ ૧૨૭ ॥ ૧ અભિપ્રાયથી જ ઉચ્ચાઈ ઉપાંગમાં કશું છે કે-
 “મોક્ષે જતા જીવો છે મગવન્ ! કેટલી ઉંચાઈ હોતે છતે મોક્ષે જા-
 ય ? જવાબ-હે ગૌતમ ! જઘન્યથી ૭ હાથના અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ ધ-
 નુષ્ય ઉંચાઈમાં [જીવો] મોક્ષે જાય. ”

પ્રશ્ન-જો ૧ પ્રમાણે છે તો નાભિરાજાના જેટલી સવા પાંચસો ધનુષ્ય (૫૨૫
 ધનુ.) ઉંચાઈ વાળા શ્રીકૃષ્ણમહેશ્વરશ્રીની માતા મરુદેવા કેવી રીતે મોક્ષે ગયાં ?
 ॥ ૧૨૮ ॥ શ્રી આશ્ચર્યકનિર્ગુપ્તિમાં કશું છે કે-(કુલગરની સ્ત્રીઓનું)
 “ સંઘચળ-સંસ્થાન-અને ઉંચાઈ નિશ્ચય કુલગરો જેટલી હોય છે ”
 ૧ વચનથી (૫૨૫ ધનુ. ઉંચાં મરુદેવા કેમ મોક્ષે જાય ?)

ઉત્તર-“ ઉત્તમ સંસ્થાનવાળી સ્ત્રીયો તે કાળને યોગ્ય સંસ્થાનવાળા પુ-
 રુષો કરતાં કંઈક ન્યૂન પ્રમાણવાળી હોય છે. ૧ પ્રમાણે તે મરુદેવા માતાની અવ-
 ગાહના ૫૦૦ ધનુ. પ્રમાણજ હતી. ॥ ૧૨૯ ॥ અથવા હસ્તિના સ્કન્ધ ઉપર
 બેઠેલ હોવાથી કંઈક સંકોચાયેલી કારણવાળાં એવાં મરુદેવા માતા ૫૦૦ ધનુષ્યજ
 ઉંચાં હતાં માટે કોઈપણ વિરોધ નથી. ” ॥ ૧૩૦ ॥ ૧ અભિપ્રાય આશ્ચર્યકર્તા-

૩ જે એક મધ્યમ અવગાહનાનું નામ લેવાથી શ્રીજી સર્વ મધ્યમ અવગાહ-
 નાઓ અધ્યાહારથી ગ્રહણ થાય માટે અર્ધિ જિનેન્દ્રસિદ્ધોની જે ૪ હા. -૧૬
 અંગુલ જઘ. અવગાહના તે સર્વ જીવોની અપેક્ષા ૧ મધ્યમ અવગાહના હોવાથી
 ધનું જ ઉપલક્ષણ કહેલ છે. જેમ ચૂલા ઉપર રાંધવા મૂકેલા ઘોંચાનો સપેલી-
 માંથી એક ઘોંચાનો ઘાળો દાબી જોવાથી સમામ ઘાળાઓની હીલાશ સમજી
 શકાય છે તેનું નામ ઉપલક્ષણ કહેવાય છે.

नो कश्चो अने संग्रहणीवृत्तिनो अभिप्राय तो आ प्रमाणे છે કે —“ આગમમાં જે ૫૦૦ ધનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કર્યું છે, તે બહુલતાજાણવું, અન્યથા એ પ્રમાણ ધનુષ્યપૃથક્ત્વ અધિક પળ હોય અને તે અધિક પ્રમાણ ૫૨૫ ધનુષ્યરૂપ જાણવું” સિદ્ધપ્રાપ્તિમાં પણ કહ્યું છે કે—“જઘન્યઅવગાહના ૨ દાયની અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ધનુષ્યપૃથક્ત્વ અધિક ૫૦૦ ધનુષ્ય પણ જાણવી,” સિદ્ધપ્રાપ્તિનીવૃત્તિમાં—“પૃથક્ત્વશબ્દ અર્થિ બહુત્વવાચક છે, અને તે બહુત્વ (અધિકતા) અર્થિ ૨૫ રૂપ જાણવી” એ પ્રમાણે કહ્યું છે. (॥મિદુધ્યમાનજીવપૂર્વાવસ્થા વિચાર ॥)

આદ્યસંહનના એવ, સિદ્ધ્યન્તિ ન પુનઃ પરાં । સંસ્થાનાનાં ત્વનિ-
યમ-સ્તેષુ ષટ્સ્વપિ નિર્વૃત્તિઃ ॥૧૩૧॥ પૂર્વકોટયાયુસ્કર્પતિ, સિદ્ધયે-
ન્નાધિકજીવિનઃ (તઃ) । જઘન્યાન્નવવર્ષાયુઃ, સિદ્ધયેન્ન ન્યૂનજીવિનઃ
[તઃ] ॥૧૩૨॥ દ્વાંત્રિશદંતા એકાદ્યા-શ્ચેતિસદ્ધ્યન્તિ નિરંતરમ્ । તદાષ્ટ-
સમયાન્ યાવ-ન્નવમે ત્વંતરં ધ્રુવં ॥ ૧૩૩ ॥ અષ્ટચત્વારિંશદંતા-
શ્ચયત્ત્રિંશન્મુખા યદિ । સિદ્ધ્યન્તિ સમયાન્ સપ્ત, ધ્રુવમન્તરમષ્ટમે
॥ ૧૩૪॥ એકોનપઞ્ચાશદાદ્યાઃ, ષટ્થન્તા યદિ દેહિનઃ । સિદ્ધ્ય-
ન્તિ સમયાન્ ષડ્ વૈ, સપ્તમે ત્વન્તરં ભવેત્ ॥ ૧૩૫ ॥ એકષષ્ટિ-
પ્રમૃતયો, યાવદ્દ્વાસપ્તતિપ્રમાઃ । સિદ્ધ્યન્તિ સમયાન્ પંચ, ષષ્ઠે
ત્વવશ્યમન્તરમ્ ॥૧૩૬॥ ત્રિસપ્તતિપ્રમૃતય-શ્ચતુરશીતિસીમકાઃ ।
ચતુરઃ સમયાન્ યાવત્, સિદ્ધ્યન્ત્યગ્રેતનેંતરમ્ ॥ ૧૩૭॥ પંચાશી-
ત્યાદ્યાઃ ક્ષણાંસ્ત્રીન્, યાન્ત્યાષણવર્તિ શિવમ્ । ક્ષણો સસનવત્યાદ્યા,
દ્વૌ ચ દ્વ્યાદ્યશતાવધિ ॥૧૩૮॥ ત્રયાધિકશતાદ્યાશ્ચે-ત્યાવદષ્ટોત્તરં
શતં । સિદ્ધ્યન્તિ ચૈકસમયં, દ્વિતીયેઽવશ્યમન્તરં ॥ ૧૩૯ ॥ જઘ-
ન્યમન્તરં સ્વેક-સમયં પરમં પુનઃ । ષण्मासास्त्रास्ति सिद्धानां,
अयवतं शाश्वता हि ते ॥ १४० ॥ सर्वस्तोकाः क्लीवसिद्धा-स्तेभ्यः
संख्यगुणाधिकाः । स्त्रीसिद्धाः पुनरेभ्यः पुं-सिद्धाः संख्यगुणा-
धिकाः ॥ १४१ ॥ सर्वस्तोका दक्षिणस्या-मुदीच्यां च मिथः

સમાઃ । પ્રાચ્યાં સંસ્થાગુણાઃ પશ્ચિ-માયાં વિશેષતોઽધિકાઃ ॥ ૧૪૨ ॥

પુનઃ પ્રથમસંઘયણ (ઘજ્રકુલધનારાચ) ઘાઝા જ સિદ્ધિપદ પામે છે. ૫૧ ઘીજા (પાંચ સંઘ ૦ ઘાઝા) નહિ. અને સંસ્થાનનો નિયમ નથી કારણ કે છપ સંસ્થાનમાં મોક્ષ હોય છે. ॥ ૧૩૧ ॥ ઘઝી ઉત્કૃ ૦ પૂર્વકોદિ આયુષ્યઘાઝા મોક્ષ પામે છે ૫૧ ઘી અધિક આયુષ્યઘાઝાઓ નહિ. અને જગન્યથી ૯ વર્ષના આયુ-ષ્યઘાઝા મોક્ષ પામે છે. ૫૧ ઘી અલ્પ આયુષ્યઘાઝા નહિ ॥ ૧૩૨ ॥

॥ કહ સંસ્થાપ કેટલા સમય સુધી મોક્ષે જાય ? તે કહે છે. ॥

? થી ૩૨ સુધીની સંસ્થાઘાઝા જીવો જો મોક્ષે જાય તો નિરન્તર (છગો-લગ) આઠ સમય સુધી મોક્ષે જાય ત્યારવાદ નવમે સમયે નિશ્ચયથી અન્તર પડે (અર્થાત્ કોઈ મોક્ષે ન જાય) ॥ ૧૩૩ ॥ ૩૩ થી ૪૮ સુધીના મોક્ષે જાય તો નિરન્તર ૭ સમય સુધી જાય અને આઠમે સમયે નિશ્ચય અન્તર પડે ॥ ૧૩૪ ॥ ૪૯ થી ૬૦ સુધીની સંસ્થાઘાઝા જીવો જો મોક્ષે જાય તો નિરન્તર ૩ સમય સુધી જાય અને સાતમે સમયે અન્તર પડે ॥ ૧૩૫ ॥ પુનઃ ૬૧ થી ૭૨ સુધીના પાંચ સમય સુધી મોક્ષે જાય અને છટ્ટે સમયે અવશ્ય અન્તર પડે ॥ ૧૩૬ ॥ ૭૩ થી ૮૪ સુધીના ચાર સમય સુધી મોક્ષે જાય અને પાંચમે સમયે અન્તર પડે ॥ ૧૩૭ ॥ ૮૫ થી ૯૬ સુધીના ૩ સમય સુધી મોક્ષે જાય, ૯૭ થી ૧૦૨ સુધીના બે સમય મોક્ષે જાય ॥ ૧૩૮ ॥ અને ૧૦૩ થી ૧૦૮ સુધીના ૧ સમય મોક્ષે જાય અને ઘીજે સમયે અવશ્ય અન્તર પડે. ॥ ૧૩૯ ॥

૧ ધીસ્થાનાંગસૂત્રવૃત્તિઆદિમાં ધીઅમયવેષમૂરિ આદિ આચાર્ય ભગવન્તો ઘક્ષીસા અઢવાઝા, ઘઝી ઘાયત્તરી ય, ઘોઢઘા । જુલસોદ છગ્ગઝદ, દુરઘિય-મઢઠુત્તરસયંચ ॥૧॥ ૫ પ્રમાણે ધીજિમમઢગ્ગણિષ્ઠમામ્રમણ ભગવન્તની ગાથા લક્ષી તેમી ટીકા કરતાં ઉપરનો વિચાર ઘર્ષાથી વિશેષમાં નીચે પ્રમાણે માત્ર જણાવે છે, “ ઘીજા આચાર્યો આ ગાથાનો અર્થ ૫૫ ૫૧ કરે છે કે. આઠ સમય સુધી નિરન્તર સિદ્ધિપ્રવાહ ચાલુ રહે તો પહેલે સમયે ૧ થી ૩૨, ઘીજે સમયે ૧ થી ૪૮, ઘીજે ૧ થી ૬૦, ઘોથે ૧ થી ૭૨, પાંચમે ૧ થી ૮૪, છટ્ટે ૧ થી ૯૬, સાતમે ૧ થી ૧૦૨, અને આઠમે સમયે ૧ થી ૧૦૮ સુધી જીવો મોક્ષે જાય અને નવમે સમયે અન્તર પડે, આ જ પ્રમાણે જો નિરન્તર સાત સમયસિદ્ધિ પ્રવાહ ચાલે તો પહેલે સમયે ૧ થી ૪૮, ઘીજે ૧ થી ૬૦, ઘીજે ૧ થી ૭૨, ઘોથે ૧ થી ૮૪, પાંચમે ૧ થી ૯૬, છટ્ટે ૧ થી ૧૦૨ અને સાતમે સમયે ૧ થી ૧૦૮ સિદ્ધ સંસ્થા જાળવી, આજ રીતેથી નિરન્તર છ સમય

सिद्धिमां १ यावत् ६० सुधी थी शरुआत करवी, पांच समयमां १ यावत् ७३ थी, चार समयमां १ यावत् ८६ थी, त्रण समयमां १ यावत् ९६ थी, बे समयमां १ यावत् १०२ थी शरुआत करवी अने एक समयमां १ यावत् १०८ जीवो मोक्षे जाय पछी निम्नये अन्तर (विरह) पड़े " विशेष स्वरूप जिज्ञासुप श्री स्थानांग सूत्रवृत्तिथी जोइ लेखुं, बळी श्री जिनभद्रगणि क्षमाश्रमण भगवन्तनी रखेली श्रीबुद्धसंग्रहणिनी श्रीमलयमिनि आचार्य भगवन्ते । च-नावेली वृत्तिमां उपरोक्त गाथानी टीकामां परको विशेष छे के " जां आठ समय सुधी निरन्तर सिद्धि होय तो प्रथम समये १ थी ३२ सुधीनी कोइ पण अनियत संख्याये सिद्धि थाय, बीजे यावत् आठमे समये पण तेज प्रमाणे १ थी ३२ सुधीनी कोइपण अनियत संख्यायेसिद्धिपद पामे, अने नवमे समये अन्तर पड़े, तेमज जो सात समय सुधी सिद्धि प्रवाह चालु रहे तो प्रथम समये ३३ थी ४८ अथवा १ थी ४८ सुधीनी कोइपण अनियत संख्याये सिद्धि पद पामे, तेज प्रमाणे बीजे यावत् सातमे समये पण ३३ थी ४८ अथवा १ थी ४८ सुधीनी कोइपण अनियत संख्याये मोक्षे जाय अने आठमे समये अवश्य अन्तर पड़े. तेम विचारवुं, (अही सात समयनी निरन्तर सिद्धि होय न्यारे सात पैकी कोइपण एक समये तत्समयसंबद्ध जणावेली ३३ थी ४८ पैकीनी संख्या मोक्षे जशी जोइप अन्यथा आठ समय अने सात समयनो भेद न रहे तेम संभवे छे, ते प्रमाणे आगळ पण विचारवुं) आज शैलीथी छ समय निरन्तरमां ४९ थी ६० अथवा १ थी ६०, पांच समयमां ६१ थी ७२ अथवा १ थी ७२, चार समयमां ७३ थी ८४ अथवा १ थी ८४, त्रण समयमां ८५ थी ९६ अथवा १ थी ९६, बे समयमां ९७ थी १०२ अथवा १ थी १०२, अने एक समयमां १०३ थी १०८ अथवा १ थी १०८ जीवो सिद्धि पद पामे, पछी अवश्य अन्तर पड़े, बळी केटलाक नीचे दर्शावेलो विचारसंभव पण बनी शके तेम अणावे छे. " आठ समय निरन्तर सिद्धि प्रवाह चालतो होय न्यारे अर्थात् प्रथम समये १ जीव मोक्षे गयो, बीजे समये १ जीव मोक्षे गयो, बीजे समये पण १, चौथे समये पण १ यावत् आठमा समय सुधी १-१ मोक्षे जइ शके तयारबाव नवमे समये अन्तर पड़े, प प्रमाणे जेहेले समये २, बीजे समये २ यावत् आठमा समय सुधी बे बे (२-२) जीवो मोक्षे चालु रहे ते नवमे समये कोइ पण जीव मोक्षे न जाय. प रीते त्रण त्रणनी-चार चारनी यावत् ३२-३२ सुधीनी संख्यावाळा जीवो आठ आठ समय सुधी मोक्षे जइ शके अने ९ मे समये अवश्य विरह पड़े अर्थात् कोइपण मोक्षे न जाय.

आ ज शैलीये सात समयसिद्धि आदिमां ३३ बिगेरेथी ४८ बिगेरे सुधी अथवा १ बिगेरेथी ४८ बिगेरे सुधीनी संख्या लेखी, तख श्रीकेशलि महाराज नाणे. (ग्रन्थोक्त निरन्तर सिद्धि संख्यायन्त्र.)

સિદ્ધગતિનું અગ્ર ૦ અન્તર ૧ સમય અને ૪૦ અન્તર ૬ માસ સુધીનું છે. વહી સિદ્ધપરમાત્માને ચ્યવન (સિદ્ધિગતિમાંથી પુનઃ સંસારમાં આગમન) નો છે જ નહિં કારણકે તેઓ શાશ્વત (સાદિ અનન્ત) સ્થિતિવાળા છે. ॥ ૧૪૦ ॥

(આ પ્રમાણે નિરન્તરસિદ્ધસમય સંખ્યા તથા અન્તર-વિરહ કહ્યો)

સર્વથી અલ્પ નપું ૦ લિંગે સિદ્ધ છે, તેથી સંખ્યાતગુણ સ્ત્રીલિંગે સિદ્ધ છે, તેથી પુણ સંખ્યાતગુણા પુરુષલિંગે સિદ્ધ છે ॥ ૧૪૧ ॥ અથવા બીજી રીતે-સર્વથી અલ્પ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં થયેલા સિદ્ધ છે, અને તે પરસ્પર તુલ્ય છે. તેથી સંખ્યાતગુણા પૂર્વદિશામાં થયેલા સિદ્ધ છે. અને તેથી વિશેષાધિક [સંપૂર્ણ વપ-
ણા નહિ] પશ્ચિમદિશામાં થયેલા સિદ્ધ છે. ॥ ૧૪૨ ॥ (૫ અલ્પબહુત્વ કહ્યું.)

॥ સિદ્ધપરમાત્માના અનંતસુખનું વર્ણન ॥

ન તત્સુખં મનુષ્યાણાં, દેવાનામપિ નૈવ તત્ । યત્સુખં સિ-
દ્ધજીવાનાં, પ્રાપ્તાનાં પદમઘ્યયમ્ ॥ ૧૪૩ ॥ ત્રેકાલિકાનુત્તરાન્ત-
નિર્જરાણાં ત્રિકાલજમ્ । ભુક્તં ભોગ્યં ભુજ્યમાન-મનન્તં નામ ય-
ત્સુખમ્ ॥ ૧૪૪ ॥ પિંડીકૃતં તદેકગ્રા-ન્નન્તૈર્વર્ગેશ્ચ વર્ગિતમ્ ।
શિવસૌર્યસ્ય સમતાં, લભતે ન કદાચન ॥ ૧૪૫ ॥ સર્વાદ્યા-
પિંડિતઃ સિદ્ધ-સુખરાશિર્વિકલ્પતઃ । અનન્તવર્ગભક્તોઽપિ, ન મા-

૧ થી ૩૨-૮ સમય
૩૩ થી ૪૮-૭ સમય
૪૯ થી ૬૦-૬ સમય
૬૧ થી ૭૨-૫ સમય

૭૩ થી ૮૪-૪ સમય
૮૫ થી ૯૬-૩ સમય
૯૭ થી ૧૦૮-૨ સમય
૧૦૯ થી ૧૨૦-૧ સમય

૧ અર્થાત્ કોઈક વ્યક્તિ પવો અવસર આવે છે કે કાલના કૈવલ્યથી એમ પદ્મ દ્વન્દ્વ ચ્યવન વાદ્ બીજો દ્વન્દ્વ ઉત્પન્ન થવામાં ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છ માસનું પડે છે. તેમ છ માસ સુધી (આ જગતમાંથી) કોઈપણ જીવ મોક્ષે જતો નથી.

૨ દક્ષિણમાં ભરત અને ઉત્તરમાં વેરાવત સર્વથી ન્યૂન પ્રમાણ (પદ્મ પદ્મ ૫૨૬ યોજન અને ૬ કલા પ્રમાણ) હોવાથી, તે દિશાઓમાં થોડા જીવો મોક્ષે જાય, અને પૂર્વમાં પૂર્વમહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચોસઠ યજ્ઞ પ્રમાણ તથા સ્ત્રી વિજયવાલું ભરતથી સંખ્યાતગુણ મોટું ક્ષેત્ર હોવાથી સંખ્યાતગુણ અને પૂર્વમહાવિદેહથી પશ્ચિમ મહાવિદેહની અમીન કંઠાઈમાં ૧ હજાર યોજન ઢાલ કુતરતી ગયેલી હોવાથી તેથી વિશેષાધિક. (વમણુ ન થાય ત્યાં સુધી વિશેષાધિક કહેવાય)

याद् भुवनत्रये ॥ १४६ ॥ वर्गविभागश्चैवं ॥ स्युः षोडश चतुर्भक्ता
--श्चरवारो वर्गभागतः । द्वावेव परिशिष्येते, चरवारोऽपि द्विभा-
जिताः ॥ १४७ ॥ सुखस्य तस्य माधुर्यं, कलयन्नपि केवली ।
वक्तुं शक्नोति नो जग्ध-गुडादेर्मूकदेहिबत् ॥ १४८ ॥ यथेप्सि-
सान्नपानादि-भोजनानन्तरं पुमान् । तृप्तः सन्मन्यते सौख्यं,
तृप्तास्ते सर्वदा तथा ॥ १४९ ॥ एवमापातमात्रेण, दृश्यते तन्नि-
दर्शनम् । वस्तुतस्तु तदाह्लादो-पमानं नास्ति विष्टपे ॥ १५० ॥
अप्यस्याप्यविषय-स्ततः सिद्धसुखं खलु । यथा पुरसुखं ज-
ज्ञे, म्लेच्छवान्नामगोचरः ॥ १५१ ॥ तत्राह पादुः ॥ (अपपातिकादौ)

अर्थ—ते सुख अनुपपन्ने नથી અને તે સુખ દેવોને પણ નથી કે જે સુખ મોક્ષપદને
પામેલા સિદ્ધ પરમાત્માને છે ॥ ૧૪૬ ॥ ગ્રણેકાલમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનુત્તરવિ-
માન સુધીના સર્વ દેવોનું ભોગવેલું ભોગવવાનું અને ભોગવાતું એ ગ્રણ કાઢતું ઉ-
ત્પન્ન થયેલું જે અનંત સુખ છે ॥ ૧૪૭ ॥ તે અનંત સુખને એક સ્થાને એકતું કરીને
અનંત વર્ગ વહે વર્ગિત અનન્તીવાર વર્ગ ગુણાકાર કર્યું હોય તોપણ મોક્ષના સુખની તુ-
લ્યતા (સરખરી) કદીપણ પાવી શકે નહિ ! ॥ ૧૪૮ ॥ અથવા ગ્રણે કાઢના એકઠા
કરેલા મોક્ષસુખના રાશિને કલ્પનાથી અનંતવર્ગથી માગ્યા છતાંપણ (પટલે અનંતી-
વાર વર્ગમૂલનાં વર્ગમૂલ કાઢ્યા છતાં પણ) આ ગ્રણ ભુવનમાં (૧૪ રાજમાં) સમાય
નહિ. ॥ ૧૪૯ ॥ વર્ગનો માગાકાર આપમાણે—૧૬ ને ૪ વહે માગતાં વર્ગ
માગથી ૪ આવે, પુનઃ એ ૪ ને પણ ૨ વહે માગતાં વર્ગમાગથી વેગ વધે ॥ ૧૪૭ ॥
તે સુખની મધુરતાને કેવલી મગવાનું જ્ઞાનથી જાણતા છતાં પણ ગોઠ વગેરેને સ્વા-
ધેલા મૂંગા માણસની પેઠે મુલે કહો શકવા સમર્થ નથી ॥ ૧૪૮ ॥ જેમ મન ફ-
ચિછત અન્નપાનનું ભોજન કર્યાબાદ તમથયેલો પુરુષ સંપૂર્ણ સુખ માને છે તેમ તે
સિદ્ધપરમાત્માઓ (આત્મગુણવહે) તમ થયા છેતા સર્વકાલ સુખીજ છે. ॥
૧૪૯ ॥ એ પ્રમાણે તે સુખસંબંધિ આપાત (દેસ્વાવ) માત્ર દૃષ્ટાન્ત દેસ્વાદાય છે,
પરન્તુ વસ્તુપણે તો (પરમાર્થતઃ) મોક્ષસુખની ઉપમા ગ્રણ જગતમાં પણ નથી, ॥
૧૫૦ ॥ એ કારણથી નિશ્ચે મોક્ષનું સુખ ઉપમાને પણ અગોચર છે (અર્થાત્ મોક્ષ
સુખની ઉપમા કોઈ નથી) જેમ નગરનું સુખ મ્લેચ્છ વચનને અગોચર થયું ॥ ૧૫૧ ॥

૧૫ પ્રમાણે જેમ ૧૬ નો છે વાર વર્ગમાગ=વર્ગમૂલ કાઢતાં ૨ જવાબ
આવ્યો તેમ મોક્ષસુખના રાશિનો અનંતવાર વર્ગમાગ કરવો

तेन द्रष्टव्यं वा प्रमाणे—[अर्थश्चो उच्यते इत्युच्यते ।]

म्लेच्छः कोऽपि महारण्ये, वसतिरुम निराकुलः । अन्यदा
तत्र भूपालो, दुष्टाश्चैन प्रवेशितः ॥ १५२ ॥ म्लेच्छेनासौ भूषो
दृष्टः, सत्कृतश्च यथोचिनम् । प्रापितश्च निजं देशं, सोऽपि राजा
निजं पुरम् ॥ १५३ ॥ ममायमुपकारीति, कृतो राजाऽतिगौरवा-
त् । विशिष्टभोगभूतीनां, भाजनं जनपूजितः ॥ १५४ ॥ तुङ्गप्रा-
सादशृङ्गेषु, रम्येषु काननेषु च । वृतो विलासिनीवृन्दैर्भुङ्क्ते
भोगसुखान्वसौ ॥ १५५ ॥ अन्यदा प्रावृषः प्राप्तौ, मेघाडम्ब-
रनम्बरे । दृष्ट्वा सृङ्गधुरैर्गर्जितैः केकिनर्त्तनम् ॥ १५६ ॥
जातोऽकण्ठा दृढं जातो-ऽरण्यवासगमं प्रति । विसर्जितश्च राजा-
पि, प्राप्तोऽरण्यममौ ननः ॥ १५७ ॥ पृच्छन्तपर यत्रासास्तं, न-
गरं तात ! कोवृशम् ? परं नगरवस्तूना-मुपमाया अभावतः ॥
१५८ ॥ न शशंकितमां तेषां, गदितुं स कृतोद्यमः । एवमत्रोपमा-
भावाद्भवतुं शक्यं न तत्सुखम् ॥ १५९ ॥ (सिद्धसुखनिरूपणम्)

अर्थ—कोईक म्लेच्छ (पापर-भीलादि) मोटी अटवीमां सुखपूर्वक रहे छे, एक
दिवसे दृष्ट (दुःखिसिन) अश्वरुडे मेराइने कोईक राजा ते अटवीमां आय्यो ॥

आ लोकप्रकाश ग्रन्थमां तो मात्र मुक्ति सुखनी निरूपणमा-तन्त्रावक वृष्टान्त ज
वताइयुं. पण अन्यत्र उपरोक्त विचार जगावया पूर्वक साथे किंचिद्विशेष ज-
णाव्यो छे जे आ नीचे प्रमाणे, आवश्यक मलयगिरीवृत्तिमांथी लख्यो छे.

इयं सिद्धाणं लोकान्. अणोवर्गं नश्यि तस्मिन् ओद्यमम् । किंचिद्विसेसणि-
तो, सारिकसमिणं सुगहं वाञ्छते ॥ १ ॥ वेणुघोणामृदवादि-समायुक्तं वा-
रिणा । म्लान्यस्मरकथावद्ध-गीतेन स्तिमितः सदा ॥१॥ कुट्टिपादौ विचित्रा-
णि, वृद्धा रूपाण्यनुसुकः । लोचनानन्ददायीति लीलायन्ति स्वकानि हि ॥२॥
अम्लानगुहकपूर-गन्धभावाय निस्पृहः । नानारससमायुक्तं, भुक्त्वाऽन्नमिह
मात्रया ॥३॥ पीनोदके च तृप्तात्मा, स्वादयन् स्वादिमं शुभम् । सृष्टुं तत्समा-
क्रान्त-दिव्यपर्यङ्कमस्थितः ॥४॥ सहस्राम्भोवर्षशब्द-धुनेर्भयघने भृशम् । इष्ट-
भार्यापगिष्यकत-स्तप्रतान्तेऽथवा नरः ॥५॥ सर्वेन्द्रियार्थसम्प्राप्त्या, सर्वाबाधनि-
वृत्तिजम् । यद्वदयति सद्गुह्यं, यद्वदयति सद्गुह्यं ॥६॥ मुक्ततात्मनस्ततोऽनन्तं,
सुखमाहुर्मनापिणः । इति ॥ इयं सत्त्वकावनिता, अनुदं निश्चयानुभवया सि-
द्धा । सासयमव्यावाहं, चिद्वन्ति सुखी सुखं पत्ता ॥१॥ इत्यादि विचार जाणवो

१५२ ॥ म्लेच्छे आ राजाने देख्यो अने यथायोग्य सन्मान कर्युं, अने राजाने भागं बतावी पोताना (राजाना) देशमां पहाँचाळ्यो, जेथी राजा पण ते म्ले-
च्छने पोताना नगरमां लाळ्यो, ॥ १५३ ॥ राजाए पण आ मारो उपकारी छे
एम जाणी अति गौरवयी श्रेष्ठ भोगादिक बँभवतुं पाव कर्यो अने लोकोने पण
सन्मान करवा योग्य थयो. ॥ १५४ ॥ हवे आ पामर उंचा महेछनी अगासीओ-
मां अने मनहर बाग बगीचामां सुंदर स्त्रीयो वडे परिवर्धो छनो अनेक प्रकारनां
विषय सुख भोगवे छे. ॥ १५५ ॥ एक दिवस वर्षाकितु आव्ये छते आकाशमां
मेघना आर्दवर अने मृदंग सरस्वी मधुर गर्जनाओ थवाथी मधुरना नाच यता
जोइने पोताना अरण्यवास तरफ जवानी अति दृढ उत्कंठावाळो थयो जेथी रा-
जाए विसर्जन कर्यो छनो ते पामर ते नगरमांथी अरण्यमां आव्यो. ॥ १२३-
१५७ ॥ हवे अरण्यमां रहेनारा तेना बीजा कुडुंबीओ प्रुळे छे के हे तात ! ते नगर
केवुं हतुं ? परन्तु नगरनी वस्तुओनी उपमाना अभावे नगरमांनी वस्तु सरस्वी
वस्तुओना अभावे ॥ १५८ ॥ कहेवाने उत्कंठित थयो छनो पण ते तेओने
कोइपण वस्तु कही शक्यो नहि. ए प्रमाणे अहिपण तेवी उपमाना अभावे सिद्ध
परमात्मानुं सुख कहेवुं शक्य नथी. ॥ १५९ ॥ (सिद्धस्वरूप निःस्यन्द)

*सिद्धां बुद्धा गताः पारं, परं पारं (परंपर) गता अपि ।

सर्वमिनागतामद्धां, तिष्ठन्ति सुखलीलया ॥ १६० ॥

अरूपा अपि प्राप्त रूपप्रकृष्टा,

अनंगाः स्वयं ये त्वनंगद्रुहोऽपि ।

अनंताक्षराश्चोज्झिताशेषवर्णाः,

स्तुमस्तान् वचोऽगोचरान् सिद्धजीवान् ॥ १६१ ॥ इति सिद्धः ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।

* सिद्धति य बुद्धति य, पारगयति य परंपरगयति ॥ इत्यादिओ उक्थवाइ
सूत्रादिनी गाथा तथा " सिद्धाणं बुद्धाणं, पारगयाणं परंपरगयाणं ॥" इत्यादि
पाठानुसारे ' परंपरगताः ' ए पाठ समीचीन जणाय छे. १ कृतकृत्यत्वात्सि-
द्धाः, २ केषलज्ञानेन विश्वाययोधात्, ३ भवार्णवपारगमनात्, ४ पुण्यबीजस-
म्यकृतज्ञानचरणक्रमप्रतिपत्त्युपाययुक्तत्वात्, (औपपातिकवृत्ति) ५ न क्षरति-
यात् यत्तदक्षरं=ज्ञानं.

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे,

सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभगः पूर्णो द्वितीयः सुखम ॥१६२॥

॥ इति लोकप्रकाशे द्वितीयः सर्गः समाप्तः ॥

अर्थ—सर्वथा कृतकृत्य धर्माधी सिद्ध, केवलज्ञाने संपूर्ण जगत्तत्त्वे जाणवाधी बुद्ध, संसार समुद्रनो पार पामवाधी पारगत, कुशलानुबन्धिकर्म-सम्यक्त्व-ज्ञानचारित्र्यनी अनुक्रम (उत्तरोत्तर चढती) माप्तिना उपाये युक्त होवाधी परंपरगत अथवा अपुनर्भावे संसार समुद्रना उत्कृष्ट छेडाने पामेला एवा सिद्धपरमात्मा संपूर्णभविष्य (शाश्वत-अनन्त) कालसुधी सुखकीडा (अव्याबाधनिजज्ञान स्मरणता) ए रहे छे ॥१६१॥ सिद्धपरमात्मा अरूपि (पौद्गलिकरूप रहित) छनां प्राप्त रूप (पंडितो) पो उत्कृष्ट (केवलज्ञानस्वरूपवाळो) छे. अनङ्ग (कामदेव) नो द्रोह करनार छनां पोते अनङ्ग (अशमीरी) छे. सर्व वर्ण (कृष्ण-नीलादी) थी रहित छतां अनन्त अक्षर (ज्ञान) वाळा छे ते अनन्तगुण पूर्ण वचनने अगोचर सिद्ध जीवोनी अमे स्तुति करीए छीए ॥ १६१ ॥ ए प्रमाणे सिद्ध परमात्मानुं स्वरूप कहुं ॥ १६२ ॥ मा श्लोकनो अर्थ प्रथम सर्गनी माफक जाणवो ॥ १६२ ॥

॥ समयसिद्धिसंख्यायन्त्रम् ॥

[प्रस्तुत ग्रन्थानुसारे]

(क्षेत्रधी.)

ऊर्ध्वलोकमां	४	नन्दनवनमां	४
अधोलोकमां	२०-२२-४०	पंडक वनमां	२
तीर्च्छालोकमां	१०८	दरेक कर्मभूमिमां	१०८
समुद्रमां	२	प्रत्येक अकर्मभूमिमां	१०
समुद्रसिंवायना जलाशयोमां	३	(संहरणगी)	
एक विजयमां	२०	(अचगाहनाधी)	
		५०० धनुष्यप्रमाणता	२
		२ हस्तप्रमाणता	४
		मध्यमप्रमाणता	१०८

१ आ श्लोक ' विरोधाभास' अलङ्कारवाळो छे, ते विरोधनुं निवारण उपर श्लोकार्यमां जणाख्या प्रमाणे थाय छे. "आभासत्ये विरोधस्य, विरोधाभास इष्यते ॥" अर्थात् विरोध जणातो होय पण ज्यां निवारण (परिहार-समाधान) यह शके त्यां 'विरोधाभास अलङ्कार' कहैवाय छे. जेम, " वितापि तन्निवहारेण, वक्षोजी तय हाणिणौ ॥ " (साहित्य ग्रन्थोमां विशेष जोइ छे)

[काळधी]		शेष ८ भांगावाळा	१०
		(लिंगधी)	
वस्सपिणीना व्रीजे आरे	१०८	अन्य साधुवेषवाळा	१०
,, १-२-४-५-६ आरे	१०	गृहस्थ वेषवाळा	४
अवस०ना चोधे आरे	१०८	जैनमुनि वेषवाळा	१०८
अवस०ना पांचमे आरे	२०	[वेदद्वार]	
अवस०ना १-२-३-६ आरे	१०	पुरुषलिंगवाळा	१०८
[संक्रान्त वेदधी]		स्त्रीलिंगे	२०
पुरुषधी पुरुष थयेला	१०८	नपुंसकलिंगे	१०

॥ श्रीसिद्धप्राभृतोक्त सिद्धजीवाल्पबहुत्व विशेषविचारः ॥

(वेदद्वार)—नपुंसकसिद्ध अल्प-१० तेथी स्त्री सिद्ध संख्यातगुण-२०

(सिद्धप्राभृमनी प्राचीन टीकाकारमते १०) तेथी पुरुष सिद्ध संख्यातगुण १०८

(निरन्तर समयद्वार)—आठ समयगुधी थयेला सिद्ध अल्प, तेथी सप्तसामयिक सिद्ध संख्यातगुण, तेथी छ सामयिक सिद्ध संख्यातगुण, तेथी पंचसामयिक सिद्ध संख्यातगुण, तेथी चतुःसामयिक सिद्ध संख्यातगुण, तेथी त्रिसामयिक सिद्ध संख्यातगुण—तेथी द्विसामयिक सिद्ध संख्यातगुण.

(एक समयसिद्ध संख्याद्वार)—१०८ सिद्ध अल्प, तेथी १०७ सिद्ध अनन्तगुण यावत् ५० सिद्ध अनन्तगुण. त्यावरवाद ४९ सिद्ध असंख्यगुण तेथी ४८ सिद्ध असंख्यगुण यावत् २५ सिद्ध असंख्यगुण. तेथी २४ सिद्ध संख्यगुण, तेथी २३ सिद्ध संख्यगुण यावत् १ सिद्ध संख्यगुण.

(अनन्तरागतसिद्धसंख्याद्वार)—मनुष्यस्त्रीधी आवेल अल्प, तेथी मनुष्यधी आवेल संख्यातगुण, तेथी नारकसिद्ध संख्यगुण, तेथी तिर्यचीसिद्ध संख्यगुण, तेथी तिर्यचसिद्ध संख्यगुण, तेथी देवीसिद्ध संख्यगुण, तेथी देवसिद्ध संख्यगुण.

(इन्द्रियद्वार)—एकेन्द्रियागतसिद्ध अल्प, तेथी पंचेन्द्रियागतसिद्ध संख्यातगुण.

(कायद्वार)—वनस्पतिसिद्ध अल्प, तेथी पृथ्वीकायसिद्ध संख्यगुण, तेथी अपृकायसिद्ध संख्यगुण, तेथी प्रसकायसिद्ध संख्यगुण.

(अनन्तर गतिद्वार)—चतुर्थपृथ्वीसिद्ध अल्प, तेथी तृतीय पृथ्वीसिद्ध संख्यातगुण, तेथी द्वितीयपृथ्वीसिद्ध संख्यगुण, तेथी प्रत्येकवादरपर्याप्तवनस्पति संख्यातगुण, तेथी बा० पर्या० पृथ्वीकायसिद्ध संख्यातगुण, तेथी बा० पर्या०

અપ્કાયસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી ભવનપતિ દેવીસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી ભવનપ-
તિસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી વાણવ્યન્તરીસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી વાણવ્યન્તરસિદ્ધ
સંખ્યાતગુણ, તેથી જ્યોતિષ્દેવીસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી જ્યોતિષ્સિદ્ધ સંખ્યાત-
ગુણ, તેથી પાનુષીસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી મનુષ્યસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી મથમ-
નામ્કસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી નિર્વૈચોસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી નિર્વૈચસિદ્ધ સંખ્યા-
તગુણ, તેથી અનુત્તરસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી અધઃ અધઃ યાવત્ સનત્કુમાર સુધી
સંખ્યાતગુણ, સંખ્યાતગુણ, તેથી જ્ઞાનદેવીસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી સૌધમદેવીસિદ્ધ
સંખ્યાતગુણ, તેથી જ્ઞાનદેવસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી સૌધમદેવસિદ્ધસંખ્યાતગુણ
(યદ્યપિ દેવ કરતાં દેવી સંખ્યા વધારે હોય છે. છો પણ પુરુષમાંથી આત્મી મોક્ષે
જનાર સંખ્યા ઘણી હોવાથી અલ્પાબહુત્વ સંભવિત છે.)

(ક્ષેત્ર વિભાગદ્વાર) - જમ્બૂદ્વીપમાં ભરત દેવવતમાં સિદ્ધ યથા તે સર્વથી
અલ્પ, તેથી મહાવિદેહ સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, ॥ તથા સંદરશનો અપેક્ષા ચુલ્લહિમ-
વન્ત અને શિખરી પર્વત ઉપર સિદ્ધ યથા તે સર્વથી અલ્પ, તેથી દૈમવન્ત - હિરણ્યવન્ત ક્ષેત્ર-
સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી મહાવિદેહ રુક્મીગિરિસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી દેવકુરુ-
ઉત્તરકુરુ સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી હરિવર્ષ - રમ્યકુસિદ્ધ વિશેષાધિક તેથી નિપથ-
નીલવન્ત સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, ભરત - દેવવતસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી મહાવિદેહ સિ-
દ્ધ સંખ્યાતગુણ ॥ તથા ધાતકીસિદ્ધને વિષે ચુલ્લહિમવન્ત - શિખરિસિદ્ધ સર્વથી
અલ્પ, તેથી મહાવિદેહ - રુક્મીસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી નિપથ - નીલવન્તસિદ્ધ
સંખ્યાતગુણ, તેથી હિમવન્ત - હિરણ્યવન્તસિદ્ધ વિશેષાધિક, તેથી દેવકુરુ - ઉત્તર-
કુરુસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી હરિવર્ષ - રમ્યકુસિદ્ધ વિશેષાધિક, તેથી ભરત - દેવવત
સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી મહાવિદેહ સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ ॥ તથા પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં
ચુલ્લહિમવન્ત - શિખરિસિદ્ધ સર્વથી તેથી અલ્પ, મહાવિદેહ - રુક્મીસિદ્ધ સંખ્યાત-
ગુણ, તેથી નિપથ - નીલવન્તસિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી હિમવન્ત - હિરણ્યવન્તસિદ્ધ
સંખ્યાતગુણ, તેથી દેવકુરુ - ઉત્તરકુરુ સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી હરિવર્ષ - રમ્યકુ-
સિદ્ધ વિશેષાધિક, તેથી ભરત - દેવવત સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી મહાવિદેહ
સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ. [અદ્વીતીયની સમુદિતવિચારણા અલ્પબહુત્વ]

અથવા શ્રેણિબદ્ધ અલ્પબહુત્વની અપેક્ષા જમ્બૂદ્વીપમાં ચુલ્લહિમવન્ત - શિ-
ખરિ સિદ્ધ સર્વથી અલ્પ, તેથી હિમવન્ત - હિરણ્યવન્ત સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી મહા
હિમવન્ત - રુક્મી સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ, તેથી દેવકુરુ - ઉત્તરકુરુ સિદ્ધ સંખ્યાત

तेथी हरिवर्ष-रम्यक् सिद्ध विशेषाधिक, तेथी निषध-नीलवंत सिद्ध संख्यातगुणा, तेथी धातकीखंडना चुल्लहिमवंत-शिखरिसिद्ध विशेषाधिक, तेथी धातकी० महा हिमवंत-रुक्मी सिद्ध अने पुष्करार्धना चुल्लहिमवंत-शिखरि सिद्ध ए चार संख्या-तगुण छे, परन्तु परस्पर तुल्य छे. तेथी धातकी खंडना निषध-नीलवंत सिद्ध अने पुष्करार्धना महाहिमवंत-रुक्मि सिद्ध ए चारे संख्यातगुण, परन्तु परस्पर तुल्य, तेथी धातकी० हेमवंत-हिरण्यवंत सिद्ध विशेषाधिक, तेथी पुष्करार्धना निषध-नीलवंत सिद्ध संख्यातगुण, तेथी धातकी० देवकुल-उत्तरकुल सिद्ध संख्यातगुण, तेथी धातकी० हरिवर्ष-रम्यक् सिद्ध विशेषाधिक, तेथी पुष्करार्धना हिमवंत-हिरण्यवंत सिद्ध संख्यातगुण, तेथी पुष्करार्धना देवकुल-उत्तरकुल सिद्ध संख्यातगुण, तेथी पुष्करार्धना हरिवर्ष-रम्यक् सिद्ध विशेषाधिक, तेथी जंबूद्वी-पना भरत-अरवत सिद्ध संख्यातगुण, तेथी धातकीना भरत-अरवत सिद्ध संख्यातगुण, तेथी पुष्करार्धना भरत-अरवत सिद्ध संख्यातगुण, तेथी जंबूद्वीपना महाविदेह सिद्ध संख्यातगुणा, तेथी धातकी खंडना महाविदेह सिद्ध संख्यात-गुणा, तेथी पुष्करार्धना महाविदेह सिद्ध संख्यातगुणा.

(काल्पथी अल्पबहुत्व)-अवसर्पिणीमां दुःषमदुःषम आरामां यथेला सिद्ध सर्वथी अल्प, तेथी दुःषम आरामां यथेला संख्यातगुण, तेथी सुषम दुःषम आरक सिद्ध असंख्यगुण, तेथी सुषमा आरक सिद्ध विशेषाधिक, तेथी सुषम सुषम आराना सिद्ध विशेषाधिक, तेथी दुःषम सुषम आराना सिद्ध संख्यातगुण. [उत्स-र्पिणीना ६ आरानुं अल्प बहुत्व पण ए प्रमाणे ज जानवुं.]

[काल्पथी श्रेणिबद्ध अल्पबहुत्व]-उत्सर्पिणी अवसर्पिणीना दुःषम दुःषम आरक सिद्ध सर्वथी अल्प (परन्तु परस्पर तुल्य), तेथी उत्सर्पिणीना दुःषमारक सिद्ध विशेषाधिक, तेथी अवसर्पिणीना दुःषमारक सिद्ध संख्यातगुण, तेथी उत्स० अवस०ना सुषम दुःषमारक सिद्ध असंख्यगुण, तेथी उत्स० अवस०ना सुषमार-क सिद्ध विशेषाधिक, तेथी उत्स० अवस०ना सुषमसुषमारक सिद्ध विशेषाधिक.

(संख्याद्वार)-अनेक सिद्ध थोडा एक सिद्ध संख्यातगुणा.

(ज्ञानद्वार)-मतिश्रुत० ४, मतिश्रुत० अव० १०८, मतिश्रुत० मनः० १० मतिश्रुत० अव० मनः० १०, सर्वभांगे केवलज्ञान पामी सिद्ध थाय,

(चारिद्वार) केवल ज्ञान पाम्या पूर्व सामायिकचारित्रवाळा १०८, सामा० १० युक्त १०८, सामा० परि० १०, सा० छे० ५० १०, सर्वभांगे सूक्ष्मसंपराय

મને યથાસ્થાત્ત પામી મોક્ષે જાય,

(લિંગ)—મૃદ્ધ૦ ૪, અન્ય૦ ૧૦, સ્વલિં૦ ૧૦૮

(ઉત્કૃષ્ટદ્વાર)—અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વ ૪, સંસ્થાતકાલ પ્રતિપ. સ૦ ૧૦, અસં૦ કાલપ૦ સ૦ ૧૦, અનંત૦ કાલપ૦ સમ્યક્ત્વ૦ ૧૦૮,

(નિરન્તરકાલદ્વાર)—જે દ્વારમાં ૧૦૮ ની સિદ્ધિ તે દ્વારમાં ૮ સમય નિરન્તર પળ હોય. ! જે દ્વારમાં ૨૦-૧૦ ની સિદ્ધિ તે દ્વારમાં ૪ સમય નિરન્તર, જે દ્વારમાં દશમી ઓછા સિદ્ધિ હોય તે દ્વારમાં ૨ સમય નિરન્તર.

(ક્ષેત્રમાં અન્તરદ્વાર અઘ્યથી)—જંબુદ્વીપમાં વર્ષપૃષ્ઠકૃત્વ, ધાતકીસ્વદમાં વર્ષપૃષ્ઠકૃત્વ, અને પુષ્કરાર્ધમાં સાધિકવર્ષ.

(ક્ષેત્રમાં અન્તરદ્વાર વિભાગથી)—જંબુદ્વીપની મહાવિદેહમાં, ધાતકી૦ મહાવિદેહમાં, અને પુષ્કર૦ મહાવિદેહમાં ૯ પ્રણે મહાવિદેહમાં ઉત્કૃષ્ટ વર્ષપૃષ્ઠકૃત્વ અન્તર છે. અને ધરન-અરવતમાં સામાન્યથી સંસ્થાતવર્ષ (હજારો વર્ષનું) અન્તર છે.

[કાલવિભાગમાં અન્તર]—ઉત્સ૦ તથા અવસ૦માં જન્મથી ૧૯ કોટાકોટિ સાગરોપમ, અને સંહરણથી સાધિક ૧૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ. ॥ તથા ઉત્સ૦ અને અવસ૦માં એકાન્તવિભાગથી જન્મની અપેક્ષાએ તેમજ સંહરણઅપેક્ષાએ પણ સંપૂર્ણ ૨૦ કોટાકોટિસાગરોપમ. । તથા ઉત્સર્પિણી અને અવસ૦ ના વન્ને દુઃષમ-દુઃષમ આરા સંચન્ધિ પ્રત્યેકમાં જન્મઅપેક્ષાએ ૨૦ કોટાકોટી સાગરોપમ, અને કાલથી કિંચિત્ ન્યૂન ૮૪૦૦૦ વર્ષ, અને સંહરણથી દેશોન ૪૨૦૦૦ વર્ષ એ પ્રમાણે બે દુઃષમ આરામાં અને શેષ આરાઓમાં પણ જન્મથી કાલથી અને સંહરણથી અનન્તરોક્ત બે દુઃષમદુઃષમ આરાની પેઠે તુલ્ય અન્તર જાણવું. । હવે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બે કાલને વિષે ઓચથી-સામાન્યથી મિહિનું અન્તર વિચારીએ તો ૧૮ કોટાકોટિ સાગરોપમ જેટલું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે. અને (મધ્યમ) ૧૬ કોટાકોટિ સાગરોપમનું અન્તર છે. તેમજ ૧૪ કોટાકોટિ સાગરોપમ અને ૧૨ કોટાકોટિ સાગરોપમનું અન્તર છે. અને જઘન્ય અન્તર સર્વત્ર ૧ સમય છે.

[ગતિદ્વાર]—સર્વગતિઓમાં સંસ્થાત હજારવર્ષનું અન્તર છે, તે અનન્તરાગમની અપેક્ષાએ જાણવું, તેમાં પણ વૈમાનિકથી આવેલા જીવોની અપેક્ષાએ સિદ્ધિનું અન્તર સાધિક ૧ વર્ષ છે જઘન્ય અન્તર સર્વત્ર ૧ સમય (ઉપદેશ-નિમિત્ત સિદ્ધાદિ વિચાર સિદ્ધપ્રાપ્તથી જાણવો.)

[વેદદ્વાર]—પુરુષથી અનન્તરાગત તથા પુરુષલિંગે મિહિનું અન્તર સાધિક

वर्ष અને સ્ત્રી તથા નપુંસકથી અનન્તરાગત તથા શેષધન્ન સિદ્ધનું અન્તર સંખ્યાત હજાર વર્ષ છે. જયન્ય અન્તર સર્વત્ર ? સમય છે.

(તીર્થદ્વાર) — તીર્થકરસિદ્ધનું અન્તર હજાર પૃથક્ત્વ પૂર્વે, તીર્થકરીસિદ્ધનું અનન્તકાલ, નો તીર્થકરસિદ્ધનું સાધિક ? વર્ષ, અને શેષ (તીર્થસિદ્ધ આદિ-કનું) સંખ્યાત હજાર વર્ષ અન્તર છે.

(લિંગદ્વાર) — સ્વલિંગસિદ્ધનું અન્તર સાધિક ? વર્ષ, તથા અન્યલિંગસિદ્ધ અને મૃદલિંગસિદ્ધનું અન્તર સંખ્યાત હજાર વર્ષ. (જયન્ય અન્તર સર્વત્ર ? સમય છે)

(ચારિત્રદ્વાર) — ત્રિપથાન્કુતનું (સામાયિક ચા૦ — મુક્ષ્ય સંપરાય — અને યથા-લ્યાત ચારિત્રની પૂર્વપ્રાપ્તિવાળા જીવોની સિદ્ધિનું) અન્તર સાધિક ? વર્ષ, ચતુ-પ્પથાન્કુતનું (સા૦ — છેદો૦ — મુક્ષ્ય૦ — યથા૦ ની પૂર્વપ્રાપ્તિવાળા જીવોનું) અન્તર સાધિક ? ૮ કોઢાકોટિ સાગરોપમ, તેમજ પંચપથાન્કુતચારિત્રવાળાનું અન્તર પણ સાધિક ? ૮ કોઢાકોટી સાગરોપમ છે. તથા સામાયિકચારિત્રીનું અન્તર સાધિક ? વર્ષ, (જય૦ ? સમય છે.)

(બુદ્ધદ્વાર) — બુદ્ધબોધિત પુરુષનું અન્તર સાધિક ? વર્ષ, બુદ્ધબોધિત સ્ત્રીનું અન્તર સંખ્યાત હજારવર્ષનું, મત્યેકબુદ્ધનું સંખ્યાત હજાર વર્ષનું અને સ્વયમ્બુદ્ધનું હજારપૂર્વપૃથક્ત્વ અન્તર છે. (જયન્યઅન્તર સર્વત્ર ? સમય.)

(જ્ઞાનદ્વાર) — દ્વિજ્ઞાનીનું (મતિ-શ્રુતજ્ઞાનીનું) અન્તર પશ્યોપમનો અસંખ્યાત-મો ભાગ મતિશ્રુત૦ અવધિ૦ નું અન્તર સાધિક ? વર્ષ, ચાર જ્ઞાનીનું સંખ્યાત હજારવર્ષ, મતિશ્રુત-મનઃપર્યાયજ્ઞાનીનું સંખ્યાતહજાર વર્ષ. (જયન્ય અન્તર સર્વત્ર ? સમય).

(અવગાહનાદ્વાર) — ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવન્તનું, જયન્ય અવગાહનાવન્તનું અને યવમધ્ય અવગાહનાવન્તનું (અર્થાત્ બહુમધ્યઅવગાહનાવન્તનું) અન્તર શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ (પ્રાયઃ અસંખ્યવર્ષનું) અને (શેષ) અજયન્યોત્કૃષ્ટ અવ-ગાહનાવન્તનું સાધિક ? વર્ષ અન્તર છે. (જયન્ય અન્તર સર્વત્ર ? સમય).

(ઉત્કૃષ્ટદ્વાર) — અપતિત (સમ્યક્ત્વવન્ત) નું અન્તર સાગરોપમનો અસંખ્યા-તમોભાગ, સંખ્યાતકાલપતિતનું સંખ્યાતહજારવર્ષ, અસંખ્યકાલપતિતનું સંખ્યાત હજારવર્ષ, અનન્તકાલપતિતનું સાધિક ? વર્ષ અન્તર છે (જયન્ય અન્તર સર્વત્ર સમય).

(અન્તરાદિદ્વાર) — એક વા અનેક ની સાન્તર સિદ્ધિનું અન્તર તેમજ એક વા

અનેકની નિરન્તર સિદ્ધિનું અન્તર મંદુર્યાનહજાર વર્ષ છે. (અવન્ય અન્તર ૧ સમય છે.)
(વિશેષ વિચાર સિદ્ધમામૃત ટીકા વિગેરેમાંથી જોઈ લેવો)

॥ ઉપરોક્તવિચાર, ચન્દ્રકાર
કિંચિદ્વિશેષયુક્ત ॥

[શ્રીનન્દીમુદ્રવૃત્તિમાંથી]

ગનિદ્વારે યુગપ્તસિદ્ધિ નિરન્તરસિં		
દેવગતિથી આવેલા	૧૦૮	૮ સમય
શેષ ૭ ગતિથી આવેલા	૧૦	૪ "
દેહલો ત્રણ પૃથ્વીથી,,	૧૦	૪ "
પંકજમાંથી આવેલા	૪	૨ "
પૃથ્વીકાયથી આવેલા	૪	" "
અપ્કાયથી આવેલા	૪	" "
વનસ્પતિમાંથી ,,	૬	" "
મનુષ્યગતિથી ,,	૨૦	૪ "
મનુષ્ય પુરુષથી ,,	૧૦	૪ "
મનુષ્ય સ્ત્રીથી ,,	૨૦	૪ "
પુરુષ તિર્યચથી,,	૧૦	" "
સ્ત્રી તિર્યચથી ,,	૧૦	" "
૧૦ ધ્રુવનપંમાંથી	૧૦	" "
મત્યેકથી આવેલા		
૧૦ ધ્રુવનંદેવીમાંથી	૧૦	" "
મત્યેકથી આવેલા		
અવન્તરદેવમાંથી ,,	૧૦	" "
અવન્તરદેવીમાંથી,,	૬	૨ "
જ્યોતિષ્ દેવમાંથી,,	૧૦	૪ "
જ્યોતિષ્ દેવીમાંથી,,	૨૦	૪ "
દૈવાનિક દેવમાંથી,,	૧૦૮	૮ "

દૈવાનિક દેવીથી ૨૦ ૪ "

(તીર્થદ્વારે)

તીર્થકર	૪	૨ "
મત્યેકબુદ્ધ	૧૦	૪ "
સ્વયમ્બુદ્ધ	૪	૨ "
અતીર્થકર	૧૦૮	૮ "
તીર્થકરી	૨	૨ "

[ચારિત્રદ્વારે]

સામાં સૂક્ષ્મં યથા-		
રુચાત ચારિત્રી	૧૦૮	૮ "
સામાંહેત્રોં સૂક્ષ્મં		
યથાં ચારિત્રી	૧૦૮	૮ "
સામાંપરિંસૂક્ષ્મં		
યથાં ચારિત્રી	૧૦	૪ "
સામાંહેત્રોંપરિંસૂક્ષ્મં	૧૦	૪ "
યથાં ચારિત્રી	૧૦	૪ "

(બુદ્ધદ્વારે)

મત્યેક બુદ્ધપુરુષ	૧૦	૪
બુદ્ધપુરુષ બોધિત પુરુષ	૧૦૮	૮
" સ્ત્રીઓ	૨૦	૪
" નરુસક	૧૦	૪
બુદ્ધસ્ત્રી બોધિત સ્ત્રીઓ	૧૦	૪
બુદ્ધસ્ત્રી બોધિત (સામાન્ય પુરુષાદિ)	૨૦	

(ज्ञानद्वारे)			(अन्तरद्वारे)		
मतिश्रुतज्ञानी	४	५	सान्तरपणे एक जीव		१
मतिश्रुतमनःपर्यवज्ञानी	१०	४	सान्तरपणे अनेक जीव		१०८
मतिश्रुतावधिज्ञानी	१०८	८	(निरन्तरद्वारे)		
चतुर्ज्ञानी	१०८	८	८ समय सुधी	१	३२
(ए चारे भांगे केवलज्ञान पामी मोक्षे जाय)			७ समय सुधी	३३	४८
(उत्कृष्टद्वारे)			६ समय सुधी	४९	६०
अनन्तकालधी सम्यक्त्व			५ समय सुधी	६१	७२
पतिव १०८	८		४ समय सुधी	७३	८४
संख्यातकालधी ,, १०	४		३ समय सुधी	८५	९६
असंख्यातकालधी ,, १०	४		२ समय सुधी	९७	१०८
अपतित सम्यग्दृष्टि ४	२		(१ समयमां निरन्तर पणानो अभाव हो- वाधी कणो नथी.)		

स्वप्रतिबोधिताकचरनृपप्रदत्ताहिंसा-अनादिसंसिद्धश्रीजैनस-
त्ताकश्रीशत्रुञ्जयादिनीर्धस्वायत्तीकरणस्फुरन्मान-जगद्गुरुविरु-
द्धधारकमहाप्रभावतपामच्छाचार्यश्रीविजयहीरसूरीश्वरशिष्य-
महोपाध्यायश्रीकीर्तिविजयगणिविनेयावसंस-अनेकग्रन्थस-
न्दर्भलब्धयशोधवलोकनदिक्पण्डलमहोपाध्यायश्रीविनय-
विजयगणिविरचितशास्त्रसन्दोहोपनिषद्भूत-निखिल-
तत्त्वप्रकाशनप्रदीप-लोकप्रकाशग्रन्थप्रथमविभागद्रव्य-
लोकप्रकाशे यन्त्राचिप्रायलंकृतभाषानुवादविभूषितः

॥ द्वितीयः सर्गः समाप्तः ॥

॥ अथ तृतीयः सर्गः ॥

द्वितीयतृतीयसर्ग योजना-बीजा सर्गमां द्रव्य क्षेत्र, काल, भावलोकनो तथा द्रव्यना धर्मास्तिकायादि भेदोनो उद्देश तथा धर्मास्तिकायादिनो निर्देश करी जीवना निर्देशमां सिद्धजीवोनुं विस्तारथी वर्णन कर्युं, हवे आ श्रीजा सर्गमां ते जीवना बीजा भेदरूप संसारिजीवोनुं स्वरूपवर्णन सादृशीश्च द्वारोथी यतुं होवा-थी ते ३७ द्वारोनुं ज विस्तारथी वर्णन कराथ छे [आज द्वारो श्रीप्रज्ञापनाजी ना पदोमां किंचिद्विशेषान्तर साथे विस्तारथी भगवान् श्री श्यामाचार्य महाराजे तथा टीकामां श्रीमल्लभगिरिमहाराजे गिरुण परेछा छे.]

अथ संसारिजीवानां, स्वरूपं वर्णयाम्यहम् । द्वारैः सप्त-
त्रिंशत्ता ता-न्वमूनि स्युर्यथाक्रमम् ॥ १ ॥ १भेदाः २स्थानानि ३
पर्याप्तिः, संख्ये ४योनिःकुपलाश्रिते । योनीनां ६संवृतत्वादि,
स्थिती च ७भवत्काययोः ॥ २ ॥ ९वेहसंस्था १०नांग ११मान-
१२समुद्घाता १३गता १४गती । १५अनन्तराप्तिः समये-१६सिद्धि-
लै १७इया १८विगाहृतौ ॥ ३ ॥ १९संहननानि २०कषायाः, २१
संज्ञे २२न्द्रियसंज्ञि २३तास्तथा २४वेदाः । २५दृष्टिर्ज्ञा २६नं २७दर्शन-
मुप २८योगा २९हार ३०गुण ३१योगाः ॥ ४ ॥ ३२मानं लघ्व ३३
रूपबहुता, सैवान्या दिग ३४पेक्षया । ३५अन्तरं ३६भवसंवेधो,
३७महारूपबहुतापि च ॥ ५ ॥

अर्थ---हवे ३७ द्वारवहे संसारी जीवोनुं स्वरूप हुं वर्णवुं छे, ते ३७ द्वारो अनुक्रमे आ प्रमाणे छे ॥१॥—

१ भेद—(कया जीवना केटला भेद ?)

२ स्थान—(ते जीवो कया कया होय छे ?)

- ३ पर्याप्ति—(कया जीवने केटली पर्याप्ति)
- ४ योनिसंख्या—(कया जीवनां केटलां उत्पत्ति स्थान छे ?)
- ५ कुलसंख्या—(कया जीवनां केटलां कुल छे ?)
- ६ संवृतादियोनि—(संवृत—विवृत—ने संवृतविवृत तथा सचित्त—अचित्त—ने मि-
श्र, तथा कुर्मोन्नता, शंखावर्त्ता—ने वंशीपत्रा ए व्रण व्रण प्रकारनी योनिमांसी
कया जीवने कइ योनि ?)
- ७ भवस्थिति—(कया जीवनु केटलु आयुष्य ?)
- ८ कायस्थिति—(कयो जीव स्वकायमां केटलो काळ रहे ? अथात् तेनी ते
कायपणे लागलागट (निरन्तर) केटलीबार उत्पन्न पाय ?)
- ९ देह—(कया जीवने केटलां शरीर ?)
- १० संस्थान—(कया जीवना शरीरनो आकार केवा छल्लण बाळो होय ?)
- ११ अंगमान—(कया जीवनुं शरीर केटलु मोडु होय ?)
- १२ समुद्घात (कया जीवने केटली समुद्घात होय ?)
- १३ गति (कयो जीव कइ गतिमां उपजे ते गति,)
- १४ आगति—(कयो जीव कइ कइ गतिमांथी आवे ?)
- १५ अनन्तरासि—(विवक्षित भवमांथी निकली मनुष्यभवमां उत्पन्न थयेला
जीवने सम्यक्त्वादि कयो लाभ प्राप्त थइ शके ?)
- १६ समयसिद्धि—(कया भवमांथी निकली मनुष्यगतिमां आवेला जीव एक
समयमां केटला मोक्षे जाय ?)
- १७ लेख्या (कया जीवने केटली लेख्या ?)
- १८ दिगाहार (कयो जीव कइ कइ दिशीमांथी आव्यो आहार ग्रहण करे ?)
- १९ संघयण (कया जीवने कयुं कयुं संघयण होय ?)
- २० कषाय (कया जीवने केटला कषाय ?)
- २१ संज्ञा (आहारादि संज्ञापांनी कया जीवने केटली संज्ञा ?)
- २२ इन्द्रिय (कया जीवने केटली इन्द्रिय ?)
- २३ संज्ञित (दीर्घकालिकयादि ३ संज्ञापांनी कया जीवने केटली संज्ञा ?)
- २४ वेद (कया जीवने केटला वेद ?)
- २५ दृष्टि (सम्यग्गृह्यथादि ३ दृष्टिमांथी कया जीवने केटली दृष्टि ?)
- २६ ज्ञान (आठ ज्ञानमांथी कया जीवने केटलां ज्ञान ?)

- ૨૭દર્શન (ચણુ આદિ ૪ દર્શનમાંથી કયા જીવને કયું દર્શન ?)
 ૨૮ઉપયોગ (૧૨ ઉપયોગમાંના કયા જીવને કેટલા ઉપયોગ ?)
 ૨૯આહાર (ઓજાહારાદિ ૬ આહારમાંના કયા જીવને કેટલા આહાર ?)
 ૩૦ગુણસ્થાન (કયા જીવને કેટલાં ગુણસ્થાન ?)
 ૩૧યોગ (કયા જીવને ૧૫ યોગમાંના કેટલા યોગ હોય ?)
 ૩૨માન (કયા જીવોની કેટલી સંખ્યા છે ?)
 ૩૩લઘુ અલ્પબહુત્વ (પોતપોતાની જાતિમાં કયા જીવ ઓછા અને કયા જીવો વધારે છે ?)
 ૩૪દિશિ અલ્પબહુત્વ (કઈ દિશામાં રહેલા જીવોથી કઈ દિશાવાળા જીવો ઓછા અથવા અધિક હોય ?)
 ૩૫અન્નર (કયો જીવ કેટલા કાલ મુખી ને જીવપણે ન ઉપજે ? અથવા તે ભવમાં કેટલા કાલ મુખી કોઈપણ જીવ ઉપજે નહિ તેમ જલે (મરે) પણ નહિ ?)
 ૩૬ભવસંવધ (કેટલા આયુષ્યવાળો કયો જીવ કયા ભવમાં પુનઃકાન્તરે વા અનન્તરે કેટલીવાર ઉત્પન્ન થાય ?)
 ૩૭મહાસ્પબહુતા (સર્વ જીવ ભેદોમાં અલ્પબહુત્વ ? ॥ ૨ થી ૫ ॥

(નામ માત્ર લેતાવેલ ૩૭ દારોનું વિસ્તાર વર્ણન)

ભેદા इह प्रकाराः स्युः-जीवानां स्वस्वजातिषु । स-
 मुद्वातनिजस्थानो-पपातैः स्थानकं त्रिधा ॥ ६ ॥ पर्याप्ता
 व्यपदिश्यन्ते, याभिः पर्याप्त्यस्तु ताः । पर्याप्ताऽपर्याप्तिभे-
 दा-दत्त एव द्विधांगिनः ॥ ७ ॥ पर्याप्तयः स्वयोग्या येः,
 सकलाः साधिताः सुखम् । पर्याप्तनामकर्मानु-भावात्पर्या-
 प्तकास्तु ते ॥ ८ ॥ द्विधामी लब्धिकरण-भेदात्तत्रादिमास्तु ये ।
 समाप्य स्वार्हपर्याप्ती-र्चियन्ते नान्यथा ध्रुवं ॥ ९ ॥ करणानि
 शराराक्षा-दीनि निर्वर्तितानि (क्ष-संज्ञानि विहितानि) येः । ते
 स्युः करणपर्याप्ताः, करणानां समर्थनात् ॥ १० ॥ अपर्याप्ता द्विधा
 प्रोक्ता, लब्ध्या च करणेन च । द्वयोर्विशेषं शृणुत, भाषितं गणधा-

रिभिः ॥ ११ ॥ असमाप्य स्वपर्याप्तो-स्त्रियन्ते येऽल्पजीविताः ।
लब्ध्वा ते स्युरपर्याप्ता, यथा निःस्वमनोरथाः ॥ १२ ॥ निर्व्वर्त्ति-
तानि नाद्यापि, प्राणिभिः करणानि यैः।वेहाक्षादी(ख्या)नि करणा-
ऽपर्याप्तास्ते प्रकीर्त्तिताः ॥ १३ ॥ म्रियन्तेऽदृषायुषो लब्ध-पर्या-
प्ता इह यऽगिनः । तेऽपि भूत्वैव करण-पर्याप्ता नान्यथा पुनः ॥ १४

अर्थः--(भेदस्थानद्वार) जीवोના પોતપોતાની જાતિને વિષે જેવકાર તે અહિં
ભેદ કહેવાય છે. તથા સમુદ્વ્યાત-સ્વેસ્થાન-અને ઉર્વપાત એ ત્રણ પ્રકારે ઘ્યાસ
કરેલું ક્ષેત્ર તે સ્થાન કહેવાય છે. (વિસ્તારસ્વરૂપ આગલ આવનાર હોવાથી અહીં
સંક્ષેપથી કહ્યું છે) ॥ ૬ ॥

(૩ પર્યાપ્તિ દ્વાર) જેના થડે જીવો “પર્યાપ્ત” કહેવાય છે તે પર્યાપ્તિઓ છે,
અને એ કારણથીજ જીવો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારના છે. ॥ ૭ ॥ ત્યાં જે
જીવો પર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયથડે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિયો સુખપૂર્વક સર્વ સંપૂર્ણ કરી
હોય તે પર્યાપ્ત કહેવાય. ॥ ૮ ॥ વહી આ પર્યાપ્ત જીવો લલ્લિ અને કરણના ભેદથી
બે પ્રકારના છે. ત્યાં જે પ્રથમ ભેદવાળા લલ્લિપર્યાપ્ત જીવો છે તે નિશ્ચય સ્વયોગ્યપ-
ર્યાપ્તિયો સમાપ્ત કરીનેજ મરણ પામે છે પરંતુ સમાપ્ત કર્યા વિના મરણ પામતા નથી.
॥ ૯ ॥ અને જે જીવો શરીર અને ઇન્દ્રિયો વગેરે કરણો રચેલાં છે તેઓ કરણોને
(શરીર ઇન્દ્રિયાદિને) સમાપ્ત કરવાથી (રચવાથી) કરણપર્યાપ્ત કહેવાય છે.
॥ ૧૦ ॥ પુનઃ અપર્યાપ્ત જીવો પણ લલ્લિ અને કરણના ભેદથડે બે પ્રકારના કળા
છે, તે વહેમાં જે તફાવત શ્રીગણધર મહારાજે કહ્યો છે તે સાંભળો ! ॥ ૧૧ ॥ નિર્ધન
પુરુષોના મનોરથ જેમ સફળ થાય નહિ તેમ અલ્પ આયુષ્યવાળા જે જીવો સ્વયોગ્ય

૧-૨ જેમ શાદર અગ્નિ જીવોનું ૨ ॥ છોપ પ્રમાણ સ્વસ્થાન ક્ષેત્ર, અને
ઘ્યાંઘ્યાંથી આગીને શાદર અગ્નિ પણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી માંદીને ઉત્પત્તિસ્થાન
પર્યંતનું ઉપપાત ક્ષેત્ર.

૩ અહિં પ્રશ્નનો અવકાશ એ છે કે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ નહિ થયામાં
અને પૂર્ણ થયામાં આયુષ્યની અલ્પતા તથા અધિકતા જ હેતુરુપ થશે, તો પછી
અપર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયથડે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ ન થાય, અને પર્યાપ્ત
નામ કર્મના ઉદયથડે પૂર્ણ થાય એમ કહેવાનું શું પ્રયોજન છે ? (અર્થાત્ પર્યા-
પ્તિયો પૂર્ણ થયામાં અને નહિ થયામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નામ કર્મ નહિ પણ
આયુષ્યની અધિકતા અને અલ્પતાજ હેતુ રૂપ છે.)

પર્યાપ્તિયાં સંપૂર્ણ કર્યા વિનાજ મરણ પામે તે જીવો લઙ્ઘિત્વદે અપર્યાપ્તા અર્થાત્ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તા કહેવાય છે. ॥૧૨॥ અને જે માળીઓષ્ દેહ અને इन्द्रियोદિ કરણો (સ્વયોગ્યપર્યાપ્તિયો) હજી સુધી રચ્યા નથી તે જીવોને કરણઅપર્યાપ્તા કહેલા છે. ॥ ૧૩ ॥ અર્થિ જે અરુ આયુષ્યવાળા લઙ્ઘિ અપર્યાપ્તા જીવો (સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તા પૂર્ણ કર્યા વિના) મરણ પામે છે. તેઓ પણ કરણપર્યાપ્તા થઈ મેજ મરણ પામે છે. ॥ ૧૪ ॥ (પર્યાપ્તિસ્વરૂપ-ભેદવિશેષવર્ણનમ્)

આહારાદિપુદ્ગલનાના--માદાનપરિણામયોઃ । જન્તોઃ પર્યાપ્તિનામોત્થા, શક્તિઃ પર્યાપ્તિરત્ર સા ॥ ૧૫ ॥ પુદ્ગલોપચયાદેવ, ભવેત્સા સા ચ ષડ્વિધા । આહારાદ્જેન્દ્રિયશ્વાસો--ચ્છ્વાસમાષા-મનોઽભિધાઃ ॥ ૧૬ ॥ તત્રેષાહારપર્યાપ્તિ-ર્યયાદાય નિજોચિતં । પૃથક્ સ્વલરસત્ત્વેના--હારં પરિણતિં નયેત્ ॥ ૧૭ ॥ વૈક્રિયાહારકૌદારિ--કાઙ્ગયોગ્યં યથોચિતમ્ । રસોભૂતં તમાહારં, યયા શક્ત્યા પુનર્ભવી ॥ ૧૮ ॥ રસાસ્ટ્વઙ્માંસમેદોઽસ્થિ-મજ્જશુક્રાદિધાતુતાં । નયેયથાસંભવં સા, દેહપર્યાપ્તિરુચ્યતે ॥ ૧૯ ॥ યુગ્મં ॥ ધાતુત્ત્વેન પરિણતા--દાહારાદિદ્રિયોચિતાત્ । શ્રાદાય પુદ્ગલાંસ્તાનિ, યથાસ્વં પ્રવિધાય ચ ॥ ૨૦ ॥ ઈષ્ટે તદ્વિષયજ્ઞપ્તૌ, યયા શક્ત્યા શરીરવા-ન્ । પર્યાપ્તિઃ સેન્દ્રિયાહ્વાના, દાર્શતા સર્વદાર્શભિઃ ॥૨૧॥ ઇતિ

અનુવ્ર-આયુષ્ય અધિક હોતે છતે પણ જો શરીર પર્યાપ્તિયાદિ નામકર્મ ન હોય તો શરીરાદિ રચનાનો વ્યાપારજ ન પ્રવર્તે માટે શરીરાદિકની રચનામાં આયુષ્ય હેતુ રૂપ નથી પણ તત્પ્રાયોગ્યપર્યાપ્તિજ હેતુ રૂપ છે. ઝેમ વૃક્ષને યામાં જલ્લ હેતુ રૂપ હોય પણ પત્તાદિકની રચનામાં નહિ.

૧ ગાથામાં કહેલા "આદિ" શબ્દવદે इन्द्रियोના ભેદો અથવા આહાર પર્યાપ્તિ પ્રદાન કરથી, કારણ કે ચાલુ ગ્રન્થમાં આહાર-શરીર-ને इन्द्रિય પ્ત્રણ પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ કરનાર 'કરણ પર્યાપ્તિ' કહેવાય એમ કહેલું છે.

૨-૩ પ્રસિદ્ધઅર્થે અથવા વિશેષ વિચારથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ નહિ કરનાર જીવ 'કરણ અપર્યાપ્તિ,' અને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિયો જેને પૂર્ણ કરી લીધી તે 'કરણ પર્યાપ્તિ' કહેવાય છે.

संग्रहणीवृत्त्यभिप्रायः (सा० ५२) । प्रज्ञापनाजीवाभिगमप्रवचन-
सारोच्चारवृत्त्यादिषु तु-यया धातुतया परिणमितमाहारमिन्द्रिय-
तया परिणमयति, सेन्द्रियपर्याप्तिरित्येतावदेव दृश्यते, इति ज्ञेयं
(सा० ५३-५४-५५) ॥ यथोच्छ्वासार्हमादाय, दलं परिणमय्य
च । तत्तया लब्ध मुञ्चेत्सो-च्छ्वासपर्याप्तिरुच्यते ॥ २२ ॥ ननु
देहोच्छ्वासनाम-कर्मभ्यामेव सिध्यतः । देहोच्छ्वासौ किमेता-
भ्यां, पर्याप्तिभ्यां प्रयोजनम् ॥ ॥ २३ ॥ अत्रोच्यते पुद्गलानां,
गृहीतानामिहात्मना । साध्या परिणतिर्देह-तया तन्नामकर्मणा
॥ २४ ॥ आरब्धाद्भ्रसमाप्तिस्तु, तत्पर्याप्त्या प्रसाध्यते । एवं भेदः
साध्यभेदा-देहपर्याप्तिकर्मणोः ॥ २५ ॥ एवमुच्छ्वासलब्धिः
स्या-त्साध्या तन्नामकर्मणः । साध्यमुच्छ्वासपर्याप्ते-स्तस्या
व्यापारणं पुनः ॥ २६ ॥ सतीमप्युच्छ्वासलब्धि-मुच्छ्वासनाम-
कर्मजा । व्यापारयितुमीशः स्या-त्तत्पर्याप्त्यैव नान्यथा ॥ २७ ॥
सतीमपि शरक्षेप-शक्ति नैव भटोऽपि हि । विना चापादानश-
क्ति, सफलकर्तुमीश्वरः ॥ २८ ॥ भाषार्हं दलमादाय, गीस्त्वं
नीत्वावलम्ब्य च । यया शक्त्या त्यजेत्प्राणी, भाषापर्याप्तिरित्य-
सौ ॥ २९ ॥ दलं लात्वा मनोयोग्यं, तत्तां नीत्वावलम्ब्य च ।
यया मननशक्तः स्या-न्मनःपर्याप्तिरत्र सा ॥ ३० ॥

अर्थ-(पर्याप्तिनो अर्थ)—आहारादि पुद्गलाने ग्रहण करवा अने तद्रूप
परिणाम पमाद्वानी पर्याप्तनामकर्मणा उदयथी उत्पन्न થયેલી जीवनी
जे शक्ति ते अहि पर्याप्ति कहेंचाय છે, ॥ १५ ॥ વહી તે પર્યાપ્તિ
પુદ્ગલોના ઉપચય (સમૂહ) થીજ થાય છે, અને તે આહાર-શરીર
-इन्द्रिय-आलोच्छ्वास-भाषा-अने मन ए नामे ६ प्रकारनी છે. ॥ १६ ॥

ત્યાં જે શક્તિવદે પોતાને ઉર્ચિત આહાર ગ્રહણ કરી સ્વલે રસ પળે અલગ પરિણામ પમાડે તે શક્તિનું નામ આ આહાર પર્યાપ્તિ કહેવાય. ॥ ૧૭ ॥ પુનઃ જીવ વૈક્રિય-આહારક-અને ઔદારિક દેહને યોગ્ય રસરૂપ થયેલા આહારને જે શક્તિવદે રસ-રુચિર-માંસ-મેદ-ભસ્ત્રિ-મજ્જા અને ચીરે ૫ સાત ધાતુપળે યથાયોગ્ય પરિણામ પમાડે તે શક્તિનું નામ દેહ પર્યાપ્તિ કહેવાય. ॥ ૧૮--૧૯ ॥ તથા ધાતુપળે પરિણમેલા આહારમાંથી જે પુદ્ગલો હિન્દ્રિયપળે પરિણમવાને યોગ્ય હોય તેવાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને અને યથાયોગ્ય હિન્દ્રિયપળે પરિણમાવીને તે હિન્દ્રિયના વિષય જ્ઞાનમાં જીવ જે શક્તિવદે સમર્થ થાય તે શક્તિને સર્વજ્ઞોર્ હિન્દ્રિય-પર્યાપ્તિ ૫ નામવાળી કહી છે, ૫ સંગ્રહણી વૃત્તિનો અધિભાવ કહ્યો ॥

પાંચવળા-જીવાભિગમ-અને પ્રવચન સારોદ્ધારની વૃત્તિ વિગેરેમાં તો—“જે શક્તિવદે ધાતુપળે પરિણમેલા આહારને હિન્દ્રિયપળે પરિણમાવે તે હિન્દ્રિય પર્યાપ્તિ” એટલુંજ કહેલું જણાય છે. જે શક્તિવદે શ્વાસો-

૧ ઔદારિક દેહવાળો ઔદારિક યોગ્ય અને વૈક્રિય આ આહારક દેહ-વાળો જીવ વૈક્રિય આ આહારક યોગ્ય

૨ પ્રથમ સમયે આહારનું ગ્રહણ તૈજસ કાર્મણ કાયયોગવદે હોય છે, માટે આહારની ગ્રહણક્રિયામાં આહાર પર્યાપ્તિ અવાન્તર હેતુ રૂપ છે, પરન્તુ કાર્મણ-વા મિથ્ય-વા ઔદારિકાદિ કાયયોગવદે ગૃહીત આહારને શરીર થતી શકે તેવી યોગ્યતાવાળો કરણો ૫ આહાર પર્યાપ્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે.

૩ અર્થિ જલ રસનો સામાન્ય અર્થ “ગૃહીત આહારમાંથી શરીર થતી શકવા જેવી શક્તિવાળા આહારને શરીર થતી શકે તેવી કરણો, અને શરીર નહિ થતી શકે પણ અયોગ્ય આહારને તેથી અલગ કરી દેવી” એવી કરણો, એથી ૫ અર્થ થળે શરીરની આહાર પર્યાપ્તિમાં ઘટતો આવે છે, અન્યથા સ્થૂલ વૃદ્ધિપ જલ રસનો અર્થ મલ્લ અને રસ વિચારીપ તો ઔદારિક દેહ નિવાસ વૈક્રિય અને આહારક દેહ સંબંધિ આહાર પર્યાપ્તિમાં લાગુ પડી શકે નહિ.

૪ ઔદારિક દેહ રચવામાં જેમ ૬ પર્યાપ્તિઓ કરવી પડે છે તેમ મૂળ વૈક્રિય-ઉત્તર વૈક્રિય-અને આહારક દેહ રચવામાં પણ છપ પર્યાપ્તિઓ કરવી પડે છે માટે “ત્રણે દેહને યોગ્ય” રૂપાદિ કહેલું છે.

૫ ૫ સાત ધાતુ માત્ર ઔદારિક દેહ ધારીનેજ હોય છે, પરન્તુ ચીરે ધાતુ મૂળ વૈક્રિયશરીરને પણ હોય છે. અને આહારક શરીર ૫ સાત ધાતુ રહિત છે, માટે ૫ ત્રણે દેહની શરીરપર્યાપ્તિમાં સાધારણ અર્થ ૫ છે કે “જે શક્તિવદે જીવ આહારદ્વારા ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલોનું સ્વસ્વયોગ્ય શરીર રચે તે શક્તિ શરીરપર્યાપ્તિ કહેવાય”.

ચ્છવાસ યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી અને શ્વાસોચ્છવાસપણે પરિણમાવી, તેજ શક્તિવદે તે પુદ્ગલો અવલંબીને મૂકે તે શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ કહેવાય. ॥૨૨॥

પ્રશ્ન—દેહ નામકર્મ અને ઉચ્છવાસ નામ કર્મવદેજ દેહ અને ઉચ્છવાસની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ થાય છે (થશે?) તો આ દેહ પર્યાપ્તિ અને ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિવદે શું પ્રયોજન છે ? ॥૨૩॥

ઉત્તર—અહિં જીવવદે ગ્રહણ કરાયલાં પુદ્ગલોનું દેહ પળે જે પરિણમવું તે શરીર નામ કર્મવદે સાધ્ય છે ॥૨૪॥ અને પ્રારંભ કરેલા અંગની જે સમાપ્તિ તે શરીરપર્યાપ્તિવદે થાય છે. એ પ્રમાણે સાધ્ય (કાર્ય)ના ભેદથી શરીર નામ-કર્મ અને પર્યાપ્તિ નામકર્મનો ભેદ છે, ॥૨૫॥ એ રીતે જીવની શ્વાસોચ્છવાસ લબ્ધિ શ્વાસોચ્છવાસ નામકર્મવદે સાધ્ય છે, અને તે શ્વાસોચ્છવાસ લબ્ધિનો (સંબંધિ) જે વ્યાપાર કરવો તે ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિથી સાધ્ય છે. ॥૨૬॥ કારણ કે ઉચ્છવાસ નામકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી ઉચ્છવાસ લબ્ધિ હોતે છતે પણ તે લબ્ધિનો ઉપયોગ કરવાને (વ્યાપૃત કરવાને) જીવ ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિવદેજ સમર્થ થાય છે, પરંતુ બીજી રીતે નહિ. ॥ ૨૭ ॥ જેમકે વાળ પેંકવાની વિશ્વમાન શક્તિને પણ (શક્તિ હોતે પણ) ધનુષ્ય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ વિના સુખટ (તે વાળ પ્રક્ષેપ શક્તિને) સફળ કરવા સમર્થ નથી. ॥૨૮॥ તથા જીવ જે શક્તિવદે ભાષાયોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી, ભાષાપણે પરિણમાવી અને અવલંબીને જે શક્તિવદે વિસર્જે તે આ ભાષા પર્યાપ્તિ કહેવાય. ॥ ૨૯ ॥ તથા જીવ જે શક્તિવદે મનોયોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી મનપણે પરિણમાવી અને અવલંબીને (જેશક્તિવદે) ચિંતવન વ્યાપાર કરવામાં સમર્થ થાય તે અહિં મનઃ પર્યાપ્તિ કહેલી છે. ॥૩૦॥

૨ ફાલ મારવાની ક્રિયા પહેલાં જેમ શરીરનો કંઈક સંકોચ પ્રયત્ન કરી ફાલ મરાય છે, તેમ શ્વાસોચ્છવાસાદિ પુદ્ગલોને પણ પ્રયત્ન તથાવિધ (અથલધ્વનરૂપ) પ્રયત્ન કરી તે પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થયેલી વિમર્જન શક્તિવદે વિસર્જન કરાય છે, તે વિસર્જન થવામાં કારણરૂપ જે પ્રથમ પ્રયત્ન તે અવલંબન કહેવાય.

૩ શરીરનામ કર્મવદે પુદ્ગલો શરીરરૂપે પરિણમે, શરીરપર્યાપ્તિનામ કર્મવદે શરીર રચવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય અને શરીરપર્યાપ્તિ વદે જીવ શરીર રચવાની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાય.

શક્તા—“ શરીરપર્યાપ્તિ પટલે પુદ્ગલોને શરીરપણે પરિણમાવવાની શક્તિ ” એ અર્થ હોય તો શરીરપર્યાપ્તિ અન્તર્મૂર્તિને પણ થયાથી શરીર રચવા-

મિચન્તે ચેઽપ્યપર્યાપ્તાઃ, પર્યાપ્તિત્રયમાદિમમ્ । પૂર્ણીકૃત્યૈવ ન
પુનઃ--રન્યથા સમ્ભવેન્મૃતિઃ ॥૩૧॥ તથાહિ ॥ પર્યાપ્તિત્રયયુક્તોઽન્ત-
ર્મુહૂર્તેનાયુરગ્રિમં । ષદ્ધ્વા તતોઽન્તર્મુહૂર્ત--મવાધાં તસ્ય જીવતિ

ની શક્તિ પણ અન્તર્મુહૂર્ત બાદ પ્રાપ્ત થાય છતાં શરીર રચનાનો પ્રારંભ (ઉપ-
લક્ષણથી છપ્ પર્યાપ્તિયોગનો પ્રારંભ) તો પ્રથમ સમયથી શરૂ થાય છે, અર્થાત્
પ્રથમાદિસમયગૃહીત પુદ્ગલો (પ્રથમ સમયથી ભવના ઉપાન્ત્યસમય સુધી ગૃ-
હીત પુદ્ગલો) શરીર અને પરિણમતાં જાય છે. તો શરીર રચવાની શક્તિ
પ્રાપ્ત (શરીર પર્યાપ્તિ) થયા પહેલાં તે પુદ્ગલો શરીરરૂપે કેવી રીતે પરિણમે ?

ઉત્તર--હે જિજ્ઞાસુ ! શરીરનામકર્મોદયના કાર્યરૂપ શરીર રચનાનો પ્રા-
રંભ તો (શરીરનામકર્મનો ઉદય ભવના પ્રથમ સમયેજ હોવાથી) ભવના પ્ર-
થમ સમયથી થઈ ચુક્યો છે, પરન્તુ તે શરીર જ્યાં સુધી સ્વકાર્ય (કાર્યયોગ)
કરવાને અસમર્થ છે, ત્યાં સુધી શરીરની સંપૂર્ણ રચના થઈ ન કહેવાય, પર-
ન્તુ અન્તર્મુહૂર્તે ડ્યારે તે પુદ્ગલોપચયથી શુદ્ધિ પામેલું શરીર સ્વકાર્ય કરવા
સમર્થ થાય ત્યારે “ શરીર સંપૂર્ણ થયું ” એમ કહેવાનો અવગતાર હાવાથી
“ અન્તર્મુહૂર્ત બાદ શરીરપર્યાપ્તિ (શરીર રચવાની શક્તિ) સમાપ્ત થાય ”
એમ કહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

તથા ઉચ્છ્વાસ નામકર્મવદે જીવને ઉચ્છ્વાસ લલિધિ પદલે પુદ્ગલોને
ઉચ્છ્વાસ અને પરિણમાથી શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈ મૂકી શકે એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત
થાય છે. અને તે યોગ્યતારૂપ લલિધિ ઉચ્છ્વાસ લેવા મૂકવાના વ્યાપાર વિના
સફળ થાય નહિ, અને જે ઉચ્છ્વાસ લેવા મૂકવાનો વ્યાપાર તે તથાવિધ-
શક્તિવિના પદલે શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ વિના હોઈ શકે નહિ, અને તે શ્વા-
સોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિરૂપ શક્તિ શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ નામકર્મ વિના હોઈ શકે
નહિ, માટે શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિનામકર્મવદે શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ
થાય જેથી ઉચ્છ્વાસ લેવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય, અને તે શક્તિ વાળો જીવ
ઉચ્છ્વાસનામકર્મોદયના પ્રભાવે શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલો લઈ શ્વાસો-
ચ્છ્વાસ અને પરિણમાવે અચલંચે અને વિમર્જે એમાં (શ્વાસોચ્છ્વાસપણે)
પરિણમાવશ્યાદિ ક્રિયા કરવાની એ શક્તિ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય, અને એ પરિ-
ણમનાદિ ક્રિયામાં જે ઉચ્છ્વાસનુ નિયતપણું કરનાર તે ઉચ્છ્વાસ નામકર્મ
જાણવું જેથી ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ-ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિનામકર્મ-ઉચ્છ્વાસનામકર્મ-
અને ઉચ્છ્વાસ જન્યાદિ સર્વે ભેદની સ્પષ્ટ રીતે ભિન્નતા સમજી શકાય છે,

૧ કોઈપણ જીવ આયુષ્ય વાંધ્યા બાદ કમીમાં કબી અન્તર્મુહૂર્તે જ્યનીત
અયેજ મરણ પામે છે, પરન્તુ આયુષ્ય વાંધ્યા બાદ તુર્તેજ (અનન્તરાદિ સમયે)
મરણ પામતો નથી, અને એ અન્તર્મુહૂર્ત “અવાધા કાલ” પણ નામથી ઓળખાય છે.

॥ ३२ ॥ ततो निषङ्गायुर्योग्यां, याति तां गतिमन्यथा । अवच्छा-
युरनापूर्ण-तदाबाधो न जेत्येकं सः ॥ ३३ ॥ तद्योक्तं ब्रह्मापनावृ-
त्तौ ॥ यस्मादागामिभवायुर्बद्ध्वा म्रियन्ते सर्वदेहिनो नाऽबद्ध्वा,
तच्च शरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्यां पर्याप्तानां बन्धमायाति, नाऽपर्या-
प्तानां (सा० ५६) ॥ समयेभ्यो नवभ्यः स्यात्-प्रभृत्यन्तर्मुहूर्त्तकम् ।
समयो न मुहूर्त्तः-मसंख्यातविधं यतः ॥ ३४ ॥ ततः सूक्ष्मक्षमादीना-
मन्तर्मुहूर्त्तजीविनाम् । अन्तर्मुहूर्त्तानेकत्व-मिदं सङ्गतिमङ्गति ॥ ३५ ॥
युगमम् ॥ उत्पत्तिक्षण एवैताः, स्वा स्वा युगपदात्मना । आर-
भ्यन्ते संविधातुं, समाप्यन्ते त्वनुक्रमात् ॥ ३६ ॥ तद्यथा-आ-
वावाहारपर्याप्ति-स्ततः शरीरसंज्ञिता । तत इन्द्रियपर्याप्ति-रेवं
सर्वा अपि क्रमात् ॥ ३७ ॥ तत्रैकाहारपर्याप्तिः, समाप्येतादिमे
क्षणे । शेषा असंख्यसमय-प्रमाणान्तर्मुहूर्त्ततः ॥ ३८ ॥ अनुक्र-
मोऽयं विज्ञेय औदारिकशरीरिणाम् । वैक्रियाहारकवतां, ज्ञात-
व्योऽयं पुनः क्रमः ॥ ३९ ॥ एका शरीरपर्याप्ति-र्जायतेऽन्तर्मु-
हूर्त्ततः । एकैकक्षणवृद्ध्यातः, समाप्यन्ते पराः पुनः ॥ ४० ॥ नि-
ष्पत्तिकाक्षः सर्वासां, पुनरान्तर्मुहूर्त्तिकः । आरम्भसमयाद्यान्ति,
निष्ठां ह्यन्तर्मुहूर्त्ततः ॥ ४१ ॥ आहारपर्याप्तिस्त्वत्रापि प्राग्वत् ॥ म-
नोवचःकायबला-न्यक्षाणि पञ्च जीवितम् । श्वासश्चेति दश प्रा-
णा, द्वारेऽस्मिन्नेव वक्ष्यते ॥ ४२ ॥ इति पर्याप्तिस्वरूपम्--

अर्थ-जे जीवो अपर्याप्ता (लब्धि अपर्याप्ता) छतां ज मरण पाये छे, तेओ
पण प्रथमनी त्रण (आहार-शरीर-इन्द्रिय) पर्याप्तिओ पूर्ण करीनेज मरण पाये
छे, परन्तु अन्यथा (त्रण पर्याप्तिओ बांध्या शिवाय) मरण संभवे नहि ॥ ३१ ॥
ते जेभके-त्रण पर्याप्तिने 'युक्त जीव अन्तर्मुहूर्त्त आवता भवतुं आयुष्य बांधीने

१. इन्द्रियपर्याप्ति बांधी इन्द्रियो पूर्ण थइ होय तेज जीव आयुष्य बांध-

ત્યારપછી અન્તર્મુહર્તે પ્રમાણ આયુષ્યના અવાધાકાલ સુધી જીવે છે. ॥ ૩૨ ॥ ત્યારબાદ (અવાધાકાલ પૂર્ણ થયા પછી) બાંધેલા આયુષ્યને ડચિત તે ગનિમાં જીવ જાય છે, અન્યથા (જન પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા શિવાય) જે જીવે આયુષ્ય બાંધ્યું નથી, તથા (અગર જન પર્યાપ્તિઓ કરી આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો પણ)જેને તેને અવાધકાલ પૂર્ણ કર્યો નથી તે જીવ ક્યાં (કઈ ગનિમાં) જાય ! ॥ ૩૩ ॥

શ્રી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની વૃત્તિમાં પણ તેમજ કહ્યું છે કે—“જે કારણથી સર્વે પ્રાણીઓ પરમવર્તુ આયુષ્ય બાંધીને જ મરણ પામે , પરન્તુ બાંધ્યા વિના મરણ ન પામે, અને તે પણ શરીર અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિવહે પર્યાપ્તિ થયેલ જીવોને જ (આયુ) બાંધાય છે, પણ એ બે પર્યાપ્તિઓ વહે અપર્યાપ્તિ (અપૂર્ણ) રહેલ જીવોને નહિ ” જે કારણે ૧. સમયથી માંડીને ? સમય ન્યૂન મુહર્તે સુધીનાં અસંખ્ય પ્રકારનાં અન્તર્મુહર્તો છે. ॥ ૩૪ ॥ તે કારણ માટે અન્તર્મુહર્ત આયુષ્યવાળા સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાય વગેરે જીવોના (આયુષ્યનાં) ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં અન્તર્મુહર્ત હોય તો તે યુક્ત છે. [અર્થાત્ એક અન્તર્મુહર્ત આયુષ્યવાળા પણ અનેક જીવોનું આયુષ્ય પરસ્પર મરતું હોતું નથી.] ॥ ૩૫ ॥ વ્હી આત્મા ઉત્પત્તિ સમયેજ પોત પોતાને યોગ્ય તે પર્યાપ્તિયો એક સાથેજ (સમકાલે જ) કરવા માંડે છે (પ્રારંભે છે), પરન્તુ અનુક્રમે સમાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૬ ॥ તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ જ આહારપર્યાપ્તિ, તદનન્તર શરીરપર્યાપ્તિ, તદનન્તર ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ એ પ્રમાણે શ્વાસોચ્છવાસ—ભાષા—અને મન એ સર્વ પર્યાપ્તિયો અનુક્રમે સંપૂર્ણ થાય છે. ॥ ૩૭ ॥ ત્યાં એક આહારપર્યાપ્તિ પ્રથમ સમયે સમાપ્ત થાય છે. અને શેષ ૬ પર્યાપ્તિયો અસંખ્ય સમય પ્રમાણે અન્તર્મુહર્તે અનુક્રમે સંપૂર્ણ થાય છે. ॥ ૩૮ ॥ વ્હી સમાપ્તિનો એ અનુક્રમ (કાલ) ઔદારિક શરીરવાળા જીવોની અપેક્ષાએ જાણવો અને વૈક્રિય તથા આહારક શરીરવાળા જીવોની પર્યાપ્તિઓની સમાપ્તિનો અનુક્રમ [કાલ] આ પ્રમાણે છે. ॥૩૯॥ એક શરીરપર્યાપ્તિ અન્તર્મુહર્તે સંપૂર્ણ થાય છે, અને શેષ ૫ પર્યા-

પાનો અધિકારી થાય છે, આયુ વચ્ચેને ત્યાંજ અધ્યવસાયો પણ ત્યારેજ આવે છે, ૨ કર્મ બાંધ્યા પછી ઉદયમાન આવે ત્યાં સુધીનો ક્ષણો કાલ તે અવાધાકાલ કહેવાય છે.

૧. અર્થાત્ પ્રથમ સમયગૃહીત પુત્રાંશના અવલમ્બન વહે જીવને ગૃહીતાદ્વાર ને શ્વલરમ્ પણે પરિણમાવવાની શક્તિ સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને શેષ ૬ શક્તિયો વેશાંશે પ્રાપ્ત થાય છે, તદનન્તર તે તે શક્તિ પ્રાયોગ્ય પુત્રગાંત્રીનાં સમૂહ જેમ જેમ મેગો થતો જાય તેમ તેમ તે તે શક્તિ અનુક્રમે પ્રગટ (સંપૂર્ણ સ્વકાર્યસમર્થ) થતો જાય એ હેતુથી સર્વ પર્યાપ્તિનાં પ્રારંભ સમકાલે, અને સમાપ્તિ અનુક્રમે કહેલી છે.

प्तियो एकेक समयની 'વૃદ્ધિ' સંપૂર્ણ થાય છે. ॥ ૪૦ ॥ પુનઃ એ વ્રણે શરીરવાળા જીવોને સર્વ પર્યાપ્તિયોનો સમુદિતકાલ અન્નર્મુહર્ત્તજ છે. કારણકે પ્રારમ્ભ સમયથી એક અન્નર્મુહર્ત્ત (તે પર્યાપ્તિયો) સમાપ્ત થાય છે. ॥૪૧॥ અર્હિ પણ આહારપર્યાપ્તિનો સમાપ્તિકાલ તો પૂર્વવત્ ? સમયમાત્રનો જ છે. વળી આ પર્યાપ્તિદ્વારમાં જ મન-વચન-કાય એ ૩ વસ્તુ-૧. ઇન્દ્રિયો-આયુષ્ય અને શ્વાસોચ્છવાસ એ ૨. ૦ પ્રાણો છે, તે પ્રાણભેદ પણ આ દ્વારમાં જ કહેવાશે. ॥૪૨॥ इति पर्याप्तिस्वरूपम् ॥

तजसकर्मणवन्तो, युज्यन्ते यत्र जन्तवः स्कन्धैः । औदारिकादिकादिद्योग्यैः, स्थानं तथोतिरित्याहुः ॥ ४३ ॥ तथा च ॥ व्यक्तितोऽसंख्यभेदास्ताः, संख्यार्हा नैव यद्यपि । तथापि समवर्णादि-जातिभिर्गणनां गताः ॥४४॥ तथोक्तं प्रज्ञापनावृत्तौ-केवलमेव विशिष्टवर्णादियुक्ताः संख्यातीताः स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनयो, जातिं अधिकृत्य एकैव योनिर्गण्यते (सा० ५७) ॥ लक्षा-श्चतुरशीतिश्च, सामान्येन भवन्ति ताः । विशेषान्तु यथास्थानं, वक्ष्यन्ते स्वामिभावतः ॥४५॥ किञ्च-संवृता विवृता चैव, योनिर्विवृतसंवृता । दिव्यशय्यादिवदस्त्रा-द्यावृता तत्र संवृता ॥ ४६ ॥ तथा विस्पष्टमनुप-लक्ष्यमाणापि संवृता । विवृता तु स्पष्टमुप-लक्ष्या जलाशयादिवत् ॥ ४७॥ उक्तोभयस्वभावा तु, योनिर्विवृतसंवृता । बहिर्दृश्याऽदृश्यमध्या, नारीगर्भाशयादिवत् ॥ ४८ ॥ तृतीययोनिजाः स्तोका-स्ततो द्वितीययोनयः । असंख्यघ्नास्ततोऽनन्त-गुणिताः स्युरयोनयः ॥ ४९ ॥ तेभ्योऽप्यनन्तगुणिताः,

૧ દેશોને ભાષા અને મન:પર્યાપ્તિ એક સમયમાં (સમકાલે) પૂર્ણ થાય-છે. તેથી દેશોને પાંચ પર્યાપ્તિ હોય એમ સ્પષ્ટ કહેવાય છે.

૨ પ્રાણદ્વાર પર્યાપ્તિદ્વારમાં અન્નર્મત કરેલ હોવાથી પર્યાપ્તિદ્વારમાં પર્યાપ્તિ અને પ્રાણ એ બન્ને દ્વાર જીવભેદોમાં ઉતરશે, इति भावः ॥

૩ પર્યાપ્તિ સંબન્ધિ ઘણો જ વિસ્તાર નવતાવિસ્તારાર્થમાં કરેલો હોવાથી વ્યાંથી જોઈ લેવો.

ख्याताः प्रथमयोनयः । एवं शीतसचित्तादि--व्यप्यरूपबहुतोद्भूता-
म ॥ ५० ॥ शीता चोष्णा च शीतोष्णा, तत्स्पर्शान्वयात्त्रिधा ।
सचित्ताऽचित्तमिश्रेति, भेदतोऽपि त्रिधा भवेत् ॥ ५१ ॥ जीवप्र-
देशैरन्योऽन्या--नुगमेनोररीकृता । जीवदेहादिः सचित्ता, शुष्क-
काष्ठादिवरपरा ॥ ५२ ॥ अत एवाङ्गिभिः सूक्ष्मै-स्त्रैलोक्ये निचि-
तेऽपि हि । न तत्प्रदेशैर्योनीना-मचित्तानां सचित्तता ॥ ५३ ॥
सचित्ताचित्तरूपा तु, मिश्रा योनिः प्रकीर्त्तिता । नृतिरश्वां यथा
योनौ, शुक्रशोणितपुद्गलाः ॥ ५४ ॥ आत्मसाद्विहिता ये स्यु-स्ते
सचित्तः परेऽन्यथा । सचित्ताऽचित्तयोगे त-द्योनेर्मिश्रत्वमाहितम् ॥
॥ ५५ ॥ योषितां किल नाभेरधस्ताच्छिरादयं पुष्पमालावैकक्ष्य-
काकारमस्ति, तस्याधस्तादधोमुखसंस्थितकोशाकारा योनिः, त-
स्याश्च बहिःचूतकलिकाकृतयो मांसमञ्जर्यौ जायन्ते, ताः किला-
सृक्स्यन्दितात् ऋतौ स्रवन्ति, तत्र केचिदसृजो लवाः कोशा-
कारकां योनिमनुप्रविश्य सन्तिष्ठन्ते, पश्चाच्छुक्रसंमिश्रास्ताना-
हारयन् जीवस्तत्रोत्पद्यते, तत्र ये योन्यात्मसात्कृतास्ते सचित्ताः
कदाचिन्मिश्रा इति । ये तु न स्वरूपतामापादितास्तेऽचित्ताः ।
अपरे वर्णयन्ति-असृक् सचेतनं शुक्रमचेतनमिति । अन्ये ब्रुवते-
शुक्रशोणितमचित्तं योनिप्रदेशाः सचित्ता इत्यतो मिश्रेति तु त-
त्त्वार्थवृत्तौ द्वितीयेऽध्याये (सा० ५८) ॥ (चतुर्थयोनिद्वारविचारः)

अर्थ-तैजस अने कार्मेण शरीर युक्त जीवो औदारिकादि पुद्गलस्कन्धोवदे
(साधे) जे स्थाने जोडाय ते स्थाननुं नाम योनि कहैवाय ॥ ४३ ॥ बळी व्यक्तिभेदे
ते योनियो असंख्य प्रकारनी छे तेथी जोके आटलो संख्यावाळी छे एम कहैवाने

યોગ્ય નથી તોપણ સરસાવર્ણ વિગેરેની જાતિવહે તે ગણત્રીમાં આવી શકે છે. ॥૪૪॥

શ્રીમજ્ઞાપનાવૃત્તિમાં પણ એમજ કહેલું છે કે—“ માત્ર અમુક પ્રકારના (જુદા જુદા એકજ) વર્ણાદિવાળી યોનિયો સ્વસ્થાને વ્યક્તિભેદે કરીને અસંખ્ય છે તો પણ તે અસંખ્ય યોનિયો જાતિભેદવહે એકજ યોનિ ગણાય છે. ॥ ૪૫ ॥ સામાન્ય પણે તે યોનિયો ૮૪ લાગ્ય છે, અને વિશેષથી તો જે સ્થાને યોનિયોના સ્વામિ ગણવામાં આવશે. ત્યાં (કયા જીવની કેટલી યોનિ છે ? તે કહેવાના સ્થાને) કહેવાશે. ॥ ૪૬ ॥ વહી સંવૃતા-વિવૃતા અને વિવૃતસંવૃતા એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની યોનિયો છે, તેમાં દિવ્યશર્યાદિની પેઠે વસ્ત્રાદિ વહે જે આતુત (ઢંકાયેલ) હોય તે સંવૃતાયોનિ ॥ ૪૭ ॥ તથા અસ્પષ્ટ પણે ઓઢાવાતી એવી પણ યોનિ સંવૃતા જ કહેવાય અને સરોવરાદિ જલાશય વિગેરેની માફક જે યોનિ સ્પષ્ટ રીતે ઓઢાવાય છે. તે વિવૃતાયોનિ ॥ ૪૮ ॥ અને સ્ત્રીના ગર્ભાશયાદિની માફક બહારથી (હૃદયદિ દેખાતી હોવાથી) દૃશ્ય, અને અંદરથી (ગર્ભસ્થાન નહિ દેખાતું હોવાથી) અદૃશ્ય એ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત બન્ને સ્વભાવવાળી જે યોનિ તે વિવૃતસંવૃતાયોનિ કહેવાય ॥ ૪૯ ॥ એ ત્રણ યોનિ સમ્બન્ધિ અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—

ત્રીજી યોનિવાળા (વિવૃત સંવૃતયોનિવાળા) જીવો (ગર્ભજનરાદિ) સર્વથી અલ્પ છે, તેથી બીજી વિવૃતયોનિવાળા જીવો (દેવ નારકાદિ) અસંખ્ય ગુણા છે, તેથી અનન્તગુણ યોનિ રહિત જીવો (સિદ્ધ પરમાત્માઓ) છે, ॥૫૦॥ ને તેથી પણ અનન્તગુણ સંવૃતયોનિવાળા જીવો (સાધારણ વનસ્પત્યાદિ) છે, એ પ્રમાણે શીત અને સચિત્તાદિ યોનિયોમાં પણ અલ્પબહુત્વ વિચારવું. ॥ ૫૧ ॥ તે શીતાદિ યોનિયોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—તે તે (શીતાદિ) સ્પર્શયુક્ત એવી શીત-હ્રણ અને શીતોષ્ણ એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની પણ યોનિ છે. તથા સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર એ ભેદથી પણ ત્રણ પ્રકારની યોનિ છે. ॥ ૫૨ ॥ ત્યાં જીવ-પ્રદેશોએ પરસ્પર પ્રવેશ કરવા પળા વહે અક્ષીકાર કરેલ (પટલે જેમાં જીવપ્રદેશો-

૧. જુદીજુદી અસંખ્યયોનિયો પણ એક સરસા વર્ણાદિની અપેક્ષાએ એકજ યોનિ ગણાય એ જાતિ ભેદ. જેમકે સરસા રંગવાળા સેંકડો ઘડા પણ જાતિભેદે એકજ જાતિના ગણાય.

૨ તેજ વર્ણાદિકને આશ્રયિ.

૩ સરસાં વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ

અને સંસ્થાન ઘાઠાં અનેક ઉત્પત્તિ સ્થાન પણ (જાતિભેદ વહે) ૧ યોનિ ગણાય હિતિ ભાષઃ ॥

વ્યાપ્ત થયેલા હોય તેવાં જીવતાં જે શરીર વિગેરે તે સચિત્તાયોનિ, તથા શુષ્ક (સૂકા) કાષ્ઠ વિગેરે સરસી અજીવ તે અચિત્તાયોનિ, કહેવાય ॥ ૫૩ ॥ એ હેતુથીજ સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓવડે ત્રણે લોક ભરેલા હોતે છતે પણ તે સૂક્ષ્મજીવોના આત્મપ્રદેશોવડે અચિત્તયોનિયોને સચિત્તપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. ॥ ૫૪ ॥ અને કંઈક સચિત્ત અને કંઈક અચિત્ત એવી જે યોનિ તે મિશ્રયોનિ કહેલી છે, મનુષ્ય અને તિર્યંચોની યોનિમાં જે વીર્ય અને રુધિરના (જેટલા) પુદ્ગલો આત્મપ્રદેશોસાથે એકરૂપતા પામ્યા હોય (અર્થાત્ જેમાં આત્મપ્રદેશો વ્યાપ્ત થયા હોય) તેટલા પુદ્ગલો સચિત્ત અને વીજા પુદ્ગલો (વીર્ય-રુધિરના) અચિત્ત છે, એ પ્રમાણે સચિત્ત અને અચિત્તના યોગથી તે યોનિને મિશ્રપણું કહેલું છે. ॥ ૫૫ ॥ “સ્ત્રી-યોને નિશ્ચય નાભિથી નીચે પૃષ્ઠમાળાની જનોડને આકારે કે શિરાઓ (નસો) છે તેની નીચે નીચામુખે રહેલી કમલહોડાના આકારવાળી યોનિ છે, અને તે યોનિથી વહાર આંવાની કળો (મજ્જરી) સરસી માંસની મજ્જરીયો થાય છે. તે માંસની મજ્જરીયો રુધિર ફરવાના સ્વભાવવાળી હોવાથી (લગભગ) દરમાસે રુધિર ફરે છે (જેને અઢકાવ-અઢચળ-ઓપટી કહે છે.) તે ફરતા રુધિરના કેટલાક અંશ કમલહોડાના આકારવાળી યોનિમાં પ્રવેશ કરીને રહે છે, ત્યારવાદ (સંભોગથી) વીર્યકદે મિશ્ર થયેલા તે રુધિરના અંશનો આહાર કરતો જીવ તે યોનિમાં હત્પન્ન થાય છે. ત્યાં યોનિએ જે વીર્યપ્રદેશો આત્મસાત્ [પાતાના રૂપ-જીવપ્રદેશ વ્યાપ્ત] કર્યા હોય તે વીર્યપ્રદેશો સચિત્ત અને કદાચિત્ મિશ્ર હોય છે. અને જે વીર્યપ્રદેશો યોનિરૂપને (યોનિગત આત્મપ્રદેશ વ્યાપ્તપણાને) ન પામ્યા હોય તે વીર્યપ્રદેશો અચિત્ત હોય છે-વળી વીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે- “ રુધિર સચિત્ત છે, અને વીર્ય અચિત્ત છે.” અને કેટલાએક એમ કહે છે કે “વીર્ય અને રુધિર અચિત્ત છે, અને યોનિના પ્રદેશો સચિત્ત છે એ હેતુથી મિશ્રયોનિ કહેવાય છે” इति तत्त्वार्थे વીજા અધ્યાયના ૩૩ મા સૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે.

**યોનિસ્ત્રિધા મનુષ્યાણાં, શંખાવર્ત્તાદિભેદતઃ । યસ્યાં શંખ-
સ્વ ઇવાવર્ત્તઃ, શંખાવર્ત્તા તુ તત્ર સા ॥ ૫૬ ॥ કૂર્મોન્નતા ભવે-**

૨ યોનિ અભ્યન્તર અને યાદ્ય એમ બે પ્રકારની છે, તેમાં આ ચાલતું સ્વરૂપ અભ્યન્તર યોનિનું છે, કે જે યોનિ સ્ત્રીના ગર્ભાશય રૂપ છે, એ અભ્યન્તર યોનિમાંજ જીવની ઉત્પત્તિ હોય છે, અને આગળ કહેવાલી શંખાવર્ત્તાદિ ભેદવાળી યોનિ કે જે ચાલ્ચલિક-આકારરૂપ છે તે યાદ્યયોનિ જાણવી.

योनिः, कूर्मपृष्ठमिवोन्नता । वंशीपत्रा तु संयुक्त--वंशीपत्रद्वयाकृ-
 तिः ॥५७॥ स्त्रीरत्नस्य भवेच्छंखा-वर्त्ता सा गर्भवर्जिता । व्युत्क्रा-
 मन्ति तत्र गर्भा, निष्पद्यन्ते न ते यतः ॥ ५८ ॥ अतिप्रबलका-
 माग्ने--र्विलीयन्ते हि ते यथा । कुरुमत्या करस्पृष्टो--ऽप्यद्रवल्बो-
 हपुत्रकः॥५९॥ तथा च प्रज्ञापनायां--“संखावत्ता एं जोणी इत्थिरय-
 णस्सा॥”(सा० ५९) (संखावर्त्ता योनिः स्त्रीरत्नस्य) अहञ्चकिविष्णु-
 धल-देवाम्बानां द्वितीयका । तृतीया पुनरन्यासां, स्त्रीणां योनिः प्रकी-
 र्तिता ॥६०॥ इदं च योनीनां त्रिधा त्रैविध्यं स्थानाद्गतृतीयस्थाने
 (सा० ६०) अस्संखाउमणुस्सा, राईसरसंखमादिआऊणं । तित्थयरनामगोअं,
 सव्वसुहं होइ नायव्वं ॥६१॥ तत्थवि य जाइसंपन्नयाइ, सेसा-
 ओ होति असुहाओ । देवेषु किब्बिसाई, सेसाओ होति उ
 सुहाओ ॥ ६३ ॥ पंचेंदियतिरिएसु, हयगयरयणा हवन्ति उ सु-
 हाओ । सेसाओ असुहाओ, सुहवन्नेगिंदियादीया ॥ ६४ ॥ दे-
 विंदचक्कवट्टि-त्तणाइं मोत्तुं च तित्थयरभावं ॥ अणगारभाविया-
 वि य, सेसाओ अणंतसो पत्ता॥६५॥ (सा० ६१) [शीतादियोनयः
 चतु-रशोतिश्च शतसहस्रैः । अशुभाश्च शुभाः तत्र, शुभा इमा
 जानीहि ॥ असंख्यायुषो मनुष्या, राजेश्वराः संख्यायायुषः [शङ्ख-
 खादयः] तीर्थकरनामगोश्रं, सर्वं शुभं भवति ज्ञातव्यम् ॥ तत्रापि च
 जातिसंपन्न-तादेः शेषा भवन्ति अशुभाः । देवेषु किल्बिषादेः, शेषा
 भवन्ति शुभाः ॥ पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु, हयगजरत्ना भवन्ति तु शु-

ભાઃ । શેષા અશુભાઃ, શુભવર્ણૈકેન્દ્રિયાદયઃ ॥ દેવેન્દ્રચક્રવર્તિ-
ત્વાદિ મુક્તવા ચ તીર્થકરભાવં । અનગારભાવિતતામપિ શેષાઃ
(ભાવાઃ) અનન્તશઃ પ્રાપ્તાઃ ॥] ઇતિ યોનિસ્વરૂપમ ॥

ઉપર કહેલા યોનિના મેદો સર્વ જીવો આશ્રયિ કહ્યા અને હવે
જે મેદમાત્ર મનુષ્યને આશ્રયિજ હોય છે તે કહે છે.

મનુષ્યોની યોનિ શંખાવર્ત્તાદિમેદથી ૩ પ્રકારની છે, તેમાં જે યોનિમાં શંખ
સરસ્વો આવર્ત (આંટો--ભમરો) હોય તે અદ્દિ શંખાવર્ત્તયોનિ કહેવાય
॥ ૫૬ ॥ તથા જે યોનિ કાચવાની પીઠ સરસ્વી ઉચ્ચત-ઉંચા ભાગવાળી હોય તે
કૂર્મોન્નતાયોનિ કહેવાય છે, અને જે યોનિ વાંસનાં જોડાયેલાં થે પત્ર સરસ્વા
આકારવાળી હોય તે વંશીપત્રાયોનિ કહેવાય છે. ॥ ૫૭ ॥ તેમાં ચક્રવર્ત્તીના
સ્ત્રી રત્નને (મુખ્ય પટરાણીને) ગર્ભોત્પત્તિ રહિત એવી શંખાવર્ત્તયોનિ હોય છે,
કારણ કે તે યોનિવાળી સ્ત્રીના ગર્ભમાં જીવો ગર્ભપણે આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.
પરંતુ તેઓ જન્મતા (જીવતા) નથી ॥ ૫૮ ॥ જેથી અતિ પ્રબલ કામાગ્નિચહે
તે જીવો ઉત્પન્ન થતાં જ વિનાશ પામી જાય છે. જેમ કુરુમતિના હાથથી સ્પર્શ
કરાયલો લોહપુત્રક (લોહપુત્રનું પૂતલું) પણ મળી ગયો. ॥ ૫૯ ॥

શ્રી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં કહ્યું છે કે--“શંખાવર્ત્તયોનિ સ્ત્રીરત્નને હોય”
અરિહન્ત-ચક્રવર્ત્તિ-વાસુદેવ અને વલ્લહેવ એ ચારનીજ માતાઓની વીજી કૂર્મો-
ન્નતાયોનિ હોય, અને વીજી સામાન્ય સ્ત્રીયોની વીજી વંશીપત્રાયોનિ હોય
છે. ॥ ૬૦ ॥ આ યોનિયોના ત્રણ મેદ ત્રણ પ્રકારે (એટલે સર્વ મળી ૯ પ્રકાર)

૧ ચક્રવર્ત્ત ચક્રવર્ત્તિની મુખ્ય સ્ત્રી (સ્ત્રી રત્ન) કુરુમતિપ લોહપુત્રના પૂત-
લાને હાથ ચહે સ્પર્શતાં તે પૂતલું રક્તમય થઈ ગયું.

શંકા—જો લોહાનું પૂતલું સ્ત્રીરત્નના સ્પર્શચહે મળી જાય તો તેથી સ્ત્રી
સુવર્ણાદિકનાં આભૂષણ કેવી રીતે પહેરી શકે ?

ઉત્તર—અતિ કામાતુર યુક્ત થઈ વિષય ઇચ્છા પૂર્વક સ્પર્શ કરવાથી
લોહપુત્ર(પૂતલું)મળી ગયો પમ જાણવું, જેથી આભૂષણાદિક ધોરવામાં તથા વીજા
જીવ અજીવના સ્પર્શમાં કંઈપણ અડચણ થાય નહિ.

૨ કુરુમુન્નતાપ જોષીપ તિવિહા ઉત્તમપુરિસા ગર્ભ વક્કમંતિ તેજહા-અ-
મહસ્તા--ચક્રવર્ત્તી-ચલ્લહેવા વાસુદેવા (ઇતિ ટાળાંગતૃતીય સ્થાને)

૩ વંશીપત્રાદિ ત્રણે મેદ ચાત્રયોનિના જાણવા

શ્રીઠાળાંગજી સુષ્ણના ત્રીજા ઠાળામાં કહ્યા છે, અને આચારાંગ સુષ્ણની ધૃ-
ત્તિમાં શુભાશુભભેદે કરીને યોનિયોના અનેક પ્રકાર ગાથાઓ વહે દર્શાવેલા છે, ॥૬૧॥
તે આ પ્રમાણે—શ્રી આચારાંગધૃત્તિમાં—“શીતાદિ ભેદવાળી યોનિયો ૮૪ લાખ
છે, તે શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારની છે, ત્યાં શુભયોનિયો આ (આગલ કહે-
વાય છે તે) જાણવી. અસંખ્ય આયુષ્યવાળા મનુષ્ય—તથા સંખ્યાના આયુષ્યવાળા
[વા સંખ્યાદિ] ચક્રવર્તિ—અને વાસુદેવ વિગેરેની તથા તીર્થંકર નામ કર્મવાળા તી-
ર્થંકર ભગવાનની યોનિયો સર્વ શુભ હોય એમ જાણવું ॥ ૬૨ ॥ તેમાં પણ ઉત્તમ
જાતિ કુલવાળા પુરુષોને ઉત્પન્ન થવાની યોનિયો સર્વ શુભ જાણવી, અને શેષ યો-
નિયો અશુભ હોય છે, તથા દેવોમાં કિલ્બિષિયા વગેરે [કિલ્બિષિયા—
પરમાશ્રામી—વિગેરે] દેવોની અશુભયોનિ અને શેષ સર્વ દેવોની શુભયોનિ
જાણવી ॥ ૬૩ ॥ તથા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ચક્રવર્તિના અશ્વ-રત્ન-
હસ્તિરત્ન વિગેરે ઉત્તમજાતિના તિર્યંચો શુભયોનિવાળા, અને શેષ તિર્યંચો
અશુભયોનિવાળા છે, તથા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં શુભ વર્ણ—ગન્ધ—રસ અને
સ્પર્શવાળા જીવો શુભયોનિવાળા અને અશુભવર્ણાદિવાળા એકેન્દ્રિયાદિ અશુભયો-
નિવાળા ગણાય છે. ॥૬૪॥ દેવેન્દ્રપણાની—ચક્રવર્તિપણાની—તીર્થંકરપણાની અને
માત્રિતાત્મા અણગારપણાની (મોક્ષાભિમુખી ઉત્તમ મુનિપણાની) યોનિ વર્જીને
(પરલે દેવેન્દ્રાદિકપણાની ઉત્પત્તિ વર્જીને) શેષ યોનિયો (ઉત્પત્તિસ્થાનો)
અનન્તી વસ્ત્રાન પ્રાપ્ત થયાં છે. [કારણકે દેવેન્દ્રાદિપણું જીવને સંમાર્ગમાં પ્રાયઃ એક
વસ્ત્રાન પ્રાપ્ત થાય છે.] ॥ ૬૫ ॥ इति योनिस्वरूपम् ॥

કુલાનિ યોનિપ્રભવા—ન્યાહુસ્તાનિ બહુન્યપિ । ભવન્તિ યો-
નાવેકસ્યાં, નાનાજાતીયવેહિનામ્ ॥૬૬॥ કૃમિવૃશ્ચિકકીટાદિ—ના-
નાક્ષુદ્રાદિનાં યથા । એકગોમયપિણ્ડાન્તઃ, કુલાનિ સ્યુરનેકશઃ
॥૬૭॥ કોટથેકા સપ્તનવતિ—લક્ષ્યાઃ સાર્થા ભવન્તિ હિ । સામા-
ન્યાત્કુલકોટાનાં, વિશેષો વક્ષ્યતેઽગ્રતઃ ॥ ૬૮ ॥ इति योनिकुल-
स्वरूपम्, तरसंवृतत्वादि च ॥ (અથ પશ્ચમં કુલહારમ્)

૧ પ્રાકૃતના સંગ્રહાદિ શબ્દનો શરૂઆતિ અર્થ લગ્ય તો પ્રધોષ પ્રમાણે
શંક આચરી ચોવીસીમાં યનાર ચક્રવર્તિ છે તે લેવા,

અર્થ—તે કુલનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—ત્યાં જેની ઉત્પત્તિ યોનિમાં થાય તે કુલ કહેવાય, તે અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓનાં એકજ યોનિમાં ઘણાં કુલ ઉત્પન્ન થાય છે, ॥ ૬૬ ॥ જેમ એકજ છાણના પિંદની અંદર કુમી-ચીંછી-કીડા વગેરે અનેક પ્રકારના કુદ્ર (તુચ્છ) પ્રાણીઓનાં અનેક કુલ હોય છે. તેમ એકજ યોનિમાં અનેક કુલ જાણવાં. ॥ ૬૭ ॥ ત્યાં સામાન્ય પળે ૧ કોટ ૯૭૥ લાખ કુલ કોટિ છે, અને વિશેષથી આગલ (જીવભેદમાં) કહેવાશે. એ પ્રમાણે યોનિ-કુલ અને મંહતાદિયોનિના ભેદનું સ્વરૂપ કહું. ॥ ૬૮ ॥ इति कुलकोटिस्वरूपम् ॥

भवस्थितिस्तदवयु-र्द्वિવિधं तच्च कीर्तितम् । सोपक्रमं
स्यात्तत्रायं, द्वितीयं निरूपक्रमम् ॥ ૬૯ ॥ કાલેન વહુના વેથ-મ-
પ્યાયુર્યત્તુ ભુજ્યતે । અલ્પેનાધ્યવસાનાથૈ-રાગમોત્કૈરુપક્રમૈઃ ॥
૭૦ ॥ આયુઃ સોપક્રમં તત્સ્યા-દન્યદ્વા કર્મ તાદૃશમ્ । યદ્વન્ધ-
સમયે વદ્ધં, શ્લથં શક્યાપવર્તનમ્ ॥ ૭૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥ દત્તાગ્નિરેક-
તો રજ્જુ-ર્યથા દીર્ઘાકૃતા ક્રમાત્ । દહ્યતે સંપિષ્ઠિતા તુ, સા જ્ઞ-
ટિત્યેકહેલયા ॥ ૭૨ ॥ યત્પુનર્વન્ધસમયે, વદ્ધં ગાઢનિકાચના-
ત્ । ક્રમવેથફલં તદ્ધિ, ન શક્યમપવર્તિતુમ્ ॥ ૭૩ ॥ ક્ષીયતેઽ-
ધ્યવસાનાથૈ-ર્યૈઃ સ્વોત્થૈઃ સ્વસ્ય જીવિતમ્ । પરૈશ્ચ વિષશસ્ત્રાથૈ-સ્તે
સ્યુઃ સર્વેઽપ્યુપક્રમાઃ ॥ ૭૪ ॥ યદાહુઃ ॥ અજ્ઞવસાણ નિમિત્તે,
આહારે વેથણા પરાધાણ । ફાસે આણપાણ, સત્તવિહં શિજ્જય આ-
હુઃ ॥ ૭૫ ॥ (સાં ૬૨) (અધ્યવસાને નિમિત્તે, આહારે વેદનાયાં પરા-
ધાતે । સ્પર્શે આનપ્રાણે સત્તવિધં ક્ષીયતે આયુઃ॥) ત્રિધા તત્રાધ્યવ-
સાનં, રાગસ્નેહભયોદ્ભવમ્ । ઘ્યાપાદયન્તિ રાગાઘ્યા, અપ્યત્યન્ત-
વિકલ્પિતાઃ ॥ ૭૬ ॥ યથા પ્રપાપાલિકાયા, યુવાનમનુરાગતઃ ।

૧ એકજ પ્રકારની યોનિમાં જુદાજુદા પ્રકારના ઉપજતા જીવાંને ઓઢ-
વવાનું સાધન તે કુલ કહેવાય છે,

पश्यन्त्याः क्षीणमायुर्य-त्कामस्यान्यया दशा मृतिः ॥७७॥ यतः॥
 चितेइ दट्ठुमिच्छइ, दीहं नीससइ तह जरे दाहे । भक्तश्चरो-
 हण मुच्छा, उम्माय न याणई मरणं ॥७८॥(सा०६३) (चिन्तय-
 ति द्रष्टुमिच्छति, दीर्घं निःश्वासिति तथा ज्वरः दाहः । भक्तारो-
 चनं मूर्च्छा, उन्मादः न जानाति मरणम् ॥) कस्याश्चित्सार्थवा-
 ह्याश्च, विदेशादागते प्रिये । मित्रैः स्नेहपरीक्षार्थं, विपन्ने क-
 थितेऽथ सा ॥ ७९ ॥ सार्थवाही विपन्नैव , सार्थवाहोऽपि तां मृ-
 ताम् । श्रुत्वा तत्सङ्गमायेव, तूर्णं स्नेहादपपद्यत ॥८०॥ भयाद्यथा
 वासुदेव-दर्शनास्सोमिलो द्विजः । हत्वा गजसुकुमारं, नगरीमावि-
 शन्मृतः ॥ ८१ ॥ निमित्ताद्विषशस्त्रादे-राहाराद्वहुतोऽल्पतः ।
 स्निग्धतश्चाऽस्निग्धतश्च, विकृतादहितावहात् ॥ ८२ ॥ शूलादे-
 र्वेदनायाश्च, गर्त्ताप्रपतनादिकात् । पराघातात्स्पर्शतश्च, त्वग्निषा-
 दिसमुद्भवात् ॥८३॥ श्वासोच्छ्वासाच्च विकृत-त्वेनारयन्तं प्रस-
 र्पतः । निरुद्धाद्वा म्रियेतांगी, तस्मादेते उपक्रमाः ॥८४॥ स्युः केषांचि-
 दप्येते-ऽनुपक्रमायुषामपि । स्कन्दकाचार्यशिष्याणा-मिव यन्त्र-
 निपीलना ॥८५॥ तथापि कष्टदास्तेषां, न त्वायुःक्षयहेतवः । सोप-
 क्रमायुष इव, भासन्ते तेऽपि तैर्मृताः ॥८६॥ अथ प्रकृतम्—

॥ पण्टं भवस्थिति द्वारम् ॥

भवस्थिति પટલે તે ભવતું આયુષ્ય, અને તે (આયુષ્ય) પ્રથમ સોપક્ર-
 મ અને બીજું નિરુપક્રમ એમ બે પ્રકારનું કહેલું છે. ॥ ૬૯ ॥ ત્યાં ઘણા કાલ
 સુધી ભોગવા યોગ્ય આયુષ્ય આગમમાં કહેલા અધ્યવસાયાદિ ઉપક્રમો [ઘટવાના
 નિમિત્તો] વડે અલ્પકાલમાં ભોગવાય તે સોપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય, અથવા તેવા
 પ્રકારનું વાચનિમિત્તોવડે અલ્પકાલમાં ભોગવાતું આયુષ્ય શિવાય બીજું જ્ઞાનાવર-
 ãીયાદિ કર્મ પણ જે વચ્ચે સમયે શિથિલ (નરમ) બાંધેલું હોય, અને અપવર્તના
 થઈ જાકે તેવું હોય તો તે સોપક્રમ કહેવાય. ॥૭૦, ૭૧॥ જેમ એક બાજુથી સજી
 ગાંધેલી દોરીને લાંબી કરી હોય તો અનુક્રમે (ઘણે કાલે) વઘી રહે, અને તે દો-

રીને ફકટી કરી હોય તો અતિશીઘ્ર બઢી જાય ॥ ૭૨ ॥ તેમ વઢી જે કર્મ (આયુષ્ય) નાંધતી ઘેઢાણ અતિ ગાંઢ નિકાચનાથી (તીવ્ર પરિણામથી) થાં-ધ્યું હોય તો તે કર્મ નિશ્ચે અનુક્રમે ભોગવવા યોગ્ય ફલવાલું હોય છે, અર્થાત્ તે કર્મનું ફલ અનુક્રમે ઘણે કાલે ભોગવવું પડે છે, પણ અપવર્તિ શકાતું (અલ્પકરી શકાતું) નથી તે નિરુપક્રમ કહેવાય છે. ॥ ૭૩ ॥ અને જે પોતાનાથી ઉત્પન્ન થયેલા અધ્યવસાયાદિ અથવા પરથી ઉત્પન્ન થયેલા વિષ શસ્ત્રાદિવડે પોતાનું આયુષ્ય ક્ષય પામે છે તે અધ્યવસાયાદિ સર્વ ઉપક્રમ કહેવાય છે, ॥ ૭૪ ॥ ક-હું છે કે-અધ્યવસાય-નિમિત્ત-આહાર-વેદના-પરાધાત-સ્પર્શ-અને શ્વાસોચ્છવાસ-૫ ૭ પ્રકારે આયુષ્ય ક્ષય પામે છે. ॥ ૭૫ ॥ (બૃહ-ત્સંગ્રહણી) ॥ ત્યાં રાગ-સ્નેહ-અને મય ૫ ત્રણથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી અધ્ય-વસાય (૫ રાગાદિ) ૩ પ્રકારનો છે. કારણ કે-- અત્યન્ત કરેલા રાગાદિ પણ મૃત્યુ પમાડે છે. ॥ ૭૬ ॥ જેમ કોઈક યુવાન પરબપર પાળી પીવાને આધ્યો તે અતિ રૂપવાન હોવાથી પાળી પાનારી તેના પર મોહિત થઈ, અને પાળી પીધા બાદ તે યુવાન ચાલતો થયો ત્યારે અત્યન્ત રાગથી પાછલને પાછલ દેખ્યા કરતી તે સ્ત્રીની નજરથી તે યુવાન દૂર થતાંજ તે પાળી પાનારી સ્ત્રી મરણ પામી. કારણકે કામની છેલ્લી [દશમી] દશા મરણજ છે. ॥ ૭૭ ॥ તે કામની ૧૦ દશાઓ આ પ્રમા-ણે-૧ ચિંતા કરે-૨ દેખવાને ઇચ્છે-૩ લાંબા નિસાસા નાખે-૪ તાવ[જ્વર] આવે ૫ શરીર બલવા માંડે-૬ ભોજન ઉપર અરુચિ થાય-૭ મૂર્છા આવે-૮ ઉન્માદ થાય-૯ વેશુદ્ધ થાય-૧૦ મરણ પામે. ॥ ૭૮ ॥ ૫ રાગનું દૃષ્ટાન્ત કહ્યું. અને સ્નેહથી આયુઃક્ષયનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે—કોઈક સાર્થવાહની સ્ત્રીનો પતિ પરદેશથી આવ્યે છતે મિત્રોએ તે સ્ત્રીના સ્નેહની પરીક્ષા કરવાને માટે 'સાર્થવાહ મરણ પામ્યો' એમ કહેવાથી સાર્થવાહી પણ તુર્તજ મરણ પામી, અને તે સ્ત્રીને મરણ પામેલી સાંભ-લીને તેને સ્નેહથી મલવાને માટે જ જાણે હોય નહીં તેમ તે સાર્થવાહ પણ શીઘ્ર મરણ પામ્યો. ॥ ૭૯-૮૦ ॥ હવે ભયનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે—શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવ-ના વેવાઈ સોમીલ બ્રાહ્મણે દીક્ષા લીધેલા પોતાના જમાઈ અને કૃષ્ણના પુત્ર ગજ-સુકુમારને (મારી પુત્રીને રત્નહતી કરી એવા ક્રોધ વડે)મારી નાલીને નગરમાં મંવંશ કરતાં જ સામેથી વાસુદેવ કૃષ્ણને આવતા દેખી ભયથી મરણ પામ્યો ॥ ૮૧ ॥ ૫ પ્રમાણે ભયનું દૃષ્ટાન્ત કહ્યું. ૫ ત્રણ પ્રકારનાં મરણ અધ્યવસાય ઉપક્રમવડે કહ્યાં,

શેર અને હથીયાર વિગેરે નિમિત્તથી મરણ થાય તે નિમિત્તોપક્રમ, ઘર્ષો આહાર કરવાથી અલ્પ આહાર કરવાથી, ઘર્ષો સ્નિગ્ધ (ચીકળો) ન પચી શકે તેવો ભારે (સખવાળો) અને રુક્ષ (લૂંચો સારવિનાનો), વિકારવાળો, અને અહિતકર (અપથ્ય) આહાર કરવાથી જે મરણ થાય તે આહાર વડે મરણ કહેવાય ॥ ૮૨ ॥ શૂલ વિગેરેની પીઠાથી મરણ થાય તે વેદના ઘટે, તથા સ્વાદા-કૂવામાં પડવાથી- (પર્વતાદિ ઉપરથી સંપાપાત કરવાથી), જલમાં ડૂબવાથી, ફાંસી સ્વાવાથી इत्यादિક રીતે જે મરણ થાય તે પરાધાત ઉપક્રમ વડે જાણવું. તથા સર્પાદિકના કરડવાથી, (અથવા વિષકન્યાદિના સ્પર્શથી) મરણ થાય તે સ્પર્શ ઉપક્રમ વડે જાણવું ॥ ૮૩ ॥ તથા શરીરમાં કોઈક વિકાર થતાં ઘળા શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલવાથી, અથવા શ્વાસોચ્છ્વાસ એકદમ રોકવાથી જીવ મરણ પામે તે શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉપક્રમ વડે જાણવું. માટે એ સાતે ઉપક્રમ જાણવા ॥ ૮૪ ॥ બહી અનુપક્રમ આયુષ્યવાળાઓને પણ કેટલાએકને એ ઉપક્રમો લાગે છે, જેમ સ્વદેહાચાર્યના [ચરમશરીરી] શિષ્યોને યંત્રમાં પીડાવું થયું ॥ ૮૫ ॥ (તેથી નિરુપક્રમી આયુષ્યવંતને એ ઉપક્રમો લાગે છે,) તો પણ તેઓને તે ઉપક્રમો આયુષ્ય ક્ષય થવામાં કારણરૂપ નથી, પરંતુ માત્ર કષ્ટ આપનારા છે, એ પ્રમાણે તે નિરુપક્રમાયુષ્યવંત જીવો પણ સોપક્રમ આયુષ્યવાળા જીવોની માફક મરણ પામતા દેખાય છે ॥ ૮૬ ॥

૧. કેટલાએક કહે છે કે આયુષ્યનો આધાર શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉપર છે. પટલે અમુક જીવ આ મધમાં આટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂર્ણ કર્યા બાદ મરણ પામી શકે, અને અધૂરા રહ્યા હોય તો મરણ વચ્ચે જલદીથી શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈ પૂર્ણ કરે, એમ તેઓનું કહેવું સર્વથા અયોગ્ય છે, કારણ કે પૂર્વભવમાં આયુષ્યકર્મ થાંધતી ઘસતે જેટલાં આયુષ્યનાં પુદ્ગલો ઉપાર્જન કર્યા છે તેટલાં અવશ્ય ભોગવ્યાં પડે છે, પરંતુ તે ઘસતે શ્વાસોચ્છ્વાસનું નિર્માણ કંઈ પણ કરેલ નથી. બહી સેકડોષર્વના આયુષ્યવાળા અન્તર્મુદ્ધમાત્રમાં મરણ પામે તો તે જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ કેમ પૂરી શકે? इत्याદિ અનેક વિરોધ હોવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસને આધારે આયુષ્યનો નિયમ સર્વથા નથી, પરંતુ આયુષ્ય ત્રુટવામાં ઉપર કહેલી રીત પ્રમાણે શ્વાસોચ્છ્વાસ નિમિત્તમૂલ થઈ શકે છે. આ સંબંધમાં ઘર્ષો વિચાર તત્તત્ત્વચિન્તનમાં કરેલો છે, ત્યાંથી જોવું.

આશસ્તીનગરીમાં જિતશત્રુનામે રાજા હતા, ધારણી પટ્ટરાણી, સ્કન્ધકપુત્ર અને પુરન્દરચણા પુત્રી હતા, સ્કન્ધકકુમાર શ્રીમુનિસુવ્રતસ્થામિના ઉપદેશથી તત્ત્વજ્ઞાનસાથે આશકધર્મ પામ્યો હતો પુરન્દરચણાને કુસ્મકારકટકનગરનાં ઘંઢક રાજા સાથે પરણાવી હતી, ઘંઢકરાજાનો પાલક નામે પુરોહિત હતો, પલ્લવજાત

पालकने धावस्त्रीमां जितशत्रुराजानी तभामां भोकन्त्यो, घाताना प्रसंगमां पालके जैनमुनिओं। निन्दा तथा नास्तिकमतनी स्थापना करवा मांडी, स्कन्द-ककुमारे कादमां इराणी तिरुत्तर कर्यो, मानभ्रष्ट थयो पण कुमारनुं कांड करवा समर्थ न होवाथी कोधसहित कुंभकारकटकमां गयो, पकदा श्रीमुनिसु-अतस्वामिजी धावस्तिमां पधार्य, स्कन्दककुमारे देशना सांभली वैराग्यथी पांच-सो राजकुमारो साथे दीक्षा लोधी, सकलसिद्धान्तनां सार पाम्या, उग्रविहा-नी थया, पांचसो शिष्योना आचार्य थया. एकदिवस श्रीमुनिसुव्रतस्वामिपा-से आका मागी के- आपनी आका होयतो दंडक राजा तथा पुरन्दरयशाने प्रतिबोधवा कुंभकारकटक तरफ बिहार करवा इच्छा राखुं, प्रभुये फरमा-व्युं के- तमने त्यां प्राणान्त उपसजे थयो, स्कन्दकाचार्ये पूछ्युं 'हु आराधक थइश के नहि?' प्रभुप कह्युं 'तमारा शिष्य सधे आराधक थयो' स्कन्द-काचार्ये कह्युं 'मारी साहाय्यथी बीजा आराधक थयो तो पण हुं सर्व पाम्यो एप्रमाणे कही प्रभुप्रवृत्ता करी ते तरफ बिहार कर्यो, तमना आवधाना खबर सांभली पालके पूर्ववैरथी तमना उतरवाना उद्यानमां अनेक प्रकारना शस्त्रो दटाव्या, शिष्यपरिवारसमेत आचार्य त्यां समवसर्य, नगरजनसहित दंडकराजा वांटी देशना सांभली आनन्वित थइ पाछा गया, पालके पक्षांतमां राजाने कह्युं 'आ आचार्य पारखंडी छे, मुनि नथी, आचारभ्रष्ट छे, सहस्रयोधी लडवैया-ओनी साथे तमाके राज्य लंघाने आव्याछि. राजाने खातरी थवामाटे कार्यने वा-ने साधुओने बीजास्थाने भोकली पोतेज दाटेला शस्त्रो राजाने घताव्या, रा-जाप गुम्हेगार समजी शिक्षा करवा पालकने ज सोंप्या अने 'तने योग्य लग्ने तेम शिक्षा करजे' तेम हुकम आपी स्वस्थाने गवा, पूर्ववैरि लेखी पापात्मा पालके पोतानुं वैर घालवाना समय आणी माणस पीलवानुं यंत्र लाधी एक एक मुनिने यंत्रमां नाखवा लाग्यो, स्कन्दकाचार्ये दरेकमुनिने नियामणा करा-वी, समाधि पमाडो, आलोचना करावी जेथी दरेकमुनिओ यंत्रमां पीलाता छतां पण शुक्र ध्यान अग्निमां कर्म इन्धनने वाळी अपकथनिमां आरुढ थइ अ-स्तकृष्णकवि थइ मुक्तिपद पाम्या, आप्रमाणे ते दुष्टपालके चारसां नवाणु मुनि-ओने यंत्रमां पील्या अने स्कन्दकाचार्ये नियामणा करावी मुक्तिपदे पहुँचाव्या, छेवटे वाकी रहेला एक लघु शिष्यने यंत्रमां नाखवा तैयारी करता पालकने स्क-न्दकाचार्ये प्रथम मने पील पछी आलघु मुनिने यंत्रमां नाखजे, ए प्रमाणे कमा-छतां पण प्रथम शिष्यनेज जलदीथी यंत्रमां नाख्या, धैर्य राखी आचार्यओप ते-ने पण नियामणा करावी ते मोक्षपद पाम्यो, अही आचार्यश्रीनुं 'धैर्य न रहे-वाथी अरे ! आ दुरात्मानी केवी दुष्टता छे ! तेम विचारनां कोधगिनथी 'हे दुरात्म-न हुं तारी बधकरनार थइश' तेम निधाणुं कर्युं, पापी पालके तमने पण यंत्र-मां पील्या, मियाणामां संयमविराधनाथी काल करी अग्निकुमारनिकायमां उ-त्पन्न थया, रुधिरथी खरहायेळ स्कन्दकाचार्यमने ओघो हाथनी भ्रान्तिप गीध-पक्षिये लोधी परस्पर पक्षियो लडतां ते ओधी स्कन्दकाचार्यनी बहेन पुरंदर-

सोपक्रमायुषः केऽप्य-नुपक्रमायुषः परे । इति स्युर्द्विविधा
जीवा-स्तत्र सोपक्रमायुषः ॥८७॥ तृतीये नवमे सप्त-विंशे भागे
निजायुषः । बध्नन्ति परजन्मायु-रन्त्ये वाऽन्तर्मुहूर्तके ॥ ८८ ॥
यदाहुः श्यामाचार्याः ॥ 'सिय तिभागे, सिय तिभागतिभागे, सिय
तिभागतिभागतिभागे इति' । (स्थात् [कदाचित्] त्रिभागे, स्या-
त्रिभागत्रिभागे, स्यात्रिभागत्रिभागत्रिभागे इति) [सा० ६४]
केचित्तु सप्तविंशादप्यूर्ध्वं विकल्पयन्ति वै । त्रिभागकल्प-
नां याव-दन्त्यमन्तर्मुहूर्तकम् ॥ ८९ ॥ असंख्यायुर्नृतिर्यश्च-
श्चरमाङ्गाश्च नारकाः । सुराः शलाकापुमांसोऽ-नुपक्रमायुषः
स्मृताः ॥ ९० ॥ अपरे वर्णयन्ति " तीर्थकरोपपातिकानां नो-
पक्रमतो मृत्युः, *शेषाणामुभयथा " इति तत्त्वार्थवृत्तौ, (सा० ६५)
कर्मप्रकृतिवृत्तावपि 'अद्धाजोगुक्कोसं' इति गाथाव्याख्याने भोग-
भूमिजेषु तिर्यक्षु मनुष्येषु च त्रिपल्योपमस्थितिपूतपक्षः पश्चा-
दाशु सर्वालपजीवितमन्तर्मुहूर्तं विहाय शेषमायुस्त्रिपल्योपम-
स्थितिकमपवर्तत्ययन्तर्मुहूर्तोनमिति (सा० ६६) । सुरनैरयिकासं-
ख्य-जीवितिर्यङ्मनुष्यकाः । बध्नन्ति षण्मासशेषा-युषोऽयभव-

यशाना आंगणामां पङ्क्त्या, पुरन्दरयशाने स्कन्धकाचार्यनो ओषो ओल्लख्यो,
तथा लोकोना मुखी कधो अधिकार पण सांभल्लखो, राजाने ठपको आप्यो,
वेराग्यवासित पुरन्दरयशाने शासनवेयीप मुनिसुव्रतल्ल्यामोपासे मूकी, त्यां
संयम लक्ष् आत्मसाधना करी, अग्निकुमारमां उत्पन्न थयेल स्कन्धकाचार्यना
जीवे पालकसहित ब्रह्मकराजानो तमाम देश वाली भस्म कर्यो, जे हाल सुधी
लोकप्रसिद्धिमां 'ब्रह्मकारण्य'ना नामथी ओल्लखाय छे.

अर्हो ५०० शिष्योन्मु निकपक्रमी आयुष्यथाळा छतां पण मोपक्रमी आयु-
ष्यवतनी माफक यंत्रपीलन थयुं. प यंत्रपीलन शिष्योने मात्र कष्टदायी
थयुं पण आयुःक्षयमां कारणरूप थयुं नथी, कारणके आयुष्यनो ते सग्तंज
अन्त आधी रह्यो हतो.

* 'शेषाणां चरमदेहोत्तमपुरुषास्तन्मयेयवर्षायुषाम्' इत्यधिकं तन्मयी ॥

જીવિતમ્ ॥૯૧॥ મતાન્તરેણોત્કર્ષતઃ પંચમાસાવશેષે જઘન્યતશ્ચા-
ન્તર્મુહૂર્તશેષે નારકાઃ પરમવાયુર્વધ્નન્તીતિ ભગ૦ શત૦ ૧૪ ૩૦
૧ । (સા૦૬૭) નિજાયુષસ્તૃતીયેઽંશે, શેષેઽનુપક્રમાયુષઃ । નિય-
માદન્યજન્માયુર્નિવધ્નન્તિ પરે પુનઃ ॥૯૨॥ યાવત્યાયુષ્યવશિષ્ટે,
પરજન્માયુરર્જ્યતે । કાલસ્તાવાનવાધાશ્ચ-સ્તતઃ પરમુદેતિ તત્
॥ ૯૩ ॥ ઇતિ ભવસ્થિતિઃ ૭ ।

અર્થ—હવે ચાલુ અધિકાર કહેવાય છે—કેટલાંક સોપક્રમ આયુષ્યવાળા, અને
કેટલાંક નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા, એ પ્રમાણે જીવો બે પ્રકારના છે. ત્યાં સોપ-
ક્રમાયુષ્યવાળા જીવો પોતાના આયુષ્યનો ૩જો—૯મો—અને ૨૭મો ભાગ 'શેષ
રહ્યે પરમવનું આયુષ્ય વાંધે છે. અથવા છેવટનું અન્તર્મુહૂર્ત શેષ રહ્યે પરમવાયુ વાંધે
છે. ॥૮૭-૮૮॥ શ્રીમદ્જ્ઞાપના ઉપાંગના કર્તા શ્રી શ્યામાચાર્ય મહારાજે કહ્યું
છે કે—“કદાચ ત્રીજે ભાગે, કદાચ ૯મે ભાગે, અથવા કદાચ ૨૭મે ભાગે પરમવાયુ
વાંધે,” બકી કેટલાંક આચાર્ય તો ૨૭થી પણ આગળ યાવત્ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી
‘ત્રિભાગ કલ્પના કરે છે. ॥૮૯॥ અસંખ્ય વર્ષના આયુષ્યવાળા (યુગલિક) મનુષ્ય
અને તિર્યચ—ચરમશરીરી (તદ્ભવ મોક્ષગામી)—નારકજીવો—દેવો—૬૩ સ્ત્રાલાકા
પુરુષો—એ સર્વ અનુપક્રમ આયુષ્યવાળા કહેલા છે. ॥૯૦॥ બકી ધીજાઓ કહે
છે કે—“તીર્થંકર અને ઔપપાતિકને (દેવ નારકને) ઉપક્રમથી મૃત્યુ થતું નથી, શેષ
જીવોનું બન્ને પ્રકારે મરણ થાય છે ” એ પ્રમાણે તત્ત્વાર્થ ધૃત્તિમાં કહ્યું છે. તથા
કર્મપ્રકૃતિમાં પણ ‘અઘ્વાજોગુક્ષોસં’ એ ગાથાનો ટીકામાં કહ્યું છે કે “કોઈક

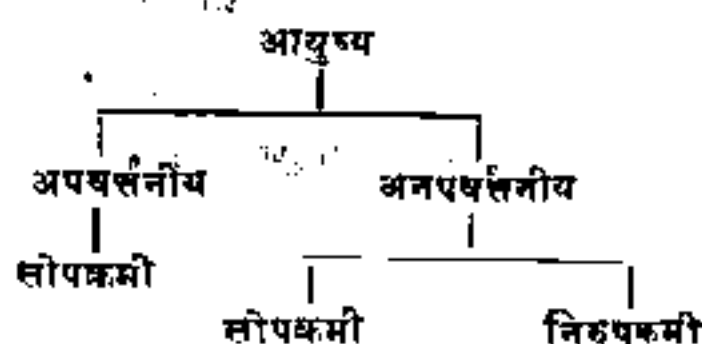
૧. ચાલુ ઘંચમાં તથા શ્રી પદ્મવિજયજીના પાઠમાં “ ત્રીજો—નવમે અને ૨૭મે
ભાગે ” એમ કહ્યું છે તોપણ “ ત્રીજો ભાગ શેષ રહ્યે અને નવમો તથા ૨૭
મો ભાગ શેષ રહ્યે ” એવો અર્થ કર્યો છે તેજ ઘરાબર છે, કારણ કે ત્રીજો ભાગ
આયુષ્ય વાંધે તો ૯૯ વર્ષના આયુષ્યવાળો ૩૩ મે વર્ષે આયુષ્ય વાંધે, અને
“ ત્રીજો ભાગ શેષ રહ્યે ” એ અર્થ થશે ૬૬ મા વર્ષના અને આયુષ્ય વાંધે.
એ પ્રમાણે મોટો તફાવત પડી જાય છે, અને સર્વ શાસ્ત્રોને ૬૬ મે વર્ષે આયુ-
ષ્યનો સંધ્વ હવે હોવાથી આ અર્થ માત્ર મૂલ અક્ષરોને અનુસારે સત્તિ પણ
ચતુસ્થિતિને અનુસારે લેવેલો છે.

૨. ૧—૯—૨૭—૮૧—૨૪૩—૭૨૯. ઇત્યાદિ જે રકમ અનુક્રમે ત્રણ
ત્રણ ગુણી હોય તે રકમરૂપ ભાગનો કલ્પના “ ત્રિભાગ કલ્પના ” કહેવાય.

જીવ અકર્મભૂમિમાં રૂપ રૂપોપપન્ન આયુષ્યવાળા વિવિધ વસ્તુઓ મનુષ્યનેવિશે (યુગલિકપણે) ઉત્પન્ન થયો હોય ત્યારવાદ શીઘ્ર અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું સર્વ જઘન્ય આયુષ્ય વર્જીને શાકીના અન્તર્મૂં ન્યૂન ૩ પર્યોપમ આયુષ્યની 'અપવર્સના કરે' પુનઃ દેવ-મારક-અને અસંસ્કય વર્ષના આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો તથા તિ-ર્થેષ્વો સ્વઆયુષ્ય છ માસ શેષ રહે છે તે પરભવતું આયુષ્ય વાંધે છે. વહી મતાંતરે "ઉત્કૃષ્ઠથી ૬ માસ શેષ રહે અને જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત શેષ રહે નારકજીવો પરભવતું આયુષ્ય વાંધે છે" એ પ્રમાણે ભગવતિજીમાં ૧૪ મા શાલકના પહેલા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. પુનઃ નિરુપક્રમી આયુષ્યવાળા જીવો પોતાના આ-યુષ્યનો પ્રીજો ભાગ શાકી રહે ત્યારેજ નિશ્ચયથી પરભવતું આયુષ્ય વાંધે છે. એ પ્રમાણે શીજા કેટલાક આચાર્યો કહે છે. (આ મતથી "૬ માસ શેષ"નો નિયમ ન રહ્યો). તથા જેટલું આયુષ્ય શાકી રહે પરભવતું આયુષ્ય વંધાય તેટલો અવાધા કાલ કહેવાય, તે અવાધાકાલ વ્યતીત થયા વાદ જ તે આયુષ્ય ઉદયમાં આવી શકે છે ॥ ૧૩ ॥ इति 'भवस्थिति स्वरूपम् ॥

૧ અર્થે શાકા ધાય-કે આયુષ્ય જો નિકાચિત(નિરુપક્રમી)હોય તો અપવર્સના (અરુપતા) કેમ થાય ? અને જો અપવર્સના થાય તો તે નિકાચિત કેમ કહે-વાય ? એ સંબંધમાં સમજવાનું પણ છે કે આયુષ્યના નિકાચિતવંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો પ્રત્યેક સ્થિતિના અનુક્રમે અસંસ્કય અસંસ્કય ગુણ છે, માટે નિકા-ચિત આયુષ્ય પણ સર્વે પક્ક સરસું મંદિ પણ અસંસ્કય તારતમ્યતા વાલું છે-જેમાં કોઈક નિકાચિત આયુષ્ય અપવર્સના સાધ્ય પણ હોય, તે કોઈક નિકા-ચિતકર્મ તથાદિકે કરીને પણ અપવર્સના સાધ્ય ન હોય, શૂન્યાદિ વિશેષતા અનેક પ્રકારે છે.

આયુષ્યના સંબંધે તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં જુદી રીતે મેદ્દ વર્ણવેલા છે તે આ પ્રમાણે-આયુષ્યના બે મેદ્દ છે તેમાં પહેલું 'અપવર્સનીય' અને 'શીજું' 'અનપ-વર્સનીય' આયુષ્ય, તેમાં અપવર્સનીય આયુષ્ય 'સોપક્રમ' એ પક્ક પ્રકારનું છે, અને અનપવર્સનીય આયુષ્ય 'સોપક્રમી' અને 'નિરુપક્રમી' એમ બે પ્રકારનું છે તેની સ્થાપના--

કાયસ્થિતિસ્તુ પૃથિવો-કાયિકાદિશરીરિણામ્ । તત્રૈવ કાયેઽવ-
સ્થાનં, વિપચોત્પચ્ચ ચાસકૃત્ ॥ ૯૪ ॥ इति कायस्थितिस्वरूपं
८ ॥ औदारिकं वैक्रियं च, देहमाहारकं तथा । तैजसं कर्मणं
चेति, देहाः पञ्चोदिता जिनैः ॥ ९५ ॥ उदारैः पुद्गलैर्जातं, जि-
नदेहाद्यपेक्षया । उदारं सर्वतस्तुङ्ग-मिति चौदारिकं भवेत् ॥ ९६ ॥
क्रिया विशिष्टा नाना वा, विक्रिया तत्र सम्भवम् । स्वाभाविकं
लब्धिजं च, द्विविधं वैक्रियं भवेत् ॥ ९७ ॥ यत्तदेकमनेकं वा,
दीर्घं ह्रस्वं महच्छु । भवेद् दृश्यमदृश्यं वा, भूचरं वापि खेच-
रम् ॥ ९८ ॥ आकाशस्फटिकस्वच्छं, श्रुतकेवलિना कृतम् । अ-
नुत्तरामरेभ्यોऽपि, कान्तमाहारकं भवेत् ॥ ९९ ॥ श्रुतावगा-
हासामर्षो-पध्यावृद्धिः करोत्यदः । मनोज्ञाजी चारणो वो-त्पन्ना-
हारकलब्धिकः ॥ १०० ॥ तैजસં ચોષ્ણતાઠિઙ્ગં, તેજોલેશ્યાદિ-
સાધનમ્ । કાર્મણાનુગમાહાર-પારપાકસમર્થકમ્ ॥ ૧૦૧ ॥ અસ્મા-
ત્તપોવિશેષોત્પ-લ્લબ્ધિયુક્તસ્ય ભૂસ્પૃશઃ । તેજોલેશ્યાનિર્ગમઃ સ્યા-દુ-
ત્પન્ને હિ પ્રયોજને ॥ ૧૦૨ ॥ તથોક્તં જીવાભિગમવૃત્તૌ—“સવસ્સ
ઉમ્હસિદ્ધં, રસાદ્આહારપાગજળમં ચ । તેઅગલદ્ધિનિમિત્તં ચ
તેઅગં હોઈ નાયવં ॥ ૧૦૩ ॥” (સર્વસ્યોષ્મસિદ્ધં, રસાદ્યાહારપાક-

પ તત્ત્વાર્થ સૂચમાં કહેલા આયુષ્યના મેદો વડે જળો સ્પષ્ટ થોધ થાય છે જેનો વિસ્તાર શ્રી તત્ત્વાર્થભી વૃત્તિ તથા નવતાવ વિસ્તરાર્થથી જાણવો.

પુનઃ જે અકાલ મૃત્યુ થાય છે તે 'કાલ આયુષ્ય' જાણવું. કારણ કે 'પ્રવેશ આયુષ્ય' (શ્રવ્યાયુષ્ય) તો સંપૂર્ણ ભોગવ્યા વિના ક્ષય થાયજી મર્હિ અને જે અપૂર્ણ આયુષ્યે મરણ પામવું છે, તે તો આયુષ્યનો સ્થિતિ અપૂર્ણ થયે હોય છે. માટે અકાલમૃત્યુ 'કાલ આયુષ્યને અંગે' જાણવું. વિશેષ વિસ્તાર નવતમ્બવિસ્તરાર્થથી જાણવો.

જનકં ચ ॥ તૈજસલબ્ધિનિમિત્તં ચ, તૈજસં ભવતિ જ્ઞાતવ્યં)
[સા૦ ૬૮] અસ્માદેવ ભવત્યેવ, શીતલેદ્યાવિનિર્ગમઃ । સ્થા
તાં ચ રોષતોષાભ્યાં, નિગ્રહાનુગ્રહાવિતઃ ॥ ૧૦૪ ॥ તથોક્તં ત-
ત્વાર્થવૃત્તૌ ॥ “યદોત્તરગુણપ્રત્યયા લબ્ધિરુત્પન્ના ભવતિ તદા પરં
પ્રતિ દાહાય વિસૃજતિ રોષવિષાધ્માતો ગોશાલાદિવત્, પ્રસન્ન-
સ્તુ શીતતેજસાઽનુગૃહ્ણતી”તિ (સા૦ ૬૯) । ક્ષીરનીરવદ્વન્યોઽન્યં,
શ્લિષ્ઠા જીવપ્રદેશકૈઃ । કર્મપ્રદેશા યેઽનન્તાઃ, કાર્મણં સ્યાત્તદા-
ત્મકમ્ ॥ ૧૦૫ ॥ સર્વેષામપિ દેહાનાં, હેતુભૂતમિદં ભવેત્ ।
ભવાન્તરગતૌ જીવ-સહાયં ચ સતૈજસમ્ ॥ ૧૦૬ ॥ નન્વેતાભ્યાં
શરીરાભ્યાં, સહાત્માઽસ્યાતિ યાતિ ચેત્ । પ્રવિશન્નિરયન્વાઽપિ,
કુતોઽસૌ તર્હિ નેક્ષ્યતે? ॥ ૧૦૭ ॥ અત્રોચ્યતે ॥ ન ચક્ષુર્ગોચરઃ
સૂક્ષ્મ-તયા તૈજસકાર્મણે । તતો નોત્પદ્યમાનોઽપિ, ધ્રિયમાણોઽ-
પ્યસૌ સ્ફુટઃ ॥ ૧૦૮ ॥ તથોક્તં ॥ “અન્તરા ભવદેહોઽપિ, સૂક્ષ્મત્વા-
ન્નોપલભ્યતે । નિઃક્રામન્ પ્રવિશન્વાઽપિ, નાભાવોઽનીક્ષણાદપિ”
॥ ૧૦૯ ॥ (સા૦ ૭૦) સ્વરૂપમેવં પશ્ચાન્તાં, દેહાનાં પ્રતિપાદિતમ્ ।
કારણાદિકૃતાંસ્તેષાં, વિશેષાન્ દર્શયામ્યથ ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થ—૭ મં કાયસ્થિતિ દ્વારમ્ ॥ પૃથ્વીકાયાદિ જીવો જે કાયમાં વારં-
વાર મરણ પામી સ્યાંજ પુનઃ ઉત્પન્ન થાય એ પ્રકારે એકજ કાયમાં જેટલો કાલ
અવસ્થાન (રહેવું) થાય તેટલો કાલ તે જીવની સ્વકાયસ્થિતિ કહેવાય ॥ ૧૪ ॥

॥ ૮ મં શરીરદ્વારમ્ ॥ હવે આઠમું શરીરદ્વાર કહેવાય છે—શ્રી જિને-
શ્વરોએ ઔદારિક-વૈક્રિય-આહારક-તૈજસ અને કાર્મણ એ પ્રમાણે ૬ શરીર
કહેલાં છે ॥ ૧૫ ॥ સ્યાં જિનેશ્વરાદિ (જિનેશ્વર-કેવલિ-ગણધર-ચક્રવર્તિ-વાસુ-
દેવ-વલ્લેષ્ઠાદિ) મહાપુરુષોની અપેક્ષાએ ઉદાર-પટલે સર્વમાં પ્રધાન એવું
જે શરીર તે ઔદારિક શરીર, ઉદાર-પટલે ઉત્તમ પુત્રલોવડે બનેલું હોય છે ॥ ૧૬ ॥
તથા વિ-વિશિષ્ટ (શ્રેષ્ઠ) અથવા અનેક પ્રકારની જે ક્રિયા-રચના તે વિક્રિ-

યા, અને તેમાં ઉત્પન્ન થયેલું જે શરીર તે વૈક્રિય શરીર કહેવાય (એ વ્યુત્પન્ન્યર્થ કક્ષો). તે વૈક્રિય શરીર સ્વાભાવિક અને લબ્ધિપ્રત્યયિક એમ બે પ્રકારનું છે. ॥૧૭॥ કારણ કે એ વૈક્રિય શરીર એક થાય છે, અનેક થાય છે, દીર્ઘ (લાંબુ) થાય છે અને ટુંકું થાય છે, મ્હોટું થાય છે અને નાનું થાય છે, દૃશ્ય થાય છે અને અદૃશ્ય થાય છે, તેમજ જમીનપર ચાલનાર થાય છે, અને આકાશમાં ઉડનાર થાય છે. ॥૧૮॥ (એ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાવાલું વૈક્રિય શરીર છે). તથા આકાશ અને સ્ફટિકરત્ન સરલું નિર્મલ, શ્રુતકેવલી (૧૪ પૂર્વધર) મુનિષ કરેલું, અને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોના શરીરની કાન્તિ કરતાં પણ અત્યંત મનોહર કાન્તિવાલું આહારક શરીર હોય છે ॥૧૯॥ શ્રુતજ્ઞાન (૧૪ પૂર્વના જ્ઞાન) વડે પ્રાપ્ત થયેલી આમર્ષીવધિ વિગેરે લબ્ધિવાળા, મનઃપર્યવજ્ઞાની, જંઘાચારણ અથવા ત્રિષા-ચારણમુનિ કે જેઓને આહારકલબ્ધિ ઉત્પન્ન થયેલી હોય તે મુનિ આહારક શરીર રહે છે ॥૨૦॥ તથા ઉષ્ણતાના વિન્દુવાલું, તેજોલેશ્યા અને શીતલેશ્યા મૂલકવામાં મૂલકારણરૂપ, કાર્મણ દેહનો સાથેજ રહેનારું અને આહાર પચાવવામાં સમર્થ એવું તૈજસ શરીર હોય છે ॥૨૧॥ તપાદિકવડે ઉત્પન્ન થયેલી તેજોલબ્ધિયુક્ત જીવને કોઈક પ્રયોજન પશ્ચે છોડે એ તૈજસ દેહમાંથી તેજોલેશ્યાનું નિર્ગમન (નિકલવું) થાય છે ॥૨૨॥ શ્રીજીવાભિગમસૂત્રની ધૃત્તિમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—“ સર્વને ઉષ્ણતા લિંગવાલું, રસાદિ આહારને પરિપચ્ચ કરનાર, અને તેજોલેશ્યારૂપ લબ્ધિનું કારણ તૈજસ શરીર છે એમ જાણવું ” ॥ ૨૦૩ ॥

એ પ્રમાણે શીતલેશ્યાનું નિર્ગમન પણ આ તૈજસ શરીરથીજ હોય છે, એ હેતુથી રોષ વડે પરનો નિગ્રહ (ઉપઘાત) અને સંતુષ્ટ થવાથી અનુગ્રહ, [ઉપકાર] આ તૈજસ શરીરથીજ થાય છે ॥ ૨૦૪ ॥ તત્ત્વાર્થધૃત્તિમાં પણ તેમજ કહ્યું છે કે—“ જ્યારે ઉત્તરગુણ પ્રત્યયિક (તપાદિકના નિમિત્ત વડે) લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે વીજા જીવ ઉપર દાહ કરવાને (તૈજસદેહ) મોકલે છે જેમ ક્રોધ વડે ધમધમેલ ગોશાલાની પેઠે, અને મસલ થયો હોય તો શીત તૈજસ વડે (શીતલતા ઉપજાવવાદિક) અનુગ્રહ (ઉપકાર) કરે છે ” ॥ ૨૦૫ ॥ તથા જે અનંત કર્મપ્રદેશો સાથે દૂધમાં રહેલા જઝની માફક પરસ્પર જોડાઈ

૧ મનઃપર્યવજ્ઞાનીય પૂછેલા ઉત્તરો આપવા કેવલિ ભગવાન પ્રત્યક્ષમતનો પ્રયોગ કરે છે એવું સિદ્ધાન્તવચન દોષથી આહારક શરીર વિના પણ સંદેહનિવૃત્તિ થઈ શકે છે. તોપણ સીર્ષકર ઋદ્ધિદર્શનાદિ હેતુને લઈને કરવામાં દોષાપત્તિ નથી. ચારણમુનિના સંત્રધમાં સૂક્ષ્મશુદ્ધિથી વિચારવું.

રજા છે તે કાર્મણશરીર (૧૫૮ કર્મના પ્રદેશોનો જે પિંદ ને જ) કાર્મણશરીર કહેવાય છે. ॥ ૧૦૬ ॥ આ કાર્મણ શરીર સર્વશરીરની (પાંચે શરીરની) ઉત્પત્તિમાં મૂળ કારણ રૂપ છે, થ્લો વીજા ભવમાં જતાં જીવને તૈજસમહિત સહાય કરનાર છે. અર્થાત્ જીવને પરભવમાં લઈ જનાર કાર્મણ શરીર છે, ને તે સદાકાલ તૈજસશરીર સહિત જ હોય છે, પણ એકલું કદી હોતું નથી. ॥ ૧૦૭ ॥

મત્ત—આત્મા જો એ વસ્તુ શરીર નહિ પરંતુ જાય તે તો મૂળશરીરમાંથી નિકળતો, અને ઉત્પત્તિસ્થાનમાં પ્રવેશ કરતો આ જીવ શા માટે દેખાતો નથી ? ॥ ૧૦૮ ॥

ઉત્તર—તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી ચક્ષુગોચર થઈ શકતા નથી અને તે કારણથીજ ઉત્પન્ન થતો વા મરણ પામતો આ આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી. ॥ ૧૦૯ ॥ અન્ય શાસ્ત્રકર્તાઓએ પણ કહ્યું છે કે—એક-ભવથી વીજા ભવમાં જતાં તેના અંતરાલમાં (વચમાં) આત્મા સંમાર્ગના કારણભૂત શરીરવાળો છતાં પણ સૂક્ષ્મપણાને લઈને નિકળતો અથવા પ્રવેશ કરતો દેખાતો નથી, એ રીતે નહિ દેખાવા છતાં પણ આત્માનો અભાવ ન જાણવો. ॥ ૧૧૦ ॥

સંજાતં પુદ્ગલૈઃ સ્થૂલૈર્દેહમૌદારિકં ભવેત્ । સૂક્ષ્મપુદ્ગલજાતાનિ, તતોઽન્યાનિ યથોત્તરમ્ ॥ ૧૧૧ ॥ इति कारणकृतो विशेषः ॥ यथोत्तरं प्रदेशैः स्यु-रसंख्येयगुणानि च ॥ आतृतीयं ततो-ऽनन्तगुणे तैजसकर्मणे ॥ ૧૧૨ ॥ इति प्रदेशसंख्याकृतो विशेषः ॥ आद्यं तिर्यग्मनुष्याणां, देवनाटकयोः परम् । केषाञ्चिल्लब्धिमदायु-संज्ञितिर्यग्નृणामपि ॥ ૧૧૩ ॥ आहारकं सलब्धीनां, स्याच्चतुर्दश-पूर्विणाम् । सर्वसंसारिजीवानां, ध्रुवे तैजसकर्मणे ॥ ૧૧૪ ॥ तत्त्वार्थभाष्ये तूक्तं—“एके त्वाचार्या नयवादापेक्षं व्याचक्षते—कर्म-णमेवैकमनादिसंबन्धं, तेनैवैकेन जीवस्याऽनादिः संबन्धो भवती-ति, तैजसं तु लब्ध्यपेक्षं भवति, सा च तैजसलब्धिर्न सर्वस्य, क-स्यचिदेव भवति, एतद्वीकालेशोऽपि—एवमेकीयमतेन प्रत्याख्यात-मेव तैजसमनादिसंबन्धतया, सर्वस्य चेति, या पुनरभ्यवहृताहारं प्रति पाचनशक्तिः विनाऽपि लब्ध्या सा तु कर्मणस्यैव भविष्यति,

કર્મોષ્ણત્વાત્, કાર્મણ હીદં શરીરમનેકશક્તિગર્ભત્વાદનુકરોતિ
વિશ્વકર્મણઃ, તદેવ હિ તથાસમાસાદિતપરિણતિ ઋષ્પદિદ્યતે યદિ
તૈજસશરીરતયા તતો ન કશ્ચિદોષ इति" । (સાં ૭૧) અત્ર
ભૂયાન્ વિસ્તરોઽસ્તિ, સ તુ તત્ત્વાર્થવૃત્તેરવસેય इति ॥

અર્થ—૧ પ્રમાણે પાંચે શરીરનું સ્વરૂપ કહ્યું, અને હવે તે શરીરોના કાર-
ણાદિકૃત (કારણ બોલેથી થયા) જે વિશેષ (ધરસ્પર તપાવત) તે દર્શાવું.

૫ શરીરમાં કારણાદિઘટે થયેલો ભેદ

૧ કારણભેદઃ— ઔદારિક શરીર સ્થૂલ (વાદર) પુદ્ગલોઘટે રચાયેલું છે,
અને તે શિવાયનાં બીજાં વૈક્રિયાદિશરીર અનુક્રમે (વૈં-આહાં-તૈં-કાં)
અધિકાધિક સૂક્ષ્મપુદ્ગલનાં બનેલાં છે, (અર્થાત્ ઔદાંથી વૈં, વૈં થા
આહાં, અને આહાંથી તૈજસ, અને તૈંથી કાર્મણ અધિક અધિક સૂક્ષ્મ-
પુદ્ગલોનું બનેલું છે. અર્થે કારણમાં શરીર જે પુદ્ગલોનું બનેલું છે તે પુદ્ગલો
જાણવાં.) ॥૧૧૧॥ કારણકૃત તપાવત કહ્યો.

૨ પ્રવેશસંખ્યાકૃત ભેદ— પ્રોજા શરીરસુધીનાં શરીર અનુક્રમે પ્રવે-
શોઘટે અસંખ્યગુણ છે તેથી તૈજસને કાર્મણ અનંતગુણ છે. ॥૧૧૨॥ ૧ પ્રમાણે
પ્રવેશોની સંખ્યાથી બનેલો તપાવત જાણવો.

૩ સ્વામિકૃતભેદ—પહેલું ઔદારિક શરીર સર્વતિર્ગચ્ચ અને સર્વમનુષ્યને
હોય છે, અને વૈક્રિયશરીર દેવ તથા નારકને તથા કેટલાએક વૈં લઙ્ઘિર્વંત
વાયુ (વાદર પર્યાપ્તવાયુકાય)—સંહિનિર્ચય—અને સંહિમનુષ્યોને પણ હોય છે.
॥૧૧૩॥ ષઙ્ગી (આમર્શોવધ્યાદિક તથા આહાં) લઙ્ઘિર્વંત કેટલાએક ચૌદ
પૂર્વધર મુનિરાજને આહારક શરીર હોય છે, અને તૈજસ તથા કાર્મણ શરીર સર્વ-
સંસારી જીવોને (મોક્ષે જતા સુધી) સર્વકાલ નિશ્ચયથી હોય છે. ॥ ૧૧૪ ॥

તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં તો કહ્યું છે કે—કેટલાએક આચાર્ય નયવાદની અવે-
સાપ કહે છે કે—એક કાર્મણશરીરજ જીવની સાથે અનાદિ કાલથી સંબંધવાળું છે,
માટે અનાદિ સંબંધ જીવને એક કાર્મણ શરીરની સાથેજ છે, અને તૈજસ શરીર તો

૧ ભાષ્ય આ પ્રમાણે—ઔદારિક અરૂપપુદ્ગલોનું બનેલું છે, તેથી વૈ-
ક્રિય અસંખ્યગુણપુદ્ગલોનું, તેથી આહારક અસંખ્યગુણ પુદ્ગલોનું, તેથી તૈજસ
અનંતગુણપુદ્ગલોનું, અને તેથી કાર્મણ શરીર અનંતગુણ પુદ્ગલોનું બનેલું છે.

૧. લલ્ચિની અપેક્ષાવાળું છે, અને તે તૈજસલલ્ચિ તો સર્વને નહિ પણ કોઈકને જ હોય છે. ૧૧ માપ્યની દીકામાં જે કશું છે તે પણ કિંચિત્ દર્શાવાય છે તે આ પ્રમાણે—
 “ ૧ પ્રમાણે કેટલાક આચાર્યને પ્રતે તૈજસ શરીર અનાદિસંવંધપણે હોવાનો અને સર્વ જીવને હોવાનો નિષેધ કર્યો, વઠી ગ્રહણ કરેલા આહારની (તૈજસ) લલ્ચિ-
 ૨. વિના પણ જે પાચનશક્તિ તે તો કર્મનું ઉદ્ભવપણું હોવાથી (કર્મ ઉદ્ભવ હોવાથી) કાર્મણ શરીરનીજ હોઈ શકે, નિશ્ચયથી આ કાર્મણશરીર અનેક (વિચિત્ર) શક્તિ-
 વાળું હોવાથી સર્વ કાર્ય કરી શકે છે. તેવા પ્રકારના પ્રાપ્ત થયેલ (પાચનશક્તિના) પરિણામવાળું જે કાર્મણ શરીર તેનેજ જો તૈજસ શરીર કહીએ તો કોઈ જાનનો દોષ નથી ” આ સંવંધમાં ઘણો વિસ્તાર છે તે તત્ત્વાર્થવૃત્તિથી જાણવો. ॥ ૧૧૫ ॥

યુગપચ્ચૈકજીવસ્ય, દ્વયં ત્રયં ચતુષ્ટયમ્ । સ્યાદ્દેહાનાં ન તુ પચ્ચ,
 નાપ્યેકં ભવવર્ત્તિતઃ ॥ ૧૧૫ ॥ વૈક્રિયસ્થાહારકસ્યા-સત્ત્વાદેકસ્ય
 ચૈકદા । ન પચ્ચ સ્યુઃ સદા સત્ત્વા-દન્ત્યયોર્નેકમપ્યદઃ ॥ ૧૧૬ ॥
 સ્યાદેકમપિ પૂર્વોક્ત-મતાન્તરઠ્યપેક્ષયા । ભવાન્તરં ગચ્છતસ્ત-
 ન્મતે સ્યાત્કામણં પરમ્ ॥ ૧૧૭ ॥ ઇતિ સ્વામિકૃતો વિશેષઃ ॥
 આદ્યસ્ય તિર્યગુત્કૃષ્ટા, ગતિરારુચકાચલમ્ । જહ્વાચારણનિર્મન્યા-
 નાશ્રિરય કલયન્તુ તામ્ ॥ ૧૧૮ ॥ આનન્દીશ્વરમાશ્રિત્ય, વિ-
 ધ્યાચારણચેચરાન્ । ઊર્ધ્વં વાપણ્ડકવનં, તદ્વ્યાપેક્ષયા ભવેત્ ॥ ૧૧૯ ॥
 વિષયો વૈક્રિયાદ્ગ્રસ્થાસંખ્યેયા દ્વીપવાર્ધયઃ । મહાવિદેહા વિષયો,
 જ્ઞેય આહારકસ્ય ચ ॥ ૧૨૦ ॥ લોકઃ સર્વોઽપિ વિષય-સ્તુર્યપ
 ચમયોર્ભવેત્ । ભવાન્નવાન્તરં યેન, ગચ્છતામનુગે હમે ॥ ૧૨૧ ॥
 ઇતિ વિષયકૃતો ભેદઃ । [સ્વામિકૃત ભેદ ચતાવે ભે]

અર્થ—એક જીવને સમકાલે બે ત્રણ અથવા ચાર શરીર હોય, પરંતુ પાંચ શરીર અથવા એક શરીર કોઈપણ જીવને ન હોય, ॥૧૧૬॥ કારણકે એક જીવને એકીધરતે વૈક્રિય અને આહારક એ બે શરીર ન હોવાથી પાંચ શરીર એકી કાલે ન હોય તેમજ અન્ત્યનાં બે શરીર (તૈજસ અને કાર્મણ) સદા કાલ હોવાથી એ એક શરીર પણ હોતું નથી. ॥ ૧૧૭ ॥ વઠી પૂર્વોક્ત (તત્ત્વાર્થમાપ્યમાં કહેલા)

મતાન્તરની અપેક્ષાએક જીવને એક શરીર પણ હોય, કારણકે તેઓને મને પરમસ્વમાં જતા જીવને માર્ગમાં કેવલ અગર બીજું (તૈજસ-કાર્મણ એવેની અપેક્ષાએક બીજું અને સર્વ શરીરની અપેક્ષાએ પાંચમું) કાર્મણ શરીર હોય. ॥૧૧૭॥ એ સ્વામિ સમ્યન્ધિ તપાસત કહ્યો.

૪ વિષયકુત્ત મેદ—પહેલા ઔદારિક શરીરની ઉત્કૃષ્ટગતિ રુચક પર્વત (કે જે ૧૩ મા રુચક ક્ષીપમાં છે) સુધી છે, અને તે ગતિ જિવાચારણ મુનિની અપેક્ષાએ જાણવી. ॥ ૧૧૮ ॥ તથા વિદ્યાચારણ મુનિ અને વિદ્યાધરોની અપેક્ષાએ ૮ મા નેત્રીશ્વર ક્ષીપસુધી જાણવી, એ નિર્યગગતિનો વિષય કહ્યો, અને ઊર્ધ્વગતિ તે જાણેની અપેક્ષાએ (મેરુ પર્વતના શિખર ઉપર રહેલા) પાંડુકવન સુધીની છે. ॥ ૧૧૯ ॥ વૈક્રિય શરીરનો (નિયમ) ગતિવિષય અસંલ્પ ક્ષીપસમુદ્ર સુધીનો છે, અને આહારક શરીરનો નિર્યગગતિવિષય મહાવિદેહ સુધી છે. ॥૧૨૦॥ તથા ચોથા અને પાંચમા શરીરનો (તૈલકાંનો ઊર્ધ્વાધિનિર્યગ) ગતિ વિષય સર્વ લોક (૧૪ રાજ) પ્રમાણ છે, કારણકે એક ભવથી વીજા ભવમાં જતા જીવોને આ એ શરીર સાથે જ જનારા હોય છે. ॥૧૨૧॥ એ વિષયકુત્તમેદ કહ્યો. ધર્માધર્માર્જનં સૌખ્ય-દુઃખાનુભવ એવ ચ । કેવલજ્ઞાન મુક્ત્યા-દિપ્રાપ્તિરાગ્યપ્રયોજનમ્ ॥ ૧૨૨ ॥ એકાનેકત્વસૂક્ષ્મત્વ-સ્થૂલ-ત્વાદિ નભોગતિઃ । સંઘસાહાય્યમિત્યાદિ, વૈક્રિયસ્ય પ્રયોજનમ્ ॥ ૧૨૩ ॥ સૂક્ષ્માર્થસંશયચ્છેદો, જિનેન્દ્રદ્વિવિલોકન-

૧ જંઘાના ચલથી ગગનમાં ગતિ કરવાની લલિતવાદ્યા મુનિ તે જંઘા-ચારણ મુનિ કહેવાય, વિશિષ્ટ તપના આરાધનથી મુનિને આ લલિતવાદ્યા છે,

૨ વિદ્યાના (શ્રુતપાઠના) ચલથી ગગનમાં ગતિ કરવાની શક્તિવાદ્યા મુનિ વિદ્યાચારણ મુનિ કહેવાય.

૩ ૬૦ શરીરનો ઊર્ધ્વાધોગતિવિષય ઉરપત્તિની અપેક્ષાએ અનુત્તરથી સાતમી પૃથ્વી સુધી અને ગમમાગમનક્રિયાને આધારે ૪ થી પૃથ્વીથી અચ્યુત-સુધી (ત્રેલોની અપેક્ષાએ) જાણવો.

૪ આહારકનો ઊર્ધ્વગતિવિષય તથા અધોગતિવિષય જો કે જતાવ્યો તથા નો પણ લગભગ ક્રેટલાપક યોજન સંભવે તે પણ કર્પી અપેક્ષાએ અથવા કુચકો વિજય કે જે સમમૂતલાથી લગભગ એક હજાર યોજન ડેહી છે ત્યાં રહેલા તીર્થ-કર પાંસે જ્યાં આવવામાં ઊર્ધ્વાધોગતિવિષયવિચારવો અને કહેલો નિર્યગવિષય મરત પેરવતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ છે,

મ્ર । જ્ઞેયમાહારકસ્યાપિ, પ્રયોજનમનેકધા ॥ ૧૨૪ ॥ યદાહુઃ—
 “ તિસ્થયરરિદ્ધિદંસણ-સુહુમપયત્થાવગાહહેઉં વા । સંસયવોચ્છે-
 યરથં,ગમણં જિણપાયમૂલંમિ ॥ ૧૨૫ ॥ (તીર્થંકરર્દ્ધિદર્શનસૂક્ષ્મપદા-
 થાવગાહહેતોર્વા । સંશયવ્યુચ્છેદાર્થં ગમનં જિનપાદમૂલે) [સાં ૭૨]
 શાપાનુગ્રહયોઃ શક્તિર્ભુક્તિપાકઃ પ્રયોજનમ્ । તૈજસસ્ય,કાર્મણસ્ય,
 પુનરન્યભવે ગતિઃ ॥ ૧૨૬ ॥ इति પ્રયોજનકૃતો વિશેષઃ ॥ ઉત્કર્ષતઃ
 સાતિરેકસહસ્રયોજનપ્રમમ્ । ઔદારિકં, વૈક્રિયં સાધિકૈકલક્ષયો-
 જનમ્ ॥ ૧૨૭ ॥ આહારકં હસ્તમાનં,લોકાકાશમિતે ઉભે । સમુદ્ઘા-
 તે કેવલિનઃ, સ્પાતાં તૈજસકાર્મણે ॥ ૧૨૮ ॥ અવગાઢં પ્રદેશેષુ, સ્વ-
 લ્પેષ્વાહારકં કિલ । તતઃ સંખ્યગુણાંશસ્થાનુરુદ્ધૈદારિકં સ્મૃતમ્
 ॥ ૧૨૯ ॥ તતોઽપિ સંખ્યગુણિતદેશસ્થં ગુરુ વૈક્રિયમ્ । સમુદ્ઘાતેઽર્હ-
 તોઽન્ત્યે હે, સર્વલોકાવગાહકે ॥ ૧૩૦ ॥ દીર્ઘે મૃત્યુસમુદ્ઘાતે, તૂત્પત્તિ
 સ્થાનકાવધિ । અન્યથા તુ યથાસ્થાનં, સ્વસ્વદેહાવગાહિનો ॥ ૧૩૧ ॥

અર્થ—૫ પ્રયોજનકૃત ભેદઃ—ધર્મ અને અધર્મ ઉપાર્જન કરવા, સુખ
 અને દુઃખ ભોગવવું તથા કેવલજ્ઞાન અને મોક્ષ વગેરેની જે પ્રાપ્તિ તેમાં આ પ્રથમ
 ઔદારિક શરીર કારણરૂપ છે, ॥ ૧૨૭ ॥ તથા એક યવું, અનેક યવું, સૂક્ષ્મ
 યવું, શાદર યવું, ગગનમાર્ગમાં ગતિ કરવી, અને સંઘને સહાય કરવી
 इत्यादि कार्यોમાં વૈક્રિયશરીર કારણરૂપ છે, ॥ ૧૨૮ ॥ તથા શાસ્ત્રના સૂક્ષ્મ અર્થનો
 સંદેહ ભાગવામાં, જિનેશ્વરની (સમવસરણાદિ દેવકૃત) કૃદ્ધિ દેખવામાં, इत्यादि
 અનેક કાર્યમાં આહારકશરીર કારણરૂપ છે ॥ ૧૨૯ ॥ કહ્યું છે, કે—“તીર્થંકરની
 કૃદ્ધિ દેખવાને, સૂક્ષ્મપદાર્થનો વોધ કરવાને, અથવા સૂક્ષ્મ અર્થનો સંશય છેદવા
 ને અર્થે શ્રી જિનેશ્વરના ચરણકમલમાં આહારકશરીરનું ગમન હોય છે.” ॥ ૧૩૦ ॥
 શ્રાપ આપવા અને વરદાન દેવાની શક્તિ, તથા ભોજનને પચાવવું એ મુખ્ય ફલ
 તૈજસ શરીરનું છે, અને પરમથે ગતિ કરવી એ મુખ્યફલ કાર્મણ શરીરનું છે.
 ॥ ૧૩૧ ॥ એ પ્રયોજનસમ્બન્ધિ તપાવત કહ્યો.

૬ અવગાહનાકૃત ભેદ— ઔદારિક શરીરની ડંચાઈ ૧૦૦૦ યોજ-

તેથી કંઈક અધિક હોય છે, વૈક્રિયશરીરની ઊંચાઈ એક લાસ (૧૦૦૦૦૦) યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે, ॥ ૧૨૭ ॥ આહારકશરીરની ઊંચાઈ ૧ હાથ પ્રમાણ હોય છે, અને સૈજસ તથા કાર્મણ એ વે શરીરની અવગાહના કેવલી-ભગવાનને સમુદ્ધાન સમયે સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ હોય છે. ॥ ૧૨૮ ॥ હવે વીજી રીતે કયું શરીર કેટલા આકાશપદેશમાં અવગાહ કરી શકે (સમાઈ શકે) તે કહે છે— આહારક શરીર સર્વથી અલ્પ આકાશપદેશમાં રહી શકે, તેથી સંખ્યા-નગુણ આકાશપદેશમાં ઉત્કૃષ્ટ ઔદાંરિક શરીર સમાય એમ કહેલું છે ॥ ૧૨૯ ॥ તેથી પણ સંખ્યાત્ ગુણ આકાશપદેશમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈક્રિયશરીર રહી શકે, અને કેવલિ સમુદ્ધાનમાં છેલ્લાં વે શરીર (તૈંકાં) સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં (પટલે ઉંચેથી અસંખ્ય ગુણ પદેશમાં) અવગાહ કરી રહે છે. ॥ ૧૩૦ ॥

પુનઃ એ સૈજસ કાર્મણની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ મૃત્યુસમુદ્ધાન વચ્ચે પટલે મરણ પામીને ઘણે દૂર ક્ષેત્રમાં ઉવજનાં ઉત્પત્તિસ્થાનસુધી દીર્ઘશ્રેણિ ૧૪ રાજ સુધી હોય છે, અને મરણ સમુદ્ધાત સિવાયના ચત્વરમાં એ વે શરીરની અવગાહના સ્વસ્વભવધારણીય (ઔદાં વૈં) દેહ જેટલી યથાસંભવ હોય છે, ॥ ૧૩૧ ॥ મરણાન્તસમુદ્ધાતં, ગતાનાં દેહિનાં ભવેત્। યાવત્યેકેન્દ્રિયાદીનાં,

૧ પ્રમાણાંગુલચઢે ૧૦૦૦ યોજન ઊંચા સમુદ્રાવિજલાશયોમાં જ્યાં ઉત્સે-ધાંગુલચઢે ૧૦૦૦ યોજન ઊંચાઈ હોય તેવે સ્થાને કમલ વિગેરે ઊગેલી ચત-સ્પતિ જલથી જેટલી ઉપર આવીને રહે તેટલી અધિકતા જાણવી. અને ઔદાં ની ઉત્કૃં ઊંચાઈ પણ ત્યાં જ કમલવિગેરેની જાણવી.

૨ મનુષ્ય અને વૈષ્ણવ અને ઉત્તરવૈક્રિય રહે તો શીર્ષભાગે સરસા આ-શે, પરંતુ વૈષ્ણવમિથી સ્વાર અંગુલ ઊંચા ઘોંચાથી વૈષ્ણવ કરતાં મનુષ્યનું ઉત-રવૈં ૪ અંગુલ અધિક હોય છે, પણ અધિકતા.

૩ ઉત્પત્તિકાલ શિષ્યા આદાં ની અવં અને ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચે અવગાહના ૧ હાથ પ્રમાણ જ છે,

૪ કારણકે ૧ હાથ જેટલા આકાશમાં જ રહી શકે છે.

૫ કારણકે ૧૦૦૦ યોજન જેટલા આકાશમાં ઔદાં રહે છે અને તે ૧ હા-થથી ૧૦૦૦ યોજન સંખ્યાતગુણાં છે. (ચત્રીશકોઢ ગુણાં છે)

૬ કારણકે ૧૦૦૦ યોજનથી ૧૦૦૦૦૦ યોજન સંખ્યાતગુણાં (સોગુણાં) છે. આ અવ-ગાહનાઓમાં ચતુરસ્રઃ અવગાહનાના ક્ષેત્રફલમાં આવેલા આકાશપદેશોની સં-ખ્યાનું અણવહુત્વ છે તોપણ ઊંચાઈનું અણવહુત્વ મળતું આવવાથી ઊંચાઈને અનુસારે ક્ષેત્રફલગત આકાશપદેશનું અણવહુત્વ સમજાવ્યું છે.

તૈજસસ્યાવગાહના ॥ ૧૩૨ ॥ ધ્રુવીમિ તાં જિનપ્રોક્તસ્વરૂપાં
સોપપત્તિકમ્ । ભાવ્યેવં કાર્મણસ્યાપિ, સોભયોઃ સાહચર્યતઃ
॥ ૧૩૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥ સ્વસ્વદેહમિતા વ્યાસસ્થૌલ્યાભ્યાં સર્વ-
દેહિનામ્ । મરણાન્તસમુદ્ઘાતે, સ્યાત્તૈજસાવગાહના ॥ ૧૩૪ ॥
આયામતો વિશિષ્યેત, તથ્રેકેન્દ્રિયદેહિનામ્ । અઙ્ગુલાસંખ્યે-
યભાગપ્રમાણા સા જઘન્યતઃ ॥ ૧૩૫ ॥ ઉત્કર્ષતશ્ચ લોકાન્તા-
લ્લોકાન્તં યાવદાહિતા । એકેન્દ્રિયાણાં જીવાનામેવમુત્પત્તિ-
સંભવાત્ ॥ ૧૩૬ ॥ સામાન્યતોઽપિ જીવાનાં, વિભાવ્યેતદપેક્ષયા ।
લોકાન્તાવધિ લોકાન્તાતૈજસસ્યાવગાહના ॥ ૧૩૭ ॥ અઙ્ગુલાસંખ્ય-
ભાગેન, પ્રમિતાઽથ જઘન્યતઃ । નિર્દિષ્ટા વિકલાક્ષાણાં, તૈજસસ્યા-
વગાહના ॥ ૧૩૮ ॥ તિર્યગ્લોકાશ્ચ લોકાન્તાવધિ તેષાં ગરીયસી ।
સંભવો વિકલાક્ષાણાં, યત્તિર્યગ્લોક એવ હિ ॥ ૧૩૯ ॥ અધોલોકેઽ-
પ્યધોલોકગ્રામેષુ દીર્ઘિકાદિષુ । ઝદ્ધર્વં ચ પાણ્ડકવનવર્તિવા-
પીહ્લવાદિષુ ॥ ૧૪૦ ॥ સંભવો વિકલાક્ષાણાં, યથપ્યસ્તિ તથાપિ
હિ । સૂત્રે સ્વસ્થાનમાશ્રિત્ય, તિર્યગ્લોકો નિરૂપિતઃ ॥ ૧૪૧ ॥ તત
ઉક્તાઽતિરિક્તાઽપિ, વિકલાનાં ભવત્યસૌ । અધોગ્રામાત્પાણ્ડકાશ્ચ,
લોકાગ્રાન્તા ગરીયસી ॥ ૧૪૨ ॥

॥ હવે મરણ સમુદ્ઘાત થવને સર્વ જીવોને તૈ૦ કા૦ની અવગાહના ॥

અર્થઃ—મરણાન્તસમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની તૈજમની લેટલી
અવગાહના હોય ॥ ૧૩૨ ॥ તે શ્રીજિનેશ્વરે કહેલા સ્વરૂપને અનુસારે ઉપ-
પત્તિ પૂર્વક (યુક્તિપુરઃસર) કહું છું અને તે વન્ને શરીરનું ગાથે રહેવા વળુ હો-
વાથી કાર્મણની વળ તે પ્રમાણેજ અવગાહના જાણવી. ॥ ૧૩૩ ॥ મરણ સમુદ્ઘ-

૧ જીવને મરણ પામવાને અન્તર્મુદ્ધત લેટલી કાલ્લ ચાકી રહે તે વચ્ચે
મરણ સ્થાનથી ઉત્પત્તિ સ્થાન સુધી જોશ પ્રથમ પોતાના આત્માને લંબાવે છે,
અને પુનઃ સજ્જોષ પામી મૂલ્ય રેહમાં આવી જાય છે, તે ક્રિયા મરણસમુદ્ઘાત
કહેવાય છે કે એનું સ્વરૂપ આગલ વિસ્તારથી સમુદ્ઘાતદ્વારમાં આવશે.

(૧૬૮) ॥એકેન્દ્રિયાનીનાં મરણાન્તસમુદ્ધાતે તૈજસકાર્મણાવગાહવિચારઃ॥ [દાર

પાત વચ્ચે તૈજસ શરીરની અવગાહના પ્હોલાઈમાં અને જાઢાઈમાં તો સર્વ પ્રાણી-
ઓને પોત પોતાના ભવધારણીય શરીર જેટલી જ છે. ॥ ૧૩૪ ॥ પરન્તુ લીધેનામાં-
લેવાઈમાં તફાવત છે તે આ પ્રમાણે — (મરણ સમુદ્ધાતમાં) એકેન્દ્રિય જીવોને
તૈજસની અવગાહના જઘન્યથી ંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે. ॥ ૧૩૫ ॥
અને ઉત્કૃષ્ટથી લોકના એક છેદાથી વીજા છેદા સુધી (૧૪ રાત્ર પ્રમાણ) લાંબી
કહેલી છે, કારણકે એકેન્દ્રિયજીવોની ઉત્પત્તિ એ પ્રમાણેજ (પટલે સાતથી પૃથ્વીમાં
રહેલો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવ મરણ પામીને ઊર્ધ્વ લોકને અન્તે સૂ૦ પૃથ્વી-
દિપને ઇંપજે તે અનુસારે) છે ॥ ૧૩૬ ॥ (એ હેતુથી પ્રથમ જૈ) સર્વ જીવોની સામાન્ય-
પણે તૈજસની અવગાહના લોકના એક છેદાથી વીજા છેદા સુધી (કહો) છે તે પણ આ
એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ જ ગણાયી. ॥ ૧૩૭ ॥ તથા વિકલેન્દ્રિયોની તૈ૦ની-
જઘ૦ અવગાહના ંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણની દર્શાવી છે. ॥ ૧૩૮ ॥
અને તેઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના તિર્યગ્લોકથી લોકના છેદા સુધીનો છે કારણકે
વિકલેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ માત્ર તિર્યગ્લોકમાં જ છે. ॥ ૧૩૯ ॥ જો કે અધોલોકમાં
પણ અધોગ્રામને વિષે વાવડીઓ વિગેરેમાં, અને ઊર્ધ્વલોકે પાંડુકવનમાં રહેલી વાવ
તથા દ્રહો વિગેરેમાં ॥ ૧૪૦ ॥ વિકલેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ છે પરન્તુ સિદ્ધાંતમાં
સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ (પટલે વિશેષતઃ ઉત્પત્તિસ્થાન તિર્યગ્લોક જ છે માટે)
તેઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન તિર્યગ્લોક જ કહેલ છે. ॥ ૧૪૧ ॥ અને એ કારણથી
(અધોગ્રામ અને પાંડુકવનમાં પણ ઉત્પત્તિ હોવાથી) તેઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
અધોગ્રામથી અને પાંડુકવનથી લોકના છેદા સુધી પણ ગણી શકાય ॥ ૧૪૨ ॥
સાતિરેકં યોજનાનાં, સહસ્રં સ્યાજ્ઘન્યતઃ ॥ નારકાણાં તૈજસાવ-

૧ મૂલદેહમાંથી આત્મા ડ્યારે ચહાર નિકળી ઉત્પત્તિ સ્થાન સુધી લંબા-
ય છે, તે ચક્ષુર આત્મપ્રદેશોની એણિ મૂલદેહ જેટલી જ પ્હોલી અને
જાઢી હોય છે.

૨ મેરુ પર્વતની તલહટ્ટીથી [સમભૂતલાપૃથ્વીથી] પશ્ચિમમહાવિદેહનો
૧૬ વિજયગામી મૂમિ કંઈક કંઈક નીચો ઉતરતો ગઈ છે તેથી પશ્ચિમમહાવિ-
દેહની છેકલી એ વિજય મેરુની તલેટ્ટીની સપાટીથી ૧૦૦૦ જોડન નીચા પ્રદે-
શમાં આવેલી છે, અને તોચ્છાલોડની મર્યાદા નીચે ૧૦ જોડન સુધી છે,
માટે એ એ વિજયની મૂમિ અધોગ્રામ તરીકે ગણાય છે.

૩ મેરુપર્વત ૧ લાસ યોજન ઊંચો હોવાથી તેના શિસ્વરગર આવેલું પાંડુ-
કવન પણ ઊર્ધ્વલોકમાં જ ગણાય.

ગાહના સાઽથ ભાવ્યતે ॥૧૪૩॥ સન્તિ પાતાલકલશાશ્ચસ્વારોઽ-
 ઘ્વૌ ચતુર્દિશમ્ । અધો લક્ષં યોજનાનામવગાઢા ઇહ ક્ષિતૌ
 ॥ ૧૪૪ ॥ સહસ્રયોજનસ્થૂલકુડયાસ્તેષાં ચ નિશ્ચિતે । અધસ્તને
 તૃતીયાંશે, વાયુર્વર્વર્તિ કેવલમ્ ॥ ૧૪૫ ॥ મધ્યમે ચ તૃતીયાંશે,
 મિશ્રિતૌ સલિલાનિલૌ । તથોપરિતને ભાગે, તૃતીયે કેવલં જ-
 લમ્ ॥૧૪૬॥ તતશ્ચ ॥ સીમન્તકાદિનરકવર્તી કશ્ચન નારકઃ ।
 પાતાલકલશાસન્નો, મરણાન્તસમુદ્ભવઃ ॥ ૧૪૭ ॥ કુડયં પાતા-
 લકુમ્ભાનાં, વિભિચોત્પદ્યતે યતઃ । મત્સ્યરવેન તૃતીયાંશે, મધ્યમે
 ચરમેઽપિ વા ॥ ૧૪૮ ॥ તસ્માદર્વાક્ તુ નૈવાસ્તિ, તિર્યગ્મનુ
 જસંભવઃ । ઉત્પત્તિર્નારકાણાં ચ, ન તિર્યગ્મનુજૌ વિના ॥૧૪૯॥
 ઉત્કર્ષતસ્ત્વધો યાવત્સસમીં નરકાવનીમ્ । નારકાણામેતદન્તં,
 સ્વસ્થાનસ્થિતિસંભવાત્ ॥ ૧૫૦ ॥ તિર્યક્સ્વયમ્ભૂરમણસમુદ્રાવ-
 ધિ સા ભવેત્ । નારકાણાં તપ્ત્ર મત્સ્યાદિત્વેનોત્પત્તિસંભવાત્ ॥૧૫૧
 ઝર્ધ્વં ચ પण्डकवनस्थायितोयाश्रयावधि । અતઃ ઝર્ધ્વં તુ કુપ્રાપિ,
 નૃતિર્યક્સંભવોઽસ્તિ ન ॥ ૧૫૨ ॥ પञ्चेन्द्रियतिरश्चाં ચ, જઘન્યા
 પરમાઽપિ ચ । વિકલેન્દ્રિયવજ્જ્ઞેયા, તૈજસસ્યાવગાહના ॥૧૫૩॥
 અજુલાસંખ્યેયભાગમાત્રા નૃણાં જઘન્યતઃ । ઉત્કર્ષતશ્ચ નૃક્ષેત્રા-
 લ્લોકાન્તાવધિ કીર્તિતા ॥ ૧૫૪ ॥ (નારકાણાં તૈજસાવગાહના)

અર્થ—નારકજીવોની તૈજસ અવગાહના જગન્યથી એક હજાર (૧૦૦૦) યોજ-
 નથી કંઈક અધિક છે. તે કેવી રીતે ? તે દર્શાવાય છે ॥ ૧૪૩ ॥
 લવણ સમુદ્રમાં ચારે દિશાએ નીચે આ (સ્તનપ્રમા) પૃથ્વીમાં ૧ લાખ યોજન ડુંદા
 દટાયેલા ચાર પાતાલકલશ છે. ॥ ૧૪૪ ॥ અને તેઓની એક હજાર (૧૦૦૦)

૧. કલશમાં આકારનો પૃથ્વીમાં શાશ્વત ભાગ(પોલાણ)છે, અને તે પાતાલમાં
 રહેલો હોવાથી એનું નામ પાતાલકલશ છે.

(૧૭૦) ॥ નારકનિર્યમ્નુષ્યાણાં મરણાન્તરસમુદ્ધાતેઽવગાહવિચારઃ ॥ (ઋષિ

યોજન જાડી ઢીકરી છે, તે કલ્લશીના નિષ્કય કરેલા નીચેના ત્રીજા ભાગમાં ઉત્કૃષ્ટ વાયુ છે, ॥ ૧૪૮ ॥ અને રહેલા ત્રીજા ભાગમાં જલ અને વાયુ વે મિશ્રિત છે. તથા ઉપરના ત્રીજા ભાગમાં એકલું જલ છે, ॥ ૧૪૯ ॥ અને તેથી સીમંતકાદિ નરકાવાસમાં રહેલો કોઈક નારકી જીવ પાતાલકલ્લશની નજીક રહીને મરણ-સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયો છતો ॥ ૧૪૭ ॥ પાતાલકલ્લશની ઢીકરી મેદીને મધ્યના અથવા ઉપરના ત્રીજા ભાગમાં મત્સ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૪૮ ॥ કારણકે મધ્યતુષીપાંશથી અર્વાકુ (નીચે) મનુષ્ય અથવા નિર્યેચ પંચેન્દ્રિય હોતા નથી અને નારકજીવની ઉત્પત્તિ મનુષ્ય કે નિર્યેચવિના વીજા કોઈ જીવપણે હોતી નથી (માટે નારકની જઘંતૈઃ અવગાહના નીચે કિંચિત્ અધિક ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે.) ॥ ૧૪૯ ॥ તથા નીચે નારકની ઉત્કૃષ્ટ તૈજસ અવગાહના (નિર્યેચ લોકથી) ૭ મી નવતમા પૃથ્વી સુધીની છે, કારણકે નારકી જીવોને છેલ્લામાં છેલ્લું પોતાનું સ્થાન ૯ સાતમી પૃથ્વી જ છે. ॥ ૧૫૦ ॥ તથા નારકજીવની તિર્યકૃ તૈજસ અવગાહના સ્વ-ચંદ્રમણસમુદ્રસુધી છે, કારણકે નારકજીવો ત્યાં મત્સ્યાદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૫૧ ॥ તથા નારક જીવોની કુર્ધ્વ તૈજસ અવગાહના પાંદુકવનમાં રહેલ જલા-શય સુધી છે, અને ત્યાંથી આગલ તો કોઈપણ સ્થાને મનુષ્ય અને નિર્યેચપંચેન્દ્રિયની ઉત્પત્તિ છેજ નહિ. ૯ પ્રમાણે નારકજીવોની કુર્ધ્વ અધો અને તિર્યકૃ તૈજસ અવગાહના જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કહી. ॥ ૧૫૨ ॥ નિર્યેચમનુષ્યાવગાહના —

પંચેન્દ્રિયનિર્યેચની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ તૈજસ અવગાહના વિકલેન્દ્રિયવત્ જાણવી. ॥ ૧૫૩ ॥ તથા મૈનુષ્યોની જઘં તૈજસ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યા-તમા ભાગ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યલોકથી લોકના છેડા સુધીની કહેલી છે. ॥ ૧૫૪ ॥

भवन्त्यन्तरज्योतिष्काद्यद्विस्वर्गनाकिनाम् । अर्मुलासंख्येय-
भागमाना ज्ञेया जघन्यतः ॥ १५५ ॥ समत्वाभिनिविष्टानां, स्व-

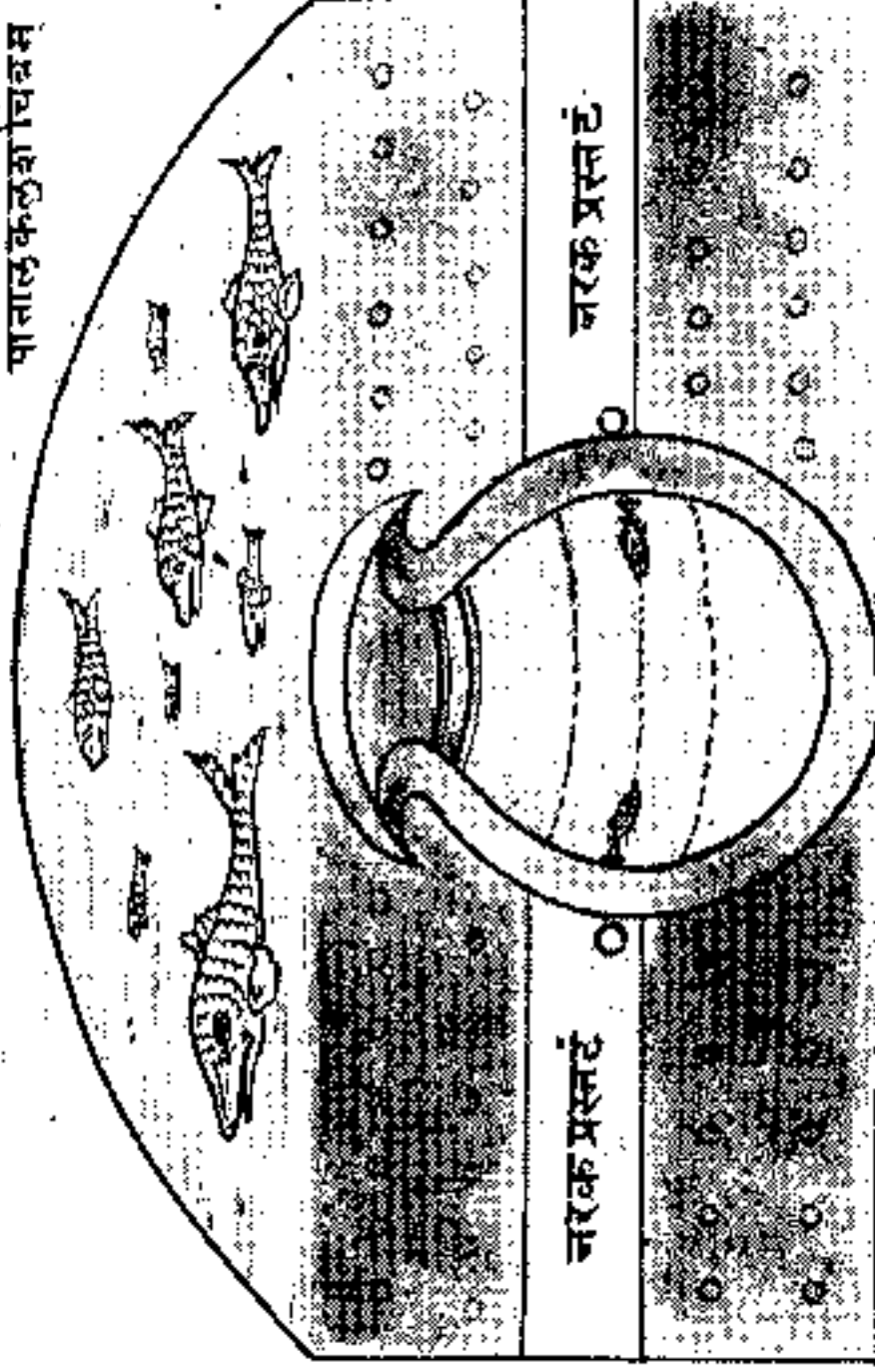
૧ કલ્લશની ૧ લાખ યોજનની ડેહાહના ૩ ભાગ કરતાં ૨૨૨૩ ભાગ
૨૨૨૩ — ૧ યોજન પ્રમાણ થાય તેટલા ભાગમાં.

૨ જાતે નારકના સર્વ મહી ૪૯, મતરમાં ૪૯, રૂપક (મુખ્ય) નરકાવાસ છે. તેમાંનો પહેલો સીમંતક નરકાવાસ પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પહેલા મત-રનો છે. નરકાવાસ પટલે અનેક નારકીઓને ઉપજવાનો એક વિભાગ

૩ મનુષ્ય જે સ્થાને મરણ પામે તેજ સ્થાને અન્યજીવપણે ઉત્પન્ન થતાં જઘં તથા લોકને છેડે પંચેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતાં ઉત્કૃં તૈઃ અવઃ થાય.

નારકાણો અઘમ્મ સૈનસાયગાહના વિષયે

પાતાલકલકાચિત્રમ્ ૪૭

લક્ષણ સમુદ્રના મધ્યમાં

૧. આ પાતાલકલકા એક લાસ યોજન અમીનમાં હોય છે. તેના ધોર દિશામાં ૪ પાતાલકલકા છે.
૨. પાતાલકલકાની ફીફરી એક હજાર યોજન ઝાડી છે.
૩. નીચેના ત્રીજા ભાગમાં ફેંધલ વાસુ છે. ૪. મધ્ય તૃતીયાંશમાં વાયુજલ મિશ્રિ છે.
૫. ઉપરના તૃતીયાંશમાં કેવલ જલ છે. ૬. પાતાલકલકાની પાસે રહેલો જારફી જીવ
૭. પાતાલકલકા મધ્યેના મધ્ય તૃતીયાંશમાં ભીંતની સમીપમાં ઉત્પન્ન થયેલ મત્સ્ય, તેવીજ રીતે ઉપરના તૃતીયાંશમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે. ત્યાં પણ તેટલીજ અઘમ્મના ધાવ

रत्नाभरणादिषु । पृथिव्यादितया तेषां, तत्रैवोत्पत्तिसंभवात् ॥ १५६ ॥ उत्कर्षतस्त्वधः शैलानरकक्षमातलावधि । गतानां तत्र क्षेत्राश्चित्तेषां मरणसंभवात् ॥ १५७ ॥ तिर्यक्स्वयम्भूरमणापरांतवेदिकावधि । ऊर्ध्वं तथेषत्प्राग्भारापृथिव्यूर्ध्वतलावधि ॥ १५८ ॥ एतावदन्तं पृथिवीकायत्वेन समुद्भवात् । ततः परं च पृथिवीकायादीनामसंभवात् ॥ १५९ ॥ सनत्कुमारकल्पादिदेवानां स्याज्जघन्यतः । अङ्गुलासंख्येयभागमाना सैवं विभाव्यते ॥ १६० ॥ देवाः सनत्कुमाराद्या, उत्पद्यन्ते स्वभावतः । गर्भजेषु नृतिर्यक्षु, ध्रुवं नैकेन्द्रियादिषु ॥ १६१ ॥ यदा सनत्कुमारादिसुधाभुग्मंदरादिषु । दीर्घिकादौ जलक्रीडां, कुर्वाणः स्वायुषः क्षयात् ॥ १६२ ॥ उत्पद्यते मत्स्यतया, स्वात्यासन्नप्रदेशके । तदा जघन्या स्यादस्य, यद्वैवं सम्भवत्यसौ ॥ १६३ ॥ पूर्वसंबन्धिनीं नारीमुपभुक्तां महीस्पृशा । कश्चित्सनत्कुमारादिर्देवः प्रेमवशीकृतः ॥ १६४ ॥ तदवाच्यप्रदेशे स्वमवाच्यांशं विनिक्षिपन् । परिष्वज्य मृतस्तस्या, एव गर्भे समुद्भवेत् ॥ १६५ ॥ उत्कर्षतस्त्वधो यावत्पातालकलशाश्रितम् । मध्यमीयं तृतीयांशं, तत्र मत्स्यादिसंभवात् ॥ १६६ ॥ तिर्यक् स्वयम्भूरमणपर्यन्तावधि सा भवेत् । अच्युतस्वर्गपर्यन्तमूर्ध्वं सा चेति भाव्यते ॥ १६७ ॥ कश्चिदच्युतनाकस्थसुहृद्देवस्य निश्रया । देवः सनत्कुमारादिर्गतस्तत्र म्रियेत यत् ॥ १६८ ॥ सहस्रारान्तदेवानां, भावनीयाऽनया दिशा । कनिष्ठा च गरिष्ठा च, तैजसस्यावगाहना ॥ १६९ ॥ आनताद्यच्युतान्तानां, देवानां स्याज्जघन्यतः । अङ्गुलासंख्येयभागपरिमाणाऽवगाहना ॥ १७० ॥ उत्पद्यन्ते नरेष्वेव, देवा नन्वानतादयः । नराश्च नृक्षेत्र एव, तदियं घटते कथम् ? ॥ १७१ ॥ अत्रो-

(१७२) ॥ देवानां मरणान्तसमुद्घाते तैजसकार्यणावगाहविचारः ॥ (द्वार
 च्यते ॥ उपभुक्तां मनुष्येण, मानुषीं पूर्ववल्लभाम् । उपलभ्याव-
 धिज्ञानात्प्रेमपाशनियन्त्रितः ॥ १७२ ॥ इहाऽऽगत्याऽऽसन्नमृत्युत-
 या बुद्धिविपर्ययात् । मलिनस्वाच्च कामानां, वैचित्र्यात्कर्ममर्मणा-
 म् ॥ १७३ ॥ गाढानुरागादालिङ्ग्य, तदवाच्यप्रदेशके । परिक्षि-
 प्य निजावाच्यं, म्रियते स्वायुषः क्षयात् ॥ १७४ ॥ गर्भेऽस्या एव
 मृत्वाऽयं, यद्युत्पद्येत निर्जरः । आनतादिऋतुभुजस्तदेयमुपपद्यते
 ॥ १७५ ॥ त्रिभिर्निर्दोषकं, आनतादिऋतुभुजां, मनोविषयसेविनाम् ।
 कायेनास्पृशतां देवीमपि क्षीणमनोभुवाम् ॥ १७६ ॥ मनुष्यस्त्रि-
 यमाश्रित्य, यथेवं स्याद्विडम्बना । तर्हि को नाम दुर्वा, कन्दर्प
 जेतुमीश्वरः ? ॥ १७७ ॥ अधो यावदधोग्रामास्तिर्यग् नृक्षेत्रमेव
 च । ततः परं मनुष्याणामुत्पत्तिस्थित्यसंभवात् ॥ १७८ ॥ ऊर्ध्वमच्यु-
 तनाकान्तं, गतानां मित्रनिश्रया । आनतादिऋतुभुजामच्युते मृ-
 त्युसम्भवात् ॥ १७९ ॥ ऊर्ध्वमच्युतजानां तु, स्वविमानशिरोऽव-
 धि । स्वैरं तत्र गतानां यत्, केषाश्चित्संभवेन्मृतिः ॥ १८० ॥ ग्रैवेय-
 कानुत्तरस्थसुराणां साऽवगाहना । यावद्विधाधरश्रेणीमास्वस्थाना-
 ज्जघन्यतः ॥ १८१ ॥ खेचरश्रेणिपरतो, मनुष्याणामसंभवात् । ग्रैवे-
 यकादिदेवानामप्यत्रागत्यसंभवात् ॥ १८२ ॥ अधो यावदधोग्रामा-
 नूर्ध्वं च स्वाश्रयावधि । तिर्यक् पुनर्नरक्षेत्रपर्यन्तं सा प्रकीर्तिता
 ॥ १८३ ॥ यावन्नन्दीश्वरं खेटाः, सखीका यान्ति यद्यपि । संभोग-
 मपि कुर्वन्ति, तत्र कामेषुनिर्जिताः ॥ १८४ ॥ परं नोत्पद्यते गर्भे,
 नरो नृक्षेत्रतो बहिः । तत उत्कर्षतस्तिर्यग्, नृक्षेत्रावधि सोदिता
 ॥ १८५ ॥ इत्यर्थतः प्रज्ञापनैकविंशतितमपदे ॥ (सा० ७३) ।
 इति प्रमाणावगाहकृतो विशेषः ।

અર્થ-ભવનપતિ-વ્યંતર-ડયોતિષી-સૌધર્મ-અને ઈશાન દેવલોકના દેવો-ની જગત્તૈઽ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણથી. ॥ ૧૫૫ ॥ તેની માવના આ પ્રમાણે-પોતાનાં રત્ન અને આભરણાદિકને વિષે (અથવા રત્નનાં આભૂષણો વિગેરેમાં) મમત્વભાવનહે વંચાયેલા પૃથ્વી (અથવા પૃથ્વીકાયાદિપણે યથાથી જગત્તૈઽ અવગાહના અંગુ-લાસંખ્યતમ ભાગ હોય, ॥ ૧૫૬ ॥ અને ઉત્કૃષ્ટથી અધોલોકમાં ૩ જી સૈદ્ધાંત-મની નરકપૃથ્વીના તળીયા સુધી (અવઃ) ત્યાં ગયેલા (પરમાધામી વિગેરે)દેવોમાંના કેટલાક દેવોનું ત્યાં મરણ થવાથી હોય છે. ॥ ૧૫૭ ॥ બહુ તિર્યંગલોકમાં ૫ દેવોની ઉત્કૃષ્ટ તૈઽ અવગાહના છેલ્લા સ્વર્ગમુખ સમુદ્રના અન્ત્ય હેઠાની (પ્રનોદધિવિગે-રે ત્રણ ચલયની નજીકની અથવા અલોકના કિનારાથી ૧૨ યોજન અર્ધાકિ અંદર રહેલી) વેદિકાસુધી, અને ઉર્ધ્વલોકમાં ઈષ્ટમાગધારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વી-ના ઉપરના તળીયા સુધીની હોય છે, ॥ ૧૫૮ ॥ કારણકે પૃથ્વીકાયાદિ પૃથ્વી-કાયાપણે ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યાંથી આગલ (વાઃ) પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો અભાવ છે, ॥ ૧૫૯ ॥ ત્રીજા સનત્કુમારકલ્પાદિ દેવલોકના (૩ જાથી ૮ મા કલ્પ સુધીના) દેવોની જગત્તૈઽ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણની હોય છે. ૧૬૦ તે આ પ્રમાણે જાણથી કે-સનત્કુમારાદિ દેવો સ્વભાવથી જ નિશ્ચય ગર્ભજતિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી ॥ ૧૬૧ ॥ મેરુપર્વતાદિના વાવ વિગેરે જ્વાલમયમાં જલક્રીડા કરતા સનત્કુમારા દિદેવો પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી ॥ ૧૬૨ ॥ ઝયારે અતિ નજીક પ્રદેશમાં મ-ત્સ્યાદિપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ૫ દેવોની જગત્તૈઽ અવગાહના (અંગુઃ અસંઃ ભાગ) હોય છે અથવા બીજીરીતે ૫ જગત્તૈઽ અવગાહના આ પ્રમાણે હોય છે ॥ ૧૬૩ ॥ કે-સનત્

૧ ૫ આભરણો પણ જો પહેરેલાં અથવા ધોજી કોઈ રીતે શરીરને સ્પ-ર્શ કરી રહેલાં હોય તે ત્યાં ઉપજે તો જગત્તૈઽ અવગાહના સંભવે (અન્યથા અં-ગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અવગાહના હોય.

૨ મતાન્તરે દેવોનું અધોગમન ૪ થી અંજનાપૃથ્વી સુધી પણ છે.

૩ ત્યાંથી આગલ પૃથ્વીકાયાદિ જીવો છે. પરન્તુ તેઓ સુક્ષ્મ છે, અને દેવો માત્ર વાદરપૃથ્વીકાયાદિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે વાદરપૃથ્વીકાયાદિના અ-ભાવ જાણવો પણ સર્વનો નહિ.

૪ પ્રથમની રીત ગર્ભજ તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય તે વસ્તુની દર્શાવી અને હવે મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતાં જગત્તૈઽ અવગાહના કેવી રીતે હોય? તે દર્શાવવા માટે અથવા કહ્યું છે.

(૧૭૪) ॥ દેવાનાં મરણાન્તસમુદ્ધાતે તૈજસકર્મણાવગાહવિચારઃ ॥ (હાર

કૃષિસદિદેવની પૂર્વભવની સંવંધવાળી સ્ત્રીને પ્રથમ કોઈ મનુષ્યે ભોગવી હોય અને ત્યારબાદ પ્રેમને વશ થયેલો પુરો કોઈ સનત્કુમારાદિ દેવ તે ॥ ૧૬૪ ॥ સ્ત્રીની પાસે આવી તેના અવાચ્યસ્થાનમાં (તેની યોનિમાં) પોતાના અવાચ્ય સ્થાનને (લિંગને) નાચતો છતો અને આલિંગન કરીને રહ્યો છતો (તેવીજ સ્થિતિમાં) મરણ પામી તે સ્ત્રીનાજ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય તોપણ જયંતૈઃ અવગાહના અંગુલના અસંરૂપાતમા ભાગ જેટલી હોય. ॥ ૧૬૫ ॥ તથા એ સનત્કુમારાદિ દેવોની વન્કુષ્ઠૈઃ અવગાહના (સ્વસ્થાનથી) અધોલોકમાં પાતાલ કલ્પની અંદર મધ્યમ-તૃતીયાંશ ભાગ સુધીની છે, કારણકે મત્સ્યાદિ ગર્ભજ જીવો ત્યાંસુધીજ હોય છે, ॥ ૧૬૬ ॥ તથા તિચ્છીૈઃ તૈજસ અવગાહના સ્વર્ગભૂમણ સમુદ્રના છેડા સુધીની છે, અને ઉર્ધ્વૈઃ અવગાહના ૧૨ મા અચ્યુતદેવલોક સુધીની છે. તેની માવના આ પ્રમાણે ॥ ૧૬૭ ॥ કોઈક અચ્યુત દેવલોકમાં રહેનારા દેવની સહાયવહે ત્યાં ગયેલો સનત્કુમારાદિદેવ જો ત્યાંજ મરણ પામે તો મનત્કુમારાદિની જન્મૈઃ અવગાહના તે-ટલી હોઈ શકે. ॥ ૧૬૮ ॥ પણ પદ્મનિપ આઠમા સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોની જયંતૈઃ-મધ્ય-ને વન્કુ-૦ તૈજસ અવગાહના વિચારવી. ॥ ૧૬૯ ॥ આનતથી અચ્યુ-તકલ્પસુધી ૪ દેવલોકના દેવોની જયંતૈઃ અવગાહના અંગુલના અસંરૂપાતમા ભાગ પ્રમાણની છે ॥ ૧૭૦ ॥ પ્રશ્નઃ—આનતાદિ દેવો માત્ર મનુષ્યોમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, અને મનુષ્યો તો મનુષ્યક્ષેત્રમાંજ હોય છે તો એ દેવોની જયંતૈઃ અવ-૦ અંગુલના-અસં-૦ ભાગ પ્રમાણની કેમ હોય ? ॥ ૧૭૧ ॥ જવાબ—એ દેવોની પૂર્વભવની અતિપ્રેમવાળી સ્ત્રીને પ્રથમ કોઈ મનુષ્યે ભોગવી હોય અને તે વાત અવચિહ્નાનથી જાણીને પ્રેમના પાશવહે વંધાયતો તે દેવ મૃત્યુ નજીક અહં હોવાથી બુદ્ધિનો ફેરફાર થતાં, વિષયદૃષ્ટાના મલિનપણાથી, અને કર્મની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી અહિં આવીને તે સ્ત્રીને ગાદપ્રેમથી આલિંગન કરીને તેના અવાચ્યમદેશમાં પોતાના અવાચ્ય અવયવને પ્રક્ષેપીને પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી મરણ પામે, અને મરણ પામીને તે દેવ જો તેનીનાજ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય તો આનતાદિ દેવોની જયંતૈઃ અવગાહના અંગુલના અસં-૦ ભાગ પ્રમાણની પાત્ર થાય છે ॥ ૧૭૫ ॥ મન માત્રથીજ

૨ દેવના વૈશ્વિક વૈદ્યથી ગર્ભોત્પત્તિ થતી નથી માટે “ પ્રથમ કોઈ મનુ-ષ્યે ભોગવી હોય ” પ્રમ કહ્યું છે.

૩ “ ત્યારબાદ ” પટલે ૨૪ ઘડીની અંદર કારણકે ૨૪ ઘડી થયા બાદ જીના ગર્ભાશયમાં ગયેલું સૌંદર્ય જીવોત્પત્તિને અયોગ્ય થઈ જાય છે.

(દેવાંગનાઓ સાથે) વિષય સેવા કરનારા, અને પોતાની કાયાવહે મનોહર દેવાંગનાઓને પણ સ્પર્શ નહિ કરનારા અને સ્ત્રી ધયેલી વિષયેચ્છાવાળા પૃથ્વી આનતાદિ દેવોની પણ મનુષ્ય સ્ત્રીઓને આશ્રયિ જો આવે પ્રકારની ચિટંબળા છે જો અહીં ! મહાસ્વેદની વાદ્ય છે કેદુસ્થે કરીને નિવારણ કરી શકાય તેવા કામદેવને જીતવા માટે જગતમાં કોણ સમર્થ છે ? ॥ ૧૭૭ ॥ વ્હી પ આનતાદિદેવોની અધોલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ તૈ ૦ અવગાહના અધોગ્રામ સુધી, અને તિર્યગ્લોકમાં મનુષ્યક્ષેત્ર સુધીજ છે, કારણ કે ત્યાંથી આગળ મનુષ્યઉત્પત્તિનો અસંભવ છે. તથા ઉર્ધ્વલોકમાં વિશ્વની સહાયથી અચ્યુતદેવલોકસુધી ગયેલા આનતાદિ દેવોની તૈ ૦ અવગાહના ત્યાં મરણ પામવાથી અચ્યુતકલ્પ સુધીનીજ ગણાય છે. ॥ ૧૭૯ ॥ અને અચ્યુત દેવોની ઉર્ધ્વતૈ ૦ અવગાહના પોતાના વિમાનના શિશ્વર સુધી હોય છે. કારણકે પોતાની ઇચ્છા પૃથ્વી ગયેલા પૃથ્વી કેટલાક દેવોનું ત્યાંજ મરણ સંભવે છે. નવ પ્રવેશક અને અનુત્તર દેવોની જય ૦ તૈ ૦ અવગાહના પોતાના સ્થાનથી માંદીને (વિનાદયપર્વતપર) વિશ્વાધરની શ્રેણી સુધી લઈ હોય છે, ॥ ૧૮૧ ॥ કારણકે વિશ્વાધરનીશ્રેણીથી આગળ (ઉર્ધ્વ દિશા) મનુષ્યોની વસ્તી નથી, અને પ્રવેશકાદિ-દેવો પણ અહિં મનુષ્યલોકમાં આવતા નથી, માટે જયન્યથી પણ તૈ ૦ અવ ૦ તૈટલીજ હોય. તથા પ દેવોની અધોલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ ૦ તૈ ૦ અવગાહના અધોગ્રામ સુધી અને ઉર્ધ્વતૈ ૦ અવ ૦ પોતાના આશ્રયસ્થાન સુધી (વિમાનમાં) ડાંચાં ઉત્પન્ન થયેલ છે ત્યાંજ હોય છે. અને તીર્છી તૈ ૦ અવગાહના પુનઃ મનુષ્યક્ષેત્રસુધીનીજ કહેલી છે. ૧૮૩ વ્હી જોકે વિશ્વાધરો પોતાની સ્ત્રી સહિત નંદીશ્વરસ્ત્રીપ સુધી જાય છે, અને કામના શાળવહે જીતાયલા (પટલે કામાતુર થયા છતાં) ત્યાંજ સ્ત્રીસંગમ પણ કરે છે, ॥ ૧૮૪ ॥ પરન્તુ મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર કોઈપણ મનુષ્ય ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતો નથી માટે પ દેવોની તીર્છી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના મનુષ્યક્ષેત્ર સુધીજ કહી છે. ૧૮૫

૧ પ્રવેશકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવો પોતાના વિમાનમાંજ અને પોતાની શર્યામાં રહ્યા છતાંજ મરણ પામતા હોવાથી પ્રવેશકદેવોની ઉર્ધ્વ અવગાહના સ્વસ્થાન સુધી કહી, અને અનુત્તર દેવો તો પોતાની શર્યામાં જૂતા છતાં કિં-ચિત્ માત્ર દાલતા ચાલતા પણ નથી માટે તેઓની પણ ઉર્ધ્વ તૈ ૦ અવગાહના સ્વાશ્રય સ્થાન સુધીજ છે,

૨ અર્થાત્ ૨ ॥ સ્ત્રીપની બહાર વિશ્વાધરો સ્ત્રીસંગમ કરે પણ ગર્ભ રહે નહિ પ અગાદિસ્થિતિ છે.

ए प्रमाणे श्रीपञ्चवर्णास्तुश्रना २१मा पदमां भाषाये छे, ए प्रमाणे प्रमाण अने अवगाहना सम्बन्धि ५ शरीरनो भेद कल्यो.

स्थितिरौदारिकस्यान्तर्मुहूर्त्तं स्याज्जघन्यतः । उरुकृष्टा त्रीणि पल्यानि, सा तु युगमिव्यपेक्षया ॥ १८६ ॥ दश वर्षसहस्राणि, जघन्या जन्मवैक्रिये । त्रयस्त्रिंशत्सागराणि, स्थितिरुत्कर्षतः पुनः ॥ १८७ ॥ वैक्रियस्य कृतस्यापि, जघन्याऽऽन्तर्मुहूर्त्तिकी । ज्येष्ठा तु जीवाभिगमे, गदिता गाथयाऽनया ॥ १८८ ॥ “ अंत-मुहूर्त्तं नरएसु होइ चत्वारि तिरिय मणुएसु । देवेषु अद्धमासो, उक्कोस विउव्वणाकालो ॥ १८९ ॥ अन्तर्मुहूर्त्तं नरकेषु भवति, चत्वारि तिर्यङ्मनुजेषु । देवेष्वर्धमासः उत्कृष्टो विकुर्वणाकालः ॥] (सा० ७४) पञ्चमाङ्गे तु वायूनां, संज्ञितिर्यग्नृणामपि । ज्येष्ठाऽप्येकान्तर्मुहूर्त्ता, प्रोक्ता वैकुर्विकस्थितिः ॥ १९० ॥ (सा० ७५) श्रीसूत्रकृताङ्गे तु—“वेयालिप्प नाम महद्विभ(हाभि)यावे, एगायण पवतमंतलिवखे । हम्मंति तत्था बहुकूरकम्मा, परं सहस्सा उ (स्साण) मुहुत्तयाणं ॥ १९१ ॥ [वैक्रियो नाम महाभिताप एका-यतः पर्वतोऽन्तरिक्षे । हन्यन्ते तत्र बहुकूरकर्माणः परं सहस्राणां मुहूर्त्तानाम्] (सा० ७६) नामेति संभावने, संभाव्यते एतन्नरकेषु यथाऽन्तरिक्षे ‘महाभितापे’ महादुःखे, एकशिलाघटितो दीर्घः, वेयालिप्पति वैक्रियः परमाधार्मिकनिष्पादितः पर्वतः, तत्र (तमो-रूपत्वान्नारकाणामतो) हस्तस्पर्शिकया समारुहन्तो नारका बहुकूरकर्माणो ‘हन्यन्ते’ पीडयन्ते, सहस्रसंख्यानां ‘परं’ मुहूर्त्तानां प्रकृष्टं [सहस्रशब्दस्योपलक्षणार्थत्वात्] प्रभूतं कालं हन्यन्ते, इत्यर्थः ” अत्र परमाधार्मिकदेवविकुर्वितस्य(त) (तजातदुःखस्य) पर्वतस्य अर्धमासाधिकाऽपि स्थितिरुक्तेति ज्ञेयं, तत्त्वं तु जिनो

જાનોતે ॥ અન્તર્મુહૂર્ત્ત દેધાઽપિ, સ્થિતિરાહારકસ્ય ચ । અનાદિકે
પ્રવાહેણ, સર્વતૈજસકાર્મણે ॥૧૯૫॥ સાવસાને તુ ભવ્યાનાં, સિદ્ધ-
સ્વે તવભાવતઃ।અભવ્યાનાં નિરન્તે ચ,પદ્મગૂનાં મુક્તિવર્ત્મનિ ૧૯૬॥

॥ ઇતિ સ્થિતિકૃતો વિશેષઃ ॥

અર્થ,-૭ સ્થિતિકૃતયેદઃ-ઔદારિકશરીરની જગ્યાસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની
હે, અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૩ પલ્લોપમની હે તે યુગલિકનિર્યેચ અને યુગલિ-
કમનુષ્યની અપેક્ષા જાણવી, ॥ ૧૮૬ ॥ જન્મવૈક્રિયની (ભવભારણીયવૈક્રિયની)
જગ્યાસ્થિ ૧૦૦૦૦ વર્ષપ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ હે, ॥૧૮૭॥ તથા
કૃત્રિમ વૈક્રિયની પણ જગ્યાસ્થિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત હે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તો શ્રી જી-
વાભિગમસૂત્રમાં આ (નીચે લેખેલી) ગાથાવડે કહી છે, ॥૧૮૮॥ “નારકજીવ-
ને વિષે અન્તર્મુહૂર્ત્ત-તિર્યેચ અને મનુષ્યમાં ૪ મુહૂર્ત્ત-અને દેવોમાં ઉત્તરવિકુર્વેણા-
નો કાલ ઉત્કૃષ્ટ અર્ધમાસ હે” ॥૧૮૯॥ શ્રીભગવત્તીજીમાં તો વાયુકાયને-સંહિ
નિર્યેચને-અને સંહિમનુષ્યને પણ ઉત્તરવૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કહી છે,
॥૧૯૦॥ શ્રીસૂત્રકૃતાંગ (ચીજાઅંગ) માં તો-(મૂળગાથાથે)-“મહાસંતાપકા-
રી, આકાશમાં રહેલો એક (સરસ્વો) દીર્ઘ વૈક્રિય પર્વત ઘણો ઊંચો હે, ત્યાં ઘણા
ક્ષૂરકર્મવાળા નારકજીવો હજારો મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ ઘણાકાલ સુધી રહાય છે, ૧૦,૧”
“ ગાથામાં “ નામ ” શબ્દ સંભાવના અર્થમાં છે. ઇટલ કે એમ સંભાવના થાય
છે કે નરકને વિષે જેમ આકાશમાં (દેશાનો હોય તેવો ઊંચો) મહાઅભિતાપે મહાદુઃખ
આપનારો એક-એક શિલાથી રચાયેલો અને દીર્ઘ, વેચાલિય ઇટલે વૈક્રિય
અર્થાત્ત પરમાધામીઓએ બનાવેલો પર્વત હે ત્યાં નરક સ્થાનોનું અંધકાર સ્વરૂપ
હવાથી હાથ ટેકાવી ટેકાવીને ઉપર ચઢતા ઘણા ક્ષૂરકર્મવાળા નારકજીવો હ-
જારો મુહૂર્ત્તોથી આગળ પર-ઉત્કૃષ્ટ અર્થાત્ત સદસ્ય શબ્દ ઉપલક્ષણ હોવાથી ઘણા
કાલસુધી રહાય છે-પીડાય છે. (ટીકૈકદેશાર્થઃ)” અહિં પરમાધર્મી દેવે વિકુર્વેણા
પર્વતની અર્ધમાસથી અધિક સ્થિતિ પણ કહી એમ જાણવું. એમાં તત્ત્વ યું છે તે શ્રી-

સર્વજ્ઞ જાણે.(૫ રીતે વૈક્રિયશરીરની સ્થિતિ કહી.) આહારક શરીરની જઘન્ય અને ઇત્કુષ્ટ રક્ત પ્રકારની સ્થિતિ અન્તર્મુહુર્ત માત્ર છે, અને સર્વજીવોના તૈજસકાર્મણશરીરની સ્થિતિ પ્રવાહે કરી અનાદિ છે, ॥ ૧૯૨ ॥ તથા બહ્યજીવો જ્યારે મોક્ષે જાય ત્યારે તે રક્તોનો ત્યાં અભાવ હોવાથી સાન્ન (અન્ત સહિત) છે, અને મોક્ષ માર્ગે જવામાં પાંગળા એવા અબહ્ય જીવોને તે રક્ત શરીર (અન્ત નહિ યનાર હોવાથી) અનન્ત છે. ॥૧૯૩॥ ૫ પ્રમાણે સ્થિતિ સંબંધિ તપાસત કહ્યો.

આહારકં સર્વતોઽલ્પં, યત્કદાચિન્નવેદિદમ્ । ભવેદ્યદિ તદાઽપ્યેતદેકં દે વા જઘન્યતઃ ॥ ૧૯૪ ॥ સહસ્માણિ નવોત્કર્ષાદસત્તાઽસ્ય જઘન્યતઃ । એકં સમયમુત્કુષ્ટા, ષણ્માસાવધિવિષ્ટપે ॥૧૯૫॥ ઉક્તં ચ —“આહારગાઈં લોગે, છમ્માસા જા ન હૉતિઽવિ કયાઈ ઉવ્કોસેણં નિયમા,એકં સમયં જહન્નેણં॥૧૯૬॥”—[આહારકાણિ લોકે ષણ્માસાન્યાવણ્ન ભવન્ત્યપિ કદાચિત્ । ઉત્કર્ષેણ નિયમાદેકં સમયં જઘન્યેન] (સાં ૭૭) આહારકાદસંખ્યેયગુણાનિ વૈક્રિયાણિ ચ । તત્સ્વામિનામસંખ્યત્વાદ્નારકાઙ્ગિસુપર્વણામ્ ॥ ૧૭ ॥ અપ્યૌદારિકદેહાઃ સ્યુસ્તદસંખ્યેયગુણાધિકાઃ । આનન્ત્યેઽપિ તદીશાનામસંખ્યા એવ તે યતઃ ॥૧૯૮॥ પ્રત્યઙ્ગં પ્રાણિનો યત્સ્યુઃ, સાધારણવનસ્પતૌ । અનન્તાસ્તાનિ ચાસંખ્યાન્યેવાઙ્ગાનિ ભવન્તિ હિ ॥૧૯૯ ॥ તેભ્યોઽનન્તગુણાસ્તુલ્યા, મિથસ્તૈજસકાર્મણાઃ । યત્પ્રત્યેકમિમે સ્યાતાં, દે દેહે સર્વદેહિનામ્ ॥૨૦૦॥ इत्यल्पबहुत्वकृतो विशेषः ॥ एकजीवापेक्षया

૧ જેમ નદીનું પાણી એકસ્થળે કાયમ નહિ રહેતાં જૂનું પાણી જાયછે અને નવું પાણી આવે છે છતાં પ્રવાહ રૂપે તે પાણી કાયમ રહે છે, તેમ પ્રતિસમય વિશીર્ણ સ્વભાવવાળું તૈજસકાર્મણ શરીર પણ પ્રવાહ રહે અનાદિ છે,

સ્યાઽઙ્ગ્યેષ્ઠમૌદારિકાન્તરમ્ । અન્તર્મુહૂર્ત્તાભ્યધિકાસ્ત્રયસ્ત્રિશત્પ-
યોધયઃ ॥૨૦૧॥ તથોક્તં જીવાભિગમયુક્તૌ--“ ઉત્કર્ષતસ્ત્રયસ્ત્રિ-
શત્સાગરોપમાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તાભ્યધિકાનિ, તાનિ ચૈવ--કશ્ચિદ્વા-
રિન્ત્રી વૈક્રિયશરીરં કૃત્વાઽન્તર્મુહૂર્ત્તં જીવિત્વા સ્થિતિક્ષયાદવિગ્રહે-
ણાનુત્તરસુરેષુ જાયતેતિ” ॥સાં ૭૮) વૈક્રિયસ્યાન્તરં કાયસ્થિતિ-
કાલો વનસ્પતેઃ । અર્ધશ્ચ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત આહારકાન્તરમ્ ॥૨૦૨॥
સ્રધુ ચાવ્યસ્ય સમયોઽન્તર્મુહૂર્ત્તં તદન્યયોઃ । ન સંભવત્યન્તરં ચ,
દેહયોરુક્તશેષયોઃ ॥ ૨૦૩ ॥ इत्यन्तरकृतो विशेषः ॥ इति
देहस्वरूपम् ९ ॥ (હવે આઠમો અલ્પબહુત્વકૃતભેદ ચતાવે છે.)

અર્થ-૮ અલ્પબહુત્વ(સંખ્યા)કૃતભેદઃ-- આહારકશરીર સર્વથી અલ્પ
(-ઓછી સંખ્યામાં) હોય છે. કારણકે તે કોઈક વસ્તુને જ હોય છે, અને
જો હોય તોપણ જગન્યથી એક અથવા વેગ હોય, ॥ ૧૯૪ ॥ અને ઉત્કૃષ્ટી
૧૦૦૦ હોય. વળી જગતમાં એ શરીરનો અસન્ના (અભાવ) જગન્યથી ૧ સમય
અને ઉત્કૃષ્ટી ૬ માસસુધી હોય ॥ ૧૯૫ ॥ કહ્યું છે કે--“ કોઈકવસ્તુ લોકમાં
(જગતમાં) આહારકશરીર ઉત્કૃષ્ટી ૬ માસસુધી નિશ્ચયથી હોતું નથી અને જગન્ય-
થી એકજ સમય ન હોય ” (અર્થાત્ જગતમાં અમુક વસ્તુને કોઈએ આહારક
શરીર રચ્યું હોય) ને તે અન્તર્મુહૂર્ત્તમાં વિલય પામ્યું હોય ત્યારબાદ એક સમયને
અન્તરે અથવા તો ૬ માસ પછી કોઈને કોઈ મુનિ આહારક શરીર રચે પરન્તુ
વધુ વિલંબ ન થાય.) ॥ ૧૯૬ ॥ તથા આહારક શરીરથી વૈક્રિય શરીર અસં-
ખ્ય મુળાં છે, કારણકે તે વૈં શરીરના સ્વામીઓ (એટલે વૈંશરીરવાળા) દેવ
અને નારકજીવો અસંખ્ય છે. ॥ ૧૯૭ ॥ વળી ઔદારિક શરીર તે વૈંથી પણ
અસંખ્ય ગુણ અધિક છે, જોકે તેના સ્વામીઓ (ઔંશશરીરવાળા) અનંત છે
તોપણ શરીર તો અસંખ્યાતજ છે, ॥ ૧૯૮ ॥ જેથી સાધારણ વનસ્પતિમાં દરેક

૧ અથ્થ કિલ સંવાદપાઠસ્ય વૈક્રિયશરીરિણ ડત્કૃષ્ટકાયસ્થિત્યુપવત્તિપ્રતિપાદ-
નમસ્તાયે પ્રતિપાદિતત્વાદવિગ્રહેણેતિપદસ્ય સાર્થક્યમ્ ॥

શરીરમાં અનન્ત ૨ જીવો છે, માટે તે ઔંશરીરો અસંખ્યાતજ થાય છે ॥૧૯૯॥
તે ઔંશંથી તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અનંતમુખાં છે, પરન્તુ પરસ્પર તુલ્ય છે
(પટલે જેટલાં તૈં શરીર છે તેટલાજ કાં શરીર પણ છે,) કારણકે સર્વ સંસારિ
પ્રાણીઓને એ બે શરીર હોય જ છે, ॥ ૨૦૦ ॥ એ પ્રમાણે અલ્પવહુત્વ
સંબંધિ તત્કાચત દર્શાવ્યો.

૧ અન્તરકૂલભેદઃ— એક જીવની અપેક્ષાએ ઔદાંશરીરનું ઉત્કૃષ્ટ
અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૩૩ સાગરોપમ છે. શ્રી જીવાભિગમવૃત્તિમાં
કહ્યું છે કે—“ ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વાધિક ૩૩ સાગરોપમ તે આ પ્રમાણે જાણવું
કે કોઈક ચારિત્રી જીવ (મુનિ) વૈંશરીર કરીને અન્તર્મું સુધી જીવીને આયુ-
ષ્યનો ક્ષય થવાથી ક્રૌંજુગતિષ (સીધીગતિષ)અનુત્તર દેવમાં ઉત્પન્ન થાય(તે આશ્રયી
જાણવું) ” ॥ વૈક્રિયશરીરનું અન્તર (એક જીવની અપેક્ષાએ) વનસ્પ-
તિના કાયસ્થિતિકાલ જેટલું છે, અને આહારક દેહનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્ધપુદ્ગલ

૧ એક જીવે અમુક શરીર છોડ્યા બાદ તેજ શરીર કેટલે કાલે પ્રાપ્ત થાય ? તે અન્તર કહેવાય.

૨ જીવાભિગમવૃત્તિમાં વૈક્રિયશરીરનો ઉત્કૃષ્ટકાયસ્થિતિની યુક્તિ જ્ઞાતા-
વધા માટેના આ પાઠમાં અવિગ્રહેણ એ પદ આપેલું છે, તેથી આ પાઠમાં અ-
વિગ્રહગતિ જ્ઞામાટે કહી ? વિગેરે. કોઈ પ્રકારની શંકાનો અવકાશ નથી
અમે તેથીજ વક્ષ ગતિષ જતાં જોકે વક્ષથી અધિક સમય લાગે છે, અને તેટલા
સમય ઔદાં ના ઉં અન્તરમાં વધે તો વિશેષ ઉં અન્તર પ્રાપ્ત થાય
પરન્તુ તેટલા સમય વધ્યા છતાં અન્તર્મું ના અનેક ભેદ હોવાથી અ-
ન્તર્મુહૂર્તમાં વાધ આવતો નથી,

૩ અમુક જીવ વનસ્પતિમાં જન્મે ત્યાં મરણ પામીને પુનઃ વનસ્પતિમાં
વારંવાર ઉપજે તો એક આયલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા સમય થાય
તેટલા પુદ્ગલપરાવર્તો સુધી વારંવાર વનસ્પતિમાં જન્મ મરણ કર્યા કરે માટે
તેટલો કાલ વનસ્પતિમાં રહેલા જીવને એ વૈં નુ ઉં અન્તર પ્રાપ્ત થાય,

૪ ઔદાં શરીર સીદપૂર્વેધર ચારિત્રીમુનિને જ હોય અને ચારિત્રનું ઉં
અન્તર અર્ધ પું પરાં છે માટે ઔદાં નું અન્તર પણ તેટલું જ હોય.

પરાવર્ત (—અનંતકાલ) પ્રમાણ છે ॥ ૨૦૨ ॥ તૈંદા ઔદાશીરનું જઘન્ય અન્તર ૧ સમય, અને ઔદારિકથી વીજાં વૈં અને આદાશીરનું જઘન્યઅન્તર અન્તર્મુહર્ત છે, અને તૈજસકાર્મણ તો સર્વ જીવને સદાકાલ હોવાથી એ વન્નેનું અન્તર સંભવતું નથી. ॥ ૨૦૩ ॥ इति शरीरद्वारस्वरूपं नवमम् ॥

૧ “ઔદારિકશરીરિણોઽન્તરં જઘન્યત પક્કઃ સમયઃ સ ચ હિન્નામયિક્ષ્ણા-
મધાન્તરાલગતી ભાવનોયઃ તત્ર પ્રથમે સમયે કાર્મણશરીરોપેતત્ત્વાત્ ” રૂતિ ઓ
જીવાભિગમકૃતી અર્થાત્ કોઈ ઔદારિકશરીરવાલો મનુષ્યાદિ મરણ પામે તેને
થે સમયની વિગ્રહગતિમાં પ્રથમ સમયે કાર્મણશરીરશુક્લ પણુ હોવાથી તે એક
પ્રથમનો સમય જઘન્યથી અન્તર ચિવારવું. અથવા ઉપર કહેલ ઉત્કૃષ્ટ અન્તરની
યુક્તિની જેમ કોઈ વૈક્રિયલક્ષિવાલો મનુષ્ય વૈક્રિયશરીરનો પ્રારંભ કરી વી-
જેશ સમયે મરણ પામી અવિગ્રહગતિપ મનુષ્યાદિ પળે તત્પન્ન થાય તોપણ પક્ક
સમયનું જઘન્ય અન્તરઘટી શકે છે ધિમેરે વહુશ્રુતગીતાર્થ પાસેથી સમજવું.

૨ ચઢી વૈં. અથવા આદાશીર પ્રથમ રચ્યું હોય તે વિલય પામ્યા શાદ
કમીમાં કમી અન્તર્મુહર્ત કાલ ધીન્યા શાદ જ ધીજું વૈં થા આદાશીર રચી શકાય
માટે જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત કહ્યું છે, ચઢી વૈં શરીર માટેતો તે વિલય
પામ્યા શાદ અન્તર્મુહર્ત મરણ પામી દેવાદિગળે ઉપજે નો પળ અન્તર્મુહર્ત
અન્તર હોય. જો કે અહીં વૈક્રિયશરીરના સમ્બન્ધમાં પૂર્વે વતાવેલ ઔદારિકા-
ના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરની યુક્તિની જેમ વૈક્રિય શરીર વનાથી થે સમયની વિગ્રહ-
ગતિપ ઉત્પન્ન થાય અગર વૈં છોડી ઔદાશીમાં ૧ સમય રહી અવિગ્રહે ઉત્પન્ન
થાય તો એક સમયનું પળ જઘન્ય અન્તર સંભવી શકે છે પળ તે ઉત્તર વૈં
અને મૂલ વૈં વમ વેની અપેક્ષાયે થયું, પળ જીવાભિગમકૃતિમાં અન્તર્મુહર્ત વતા-
વ્યું છે તેથી તેથી રોતે ઉપજનાર ક્વચિત્તજ હોય અથવા તે વમ્મે મૂલ વૈં
તો અપેક્ષાયે હોય તેમ સંભવે છે, કારણ નારકીનું તથા દેવનાનું જઘન્ય અન્તર
અન્તર્મુહર્ત વતાવ્યું છે તે મૂલ વૈં ની અપેક્ષા અને ઉત્તર વૈં અપેક્ષા ઉપર
વતાથી રીત પ્રમાણે, અગર ધીજી રોતે પળ યથા સંભવ ઘટાડવું અહીં નશ્વકેવલિ
મગધાન જાણે,

॥ મરણસમુદ્ઘાતમાં જીવોનો તૈજસાવિગાહનાનું યન્ત્ર ॥

એકેન્દ્રિયની—	જઘ૦થી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉ૦થી લોકાન્તથી લોકાન્ત
વિકલેન્દ્રિયની— અને પંચેન્દ્રિયની	જઘ૦થી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉ૦થી ત્રીચ્છાલોક- થી લોકાન્ત (સાધિક ૭ રજ્જુ)
નારકની—	જઘ૦થી સાધિક ૧૦૦૦ યોજન (પાતાલકલ્પના દલપમાણ ઉત્કૃ૦થી અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્ત, તિર્યક્ સ્વયંભૂરમણ) સમુદ્રાન્તપર્યન્ત, અને ऊર્ધ્વ—પંકજન સુધી.
મનુષ્યની—	જઘ૦થી અંગુલાસંખ્યેયભાગ. ઉત્કૃ૦થી નરક્ષેત્રથી લોકાન્તપર્યન્ત
સુવ્રત૦વ્યન્ત૦જ્યો૦ સૌધર્મ ઇશાન દેવોની	જઘ૦થી અંગુલાસંખ્યેય ભાગ. ઉત્કૃ૦થી અધઃ ત્રીજી નરક સુધી, તિર્યક્ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રાન્ત સુધી, અને ऊર્ધ્વ સિદ્ધશિલા સુધી.
સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવોની	જઘ૦થી—અંગુલાસંખ્યેય ભાગ. ઉત્કૃ૦થી અધઃ પાતાલકલ્પના મધ્યમ તૃતીયાંશ સુધી, તિર્યક્ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રાન્ત સુધી અને ऊર્ધ્વ અચ્યુતસ્વર્ગ પર્યન્ત.
આનતથી અચ્યુત સુધીના દેવોની	જઘ૦થી અંગુલાસંખ્યેયભાગ. ઉત્કૃ૦થી અધઃ અધોગ્રામ પર્ય- ન્ત તિર્યક્ નરક્ષેત્ર સુધી, અને ऊર્ધ્વ અચ્યુતસ્વર્ગ પર્યન્ત.
પ્રૈલેયક અને અનુસરની	જઘ૦થી સ્વસ્થાનથી વિદ્યાધરની શ્રેણિ સુધી, અધઃ અધો ગ્રામ પર્યન્ત, ऊર્ધ્વ સ્વસ્થાન પર્યન્ત, અને તિર્યક્ નરક્ષેત્રપર્યન્ત

૧ ત્રીજી નરકમાં ગયેલા કેટલાક દેવતાઓનું ત્યાં જ મરણ થવાથી ત્યાં સુધી
ની સમગ્રગાહના સંભવે છે

॥ पांच शरीरमां कारणकृतविशेषादि ? ? कारणञ्चकम् ॥

(२. द्वारो)

शरीरमां नाम	कारण कृत विशेषण (पुद्गल परिणाम	प्रदेश संख्या (एक स्कंधमां)	स्थितिः ३	गति विषय ४	पर्याजन ५
औदारिक	स्थूल पुद्गलान् भी वनेलुं	अमन्यवी अनंत गुण. सितरथी अनंतसे भागे	सर्व निर्यचने अने सर्व मनुष्यने	उर्ध्व - पंडुकवत सुधी तिर्यक—१.३ भागवकद्वीपमां रुचक पर्वत सुधी	धर्माधर्मोत्पत्ति मोक्ष माप्ति इत्यादि
वैकिच	और्ध्वी सूक्ष्म-पुद्गलान् वनेलुं	औंधी असंख्य गुण	सर्व देवते, सर्व नगरकने, केद-लायक भा. ए-र्वा. वायु, गर्भ-अभियय, ग. नरने.	असंख्यद्वीप समुद्र	एकादेकत्वादि नभोगन्यादि संवत्साहाय्यादि
आहारक	वै. थी सू. पुद्गलान् वनेलुं	वै थी अनं-रूपगुण	कोरक पुर्वक-विश्वेनने	महाविदेह सुधी	सुधर्माय मांशय केद. जिनेन्द्रक-दिक्पुंन इत्यादि
नेजल	आद्यां थी सू. पुद्गलान् वनेलुं	आद्यां थी अनंत गुण	सर्व संसारी जीवोने	लोकना एक छेदग्यो बीजा छेदा सुधी (परमवर्मा जनां)	आय-वरादान भोजननो पचाय इत्यादि
कार्मण	तैज. थी सू. पुद्गलान् वनेलुं	त. थी अनं-रगुण	"	"	अन्यमवर्मा गति, विगेरे

॥ लोकप्रकाशे सुधीयः सर्गा ॥ (सा. ७९)

(१८३)

०. ५५)

(३ द्वारे)

शरीरनां नाम	अवगाहना ६	केंद्रका आकाश प्रदेशाभां ७	स्थिति ८	अवगच्छुष्य (देह संस्था) ९	अननर (अनेक जीव आश्रयि) १०	३० अननर (एकजीवाश्रयि) ११
औदारिक	साधिक ६००० योजन	आवांशी सं- स्तरगुण प्रदेशोभां	जघ०—अननमुह्रै उन्मुह्र-३ पदयोगस	वि०धी असं- स्थगुण	अननर न होय	अननमु० अ- धिक ३३ सागर
वैक्रिय	साधिक ६००००० योजन	औवांशी संस्थगुण प्रदेशोभां	जघ०—१२००० वर्ष } मूलवैक्रिय उ० ३३ सागर अव०—अननमु उ०—०॥ मास	असंस्थ	अननर न होय	आषाढिकाणा असंस्थानमा भान जेटका पुद्गलपरावर्त
आहारक	१ हाथ	असंस्थ आकाश प्रदेशोभां	जघ०—अननमु० उ० अननमु०	९००० (कदाचित्)	जघ०—१ समय उ०—६ मास	०॥ पुद्गल परावर्त
तैजस	संपूर्ण श्लोक- काश	वै०धी असंस्थ गुण आकाश प्रदेशाभां	पदवर्ते—अनादि साधन अपदवर्ते—अनादि अनन	अनन	अननर न होय	अननर नयो
कामर्ष	"	तै० मुख्य	"	"	"	"

(६ द्वारे)

સદસલ્લક્ષણોપેતપ્રતીકસન્નિવેશજમ્ । શુભાશુભાકારરૂપં, ષોઢા
સંસ્થાનમઙ્ગિનામ્ ॥૨૦૪॥ સમચતુરસ્રં ન્યગ્રોધસાદિવામનકકુબ્જ-
હુણ્ઢાનિ । સંસ્થાનાન્યઙ્ગે સ્યુઃ, પ્રાકર્મવિપાકતોઽસુમતામ્ ॥૨૦૫॥
તત્ર ચાચં ચતુરસ્રં, સંસ્થાનં સર્વતઃ શુભમ્ । ન્યગ્રોધમૂર્ધ્વં નાભેઃ
સત્, સાદિ નાભેરધઃ શુભમ્ ॥૨૦૬॥ ઇદં સાચીતિ કેઽપ્યાહુઃ, સા-
ચીતિ શાલ્મલીતરુઃ । મૂલે સ્યાદ્ વૃત્તપુષ્પોઽસૌ, ન ચ શાખાસુ
તાદૃશઃ ॥૨૦૭॥ તથોક્તં પચ્ચસંગ્રહવૃત્તૌ--“ અપરે તુ સાચીતિ પઠ-
ન્તિ, તત્ર સાચીતિ પ્રવચનવેદિનઃ શાલ્મલીતરુમાચક્ષતે,
તતઃ સાચીવ યત્સંસ્થાનં તત્સાચીતિ,” એવં ચ ન્યગ્રોધસાચિનો-
રન્વિતાર્થતા ભવતીતિ જ્ઞેયં (સા૦ ૭૯) ॥ મૌલિગ્રીવાપાણિપાદે,
કમનીયં ચ વામનમ્ । લક્ષિતં લક્ષણૈર્દુષ્ટૈઃ, શેષેષ્વવયવેષુ ચ
॥૨૦૮॥ રમ્યં શેષપ્રતીકેષુ, કુબ્જં સંસ્થાનમિપ્યતે । દુષ્ટં કિંતુ શિ-
રોગ્રીવાપાણિપાદે ભવેદિદમ્ ॥૨૦૯॥ હુણ્ઢં તુ સર્વતો દુષ્ટં, કેચિ-
દામનકુબ્જયોઃ । વિપર્યાસમામનન્તિ, લક્ષણે કૃતલક્ષણાઃ ॥૨૧૦॥
ઇતિ સંસ્થાનસ્વરૂપં ૧૦ ॥ અઙ્ગમાનં તુ તુઙ્ગસ્વમાનમઙ્ગસ્ય દેહિ-
નામ્ । સ્થૂલતાપૃથુતાચં તુ, જ્ઞેયમૌચિત્યતઃ સ્વયમ્ ॥૨૧૧॥ ઇત્ય-
ઙ્ગમાનસ્વરૂપમ્ ૧૧ ॥ (દશમું સંસ્થાનદ્વાર સ્વરૂપ કહે છે.)

અર્થ—શુભ અને અશુભ લક્ષણવાળા અવયવોની રચનાથી થયેલું શુભ અને અશુભ
આકારવાળું એવું જીવોનું સંસ્થાન (અવયવોની ગોઢવણ) ૬ પ્રકારનું છે.
॥૨૦૪॥ તે આ પ્રમાણે—૧ સમચતુરસ્ર—૨ ન્યગ્રોધપરિમંદલ—૩ સાદિ (વા
સાચી)—૪ વામન—૫ કુબ્જ—ને ૬ દૃઢકુંડલક ૫ ૬ પ્રકારની અવયવની રચના પૂર્વ ક-
ર્મના ઉદયથી જીવોને શરીરમાં હોય છે. ॥૨૦૫॥ તેમાં ૧ જેલું સમચતુરસ્ર સંસ્થા-
ન જે અંગ સર્વ બાજુથી શુભ (ઉત્તમલક્ષણવાળું) હોય તે જેલું સમચતુરસ્ર સંસ્થાન,
૨ જે નાભિથી ઉપરનું અંગ શુભ હોય તે ન્યગ્રોધ સંસ્થાન, ૩ જે નાભિથી નીચેનું
અંગ શુભ હોય તે સાદિ સંસ્થાન, ॥૨૦૬॥ કેટલાક આ સાદિ સંસ્થાનને સાચી

સંસ્થાન પણ કહે છે ત્યાં સાચી દૃષ્ટિ શાલ્મલીવૃક્ષ કે જે મૂળમાં ગોળાકાર અને ઘુણ્ટ હોય છે, પણ શાખાનો ભાગ તેવા પ્રકારનો હોતો નથી ॥ ૨૦૭ ॥
 પદ્મસંમહાવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“વીજા આચાર્યો સાચી એ પ્રમાણે પણ કહે છે, ત્યાં સિદ્ધાંતના જાણકારો “સાચી” દૃષ્ટિ શાલ્મલીવૃક્ષ કહે છે, માટે સાચી (શાલ્મલી)સરસુ જે સંસ્થાન તે સાચી કહેવાય અને એ પ્રમાણે ન્યયોધ અને સાચી નામોનુ અન્વયેષણ (પોતાના નામ સરસા અર્થનાલાપણું) છે એમ જાણવું ”
 મસ્તક-ગ્રીવા(ઢોક)-હાથ-અને પગ એ અવયવો શુભ લક્ષણ યુક્ત હોય તે ૪ થું
 વામન સંસ્થાન કહેવાય, વળી એ સંસ્થાન વાકીના અવયવોમાં દુષ્ટલક્ષણયુક્ત હો-
 ય છે. ॥ ૨૦૮ ॥ તથા મસ્તક-ગ્રીવા-હાથ અને પગ એ ચાર અવયવો દુષ્ટલ-
 ક્ષણવાળા હોય અને વાકીના અવયવો મનોહર હોય તે ૫મું કુબ્જસંસ્થાન કહેવાય
 છે. ॥ ૨૦૯ ॥ વળી જે અંગ સર્વ અવયવો વહે દુર્લક્ષણવાળું હોય તે ૬મું હુંક્રમ સં-
 સ્થાન કહેવાય. પુનઃ લક્ષણશાસ્ત્રમાં કુતલક્ષણ (દૃષ્ટિ અતિનિપુણ) એવા કેટ-
 લેક આચાર્યો વામન અને કુબ્જ એ બે સંસ્થાનને વિપેર્યાસપણે(અર્થથી) માને છે.
 ॥ ૨૧૦ ॥ इति संस्थानद्वारम् दशमम् १० ॥

॥ ૧૧ અંગમાનદ્વારમ્ ॥

અંગમાનદ્વાર દૃષ્ટિ માળીઓના ક્ષરીરની ઉંચાઈનું પ્રમાણ જાણવું તથા જાડા-
 ઇ અને પ્હોળાઈ ને યથાયોગ્ય પોતેજ જાણી લેવી, (અર્થાત્ ઉંચાઈ અને લમ્બાઈ
 નો આગલ જીવભેદમાં કહેવાશે પણ જાડાઈ અને પ્હોળાઈ નહિ કહેવાય.
 અથવા લમ્બાઈને અનુસારે યથોચિત્ત સ્વયં જાણી લેવી. એ તાત્પર્ય છે.) ॥ ૨૧૧ ॥
 इति अङ्गमानद्वारम् एकादशम् ११ ॥

સમિત્યેકીભાવયોગાદ્દેનાદિભિરાત્મનઃ । ઉત્પ્રાવલ્યેન કર્મ-
 શઘાતો યઃ સ તથોચ્યતે ॥ ૨૧૨ ॥ યતઃ ॥ સમુદ્ઘાતગતો જીવઃ,
 પ્રસહ્ય કર્મપુદ્ગલાન્ । કાલાન્તરે અનુભવાર્હાન્તપિ ક્ષપ્યતિ દ્રુતમ્
 ॥ ૨૧૩ ॥ તત્ત્વૈવ ॥ કાલાન્તરવેદ્યાનય-માકૃષ્યોદીરણેન કર્મશાન્ ।
 ઉદયાવલિકાયાં ચ, પ્રવેશ્ય પરિભુજ્ય શાતયતિ ॥ ૨૧૪ ॥ તે ચૈવ ॥
 વેદનોત્થઃ કથાયોત્થો, મારણાન્તિકવૈક્રિયો । આહારકસ્તૈજસશ્ચ,

છદ્રસ્થાનાં ષટ્પયમી ॥૨૧૫॥ સ્વાત્કેવલિસમુદ્ઘાતઃ, સપ્તમઃ
 સર્વવેદિનામ્ । અષ્ટસામયિકશ્ચાય-માન્તર્મુહૂર્ત્તિકાઃ પરે ॥૨૧૬॥
 તથાહિ ॥ કરાલિતો વેદનાભિરાતમા સ્વીયપ્રદેશકાન્ । વિક્ષિપ્યા-
 નન્તકર્માણુવેદિતાન્ દેહતો બહિઃ ॥૨૧૭॥ આપુર્યાસાયન્તરાણિ,
 મુખાદિશુષિરાણિ ચ । વિસ્તારાયામતઃ ક્ષેત્રં, વ્યાપ્ય દેહપ્રમા-
 ણકમ્ ॥૨૧૮॥ તિષ્ઠેદન્તર્મુહૂર્ત્તે ચ, તન્ન ચાન્તર્મુહૂર્ત્તકે । અસાતવે-
 દનીયાંશાન્; શાતયરયેષ ભૂરિશઃ ॥૨૧૯॥ ઇતિ વેદનાસમુદ્ઘાતઃ ॥
 સમાકુલઃ કષાયેન, જીવઃ સ્વીયપ્રદેશકૈઃ । મુખાદિરન્ધ્રાણ્યાપૂર્ય,
 તાન્ વિક્ષિપ્ય ચ પૂર્વવત્ ॥૨૨૦॥ વિસ્તારાયામતઃ ક્ષેત્રં, વ્યાપ્ય
 દેહપ્રમાણકમ્ । કષાયમોહનીયાલ્પકર્માશાન્ શાતયેદ્વહુન્ ॥૨૨૧॥
 શાતયશ્ચાપરાન્ ભૂરીન્, સમાદત્તે સ્વહેતુભિઃ । જ્ઞેયં સર્વં નેવં ચેદ-
 સ્માન્મુક્તિઃ પ્રસજ્યતે ॥ ૨૨૨ ॥ કષાયસ્ય સમુદ્ઘાતશ્ચતુર્દ્વાડ્યં
 પ્રકીર્તિતઃ । ક્રોધમાનમાયાલોભેર્હેતુભિઃ પરમાર્થતઃ ॥૨૨૩॥ ઇતિ
 કષાયસમુદ્ઘાતઃ ॥ (હવે સમુદ્ઘાતદ્વારવિચાર કહે છે.)

અર્થ—વેદનાદિ સાથે આત્માના સમ્-પટલે એકીભાવતા (એકરૂપ પણું વા મ-
 ન્મયપનારૂપ, સંબન્ધથી ઉત્ પટલે પ્રબલપણે કર્મપુદ્ગલોનો જે ઘાત(પટલે વિનાશ)તે
 સમુદ્ઘાત કહેવાય ॥૨૧૨॥ કારણકે સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો જીવ ઘણે કાલે
 ભોગવવા યોગ્ય કર્મપુદ્ગલોને પણ વળાત્કારે શીઘ્ર સ્વપાવે (ભોગવે) છે. ॥૨૧૩॥ તે
 આ પ્રમાણે—આ જીવ ઘણેકાલે ભોગવવા યોગ્ય કર્મપુદ્ગલોને ઉદીરણ કરણવડે
 આકર્ષી ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવી ભોગવીને નિર્જરાવે છે. ॥૨૧૪॥ તે(સમુદ્-
 ઘાત(ના મેદો)આ પ્રમાણે—૧ વેદનાથી ઉત્પન્ન થયેલ—૨ કષાયથી ઉત્પન્ન થયેલ—
 ૩ મારણાંતિકસમુ—૪ વૈક્રિયસમુ—૫ આહારક સમુ—અને ૬ તૈજસ સમુ ૦ એ
 ૬ એ સમુ ૦ છદ્રસ્થને હોય છે, ॥ ૨૧૫ ॥ અને સાતમો કેવલિસમુદ્ઘાત
 સર્વજ્ઞને હોય છે, તેમાં આ સાતમો સમુ ૦ આઠ સમયપ્રમાણ, અને બી-
 જા છ સમુ ૦ અન્તર્મુ ૦ પ્રમાણના છે, ॥ ૨૧૬ ॥ હવે તે સાતે સમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ

આ પ્રમાણે—અત્યન્ત વેદનાવડે કષાયકુલ થયેલો આત્મા અનન્ત કર્મપ્રમાણુઓવડે વીંટાયલા પોતાના જીવપ્રદેશો શરીરથી બહાર ફેંકીને સ્વભા વિગેરેનાં (બહારનાં) અન્તર અને મુખાદિકનાં (અંદરના ભાગનાં) પોલાણ (જીવપ્રદેશોવડે) પૂરીને વિસ્તાર અને ઝમ્વાઈ (અથવા ડંચાઈ) વડે શરીર જેટલા ક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ત થઈને, એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (એ સ્થિતિમાં) રહે તે અન્તર્મુહૂર્ત જેટલા કાલમાં આ આત્મા અજ્ઞાતાવેદનીયના ઘણા કર્મપુદ્ગલોને નિર્જરે છે॥૨૧૭-૨૧૮-૨૧૯॥ એ પ્રમાણે ? હો વેદના સમુદ્વચ્ચાત કહ્યો. (કષાયસમુદ્વચ્ચાત સ્વરૂપ)

કષાયવડે કષાયકુલ થયેલો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને પૂર્વવત્ બહાર ફેંકીને મુખ વિગેરેનાં પોલાણ ભાગ પૂરીને ॥૨૨૦॥ વિસ્તાર અને ઝમ્વાઈ વડે વેદ જેટલા ક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ત થઈને ઘણાં કષાયમોહનીયકર્મના પ્રદેશો સ્વપાવે ॥ ૨૨૧ ॥ અને તે સ્વપાવતો છતો પુનઃ પોતાના હેતુવડે (કષાયરૂપ હેતુવડે) ધીજા ઘણા કષાયમોહનીય કર્મપ્રદેશોને ગ્રહણકરે તે કષાયસમુદ્વચ્ચાત કહેવાય. આ પ્રમાણે કર્મપ્રદેશોનું ગ્રહણ સર્વ (પથોચિત) સમુદ્વચ્ચાતોમાં જાણવું. જો એ પ્રમાણે ધીજા કર્મપ્રદેશોને ગ્રહણ ન કરે તો એ સમુદ્વચ્ચાતથી મોક્ષનીજ પ્રાપ્તિ થાય માટે સર્વત્ર કર્મપ્રદેશોનું ગ્રહણવળું જાણવું. ॥ ૨૨૨ ॥ ઘણી વાસ્તવિક રીતે ક્રોધ-માન-માયા-અને લોભરૂપ હેતુઓવડે આ કષાયસમુદ્વચ્ચાત ચાર પ્રકારનો કહેલો છે. ॥ ૨૨૩ ॥ એ પ્રમાણે ધીજા કષાયસમુદ્વચ્ચાતનું સ્વરૂપ કહું ।

અન્તર્મુહૂર્તશેષાયુર્મરણાન્તકરાલિતઃ । મુખાદિરન્ધ્રાણ્યા-
પૂર્ય, શરીરી સ્વપ્રદેશકૈઃ ॥ ૨૨૪ ॥ સ્વાક્ષ્ત્રિષ્કમ્ભવાહલ્યં,
સ્વશરીરાતિરેકતઃ । જઘન્યતોઽદ્ગુલાસંખ્યેયાંશમુત્કર્ષતઃ પુનઃ
॥૨૨૫॥અસંખ્યયોજનાન્યેકદિશ્યુત્પત્તિસ્થલાવધિઃ।આયામતાઽભિ-
વ્યાપ્યાન્તર્મુહૂર્તાન્નિવ્રયતે તતઃ ॥૨૨૬॥ મરણાન્તસમુદ્વચ્ચાતં, ગતો
જીવશ્ચ શાતયેત્।આયુષઃ પુદ્ગલાન્ ભૂરીનાદત્તે ચં નવાન્ન તાન્ ૨૨૭
અગ્રાય વિશેષઃ।કશ્ચિજીવ એકેનેવ મારણાન્તિકસમુદ્વચ્ચાતેન નર-
કાવિષ્ટપથતે, તગ્રાહારં કરોતિ, શરીરં ચ વધ્નાતિ, કશ્ચિત્તુ સમુદ્વ-
ચ્ચાતાન્નિષ્ઠત્ય સ્વશરીરમાગસ્ય પુનઃ સમુદ્વચ્ચાતં કૃદ્વા તત્રોત્પથતે, અ-

યમર્થો ભગવતોષષ્ટશતકષ્ઠોદ્દેશકે નરકાદિષ્વનુત્તરાન્તેષુ સર્વસ્થા-
 નેષુ ભાવિતોઽસ્તીતિ જ્ઞેયં (સા ૮૦) ॥ ૨૨૮ ॥ ઇતિ મારણાન્તિકઃ સમુદ્ધ-
 ધાતઃ ॥ વૈકુર્વિકસમુદ્ધાતં, પ્રાપ્તો વૈક્રિયશક્તિમાન્ । કર્માવૃતા-
 નામાત્મીયપ્રદેશાનાં તનોર્વહિઃ ॥ ૨૨૯ ॥ નિસૃજ્ય દણ્ડં વિષ્કમ્ભવા-
 હલ્યાભ્યાં તનુપ્રમમ્ । આયામતસ્તુ સંખ્યાતયોજનપ્રમિતં તતઃ ૨૨૯
 વૈક્રિયાદ્ગ્રાભિધનામકર્માશાન્ પૂર્વમર્જિતાન્ । શાતયન્ વૈક્રિયાદ્ગ્રા-
 હાન્, સ્કન્ધાં છાત્વા કરોતિ તત્ ॥ ૨૩૦ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥ ઇતિ વૈ-
 ક્રિયસમુદ્ધાતઃ ॥ સમુદ્ધતસ્તેજસેન, તેજોલેશ્યાશ્ચશક્તિમાન્ ।
 કર્માવૃતાત્મપ્રદેશરાશે વૈક્રિયવદ્વહિઃ ॥ ૨૩૧ ॥ દેહવિસ્તારબાહલ્યં,
 સંખ્યેયયોજનાયતમ્ । નિસૃજ્ય દણ્ડં શ્રાગ્વદ્ધાન્, શાતયેત્તૈજ-
 સાણુકાન્ ॥ ૨૩૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥ અન્યાનાદાય તથોગ્યાન્, તેજોલે-
 શ્યાં વિમુચ્ચતિ । તૈજસોઽયં સમુદ્ધાતઃ, પ્રજ્ઞપ્તસ્તત્ત્વપારગૈઃ ॥ ૨૩૩
 ॥ ઇતિ તૈજસસમુદ્ધાતઃ ॥ ચતુર્દશાનાં પૂર્વાણાં, ધર્ત્તાઽઽહારકલ-
 વિધમાન્ । જિનર્હિર્દર્શનાદીનાં, મધ્યે કેનાપિ હેતુના ॥ ૨૩૪ ॥
 આહારકસમુદ્ધાતં, કુર્વન્નાત્મપ્રદેશકૈઃ । દણ્ડં સ્વાદ્ગૃધુસ્થૂલં,
 સંખ્યેયયોજનાયતમ્ ॥ ૨૩૫ ॥ નિસૃજ્ય પુદ્ગલાનાહારકનામ્નઃ
 પુરાતનાન્ । વિકીર્ણાદાય તથોગ્યાન્, દેહમાહારક સૃજેત્ ॥ ૨૩૬ ॥
 ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥ ઇત્યાહારકસમુદ્ધાતઃ ॥

અર્થ—અન્તર્મુહત્ત જેટલું આયુષ્ય જ્યારે વાકી રહે ત્યારે મરણાન્તરહે વ્યાકુલ થયે
 લો આત્મા પોતાના પ્રદેશોવડે મુશ્કાલિકના પોલાણ ભાગ પૂરી ॥ ૨૨૪ ॥ પોતા-
 ના શરીરના વિસ્તાર જેટલો સ્થૂલ (જાદાહવાલો) થાય. અને લંબાઈમાં જઘ ૦
 થી થંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ॥ ૨૨૫ ॥ અને ઉત્કૃષ્ઠી એકજ દિશામાં (—સ-
 મધેણિય) ઉત્પત્તિ સ્થાન સુધી અસંખ્યયોજન પ્રમાણ વ્યાપ્ત થઈને ત્યારબાદ
 અન્તર્મુહર્તે મરણ પામે તે મરણાન્તસમુદ્ધાત કહેવાય ॥ ૨૨૬ ॥ મરણાન્ત
 સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો જોવ આયુષ્યકર્મના પ્રણા પુદ્ગલોને શીઘ્ર સ્વપાથે,

(૧૨૦) ॥ સમુદ્ઘાતદ્વારે મારણાં વૈક્રિયં આહાં સમુંચિચારઃ ॥ (દ્વાર

પણ (આયુષ્યના) તથા પુત્રલોને ગ્રહણ ન કરે. ॥ ૨૨૭ ॥ અર્થિ વિશેષ એ છે કે—“ કોઈક જીવ રૂઝા જરૂરના સમુદ્ઘાત પડે તરલાદિકલાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં (ભવધારણીય પુત્રલોનો) આહાર કરે અને શરીર ધાંધે, અને કોઈક જીવ તો (પ્રથમ રચેલી) સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ પોતાના (પ્રથમનાં મૂલ) શરીરમાં આવીને ફરી ધીજીવાર સમુદ્ઘાત કરી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય ” એ ભાવાર્થ મગધ-તીર્થના ૬ ટા શતકના ૬ ટા ઉદ્દેશામાં નરકથી અનુત્તરસુધીનાં સર્વ સ્થાને કહેલો છે એમ જાણવું. એ પ્રમાણે મરણસંસું નું સ્વરૂપ કહ્યું. ॥

વૈક્રિય સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો વૈક્રિયલબ્ધિવાળો જીવ કર્મવડે વીંટાયલા પોતાના જીવપ્રદેશોને શરીરથી બહાર કાઢી પોઝાઈ અને જાહાઈમાં શરીરતુ-લ્ય અને લંબાઈમાં સંસ્ક્રાત યોજન જેટલો થઈને તે સમુદ્ઘાતથી પ્રથમ ઉપાર્જન કરેલા વૈક્રિય નામકર્મના પ્રદેશોને સ્વપાવતો છતો તથા વૈં શરીરયોગ્ય પુત્રલ-સ્કંધોને ગ્રહણ કરી તે વૈક્રિયશરીર રહે છે. ॥ ૨૮-૨૯-૩૦ ॥ એ રીતે વૈક્રિયસમુદ્ઘાત જાણવો. (તૈજસ સમુદ્ઘાતવિચાર કહે છે)

તૈજસસમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો તેજોલેશ્યા નામની લબ્ધિવાળો જીવ કર્મવડે વીંટાયલા આત્મપ્રદેશના સમૂહનો વૈક્રિય માફક દેહની પોઝાઈ અને જાહાઈ જેટલો અને સંસ્ક્રાત યોજન દીર્ઘ (આત્મપ્રદેશનો) દેહ બહાર કાઢી પૂર્વે ધાંધેલા તૈજસના-

૧ મરણ અને મરણસમુદ્ઘાત એ બિન્ન છે કારણકે કોઈ જીવ મરણસમુદ્ઘાત-પૂર્વક મરણ પામે છે, અને કોઈજીવ મરણસમુદ્ઘાત કર્યા વિના મરણ પામે છે, અને એક પ્રથમાં વધુમાં વધુ એ મરણસમુદ્ઘાત થાય છે, જ્યારે એ મરણસમુદ્ઘાત થાય છે, ત્યારે જીવ ધીજી સમુદ્ઘાતમાં મરણ પામે છે અને પોલી સમુદ્ઘાત મરણ પોલાં અન્તર્મુર્ત રહે થાય છે, અને જ્યારે એકત્ર મરણસમુદ્ઘાત કરે ત્યારે અન્તર્મું રહે સમુદ્ઘાત કરે અને ત્યારબાદ તૈજ સમુદ્ઘાતમાં વર્તે તો સમુ-નું અન્તર્મું પૂર્ણ થયે મરણ પામે.—અથવા જીવનું મરણ ૧-૨-૩-૪ સમય સુધીનું હોય છે, અને મરણસમું અન્તર્મું પ્રમાણ છે મરણ તે આયુઃપ્રાણનો ક્ષયોગ (ક્ષય) અને તે ક્ષય કરવા માટેનો પ્રયત્ન તે મરણસમુદ્ઘાત इत्यादि મેલોથી એકત્ર બિન્ન છે.

૨ વૈક્રિય-અને વૈં સમું એ બે પણ બિન્ન છે, કારણ કે વૈં સમુંનો કાલ અન્તર્મું પ્રમાણ અને વૈંનો કાલ દેવોને ૦ા માસ જેટલો છે, પરંતુ ઉત્તરવૈક્રિય કરતાં પોલાં વૈં સમું અવશ્ય કરવો પડે અર્થાત્ વૈં સમું થડે ઉત્તરવૈં દેહ-ની રચના હોઈ શકે છે, તથા વૈં સમું સંસ્ક્રાત યોજન હોય છે તે ઉત્તરવૈક્રિય સાધિકલાસ યોજન થાય તે અપેક્ષા જાણવું અન્યથા વૈં માં આત્મપ્રદેશની દીર્ઘ-એણિ અસંસ્ક્રાત યોજન પણ હોય છે

૩ તેજોલેશ્યા ૧૬ લેશ બાકવા સમર્થ છે તે તેટલું લેશ સંસ્ક્રાત યોજન પ્રમાણ થાય.

મકર્મના અણુઓને નિર્જરે અને ચીજા તૈજસયોગ્ય પરમાણુઓને ગ્રહણ કરી તેજો-
લેશ્યા મૂકે તેને તશ્વનો પાર પામેલા શ્રી સર્વહોષ તૈજસસમુદ્ધાત કહેલો છે. ॥
૨૩૧-૩૨-૩૩ ॥ ૫ પ્રમાણે તૈજસસમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ કહ્યું. ॥

ચૌદ પૂઠના જ્ઞાતને ધારણ કરનાર વધા આહારક લાંબાલા મુનિ
જિનેશ્વરની ક્રુદ્ધિ દેશ્વવાદિ હેતુમાંના કોરૂપણ હેતુવડે ॥ ૨૩૪ ॥ આહારકસ-
મુદ્ધાત કરતા છતાં પોતાના આત્મપ્રદેશોવડે પોતાના શરીરપ્રમાણ વિસ્તૃત અને
સ્થૂલ તથા સંખ્યાતયોજન પ્રમાણ લીધે ॥ ૨૩૫ ॥ દંડ ધનાવીને પૂર્વે ઉપાંજન ક-
રેલા આહારકનામ કર્મના પુદ્ગલોને નિર્જરી આહારકદેહ પ્રાયોગ્ય નવા પુદ્ગલો
ગ્રહણ કરી આહારકશરીર રહે તે આહારકસમુદ્ધાત કહેવાય. ॥ ૨૩૬ ॥
૫ પ્રમાણે આહારકસમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ કહ્યું.

यस्यायुषोऽतिरिक्तानि, कर्माणि सर्ववेदिनः । वेद्याख्यनामगो-
त्राणि, समुद्घातं करोति सः ॥ २३७ ॥ अन्तर्मुहूर्त्तिकं पूर्वमा-
वर्जीकरणं सृजेत् । अन्तर्मुहूर्त्तशेषायुः, समुद्घातं ततो ब्रजेत्
॥ २३८ ॥ आवर्जीकरणं शस्तयोगव्यापारणं मतम् । इदं त्वव-
श्यं कर्त्तव्यं, सर्वेषां मुक्तिगामिनाम् ॥ २३९ ॥ आत्मप्रदेशैर्लो-
कान्तस्पृशमूर्ध्वमધोऽपि च । कुर्यादाद्यक्षणे दण्डं, स्वदेहस्थूल-
विस्तृतम् ॥ २४० ॥ द्वितीये समये तस्य, कुर्यात्पूर्वापरायतम् ।
कपाटं पाटवोपेतः, समयेऽथ तृतीयके ॥ २४१ ॥ ततो विस्तार्य
प्रदेशानुदीचीदक्षिणायतम् । मन्थानं कुरुते तुर्ये, ततोऽन्तराणि
પૂરયેત્ ॥ ૨૪૨ ॥ સ્વપ્રદેશૈસ્તદા સર્વાન્, લોકાકાશપ્રદેશકાન્ ।
સ વ્યાપ્નોતિ સમા હ્યેતે, લોકાકાશૈકજીવયોઃ ॥ ૨૪૩ ॥ સંહ-
રેત્પશ્ચમે ચાસૌ, સમયેઽન્તરપૂરણમ્ । ષષ્ઠે સંહૃત્ય મન્થાનં, સં-
હરેત્સપ્તમેઽરરિમ્ ॥ ૨૪૪ ॥ સંહરેદષ્ટમે દણ્ડં, શરીરસ્થસ્તતો

૨ અરત અથવા પેરપતક્ષેત્રથી પુષ્કલાષ્વતીવિજય. ૫૦ હજાર જોજનથી અધિક
દૂર છે માટે આહારકશરીરને ત્યાં મોકલતાં સંખ્યાતયોજન લીધે દંડ થાય

ભવેત્ । અન્તર્મુહૂર્ત્તં જીવિત્વા, યોગરોધાચ્છિન્નં વ્રજેત્ ॥ ૨૪૫ ॥
 યદાહુઃ ॥ “યસ્ય પુનઃ કેવલિનઃ, કર્મ ભવત્યાયુષોઽતિરિક્તતરમ્ ।
 સ સમુદ્ઘાતં ભગવાનુપગच्छति तत्समीकर्तुम् ॥ ૨૪૬ ॥ દણ્ડે
 પ્રથમે સમયે, કપાટમથ ચોત્તરે તથા સમયે । મન્થાનમથ તૃતી-
 યે, વિશ્વવ્યાપી ચતુર્થે તુ ॥ ૨૪૭ ॥ સંહરતિ પચ્ચમે સ્વન્તરાણિ
 મન્થાનમથ પુનઃ ષષ્ઠે । સપ્તમકે તુ કપાટં, સંહરતિ તતોઽષ્ટ-
 મે દણ્ડમ્ ॥ ૨૪૮ ॥ ઔદારિકપ્રયોક્તા, પ્રથમાષ્ટમસમયયોર-
 સાવિષ્ટઃ । મિશ્રૌદારિકયોક્તા, સપ્તમષ્ઠદ્વિતીયેષુ ॥ ૨૪૯ ॥
 કાર્મણશરીરયોક્તા, ચતુર્થકે પચ્ચમે તૃતીયે ચ । સમયત્રયેઽપિ
 તસ્મિન્, ભવત્યનાહારકો નિયમાત્ ॥ ૨૫૦ ॥” (સાં૮૧)

અર્થ—જે કેવલી ભગવાનનાં વેદનીય-નામ-અને ગોત્રકર્મ આયુષ્યની
 સ્થિતિથી અધિક દીર્ઘ સ્થિતિવાળા હોય તે કેવલી(સ્થિતિ સરસી કરવાને) સમુ-
 દ્ઘાત કરે છે. ॥૨૩૭॥ પરંતુ તે સમુદ્ઘાત કરતા પહેલાં અન્તર્મુહૂર્ત્ત કાળપ્રમાણનું
 આવર્જીકરણ કરે છે અને ત્યારપછી અન્તર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુષ્યવાળા કેવલિ સમુ-
 દ્ઘાતને પામે છે. ॥ ૨૩૮ ॥ આવર્જીકરણ પટલે પ્રશસ્ત (શુભ) યોગનો વ્યાપાર
 (પ્રવૃત્તિ) એવો અર્થ પામેલો છે, વલી આ આવર્જીકરણ તો સર્વ મોક્ષગામીઓનો-
 ને અવશ્ય કરવું જોડે ॥-૩૯॥ (હવે કેવલિસમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ કહે છે—)
 પ્રથમસમયે ઊર્ધ્વ અને અધોદિશાએ લોકના છેદાને સ્પર્શે તેવો દીર્ઘ અને પોનાના
 શરીર પ્રમાણ પહોળો અને જાહો એવો આત્મપ્રદેશોનો દંડ (દંદનો આકાર) રહે

૧ આવર્જનમાવર્જઃ—આત્માને પ્રતિ મોક્ષસ્વામિમુક્ષીકરણં આત્મનો મોક્ષં પ્રત્યુ-
 પયોજનં इति तात्पर्यार्थः (અર્થ—આત્માને મોક્ષ નરમુક્ષ કરવો અર્થાત આત્માને
 મોક્ષ તરફ જોડવો તે આવર્જ અને તત્સંબંધિક્રિયા તે આવર્જનકરણ કહેવાય. પ
 તાત્પર્ય છે.) વલી પનાં આવર્જિકરણ-આવર્જનકરણ-આવર્જિતકરણ-આયોજિકા-
 કારણ—અને આવર્જકકરણ પે પર્યાયનામો છે. તેનો ક્યુપન્યર્થ શ્રી પ્રજાપતિના
 છત્રીશમા પદમાંથી જાણવો, અર્થ કરણનો અર્થ “ શુભમનવચનકાયયાંગનો વ્યા-
 પારવિશેષ ” જાણવો. “આયોજ્ય કરણાદુર્ધ્વ, યોગસન્ન્યાસવાન્ભવેન્” આ પ્રમાણે
 યોગવૃદ્ધિસમુચ્ચયાદિમાં કહેલ યોગસન્ન્યાસ પટલે શૈલેશીકરણ સર્વે કેવલિ-
 ઓને કરવાનું હોવાથી આવર્જીકરણ પણ સર્વે કેવલિભગવ-તો અવશ્ય કરે છે.

૨ આ દંડસમયથી પહેલાં જે વલ્યોપમાસંખ્યેયયાગ પ્રમાણ થયે કર્મનો સ્થિતિ

(કરે.) ॥૨૪૦॥ શ્રીજે સમયે તે દંડને લોકના પૂર્વ અને પશ્ચિમ છેડાને સ્પર્શે ત્યાં સુધી દંડના આત્મપ્રદેશોમાંથી કપાટ=કપાટનો આકાર બનાવે, તદનંતર - પદુતાયુક્ત (નિપુણ) એવા કેવલિભગવાન્ શ્રીજે સમયે ॥૨૪૧॥ કપાટમાંથી આત્મપ્રદેશોને ઉત્તરદક્ષિણ લોકના છેડાસુધી વિસ્તારીને મંથાન (રવૈયાનો આકાર.) રચે. તદનંતર ચોથે સમયે મંથાનના આંતરા (ચાર આંતરા) પૂરે ॥૨૪૨॥ તે વચ્ચે (ચોથે સમયે) તે કેવલી ભગવાન્ પોતાના સર્વ આત્મપ્રદેશોવડે 'લોકા-કાશના સર્વ પ્રદેશોને વ્યાપ્ત કરે છે (અર્થાત્ સર્વલોકમાં વ્યાપી રહે છે.) કારણકે લોકાકાશના અને એક જીવના ૫ પ્રદેશો પરસ્પર તુલ્ય સંખ્યાવાળા છે. ॥૨૪૩॥ પુનઃ પાંચમે સમયે કેવલી ભગવાન્ પૂરેલા આંતરા સંહરે, છઠ્ઠે સમયે મંથાન સંહરે. સાતમે સમયે કપાટ સંહરે, ॥૨૪૪॥ અને આઠમે સમયે દંડ સંહરે તે દંડ સંહરવાથી કેવલી શરીરસ્થ (પોતાના શરીરની અવગાહનામાં વ્યાપ્ત) થાય, અને ત્યારબાદ અન્તર્મુહત્તં જેટલો કાલ જીવીને ત્રણે યોગનો નિરોધ (રોકાણ) કરી-ને મોક્ષે જાય ॥ ૨૪૫ ॥ કહ્યું છે. કે (પ્રશમરતી)—“ વલી જે કેવલિને આયુષ્યથી અધિક કર્મ બાકી હોય તો તે સરખાં કરવાને માટે કેવલી ભગવાન્ સમુદ્ઘાત કરે છે. ॥ ૨૪૬ ॥ ત્યાં પ્રથમ સમયે દંડ, બીજે સમયે કપાટ, ત્રીજે સમ-યે મંથાન, અને ચોથે સમયે સર્વલોક વ્યાપી થાય છે. ॥ ૨૪૭ ॥ વલી પાંચમે સમયે આંતરાઓ, છઠ્ઠે સમયે મંથાન, સાતમે સમયે કપાટ અને ત્યારબાદ આઠમે-સમયે દંડ સંહરે છે. ॥૨૪૮॥ અહિં પેલા અને આઠમા સમયમાં કેવલી ઔદા-

છે તેના અસંખ્ય ભાગ કરવા તેમાંથી આ દંડ સમયે અસંખ્ય ભાગ ઘાત કરી એક ભાગ બાકી રાખે પુનઃ દંડસમયથી પૂર્વસમયે ૩ કર્મનો જે રસ હતો તેના અનંત ભાગ કરવા તેમાંથી ૨૫ અશુભપ્રકૃતિના અનુભાગના અનંત ભાગ કરી અનંત ભાગનો ઘાત કરી ૧ અનન્તમો ભાગ બાકી રાખે અને (૩૯ શુભપ્રકૃતિના) અનંતભાગનો અશુભપ્રકૃતિમાં સંક્રમરૂપે ઘાત કરી એક ભાગ બાકી રાખે, ૫ સમુદ્ઘાતનું માહાત્મ્ય છે, પુનઃ કપાટાદિ સમયોમાં પણ બાકી રાખેલા પેકેક ભાગના અસંખ્ય અને અનન્ત ભાગ કરી ઘાત કરી પેકેકભાગ બાકી રાખે ૫ પ્રમાણે પ્રતિ (૧-૧) સમયમાં સ્થિતિકંઢક તથા અનુભાગકંઢકનો ઘાત દંડસંહાર સમય સુધી પ્રવર્તે તદનંતર કપાટસંહાર રૂપ છઠ્ઠા સમયથી પ્રવર્તે મંદ પદ્ધતિથી અન્તર્મુહત્તં કાલે પેકેકકંઢકનો ઘાત થાય, પણ છઠ્ઠે સમયે આજ્ઞા કંઢકનો ઘાત ન થાય પ્રમાણે છઠ્ઠાસમયથી માંદીને સયોગિપણાના ચરમસમયસુધી પ્રત્યેક અન્ત-ર્મુહત્તં પેકેક સ્થિતિ અને અનુભાગકંઢકનો ઘાત કરતાં ૧૪મા ગુણસ્થાનના કાલ-પ્રમાણ ચારે કર્મ સ્થિતિવડે સરખાં થઈ જાય,

રિકકાય યોગી માનેલા છે. સાતમે આઠમે અને બીજે સમયે ઔદારિકમિશ્ર યોગી ॥૨૪૯॥ અને ઘોષે પાંચમે તથા ત્રીજે સમયે કાર્મણકાયયોગી હોય છે, આ ત્રણે સમયોમાં કેવલી નિશ્ચય અનાદ્યારી હોય છે. ” ॥ ૨૫૦ ॥

કિંચ ॥ સમુદ્ઘાતાસ્તિવૃત્ત્યાસૌ, ત્રિધા યોગાન્ યુનક્તયપિ । સ-
ત્યાસત્યામૃષાભિચ્યૌ, યોગૌ માનસવાચિકૌ ॥૨૫૧॥ પૃષ્ઠેષુ મ-
નસાધ્યેષુ, તન્નાનુત્તરનાકિભિઃ । વાતું તદુત્તરં ચેતોયોગયુગ્મં યુ-
નક્તિ સઃ ॥૨૫૨॥ તથા મનુષ્યાદિના ચ, પૃષ્ઠોઽપૃષ્ઠોઽપિ સ પ્રભુઃ ।
પ્રયોજનવિશેષેણ, યુનક્ત્યેતૌ ચ વાચિકૌ ॥ ૨૫૩ ॥ કાયયોગં
પ્રયુજ્ઞાનો, ગમનાગમનાવિષુ । ચેષ્ટતે પીઠપટ્ટાથમર્પયેત્પ્રાતિહા-
રિકમ્ ॥૨૫૪॥ એવં ચ—કૈશ્ચિદિત્યુચ્યતે યત્તુ, શેષષઃ માસજીવિતઃ ।
જિનઃ કુર્યાત્સમુદ્ઘાતં, તદસદ્ વલ્લ્યાસત્તિ ॥ ૨૫૫ ॥ પ્રાતિ-
હારિકપીઠાદેરાદાનમપિ સંભવેત્ । શ્રુતે તુ કેવલં પ્રોક્તં, તત્પ્ર-
ત્યર્પણમેવ હિ ॥૨૫૬॥ इत्यादि॥ અધિકં પ્રજ્ઞાપનાન્તિમપવૃત્તિ-
તોઽવસેયં(સા૦૮૨)॥તતશ્ચ । પર્યાપ્તસંજ્ઞિપશ્ચાક્ષ-મનોયોગાજ્ઞઘન્ય-
તઃ । અસંખ્યગુણહીનં તં, નિરુન્ધાનઃ ક્ષણે ક્ષણે ॥૨૫૭॥ અસંખ્યેયૈઃ
ક્ષણૈરેવં, સાકલ્યેન રુણદ્ધિ તમ્ । તતઃ પર્યાપ્તકદ્વ્યક્ષવચોયોગા-
જ્ઞઘન્યતઃ ॥૨૫૮॥ અસંખ્યગુણહીનં તં, નિરુન્ધાનઃ ક્ષણે ક્ષણે ।
એવં ક્ષણૈરસંખ્યેયૈઃ, સાકલ્યેન રુણદ્ધિ સઃ ॥ ૨૫૯ ॥ ત્રિભિર્વિ-
શેષકં ॥ તતઃ પર્યાપ્તસૂક્ષ્મસ્ય, કાયયોગાજ્ઞઘન્યતઃ । અસંખ્યગુણ-
હીનં તં, નિરુન્ધાનઃ ક્ષણે ક્ષણે ॥૨૬૦॥ અસંખ્યેઃ સમયૈરેવં, સાક-
લ્યેન રુણદ્ધિ સઃ । યોગાન્ રુન્ધંશ્ચ સ ધ્યાયેત્, શુક્લધ્યાનં
તૃતીયકમ્ ॥૨૬૧॥ યુગ્મમ્ ॥ (સમુદ્ઘાત પછીનું કેવલિનું કર્તવ્ય)

અર્થઃ—વઙ્ગી સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈને તે કેવલી ભગવાન્ ત્રણે યોગ વ્યાપ્ત કરે છે (અર્થાત્ ત્રણે યોગમાં જોડાય છે.) તેમાં મન અને

વચન સંબંધિ સત્ય અને અસત્યામૃષા નામના બંને યોગો ॥ ૨૫૧ ॥
 ત્યાં અનુસર દેવોષ મનવહે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને સત્ય અને
 વ્યવહાર (અસત્યામૃષા) મનોયોગ પ્રવર્તવિ છે, ॥૨૫૨॥ તથા મનુષ્યાદિવહે (મનુ
 દેવગંતિર્યંચ વહે) પૂછાયલા અથવા નહિ પૂછાયલા પણ કારણવિશેષે તે પ્રશ્ન
 સત્ય અને વ્યવહાર વચનયોગ પ્રવર્તવિ છે, ॥૨૫૩॥ અને ગમન આગમન કરવા વગે-
 રેમાં કાયયોગને પ્રવર્તવિતા તે ભગવાન પીઠ(વાજોઠ)-વાટ વગેરે વાપરવા યોગ્ય
 (પથમ લીધેલ)વસ્તુઓ(ગૃહસ્થોને)પાછી સોંપે છે, ॥૨૫૪॥ આ પ્રમાણે છતે કેટલાપ્રક
 રના કહે છે કે-જેનું આયુષ્ય ૬ માસ જેટલું બાકી રહ્યું હોય તે કેવલી સમુદ્ધાન
 કરે પણ (તેમ નહિ હોવાથી) તે અસત્ય છે, જો એ પ્રમાણેજ હોય તો વાપરવા
 યોગ્ય વાજોઠ વગેરે વીજોનું ધુનઃ ગ્રહણ કરવાનું પણ સંભવે છતાં સિદ્ધાંતમાં તો
 માત્ર તે વીજો પાછી સોંપી દેવાનુંજ જણાવ્યું છે, ॥૨૫૫-૫૬॥ હત્યાદિ. અધિક
 વિસ્તાર શ્રીમદ્જ્ઞાપના (૩૬મા પદની) વૃત્તિથી જાણવો. હવે સમુદ્ધાનથી નિ-
 વૃત્ત થઈ પ્રત્યર્પણીય વસ્તુઓ પાછી સોંપ્યાવાદ. પ્રતિસમય પર્યાપ્ત સંક્ષિપ્તચ્છેન્દ્રિય-
 ના જયમ્ય મનોયોગથી અસંખ્યગુણહીન મનોયોગને સમયે સમયે રૂંધતાં (રોકતા)
 એવા ભગવાન, ॥૨૫૭॥ તે પ્રમાણે અસંખ્યસમયમાં તે મનોયોગને સર્વથા રૂંધે છે, તદ-
 નંતર પર્યાપ્ત છીન્દ્રિયના જયમ્ય વચનયોગથી ॥ ૨૫૮ ॥ અસંખ્ય ગુણહીન વચ-
 નયોગનો પ્રતિસમય નિરોધ કરતા એ પ્રમાણે અસંખ્ય સમયોમાં વચનયોગનો
 સર્વથા રોધ કરે છે, ॥૨૫૯॥ તદનંતર પર્યાપ્તસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જયમ્ય કાયયોગથી
 અસંખ્ય ગુણહીન કાયયોગને પ્રતિસમય રોકતાં ॥૨૬૦॥ એ પ્રમાણે અસંખ્ય સમ-
 યોમાં ભગવાન સર્વથા કાયયોગને રૂંધે છે, એ પ્રમાણે પ્રણે યોગનો નિરોધ કર-
 તા ભગવાન (નિરોધક્રિયા વચ્ચે) વ્રોજું (સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રતિપાતી નામનું)
 શુક્લધ્યાન ધ્યાવે છે. ॥ ૨૬૧ ॥

एतेन स उपायेन, सर्वयोगनिरोधतः । अयोगतां समासाद्य,
 शैलेशीं प्रतिपद्यते ॥ २६२ ॥ पञ्चानां ह्रस्ववर्णानामुच्चारप्रमितां
 च ताम् । प्राप्तः शैलेशनिष्कम्पः, स्वीकृतोत्कृष्टसंवरः ॥ २६३ ॥
 शुक्लध्यानं चतुर्थं च, ध्यायन् युगपदञ्जसा । वेद्यायुर्नाभिगोत्रा-

૧ પ્રથમ સમયે જેટલો (-પં. સં. પંચે. થી અસં. ગુ. હીન) નિરોધ
 કર્યો તેટલોજ વીજે સમયે રોધ કરે તેટલોજ વીજે સમયે એ પ્રમાણે-

णि, क्षपयित्वा स सिद्ध्यति ॥ २६४ ॥ अगत्वाऽपि समुद्रघातम-
नन्ता निर्वृता जिनाः । अवाप्यापि समुद्रघातमनन्ता निर्वृता
जिनाः ॥ २६५ ॥ अत्रायं विशेषः॥यः षण्मासाधिकायुष्को, ल-
भते केवलोल्लसम् । करोत्यसौ समुद्रघातमन्ये कुर्वन्ति वा न वा
॥ १ ॥ इति गुणस्थानक्रमारोहे (सा० ८३) । छम्मासाज्ज सेसे
उप्पण्णं जेसि केवलं नाणं । ते नियमा समुघाइय;सेसा समुघा-
य भइयठ्ठा ॥ २ ॥ (षण्मासायुःशेषे उत्पन्नं येषां केवलं ज्ञा-
नम् ॥ते नियमात्समुद्रघात्य(निर्वृताः)शेषाः समुद्रघाते भक्तव्याः)
इत्यस्य वृत्तां,(सा० ८४) इति केवलिसमुद्रघातः । आद्याः पञ्च
समुद्रघाताः, सर्वेषामपि देहिनाम् । अनुभूता अनन्ताः स्युर्यथा-
स्वं सर्वजातिषु ॥ २६६ ॥ भाविनस्तु न सन्त्येव, केषाञ्चिन्नवु-
कर्मणाम् । केषाञ्चित्त्वज्जिनामेकद्वयादयः स्युरनेकशः ॥ २६७ ॥
यावद्दण्ड्या अगण्या वा, स्युः केषाञ्चिदनन्तकाः । यथास्वं सर्व-
जातिस्त्वे, विज्ञेया बहुकर्मणाम् ॥ २६८ ॥ नवरं ॥ सूक्ष्मादिनि-
गोदैस्तु, निगोदे त्रय एव ते । अनुभूता अनन्ताः स्युर्भाविन-
स्ते तु सर्ववत् ॥ २६९ ॥ आहारका नरान्येषां, केषाञ्चिन्नृभवे
त्रयः । अतीताः स्युर्भाविनस्तु, ते चत्वारो न चाधिकाः ॥ २७० ॥
संभवेयुश्च चत्वारोऽनुभूता नृभवे नृणाम् । भविष्यन्तोऽपि विज्ञेया-
स्तावन्तो नृभवे नृणाम् ॥ २७१ ॥ चत्वारोऽपि व्यतीतास्तु, ना-
न्येषां नृन् विना यतः । आहारकं तुर्यवारं, कृत्वा सिद्ध्यति तद्भ-
वे ॥ २७२ ॥ तथोक्तं प्रज्ञापनावृत्तौ—“ इह यश्चतुर्थवेल्माहार-
कं करोति स नियमात्तद्भव एव मुक्तिमासादयति, न गत्यन्तर-
मिति”(सा० ८५)॥ सप्तमस्तु न कस्यापि, स्यादतीतो नरं विना ।

માવ્યપ્યેકોઽન્યજન્તૂનાં,કેષાશ્ચિન્નૃત્વ એવ સઃ॥૨૭૩॥સમુદ્ધાતો-
ત્તીર્ણજિનં, પ્રતીત્યેકો નિષેવિતઃ । મનુપ્યસ્થ મનુપ્યત્વેઽનાગસોઽ-
પ્યેક એવ સઃ ॥ ૨૭૪ ॥ અસદ્વેદ્યાધિતશ્ચાદ્યો, મોહનોયાધિતઃ
પરઃ । અન્તર્મુહર્ત્તશોષાયુઃસંશ્રિતઃ સ્યાત્તૃતીયકઃ ॥ ૨૭૫ ॥ તુર્ય-
પશ્ચમષષ્ઠાશ્ચ, નામકર્મસમાધિતાઃ । નામગોત્રવેદ્યકર્મસંશ્રિતઃ
સપ્તમો ભવેત્ ॥ ૨૭૬ ॥ ઇતિ જીવસમુદ્ધાતાઃ॥ યોઽપ્યચિત્તમહા-
સ્કન્ધસમુદ્ધાતોઽસ્ત્યજીવજઃ । અષ્ટસામયિકઃ સોઽપિ, જ્ઞેયઃ સપ્ત-
મવત્સદા૨૭૭પુત્રલાનાં પરીણામા-દિશ્રસોત્થાત્સ જાયતે અષ્ટભિઃ
સમયૈર્જાતિસમાપ્તો જિનસત્કવત્॥૨૭૮॥ઇતિ સમુદ્ધાતાઃ । ૧૨ ।

અર્થઃ—૧ ઉપાય વહે (ધ્યાનવહે) સર્વયોગનો નિરોધ થવાથી તે ભગવાન
અયોગીપણું પામીને શૈલેશી અવસ્થા અંગીકાર કરે છે. ॥ ૨૬૨ ॥ પાંચ હસ્વ-
વર્ણ (અ હ ડ ક્ષ લૃ) ના ઉચ્ચાર કાલ જેટલી તે શૈલેશી દક્ષાને પામેલાને શૈલેશ
(શૈલ-પર્વતોમાં હંશ-શ્રેષ્ઠ નાયક જે મેઠુ પર્વત તે) ની પેઠે નિશ્ચલ થયેલા અને
ઉત્કૃષ્ટ સંવરને (સર્વથા કર્મમહાનરહિત પણાને) અંગીકાર કરેલા એવા ભગવાન

૧ યોગનિરોધનું પ્રમાણ તો ઘાટુ પ્રકરણમાંજ કહ્યું પરન્તુ યોગનિરોધનો
અનુક્રમ કહ્યો નથી તે અનુક્રમ આ પ્રમાણે—મયમવાદરકાયયોગની સહાયવહે
અન્તર્મુ.માં યાદર વચનયોગ રહે ત્યારબાદ અન્તર્મુહર્ત્ત સ્થિર થઈને યાદરકાય-
યોગની સહાયથી અન્તર્મુહર્ત્તમાં યાદર મનયોગને રહે ત્યારબાદ અન્તર્મુ. સ્થિર
રહીને યા.કાયયોગની સહાયથી ઉક્ષ્ણાસ નિઃશ્વાસને રહે, તદનંતર અન્તર્મુ.
સ્થિર થઈને (ઘટલે કંદુપણ નહિ કરીને) મુદ્ધમકાયયોગની સહાયથી યાદર
કાયયોગને રહે (અર્હિ મતાન્તરે “યા.કાયયલથી યા. કાયયોગ રહે ”
પ્રમ કહ્યું છે) તદનંતર અંતર્મુ. સ્થિર રહીને સુ. કાયયોગની સહાયથી સુ. વચન
યોગ રહે, તદનંતર અન્તર્મુ. સ્થિર રહીને સુ. કાયયોગની સહાયથી સુ. મનો-
યોગ રહે તદનંતર અન્તર્મુ. સ્થિર રહીને સુ. કાયયોગની સહાયથી સુ. કાય-
યોગ રહે (અર્હિ સુ. ક્રિયાપ્રતિપાતિ ધ્યાન અને જીવ પ્રવેશાવગાહના ^૧ સંકોચ

યાય અર્થાત્ ^૨— યાકી રહે) ય સુ. કાયયોગ રહેન કર્યાબાદ અયોગી કેવલો
(-શૈલેશી અવસ્થા યાત્રા) યાય. અર્હિ સર્વત્ર ક્રિયાકાલ અન્તર્મુ. જાણથી.

॥ ૨૬૩ ॥ ત્રોથા (વ્યુદ્ધિશક્તિયા અમનિપાતી નામના) શુક્લધ્યાનને ધ્યાવના
 વેદનીય-આયુ નામ-અને ગોત્ર એ ચાર કર્મને સમકાલે શીઘ્ર સ્થાવીને મગવાનું
 સિદ્ધિ પદ પામે છે. ॥ ૨૬૪ ॥ વઢી જિનસમુદ્ધાત કર્યા વિના પણ અનંત
 કેવલી મોક્ષે ગયા, અને સમુદ્ધાત કરીને પણ અનંત કેવલી મોક્ષે ગયા છે. ॥ ૨૬૫ ॥
 અર્હિ વિશેષ એ છે કે—“ ૬ માસથી અધિક આયુષ્ય વાઢો જે જીવ કેવલજ્ઞાન
 પામે તે સમુદ્ધાત કરે અને વીજા કેવલીસમુદ્ધાત કરે અથવા ન પણ કરે ”
 ॥ ૧ ॥ એ રીતે શુણસ્થાનક્રમારોહમાં કહ્યું છે, અને એની મૃત્તિમાં કહ્યું
 છે કે “ ૬ માસ આયુષ્ય વાઢી રહે છે તે જીવને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હોય
 તેઓ નિશ્ચયથી સમુદ્ધાત કરેજ, અને શેષ જીવોને સમુદ્ધાતની ભજના (કરે
 અથવા ન પણ કરે એમ) જાણવી ॥ ૨ ॥ એ પ્રમાણે કેવલિસમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ કશું.

॥ કયા જીવો કઈ સમુદ્ધાત કેટલીવાર કરે ? તે કહે છે ॥

પ્રથમના પાંચ (આહાં જિનસમું વિના) સમુદ્ધાત યથાયોગ્યપણે સર્વ
 જીવોએ અનંતવાર અનુભવેલા છે. ॥ ૨૬૬ ॥ અને આગામી (ભવિષ્ય) કાલમાં
 કેટલાએક અલ્પકર્મી જીવોને તે સમુદ્ધાતો થવાના નથી અને કેટલાએક જીવોને
 એક કે રૂપાદિ અનેકવાર યાવત્ સંસ્ક્ર્યાત અને અસંસ્ક્ર્યાતવાર અને કેટલાકોને
 અનંતવાર થવાના છે. બહુકર્મી જીવોને તો યથાયોગ્યપણે સર્વ જાતિયોમાં (ભવો-
 માં) અનંતવાર સમુદ્ધાત થનારા છે એમ જાણવું ॥ ૨૬૭-૬૮ ॥ પરંતુ વિશેષ
 એ છે કે—સૂક્ષ્મ નિર્ગોદ જીવોએ નિર્ગોદને વિષે (એં કં અને મં, એ ત્રણ સ-
 મુદ્ધાતજ મૂતકાલે અનંતીવાર અનુભવ્યા છે, અને ભવિષ્ય કાલમાં (ઉપર કહ્યા
 મુજબ) સર્વ જીવેવત્ જાણવું, ॥ ૨૬૯ ॥ તથા મનુષ્ય સિવાય વીજા કેટલાએક જી-
 વોને મનુષ્ય ભવમાં ૩ વાર આહારકસમુદ્ધાત મૂતકાલમાં વ્યતીત થયા અને (જે-
 ઓએ કોઈકાલે પૂર્વે આહાંસં કરેલ નથી તેઓને) ભવિષ્યમાં ચારવાર કરવાના
 હોય છે પણ અધિક નહિ ॥ ૨૭૦ ॥ વઢી મનુષ્યોએ મનુષ્ય ભવમાં
 અનુભવેલા આહાંસમું ચારવાર હોય છે, અને (ન કરી હોય તેવા)
 મનુષ્યોને મનુષ્ય ભવમાં ભવિષ્ય કાલે પણ તેટલીજ વસ્તુ (ચાર-

૧ અર્થાત્ સર્વ જીવોનો પેટે એક કે યાવત્ અનંતવાર અનુભવવાના છે.

૨ જે મનુષ્યે ત્રણવાર કરી લીધા તેને એકવાર અને તેઓએ આહાંસમું
 કર્યાજ નથી તેવા વીજા મનુષ્ય સિવાયના જીવોને ૬ વાર કરવાના હોય છે.
 કારણકે આજના મનુષ્યકર્મમાં આહાંસમું ૬ વારજ થાય છે,

વાર) અનુભવવાના જાણવા. ॥ ૨૭૧ ॥ મનુષ્ય શિવાયના વીજા જીવોને ચારે સમુદ્ધાત વ્યતીત થયેલા ન હોય, કારણકે જીવ ચોથીવાર આહારક કરીને તેજ ધવમાં મોક્ષ પામે છે. ॥ ૨૭૨ ॥ ઓ પક્ષવળાજીની શૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“ અર્હિ જે જીવ ચોથીવાર આહારક કરે તે જીવ તેજ ધવમાં મોક્ષ પામે, પરંતુ વીજો ધવ ન કરે ” સાતમો કેવલિસમુદ્ધાત મનુષ્ય વિના કોઈ જીવને વ્યતીત થયેલો ન હોય, અને તે વીજા જીવોને ધાવી જિનસમુદ્ધાત પણ એકજ હોય અને તેપણ મનુષ્યપણામાંજ કેટલાએક જીવને (ધાવી) જિનસમુદ્ધાત હોય ૨૭૩ સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થયેલા કેવલિ ભગવાનને આશ્રયિ મનુષ્યને એક જિનસમુદ્ધાત વ્યતીત થયેલો ગણાય, અને (જેને કેવલિસમુદ્ધાત કરી નથી તેવા)મનુષ્યને મનુષ્યપણામાં ધાવી જિનસમુદ્ધાત પણ એકજ હોય ॥ ૨૭૪ ॥

॥ કયો સમુદ્ધાત કયા કર્મને અંગે હોય છે ? તે કહે છે. ॥

પહેલો વેદનાસમુદ્ધાત અષ્ટાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી, વીજો કષાયસમુદ્ધાત કષાયમોહનીય કર્મના ઉદયથી, વીજો મરણસમુદ્ધાત અન્તર્મુહર્ત્તશેષ આપુષ્ય કર્મના ઉદયથી, ॥૨૭૫॥ ચોથો પાંચમો અને છઠ્ઠો સમુદ્ધાત તે તે નામકર્મના ઉદયથી અને સાતમો કેવલિસમુદ્ધાત નામ ગોત્ર અને વેદનીય કર્મને આશ્રિત જાણવો. ॥૨૭૬॥ એ પ્રમાણે જીવસમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ કહ્યું, તથા અજીવથી ઉત્પન્ન થયેલો જે અચિત્ત મહાસ્કંધરૂપ સમુદ્ધાત છે તે પણ કેવલિસમુદ્ધાતની પેઠે આઠ સમયનો જાણવો ॥ ૨૭૭ ॥ એ અજીવસમુદ્ધાત પુદ્ગલોના વિશ્વસા પરિણામથી (સ્વભાવતઃ) ઉત્પન્ન થાય છે અને કેવલિસમુદ્ધાતવત્ આઠ સમયમાં સમાપ્ત થાય છે ॥ ૨૭૮ ॥ ઇતિ સમુદ્ધાતઢારમ્ ॥૧૨॥

૧ પ્રથમાં સર્વત્ર આશ્રિત શબ્દ છે, પરંતુ વિશેષતા દર્શાવવાને અર્થમાં ૬ ઠેકાણે ઉદય અને અર્હિ ઉદયના સમાધે આશ્રિત શબ્દ આપેલ છે.

૨ પુદ્ગલથી ૨૬ પ્રકારની (કર્મપ્રાપ્તે) વર્ગણાઓમાં ૨૬ માં અશિત્તમહાસ્કંધ નામની વર્ગણા છે તેમાંના ૧ સ્કંધમાં વિશ્વસા પરિણામે પ્રથમ સમયે કુર્વાલોકાન્ત સ્પર્શી બેઠ થાય, વીજે સમયે કષાટ, વીજે સમયે મેધાન, ચોથે સમયે અન્તર પૂરણ, પાંચમે સમયે અન્તર સંહરણ, છઠ્ઠે સમયે મેધાન સંહરણ, સાતમે સમયે કષાટ સંહરણ ને આઠમે સમયે ચંદ્ર સંહરણ થઈ સ્વભાવસ્થ થાય છે.

आ समुद्रघातविचारमां विशेष जिज्ञासुओंने
 अति उपयोगी होवाथी तथा केवलिसमुद्रघात-
 स्वरूपमां विशेष अजबालु पाडनार होवाथी आ साथे
 टिप्पणी तरीके तपागच्छाधिपति शासनसम्राट् सूरि-
 चक्रचक्रवर्तिजगद्गुरुसर्वतन्त्रस्वतन्त्रभट्टारक आचार्य
 महाराजाधिराज श्रीमान् विजयनेमिसूरीश्वरजी महा-
 राज साहेबजीना पट्टालङ्कार सिद्धान्तवाचस्पति न्या-
 यविशारद आचार्य महाराज श्रीमान् विजयोदयसू-
 रीश्वरजीना पट्टालङ्कार सिद्धान्तमार्त्तिण्ड न्यायवाच-
 स्पति शास्त्रविशारद कविरत्न आचार्य श्रीविजयनन्दन-
 सूरिजीण बनावेल समुद्रघाततत्त्व नामनो प्राचीन
 महापुरुषना वचनोना संवाद साथे अनेक विषयो
 शङ्का- समाधानोथी भरपूर ग्रंथ लोकोपकारार्थ
 दाखल कर्यो ठे.

॥ अर्घम् नमः ॥

॥ श्रीसर्वलब्धिसम्पन्न-श्रीगौतमस्वामिने नमः ॥

सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-सूरिचक्रचक्रवर्त्ति-शासनसम्राट्-तपागच्छाधिपति-जगद्गुरु-
भट्टारकाचार्यश्रीमद्विजयनेमिसूरिभगवद्भयो नमः ॥

सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-सूरिचक्रचक्रवर्त्ति-शासनसम्राट्-तपागच्छाधिपति-जगद्गुरु-भट्टारका-
चार्यश्रीमद्विजयनेमिसूरिभगवत्पद्मालङ्कारसिद्धान्तवाचस्पति-न्यायविशारदा-
चार्यश्रीमद्विजयोदयसूरिपट्टधरश्रीविजयनन्दनसूरिविरचितम् ।

॥ समुद्घाततत्त्वम् ॥

वैतादये नमिना तथा विनमिना भक्त्या समाराधितं,
शक्तेन्दृष्णागमस्तिनागपतिभिः स्वीये दिग्मानेऽर्चितम् ।
श्रीकृष्णेन जरानिवारणकृते स्नात्रेण सम्पूजितं,
श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथमनघं स्तौमीष्टसंसिद्धये ॥ १ ॥
कीर्त्तिर्यस्याऽस्खलितमवनौ दीप्यते सर्वदिक्षु
पीयूषाम्भोनिधिलहरिका भारती सार्वभाषा ।
धीसाम्राज्यं परिचितसमस्वान्यशास्त्रप्रपञ्चं,
सोऽस्तु प्रौढप्रकटमहिमा नेमिसूरिर्मुदे नः ॥ २ ॥

सुरेभ्यगवतस्तस्य पादसेवानुभवतः ।

तत्त्वं जैनसमुद्घात-सम्बन्धि किमपि ब्रूवे ॥ ३ ॥

(२०२) ॥ समुद्घातद्वारदिपणे विजयनन्दनसृष्टिचित्रितं समुद्घाततत्त्वम् ॥ (द्वार

अथ जैनसमुद्घातस्वरूपं निरूप्यते—अथ को नाम समुद्घातः ? न चात्र गमीदृशी समुद्घातसामान्यविषयकज्ञानविषयकेच्छारूपा जिज्ञासैवायुक्ता "अथ जैनसमुद्घातस्वरूपं निरूप्यते" इत्यनेनात्र केवलिसमुद्घातस्यैव निरूपणीयतया प्रतिज्ञातत्वेन तद्विशेषविषयकजिज्ञासाया एवोचिन्त्यात्, जैनसमुद्घातपदस्य केवलि-समुद्घातार्थकत्वं तु "जइणसमुग्घायमईप" इत्यत्र महाभाष्ये सुप्रसिद्धमेवेति वाच्यम्, समुद्घातत्वात्मकसाधारणधर्मस्य पूर्वमथानिरूपणात्साधारणधर्मज्ञानं विना च विशेषे जिज्ञासानुभवात्, तद्वर्माभ्यस्तरेधर्मप्रचारकाणां चेष्टां प्रति तद्वर्मप्रका-रकज्ञानस्य कारणत्वात्, किञ्चात्र प्राधान्येन केवलिसमुद्घातस्यैव वक्ष्यमाण-त्वेऽपि सामान्यतः सर्वस्यापि समुद्घातस्य निरूपयिष्यमाणतया "जैनसमुद्घात" इत्यस्य च जिनस्येमे जैनाः स्वप्रतिपाद्यत्वसम्यग्त्वेन जिनसम्बन्धित इत्यर्थकत्वेन स-मुद्घातत्वावच्छिन्नस्यैव निरूपणीयतया प्रतिज्ञातत्वेन तद्वर्माभ्यस्तरेधर्मविषयकजि-ज्ञासाया एवोचिन्त्यात्, न चास्यास्यैव वैयर्थ्यशङ्काऽपि, तत्स्वरूप्यनेकेषु समुद्घात-स्वरूपप्रतिपादकेषु ग्रन्थेषु मत्तोऽप्यतिमन्वद्भीषुद्विवेशधार्थं गुरुकुलवास्तवभाषनः किञ्चित्सर्वविशेषस्वरूपस्य तस्य प्रतिपादनादिति, अत्रोच्यते, सम्—पकीभावेन उत्त-प्राबल्येन, हननं वेदनीयादिकर्मप्रदेशातां निर्जरणं घातः, सम्—पकीभावभाष-नस्य अन्तोः, उत्त-प्राबल्येन, घातः समुद्घात इति यावत्, यद्वा सं-सम्पत्, उत्त-प्राब-ल्येन, कर्मणो हननं घातः प्रलयो यस्मिन् प्रयत्नविशेषेऽसौ समुद्घातः, यद्वा सं-सामस्त्येन, उत्त-प्राबल्येन, हननम् आत्मप्रदेशातां बहितिःसारणं समुद्घात इति 'हनंक् द्विस्तागत्योः' इति धातुपाठादनुधातोर्घातनिःसारणोभयार्थकत्व-स्याप्यविरोधान् निःसारणस्यापि गतिविशेषरूपत्वादिति । अत्र केन सदैकीभा-वगमनं जीवस्येति चेदुच्यते, यदात्मा वेदनादिसमुद्घातगतस्तदा वेदनाद्यनुभव-ज्ञानपरिणतो भवति नात्यज्ञानपरिणत इति वेदनाद्यनुभवज्ञानेन सदैक्यवापत्तिर्जी-वस्यावगन्तव्या, मात्रल्येन घातः कथं तर्हि ? अत्रोच्यते यस्माद्वेदनादिसमुद्-घातपरिणतो जस्तुर्बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् काटांतरानुभवयोग्यानुशीरणा-काणेनाकृष्योदये प्रक्षिप्यानुभूय च निर्जरयति, आत्मप्रदेशैः सह संश्लिष्टान् शान्तयतीति भाषः "पुण्यकयकम्मसाहणं तु जिज्जरा" इति वचनादिति त-स्यामवस्थायां प्राबल्येन घात उच्यते इति समुद्घात इति स्थितम् । स च वेदनीयादिभेदेन सप्तधा भिद्यते तद्यथा—वेदनासमुद्घातः १ कषायसमुद्घातो २ मा-रणान्तिकसमुद्घातो ३ वैक्रियसमुद्घातो ४ स्तैजससमुद्घातो ५ आहारकसमुद्घातो ६ के-वलिसमुद्घातश्चेति ७ तत्राद्याः षट् समुद्घाताः छात्रस्थिका उच्यन्ते तेषामन्यत-

सस्य छद्मस्थित्वनियतत्वात्, तद्धि षट्त्रिंशिना धूमस्येव तेषामन्यतमस्यापि छद्म-
स्थभावं विना सद्भावं, केवलिसमुद्घातस्त्विति, केवलिन एव । ननु छद्मस्थ-
भावं विना अयोगिकेष्वलिम्बपि मारणान्तिकसमुद्घातस्य प्रज्ञापनायां पञ्चदश
इन्द्रियपदे पथमोद्देशके भवणात् कुतस्तदन्यतमस्य छद्मस्थित्वनियतत्वं प्रज्ञाप-
नावचनं चेदम्—“अणगारस्त णं भंते ? भावियप्पणो मारणंतियसमुद्घापणं
समोदयस्स जे चरमा णिज्जरा पोग्गला, सुहुमा णं ते पोग्गला वणणा
उत्तो ?” इति, “अणगारस्सणं भंते ! इत्यादि, न विद्यतेऽगारं गृहं द्रव्यतो भा-
वतश्च यस्यासावनगारः संयतस्ततस्तस्य, णमिति वाक्यालङ्कारे, भदन्त ! भाविय-
प्पणो’ इति भावितो धामित आत्मा ज्ञानदर्शनचारित्र्यस्तपोविशेषश्च येन स
भावितत्वा तस्य मारणान्तिकसमुद्घातेन समग्रहतस्य ये चरमाः शैलेशीकाला-
न्यसमयभावितो निर्जरापुद्गला अपगतकर्मभावाः परमाणवः ‘सुहुमा णं ते पोग्ग-
ला’ इति, णमिति निश्चये ‘निपातानामनेकार्थत्वात्’ निश्चितमेतत्, सुहमाः चक्षु-
रिन्द्रियपथमतिकान्तास्ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ता भगवद्भिः, हे श्रमण आयुष्मन् ! गौतम-
कृतं भगवतः सम्बोधनमेतत्” इति तद्वृत्तिरिति चेद्, न, समुद्घातमात्रस्य मर-
णशीर्षायसत्त्वेनायोगिनश्चाकरणशीर्यस्यैव सद्भावेन तस्य समुद्घातमात्रस्यैवा
भावात्, ‘मारणान्तिकसमुद्घातेन’ इत्यस्य च मरणान्ते मरणचरमसमये भवो
मारणान्तिकः स चासौ समुद्घातस्तेनेति व्युत्पत्त्या अयोगिचरमसमयभावितो
प्राक्स्थेन कर्मणां घातेन तद्धेतुना प्रयत्नविशेषेण चेत्यर्थकत्वसंशयश्च विवक्षणीय-
त्वात् । नैवमिति चेत्, तद्धि स्नातकनिग्रन्थस्य केवलिसमुद्घातमात्रप्रतिपादनवि-
रोधस्य वृत्परिहरत्वमेव, मारणान्तिकसमुद्घातस्यापि तस्य प्रतिपादनत्वेः, केव-
लिसमुद्घातमात्रप्रतिपादनञ्च—“आहारपण सहिता सकसाप छप्पि णो णियंठ-
म्मि । केवलिसमुद्घाओ इक्को चिय होइ ण्हायम्मि ॥” आहारपणत्ति आहार-
केण समुद्घातेन सहिताः सकषाये कषायकुशीले पटपि समुद्घाता भवन्ति
निर्ग्रन्थे ‘तो’ नैव समुद्घाताः, असमुद्घातेरेव निर्ग्रन्थभावस्पशन्ति । स्नातके
एक एव ‘केवलिसमुद्घातो भवती’ति तद्वृत्तिरिति । तथा च निर्विरोधमेव
सिद्धं छात्रस्थित्वव्याप्यत्वं वण्णां समुद्घातानामन्यतमस्येति,

अथात्र घेदनासमुद्घातोऽसंख्यकर्मश्रयः, कषायसमुद्घातः कषायारूपचारि-
त्रमोहनीयकर्मश्रयः, मारणान्तिकसमुद्घातः अस्तुर्मुहूर्तशेषायुःकर्मश्रयः, वैकुंठि-
कतेजसाहारकसमुद्घाता यथाकर्म वैक्रियशरीरतैजसशरीराहारकशरीरनामकर्म-
श्रयाः, केवलिसमुद्घातः सप्तद्वेयशुभाशुभनामोहनीचर्गोत्रकर्मश्रय इति । आह-

(२०४) ।। समुद्रघातद्वारदिपणे विजयनन्दनसुरिचिन्तितं समुद्रघाततत्त्वम् ।। (द्वार

भवतु नाम वेदनादयः समुद्रघातास्तत्तत्कर्माश्रयाः भवतु च केवलिसमुद्रघातो-
ऽपि नामगोचरकर्माश्रय एव, परं वेदनीयकर्माश्रयत्वं तत्र कथं? प्रागत्रैव समुद्रघा-
तशब्दार्थप्रतिपादनावसरे “ प्रावत्येन घातः कथमित्याक्षेपस्य परिहारे वेदनी-
यादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदये प्रक्षिप्यानुभूय
च निर्जरयतीति प्रावत्येन घात उच्यते ” इत्यनेन समुद्रघातमात्रस्योदीरणकर-
णहेतुकत्वप्रतिपादनात्, वेदनीयोदीरणायाः प्रसक्तगुणस्थानक एव व्यवच्छिन्नतया
केवलिनि तदभावात् । असत्ये च केवलिनो वेदनीयस्योदीरणायाः तद्वतुक-
स्य केवलिसमुद्रघातस्य कथं सदसद्वेधकर्माश्रयस्य भवेत्, नामगोचरकर्माश्रयस्य
तु स्यादेव संयोगिचरमसमये यावत् तयोदीरणायाः प्रतिपादितत्वादिति चे-
त्, न, प्रावत्येन घातः कथमित्याक्षेपपरिहारे उदीरणाकरणेनाकृष्येत्यादिनोदी-
रणायास्तद्वतुताप्रतिपादनेऽपि नहि प्रावत्येन घातस्योदीरणाकरणनियतत्वं
येन समुद्रघातस्यापि तत्तत्कर्मादीरणाव्याप्यत्वलाभेन वेदनीयोदीरणायाश्च केव-
लित्वभावेन तत्समुद्रघातस्य वेदनीयाश्रयत्वं विरुध्येत, कथं न प्रावत्येन घात-
स्योदीरणाकरणनियतत्वमिति चेत्, अयोगिगुणस्थानकचरमसमये प्रावत्येन
कर्मेणां घातसद्भावेऽपि उदीरणाकरणाभावात् “ अजोगी अणुदीरगो भयञ्च ”
इति वचनात् । अयोगिनि कथञ्चोदीरणाकरणमिति चेत् भगवतोऽयोगिनो योग-
परिणामरूपलक्षणातीतत्वात् सलक्ष्यधीर्यरूपत्वाच्च करणमात्रस्य, नन्वेवमयोगिनि
सङ्क्रमोऽपि न स्यात् तस्यापि करणविशेषत्वात्, अस्ति चासौ, लेख्यातो-
स्याप्ययोगिकेवलिनो भगवतो द्विचरमसमये द्विसप्ततिप्रकृतीनां स्तिथुकसङ्क्रमे-
णेन सङ्क्रमस्य “कर्मप्रकृत्यादौ” निरूपितत्वात्, “अनुदयप्राप्तायाः प्रकृतेः सत्क-
यत्कर्मदलिकं सजातीयप्रकृतानुदयप्राप्तायां समानकालस्थितौ सङ्क्रमयति स-
ङ्क्रमस्य चानुभवति, यथा मनुजगतानुदयप्राप्तायां शेषं गतिश्चम, एकेन्द्रिय-
जातौ शेषं जातिचतुष्टयमित्यादि, यथा वा क्षणकाले सञ्ज्वलनकोपादीनां
शेषोभूता आधलिकाः सञ्ज्वलनमातादौ, एव स्तिथुकसङ्क्रमः, उक्तञ्च-“अनुदीर्ण-
मुदीरणान्तस्तुल्यकालं प्रतिक्षणम् ॥ दलिकं सङ्क्रमं याति येन स स्तिथुको मतः
॥१॥”इति, एव एव च प्रदेशानुभवो गीयते” इति, तथा च कथं न विरोध इति
चेत्, न, यथोक्तरूपस्य स्तिथुकस्य कथञ्चित्साधर्म्येण सङ्क्रमशब्देन वाच्यत्वेऽपि
सलक्ष्यधीर्यविशेषरूपसङ्क्रमकरणविशेषरूपत्वाभावात् स्तिथुकसङ्क्रमेण सङ्क्रा-
न्तस्य दलिकस्य सर्वथा पतद्ग्रहप्रकृतिरूपतया परिणामाभावात्, परिणामते च
सङ्क्रमकरणविशेषेण सङ्क्राम्ते दलिक सर्वथा पतद्ग्रहप्रकृतिरूपतयेति । स्ति-

शुक्लसङ्क्रमस्यापि यदि सङ्क्रमकरणविशेषरूपत्वं स्यात्तदा विध्यातसङ्क्रममादिव-
 दस्यापि सङ्क्रमकरणचतुर्थभेदप्रदेशसङ्क्रमलक्षणघटकत्वं स्यात् न चेत्तदस्ति
 तथाहि—“विश्लाघव्वल्लणअहापवत्तगुणनव्वसंकमेहि अणू ॥ जं नेइ अणपगइ
 पपससंकामणे पयमिति” “अधुना प्रदेशसङ्क्रममाह, तल्लक्षणमादापेधोच्यते-
 विध्यातसङ्क्रमः उल्लेखनासङ्क्रमो यथाप्रवृत्तसङ्क्रमो गुणसङ्क्रमः सर्वसङ्क्रमश्च,
 एतैः पञ्चभिः सङ्क्रमैः कर्मपरमाणून् यन्नयत्यन्यप्रकृतिं तन्स्वरूपेण व्यवस्थाप-
 यति प्रदेशसङ्क्रमणमेतदुच्यते इति गार्थार्थः ” इति तद्वृत्तिः, किञ्च स्मिन्शुक्लस-
 ङ्क्रमस्य सङ्क्रमकरणविशेषरूपत्वं श्रीमद्भिन्न्यायविशारद-म्यायाचार्यैरप्युक्तं कर्म-
 प्रकृतियुक्तौ “ इटान्योऽपि पठः स्मिन्शुक्लसङ्क्रमोऽस्ति, परं न तेन सङ्क्रमक-
 रणविशेष आक्षिप्यते” इति । श्रीपञ्चसङ्ग्रहमूलटीकायामपि स्मिन्शुक्लसङ्क्रमल-
 क्षणगाथापातनिकायाम्—“यद्यपि नार्थं सङ्क्रमकरणे सम्बध्यते” इत्युक्तं । तथा च
 स्मिन्शुक्लसङ्क्रमस्य सल्लेख्यवीर्यरूपकरणविशेषरूपत्वाभावात् तत्सद्भावेऽप्ययोगिनि
 निराधाधमेव निर्विरोधत्वमित्यलम् । तन्वेद्यम् अयोगिनि प्राबल्येन कर्मणां घा-
 तसद्भावेऽष्टमसमुद्घातापत्तिरिति चेत्, न, आत्मप्रदेशानां शरीराद्वह्निःसार-
 णं विशिष्टप्रयत्नेन, तदेतुकस्यैव प्राबल्येन घातस्य समुद्घातस्यविवक्षणात्,
 इत्थञ्च नोदीरणाकरणनियतत्वं समुद्घातस्य किन्तु विशिष्टप्रयत्नपूर्वकात्मप्रदे-
 शनिःसारणनियतत्वम्, अस्ति च सर्वत्रापि समुद्घाते आत्मप्रदेशानां विशिष्ट-
 प्रयत्नेन शरीराद्वह्निःसारणम्, अस्ति च तदेतुकः प्राबल्येन कर्मणां घातोऽपि
 तत्र तत्र समुद्घाते तत्तत्कर्मणाम्, एवं केवलिनो वेदनीयोदीरणाया अभावेऽपि
 केवलिसमुद्घाते उदीरणाप्रयोज्यस्य प्राबल्येन वेदनीयघातस्याभावेऽपि विशि-
 ष्टप्रयत्ननिमित्तकात्मप्रदेशवह्निःसारणहेतुकस्य तस्यावाधितत्वेन केवलिस-
 मुद्घातस्य सदसद्व्यवश्रयत्वप्रतिपादनमपि स्वरूपमेव, तथा च सुव्यवस्थितम्
 “केवलिसमुद्घातः सदसद्व्यवश्रयशुभाशुभनामोच्चनीचगोत्रिकर्माश्रयः” इति ॥ उदीर-
 णाकरणेनाकृष्येत्यादिना यदुदीरणायाः प्राबल्येन घाते प्रयोजकत्वं ज्ञाप्यते तन्नू-
 दीरणायाः सद्भावेतत्र विशेषतः प्रयोजकत्वं त्वात्मप्रदेशवह्निःसारणस-
 ङ्गतोदीरणाया पवेत्यभिप्रेत्य, ननु तत्तदुदीरणानियतत्वं तत्र तत्र समुद्घातेऽ-
 स्तीत्यभिप्रेत्य, अन्यथा “ उदयावलिआळेवो, जत्तेणोदीरणं अपत्तस्स । तत्थ
 पुलाआ छण्हं उदीरणो तद्वसहाआओ” उदयावलिअस्ति’ अप्राप्तस्य उदयाव-
 लिकानुपगतस्य कर्मणो यत्नेनोदयावलिक्वायां क्षेप उदीरणम्, तत्र पुलाकः प-
 ण्णां प्रकृतीनामायुर्वेदनीयवर्जानामुदीरकः ‘तथास्वाभाव्यात्, यण्णामेवोदीर-

(२०६) ॥ समुद्घातद्वारद्विपणे विजयनन्दनसूरिचिरचितं समुद्घाततत्त्वम् ॥ (द्वार

णास्थाभावात्, आयुर्वेदनीयप्रकृती सत्त्वयं नोदीरयति, तथाविधाध्यवसायाभा-
वात्, किन्तु पूर्वं ते उदीर्य पुलाकतां गच्छति, पञ्चमुत्तरत्रापि यो याः प्रकृती-
नोदीरयति, स ताः पूर्वमुखीयं चक्रादितां प्राप्नोतीति द्रष्टव्यम्” इति श्री-
गुह्यतन्त्रविनिश्चये तद्वृत्तौ च विनिश्चितः पुलाकस्थायुर्वेदनीयोदीरणाप्रतिषेधः, “स-
मुद्घायवेअणार्हं, पुलाकं वेयणकसायमरणे ते, पंच यउससेवीणं, वेउल्लियतं-
अगेहिं सइ ” ॥ “समुद्घायति सं-सामस्येन उन्मावत्येन हननम् आरम्भदे-
शानां वहिर्निःसारणे समुद्घातो वेदनादिः सप्तविधः, ते समुद्घाताः वेद-
नाकषायमरणाख्यास्तयः पुलाके भवन्ति, पुलाकस्य मरणाभावेऽपि समुद्घाता-
न्निवृत्तस्य कथायकुशीलत्वाद्विपरिणामे सति मरणभाधान्मारणान्तिकसमुद्घा-
ताविरोधात्, यकुशसेविनोः यकुशप्रतिसेवाकुशीलयोर्वैक्रियतैजससमुद्घाता-
भ्यां सह ते त्रयो मिलिताः पञ्च समुद्घाता भवन्ति” इति तत्रैव निरूपितः
पुलाकस्य वेदनामारणान्तिकसमुद्घातविधिः इत्येवंरूपी विधिप्रतिषेधौ पर-
स्परं दुष्पग्निहरमेव विरोधं प्राप्नुवन्तौ कः साम्ययेदिति ॥

अथ पूर्वं प्रधानतया स्वल्पकालीनतयाऽऽभवमेकवाग्मेव भावितया च केव-
लिसमुद्घात एव निरूप्यते, केवलिनः समुद्घातः केवलिसमुद्घातः, तत्करण-
कालात् पूर्वमेव भगवान् केवली अन्तर्मुहूर्तमुदीरणावलिकायां कर्मप्रक्षेपव्या-
पाररूपमावर्जीकरणं करोति, अन्वेयरूपस्यावर्जीकरणस्य पूर्वमपि सर्वमेव पूर्व-
मप्युदीरणावलिकायां कर्मप्रक्षेपव्यापारस्य सत्त्वाद्धिति वाच्यम्, पूर्वोदीरणात्
आवर्जीकरणभाविन्या उदीरणायाः शुभयोगव्यापारविशेषेण विशिष्टत्वात्,
अत एव च तीर्थकरनामकर्मणोऽनुभागोदीरणायाः आवर्जीकरणादर्थक्यं सत्त्वं प्र-
तिपादितम्, आवर्जीकरणेऽनुभागोदीरणाया बहुत्वात्, यनुक्तं कर्मप्रकृतौ—“आणाव-
र्जीकरणं तिस्थगरस्स” इति आयोजिकाकरणं नाम केवलिसमुद्घातादर्थक्यंभवति
तत्र आ मर्यादया केवलिवृद्ध्या योजनमतिशुभयोगानामायोजिका, तस्याः क-
रणमायोजिकाकरणं, तद्यावन्नाशायारभ्यते तावत्तीर्थकरकेवलिनस्तीर्थकरनाम्नो
जघन्यानुभागोदीरणा, आयोजिकाकरणे त्वनुभागोदीरणा बह्वी प्रवर्तत इत्यर्थ-
ग्रहणमिति तद्वृत्तिः । एवं जघन्यप्रदेशोदीरकोऽपि तस्य आयोजिकाकरणार-
म्भात्प्रागेव तीर्थकरकेवली प्रतिपादितः । अस्ति च मयोगिनः केवलिनोऽपि
विशुद्धितारतम्यहेतुः शुभयोगव्यापारविशेषना, न च तस्य विशुद्धितारत-
म्यासिद्धिः, अनपगतमोहस्य निरन्तरोत्कृष्टसंयमस्थानधारासम्भवेन संयम-
स्थानतारतम्याद्विशुद्धितारतम्यसत्त्वेऽपि तयोगिनोऽस्य संयमस्थानस्यैकरूपत्वेन

तत्तारतम्याभावादिति वाच्यम्, उत्कृष्टसत्तातीयस्यानप्रवाहजन्यस्य विशुद्धि-
 तारतम्यस्याभावेऽपि शुभयोगव्यापारविशेषाधीनस्य तस्याऽव्यावृत्तत्वस्याभ्युपगम-
 नीयत्वान्, सयोग्यवस्थायां सर्वदा विशुद्धेरेकरूपत्वे तु स्वचरमसमये पक्ष सयोगि-
 नः सर्वविशुद्धत्वं न स्यात्, न स्यात्सर्वं सति सयोगितप्रमसमय पक्ष नरगत्यादीनां
 द्विषष्टिप्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणा, तस्य विशुद्धेः सर्वदैकरूपत्वेन चरमसमय
 इय सर्वदैव सर्वविशुद्धत्वसत्त्वात्, सर्वदैव तस्यामवस्थायां तस्या आपत्तेः, सर्वविशु-
 द्धस्यैव स्वस्वोदीरणाधिकारिणस्तत्तत्कर्मण उत्कृष्टप्रदेशोदीरणास्वामित्वात्' प्र-
 तिपादिता चोत्कृष्टप्रदेशोदीरणा तासां प्रकृतीनां सयोगितप्रमसमय पक्ष "
 यदुक्तम्—“जोगंतुदीरणां जोगंते सुरदुगाणपाणं । गियगंते केवल्लिणो सव्ववि-
 सुद्धो य सव्वसि” इति, योगी सयोगिकेवली अन्ते चरमसमये उदीरको यासां ता
 योग्यन्तोदीरकास्मासां नरगतिपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकसप्तकर्तृजसप्तकसंस्था-
 नधट्टकायसंवननवर्णादिविशिन्यगुरुलघूपघातपराघातविद्यायोगतित्रिकप्रसवमुष्क-
 स्थिरास्थिरशुभाशुभसुभनादेययशःकीर्तिनिर्माणतीर्थकरोच्चैर्गात्राणां द्विषष्टिप्रकृ-
 तीनां सयोगिकेवली चरमसमये उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः । तथा स्वरत्रिकप्राणा-
 पानयोर्निजकान्ते स्वस्वनिरोधकाले केवल्लिण उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा । इह स-
 र्वकर्मणामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणायां परिभाषेयम्, यः स्वस्वोदीरणाधिकारी स त-
 त्कर्मणः सर्वविशुद्ध उत्कृष्टप्रदेशोदीरणा स्वामी ज्ञातव्यः, आयुर्व्यतिरेकेण
 चान्यत्र सर्वत्रापि गुणितकर्मांशः, तेन दानान्तरायाद्विषयकस्याप्युत्कृष्टा प्रवे-
 शोदीरणा गुणितकर्मांशोक्षीणकषाये समयाधिकाधलिकाशेषस्थे द्रष्टव्य” इति त-
 द्बुद्धिरिति, तथा च सयोगिनोऽपि विशुद्धितारतम्यस्य सद्धंताः शुभयोगव्या-
 पारविशेषतायाश्च सिद्धौ शुभयोगव्यापारविशेषादावर्जीकरणभाविन्यामुदीर-
 णायां पूर्वोदीरणातो विशिष्टतया निर्विरोधश्च सिद्धिरिति ।

न चैवं विशुद्धितारतम्ये सयोगिनोऽयोगिवद्वर्द्धमानपरिणामप्रसङ्गः, न चासा-
 विष्टस्तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं यावदुत्कृष्टतो देशानपूर्वकोटिं यावद्वस्थितपरि-
 णामस्यैव तत्र तत्र प्रतिपादनादिति वाच्यम् । तत्र प्रयत्नविशेषरूप सहकारिवि-
 शिष्टप्रयुक्तस्य परिणामे उत्तरोत्तरोत्कृष्टफलधारोपधानरूपस्य प्रवर्धमानत्वस्य
 शैलेश्यामेवेष्ट्यमाणत्वस्य “गुरुतत्त्ववित्तिस्रधधुतो” प्रतिपादनादिति । अथावर्जीकर-

१ योग्यन्तोदीरकाणां योग्यन्ते, स्वरत्रिकानप्राणानां निजकान्ते, केवल्लिणः
 सर्वविशुद्धश्च सर्वासां ॥ १ ॥

(२०८) ॥ समुद्रघातद्वारदिपणे विजयनन्दनसुरिविरचिते समुद्रघाततत्त्वम् ॥ द्वार

जमिति कः शब्दार्थः इति चेदुच्यते-आवर्जनमावर्जः, आत्मानं प्रति मोक्षस्या-
भिमुखीकरणमात्मनो मोक्षं प्रति उपयोजनमिति तात्पर्यार्थः, अथवा आवर्ज्यतेऽ-
भिमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेत्यावर्जः, शुभमनोवाक्यादवापारविशेषः, उक्तञ्च-
“ आवर्जनमुखमौर्गो वाचरो वा तद्वत्तमादय ” तद्वृत्तौ तु “ तदर्थं समुद्र-
घातकरणार्थमादौ केवलिन उपयोगो ‘ मयाऽधुने च कर्तव्यम् ’ इत्येवंकथः,
उदयावज्जिकायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वाऽऽवर्जनमित्युच्यते ” इति ॥ तत
उभयत्रापि अतस्य तस्य करणमिति विषयायां स्थित्यर्थे आवर्जोक्तिरिति ॥
केचिद् आवर्जितकरणमित्याहुः, तथायं शब्दार्थः, आवर्जितो नामाभिमुखीकृतः
तथा च लोके वक्तारः ‘ आवर्जितोऽयं मया सम्मुखीकृत इत्यर्थः, ततश्च
तथाभवत्येतावर्जितस्य मोक्षगमने प्रत्यभिमुखीकृतस्य करणमुदीरणवज्जिकायां
कर्मप्रक्षेपरूपं शुभयोगव्यापारणमावर्जितकरणम्, अन्ये आयोजिकाकरणमिति
पठन्ति तत्र शब्दार्थस्तुक्तपूर्य पञ्च । अपरे त्वावश्यककरणमिति पठन्ति,
तत्रायमर्थः आवश्यकेनावश्यकभावेन करणमावश्यककरणे, तथाहि-समुद्रघाते
केचित्कुर्वन्ति केचिच्च न कुर्वन्ति, एतेषु सर्वेऽपि केवलिनः कुर्वन्तीति ।
नन्वेवं किमस्मिन्नेवापरपक्षे सर्वेषां केवलिनामावर्जोक्तिरुक्तानियमः
नतु सर्वपक्षसाधारणः सर्वकेवलिनामावर्जोक्तिरुक्तानियमः किन्तु केव-
लिसमुद्रघातवदनियम एव केचिदावर्जोक्तिरुक्तं कुर्वन्ति केचिच्च न कुर्वन्तीति इति
चेत्, न, केचिदित्यादिपक्षाणां शब्दभेदेन भेदेऽपि अर्थभेदेन भेदाभावात्,
न चास्ति अर्थभेदेन भेदेऽपि किञ्चित् प्रमाणम्, न च “ तं गन्तुमणो पुत्रं
आवर्जोक्तिरुक्तमङ्गैः ” एवम् - ” इह सर्वेऽपि केवली केवलिसमुद्रघाते गच्छन्
प्रथमत आवर्जोक्तिरुक्तं करोति ” इत्यादिवाक्यैः, यः केवलिसमुद्रघाते गन्तुमनाः
तस्यैवावर्जोक्तिरुक्तानियमो लभ्यते न तु सर्वकेवलिसाधारणः तत्कर्त-
व्यतानियम इति वाक्यम्, तादृशवाक्यानां तादृशनियमपरत्वे प्रमाणाभावात्,
प्रत्युत नन्वावर्जोक्तिरुक्तं सर्वेऽपि केवली करोति परं यस्य केवलिनः केवलि-
समुद्रघातोऽपि कर्तव्यतस्य किं पूर्वमायोजिकाकरणमुत केवलिसमुद्रघात इत्या-
शङ्क्यामावर्जोक्तिरुक्तस्य केवलिसमुद्रघातात् पूर्वमेव कर्तव्यतेति नियमप्रदर्शन-
परत्वेन तादृशवाक्यानां कल्पनीयत्वादिति ॥ एवं “ लोकप्रकाशे ”ऽपि कथनप-
क्षमनाभित्यैव सामान्यतः आवर्जोक्तिरुक्तं शस्त-योगव्यापारणं मतम् । इदन्त्व-
वश्यं कर्तव्यं, सर्वेषां मुक्तिगामिनाम् ” इति प्रतिपादितम् । तथा च सर्व
एव केवलयावर्जोक्तिरुक्तं तु करोत्येवेत्यत्र न कल्पविधिप्रतिपत्तिरिति । कि-

आवर्जीकरणं यत्वि सर्वकेशलिसाधारणकर्तव्यताकं न स्यात्तदा सर्वकेशलिसा-
धारणसत्ताकस्य योगसन्न्यासयोगस्य आयोज्यकरणानन्तर्यप्रतिपादने न स्यात्,
आयोज्यकरणविनाभाविति योगसन्न्यासे तदानन्तर्याभावात्, प्रतिपादितं चायो-
ज्यकरणान्तर्यं योगसन्न्यासयोगस्य, यदुक्तं योगबुद्धिसमुच्चये—“आयोज्यकरणावूर्ध्वं,
द्वितीय इति तद्विधः” इति आयोज्यकरणं केवलाभोगेनाचिन्त्यधीयंतया भवोपशान्ति-
कर्मणि तथा व्यवस्थाप्य सत्क्षणव्यापारण शैलेऽप्यवस्थाफलं, तत् ऊर्ध्वं द्वितीयो
योगसन्न्याससंज्ञितः, इति तद्विदोऽभिदधति, शैलश्रवण्यायां कायादियोगानां
सन्न्यासेनायोगालयस्य सर्वसन्न्यासलक्षणस्य सर्वोत्तमस्य योगस्य प्राप्तेरिति ।
तद्वृत्तिरिति । तच्चैवमायोज्यकरणमुत्तरूपावर्जीकरणान्निरूपेति शाक्यम्, तादृ-
शमन्तव्यतायां मानाभावात् शब्दभेदेऽप्यर्थभेदस्योक्तत्वाच्चेति सङ्क्षेपः ॥
इदं आवर्जीकरणमान्तमुद्दिष्टिकम्, तथा चाहुः श्रीमन्तः प्रज्ञापनाकारभगवन्तः—
“कइसमइय णं भंते! आउज्जीकरणे पण्णत्ते? गोयमा! असंखेदजसमइय अंतोमुहुत्तिप
आउज्जीकरणे पण्णत्ते ” इति ॥ आवर्जीकरणानन्तरं चाव्यवधानेन केशलिसमु-
द्घातमारभते स चावसासयिकः, उक्तञ्च प्रज्ञापनायाम—“कइसमइय णं भंते !
केशलिसमुद्घाय पण्णत्ते ? गोयमा ! अट्टसमइय पण्णत्ते, तं जहा-पढमे समप
इंढं करेइ, धीप समप कयाडं करेइ, तइप समप मंथं करेइ, चउत्थे समप
लोणं पूरेइ, पंचमे समप लोयं पडिसाहरइ, छट्ठं समये मंथं पडिसाहरइ, सत्तमप
समप कयाडं पडिसाहरइ, अट्ठमे समप इंढं पडिसाहरइ, इंढं पडिसाहरेत्ता
तओ पच्छा सरीरत्थे भवइ ” इति ।

तन्वयं कृतकृत्योऽपि केशली किमिति समुद्घातं करोतीति चेत्, किमयं
हेतुपन्नः प्रयोजनप्रश्नो वा, नाथः क्षायिकत्वादेश तल्लीयस्य दण्डादिरूपतया-
त्मप्रदेशानां व्यवस्थापनस्य च स्वहेतुविशिष्टकाययोगादिलाभाधीनत्वात् ।
द्वितीये पुनः समधिकवेदनीयनामगोत्राणां क्षपणेनायुषा सह समीकरणमेव
प्रयोजनम् । विरलीकृतार्द्रशार्द्रिकादिज्ञातेन प्रयत्नविशेषेण क्षिप्रं समधिकत
कर्मशोपोपपत्तेः, यदाह — भगवान् श्रीमत्पद्माहुस्वामी “ नाऊण वेयणिज्जं
अइवहुयं आउयं च धोवाणं । गंतूण समुद्घायं खवेइ कम्मं निरवसेत्तं ” ॥ १ ॥
प्रज्ञापनायामप्युक्तं—“कइहा णं भंते ! केशली समुद्घायं गच्छइ ? गोयमा ! केश-
लिसस चत्तारि कम्मंसा अक्खीणा अवैइया अणिजिन्ना भवस्सि, तं जहा—
वेयणिज्जे आउए नामे गोए, सव्ववहुए से वेयणिज्जे कम्मं हवइ, सव्वयोए
से आउयकम्मं हवइ, विसमं समं करेइ बंधणेहिं ठिईहिं, विसमे समीकरणया-

(२१०) ॥ समुद्रघातद्वारटिप्पणे विजयमन्दनमूरिविरचितं समुद्रघाततन्त्रम् ॥ (द्वार

प बध्नेहि हि हिं हि य, एवं सन्तु केवली समुद्रघातं गच्छइ" । 'अवेदिता' इति "अक्षीणा" इत्यत्र हेतुः-कर्मणां हि क्षयो निवर्ततः प्रदेशतो विपाकतो वा भवति, "सर्वं च एव सतया भुज्जइ कम्ममणुमावतो भइयं" इति वचनात्, ते च चत्वारः कर्माणा अपि अवेदिता अतोऽक्षीणाः "अनिर्जोर्णा" इत्यनेन निवर्तमेव पर्यायेण व्याचष्टे, सामस्त्येनात्मप्रदेशोभ्योऽपरिशादिताः इति तदर्थः 'बध्नेहि हि ति' वध्यते भवचारकाङ्क्षिनिर्गच्छनं प्रतिवध्यते येनैव बन्धनाः अथवा वध्यन्त आत्मप्रदेशैः सह लोकीभावेन संश्लिष्टाः क्रियन्ते योगवशाद्ये ते बन्धनाः, उभयत्रापि कर्मपरमाणवः, स्थितयो वेदनाकालाः, शेषं सुगमम् ॥

उक्तञ्च-आयुषि समाप्यमाने, शेषाणां कर्मणां यदि समाप्तिः ।

न स्यात् स्थितियैषम्यात्, गच्छति स ततः समुद्रघातम् ॥१॥ "

स्थित्या च बन्धनेन च, समीक्रियार्थं हि कर्मणां तेषाम् ।

अन्तर्मुहूर्तशेषे, तदायुषि समुज्जिघांसति सः ॥ २ ॥

न चैवं तस्य भगवतः कृतकृत्यत्वं व्याहन्वेतेति वाच्यम्, एकान्ततः कृतकृत्यत्वासिद्धेः, समुद्रघातादिनैसायुषोऽधिकानां वेदनोयादिकर्मणां क्षपणीयत्वात्, न चैतदनिष्टम्, धर्मदेशनादिनैवोदीणतीर्थकरनामकर्मणः क्षपणीयत्वाऽप्येकान्ततः कृतकृत्यत्वासिद्धेरिष्टत्वात् । यदुक्तं भगवता भाष्यकृता-"गेमनेन कयत्थो, जेगोदिशं जिणिदनामं से । तद्वञ्जफळं तस्स य, खधगोवाओयमेष जओ" ति । रागद्वेषादित्यलक्षणस्य तु कृतकृत्यत्वस्य तत्र भगवति निरावाधत्वाच्चेति । न चैवमपि सति प्रयोजने तद्विच्छापेक्षयैव प्रवृत्त्या भवितव्यम्, स्वेष्टसाधनताज्ञानाधोनचिकीर्षां विना प्रवृत्तेरसम्भवात्, सत्याऽवेच्छायां कुतो भीतमोहत्यं नाम तस्य भगवत इति चेत्, भवन्शीलायां प्रवृत्ती तद्विच्छापेक्षत्वमेव, न त्वन्यथापि, न च भवन्त्यपि तद्विच्छामपेक्षत एव, अप्रमत्तप्रवृत्तेस्तदनपेक्षत्वात्, तत्र सामायिकस्यैवोचितप्रवृत्तिहेतुत्वात् । न चाप्रमत्तानां प्रवृत्तिरेव नास्तीति साम्प्रतम् योगदुष्प्रणिधानरूपप्रमादव्यागोऽपि तैस्तत्सु प्रणिधानात्यागात्, सर्वथा योगनिरोधस्य शैलेष्यवस्थाभावेत्वात् । किञ्चेच्छाजन्यतायच्छेदकस्य वैजात्यस्य केषलप्रयत्नेऽभावात् तत्रेच्छापेक्षन्वयम्, अत एव यिनैवेच्छां सुपुण्यावस्थायां श्वासप्रश्वाससन्तानाधनुकूलो जीवनयोनिप्रयत्नाऽपि, तथा चेच्छां विनैव केषलज्ञानाभोगेन केषलिसमुद्रघातादौ प्रवृत्तिरित्यन्यत्र विस्तरः ।

ननु गृहीतमेतत् सर्वं परं प्रभूतस्थितिकस्य वेदनोयादेरायुषा सह समीकरणार्थं समुद्रघातमारभते इति यदुक्तं तत्र कुतो न कृतमाशाविदोषप्रसङ्गः,

तथाहि - प्रभूतकालोपभोग्यस्य वेदनीयादेरारत एवापगमसम्भवात् कृतनाशः, वेदनीयादिवच्च कृतस्यापि कर्मक्षयस्य पुनर्नाशसम्भवान्मोक्षेऽप्यनाश्वासप्रसङ्गः, तदसत्. कृतनाशाविशेषाप्रसङ्गात्. तथाहि—इह यथा प्रतिविषसं सेतिकापरिभोगेन वर्णशतोपभोग्यस्य कल्पितस्याहारस्य भस्मकल्पाधिना तन्तामप्यति स्तोकविषसेनिःशेषतः परिभोगात् कृतनाशोपगमः. तथा कर्मणोऽपि वेदनीयादेः तथाविधशुभाध्यवसायानुबन्धादुपक्रमेण साकल्यतो भोगात् कृतनाशरूपदोषप्रसङ्गः. द्विविधो हि कर्मणोऽनुभवः प्रदेशतो विपाकतश्च तत्र प्रदेशतः सकलमपि कर्मानुभूयते, न तदस्ति किञ्चित् कर्म यत्प्रदेशतोऽप्यननुभूतं सत् क्षयमुपयाति, ततः कथं कृतनाशदोषोपपत्तिः ? विपाकतस्तु किञ्चिदनुभूयते किञ्चित्, अन्यथा मोक्षाभावप्रसङ्गात्, तथाहि—यदि विपाकानुभूतित एव सर्वं कर्म अपणोयमिति नियमः तर्ह्यसकल्यातेषु भवेषु तथाविधविविधाध्यवसायविशेषव्यञ्जरकगत्यादिकं कर्मोपार्जितं तस्य नैकस्मिन् मनुष्यादावेव भवेऽनुभवः, स्वस्वभवनिवन्धनत्वात् तथाविधविपाकानुभवस्य, क्रमेण च स्वस्वभवानुगमनेन वेदने नारकादिभवेषु चारित्राभावेन प्रभूततरकर्ममन्तानोपचयात्, तस्यापि स्वस्वभवानुगमनेनानुभवोपगमात् कुतो मोक्षः?, तस्मात् सर्वं कर्म विपाकतो भाज्यं प्रदेशतोऽप्यमनुभवनीयम्, एवञ्च न कश्चिदोषः, रसो हि तस्य कर्मणोऽध्यवसायविशेषेण हन्यते एव भस्मकजनितजाडरानलोदभूतरूपश्च एव भुज्यमानरस इव, अत एव न मत्तन्नघन्नादीनां सप्तमनस्कयोग्याभातवेदनीयप्रदेशानुभवेऽपि तथाविधदुःखप्रसङ्गः । श्रीप्रज्ञप्तावप्युक्तं प्रथमशतकचतुर्थहिंशके—“तस्य णं जं ते पणसकम्मे ते णियमा वेणइ” इति, “तस्य णं जं ते णणुभागकम्मं तं अत्थेगइअं वेणइ अत्थेगइअं णो वेणइ तथा च न कश्चिदोषः । नन्वेवमपि दीर्घकालभोग्यतया तद्वेदनीयादिकं कर्मोपचितम्, अथ च परिणामविशेषादुपक्रमेणार्गद्वे तदनुभवति, ततः कथं न कृतनाशदोषोपपत्तिः । तदप्यसम्भूतं, बन्धकाले तथाविधाध्यवसायवशादादादुपक्रमयोग्यस्यैव तेन बन्धनान्, अपि च जितवन्ननग्रामाण्यादपि वेदनीयादिकर्मणामुपक्रमो मन्तव्यः, यदाह भाष्यकृत्—“उदयवस्यखओषममोषसमा य जं च कम्मणो भणिया । दव्वाइपंचगं पइ जुत्तमुवकाभणमओ वि ॥ १ ॥” न चैवं मोक्षोपक्रमहेतुः कश्चिदस्ति येन तत्रानाश्वासप्रसङ्गः, ततो यदुक्तं—वेदनीयादिवच्च कृतस्यापि कर्मक्षयस्येत्यादि न तत्सम्यगुपपन्नमिति स्थितम्, ननु यदा वेदनीयादिकर्मनिप्रभूतं सर्वस्लोकं चायुस्तदा कमधिकवेदनीयादिसमुद्घातार्थं समुद्घातमारभतां, वेदनीयादेः सोपक्रमत्वात्

(२१२) ॥ समुद्घातद्वारविष्णवे विजयनन्दनसूरिचिरचितं समुद्घाततत्त्वम् ॥ (द्वार

यथा स्वधिकमायुः सर्वस्तीकं च वेदनीयादिकं वा तथा वाच्यं । न चायुःसमधिकस्य समुद्घाताय समुद्घातः कल्पते चरमशरीरिणामायुषो निरुपक्रमत्वात् । 'चरमशरीराय निरुपक्रमा' इति वचनात् तदयुक्तम्, एवंविधमायस्य कदाचनाप्यभावात्, तथाहि-सर्वदेव वेदनीयादेरायुषः सकाशादधिकस्थितिकं भवति, न तु कदाचिदपि वेदनीयादेरायुः । अथैवंविधो नियमः कुतो लभ्यते ? उच्यते, परिणामस्वभावत्वात्, तथाहि-इत्थंभूत पञ्चात्मनः परिणामो येनास्यायुः वेदनीयादेः समं भवति न्यूनं वा, न तु कदाचनाप्यधिकं, यथेतस्यैवायुषः स्वत्वधुवन्धः, तथाहि-ज्ञानावरणादीनि कर्माणि आयुर्वर्जानि सप्तापि सर्वेषु चरन्ते, आयुस्तु प्रतिनियत एव काले स्वभावविभागादिशेषरूपे, तत्र चैवंविधवैचित्र्यनियमे न स्वभावावृत्तेऽपरः कश्चिदस्ति हेतुरेषमिहापि स्वभावविशेष एव नियामको ब्रह्मविद्यः, आह च भाष्यकृत् — "अस्मद्विर्णं नियमो, को भोवे आयुः न संसृति । परिणामसहावाओ, अदधुवन्धो वि तस्मै ॥२॥ "

अथ सर्वेऽपि केवलिनः समुद्घातं गच्छन्ति नवेति चेत्, उच्यते, यस्य केवलिन आयुषा सह वेदनीयनामगोत्राणि समस्थितिकानि भवन्ति स हि न केवलिसमुद्घातं करोति, यस्य चायुषः समधिकं वेदनीयादि, स करोति । उक्तञ्च भगवद्भिः श्रीमदार्थश्यामपादः "सर्वे वि जे भंते ! केवली समुद्घायं गच्छन्ति ? गोयमा ! नो इण्डे सम्मट्ठे, "जस्साउपण तुल्लहं, वेधणेहिं टिहं हि य । भवोवगाहिकम्माहं, समुद्घायं से न गच्छह ॥१॥ इति, स ब्रह्मतसमुद्घात एव तानि क्षपयित्वा सिद्धिसौधमध्यास्त इति भावः । उक्तञ्च-जस्म उ तुल्लं भवइ य कम्मचउक्कं सभावओ ओ य । सो अकयसमुद्घाओ भिज्जइ जुगधं खवेऊणं ॥ १ ॥" इति । न चायं किं कादाचिन्को भाव उत बाहुल्यभाव इत्याशङ्क्यम्, अनन्तः ब्रह्मतसमुद्घाता एव मुक्तिं गताः, उक्तञ्च-"अगतूणं समुद्घायं, अणंता केवली जिजा । जरमरणविप्पमुक्का सिद्धिं वरगइ गया ॥१॥ अत्रायं विशेषो गुणस्थानक्रमारोहे-"यः पणमासाधिकायुष्को, लभते केवलोद्गमः । करोत्यसौ समुद्घात-मन्ये कुर्वन्ति वा न वा ॥ " इति । छम्मासाऊसेसे, उप्पणं जेसि केवलं नाणं । ते नियमा समुद्घाइय सेसा समुद्घाय भइयव्वा " इति तद्वृत्ती'इति । आवश्यकृणीं त्वेषम्-"येऽन्तमुद्गर्तमादि कृतधोत्कर्षेण आमासेभ्यः बह्व्यः आयुषोऽवशिष्टेभ्यः अभ्यन्तराविर्भूतकेवलज्ञानपर्वयास्ते नियमासमुद्घातं कुर्वन्ति । ये तु बह्व्यमासेभ्य उपरिष्टादाविर्भूतकेवलज्ञानाः शेषास्ते समुद्घाताद्यामाः ते समुद्घातं न कुर्वन्तीत्यर्थः, अथवा अवमर्याः, शेषाः

समुद्घातं प्रति भाज्याः, कस्माच्चस्मात् णमासिकावशिष्टे आयुषि आधिर्भूतकेव-
लज्ञानपर्यायेभ्यः केवल्येभ्यः सकाशात् पट्टभ्यो मासेभ्य उपरि ये समयोत्तरवृद्ध्या-
ऽवशिष्टे आयुषि शेषे आधिर्भूतज्ञानाः केवल्येनस्ते शेषाः समुद्घातं प्रति भाज्याः
केचित् समुद्घातं कुर्वन्ति केचिन्नन्ति । अतः केचित् समुद्घाते कृत्वा केचिद-
कृत्वा समयाप्नुवन्ति सिद्धिम् । अथवा येषां बहु संश्लेषमस्ति आयुश्चाल्पमस्ति-
ष्ठते, ते नियमात्समुद्घातं कुर्वन्ति नेतरे” इति । अत्रंद् योध्यं—सर्वेषामेष केव-
लिनां वेदनीयादिकर्मत्रयस्य आयुष्कादधिकैव स्थितिर्भवति, अत एव च के-
वलिसामान्यमाश्रित्य सयोग्यवस्थाचरमसमये यावत्स्थितिघातप्रतिपादनमपि ॥
यदुक्तं कर्मप्रकृतिवृत्तौ, प्रदेशसत्तास्पर्धकाधिकारे—शैलेशीभलाक्रानां मनुजगत्या-
वीनां प्रकृतीनां सत्तास्पर्धकप्रकरणप्रसङ्गे—“तथा सयोगिकेवल्येचरमसमये चरम-
स्थितिघातस्य यश्चरमः प्रक्षेपस्तत आरभ्य पश्चानुपूर्व्यां स्वस्वमर्षीभूटप्रदेश-
सत्कर्मस्थानान्तमपि सकलस्वस्वस्थितिगतमेकैकं स्पर्शकं द्रष्टव्यमिति ” ॥
परं यस्य केवलिनो भगवत आयुष्कादधिकाऽपि वेदनीयादिकर्मत्रयस्य स्थितिः,
आवर्जीकरणादिर्नैव समुद्घातं विना सयोग्यवस्थाचरमसमयेऽयोग्यवस्थासमा-
नीकर्तुं शक्या, तस्य न केवलिसमुद्घातस्य कर्तव्यता ॥ यस्य तु केवलिनो
भगवतो वेदनीयादिकर्मत्रयस्य स्थितिर्नायुष्कात्समधिकतराऽपि भवति, आवर्जी-
करणादिमाधेन च न समानीकर्तुं शक्या, तस्य तु भवति समुद्घातस्य कर्त-
व्यता । भवति च समुद्घातकरणेनायुष्कात् समधिकतराया अपि वेदनीयादि-
कर्मत्रयस्य स्थितेः समीकर्तुं शक्यतेति ॥ एवं सर्वेषामपि केवलिनां-आयुषा
सह वेदनीयादिकर्मत्रयस्य स्थितेः समीकरणमपि सयोग्यवस्थायाश्चरमसमये
एव भवति । न पुनः समुद्घातकर्तुः समुद्घातकरणान्तरसमये एव इत्यपि
योध्यम् ॥ अत एव च सयोग्यवस्थायाश्चरमेऽन्तर्मुहूर्ते वेदनीयादिकर्मत्रयस्य
स्थितेर्योग्यवस्थया सह समीकरणहेतुतया सर्वापवर्तनाप्रतिपादनमपि सङ्ग-
च्छते ॥ यदुक्तं प्रज्ञापनावृत्तौ—“काययोगनिरोधकालान्तरे चरमेऽन्तर्मुहूर्ते वेद-
नीयादित्रयस्य प्रत्येकं स्थितिः” सर्वापवर्तनया अपवर्त्य—अयोग्यवस्थासमाना
क्रियते ” इति ॥ एवं कर्मप्रकृतिटीकायामप्युक्तं—“तस्मिन् चरमसमये सर्वा-
प्यपि कर्माण्ययोग्यवस्थासमस्थितिकानि जातानि ॥ येषां च कर्मणामयोग्यवस्था
यामुद्घातावस्तेषां स्थिति स्वरूपं प्रतीत्य समयोनां विधत्ते ॥ सामान्यतः सत्ता-
कालं प्रतीत्यायोग्यवस्थासमानामिति ” ॥

अथ केवलिसमुद्घातं कुर्वन् केवली प्रथमसमये बाहन्त्यतः स्वशरीरप्रभा-

(२१४) ॥ समुद्घातद्वारटिप्पणे विजयनन्दनसूरिविरचितं समुद्घाततत्त्वम् ॥ (द्वार

णमूर्ध्वमधश्च लोकान्तपर्यन्तमात्मप्रदेशानां संघान्दण्डं दण्डस्थानीयं ज्ञानाभो-
गतः करोति, द्वितीयसमये तमेव दण्डं पूर्वापरदिग्द्वयप्रसारणात्पार्श्वतो लोका-
न्तराणि पञ्चादमित्येव कारादे करोति, तृतीयसमये तमेव कपाटं दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्र-
सारणान्तराणि मन्थानं करोति, लोकान्तप्रापिणमेव । एवं च लोकस्य प्रायो
बहुपूरितं, मन्थान्तराण्यपूरितानि भवन्ति, अनुश्रेणिगमनात् । चतुर्थसमये ता-
न्यपि मन्थान्तराणि सह लोकनिष्कृष्टैः पूरयति । ततश्च सकलो लोकः पुरितो
भवतीति । तदनन्तरं च पञ्चमे समये यथोक्तक्रमात्प्रतिलोमं मन्थान्तराणि संह-
रति जीवप्रदेशान् सकर्षकान् सङ्कोचयति, षष्ठे समये मन्थानमुपसंहरति घन-
तरसङ्कोचतात्, सप्तमसमये कपाटमुपसंहरति दण्डात्मनि सङ्कोचात्, अष्टमे
समये दण्डं समुपहत्य शरीरस्थ एव भवति । न चैतत् स्वमर्माविकाविकृतिभिर्न
यदाहुर्वृद्धाः—“ उरुदं अहो यं लोमंत-गामिणं सो मदेहविकल्पं । पदमस-
यस्मि दंडं, करेऽ विड्यस्मि उ कथादं ॥ १ ॥ तद्वयसमयस्मि मंथं, चउत्यप
लोमपूरणं कुणइ । पडिलोमं संहरणं, काटं तो होइ देहत्यो ॥ २ ॥ ” वाचक-
यरोऽप्याह—“ दण्डं प्रथमे समये, कपाटमय चोत्तरे तथा समये । मन्थानमय
तृतीये, लोकव्यापी चतुर्थे तु ॥ १ ॥ संहरति पञ्चमे त्व-न्तराणि मन्थानमय पु-
नः षष्ठे । सप्तमके तु कपाटं, संहरति ततोऽष्टमे दण्डम् ॥ २ ॥ इति ॥

अथ कन्तावद्धेतुरथ यद् जीवप्रदेशसङ्घातरूपदण्डस्य स्वशरीरविष्कम्भवाह-
ल्योपेतत्वमेव न तु तन्न्यूनातिरिक्तविष्कम्भवाहल्योपेतत्वमिति, न च मारणा-
न्तिकादिसमुद्घातेषु स्वशरीरविष्कम्भवाहल्यन्यूनानतिरिक्तविष्कम्भवाहल्य-
कत्वमेव बहिर्निस्तार्यमाणानामात्मप्रदेशानामिति अत्रापि समुद्घातत्वसाधर्म्यां
त स्वदेहतुल्यविष्कम्भवाहल्यकत्वमेवात्मप्रदेशदण्डस्येति वाच्यम्, यतो “ वा-
धेऽदुहेऽन्यन्नाम्यार्त्तिक, वृद्धेऽन्यदपि वाच्यताम् ” इति मारणास्तिकसमुद्घातादि-
स्थपि बहिर्निस्तार्यमाणानामात्मप्रदेशानां स्वदेहतुल्यविष्कम्भवाहल्यकत्वं नि-
र्हेतुकमेवेति चेत्, न, जीवस्यानुश्रेणिगमनस्थभावत्वात् केवलिसमुद्घातदण्डा-
दौ स्वदेहप्रमाणविष्कम्भवाहल्यकत्वस्य सर्वहेतुकत्वात्, यावत्स्यां वाकाशधेण्याम-
त्रावगादौ जीवस्तावन्प्रमाणां श्रेणिमनुकृत्वा यदात्मनो गमनं तदनुश्रेणिगमनम् ।
अनुश्रेणिगमननियमादेव च भवान्तरसङ्घाततावपि जीवस्य तथैव गमनम्, य-
दुक्तं श्रीमति तत्त्वार्थसूत्रे “ अनुश्रेणि गतिः ॥ २ २७ ॥ ”

एतद्वृत्तिः—“ श्रेणिवाकाशप्रदेशपरुक्तिः स्वशरीरावगाहप्रमाणा प्रवृ-
त्तामूर्त्तः क्षेत्रपरमाणवोऽत्यन्तसूक्ष्माः नैरन्तर्यभाजः सा आनङ्गव्येयप्रदेशाजी-

वगतिविश्रयाम्, अन्यत्र भौतिकाद्वारलतेषु एकैकाकाशप्रदेशरचनादितस्वरूपापि
वाप्या परमाणोऽप्यप्यभिवध्यस्थानात् त्रयणुकादेस्तावत्यामधिकायां चेत्येव-
मनन्तप्रदेशिकस्फुटपर्यवसानं पुद्गलवज्यमुपयुज्य वाच्यम् । तत्रानुश्रेणीति
श्रेणिमनु अनुश्रेणि श्रेण्यामनुसारिणी गतिरिति यावदनुगङ्गं वाराणसी यथा ।
गमनं गतिर्देशान्तरप्राप्तिः सा साकाशाश्रेण्यभेदवर्तिनी स्वयमेव समासादित-
गतिपरिणतेर्जन्तोर्गतिहेतुसकललोकव्यापिधर्मद्रव्यापेक्षा प्रादुरस्ति, भवान्तर-
सङ्कान्त्यभिमुखो जीवो मन्दकिथायत्नान् कर्मणो यानेवाकाशप्रदेशानवष्टम्य-
शरीरविशोभं करोति तानेवाभिन्दन् देशान्तरे गच्छन्त्यूर्ध्वमधस्तिथ्यश्वा विभ्रेणि-
गत्यभावाद् धर्मास्तिकायाभावाच्च परतो लोकपर्यन्ते एव व्यतिष्ठते, लोकनि-
कुलोपपातक्षेत्रवशाच्च भवान्तरप्राप्तावबध्यमेव धर्माऽङ्गीचो यत्रां गतिं प्रतिप-
द्यते, पुद्गलानामपि परप्रयोगनिरपेक्षाणां स्वाभाविकी गतिरनुश्रेणिर्भवति य-
थाणोः प्राच्यात् लोकान्तात् प्रतीच्यं लोकपर्यन्तमेकेन समयेन प्राप्तिरिति
प्रवचनीयदेशः परमयोगापेक्षया त्वन्यथापि गतिरस्तीति”॥

तथा च सर्वत्रापि समुद्घाते स्वदेहप्रमाणविरक्तम्भवाहृत्यकतेषु बहिर्नि-
स्सार्यमाणानामात्मप्रदेशानामिति सिद्धम् ॥ इत्यथ द्वितीयसमये दण्डस्य पूर्वा-
परद्विहृत्यप्रसारणात्कपाटीकरणे कपाटस्यापि पार्श्वतः लोकान्तगामित्वेऽपि वाह-
क्यं दण्डवाहक्यान्यूनानतिरिक्तमेष, एवं कपाटीकरणमपि भवण्डादेव दण्डात्
न तु शरीरावच्छिन्नदण्डादेव दण्डात्, अन्यथानुश्रेणिगमननियमविरोधात्, एतेन
द्वितीयसमये शरीरावच्छिन्नदण्डादेव कपाटीकरणम्, तृतीयसमये शरीरो-
परितनदेशावच्छिन्नदण्डात् कपाटीकरणम्, चतुर्थसमये शरीरावस्तनदेशावच्छि-
न्नदण्डात्कपाटीकरणम्, एवं कपाटीकरणे समयत्रयं तथैव च कपाटसंहरणेऽपि
त्रयत्रयम्, एवं च दण्डादिकरणसंहरणयोरपि समयाधिक्यमेष कुतो न ? तथा
ककुतः केषलिसमुद्घातस्याष्टनामयिकत्वमेष, समयाधिक्यस्याप्युक्तविरक्तप-
तया प्रसङ्गादित्यपि निरस्तम्, उक्तस्वरूपानुश्रेणिगमननियमभङ्गप्रसङ्गात्,
तथा चानुश्रेणिगमननियमादेव ऊर्ध्वाधोलोकान्तगामिनो दण्डस्य स्वदे-
हविरक्तम्भवाहृत्यतुल्यविरक्तम्भवाहृत्यकत्वं न तु स्वदेहविरक्तम्भवाहृत्योर्ध्वा-
दिप्रमाणविरक्तम्भवाहृत्यकत्वं येन दण्डकरणे समयाधिक्यप्रसङ्गः स्यात्,
एवं द्वितीयसमये दण्डस्य कपाटीकरणमपि पूर्वोक्तनियमादण्डादेव दण्डात्तु-
दण्डेकखण्डादिति तथापि न समयाधिक्यप्रसङ्गः, एवं तृतीयसमये कपाटस्य
मन्थानीकरणमपि उक्तनियमात् समस्तादेव कपाटात् न तु शरीरावच्छिन्नकपा-

(२१६) ॥ समुद्रघातद्वारदिष्पणे विजयनन्दनसूरिविरचितं समुद्रघाततत्त्वम् ॥ (द्वार

दैकदेशादित्यत्रापि समयाधिक्यप्रसङ्गो दुरापास्त एव, तथा चाष्टसामयिकत्वं केवलिसमुद्रघातस्य दुर्निरोधमेवेति । नन्वेवम् ऊर्ध्वाधोलोकान्तगामिनो दण्ड-
स्याखण्डस्यैव पूर्वापरदिग्द्वयप्रसारणान्कपाटीकरणे कपाटस्योर्ध्वमधः पृथोपरयोश्च लोकान्तगामित्वं दण्डबाह्व्यप्रमाणबाह्व्यं चास्तु परं तादृशस्याखण्डस्यैव कपाट-
स्य दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणात् मन्थानीकरणे तु तृतीय एव समये लोकः
पुरितो भवति किं चतुर्थसमयेऽन्तरपुरणेन, इत्यत्र केवलिसमुद्रघातस्य पदसा-
मयिकत्वमेव प्राप्तमिति अष्टसामयिकत्ववचनविरोधः स्यादिति कपाटस्य
मन्थानीकरणं नाखण्डस्यैव कपाटस्य किन्तु स्वदेहप्रमाणबाह्व्यदखण्डदण्डा-
वच्छिन्नरूपात्कपाटमध्यभागादिव कपाटस्य मन्थानीकरणमस्तु । एवं पूर्वापरा-
यत एको लोकान्तगामी कपाटः, द्वितीयो दक्षिणोत्तरायता लोकान्तगामी कपाटः
एवं तादृशकपाटद्वयात्मकमेव मन्थानम्, एवञ्च तृतीये समयेऽन्तराण्यप्युद्धर-
न्तीति चतुर्थसमये तत्पुरणं भवति, एवमेव चाष्टसामयिकत्ववचनमपि सर्वशा-
स्त्रसिद्धं निर्यहतीति चेत्, न, एवं हि तृतीयसमये लोकस्य बहुपुरितं न स्यात्
अल्पतमस्यैव लोकस्य पुरितत्वात्, न स्यादेवेति चेत्, न, 'तृतीयसमये तदेव
कपाटे दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणान्मन्थनद्वयं मन्थानं करोति लोकान्तप्राविण-
मेव, एवञ्च लोकस्य प्रायो बहुपुरितं भवती'ति तत्र तत्रोक्तेर्विरोधात् किञ्चेवं
मथिकरणकाले स्नातकस्य लोकस्यासङ्ख्येयभागेषु स्वव्याप्यनभःप्रदे-
शसंयोगरूपावगाहना न स्यात्, प्रतिपादिता च स्नातकस्यावगाहना श-
रीरस्थतादृशायां दण्डकपाटकरणदशायाञ्च लोकस्यासङ्ख्येये भागे, मथि-
करणकाले लोकस्यासङ्ख्येयेषु भागेषु लोकपुरणदशायाञ्च सर्वत्र लोकं,
यदुक्तम्— 'गुरुतत्त्वविनिश्चये—' ण्हायस्स असंखिज्जे असंखभागेसु लोप
वा " इति । स्नातकस्यावगाहना लोकस्यासङ्ख्येयभागे शरीरस्थतादृशायां
दण्डकपाटकरणदशायां, असङ्ख्येयेषु भागेषु वा मथिकरणकाले यदो-
क्तस्य व्याप्ततया स्तोकस्य चाव्याप्ततयोकत्वात्लोकस्यासङ्ख्येयेषु भागेषु
वृत्तिसम्भवात्, 'लोके वा' सर्वत्र लोकपुरणदशायामिति तद्वृत्तिः ॥ "श्रीव्याख्या-
प्रज्ञप्तावप्युक्तं पञ्चविंशतितमशतके षष्ठोद्देशके—'सिणाप णं पुच्छा? गोयमा!
णो संखेज्जइभागे हुज्जा असंखेज्जइभागे हुज्जा णो संखेज्जेसु भागेसु हुज्जा
असंखेज्जेसु भागेसु हुज्जा सव्वलोप वा होज्जा" इति । "सिणापणमित्यादि,
असंखेज्जइ भागे होज्जसि' शरीरस्थो दण्डकपाटकरणकाले च लोकासङ्ख्येय-
भागवृत्तिः, केवलिशरीरादीनां तावन्मात्रात्, असंखेज्जेसु भागेसु होज्जसि म-

मधिकरणकाले यहीलोकस्य व्याप्तत्वेन स्तोत्रस्य चाख्याततयोक्तत्वात्तल्लोकस्यास-
ङ्ख्येयेषु भागे स्नातको वर्तते, लोकापूरणे च सर्वलोके वर्तते " इति त-
द्वृत्तिः ॥ तथाभिप्रायेण हि मन्थानकरणकाले स्नातकस्य लोकस्यासङ्ख्येय-
भागद्वयमात्रं पञ्चाशगाहना स्यात्, नत्वसङ्ख्येयेषु भागेषु कपाटद्वयात्मकत्वस्यै-
व मन्थानस्योक्तत्वादिति दुरूपरिहर एवात्र विरोधः स्यात् । तथा चोर्ध्वमध्यः
पूर्वापरयोश्च लोकान्तगामिनोऽखण्डस्यैव कपाटस्य तृतीयसमये मन्थानीकरणम्,
भवत्येष चैवं स्नातकस्य अधिकरणकाले प्रतिपादिता लोकस्यासङ्ख्येयेषु भा-
गेष्वशगाहना, जीवमर्शनायामनुश्रणिगमनेन मन्थानस्य कपाटद्वयेऽशगाहनागमाप्रस्यैव
तदानीमपूरितत्वादिति दुरापस्त एवात्र विरोधः । तन्नेत्रमपि अधिकरणकाले
एव कथञ्च सर्वाऽपि लोकः पूरितो भवति, कथञ्च तदानीमन्तराण्यप्युद्धरन्तीति
चेत्, स्यादेव अधिकरणकालेऽपि समस्तलोकापूरणं यदि केषली लोकमध्य
एव स्थितः समुद्रघातं कुर्यात्, परं नैवं भवति, मेरुमध्य एव लोकमध्यत्वात्,
तत्र च प्रायः समुद्रघातकर्तुः केषलिनोऽसम्भवात्, अन्यत्र च समुद्रघातं कुर्वतः
केवलिन उद्धरन्त्येषान्तराणि अधिकरणकाले, उक्तञ्चैतदेवाक्षेपपरिहाराभ्यां
जीवममासवृत्तौ । परमकारुणिकैः श्रीमन्धार्तिहेमचन्द्रमूर्तिभगवत्पार्वः— " तनु
लोकमध्यस्थितो यदा केषली समुद्रघातं करोति, तदा तृतीयेऽपि समये लोकः
पूर्यत एव, किं चतुर्थसमयेऽन्तरपूरणेनेति, नैतदेवम्, लोकस्य मध्यं हि मेरु-
मध्य एव सम्भवति तत्र च प्रायः समुद्रघातकर्तुः केषलिनोऽभाव एव, अन्यत्र
च समुद्रघाते कुर्वतस्तस्य तृतीयसमयेऽन्तराण्युद्धरन्त्येवेति परिभाषनीयमिति" ।

अथ लोकमध्यस्थितस्य समुद्रघातकर्तुः केषलिनस्तृतीयसमये लोकापूरणम्, अन्य-
त्र स्थितस्य च तस्य तृतीयसमयेऽन्तरोद्धरणं यथा भवति तथा किञ्चित्परिभा-
ष्यते— तथाहि यदा लोकमध्यस्थितः केषली समुद्रघातं कुर्यात्तदा प्रथमसमये
ऊर्ध्वतथोलोकान्तगामी खण्डः, द्वितीयसमये तस्यैवाखण्डस्य कपाटीकरणं, तत्र
तिर्यग्लोके कपाटस्य विस्तरः रज्जुप्रमाणः स्यात्, ततः क्रमेण वृद्ध्या अक्षल्लोके
पञ्चरज्जुप्रमाणः ततः क्रमेण हान्या ऊर्ध्व लोकान्ते रज्जुप्रमाणः, पञ्चमधः क्रमेण
वृद्ध्या अधोलोकान्ते सप्तरज्जुप्रमाणः स्यात्, तत्र तत्र लोकस्य तथैव विस्तृ-
तत्वात्, तृतीयसमये च तस्याखण्डस्यैव कपाटस्य दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणा-
न्मन्थानीकरणं भवति, तत्र मन्थानस्य तिर्यग्लोकमध्ये पूर्वापरयोर्विस्तारः कपा-
टवत् रज्जुप्रमाणः तत्र कपाटस्य रज्जुप्रमाणत्वात् अनुश्रणिगमननियमाच्च, ततः
दक्षिणोत्तरभेदेन द्विधाविभक्तस्य तिर्यग्लोकस्य दक्षिणभागे उभयपार्श्वतो

(२१८) ॥ समुद्रघातद्वारदिष्पणे विजयनन्दनमूरिविरचितं समुद्रघाततन्त्रम् ॥ (छार

लोकस्य क्रमेण हीयमानत्वेन पूर्वापरयोर्मन्थानविस्तरस्यापि हीयमानत्वं यावत्
लोकान्तम्, एवं तिर्यग्लोकस्योत्तरभागेऽपि उभयपार्श्वतो लोकस्य क्रमेण हीय-
मानत्वात् मन्थानविस्तरस्यापि हीयमानत्वं बोध्यम्, यथा लक्ष्ययोजनप्रमाणस्य
स्याख्याकारस्य जम्बूद्वीपस्य मध्यभाग एव लक्ष्ययोजनप्रमाणो विस्तारस्ततः द-
क्षिणोत्तरभेदेन तस्य द्विधा विभजने दक्षिणभागे निषधहरिवर्षादीन् प्रति भ-
रतशोर्धं यावत् पूर्वापरयोः क्रमेण हीयमानं एव विस्तारो जम्बूद्वीपस्य, अन्यथा
गोलाकारत्वस्यैव व्याघातात्, एवं उत्तरभागेऽपि नीचोत्तरस्थकादीन् प्रति पेर-
वतक्षेत्रं यावत् जम्बूद्वीपविस्तारस्य क्रमेण हीयमानत्वमेव, अत एव च क्रमेण
निषधभीलक्ष्यतहरिवर्षरम्यकादीनां जीवायाः क्रमेण अल्पाल्पतरादिप्रमाणभावं इति।
एवं अक्षलोकमध्ये मन्थानस्य पञ्चरज्जुप्रमाणो विस्तारस्तत्र कपाटविस्तारस्य
पञ्चरज्जुप्रमाणत्वादेव ततो दक्षिणोत्तरभेदेन द्विधा तस्य विभजने दक्षिणभागं
क्रमेण हीयमानत्वमेव पूर्वापरयोर्मन्थानविस्तारस्य यावद्लोकान्तम्, एवमुत्तर-
भागेऽपि तस्य मन्थानविस्तरः क्रमेण लोकान्ते यावद् हीयमान एव बोध्यः,
एवमूर्ध्वलोकान्ते मध्यभागं रज्जुप्रमाणो विस्तारः मन्थानस्य, ततो दक्षिणभागं
उत्तरभागे च पूर्वापरयोः क्रमेण हीयमान एव, एवमधोलोकान्तेऽपि मध्यभागं
मन्थानविस्तरः, ततो दक्षिणभागं उत्तरभागं च पूर्वापरयोः
क्रमेण पूर्वोत्तरीयमान एव यावद्लोकान्तम्, एवमन्यत्रापि लोकभागे बोध्यम्,
यत्र यत्र लोकस्य पूर्वापरयोर्वाधान् विस्तरः, तत्र तत्र मध्यभागे म-
न्थानस्यापि तावदानेव विस्तरः, तत्र तत्र कपाटस्यापि तावन्मात्रविस्ता-
रत्वात्, ततः पूर्ववत् दक्षिणभागं उत्तरभागं च पूर्वापरयोः क्रमेण हीय-
मान एव विस्तारः यावद्लोकान्तमिति। एवञ्च लोकमध्यस्थितस्य समुद्रघातकर्तुः
केवलिनः तृतीय एव समये सर्वस्यापि लोकस्यात्मप्रदेशैरापूरणं भवत्येव, नो-
क्षरन्त्येव चान्तराणि, परं तादृशस्य केवलिनः प्रायोऽसम्भव एवेति। अय-
यो न लोकमध्यस्थितः किन्त्वन्यत्र स्थित एव समुद्रघातं करोति, विदेहविज-
यादिषु भरतैरवतादिषु च, तस्य केवलिनो भगवतः द्वितीयसमये दण्डस्य
कपाटीकरणे कपाटस्य पूर्वापरयोर्विस्तरः तिर्यग्लोकअक्षल्लोकादिषु न पूर्वोत्तर-
रज्जुपञ्चरज्जुवाविप्रमाणः, लोकमध्यस्थितावेव तादृशविस्तरस्योपपन्नत्वात्, किन्तु
पूर्वाक्षप्रमाणान्मूल एव भवति तत्र विदेहविजयादिषु समुद्रघातकरणे किञ्चि-
न्मूलो भवति, भरतैरवतादिषु च समुद्रघातकरणे न्यूनतमो भवति, तत्र तत्र
लोकस्य स्याख्याकारस्य हीनहीनतरादिभावेनैव विस्तृतत्वात्, यथा जम्बूद्वीपस्य

मध्यभागे लक्षयोजनप्रमाण एव विस्तारः, ततो विजयादिषु किञ्चिन्न्यून एव विस्तारः, भरतैरवतादिषु च न्यूनतम एव विस्तारः । अथ तृतीयसमये कपाटस्य मन्थानीकरणे तिर्यग्लोकब्रह्मल्लोकादिषु कपाटस्य यावान् विस्तरः किञ्चिन्न्यूनमन्यूनतमरज्जुपञ्चरज्ज्वादिप्रमाणः, मन्थानस्यापि कपाटमूले तावन्नेव पूर्वापरयोर्विस्तरः, ततः परं दक्षिणभागे उत्तरभागे च यथासम्भवमुभयपार्श्वतः समो वा हीयमानो वा विस्तरः न त्वधिकः, आत्मप्रदेशानामनुश्रेणिगमननियमान् कपाटविस्तारावधिकविस्तारस्य मन्थाने कुत्राप्यसम्भवात् तत्र भरतक्षेत्रे समुद्घातकरणे मन्थानस्य विस्तरो दक्षिणभागे पूर्वापरयोर्हीयमान एव यावन्नल्लोकान्तम्, उत्तरभागे तु आपेरवतभागात् सम एव ततः परं च हीयमान एवेति बोध्यम्, एवमन्यथापि यथासम्भवे भावनीयम्, इत्थञ्चान्यत्र समुद्घातं कुर्वतः केवलिनो भगवतः तिर्यग्लोकब्रह्मल्लोकादिषु मध्यभागे लोकस्य यावान् विस्तारः तावत्प्रमाणाद्विस्ताराद् यावन्मात्रया कपाटविस्तारस्य न्यूनन्यूनतरादिभावः, मन्थानविस्तरस्यापि तावन्मात्रया पूर्वापरयोर्न्यूनन्यूनतरादिभावो भवति जीवप्रदेशानामनुश्रेणिगमननियमान्, तथा चैवं तिर्यग्लोकादिषु सर्वत्र पूर्वादिषु विष्णु जीवप्रदेशैरपूरितान्याकाशान्तराणि तिष्ठन्त्येवेति चतुर्थसमये तत्पूरणं भवतीति तृतीयसमये न सर्वोऽपि लोकः पूर्यते किञ्चिन्पतराण्युद्धरन्त्येवेति परिभावितमिति । इत्थञ्चाष्टनामयिकत्वमपि केवलिसमुद्घातस्य निर्विरोधं निर्वाहितमेवेति ॥

अत्रेदं बोध्यम्, लोकस्य मध्यं मेरुमध्य एव सम्भवतीति यदुक्तम् तद्व्यवहारापेक्षया बोध्यम्, यदुक्तं लोकनालिकायाम्-“घम्माइ लोकमज्झं”, जीयण अस्संखकोदीहि” इति घर्मायां रत्नप्रभायामसङ्कल्पातयोजनकोटीभिलोकमध्ये स्यान्नेष्टयिकमतेन, परं व्यावहारिकमतेन मेरुकन्दमध्येऽष्टप्रदेशिकरुचकाल्लोकमध्ये स्यादिति तदवृत्तिरिति ॥ एवं स्नातकस्य लोकस्यासङ्ख्येयेषु भागेष्वप्यवगाहनायाः प्रतिपादितत्वेन “ननु प्रथमसमये शरीरस्थानामात्मप्रदेशानां पूर्वापरदिग्द्वयप्रसारणात् पूर्वापर्योल्लोकास्तगामितया शरीरप्रमाणोक्तव्यवहादित्यतः कपाटीकरणे, ततो द्वितीयसमये तस्य कपाटस्योर्ध्वमधोलोकान्तगामितया विस्तारणं, ततस्तृतीयसमये दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणान् मन्थानीकरणे, ततोऽन्तरपूरणमथवा क्रमेण कपाटीकरणं, मन्थानीकरणं तत ऊर्ध्वाधोलोकान्तगामितया विस्तारणं ततोऽन्तरपूरणमित्येवंक्रमेणैव कथञ्च समुद्घातप्रक्रिया” इत्यपि परास्तम्, आत्मप्रदेशानामनुश्रेणिगमननियमेन तथा प्रक्रियायां लोकस्यासङ्ख्येयेषु भागेषु स्नातकावगाहनाया असम्भवादित्यधिकं स्वयमेव परिभावनीयमिति तत्त्वमत्र सर्वत्र केवलालोकशालिनो भगवन्त ए

(२२०) ॥ समुद्रघातद्वारदिपणे विजयनन्दनसूरिविरचितं समुद्रघाततत्त्वम् ॥ (द्वार

घ विद्वन्तीति दिक् । एतेनाविस्तमहास्कन्धसमुद्रघातोऽपि व्याख्यातः, तस्यापि दण्डकपाटमन्थानास्तरपूरणप्रतिलोमतत्सहरणलक्षणाष्टसमयप्रमाणतया केषलिसमुद्रघाततुल्यकालत्वादिति । अत्र आवश्यकवृत्तिर्निर्गतं किञ्चित्स्वरूपं लिख्यते तथाहि—“अथ ये समुद्रघातं कुर्वन्ति तेषां को विधिः ? इति प्रश्ने तदा विष्करणार्थमाचक्ष्महे— ते दण्डादिक्रमेण कुर्वन्ति, तत्र प्रथमसमये औदारिक-काययोगभ्या दण्डकं कुर्वन्ति, अथ दण्डक इति कोऽर्थः?, दण्डक इव दण्डकः क उपमार्थः, यथा मूलमध्याग्रभूर्ध्वाधःसमप्रदेशः परिवृत्तपर्यायो दण्डकस्तथा समुद्रघातकरणवशान्निर्गतानामात्मप्रदेशानां दण्डकसंस्थानेनावस्थानाद् दण्डक-त्वसिद्धिः । अथ दण्डकरणे को विधिः? इति प्रश्ने ब्रूमहे, इह व्यावहारिकनय-वशाच्च असङ्ख्येया जीवप्रदेशाः ते सर्वेऽपि बुद्ध्या असङ्ख्येयाः भागाः कृताः तत्र प्रथमसमये दण्डककारकाणामसङ्ख्येया भागाः निर्गच्छन्ति, असङ्ख्येयो भागोऽवशिष्टते । ततस्तैरेतैः असङ्ख्येयैर्जीवप्रदेशभागैः स्वशरीराभिर्निर्गतैर्दण्डकमभिर्निर्वर्त्तयन्तः अष्टौ जीवमध्यप्रदेशान् मान्मनिकपरस्परविद्योगिनो रुचकमंस्थितान् चक्रवैडूर्यपटलयोरुभयो रत्नाद्यवस्थाश्रित्य रुचकमंस्थितलोक-मध्यप्रतिष्ठाष्टाकाशप्रदेशेषु संस्थाप्य चतुर्दशरज्ज्वायतं दण्डकं कुर्वन्तीति । ततो द्वितीयसमये कपाटकं कुर्वन्ति, तत्समये एव चौदारिकमिश्रकाय-योगो भवति, अथ कपाटकमिति कोऽर्थः, कपाटकमिव कपाटकं क उप-मार्थः, यथोभयोः प्राक्प्रत्यग्दिशयोस्तिर्यग्भिस्तोर्णमपागुदग्दिशयोर्हस्त्रभूर्ध्वा-धोदिशयोर्बहिर्लोकं कपाटकमिति जगति शब्दते तथा समुद्रघातकरणवशान्निर्गताना-मात्मप्रदेशानां पूर्वापरदक्षिणोत्तरासु दिशु कपाटकसंस्थानेनावस्थानात्कपाटकत्व-सिद्धिः, अथ कपाटकरणे को विधिः? इति प्रश्ने ब्रूमहे—ततः प्रथमसमयनिर्गता-त्मप्रदेशसकाशात् योऽसङ्ख्येयभागोऽवशिष्टोऽवशिष्टते इत्युक्तं स बुद्ध्या पुन-रसङ्ख्येयान् भागान् कृतस्ततो द्वितीयसमये कपाटकारकाणामसङ्ख्येया भागा-निष्कामन्ति, असङ्ख्येयभागोऽवशिष्टते तैरसङ्ख्येयैर्भागैर्निर्गतैः कपाटकं कुर्वन्ति । तत्र ये निर्गतास्ते प्रथमसमयनिर्गतात्मप्रदेशसकाशादसङ्ख्येयगुणहीनाः, अस-ङ्ख्येयभाग इत्यर्थः । अथ तृतीयसमये प्रतरकं कुर्वन्ति, तत्समयिकश्च कार्म-णकाययोगो भवति । अथ प्रतरकमिति कोऽर्थः?, प्रतरमिव प्रतरं(कं)क उपमानार्थः यथा घननिचितिनिरन्तरप्रचितावयवसंस्थितः परिवृत्तस्थालकः स्फलकं वा लोके प्रतरमित्युच्यते, तथाकाशमपि परस्परप्रदेशसंसर्गविच्छिदपरिवृत्तपर्यायेणाव-स्थितं प्रतरमिति सिद्धम् । अथ तृतीयसमये प्रतरपूरकाणां को विधिः? इति

प्रश्ने प्रतिब्रूमहे, ततो द्वितीयसमये निर्गतात्मप्रदेशसकाशात् योऽसङ्ख्येयभा-
गोऽवतिष्ठते इत्युक्तम्, असावपि बुद्ध्या पुनरसङ्ख्येया भागाः कृताः, तत-
स्तृतीयसमये प्रतरकारकाणामसङ्ख्येयभागा निष्कामन्ति, असङ्ख्येयभागोऽवति-
ष्ठते, तत्र सङ्ख्येयैर्निर्गतादेतैः प्रतरं पूरयन्ति, तत्र ये निष्कान्तास्ते द्वितीयस-
मये निष्कान्तात्मप्रदेशसकाशादसङ्ख्येयगुणहीनास्तत्तत्तुर्यसमये कामेणकाय-
योगस्थान एव आकाशप्रदेशास्त्रिकुटम्बस्थानसंस्थितान् लोकव्यपदेशभाजोऽपु-
नान् पूरयन्तीति लोकपूरकाः, तथा तेषां को विधिः? इति प्रश्नेऽभिदध्महे,
ततस्तृतीयसमयनिर्गतात्मप्रदेशसकाशात् योऽसङ्ख्येयभागोऽवतिष्ठते इत्युक्तम्,
असावपि बुद्ध्या पुनरप्यसङ्ख्येया भागाः क्रियन्ते, ततस्तुर्यसमये लोकपूर-
काणामसङ्ख्येया भागा निष्कामन्ति, असङ्ख्येयभागोऽवतिष्ठते, ततस्तैरसङ्-
ख्येयभागैर्निष्कान्तादेतैर्लोकत्रिकुटकान् पूरयन्ति, तत्र ये निष्कान्तास्ते तृतीय-
समये निष्कान्तात्मप्रदेशसकाशादसङ्ख्येयगुणहीनाः, यन्माधुनाऽसङ्ख्येयभागो-
ऽवतिष्ठतेऽसौ स्वशरीरावगाद्याकाशप्रमाणः " इति ॥

अथ दण्डादिसमयेषु किं किं क्रियते ? इति, तदुच्यते तत्र दण्डसमयान्
प्राक् या पत्योपमासङ्ख्येयभागमात्रा वेदनीयतामगोत्राणां स्थितिरासीत् त-
स्या बुद्ध्या असङ्ख्येयभागाः क्रियन्ते, ततो दण्डसमये दण्डं कुर्वन् असङ्ख्ये-
यान् भागान् हन्ति, एकोऽसङ्ख्येयो भागोऽवतिष्ठते, यत्र प्राक्कर्म्मत्रयस्यापि रस-
स्तस्याप्यनन्ता भागाः क्रियन्ते, ततस्तस्मिन् दण्डसमये असातवेदनीय १ प्रथमवर्ज
संस्थान ६ संहननपञ्चका ११ प्रशस्तवर्णादिषतुष्टयो १५ पद्याता १६ प्रशस्तवि-
हायोगति १७ दुःस्वर १८ तुर्भगा १९ स्थिरा २० पर्याप्तका २१ शुभा २२ नादेया २३ यशःकी-
र्ति २४ नीचैर्गोत्ररूपाणां २५ पञ्चविंशतिप्रकृतीनामनन्तान् भागान् हन्ति एकोऽ-
न्ततमो भागोऽवशिष्यते, तस्मिन्नेव च समये सातवेदनीय १ देवगति २ मनु-
ष्यगति ३ देवानुपूर्वी ४ मनुष्यानुपूर्वी ५ पञ्चेन्द्रियजाति ६ शरीरपञ्चको ११
पाङ्गत्रय १४ प्रथमसंस्थान १५ संहनन १६ प्रशस्तवर्णादिषतुष्टया २० गुरु-
लघु २१ पराधाता २२ च्छ्वास २३ प्रशस्तविहायोगति २४ अस्त २५ नादर
२६ पर्याप्त २७ प्रत्येका २८ तपो २९ शीत ३० स्थिर ३१ शुभ ३२ सुभग ३३ सु-
स्वरा ३४ देय ३५ यशःकीर्ति ३६ निर्माण ३७ तीर्थकरो ३८ वैर्गोत्ररूपाणां ३९
मेकोनचन्धारिशनः प्रकृतीनामनुभागोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमव्यप्रवेशनेनोपहन्त्यते,
समुद्धानामाहात्म्यमेतत्, यदत्र प्रशस्तप्रकृतीनामपि रसधानादिकम्, अप्रश-
स्तप्रकृतीनां च यन्धाभावेऽपि पतदग्रहलुन्यता चेत्याद्यपि

(२२२) ॥ समुद्रघातद्वारटिप्पणे विजयनन्दनसूरिविरचिते समुद्रघाततत्त्वम् ॥ (द्वार

तन्वयैकोनचत्वारिंशति शुभप्रकृतिषु मध्ये आतपाद्योतयोर्ग्रहणव्यर्थं त-
योरनिवृत्तिकरणगुणस्थान एव क्षीणत्वात् कर्मग्रन्थादौ नरकगतितिर्यग्गति-
नरकानुपूर्वीतिर्यगानुपूर्व्येकद्विविचसुरिन्द्रियजातिस्थावशात् पोद्योतसूक्ष्मसाधारणा-
नां नामकर्मणश्चयोद्देशप्रकृतीनां क्षयस्य नयमगुणस्थान एव प्रतिपादि-
तत्वात्, तत्रातपोद्योतयोर्ग्रहीतव्याच्चेति चेत्, अत्र—नयमगुणस्थानके तयो-
कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण क्षयेऽपि अन्येषामभिप्रायेण तयोस्तत्राक्षीणत्वम् आत-
पोद्योतवर्जितानामेव त्रयोद्देशप्रकृतीनां नामकर्मणस्तदभिप्रायेण तत्र क्षी-
णत्वात् । यतुक्ते—“ अटुणं कस्तायाणं संखेज्जहमागो खवेमाणो गतो
भवति ताहे नामस्स कम्मस्स इमाओ तेरस्स पयसीओ खवेह, ते
जहा निरयगइनामं निरयाणुपुब्बीनामं एमिन्द्रियजाइनामं खेइन्द्रियजाइनामं
तेइन्द्रियजाइनामं चउरिन्द्रियजाइनामं तिरियगइनामं तिरिक्खजोणियाणुपुब्बी-
नामं अप्पसत्थविहायोगइनामं थावरनामं सुद्धुमनामं साह्वारणनामं अपज्जत्ते ”
इति । तथा चान्याभिप्रायेणातपोद्योतयोर्नयमगुणस्थानकेऽक्षीणत्वेनात्रान्यत्र च
पञ्चसङ्ग्रहकर्मप्रकृतिसूत्रादौ तद्व्यवहृत्याभ्याभिप्रायकत्वं बोध्यम्, न तु
कर्मग्रन्थिकाभिप्रायिकत्वं, तथा च न व्यर्थ्याशङ्का, एवं पञ्चविंशतावशुभप्रकृ-
तिष्वपि यद्व्यवहृत्यविहायोगान्यपर्याप्तयोर्ग्रहणं तस्य तु कर्मग्रन्थिकाभिप्रायकत्वं
बोध्यम्, नान्याभिप्रायकत्वमन्याभिप्रायेण तु तयोर्नयमगुणस्थानक एव क्षयस्य
प्राक् प्रतिपादितत्वादिन्यस्माकं प्रतिभाति, अथ तस्योद्धृतस्य स्थितेरसङ्-
ख्येभागस्यानुभागस्य चानन्ततमभागस्य पुनर्यथाक्रमसङ्ख्येया अनन्ताश्च भागाः
क्रियन्ते, ततो द्वितीये कपादसमये स्थितेरसङ्ख्येयान् भागान् हन्ति, एकोऽवशि-
ष्यते, अनुभागस्य चानन्तान् भागान् हन्ति एकं मुञ्चति, अत्राप्यप्रशस्तप्रकृत्य-
नुभागमध्यप्रवेशनेन प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातो द्रष्टव्यः, पुनरप्येतत्समयेऽवशि-
ष्टस्य स्थितेरसङ्ख्येयभागस्यानुभागस्य चानन्ततमभागस्य पुनर्बुद्ध्या यथाक्रम-
सङ्ख्येया अनन्ताश्च भागाः क्रियन्ते, ततस्तृतीयसमये स्थितेरसङ्ख्येयान् भागान्
हन्ति, एकं मुञ्चति, अनुभागस्य चानन्तान् भागान् हन्ति, एकमनन्तभागं मुञ्चति
अत्रापि प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्ये प्रवेशनेनावसेयः, ततः
पुनरपि तृतीयसमयावशिष्टस्य स्थितेरसङ्ख्येयभागस्यानुभागस्य चानन्ततमभा-
गस्य बुद्ध्या यथाक्रमसङ्ख्येया अनन्ताश्च भागाः क्रियन्ते, ततश्चतुर्थे समये
स्थितेरसङ्ख्येयान् भागान् हन्ति, एकस्तिष्ठति, अनुभागस्याप्यनन्तान् भागान्
हन्त्येकोऽवशिष्यते, प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातश्च पूर्ववदवसेयः, एवं च स्थिति

घातादि कुर्वन्चतुर्थसमये स्वप्रदेशापूरितसमस्तलोकस्य भगवतः केषलिनो वेदनीयादिकर्मप्रयस्थितिरायुषः सङ्ख्येयगुणा जाता अनुभागस्त्वद्याप्यनग्न-
गुणः चतुर्थसमयावशिष्टस्य च स्थितेरसङ्ख्येयभागस्यानुभागस्य चानन्तम-
भागस्य मृत्योऽपि यद्वशा यथाकर्म सङ्ख्येया अनन्ताश्च भागाः क्रियन्ते, ततोऽव-
काशान्तरसंहारसमये स्थितेः सङ्ख्येयभागान् हन्ति, एकं सङ्ख्येयभागं शो-
षीकरोति, अनुभागस्यानन्तान् भागान् हन्ति एकं मृञ्चति पञ्चमेतेषु पञ्चसु प-
ण्डादिसमयेषु प्रत्येकं सामयिकं कण्डकमुत्कीर्णं समये समये स्थितिकण्डकानु-
भागकण्डकघातनात्, अतः परं षष्ठसमयादारभ्य स्थितिकण्डकमनुभागकण्डकं
चान्तर्मुहूर्त्तेन कालेन विनाशयति प्रयत्नमन्दीभावात्, षष्ठादिषु च समयेषु
कण्डकस्य प्रतिसमयमेकैकशकलं तावदुत्किरति यावदन्तर्मुहूर्त्तचरमसमये स-
कलमपि तत्कण्डकमुत्कीर्णं भवति, एवमान्तर्मुहूर्त्तकानि स्थितिकण्डकान्यनु-
भागकण्डकानि च घातयन् तावद्वेदितव्यः यावत् सयोग्यवस्थाचरमसमयः,
सर्वाण्यपि चामूनि स्थित्यनुभागकण्डकान्यसङ्ख्येयान्यवगन्तव्यानीति ।

नन्यस्मिन् समुद्घाते क्रियमाणे किं मनोवाककायरूपाः सर्वे योगा व्या-
प्रियन्त उतान्यथा ? इति चेत्, अन्यथैव, तथाहि तत्र मनोवाग्योगयोरवस्थापार-
एव, प्रयोजनाभावात् । यथाह- धर्मसारमूलटीकायां भगवान् श्रीहरिभद्र-
सूरिः —“मनोवचसी तदा न व्यापारयति प्रयोजनाभावात्, ” काययोगस्य
तु औदारिककाययोगस्यौदारिकमिश्रकाययोगस्य वा कर्मणकाययोगस्य वा
व्यापारो, नान्यस्य, लब्ध्युपजीवनाभावेन शेषस्य काययोगस्यासम्भवात्, तत्र
प्रथमाष्टममययोरौदारिककार्यप्राधान्यादौदारिककाययोग एव, द्वितीयषष्ठ-
मप्तमकेषु पुनः कर्मणशरीरस्यापि व्याप्रियमाणत्वादौदारिकमिश्र एव, तृतीय-
चतुर्थपञ्चमेषु तु केषलमेष कर्मणशरीरं व्यापारभागिति कर्मणकाययोगः ।
यथाहुः- श्रीमदार्यश्यामपादाः श्रीप्रज्ञापनायां षट्त्रिंशत्तमे समुद्घातपदे-“से-
णं भेत्ते । तदा समुद्घायगते किं मणजोगं जुंजति वहजोगं जुंजति कायजोगं
जुंजति ? गो० ? नो मणजोगं जुंजति, नो वहजोगं जुंजति, कायजोगं जुंजति.
कायजोगेणं भेत्ते । जुंजमाणे किं ओरालियकायजोगं जुंजति, ओरालियमीमा-
सरीरकायजोगं०, किं वेडवियसरीरकायजोगं०, वेडवियमीमासरीरकायजोगं०,
किं आहारसरीरका०, आहारगमीमासरीरका०, किं कम्मसरीरका० ? गो० ?
ओरालियसरीरकायजोगेपि जुंजति, ओरालियमीमासरीरकायजोगेपि जुंजति, नो
वेडवियसरीरका० नो वेडवियमीमा० नो आहारगमीमा-

(२२४) ॥ समुद्रघातद्वारद्विषणे भिजयनन्दनसुरिचिरचितं समुद्रघातद्वारम् ॥ (द्वार

स = कम्मगसरीरकायजोगं पि जुंजति, पढमद्वमे समसु ओराळियकायजोगं जुंजइ, विइयछट्टसत्तमेसु समसु ओराळियमीसगसरीरकाययोगं जुंजइ, तइयचउत्थ-
पंधमेसु समसु कम्मगसरीरकायजोगं जुंजइ " इति । भाष्यकारोऽप्याह—
“ न किर समुद्रायगओ, मणयइजोगण्यओयणं कुणइ । ओराळियजोगं पुण,
जुंजइ पढमद्वमे समस ॥ १ ॥ उभयन्नावागओ, तम्मीसं धीयछट्टसत्तमप ।
तिचउत्थपञ्चमेसु कम्मगं तु तम्मत्तचिद्वाओ ” ॥ २ ॥ इति, इत्यञ्च
तृतीयचतुर्थपञ्चमेषु समयेषु केषलस्य कर्मणकाययोगस्य सत्त्वेनानाहार-
कत्वमपि बोध्यम्, अनाहारकभावाविनाभावित्वात्, कर्मणकाययोगस्य, न
चाहारकत्वेऽप्युत्पत्तिपथमसमये कर्मणकाययोगसत्त्वेन व्यभिचार इति
वाच्यम्, केषलकर्मणकाययोगस्य तदानीमप्यभावात्, औदारिकादिमिश्रस्यैव
कर्मणस्य तदानीं सत्त्वात् औदारिकादिशरीरनामकर्मोदयार्थानन्वादाहारकत्व-
स्य तत्तच्छरीरनामकर्मोदयार्थानन्वाच्च तत्तत्काययोगस्य अत एव च “ जीगा
अकम्मगाहारगे तु ” इत्यनेनाहारके कर्मणवर्जश्चतुर्दशयोगाः प्रतिपादिताः
सङ्गच्छन्ते इत्याद्यधिकं तु अस्मत्कृतपदशीतिप्रकाशाद्वक्ष्यमिति.

ननु सयोगिनः औदारिकशरीरनामकर्मोदयोऽस्त्येवेति नानाकाराणां हारका-
त्वस्य सर्वदेव सत्त्वात् कथं केषलिसमुद्रघाते समयप्रयेऽनाहारकत्वं तस्येति
चेत्, न, केषलिसमुद्रघाततृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेभ्योऽन्यत्रैव सर्वेऽौदारिकशरीर-
नामकर्मोदयसत्त्वात्, तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु औदारिकशरीरनामकर्मोदया-
भावात्, तत्र केषलिनो नामकर्मणो विंशत्येकविंशतिरूपोदयस्थानद्वयस्यैव
प्रतिपादितत्वात्, तत्र मनुष्यगतिः एक्येन्द्रियजातिस्त्वमेवादरे पर्याप्तं सुभ-
गमादेयं यशःकीर्तिरित्येता अष्ट पुरुषोदयिनोभिर्द्वादशभिः सह विंशतिः, एषा
चातीर्थकृतः केषलिनः केषलिसमुद्रघातगतस्य तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु कर्मण-
काययोगे वर्तमानस्यावसेया, सैव विंशतिस्तोर्थकरनामकर्मसहितकविंशतिः, एषा
च तीर्थकृतः केषलिनस्तथैवेति, तथा च युक्तमेवोक्तं समुद्रघातगतस्य केषलिन-
स्तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेऽनाहारकत्वं तदानीमौदारिकशरीरनामकर्मोदयाभावा-
दिति ॥ ननु पुद्गलादानमेवाहारस्तथाच केषलिनः समुद्रघातगतस्य तृतीयादि
समयेषु औदारिकादिपुद्गलानादानेऽपि कर्मपुद्गलादानमस्त्येव तस्य योगहे-
तुकस्य योगवतां सर्वदेव सद्भावादिति तृतीयादिसमयेष्वपि केषलिन आहा-
रकत्वमेवेति चेत्, न, औदारिकवैक्रियाहारकशरीरपोषकपुद्गलोपादानस्यैव
प्रवचनोपनिषद्वेदिभिराहारत्वेन परिभाषितत्वात्, अन्यथा विग्रहगताव्यवताहा-

रक्त्वाभावप्रसङ्गात्, कर्मपुद्गलादानस्याप्याहारस्येऽयोगिसिद्धावस्थयोरेवाना-
हारकत्वापत्तेः, तथा च कर्मपुद्गलादानसत्त्वेऽपि तदानीमौदारिकादिपुद्गला-
दानाभावाद्नाहारकत्वं निरावाधमेवेति । अथ किमाहारविशेषमाश्रित्यादानाहा-
रकत्वमाख्यायते?, उताहारसामान्ये?, तत्र नाथः पक्षः सर्वजीवानां सर्वदानाहा-
रकत्वप्रसङ्गात्, एकस्याहारविशेषस्य सद्भावेऽपि अन्यस्याहारविशेषस्याभावात्
नथाहि-औदारिकशरीरिणः, औदारिकशरीरपोषकीदारिकपुद्गलादानरूपाहार-
सत्त्वेऽपि वैक्रियाहारकशरीरपोषकवैक्रियाहारपुद्गलादानरूपाहाराविशेषाभाव ए-
व, एव वैक्रियशरीरिणः वैक्रियशरीरपोषकवैक्रियपुद्गलादानरूपाहारसत्त्वेऽपि
औदारिकादिपुद्गलादानरूपाहारविशेषाभाव एव, एवमाहारकशरीरिण आहारक-
शरीरपोषकाहारकपुद्गलादानरूपाहारसत्त्वेऽपि औदारिकादिपुद्गलादानरूपाहा-
रविशेषाभाव एवेति, तत्तदाहारसत्त्वेऽपि तत्तदाहारविशेषाभावापेक्षमनाहा-
रकत्वं स्यादेव सर्वस्य सर्वजीवानामिति, नापि द्वितीयः, नथाहि-केवलस्समुद्-
धाते तृतीयादिभ्रमयेषु औदारिकशरीरनामकर्मोदयाभावाद्नाहारकत्वं यत्प्रागुक्तं
तन्न स्यात् आहारसामान्यमाश्रित्य यद्नाहारकत्वं तस्य केवलोदारिकशरीर-
नामकर्मोदयाभावासाध्यत्वात्, औदारिकशरीरनामकर्मोदयाभावेऽपि वैक्रियाहा-
रकशरीरिणां वैक्रियाहारकशरीरपोषकवैक्रियाहारकपुद्गलादानसत्त्वेनाहारकत्वा-
दिति चेत्, न, अभिप्रायपरिज्ञानात्, अयं ह्यत्राभिप्रायः, आहारसामान्य-
माश्रित्यैवानाहारकत्वमत्र विवक्षितं, तथाहारसामान्यं प्रति यद्यप्यौदारिकवैक्रिया-
हारकान्यतमशरीरनामकर्मोदयत्वेन हेतुनेति तदन्यतमशरीरनामकर्मोदयाभाव-
स्यैवाहारसामान्याभावरूपानाहारकत्वसाधकत्वमिति तदन्यतमशरीरनामकर्मोदया-
भावस्यैव अनाहारकत्वं प्रति हेतुतयोपन्यसनीयम्, तथापि वैक्रियशरीरना-
मकर्मोदयस्याहारकशरीरनामकर्मोदयस्य च प्रथमतः पक्ष व्यवच्छिन्नत्वेन
केवलमिति तदभाषोऽस्त्येवेति केवलमिति तदुदयनियन्धनाहारशङ्का नास्त्येव,
औदारिकशरीरनामकर्मोदयस्य च सयोगिवरमसमयं यावत् सद्भावेन केवलि
समुद्धाते तृतीयादिभ्रमयेष्वपि तत्सत्त्वेन कथमनाहारकत्वं तत्रैवौदारिकशरी-
रनामकर्मोदयमिषन्धनाहारकत्वशङ्कायां तत्रौदारिकशरीरनामकर्मोदयाभावस्यै-
वानाहारकत्वं प्रति हेतुतयोपन्यसनीयत्वमिति तथैव प्रागुपन्यस्तमिति न क-
श्चिदोष इति ॥ पञ्चमोजःप्रभृत्याहारकमपेक्ष्यापि सर्वाहारनिषेध एवानाहार-
कत्वं बोध्यमिति, ननु गृहीतमेतत् परं यत्प्राक् वैक्रियशरीरिणां वैक्रियपुद्गला-
दानरूपाहारसत्त्वेऽपि औदारिकादिपुद्गलादानरूपाहाराभाव एव, एवमाहारक-

(२२६) ॥ समुद्रघातद्वारदिपथे विजयनन्दनसूरिविरचितं समुद्रघाततन्त्रम् ॥ (द्वार

शरीरिण आहारकपुद्गलादानरूपाहारसत्त्वेऽपि औदारिकादिपुद्गलादानरूपाहा-
राभाव एवेति, प्रथमपूर्वपक्षे प्रतिपादितं तत्त्वार्थं घटामियति, वैक्रियलक्ष्मिभती
तिर्यक्मनुष्याणां वैक्रियावस्थायां वैक्रियशरीरनामकर्मोदयसत्त्वेन वैक्रियपु-
द्गलादानरूपाहारसद्भावात् औदारिकशरीरनामकर्मोदयस्यापि तदानीं स-
त्त्वेन औदारिकपुद्गलादानरूपाहारस्यापि सद्भावात् न च वैक्रियावस्थायामौ-
दारिकशरीरनामकर्मोदयो नास्त्येवेति वाच्यम्, देवनारायणामौदारिकशरी-
रनामकर्मोदयाभावेऽपि तिर्यक्मनुष्याणां तु वैक्रियावस्थायामपि औदारिकशरीर-
सद्भावेनौदारिकशरीरनामकर्मोदयस्य सत्त्वादिति एवं, चतुर्दशपूर्वविद्यामाहार-
कशरीरावस्थायामपि औदारिकशरीरस्य सद्भावेनौदारिकशरीरनामकर्मोदय-
सत्त्वेनाहारकशरीरनामकर्मोदयेनाहारकपुद्गलाद नरूपाहारसद्भावाद् औदारिकपुद्-
गलादानरूपाहारस्यापि सद्भावादिति चेत्, न, वैक्रियाहारकशरीरावस्थायामौ-
दारिकशरीरनामकर्मोदयाभावादेवौदारिकपुद्गलादानरूपाहाराभावात्, यथा-
सम्भवं वैक्रियाहारकशरीरनामकर्मोदययोरेव च तदानीं सत्त्वेन वैक्रियाहारकपुद्-
गलादानरूपाहारसद्भावात् पाकं पृथ्वक्षोक्तार्थस्य रूपपन्नत्वात्, तदानीमौदारिकश-
रीरसत्त्वस्यौदारिकशरीरनामकर्मोदयसत्तासाधकत्वाभावात्, अयोगिनो भगवत
औदारिकशरीरसत्त्वेऽपि औदारिकशरीरनामकर्मोदयाभावात्, अन्यथा तस्याप्या-
हारकत्वापत्तेः, किञ्च औदारिकशरीरादिनामकर्मणां परावर्तमानप्रकृतिनया परि-
भाषितत्वेन परस्परमेकस्योदयं विनिवार्येवान्यस्योदयप्रवृत्तिः, तथा च वैक्रियस्या
हारकस्य वा करणकाले औदारिकशरीरनामकर्मोदयं विनिवार्येव वैक्रियशरीरना-
मकर्मण आहारकशरीरनामकर्मणो बोध्यप्रवृत्तिः, अत एव औदारिकशरीरनामकर्म-
ण उदयनियतोदीरणापि वैक्रियशरीरिण आहारकशरीरिणश्च प्रमुख्येय प्रति-
पादिता कर्मप्रकृत्यादौ, तथाहि— “ आहारगणरतिरिया शरीरदुग्धेयणे
पमुसूर्ण । ओगलाप पञ्च मदुर्धगाप तसजियाओ ” इति, तद्वृत्तिश्च— “ आहा-
रका ओजोलोमप्रक्षेपाहाराणामन्यतमाहारग्राहिणी ये नरा मनुष्यास्मिर्यश्च
' ओरालापति ' औदारिकशरीरनाम्न उपलभ्यतादौदारिकपन्धतचतुष्टयस्यौ-
दारिकसङ्घातनस्य चोदीरकाः, किमत्रिशेषेण सर्वेऽपि, नेत्याह-शरीरद्विकमाहा-
रकवैक्रियलक्षणं तद्वेदकान् तन्स्थान परित्यज्य ते औदारिकशरीरनामकर्मोदय एव
न वर्तन्ते इति सुतरां न तदुदीरका इति त्यज्यन्ते । तथा पञ्चमुक्तप्रकारेण
' तदुर्धगापति ' तदङ्गापाङ्गनाम्न औदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्नस्त्वप्यौदीरका हातव्याः,
केवलं ते वसजीवा एव न स्यादरा अपि, तेषां तदुदयाभावात् । उक्तञ्च “ आहा-

री उत्तरतणु भरतिरि नख्येयप पमुक्षुणं । उदीरन्ति उराले, ते चैव तस्मा उर्वगं
 स्ते॥१॥ अत्राहारांस्याहारकशमीणिः, उत्तरतणुस्ति धंक्रियशरीरिणो देवान्ता-
 रकांश्च नरतिरधोऽपि तद्वदकान् प्रमुक्ष्येति पूर्वार्थः । ” इति । ततः समु-
 द्घातात्प्रतिनिवृत्तो मनोवाक्काययोगत्रयमपि व्यापारयति, यतः स भगवान्
 भवधारणीयकर्मसु नामगोत्रवेदनीयेष्वचिन्त्यमाहात्म्यसमुद्घातवशातः प्रभूतमा-
 युषा सह समीकृतेष्वप्यन्तर्मुहूर्तभाविपरमपदो यदाऽनुत्तरोपपातिकादिना देवेन
 मनसा पृच्छ्यते तर्हि व्याकरणाय मनःपुद्गलान् गृहीत्वा मनोयोगं युनक्ति,
 तमपि सत्यमसत्यामृषारूपं वा, मनुष्यादिना पृष्टः सन्नपृष्टो वा कार्यवशाद्
 गृहीत्वा भाषापुद्गलान् वाग्योगं, तमपि सत्यमसत्यामृषारूपं वा । न शेषान् वाक्-
 मनोयोगान् क्षीणरागद्वेषत्वात् । काययोगं चागमनाद्विचेष्टासु, तथाहि — भगवान्
 कार्यवशातः कुतश्चित् स्थानात् विचक्षिते स्थाने तथाविधसम्पात्तिमसत्त्वाकुलां
 भूमिमवलोक्य तत्परिहाराय जन्तुरक्षानिमित्तमुल्लङ्घनं प्रलङ्घनं वा कुर्यात्,
 तत्र नञ्जात् पादविक्षेपान्मगागधिकतरः पादविक्षेप उल्लङ्घनं स एवातिवि-
 कटः प्रलङ्घनं यदि वा प्रातिहारिकं पीठफलकशट्पात्रं स्नारकं यस्मादानीतं
 तस्मै समर्पयेत् । अथेदं बोध्यम् ग्रहापनायां भगवता आर्यश्यामेन । प्रतिहारि-
 कपीठफलकादीनां प्रत्यर्पणमेवोक्तं, ततोऽवसोयते नियमादन्तर्मुहूर्तावशेषायुष्क
 एवावर्जीकणादिकमारभते न प्रभूतावशेषायुष्कः, अन्यथा ग्रहणस्यापि
 सम्भवात्तदप्युपादीयेत । एतेन यदाहुरेके—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्ते शेषे समु-
 द्घातमारभते उत्कर्षतः षट्सु मासेषु शेषेऽपि तदपस्तं द्रष्टव्यम्,
 षट्सु मासेषु कदाचिदपास्तराले वर्षाकालसम्भवात् तन्निमित्तं पीठफल-
 कादीनामादानमप्युपपद्येत, न च तत् सूत्रसम्मतमिति तत्प्ररूपणमुत्सुप्रम-
 धसेयम्, एतच्चोत्सुत्रं आवश्यकंऽपि समुद्घातानन्तरमव्यवधानेन शल-
 यविधानात्, तस्मै च “ दण्डकवादे मयंतरे य संहारणासरीरस्ये । भाषा-
 जोगनिरोहे सेलेमी सिञ्जणा चैव ॥ १ ॥ ” यदि पुनरुक्तं तः वपमासकूपमपा-
 स्तरालं भवेत् । ततस्तदप्यभिधीयेत, न चोक्तं तस्मादेव अयुक्तमेतदिति,
 तथा चाह भाष्यकारः—“कम्मलहुयाव समओ भिन्नमुहुसावसेसओ कालो । अ-
 न्ने जइन्नमेयं छम्मासुक्कोसमिच्छंति ॥ १ ॥ ततोमन्तरसेलेमीधयणओ जं
 च पाडिहारीजं । एवपणमेव सुए हहरा गहणंपि होज्जाहि ॥ २ ॥ ” अत्र
 कर्मलघुतानिमित्तं समुद्घातस्य समयः अवसरी भिन्नमुहूर्तावशेषकालः, शेषं
 सुगमम्, तदेवमन्तर्मुहूर्तं कालं यथायोगं योगत्रयव्यापारभाक् केवली भूत्वा त-

(२२८) ॥ समुद्घातद्वारादिपणे विजयनभूतसूरिविरचितं समुद्घाततत्त्वम् ॥ (द्वार

तोऽन्तर्मुहूर्तेन योगं निरुन्धानस्तृतीयं शुक्लध्यानभेदं परिसमापयति, योगनिरो-
धस्वरूपं च कर्मस्तवप्रकाशे" अस्माभिः प्रपञ्चितमिति नेह प्रतप्यते । तथापि
काययोगनिरोधकालान्तरे चरमेऽन्तर्मुहूर्ते वेदनीयादित्रयस्य प्रत्येकं स्थितिः
सर्वापवर्त्तनया अपवर्त्तनीययोग्यवस्थासमाप्ता क्रियते गुणश्रेणिकमविरचितप्रदेशा,
तद्यथा प्रथमस्थितौ स्तोकाः प्रदेशाः, द्वितीयस्यां स्थितौ ततोऽसङ्ख्येयगुणाः,
तृतीयस्यां ततोऽप्यसङ्ख्येयगुणाः, एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमा स्थितिः, एताः
प्रथमसमयगृहीतदलिकनिर्वर्त्तिताः गुणश्रेणयाः, एव प्रतिममयगृहीतदलिकनिर्व-
र्त्तिताः कर्मत्रयस्य प्रत्येकमसङ्ख्येया द्रष्टव्याः, अन्तर्मुहूर्तसमयात्तामसङ्ख्या-
तत्वात् आयुषस्तु स्थितिर्यथावद्वैवावतिष्ठते सा च गुणश्रेणिकमपि परीतकम-
दलिकरचना बोध्येति । ततः स्वात्मनैव काययोगमविन्ययीर्यप्रभावाद् नि-
रुध्य समुच्छिन्नक्रियाऽनिवृत्तिसंज्ञं चतुर्थशुक्लध्यानभेदं ध्यायतीत्यलम् ।

अथ वेदनादिसमुद्घातानां किञ्चित्स्वरूपं लिख्यते-तत्र वेदनया-असङ्गेद-
नीयजनितया पीडया हेतुभूतया समुद्घातो वेदनासमुद्घातः, वेदनाऽऽकुलितो
द्याकुलीभूतो जीवः स्वप्रदेशानन्तानन्तकर्मस्कन्धवेष्टितान् शरीराद् बहिरपि
प्रक्षिपति, तेषां प्रदेशैर्जठरमुखवाह्यादिशुभिराणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापू-
र्यायामतो विस्तरश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं यावतिष्ठति, तस्मि-
न्मास्तर्मुहूर्ते प्रभृतासातवेदनीयकर्मपुद्गलशान्तं करोति, ततः समुद्घाताग्निवृ-
त्त्य स्वरूपस्थो भवति ॥ कषायैः-कोधादिभिर्हेतुभूतैः समुद्घातः कषायसमुद्घातः,
तोमकषायोदयाकुलितो हि प्राणो स्वप्रदेशानन्तानन्तकर्मस्कन्धवेष्टितान् बहिः
प्रक्षिपति, तेषां प्रदेशैर्हृदरास्यकण्ठादिशुभिराणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि च
पूरयित्वा आयामविस्तराभ्यां देहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं यावतिष्ठति,
तत्र चान्तर्मुहूर्ते प्रभृतकषाययोदनीयकर्मपुद्गलशान्तं विदधाति, समुद्घाता-
ग्निवृत्त्य स्वरूपस्थो जायत इति ॥ मरणमेव प्राणिनामन्तकारित्वाद्यन्तो मरणान्तः
तत्र भवो मारणान्तिकः स चान्तो समुद्घातश्च मारणान्तिकसमुद्घातः, मरण-
समयेऽन्तर्मुहूर्तशेषे स्वायुषि केचिदसुमन्तोऽमुं कुर्वन्तीति मारणान्तिक उच्यते
अथ चेन्म्यं प्रष्टव्यस्तथया-कश्चिज्जीवोऽन्तर्मुहूर्तशेषे स्वायुषि स्वशरीरविक-
समवाहक्यान्वितमायामतस्तु जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रं उत्कृष्टतत्त्वसङ्-
ख्येयानि योजनानि शरीराद्वह्निः स्वप्रदेशदण्डे निमृजति, निमृज्य च यत्र
स्थानेऽप्रेतनभवे समुत्पत्त्यते तत्र स्थाने तं स्वप्रदेशदण्डे प्रक्षिपति, तच्चोत्प-
त्तिस्थाने ऋजुगत्या पकेनैव समयेन प्रदेशदण्डः प्राप्नोति, विषदगत्या तृन्क-

पतश्चतुर्थे समये प्राप्नोति । तथाहि—यदा जीवस्य मरणस्थानाद्व्यस्तनभयो-
त्पत्तिस्थानं समक्षेण्यां प्राञ्जलमेव भवति तदायं प्रदेशदण्डः पक्षेनैव समयेन
तद्व्याप्नोति, अङ्गुलतिष्ठेयमुच्यते । यदा तु मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानं किञ्चि-
द्वर्कं भवति यथेशानकोणोपरिभागाद्वाग्नेयकोणाधस्तनभागः, तदा प्रथमस-
मये ईशानकोणोपरिभागाद्वाग्नेयकोणोपरिभागे गत्वा तदधस्तनभागलक्षणस्यो-
त्पत्तिस्थानस्य समक्षेणिं प्रतिपद्यते, जीवपुद्गलानामनुषेणिसमनात्प्रथमसमय-
पथोत्पत्तिस्थानाप्राप्तेः, ततो द्वितीयसमये अक्षेण्यन्तरारम्भरूपं विग्रहं वि-
धाय तदुत्पत्तिस्थानं जीवप्रदेशदण्डः प्राप्नोति, इयञ्च विग्रहगतिरुच्यते, पक्षेन
अक्षेण्यन्तरारम्भरूपेण विग्रहेणोपलक्षिता गतिर्विग्रहगतिरिति कृत्वा । यदा
पुनर्मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानं व्यक्तं भवति यथा तस्मादेवेशानकोणोपरि-
भागात्तत्रैतकोणाधस्तनप्रदेशः, तदा प्रथमसमये प्रदेशदण्डो वायव्यकोणोप-
रिभागं गच्छति, ततो द्वितीयसमये विग्रहेण नैर्ऋतकोणोपरिभागमागच्छति
तृतीयसमये विग्रहेणैव तदधस्तनभागस्वरूपमुत्पत्तिस्थानमप्राप्नोति । इयञ्च
विग्रहद्वयोपेता त्रिसमया विग्रहगतिरुच्यते, न चैते त्रयः समया अनेनैव
प्रकारेण सम्भवन्तीति प्रतिपत्तव्यम्, किन्तुक्तानुसारेण सुधियाऽन्यथापि
भाषनीयाः, उपलक्षणमात्रत्वात्स्य, पर्व पूर्वमुत्तरथापि च बोध्यम्, एवं च-
तनादृशा बहिर्विदिग्ध्यवस्थितस्य सती यस्य निर्गोदादेरधोलोकाधूर्ध्वलोके
उत्पादो नादृशा बहिरेव दिशि भावी, तस्य प्रदेशदण्डोऽवश्यमेकेन सम-
येन विदिशो दिशमागच्छति द्वितीयेन नाद्रीं दिशति, तृतीयेनोर्ध्वलोकं
व्रजति, चतुर्थेन लोकनाद्रीतो निर्गत्योत्पत्तिस्थानं प्राप्नोति, इयञ्च विविग्र-
हा चतुःसमया विग्रहगतिरुच्यते इति ॥ अयमपि च मारणान्तिकसमुद्घातोऽ-
न्तर्मोहस्तिक पञ्च, तस्मिन्मन्तर्मुहर्से प्रभूतायुःकर्मपुद्गलशातं करोति । वैक्रियश-
रीरनामकर्मविषयः समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, अथवा वैक्रियशरीरकरण-
कालविषयः समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, अयमपि धेत्यं प्रतिपत्तव्यः, यथा
वैक्रियशरीरलब्धिमान् जीवो वैक्रियकरणकाले विश्रम्भवाहत्याभ्यां शरी-
रप्रमाणं आयाप्यतस्तु जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागमात्रम् उत्कृष्टतः पुनःसङ्-
ख्येयानि योजनानि शरीराद्वद्विः स्वप्रदेशदण्डं निवृजति, निवृज्य च यथा-
स्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राप्यद्वान् शातयति, यत उक्तम्
“ वेउद्विषयसमुच्चापणं समोदण्डं समोदणित्ता संखेज्जादं ज्ञोयणादं दण्डं नि-
मिरदं २ ता अहावापरे पुगले परिसाडेह ” इति । अयमपि च समुद्घातोऽन्त-

(२३०) ॥ समुद्रघातद्वारटिप्पणे विजयनन्दनसूरिविरचिते समुद्रघाततत्त्वम् ॥ (द्वार

मौलिक पक्ष, ततः परं वैक्रियसमाप्त्या स्वरूपस्थत्वादिति, पक्षं तेजोविषयः समुद्रघातस्तैजससमुद्रघातः, तत्र तैजःशब्देन तैजसशरीरमभिधीयते, तत्कारणभूतं चोपचारास्तैजसशरीरनामकर्मप्युच्यते, अयमपीत्यं भावनीयः—यथा तेजोनिर्गलब्धिमान् क्रुद्धः साध्वादिः सप्ताष्टौ पदान्यथैवैक्यं विष्कम्भवाहल्याभ्यां शरीरमानम्, आयामतस्तु जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभागमुत्कृष्टतः पुनः संख्येयानि योजनान्यनन्ततैजसशरीरस्कन्धश्रेष्ठिनामां जीवप्रदेशानां दण्डं शरीराद् बहिः प्रक्षिपति, ततः क्रोधविषयीकृतं मनुष्यादि निर्देहति, एषोऽपि समुद्रघातोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणं पक्ष, तत्र आन्तर्मुहूर्तं प्रभूतास्तैजःशरीरनामकर्मपुद्गलान् शातयति, ततोऽन्तर्मुहूर्तं समुद्रघातान्निवृत्त्य स्वरूपस्था भवति । पञ्चसरूपमूत्रदीकायां तु—“तेजोलेश्यासमुद्रघातोऽवश्यं कषायसमुद्रघातपूर्वको यः कषायाग्निः प्रथमं जठरे, सम्भवति ततः अथलघान् मुखेन निर्गच्छंस्तैजोलेश्योच्यते” इति विशेषः इति । आहारकशरीरनामकर्मविषयः समुद्रघातः आहारकसमुद्रघातः अयमपि वैक्रियसमुद्रघातवदेव भावनीयः, तथाहि—आहारकशरीरलब्धिमान् चतुर्दशपूर्वविद् आहारकशरीरकरणकाले विष्कम्भवाहल्याभ्यां शरीरमानम्, आयामतस्तु जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभागमुत्कृष्टतस्तु संख्येयानि योजनानि शरीराद्बहिः स्वप्रदेशदण्डं निमृजति, निमृज्य च यथास्थानं प्रभूतानाहारकशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्रागवद्दान् शातयति, अयमनन्तर्मुहूर्तमानः, अन्तर्मुहूर्ताच्च समुद्रघातान्निवृत्त इति, अत्रेदं बोध्यम्, वैक्रियाहारकशरीरकरणार्थं निर्गता जीवप्रदेशास्तद्योग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा तच्छरीरं निष्पादयति तस्य षट् पर्याप्तयो युगपत्प्रारभ्यन्ते, ततः शरीरपर्याप्तिमन्तर्मुहूर्तेन निष्पादयति, शेषाः सामयिक्यः । औदारिकस्य तु प्रथमा सामयिकी शेषा आन्तर्मुहूर्तिकाः इति । पर्याप्तिस्वरूपञ्च “षडशीतिप्रकाशे” प्रपञ्चितमिति नेह प्रकल्प्यते ॥

अथात्र केवलिसमुद्रघातः केवलिसमुद्रघातमेष भवति, नान्येषां, छात्रस्थि कास्तु सर्वेषामपि छात्रस्थानां भवन्ति, तत्र केवां कति भवन्तीति नेरयिकादिवण्डकक्रमेण निरूप्यते, तत्र नेरयिकाणामाद्याश्चत्वारो यदनादिसमुद्रघाताः, तेषां तेजोलब्ध्याहारकलब्धमावतस्तैजससमुद्रघाताहारकसमुद्रघातान्मभवात्, असुरकुमारादीनां सर्वेषामपि देवानामाहारकसमुद्रघातवर्जाः शेषाः पञ्च समुद्रघाताः तेषां तेजोलब्धिसम्भवेन तैजससमुद्रघातस्यापि सम्भवात्, यस्याहारकसमुद्रघातः स तेषां न सम्भवति, चतुर्दशपूर्वाधिगमाभावतो भवप्रत्ययाच्च

तेषामाहारकलब्धभावात् । वायुकायवर्जकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणामाद्या वेदनाक-
 वायमरणलक्षणाद्यः समुद्घातात्मनेषां वैकियाहारकतेजोलब्धभावात्तस्त्वमुद्घाता-
 सम्भवात् । वायुकायिकानां पूर्वे अथो वैकियसमुद्घातमहिताश्चत्वारः समुद्घाताः
 तेषां यादवरपर्याप्तानां वैकियलब्धिसम्भवतो वैकियसमुद्घातस्यापि सम्भवात् ।
 प्रवचनसारोद्दारे तु एकेन्द्रियाणां तेजससमुद्घातोऽपि प्रतिपादितः, यदुक्तं त-
 त्रैकाग्रशब्दधिकद्विशततमे द्वारे " एगिंदीणं केषलिकाहारगवज्जिया इमे पंच ।
 पंचावि अवेउब्धा धिगलासलीण चत्तारि " इति एगिंदीन्यादि । एकेन्द्रियाणां
 पृथिव्यादीनां केषलिकाहारकसमुद्घातवर्जिता इमे आद्याः पञ्च समुद्घाता भ-
 वन्ति, पञ्चापि चैते वैकियवर्जिताश्चत्वारः समुद्घाता विकलेन्द्रियाणामसंक्षि-
 पञ्चेन्द्रियाणां च भवन्ति, इत्यत्र गाथा प्रस्तापनापञ्चसंग्रहजीवसमासादिशास्त्रा-
 न्तरेः सह विसंबद्ति, तेष्वेकेन्द्रियाणां तेजससमुद्घातस्य प्रतिविद्धत्वा"दिनि
 तद्वृत्तौ । पञ्चेन्द्रियतियोग्योनिकानामाहारकसमुद्घातवर्जाः शेषाः पञ्च छाद्य-
 स्थिकाः समुद्घाताः यस्याहारकसमुद्घातः स तेषां न सम्भवति, चतुर्दशपूर्वा-
 धिगमाभावात्तस्तेषामाहारकलब्धसम्भवात्, मनुष्याणां यदपि, मनुष्येषु सर्वभा-
 वसम्भवात् इति सङ्क्षेपः ॥

विस्तरार्थिभिस्तु प्रज्ञापनाद्यो विलोकनीयाः । तदेवं निरूपितं सर्वतन्त्र-
 स्वतन्त्र-शासनसम्पाद-सूरिवक्त्रवक्त्रति-जगद्गुरु-तपागच्छाधिराज-भट्टारकाचार्य-
 श्रीमद्विजयनेमिसूरिभगवत्साम्राज्ये तत्पट्टालङ्कारसिद्धान्तवाचस्पतिन्यायविशार-
 ष श्रीमद्विजयोदयसूरीश्वरपट्टभूता विजयनन्दनसूरिणा आगमोपपत्तियुत
 स्वयुक्ताशङ्कदं किञ्चित् समुद्घातस्वरूपं, तत्त्वं त्वञ्च सर्वञ्च केषलालोकशालिनी
 भगवन्त एव विदन्तीति ।

सुधाधारासारैर्निखिलभुवनानां प्रशमयन्,
 समस्तास्तापार्त्तीरनिशममलोऽन्तर्बहिरपि ।
 अचिन्त्यैश्वर्योऽयं विबुधगणसम्पूजिततनुः
 स्थितः कोऽपि प्रौढो जयति जलदः स्तम्भनपुरे ॥ १ ॥
 यदीयचरणाम्बुजं विबुधभृङ्गसंसेवितं
 श्रितं सकृदपि प्रणाशयति पापराशिं मताम् ।
 मर्दन् जिनशामनोन्नतिनिबद्धचेतास्तपा-
 धिपः स जगलो गुरुर्जयति नेमिसूरीश्वरः ॥ २ ॥

(२३२) ॥ समुद्रघातद्वारटिप्पणी विजयनन्दनसूरिविरचितं समुद्रघातताम्रम् ॥ (कार

सिद्धान्ताश्च नयाः कणादकपिलव्यासाक्षपादोद्भवा

भाष्यसौन्दर्यैर्विनीयसतया येनाग्निला पेदिताः ।

तत्तन्मध्यमहार्थशास्त्ररचनासंप्राप्तसद्गौरवः

सोऽयं श्रीगुरुनेमिसूरिभगवान् भट्टारको नः श्रिये ॥ ३ ॥

तस्य पटुधरः पूज्यः सिद्धान्तज्ञशिरोमणिः ।

विजयोदयसूरीशस्तस्य पटुभृता खलु ॥ ४ ॥

सतां श्रीमतां नेमिसूरीश्वरणां, पदाम्भोरुदाणां सृसेवानुभावात् ।

मया नन्दनारुपाभृता सृग्निदे, समुद्रघाततत्त्वं न्यरूपोद्दिष्टं किञ्चित् ॥ ५ ॥

किञ्चिद् गुरुपदेशेन किञ्चित् सिद्धान्तसागरात् ।

किञ्चिन्नर्केण सिद्धान्ता— विरुद्धेनात्र दर्शितम् ॥ ६ ॥

बुद्धेर्मन्यं चञ्चला चित्तवृत्तिः, सिद्धान्तार्थग्रन्थयो ज्ञानिगम्याः ।

भ्रान्त्या प्रोक्तं यच्च किञ्चित्प्रमादात् शोध्यं सद्भिः पार्थये नम्रचित्तः ॥ ७ ॥

वेदाष्टाङ्केन्दुमानेऽब्दे स्तम्भतीर्थे महापुरे ।

पञ्चम्यां ज्येष्ठशुक्लस्य गुरौ पूर्णकृतं शुभे ॥ ८ ॥

विनिर्माय मयेदं यत् सुपुण्यं समुपार्जितम् ।

भद्रं भवतु तेनात्र भव्यलोकस्य सर्वदा ॥ ९ ॥

इति श्री महावीरप्रभुशासनोद्भरणधुरीणयथावस्थिततत्त्वप्रणयनप्रवीणविशुद्धधीसा-

म्राज्यविद्वद्दृष्टवन्त्यपवित्रचरणयुगलकलिकालात्महिताद्वितीयसाधन श्रीशत्रुञ्जयरै-

वतसम्मतेतशिखरप्रभृत्यनेकमहापवित्रतीर्थसंरक्षणेकपरायण ग्रथितानेकमध्यसत्त्वो-

पकारक तत्त्वप्रमान्यायप्रभाप्रतिमामार्त्तडानेकान्ततत्त्वमीमांसान्यायसिन्धुसप्त-

भंग्युपनिषद्बृहल्लघुपरमलघुहेमप्रभायनेकग्रन्थ श्रीभगवत्पादनेकयोगोद्दृह-

नसूरिमन्त्रसमाराधनपूर्वक प्राप्तसूरिपदसर्वतन्त्रस्वतन्त्रशासनसम्राट्—सू-

रिचक्रचक्रवर्त्ति—जगद्गुरु—तपागच्छाधिपति—संविग्नशास्त्रीय भट्टा-

रकाचार्यश्रीमद्विजयनेमिसूरिभगवत्पट्टालङ्कारसिद्धान्तवाच-

स्पति—न्यायविशारदाचार्यश्रीमद्विजयोदयसूरीश्वर—

पटुधरश्रीविजयनन्दनसूरिविरचितः

॥ समुद्रघाततत्त्वनामा ग्रन्थः ॥

॥ સમુદ્યાતયન્ત્રકમ્ ॥ (૭ પ્રતિદ્વારી)

સમુદ્યાતનામ નામ	સ્વામિ	કાઠ	વ્યાપ્ત ક્ષેત્ર	કોણ કર્મશ્રિત?	આકાર	પદ્ધતિ	કેટલીવાર પ્રાપ્તિ ૭
વેદના સમું	૧ વેદનાથો અતિ વ્યાકુલ થયેલા સર્વ જીવોને	૨ અન્તર્મુહર્તે	૩ સ્વદેહ પ્રમાણ	૪ અશાતા વેદનીય	૫ દેહ ઢંઢાકાર	૬ વેદનીયકર્મની અતિનિર્જરા	૭ સર્વભવમાં અનન્તવાર
કથાયના સમું	કથાયથો અતિ વ્યાકુલ થયેલા સર્વ જીવોને	૮ "	૯ "	૧૦ કથાયમોહનીય	૧૧ "	૧૨ કથાયકર્મની અતિનિર્જરા અતિવેધ	૧૩ "
મરણ સમું	અયોગિવિના પ્રાયઃ સર્વ જીવોને (અન્તર્મું અતિ જોષ)	૧૪ "	૧૫ ઉત્પત્તિક્ષેત્ર પચન્ત દીર્ઘ	૧૬ આયુષ્ય	૧૭ દેહ, કોળી, ઢંઢ, ગોમૃત્રિકા	૧૮ આયુષ્યકર્મની અતિશીઘ્ર નિર્જરા	૧૯ અને એક ભવમાં ૨ વાર

* યન્ત્રમાં કેટલોપક વિષય પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં નહિ કહેલો પણ લક્ષ્યો છે,

† પ્રાણુગતિમાં ઢંઢાકાર, એક વચ્ચગતિમાં કોળીઆકાર, સ્થિતવચ્ચગતિમાં ઢંઢાકાર તથા ચિત્રક અને ચતુર્વચ્ચગતિમાં ગોમૃત્રિકાઆકાર,

" સમુદ્ધાતન્યક્રમ ॥ (૭ પ્રતિદારો)

વૈક્રિય સમુ०	ઉપરવૈક્રિય રચનારને	અન્તમુદ્ધાત	સંસ્ક્રયેય યોજન	વૈક્રિયશરીર નામકર્મ	સીધું દુષ્ટાકાર	વૈક્રિયકર્મની નિર્જેરા, અને ધૃં વર્ગજાનું, ગ્રહણ.	સર્વભવમાં અનસ્તબાર
તૈજસ સમુ०	તેજોલૈશ્યા મૂકનાર (અનારક) તીર્થોને	"	"	તૈજસશરીર નામકર્મ	"	તૈઃ કર્મની નિર્જેરા અને તૈઃ વર્ગજાનું ગ્રહણ	"
આહારક સમુ०	તદ્વિધવન્ત ૧૪ પૂર્વધરને	"	મહાવિદેહ પર્યવત	આહારકશરીર નામકર્મ	"	આહાર કર્મની નિર્જેરા મને આહાર વર્ગજાનું ગ્રહણ.	સર્વભવમાં ૪ વાર અને એક ભવમાં
કેષકિ સમુ०	સયોગી કેષલેખે	૮ સમય	સંપૂર્ણ કોષાકાશ	નામ-ગોત્ર- વેદનીય	દંડ, કપાટ, મેંથાન, કોષાકાર.	નામ-ગોત્ર-વેદ- નીયની સ્થિતિ આયુષ્ય જોટણી યાવ.	સર્વભવમાં એકવાર.

વૈક્રિયસમુદ્ધાત કોણ કરે ? તે વિચારમાં પેજ ૬૯૮માં માં 'હમ્માસાઝસેસ' એ ગાથાનો સામાન્ય અર્થ લખ્યો છે તે ગુણસ્થાનકમોરોહના અર્થમાં પણ ઉત્તરી શકાય છે અને તેનો વિશેષાર્થ આવૃં વૃણિ વસુસારે આ પ્રમાણે છે. અન્તમુદ્ધાતથી માંડી છ માસ સુધીનું આયુષ્ય વાકી હોય તેમાંને કેવલસ્થાન યશુ છે તે નિશ્ચયથી સમુદ્ધાત કરેજ. અને તેથી ઉપરનું આયુષ્ય વાકી હોય તે સમુ० થી નાશ પડેલે ન કરે અથવા ભાગ્ય પડેલે કરે થા ન કરે એવું નિર્ણય : ।

વિવક્ષિતભવાદન્યભવે ગમનયોગ્યતા । યા ભવેદેહિનાં સાઽગ્ર,
ગતિર્ગતં ચ કથ્યતે ॥ ૨૭૯ ॥ ઇતિ ગતિસ્વરૂપં ૧૩ ॥ વિવ-
ક્ષિતે ભવેઽન્યેભ્યો, ભવેભ્યો યા ચ દેહિનામ્ । ઉત્પત્તૌ યોગ્યતા
સાઽગ્રગતિરિત્યુપદર્શિતા ॥ ૨૮૦ ॥ એકસામયિકી સંખ્યા, મૃત્યુ-
ત્પત્યોસ્તથાઽન્તરમ્ । દ્વારેઽસ્મિન્નેવ વક્ષ્યન્તે, તદ્દ્વારાણિ પૃથક્
ન તત્ ॥ ૨૮૧ ॥ ઇત્યાગતિસ્વરૂપં ૧૪ । વિવક્ષિતભવાન્મૃત્વોત્પત્ત્ય
આનન્તરે ભવે । યત્સમ્યક્ત્વાદ્યશ્નુતેઽહી, સાનન્તરાસિરુચ્યતે ॥ ૨૮૨ ॥
ઇત્યનન્તરાવાપ્તિસ્વરૂપં ૧૫ । હૃદયજા નૃત્તાદિભાગી, માવન્તો-
ઽધિકૃતાદ્ગિનઃ । સિદ્ધયન્ત્યેકક્ષણે સૈક-સમયે સિદ્ધિરુચ્યતે
॥ ૨૮૩ ॥ ઇત્યેકસમયસિદ્ધિસ્વરૂપમ્ ૧૬ ॥

અર્થ-૧૩ ગતિદ્વારમ્-વિવક્ષિત અમુક ભવમાંથી જીવને વીજા ભવમાં જવાની જે
યોગ્યતા તે અર્થિ ગતિ અથવા ગત કહેવાય છે. ॥૨૭૯॥ ઇતિગતિદ્વારમ્ ॥

૧૪ આગતિદ્વારમ્-વીજા ભવોમાંથી જીવોને વિવક્ષિત અમુક ભવમાં આ-
વવાની (ઉત્પન્ન થવાની) જે યોગ્યતા તે આગતિ કહેછી છે ॥ ૨૮૦ ॥ તથા
એક સમયમાં કયા જીવો કેટલા ઉપજે અને મરે તેની સંખ્યા અને તે ભવમાં
કેટલા કાળસુધી કોણે જીવ ચપજે નહિ તેમ મરણ પણ પામે નહિ તે જન્મ-
મરણનું અન્તર અથવા વિરહ પણ આ દ્વારમાંજ કહેવાશે માટે એ વે દ્વારો
જુદાં પાડ્યા નથી. ઇતિ આગતિદ્વારમ્ ॥ ૨૮૧ ॥

૧૫ અનંતરાપ્તિદ્વારમ્-વિવક્ષિત (અમુક) ભવમાંથી મરણ પામી અનન્તર
આવતા ભવમાં ઉત્પન્ન થઈને જીવ જે સમ્યક્ત્વાદિ લાભ ત્યાં પામે તે અનં-
તરાપ્તિ કહેવાય. ॥૨૮૨॥ ઇતિ અનંતરાપ્તિદ્વારમ્ ॥

૧૬ એકસમયસિદ્ધિદ્વારમ્-મનુષ્યવર્ણ વિગેરે સામગ્રી પામીને અધિકૃત
(અમુક ગતિવાળા) જીવોમાંના જેટલા જીવો એક સમયમાં મોક્ષે જાય તે કહેવું તે
એકસમયસિદ્ધિ કહેવાય છે. ॥૨૮૩॥ ઇતિ એકસમયસિદ્ધિદ્વારમ્ ॥

કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિદ્યાત્પરિણામો ય આશ્મનઃ । સ્ફટિક-

स्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रवर्तते ॥२८४॥ द्रव्याण्येतानि योगा-
न्तर्गतानीति विचिन्त्यताम् । सयोगत्वेन लेश्यानामन्वयव्यतिरे-
कतः ॥२८५॥ यावत्कषायसदृभावस्तावत्तेषामपि स्फुटम् । अमू-
न्युपबृंहकाणि, स्युः साहाय्यककृत्तया ॥२८६॥ दृष्टं योगान्तर्गतेषु,
द्रव्येषु च परेष्वपि । उपबृंहणसामर्थ्यं, कषायोदयगोचरम् २८७
यथा योगान्तर्गतस्य, पित्तद्रव्यस्य लक्ष्यते । क्रोधोदयोद्दीपकत्वं,
स्याद्यच्चण्डोऽतिपित्तकः ॥२८८॥ द्रव्येषु बाह्येष्वप्येवं, कर्मणामु-
दयादिषु । सामर्थ्यं दृश्यते तर्कि, न योगान्तर्गतेषु तत् ? २८९
सुरादध्यादिकं ज्ञानदर्शनावरणोदये । तत्क्षयोपशमे हेतुर्भवेद्ब्राह्मी-
वचादिकम् ॥२९०॥ एवं च ॥ कषायोद्दीपकत्वेऽपि, लेश्यानां न तदा-
त्मता । तथात्वे ह्यकषायाणां, लेश्याऽभावः प्रसज्यते ॥ २९१ ॥
लेश्याः स्युः कर्मनिश्चय इति यत्कैश्चिदुच्यते । तदप्यसारं नि-
श्चन्दो, यदि तत्कस्य कर्मणः ? ॥ २९२ ॥ चेद्यथायोगमष्टाना-
मप्यसौ कर्मणामिति । तच्चतुष्कर्मणामेताः, प्रसज्यन्तेऽप्ययो-
गिनाम् ॥२९३॥ न यद्ययोगिनामेता, घातिकर्मक्षयान्मताः । तत
एव तदा न स्युर्योगिकेवलिनामपि ॥२९४॥ ननु च ॥ योगस्य परि-
णामत्वे, लेश्यानां हेतुता भवेत् । प्रदेशबन्धं प्रत्येव, न पुनः कर्म-
णां स्थितौ ॥ २९५ ॥ 'जोगा पयडिपएसं, ठिइअणुभागं कसा-
यओ कृणइ' इति वचनात्, [योगात्प्रकृतिप्रदेशं स्थित्यनुभागं
कषायतः करोति (सा० ८६) ॥] अत्रोच्यते ॥ न कर्मस्थितिहेतुत्वं,
लेश्यानां कोऽपि मन्यते । कषाया एव निर्दिष्टा, यत्कर्मस्थितिहेत-
वः ॥२९६॥ लेश्याः पुनः कषायान्तर्गतास्तत्पुष्टिकृत्तया । तत्स्वरू-

પા એવ સત્યોઽનુભાગં પ્રતિ હેતવઃ ॥ ૨૧૭ ॥ એતેન યત્કવચિ-
લ્લેશ્યાનામનુભાગહેતુત્વમુચ્યતે, શિવશર્માચાર્યકૃતશતકમ્નથે ચ
કષાયાણામનુભાગહેતુત્વમુક્ત તદભયમપ્યુપપન્નં, કષાયોદયોપ-
વત્તિકાણાં લેશ્યાનામપિ ઉપચારનયેન કષાયસ્વરૂપત્વાદિત્યાથ-
ધિક પ્રજ્ઞાપનાલેશ્યાપદવૃત્તિતોઽવસેયમ્ । (સા. ૮૭)

અર્થ-૧૭ લેશ્યાશ્વાસ-કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંબંધથી (સ્ફટિકમાં જેમ
કૃષ્ણત્વાદિ દેશ્વાય છે તેવા પ્રકારે કૃષ્ણાદિ લેશ્યા દ્રવ્યથી) સ્ફટિક
સરસો આત્માનો જે પરિણામ તે પરિણામમાં લેશ્યા શબ્દ પ્રવર્તે છે
(અર્થાત્ તે પરિણામ “લેશ્યા” એવા નામથી ઓળખાય છે.)
॥૨૮૪॥ ૧ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાદ્રવ્યો મયોગવળાની સાથે લેશ્યાનો અન્વય-
વ્યતિરેક સંબંધ દોષાથી યોગાન્તર્ગત છે એમ જાણવું ॥ ૨૮૫ ॥ જ્યાંસુધી (૧૦-
મુળ-સુધી) કષાયનો ઉદય છે ત્યાંસુધી તે કષાયોને પ્રગટીતે આ લેશ્યાદ્રવ્યો
મહાય કરનાર હોવાથી કષાયોને ઉપકાર કરનારાં છે. ॥ ૨૮૬ ॥
બીજી યોગાન્તર્ગત (દેહમાં પરિણમેલા) બીજા દ્રવ્યોમાં (-બીજા પદાર્થોમાં, પિત્તા-
દિકમાં) કષાયને પ્રગટ કરવા સંબંધિ ઉપકાર કરવાનું સામર્થ્ય પ્રત્યક્ષ છે ૨૮૭
જેમકે યોગાન્તર્ગત પિત્તદ્રવ્યમાં ક્રોધનો ઉદય કરવામાં ઉદ્દીપકપણું(-વિશેષ-
જાગૃત્વમાન કરવાનો સ્વભાવ) પ્રગટ જણાય છે જેથી અતિપિત્ત પ્રકૃતિવાળો

૧ સ્ફટિક રત્નમાં જેવા રંગનો હોયો ઉત્તરીય તેવા રંગવાળું સ્ફટિક
રત્ન દેશ્વાય તેમ આત્મામાં જેવા પ્રકારનાં લેશ્યાદ્રવ્ય ઉદ્ભવે તેવા પ્રકારનો આત્મ-
પરિણામ થાય એ તાત્પર્ય છે. અર્થ સ્ફટિકસત્ત્વે વૃદ્ધાન્ત દેશ અને નારક
જીવોની અપેક્ષા છે અન્યથા નિર્વચ્ય મનુષ્યને વસ્ત્રસરસો લેશ્યાપરિણામ હોય છે.

૨ “યત્સમ્યગ્લે તત્સામ્યમન્યયઃ” “યદભાવે તદભાવો વ્યતિરેકઃ” કારણ હોતે
છતે કાર્ય હોય, તે કારણની સાથે કાર્યનો અન્યથા સમ્બન્ધ કહેવાય, કારણના અ-
ભાવે કાર્યનો પણ અભાવ થાય છે તે વ્યતિરેક સમ્બન્ધ પડેલે અહીં મયોગવળ તે-
રમાગુણટાણા સુધી લેશ્યા હોય છે (તે અન્વય) અને મયોગવળાના અભાવે સૌંદર્ય
ગુણસ્થાને તથા સિદ્ધવળામાં લેશ્યાનો અભાવ છે તે વ્યતિરેકસમ્બન્ધ.

૩ મન ચક્ષુષ કાયાના યોગરૂપે પરિણામ પામેલ દ્રવ્ય તે યોગાન્તર્ગત
દ્રવ્ય કહેવાય (વિશેષ વિસ્તાર ઉત્તરાધ્યયનથી જાણવી.)

૪ વાત પિત્ત અને કફ ૫ ત્રણ કાયયોગ પરિણત હોવાથી યોગાન્તર્ગત-
દ્રવ્ય કહેવાય. પરન્તુ ૧ યોગાન્તર્ગત શબ્દ દ્રવ્ય છે. અને લેશ્યા પુરુષો યોગા-
ન્તર્ગત અભ્યન્તર દ્રવ્ય ગણાય.

જીવ મહાક્રોધી હોય છે. ॥ ૨૮૮ ॥ એ પ્રમાણે જો વાણ પદાર્થોમાં પણ કર્મનો હૃદયાદિરૂપ (કષાયોદય સામર્થ્ય) દેખાય છે તો યોગાન્તર્ગત (લેશ્યા) દ્રવ્યોમાં તે સામર્થ્ય કેમ ન દેખાય ? ॥ ૨૮૯ ॥ જ્ઞાનાવરણકર્મનો હૃદય કરવામાં મદિરા વગેરે, અને દર્શનાવરણ કર્મનો હૃદય કરવામાં દહિં વગેરે, તથા જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ મગટ કરવામાં બ્રાહ્મી વનસ્પતિ વગેરે, અને દર્શનાવરણનો ક્ષયોપશમ મગટ કરવામાં વજ ત્રિગેરે જેમ કારણરૂપ છે, તેમ કષાયને હરીપન કરવામાં લેશ્યાદ્રવ્ય કારણરૂપ છે. ॥ ૨૯૦ ॥ અને એ પ્રમાણે લેશ્યાઓથી કષાયનું હરીપકર્ણ હો તે છતાં પણ લેશ્યાઓનું તટ્ટપર્ણ (કષાયાત્મકતા) યતું નથી અને જો તેમજ યાય તો અકષાયી (૧૧-૧૨-૧૩ માં ગુણ૦ વાળા) જીવોને લેશ્યાનો અભાવ યાય ॥ ૨૯૧ ॥ લેશ્યા એ કર્મનિઃસ્યંદ (કર્મનો વિકારભાવ) છે એમ કેટલાક કહે છે તે પણ અસાર છે. કારણકે જો કર્મનિઃસ્યંદ છે તો તે કષાય કર્મનો નિઃસ્યંદ છે ? ॥ ૨૯૨ ॥ જો કહો કે એ નિઃસ્યંદ યથાપોગ્ય આઠે કર્મનો છે, તો ચાર કર્મવાળા અયોગી ભગવાનને પણ તે લેશ્યાઓનો સંજ્ઞાવ હોય. ॥ ૨૯૩ ॥ વળી જો કહો કે ધાતીકર્મનો ક્ષય થવાથી અયોગીને તે લેશ્યાઓ માનેલી નથી તો તે ધાતી કર્મના ક્ષયથીજ સયોગિ કેવલીઓને પણ લેશ્યાઓ ન હોય. ૨૯૪ (આ ઉત્તરોનું સમાધાન રહેવા દહ વાદીએ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો કે)—

પ્રશ્ન—લેશ્યાઓ યોગપરિણામી હોતાં છતાં તે લેશ્યાઓ કર્મના પ્રદેશવંધમાંજ કારણભૂત હોય, પરંતુ કર્મની સ્થિતિમાં કારણરૂપ ન હોય ॥ ૨૯૫ ॥ કહ્યું છે કે—“ પ્રકૃતિવંધ અને પ્રદેશવંધ યોગથી કરે છે, અને સ્થિતિવંધ તથા અનુભાગ-વંધ કષાયથી કરે છે. ” એ વચનથી. (લેશ્યા પ્રદેશવંધમાં કારણ ભૂત હોય.) ?
 ઉત્તર—લેશ્યાઓને કર્મની સ્થિતિમાં કારણભૂત કોઈપણ માનતું નથી કારણકે કર્મની સ્થિતિ વાંધવામાં તો કષાયોજ કારણરૂપ કહેલા છે. ॥ ૨૯૬ ॥ પરંતુ કષાયમાં અન્તર્ગતપણે રહેલી લેશ્યાઓ તે કષાયોને પુષ્ટ કરનારી હોવાથી કષાય સ્વરૂપવાળી થઈ જાય છે. અનુભાગ પ્રત્યે કારણભૂત ગણી શકાય. (પરંતુ સ્થિતિ-વંધમાં લેશ્યાઓ કારણિક ન ગણાય.) ॥ ૨૯૭ ॥ એ કારણથી કોઈક ઠેકાણે લેશ્યાઓને અનુભાગવંધમાં કારણભૂત કહી છે, અને શ્રીશિવશાસ્ત્રીચાર્યકૃત શાતક

૧ અર્થાત્ મદિરા પીવાથી જ્ઞાન મન્દ થાય છે. અને દહિં જાણથી નિદ્રા અધિક આવે છે તથા બ્રાહ્મી વનસ્પતિ જાણથી કુદ્ધિ-જ્ઞાન વધે છે, અને વજ જાણથી ઉંચ ઓછી થાય છે.

ग्रन्थमां कषायोने अनुभागबंधमां हेतुरूप कथा। छे. माटे ए बन्ने वात सत्य यह, कारणके कषायना उदयमां उपकार करनारी लेइयाओ पण व्यवहार नययी कषाय स्वरूपज कहेवाय इत्यादि अधिक विस्तार प्रज्ञापनासूत्रमां लेइया-पदनी वृत्तिपी जाणवो. ॥ [लेइयाभेदो तथा विशेष वर्णन]

सा च षोढा कृष्णनीलकापोतसंज्ञितास्तथा । तेजोलेइया पद्म-
लेइया, शुक्ललेइयेति नामतः ॥ २९८ ॥ खञ्जनाञ्जनजीमूतभ्र-
मद्भ्रमरसन्निभा । कोकिलाकलभीकल्पा, कृष्णलेइया स्ववर्णतः
॥ २९९ ॥ पिच्छतः शुकचाषाणां, केकिकापोतकण्ठतः । नीला-
ब्जवनतो नीला, नीललेइया स्ववर्णतः ॥ ३०० ॥ जैत्रा खदि-
रसाराणामतसीपुष्पसोदरा । कापोतलेइया वर्णेन, धृन्ताककुसु-
मौघजित् ॥ ३०१ ॥ पद्मरागनवादित्यसन्ध्यागुल्फार्धतोऽधिका ।
तेजोलेइया स्ववर्णेन, विष्णुमाङ्कुरजिह्वरी ॥ ३०२ ॥ सुवर्णधू-
धिकास्वर्णकर्णिकारौघचम्पकान् । पराभवन्ती वर्णेन, पद्मलेइया
प्रकीर्तिता ॥ ३०३ ॥ गोक्षीरदधिडिण्डीरपिण्डादधिकपाण्डुरा
। वर्णतः शरदभ्राणां, शुक्ललेइयाऽभिभाविनी ॥ ३०४ ॥ किरात-
तिक्तप्रपुष्पीकटुतुम्बीफलानि च । त्वचः फलानि निम्बानां,
कृष्णलेइया रसैर्जयेत् ॥ ३०५ ॥ पिप्पलीशृङ्गबेराणि, मरीचानि
च राजिकाम् । हस्तिपिप्पलिकां जेतुं, नीललेइया रसैः प्रभुः
॥ ३०६ ॥ आमानि मातुलिङ्गानि, कपिश्वदराणि च । फण-
सामलकानीष्टे, रसैर्जेतुं तृतीयिका ॥ ३०७ ॥ वर्णगन्धरसापन्न-
पक्वाम्रादिसमुद्भवान् । रसानधिकमाधुर्या, तुर्याऽधिकुरुते रसैः
॥ ३०८ ॥ द्राक्षाखर्जूरमाध्वीकवारुणीनामनेकधा । चन्द्रप्रभा-
दिसीधूनां, जयिनी पञ्चमी रसैः ॥ ३०९ ॥ शर्करागुडमरस्यण्डी-
खण्डाखण्डादिकानि च । माधुर्यधुर्यवस्तूनि, शुक्ला विजयते

રસેઃ ॥ ૩૧૦ ॥ આદ્યાસ્તિસ્ત્વોઽતિદુર્ગન્ધા, અપ્રશસ્તા મલીમસાઃ
 । સ્પર્શતઃ શૌતરુક્ષાશ્ચ, સંકિલ્ષ્ટા દુર્ગતિપ્રદાઃ ॥૩૧૧॥ અન્યા-
 સ્તિસ્ત્વોઽતિસૌગન્ધ્યાઃ, પ્રશસ્તા અતિનિર્મલાઃ । સ્નિગ્ધાઘ્ણાઃ
 સ્પર્શગુણતોઽસંકિલ્ષ્ટાઃ સુગતિપ્રદાઃ ॥૩૧૨॥ (લેહ્યાના વર્ણાદિ)

અર્થ—તે લેહ્યાઓ કૃષ્ણ-નોલ-કાપાત-તેજો-પદ્મ-અને-શુક્લ એ નામે ૬
 પ્રકારની છે ॥ ૨૯૮ ॥ તેમાં કૃષ્ણલેહ્યા પોતાના વર્ણથી ગાદાના પહાડાની મઝી
 કાજલ-મેઘ-અને મમતા એવા મમરા સરસી તથા કાયલ અને હાથથી
 સરસી અતિ કાઝી છે, ॥૨૯૯॥ તથા નોલલેહ્યા પોતાના વર્ણવડે પીપટ અને
 ચાસ પક્ષીનાં પીછાંથી મયૂર અને કબૂતરના કંઠથી અને નોલકમળના વનથી પણ
 અધિક નીલ રંગની છે. ॥૩૦૦ ॥ તથા કાપાતલેહ્યા પોતાના વર્ણવડે સ્વરસારને
 જીતનારી (પટલે સ્વરસારથી અધિક) અત્રસી (શળ) ના પુષ્પ સરસી અને વેંગળ
 (રિંગળા) ના પુષ્પ સમૂહને જીતનારી છે. (અર્થાત્ એથી પણ અધિક કાવરા
 રંગની છે.) તથા તેજોલેહ્યા પોતાના વર્ણવડે છાલ માળિકરત્ન-પ્રભાતનો ચગ-
 તો સૂર્ય-સંઘ્યા-અને ચળોટાના અર્ધભાગથી (ચળોટાના અર્ધ ભાગ કાલ ને અર્ધ
 ભાગ કાઝો હોય છે માટે અર્ધ ભાગથી) પણ અધિક છાલ અને પરવાળાનાં અંકુ-
 રને પણ જીતનારી હોય છે. ॥ ૩૦૨ ॥ તથા પદ્મલેહ્યા પોતાના વર્ણવડે પીઝી
 જાઈનું પુષ્પ અને પીઝી કરેળનો પુષ્પ સમૂહ તથા ચંપાના ફુલને પરામવ પમાદ-
 મારી કહેલી છે. ॥ ૩૦૩ ॥ શુક્લલેહ્યા પોતાના વર્ણવડે ગાયનું દૂધ-દહિ-ને
 સમુદ્રફીણથી પણ અધિક હજ્જલ તથા શરદકતુનાં વાદળાંને (આકાશમાં ધોળા ગા-
 આ દેસાય છે તેને) પણ જીતનારી છે. ॥૩૦૪॥ તથા કૃષ્ણલેહ્યા પોતાના રસવડે
 કરીયાતું-કઢવા તુરીયા-(અથવા કાકઢો)-કઢવું તુવડું અને લંચિદાનો છાલ તથા
 છીંચોળીયોને પણ જીતનારી છે. ૩૦૫ તથા નોલલેહ્યા પોતાના રસવડે પીપર-આદુ-
 મરી રાઈ-અને મોટી પીપરને પણ જાતવા સમર્થ છે. ॥ ૩૦૬ ॥ તથા ત્રીજા-
 કાપોતલેહ્યા પોતાના રસવડે કાષ્ઠાં ઘોજોરાં-કાષ્ઠાં કાંચઠ (કાઠાં)-કાષ્ઠાં
 ધોર-કાષ્ઠાં ફળસ-અને કાષ્ઠાં આમળાંને પણ જાતનારી છે. ॥ ૩૦૭ ॥ તથા

૧ લેહ્યાનાં પુદ્ગલો તે દ્રવ્યલેહ્યા અને તે લેહ્યાનાં પુદ્ગલોથી પ્રવર્તતો
 જે પરિણામ તે માંવ લેહ્યા, માટે અહિં જે વર્ણાદિક કહેવાય છે તે દ્રવ્યલે-
 હ્યાના જાણવા.

અધિક મધુર एवी ચોથી તેજાલેશ્યા પોતાના રસવદે ઉત્તમવર્ણ ગંધરસને પ્રાપ્ત થયેલ પાર્કુ આમ્રફલ (કેરી) વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલા રસોમાં અધિકારીવર્ણ કરે છે (અધિકતા ધારણ કરે છે.) ॥ ૩૦૮ ॥ તથા પાંચમી પદ્મલેશ્યા દ્રાક્ષ-સ્વમૂર-વૈવ માસની મદિરા-તથા ચંદ્રમખાદિ અનેક પ્રકારની મદિરાના રસને જીવનારી છે. ॥ ૩૦૯ ॥ તથા શુક્લલેશ્યા પોતાના રસવદે સાકર-ગોઢ-શેલડી-સ્વાંઢ વગેરે મધુરતામાં મુખ્ય મુખ્ય चीजોને જીવનારી છે. ॥ ૩૧૦ ॥ પ્રથમની ત્રણ લેશ્યાઓ અત્યંત દુર્ગંધવાળી અશુભ અને મલિન છે, તથા સ્પર્શથી શીત ક્ષુદ્ર, (તેમજ ગુણથી) સંકલિષ્ટ અને દુર્ગતિ આપનારી છે. ॥ ૩૧૧ ॥ અન્ત્યની ત્રણ લેશ્યાઓ અતિ દુર્ગંધવાળી પ્રક્ષુદ્ર અને અત્યંત નિર્મલ છે, તથા સ્પર્શ ગુણથી સ્નિગ્ધ-ઉષ્ણ, લેશ્ય (ફલથી) સંકલેષ રહિત અને સદ્ગતિ આપનારી છે. ॥ ૩૧૨ ॥

परस्परमिमाः प्राप्य, यान्ति तद्रूपतामपि । वैडूर्यरक्तपटयोर्ज्ञेये
तत्र निदर्शने ॥ ૩૧૩ ॥ तत्रापि ॥ देवनारकलेश्यासु, वैडूर्यस्य निदर्शनम् ।
तिर्यग्मनुजलेश्यासु, रक्तवस्त्रनिदर्शनम् ॥ ૩૧૪ ॥ तथाहि ॥
देवनारकषोर्लेश्या, आभवान्तमवस्थिताः । नानाकृतिं यान्ति
किंतु, द्रव्यान्तरोपधानतः ॥ ૩૧૫ ॥ न तु सर्वात्मना स्वीयं, स्वरूपं
संरयजन्ति ताः । सदैवैदूर्यमणिर्घट्टक्षानासूत्रप्रयोगतः ॥ ૩૧૬ ॥ जपा-
पुष्पादिसान्निध्याद्यथा वाऽऽर्दशमण्डलम् ॥ नानावर्णान् दधदपि,
स्वरूपं नोज्झति स्वकम् ॥ ૩૧૭ ॥ अत एव भावपरावृत्त्या ना-
रकनाकिनोः । भवन्ति लेश्याः षडपि, तदुक्तं पूर्वसूरिभिः । ૩૧૮ ॥
“सुरनारयाण ताओ, दबलेसा अवट्टिया भणिया । भावपरावत्तीए,
पुण एसुं हुंति छल्लेसा ॥ ૩૧૯ ॥ ” [सुरनारकाणां ता द्रव्य
लेश्या अवस्थिता भणिताः । भावपरावृत्त्या पुनरेतेषु
भवन्ति षड् लेश्याः ॥ सा० ८८ ॥] दुष्टलेश्यावतां नारकाणामप्यत
एव च । सम्यक्त्वलाभो घटते, तेजोलेश्यादिसंभवी ॥ ૩२० ॥
यदाहुः ॥ “सम्मतस्स य तिसु, उवरिमासु षडिवज्जमाणओ होइ ।

પુષ્પહિવન્નઓ પુણ, અન્નયરીષ્ણ ઉ લેસાષ્ણ ॥ ૧ ॥ ” (સમ્યક્ત્વસ્ય
 ચં તિસ્તુષુ ઉપરિતનીષુ પ્રતિપચમાનકો ભવતિ ॥ પૂર્વપ્રતિપન્નકઃ
 પુનરન્યતરસ્યાં તુ લેશ્યાયાં ॥૧॥) (સા ૦૮૯) ॥ તથૈવ તેજોલેશ્યા-
 ઢથે, ઘટતે સંગમામરે । વીરોક્તર્ગકર્તૃત્વં, કૃષ્ણલેશ્યાદિસંગચિ
 ॥૩૨૧॥ સ્વરૂપત્યાગતઃ સર્વાત્મના તિર્યગ્મનુષ્યયોઃ । લેશ્યાસ્તદ્વ-
 પતાં યાન્તિ, રાગક્ષિપ્તપટાદિવત્ ॥ ૩૨૨ ॥ અતઃ ઇવોત્કર્ષતોઽપ્ય-
 ન્તર્મુહૂર્ત્તમવસ્થિતાઃ । તિર્યગ્નૃણાં પરાવર્ત્તે, યાન્તિ લેશ્યાસ્તતઃ
 પરમ્ ॥ ૩૨૩ ॥ (લેશ્યાઓના પરિણામાદિ વિચાર)

અર્થ—આ લેશ્યાઓ પરસ્પર એક બીજાનો સંસર્ગ પામીને તદ્દુપપણને પામે છે,
 ત્યાં વૈદ્યુર્યમાણ અને રાતા વસ્તુનું પણ વૈદ્યુર્યમાણ જાણવાં ॥ ૩૨૩ ॥ તેમાં પ્રથમ
 વૈદ્યુર્યમાણનું દૃષ્ટાન્ત દેવ અને નારકની લેશ્યામાં તથા રાતા વસ્તુનું દૃષ્ટાન્ત તિર્યચ
 અને મનુષ્યનો લેશ્યામાં જાણવું, ॥ ૩૨૪ ॥ તે આ પ્રમાણે—દેવ નારકની લેશ્યા
 આશ્વા મધસુધી એકજ પ્રકારનો કાયમ રહે છે તોપણ બીજા દ્રવ્યમા સંબંધથી
 અનેક પ્રકારના આકારને પામે છે. ॥ ૩૨૫ ॥ પરન્તુ તે લેશ્યાઓ સર્વથા પોતા-
 નું સ્વરૂપ ત્યાગ કરતી નથી, જેમ ઉત્તમ વૈદ્યુર્યમાણ અનેક રંગવાળા દોરાના સંબંધથી
 પોતાનો રંગ (લીલો રંગ) વદલતો નથી, ॥ ૩૨૬ ॥ અથવા જાસુદના (અતિ-
 લાલ) પુષ્પ વગેરેના સંબંધથી (=સામે ધરવાથી) આરીસો અનેક પ્રકારના રંગને
 ધારણ કરતો છતો પણ પોતાનું (શ્વેત) સ્વરૂપ ત્યાગ કરતો નથી ॥ ૩૨૭ ॥
 [તેમ અન્યદ્રવ્યના સંબંધથી પણ] દેવ નારકની લેશ્યાઓ પોતાનું સ્વરૂપ છોડતી

૧ કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાદિ ૨ લેશ્યાના સંસર્ગથી નીલાદિ ૩ લેશ્યારૂપ થઈ જાય. ૪ રીતે નીલાદિ સર્વ લેશ્યાઓ પરસ્પર સંસર્ગથી વદલાઈ જાય છે.

૨ શ્વેત અને નારકની લેશ્યાના સમ્બન્ધમાં શ્વેતઘર્ણના સ્ફટિક રત્નનું દૃષ્ટાન્ત પણ આવે છે. પરન્તુ અહિં લીલા રંગવાળા વૈદ્યુર્ય માણનું દૃષ્ટાન્ત પણ એકજ માત્રાર્થે વાચક છે.

૩ અર્થાત્ જે દેવ અથવા નારકને જન્મથી જ લેશ્યા છે તેજ લેશ્યા આશ્વા મધસુધી દ્રવ્યપણે-પુદ્ગલપણે કાયમ રહે છે. પરન્તુ પરિણામથી માત્રરૂપે વદલાય છે માટે દ્રવ્યલેશ્યા એક હોય ! અને માત્ર પરાવર્તિતપણે પણ લેશ્યાઓ હોય છે અને ૫ માત્ર પરાવર્તિતપણે મૂલદ્રવ્યલેશ્યાનો આકાર કંઈક વદલાય છે પણ સર્વથા અન્ય લેશ્યારૂપ થઈ જતી નથી.

નથી. એ કારણથીજ ભાવપરાવૃત્તિએ નારક અને દેવને છ એ લેડ્યાઓ હોય છે.
 ॥૩૧૮॥ પૂર્વાચાર્યોણ કહું છે કે—“દેવ અને નારકને તે દ્રવ્ય લેડ્યાઓ અવસ્થિ-
 ત કહી છે, પરન્તુ ભાવપરાવૃત્તિથી તો દેવ નારકમાં પણ છ એ લેડ્યાઓ હોય છે”
 (બૃહત્સંઘડી.) એ કારણથીજ દુષ્ટ લેડ્યાવાળા નારકીઓને પણ તેજોલેડ્યાદિ શુભ લે-
 ડ્યાથી ઉત્પન્ન થનારો સમ્યક્ત્વનો લાભ ઘટી શકે છે. ॥૩૧૯॥ કહું છે કે ઉપરની
 ત્રણ(તેજો લેડ્યાદિ)લેડ્યાઓમાં સમ્યક્ત્વનો લાભ પ્રતિપદ્યમાનપણે(ઉત્પન્ન થતી વ-
 સ્થિતે)હોય છે, અને પૂર્વપ્રતિપદ્યમાયી(ઉત્પન્ન થયા પછી)તો/સમ્યક્ત્વલાભ) છમાંની
 કોઈપણ લેડ્યાએ હોય છે. ॥૩૨૦॥ અને એ કારણથીજ તેજોલેડ્યાવાળા સંગમ દેવમાં
 કૃષ્ણલેડ્યાદિ(અશુભ લેડ્યા)થી થનારું શ્રીધીરમગવાનને ઉપસર્ગ કરવાપણું સંભવે
 છે. (અર્થાત્ શુભ લેડ્યાવાળો દેવ પણ અશુભ લેડ્યાને ઉચિત કાર્ય કરે છે.) ૩૨૧
 તથા સર્વથા સ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાથી તિર્યચ અને મનુષ્યની લેડ્યાઓ સંગમાં
 બોલેલા વસ્તુની માફક તટૂપપણું પામી જાય છે. ॥૩૨૨॥ એ કારણથીજ તિર્યચ-
 મનુષ્યની લેડ્યાઓ અન્નમુહૂર્ત માત્ર અવસ્થિત રહે છે અને સ્થાવરાદિ લેડ્યા પરા-
 વૃત્ત થઈ જાય છે (સર્વથા વદલાઈ જાય છે.) ॥ ૩૨૩ ॥

बहुधाऽऽसां परिणामस्त्रिधा वा नवधा भवेत् । सप्तविंशतिधा
 चैकाशीतिधा त्रिगुणस्तथा ॥ ३२४ ॥ जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदत-
 स्त्रिविधो भवेत् । प्रत्येकमेषां स्वस्थानतारतम्यविचिन्तया ३२५
 भवेन्नवविधस्तेषामपि भेदविवक्षया । सप्तविंशतिधा मुख्योऽप्येवं
 भेदैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३२६ ॥ तथाहुः प्रज्ञापनायां ॥ “कणहलेसा णं भंते
 कतिविहं परिणामं परिणमति?, गोयमा !, तिविहं वा, णवविहं वा,
 सत्तावीसतिविहं वा, एक्कासीतिविहं वा, तेश्चालदुसयविहं वा,

૧ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ તેજો વગેરે શુભ લેડ્યામાં હોય છે માટે પ્રતિપદ્ય-
 માનપણે (અક્ષીકાર કરવા પળે) ઉપરની ૩ લેડ્યા હોય.

૨ પ્રથમ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયાવાદ સમ્યક્ત્વ જે ઘડાએ કાઢી રહે તે
 વધુકાઢમાં રહેલું સમ્યક્ત્વ પૂર્વપ્રતિપન્નભાવે કહેવાય,

૩ સાત્પર્યે પણકે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતાં ત્રણ શુભ લેડ્યાજ હોય અને
 ઉત્પન્ન થયાવાદ (ટકો રહેલા સમ્યક્ત્વમાં) છ માંની કોઈપણ લેડ્યા હોય,

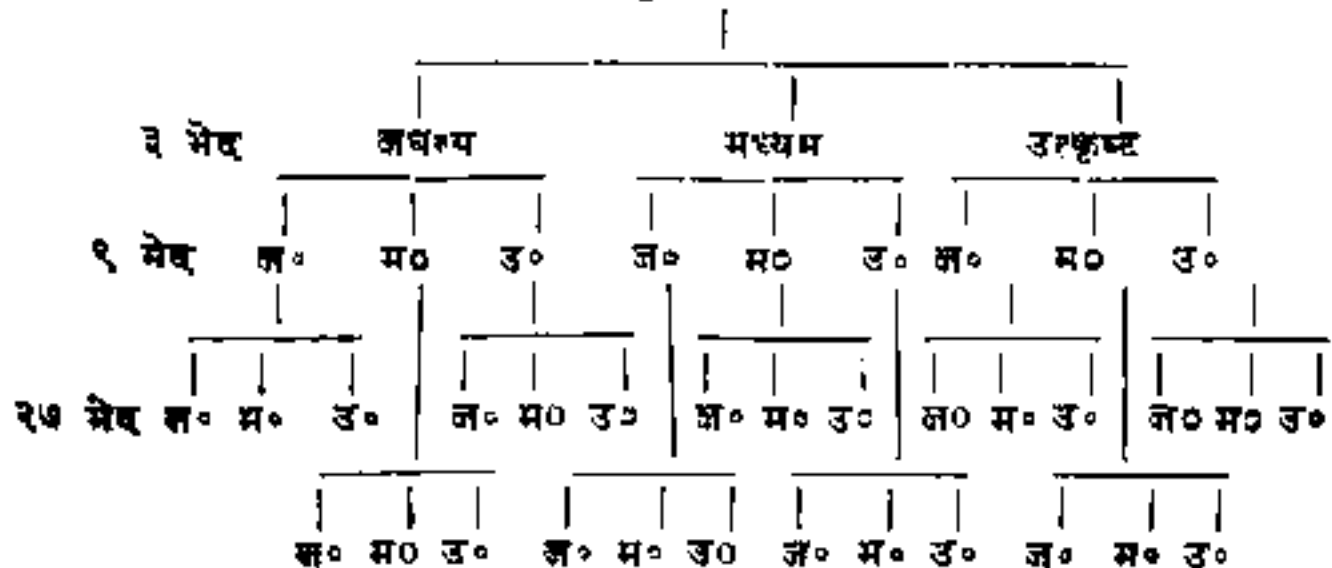
બહું વા, બહુવિધં વા પરિણામં પરિણમતિ” ॥ (કૃષ્ણલેશ્યા મ-
દન્ત! કતિવિધં પરિણમતિ ? , ગૌતમ ! ત્રિવિધં વા, નવવિધં વા,
સપ્તવિંશતિવિધં વા, એકાશીતિવિધં વા, ત્રિચત્વારિંશદધિકદ્વિ-
શતવિધં વા, બહું વા બહુવિધં વા પરિણામં પરિણમતિ)[સા૦૧૦]

અર્થ—ઘણુ કરીને આ લેશ્યાઓનો પરિણામ ત્રણ પ્રકારે-૧પ્રકારે-૨૭પ્રકારે-૮૧
પ્રકારે તથા ૮૧થી પણ ત્રણે ગુણો પડશે ૨૪૩ પ્રકારે इत्यादि ઘણા પ્રકારનો છે.
॥ ૩૨૪ ॥ ત્યાં જઘન્ય-મધ્યમ- અને અન્કુષ્ટ એ ભેદથી ૩ પ્રકારનો પરિણામ છે.
એ ૩ પ્રકારનો પરિણામ પ્રત્યેક લેશ્યાઓમાં સ્વસ્થાનની (પોતાનામાં) તારતમ્યતા
(તફાવત) ના વિચારથી જાણવો, ॥ ૩૨૫ ॥ વળી એ મુખ્ય ૩ પરિણામના પણ
પ્રત્યેકના જ૦-મ૦-ને ઉ૦ ભેદની વિવક્ષાએ ૯ પ્રકારનો પરિણામ થાય એ પ્રમાણે
ત્રણ ત્રણ ભેદવદે ૨૭ પ્રકાર વગેરે અનેક પ્રકારનો પરિણામ જાણવો. ॥ ૩૨૬ ॥
શ્રી પન્નાવળાજીમાં કહ્યું છે કે—“હે સ્વામીન્ ! કૃષ્ણ લેશ્યા કેટલા પરિણામે
પરિણમે ? ઉત્તર—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારે-નવ પ્રકારે-સત્તાવીસ પ્રકારે એક્યા-
શી પ્રકારે-બસેત્રેતાલીસ પ્રકારે-ઘણે પ્રકારે-અથવા ઘણા ઘણા પ્રકારના પરિ-
ણામે પરિણમે છે. (લેશ્યામાં મરણ કયારે થાય ?)

૧ પરિણામ પડશે સ્વભાષ

૨ સ્થાપના આ પ્રમાણે કૃષ્ણલેશ્યાના કુટાન્તથી—

કૃષ્ણલેશ્યા

૫ પ્રમાણે આગલમે આગલ ત્રણ ત્રણ ભેદ અમલત વચ્ચત પાડવા.

लेश्यापरिणामस्याऽऽदिमान्त्ययोर्नाङ्गिनां मृतिः क्षणयोः ।
 अन्तर्मुहूर्तकेऽन्त्ये, शेषे वाऽऽद्ये गते सा स्यात् ॥३२७॥ आर्या
 ॥ तत्राप्यन्तर्मुहूर्त्तेऽन्त्ये, शेषे नारकनाकिनः । म्रियन्ते नरतिर्य-
 श्चभावेऽतीत इति स्थितिः ॥ ३२८ ॥ कृष्णायाः स्थितिरु-
 त्कृष्टा, त्रयस्त्रिंशत्पयोधयः । प्राच्याग्रथभवसंख्यन्तर्मुहूर्तद्वयाधि-
 का ॥३२९॥ पल्यासंख्येयभागादधा, नीलायाः सा दशाब्धयः ।
 पल्यासंख्यांशसंयुक्ताः, कापोत्यास्तु त्रयोऽब्धयः ॥ ३३० ॥ प्रा-
 च्याग्रथभवसत्कान्तर्मुहूर्त्तद्वयमेतयोः । पल्यासंख्यांश एवान्तर्भूतं
 नेत्युच्यते पृथक् ॥ ३३१ ॥ एवं तैजस्यामपि भाव्यं ॥ तैजस्या
 द्वौ पयोराशी, पल्यासंख्यस्रवाधिकौ । ह्यन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकाः,
 पद्माया दश वार्धयः ॥३३२॥ ह्यन्तर्मुहूर्त्ताः शुक्लायास्त्रयस्त्रिंश-
 त्पयोधयः । अन्तर्मुहूर्त्तं सर्वासां, जघन्यतः स्थितिर्भवेत् ॥३३३॥
 आद्यात्र सप्तममहीगरिष्ठस्थित्यपेक्षया । धूमप्रभाद्यप्रतरोत्कृष्टा-
 युश्चिन्तया परा ॥ ३३४ ॥ शैलाद्यप्रतरे ज्येष्ठमपेक्षायुस्तृती-
 यिका । तुर्या चेशानदेवानामुत्कृष्टस्थित्यपेक्षया ॥ ३३५ ॥ पञ्चमी
 ब्रह्मलोकस्य, गरिष्ठायुरपेक्षया । षष्ठी चानुत्तरसुरपरमायुरपे-
 क्षया ॥ ३३६ ॥ अत्र यद्यपि पङ्कप्रभाशैलाद्यप्रस्तटयोः पूर्वो-
 क्तादधिकापि स्थितिरस्ति परं प्रस्तुतलेश्यावतामियमेवोत्कृष्टा
 स्थितिरिति ज्ञेयं, यत्तु प्रज्ञापनोत्तराध्ययनसूत्रादौ कृष्णादीना-
 मन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकत्वमुच्यते तत्प्राच्याग्रथभवसत्कान्तर्मुहूर्त्तयोरे-
 कस्मिन्नन्तर्मुहूर्त्ते समावेशात्, इत्थं चैतद् अन्तर्मुहूर्त्तस्यासंख्या-
 तभेदत्वादुपपद्यते इत्यादि प्रज्ञापनावृत्तौ । (सा० ९१) इति सामा-
 न्यतो लेश्यास्थितिः ।

લેડ્યા પરિણામના આદિક્ષણમાં અને અન્ત્ય ક્ષણમાં માણીયોનું મરણ થતું નથી પરન્તુ હેલંદું અન્તર્મુહૂર્ત વાકી રહે છે, અને પહેલું અન્તર્મુહૂર્ત વ્યક્તિત થયે છે તેજ મરણ થાય છે. ॥ ૩૨૭ ॥ તેમાં પણ દેવ અને નારકનું મરણ લેડ્યાપરિણામનું હેલંદું અન્તર્મુહૂર્ત વાકી રહે ત્યારે, અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચનું મરણ લેડ્યાપરિણામનું પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત વ્યક્તિત થઈ જાય ત્યારે થાય. પણ મર્યાદા છે. ॥ ૩૨૮ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ કૃષ્ણલેડ્યાની પૂર્વના અને આગલના ભવ સં-
બંધિ (૨) અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૩૩ સાગરોપમ છે. ॥ ૩૨૯ ॥ નીલલે-
ની ૩૦ સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાભાગ સહિત ૧૦ સાગરોપમ. કાપોતલે-
ની ૬૦ સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્ય ભાગયુક્ત ૩ સાગરોપમ ॥ ૩૩૦ ॥ એ બેની
સ્થિતિમાં પૂર્વભવ અને આગલના ભવસંબંધિનાં અન્તર્મુહૂર્ત પલ્યો-ના અસંખ્યા-
ભાગમાં (અસંખ્યાતના અસંખ્યભેદો હોવાથી) અંતર્ગત છે માટે જુદાં કહાં
નથી. ॥ ૩૩૧ ॥ એ પ્રમાણે તૈજસ લેડ્યામાં પણ વિચારવું. તૈજસલેડ્યાની ૩૦
સ્થિ- પલ્યો-ના અસં-ભાગયુક્ત ૩ સાગરોપમ છે પણ ૩૦ ની ૩૦ સ્થિ- ૩૦ અન્ત-
ર્મુ- અધિક ૧૦ સાગરોપમ છે. ॥ ૩૩૨ ॥ અને શુક્લ લે- ની ૩૦ સ્થિ- ૩૦
અન્તર્મુ- અધિક ૩૩ સાગરોપમ છે. તથા સર્વ લેડ્યાઓની જવ-સ્થિતિ અન્ત-
ર્મુ- માત્ર છે એમાં પ્રથમ લેડ્યાની ૩૦ સ્થિ- માત્રની પૃથ્વીના (તમવમાપમાના)
નારક જીવોની ૩૦ સ્થિ-ની અપેક્ષા છે. બીજી લેડ્યાની ૩૦ સ્થિ- છટ્ટી ધ્રુવ
પ્રમા પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રતરવર્તિ નારક જીવોની ૩૦ સ્થિ- ની અપેક્ષા છે.
ત્રીજી લેડ્યાની ૩૦ સ્થિતિ ત્રીજી શૈલા પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રતરની ૩૦ સ્થિ- ની
અપેક્ષા છે. ચોથી લેડ્યાની સ્થિ- રૂશાન કલ્પવર્તિ દેવોની ૩૦ સ્થિ- ની અ-
પેક્ષા છે, પાંચમી લેડ્યાની સ્થિ- વ્રહ્મા દેવલોકના ૩૦ આયુષ્યની અપે-
ક્ષા, અને છટ્ટી લેડ્યાની ૩૦ સ્થિ- અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોના ૩૦ આયુ-
ષ્યની અપેક્ષા છે. ॥ ૩૩૩ થી ૩૩૬ ॥

“ અર્હિ જો કે ધ્રુવપ્રમા અને શૈલપ્રમાના પ્રથમ પ્રતરની ૩૦ સ્થિતિ પૂર્વે કહે-
લી (પલ્યો-ના અસં- ભાગ સહિત ૩૦ અને ત્રણ સાગરોપમ) સ્થિતિથી અધિક
પણ છે પરન્તુ પ્રસ્તુત (વિવક્ષિત નીલ અને કાપોત) લેડ્યાવાળા નારકીઓની

૧-૨ એ બે ગાથામાં ત્રીજાં ગાથાનાં ભાષ્યાર્થ પ્રથમ ગાથાના ભાષ્યાર્થના
કારણરૂપે પણ જાણવો, અર્થાત્ “ તેમાં પણ ” એ શ્રાવ્યને થયેલે “કારણકે”
એમ કાંઈકાંઈ પણ થયું સુગમ પડશે.

પદલીજ ઉં સ્થિતિ હોય છે એમ જાણવું. વળી જે પદ્મવળાજી અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વગેરેમાં કૃષ્ણાદિ લેહ્યાઓમાં અન્તર્મુહૂર્તની અધિકતા કહી છે. તે પૂર્વભવ અને આગલના ભવ સંબંધિ તે અન્તર્મુહૂર્ત મલીને પણ એકજ અન્તર્મુહૂર્તમાં સમાવેશ થતો હોવાથી તેમ કહ્યું છે. અને અન્તર્મુહૂર્ત ના અસંખ્યાત ભેદ હોવાથી એ સમાવેશ કરવો ઘટી શકે છે. હન્યાદિ પ્રજાપના ઘટ્તિમાં કહ્યું છે. એ પ્રમાણે લેહ્યાઓની સામાન્યપણે સ્થિતિ કહી. અને હવે જીવભેદે વિશેષતઃ દર્શાવાય છે.

સ્થિતિ વક્ષ્યેઽથ લેહ્યાનાં, નારકસ્વર્ગિણોર્નૃણામ્ ।

તિરશ્ચાં ચ જઘન્યેનોત્કર્ષેણ ચ યથાગમમ્ ॥ ૩૩૫ ॥ દશ વર્ષ-
સહસ્રાણિ, કાપોત્યાઃ સ્યાલ્લઘુઃ સ્થિતિઃ । ઉત્કૃષ્ટા ગ્રીણ્યતરાણિ,
પલ્યાસંખ્યલવસ્તથા ॥ ૩૩૬ ॥ જઘન્યા તત્ર ઘર્માથપ્રસ્તટાપે-
ક્ષયા ભવેત્ । ઉત્કૃષ્ટા ચ તૃતીયાથપ્રસ્તટાપેક્ષયોદિતા ॥ ૩૩૭ ॥

નીલાયા લઘુરર્થેવોત્કૃષ્ટા ચ દશ વાર્ધયઃ । પલ્યાસંખ્યેયભાગા-
લ્લઘુઃ, કૃષ્ણાયાઃ સ્યાદસૌ લઘુઃ ॥ ૩૩૮ ॥ સ્થિતિર્જઘન્યા ની-
લાયાઃ, શૈલાથપ્રસ્તટે ભવેત્ । રિષ્ટાથપ્રસ્તટે ત્વસ્યા, જ્યેષ્ઠા કૃ-
ષ્ણાસ્થિતિર્લઘુઃ ॥ ૩૩૯ ॥ કૃષ્ણાયાઃ પુનરુત્કૃષ્ટા, ત્રયસ્ત્રિંશત્પ-
યોધયઃ । ઇયં માઘવતીવર્તિજ્યેષ્ઠાયુષ્કલ્પપેક્ષયા ॥ ૩૪૦ ॥ इत्थं
નારકલેહ્યાનાં, સ્થિતિઃ પ્રકટિતા મયા । અથ નિર્જરલેહ્યાનાં,
સ્થિતિ વક્ષ્યે યથાશ્રુતમ્ ॥ ૩૪૧ ॥ દશ વર્ષસહસ્રાણિ, કૃષ્ણાયાઃ
સ્યાલ્લઘુઃ સ્થિતિઃ । એતસ્યાઃ પુનરુત્કૃષ્ટા, પલ્યાસંખ્યાંશસંમિતા
॥ ૩૪૨ ॥ इयमेवैकसमयाधिका नीलास्थितिर्लघुः । पल્યાसंख्येय-
ભાગશ્ચ, નીલોત્કૃષ્ટસ્થિતિર્ભવેત્ ॥ ૩૪૩ ॥ પલ્યાસંખ્યેયભાગોઽયં,
પૂર્વોક્તાસંખ્યભાગતઃ । બૃહત્તરો ભવેદેવં, જ્ઞેયમગ્રેઽપિ ધીધનૈઃ
॥ ૩૪૪ ॥ યા નીલાયાઃ સ્થિતિર્જ્યેષ્ઠા, સમયાભ્યધિકા ચ સા ।
કાપોત્યા લઘુરસ્યાઃ સ્થાત્, પલ્યાસંખ્યલવો ગુરુઃ ॥ ૩૪૫ ॥

(૨૪૮) ॥ લેહ્યાદ્વારે નારકદેવસમ્બન્ધિલેહ્યાસ્થિતિવિચારઃ ॥ (દ્વાર

લેહ્યાનાં તિલ્હાનાં, સ્થિતિર્નિર્દર્શિ સા ભવેત્ । ભવનેશવ્ય-
ન્તરેષુ, નાન્યેષુ તદસંભવાત્ ॥ ૩૪૬ ॥ એવં વક્ષ્યમાણતેજોલેહ્યા-
યા અપ્યસૌ સ્થિતિઃ । ભવનવ્યન્તરજ્યોતિરાદ્યકલ્પદયાવધિ૩૪૭
પદ્માયાશ્ચ સ્થિતિર્બ્રહ્માવધીશાનાદનન્તરમ્ । લાન્તકાત્પરતઃ શુક્લ-
લેહ્યાયા ભાવ્યતામિતિ ॥ ૩૪૮ ॥

અર્થ—હવે સિદ્ધાન્તમાં કળા પ્રમાણે નારક-દેવ-પનુષ્પ અને તિર્યંચોની લેહ્યાની
જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહીશ. ॥ ૩૪૬ ॥ (નારક સંબંધિ લેહ્યાસ્થિતિ ચ-
તાત્રે છે) ત્યાં કાપોત લેહ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ હજાર વર્ષ (દશ હજાર વર્ષ)
અને ૩૦ સ્થિતિ ગ્રણ સાગરોપમ અને પલયોના અસંખ્ય ભાગ અધિક છે ॥ ૩૪૬ ॥
તેમાં જઘન્ય સ્થિતિ પ્હેલી ઘર્મા (રત્નપ્રભા) પૃથ્વીના પ્રથમપ્રતરની અપેક્ષા છે,
અને ૩૦ સ્થિતિ ત્રીજી શૈલા (વાલુકાપ્રભા) પૃથ્વીના પ્રથમપ્રતરની અપેક્ષા કહી
છે. ॥ ૩૪૭ ॥ નીલ લેહ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ તેટલીજ (૧૦ હજાર વર્ષ) છે, અને
ઉત્કૃષ્ટ પલયોપમાસંખ્યભાગયુક્ત ૧૦ સાગરોપમ છે. પુનઃ કૃષ્ણલેહ્યાની જઘન્ય
સ્થિતિ પણ એજ (પલયોના અસંખ્ય ભાગ યુક્ત ૧૦ સાગરોપમ) છે. ॥ ૩૪૮ ॥ નીલ
લેહ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ શૈલાના પ્રથમ પ્રતરમાં છે. અને પાંચમી રિષાપૃથ્વીના
પ્રથમ પ્રતરમાં નીલ લેહ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, અને તેજ (નીલની ૩૦ સ્થિતિ
તેટલી) કૃષ્ણલેહ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ છે. અને કૃષ્ણલેહ્યાની ૩૦ સ્થિતિ ૩૩
સાગરોપમ છે, તે સાતમી માધવતી (તમતપ્રભા) માં રહેલા નારક જીવોના ઉત્કૃ-
ષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષા છે. ૯ પ્રમાણે નારક જીવોની લેહ્યાની સ્થિતિ મેં પ્રગટ

૧ નારક જીવોની લેહ્યાસ્થિતિ અર્થમાં પાંચવાળી પાંચક વર્ગને ગુચવળ
પદે તેમ દોવાળી અર્ધ સ્પષ્ટ દર્શાવાય છે,

	જઘન્ય સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
કાપોત	{ ૧૦ હજાર વર્ષ. (૧ લી. પૂ. ના ૧ લા પ્રતરમાં)	{ સાધિક ૩ સાગર (૩ જીના ૧ લા પ્રતરે)
નીલ	{ ૧૦ હજાર વર્ષ (૩ જીના ૧ લા પ્રતરે)	{ સાધિક ૧૦ સાગર (૫ મી ના ૧ લા પ્રતરે)
કૃષ્ણ	{ સાધિક ૧૦ સાગર (૫ મી ના ૧ લા પ્રતરે)	{ ૩૩ સાગર (૭ મી પૃથ્વીમાં)

૭ પૃથ્વીઓમાં એજ અનુક્રમે ૩ લેહ્યાઓજ છે. અર્ધ સાધિક પદે “ ૯
પલયોપમા અસંખ્ય ભાગ સહિત ” એ અર્થ જાણવો.

કરી અને હવે સિદ્ધાન્તને અનુસારે દેવોની લેહ્યાની સ્થિતિ કહીશ.

દેવસંબંધિ લેહ્યાઓની સ્થિતિ—કૃષ્ણલેહ્યાનો જગં સ્થિં ૧૦ હજાર વર્ષ, અને એની(કૃંલેંની)મ ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ પલ્યોપમના અસંં ભાગ જેટલી છે. ॥૩૪૨॥ એક સમય અધિક એજ [કૃં ની ઉં પલ્યોં અસંં ભાગ] નીલ લેહ્યાની જગન્મ્ય સ્થિતિ છે. અને નીલ લેહ્યાની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ પલ્યોપમનો અસંંખ્યાતમો ભાગ છે. પરન્તુ આ પલ્યોં નો અસંંભાગ પ્રથમ કહેલા પલ્યોં ના અસંંભાગથી ઘણો મોટો છે, એ પ્રમાણે આગઢ પણ બુદ્ધિમાન પુરુષોજાણી લેવું. ૩૪૪નીલલેહ્યાની જે ઉંસ્થિતિ તે ૧ સમય અધિક કરી છતી કાપોતલેહ્યાની જગંસ્થિતિ થાય, અને કાપોતની ઉંસ્થિતિ પલ્યોંનો અસંંભાગ છે. ॥૩૪૫॥ એ જગ લેહ્યાઓની જે સ્થિતિ દર્શાવી તે ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવમાં હોયછે પરન્તુ વીજા દેવોમાં તે લેહ્યાઓનો અભાવ હોવાથી તે સ્થિતિ પણ નથી. ॥૩૪૬॥ એ પ્રમાણે આગઢ કહેવાતી તેજોલેહ્યાની પણ તે સ્થિતિ ભવનપતિ વ્યંતરજ્યોતિષ અને પ્રથમના વે કલ્પ (સૌધર્મ—ઈશાન) સુધી જાણવી. ॥ ૩૪૭ ॥ પદ્મલેહ્યાની િથિતિ ઈશાનકલ્પથી આગઢ (મનત્કુમારથી) બ્રહ્મદેવલોક સુધી, અને શુક્લલેહ્યાની સ્થિતિ લાંતકથી આગઢ (ષટલે લાંતકથી સર્વાર્થ સુધી) જાણવી. ॥ ૩૪૮ ॥ (તેજો લેં વિગેરે જગનો દેવોને આશ્રયી સ્થિતિ કહે છે.)

અથ પ્રકૃતં ॥ દશ વર્ષસહસ્રાણિ, તેજોલેહ્યાલઘુસ્થિતિઃ । ભવનેશઽવ્યંતરાણાં, પ્રજાપ્તા જ્ઞાનભાનુભિઃ ॥૩૪૯॥ ઉત્કૃષ્ટા ભવનેશાનાં, સાધિકં સાગરોપમમ્ । વ્યંતરાણાં સમુત્કૃષ્ટા, પલ્યોપમસુદીરિતા ॥ ૩૫૦ ॥ સ્યાત્પલ્યસ્યાષ્ટમો ભાગો, ડ્યોતિષાં સા લઘીયસી । ઉત્કૃષ્ટા વર્ષલક્ષેણાધિકં પલ્યોપમં ભવેત્ ॥૩૫૧॥ સા લઘુર્વૈમાનિકાનામેકં પલ્યોપમં મતા । ઉત્કૃષ્ટા દ્વૌ પયોરાશી, પલ્યાસંખ્યલવાધિકૌ ॥ ૩૫૨ ॥ સમયાભ્યધિકૈષૈવ, પદ્માયાઃ સ્યાલ્લઘુઃ સ્થિતિઃ । ઉત્કૃષ્ટા પુનરેતસ્યાઃ, સ્થિતિર્દશ પયોધયઃ ॥ ૩૫૩ ॥ હ્યમેવ ચ શુક્લાયાઃ, સ્થિતિર્જઘ્વી ક્ષણાધિકા । ઉત્કૃષ્ટા પુનરેતસ્યાસ્ત્રયસ્તિશત્પયોધયઃ ॥ ૩૫૪ ॥ इत्थं नारकदेवानां, લેહ્યાસ્થિતિરુદીરિતા । અથ તિર્યગ્મનુષ્યાણાં,

(२२०) ॥ लेख्याक्षरे नारकदेवसम्बन्धिलेख्यास्थितिनिविचारः ॥ (आर

लेख्यास्थितिरुदीर्यते ॥ ३५५ ॥ या या लेख्या येषु येषु, नृषु
तिर्यक्षु वक्ष्यते । आन्तर्मुहूर्तिकी सा सा, शुक्ललेख्या विना
नृषु ॥ ३५६ ॥ शुक्ललेख्यास्थितिर्नृणां, जघन्याऽऽन्तर्मुहूर्तिकी
। उत्कृष्टा नववर्षोना, पूर्वकोटी प्रकीर्तिता ॥ ३५७ ॥ यद्यप्य-
ष्टवर्षवयाः, कश्चिद्दीक्षामवाप्नुयात् । तथापि तादृग्वयसः, पर्यायं
वार्षिकं विना ॥ ३५८ ॥ नोदेति केवलज्ञान-मतो युक्तमुदीरि-
ता । पूर्वकोटी नवाब्दोना, शुक्ललेख्यागुरुस्थितिः ॥ ३५९ ॥
युग्मम् ॥ इत्युत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिप्रज्ञापनावृत्यभिप्रायः । (सा०
९२-९३) तथैव संग्रहणायामप्युक्तं—‘चरमा नराण पुन नववासू-
णा पुठ्वकोडोवि’ इति (चरमा नराणां पुनर्नववर्षोना पूर्वकोटय-
पि) (सा० ९४) संग्रहणीवृत्तौ प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ च नराणां
पुनश्चरमा शुक्ललेख्या उत्कर्षतः किञ्चिन्न्यूननववर्षोनापूर्वको-
टिप्रमाणापि, इयं च पूर्वकोटेरुद्ध्वं संयमावाप्तेरभावात्पूर्वको-
टयायुपः किञ्चित्समधिकवर्षाष्टकादूर्ध्वमुत्पादितकेवलज्ञानस्य के-
वलिनोऽवसेया इत्युक्तं, (सा० ९५-९६) अत्र च पूर्वकोटया नव-
वर्षोनात्वं किञ्चिन्न्यूननववर्षोनात्वं किञ्चित्समधिकाष्टवर्षोनात्वं
मिति त्रयं मिथो यथा न विरुध्यते तथा बहुश्रुतेभ्यो भावतीयं ॥
प्रत्येकं सर्वलेख्यानामनन्ता वर्गणाः स्मृताः ॥ प्रत्येकं निखिला
लेख्यास्तथाऽनन्तप्रदेशिकाः ॥ ३६० ॥ असंख्यातप्रदेशावगाढाः स-
र्वा उदाहृताः । स्थानान्यध्यवसायस्य, तासां संख्यातिगानि
च ॥ ३६१ ॥ क्षेत्रतस्तान्यसंख्येयलोकाध्वांशसमानि वै । का-
लतोऽसंख्येयकालचक्रक्षणमितानि च ॥ ३६२ ॥ यदुक्तं ॥ “अ-
संखेज्जाण उस्सप्पिणीण ओसप्पिणीण जे समया । संखाईया

કહી તે સુક્ત છે. ॥૧૫૮॥ ૫ ઉત્તરાધ્યયન શ્રવણી વૃત્તિ અને પદ્મવળા વૃત્તિનો અભિમાય કળો.

૫૭ રીતે સંગ્રહણીમાં પણ કહ્યું છે કે—“મનુષ્યોને હેરલી શુભલ લેહ્યાની સ્થિતિ ૯ વર્ષન્યૂન પૂર્વક્રોઢવર્ષની છે.” સંગ્રહણીની વૃત્તિ અને પ્રવચનસારોઝારની વૃત્તિમાં સો “કિશ્ચિત્ ન્યૂન ૯ વર્ષન્યૂનપૂર્વ ક્રોઢ વર્ષનો પણ છે, કારણ પૂર્વક્રોઢવર્ષથી ઉપરની વ્યવાલાને ચારિત્રનો અપ્રાપ્તિ હોવાથી પૂર્વક્રોઢ વર્ષના આયુષ્યવાલા અને કંઈક અધિક આટલું વાદ ઉત્પન્ન થયેલ કેવલજ્ઞાનવાલા કેવલીભગવાનને આસ્થિતિ જાણવી” એમ કહેલ છે. અહિં પૂર્વક્રોઢવર્ષમાં ૯ વર્ષની ન્યૂનતા(૧)કિંચિત્ ન્યૂન ૯ વર્ષની ન્યૂનતા (૨) અને કિશ્ચિત્ અધિક ૮ વર્ષની ન્યૂનતા(૩)૫ ત્રણે કથન જેમ પરસ્પર વિરુદ્ધ ન થાય તેમ વહુશ્રુતો૫ વિચારવાં. ૩૫૦.

સર્વ લેહ્યામાંની પ્રત્યેકની અનન્ત અનન્તવર્ગનાઓ કહીછે. તથા સર્વલેહ્યાઓ પ્રત્યેક અનન્ત અનન્ત પ્રદેશવાલી છે, ॥ ૩૬૦ ॥ અને સર્વ લેહ્યાઓમાંની દરેક અસંખ્ય અસંખ્ય (આકાશ) પ્રદેશના અવગાહવાલી છે. વલી તે દરેક લેહ્યાઓનાં અધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્ય અસંખ્ય છે, ॥ ૩૬૧ ॥ (તે અધ્યવ૦ સ્થાનો) સ્થેયથી અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ અને કાલથી અસંખ્ય કાલચક્રના સમય પ્રમાણ છે. ॥ ૩૬૨ ॥ કહ્યું છે કે-અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી ના જેટલા સમયો અને અસંખ્યાત લોકાકાશ(ના જેટલા પ્રદેશો) તેટલાં લેહ્યાનાં

૧ અહિં દરેક લેહ્યાના અસંખ્ય અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશપ્રમાણ અસંખ્ય અધ્યવસાયસ્થાનો જાણાં. ત્યાં સૌ પદ્મવળાજીમાં કહ્યું છે કે—અશુભલેહ્યાનાં સંકલેશરૂપ અને શુભલેહ્યાનાં વિશુદ્ધિરૂપ સ્થાનો છે. ૫ આવલેહ્યારૂપ અધ્યવસાયસ્થાનોનાં કારણભૂત જે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યસમૂહ તેપણ સ્થાન કહેવાય. ૫૭ પ્રત્યેકલેહ્યાનાં સ્થાનો અહિં પ્રદેશકરણાં તે પ્રત્યેક લેહ્યાનાં અસંખ્ય છે. તેમાં પણ પ્રત્યેક લેહ્યાનાં બે પ્રકારનાં સ્થાન છે. જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ. અને જે મધ્યમસ્થાનો છે તેમાંથી જઘન્ય તજીકનાં મધ્યમસ્થાનો જઘન્યમાં ગણવાં અને ઉત્કૃષ્ટ પાંસેના મધ્યમસ્થાનો ઉત્કૃષ્ટમાં ગણવાં. જેથી બેજ પ્રકારનાં સ્થાન થાય છે, જેથી એક લેહ્યાના જઘન્યમાં અને ઉત્કૃષ્ટમાં પણ પરિણામ ગુણ સ્થેયી અસંખ્ય સ્થાન આવે. દૃત્યાદિવર્ણન ત્યાંયોજ જાણવું. હવે ૫ લેહ્યાદ્રવ્યના નિમિત્તથી જીવોના જે જે પરિણામસ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ૪ થા કર્મવ્રથથી લોકામાંથી પ્રાકૃત ગાથાઓના અર્થ રૂપે સમ્રાય છે.

૬ લેહ્યાના સ્વભાવ-(૧)કૃષ્ણલેહ્યાવાલો જોષ—ધેરવટે નિર્દય, અતિક્રોધી, કુષ્ટ મુગ્ધવાલો, તીક્ષ્ણ, કટોર, આત્મધર્મથી વિમુક્ત, અને તત્કાલ વધ કરનારો હોય છે.

(અધ્યવ૦) સ્થાન છે. ॥ ૧ ॥

અભિપ્રાયો યાદશઃ સ્યાત્, સતીષ્વેતાસુ દેહિનામ્ । સમયા
સમયોક્તાભ્યાં, દૃષ્ટાન્તાભ્યાં પ્રદર્શયતે ॥૩૬૩॥ દ્વયોરપિ દૃષ્ટા
ન્તયોઃ સ્થાપનાઃ । યથા રજઃ પરિભ્રાજતાઃ, પુરુષાઃ સ્વપ્નં વહાતલી-
મ્ । પ્રાપ્તાઃ સમન્તાદૈક્ષન્ત, ભક્ષ્યં દિક્ષુ બુભુક્ષિતાઃ ॥ ૩૬૪ ॥
જમ્બૂવૃક્ષં ક્વચિત્તત્ર, દદશુઃ ફલભદ્રગુરમ્ । આહ્વયન્તમિવા-
ધ્વન્યાન્, મરુચ્ચપલપલ્લવૈઃ ॥ ૩૬૫ ॥ એકસ્તગ્રાહ વૃક્ષોઽયં, મૂ-
લાદુન્મૂલ્યતે તતઃ । સુખાસીનાઃ ફલાસ્વાદં, કુર્મઃ શ્રમવિવર્જિતાઃ
॥ ૩૬૬ ॥ અન્યઃ પ્રાહ કિમેતાવાન્, પાત્યતે પ્રૌઢપાદપઃ ? ।
શાખા મહત્યશ્છિયન્તે, સન્તિ તાસુ ફલાનિ યત્ ॥ ૩૬૭ ॥
તૃતીયોઽથાવદત્ શાખા, ભવિષ્યન્તિ કદેદશઃ ? । પ્રશાખા
એવ પાત્યન્તે, યત્ એતાઃ ફલૈર્ભૂતાઃ ॥ ૩૬૮ ॥ ઉવાચ વાચં તુ-
ર્યોઽથ, તિષ્ઠન્ત્વેતા વરાકિકાઃ । યથેચ્છં ગુચ્છસન્દોહં, છિન્નો
યેષુ ફલોદ્ગમઃ ॥ ૩૬૯ ॥ ન નઃ પ્રયોજનં ગુચ્છૈઃ, ફલૈઃ કિંતુ
પ્રયોજનમ્ । તાન્યેવ ભુવિ કીર્યન્તે, પચ્ચમઃ પ્રોચિવાનિતિ ૩૭૦
ષષ્ઠેન શિષ્ટમતિના, સમાદિષ્ટમિદં તતઃ । પતિતાનિ ફલાન્ય-

(૨) નીલ લેડ્યાવાળો જીવ-માયા, દંભમાં કુશલ, લાંચોયો, ચપલ ચિત્તવાળો, અતિવિષયી ને મૃવાવાદી હોયછે.

(૩) કાપોત લેડ્યાવાળો જીવ-મૂર્ખ આરંભમાં સર્વકાર્યમાં પાપ નહિ ગણનારો હાનિ બુદ્ધિ નહિ ગણનારો અને ક્રોધી હોયછે.

(૪) તેજો લેડ્યાવાળો જીવ-દક્ષ કર્મને રોકનારો, સરલ, દાની, શીલયુક્ત, ધર્મબુદ્ધિવાળો અને અક્રોધી હોયછે.

(૫) પક્ષોડ્યાવાળો જીવ-પ્રાણીપર અનુકંપાવાળો, સ્થિર, સર્વજીવને દાન આપનારો, અતિ કુશલ બુદ્ધિવાળો અને બુદ્ધિમાન હોયછે.

(૬) શુક્લલેડ્યાવાળો જીવ - ધર્મ બુદ્ધિવાળો, સર્વ કાર્યમાં પાપદૂર કરનારો, આરંભમાં અદ્વિષ્ટાવાળો, અને અપક્ષપાતી હોયછે.

પર્મા ગુણની હીનાધિકતા બુદ્ધિથી વિચારથી.

ओ, मा भूत्पातनपातकम् ॥ ३७१ ॥ भाव्याः क्षणामप्यमीषां,
लेख्याः कृष्णादिकाः क्रमात् । दर्श्यतेऽन्योऽपि दृष्टान्तो, दृष्टः
श्रीश्रुतसागरे ॥ ३७२ ॥ (लेख्यास्वरूपोपदर्शक दृष्टान्तो)

अर्थः—लेख्याओना भिन्नभिन्न परिणामनुं दृष्टान्त—ए लेख्याओ होने छते जीवोने जेवा प्रकारनी अभिप्राय (परिणाम) थायले ते हुं मिळान्तमां कहेलां वे दृष्टान्तोवडे कहूं छुं. ते आ प्रमाणे ॥ ३६३ ॥ मार्गधी भूला पडेला ६ पुरुषो कोइक महा अटवीसां आनी चढ्या. त्यां भूल्या थया छतां चारे बाजु दिशाओ तरफ भोजन देखवा लाग्या ॥ ३६४ ॥ त्यां तेओए कोइक स्थाने फळना भार-वडे नभी गयेलुं अने बायुधी चपळ थयेलां पांढरां वडे जाने वटेमार्गुओने बोला-वतुं होय एतुं एक जांबुनुं वृक्ष देखूं ! ॥ ३६५ ॥ तेओमांना एक जणे कर्तुं के आ वृक्षने मूलमांथी उखेडी नांखीये के जेथी सुख पूर्वक वेढा छता ज थाक रहित फळनुं भोजन करीये ॥ ३६६ ॥ तयारे बीजाए कर्तुं के आटलुं मोडुं वृक्ष शा माटे पाडी नाखीये ! मोटी मोटी शाखाओज छेदीये कारणके फळो ते शा-खाओमांज छे, ॥ ३६७ ॥ तयारे त्रीजाए कर्तुं के फरी आनी शाखाओ वयारे उगशे ? माटे प्रशाखाओ (नानी हाळीओ) पाडीये, कारणके ए प्रशाखाओज फळोवडे भरेली छे. ॥ ३६८ ॥ हवे चोथाए वचन कर्तुं के आ बीचारी शाखाओ भले रही, पण जेमां फळोनी उत्पत्ति छे एवा गुच्छाओनो समूहन इच्छापूर्वक मोडीये ॥ ३६९ ॥ तयारे पांचमांए ए प्रमाणे कर्तुं के आपणने गुच्छाओ साथे कंडपण प्रयोजन नथी, परन्तु फळनी साथे प्रयोजन छे तो ते फळोनेज भुमी उ-पर पाडीए ॥ ३७० ॥ तयारे श्रेष्ठ पतिवाळा एवा छट्टा पुरुषे आ प्रमाणे शीखा-पण आनी (कर्तुं) के (भूमिपर) पडेलां फळोज खाइथुं जेथी फळ पाडवानुं पाप न लागे. ॥ ३७१ ॥ ए ६ए पुरुषोने अनुक्रमे कृष्णादि लेख्याओ जाणवी. पुनः श्रीसिद्धान्तरूपी समुद्रमां देखेलुं बीजुं पण दृष्टान्त दर्शवाय छे. ॥ ३७२ ॥

केचन ग्रामघाताय, चौराः क्रूरपराक्रमाः । क्रामन्तो मार्गम-
न्योन्यं, विचारमिति चक्रिरे ॥ ३७३ ॥ एकस्तत्राह दुष्टात्मा,
यः कश्चिद् दृष्टिमेति नः । हन्तव्यः सोऽद्य सर्वोऽपि, द्विपदा वा
चतुष्पदः ॥ ७४ ॥ अन्यः प्राह चतुष्पाद्भिरपराद्धं न किञ्चन ।

મનુષ્યા એવ હન્તવ્યા, વિરોધો યૈઃ સહાત્મનામ્ ॥ ૩૭૪ ॥ તૃ-
 તીયઃ પ્રાહ ન સ્ત્રીણાં, હત્યા કાર્યાઽતિનિન્દિતા । પુરુષા એવ
 હન્તવ્યા, યતસ્તે ક્રૂરચેતસઃ ॥ ૩૭૬ ॥ નિરાયુર્ધ્વરાકૈસ્તૈર્હતૈઃ
 કિં નઃ પ્રયોજનમ્ ? । ઘાત્યાઃ સશસ્ત્રા એવેતિ, તુર્યશ્ચાતુર્યવાન્
 જગૌ ॥ ૩૭૭ ॥ સશસ્ત્રૈરપિ ન્દત્તિર્હતૈઃ કિં નઃ ફલં ભવેત્ ?
 । સાયુધો યુધ્યતે યઃ સ, વધ્ય इत्याह पञ्चमः ॥ ૩૭૮ ॥ પર-
 દ્રવ્યાપહરણમેકં પાપમિદં મહત્ । પ્રાણાપહરણં ચાન્યચ્છેત્કર્મ-
 સ્તર્હિ કા ગતિઃ ? ॥ ૩૭૯ ॥ ધનમેવ તદાદેયં, મારણીયો ન
 કશ્ચન । પઠઃ સ્પષ્ટમભાષિષ્ટ, પ્રાગ્વદત્રાપિ ભાવના ॥ ૩૮૦ ॥
 સર્વસ્તોકાઃ શુક્લલેશ્યા, જીવાસ્તેભ્યો યથોત્તરમ્ । પદ્મલેશ્યા-
 સ્તેજોલેશ્યાઃ, અસંખ્યેયગુણાઃ ક્રમાત્ ॥ ૩૮૧ ॥ અનન્તઘ્નાસ્ત-
 તોઽસ્રેશ્યાઃ, કાપોર્યાઢ્યાસ્તતસ્તથા । તેભ્યો નીલકૃષ્ણલેશ્યાઃ,
 ક્રમાદિશેષતોઽધિકાઃ ॥ ૩૮૨ ॥ ઇતિ લેશ્યાસ્વરૂપમ્ ॥૧૭॥

અર્થ-ક્રૂર પરાક્રમવાળા એવા કેટલાક ચોર કોઈક ગામનો ઘાત કરવાને માટે
 માર્ગે જતાં પરસ્પર એ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા ॥ ૩૭૪ ॥ ત્યાં દૃષ્ટ આત્માવાળા
 એક ચોરે કહ્યું કે જે કોઈ આપણી મજરમાં (દેખ્યામાં) આવે તે માનસ હોય
 કે પશુ હોય તો પણ તે સર્વને આજે હણવા. ॥૩૭૫॥ ત્યારે ત્રીજા ચોરે કહ્યું કે
 પશુઓએ આપણો કાંઈપણ અપરાધ કર્યો નથી માટે જેઓની સાથે આપણને વિ-
 રોધ છે તેવા (સર્વ) મનુષ્યોનેજ હણવા. ॥ ૩૭૬ ॥ ત્યારે ત્રીજા ચોરે કહ્યું
 અતિ નિન્દનીય એવી સ્ત્રીઓની હત્યા ન કરવી, પરન્તુ પુરુષોનેજ હણવા, કારણ
 કે તે પુરુષોજ ક્રૂરચિત્તવાળા છે. ॥ ૩૭૬ ॥ ત્યારે ચતુરાડવાળા ચોથા ચોરે કહ્યું
 કે વિચારા શસ્ત્ર રહિત પુરુષોને હણવાનું આપણને શું પ્રયોજન છે, ? માટે શસ્ત્ર
 વાળા પુરુષોનેજ હણવા. ॥ ૩૭૭ ॥ ત્યારે પાંચમા ચોરે કહ્યું કે-શસ્ત્રવાળો

૧ ચોરોને નિકળવાનો ઉદ્દેશ ગામ ભૂંટવાનો છે પણ તેમાં ગામનો ઘાત
 કર્યા વિના ભૂંટી શકાય નહિ માટે અર્થ " ગામનો ઘાત કરવાને " એમ
 ઉદ્દેશબલ્લન જણાવ્યું છે.

છતાં પણ નાસી જતા પુરુષને હણવાથી આપણને શું ફલ થવાનું છે ? માટે શસ્ત્ર
વાળો પણ જે પુરુષ આપણી સાથે યુદ્ધ કરે તેને જ હણવો. ॥ ૩૭૮ ॥
ત્યારે છઠ્ઠા ચોરે સ્પષ્ટ કથું કે એક તો પારકા ધનમાલને લૂંટવો એ પાપ છે અને
બીજું પણ પગનો માળ લેવારૂપ મો મોટું પાપ કરીએ તો આપણી શી ગતિ થાય ?
॥ ૩૭૯ ॥ માટે તેનું ધનજ લેવા યોગ્ય છે, પરંતુ કોઈપણ મારવા યોગ્ય નથી.
અર્થે પણ પૂર્વવત્ ૬ ચોરો અનુક્રમે ૬ લેશ્યાવાળા જાણતા. ॥ ૩૮૦ ॥

લેશ્યાનું અલ્પબહુલ્ય-શુક્લલેશ્યાવાળા જીવો સર્વથી અલ્પ છે તે અનુક્રમે પદ્મ-
લેશ્યાવાળા અસંખ્યગુણા છે તેથી તેમો લેશ્યાવાળા અસંખ્યગુણા છે. ॥ ૩૮૧ ॥
તેથી કાંપોતલેશ્યાવાળા અનંતગુણા છે. તેથી અનુક્રમે નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિ-
ક છે, અને તેથી પણ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, એ રીતે લેશ્યાનું સ્વરૂપ
કથું. ॥ ૩૮૨ ॥ इति लेश्याद्वारम् ॥

૧. કારણકે શુક્લલેશ્યા લાંતકથી માંઢીને ઉપરના દેશોમાં અને કેટ-
લાપક મનુષ્યાધિકને છે. માટે.

૨. તેઓથી ૩-૪-૫-કલ્પના દેશો અસંખ્ય ગુણ હોવાથી

૩. તેથી ઝયોતિષી ઘસેરે અસંખ્ય ગુણ હોવાથી

૪. તેથી પક્ષેન્દ્રિયો અનંતગુણ હોવાથી,

૫. એ સર્વથી ધર્મો વિસ્તાર ઓપજાવનારીમાં છે ત્યાંથી ઉપયોગિ ચિ-
યનનો સંક્ષિપ્ત ભાષાર્થ ઉપકારાર્થ લેખ્યો છે. તે આ પ્રમાણે—

કૃષ્ણાદિ સર્વ લેશ્યાઓ પોતાનાથી અન્ય લેશ્યાવ્રત્યના સંબંધથી તે તેજોલે-
શ્યાના ઘર્ષે ગંધ-રસ-સ્પર્શ-અને સ્વભાવરૂપે પરિણમી જાય છે. જેમ કૃષ્ણલે-
શ્યાના પરિણામવાળો જીવ પરમથર્મો ઉત્પન્ન થવા માટે નીલ લેશ્યાનાં વ્ર-
ત્ય ગ્રહણકરે ત્યારે પ્રથમની કૃષ્ણલેશ્યા ગ્રહણકરેલી નીલ લેશ્યાના સંસર્ગથી
વદલાઈને નીલલેશ્યા થઈ જાય. એ પ્રમાણે સર્વ લેશ્યાઓની પરાવૃત્તિ જાણથી
એ મનુષ્યતિર્યંચ સંબંધિ લેશ્યાઓ માટે જાણવું. અને દેવનારકના સંબંધમાં
સર્વથા વદલાઈ નહિ જતાં કાંઈક આકારમાત્ર વદલાય છે એટલે કૃષ્ણ લેશ્યા-
વાળા નારકીજીવનો નીલ લેશ્યા યોગ્ય પરિણામ (કંઈક શુભ ભાવ) થતાં
નીલ લેશ્યા વ્રત્યના ગ્રહણથી કૃષ્ણ લેશ્યાના ઘર્ષે ગંધ રસ સ્પર્શ ને સ્વભાવ
વદલાતા નથી, પરંતુ કંઈક વિશુદ્ધ થાય છે.

પુનઃ લેશ્યાને યોગ નિમિત્ત કહેલ છે. એટલે લેશ્યામાં યોગ મૂલ કારણ
છે. તેથી ઝ્યાંસુધો યોગનો સદ્ભાવ હોય છે. ત્યાંસુધોજ લેશ્યાનો સદ્ભાવ
હોય છે. અને યોગને અભાવે લેશ્યાનો પણ અભાવ છે.

તથા લેશ્યા ય પુરુષલક્ષ્ય અવશ્ય છે. પરંતુ પુરુષલક્ષી ગણાવેલી પ્રાણ વર્ગનાઓમાં-
થી લેશ્યાનાં પુરુષો કાઢી વર્ગનાવાળાં છે ? તે સંબંધિ સર્વથા સ્પષ્ટ સ્વુલ્લાસો
લેખિત જણાતો નથી, માત્ર પદ્મવર્ણાજી વગેરે નર્વસ્થાને “યોગાન્તર્ગત દ્રવ્ય”
પદ્મલાજ અશ્વરોની રચાસુચા હવલક્ષ્ય થાય છે. પરંતુ “અમુક વર્ગના” વમ
સ્પષ્ટ નથી. અને ય સંબંધમાં ઉત્તરાધ્યયનજીની પાઠઅટીકામાં કાંઈક વિશેષતા
છે. તે મ્યાંથી જાણશું.

તથા દિગંચર આમ્નાયના અકલંકચેષરચિત તત્વાર્થરાજચારિશમાં લે-
શ્યાનાં ૧૬ દ્વાર તીષ્ઠે પ્રમાણે દર્શાવ્યાં છે—

૧ નિર્વેશ—(કૃષ્ણાદિ ૬ લેશ્યાનાં નામ દર્શાવ્યાં છે.)

૨ વર્ણ—(પ્રથમ દર્શાવેલ છે તે અનુસારે)

૩ પરિણામ—સંસ્થાત લોકાકાશના પ્રદેશપ્રમાણ અસંસ્થપ્રમાણ કથાયો-
દ્યસ્થાનો કે જે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ અંશવાળાં છે તેઓમાં આત્માનો
પરિણામ સંકલેશની હાનિપ્ર પ્રવર્તનાં કૃષ્ણ નીલ અને કાપોત ય ૩ અશુભલે-
શ્યાઓ પરિણમે છે. તથા જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એશવાળાં સ્થાનોમાં
વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિપ્ર તેજઃ પદ્મ અને શુકલ ય ૩ શુભ લેશ્યાઓ પરિણમે છે.
તથા ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ અને જઘન્ય અંશોમાં વિશુદ્ધિની હાનિપ્ર વ્રણ શુભલેશ્યા
પરિણમે છે, અને જઘન્ય મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટ અંશોમાં સંકલેશની વૃદ્ધિપ્ર ૩ અશુભ-
લેશ્યાઓ પરિણમે છે અર્થે દરેક લેશ્યા અસંસ્થ લોકાકાશના પ્રદેશ જેટલા
અધ્યક્ષ સ્થાનવાળી છે.

૪ સંક્રમ—કૃષ્ણલેશ્યાવડે સંકલેશ્યમાન જીવ (સંકલેશવૃદ્ધિપ્ર) સીંચી
લેશ્યા ન પામે. કારણકે કૃષ્ણલેશ્યાજ પદ્મસ્થાનપતિત સંક્રમવડે ચર્તેછે. માધ્ય
ય છે કે કૃષ્ણલેશ્યાનું પ્રથમ અધ્યક્ષસ્થાન સર્વોત્કૃષ્ટ સંકલેશવાળું છે અને
ત્યારપછીના આગળનાં અધ્યક્ષસ્થાનો પદ્મસ્થાનપતિત (હાનિ) ના અનુક્રમે છે. તેથી
જરીતે નીલ-કાપોતલેશ્યાનો અધ્યક્ષસ્થાનો પણ પદ્મસ્થાનપતિત હાનિના અનુક્રમે
છે, તદ્વત્તર તેજોલેશ્યાનાં અધ્યક્ષસ્થાનો પદ્મસ્થાનપતિત વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિવાળાં
છે, તેથીજરીતે પદ્મ અને શુકલલેશ્યાનાં સ્થાનો પણ પદ્મસ્થાનપતિત વિશુદ્ધિની
વૃદ્ધિપ્ર છે. ય પ્રમાણે દરેક લેશ્યા પોતપોતાનામાં પદ્મસ્થાનપતિત છે. તેથી
કૃષ્ણલેશ્યાના અધ્યક્ષસ્થાનથી સંકલેશમાં વધતો વધતો જીવ કૃષ્ણલેશ્યાનું પ્રથમ

સ્થાન; પામે ત્યારવાદ સંકલેશવૃદ્ધિવાળી વીજી કોઈ લેખ્યા નહિ દોષાયી કુ-
ળલેખ્યામાંજ અટકી જઈને પુનઃ હાનિમાં વર્તે તે, ઘણે સ્થાનપતિત હાનિય
વર્તતાં ડ્યારે કુળલેખના અન્યસ્થાનરૂપ સંકલેશયી પણ હોનસંકલેશ આવતાં મુનંત્ર
નીલલેખના ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ સ્થાનપર આવે. એ પ્રમાણે કુળલેખ્યાની સંકલેશ-
વૃદ્ધિમાં વર્તતા જીવને સ્વસ્થાનસંક્રમ હોય પણ પરસ્થાનસંક્રમ ન હોય અને સં-
કલેશહાનિમાં વર્તતા જીવને સ્વસ્થાનસંક્રમ અને પરસ્થાન સંક્રમ થતો હોય,
પુનઃ પણ પદ્ધતિય શુકલલેખ્યામાં વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિય વર્તતા જીવને પરસ્થાન
સંક્રમ ન હોય પણ સ્વસ્થાન સંક્રમ પકડે હોય (કારણકે આગળ વીજી અધિક
વિશુદ્ધ લેખ્યાનો અભાવ છે) અને શુકલલેખ્યામાં વિશુદ્ધિની હાનિય વર્તતા
જીવને સ્વસ્થાનસંક્રમ તો હોય પરંતુ પદ્ધલેખ્યાના ઉત્કૃષ્ટસ્થાનને પામવારૂપ
પરસ્થાનસંક્રમ પણ હોય, અને એ પ્રમાણે મધ્યની ચાર લેખ્યાઓમાં વૃદ્ધિય અને
હાનિય વર્તતાં સ્વસ્થાન અને પરસ્થાન થતે સંક્રમ હોય. અર્થે પદ્ધસ્થાનપતિત-
માં અનંતભાગવૃદ્ધિમાં સર્વે જીવપ્રમાણ અનંતપણું, જાણવું અસંખ્ય ભાગ-
વૃદ્ધિમાં અસંખ્યલોકનાં પ્રદેશરૂપ અસંખ્યપણું, સંખ્યેયભાગવૃદ્ધિમાં ઉત્કૃષ્ટ સં-
ખ્યાતવું સંખ્યાતવળું, જાણવું, એ રીતે અનન્તગુણાદિમાં પણ જાણવું.

૫ કર્મ—(અંશફલ મક્ષકનું દુષ્ટાન્ત દર્શાવેલ છે.)

૬ લક્ષણ—(કઈ લેખ્યાવાદે જીવના સ્વભાવ કેવા હોય છે તે પણ સ્ફુર
નોટમાં દર્શાવેલ છે).

૭ ગતિ—લેખ્યાના ૨૬ અંશમાં ૮ અંશ આયુષ્યવંધને યોગ્ય છે, કારણકે
આઠ અપર્કરૂપ મધ્યમપરિણામવાદે આયુષ્યવંધ હોય છે (અર્થે ૨૬
અંશ કેવી રીતે ? તે વિગતરામ્નાયથી જાણવા.) અને શેષ ૧૮ અંશવાદે પક્ષગતિ
નામકર્મજ ધંધાય છે. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ શુકલલેખ્યા પરિણામવાદોં જીવોં કાલ
કરીને સર્વાર્થસિદ્ધમાં જાય, જથઃ શુકલ લેખ્યાવાળા શુક-મલાશુક-શતાર—ને
સહસ્રાર કલ્પમાં જાય, મધ્યમ શુકલ લેખ્યાવાળા આનંદથી ચાર અનુત્તરસુધી
ઉપજે. ઉત્કૃષ્ટ પદ્ધલેખ્યાવાળા સહસ્રારમાં, જથઃ પદ્ધલેખ્યાવાળા મનન્માહેન્દ્રગાં, મ-
ધ્યમપદ્ધલેખ્યાવાળા ગ્રહથી શતાર પેલાંના કલ્પ સુધી, ઉત્કૃષ્ટ તેજોલેખ્યાવા-
ળા સનસ્કુમારને માહેન્દ્રકલ્પમાં અન્ય ચક્રનામના હ્રદયિમાનથી નિકળતી
વિમાનચંચિતમાં, જથઃ તેજોલેખ્યાવાળા સીધમ અને હિંસાનની પ્રથમ હ્રદયક
વિમાનથી નિકળતી શ્રેણીમાં, મધ્યમ તેજો લેખ્યાવાળા ચંદ્રનામના હ્રદયકવિમાન-

ની શ્રણિથી ચલભદ્રનામના દ્વિકની શ્રેણિ સુધી, ઉત્કૃષ્ટ કૃષ્ણ લેખ્યાશાઢા સપ્તમી પૃથ્વીમાં, જઘં કૃષ્ણલેખાઢા પાંચમી પૃથ્વી નીચે તમિઙ્ગનામના દ્વિક-કનરકાશાસમાં, મધ્યમ કૃલેખાઢા દ્વિમ નામના દ્વિકથી મહારીરધનામના દ્વિક નરકાશાસસુધી, ઉનીલેખાઢા પાંચમી પૃથ્વીમાં મધ્ય દ્વિકમાં, જઘનીલ લેખાઢા ચાલુકામાં તમ નામના દ્વિકમાં, મધ્યમ નોટ લેખાઢા ચાલુકામાં વ્રહ્મનામના દ્વિકથી શ્વનામના દ્વિકસુધી ૩૦ કાપોત લેખાઢા ચાલુકાપ્રભામાં સંપ્રકલિત નરકાશાસમાં, જઘં કાપોલેખાઢા રત્નપ્રભામાં સીમેતક દ્વિક સુધી, અને મધ્યકાલેખાઢા રૌદ્રકથી સંકલિત દ્વિક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. તથા પ્રથમ કૃષ્ણાદિ ૪ લેખ્યાશાઢા સુચરણિ ૭ દેવર-ક્યોતિપૃથ્વીકાય અપ્કાય અને વનસ્પતિ કાયમાં, મધ્યમ કૃષ્ણાદિ ૩ કોષ્યા-યદે અગ્નિકાય અને શાયુમાં ઉપજે ૫માં દેવ તારકો પોતાની લેખ્યા સહિત તિર્યંચ અને મનુષ્યમાં જાય છે

૮ સ્વામિશ્વ — ૧ ૨ પૃથ્વીમાં કાપોત, ૩ જીમાં નીલ-કાપોત, ૪ થીમાં નીલ, ૫ મીમાં નીલ-કૃષ્ણ, ૬ ટૂટીમાં કૃષ્ણ, ૭ મીમાં પરમકૃષ્ણ, મયનપતિવ્યંતર ક્યો-તિથીમાં કૃષ્ણાદિ ૪ અપંચેન્દ્રિયો સંકલિટ કૃષ્ણાદિ ૩ લેખ્યાશાઢા, અસં ૦ પંચે ૦ તિર્યંચ સંકલિટ ૪ લેખ્યાશાઢા, સંક્ષિપ્તે ૦ તિર્યં-મનુષ્યને અને ૧ થી ૪ સુધી ગુણસ્થાનવાઢાને ૬ લેખ્યા, ૫ ૬-૭ ગુણવાઢાને ૩ શુભલેખ્યા, ૮ થી ૧૩ સુધીમાં શુક્લલેખ્યા, અયોગિ લેખ્યા રહિત, ૧-૨ કલ્પમાં તેજો, ૩ ૪ માં તેજોનેપશ્વ, ૫-૬-૭-૮ કલ્પમાં પશ્વ, ૯ ૧૦ ૧૧-૧૨ માં પશ્વને શુક્લ, આનતાદિથી સર્વાર્થસુધી શુક્લ (અર્ધિ દ્વિગંવર સંપ્રદાયે ૧૬ કલ્પ ને પ્રવેતામ્બર સંપ્રદાયે ૧૨ કલ્પ દેવલોક જાણવાં)

૯ સાધન - દ્રવ્યલેખ્યા નામકર્મોદયનિમિત્તરૂપ, અને ભાવલેખ્યાકાયાના ઉદય-અયોપશમ-ઉપશમ ને ક્ષયથી છે

૧૦ સંકલ્પા - પ્રથમની ૩ લેખ્યાઓ દ્રવ્યપ્રમાણથી અનંતાનંત છે, કાલપ્રમાણથી અનંતાનંત કાલચક્રના સમયપ્રમાણ છે, ક્ષેત્રથી અનંતાનંત લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ, તેજોલેખ્યા દ્રવ્યથી સાધિક ક્યોતિથી દેવો જેટલી છે (ક્ષેત્ર પ્રમાણ કાલ પ્રમાણ તેજો ઘગેરેનું દર્શાવ્યું નથી), પશ્વ લેખ્યા દ્રવ્યપ્રમાણથી સંક્ષિપ્તે ૦ તિર્યંચન સંકલ્પાત્મક ભાગે અને શુક્લલેખ્યા દ્રવ્યપ્રમાણથી પરયોપમના અસંકલ્પા-તમા ભાગ જેટલી,

૧૧ ક્ષેષ-કૃષ્ણાદિ ત્રણમાંની દરેક લેશ્યા સ્વસ્થાન-સમુદ્ધાત અને ઉપ-પાતવહે સર્વ લોકાકાશમાં વર્તે છે, તેજો ને પદ્મ પ ત્રણવહે લોકના અસંખ્યા-તમાભાગમાં, શુકલલેશ્યા સ્વસ્થાન અને ઉપપાતવહે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં સમુદ્ધાતવહે લોકના અસંખ્યાતમાભાગમાં તથા સર્વલોકમાં વર્તે છે.

૧૨ સ્પર્શન—કૃષ્ણાદિ ૩ લેશ્યાઓ સ્વસ્થાન સમુદ્ધાત-અને ઉપપાતવહે સર્વ લોકને સ્પર્શે છે, તેજોલેશ્યા સ્વસ્થાનવહે લોકનો અસંખ્યાતમા ભાગ અથવા દે-શૂળ ૮/૧૪ લોક સમુદ્ધાતવહે ૮/૧૪ થા ૯/૧૪ લોક અને ઉપપાતવહે દેશૂળા અર્ધ અધિક ૧૧/૧૪ લોક સ્પર્શ છે પદ્મલેશ્યા સ્વસ્થાન અને સમુદ્ધાતવહે દે-શૂળ ૮/૧૪ લોક અને ઉપપાતવહે ૮/૧૪ લોક સ્પર્શે છે, શુકલલેશ્યા સ્વસ્થાન અને ઉપપાતવહે દેશૂળ ૮/૧૪ લોક અને સમુદ્ધાતવહે દેશૂળ ૮/૧૪, લોક અસં-ખ્યાતમા ભાગ-અથવા સર્વલોક સ્પર્શે છે.

૧૩ કાલ—કૃષ્ણાદિ ૩ લેશ્યાનો દરેકનો અધઃ કાલ અન્તર્મુખ અને ઉત્ક્રાં અનુક્રમે સાધિક ૩૩ સાગર-સાધિક ૧૭ સાંને સાધિક ૭ સાગર છે, તેજમાદિ ૩ નો અધઃકાલ અન્તર્મુખ અને ઉત્ક્રાં અનુક્રમે સાધિક ૨ સાગર-સાધિક ૧૮ સાં-અને સાધિક ૩૩ સાગર છે.

૧૪ અન્તર-કૃષ્ણાદિ ૩ લેશ્યાનું દરેકનું જવઃ અન્તર અન્તર્મુખ અને ઉત્ક્રાં અસંખ્ય પુત્રલપરાવત્ત,

૧૫ માષ—છ પ લેશ્યા ઔદયિક માષની છે, કારણકે (દ્રવ્યલેશ્યા) શરીરનામોદયથી અને (માષલેશ્યા) મોહનીયના ઉદયરૂપ છે માટે.

૧૬ અરૂપવદુષ્ટ-શુકલલેશ્યા અરૂપ, તેથી પદ્મ અસંખ્યગુણ, તેથી તેજોલેશ્યા અસંખ્યગુણ, તેથી અલેશ્યા અનંતગુણ, તેથી કાપોત અનંતગુણ, તેથી નીલ અને તેથી કૃષ્ણ વિશેષ વિશેષ અધિક છે,

॥ लेख्यान्त्रम् ॥

लेश्या	वर्ण	गंध	रस	वर्ण	स्थिति उत्कृष्ट	व्यवस्था
कृष्णलो०	कृष्णवर्ण	दुरभिगंध	कटु, कड़वी	शीत रसः	ये अन्नमुद्भूताधिक ३३ सागरीपम (सप्तमत्तरकने)	अन्नमुद्भूत
नीललो०	नीलवर्ण	"	तिक्त(नीलो)	"	पल्यासंख्येयभागाधिक १० सागर. (पांचमोद्भूतोना ग्लेहा प्रतरमा)	"
कापोतलो०	कटुतर सरलो	"	कषायेल(तरी)	"	" ३ सागर (तीजो पृथ्वीना ग्लेहा प्रतरमा)	"
तेजोले	रक्तवर्ण	सुरभिगंध	मिष्ट	स्निग्ध-उष्ण.	पल्यासंख्येयभागाधिक २ सागर (ईशान देवने)	"
पद्मलो०	पीतवर्ण	"	मिष्टतर	"	ये अन्नमु० अधिक १० सागर. (ब्रह्मलोकना देवने)	"
शुक्ललो०	प्रत्येतवर्ण	"	मिष्टतम	"	ये अन्नमु० अधिक ३३ सागर (अनुतर देवने)	"

॥ દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચગતિમાં લેડ્યાસ્થિતિ ॥

લેડ્યા	સ્થિતિ (દેવલોચાની	કયે સ્થાને ?	મનુષ્ય અને તિર્યચની હોડ્યા સ્થિતિ
કુબ્જાલો	જઘ-૧૦૦૦૦ વર્ષ ઉ-પલ્લોપમાસંસ્ક્રેયભાગ.	ભવન ૧૧ અને વ્યન્તરમાં	અન્તર્મુદ્રત,
નોલ્લો	જઘ-સમયાધિક ૧ પલ્લ્યાસંસ્ક્રેયભાગ: (વૃદ્ધત)	" "	"
કર્ણોત્તલો	જઘ-સમયાધિક નોલ્લોની ઊરકુદ્ધ. ઉ-પલ્લ્યાસંસ્ક્રેયભાગ (વૃદ્ધતર)	" "	"
તેજોલો	જઘ-૧૦૦૦૦ વર્ષ. ઉ-પલ્લ્યાસંસ્ક્રેયભાગ ૨ સાગર	રશ્મિન સ્વર્ગમાં	"
પદ્મલો	જઘ-સમયાધિક ૧ ઉ-૧૦ સાગરોપમ	સનત્કુમારમાં અક્ષકલ્પમાં	"
શુક્લલો	જઘ-સમયાધિક ૧૦ સાગરોપમ ઉ-૨૩ સાગરોપમ	લોમ્હાસકસ્વર્ગમાં અનુતરમાં	તિર્યચમાં-અન્તર્મુ: મનુ મા-૧૩૩૦ નપૃથ્વકોડવર્ષ

॥ नारकनी लेख्यास्थितियन्त्रम् ॥

लेख्या	स्थिति	कानि आश्रयि
कृष्णली०	जघ० - पल्यासंख्येयभागा- धिक १० सागर उ० - ३३ सागरोपम	जघ० - पांचमी पृथ्वीना पहेला प्रतरमां उ० - सातमी पृथ्वीमां
नीलली०	जघ० - पल्यासंख्येयभा- गाधिक ३ सागर उत्कृष्ट - १०	जघ० - श्रीजी पृथ्वीना पहेला प्रतरमां उ० - पांचमी पृथ्वीना पहेला प्रतरमां
कापोतली०	जघ० - १०००० वष उत्कृष्ट - पल्यासंख्येय- भागाधिक ३ सागर	जघ० - पहेली पृथ्वीना पहेला प्रतरमां उ० - श्रीजी पृथ्वीना पहेला प्रतरमां

निर्व्याघातं प्रतीत्य स्यादा-हारः षड्दिगुद्भवः । व्याघाते
 त्वेष जीवानां, त्रिचतुष्पञ्चदिग्भवः ॥ ८३ ॥ अलोकवियताऽऽ-
 हार-द्रव्याणां स्खलनं हि यत् । स व्याघातस्तदभावो, निर्व्या-
 घातमिहोच्यते ॥ ८४ ॥ भावना त्वेवं ॥ सर्वाधस्तादधोलोक-निष्कु-
 टस्याग्निकोणके । स्थितो भवेद्यदैकाक्षस्तदाऽसौ त्रिदिगुद्भवः ॥ ८५ ॥
 पूर्वस्यां च दक्षिणस्यामधस्तादिति दिक्त्रये । संस्थितत्वादलो-
 कस्य, ततो नाहारसंभवः ॥ ८६ ॥ अपरस्या उत्तरस्या ऊर्ध्व-
 तश्चेति दिक्त्रयात् । पुद्गलानाहरत्येवं, सूक्ष्माः पञ्चानिलोऽ-
 नणुः ॥ ८७ ॥ (दिशाहारद्वारस्वरूपम्)

तथोक्तं-“इह लोकचरमान्ते वादरपृथिवीकायिकायिकते-
 जोवनस्पतयो न सन्ति, सूक्ष्मास्तु पञ्चापि सन्ति, वादरा वायु-
 कायिकाश्चेति पर्याप्तापर्याप्तकभेदेन द्वादशस्थानान्यनुसर्तव्या-
 नीति भगवती श० ३४ उ० १ वृत्तौ । [सा० ९८]

अर्थ-निर्व्याघात आदाने आश्रयि आहार च दिशिथी उत्पन्न थयेलो आदलो

હોય છે, અને ઉદાઘાત હોતો હોય જાણતા હવે-વાર-અને પાંચ દિશિયો વત્પત્ર થયેલો હોય છે. ॥ ૩૮૩ ॥ અર્હિ અલોકાકાશવહે આહારદ્રવ્યની જે સ્વલના (અટકાવ) તે વ્યાઘાતશાલો, અને તેનો જે અભાવ (દટલે અલોકના અભાવે સર્વ દિશિયો આહારનું આગમન થાય) તે અર્હિ નિર્વ્યાધાત આહાર કોવાય છે. ॥ ૩૮૪ ॥ અર્હિ તાત્પર્યે આ પ્રમાણે છે કે-સર્વથા નીચે અધોલોકમાં નિષ્કુટના અગ્નિસ્તૂળામાં જો એકેન્દ્રિય જીવ રહ્યો હોય તો તે જીવને ત્રણદિશિયો આવેલો આહાર હોય, ॥ ૩૮૫ ॥ અને પૂર્વદિશા-દક્ષિણદિશા-અને નીચે એ ત્રણ દિશા-એ અલોક રહેલો હોવાથી ત્યાંથી આહારનો સંભવ (આગમન) નથી ॥ ૩૮૬ ॥ માટે પશ્ચિમ ઉત્તર અને ઊર્ધ્વ એ ત્રણ દિશામાંથી સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયાદિ પાંચ જીવો અને વાદર વાયુકાય જીવો પુદ્ગલોને પ્રવર્ણકરે છે ॥ ૩૮૭ ॥

કથું છે કે —“અર્હિ લોકને છેલ્લે છેડે વાદરપૃથ્વી-વાદર અપ્કાય-વા૦ તૈજમ્કાય-અનેવા૦ વનસ્પતિ નથી અને સૂક્ષ્મ તો પાંચે જીવો છે, તેમજ વાદરવાયુકાય ત્રણ છે માટે (એ દે ને) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ગણતાં ૧૨ જીવસ્થાનો (લોકને છેડે) જાણવો ” એ પ્રમાણે ધગ૦ના ૩૪ મા શતકના ૧ લા ઉદ્દેશાની વૃત્તિમાં કથું છે.

દ્વयोर्दिशोस्तथैकस्या अलोकव्याहतौ बुधैः । चतुष्पञ्चदि-
गुत्पन्नोऽप्येषामेव विभाव्यताम् ॥ ८८ ॥ तथाहि ॥ स-
र्वाधस्तादधोलोक, एव चेत्यश्विमां दिशम् । स्थितोऽनुसृ-
त्यैकाक्षः स्यात्प्राच्यां न व्याहतिस्तदा ॥ ३८९ ॥ अध-
स्तनी दक्षिणा च, द्वे एव व्याहते इति । दिग्भ्योऽन्या-
भ्यश्चतसृभ्यः पुद्गलानाहरत्यसौ ॥ ३९० ॥ द्वितीयादिप्रत-
रेषु, यदोर्ध्वं पश्चिमां दिशम् ॥ स्थितोऽनुसृत्यैकाक्षः स्यान्न

૧ અલોકાકાશમાં પુદ્ગલનો અભાવ હોવાથી

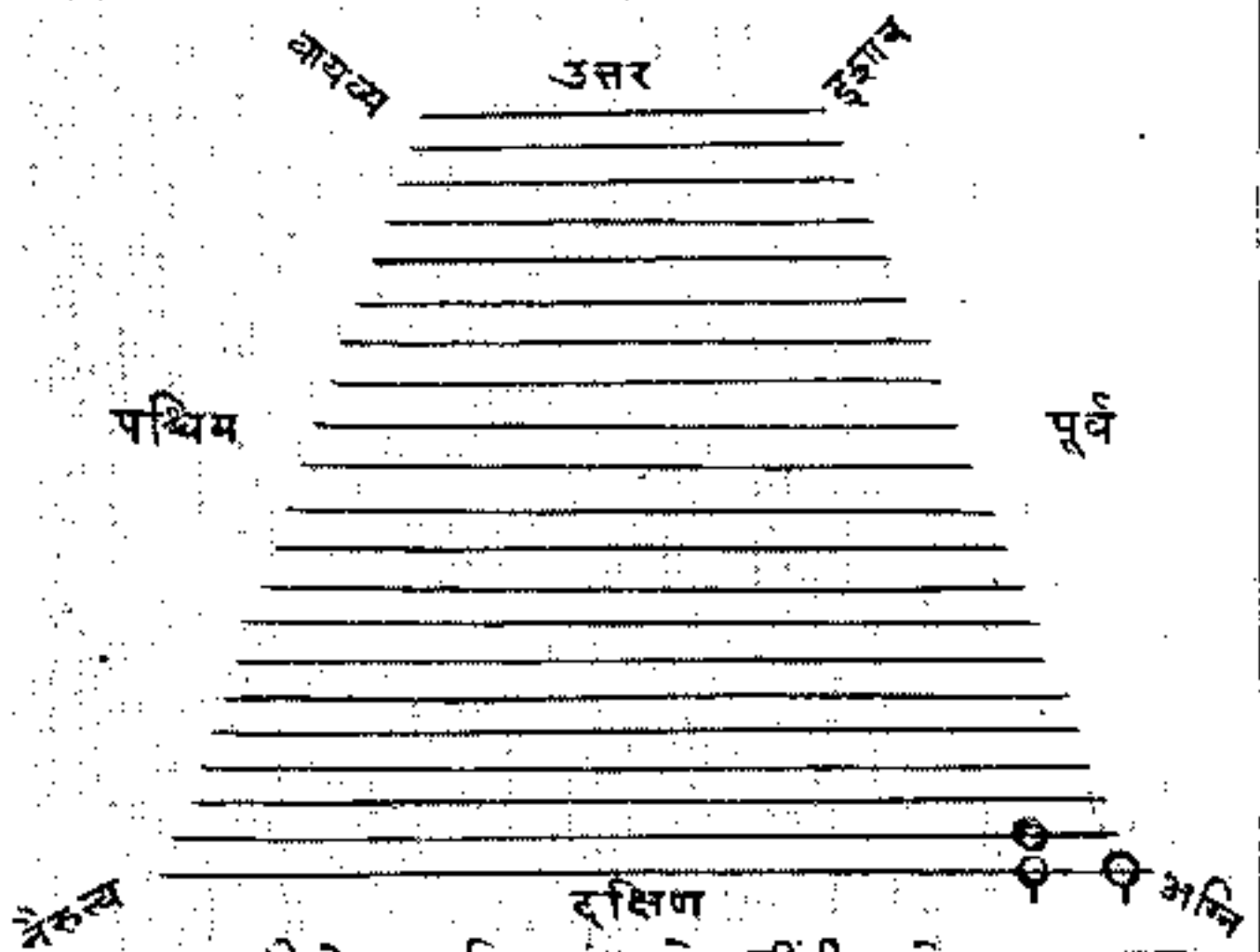
૨ તીક્ષ્ણગ્રાહ્યસરસ્વો નિષ્કુટ-લોકના છેડા (લોકનો ખિતો)

૩ અર્હિ ક્ષેત્રલોકમાં કહેવાશે તેથી ક્ષેત્રદિશા જાણવી.

૪ આ અગ્નિસ્તૂળાનું જેમ કુષ્ટાંત આપેલું છે તેમ વીજા તૂળાઓ માટે પણ યથાયોગ્ય ત્રણદિશીનો આહાર જાણવો.

ચિત્ર નંબર ૫

આહાર વ્યાધાત ચિત્રમ્ ॥

આ અધોલોકના ચિત્રમાં દરેક લીટી એકેક પ્રતરરુપ છે. અગ્નિસ્વૂણામાં રહેલો છેલ્લો વર્તુલ તે અગ્નિસ્વૂણામાં (છેલ્લું પ્રતરે રહેલો) નિષ્કૃટ વર્તી જીવ છે. ત્યાંથી રવસીને રહેલો છેલ્લા પ્રતરનો બીજો વર્તુલ તે પશ્ચિમ દિશાને અનુસરીને રહેલો જીવ છે. અને ઉપાસ્થ પ્રતરમાં રહેલો વર્તુલ પણ જીવ છે. તેઓને અનુક્રમે અધઃ પૂર્વ અને દક્ષિણદિશાનો વ્યાધાત, અધઃ અને દક્ષિણ દિશાનો તથા દક્ષિણનો વ્યાધાત છે.

વ્યાહતિરધોઽપિ તત્ ॥ ૩૯૧ ॥ વ્યાહતા દક્ષિણૈવૈકા, તતઃ પ-
 ચ્ચદિગાગતાન્ । પુદ્ગલાનાહરત્યેષ, एवं सर्वत्र भावना ॥ ૩૯૨ ॥
 દ્રવ્યતશ્ચ સ આહારઃ, સ્યાદનન્તપ્રદેશકઃ । સંખ્યાસંખ્યપ્રદેશૌ
 હિ, નાત્મગ્રહણગોચરઃ ॥ ૩૯૩ ॥ અસંખ્યાઅપ્રદેશાનાં, ક્ષેત્રતઃ
 સોઽવગાહકઃ । જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટ-સ્થિતિકઃ કાલતઃ પુનઃ ॥
 ૩૯૪ ॥ ભાવતઃ પચ્ચધા વર્ણ-રસૈર્ગન્ધૈર્દિધાઽષ્ટધા । સ્પર્શૈરેકગુણ-
 ત્વાદિ-ભેદૈઃ પુનરનેકધા ॥ ૩૯૫ ॥ કિચ્ચ ॥ અનન્તરાવગાહાનિ,
 સ્વગોચરગતાનિ ચ । દ્રવ્યાણ્યભ્યવહાર્યાણ્યણૂનિ ત્રા વાદરાણિ
 વા ॥ ૩૯૬ ॥ આહરન્તિ વર્ણગન્ધ-રસસ્પર્શાન્પુરાતનાન્ । વિના-
 ડ્યાન્યાંસ્તથોત્પાદ્યાપૂર્વાન્ જીવાઃ સ્વભાવતઃ ॥ ૩૯૭ ॥ इत्या-
 हारदिवप्रसङ्गात् किञ्चिदाहारस्वरूपम् १८ ॥

અર્થ-નથા જે દિશિથી અને એક દિશિથી અલોકનો વ્યાઘાત હોતે છે તે બુદ્ધિ-
 માનોષ્ણ (૬ અથવા ૧૨) જીવોને (અનુક્રમે) ચાર અને પાંચ દિશિથી
 આવેલો આહાર જાણવો. ॥ ૩૯૧ ॥ તે આ પ્રમાણે-સર્વથા નીચે અધોલોકમાંજ
 એકેન્દ્રિય જીવ જો પશ્ચિમદિશાને અનુસરીને (અર્થાત્ પશ્ચિમદિશામાં) રહ્યો હોય
 તો તે જીવને પૂર્વદિશામાંથી આહારનો વ્યાઘાત હાનો નથી ॥ ૩૯૦ ॥ પરન્તુ
 નીચેની અને દક્ષિણ એ જે દિશાનોજ (દિશાના આહારનો) વ્યાઘાત હોય છે
 માટે એ એકેન્દ્રિય જીવ ઘીજી ચાર દિશાઓમાંથી આવેલા આહારપુદ્ગલોને આ-
 હરે છે (ગ્રહણ કરે છે). ॥ ૩૯૨ ॥ તથા ઘીજી ઝીજાદિ પ્રતરમાં જ્યારે ઉર્ધ્વ-પ-
 શ્ચિમેદિશાને અનુસરીને એકેન્દ્રિય જીવ રહ્યો હોય ત્યારે તેને અધોદિશાનો પણ
 વ્યાઘાત ન હોય ॥ ૩૯૨ ॥ પરન્તુ એક દક્ષિણદિશાનોજ વ્યાઘાત હોય, તેથી
 તે એકેન્દ્રિય પાંચ દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રમાણે સર્વ છે-

૧ પશ્ચિમ તરફ ચલતો રહેવાથી પૂર્વદિશા કંઈક અનાકાન્ત છે માટે.

૨ દક્ષિણમાં અલોક છે માટે

૩ સર્વાંશસ્તનપ્રતરથી ઉપરના આકાશ પ્રતરમાં

૪ જ્ઞાતમી તરફના સર્વથી નીચેના પ્રતરથી ઉપરના પ્રતરની પશ્ચિમ દિશામાં

૫ કેવલ દક્ષિણદિશામાંજ અલોક આવવાથી

કાળે યજ પચતિ વિચારયી, ॥ ૩૯૩ ॥

॥ પ્રસંગતઃઆહારનાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ને ભાવ ॥ તે આહાર દ્રવ્યથી અનંત પ્રદેશી છે, કારણકે સંસ્ક્ર્યાત અથવા અસંસ્ક્ર્યાત પ્રદેશી પુદ્ગલો આત્માને ગ્રહણ વિષયવાળાં (ગ્રહણ થતાં) નથી ॥ ૩૯૪ ॥ તે આહારપુદ્ગલના સ્કન્ધ ક્ષેત્રથી અસંસ્ક્ર્ય આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહ કરનારા છે, અને કાલથી અર્ધન્ય-મ-ધ્યમ-અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા છે, ॥ ૩૯૫ ॥ ભાવથી વર્ણ અને રસવહે પાંચ પાંચ પ્રકારનો, ગંધવહે ત્રે પ્રકારનો-સ્પર્શવહે આઠ પ્રકારનો અને એક ગુણ દ્વિ-ગુણ રૂપાદિ (વર્ણાદિ) વહે અનેક પ્રકારનો છે, ॥ ૩૯૬ ॥ વળી પોતાના વિષે-યને પ્રાપ્ત થયેલાં અને (આત્માએ અવગાહન કરેલા આકાશ પ્રદેશોથી) ઘીના (આકાશ) પ્રદેશોમાં નહિ અર્વગાહેલાં (પણ આત્મ પ્રદેશોમાંજ અવગાહેલાં) એ-વાં આહાર કરવા યોગ્ય સૂક્ષ્મ અથવા વાદર પુદ્ગલ દ્રવ્યોને તેમાં રહેલા પૂર્વના વર્ણ મન્ધ રસ અને સ્પર્શનો વિનાશ કરીને તથા ઘીના અપૂર્વ નવા (વર્ણાદિક)-ઉત્પન્ન કરીને જીવો સ્વભાવથીજ (તે દ્રવ્યોને) ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રમાણે આહારની દિશા કહેવાના પ્રસંગે તે આહારનું પણ કંડક સ્વરૂપ કહ્યું ॥ ૩૯૭ ॥ ॥ ઇતિ દિગાહારદ્વારમ્ ॥ હવે સંઘયણદ્વાર ઓગળીશમું કહે છે.

અસ્થિસંવન્ધરૂપાણિ, તત્ર સંહનનાનિ તુ । ષોઢા સ્વલુ વિભિચન્તે, દાઢર્યાદિતારતમ્યતઃ ॥ ૩૯૮ ॥ તથાહુઃ॥ “વજ્રરિ-સહનારાયં, પઢમં ઘીયં ચ રિસહનારાયં । નારાયમઢ્ઢનારાય, કીલિયા તહ ય ઢેવઢ્ઢં ॥ ૧ ॥”[સા૦૧૧] (વજૂર્વમનારાયં પ્રથમં દ્વિતીયં ચ ઋષભનારાયં । નારાયમર્ધનારાયં કીલિકા તથા ચ ઢેવસ્પૃષ્ઠમ (સેવાર્ત) કીલિકા વજ્રમૃષભઃ, પટ્ટોઽસ્થિ-દ્વયવેષ્ટકઃ । અસ્થનોર્મર્કટવન્ધો યઃ, સ નારાય ઇતિ સ્મૃતઃ

૧-૨ અર્ધન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંસ્ક્ર્ય કાલ સુધી આહારપણે રહે-નારા (તદ્દનંતર આહારપણાને અયોગ્ય થાય છે.)

૩ “ પોતાના વિષયને ” પટ્ટે આહારપણાને

૪ આત્મપ્રદેશથી ભિન્નપ્રદેશાવગાહી દ્રવ્ય આત્મા ગ્રહણ ન કરે માટે.

૫-૬ સૂક્ષ્મ પૈન્દ્રિયો સૂક્ષ્મ આહાર ગ્રહણ કરે છે અને વાદર પૈન્દ્રિયાદિ સર્વજીવો સૂક્ષ્મ અને વાદર પુદ્ગલરૂપ આહાર ગ્રહણ કરે છે અહીં સૂક્ષ્મને મો-ટાની અપેક્ષાએ ન્હાના પુદ્ગલો ગણવા સર્થપ અને રાહની જેમ

॥३९९॥ ततश्च ॥ बद्धे मर्कटबन्धेन, सन्धौ सन्धौ यदस्थिनी ।
 अस्थ्ना च पट्टाकृतिना, भवतः परिवेष्टिते ॥ ४०० ॥ तदास्थि-
 त्रयमाविद्धय, स्थितेनास्थ्ना दृढीकृतम् । कीलिकाकृतिना व-
 ज्रर्षभनाराचकं हि तत् ॥४०१॥ युग्मम् । अन्यदृषभनाराचं, की-
 लिकारहितं च तत् । केचित्तु वज्रनाराचं, पट्टोज्झिममिदं जगुः
 ॥४०२॥ अस्थ्नोर्मर्कटबन्धेन, केवलेन दृढीकृतम् । आहुः संहननं
 पूज्या, नाराचाख्यं तृतीयकम् ॥४०३॥ बद्धं मर्कटबन्धेन, यद्भ-
 वेदेकपार्श्वतः । अन्यतः कीलिकानद्धमर्धनाराचकं हि तत् ॥
 ॥ ४०४ ॥ तत्कीलिकाख्यं यत्रास्थ्नां, केवलं कीलिकाबलम् ।
 अस्थ्नां पर्यन्तसंबन्धरूपं सेवार्त्तमुच्यते ॥ ४०५ ॥ सेवयाऽभ्य-
 ज्ञायया वा, ऋतं व्याप्तं ततस्तथा । ठेदेः खण्डैर्मिथः स्पृष्टं,
 ठेदस्पृष्टमतोऽथवा ॥ ४०६ ॥ यद्यपि स्युरनस्थीनामेतान्यस्थ्या-
 त्मकानि न । तद्वतः शक्तिविशेषस्तथाप्येषूपचर्यते ॥४०७॥ ए-
 केन्द्रियाणां सेवार्त्तं, तमपेक्ष्यैव कथ्यते । जीवाभिगमानुसृतैः,
 कैश्चिच्चायं सुधाभुजाम् ॥ ४०८ ॥ संग्रहणीकारैस्तु—छ गदभ-
 तिरिनराणं, समुच्छिद्यणिदिविगल ठेवद्वं । सुरनेरद्वया एगिदि-
 या य सव्वे असंघयणा ॥ १ ॥ (षड् गर्भजतिर्दग्नराणां, सम्मु-
 ल्हिमपडचेन्द्रियविकलानां सेवार्त्तम् । सुरनैरयिका एकेन्द्रियाश्च
 सर्वेऽसंहननाः ॥) इत्युक्तम् । (सा० १००) इति संहननानि १९॥

अर्थ—१९. संघयणद्वारम्—हाडकानां संबन्ध रूप संघयेणो ते निश्चय दृढ-
 तादिकना तफावतथी ६ प्रकारना भेदवाक्य छे ॥१९.८॥ कर्तुं छे के—“छेलुं वज्र-
 ऋषभनाराच—बीजुं ऋषभनाराच—बीजुं नाराच—बोधुं अर्धनाराच—पांचमुं की-

१ हाडकानां संधिस्थाने आवेला ये छेडा जे संबन्धणी रहेला छे ते संबन्धने
 संघयण कहैवामां आवे छे

લિકા અને છટ્ટુ છેવટુ સેવાર્ત-હેદસ્પૃષ્ઠ) ” વજ્ર પટલે સ્ત્રીલી ઋષભ પટલે
 બે હાડકાંને વીંટાડ રહેલો પાટો અને હાડકાંનો જે મર્કટવંધ તે નારાચ એમ કહે-
 લ છે. ॥ ૪૦૧ ॥ અને તેથી દરેક સાંધામાં જે બે હાડકાં (ના છેડા) મર્કટવંધવ-
 હે વંધાયલા હોય, અને પાટા સરસી આકૃતિવાળા હાડકાવહે વિંટાયલા હોય,
 ॥ ૪૦૨ ॥ અને તે વળે હાડકાંને મેદીને રહેલી સ્ત્રીલીની આકૃતિવાળા હાડકાવહે
 અતિદૃઢ થયેલ હોય તેજ વજ્રઋષભનારાચસંહનન કહેવાય. ॥ ૪૦૩ ॥ વીંતું
 જે ઋષભનારાચસંહનન ને સ્ત્રીલી રહિત પૂર્વોક્તપ્રકારનું છે, કેટલાક આ-
 ચાર્ય તો એ ઋનાસં ને (વદલે) પાટા રહિત વજ્રનારાચ કહે છે. ॥ ૪૦૪ ॥
 જે સંઘયણ ફક્ત બે હાડકાંના મર્કટવંધવંધેજ દૃઢ થયેલું છે તેને શ્રીપૂજ્યભગવંત પૂર્વાચાર્યો
 (અથવા સર્વજ્ઞો) ત્રીજું નારાચ નામનું સંઘયણ કહે છે. ॥ ૪૦૫ ॥ જે સંઘયણ એક
 બાજુથી મર્કટવંધવંધે વંધાયલું હોય અને બીજી બાજુએ સ્ત્રીલીવંધે જડેલું હોય તે
 અર્ધનારાચ કહેવાય. ॥ ૪૦૬ ॥ જે સંઘયણમાં હાડકાંને માત્ર સ્ત્રીલીનું જ બલ
 હોય તે કીલિકા નામનું સંઘયણ, અને જે હાડકાંના છેડાના સંબંધ માત્રવાળું હોય
 તે સેવાર્ત સંઘયણ કહેવાય છે. ॥ ૪૦૭ ॥ (એમાં વ્યુત્પત્ત્યર્થ આ પ્રમાણે છે કે-)
 અભ્યંગાદિક (-તૈલાદિવંધે ચોળવું-મસલવું-દાવવું-ઇત્યાદિક) સેવા વડે કડન
 પટલે વ્યાપ્ત (-ટકી રહેનારું) હોય છે માટે સેવાર્ત કહેવાય છે. અથવા છેદ

૨ મર્કટ પટલે ઘાંદરીનું ચક્કું પોતાનો માને (ઘાંદરીને) જેથી રીતે ચઢતી
 રહે છે તેથીરીતે હાડકાંના બે છેડા પરસ્પર આંટી મારીને ચઢતેલા હોય
 તેવા વંધ પટલે હાડકાના સંબંધને મર્કટવંધ કહે છે.

૩ બે હાડકાંમર્કટવંધવાળા અને પાટો એ વળને મેદીને સ્ત્રીલી રહેલ (અર્થ સ્ત્રીલી
 પ્રથમ ઉપરના હાડપટ્ટને મેદીને તેની નીચે રહેલા મર્કટવંધવાળા હાડકાને
 પછી તેની નીચે રહેલા બીજા હાડકાને, અને પછી સર્વથી નીચેના હાડપટ્ટને
 મેદીને રહેલી હોય છે) ત્રીજાથી મેદ ચાર તથા સ્ત્રીલી સાથે હાડ ચાર થાય છે.

૪ વજ્રઋષભનારાચમાં કહેલા પ્રકારનું

૫ બીજી બાજુપ પટલે પ્રથમ સંઘયણમાં જે સ્થાને મધ્ય ભાગે સ્ત્રીલી જની ત્યાંજ

૬ અર્થાત્ બે હાડકાંનાં બે છેડામાં એક છેડો સંબંધવાળો હોય તેમાં બીજા
 હાડકાનો છેડો સહેજ ઉતરેલો હોય છે. ૫ રીતે બે છેડાનાં પરસ્પર સ્પર્શ
 સંબંધવાળું. (એમ ઉચ્ચલમાં મુશલ રહેલ હોય તેમ આ સેવાર્ત સંધ્યો હોય છે
 અને ઉપરનાં પાંચ સંઘયણોમાં હાડકાનાં બે છેડા એક બીજાપર ચઢીને
 રહેલા હોય છે.

ચિત્ર ૧૧ થી ૧૬

યજ્ઞૃષભનારાચ સંહનન ચિત્ર ૧

૧. બેઠ તરફ હાડકાના છેડાઓનો મર્કટબંધ ધયેલો છે.
૨. મર્કટબંધની ઉપર લગાવેલો હાડકાનો પાટો.
૩. મર્કટબંધ નથા પાટાને વીધીને લીજીબાજુનીકઠેલી હાડકાનીચીલી.

ઋષભનારાચ સંહનન ચિત્ર ૨

આ સંહનનમાં ઉપરની ચીલી નથી.

નારાચ સંહનન ચિત્ર ૩

આ સંહનનમાં પાટો તથા ચીલીબેઠ નથી

અર્ધ નારાચ સંહનન ચિત્ર ૪

આ સંહનનમાં એકબાજુ મર્કટબંધ અને લીજીબાજુ હાડકાનો છેડો ચીલીથી જોડેલો છે.

કિલિકા સંહનન ચિત્ર ૫

આ સંહનનમાં એકતરફની હાડકાની રોમળમાં લીજા હાડકાનો છેડો ચીલીથી મજબુત કરેલો છે.

સેવાર્ત સંહનન ચિત્ર ૬

આ સંહનનમાં માત્ર હાડકાનો છેડો રોમળમાં અડકાકેલો છે.

૨૦મુ) ॥ લોકપ્રકાશે તૃતીયઃ સર્ગઃ ॥ (સા૦ ૧૦૧) (૨૬૯)

एटले हाडकांना खेड तेवढे परस्पर स्पृष्ट एटले स्पर्शयल्ले होय छे माटे छेदस्पृष्ट पण कहेवाय छे. ॥ ४०६ ॥ वळी जो के हाडकारूप आ संघयण हाडकां वि- नाना जीवोने न होय तोपण ते संघयणमां रहेली जे शक्ति ते तेओमां होवाथी ते जीवोमां संघयण होवानो वषचार (आरोप) कराय छे. ॥ ४०७ ॥ एज अपेक्षाए श्रीजीवाभिगमजी ने अनुसरैला (ने अनुसारे) केटलाएक आचा- र्यो एकेन्द्रियोले तेवार्ते (छेवट्टुं) संघयण, अने देवोने हेळुं ब्रह्मकृपभनाराच संघयण कहे छे. ॥ ४०८ ॥ संग्रहणोकारे तो—“ मधेजतिर्यच अने ग० मनुष्योने छ, समु० पंचे—अने विकलेन्द्रियने छेवट्टुं संघ० हाय छे. अने देवता— नारकी तथा एकेन्द्रियजीवोसर्वे संघयणरहित होय छे ” ए रीते कहेल्ले छे. ॥ १ ॥ इति संघयणद्वारम् १९ ॥ [हवे बीससुं कषायद्वार कहे छे.]

कषं संसारकान्तारमयन्ते यान्ति यैर्जनाः । ते कषा-
याः क्रोधमानमायालोभा इति श्रुताः ॥ ४०९ ॥ क्रोधोऽ-
प्रीत्यात्मको मानोऽन्येष्वस्त्रोत्कर्षलक्षणः । मायाऽन्यवञ्च-
नारूपा, लोभस्तृष्णाभिगृध्नुता ॥ ४१० ॥ चत्वारोऽन्तर्भवन्त्ये-
ते, उभयोर्द्वेषरागयोः । आदिमौ द्वौ भवेद् द्वेषो, रागः स्याद-
न्तिमौ च तौ ॥ ४११ ॥ स्वपक्षपातरूपत्वान्मानोऽपि राग एव
यत् । ततस्त्रयात्मको रागो, द्वेषः क्रोधस्तु केवलम् ॥ ४१२ ॥
चत्वारोऽपि चतुर्भेदाः, स्युस्तेऽनन्तानुबन्धिनः । अप्रत्याख्यानकाः
प्रत्याख्यानाः संज्वलना इति ॥ ४१३ ॥ एतल्लक्षणानि च श्री-
हेमचन्द्रसूरिभिरित्थमूचिरे ॥ “पक्षं संज्वलनः प्रत्याख्यानो मास-
चतुष्टयम् । अप्रत्याख्यानको वर्ष, जन्मानन्तानुबन्धिकः ॥ ४१४ ॥
वीतरागयतिश्चाद्धसम्यग्दृष्टित्वघातकाः । ते देवत्वमनुष्यत्वतिर्य-
क्त्वनरकप्रदाः ॥ ४१५ ॥ ” [सा० १०१] प्रज्ञापनावृत्तौ च “अनन्तान्य-
नुबध्नन्ति, यतो जन्मानि भूतये । तेनानन्तानुबन्ध्याख्या क्रोधा-
द्येषु नियोजिता ॥ ४१६ ॥ एषां ‘संयोजना’ इति द्वितीयमपि नाम ॥

સંયોજયન્તિ યદ્વરમનન્તસંસ્થૈર્ભવૈઃ કષાયાસ્તે । સંયોજનતાઽ-
નન્તાનુબન્ધિતા વાઽપ્યતસ્તેષામ્ ॥ ૪૧૭ ॥” (સાં ૧૦૨) નાલ્પમ-
પ્યુલ્લસેદેષાં, પ્રત્યાખ્યાનમિહોદયાત્ । અપ્રત્યાખ્યાનસંજ્ઞાઽતો,
દ્વિતીયેષુ નિવેશિતા ॥ ૪૧૮ ॥ સર્વસાવચ્યવિરત્તિઃ, પ્રત્યાખ્યાન-
મિહોદિતમ્ । તદાવરણતઃ સંજ્ઞા, સા તૃતીયેષુ યોજિતા ॥ ૪૧૯ ॥
સંજ્વલયન્તિ યતિ યત્, સંવિગ્નં સર્વપાપવિરતમપિ । તસ્માત્સંજ્વલ-
ના ઇત્યપ્રશમકરા નિરુચ્યન્તે ॥ ૪૨૦ ॥ અન્યત્રાપ્યુક્ત-”શબ્દા-
દીન્ વિષયાન્ પ્રાપ્ય, સંજ્વલન્તિ યતો મુહુઃ । તતઃ સંજ્વલનાહ્વાનં
ચતુર્થાનામિહોચ્યતે ॥ ૪૨૧ ॥” (સાં ૧૦૩)

અર્થ-૨૦મું કષાયદ્વાર-કષયં એટલે સંસારરૂપી ધનને જીવો જેનાવડે ભગ્યંતે
એટલે પામે છે. તે 'કષાય ક્રોધ-માન-માયા-ને ક્રોધ એમ ચાર પ્રકારના છે.
॥ ૪૦૦ ॥ તેમાં અપ્રીતિરૂપ ક્રોધ, અન્યની ક્ષતિ અને પોતાની શ્રેષ્ઠતા દર્શા-
વવાના લક્ષણવાળું માન, સીજાને ઠગવારૂપ માયા, અને તૃષ્ણા અથવા કોલુપ-
તારૂપ લોભ કહેવાય છે. ॥ ૪૧૦ ॥ એ ચારે કષાય રાગ અને દ્વેષ એ બેમાં
અન્તર્ગત થાય છે. તેમાં રહેલા બે (ક્રોધ ને માન) દ્વેષરૂપ છે, અને સીજા બે
કષાય (માયા ને લોભ) રાગરૂપ છે. ॥ ૪૧૧ ॥ બીજી [વિચારણાભેદે] તો
પોતાના પક્ષપાતરૂપ હોવાથી માન પણ રાગજ છે. અને તેથી રાગ પણ કષાયરૂપ
છે, અને દ્વેષ તે કેવલ ક્રોધરૂપજ છે. ॥ ૪૧૨ ॥ એ ચારે કષાય અનન્તાનુબ-
ન્ધિ-અપ્રત્યાખ્યાની-પ્રત્યાખ્યાની-અને સંજ્વલન એમ ચાર ચાર પ્રકારના
છે. ॥ ૪૧૩ ॥ એ અનન્તાનુબન્ધ્યાદિચારનાં લક્ષણ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય ભગવન્તે
આ પ્રમાણે કહ્યાં છે કે—૧ પશ્વવાદીયાની સ્થિતિવાળો સંજ્વલન, ૪ માસની
સ્થિતિવાળો પ્રત્યાખ્યાની, ૧ વર્ષ પ્રમાણસ્થિતિવાળો અપ્રત્યાખ્યાની, અને આસ્વા
ધવ મુખી રહેવાવાળો અનન્તાનુબન્ધિ કષાય છે. ॥ ૪૧૪ ॥ બીજી એ ચારે (સં-
જ્વલનાદિ) કષાય અનુક્રમે વીતરાગપણું-સર્વનિરતિપણું-વેદ્યવિરતિપણું-

૧ અથવા કષ-સંસારનો આય-લાભ જેનાવડે હોય તે કષાય કહેવાય,

૨ હું શ્રેષ્ઠ અને મારું તે મારું ક્ષતિવાદિ પક્ષપાત રૂપ

અને સમ્યક્ત્વને યાત કરનારા છે, તથા (અનુક્રમે) દેવપણું-મનુષ્યપણું-તિર્યચ્છપણું-અને નરકગતિ આપનારા છે. ॥ ૪૧૫ ॥ વ્હી પ્રજ્ઞાપનાશૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-જેનાથી-જે કારણથી ત્રણે જગત્માં જીવો અનન્ત સંસારનો અનુચ્છ કરે છે, તે કારણથી “અનન્તાનુચન્ધિ” એ નામ દરેક (ક્રોધાદિ) સાથે જોડેલું છે. ॥ ૪૧૬ ॥ વ્હી એનું “સંયોજના” એવું શીજું પણ નામ છે. જે કષાય મનુષ્યને (જીવોને) અનન્ત સંખ્યાવાળા (પટલે અનન્ત) ભવોની સાથે સંયોજયતિ-જોડે છે, માટે તે કષાયોને સંયોજના અથવા અનન્તાનુચન્ધિ પણું કહેલું છે ॥ ૪૧૭ ॥ વ્હી જે કષાયોના ઉદયથી જીવોને આ સંસારમાં અલ્પ પ્રત્યાશ્વાન (ત્યાગશૃત્તિ) પણ ઉદયમાં આવતું નથી તે કારણથી એ કષાયોમાં ‘અપ્રત્યાશ્વાની’ એવું શીજું નામ જોડેલું છે ॥ ૪૧૮ ॥ તથા અહિં જે મર્વ સાવચનો [અશુભયોગનો] ત્યાગ તેને “પ્રત્યાશ્વાન” કહેલ છે, તે પ્રત્યાશ્વાનને આવરવાથી તે કષાયોમાં પ્રત્યાશ્વાનાવરણ એવું શીજું નામ પણ જોડેલું છે. ॥ ૪૧૯ ॥ વ્હી જે સંવિજ્ઞ (સંસારથી વિરક્ત એવા) અને સર્વ પાપ રહિત એવા મુનિ મહાત્માને પણ કંઈક જાજ્વલ્યમાન કરે છે, તે કારણથી અશાન્તિ કરનાર એવા તે કષાયો સંજ્વલન કહેવાય છે. ॥ ૪૨૦ ॥ બીજે ઠેકાણે પણ કહ્યું છે કે- જે કારણથી શબ્દાદિ (શબ્દ-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-તે સ્પર્શ-રૂપ) વિષયો પામીને (પાપ્ત થતાં) વારંવાર (કષાય) ઉદ્દીપન (પ્રગટ) થાય છે તે કારણથી ચોથા કષાયોનું સંજ્વલન એવું નામ કહેવાય છે. ॥ ૪૨૧ ॥

સ્યુઃ પ્રત્યેકં ચતુર્ભેદા, ભેદાઃ સંજ્વલનાદયઃ । એવં ષોડશ-
ધેકૈકશ્ચતુઃષ્ટિર્વિધા ઇતિ ॥ ૪૨૨ ॥ યથા કદાચિચ્છિદ્યોઽપિ,
ક્રોધાદેર્ધાતિ દુષ્ટતામ્ । એવં સંજ્વલનોઽપ્યેતિ, ક્ષાપ્યનન્તાનુચ-
ન્ધિતામ્ ॥ ૪૨૩ ॥ એવં સર્વેષ્વપિ ભાવ્યમ્ ॥ તત્ત એવોપપદ્યેતાન-
ન્તાનુચન્ધિભાવિની । કૃષ્ણાદેર્દુર્ગતિર્નૂનં, ક્ષીણાનન્તાનુચન્ધિનઃ

સંસારવિરક્ત અને સર્વથા ચારિત્રમાર્ગમાં ઉચ્ચમથાળા એવા મુનિ મહાત્મા-
ને પણ જ્ઞ (અનુક્રમે) સામગ્રી પામીને કંઈક રાગભાવ, અને અતિશ્વ સામગ્રી
ચહે કંઈક અદ્વિતિભાવ થાય છે તે સંજ્વલનકષાયના ઉદયયોજ.

૨ સં૦સં૦ક્રોધ-૨ સં૦પ્રત્યા-ક્રોધ ૩ સં૦અપ્ર-ક્રોધ- ૪ સં૦ અનન્તા-ક્રોધ
इत्यादि रीते १६ ने चारं गुणवाची ६४ भेदो जाणया.

॥ ૪૨૪ ॥ एवं च॥ वर्षावस्थायिमानस्य, श्रीबाहुबलिनो मुनेः ।
 कैवल्यहेतुश्चारित्रं, ज्ञेयं संज्वलनोचितम् ॥ ४२५ ॥ कर्मग्रन्थका-
 रैश्च सदृष्टान्ता एवमेते जगदिरे ॥ जलरेणुपुढविषवयराईसरिसो
 चउव्विहो कोहो । तिणिसलयाकठष्ठियसेलत्थंभोवमो माणो
 ॥ ४२६ ॥ मायावलेहिगोमुत्तिमिढसिंघघणवंसिमूलसमा । लो-
 हो हलिद्वखंजणकदमकिमिरागसारिच्छो॥૪૭॥સા.૦૧૦૪[જલરેણુ
 પૃથ્વીપર્વતરાજીસદૃશશ્ચતુર્વિધઃ ક્રોધઃ । તિનિશલતાકાષ્ઠા-
 સ્થિકકૌલસ્તમ્ભોપમો માનઃ ॥ માયાવલેખિકાગોમત્રિકામિંદ
 શૃંગ્ગધનવંશમૂલસમા । લોભો હરિદ્રલ્પજનકર્દમકૃમિરાગસદૃશઃ॥]

અર્થ—વ્હી એ પ્રત્યેક(૧૬)કષાયના સંજ્વલન વગેરે ચાર ચાર ભેદ છે. એ પ્ર-
 માણે એકેક (ક્રોધાદિ) કષાય ૧૬—૧૬ પ્રકારનો યવાથી કષાયના સર્વ ભેદ ૬૪
 થયા. ॥ ૪૨૨ ॥ જેમ કોઈ વસ્તુ ઉત્તમ મહાત્મા પુરુષો પણ ક્રોધાદિકરી દુષ્ટ-
 તા ધારણ કરે છે, તેમ સંજ્વલન કષાય પણ કોઈક વસ્તુ અનંતાનુબંધિ પણ
 પામે છે. (જટલે અનંતાં સરસો ઉગ્ર થઈ જાય છે, પણ વસ્તુનઃ તે સંજ્વલ-
 નજ છે.) । એ પ્રમાણે સર્વે કષાયોમાં વિચારવું ॥ ૪૨૩ ॥ અને એ કારણથી જ
 ક્ષય પામેલા અનંતાનુબંધિ કષાયવાળા એવા કૃષ્ણાદિકને પણ નિશ્ચય અનંતા-
 નુબંધિ કષાયથી પ્રાપ્ત થનારી દુર્ગતિ થઈ. ॥ ૪૨૪ ॥ વ્હી એ રીતે જેમને એક
 વર્ષ સુધી માન કષાય રહેલો છે તેવા શ્રીબાહુબલિ મુનિને કેવલજ્ઞાનના કાર-

૧ અર્થાત્ નરકમાં ઉત્પન્ન થતા જીવને અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોય છે,
 છતાં જેને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ હોવાથી અનંતાનુબંધિનો ક્ષય થયેલો છે એવા
 કૃષ્ણવાસુદેવ શ્રીજી નરકે ગયા તે કેમ વળી શકે ? તેનું સમાધાન એજ કે
 કૃષ્ણવાસુદેવને અપ્રત્યારૂપાની કષાય હતો, પરંતુ અન્તઃસત્ત્વે નરકે જતાં એજ
 અપ્રત્યક્ષ કષાય ઉગ્રરૂપ ધારણ કરવાથી અનંતાનુબંધિ સરસો થયો હતો, જેથી
 શ્રીજી નરકે ગયા, તેથી કોઈ વિરોધ નથી, વ્હી શ્રેણિક રાજા પણ ક્ષા-
 યિક સમ્યક્ત્વો છતાં વ્હેલી નરકમાં પણ એજ રીતે ગયા,

૨ શ્રીકૃષ્ણમ દેવતા પુત્ર બાહુબલીજી પોતાના માથે ભરતનકષતિ ત્યાં મુઠ્ઠા કરતાં
 ભરતને મારવા માટે મુઠ્ઠી ઉપાડતાં જ ચૈત્રાચ્યમાસ આવી જવાથી તેજ ઉપાડેલી

ળરૂપ જે ચારિત્ર હતું તે સંજ્વલન કષાયને યોગ્ય જ હતું. ॥ ૪૨૨ ॥ ચઢી શ્રી કર્મગ્રન્થકારોણ દૃષ્ટાન્તપૂર્વક એ કષાયોને આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—ચાર પ્રકારનો ક્રોધ અનુક્રમે જલની રેखा-રેતીની રેखा-પૃથ્વીની રેखा અને પર્વતની રેखा સરખો (અનુક્રમે) છે. અને (ચાર પ્રકારનું) માન (અનુક્રમે) નેતરની સોટી ફાટનો સ્તંભ-ઢાઢકાનો સ્તંભ—અને પથ્થરના સ્તંભ સરખું છે. ॥ ૪૨૩ ॥ [ચાર પ્રકારની] માયા વાંસની છોલ સમાન—ગોમૂત્ર સમાન—મેઢાના (ધેડાના) શિંગ સમાન અને વાંસના મૂલ સરખી છે. (ચાર પ્રકારનો લોભ) હલ્લદર-ગાડાનો કોટ (કાજઝ)

મુઠીથી કેશનો લોચ કરી મુનિ થયા. તે પહેલાં પોતાથી મેઢાના વીજા ૯૯ માઈઓપ ક્રુપમદેવ પિતા પાસે લીધેલી હતી. તેથી નાના માઈઓને વેદના કેમ કરું ? પણ માનથી ૧ વર્ષસુધી તે વનમાં જ બાહુચલિ મુનિ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર ભાવથી કાર્યોત્સર્ગમાં રહ્યા, પરંતુ માનનો ધંસ રહી જવાથી કેવલ જ્ઞાન પામી શક્યા નહિ, ત્યારબાદ ક્રુપમદેવ મગધાને લે સાધ્વીઓને (વંતોને) ઉપદેશ દેવા મોકલી, તે સાધ્વીઓએ “ હે ધંધુ હાથી ઉપરથી ઉતરો ” કહ્યું. વિ ઉપદેશ આપવાથી બાહુચલિ મુનિને “ હું માન દ્રાવ્યોપર ચઢેલો છું ” કહ્યું. ત્યાંથી ચોધ આવતાં પોતાના નાના માઈઓને વેદના કરવા માટે પણ ઉપદેશ તાંજ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અહિં એક વર્ષસુધી બાહુચલિ મુનિને સંજ્વલન કષાય જ હતો, પંચર દિવસની સ્થિતિવાળો તે કષાય કેટલુંક અધિકતાવાળો હોવાથી અપ્રત્યાશ્યતાની સરખો થયો હતો તેથી ૧ વર્ષસુધી તે રહી શક્યો,

૧ જેમ જલની રેखा ઘમેરે થળ રેखाઓ અનુક્રમે શીઘ્ર અને ઘણા ઘણા કાલે મળે છે તેમ સંજ્વલનાદિ ૩ ક્રોધવાળાઓનો ક્રોધ અનુક્રમે શીઘ્ર ઘણા ઘણા કાલે શાન્ત થાય. અને પર્વતની રેखा (ફાટ) જેમ કોઈપણ કાલે કોઈપણ ઉપાયે મળે નહિ તેમ અનંતાન્ક્રોધ પણ કોઈ રીતે ઉપશમે નહિ. એ તાત્પર્ય છે.

૨ જેમ નેતરની સોટી ઘમેરે થળ શીઘ્ર અને અધિકાધિક કદથી ઘણી શકે તેમ સંજ્વલનાદિ માનવાળો સ્થેલાઈથી તથા અધિકાધિક કદે માન છોડી શકે અને પથ્થરનો સ્તંભ જેમ કોઈરોતે ચઢી શકે નહિ તેમ અનંતાન્ક માનવાળો કોઈ કોઈ રીતે મગ્નતા ધારણ કરે નહિ.

૩ જેમ વાંસની છોલનો વકતા સ્થેજ સીધો થાય, અને વીજી જે વકતા અધિક અધિક ઉપાયે ટલે અને વાંસના મૂલનો વકતા કોઈ રીતે ટલે નહિ તેમ સંજ્વલનાદિ માયા સંયંધિ વકતા પણ જાણવી.

૪ જેમ હલ્લદરનો રંગ સહજમાં ઉતરી જાય વીજા જે રંગ ઘણા ઘણા કદે ઉતરે અને કૃમિરંગ કોઈ રીતે ઉતરેજ નહિ તેમ સંજ્વલનાદિ લોભ પણ જાણવો.

પર્યાં ક્રોધને ફાટનો ઉપમા, માનને અકકડતાની, માયાને વકતાનો. અને લોભને રંગની ઉપમા આપી છે,

नगरनी खाळनो कादव--अने कृमी (कसमजी) रङ्ग सरखो छे. ॥ ४२७ ॥

तथा ॥ प्रज्ञापनायां प्रज्ञप्ताः, स्वान्योभयप्रतिष्ठिताः । अप्रतिष्ठित-
काश्चैवं, चत्वारोऽपि चतुर्विधाः ॥ ४२८ ॥ तथाहि ॥ स्वदुश्चेष्टिततः
कश्चित्, प्रत्यपायमवेक्ष्य यत् । कुर्यादात्मोपरि क्रोधं, स एव स्व-
प्रतिष्ठितः ॥ ४२९ ॥ उदीरयेद्यदा क्रोधं, परः संतर्जनादिभिः ।
तदा तद्विषयः क्रोधो, भवेदन्यप्रतिष्ठितः ॥ ४३० ॥ एतच्च नै-
गमनयदर्शनं चिन्त्यतां यतः । स तद्विषयतामात्रात्, मन्यते तत्प्र-
तिष्ठितम् ॥ ४३१ ॥ यथात्मपरयोस्तादृगपराधकृतो भवेत् ।
क्रोधः परस्मिन् स्वस्मिंश्च, स स्यादुभयसंश्रितः ॥ ४३२ ॥ वि-
ना पराक्रोशनादि, विना च स्वकृचेष्टितम् । निरालम्बन एव
स्यात्, केवलं क्रोधमोहतः ॥ ४३३ ॥ स चाप्रतिष्ठितः क्रोधो,
दृश्यतेऽयं च कस्यचित् । क्रोधमोहोदयात्क्रोधः कर्हिचित्कारणं
विना ॥ ४३४ ॥ अत एवोक्तं पूर्वमहर्षिभिः ॥ सापेक्षाणि च नि-
रपेक्षाणि च कर्माणि फलविपाकेषु । सोपक्रमं च निरुपक्रमं च
दृष्टं यथाऽऽयुष्कम् ॥ ४३५ ॥ इत्याद्यर्थतः प्रज्ञा०तृ० पदे । (१०५) एव-
मन्येऽपि त्रयः कषाया भाव्या इति ॥ चतुर्भिः कारणैरेते, प्रायः
प्रादुभवन्ति च । क्षेत्रं वास्तु शरीरं च प्रतीत्योपधिमङ्गिनाम्
॥ ४३६ ॥ सर्वस्तोका निष्कषाया, मानिनोऽनन्तकास्ततः । क्रु-
द्धमायावितुब्धाश्च, स्युर्विशेषाधिकाः क्रमात् ॥ ४३७ ॥ एकेन्द्रि-
याणां चत्वारोऽप्यनाभोगाद्भवन्त्यमी । अदर्शितबहिर्देहविका-
रा अस्फुटात्मकाः ॥ ४३८ ॥ सवदा सहचारित्वात्, कषायाऽव्य-
भिचारिणः । नो कषाया नव प्रोक्ता, नवनीयक्रमाभ्युजैः ॥ ४३९ ॥
तदुक्तं प्रज्ञापनावृत्तौ ॥ “कषायसहवर्तित्वात्, कषायप्रेरणादपि ।

હાસ્યાદિનવકસ્યોક્તા, નોકષાયકષાયતા ॥ ૪૪૦ ॥ (સાં ૧૦૬) હાસો
રત્યરતી ભીતિર્જુગુપ્સા શોક एष च । पुंस्त्रीक्रीवाभिधा वेदाः, नो-
कषाया अमी मताः ॥ ૪૪૧ ॥ इति कषायः ૨૦ ॥

અર્થ—તથા શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ૯ ચારે કષાયોને સ્વપ્રતિષ્ઠિત—અન્યપ્રતિ-
ષ્ઠિત—ઉભયપ્રતિષ્ઠિત—અને અપ્રતિષ્ઠિત ૯ પ્રમાણે ચાર ચાર પ્રકારના કક્ષા
છે. ॥ ૪૨૮ ॥ તે આ પ્રમાણે—પોતેજ કરેલા દુષ્ટ કાર્યથી આવી પડેલું કદુ જોઈ
કોઈક પુરુષ જે પોતાના ઉપરજ ક્રોધવાલો થાય તે સ્વપ્રતિષ્ઠિતક્રોધ કહેવાય.
॥ ૪૨૯ ॥ જ્યારે બીજો કોઈ પુરુષ તાઢના તર્જનાદિ વડે આપણો ક્રોધ ઉદારે
(પ્રગટ કરે) ત્યારે બીજા પુરુષ ઉપર થયેલો આપણો ક્રોધ અન્યપ્રતિષ્ઠિત-
ક્રોધ કહેવાય. ॥ ૪૩૦ ॥ ૯ વાત નૈગમનયને અનુસારે જાણવી, કારણકે તે-
નૈગમનય તેના (નિમિત્ત) સંબંધ માથથીજ તત્પ્રતિષ્ઠિતપણું માને છે. ॥ ૪૩૧ ॥ વચ્ચી જે ક્રો-
ધ પોતાના અને પરના બન્નેના તેવા પ્રકારના અપરાધથી થયેલો હોય તે પોતાના
ઉપર અને પરના ઉપરનો ક્રોધ ઉભયપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહેવાય છે. ॥ ૪૩૨ ॥
અને પોતે દુષ્ટવેષ્ટિત કર્યા વિના તેમજ બીજા ૯ સંતર્જનાદિ કર્યા વિનાજ આલંબ-
ન વિનાનો (નિમિત્ત વિનાનો) જે ક્રોધ ફક્ત ક્રોધમોહનીયોદયના ઉદયથીજ
થાય તે અપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહેવાય, ૯ ક્રોધ કોઈકને ક્રોધમોહના ઉદયથી-
કોઈપણ કારણ વિના ઉત્પન્ન થતો દેખાય છે. ॥ ૪૩૩ ॥ તેથીજ પૂર્વાચાર્યો ૯
કર્ણુ છે કે—કર્મો ઉદય આવવી રાખતે (—કર્મનો ઉદય) સાપેક્ષ (નિમિત્ત પામીને)
અને નિરપેક્ષ (કંઈપણ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયા વિના) હોય છે, જેમ સોપક્રમી આ-
યુષ્ય સાપેક્ષ અને નિરુપક્રમી આયુષ્ય નિરપેક્ષ કહેલું છે. તેમ ॥ ૪૩૪ ॥ હત્પા-
દિ અર્થ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદમાં છે. ૯ પ્રમાણે બીજા ત્રણ કષાયો પણ
(ચાર ચાર પ્રકારના) જાણવા. ॥ ૪૩૫ ॥ જીવોને ૯ ચારે કષાય પ્રાયઃ ચા-
ર કારણથી પ્રગટ થાય છે.—૧ ભૂમિના કારણથી—૨ ગૃહાદિકના કારણથી—૩
શરીરના કારણથી—અને ૪ ઉપધિ (ધન ધાન્ય વસ્ત્રાદિ) ના કારણથી. ॥ ૪૩૬ ॥
૯ ચાર કષાયમાં સર્વથી અરવ અકષાયી (સિદ્ધ) જીવો છે, તેથી અનંતગુણમાન-
કષાયી. તેથી વિશેષાધિક ક્રોધ કષાયી, તેથી વિશેષાધિક માયા કષાયી, અને
તેથી પણ વિશેષાધિક લોભ કષાયી જીવો અનુક્રમે છે. ॥ ૪૩૭ ॥ એકેન્દ્રિય-
જીવોને ૯ ચારે કષાય વહારથી શરીરનો વિકાર દર્શાવ્યા વિના અપ્રગટરૂપે

અવ્યક્ત (મગદ ક્રોધાદિ ઉપયોગ રહિત) હોય છે. ॥૪૩૮॥ હમેશાં (કષાયની સા-
થેજ રહેનારા હોવાથી કષાયથી અવ્યભિચારી (વહ્નિ સાથે ધૂપની માફક વ્યાપ્ત થઈ
રહેનારા) પણ (હાસ્યાદિ) નવને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે ચરણ કમલ જેવના પણ શ્રી
જિનેશ્વરોષ નોકષાય કહ્યા છે. ॥૪૩૯॥ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાઘૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-કષા-
યની સાથે રહેનારા હોવાથી, અને કષાયોને પ્રેરણા કરનારા હોવાથી હાસ્યાદિ ૯
ને નોકષાય કષાયવર્ણ કહેલું છે. ॥ ૪૪૦ ॥ હાસ્ય-રતિ-અરતિ-ભય
હુરુપ્સા-અને શોક તથા પુરુષ-સ્ત્રી-અને નપુંસક નામના ૩ વેદ ૫ સર્વ
[૯] નોકષાય કહેલા છે. ॥ ૪૪૧ ॥ इति कषाय द्वारम् २० ॥

સંજ્ઞા સ્યાદ્ જ્ઞાનરૂપૈકા, દ્વિતીયાઽનુભવાત્મિકા । તત્રાયા
પચ્ચધા જ્ઞાનમન્યા ચ સ્યાત્સ્વરૂપતઃ ॥ ૪૪૨ ॥ આસાન્નવેદનીયા-
દિકર્મોદયસમુદ્ભવા । આહારાદિપરીણામભેદાત્સા ચ ચતુર્વિધા
॥ ૪૪૩ ॥ તથાહુઃ॥ “ચત્તારિ સળ્ળાશ્ચો પળ્ળત્તાશ્ચો, તંજહા--આ-
હારસળ્ળા, ભયસળ્ળા મેહુળસળ્ળા પરિગ્ગહસળ્ળા” ઇતિ સ્થાના-
જ્ઞે (ચતસ્રઃ સંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા-આહારસંજ્ઞા ભયસંજ્ઞા મૈથુનસં-
જ્ઞા પરિગ્રહસંજ્ઞા ઇતિ) । (સા ૦ ૧૦૭) આહારે યોઽભિલાષઃ સ્યાજ્જન્તોઃ
શુદ્ધેદનીયતઃ । આહારસંજ્ઞા સા જ્ઞેયા, શેષાઃ સ્યુર્મોહનીયજાઃ
॥ ૪૪૪ ॥ ભયસંજ્ઞા ભયં વ્રાસરૂપં યદનુભૂયતે । મૈથુનેચ્છાત્મિ-
કા વેદોદયજા મૈથુનાભિધા ॥ ૪૪૫ ॥ સ્યાત્પરિગ્રહસંજ્ઞા ચ, લોભો-
દયસમુદ્ભવા । અનામોગાઽવ્યક્તરૂપા, ઇતાશ્ચૈકેન્દ્રિયાઙ્ગિનામ્ ॥
૪૪૬ ॥ ભગવતીસસમશતકાષ્ટમોદેશકે તુ ॥ આહારભયપરિગ્રહમે-
હુળ તહ કોહ માળ માયા ય । લોભો લોગો ઓહો, સજ્ઞા દસ
સઠ્ઠજીવાળં ॥ ૪૪૭ ॥ (સા ૦ ૧૦૮) [આહારસંજ્ઞા-ભય-મૈથુનાનિ ત-
થા ક્રોધ-માન-માયાશ્ચ । લોભો લોક ઓઘઃ સંજ્ઞા દશ સર્વજીવા-
નામ્ ॥] ઇતાશ્ચ વૃક્ષોપલક્ષણેન સર્વેકેન્દ્રિયાણાં સાક્ષાદેવં દર્શિ-
તાઃ ॥ તથથા ॥ રુક્ષાણ જલાદારો, સંકો અણિશ્ચા ભયળ સંકુચક ।

॥ १६ कषायनो यन्त्र ॥

कषाय	कोना सरस्वती	कया गुणतो घातकं छे ?	कः गतिमां लह जनार ?	स्थिति (प्रायः)
अतन्तानु० क्रोध	पर्यंतनी फाट	सम्यक्त्वतो	नरकगति	यावज्जीव
" मान	पथरनी स्तम्भ	"	"	"
" माया	नकर बांसनुं मूळ	"	"	"
" लोभ	कृमिज रंग	"	"	"
अप्रत्या० क्रोध	तलावनी भूमिनी फाट	द्वेषव्रततो	तिर्यक्गति	१ वर्ष
" मान	हाडनी स्तम्भ	"	"	"
" माया	मेढानु शींगडुं	"	"	"
" लोभ	कावधनी रङ्ग	"	"	"
प्रत्या० क्रोध	रेतीमां रेखा	सर्व विरतिनो	मनुष्यगति	४ मास
" मान	काष्ट स्तम्भ	"	"	"
" माया	नीमूत्र	"	"	"
" लोभ	गाडानी मे'स	"	"	"
संज्वलन क्रोध	अळमां रेखा	यथाकृत्यान् चारित्र्यनो	देवगति	१५ दिवस
" मान	नेतरनी लता	"	"	"
" माया	बांसनी छोल	"	"	"
" लोभ	बळदरनी रंग	"	"	"

॥ प्रकारान्तरे प्रज्ञापनानुसारे कषायना १६ भेद यन्त्र ॥

क्रोध	स्वप्रतिष्ठित	अन्यप्रतिष्ठित	उभयप्रतिष्ठित	अप्रतिष्ठित	४
मान	"	"	"	"	४
माया	"	"	"	"	४
लोभ	"	"	"	"	४

निअतंतुएहिं वेढइ, बल्ली रुक्खे परिगहेण ॥४४८॥ इत्थिपरिरं-
भणेणं, कुरुवगतरुणो फलंति मेहुण्णे । तह कोकनदस्स
कंदे, हुंकारे मुअइ कोहेणं ॥ ४४९ ॥ माणे झरइ रुअंति, छा-
यइ बल्ली फलाइं मायाए । लोभे बिल्वपलासा, खिवंति मूखे
निहाणुवरिं ॥४५०॥ रयणीए संकोओ, कमलाणं होइ लोगसझा-
ए । ओहे चइत्तु मग्गं, चडंति रुक्खेसु बल्लीआ ॥४५१॥ (सा० १०९)
(वृक्षाणां जलाहारः, संकोचनिका भयेन संकोचयति । निजतं
तुभिर्वेष्टयति बल्लीवृक्षान्परिग्रहेण ॥ स्त्रीपरिरंभणेन कुरुवकत-
रवः फलन्ति मेधुनतः । तथा कोकनदस्य कन्दो हुंकारान्मुञ्चति-
क्रोधेन ॥ मानाज्झरति रुदन्तो छादयति बल्ली फलानि मायया ।
लोभाद्बिल्वपलाशाः क्षिपन्ति मूलानि निधानोपरि ॥ रजन्यां
संकोचः कमलानां भवति लोकसंज्ञया । ओघसंज्ञया त्यक्त्वा मार्गं
चटन्ति वृक्षेषु वल्ल्यः) अन्यैरपि वृक्षाणां मेधुनसंज्ञाऽभिधीयते,
तथोक्तं शृंगारतिलके ॥ सुभग ? कुरुवकस्त्वं नो किमालिङ्गनो-
त्कः, किमु मुखमदिरेच्छुः केसरो नो हृदिस्थः । त्वयि नि-
यमतशोके युज्यते पादघातः, प्रियमिति परिहासात्पेशलं

૨૧મું) ॥ લોકપ્રકાશે તૃતીયઃ સર્ગઃ ॥ (સાં ૧૧૧) (૨૭૦)

કાચિદૂચે ॥ ૪૫૨ ॥ (સાં ૧૧૦) તથા પારદોઽપિ સ્કાર-
શૃંગ્ગારયા સ્ત્રિયાઽવલાકિતઃ કૂપાદુલ્લસતીતિ લોકે શ્રૂયતે ઇતિ
(સાં ૧૧૧) ॥ સ્તોકા મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા નૈરયિકાઃ ક્રમાત્ । સંખ્યેય
ઘ્ના જગ્ધિપરિગ્રહત્રાસોપયુક્તકાઃ ॥ ૪૫૩ ॥ સ્યુઃ પરિગ્રહસંજ્ઞાઢ્યા-
સ્તિર્યશ્ચોઽલ્પાસ્તતઃ ક્રમાત્ । તે મૈથુનભયાહારસંજ્ઞાઃ સંખ્યગુણાધિ-
કાઃ ॥ ૪૫૪ ॥ ભયસંજ્ઞાન્વિતાઃ સ્તોકા મનુષ્યાઃ સ્યુર્યથાક્રમમ્ ।
સંખ્યેયઘ્ના ભુક્તિપરિગ્રહમૈથુનસંજ્ઞકાઃ ॥ ૪૫૫ ॥ આહારસંજ્ઞાઃ
સ્યુઃ સ્તોકા, દેવાઃ સંખ્યગુણાધિકાઃ । સંત્રાસમૈથુનપરિગ્રહસંજ્ઞા
યથાક્રમમ્ ॥ ૪૫૬ ॥

અર્થ—સંજ્ઞાદ્વાર ૨૧ મું. એક જ્ઞાનરૂપ અને વીજી અનુભવરૂપ એ પ્રમાણે ૨ પ્ર-
કારની સંજ્ઞા કહેલી છે, તેમાં પહેલી પાંચ જ્ઞાનાત્મક જ્ઞાન સંજ્ઞા છે અને વીજી
સ્વરૂપથી અનુભવ સંજ્ઞા છે. ॥ ૪૪૨ ॥ ત્યાં સ્વરૂપ [અનુભવ] સંજ્ઞા અજ્ઞાતા-
વેદનીયાદિ કર્મના ઉદયથી પ્રગટ થયેલ આહારાદિકની અભિલાષાના ભેદથી
ચાર પ્રકારની છે ॥ ૪૪૩ ॥ કહ્યું છે કે—“ ચાર સંજ્ઞાઓ કહેલી છે, ૧ આહાર-
સંજ્ઞા—૨ ભય સંજ્ઞા—૩ મૈથુનસંજ્ઞા—ને ૪ પરિગ્રહસંજ્ઞા ” ઇતિ ટા-
ળાંગો. ક્ષુધા વેદનીયતા ઉદયથી પ્રાણીને જે આહારનો અભિલાષ પ્રગટ થાય તે
આહારસંજ્ઞા જાણવી, અને શેષ ૩ સંજ્ઞા મોહનીય કર્મના ઉદયથી પ્રગટ થયે-
લી જાણવી. ॥ ૪૪૪ ॥ તેમાં ત્રાસરૂપ જે ભયનો અનુભવ થાય છે તે ભયસંજ્ઞા
વેદના ઉદયથી પ્રગટ થયેલી વિષયાભિલાષરૂપ જે સંજ્ઞા તે મૈથુનસંજ્ઞા, ॥ ૪૪૫ ॥
અને લોભના ઉદયથી પ્રગટ થયેલી (મમત્વ રૂપ જે સંજ્ઞા) તે પરિગ્રહસંજ્ઞા
કહેવાય છે, એકેન્દ્રિય જીવોને એ ચારે સંજ્ઞાઓ અસ્પષ્ટ અને અનુપયોગરૂપ (પ્રગ-
ટ વિચાર પૂર્વક નહિ પૃવી] હોય છે. ॥ ૪૪૬ ॥ તથા ભગવતીજીના ૭ મા
શતકના ૮ મા ઉદ્દેશામાં તો—“આહાર-ભય-પરિગ્રહ-મૈથુન તથા ક્રો-
ધ-માન-માયા-લોભ-લોક-અને ઓધ એ ૧૦ સંજ્ઞા સર્વ જીવોને હોય” એમ
કહ્યું છે. ॥ ૪૪૭ ॥ એ સર્વ સંજ્ઞાઓ એકેન્દ્રિય જીવોને સાક્ષાત્ વૃક્ષના [દૃષ્ટાન્તપૂર્વક]

વપલ્લેક્ષણથી સર્વ એકેન્દ્રિય જીવોને આ પ્રમાણે દર્શાવી છે-“ વૃક્ષોને જે જલનો આહાર તે [વૃક્ષની] આહારસંજ્ઞા, લજ્જાલુનું મયવડે સંકોચાદ જવું તે મયસંજ્ઞા, વેલ્લહી પોતાના તંતુવડે (લતાવડે) વૃક્ષને જે વીંટ છે તે પારેબ્રહ્મસંજ્ઞા તથા મૈથુન સંજ્ઞાથી કુસ્વક નામનું વૃક્ષ સ્ત્રીના આલિંગનવડે ફલદ્રૂપ થાય છે તે મૈથુનસંજ્ઞા, તથા કોકનદ નામનો રાતાકમલનો કંદ ક્રોધવડે (કોઈ પાંસે જાયનો) હુંકારો કરે છે તે ક્રોધસંજ્ઞા, ॥ ૪૪૯ ॥ માનવડે રૂંદતી નામની વેલ્લહી પાણીને શરે છે તે માનસંજ્ઞા, માયાવડે વેલ્લહી પોતાનાં ફલ ઢાંકી રાખે છે તે માયાસંજ્ઞા, ક્રોધવડે થીલીનું અને (ધોળા) શાસ્ત્રનું જ્ઞાત પોતાનાં મૂલ (દાટેલા) નિધાન ઉપર ફેલાવે છે તે લોભસંજ્ઞા, ॥ ૪૫૦ ॥ રાત્રે કમલનો જે સંકોચ થાય છે તે લોકસંજ્ઞા, અને વેલીઓ માર્ગ છોડીને પણ જે વૃક્ષ ઉપર બેઠે છે તે ઓઘસંજ્ઞા કહેવાય છે ” ॥ ૪૫૧ ॥ અન્યદર્શનીઓ પણ વૃક્ષને મૈથુનસંજ્ઞા કહે છે તે આ પ્રમાણે-શૃંગારતિલકમાં કહ્યું છે કે “ કોઈક સ્ત્રી પોતાના પતિને મથુર ધ્વનિપ્રસન્નકરીમાં આ પ્રમાણે કહેવા લાગી કે-હે સુભગ ? આલિંગન કરવામાં વત્કંઠાવાળા (હોવાથી) આપ શું કુસ્વક (વૃક્ષ) સરસ્વા નથી ? મુખ મદિરાની ઇચ્છાવાળા પણ આપ શું મારા હૃદય ઉપર રહેલા કેસરવૃક્ષ સરસ્વા નથી ? સ્વરંજર અશોક (વૃક્ષ) સરસ્વા પણ તમને પાદપ્રહાર (લ્યાન મારવી જ યોગ્ય છે.” ॥ ૪૫૨ ॥ “ તથા અતિ શૃંગારવાળી સ્ત્રીપ્રેરેલો પારો પણ કૂવામાંથી ડહાળી બહાર આવે છે ” એમ લોકોમાં સંભળાય છે. નારકજીવો મૈથુનસંજ્ઞાવાળા-સર્વથી અલ્પ છે, તેથી આહાર-પરિગ્રહ-અને મયસંજ્ઞાવાળા (નારક જીવો) અનુક્રમે સંસ્થાત ગુણ છે, ॥ ૪૫૩ ॥ તિર્યંચો પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા અલ્પ છે અને તેથી મૈથુન-

૧ વૃક્ષમાં સંજ્ઞાઓ જળાશયનાં ધીજા એકેન્દ્રિયોમાં પણ સંજ્ઞાનું અસ્તિત્વ જળાશય છે; વૃક્ષમાં સાક્ષાત્ અનુભવથી સમજી શકાય છે, માટે વૃક્ષ દૃષ્ટાંત લીધું છે.

૨ લજ્જાલુ વનસ્પતિને હાથનો સ્પર્શ કરતાં તેનાં પાંદડાં ચીલેલાં હાય તો પણ મીંચાશામાંડે છે માટે

૩ રૂંદતી વેલના રસથી સુવર્ણ થને છે તે તેમાંથી નિરન્તર પાણીનાં ટપકાં શરે છે તેથી પમાં માન સંજ્ઞા એ છે કે ‘ અહીં જગત્માં હું સુવર્ણસિદ્ધિ કરનારી છતાં પણ જગત્માં દરિદ્ર જનો દુઃખ ભોગવે છે? પણ શોકથી નિરન્તર આંસુ ટપકાયે છે’ એ માન સંજ્ઞા છે. અહિં અલંકાર નહિ પણ માન સૂચક છે.

મય—ને આહાર સંજ્ઞાવાળા (નિર્યચ) અનુક્રમે સંખ્યાત ગુણ અધિક છે. ૪૫૪ । મનુષ્યો મય સંજ્ઞાવાળા અલ્પ છે, અને તેથી આહાર-પરિગ્રહ-ને મૈથુન સંજ્ઞાવાળા અનુક્રમે સંખ્યાત ગુણ છે. ૪૫૫ । દેવો આહાર સંજ્ઞાવાળા અલ્પ છે, તેથી મય મૈથુન અને પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ છે. ૪૫૬ ॥

પ્રવચનસારોદ્ધારશૃત્તો તુ એવં લિખિતં, તથા મતિજ્ઞાનાવર-
ણકર્મક્ષયોપશમાત્ શબ્દાર્થગોચરા સામાન્યાવબોધક્રિયા ઓઘસં-
જ્ઞા, તદ્વિશેષાવબોધક્રિયા લોકસંજ્ઞા, એવં ચેદમાપતિતં—દર્શનોપયો-
ગ ઓઘસંજ્ઞા, જ્ઞાનોપયોગો લોકસંજ્ઞા, (સા૦ ૧૧૨) એષ સ્થાનાઙ્ગટી-
કાભિપ્રાયઃ, [સા૦ ૧૧૩] આચારાઙ્ગટીકાયાં પુનરભિહિતં, ઓઘસંજ્ઞા
તુ અવ્યક્તોપયોગરૂપા વહ્નીવિતાનારોહણાદિસંજ્ઞા, લોકસંજ્ઞા સ્વ-
ચ્છન્દઘટિતવિકલ્પરૂપા લોકોપચરિતા, યથા, ન સન્સ્યનવત્યસ્ય
લોકાઃ, શ્વાનો યક્ષા, વિપ્રા દેવાઃ, કાકાઃ પિતામહાઃ, વર્હિણાં પક્ષ-
વાતેન ગર્ભં ઇત્યાદિકા ઇતિ (સા. ૧૧૪) । આચારાઙ્ગે તુ, મોહધર્મસુખ-
દુઃખજુગુપ્સાશોકનામભિઃ । દશ તાઃ ષડ્ભિરેતાભિઃ, સહ ષોડશ

૧. કુરુચક વૃક્ષ સ્ત્રીના આલિંગનથી કલ્લ-પુરુષાણું થાય છે. માટે
કેસર વૃક્ષ સ્ત્રીય કરેલા મદિરાદિકના કોગળાથી પૂઢ્યકલ્લજાણું થાય છે.

૨-૪ આ એ પવનો અર્થ સોજીરીતે પણ થાય છે તે આ પ્રમાણે—હે મુ
મય ? તમે કુરુચક સરસાં છતાં આલિંગન કરવાને ઉત્કંઠિત કેમ થતા નથી
? તથા મારા હૃદયમાં રહેલા એવા કેસર વૃક્ષ સરસાં છતાં મારા મુખમદિ-
રાની હૃદ્દાથાળા કેમ નથી ? (પરન્તુ આ અર્થ મરકરીના રૂપમાં આવતો નથી
પણ ઉપમાના રૂપમાં આવે છે માટે ઉપરનો અર્થ લેવેલો છે.)

૫. અણોક વૃક્ષ સ્ત્રીની લાતથી પ્રફુલ્લિત થાય છે માટે.

૬. લોકોક્તિ એવી છે કે, પારો કુવામાં થાય છે તેને સહાર કાઢવા
માટે અતિ કાળમારવાળી મનોહર યુવાન સ્ત્રી ઘોડાપર બેસી કુવાના કિના-
રાપર રહી કુવામાં દેસી મુલ્લમાંથી આવેલું પાન શુંકે કે તુર્તજ પાનો સહાર
ઉછાડીને સ્ત્રીની પાછલ ઢાંઢે, ત્યાં કાંટે કરી રાસેલા લાઢામાં ઢાંઢતો પારો
થડે તે પછી પારો ચેર લવાય. અને સ્ત્રી તો પાન શુંકી તુર્તજ ઘોડો ઢોડાથી
મૂંકે, નહિતર પારો સ્ત્રીને કુવામાંજ પાઢે. આ લોકકલિપત છે માટે યથાથ
કહી શકાય નહિ.

(આ ટીપ્પણીઓ ૨૮૦ માં પેજની છે. તેનાં અહીં અવ્યવસ્થિત હોવાથી સુધારી ચાંચવા)

વર્ણિતાઃ॥૪૫૭॥(સા૦૧૧૫) અથવા ત્રિવિધાઃ સંજ્ઞાઃ, પ્રથમા દીર્ઘ-
કાલિકી । દ્વિતીયા હેતુવાદાદિ, દૃષ્ટિવાદાદિ ત્રિતીયા યદા ॥૪૫૮॥
સુદીર્ઘમપ્યતીતાર્થ, સ્મરત્યથ વિચિન્તયેત્ । કથં નુ નામ કર્ત્ત-
વ્યમિત્યાગામિનમાદ્યયા ॥ ૪૫૯ ॥ તથા વિચિન્ત્યેષ્ટાનિષ્ટચ્છા-
યાતપાદિવસ્તુષુ । દ્વિતીયયા સ્વસૌરુયાર્થ, સ્વાત્પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિમાન
॥ ૪૬૦ ॥ ભવેત્સમ્યગ્દશામેવ, દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી । યતામપેક્ષ્ય
સર્વેઽપિ, મિથ્યાદૃશો હ્યસંજ્ઞિનઃ ॥ ૪૬૧ ॥ સુરનારકગર્ભોત્થજી-
વાનાં દીર્ઘકાલિકી । સંમૂર્છિમાન્તદ્વધક્ષાદિજીવાનાં હેતુવાદિ-
કી ॥ ૪૬૨ ॥ છદ્મસ્થસમ્યગ્દૃષ્ટીનાં, શ્રુતજ્ઞાનાત્મિકાઽન્તિમા ।
મતિવ્યાપારનિર્મુક્તાઃ, સંજ્ઞાતીતા જિનાઃ સમે ॥ ૪૬૩ ॥ इति
संज्ञा २१ ॥

અર્થ-પ્રવચનસારોચારવૃત્તિમાં તો એ પ્રમાણે લેખેલું છે કે-“તથા મતિ-
જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી શબ્દ અને અર્થ વિષયક સામાન્ય बोध क्रिया रूप
ઓધસંજ્ઞા, અને તેના (શબ્દાર્થના) વિશેષાવબોધક્રિયા रूप લોકસંજ્ઞા છે. અને
એ પ્રમાણે હોવાથી તાત્પર્ય એ આવ્યું કે “દર્શનોપયોગ તે ઓધસંજ્ઞા અને જ્ઞાનોપ-
યોગ તે લોકસંજ્ઞા” એ ટાળાંગટીકાઓ અધિપ્રાય છે. ॥૪૫૭॥ આચારાંગજી
ની ટીકામાં તો એ પ્રમાણે કહેલું છે કે-વલ્લીના રુમૂહની મિત્રાદિ ઉપર (વૃક્ષ-
ઉપર) ચઢવાની જે સંજ્ઞા તે ઓધસંજ્ઞા, અને લોકોએ ઉપચાર કરેલી (લોકોએ
વ્યવહારમાં પ્રવર્તવિલી) પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રદેશ (નિર્ણય કરેલા) વિચાર-
વાળી લોકસંજ્ઞા, જેમ કે સંતાનરહિતને સદ્ગતિ ને હોય, જ્ઞાન (કૂતરા) તે યક્ષ
છે, વ્રાહ્મણો દેવ છે, કાગડા તે દાદાઓ (પૂર્વજ) છે, મયૂરની પાંચના વાયુનહે ગર્ભ રહે

૧. અજ્ઞામિયોયે માનેલા લૌકિક શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે કે અપુત્રમ્ય ગતિર્ના-
સ્તિ. (સ્વર્ગો) મોક્ષો નૈવ ચ નૈવ ચ (=અપુત્રીયાને સદ્ગતિ છે નહિ અને સ્વર્ગ
તો નથી જ નથી) તેથી સર્વ પ્રયત્ન થકે પણ એક પુત્ર તો ઉત્પન્ન કરજોજ,

૨. વલ્લી અજ્ઞાતિ લોકો કહે છે કે-જીવ જ્યારે મરણ પામે છે ત્યારે
યમરાજાના વૃત્ત તે જીવને લેવા આવે છે તેને કૂતરા જ લેવે છે એ હેતુથી
જ્યારે કૂતરા રૂપ છે ત્યારે લોકો કોઈકનું મરણ તજીક આવ્યું એમ જાણે છે.

૩. વલ્લી મયૂરનાં આંસુનું વિદુ મયૂરો આસ્વાદે (ચાલે) છે તેથી મયૂરને
ગર્ભ રહે છે. इत्यादि અનેક કલ્પનાઓ લોકપ્રસિદ્ધ છે,

હે ક્ષ્યાદિક કલ્પનાઓ લોકસંજ્ઞા છે. તથા આચારાંગમાં તો મોહ-ધર્મ-સુખ-દુઃખ-જુગુપ્સા અને શોક એ ૬ સંજ્ઞાઓ સહિત પૂર્વની ૧૦ સંજ્ઞાઓ મઠી ૧૬ સંજ્ઞાઓ વર્ણવેલી છે. ॥ ૪૫૮ ॥ અથવા પહેલી દીર્ઘકાલિકી ત્રીજી હેતુ-વાદ નામની અને ત્રીજી દૃષ્ટિવાદ નામની એ ત્રણ સંજ્ઞાઓ કહેલી છે. ॥ ૪૫૯ ॥ ત્યાં પહેલી સંજ્ઞાવડે અતિદીર્ઘકાલનો વ્યતીત થયેલો (ધણા કાલ પહેલાંવનેલો) અથ (વનાવ) સ્મરણ કરે અને હવે કેમ કરવું ? એ પ્રમાણે અવિષય કાલનો વિચાર કરે (તે દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહેવાય.) ॥ ૪૬૦ ॥ તથા બે ત્રીજી સંજ્ઞાવડે છાયા અને આતપ વગેરે વસ્તુઓમાં ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાનો ક્રમે કરીને વિચાર કરી પોતાના સુખને માટે (તેમાં) પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિવાળો થાય (તે હેતુવાદ સંજ્ઞા). ॥ ૪૬૧ ॥ તથા દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોનેજ હોય છે, તેથી એ (દૃષ્ટિવાદ) સંજ્ઞાની અપેક્ષા એ તો સર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિઓ અસંજ્ઞિત છે. ॥ ૪૬૨ ॥ તથા દેવ નારક અને ગર્ભજ જીવોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા, સ્ત્રીન્દ્રિયાદિથી સમ્પૂર્ણ પંચેન્દ્રિય સુધીના સર્વ જીવોને હેતુવાદિકી સંજ્ઞા, ॥ ૪૬૨ ॥ હ્રસ્વસ્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને હેલ્લી શ્રુતજ્ઞાનરૂપ દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞા હોય છે, અને મતિજ્ઞાનના વ્યાપાર રહિત એવા સર્વે અરિહંત-કેવલી ભગવાન સંજ્ઞારહિત હોય છે. ૪૬૩ ઇતિસંજ્ઞામારમ્ ॥

॥ સંજ્ઞાચતુષ્ક યન્ત્ર ॥

સંજ્ઞા	કયા કર્મના ઉદયથી	કઈગતિમાં અધિક
આહાર સંજ્ઞા	અશાતાવેદનીય	તિર્યચ્ચગતિમાં
ભય સંજ્ઞા	મય મોહનીય	નરક ગતિમાં
મૈથુન સંજ્ઞા	લેલ મોહનીય	મનુષ્ય ગતિમાં
પરિગ્રહ સંજ્ઞા	લોભ મોહનીય	દેવ ગતિમાં

ગતિમાં સંજ્ઞાનું અલ્પવહુત્વ.

નરક ગતિમાં

મૈથુન સંજ્ઞાવાળા—અલ્પ
આહાર „ —તેથી સંઘયેયગુણ.
પરિગ્રહ „ —તેથી સંઘયેયગુણ,
મય „ —તેથી સંઘયેયગુણ.

તિર્યેચ ગતિમાં

પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા—અલ્પ
મૈથુન „ —તેથી સંઘયેયગુણ
મય „ —તેથી સંઘયેયગુણ
આહાર „ —તેથી સંઘયેયગુણ

મનુષ્ય ગતિમાં

મયસંજ્ઞાવાળા—અલ્પ
આહાર „ —તેથી સંઘયેયગુણ
પરિગ્રહ „ —તેથી સંઘયેયગુણ
મૈથુન „ —તેથી સંઘયેયગુણ

દેવ ગતિમાં

આહાર સંજ્ઞાવાળા—અલ્પ
મય „ —તેથી સંઘયેયગુણ
મૈથુન „ —તેથી સંઘયેયગુણ
પરિગ્રહ „ —તેથી સંઘયેયગુણ

દીર્ઘકાલિક્યાદિ સંજ્ઞા

- ૧ હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા—પર્યાપ્તહોન્દ્રિયથી અસંક્ષિપ્તચેન્દ્રિય સુધીનાં સર્વ જીવોને (પર્યાપ્તાવસ્થામાં)
- ૨ દીર્ઘ કાલિકી સંજ્ઞા—સર્વ દેશ પરક અને ગર્ભજને (પર્યાપ્તા અવસ્થામાં)
- ૩ નિર્વૃત્તિવાદોપદેશિકી—છગસ્થ સમ્યગ્નૃત્તિ જીવોને

इदुः स्यात्परमैश्वर्ये, धातोरस्य प्रयोगतः । इन्द्रनात्परमैश्वर्यादि-
न्द्र आत्माऽभिधीयते ॥४६४॥ तस्य लिङ्गं तेन सृष्टमितीन्द्रिय-
मुदीर्यते । श्रोत्रादि पञ्चधा तच्च, तथा ह्युवाच भाष्यकृत ॥४६५॥
इन्द्रो जीवो सर्वोवलब्धिभोगपरमेसरत्तणओ । सोत्ताइभेयमिदि-
यमिह तल्लिगाइभावाओ ॥ ४६६ ॥ (इन्द्रो जीवः सर्वोपल-
ब्धिभोगपरमेश्वस्त्वतः ॥ श्रोत्रादिभेदमिन्द्रियमिह तल्लिङ्गा-
दिभावात् (सा० ११६) श्रोत्राक्षिघ्राणरसनस्पर्शनानीति
पञ्चधा । तान्येकैकं द्विभेदं तद् द्रव्यभावविभेदतः ॥४६७॥
तत्र निवृत्तिरूपं स्यात्तथोपकरणात्मकम् । द्रव्येन्द्रियमिति द्वेधा,
तत्र निवृत्तिराकृतिः ॥ ४६८ ॥ साऽपि बाह्यान्तरङ्गा च, बाह्या

तु स्फुटमीक्ष्यते । प्रतिजाति पृथग्भावा, श्रोत्रपर्पटिकादिका
 ॥ ४६९ ॥ नानात्वान्नोपदेष्टुं सा, शक्या नियतरूपतः । नाना-
 कृतीनीन्द्रियाणि, यतो वाजिनरादिषु ॥ ४७० ॥ अभ्यन्तरा तु
 निर्वृत्तिः, समाना सर्वजातिषु । उक्तं संस्थाननैयत्यमेनामेवाधिकृ-
 त्य च ॥ ४७१ ॥ तथाहि ॥ श्रोत्रं कदम्बपुष्पाभमांसैकगोलकारम-
 कम् । मसूरधान्यतुल्या स्याच्चक्षुषोऽन्तर्गताकृतिः ॥ ४७२ ॥
 अतिमुक्तकपुष्पाभं, घ्राणं च काहलाकृति । जिह्वा क्षुरप्राकारा
 स्यात्, स्पर्शनं विविधाकृति ॥ ४७३ ॥ स्पर्शनेन्द्रियनिर्वृत्तौ; बा-
 ह्याभ्यन्तरयोर्न भिद्वत् । तथैव प्रतिपत्तव्यमुक्तत्वात्पूर्वसूरिभिः ॥
 ॥ ४७४ ॥ बाह्यनिर्वृत्तीन्द्रियस्य, खड्गेनोपमितस्य या । धारोप-
 मान्तर्निर्वृत्तिरत्यच्छपुद्गलात्मिका ॥ ४७५ ॥ तस्याः शक्तिवि-
 शेषो यः स्वीयस्वीयार्थबोधकः । उक्तं तदेवोपकरणेन्द्रियं तीर्थ-
 पार्थिवैः ॥ ४७६ ॥ युग्मम् । तदुक्तं प्रज्ञापनावृत्तौ, उपकरणं-खड्ग-
 स्थानीयाया बाह्यनिर्वृत्तेर्था खड्गधारासमाना स्वच्छतरपुद्गलसमू-
 हात्मिका अभ्यन्तरा निर्वृत्तिस्तस्याः शक्तिविशेष इति । (सा० ११७)
 आचारांगवृत्तौ तु, निर्वर्त्यते इति निर्वृत्तिः, केन निर्वर्त्यते?, कर्मणा;
 तत्रोत्सेधाङ्गुल्यासंख्येयभागप्रमितानां शुद्धानामात्मप्रदेशानां प्र-
 तिनियतचक्षुरादीन्द्रियसंस्थानेनावस्थितानां या वृत्तिरभ्यन्तरा
 निर्वृत्तिस्तेष्वेवात्मप्रदेशेष्विन्द्रियव्यपदेशभाग् यः प्रतिनियतसं-
 स्थानो निर्माणनाम्ना पुद्गलविपाकिना वर्द्धकीसंस्थानीयेनारचितः
 कर्णशष्कुल्यादिविशेषः, अङ्गोपाङ्गनाम्ना तु निष्पादित इति बाह्य-
 निर्वृत्तिः, तस्या एव निर्वृत्तेर्द्विरूपाया येनोपकारः क्रियते तदुपकर-
 णं, तच्चेन्द्रियकार्यं, सत्यामपि निर्वृत्तावनुपहतायामपि मसूराधा-

કૃતિરૂપાયાં નિર્વૃત્તૌ તસ્યોપધાતાઃ પश्यति तदपि निर्वृत्तिवद् द्वि-
 धेति (સા૦ ૧૧૮) । एवं च प्रज्ञापनावृत्यभिप्रायेण स्वच्छतरपु-
 त्रलात्मिका अभ्यन्तरनिर्वृत्तिः, प्रथमाङ्गवृत्यभिप्रायेण तु शुद्धा-
 त्मप्रदेशरूपा अभ्यन्तरनिर्वृत्तिरिति ध्येयम् । इदमान्तरनिर्वृत्ते-
 र्ननू(तू)पकरणेन्द्रियम् । अर्थान्तरं शक्तिशक्तिसतोर्भेदात्कथञ्चन
 ॥ ૪૭૭ ॥ कथञ्चिद्भेदश्च । तस्यामान्तरनिर्वृत्तौ, सत्यामपि पराहते ।
 द्रव्यादिनोपकरणेन्द्रियेऽर्थाज्ञानदर्शनात् ॥ ૪૭૮ ॥ इतिद्रव्ये
 न्द्रियम् ।

અર્થ—૨૨ इन्द्रियद्वारम् , इदुः धातु परम ऐश्वर्यना अर्थनो वाचक छे,
 माटे इदु धातुना मयोगथी इंदनात्- परमैश्वर्यपणु (उत्कृष्ट ठकुराइपणुं) होवाथी
 इंद्र एटले आत्मा कहवाय छे. ॥ ४६४ ॥ ते इन्द्रनुं (आत्मानुं) लिङ्ग [चिन्ह] अथ-
 वा ते इन्द्रे सरजेलुं-बनाषेलुं माटे इन्द्रिय एम कहवाय छे, ते इन्द्रिय ओत्र (कान)
 विगेरे पांच प्रकारनी छे, श्री (विशेषावश्यक) भाव्यकर्ताए कह्युं छे के—
 ॥ ४६५ ॥ सर्व आत्मलब्धिओना भोगरूप परमैश्वर्यपणुं होवाथी आत्माज इन्द्र क-
 हवाय छे. माटे अहिं ते इन्द्रनुं लिङ्ग इत्यादि भावथी ओत्र वगेरे भेदवाली इन्द्रिय
 कहवाय छे. ॥ ४६६ ॥ त्यां ओत्र(कान)-चक्षु-घ्राण(नाक) रसन (जिह्वा)-ने
 स्पर्शन (त्वचेन्द्रिय)-ए रीते ५ प्रकारनी इन्द्रियो छे ते पण दरेक द्रव्येन्द्रिय
 अने भावेन्द्रिय ए भेदथी वे वे प्रकारनी छे ॥ ४६७ ॥

॥ द्रव्येन्द्रियनुं स्वरूप. ॥

ત્યાં નિર્વૃત્તિ રૂપ અને ઉપકરણ રૂપ એ પ્રમાણે દ્રવ્યેન્દ્રિય વે પ્રકારની છે
 તેમાં નિર્વૃત્તિ એટલે આકૃતિ એવો અર્થ થાય છે ॥ ૪૬૮ ॥ વલી તે નિર્વૃત્તિ
 પણ બાહ્ય અને અભ્યન્તર (એમ વે પ્રકારની છે) તેમાં દરેક જાતના જીવોને જે
 જુદા જુદા આકારની કર્ણ પર્પટિકા (કાન પાપટી) વગેરે મત્યક્ષ દેસ્વાય છે તે
 બાહ્યનિર્વૃત્તિ ॥ ૪૬૯ ॥ તે (કા૦ નિ૦) જુદા જુદા પ્રકારની હોવાથી અમુક
 આકારવાલી છે એમ કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે ઘોડા અને મનુષ્યાદિને
 [દરેક જાતના જીવોને] તે ઇન્દ્રિયો જુદા જુદા આકારવાલી [મત્યક્ષ દેસ્વાય] છે.
 ॥ ૪૭૦ ॥ અને અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ (-ઇન્દ્રિયોનો અંતરંગ આકાર) તો દરેક

જાતિના જીવોમાં એક સરસ્વો છે, માટે પૈની (અભ્યંનિબી) જ અવેક્ષાઈ હિન્દ્રિ-
યોના આકારનું નિયતપણું [પટલે અમુક હિન્દ્રિયનો અમુક આકાર છે એમ] કહે-
લું છે. ॥ ૪૭૧ ॥ તે આ પ્રમાણે શ્રોત્રેન્દ્રિય કદંબ [દૃષ્ટ વિશેષ] પુષ્પ સરસ્વા આ-
કારવાળા માંસના ગોળા રૂપ [જેવી] છે, ચક્ષુ હિન્દ્રિયની અંતરંગ આકૃતિ મસૂર
નામના ધાન્યના દાળા સરસ્વો [અથવા ચંદ્ર સરસ્વી ગોળ] છે. ॥ ૪૭૨ ॥ ગ્રાણ
હિન્દ્રિય અભિમુક્તક પુષ્પ સરસ્વી અથવા કાઢલ નામના [પદ્મ] વાર્જીયના
આકાર સરસ્વી છે, જિહ્વેન્દ્રિય સુરપા (અસ્ત્રા) ના આકારવાળી છે, અને સ્પર્શ-
ન્દ્રિય જુદી જુદી જાતના આકારવાળી છે. ॥ ૪૭૩ ॥ સ્પર્શેન્દ્રિયમાં ચાદ્યનિર્વૃત્તિ
અને અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિનો ભેદ નથી એમ પૂર્વાચાર્યોઈ કહેલું હોવાથી તેમજ સ્વીકા-
રવું. ॥ ૪૭૪ ॥ સ્વહ્રગ સરસ્વી ચાદ્ય નિર્વૃત્તીન્દ્રિયની ધાર સરસ્વી અતિનિર્મલ પુ-
દ્ગલ રૂપ જે અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ ॥ ૪૭૫ ॥ તેની જે પોતપોતાના વિષયનો बोध ક-
રાવનારી શક્તિ તે (શક્તિ) નેજ શ્રી ઈર્થકરોઈ ઉપકરણેન્દ્રિય કહી છે.
॥ ૪૭૬ ॥ યુગ્મમ—આ બે સ્ત્રોકોનો અર્થ સંબદ્ધ છે.

શ્રી પ્રજ્ઞાપનાષ્ટિમાં ૫ પ્રમાણેજ કહેલું છે કે—“સ્વહ્રગના સ્થાનવાળી
(સ્વહ્રગની ઉપમાવાળી) ચાદ્યનિર્વૃત્તિની સ્વહ્રગધારા સરસ્વી (ધારાની
ઉપમાવાળી) અત્યન્ત સ્વચ્છ પુદ્ગલના સમૂહરૂપ જે અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ તેનો
જે શક્તિવિશેષ તે ઉપકરણ કહેવાય. ” અને શ્રી આચાર્યાંગષ્ટિમાં તો
નિર્વચ્યંતે—રચાય તે નિષ્ટિ. કોનાવડે રચાય ? [ઉત્તર—] કર્મવડે. ત્યાં ઉ-
ત્તેર્ધાંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ શુદ્ધ આત્મપદેશોની પ્રતિનિયત (નિયમિત)
ચક્ષુ આદિ હિન્દ્રિયોના આકારે રહેલી (ગોઠવાયલી) જે ષ્ટિ-રચના તે અભ્ય-
ન્તરનિર્વૃત્તિ. એજ (હિન્દ્રિયને આકારે ગોઠવાયલા) આત્મપદેશોમાં હિન્દ્રિય વ્ય-
પદેશને ધજનારો [હિન્દ્રિય નામને ધારણ કરનારો] નિયમિત આકારવાળો સુતાર
સરસ્વા પુદ્ગલવિષાકી નિર્માણનાયકર્મે રચેલો અને એમોર્ધાંગનાયકર્મવડે નિષ્પન્ન
થયેલો જે કર્મેષ્વકુલી વગેરે આકાર વિશેષ તે ચાદ્યનિર્વૃત્તિ કહેવાય. અને ૫
બંધે પ્રકારની નિર્વૃત્તિનો જેના વડે ઉપકાર કરાય [અર્થાત્ વસ્ત્રને ઉપકાર કર-

૧. એમ કર્મેન્દ્રિયાદિકની પર્યાટિકાદિ ચાદ્ય આકૃતિ છે તેમ સ્પર્શેન્દ્રિય-
ની ચાદ્ય આકૃતિ નહિ હોવાથી ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયમાં ચાદ્યનિર્વૃત્તિ અને અભ્યંનિ-
બી બે ભેદ નથી

૨. અભ્યન્તર ઉપકરણેન્દ્રિય વિષયબોધક છે (પરંતુ ચાદ્યોપકર) નહિ.

નાર] તે ઉપકરણેન્દ્રિય કહેવાય અને તે ઇન્દ્રિયના કાર્યરૂપ છે. પુનઃ નિર્વૃત્તીન્દ્રિય હોતે છતે પણ પટલં પ્રમુસાદે આકૃતિરૂપ (અભ્ય૦) નિર્વૃત્તિ નહિ હણાયે છતે પણ તેના (ઉપકરણેના) ઉપધાતથી (ચક્ષુ વગેરે) દેખી શકે નહિ. તે ઉપકરણ ઇન્દ્રિય પણ નિર્વૃત્તિની પેઠે બે પ્રકારની છે” એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના શ્રુતિના અભિપ્રાયથી અતિ સ્વચ્છ પુદ્ગલરૂપ અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ છે અને આચારાંગશ્રુતિના અભિપ્રાયથી તો શુદ્ધ આત્મપ્રદેશરૂપ અભ્ય૦નિ૦ છે. એમ જાણવું. વળી આ ઉપકરણેન્દ્રિય શક્તિ અને શક્તિમાનના કથંચિત્ ભેદથી કોઈપણ રીતે અંતરંગ નિર્વૃત્તિથી જુદોજ પદાર્થ છે. [ગાથામાં નતુ અને નનુ વચ્ચે પાઠ પ્રત્યન્તરોમાં દેખાતા હોવાથી નતુ શબ્દનો નથી એ પ્રમાણે અર્થ કરતાં એ ગાથાનો ધીજી રીતે અર્થ થાય તે નીચે સ્ફુટનોટમાં દર્શાવેલ છે.] ॥૪૭૭॥ વળી તેઓ વચ્ચે કથંચિત્ ભેદ આ પ્રમાણે છે કે—તે અભ્ય૦ નિર્વૃત્તિ હોતે છતે પણ દ્રવ્યાદિક નિમિત્તથી ઉપકરણેન્દ્રિય હણાયે છતે ઇન્દ્રિયમાં પદાર્થજ્ઞાન થતું દેખાતું નથી (પાટે અભ્ય૦નિ૦થી અભ્ય૦ ઉપ૦ સર્વથા જુદી નહિ પણ કથંચિત્ જુદી છે.) ॥ ૪૭૮ ॥ એ પ્રમાણે દ્રવ્યેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ કહ્યું.

૧. એમાં ઇન્દ્રિયાકારે ગોઠવાયેલા શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોની વિષય જ્ઞાણના રૂપ શક્તિ તે અભ્ય૦ઉપ૦, અને ઇન્દ્રિયાકારે ગોઠવાયેલા ઇન્દ્રિયના પુદ્ગલ સમૂહમાં વિષય પ્રવેશ કરવાની જે શક્તિ તે શાશ્વ૦ઉપ૦ કહેવાય. એ આચારાંગ શ્રુતિનો માધ્યમ છે.

૨. અભ્ય૦ઉપ૦ અને શાશ્વ૦ઉપ૦ એ વસ્તુનાં ઉપધાતથી

૩. શુદ્ધ પટલે તદાવરણીયકર્મક્ષયોપશમ સહિત તત્ત્રિવિધપ્રવેશ કરવા સમર્થ.

૪. ચાલુ પ્રકરણને અનુસારે અભ્ય૦નિર્વૃ૦ની શક્તિરૂપ અભ્ય૦ઉપ૦.

૫. કારણ કે અભ્ય૦નિર્વૃ૦ તે પુદ્ગલ પદાર્થરૂપ છે. અને અભ્ય૦ઉપ૦ તે ઇન્દ્રિય પુદ્ગલોની શક્તિ રૂપ છે.

૬. ‘વળી કોઈક અપેક્ષાપ શક્તિ અને શક્તિમાનનો ભેદ ન હોવાથી આ ઉપકરણેન્દ્રિય અભ્ય૦નિર્વૃ૦થી નિમિત્ત જુદો પદાર્થ નથી’ એ ‘નતુ’ પદથી અર્થ કહ્યો.

૭. જેમ કર્ણેન્દ્રિયમાં ઘણા મોટા અવાજ રૂપ શબ્દ પુદ્ગલોથી ઘેરે મારે છે. નાકમાં શ્લેષ્માત્રિ દ્રવ્ય અધિક થવાથી ગન્ધપ્રાપ્તતા અવગાહ જાય છે. ઇન્દ્રિયાદિ રીતે દ્રવ્યાદિનિમિત્ત જાણવું.

અહિં ઘણે ટેકાણે સામાન્યથી ઉપકરણેન્દ્રિય અભ્યન્તર ઉપ૦ની સાચકતા ચારંચાર કહી છે પરંતુ શાશ્વ૦ઉપક૦ની સાચકતા સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી નથી. તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે કે શાશ્વ નિર્વૃત્તિ જે ચક્ષુગોચર થતી (પ્રગટ

॥ ૨૯ ઇન્દ્રિયોના ભેદ ॥

૧	નિર્વૃત્તિ સ્પર્શેન્દ્રિય.	૬	લઙ્ઘિય ઓષ્ઠેન્દ્રિય.
૨	વાહ્યોપકરણ દ્રવ્ય સ્પર્શેન્દ્રિય	૭	ઉપયોગ ઘ્રાણેન્દ્રિય.
૩	અભ્યન્તરોપકરણ દ્રવ્ય સ્પર્શેન્દ્રિય	૮	વાહ્યનિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય ચક્ષુરિન્દ્રિય
૪	લઙ્ઘિય સ્પર્શેન્દ્રિય	૯	અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય ચક્ષુરિન્દ્રિય
૫	ઉપયોગ સ્પર્શેન્દ્રિય.	૧૦	વાહ્યોપકરણ દ્રવ્ય ચક્ષુરિન્દ્રિય
૬	વાહ્ય નિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય રસનેન્દ્રિય	૧૧	અભ્યન્તરોપકરણ દ્રવ્ય ચક્ષુરિન્દ્રિય
૭	અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય રસનેન્દ્રિય	૧૨	લઙ્ઘિય ચક્ષુરિન્દ્રિય
૮	વાહ્યોપકરણ દ્રવ્ય રસનેન્દ્રિય	૧૩	ઉપયોગ ચક્ષુરિન્દ્રિય.
૯	અભ્યન્તરોપકરણ દ્રવ્ય રસનેન્દ્રિય	૧૪	વાહ્ય નિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય ઓષ્ઠેન્દ્રિય
૧૦	લઙ્ઘિય રસનેન્દ્રિય	૧૫	અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય ઓષ્ઠેન્દ્રિય
૧૧	ઉપયોગ રસનેન્દ્રિય,	૧૬	વાહ્યોપકરણ દ્રવ્ય ઓષ્ઠેન્દ્રિય
૧૨	વાહ્યનિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય ઘ્રાણેન્દ્રિય	૧૭	અભ્યન્તરોપકરણ દ્રવ્ય ઓષ્ઠેન્દ્રિય
૧૩	અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ દ્રવ્ય ઘ્રાણેન્દ્રિય	૧૮	લઙ્ઘિય ઓષ્ઠેન્દ્રિય
૧૪	વાહ્યોપકરણ દ્રવ્ય ઘ્રાણેન્દ્રિય	૧૯	ઉપયોગ ઓષ્ઠેન્દ્રિય.
૧૫	અભ્યન્તરોપકરણ દ્રવ્ય ઘ્રાણેન્દ્રિય		

૨૯

દ્વિધા ભાવેન્દ્રિયમપિ લઙ્ઘિતશ્ચોપયોગતઃ । યથાશ્રુતમથો
વચ્ચિમ, સ્વરૂપમુભયોરપિ ॥ ૪૭૯ ॥ જન્તોઃ શ્રોત્રાદિવિષયસ્ત-
ત્તદાવરણસ્ય યઃ । સ્પર્શક્ષયોપશમો લઙ્ઘિયરૂપં ભાવેન્દ્રિયં હિ ત-
ત્ ॥ ૪૮૦ ॥ સ્વસ્વલઙ્ઘ્યનુસારેણ, વિષયેષુ ય આત્મનઃ । ઘ્રા-
ણાર ઉપયોગારૂપં, ભવેન્દ્રાવેન્દ્રિયં ચ તત્ ॥ ૪૮૧ ॥ ઉપયોગેન્દ્રિ-
યં ચૈકમેકદા નાધિકં ભવેત્ । એકદા હ્યુપયોગઃ સ્વાદેક એવ-
યદહ્નિનામ્ ॥ ૪૮૨ ॥ તથાહિ ॥ ઇન્દ્રિયેણેહ યેનૈવ, મનઃ સંયુજ્ય-

રીતે દેખાતી) જિહ્વાજિ તે પોતાનામાં રહેલી અભ્યન્તર જિહ્વેન્દ્રિયાદિકને
આધાર ઘાતરૂપ ઉપકાર કરે છે, અને ચક્ષુની પાંપણ ઘેરે વાહ્યનિર્વૃત્તિ તે
અન્દર રહેલી અભ્યઽવચ્છુ ઇન્દ્રિયને આધાર અને રક્ષણ રૂપ ઉપકાર કરે છે
इत्यादि शेष इन्द्रियोंमां पण जाणवुं. चक्षी आचारांग वृत्तिने अनुसारे विचार
करतां तो घग्ने उपकरणेन्द्रियनी सार्थकता स्पष्ट मालूम पड़े छे पण अहिं चा-
क्षु प्रकरण प्रक्षापना वृत्तिने अनुसरतुं दोषाधी वाह्यउप० नी सार्थकता स्पष्ट
रीते बहुश्रुतयो समज्जा योग्य छे. (दिगंबर आस्नायमां आचारांगवृत्तिना
अभिप्रायने अनुसरतुं स्वरूप मानेछुं छे)

તેઽક્ષિતઃ । તદેકૈકં સ્વવિષયમ્હણાય પ્રવર્તતે ॥ ૪૮૩ ॥ સશ-
બ્દાં સુરભિં મૃદીં, શ્વાદતો દોર્ધશઃકુલીમ્ । પશ્ચાનામુપયોગાનાં.
યૌગપથસ્ય યો ભ્રમઃ ॥ ૪૮૪ ॥ સ ચેન્દ્રિયેષુ સર્વેષુ, મનસઃ
શોઘયોગતઃ । સંભવેયુગપત્પત્રશતવેધાભિમાનવત્ ॥ ૪૮૫ ॥ યુગ્મ-
મ્ । અન્યથા તૂપયોગૌ દ્વૌ, યુગપદ્માર્હતોઽપિ ચેત્ । હ્રદ્યસ્થાનાં
પશ્ચ તર્હિ, સંભવેયુઃ કથં સહ ? ॥ ૪૮૬ ॥ તદુક્તં પ્રથમાદ્ભવત્તૌ
-આત્મા સહેતિ મનસા મન ઇન્દ્રિયેણ, સ્વાર્થેન ચેન્દ્રિયમિતિ
ક્રમ ઇષ શીઘ્રઃ । યોગોઽયમેવ મનસઃ કિમગમ્યમસ્તિ, યસ્મિ-
ન્મનો વ્રજતિ તત્ર ગતોઽયમાત્મા ॥ ૧ ॥ [સાં ૧૧૯]

અર્થ-આવ ઇન્દ્રિયનું સ્વરૂપ -લબ્ધિ અને ઉપયોગ ના મેદથી ભાવેન્દ્રિય
વે પ્રકારની છે, હવે તે વસ્તુનું સ્વરૂપ શ્રી સિદ્ધાન્તને અનુસારે કહું છું. ॥૪૭૯॥
જીવને કર્ણાદિક [ઇન્દ્રિયના] વિષયવાળો તે તે (ઇન્દ્રિયના) આવરણનો જે ક્ષયો-
પશ્ય તે નિર્મલ લબ્ધિ રૂપ ભાવેન્દ્રિય છે. ॥ ૪૮૦ ॥ અને વોતવોતાની લબ્ધિ
ને (-ક્ષયોપશમને) અનુસારે તે તે વિષયોમાં આત્માનો જે (જ્ઞાનપ્રવૃત્તિ રૂપ) વ્યા-
પાર તે ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય. ॥ ૪૮૧ ॥ એક સમયમાં ઉપયોગેન્દ્રિય
એકજ હોય છે. કારણકે જીવોને એક કાલે એકજ ઇન્દ્રિયમાં ઉપયોગ વર્તે છે.
॥ ૪૮૨ ॥ તે આ પ્રમાણે-અહિ જે ઇન્દ્રિયની સાથે ધાણીનું મન જોડાય છે, તેજ
એક ઇન્દ્રિય વોતાનો વિષય ઘટ્ટણ કરવાને પ્રવર્તે છે. ॥ ૪૮૩ ॥ અને (કઢકઢ)
શબ્દવાળી, સુગંધિદાર, અને કોમલ એવી દીર્ઘ શક્કલી (જલેલી) શ્વાતાં જેને
પાંચે ઇન્દ્રિયના ઉપયોગનો એક કાલપણાનો(સમકાલનો)ભ્રમ થાય છે. ॥ ૪૮૪ ॥ તે
સમકાલે ૧૦૦ પત્ર વેધવાના અભિમાનની પેઠે પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં મનના શીઘ્ર ચો-

૧ અર્થાત્ સ્પર્શાદિ વિષય જાણવાની જે ક્ષાયોપશમિક શક્તિ તે લબ્ધી-
ન્દ્રિય અને વિષયજ્ઞાનમાં જે પ્રવૃત્તિ તે ઉપયોગેન્દ્રિય જેમ ડંચતા કુંભકારમાં ઘટાદિ
કરણ લબ્ધિરૂપે છે, અને ઘટ ધનાશતી વળતે ઘટકરણ ઉપયોગ ભાવે છે તદ્વત.

૨ અહિં સંક્ષિપ્તચેન્દ્રિયની અપેક્ષા એ વાત જાણશી, અન્યથા એકેન્દ્રિય-
વિક્રમે મનનો અભાવ હોવાથી મન સાથે ઓડાણું બનતું નથી.

મયો (પૂર્વાક્ત ભ્રમ) થાય છે. ॥ ૪૮૬ ॥ અન્યથા સમકાલે જે ઉપયોગ અ-
સ્તિત્વ સર્વજ્ઞને પણ હોતા નથી તો છદ્મસ્યોને પાંચે ઉપયોગ સમકાલે કેમ સંભવે ?
॥ ૪૮૬ ॥ શ્રી આચારાંગની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—આત્મા મનની સાથે જો-
ડાય છે, મન ઇન્દ્રિયની સાથે જોડાય છે, અને ઇન્દ્રિય પોતાના વિષય સાથે જો-
ડાય છે, એ રીતે આ અનુક્રમ છે. મનનો એમ શીઘ્રયોગ છે માટે મનને અગમ્ય
શું છે ? અર્થાત્ મન સર્વજ્ઞ શીઘ્ર ગતિ કરી શકે છે.) એ પ્રમાણે મન ક્યાં જાય
છે ત્યાં આત્મા પણ મયેલોજ જાણવો. ॥ ૪૮૭ ॥

किंच-एकाक्षादिव्यवहारो, भवेद् द्रव्येन्द्रियैः किल ।

अन्यथा बकुलः पञ्चाक्षः स्यात्पञ्चोपयोगतः ॥ ४८७ ॥ यदुक्तं -

“पञ्चिदिओ उ बउलो नरो व सवोवलद्धिभावाओ । तहवि न

भण्णइ पञ्चिदिओत्ति दव्विदियाऽभावा ॥ ४८८ ॥” (पञ्चेन्द्रि-

यस्तु बकुलः नर इव सर्वोपलब्धिभावात् । तथापि न भण्यते प-

ञ्चेन्द्रिय इति द्रव्येन्द्रियाभावात् ॥) (સાં ૧૨૦)

रणन्नूपुरशृङ्गारचारुलોલેક્ષણામુખાત્ । નિર્યત્સુગન્ધિમદિરાગ-

ળદૂષાદેષ પુણ્યતિ ॥ ૪૮૯ ॥ તતઃ પંચાપ્યુપયોગા ભાવ્યા ઇતિ ।

અણ્ગુલાસંખ્યેયભાગવાહત્યાનિ જિનેશ્વરાઃ । ઊચુઃ પંચા-

પીન્દ્રિયાણિ, વાહત્યં સ્થૂલતા કિલ ॥ ૪૯૦ ॥ નન્વણ્ગુલાસં-

ખ્યભાગવહલે સ્પર્શનેન્દ્રિયે । સ્વજ્ઞાદિધાતે દેહાન્તર્વેદનાનુભવઃ

કથમ્ ? ॥ ૪૯૧ ॥ અત્રોચ્યતે ॥ ત્વગિન્દ્રિયસ્ય વિષયઃ, સ્પર્શઃ

શીતાદયો યથા । ચક્ષુષોરૂપમેત્રં તુ, વિષયો નાસ્ય વેદના ॥

૧ અર્થાત્ ઉપરા ઉપરા મૂકેલા ૧૦૦ પાંદડાંને સમર્થ યુવાન તોફાન ભા-

લાથી આરપાર મેટી તાલે તે વચ્ચે તેને પક્ષો અમિમાન હોય કે મેં પક્ષો

વચ્ચે ૧૦૦ પાંદડાં મેંમાં પણ વસ્તુતઃ વિચારતાં પક્ષેક પાંદડું મેંમાંનાં અમ-

ખ્ય અસંખ્ય સમય પ્રમાણ કાલે વ્યતીત થયેલો છે છતાં પણ તે સ્વલ્પદુષ્ટિષ્

નજરમાં નહિ આવવાથી સમકાલે મેંમાંની ધ્રાન્તિ થાય છે તેમ પાંચે ઇન્દ્રિયો-

માં અનુક્રમે પ્રવર્તતાં મનનો શીઘ્રયોગ લક્ષમાં નહિ આવવાથી પક્ષો વચ્ચે

પાંચે ઇન્દ્રિયોનો વિષય થયો પક્ષો ધ્રાન્તિ થાય છે

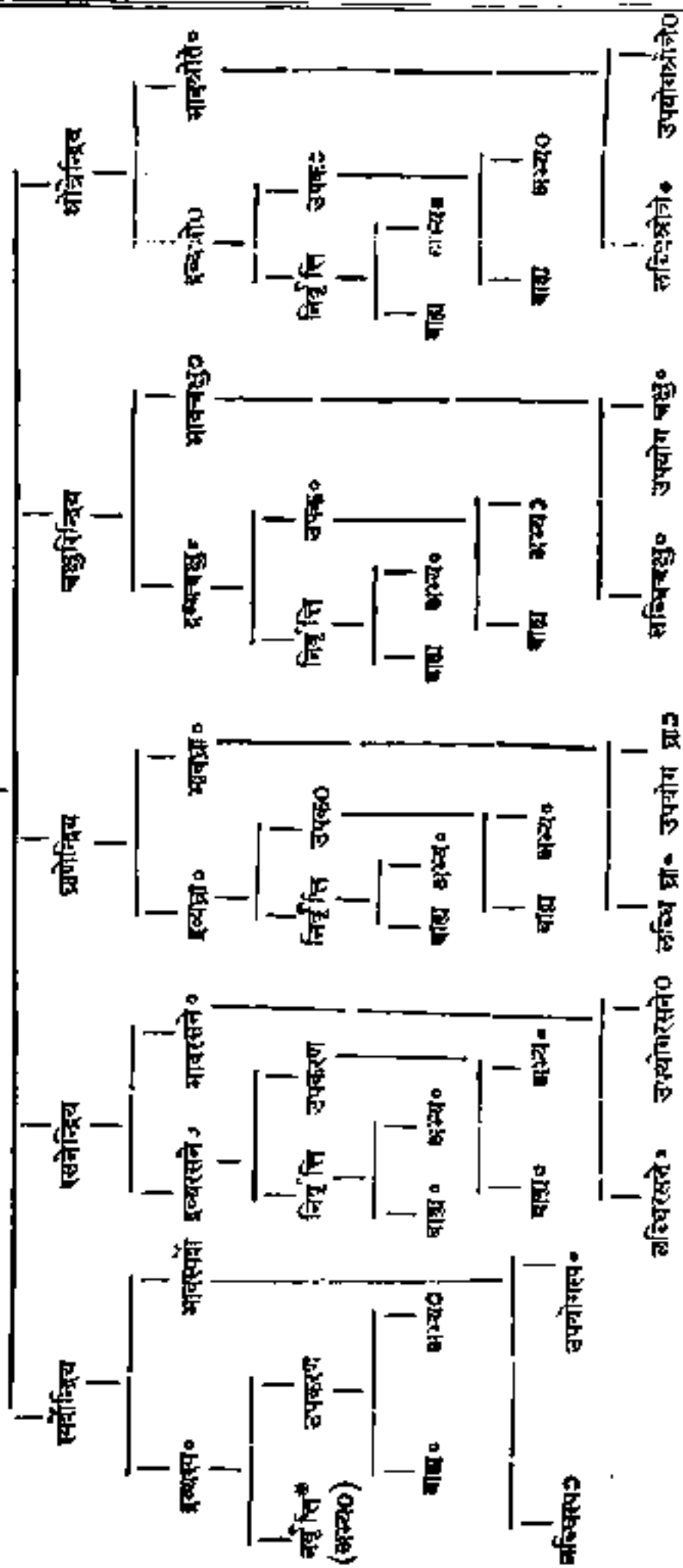
॥ इन्द्रियना १८ भेदनी स्थापना ॥

(२९२)

॥ इन्द्रियकारे द्रव्येन्द्रिययन्त्रकं ॥

(४३२)

इन्द्रिय.

* स्पर्शेन्द्रियकारे द्रव्यनिर्वृतिना बाह्यः अने अभ्यन्तर एका वे भेद नयो. अर्थात् केवल अभ्यन्तर निर्वृतिस्पर्शेन्द्रिय छे. पण बाह्यनिर्वृतिस्पर्शेन्द्रिय नयो.
(ता यम्य पण द्रव्येन्द्रिययन्त्रं छे.)

॥ ४९२ ॥ दुःखानुभवरूपा सा, तां त्वात्माऽनुवत्ययम् । सकले-
 नापि देहेन, ज्वरादिवेदनामिव ॥ ४९३ ॥ अथ शीतलपानीय-
 पानेऽन्तर्वेद्यते कथम् ? । शीतस्पर्शोऽन्तरा कौतस्कुतं स्यात्स्पर्श-
 नेन्द्रियम् ? ॥ ४९४ ॥ अत्रोच्यते ॥ सर्वप्राङ्मप्रदेशान्तर्वर्त्ति त्वगि-
 न्द्रियं किल । भवेदेवेति मन्तव्यं, पूर्वविसंप्रदायतः ॥ ४९५ ॥ यदाह प्र-
 ज्ञापनामूलटीकाकारः, “सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्त्तित्वात्ततोभ्यन्तरतोऽपि
 शुषिरस्योपरि त्वगिन्द्रियस्य भावादुपपद्यतेऽन्तरेऽपि शीतस्पर्शवे-
 दनानुभव” इति । ततोऽन्तरेऽपि शुषिरपर्यन्तेऽस्ति त्वगिन्द्रियम् ।
 अतः संवेद्यते शैत्यं, कर्णादिशुषिरेष्विव ॥ ४९६ ॥ पृथुत्वमङ्गु-
 लासंख्यभागोऽतीन्द्रियवेदिभिः । त्रयाणामपि निर्दिष्टः, श्रवणघ्रा-
 णचक्षुषाम् ॥ ४९७ ॥ अङ्गुलानां पृथक्त्वं च, पृथुत्वं रसनेन्द्रि-
 ये । स्वस्वदेहप्रमाणं च, भवति स्पर्शनेन्द्रियम् ॥ ४९८ ॥ त्व-
 गिन्द्रियं विनाऽन्येषां, चतुर्णां पृथुता भवेत् । आत्माङ्गुलेन सो-
 त्सेधाङ्गुलेन स्पर्शनस्य तु ॥ ४९९ ॥ ननूत्सेधाङ्गुलेनैव, मितो
 देहो भवेत्ततः । मातुं तेनैव युज्यन्ते, तद्वतानीन्द्रियाण्यपि ॥
 ॥ ५०० ॥ अत्माङ्गुलेन चत्वार्यौत्सेधिकेनैकमिन्द्रियम् । ता-
 नीत्थं मीयमानानि, कथमौचित्यमियूति ॥ ५०१ ॥ अत्रोच्यते ॥
 जिह्वादीनां पृथुलत्वे, औत्सेधेनोररीकृते । त्रिगव्यूतनरादीनां
 न स्याद्विषयवेदिता ॥ ५०२ ॥ तथाहि ॥ त्रिगव्यूतादिमनुजाः, ष-
 ड्गव्यूतादिकुञ्जराः । स्वस्वदेहानुसारात्पुर्व्विस्तीर्णरसनेन्द्रियाः ॥
 ॥ ५०३ ॥ तेषामान्तरनिर्वृत्तिरूपं चेद्रसनेन्द्रियम् । उत्सेधाङ्गु-
 लपृथक्त्वमितं स्यादल्पकं हि तत् ॥ ५०४ ॥ न व्याप्नुयात्सर्व-
 जिह्वां, ततोऽतिविदितोऽनया । सर्वारमना रसज्ञानव्यवहारो न

સિદ્ધયતિ ॥ ૫૦૫ ॥ ગન્ધાદિદ્રવ્યવહારોઽપિ, ભાવનીયો વિશોઽન-
યા । તત આત્માહ્મુક્તેનૈવ, પૃથુરં રસનાદિષુ ॥ ૫૦૬ ॥

અર્થ—વક્તો એકેન્દ્રિય—દ્વીન્દ્રિય इत्यादિક જે વ્યવહાર તે નિશ્ચય દ્રવ્યેન્દ્રિયોની અપેક્ષાજ હોય છે. નહિતર વકુલવૃક્ષને પાંચે (ઇન્દ્રિય યોગ્ય) ઉપયોગ હોનાથી પંચેન્દ્રિય કહેવાય. કહ્યું છેકે—વક્તો મનુષ્યની પેઠે સર્વ ઉચ્છલિત (વિષયગ્રાહક-તા) હોવાથી વકુલ વૃક્ષ પંચેન્દ્રિય છે તોપણ (પાંચ) દ્રવ્યેન્દ્રિયના અપાવથી પંચેન્દ્રિય ન કહેવાય. ॥ ૪૮૮ ॥ (તે વકુલ વૃક્ષ સંબંધિ પાંચ ઉપયોગ આ પ્રમાણે) રણક્ષેત્રના શાંકરના શૃંગારવાલી મનોહર સ્ત્રીના મુખપાંથો નિકળી સુંગમિ મદિ-રોના કોમળાથી આ (વકુલ) પુષ્પવાલું થાય છે. ॥ ૪૮૯ ॥ પરીરીતે પાંચે ઇન્દ્રિય યોગ્ય ઉપયોગ (એકેન્દ્રિયોમાં પણ) જાણવા.

॥ ઇન્દ્રિયોની લંબાઈ—પ્હોઠાઈ—ને જાહાઈ — પાંચે ઇન્દ્રિયોનું મી જિ-નેશ્વરોઈ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું લાંબુ કહ્યું છે, અર્થે નિશ્ચે લાંબુચ પટલે જાહાઈ જાણવી. ॥ ૪૯૦ ॥

પ્રશ્ન—જો સ્પર્શેન્દ્રિય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલીજ જાડી હોય તો સ્વદ્ગાદિકના ઘાતથી દેહની અંદર પીડાનો અનુભવ કેમ થાય ? ॥ ૪૯૧ ॥

ઉત્તર—જેમ ચક્ષુનો વિષય રૂપ છે તેમ સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય શીત ગુણાદિ સ્પર્શ છે, પરંતુ વેદનાનો અનુભવ થવો તે સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય નથી. ॥ ૪૯૨ ॥ અને તે વેદના તો દુઃખના અનુભવરૂપ છે માટે તે વેદનાને તો આ આત્માજ જ્વ-રાદિ (લાવ—હુસારાદિ) ની પેઠે સર્વ વેદવદે અનુભવે છે. ॥ ૪૯૩ ॥

પ્રશ્ન:—(જો એમ છે તો) શીતલ પાણી પીવાથી (દેહની) અંદર (શીતસ્પર્શનો) અનુભવ કેમ થાય છે ! કારણકે (અંદરના ભાગમાં) સ્પર્શેન્દ્રિય વિના શીત સ્પર્શ કેમ લાગે ? ॥ ૪૯૪ ॥

ઉત્તર—આ સ્પર્શેન્દ્રિય નિશ્ચે દેહના સર્વ પ્રદેશમાં (સર્વત્ર) વ્યાપી રહેલી છે. એ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યના સંપ્રદાયથી માનવા યોગ્ય છે. ॥ ૪૯૫ ॥ જે કારણથી

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય જળાશ્વના માટે એ વિશેષણ છે.
૨. ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય જળાશ્વના માટે એ વિશેષણ છે
૩. શ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય જળાશ્વના માટે એ વિશેષણ છે
૪. રસનેન્દ્રિયનો વિષય જળાશ્વના માટે એ વિશેષણ છે
૫. સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય જળાશ્વના માટે એ વિશેષણ છે

શ્રી પ્રજ્ઞાપનાના મુલટીકાકારે પણ કહ્યું છે કે “ (અંગના) સર્વ પ્રદેશને અં-
ન્તે વ્યાપી રહેલી છે, માટે અંદરથી (—મધ્ય ભાગમાં) પોકલ અને ઉપરથી સ્પે-
ર્શન્દ્રિયનો સદ્ભાવ હોવાથી (દેહની) અંદર પણ શીત સ્પર્શની વેદનાનો અનુભવ
થાય છે. ॥ ૪૯૬ ॥ ” ૫ દેહથી મધ્ય ભાગમાં (વચ્ચમાં) શૂન્ય અને પર્યન્તે સ્પર્શે-
ન્દ્રિય છે માટે જેમ કાન વગેરેના પોલાણમાં શીતલતા અનુભવાય છે તેમ દેહની
અંદરના ભાગમાં (પોલાણોમાં) પણ શીતલતાદિક અનુભવાય છે. ॥ ૪૯૭ ॥

શ્રોત્ર-ઘ્રાણ-અને ચક્ષુ ૫ ત્રણે ઇન્દ્રિયોની પૃથુતા (પહોળાઈ) ઇન્દ્રિયને અગો-
ચર પદાર્થોને જાણનારા શ્રી સર્વજ્ઞોર્ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી કહી
છે, ॥ ૪૯૮ ॥ રસનેન્દ્રિયની પૃથુતા અંગુલપૃથક્ત્વ (—વધુમાં વધુ ૯ અંગુલ) પ્રમાણ
છે, અને સ્પર્શનેન્દ્રિય પોતપોતાની કામ્ય પ્રમાણ છે ॥ ૪૯૯ ॥ ૫માં સ્પર્શેન્દ્રિય
સિવાય બીજી ચાર ઇન્દ્રિયોની પૃથુતા આત્માંગુલવડે અને સ્પર્શેન્દ્રિયની પૃથુતા
ઉત્તેષાંગુલવડે જાણવી. ॥ ૫૦૦ ॥

મત્તઃ—દેહનું માપ ઉત્તેષાંગુલ વડેજ હોય છે માટે તે દેહમાં રહેલી ઇન્દ્રિયો
પણ ઉત્તેષાંગુલવડે માપવીજ યોગ્ય છે. ॥ ૫૦૧ ॥ તો ચાર ઇન્દ્રિયો આત્માંગુલ
વડે અને એક ઇન્દ્રિય ઉત્તેષાંગુલવડે ૫ પ્રમાણે (વિષમપણે) મપાવી તે ઇન્દ્રિયોની
(માપની) કેમ ઉચિત કહેવાય ?

ઉત્તર—જિહ્વાદિ ૪ ની પહોળાઈ ઉત્તેષાંગુલવડે સ્વીકારતાં ૩ ગાડના મનુષ્ય-
વગેરેને વિષયનું જાણપણ ન હોય ॥ ૫૦૨ ॥ તે આ પ્રમાણે—૩ ગાડ વગેરેની
અવગાહનાવાળા મનુષ્યો, અને ૬ ગાડ આદિ પ્રમાણવાળા હસ્તિઓ પોતપોતાના
દેહને અનુસારે વિસ્તૃત જિહ્વાવાળા હોય છે, ॥ ૫૦૩ ॥ તેઓની જો અશ્વપન્થર
નિર્વૃત્તિરૂપ રસનેન્દ્રિય ઉત્તેષાંગુલના માપવડે અક્કુલ પૃથક્ત્વ પ્રમાણ હોય તો તે

૧ અન્તે પડલે દેહની ઉપરના અને અંદરના પદના છેડે

૨ ચામડીની અંદરના અન્ય પ્રતરમાં

૩ આ સ્પર્શેન્દ્રિય દેહના ઉપલા ભાગમાં અને દેહની અંદરના ભાગમાં
પણી રીતે વ્યાપેલી છે કે જો ૫ ઇન્દ્રિયના પ્રતરને એક થાજુથી ઉલેટવા માં-
હોય તો ઉપરના ભાગની અને અંદરના ભાગની સર્વ આસી ઉજડો આવે—અ-
થવા જેમ ઘાંડીનું પુતલું ચમાચી તેને ચેટરીથી તૈયાર કરેલા સોનાના રસમાં
બોલકાથી જેવું સોનાનું ગોલીય દેહનો અંદરના અને બહારના ભાગમાં થઈ
જાય તેમ પુતલાને ચઢાવેલા સોનાના ગોલીય સરસી સ્પર્શેન્દ્રિય શરીરની બ-
હાર અને અંદરના ભાગમાં ઉપર ઉપરથી (અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની
સાઢાઈથી) લાગી ગયેલી છે. ૫ તાત્પર્યથી ઉપરનો ભાવ વિચારવો.

ષળીજ નાની થઈ જાય. ॥ ૬૦૪ ॥ અને તેથી તે (અભ્યન્તરનિઃ સર્વે જિહ્વાય
કેળાય નહિ, અને તેથી એ જિહેન્દ્રિયવડે સર્વેષ અનિયમિજ્ઞ એવો જ્ઞાનનો વ્યવહાર
સિદ્ધ ન થાય (અર્થાત્ રસજ્ઞાન ન થાય.) ॥ ૬૦૫ ॥ ષળી એ રીતે ગન્ધાદિકનો
(ગન્ધ-રુપ-ને શબ્દનો વ્યવહાર પણ સિદ્ધ ન થાય એમ) વિચારવો. માટે જિ-
હ્વાદિકમાં આત્માગુલ્લવડે જ ઘોળાઈતું માપ જાણવું. ॥ ૬૦૬ ॥

जघन्यतोऽक्षिवर्जाण्यङ्गुलासंख्येयभागतः । गृह्णन्ति वि-
षयं चक्षुस्त्वङ्गुलसङ्ख्याभागतः ॥ ५०७ ॥ अयं भावः ॥ प्राप्या-
र्थावच्छेदकत्वात्, श्रवणादीनि जानते । अङ्गुलासङ्ख्येयभागा-
दपि शब्दादिमागतम् ॥ ५०८ ॥ चतुर्णामित एवैषां, व्यञ्जना-
वग्रहो भवेत् । दृष्टान्तान्नव्यमृत्पात्रशयितोद्बोधनात्मकात् ॥ ५०९ ॥
यथा शरावकं नव्यं, नैवैकेनोदविन्दुना । विलयते किंतु भूयो-
भिः, पतन्निस्तेर्निरन्तरम् ॥ ५१० ॥ एवं सुप्तोऽपि नैकेन, श-
ब्देन प्रतिबुध्यते । किंतु तेः पञ्चषैः कर्णे, शब्दद्रव्यैर्भूते सति
॥ ५११ ॥ एवं व्यञ्जनावग्रहभावना नन्दीसूत्रे । चक्षुस्त्वप्राप्य-
कारित्वादङ्गुलसंख्यभागतः । अर्थे जघन्याद् गृह्णाति, ततोऽ-
प्यवर्त्तरं नतु ॥ ५१२ ॥ तत एवातिपार्श्वस्थं, नैवाञ्जनमला-
दिकम् । चक्षुः परिच्छिनत्तीति, प्रनीतं सर्वदेहिनाम् ॥ ५१३ ॥
तथा ॥ श्रुतिर्द्वादशयोजन्याः, शृणोति शब्दमागतम् । रूपं पश्य-
ति चक्षुः साधिकयोजनलक्षतः ॥ ५१४ ॥ आगतं नवयोजन्याः
शेषाणि त्रीणि गृह्णते । गन्धं रसमथ स्पर्शमुत्કृष्टो विषयो ह्य-
यम् ॥ ५१५ ॥ ननु च प्राप्यकारीणि, श्रोत्रादीनीन्द्रियाणि
चेत् । परतोऽप्यागतान् शब्दादीन् गृह्णन्ति कथं न तत् ? ॥ ५१६ ॥
द्वादशयोजनादिर्यो, नियमः सोऽपि निष्कलः । गृह्णाति प्राप्तसं-
बन्धं, सर्वमिरयेव यौक्तिकम् ॥ ५१७ ॥ अत्रोच्यते ॥ शब्दादीनां

પુદ્ગલા યે, પરતઃ સ્યુઃ સમાગતાઃ । તથામન્વપરીણામાસ્તે
જાયન્તે સ્વભાવતઃ ॥ ૫૧૮ ॥ યથા સ્વવિષયં જ્ઞાનં, નોત્પાદ-
યિતુમાશતે । સ્વભાવાન્નાસ્તિ શક્તિશ્ચેન્દ્રિયાણામપિ તદ્ગ્રહે
॥ ૫૧૯ ॥ તતો વિષયનિયમો, યુક્તોઽયં દર્શિતઃ શ્રુતે । પ્રાપ્ય-
કારિત્વે ચતુર્ણામિન્દ્રિયાણાં સ્થિતેઽપિ હિ ॥૫૨૦॥ કિંચ ॥ ના-
સ્તિ શક્તિશ્ચક્ષુષોઽપિ, વિષયાત્પરતઃ સ્થિતમ્ । પરિચ્છેત્તું દ્રવ્ય-
જાતં, યુક્તસ્તસ્યાપ્યસૌ તતઃ ॥ ૫૨૧ ॥

અર્થ--ઇન્દ્રિયોનું વિષયક્ષેત્ર--ચક્ષુ શિવાયની ચાર ઇન્દ્રિયો જઘન્યથી અંજુલના
અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા (દૂર) ક્ષેત્રથી પોતાનો વિષય ગ્રહણ કરે છે અને ચક્ષુ
અંજુલના સંખ્યાતમા ભાગ દૂર ક્ષેત્રથી વિષય ગ્રહણ કરે છે ॥ ૫૦૭ ॥ તાત્પર્ય એ
છે કે--શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્ત (સ્પૃષ્ટ) પદાર્થને જાણનાર હોવાથી અંજુલના
અસંખ્યાતમા ભાગથી આવેલા શબ્દાદિકને પણ જાણે છે, ॥ ૫૦૮ ॥ એ હેતુથીજ
એ ચાર ઇન્દ્રિયોનો નવીન માટીનું ભાજન અને મૂતેલાને જગાડવારૂપ દૃષ્ટાન્તથી
(તે ૪ નોજ) વ્યઙ્ગનાવગ્રહ હોયછે. તે આ પ્રમાણે--જેમ નરું શરાવલું (માટીનું
નાનું કુંડું વા કોઢીડ) પાણીના એક બિંદુ વડે ભિંજાતુ નથી, પણ વારંવાર પડ-
તાં ઘણા બિંદુઓ વડે ભીંજાય છે ॥૫૧૦॥ તેમજ મુતેલો પુરુષ પણ એક શબ્દ વડે
જાગતો નથી, પરન્તુ ચાર પાંચ વાર કરેલા શબ્દો વડે બોલાવતાં તેના કાન શબ્દ
દ્રવ્યવડે ભર્યેછતેજ જાગે છે ॥૫૧૧॥ એ પ્રમાણે વ્યઙ્ગનાવગ્રહનાં દૃષ્ટાન્તો શ્રીનન્દી-
સૂત્રમાં છે. વલી ચક્ષુઇન્દ્રિય અપ્રાપ્યકારી હોવાથી જઘન્યથી અંજુલના સંખ્યાતમા
ભાગ દૂર ક્ષેત્રથીજ પોતાનો વિષય ગ્રહણ કરેછે, પરન્તુ તેથી પણ નજીકવર્તી
ક્ષેત્રમાં રહેલ વિષય ગ્રહણ કરે નહિ. ॥૫૧૨॥ એ કારણથીજ અતિનજીકમાં રહેલ
કાજલ અને મેલ (પીસા વગેરે) વગેરે ચક્ષુ જાણી શકતી નથી એ વાત સર્વ
પ્રાણીઓને પ્રસિદ્ધ--પ્રત્યક્ષ છે ॥૫૧૩॥ તથા શ્રોત્રેન્દ્રિય (ઉત્કૃષ્ટતઃ) ૧૨ યોજન-
થી આવેલો શબ્દ સાંભળે છે. અને ચક્ષુ કંઈક અધિક એક લાખ યોજન દૂરથી પ-
દાર્થનું વર્ણાદિ રૂપ દેખી શકેછે ॥૫૧૪॥ અને શેષ ૩ ઇન્દ્રિયો વધારેમાં વધારે ૯ યોજન

૧ પોતાને સ્પર્શેલા વિષયને નહિ જાણનારી પણ દૂર રહેલા વિષયને
જાણનારી તે ઇન્દ્રિય તે અપ્રાપ્યકારી (ચક્ષુ તે મન) છે.

દૂરથી આવેલા ગંધ-રસ- અને સ્પર્શને (અનુક્રમે) ગ્રહણ કરી શકે છે . એ ઉત્કૃષ્ટ વિષય કહ્યો . ॥૫૧૫॥ પ્રશ્ન:—શ્રોત્રાદિ ૪ ઇન્દ્રિયો જો પ્રાપ્યકારી છે તો આગળથી આવેલા શબ્દાદિક વિષયોને પણ કેમ ગ્રહણ ન કરે ? ॥૫૧૬॥ અને તેથી ૧૨ યોજન ઇત્યાદિ જે નિયમ છે તે પણ નિષ્ફળ છે, કારણકે પ્રાપ્ત થયેલા સર્વ વિષયોને ગ્રહણ કરે પણ વાત યુક્તિવાળી છે. ॥૫૧૭॥

ઉત્તર:— જે શબ્દાદિકના પુદ્ગલો આગળથી આવેલા હોય તે સ્વભાવથી જ એવા મંદ પરિણામવાળા થઈ જાય છે કે ॥૫૧૮॥ જેથી પોતાના વિષયનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવવા સમર્થ થતા નથી, તેમજ દૂર રહેલા વિષયને ગ્રહણ કરવામાં ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ સ્વભાવથી જ નથી. ॥૫૧૯॥ તે કારણથી ચાર ઇન્દ્રિયોને પ્રાપ્યકારી-પણું હોતે છતાં પણ સિદ્ધાન્તમાં દર્શાવેલો તે વિષયનિયમ યુક્તિવાળો જ છે ॥૫૨૦॥ બહી સ્વવિષયક્ષેત્રથી દૂર રહેલા દ્રવ્યસમૂહને જાણવામાં (ગ્રહણ કરવામાં અપ્રાપ્યકારી) ચક્ષુની પણ શક્તિ નથી. તેથી એ ચક્ષુનો પણ (કહેલો) વિષય નિયમ યોગ્ય જ છે ॥ ૫૨૧ ॥

जिह्वाघ्राणस्पर्शनानि, त्रीण्यप्येतानि गृह्यते । बद्धस्पृष्टं द्रव्यजातं, स्पृष्टमेव परं श्रुतिः ॥ ५२२ ॥ यदुक्तं—“पुट्टं सुण्डं सद्, रूपं पुण पासई अपुट्टं तु । गन्धं रसं च फासं च, बद्धपुट्टं विद्यागरे ॥ ५२३ ॥” (सा० १२१) (स्पृष्टं शृणोति शब्दं, रूपं पुनः पश्यत्य-स्पृष्टं तु । गन्धं रसं च स्पर्शं च बद्धस्पृष्टं व्यावर्णीया(कुर्या)त्) बद्धं तत्रात्मप्रदेशैरात्मोक्तमिहोच्यते । स्पृष्टमालिङ्गितमात्रं, ज्ञेयं वपुषि रेणुवत् ॥ ५२४ ॥ “बद्धमप्यीकयं पक्षसंहि, पुट्टं रेणुं व तणुमि (सा० १२२) (बद्धमात्मोक्तं प्रदेशैः, स्पृष्टं रेणुवत्तनौ) ” इति वचनात् ॥ समेऽपि प्राप्यकारित्वे, चतुर्णामपि नन्वयम् । को विशेषः स्पृष्टबद्धस्पृष्टार्थग्रहणात्मकः ? ॥ ५२५ ॥ अत्रोच्यते ॥ स्पर्शगन्धरसद्रव्यौघानां शब्दद्रव्यपेक्षया । अल्पत्वाद्वादरत्वाच्चाभावुकत्वाच्च सत्वरम् ॥ ५२६ ॥ स्पर्शनघ्राणजिह्वानां, मन्दशक्तितयाऽपि च । बद्धस्पृष्टं वस्तुजातं, गृह्यन्त्येतानि निश्चितम् ॥ ५२७ ॥ स्पर्शादिद्रव्यसंघा-

તાપેક્ષયા શબ્દસંહતિઃ । બહ્વી સૂક્ષ્માઽસન્નશબ્દયોગ્યદ્રવ્યા-
ભિવાસિકા ॥ ૫૨૮ ॥ તન્નિર્વૃત્તોન્દ્રિયસ્થાન્તર્ગત્વૌપકરણેન્દ્રિય-
મ્ । સ્પૃષ્ઠાઽપિ સઘઃ કુરુતેઽભિવ્યક્તિં સા સ્વગોચરામ્ ॥ ૫૨૯ ॥
અન્યેન્દ્રિયાપેક્ષયા ચ, શ્રવણં પટુશક્તિકમ્ । તતઃ સ્પૃષ્ઠાનેવ
શબ્દાન્, ઘઠ્ઠાતીત્યુચિતં જગુઃ ॥ ૫૩૦ ॥ શ્રુતેર્યત્પ્રાપ્યકારિત્વે,
વૌદ્ધોક્તં સ્પર્શદૂષણમ્ । ચણ્ડાલશબ્દશ્રવણાદિષ્વયૌક્તિકમેવ
તત્ ॥ ૫૩૧ ॥ સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યવિચારો હિ, સ્યાલ્લોકવ્યવહારતઃ ।
નેન્દ્રિયાણાં ચ વિષયેષ્વસૌ કસ્યાપ્યસૌ મતઃ ॥ ૫૩૨ ॥ સ્પૃષ્ઠા-
ર્થગ્રાહકત્વં યત્, પરૈરક્ષ્ણોઽપિ કથ્યતે । તદયુક્તં તથાત્વે હિ,
દાહઃ સ્યાદ્બહ્વચવેક્ષણાત્ ॥ ૫૩૩ ॥ તથા ॥ કાચપાત્રાદ્યન્તર-
સ્થં, દુરાદેવેક્ષ્યતે જલમ્ । તન્નિત્વાન્તઃપ્રવેશે તુ, જલશ્રાવઃ પ્ર-
સજ્યતે ॥ ૫૩૪ ॥ इत्याद्यधिकं रत्नाकरावतारिकादिभ्योऽवसे-
यम्, (સાં ૧૨૩) વિસ્તરભયાન્નેહ પ્રતન્યતે ॥ યચ્ચ સિદ્ધાન્તે
'ચક્ષુષ્ફાસં હૃવ્વમાગચ્છઈ' (સાં ૧૨૪) (ચક્ષુઃસ્પર્શી શીઘ્ર-
માગચ્છતિ) ઇતિ શ્રૂયતે, તત્ર સ્પર્શશબ્દેન ઇન્દ્રિયાર્થસન્નિકર્ષ
ઉચ્યતે, તથાહુઃ ॥ 'સૂરિણ ચક્ષુષ્ફાસં હૃવ્વમાગચ્છઈ' (સૂ-
ર્યશ્ચક્ષુઃસ્પર્શી શીઘ્રમાગચ્છતિ) इत्येतज्जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिप्रतीकवृ-
त्तौ—“अत्र च स्पर्शशब्द इन्द्रियार्थसन्निकर्षपरश्चक्षुषोऽप्राप्यका-
रित्वेन तदसंभवादि”ति (સાં ૧૨૫) ॥

॥ इन्द्रियग्राह्य विषयानुं स्वरूप ॥

અર્થ-જિહ્વા-ઘ્રાણ-અને સ્પર્શને એ ત્રણે ઇન્દ્રિયો બદ્ધસ્પૃષ્ઠ દ્રવ્યસમૂહને ગ્રહણ
કરેછે, પરન્તુ શ્રોત્રેન્દ્રિય તો માત્ર સ્પૃષ્ઠ દ્રવ્યનેજ ગ્રહણ કરે છે, ॥૩૨૨॥ (વિશેષાં
ખાણ્યમાં] કહ્યું છે કે—સ્પૃષ્ઠ થયેલા શબ્દને સાંભળે છે, અને રૂપને અસ્પૃષ્ઠ છર્તું દેખે છે,
તથા ગંધ-રસ-અને સ્પર્શને બદ્ધસ્પૃષ્ઠ (પણે) ગ્રહણ કરે” એમ કહ્યું છે ” ॥૫૨.૬॥

અહીં વદ્દ પટલે આત્મપ્રદેશોષ આત્મરૂપ કરેલ (એકીભાવે કરેલ) કહેવાય અને શરીર ઉપર લાગેલી રજની માફક આલિંગિત માત્ર [વલગેલ] હોય તે સ્પૃષ્ટ કહેવાય ॥૫૨૪॥ “ વદ્દ પટલે આત્મપ્રદેશોષ આત્મીકૃત અને સ્પૃષ્ટ પટલે શરીર પર લાગેલી રજની માફક એ પ્રમાણે (વિદોષાઽમાં) કહેલું હોવાથી (પૂર્વોક્ત અર્થ યુક્ત છે.)

પ્રશ્ન:— ચારે ઇન્દ્રિયોનું પ્રાપ્યકારીપણું સરસું છતાં પણ સ્પૃષ્ટવદ્દ અને સ્પૃષ્ટવિપયને ગ્રહણ કર્યા રૂપ તે તપાસત કેમ ? ॥૫૨૫॥

ઉત્તર:— શબ્દ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સ્પર્શ-ગંધ-અને રસના દ્રવ્યનો સમૂહ અતિ અલ્પ-વાદર અને શીઘ્ર અવોસક [વીજા પુદ્ગલોને તે પરિણામે નહિ પરિણમાવનાર] વાલું હોવાથી અને સ્પર્શન—ઘાણ—તથા જિહ્વા પણ (ગ્રહણ કરવામાં) મંદશક્તિવાળી હોવાથી એ ત્રણે ઇન્દ્રિયો નિશ્ચય વદ્દસ્પૃષ્ટ દ્રવ્યસમૂહને જ ગ્રહણ કરે છે. ॥ ૫૨૬ ॥ અને સ્પર્શાદિદ્રવ્યસમૂહની અપેક્ષાએ શબ્દનો સમૂહ ઘણો—મૂઠ્ઠમ-અને નજીક રહેલા (પોતાને સ્પર્શતા) શબ્દયોગ્ય દ્રવ્યને શબ્દપણે પરિણમાવનાર છે ॥ ૫૨૭ ॥ તેથી તે (દ્રવ્યસમૂહ તે અભ્યં) નિર્વૃત્તિ શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં જઈને અને [અભ્યં] ઉપકરણેન્દ્રિયને સ્પર્શીને પોતાના વિષયવાળી અધિવ્યક્તિ (સ્વવિષયિકબોધ) તુલેજ કરે છે ॥ ૫૨૮ ॥

ચલી વીજી ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિય પદુશક્તિ (શીઘ્રશક્તિ) વાળી છે, તેથી સ્પૃષ્ટ શબ્દદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે એમ જે કહ્યું તે યોગ્ય છે. ॥ ૫૨૯ ॥ શ્રોત્રેન્દ્રિયનું પ્રાપ્યકારીપણું માન્યે છે તે ચંદાલનો શબ્દ સાંભળશાદિકને વિષે બોદ્ધોનું કહેલું જે સ્પર્શદૃષ્ય તે યુક્તિરહિત છે. । કારણકે સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યનો વિચાર લોકવ્યવહાર

૧ આકાશમાં રહેલ વીજા દ્રવ્યસમૂહને પોતાના સ્વરૂપે નહિ પરિણમાવનાર તે અવાનક.

૨ થોડો એમ માને છે કે અન્યજ ઘર્ષણે જેમ દેહનો સ્પર્શ થવાથી અભડાવાનું ગણાય છે તેમ તેના ચોલેલા શબ્દાદિક સ્પર્શ થતાં પણ આપણે અભડાઈએ છીએ જેથી શ્રોત્રેન્દ્રિય શબ્દદ્રવ્યને સ્પર્શ કર્યાવિના પટલે અપ્રાપ્યકારિપણે ગ્રહણ કરે છે, ચલી તે સાચતમાં એક યુક્તિપણ તેઓ કહે છે કે જેનું ચક્ષુર્ગિન્દ્રિયથી પદાર્થ દેખવાથી દિગ્દેશનું નિયતપણું જણાય છે તેનું જ શબ્દ-સાંભળતાં શ્રોત્રેન્દ્રિયથી પણ જણાય છે, માટે શ્રોત્રેન્દ્રિય ચક્ષુની માફક અપ્રાપ્યકારી છે વિગેરે. પરંતુ એ વાત અનુચિત છે. કારણ સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્ય વ્યવહાર લોકવ્યવહારને અનુસરતો છે, શબ્દમાં કોઈપણ પણ તે માન્યો તથા તથા દિગ્દેશનિયતપણું ગંધ સુગંધ ઘાણેન્દ્રિયમાં પણ દેખાય છે. માટે યુક્તિપણ વ્યભિચારબોધગ્રસ્ત છે, હિતિ તાત્પર્ય.

રથી (દેહને અડવામાં તથા ક્વચિત્ છાયા વિગેરેમાં) હોય છે, પરન્તુ એ વ્યવહાર
 इन्द्रियोना विषयमां कोइए एण मानेलो नथी ॥ ૫૩૦ ॥ વળી નૈયાયિક વિગેરે
 ચક્ષુને પણ જે સ્પૃષ્ટવિષયનું ગ્રહણ કરવાપણું (પ્રાપ્યકારીપણું) કહે છે તે અયુક્ત
 છે, કારણ કે જો તેમ હોય તો અગ્નિને દેશવાથી (ચક્ષુમાં) દાહ
 उत्पन्न થાય ॥ ૫૩૧ ॥ તથા કાચ વગેરેના વાસણના આંતરે રહેતું [કા-
 च वगेरेना पढेदे रहेलु] જઠ દૂરથી દેશાય છે, ત્યાં (ચક્ષુનાં કિ-
 रण) જો તે પડવાને મેદીને અંદર પ્રવેશ કરતાં હોય તો તે (મેદાપણા વા-
 सणमांथी) જઠ ફરી જવાનો (નિકળવાનો) પ્રસંગ આવે ॥ ૫૩૨ ॥ इत्यादि अ-
 धिकवृत्तान्त रत्नाकरावतारिकादिकथी जागहु, परन्तु विवक्षाणा प्रयत्नी अहि
 તેનો વિસ્તાર કરતા નથી. વળી સિદ્ધાન્તમાં જે “ચક્ષુના સ્પર્શને શીઘ્ર ગામે” એવો
 पाठ संभळाय છે ત્યાં “સ્પર્શ” એ શબ્દવહે (અડકવું એ અર્થ નહિ પણ) इन्द्रियना विष-
 यनु नजीकपणुं [इन्द्रियना विषयक्षेत्रमां रहेवापणुं] એવો અર્થ થાય છે. श्री जम्बूद्वीप-
 प्रज्ञासिनी वृत्तिमां कहुं છે કે—“सूर्य चक्षुना स्पर्शमां शीघ्र आवे” અહિં સ્પર્શ એ શ-
 ब्द इन्द्रियना विषयना नजीकपणा [योग्यदेशमां रहेवापणा] रूप सम्बन्ध दर्शयानारो
 છે. કારણકે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી હોવાથી તે (સંઘટ્ટરૂપ) સ્પર્શનો અસંભવ છે. ॥

मेया आत्माङ्गुलैरेव, प्रागुक्तेन्द्रियगोचराः । प्रमाणा-
 ङ्गुलमाने स्युर्महीयांसोऽधुना हि ते ॥ ५३३ ॥ उत्सेधाङ्गुल-
 माने तु, कथं भरतचक्रिणः । पुर्यादौ स्वाङ्गुलमितनवद्वाद-
 शयोजने ॥ ५३४ ॥ एकत्र वादिता भम्भा, सर्वत्र श्रूयते ज-
 नैः । तस्मादात्माङ्गुलोन्मेया, विषया इति युक्तिमत् ॥ ३६ ॥
 युग्मम् ॥ आह ॥ प्रमाणाङ्गुलजानेकलक्षयोजनसम्मिते । स्ववि-
 माने कथं घण्टा, सर्वत्र श्रूयते सुरैः ? ॥ ५३६ ॥ त्रैधैरप्यङ्गुलैर्नप,
 विषयो घटते श्रुतेः । द्वितीयोपाङ्गुटीकायामस्योत्तरमवेक्ष्यतां
 ॥ ५३७ ॥ तथाहि ॥ तस्यां मेघौघरसितगम्भीरमधुरशब्दायां
 योजनपरिमण्डलायां सुस्वराभिधानायां घण्टायां त्रिस्ताडि-
 तायां सत्यां यत्सूर्याभं विमानं तत्प्रासादनिष्कृतेषु ये आप-

तिताः शब्दवर्गणापुद्गलास्तेभ्यः समुच्छलितानि यानि घ-
ण्टाप्रतिश्रुतिशतसहस्राणि-घण्टाप्रतिशब्दलक्षास्तैः संकुलमपि
जातमभूत्, किमुक्तं भवति? घण्टायां महता प्रयत्नेन ताडि-
तायां ये विनिर्गताः शब्दपुद्गलास्तत्प्रतिघाततः सर्वासु दिक्षु
विदिक्षु च दिव्यानुभावतः समुच्छलितैः प्रतिशब्दैः सकलम-
पि विमानमनेकयोजनलक्षमानमपि बधिरितमुपजायते इति,
एतेन द्वादशभ्यो योजनेभ्यः समागतः शब्दः श्रोत्रग्राह्यो भ-
वति, न परतः, ततः कथमेकत्र ताडितायां घण्टायां सर्वत्र तच्छ-
ब्दश्रुतिरुपजायते इति यदुच्यते तदपाकृतमवसेयं, सर्वत्र दिव्या-
नुभावतस्तथारूपप्रतिशब्दोच्छलने यथोक्तदोषासंभवात् [सा०
१२६) । अपरं च ॥ इग्वीसं खलु लब्ध्वा, चउतीसं चेव तह सह-
स्साइं । तह पंच सया भणिया, सत्तत्तीसा य अइरित्ता ॥१॥
२१३४५३७॥ इति नयणविसयमाणं, पुष्करदीवड्ढवासिमणुआ-
णं । पुट्ठेण यं अवरेण यं, पिहं पिहं होइ नायव्वं ॥५३८॥ (सा०
१२७) (एकविंशतिः खलु लक्षाः चतुस्त्रिंशच्चैव तथा सहस्रा-
णि । तथा पञ्च शतानि भणितानि सप्तत्रिंशच्चतिरिक्तानि
॥१॥ इति नयनविषयमानं पुष्करदीपार्धवासिमनुजानाम् ।
पूर्वेण चापरेण च पृथक् २ भवति ज्ञातव्यम् ॥) एवं च-स प्रागुक्तो-
ऽक्षिविषयो, न विसंवदते कथम्? । अत्रैतत्सूत्रतात्पर्यं, व्याचक्षे
बुधैरिदम् ॥५३९॥ लक्षयोजनमानो दृग्विषयः परमस्तु यः ।
अभास्वरं पर्वतादि, वस्त्वपेक्ष्य स निश्चितः ॥५४०॥ स्याद्भास्वरं तु
सूर्यादि, वस्त्वपेक्ष्याधिकोऽपि सः । व्याख्यानतो विशेषार्थप्रति-
पत्तिरियं किल ॥५४१॥ इदं विशेषावश्यकोऽर्थतः (सा० १२८) ॥

अर्थ-पूर्वं कहेला इन्द्रियना विषयो (विषयक्षेत्र) आत्मांगुलवडे मापमा, कार-

જાકે પ્રમાણાંગુલવડે માપતાં આ કાલમાં તે ઘણાજ મોટા [ઘણા દૂર] થઈ જાય ॥ ૨૩૩ ॥ અને ઉત્સેધાંગુલવડે માપતાં પોતાના અઢુલને અનુસારે ૯ યોજન પહોળી અને ૧૨ યોજન લાંબી ભરતેચક્રવાર્તીનો નગરી વગેરેમાં ॥ ૫૩૪ ॥ એક ઠેકાણે વગાડેલી મંથા (યુદ્ધની તૈયારી કરવાને વગાડાતું વાજીંત્ર) લોકોથી સર્વ ઠેકાણે (સંપૂર્ણ નગરીમાં) કેવો રીતે સંભળાય ? તેથી ઇન્દ્રિયના વિષયો આત્માંગુલવડે માપવાનું યુક્તિદૃષ્ટ (વ્યાજવી) છે. ॥ ૫૩૫ ॥

પ્રશ્ન—પ્રમાણાંગુલે કરીને અનેક લાચ યોજન પ્રમાણવાળા દેવવિમાનમાં વાગતી ઘંટાને સેવો વિમાનમાં સર્વ ઠેકાણે કેવી રીતે સાંભળી શકે ? માટે શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય ત્રણ પ્રકારમાંના કોંઈપણ અંગુલવડે ઘટી શકતો નથી ॥ ૫૩૬ ॥

ઉત્તર—એ પ્રશ્નનો ઉત્તર વીજા ઉપાદ્ધની (રાયપસેનીય મૃત્રની) ટીકામાં જુઓ, તેમાં આ પ્રમાણે છે કે—“ મેઘના સમૂહની ગર્જના સરસા ગંભીર અને મધુર ધ્વનિવાળી. એક યોજનપ્રમાણ મઘ્નલાકારવાળી (૧ યોજન પ્રમાણ વ્યાસ લંબાઈવાળી ગોળ), તે સુસ્વરા નામની ઘંટાને ત્રણવચત વગાડ્યે છતે સ્વર્ગાન્ન નામનું વિમાન પણ, તે વિમાનના પાસાદનિષ્કુટોમાં (મ્હેલની ખીંતોમાં) જે શબ્દવર્ગણના પુદ્ગલો અફળાયા, તે પુદ્ગલોમાંથી ઉછટેલા જે ઘંટાના લાચો પ્રતિધ્વનિઓ (પડયા) ઘટલે ઘંટાના લાચો ગમે પ્રતિશબ્દો તે (પ્રતિધ્વનિઓ) વડે (તે વિમાન) વ્યાકુલ પણ થઈ ગયું. તાત્પર્ય એ છે કે—ઘણા મોટા પ્રયત્નથી ઘંટાને વગાડ્યે છતે તેમાંથી જે શબ્દપુદ્ગલો નિકળ્યા તે શબ્દપુદ્ગલોના પ્રતિધ્વાનથી સર્વ દિશા અને વિદિશાઓમાં દિવ્યપ્રભાવથી ઉછટેલા પ્રતિધ્વનિઓવડે અનેક લાચ યોજન પ્રમાણનું પણ સમસ્ત વિમાન રહેતું થઈ જાય છે આ વચનવડે જે ૧૨ યોજનથી આવેલો શબ્દ શ્રોત્રેન્દ્રિયગ્રાહ્ય હોય અને આગળથી નહિં, તો એક ઠેકાણે ઘંટા વગાડ્યે છતે સર્વવિમાનમાં તેનો શબ્દ કેવી રીતે સંભળાય ? એમ જે કહેવાય તે દૂર કર્યું (તેનું નિરાકરણ કર્યું) જાણવું. કારણકે દિવ્ય પ્રભાવે વિમાનમાં સર્વત્ર તથાપ્રકારનો પ્રતિધ્વનિ ઉછળતો હોવાથી પૂર્વે કહેલા દોષનો સં-

૧ કારણ કે ભરતનો આત્માંગુલ તે પ્રમાણાંગુલ છે માટે ભરતના અંગુલવડે મપાયેલી નગરી પ્રમાણાંગુલવડે ૯ અને ૧૨ યોજન પ્રમાણ જેટલી ઘણી મોટી થઈ જાય (અંગુલપ્રકરણમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ભરતના આત્માંગુલનો ત્રિષ્કમ્ભ ગણતાં ૩૦ યોજન લાંબી તે ૨૨ ૧/૨ યોજન ઉત્સેધાંગુલને અનુસારે પહોળી અથવા ૨૭૦ ઉત્સેધ યોજન ક્ષેત્રફલ વાળી થવાથી) અને એક ઠેકાણે વગાડેલી મંથાનો શબ્દ ૧૨ ઉત્સેધ યોજન જેટલે જ વરસી સંભળાઈ શકે માટે.

ભવજ નથી. ॥૫૩૭॥ વઢી “નિશ્ચયે ૨૧ લાખ ૩૪ હજાર અને ૫૩૭ અધિક (૨૧૩૪૫૩૭ યોજન)૯ ચક્ષુના વિષયનું પ્રમાણ પુષ્કરાર્દ્રદ્વીપમાં રહેનારા મનુષ્યોને પૂર્વદિશા ૯ અને પશ્ચિમદિશા ૯ ચુદું ચુદું છે (અર્થાત્ પૂર્વમાં ૨૧૩૪૫૩૭ અને પશ્ચિમમાં ૨૧૩૪૫૩૭ યો.) ૯મ જાણવું. ” ॥ ૫૩૮ ॥ જો ૯ પ્રમાણે સૂત્રમાં કહેલું છે તો પૂર્વે કહેલો તે ચક્ષુઇન્દ્રિયનો (૧ લાખ યો. અધિક) વિષય વિસંવાદ કેમ ન પામે?(પૂર્વાપર વિરોધી કેમ ન કહેવાય?), અર્હિ પૂર્વ પંચિતો ૯ સૂત્રનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—ચક્ષુઇન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય જે લાખ યોજન પ્રમાણ છે તે અભાસ્વરૂપી (પ્રકાશ રહિત) પર્વતાદિ વસ્તુઓની અપેક્ષા ૯ નિશ્ચય કરેલો છે. ॥ ૫૪૦ ॥ અને પ્રકાશવાળા ૯વા સૂર્ય વગેરે પદાર્થોની અપેક્ષા ૯ તો તેથી અધિક પણ જાણવો. ૯ સુલાસો મૂલ સૂત્રમાં નથી તોપણ “વ્યાખ્યાનાત્ વિશેષ-પ્રતિપત્તિઃ ” ૯ટલે વ્યાખ્યાનથી (ટીકા વગેરેથી) વિશેષ () જ્ઞાન () થાય છે ૯ ન્યાયને અનુસારે જાણવો. ॥ ૫૪૧ ॥ આ વર્ણન શ્રી વિ-શેષાવશ્યકજીમાં ભાવાર્થરૂપે કરેલું છે.

अनन्ताणूद्भवान्येतानीन्द्रियाण्यखिलान्यपि । असङ्ख्ये-
यप्रदेशावगाढानि निखिलानि च ॥ ५४२ ॥ स्तोकावगाहा द-
क् श्रोत्रघ्राणे सङ्ख्यगुणे क्रमात् । ततोऽसङ्ख्यगुणा जिह्वा, सं-
ङ्ख्यघ्नं स्पर्शनं ततः ॥ ५४३ ॥ स्तोकप्रदेशं नयनं, श्रोत्रं सङ्ख्य-
गुणाधिकम् । ततोऽसंख्यगुणं घ्राणं, जिह्वाऽसङ्ख्यगुणा ततः
॥ ५४४ ॥ ततोऽप्यसङ्ख्यगुणितप्रदेशं स्पर्शनेन्द्रियम् । इत्यल्प-

૧ પુષ્કરાર્દ્રદ્વીપની મર્યાદા કરનાર (અથવા મનુષ્યક્ષેત્રની મર્યાદા કરનાર) માનુષ્યોત્તર પર્વતના ઉત્તર કિનારા ઉપર કરતો સૂર્ય પુષ્કરાર્દ્રમાં રહેલા મનુષ્યોને ૨૧૩૪૫૩૭ યોજનથી કેટલક અધિક દૂર પૂર્વદિશામાં ઉદય પામતો દેખાય છે, અને પડેલે જ દૂર પશ્ચિમ દિશામાં અસ્ત પામતો પણ દેખાય છે, મનુષ્યક્ષેત્રનો વ્યાસ ૪૫ લાખ યોજન છે તેનો વર્ગ કરી દશે ગુણી વર્ગ મૂલ કાઢતાં જે પરિઘ આવે તે ત્રણ દશાંશ ($\frac{૩}{૧૦}$) भाग ૨૧૩૪૫૩૭ યોજન અધિક થાય. ૯ ૨૧ લાખ इत्यादि પ્રશ્નોત્તરરૂપ સંવાદ શ્રીવિશેષાવશ્યકજીમાં છે.

૨ “ વ્યાખ્યાનતો વિશેષપ્રતિપત્તિર્ભવતિ ન हि सन्देहादलक्षणं ” વ્યાખ્યાનથી (ટીકા વિગેરેથી) વિશેષ (સ્વરૂપ) જ્ઞાન થાય છે. સન્દેહથી સૂત્ર અસૂચ્યું નથી, (પરિભાષા)

વહુતૈષાં સ્યાદવગાહપ્રદેશયોઃ ॥૫૪૫॥ તુર્યોપાદ્ધે તુ ॥ શ્રોત્રા-
ક્ષિનાસિકં દ્વે દ્વે, જિહ્વૈકા સ્પર્શનં તથા । એવં દ્રવ્યેન્દ્રિયાણ્યદ્વૌ,
ભાવેન્દ્રિયાણિ તથ તુ ॥૫૪૬॥ (સાં ૧૨૬) સર્વેષાં સર્વજાતિત્વે,
દ્રવ્યતો ભાવતોઽપિ ચ । અતીતાનીન્દ્રિયાણિ સ્યુરનન્તાન્યેવ
દેહિનામ્ ॥૫૪૭॥ વિનાઽનાદિનિગોદે(દિ)ભ્યો, જ્ઞેયમેતત્તુ કોવિ-
દૈઃ । સ્વજાતાવેવ તેષાં તુ, તાન્યતીતાન્યનન્તશઃ ॥ ૫૪૮ ॥
કિંચ ॥ યેષામનન્તઃ કાલોઽભૂન્નિર્ગતાનાં નિગોદતઃ । તેષામપે-
ક્ષયા જ્ઞેયમેતત્ શ્રુતવિશારદૈઃ ॥ ૫૪૯ ॥ એવમન્યત્રાપિ યથા
સમ્ભવં ભાવ્યમ્ ॥

इन्द्रियोनी अवगाहना अने प्रदेशानी अल्पबहुता ॥

અર્થ-૧ સર્વે ઇન્દ્રિયોઅનન્ત પરમાણુઓની બનેલી છે, અને તે સર્વે ઇન્દ્રિયો અસંખ્ય આ-
કાશપ્રદેશમાં અવગાહના કરીને (પોતાનું ક્ષેત્ર રોકીને) રહેલી છે. ॥૫૪૫॥ તેમાં ચક્ષુઃ-
ન્દ્રિયની અવગાહના સર્વથી અલ્પ છે. તેથી અનુક્રમે શ્રોત્રેન્દ્રિયની સંખ્યગુણી, તે-
થી ગ્રાણેન્દ્રિયની સંખ્યગુણી, તેથી જિહ્વેન્દ્રિયની અસંખ્યગુણી અને તેથી સ્પર્શને-
ન્દ્રિયની સંખ્યાતગુણી અવગાહના છે ॥૫૪૬॥ ચક્ષુ સર્વથી અલ્પ પ્રદેશવાળી છે, તેથી

૧ અંગુલના અસં० ભાગ પ્રમાણ સર્વથી નાની હોવાથી.

૨ સંખ્યાતગુણ (અસંખ્યાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભા-
ગના અસંખ્યમેટો પહે છે. તેથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છતાં)
ચક્ષુ કમતા મોટી હોવાથી.

૩ તેથી પણ સંખ્યાતગુણ (અંગુ० નો અસં० ભાગ) મોટો જાણવો.

૪ અંગુ० ના અસં० ભાગથી અંગુલપૃથક્ત્વ અસંખ્યગુણ મોટું છે. માટે

૫ અંગુ० પૃથક્ત્વ થી સાધિકહજાર અથવા સાધિક લાસ યોજન સંખ્યાત
ગુણ છે માટે.

શ્રોત્રેન્દ્રિય સંસ્ક્ર્યાત ગુણપ્રદેશવાળી, અને તેથી ઘ્રોણેન્દ્રિય અસંસ્ક્ર્યગુણ પ્રદેશવાળી, તેથી રસનેન્દ્રિય અસંસ્ક્ર્યગુણ પ્રદેશવાળી, ॥૬૪૪॥ અને તેથી પળ સ્પર્શેન્દ્રિય અસંસ્ક્ર્યગુણપ્રદેશવાળી છે. એ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયોના અવગાહ અને પ્રદેશનો અલ્પબહુતા છે. ॥ ૬૪૫ ॥ વળી ચોથા ઉપાંગમાં (પ્રજ્ઞાપનાસ્મૃત્તના ઇન્દ્રિય પદમાં) તો શ્રોત્ર-ચક્ષુ અને નાસિકા વે વે છે. જિહ્વા અને સ્પર્શેન્દ્રિય એકેક છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યેન્દ્રિયો ૮ અને ભાવેન્દ્રિયો પાંચ કહેલી છે. ॥૬૪૬॥ (કયા જીવોને અતીત અને ભાવિ કેટલી કેટલી ઇન્દ્રિયો હોય ! તે કહે છે) સર્વ જીવોને સર્વ (એકેન્દ્રિયાદિ) જાતિમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો અને ભાવેન્દ્રિયો અનન્તી વ્યતીત થયેલી છે. ॥ ૬૪૭ ॥ આ વિચારના અનાદિ નિગોદીયા જીવો સિવાયના જીવોને આશ્રયિ બુદ્ધિમાનોયે જાણવી, કારણકે તે અનાદિનિગોદીયા જીવોને પોતાની [નિગોદીયા સ્વરૂપ] જાતીમાંજ અનન્તી દ્રવ્યેન્દ્રિયો અને ભાવેન્દ્રિયો વ્યતીત થયેલી છે. ॥ ૬૪૮ ॥ વળી જે જીવોને નિગોદીયાથી નિર્મલતાને અનન્તો કાલ થયો છે, તેઓની અપેક્ષા આ (સર્વ જાતિમાં અનન્તી ઇન્દ્રિયોનું વ્યતીત થવા પણું) શ્રુતજ્ઞાનમાં હો-શીયાર પુરુષોયે જાણવું ॥ ૬૪૯ ॥ આ પ્રમાણે વીજે ઠેકાણે પણ યથાસંભવ [જેમ જેમ ઘટે તેમ તેમ] વિચારવું.

૧ અહિં પ્રવેશોનું અલ્પબહુત્વ અવગાહનામે અનુસરીમે છે. તો પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયના પ્રદેશો અસંસ્ક્ર્યગુણ કદા છતાં અવગાહના સંસ્ક્ર્યાત ગુણીજ મોટી થાય છે કારણ ઘણા પુદ્ગલોનો પણ અલ્પ આકાશપ્રદેશમાં અવગાહ સ્વભાવ હોવાથી તેમ થવામાં દોષાપત્તિ નથી.

૨ અનાદિ નિગોદીયા જીવો ત્યાંથી નીકળેલાનથી જેથી વીજી જાતિપણે તેઓની ઉત્પત્તિજ થયેલી નથી માટે તે રૂપે તેમને ઇન્દ્રિયો થયેલી નથી.

॥ इन्द्रियोमां ९ द्वारतो यन्त्र ॥

इन्द्रियोनां नाम	जाह्नव प्रमाण १	विस्तार प्रमाण २	केतले दूर रहेलो विषय प्रहे १ ३	प्राप्यकारी के अप्राप्यकारी ४	केतले दूरणी आवेलो विषय ग्रहण करे ५	वस्तु स्पष्ट के अस्पष्ट विषय ग्रहे ६	अवगाहनां अल्पबहुत्व ७	केतलप्रदेशानी वनेली ८	प्रत्येककृताल्पा-वहुता ९	प्रत्येककृता वनेली १०
सर्वेन्द्रिय	अंगुलतो असंख्यातमो भाग	स्वदेह प्रमाण	अंगुलसंख्येय भाग [बद्ध स्पष्ट विषय]	प्राप्यकारी	९ योजना (आत्मांगुली)	वस्तु स्पष्ट	५ रसनं० श्री संख्येयगुण	५ रसनं० श्री असंख्येयगुण	५ रसनं० श्री असंख्येयगुण	५ रसनं० श्री असंख्येयगुण
रसनंन्द्रिय	"	आत्मांगुल पृथक्त्व	"	"	"	"	४ प्राप्ये० श्री असंख्येयगुण	४ प्राप्ये० श्री असंख्येयगुण	४ प्राप्ये० श्री असंख्येयगुण	४ प्राप्ये० श्री असंख्येयगुण
प्राप्येन्द्रिय	"	आत्म अंगुलतो असंख्यातमो भाग	"	"	"	"	३ प्राप्ये० श्री संख्येयगुण	३ प्राप्ये० श्री संख्येयगुण	३ प्राप्ये० श्री संख्येयगुण	३ प्राप्ये० श्री संख्येयगुण
चक्षुर्बिन्दिय	"	"	अंगुलसंख्येय भाग (अस्पष्ट विषय)	अप्राप्यकारी	साक्षिक १ लाख योजना (आत्मास्व रसु आश्रयि) (आत्मांगुली)	अस्पष्ट	१ सर्वेधी अल्प अवगाहना काली	१ अन्तर्देशी सर्वेधी अल्प अवगाहना प्रवेसो	१ अन्तर्देशी सर्वेधी अल्प अवगाहना प्रवेसो	१ अन्तर्देशी सर्वेधी अल्प अवगाहना प्रवेसो
श्रोत्रेन्द्रिय	"	"	अंगुलसंख्येय भाग (स्पष्ट विषय)	प्राप्यकारी	१२ योजना (आत्मांगुली)	स्पष्ट	१ चक्षुषी संख्येयगुण	१ चक्षुषी संख्येयगुण	१ चक्षुषी संख्येयगुण	१ चक्षुषी संख्येयगुण

एकादीनि सन्ति पञ्चान्तानि भावेन्द्रियाणि च । एक-
 द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाणां स्युर्यथाक्रमम् ॥ ५५० ॥ भावीनि
 नैव केषाञ्चिद्वर्तन्ते मुक्तियायिनाम् । केषाञ्चित्पञ्च षट् सप्त,
 सङ्ख्यासङ्ख्यान्यनन्तशः ॥ ५५१ ॥ सिध्यतां भाविनि भवे, नर-
 नारकनाकिनाम् । पञ्चाक्षतिर्यक्पृथ्व्यम्बुद्रूणां पञ्च जघन्यतः
 ॥ ५५२ ॥ पृथ्व्यादिजन्मान्तरितमुक्तीनां तु मनीषिभिः । षट्-
 सप्तप्रमुखाण्येवं, भाव्यानि प्रोक्तदेहिनाम् ॥ ५५३ ॥ सङ्ख्येयानि
 च तानि स्युः, सङ्ख्यातभवकारिणाम् । असङ्ख्येयान्यनन्तान्य-
 सङ्ख्येयानन्तजन्मनाम् ॥ ५५४ ॥ रिष्टामघामाधवतीनारकाणां
 च युग्मिनाम् । नृणां तिरश्चां भावीनि, दश तानि जघन्यतः
 ॥ ५५५ ॥ पञ्चाक्षेभ्योऽन्यत्र नैषामुत्पत्तिर्नाप्यनन्तरे । भवे मु-
 क्तिस्तत एषां, दशोक्तानि जघन्यतः ॥ ५५६ ॥ वाय्वग्निविकला-
 क्षाणां, जघन्यतो भवन्ति षट् । क्षमादिजन्मान्तरितैषां, मुक्ति-
 र्नानन्तरं यतः ॥ ५५७ ॥ एकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाणां स्युर-
 नुक्रमात् । द्रव्येन्द्रियाणि सन्त्येकं, द्वे चत्वारि षडष्ट च ॥ ५५८ ॥
 भविष्यन्ति न केषाञ्चित्केषाञ्चिदष्ट वा नव । दश षोडश के-
 षाञ्चित्सङ्ख्यासङ्ख्यान्यनन्तशः ॥ ५५९ ॥ भावना प्राग्वत् ॥

અર્થ-એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-અને પંચેન્દ્રિય જીવોને
 અનુક્રમે એક-બે-ત્રણ-ચાર-અને પાંચ ભાવેન્દ્રિયો (વર્તમાનકાળમાં) છે.
 ॥ ૫૫૦ ॥ કેટલાએક મુક્તિગામી જીવોને ભાવી ઇન્દ્રિય એકત્રણ વર્તેલી
 નથી. અને બીજા કેટલાએક જીવોને કોઈને પાંચ કોઈને છ-સાત-સં-
 ख्यात-असंख्यात-અને અનન્ત ઇન્દ્રિયો ભવિષ્યમાં થનાર હોય છે ॥ ૫૫૧ ॥ આ
 વતા ભવમાંજ મોક્ષે જનારા મનુષ્ય-નારક-દેવ-પંચેન્દ્રિય-પૃથ્વી-અપ્-અને
 वनस्पति જીવોને જઘન્યથી (ભાવી) ઇન્દ્રિયો પાંચ છે, ॥ ૫૫૨ ॥ વઝી વચમાં
 पृथ्व्यादिकમો એક ભષ કરીને ત્યારમાદ મોક્ષે જનારાઓને ભાવી ૬ ઇન્દ્રિયો

કહેલી છે, ૫ પ્રમાણે સાત વગેરે ઇન્દ્રિયો પણ પૂર્વોક્ત જીવોને (વચમાં સ્ત્રીન્દ્રિયા-
દિકનો એક ભવ કરી મોક્ષે જનારાઓને) કહી છે. તેજુદ્ધિમાનોષ વિચારવી ॥૫૫૩॥
તથા વચમાં સંખ્યાતા ભવ કરી મોક્ષે જનારાઓને સંખ્યાત ઇન્દ્રિયો, વચમાં અસં-
ખ્ય ભવ કરનારને અસંખ્ય ઇન્દ્રિયો અને વચમાં અનન્ત ભવ કરનારને અનન્ત ઇ-
ન્દ્રિયો ભવિષ્યમાં થનારી કહી છે. ॥ ૫૫૪ ॥ રિષ્ટા-મયા-અને માધવતીના ના-
રકજીવોને-યુગલિક મનુષ્ય-અને યુગલિક તિર્યચ્ચોને જઘન્યથી ભાવી ઇન્દ્રિયો
૧૦ કહી છે. ॥ ૫૫૫ ॥ કારણ કે ૫ જીવોની ઉત્પત્તિ પચ્ચેન્દ્રિય શિવાય વીજી
જ્ઞાતિમાં होती નથી, અને ૫ જીવોનો અનન્તર ભવમાં (આવતા ભવમાં) મોક્ષ થતો
નથી માટે તેઓને જઘન્યથી પણ ભાવી ઇન્દ્રિયો ૧૦ *કહી છે, ॥૫૫૬॥ વાયુ-
અગ્નિ-અને વિકલેન્દ્રિયોને ભાવી ઇન્દ્રિયો જઘન્યથી ૬ છે. કારણકે ૫ જીવોને
વચમાં પૃથ્વ્યાદિ (પૃ-અપ-વન-નો) એક ભવ કર્યાબિના મોક્ષ છે નહિ. ॥૫૫૭
॥ (૫ પ્રમાણે ભાવી ભાષાઈન્દ્રિયોની સંખ્યા કહીને હવે ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી
હોય તે કહે છે.) એકે-સ્ત્રીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિ-અને પચ્ચે-જીવોને (વર્ત-
માન) દ્રવ્યેન્દ્રિયો અનુક્રમે ૧-૨-૪-૬ અને ૮ હોય છે. ॥ ૫૫૮ ॥ ૫માંના
કેટલાએક જીવોને ભાવિ(કાલે)દ્રવ્યેન્દ્રિયો થવાની નથી, અને કેટલાએકને ૮ અથવા
૯-૧૦-૧૬ થવાની છે અને કેટલાએકને સંખ્યાત-અસંખ્યાત-અને અનન્ત પણ
થવાની છે. ॥ ૫૫૯ ॥ ૫ સમ્બન્ધી વિચારણા પૂર્વનીપેટે (સ્વજુદ્ધિ ૫) કરવી.

નારકસ્ય નારકત્વે, ભાવતો દ્રવ્યતોઽપિ ચ । તાન્યતી-
તાન્યનન્તાનિ, સન્તિ પચ્ચાષ્ટ ચ સ્ફુટમ્ ॥ ૫૬૦ ॥ ભવિષ્યન્તિ

૧ આ પેરેમાફમાં વિચક્ષિત જીવને મોક્ષે જતાં સુધીમાં ચક્ષ્મે કોઈપણ
ભવ કરવાની અપેક્ષાપ ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો કહી.

* કારણકે ૫ જીવ નારકજીવો મનુષ્યમાં આવીને તુર્ત મોક્ષે ન જાય
પણ નરકમાંથી નીકળી તિર્યચપચ્ચે-અથવા સાતમી નરક શિવાયના પટલે
કે પાંચમી છટ્ટી નારકોના જીવો મનુષ્યનો ભવ કરી મનુષ્યમાં આવી મોક્ષે
જાય. અને યુગલિકો યુગલિકપણામાંથી અવશ્ય દેવ જ થાય ને ત્યાંથી મનુ-
ષ્યમાં આવી મોક્ષે જાય ૫ પ્રમાણે દરેકને ચક્ષ્મે લે ભવ કર્યા બિના મોક્ષ
નથી માટે.

૨ માસિકા એ ગણવાની હોવાથી ૧ સ્પર્શના, ૧ રસના, ૨ ઘ્રાણ ૫ ૪
સ્ત્રીન્દ્રિયને, ચતુરિન્દ્રિયને ૨ નેત્ર સાથે ૬ અને પચ્ચેન્દ્રિયને ૨ કાન સાથે
૮ ઇન્દ્રિયો ગણાય છે,

न केषाञ्चित्केषाञ्चित्पञ्च चाष्ट च । ज्ञेयानि तान्येकवारं, नरकं
 यास्यतोऽङ्गिनः ॥ ५६१ ॥ सङ्ख्येयान्येतानि सङ्ख्येयवारं नरकया-
 यिनः । असङ्ख्येयान्यप्यनन्तान्येवं भाव्यानि धीधनैः ॥ ५६२ ॥
 अतिक्रान्तान्यनन्तानि, सुरत्वे नारकस्य च । वर्त्तमानानि नैव
 स्युर्भावीनि पुनरुक्तवत् ॥ ५६३ ॥ विजयादिविमानित्वे, यदि
 स्युर्नारकाङ्गिनाम् । नातीतानि भविष्यन्ति, पञ्चाष्ट दश पो-
 ङ्श ॥ ५६४ ॥ एवं सर्वगतित्वेन, सर्वेषामपि देहिनाम् । भा-
 वनीयान्यतीतानि, सन्ति भावीनि च स्वयम् ॥ ५६५ ॥ नृत्वे
 नृणामतीतान्यनन्तान्यष्ट च पञ्च च । सन्ति तद्भवमुक्तीनां,
 तानि भावीनि नैव च ॥ ५६६ ॥ अन्येषां तु मनुष्यत्वे, भा-
 वीनि पञ्च चाष्ट च । जघन्यतोऽपि स्युर्मुक्तिर्यज्ञ मानुष्यमन्त-
 रा ॥ ५६७ ॥ अनुत्तरामराणां च, स्वत्वे सन्त्यष्ट पञ्च च । यदि
 स्युर्भूतभावीनि, तावन्त्येव तदा खलु ॥ ५६८ ॥ विजयादि-
 विमानेषु, द्विरुत्पन्नो ह्यनन्तरे । भवे वि(वै)मुक्तिमाप्नोति, ततो
 युक्तं यथोदितम् ॥ ५६९ ॥ अन्यजातित्वे त्वनन्तान्यतीतान्य-
 थ सन्ति न । भावीनि संख्यान्येवैषां, नृत्ववैमानिकत्वयोः ॥
 ५७० ॥ तथोक्तं प्रज्ञापनावृत्तौ—“ इह विजयादिषु चतुर्षु गतो
 जीवो नियमात्तत उद्भूतो न जातुचिदपि नैरयिकादिषु पञ्चे-
 न्द्रियतिर्यक्पर्यवसानेषु तथा व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु च मध्ये
 समागमिष्यति. मनुष्येषु सौधर्मादिषु वा गमिष्यतीति (सा०
 १३०) ॥ सर्वार्थसिद्धदेवत्वे, सर्वार्थसिद्धनाकिनाम् । न स्युर्भूतभ-
 विष्यन्ति सन्ति पञ्चाष्ट च स्फुटम् ॥ ५७१ ॥ तेषामन्यगतित्वे
 चातीतानि स्युरनन्तशः । नैव सन्ति भविष्यन्ति, नृगतावष्ट

પશ્ચ ચ ॥ ૫૭૨ ॥ (ગતિઆશ્રયી ભાવેં દ્રવ્યેં ની શ્રિકાલ ગોચર સંખ્યા)

અર્થ-નારકજીવને નારકપણામાં ભાવથી અને દ્રવ્યથી પણ અનન્ત ઇન્દ્રિયો પૂર્વે વ્યતીત થઈ ગઈ, અને વર્તમાનમાં (ભાવેં) ૫ તથા (દ્રવ્યેં) ૮ પ્રગટ પળે છે. ॥ ૫૬૦ ॥ એમાંના કેટલાક નારકીઓને ભાવી (દ્રવ્યેન્દ્રિયો અથવા ભાવેન્દ્રિયો) થવાની નથી, અને કેટલાકને પાંચ અને આઠ ઇન્દ્રિયો થવાની છે, અને તે (૫-૮ હવેથી) એક જ વાર નરકમાં (જઈ મોક્ષે) જનારા નારકીઓની અપેક્ષા જાણવી ॥ ૫૬૧ ॥ તથા સંખ્યાતી વાર નરકમાં (ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે) જનારા નારકીઓને સંખ્યાતી ઇન્દ્રિયો, અને એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત તથા અનન્ત ઇન્દ્રિયો પણ સુદ્ધિમાનોગ્ ભાવી કાઢમાં થનારી વિચારવી ॥ ૫૬૨ ॥ તથા નારકજીવને દેવપણામાં (દેવપણાની) અનન્ત ઇન્દ્રિયો વ્યતીત થઈ ગઈ, વર્તમાનકાલમાં નારકપણું હોવાથી દેવપણાની ઇન્દ્રિય એક પણ નથી અને (દેવપણાની) ભાવી ઇન્દ્રિયો તો પૂર્વે કલા પ્રમાણે (૫-૮ અથવા સંખ્ય અસંખ્ય ને અનન્ત) જાણવી ॥ ૫૬૩ ॥ તથા નારકીને વિજયાદિ અનુત્તર વિમાનમાં દેવપણાની ઇન્દ્રિયનો જો વિચાર કરીએ તો તેથી એકપણ ઇન્દ્રિય વ્યતીત થઈ નથી પણ ભવિષ્યમાં [વચ્ચે ? ભવ કરે તો] ૫-૮ અથવા (વચ્ચે જે ભવ કરે તો) ૧૦-૧૬ ઇન્દ્રિયો (અનુત્તર દેવપણાની) થવાની છે. ॥ ૫૬૪ ॥ એ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણીઓની સર્વ ગતિપળે વ્યતીત-વર્તમાન-અને ભાવી ઇન્દ્રિયો પોતાની મેળે વિચારવી. ॥ ૫૬૫ ॥ તથા મનુષ્યોને મનુષ્યપણાની અનન્ત ઇન્દ્રિયો વ્યતીત થઈ ગઈ-વર્તમાનકાલમાં ૫ અને ૮ છે, અને એજ ભવમાં મોક્ષે જનાર મનુષ્યોને ભાવી ઇન્દ્રિય એક પણ નથી જ ॥ ૫૬૬ ॥ મનુષ્ય શિવાયના વીજા જીવોને મનુષ્યપણા સમ્બન્ધિ ભાવી ઇન્દ્રિયો જથ્થો થી ૫ અને ૮ છે, કારણકે તેઓની મુક્તિ મનુષ્યભવ પામ્યા વિના છે જ નહિ, ॥ ૫૬૭ ॥ તથા અનુત્તર દેવોને અનુત્તર દેવપણા સંબંધિ ઇન્દ્રિયો વર્તમાનકાલમાં ૫ અને ૮ છે, અને જો વ્યતીત થઈ હોય અથવા ભાવીકાલમાં થવાની હોય તો પણ નિશ્ચય નેહલીજ (૫-૮) છે. ॥ ૫૬૮ ॥ કારણકે વિજયાદિ (ચાર) વિમાનમાં જે વાર ઉત્પન્ન થયેલો જીવ અનન્તર (આવતા) ભવમાં મોક્ષજ પામે છે, માટે એ કહેલી વાત યથાર્થ છે. ॥ ૫૬૯ ॥ તથા (એ વિજયાદિ દેવોને) અન્યજાતિપણા સમ્બન્ધિ

? અર્થથી જાવે નારકી વગેરે જીવને મોક્ષે સતા સુધીમાં કયા ભવ સમ્બન્ધિ કેટલી ઇન્દ્રિયો થઈ, તે અને યશ ? તે કહે છે.

(૩૧૨) ॥ इन्द्रियद्वारे आमुक्तिप्राप्तेर्जीवेषुभूतभावीन्द्रियविचारः ॥ ६७० ॥

(एकेन्द्रियादिपणानी) अनन्त इन्द्रियो व्यतीत થઈ છે, વર્તમાનકાલમાં નથી, અને
 एओने भविष्यकालમાં મનુષ્યપણાની અને વૈમાનિકપણાની એ વે સમ્બન્ધિ સંસ્થા-
 ત (૧-૮ वा १५-२४) इन्द्रियोज થવાની છે. ॥ ૬૭૦ ॥ श्री प्रज्ञापनधृति-
 मां कर्षुं છે કે-અહિં વિજયાદિચાર વિમાનમાં ગયેલો જીવ નિશ્ચય ત્યાંથી નિકળ્યો છ-
 નો નૈરકયી માંડીને પંચાન્દ્રિયતિર્યંચ સુધીમાં તથા વ્યન્તરના દંડકોમાં અને યો-
 તિષિમાં પણ આવશે નહિ, પરન્તુ મનુષ્યમાં અને સૌંધર્માદિકમાં જઈ શકે છે. ॥
 ૬૭૧ ॥ तथा सर्वथैसिद्ध देवोने सर्वथैसिद्धदेवपणा સમ્બન્ધિ વ્યતીત इन्द्रियो
 થઈ નથી, વર્તમાનમાં ૧ ને ૮ તો પ્રગટ જ છે. અને ए देवोने अन्यगतिसम्ब-
 धन्धि अनन्त इन्द्रियो व्यतीत થઈ છે, વર્તમાનમાં નથી, અને भविष्यमां मनुष्यग-
 तिसम्बधि ૧ ને ૮ થવાની છે. ॥ ૬૭૨ ॥

संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां यत्, स्मृत्यादिज्ञानसाधनम् । मनो
 नोइन्द्रियं तच्च, द्विविधं द्रव्यभावतः ॥ ५७३ ॥ तत्र च ॥ मनः-
 पर्याप्त्यभिधाननामकर्मोदयादिह । मनोयोग्यवर्गणानामादाय
 दलिकान्यलम् ॥ ५७४ ॥ मनस्त्वेनापादितानि, जन्तुना द्रव्य-
 मानसम् । जिनैरूचे तथा चाह, नन्यध्ययनचूर्णिकृत् ॥ ५७५ ॥
 “मणपज्जत्तिनाમકમ્મોદયતો જોગ્ગે મણોદઘ્વે ઘેતું મણત્તેણ પ-
 રિણામિયા દઘ્વા દઘ્વમણો ભઙ્ગઈ” (સા ૦ ૧૩૧) (મનઃપર્યા-
 પ્તિનામકર્મોદયતો યોગ્યાનિ મનોદ્રવ્યાણિ ઘૃહીત્વા મનસ્ત્વેન

૧ કારણ કે અનુત્તરદેવપણું પ્રાપ્ત થયા બાદ જીવ નરકાદિમાં જતો નથી
 પણ વચ્ચે એક અથવા વૈમાનિક દેવ મધ્યાન્તરિત એ મથ મનુષ્યના કરી મો-
 ક્ષે જ જાય છે. માટે

૨ પાંચમા શતકકર્મગ્રન્થમાં ઉત્કૃષ્ટ થન્યનું આંતરું ચતાવ્યું છે ત્યાં વિ-
 જયાદિવિમાનથી ક્યયેલાઓને વધારે મથો પણ દેશાદ્યા છે તેમજ તેની ટીકા-
 માં વિજયાદિ વિમાનોમાં એ ચાર ગયો છતાં પણ સંસારમાં કેટલાક મથો
 કરે છે નરકતિર્યગ્ગતિ યોગ્ય કર્મ પણ ચાંધે છે, આ પ્રમાણે કહેલું છે. તથા
 “ વિજયાદિ વિમાણેહિય સંસ્થિજ્ઞમથાઓ હાંતિ યોદ્ધથ્વા ” આ ગાથામાં સં-
 સ્થાતામથો વિજયાદિ વિમાનથી ક્યયેલાઓને ચતાવ્યા છે. તથા “ ચતુર્થિ-
 શતિમથાન્નાતિકામન્તિ ” એવો શુદ્ધવાદ હોવાથી ઉપર ચતાવ્યા કરતાં વધારે
 इन्द्रियोનો પણ સંભય થાય છે. તત્ત્વં પુનઃ કેચ્છલિનો ચિદન્તિ.

પરિણામિતાનિ દ્રવ્યાણિ દ્રવ્યમનો ભણ્યતે ॥) ઇતિ । મનોદ્ર-
વ્યાવલમ્બેન, મનઃપરિણતિસ્તુ યા ॥ જન્તોર્ભાવમનસ્તત્સ્યાત્ત-
થોક્તં પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૫૭૬ ॥ “ જીવો પુણ મણપરિણામકિ-
રિયાવંતો ભાવમણો. કિં ભણિયં હોઈ ? મણદઢવાલમ્બણો જી-
વસ્સ મણણવાવારો ભાવમણો મન્નઈ ” (સા૦ ૧૩૨) (જી-
વઃ પુનર્મનઃપરિણામક્રિયાવાન્ ભાવમનઃ, કિં મણિતં ભવ-
તિ ? મનોદ્રવ્યાલમ્બનો જીવસ્ય મનનદ્યાપારઃ ભાવમ-
નો ભણ્યતે ॥) ઇતિ નન્દ્યધ્યયનચૂર્ણો ॥ અત્ત एव च ॥ દ્રવ્ય-
ચિત્તં વિના ભાવચિત્તં ન સ્યાદસંજિવત્ । વિનાપિ ભાવચિત્તં
તુ, દ્રવ્યતો જિનવદ્ભવેત્ ॥ ૫૭૭ ॥ તથોક્તં “ ભાવમનો વિ-
નાપિ ચ દ્રવ્યમનો ભવતિ, યથા ભવસ્થકેવલિનઃ, ” ઇતિ પ્રજ્ઞા-
પનાવૃત્તૌ ॥ (સા૦ ૧૩૩) સ્તોકા મનસ્વિનોઽસદ્ધ્યગુણાઃ
શ્રોત્રાન્વિતાસ્તતઃ । ચક્ષુર્ઘ્રાણરસજ્ઞાદ્યાઃ, સ્યુઃ ક્રમેણાધિકાધિ-
કાઃ ॥ ૫૭૮ ॥ અનિન્દ્રિયાશ્ચ નિર્દિષ્ટા, એભ્યોઽનન્તગુણાધિ-
કાઃ । સ્પર્શનેન્દ્રિયવન્તસ્તુ, તેભ્યોઽનન્તગુણાધિકાઃ ॥ ૫૭૯ ॥
લોકૈશ્ચ ॥ ચક્ષુઃશ્રોત્રઘ્રાણરસનત્વચ્છનોવાક્પાણિપાદપાયૂપસ્થ-
લક્ષણાન્યેકાદશેન્દ્રિયાણિ સુશ્રુતાદૌ ઉક્તાનિ, (સા૦ ૧૩૪)
નામમાલાયામપિ ‘બુદ્ધીન્દ્રિયં સ્પર્શનાદિ, પાળ્યાદિ તુ ક્રિ-
યેન્દ્રિયં’ ઇત્યભિહિતં, (સા૦ ૧૩૫) ॥ ઇતીન્દ્રિયાણિ ૨૨ ॥

અર્થ-પ્રસંગે નોઈન્દ્રિય (મન નું સ્વરૂપ કહે છે-સંક્ષિપ્તચ્છેન્દ્રિયોને જે સ્મૃતિ
ચિત્તે જ્ઞાનમાં કારણભૂત નોઈન્દ્રિય ઇતલે મન છે ॥ ૫૭૩ ॥ તે દ્રવ્યથી અને
ભાવથી બે પ્રકારનું છે. ત્યાં મનઃપર્યાપ્તિ નામે નામ કર્મના ઉદયથી અર્થ મનોયો-
ગ્ય વર્ગીણાનાં દલિકને સમ્પૂર્ણ [જોઈએ તે પ્રમાણમાં] ગ્રહણ કરી જીવે (તે દ-
લિકને) મનપણે પરિણામાવ્યાં હોય તે જિનેશ્વરોઈ દ્રવ્યમત્ત કહ્યું છે. શ્રીનન્દિ-

(૩૧૪) ॥ इन्द्रियद्वारे नोइन्द्रियमनोभिरूपणं-इन्द्रियाल्पबहुत्वविचारश्च ॥ द्वार

સૂત્રની ચૂંઠી કતારે પણ તેમજ કહું છે કે ॥ ૫૭૪ ॥ “ મનઃપર્યાપ્તિ નામ-
કર્મના ઉદયથી મનોયોગ્ય દ્રવ્યને ગ્રહણ કરી મનપણે પરિણમાવેલાં જે પુદ્ગલ-
દ્રવ્યો તે દ્રવ્યમન કહેવાય ” ॥ ૫૭૫ ॥ એ મનોદ્રવ્યના આલમ્બનથી જીવનો
જે ચિત્તવન પરિણામ [ચિત્તવન] તે ભાવમન છે. પૂર્વાચાર્યોએ પણ તેમજ કહું છે
કે- “ ક્લી મન પરિણામની ક્રિયાવાળો જે જીવ તે ભાવમન, તા-
ત્પર્યે એ છે કે મનોદ્રવ્યના આલમ્બન વાળા જીવનો જે મનોવ્યાપાર તે ભાવમન
કહેવાય છે ” એ પ્રમાણે શ્રી નન્દિઅધ્યયનની ચૂંઠીમાં કહું છે.
એ હેતુથીજ અસંજિજીવનો પેઠે દ્રવ્યમનવિના ભાવમન ન હોય, પરંતુ સર્વજ્ઞની પેઠે
ભાવમન વિના દ્રવ્યમન તો હોય. ॥ ૫૭૬ ॥ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિમાં કહું છે કે-
“ ભાવમન વિના પણ દ્રવ્યમન હોય છે જેમ ભવસ્થકેવલી ભગવાનને ”

(હવે અલ્પબહુત્વ કહે છે)-મનવાળા જીવો સર્વથી થોડા છે, તેથી શ્રોત્રે-
ન્દ્રિયવાળા અસંખ્યગુણા છે, તેથી ચક્ષુ-ઘ્રાણ-અને રસનેન્દ્રિયવાળા જીવો અનુક્ર-
મે વિશેષ વિશેષ અધિક છે, ॥ ૫૭૪ ॥ તેથી ઇન્દ્રિયરહિત (સિદ્ધ) જીવો અનન્તગુણા
છે, ॥ ૫૭૫ ॥ અને તેથી પણ સ્પર્શનેન્દ્રિયવાળા (એકેન્દ્રિય જીવો) અનન્તગુણા છે ॥
૫૭૬ ॥ અન્યદર્શનીઓમાં-ચક્ષુ-શ્રોત્ર-ઘ્રાણ-રસના-સ્પર્શેન્દ્રિય-મન-વચન-દાથ-
પગ-શુદા-લિંગ એ ૧૧ ઇન્દ્રિયો સુશ્રુતાદિ (વૈદ્યક) ગ્રંથોમાં કહી છે, ॥ ૫૭૮ ॥
અને નામમાલ્યામાં પણ સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયોને વુદ્ધીન્દ્રિય અને દાથ વિગેરેને ક્રિ-
યેન્દ્રિય કહી છે. (સાંખ્યો પણ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો માને છે, અને વચનગ્રહણ વિ-
ગેરે તેના ફલો માન્યા છે પણ તે અયુક્ત છે કારણ તેમ માનવાથી દાથે ઠુંડો પ-
ગવડે ગ્રહણ કરે છે. વિગેરે ફલમાં વિસંવાદ વિગેરે દોષો આવે છે,) ॥ ૫૭૯ ॥
[એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ કહું] इति इन्द्रियद्वारम् ૨૨ ॥

સંજ્ઞા યેષાં સન્તિ તે સ્યુઃ, સંજ્ઞિનોઽન્યે ત્વસંજ્ઞિનઃ ॥
સંજ્ઞિનસ્તે ચ પશ્ચાશ્ચા, મનઃપર્યાપ્તિશાલિનઃ ॥ ૫૭૯ ॥
નનુ સંમૂર્છિમપશ્ચાશ્ચાન્તેષ્વેકેન્દ્રિયાદિષુ । આહારાદ્યાઃ સ-
ન્તિ સંજ્ઞાસ્તતસ્તે કિં ન સંજ્ઞિનઃ ! ॥ ૫૮૦ ॥ અત્રોચ્યતે ॥ ઓધ-
રૂપા દશાપ્યેતાસ્તીવ્રમોહોદયેન ચ । અશોભના અવ્યક્તાશ્ચ, ત-
ન્નાભિઃ સંજ્ઞિતા મતા ॥ ૫૮૧ ॥ નિદ્રાવ્યાપ્તોઽસુમાન્ કણ્ઠ્ય-

નાદિ કુરુતે યથા । મોહાચ્છાદિતચૈતન્યાસ્તથાઽઽહારાદ્યમી અપિ
 ॥ ૫૮૨ ॥ તતશ્ચ ॥ સંજ્ઞાસંબન્ધમાત્રેણ, ન સંજ્ઞિત્વમુરીકૃતમ્ । ન-
 હ્યેકેનૈવ નિષ્કેણ, ધનવાનુચ્યતે જનૈઃ ॥ ૫૮૩ ॥ અતાદૃશ્મપયુક્તો-
 ઽપિ, રૂપવાન્નાભિધીયતે । ધની કિંતુ बहुद्रव्यै, રૂપવાન્ રમ્ય-
 રૂપતઃ ॥ ૫૮૪ ॥ મહત્યા વ્યક્ત્યા કર્મક્ષયોપશમજાતયા । સં-
 જ્ઞયા શસ્તયૈવાઙ્મી, લભતે સંજ્ઞિતાં તથા ॥ ૫૮૫ ॥ इदमर्थतो
 विशेषावश्यके [સાં ૧૩૬] ॥ તતશ્ચ ॥ યેષામાહારાદિસંજ્ઞા,
 વ્યક્તચૈતન્યલક્ષણાઃ । કર્મક્ષયોપશમજાઃ, સંજ્ઞિનસ્તેઽપરેઽન્યથા
 ॥ ૫૮૬ ॥ दीर्घकालिक्यादिका वा, संज्ञा येषां भवन्ति ते । संज्ञि-
 नः स्युर्यथायोगमसंज्ञिनस्तदुज्झिताः ॥ ५८७ ॥ इति संज्ञि-
 तादि ૨૩ ॥

અર્થ—૨૩મું સંજ્ઞિદ્વાર-જે જીવોને સંજ્ઞા છે તે જીવો સંજ્ઞિ કહેવાય છે,
 અને તે શિવાયના શ્રીજા અસંજ્ઞિ જીવો કહેવાય, અને તે સંજ્ઞિજીવો
 મનઃપર્યાક્ષિવાલા પંચેન્દ્રિય જીવોજ હોય છે, ॥ ૫૮૦ ॥

પ્રશ્ન—એકેન્દ્રિયથી માંડીને સમ્પૂર્ણપંચેન્દ્રિયસુધીના જીવોમાં પણ આદ્યા-
 રાદિ સંજ્ઞાઓ છે, તો તે જીવો સંજ્ઞિ કેમ નહિ ?

ઉત્તર—તે દશે સંજ્ઞાઓ સામાન્ય સ્વરૂપવાલી અને તીવ્ર મોહના ઉદય વડે
 અશુભ અને અવ્યક્ત છે માટે તે (દશ) સંજ્ઞાઓ વડે [જીવો] સંજ્ઞિ મનાતા નથી
 ॥ ૫૮૧ ॥ कारण के निद्रावर्द्धे घेरायलो जीव जेम खर्जनादि (खंजवाळवुं वगैरे)
 કરે છે, તેમ મોહથી અવરાયલા ચૈતન્યવાલી તે આદ્યાદિ ૧૦ સંજ્ઞાઓ પણ છે
 ॥ ૫૮૨ ॥ અને તેથી સંજ્ઞાના સંબંધ માત્રવડે સંજ્ઞિપણું અંગીકાર કર્યું નથી. કા-
 રણકે એકજ સોનામ્હોર વડે લોકોમાં કોઈ ધનવાન કહેવાતો નથી ॥ ૫૮૩ ॥ तथा
 तेवा प्रकारना उत्तम रूप विना (सामान्यरूपधी) कोई रूपवान् कहेवातो नही ,
 પરન્તુ ઘણા ધનવર્દે ધનવાન અને અતિમનોહર રૂપવર્દેજ રૂપવાન કહેવાય છે ॥ ૫૮૪ ॥
 तेवीरीने कर्मना क्षयोपशमधी થયેલી અતિવ્યક્ત (प्रगट) અને પ્રજ્ઞસ્ત સંજ્ઞાવર્દે
 જીવ તેવા પ્રકારનું સંજ્ઞિપણું (સંજ્ઞિ एवो व्यपदेश) પામે છે ॥ ૫૮૫ ॥ ए भावार्थ

શ્રીવિશેષાચ૦માં છે, અને તેથી કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રગટ ચેતન્યરૂપ આહારાદિસંજ્ઞાઓ જેઓને છે તે સંજ્ઞિ અને વીજા અસંજ્ઞિ કહેવાય છે, ॥૫૮૬॥ અથવા જે જીવોને લઘુકાલિકી વગેરે સંજ્ઞાઓ હોય છે. તે જીવો યથાયોગપણે (જેવી જેવી સંજ્ઞાનો સમ્બન્ધ હોય તે તે પ્રમાણે) તે તે જીવો સંજ્ઞી કહેવાય અને તે સંજ્ઞારહિત વીજા અસંજ્ઞી કહેવાય, એ પ્રમાણે સંજ્ઞિનું સ્વરૂપ કર્યું ॥ ૫૮૭ ॥
 इति संज्ञिद्वारम् २३ ॥ (શ્રીવીશમું વેદદ્વાર કહે છે.)

वेदस्त्रिधा स्यात्पुंवेदः, स्त्रीवेदश्च तथा परः । क्लीबवेदश्च तेषां
 स्युर्लक्षणानि यथाक्रमम् ॥५८८॥ पुंसां यतो योषिदिच्छा, स पुं-
 वेदोऽभिधीयते । पुरुषेच्छा यतः स्त्रीणां, स स्त्रीवेद इति स्मृतः
 ॥ ५८९ ॥ यतो द्वयामिलाषः स्यात्, क्लीबवेदः स उच्यते । तृ-
 णफुस्फुसकद्रङ्गज्वलनोपमिता इमे ॥५९०॥ पुरुषादिलक्षणानि चै-
 वं प्रज्ञापनावृत्तौ स्थानांगवृत्तौ (सा० १३७-१३८) च ॥ “योनिर्मृ-
 दुत्वमस्थैर्य, मुग्धता क्लीबता स्तनौ । पुंस्कामितेति लिङ्गानि, सप्त
 स्त्रीस्वे प्रचक्षते ॥५९१॥ मेहनं खरता दाढर्य, शौण्डीर्य इमश्रु
 धृष्टता । स्त्रीकामितेति लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥५९२॥
 स्तनादिश्मश्रुकेशादिभावाभावसमन्वितम् । नपुंसकं बुधा प्रा-
 दुर्मोहानलसुदीपितम् ॥५९३॥ अभिलाषात्मकं देहाकारात्म-
 कमथापरम् । नेपथ्यात्मकमेकैकमिति लिङ्गं त्रिधा विदुः ॥५९४॥
 पुमांसोऽल्पाः स्त्रियः संख्यगुणाः क्रमादनन्तकाः । अवेदाः क्ली-
 बवेदाश्च, सवेदा अधिकास्ततः ॥ ५९५ ॥ (पुंस्त्वसंज्ञित्वयोः का-
 यस्थितिरान्तर्मुहूर्त्तिकी । लघ्वी गुर्वी चाब्धिदशतपृथक्त्वं किञ्च-
 नाधिकम् ॥१॥ स्त्रीत्वकायस्थितिः प्रज्ञापनायां समयो लघुः ।

૧ શાસ્ત્રોમાં “સંજ્ઞિ” એ શબ્દનો વ્યવહાર લઘુકાલિકી સંજ્ઞાવાળા જીવોને જ માનેલો છે. તથા અપેક્ષાએ વૃદ્ધિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાવાળા જીવોને પણ કશ્ચિત્ સ્થલે માનેલો છે. માટે ડયાં ડયાં સંજ્ઞિ શબ્દ આપે ત્યાં સર્વત્ર લઘુકાલિકી સંજ્ઞાવાળા જ જાણવા.

ઉક્તાઽથાસ્યાં ગરીયસ્યામાદેશાઃ પશ્ચ દર્શિતાઃ ॥ ૨ ॥ ચતુર્દશા-
ષ્ટાદશ વા, શતં વાથ દશોત્તરમ્ । પૂર્ણં શતં વા પત્યાનિ, પત્યા-
નાં વા પૃથક્ત્વકમ્ ॥ ૩ ॥ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાદથાઃ, પશ્ચાપ્યેતે
વિકલ્પકાઃ । પશ્ચસંપ્રહૃત્ત્યાદેજ્યેતેષાં ચ વિસ્તૃતિઃ ॥ ૪ ॥ (સા. ૧૩૯)
આથે દ્વિતીયે સ્વર્ગે દ્વિઃ, પૂર્વકોટયાયુષઃ સ્ત્રિયાઃ । સમર્ત-
કાન્યદેવીત્વેનોત્પત્યૈષાં ચ ભાવના ॥ ૫ ॥ ઇતિ વેદઃ ૨૪ ॥

અર્થ—૨૪મું વેદદ્વાર—વેદ ૩ પ્રકારનો છે, પૅલો પુરુષવેદ વીજો સ્ત્રીવેદ
અને ત્રીજો નપુંસકવેદ, એ ત્રણનાં લક્ષણ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે ॥ ૫૮૮ ॥ જેનાવડે
પુરુષને સ્ત્રીની ઇચ્છા થાય તે પુરુષવેદ કહેવાય, અને જેનાવડે સ્ત્રીયોને પુરુષની
ઇચ્છા થાય તે સ્ત્રીવેદ એમ કહેલ છે. ॥ ૫૮૯ ॥ અને જેનાવડે (સ્ત્રી પુરુષ) વચ્ચે-
નો અભિલાષ થાય તે નપુંસકવેદ કહેવાય છે, એ ત્રણે વેદ (અનુક્રમે) ધાસનો
અગ્નિ—છાણાનો અગ્નિ—અને નૅગરના અગ્નિની ઉપમાવાળા [સરસ્વા] છે. ॥ ૫૯૦ ॥
પુરુષાદિકના લક્ષણ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિ અને સ્થાનાંગવૃત્તિમાં આ પ્રમાણે છે—
યોનિ—કોમલતા—અસ્થિરતા—મદ્રકતા(મોઢાપર્ણ)—ઢરવાપર્ણ—ચે સ્તન અને પુ-
રુષની ઇચ્છા એ ૭ લક્ષણો સ્ત્રીપણાનાં કહેવાય છે. ॥ ૫૯૧ ॥ લિંગ-કઠોરતા
—ધીરતા—શૂરતા—દાઢીમૂછ—ધીઠાઈ—અને સ્ત્રીની ઇચ્છા એ ૭ [લક્ષણો] પુરુષપણાના
કહેવાય છે ॥ ૫૯૨ ॥ તથા જે સ્તન વગેરે (સ્ત્રીનાં ચિહ્ન) અને દાઢીમૂછ વગેરે
(પુરુષ પણાનાં ચિહ્ન) નો સદ્ભાવ અને અભાવસહિત હોય તેવા મોઢાગ્નિવડે અ-

૧. જેમ ઘાસનો અગ્નિ એકદમ સઢગી મદ્રકોં થઈને તુર્તે શુમાઈ જાય છે
તેમ પુરુષવેદ સ્ત્રીનો સંગમ થતાં તુર્તે શમી જાય છે.

૨. જેમ છાણાનો અગ્નિ ઘણો કાઢ ટકો રહે છે તેમ સ્ત્રીવેદ પુરુષનો
સંગમ થતાં પણ શીઘ્ર ટકતો નથી પરન્તુ કાયમ રહે છે.

૩. જેમ નૅગરમાં લાગેલો અગ્નિ અત્યન્ત જાગ્યલ્લભમાન અને શુમાય નહિ
ધસો હોય છે તેમ નપુંસકવેદ અત્યન્ત તીવ્ર અભિલાષાવાળો અને સંગમથી
પણ શમે નહિ ધસો હોય છે.

(૩૧૮) ॥ વેદદ્વારે વેદત્રયસ્વરૂપલક્ષણાલ્પબહુત્વાદિનિરૂપણમ્ ॥ દ્વાર)

ત્યન્ત પ્રદીપ્ત થયેલાને પંદિતો નપુંસક કહે છે. ॥ ૫૯૩ ॥ તથા અધિભાષરૂપ-
વેદાકૃતિરૂપ—અને નેપૈથ્યરૂપ એ પ્રમાણે એકેક વેદ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનો જાણવો.
॥ ૫૯૪ ॥ પુરુષવેદો સર્વથી અલ્પ છે, તેથી અનુક્રમે સ્ત્રીવેદો સંખ્યાતગુણા છે,
તેથી અવેદો [સિદ્ધાદિ] અનંતગુણા છે, તેથી નપુંસકવેદો (એકેન્દ્રિયાદિ) અનં-
તગુણા છે, અને તેથી સવેદો જીવો વિશેષાધિક છે, ॥ ૫૯૫ ॥

૧ અર્થાત્ પુરુષને કેટલાંક ચિન્હ પુરુષપણાનાં અને કેટલાંક ચિન્હ સ્ત્રીપણાનાં હોય તો તે પુરુષનપુંસક, સ્ત્રીને કેટલાંક ચિન્હ સ્ત્રીપણાનાં અને કેટલાંક ચિન્હ પુરુષપણાનાં હોય તો તે સ્ત્રીનપુંસક, અને જેને પુરુષચિન્હ અને સ્ત્રીચિન્હ પણ ન હોય તે નપુંસકમાત્ર કહેવાય. એ દ્રવ્યવેદ દ્રવ્યલિ-
ંગની અપેક્ષાએ કાળો. પર્મા શ્વે ચિન્હ રાક્ષિત નપુંસક પંકાન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય અને કેટલાપક સમ્મૂંપન્ને૦ પર્યંતના દેહપર્યાન્ત જીવો હોય છે. અને કેટલા-
પક સમ્મૂંપન્ને૦ જીવોને તો પુરુષચિન્હ અને સ્ત્રીચિન્હ ચતુર્થ કર્મમેય તથા સન્નતિકાભાષ્યમાં કહેલ છે.

૨ પુરુષ ચિન્હવાળા પુરુષને પણ અધિભાષની અપેક્ષાએ અને વેદ હોય છે. તેમ સ્ત્રી ચિન્હવાળી સ્ત્રીને અને નપુંસકને પણ અધિભાષની પરાવૃત્તિએ અને વેદ હોય છે. એ ઘાત સ્ત્રી વિશેષાધિક્યકર્મમાં સ્પષ્ટ રીતે કહી છે. પરન્તુ લોકવ્યવહાર લિંગની અપેક્ષાએ પ્રથર્તેત્તે

૩ નાટક વગેરેમાં પુરુષ છતાં સ્ત્રીનો વેષ પહેર્યો હોયતો તે પુરુષ નેપૈથ્ય-
સ્ત્રી કહેવાય એ રીતે નેપૈથ્યપુરુષ અને નેપૈથ્યનપું૦ પણ વિચારવા.

૪ પુનઃ વીજા ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે “સ્ત્રીનપું૦ થયાથી લિંગ કહેવાય છે કારણ કે અતિપ્રગટ પુરુષલિંગ રચના છતાં પણ કદાચિત્ સ્ત્રીલિંગ ઉદય આવે છે પરન્તુ સ્ત્રીરથી સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ થતું નથી, અથવા નપુંસકલિંગ ઉદય આવે છે. તથા સ્ત્રીને અતિપ્રગટ સ્વલિંગરચના હોતે છતે પણ કદાચિત્ પુરુષ-
લિંગ અથવા નપુંસકલિંગનો ઉદય થોય છે. એ પ્રમાણે નપુંસકને પણ સ્વલિંગ રચ-
નાથી ઉત્તર કાલમાં થનાર કદાચિત્ પુરુષલિંગ અને સ્ત્રીલિંગ હોય છે પરન્તુ કપિલવત્ સ્વલિંગરચનાથી ભિન્ન દેશાય નહિ” इति અભ્યર્થઃ

• વળી નપુંસક ૧૬ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—

(૧) પંડક સ્વભાવ સ્ત્રીસરખો અને આકાર પુરુષનો હોય તે (અહિં સ્ત્રી નો સ્વભાવ તે મંદગતિએ ચાલવું, આગળ ચાલતાં શંકાથી પાછલ જોયા કર-
વું, શરીર શીતલને કોમલ, ચોલતાં હાથ ઉછાચ્ચી, કંઠે હાથ દડ ચાલવું, છાતીપર ધક્કા ન હોયતો હાથથી છાતી ઢાંકવી, ચોલતાં ચોલતાં મુકુદી ચૂ-
ઢાવવી. સ્ત્રીજન વાઠલા સેવા પાડવા, આશ્રયણો પ્રિય લાગે, સ્નાનાદિ ગુપ્ત
કરે, પુરુષની સભામાં મય ને શંકાવાળો થાય, સ્ત્રીના મહુવાયમાં નિઃશંક

અને નિર્ભયપણે અને, સ્ત્રીસરસી કામચેષ્ટા કરે, એ પ્રમાણે સ્ત્રીનાં લક્ષણ હોય તથા શરીરના વર્ણાદિ સ્ત્રી પુરુષથી વિચિત્ર હોય. પુરુષલિંગ મોટું હોય. સ્વર સ્ત્રીસરસો હોય, મૂત્ર કરતાં અવાજ ધાય, અને સ્વરમાં ભેદ હોય એ ૬ લક્ષણ પંદક નપુંસકનાં છે.

(૨) શાનિક—કોઈ નિમિત્તથી વિકારવદે પુરુષચિહ્ન સ્તબ્ધ થતાં કામ-સેવન વિના રહી ન શકે તે.

(૩) કલીચ—પ્રમા ચાર પ્રકાર છે, ત્યાં સ્ત્રીને નગ્ન દેખી શ્રોભ પામે તે પુષ્ટિકલીચ, ૧ સ્ત્રીના શબ્દ સાંભળી શ્રોભ પામે તે શબ્દકલીચ, ૨ સ્ત્રીનો સ્પર્શ થતાં શ્રોભ પામે તે આલિંગનકલીચ, ૩ સ્ત્રીના નિમંત્રણથી શ્રોભ પામે તે નિમંત્રણકલીચ. ૪

(૪) કુંભી—એનું પુરુષચિહ્ન અતિમોહથી કુંભચન્ સ્તબ્ધ રહે તેમજ કૃષ્ણ પણ સ્તબ્ધ રહે તે અથવા પ્રધાન્તરે કુંભ સરસા મોટા સ્તનવાળાને પણ કુંભી નપું. કહ્યો છે.

(૫) રૂપ્યાલુ—સીંજાપુરુષે સેવેલો સ્ત્રીને જોઈ રૂપ્યાં કરે તે, કારણકે પોતાનામાં શક્તિ ન હોય તેથી સ્ત્રીસેવન કરી શકે નહિ.

(૬) શકુની—ચકલાં કકૂતર—વગેરે પક્ષીની માફક એક દિવસમાં અને-ક્યાર સ્ત્રીસેવન કરનાર.

(૭) તત્કર્મસેવી—મૈથુન સેવીને વેદના ઉપપણથી જીભથી ચારકું વગેરે નિષ્કર્મ કરે તે.

(૮) પાશ્વિકાપાશ્વિક—શુદ્ધો પક્ષમાં અતિશય વેદના ઉદયવાલો અને વદ્ધો પક્ષમાં અલ્પ વેદોદયવાલો હોય તે.

(૯) સૌગંધિક—પોતાના લિંગને વારંવાર સુંઘનાર.

(૧૦) આસક્ત—સ્ત્રીસેવન કરી રહ્યા યાદ પણ સ્ત્રીને તેવાજ પ્રકારે આલિંગન કરી પડ્યો રહે તે. (એ સર્વ ૧૦ પ્રકારના નપુંસક જીવો ચારિત્રને અયોગ્ય છે)

(૧૧) ચર્ચિતક—ગાળીઓની રક્ષા માટે રાજાણ લિંગછેદ કરી નાજર કરેલો પુરુષ

(૧૨) સ્વિપિત—જન્મતાં જ હાથના મર્દનથી કૃષ્ણ (અંદ) ગળાવ્યાં હોય તે. (એ ચર્ચને તેમ કરવાથી નપુંસવેદનો ઉદય થાય છે)

(૧૩) મંત્રોપહત—મંત્રથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામે તે.

(૧૪) ઔષધ્યુપહત—ઔષધથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામે તે.

(૧૫) ઋષિશાપ્ત—મુનિના શાપથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામે તે.

(૧૬) દેવશાપ્ત—દેવના શાપથી જેનો પુરુષવેદ નાશ પામે તે.

એ ૧૬ થી ૧૬ સુધીના ૬ પ્રકારના નપુંસક જીવો ચારિત્ર લેવાને યોગ્ય ગણ્યા છે.

એ પ્રમાણે નપુંસક આકૃતિવાળા નપુંસકના ૧૬ ભેદ કહ્યા. તથા પમાના પ્રથમના ૧૦ ભેદ પુરુષાકૃતિ નપુંસકના અને સ્ત્રી આકૃતિ નપુંસકના પણ ય-થાયોગ્ય જાણવા.

વેદની કાયસ્થિતિ—પુરુષવેદની અને સંક્ષિપ્તજાતીની જથ્થા ૦ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુ ૦ માત્ર છે, ૩ અને ઉત્કૃષ્ટ શતપૃથક્ત્વ (૧૦૦) સાગરોપમથી કેંડક અધિક છે, ૪ સ્ત્રીવેદની કાયસ્થિતિ શ્રીપદ્મવ્રજાજીમાં જથ્થા ૦ ૧ સમય કહી છે, ૫ અને પ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિના પાંચ આદેશ [પ્રકાર] દર્શાવ્યા છે । તે આ પ્રમાણે—પૂર્વ-કોટિપૃથક્ત્વવર્ષાધિક ૧૪-૧૮-૧૦૦-૧૦૦ અને પૃથ્થ ૦ પલ્લોપમ । પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ વર્ષ સહિત ૫ પાંચે વિકલ્પ(સ્ત્રીવેદની ઉંકાયસ્થિતિના) છે, તે સર્વનો વિસ્તાર પંચસંપ્રદાયની વૃત્તિ વગેરેથી જાણવો । (દુકામાં પ્ત્રીનો વિચાર આ પ્રમાણે) પૂર્વકોટિવર્ષના આયુષ્યવાલી સ્ત્રીઓની પેલા અને વીજા સ્વર્ગમાં પરિગૃહીતા અને અ-

૧ અર્ધિ સંક્ષિપ્તજાતી કાયસ્થિતિનો પ્રસંગ નથી નોપણ તુલ્ય હોવાથી પ્રસંગે દર્શાવી છે.

૨ કાયસ્થિતિ પટલે તેનો તેજ માત્ર અવિચ્છિન્નરૂપે ચાલુ રહેલો તે અથવા સતતકાલ.

૩ અન્ય વેદવાલા જીવમાંથી આત્મીને પુરુષવેદ પળે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં જથ્થા ૦ આયુષ્ય અન્તર્મુ ૦ મોગથી કાઢ કરીને અન્યવેદમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં જથ્થા ૦ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુ ૦ થાય

૪ પ્ત્રી અધિકકાલ પુરુષવેદ પક જીવને રહેતો નથી પણ અવશ્ય ચલ્લાય છે.

૫ કોટક સ્ત્રી ઉપશમધેણિમાં અવેદક થઈ ઉપશમેથી પડતાં પુનઃ ૧ મે ગુણસ્થાને ૧ સમય સ્ત્રીવેદ અનુભવીને વીજે સમયે કાઢ કરી અવશ્ય વેદપળે ઉત્પન્ન થાય માટે.

૬ ૫ પાંચ આદેશ શ્રી પદ્મવ્રજાજીમાં આ પ્રમાણે છે.

(૧)—કોટક જીવ મનુષ્ય સ્ત્રીપણુ અથવા તિર્યંચ સ્ત્રીપણુ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુષ્યપૂર્વક પાંચવાર પામીને તદનંતર ઈશાન કલ્પમાં ૫૫ પલ્લોપમના આયુષ્યવાલી અપરિગૃહીતા દેવી પળે ઉત્પન્ન થઈ પુનઃ ત્યાંથી કાઢ કરી પૂર્વકોટિ મનુષ્ય સ્ત્રી અથવા તિર્યંચી થાય ત્યાંથી પુનઃ ઈશાન કલ્પમાં ૫૫ પલ્લોપમ આયુષ્યવાલી અપરિગૃહીતા દેવી થાય ત્યાંથી કાઢ કરીને અવશ્ય વીજા વેદમાંજ ઉત્પન્ન થાય માટે. ૬ પૂર્વકોટિવર્ષ અધિક ૧૦૦ પલ્લોપમ થાય.

(૨) કેટલાપક પમ કહે છે કે પૂર્વાક્તરીતે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યે મનુસસ્ત્રીપણુ પાંચવાર પ્રાપ્ત થયા બાદ અપરિગૃહીતા પળે ઉત્પન્ન થાય નહિ, પણ એ વાર ૫ પલ્લોપમના આયુષ્યવાલી પરિગૃહીતા પળેજ ઈશાનમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે તો તેઓને મતે ૬ પૂર્વકોટિ વર્ષાધિક ૧૮ પલ્લોપમ થાય.

(૩)—કેટલાપક પમ કહે છે કે—પૂર્વાક્તરીતે ઈશાનમાં એ વાર નહિ ઉત્પન્ન થતાં સૌધર્મમાંજ ૭ પલ્લોપમ આયુષ્યવાલી પરિગૃહીતા પળે ઉત્પન્ન થાય. માટે

परिगृहिता देवीपणे उत्पत्तिनी अपेक्षायै पांचे आदेश [विफल्य] मकारनो विचार जाणवो. ॥ ५९९ ॥

जिनोक्तादविपर्यस्ता, सम्यग्दृष्टिर्निगद्यते । सम्यक्त्वज्ञा-
लिनां सा स्यात्तच्चैवं जायतेऽङ्गिनाम् ॥ ५९६ ॥ चतुर्गतिकसं-
सारे, पर्यटन्ति शरीरिणः । वशीकृता विपाकेन, गुरुस्थितिक-
र्मणाम् ॥ ५९७ ॥ अथैतेषु कश्चिदङ्गी, कर्माणि निखिलान्यपि ।
कुर्याद्यथाप्रवृत्ताख्यकरणेन स्वभावतः ॥ ५९८ ॥ पल्यासंख्य-
लवोनैककोट्यब्धिस्थितिकानि वै । परिणामविशेषोऽत्र, करणं
प्राणिनां मतम् ॥ ५९९ ॥ युग्मम् । तत्रिधा तत्र चाद्यं स्याद्य-
थाप्रवृत्तनामकम् । अपूर्वकरणं नामाऽनिवृत्तिकरणं तथा ॥ ६०० ॥
वक्ष्यमाणग्रन्थिदेशावधि प्रथममीरितम् । द्वितीयं भिद्यमानेऽ-
स्मिन्, भिन्ने ग्रन्थौ तृतीयकम् ॥ ६०१ ॥ त्रीण्यप्यमूनि भव्या-
नां, करणानि यथोचितम् । संभवन्त्येकमेवायमभव्यानां तु
संभवेत् ॥ ६०२ ॥ आद्येन करणेनाङ्गी, करोति कर्मलाघवम् ।
धान्यपल्यगिरिसरिद्रवृषदादिनिदर्शनैः ॥ ६०३ ॥ यथा धान्यं

६ पूर्वकोट वर्षाधिक १४ पल्योपम धाय.

[४] केटलापक पम कहे छे के-पूर्वाक्करीते सौधर्ममां ५० पल्यो० ना आयु० वा-
ळी अपरि० देवीपणे वेद्यार उत्पन्न धाय माटे ६ पूर्वकोटवर्षाधिक १००
पल्योपम धाय.

(५)-केटलापक पम कहे छे के-स्त्रीपणे वा निर्धैत्रीपणे पू० को० वर्षा० ना ७ भव
अनुभवीने आठमे भवे कुक्षक्षमां ३ पल्योपमनी स्थिति पणे युगलिक स्त्री थइ
मरण पामीने सौधर्ममां जष० स्थि० ए [१ पल्यो० आयु० वाळी] परिगृ० देवी
पणे उत्पन्न थइ काळ करीने अवश्य अम्यवेद पामे माटे ७ पू० को० वर्ष
अधिक ४ पल्योपम धाय. (अर्थात् पूर्वको० पृथक्त्वाधिक पृथक्त्व पल्योपम धा-
य.) ए पांचे आदेशनां भावार्थ कळां.

* नपुंसकवेदनी कायस्थिति दर्शावी नथी पण तेनी सूक्ष्मनिगोदीया
आदिनी अपेक्षायै अनादि अनन्त अथवा अनादि साभ्त जाणवी.

ભૂરિ ભૂરિ, કાશ્ચિદ્ ગૃણ્હાતિ પલ્યતઃ । ક્ષિપત્યત્રાલ્પમલ્પં ચ, કા-
લેન કિયતાઽપ્યથ ॥ ૬૦૪ ॥ ધાન્યપલ્યઃ સોઽલ્પધાન્યશેષ એવા-
વતિષ્ઠતે । एवं बहुनि कर्माणि, जरयन्नसुमानपि ॥ ૬૦૫ ॥ વઘ્ન-
શ્ચાલ્પાલ્પાનિ તાનિ, કાલેન કિયતાઽપિ હિ । સ્થાદલ્પકર્માઽ-
નાભોગાત્મકાઘકરણેન સઃ ॥ ૬૦૬ ॥ યથાપ્રવૃત્તકરણં, નન્વ-
નાભોગરૂપકમ્ । ભવત્યનાભોગતશ્ચ, કથં કર્મક્ષયોઽદ્ધિનામ્
॥ ૬૦૭ ॥ અત્રોચ્યતે ॥ યથા મિથો ઘર્ષણેન, ધ્રાવાણોઽદ્વિનદીગ-
તાઃ । સ્યુશ્ચિત્રાકૃતયો જ્ઞાનશૂન્યા અપિ સ્વભાવતઃ ॥ ૮ ॥ તથા
યથાપ્રવૃત્તાત્સ્યુરપ્યનાભોગલક્ષણાત્ । લઘુસ્થિતિકકર્માણો,
જન્તવોઽત્રાન્તરેઽથ ચ ॥ ૬૦૯ ॥ રાગદ્વેષપરીણામરૂપોઽસ્તિ ઘ-
ન્થિરુત્કટઃ । દુર્મેદો દૃઢકાષ્ઠાદિઘન્થિવદ્વાદ્વિઘ્નઃ ॥ ૬૧૦ ॥
મિથ્યાત્વં નોકષાયાશ્ચ, કષાયાશ્ચેતિ કીર્તિતઃ । જિનેશ્ચતુર્દશ-
વિધોઽભ્યન્તરઘન્થિરાગમે ॥ ૬૧૧ ॥

અર્થ-દષ્ટિદ્વારમ્-જિનેશ્વરે કહેલા તપ્તમાં જે અવિપર્યાસપણું [જે શ્રોસવૈશ્વ ભગ-
વન્ને કાણું છે તે તેમજ છે એવી બુદ્ધિ] તે સમ્યક્દષ્ટિ કહેવાય, એ દષ્ટિ સમ્યક્ત્ત્વની
જીવોને હોય છે. અને તે સમ્યક્ત્ત્વનો ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે. ॥ ૬૦૬ ॥ ઘણી મોટી
(૭૦૦કો-૦કો-૦સાગ-૦ વિગેરે) સ્થિતિવાળા કર્મોના ફલવડે વશ થયેલા પ્રાણીઓ પા-
રગતિરૂપ સંસારમાં પર્યટન-ભ્રમણ કરે છે. ॥ ૬૦૭ ॥ હવે તે પ્રાણીઓમાંથી કો-
ઈક પ્રાણી સ્વભાવથીજ યથાપ્રવૃત્ત નામના કરણવડે સર્વ કર્મોને [આયુષિના
૭ કર્મોને] પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગન્યૂન ૧ કોઠાકોઠિ સાગરોપમપ્રમાણ
સ્થિતિવાળા કરે. અર્હિ જીવનો પરિણામવિશેષ તે કરણ કહેલ છે ॥ ૬૦૮ ॥
તે કરણ ૩ પ્રકારનાં છે તેમાં પહેલું યથાપ્રવૃત્ત નામનું, બીજું અપૂર્વકરણ નામનું

૧ કર્મગ્રન્થ કર્તા વગેરે યથા પ્ર-૦ક-૦ સો કાલ અન્તર્મુ-૦ કહે છે, અને
વિશેષાવશ્યક વગેરેમાં અનંતકાલ પણ દર્શાવ્યો છે. શેષ જે કારણનો કાલ
અન્તર્મુ-૦ જ છે. એ મતાન્તર માત્ર સમ્યક્ત્વ સંબધિ યથા-પ્ર-૦ક-૦માંજ સંભવે
છે. સીજાં યથાપ્ર-૦કરણોમાં તર્હિ.

અને ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ નામે છે. ॥૬૦૦॥ આગલ કહેવાશે તેવા સ્વરૂપવા-
લા ગ્રંથિના સ્થાન મુથી (અર્વાક) પેલું કરણ વર્તે છે. ગ્રંથીનો મેદ થતી વચ્ચે ત્રીજું
અને ગ્રંથી મેદાઈ ગયા બાદ ત્રીજું કરણ પ્રવર્તે છે ॥૬૦૧॥ બહ્યજીવોને યથાયો-
ગ્ય એ ત્રણે કરણ સંભવે છે, અને અંધજીવોને તો એક પેલુંજ કરણ સંભવે છે.
॥ ૬૦૨ ॥ જીવ પેલા કરણવડે ધાન્યનો પલ્લ (સાટો) અને પર્વતની નદીના પ-
થરા વગેરેના દૃષ્ટાન્તે કર્મની લઘુતા (ઓછાપણું) કરે છે. (તે દૃષ્ટાંતો આ પ્રમાણે-)
॥ ૬૦૩ ॥ જેમ કોઈક મનુષ્ય ધાન્યના કોઠારમાંથી ઘણું ઘણું ધાન્ય કાઢતો
જાય અને તેમાં અલ્પ અલ્પ નાચતો જાય તો કેટલેક કાઢે તે ધાન્યનો કોઠાર
અલ્પ ધાન્ય વાકી રહેલો જ થઈ જાય છે. તે પ્રમાણે જીવ પણ ઘણા કર્મની નિ-
ર્જરા કરતો અને અલ્પ અલ્પ કર્મ બાંધતો કેટલેક કાઢે તે જીવ યથાપ્રવૃત્ત કર-
ણવડે નિશ્ચય આજીવન કર્મવાળો થઈ જાય છે ॥ ૬૦૪ ॥ ૬૦૫ ॥ ૬૦૬ ॥

પ્રશ્ન—યથાપ્રવૃત્તકરણ તો અનાભોગ (મગટ ઉપયોગ રહિત) રૂપ છે તો અ-
નાભોગથી પ્રાણીઓને કર્મનો ક્ષય કેવી રીતે થાય ? ॥ ૬૦૬ ॥

ઉત્તર—જેમ પર્વતપરથી પડતી નદીમાં રહેલા પથરા પરસ્પર ઘસાવાવડે જ્ઞાન
રહિત છતાં પણ સ્વભાવથીજ વિચિત્ર પ્રકારની આકૃતિયો વાળા થઈ જાય છે,
॥ ૬૦૮ ॥ તેમ અનાભોગરૂપ યથાપ્રવૃત્ત કરણથી પણ જીવો અલ્પ કર્મવાળા થાય
છે. તે દર્શનાત્મક ॥૬૦૯॥ કાષ્ઠ વગેરેની જવરી ગાંઠ સરસી અતિ ચીકણ એવી
ઉત્કૃષ્ટ રાગ દ્વેષના પરિણામરૂપ ગ્રંથી દુસ્થે કરીને મેદી શકાય એવી (માત્ર થાય છે)
॥ ૬૧૦ ॥ કહ્યું છે કે “ ૧ મિથ્યાત્વ—૯ નો કષાય—અને ૪ કષાય એ પ્રમાણે
શ્રીજિનેશ્વરોએ આગમમાં ૧૪ પ્રકારનો અભ્યન્તર ગ્રંથી કહેલો છે” ॥૬૧૧॥
પૂર્વે કહેલી (પલ્લાસંખ્યેયભાગન્યૂન ૧ કો૦ કો૦ સા૦) સ્થિતિવાળાં કર્મયુક્ત
કેટલાએક જીવો યથાપ્રવૃત્તકરણથી ગ્રંથીની નજીક આવે છે (પટલે ગ્રંથીમેદ ક્રિ-
યાની નજીક આવે છે) ॥ ૬૧૨ ॥

પ્રાગુક્તરૂપસ્થિતિકર્માણઃ કેઽપિ દેહિનઃ । યથાપ્રવૃત્ત-
કરણાદ્, પ્રન્થેરભ્યર્ણમિયૂતિ ॥ ૬૧૨ ॥ एतावच्च प्राप्तपूर्वा,
अभव्या अप्यनन्तशः । नत्वीशन्ते ग्रन्थिमेनमेते भेत्तुं कदापि
हि ॥ ६१३ ॥ श्रुतसामायिकस्य स्याद्લાभः केषाञ्चिदत्र च ।
शेषाणां सामायिकानां, लाभस्त्वेषां न सम्भवेत् ॥ ६१४ ॥
તથોક્ત—“તિથંકરાઈપૂર્વ, દહૂળઽણેણ વાવિ કજ્જેણં । સુઅ-

सामादयलाभो होइ अभवस्स गंठिमि” ॥६१५॥ (सा० १३९)
 (तीर्थङ्करादिपूजां दृष्ट्वाऽन्येन वापि कार्येण । श्रुतसामायिकलाभा
 भवति अभव्यस्य ग्रन्थौ ॥) अर्हदादिविभूतिमतिशयवतीं दृष्ट्वा
 धर्मदिवंबिधः सत्कारो देवत्वराज्यादयो वा प्राप्यन्ते इत्येवमु-
 त्पन्नबुद्धेरभव्यस्यापि ग्रन्थिस्थानं प्राप्तस्य तद्विभूतिनिमित्त-
 मिति शेषः, देवत्वनरेन्द्रत्वसौभाग्यबलादिलक्षणेनान्येन वा
 प्रयोजनेन सर्वथा निर्वाणश्रद्धानरहितस्याभव्यस्यापि कष्टानु-
 धानं किञ्चिदङ्गीकुर्वतोऽज्ञानरूपस्य श्रुतसामायिकमात्रस्य ला-
 भो भवेत्, तस्याप्येकादशाङ्गपाठानुज्ञानादिति विशेषावश्यकसू-
 त्रवृत्तौ ॥ (सा० १४०) भव्या अपि बलन्तेऽत्रागत्य रागादिभिर्जि-
 ताः । केचित्कर्माणि बध्नन्ति, प्राग्वद्दीर्घस्थितीनि ते ॥६१६॥ के-
 चित्तत्रैव तिष्ठन्ति, तत्परीणामशालिनः । न स्थितीः कर्मणा-
 मेते, वर्द्धयन्त्यल्पयन्ति वा ॥ ६१७ ॥ चतुर्गतिभवा भव्याः,
 संज्ञिपर्याप्तपञ्चखाः । अपार्द्धपुद्गलपरावर्तान्तर्भाविमुक्तयः ॥
 ६१८ ॥ तीव्रधारपर्शुकल्पाऽपूर्वाख्यकरणेन हि । आविष्कृत्य
 परं वीर्यं, ग्रन्थि भिन्दन्ति केचन ॥ ६१९ ॥ यथा जनास्त्रयः
 केऽपि, महापुरं धियासवः । प्राप्ताः कचन कान्तारे, स्थानं
 चौरैर्भयङ्करं ॥६२०॥ तत्र द्रुतं द्रुतं यान्तो, ददृशुस्तस्करद्वयम् ।
 तद् दृष्ट्वा त्वरितं पश्चादेको भीतः पलायितः ॥ ६२१ ॥ गृही-
 तश्चापरस्ताभ्यामन्यस्त्ववगणय्य तौ । भयस्थानमतिक्रम्य, पुरं
 प्राप पराक्रमी ॥ ६२२ ॥ दृष्टान्तोपनयश्चात्र, जना जीवा भ-
 वोऽटवी । पन्थाः कर्मस्थितिर्ग्रन्थिदेशस्त्वह भयास्पदम् ॥
 ॥ ६२३ ॥ रागद्वेषौ तस्करौ द्वौ, तज्जीतो बलितस्तु सः । य-

ન્થિ પ્રાપ્ત્યાપિ દુર્ભવાદ્, યો જ્યેષ્ઠસ્થિતિવન્ધકઃ ॥ ૬૨૪ ॥
 ચૌરુદ્ધસ્તુ સ જ્ઞેયસ્તાદ્ગૂરાગાદિવાધિતઃ । પ્રન્થિ ભિન્નન્તિ યો
 નૈવ, ન ચાપિ વલતે તતઃ ॥ ૬૨૫ ॥ સ ત્વભીષ્ટપુરં પ્રાપ્તો,
 યોઽપૂર્વકરણાદ્ ડ્રુતમ્ । રાગદ્વેષાવપાકૃત્ય, સમ્યગ્દર્શનમાસ-
 વાન્ ॥ ૬૨૬ ॥

અર્થ—વઢી દટલી સ્થિતિને પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલા અભવ્ય જીવો પણ અનંતીવાર ગ્રંથી
 નજીક આવે છે, પરન્તુ તેઓ એ ગ્રંથીને મેદવા કદીપણ સમર્થ થતા નથી ॥૬૨૪॥ વઢી
 અહિં મુઘી આવેલા તે કેટલાએક અભવ્યજીવોને શ્રુતસામાયિકનો લાભ થાય છે, પરન્તુ
 શેષ ૩ સામાયિકનો લાભ તેઓને સંભવે નહિં. ॥૬૨૪॥ કહું છે કે—તીર્થકરની પૂજા
 સત્કારદેહીને અથવા બીજા કોઈ કારણથી પણ ગ્રંથિસ્થાને આવેલા અભવ્ય જીવ-
 ને શ્રુતસામાયિક નો લાભ થાય છે. ॥૬૨૫॥ ટીકાર્થ—અતિશયવાઢી અગિર્હતાદિ-
 કની ઠકુરાઈ (વૈભવ) દેહીને ધર્મથી આવા પ્રકારનો સત્કાર—દેવપણું—અને રાજ્ય
 વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલી વુદ્ધિવાઢા (અને તેથી) ગ્રંથી સ્થાને
 આવેલા અભવ્યજીવને (અહિં ગાથામાં તે ઠકુરાઈ પામવાને માટે” એ ભાવ અધ્યા-
 હાર છે) દેવપણું—ચક્રવર્તિપણું—સૌભાગ્ય—બલ વગેરેના કારણથી અથવા બીજા કોઈ
 કારણથી સર્વથા મોક્ષની શ્રદ્ધા રહિત એવા પણ અભવ્યને અજ્ઞાનરૂપ કેંડક કષ્ટ-
 વાલું અનુષ્ઠાન કરતાં માત્ર શ્રુતસામાયિકનો લાભ થાય છે, કારણ કે અભવ્યને
 પણ ૧૧ અંગ મળવાની અનુજ્ઞા છે.” એ પ્રમાણે શ્રી વિશેષાવશ્યક મુત્રની વૃત્તિમાં
 કહું છે. વઢી રાગાદિકવડે જીતાયલા ભવ્ય જીવો પણ અહિં મુઘી આવીને પાછા
 વઢી જાય છે, અને કેટલાએક ભવ્યો તો (પાછા વઢી જઈને) પ્રથમની માફક
 ઘણી મોટી સ્થિતિવાઢાં કર્મ પણ વાંધે છે ॥ ૬૨૬ ॥ વઢી તેવા પ્રકારના (અવ-
 સ્થિત) પરિણામવાઢા કેટલાએક ભવ્યો તો ત્યાંના ત્યાંજ સ્થિર રહે છે, અને તેઓ
 કર્મની સ્થિતિ વધારતા પણ નથી અને કમી પણ કરતા નથી, ॥ ૬૨૭ ॥ ચારે
 ગતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા સંક્ષિપ્તર્ષાસ પંચેન્દ્રિય એવા અને અર્ધપુરુષપરાવર્ત કાઢ્ઢી
 અંદર મોક્ષે જનારા ભવ્યજીવો ॥ ૬૨૮ ॥ તીક્ષ્ણ ધારવાઢા કુદાડા સરસા અ-
 પૂર્વકરણવડે ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય ફોરવીને (પ્રગટ કરીને) કેટલાએક ગ્રંથિને મેદે છે.
 ॥ ૬૨૯ ॥ જેમ કોઈ મોટા નગર તરફ જવાની ઇચ્છાવાઢા ત્રણ પુરુષો અટવીમાં

(૬૨૬) ॥ સમ્યગ્દષ્ટિદ્વારે ગ્રંથિમેદામેદાનિવૃત્તિકરણનિરૂપણમ્ ॥

[દ્વાર

ચોરવડે કરીને ભયંકર એવા કોઈ સ્થાનમાં જઈ પહોંચ્યા ॥ ૬૨૦ ॥ તે સ્થાનેથી જલદી જલ્લીથી પસાર થતાં તેઓએ બે ચોર દેખ્યા, તે ચોર જોઈને તેમાંનો એક જળ તો ભય પામ્યો છતો શીઘ્ર પાછો વળીને નાસી ગયો, ॥ ૬૨૧ ॥ અને ત્રીજા પુરુષને તે બંને ચોરોએ પકડી લીધો, અને પરાક્રમી એવો ત્રીજો પુરુષ તો તે બંને ચોરને ગળકાર્યાબિના (હરાવીને) મરનું સ્થાનક ઊઠાંધી નગરમાં પહોંચ્યો ॥ ૬૨૨ ॥ અહિં દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય (સાધર્મ્યતા) વિચારતાં ત્રણ પુરુષ તે સંસારી જીવો, અટવી તે સંસાર, પંથ તે કર્મની સ્થિતિ, અને મરનું સ્થાન તે ગ્રંથિસ્થાન જાણવું ॥ ૬૨૩ ॥ તથા રાગ ને દ્વેષ રૂપ બે ચોર જાણવા, અને તે ચોરથી ભય પામીને પાછો વળેલો પુરુષ તે ગ્રંથિસ્થાન પામીને પણ અશુભ અધ્યવસાય પ્રગટ થવાથી જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-વાળાં કર્મધાનનાર જીવ તે જાણવો ॥ ૬૨૪ ॥ અને તેવા પ્રકારના રાગાદિક વડે વશ થયેલો તે ચોરે રોકેલા પુરુષ સરસો જાણવો, કારણ કે જે ગ્રંથિને મેદનો નથી તેમ ત્યાંથી પાછો પણ વળતો નથી ॥ ૬૨૫ ॥ વળી જે જીવો અપૂર્વ કરણ (રૂપ પરિણામ) વડે શીઘ્ર રાગદ્વેષ દૂર કરીને સમ્યક્ત્વ પામ્યો તે જીવ ઇચ્છિત નગરે પહોંચેલા પુરુષ સરસો જાણવો ॥ ૬૨૬ ॥ દુઃસ્વે કરીને જીતવા યોગ્ય શત્રુઓને જીતીને સુખદ જેમ મહા આનંદ પામે તેમ જીવ પણ ગ્રંથિ મેદીને ઔપશ-મિક સમ્યક્ત્વ પામે છે ॥ ૬૨૭ ॥

સમ્યક્ત્વમૌપશમિકં, ગ્રંથિ મિત્વાઽશ્નુતેઽસુમાન્ । મહા-
નન્દં મટ ઇવ, જિતદુર્જયશાત્રવઃ ॥ ૬૨૭ ॥ તચ્ચૈવ ॥ અથાનિવૃ-
ત્તિકરણેનાતિસ્વચ્છાશયાત્મના । કરોત્યન્તરકરણમન્તર્મુહૂર્તસં-
મિતમ્ ॥ ૬૨૮ ॥ કૃતે ચ તસ્મિન્મિથ્યાત્વમોહસ્થિતિર્દ્વિધા મ-
વેત્ । તત્રાધ્યાન્તરકરણાદધસ્તન્યપરોધ્ધર્વગા ॥ ૬૨૯ ॥ તત્રા-
ધ્યાયાં સ્થિતૌ મિથ્યાદૃક્ સ તદ્વલવેદનાત્ । અતોતાયામથૈત-
સ્યાં, સ્થિતાવન્તર્મુહૂર્તતઃ ॥ ૬૩૦ ॥ પ્રાપ્નોત્યન્તરકરણં, તસ્યા-
દ્યક્ષણ એવ સઃ । સમ્યક્ત્વમૌપશમિકમપૌદ્ગલિકમાપ્નુયાત્ ૬૩૧

૧ અહિં પ્રેથી મેદીને તુર્ત ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તેમ નહિ પણ પ્રેથી મેદ કર્યા બાદ અનિવૃત્તિકરણ કરે અને તે અનિવૃત્તિ કરણનો પેટા કાલ્ઠ અન્તકરણ અન્તર્મુઠ પ્રમાણ કરે સ્વાસ્થ્ય ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે એમ જાણવું.

यथा वनद्वयो दग्धेन्धनः प्राप्यातृणं स्थलम् । स्वयं विध्या-
यति तथा, मिथ्यात्वोद्भवानलः ॥ ६३२ ॥ अवाप्यान्तरक-
रणं, क्षिप्रं विध्यायति स्वयम् । तदौपशमिकं नाम, सम्यक्त्वं
लभतेऽसुमान् ॥ ६३३ ॥ अत्रायमौपशमिकसम्यक्त्वेन सहा-
प्नुयात् । देशतो विरतिं सर्वविरतिं वाऽपि कश्चन ॥ ६३४ ॥
तथोक्तं शतकचूर्णौ—“उवसमसम्महिट्टी अंतरकरणे ठिओ कोई
देसविरइं पि लभइ, कोई प्रमत्ताप्रमत्तभावं पि; सासायणो पुण
किं पि न लभइत्ति ” (सा० १४१) (उपशमसम्यग्दृष्टिरन्तरकरणे
स्थितः कोऽपि देशविरतिमपि लभते । कोऽपि प्रमत्ताप्रमत्तभावम-
पि, सास्वादनः पुनः किमपि न लभते” इति) इति, अर्थतः कर्मप्र-
कृतिवृत्तावपि (सा० १४२) । किंच ॥ बद्धयते त्यक्तसम्यक्त्वैरुत्कृष्टा-
कर्मणां स्थितिः । भिन्नग्रन्थिभिरप्युग्रो, नानुभागस्तु तादृशः
॥ १ ॥ इदं कर्मग्रन्थिकमतं ॥ भवेद्भिन्नग्रन्थिकस्य, मिथ्याह-
ष्टेरपि स्फुटम् । सैद्धान्तिकमते ज्येष्ठः, स्थितिवन्धो न कर्मणाम्
॥ २ ॥ अथ प्रकृतम् ॥ इदं चोपशमश्रेण्यामपि दर्शनसप्तके ।
उपशान्ते भवेच्छ्रेणिपर्यन्तावधि देहिनाम् ॥ ६३४ ॥ तथा ॥ य-
थौषधिविशेषेण, जनैर्मदनकोद्रवाः । त्रिधा क्रियन्ते शुद्धा-
र्धविशुद्धाशुद्धभेदतः ॥ ६३५ ॥ तथाऽनेनौपशमिकसम्य-
क्त्वेन पटीयसा । विशोध्य क्रियते त्रेधा, मिथ्यात्वमोहनोप-
कम् ॥ ६३६ ॥ तत्राशुद्धस्य पुञ्जस्योदये मिथ्यात्ववान् भवेत् ।
पुञ्जस्यार्धविशुद्धस्योदये भवति मिश्रदृग् ॥ ६३७ ॥ उदये
शुद्धपुञ्जस्य, क्षायोपशमिकं भवेत् । मिथ्यात्वस्योदितस्या-
न्तादन्यस्योपशमाच्च तत् ॥ ६३८ ॥ आरब्धक्षपकश्रेणोः, प्र-

(३२८)॥ सम्यग्दृष्टिद्वारेक्षायिकादितद्वृत्तिरूपमवान्तरमाक्षेपपरिहारादि च॥(द्वार

क्षीणे सप्तके भवेत् । क्षायिकं तच्चवसिद्धेस्त्रिचतुर्जन्मनोऽथवा
॥ ६३९ ॥ तत्त्वार्थभाष्ये चैतेषां स्वरूपमेवमुक्तम्-क्षयादि त्रि-
विधं सम्यग्दर्शनं, तदावरणीयस्य कर्मणो दर्शनमोहस्य च
क्षयादिभ्य इति, अस्य वृत्तिः-मत्याद्यावरणीयदर्शनमोहस-
प्तकक्षयादुपजातं क्षयसम्यग्दर्शनमभिधीयते, तेषामेवोपश-
माज्जातमुपशमसम्यग्दर्शनमुच्यते, तेषामेव क्षयोपशमाभ्यां जा-
तं क्षयोपशमसम्यग्दर्शनमभिदधति प्रवचनाभिज्ञा इति तत्त्वार्थ-
प्रथमाध्याये (सा० १४३)। ननु च ॥ तत्त्वश्रद्धानजनकं, क्षायोपश-
मिकं यदि । सम्यक्त्वस्य क्षायिकस्य, कथमावारकं तदा ?
॥ ६४० ॥ यदि मिथ्यात्वजातीयतया तदपवारकम् । तदात्म-
धर्मः श्रद्धानं, कथमस्मात्प्रवर्तते ? ॥ ६४१ ॥ अब्रूच्यते ॥ यथा
श्लक्ष्णाभूकान्तःस्था, दीपादेर्द्योतते द्युतिः । तस्मिन् दूरीकृते
सर्वात्मना संजम्भतेऽधिकम् ॥ ६४२ ॥ यथा वा मलिनं वस्त्रं,
भवत्यावारकं मणेः । निर्णिज्योज्ज्वलिते तस्मिन्, भाति
काचन तत्प्रभा ॥ ६४३ ॥ मूलाद् दूरीकृते चास्मिन्, सा स्फु-
टा स्यात्स्वरूपतः । मिथ्यात्वपुद्गलेष्वेवं, रसापवर्त्तनादिभिः
॥ ६४४ ॥ क्षायोपशमिकत्वं द्राक्, प्राप्तेषु प्रकटीभवेत् । आ-
त्मधर्मात्मकं तत्त्वश्रद्धानं किञ्चिदस्फुटम् ६४५ ॥ क्षायोपश-
मिके क्षीणे, स्फुटे सर्वात्मना भवेत् । आत्मस्वरूपं सम्यक्त्वं,
तच्च क्षायिकमुच्यते ॥ ६४६ ॥ एवं च ॥ तत्त्वश्रद्धानजनकसम्य-
क्त्वपुद्गलक्षये । कथं श्रद्धा भवेत्तत्त्वे, शङ्कयाऽपि निराकृता ६४७
तथाहुर्भाष्यकाराः-सो तस्स विसुद्धयरो, जायद् सम्मत्तपो-
गलक्खयओ । दिट्ठिच्च सण्हसुद्धब्भपडलविगमे मणूसस्स

॥૬૪૮॥ (સ તસ્ય વિશુદ્ધતરઃ જાયતે સમ્યક્ત્વપુદ્ગલક્ષયતઃ ।
દૃષ્ટિરિવ શ્લક્ષણશુદ્ધાભણ્ડલવિગમે મનુષ્યસ્ય (સાં ૧૪૪)

અર્થ—હવે અતિનિર્મલ અધ્યવસાયવાળા અનિવૃત્તિકરણવડે અન્તર્મુહૂર્ષ પ્રમા-
ણનું જીવ અન્તર કરણ કરે છે ॥ ૬૨૮ ॥ તે અન્તરકરણ કર્યે છતે મિથ્યા-
ત્વમોહનીયની સ્થિતિના વે ભાગ થાય છે. તેમાં અન્તરકરણમાં નીચેની
પ્હેલી અને તેથી ઉપરની વીજી સ્થિતિ ગણાય છે. ॥ ૬૨૮ ॥ ત્યાં પ્હેલી સ્થિ-
તિમાં મિથ્યાત્વનાં દલિકનો ઉદય હોવાથી જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગણાય, અને અન્ત-
ર્મુહૂર્ષ વાદ વે સ્થિતિ વ્યતીત થતાં ॥ ૬૨૯ ॥ અંતરકરણ પામે છે તે (અંતરકરણ)
ના પ્રથમ સમયેજ જીવ અપૌદ્ગલિક (આત્મસ્વરૂપ) ઉપશ્ચમ સમ્યક્ત્વ પામે છે-
॥ ૬૩૦ ॥ જેમ વહી ગયેલા ઇંચણવાળો વનનો દાવાગ્રિ તૂળરહિત સ્થલ પામીને
આપોઆપ બુઝાઈ જાય, તેમ મિથ્યાત્વરૂપ ઉગ્ર દાવાગ્રિ ॥ ૬૩૧ ॥ અંતરકરણ
પામીને પોતેજ શીઘ્ર બુઝાઈ જાય છે તે વચ્ચે જીવ ઔપશમિક નામનું સમ્ય-
ક્ત્વ પામે છે ॥ ૬૩૨ ॥ અહિં કોઈક જીવ ઔપશંસમ્યક્ત્વ સાંધેજ દેશવિરતિ
અથવા કોઈક જીવ સર્વવિરતિ પળ પામે છે. શતકચૂર્ણિમાં કહું છે કે—“ઔ-
પશમિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ કોઈક અંતરકરણમાં રહ્યો છતો દેશવિરતિ પામે છે ને

૧ આ અન્તરકરણ ક્રિયા રૂપ છે કારણકે અહિં રહ્યો છતો જીવ વેદ-
્યા યોગ્ય અન્તર્મુહૂર્ષી ઉપરનો અન્તર્મુહૂર્ષ પ્રમાણ સ્થિતિમાંથી પ્રતિ સમય દલિ-
ક ઉઠાવીને ઉત્કીર્થમાણ વિભાગથી નીચેના અન્તર્મુહૂર્ષમાં અને ઉપરની સર્વ
સ્થિતિમાં નાખતો જાય છે. અન્તર પાદવાની ક્રિયા પણ અન્તર્મુહૂર્ષ સુધી ચાલે
છે જેથી ઉત્કીર્થમાણ વિભાગ દલિક રહિત થઈ જવાથી ૫ વિભાગનું નામ
પણ અન્તરકરણજ છે

૨ અન્તર્મુહૂર્ષપ્રમાણ
કોહી માગર પ્રમાણ.

૩ ઉપરની અન્તર્મુહૂર્ષન્યૂન અન્તઃકોહા

૪ દલિક રહિત છાલી કરેલો વિભાગ પામે છે.

૫ ઔદયિકભાવનું ક્ષયોપશંસમ્યક્ત્વ ઔદયિક ગણાય અને કર્મપુદ્ગલના
ક્ષય વા ઉપશમથી થયેલું અપૌદ્ગલિક ગણાય, કારણ કે ૫ પુદ્ગલના ઉદય રહિત છે.

૬ દલિકરહિત છાલી કરેલો વિભાગ પામીને.

૭ અહિં ઔપશંસમ્યક્ત્વ પામવાના પ્રથમ સમયેજ દેશવિરતિ વા સર્વ-
વિરતિ પામે એવો અર્થ ન લેવો પણ ઔપશંસમ્યક્ત્વમાં વર્તતાં કોઈક સમય
વ્યતીત થયા વાદ દેશવિરતિ વા સર્વવિરતિ પામે એમ જાણવું અન્યથા ગુણ-
સ્થાનપ્રાપ્તિમાં ત્રાંકયે દોષ આવે.

કોઈક તો પ્રમત્તાપ્રમત્ત ભાવ પળ પામે છે, પરન્તુ સાસ્ત્રાદનવાળો કંઈપણ પામતો નથી.” એ પ્રમાણે ભાવાર્થ કર્મપક્ષનિમિત્તધર્મી સુક્ષ્મમાં પણ છે. વળી સમ્યક્ત્વને ત્યાગ કરેલા એવા ગ્રંથી ભેદી જીવો કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે, પણ તેવા પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ બાંધતા નથી । એ કર્મગ્રંથકારની અભિપ્રાય કશો, અને સૈદ્ધાન્તિકનો અભિપ્રાય તો ગ્રંથિભેદી મિથ્યાદૃષ્ટિને પ્રગટ રીતે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ(પણ) વૈધાતી નથી, હવે ચાલુ વિષય કહે છે—આ ઉપશમસમ્યક્ત્વ ઉપશમ શ્રેણિમાં પણ ૭ દર્શનમોહનીય ઉપશાન્ત થયે જીવોને શ્રેણિના અન્ત સુધી (૧૧ મા ગુણ ૦ સુધી) હોય છે. ॥ ૬૩૪ ॥ (એ પ્રમાણે ઉપ ૦ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહીને હવે વીજાં સમ્યક્ત્વોનું સ્વરૂપ કહે છે—) તથા લોકો ઔપધિવિશેષવડે જેમ મીનાવાળા કોદ્રવા શુદ્ધ-અર્દ્ધશુદ્ધ-અને અશુદ્ધ એવી રીતે ૩ પ્રકારના કરે છે ॥ ૬૩૫ ॥ તેમ આ વિશુદ્ધ એવા ઔપશ ૦ સમ્ય ૦ વડે મિથ્યાત્વમોહનીય (નાં દલિક) પણ ૩ પ્રકારના થાય છે. ॥ ૬૩૬ ॥ ત્યાં અશુદ્ધ પુંજના ઉદય વડે મિથ્યાત્વી, અને અર્ધ શુદ્ધપુંજના ઉદયે જીવ મિશ્રદૃષ્ટિ થાય છે ॥ ૬૩૭ ॥ તથા શુદ્ધપુંજના ઉદયથી ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ થાય છે. અને તે ક્ષયોપ ૦ સમ્ય ૦ ઉદય આવેલા મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને નહિં ઉદય આવેલા મિથ્યાત્વના ઉપશમથી થાય છે ॥ ૬૩૮ ॥ પ્રારંભાયલી સ્વપ્નશ્રેણિથી દર્શનસપ્તક (૪ અનંતાનુ ૦ - ૩ દર્શનમોહ ૦) ક્ષય થયે છતે તે ભવમાં મોક્ષે જનાર અથવા ૩—૪ ભંવ કરનાર જીવોને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ થાય છે. ॥ ૬૩૯ ॥ તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં એ સમ્યક્ત્વોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલું છે—“ક્ષાયિકાદિ ત્રણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે—પટલે—તદાવરણીય (જેનું જે આવરણ છે તેના તે આવરણ) કર્મના અને દર્શનમોહની-

૧. જેણે પ્રતિબંધ કર્યો છે તેવા મિથ્યાત્વે આવેલા જીવો પણ પ્રતિબંધી કહેવાય. અને પછ્યાર પ્રતિ બેદાયાવાદ પુનઃ પ્રતિ બેદવાનું હોતું નથી એવો નિયમ છે.

૨. અશુદ્ધાત્મ જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે તો તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય, ચક્ષુ-વિમાનિકત્વવાયુ અથવા નરકાયુવાળા જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે તો દેવભવ અથવા નરકભવ કરી પુનઃ મનુષ્યમાં આવી મોક્ષે જતાં થીજે ભવે મોક્ષે જાય, વળી ષડ્ધયુગલિક તિર્યચાત્મ અથવા ચક્ષુ યુગલિક મનુષ્યાત્મવાળો જીવ ક્ષા ૦ સ ૦ પામે તો યુગ ૦માંથી દેવ થઈ પુનઃ મનુષ્યમાં આવી મોક્ષે જતાં ચોથે ભવે મોક્ષે જાય પુનઃ કૃષ્ણાદિકવત્ નરકમાંથી મનુષ્ય થઈ પુનઃ દેવ થઈ પુનઃ મનુષ્ય થઈ મોક્ષે જતાં પાંચમે ભવે પણ મોક્ષે જાય એમ ઉપાધ્યાયજીની ટીકા-વાળી કમ્પેન્ડીમાં છે.

યના ક્ષયાદિકથી—ટીકાર્થઃ—મતિ આદિ જ્ઞાનાવરણના અને દર્શનમોહનીયની
 ૭ પ્રકૃતિના ક્ષયથી થયેલું તે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કહેવાય, અને તેઓનાજ ઉપ-
 શમથી ઉત્પન્ન થયેલું તે ઔપશં સમ્યં કહેવાય, અને તેઓના જ ક્ષયોપશમથી
 ઉત્પન્ન થયેલું તેને સિદ્ધાન્તના જ્ઞાતા ક્ષયોપશમ સમ્યં કહે છે. ૫ પ્રમાણે ત-
 ત્વાર્થસૂચના ? લા અધ્યાયમાં છે ॥૬૪૦॥ શંકા—જો તત્ત્વશ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કર-
 નાર ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ છે તો તે [ક્ષાયોપં સમ્યં] ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વનું
 આવરણ કેવી રીતે કરે ? અથવા જો તે [ક્ષાયોપં સમ્યં] મિથ્યાત્વની જાણિનું
 (મિથ્યાત્વથી ઉત્પન્ન થયેલ) હોવાથી તે (ક્ષાં સમ્યં) નું આવરણ કરનાર છે
 તો તેના (ક્ષયોપં સમ્યં) થી આત્મધર્મરૂપ તત્ત્વશ્રદ્ધા કેવી રીતે પ્રગટે? ૬૪૧

ઉત્તર—જેમ શારીરક (પડનાળા) અંધરત્વની [ચીમનીમાં] અંદર રહેલી
 દીવા વગેરેની જ્યોતિ—કાન્તિ પ્રકાશ કરે છે, અને તે અંધરત્વ દૂર કર્યું છતાં પો-
 તાના સર્વતેજવડે અધિક પ્રકાશ કરે છે, ॥ ૬૪૨ ॥ અથવા જેમ મલિન વસ્ત્ર
 મણિનું (રત્નના પ્રકાશનું સર્વથા) આવરણ કરનાર હોય છે, પણ તે વસ્ત્ર ધોઈને
 હજીવ કર્યું છતાં તે રત્નની કંઈક પ્રભા પ્રગટ થાય છે ॥ ૬૪૩ ॥ અને તે વસ્ત્ર
 મૂલ્યથીજ દૂર કર્યું છતાં તે મણિમથા પોતાના સંપૂર્ણ રૂપથી પ્રગટ થાય છે, તેમ
 રસાપવર્તનાદિવડે મિથ્યાત્વપુદ્ગલો પણ ॥ ૬૪૪ ॥ ક્ષાયોપશમિકપણું પામ્યે
 છતાં કંઈક અપ્રગટપણે આત્મધર્મરૂપ તત્ત્વશ્રદ્ધા શીઘ્ર પ્રગટ થાય છે ॥ ૬૪૫ ॥
 અને ક્ષાયોપશમિકપણું ક્ષય પામ્યે છતાં આત્મસ્વરૂપવાળું જે સમ્યક્ત્વ સર્વરૂપે
 (સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ) પ્રગટ થાય છે તે ક્ષાયિકસમ્યં કહેવાય છે ॥ ૬૪૬ ॥
 અને ૫ પ્રમાણે તત્ત્વશ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરનાર પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી તત્ત્વમાં શ્રદ્ધા
 કેવીરીતે થાય તે શંકા પણ દૂર કરી. ॥ ૬૪૭ ॥ બાળ્યકર્તાપિ કશું છે કે—વા-
 રીક અને શુદ્ધ અંધરત્વના પડલોનો વિનાશ થતાં મનુષ્યની દૃષ્ટિની માફક

૧ અર્થ દર્શનમોહનીય કર્મસાથે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મના પણ(સહ-
 કારી કારણથી) ઉપશમ-ક્ષયોપશમ-ને ક્ષયથી તે તે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ
 કહી પરંતુ મત્યાદિઆવરણનો તો ક્ષયોપં માત્રજ હોય છે. ક્ષાયિક અને
 ઔપં સમ્યંમાં ક્ષય વા ઉપશમ થયો તે જુલામો તત્ત્વાર્થટીકાથી જાણવો

૨ રસની ઠાણિયકે.

૩ મિથ્યાત્વનો પ્રવેશોદય અને સમ્યં પુજનો રસોદય ચતુર્તાં દર્શનમો-
 હનીયનો ક્ષયોપં બાથ જાણવો.

सम्यक्त्वमोहनीयना पुद्गलना क्षयणी जीवने ते (सम्य०) वधारे विशुद्ध धाय
छे. ॥ ६४८ ॥

इदं कर्मग्रन्थमतं, सिद्धान्तस्य मते पुनः । अपूर्वकरणेनैव, मि-
थ्यात्वं कुरुते त्रिधा ॥ ६४९ ॥ सम्यक्त्वावारकरसं, क्षपयित्वा
विशाधिताः । मिथ्यात्वपुद्गलास्ते स्युः, सम्यक्त्वमुपचारतः
॥ ६५० ॥ अर्धशुद्धा अशुद्धाश्च, मिश्रमिथ्यात्वसंज्ञकाः । एवं
कोद्रवदृष्टान्तात्, त्रिषु पुञ्जेषु सत्स्वपि ॥ ६५१ ॥ यदाऽनिवृत्तिक-
रणात्, सम्यक्त्वमेव गच्छति । मिश्रमिथ्यात्वपुञ्जौ तु, तदा जी-
वो न गच्छति ॥ ६५२ ॥ पुनः पतितसम्यक्त्वो, यदा सम्यक्त्वमश्रु-
ते । तदाऽप्यपूर्वकरणेनैव पुञ्जत्रयं सृजन् ॥ ६५३ ॥ करणेनानि-
वृत्त्याख्येनैव प्राप्नोति पूर्ववत् । नन्वत्रापूर्वकरणे, प्राग्लब्धेऽन्व-
र्यता कथम् ॥ ६५४ ॥ अत्रोच्यते ॥ अपूर्ववदपूर्वं स्यात्, स्तोकवारो-
पलम्भतः । अपूर्वत्वव्यपदेशो, भवेत्लोकेऽपि दुर्लभे ॥ ६५५ ॥ इदमर्थ-
तो विशेषावश्यकवृत्तौ (सा० १४५) । सम्यग्दृष्टिव्यपदेशनिबन्धन-
मितीरीतम् सम्यक्त्वं त्रिविधं शुद्धशुद्धारूपं मनीषिभिः ॥ ६५६ ॥
यदिवैकद्वित्रिचतुःपञ्चभेदं भवेदिदम् । जिनोक्ततत्त्वश्रद्धानरूप-
मेकविधं भवेत् ॥ ६५७ ॥ द्विधा नैसर्गिकं चौपदेशिकं चेति भे-
दतः । भवेत्तैश्चयिकं व्यावहारिकं चेति वा द्विधा ॥ ६५८ ॥
द्रव्यतो भावतश्चेति, द्विधा वा परिकीर्तितम् । तत्र नैसर्गिकं स्वा-
भाविकमन्यद् गुरोर्गिरा ॥ ६५९ ॥ यथा पथश्च्युतः कश्चिदुपदे-
शं विना भ्रमन् । मार्गं प्राप्नोति कश्चित्तु, मार्गविज्ञोपदेशतैः
॥ ६६० ॥ यथा वा कोद्रवाः केचित्, स्युः कालपरिपाकतः । स्वयं
निर्मदनाः केचिद्गोमयादिप्रयत्नतः ॥ ६६१ ॥ कश्चिज्ज्वरो यथा
दोषपरिपाकाद् व्रजेत्स्वयम् । कश्चित्पुनर्भेषजादिप्रयत्नेनोपशा-

મ્યતિ ॥ ૬૬૨ ॥ સ્વભાવાદ્યવોપાયાદ્યથા શુદ્ધં ભવેત્પયઃ ।
 યથોજ્જ્વલં સ્યાદ્દસ્યં વા સ્વભાવાદ્યત્નતોઽપિ ચ ॥ ૬૬૩ ॥ સ-
 મ્યક્ત્વમેવં કેષાશ્ચિદઙ્ગિનાં સ્યાન્નિસર્ગતઃ । ગુરૂણામુપદેશેન, કે-
 ષાશ્ચિત્તુ ભવેવિદમ્ ॥ ૬૬૪ ॥ નૈશ્ચયિકં સમ્યક્ત્વં, જ્ઞાનાદિ-
 મયાત્મશુદ્ધપરિણામઃ । સ્યાદ્દ્રવ્યાવહારિકં તદ્દેતુસમુત્થં ચ સમ્ય-
 ક્ત્વમ્ ॥ ૬૬૫ ॥ આર્યા । જિનવચનં તત્ત્વમિતિ શ્રદ્ધદધતોઽકલ-
 યતશ્ચ પરમાર્થમ્ । તદ્દ્વદ્વ્યતો મધ્યેન્દ્રાવતસ્થુ પરમાર્થવિજ્ઞસ્ય ૬૬૬
 આર્યા । ક્ષાયોપશમિકમુત પૌદ્ગલિકતયા દ્રવ્યતસ્તદુપદિષ્ટમ્ ।
 આત્મપરિણામરૂપે ચ ભાવતઃ ક્ષાયિકોપશમિકે તે ॥ ૬૬૭ ॥
 ગોતિઃ ॥ કારકરોચકદીપકભેદાદેતદ્વિધાઽથવા ત્રિવિધમ્ ।
 ક્ષ્યાતં ક્ષાયોપશમિકમુપશમજં ક્ષાયિકં ચેતિ ॥ ૬૬૮ ॥ આર્યા ।
 જિનપ્રણીતાચારસ્ય, કરણે કારકં ભવેત્ । રુચિમાત્રકરં તસ્ય,
 રોચકં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૬૬૯ ॥ સ્વયં મિથ્યાદૃષ્ટિરપિ, પરસ્ય
 દેશનાદિભિઃ । યઃ સમ્યક્ત્વં દીપયતિ, સમ્યક્ત્વં તસ્ય દીપકમ્
 ॥ ૬૭૦ ॥ ક્ષાયોપશમિકાદીનાં, સ્વરૂપં તૂદિતં પુરા । સાસ્વા-
 દનયુતે તસ્મિન્નયે તત્સ્યાચ્ચતુર્વિધમ્ ॥ ૬૭૧ ॥ વેદકેનાન્વિતે
 તસ્મિન્નયુક્તે પશ્ચધાઽપિ તત્ । સાસ્વાદનં ચ સ્યાદૌપશમિકં
 વમતોઽઙ્ગિનઃ ॥ ૬૭૨ ॥ ત્રયાણામુક્તપુંજાનાં, મધ્યે પ્રક્ષીણયો-
 ઈયોઃ । શુદ્ધસ્ય પુઙ્ગસ્યાન્ત્યાણુવેદને વેદકં ભવેત્ ॥ ૬૭૩ ॥

૫ (ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ પામવાના સ્વરૂપવાળો) કર્મગ્રંથનો અભિપ્રાય કાળો.
 અને સિદ્ધાન્તને માટે તો અપૂર્વકરણવડે જ મિથ્યાત્વ કે જાતનું કરે. ॥ ૬૪૯ ॥
 અહિં સમ્યક્ત્વને આવરણ કરનાર રસને સ્વપાત્રી વિશુદ્ધ કરેલાં જે મિથ્યાત્વનાં
 પુદ્ગલો તે ઉપચારથી [વ્યવહારથી] સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, ॥ ૬૫૦ ॥ અર્થશુદ્ધ
 પુદ્ગલો તે મિશ્રસમ્યક્ત્વ નામનાં, અને અશુદ્ધ રહેલાં પુદ્ગલો તે મિથ્યાત્વ નામનાં

[૩૩૪] ॥ સમ્યગ્દષ્ટિદ્વારે એકદ્વિત્ર્યાદિસમ્યક્ત્વમેદનિરૂપણમ્ ॥ (દ્વાર

કહેવાય છે. એ પ્રમાણે કોદ્રવના દૃષ્ટાન્તથી (જાણવું) હવે ત્રણે પુંજ વિદ્યમાન છે તે પણ ॥ ૬૫૧ ॥ જ્યારે અનિવૃત્તિકરણવડે જીવ સમ્યક્ત્વને જ પામે તે વચ્ચે જીવને મિ-
શ્ર્યાત્વ અથવા મિશ્રપુંજનો ઉદય થતો નથી ॥ ૬૫૨ ॥ વળી સમ્યક્ત્વથી પહેલો
જીવ પુનઃ જ્યારે સમ્યક્ત્વ પામવું હોય તે વચ્ચે પણ અપૂર્વકરણવડેજ ત્રણ પુંજ
કરતો ॥ ૭૫૩ ॥ અનિવૃત્તિકરણ નામના કરણવડેજ પૂર્વની પેઠે સમ્યક્ત્વ પામે

પ્રશ્ન—અહિં પ્રથમ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ બીજીવાર પામેલું કરણ અપૂર્વકર-
ણ કેમ કહેવાય ? કેમકે અપૂર્વ પડેલે પૂર્વ પ્રાપ્ત મંદિ કરેલ તે અપૂર્વકરણ કહેવાય
તો બીજીવાર અર્થ પ્રમાણે અપૂર્વકરણ ન કહેવાય. ? ॥ ૬૫૪ ॥

ઉત્તર—થોડીવાર પામવાથી જે અપૂર્વ સરખું હોય તે અપૂર્વ કહેવાય, કારણ
કે લોકમાં પણ દુર્લભ્ય વસ્તુમાં અપૂર્વપણાનો વ્યવદેશ થાય છે ॥ ૬૫૫ ॥
એ પ્રમાણે ભાવાર્થ શ્રીવિદોષાવશ્યકની વૃત્તિમાં કહ્યો છે । એ પ્રમાણે “સમ્યગ્દ-
ષ્ટિ” એવા વ્યવદેશમાં કારણ રૂપ શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વને બુદ્ધિમાનો એ ૩
૩ પ્રકારનું કહેલું છે ॥ ૬૫૬ ॥

અથવા એક-બે-ત્રણ-ચાર-ને પાંચ પ્રકારનું પણ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે, ત્યાં
શ્રીજિનેશ્વરે કહેલ તત્ત્વની શ્રદ્ધારૂપ તે એક પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે. ॥ ૬૫૭ ॥ તથા
નૈસર્ગિક અને ઔપદેશિક એ બેદથી બે પ્રકારનું અથવા નૈશ્ચયિક અને
વ્યાવહારિક એ પ્રમાણે પણ બે પ્રકારનું છે. ॥ ૬૫૮ ॥ અથવા દ્રવ્ય અને
ભાવ એમ બે પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે, ત્યાં જે સ્વાભાવિકરીતે થાય તે નૈસ-
ર્ગિક અને ગુરુના ઉપદેશાદિવડે થાય તે ઔપદેશિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય ૬૫૯
જેમ રસ્તેથી ભૂલો પહેલો કોઈક બીજાએ માર્ગ દેસ્વાદિયા વિનાજ મમતો મમતો
માર્ગ પામે તેવું નૈસર્ગિક અને કોઈક કોઈ મોમીઆના કહેવાથી માર્ગ પામે તેવું
ઔપદેશિક સમ્યક્ત્વ જાણવું. ॥ ૬૬૦ ॥ અથવા કેટલાએ કોદ્રવા (ધાન્યવિશેષ) ફાલ-
ના પરિપાકથી પોતેજ મીઠા વિનાના થઈ જાય, અને કેટલાએક છાણ વગેરેના
પ્રયત્નથી મીઠા રહિત થાય તેમ ॥ ૬૬૧ ॥ અથવા કોઈક જ્વર (તાવ-તુષાર)
(પિત્તાદિ) દોષ પાકી જવાથી સ્વતઃ ચાલ્યો જાય, અને કોઈક જ્વર વળી ઔપ-
ધાદિ પ્રયત્ન વડે શાન્ત થાય તેમ ॥ ૬૬૨ ॥ અથવા કોઈક જલ સ્વભાવથીજ
શુદ્ધ થાય, અને કોઈક જલ ઉપાયથી શુદ્ધ થાય । અથવા કોઈક વસ્ત્ર સ્વભાવથી-
જ ડઝલ થાય અને કોઈક પ્રયત્નથી ડઝલ થાય ॥ તેમ સમ્યક્ત્વ પણ કેટ-
લાએક જીવોને સ્વભાવથી અને કેટલાએક જીવોને ગુરુના ઉપદેશથી થાય છે

॥ ૬૬૪ ॥ તથા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણમય આત્માનો જે શુદ્ધ પરિણામ તે નૈશ્વર્યિક-સમ્યક્ત્વ, અને તે શુદ્ધ (પરિણામરૂપ) હેતુથી ઉત્પન્ન થયેલું તે વ્યાવહારિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય. ॥ ૬૬૫ ॥ તથા પરમાર્થને નહિ જાણનાર એવા પુરુષને પણ “શ્રીજિનેશ્વરનું” જે વચન છે તેજ તત્ત્વ છે” એવા પ્રકારની શ્રદ્ધા કરનારને દ્રવ્યસમ્ય૦, ને તે તત્ત્વના જાણકારને ભાવસમ્ય૦ હોય. ॥ ૬૬૬ ॥ અથવા જે ક્ષાયોપ૦ સમ્ય૦ તેજ પૌદ્ગલિક હોવાથી દ્રવ્યસમ્ય૦, કહેલું છે, અને વીજાં જે સમ્યક્ત્વ ક્ષાધિક અને ઔપશમિક આત્માની પરિણતિરૂપ હોવાથી ભાવસમ્ય૦ કહેલ છે. ॥ ૬૬૭ ॥ વળી આ સમ્યક્ત્વ કારક-રોચક ને દીપક એ મેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે. અથવા ક્ષાયોપ૦-ઉપશમ-અને ક્ષાધિક એ રીતે પણ સમ્ય૦ ત્રણ પ્રકારનું છે. ॥ ૬૬૮ ॥ જિનેશ્વરે કહેલા આચાર અંગીકાર કરવાથી કારક થાય છે, અને તે આચારો ઉપર સ્તિમાત્ર કરનાર (આદરનાર નહિ) તેને રોચક કહેલું છે. ॥ ૬૬૯ ॥ પોતે મિથ્યાદૃષ્ટિ છતાં દેશનાદિક (ની લબ્ધિ) વડે જે જીવ વીજા જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રગટ કરે તે (મિથ્યાદૃષ્ટિને) દીપક સમ્ય૦ (દીવો જેમ પોતાની પાસે અન્ધારું ને બીજાને પ્રકાશ કરે તેમ) જાણવું. ॥ ૬૬૯ ॥ પ્રથમ જે ક્ષાયોપ૦ વગેરે (ત્રણ)સમ્ય૦નું સ્વરૂપ કહ્યું તે ત્રણમાં સાસ્વાદન સમ્ય૦ સહિત કરતાં ચાર પ્રકારનું સમ્ય૦ થાય. ॥ ૬૭૧ ॥ વળી તે ચારમાં વેદક સમ્ય૦ ઉપૈરતાં ૫ પ્રકારનું સમ્ય૦ પણ થાય, ત્યાં ઔપશ્ચ૦ સમ્ય૦ વચ્ચે જીવને સાસ્વાદન સમ્ય૦ હોય છે. ॥ ૬૭૨ ॥ અને પૂર્વે કહેલા ત્રણ પુંજમાંથી જે પુંજ ક્ષય થયા વાદ વીજા શુદ્ધપુંજના અન્ત્ય અણુ (સ્થિતિસ્વંદ) વેદતાં ઉદય આવતાં વેદક સમ્યક્ત્વ હોય છે. ॥ ૬૭૩ ॥ (સમ્યક્ત્વનીસ્થિતિ અને પ્રાપ્તિ)

પટ્ટપટ્ટિઃ સાધિકાઽબ્ધીનાં, ક્ષાયોપશમિકસ્થિતિઃ । ઉત્કૃષ્ટા સા જઘન્યા ચાન્તર્મુહૂર્તમિતા મતા ॥ ૬૭૪ ॥ જ્યેષ્ઠાઽન્યા ચૌપશમિકસ્થિતિરાન્તર્મુહૂર્તિકો । ક્ષાયિકસ્ય સ્થિતિઃ સાદિરનન્તા વસ્તુતઃ સ્મૃતા ॥ ૬૭૫ ॥ સાધિકાઃ સ્યુર્ભવસ્થત્વે, સા ત્રયસ્ત્રિંશદબ્ધયઃ । ઉત્કર્ષતો જઘન્યા ચ, સા સ્યાદાન્તર્મુહૂર્તિકો ॥ ૬૭૬ ॥ સાસ્વાદનસ્યાવલ્યઃ ષટ્, જ્યેષ્ઠા લઘ્વી ક્ષણાત્મિકા ।

(૩૩૬)॥ સમ્યગ્દષ્ટિઠારે ક્ષાયિકાદિસ્થિતિ-સંખ્યાગુણસ્થાનનિયમવિચારથ ॥૬૭૮

एकः क्षणो वेदकस्योत्कर्षांजघन्यतोऽपि च ६७७ ॥ उत्कर्षा-
दौपशमिकं, सास्वादनं च पञ्चशः । वेदकं क्षायिकं चैकवारं जी-
वस्य संभवेत् ॥ ६७८ ॥ वारान् भवत्यसंख्येयान्, क्षायोपशमि-
कं पुनः । अथैतेषां गुणस्थाननियमः प्रतिपाद्यते ॥ ६७९ ॥ सा-
स्वादनं स्यात्सम्यक्त्वं, गुणस्थाने द्वितीयके । तुर्यादिषु चतुर्वे-
षु, क्षायोपशमिकं भवेत् ॥ ६८० ॥ अष्टासु तुर्यादिष्वौपशमिकं
परिकीर्तितम् । तुर्यादिष्वेकादशसु, सम्यक्त्वं क्षायिकं भवेत्
॥ ६८१ ॥ तुर्यादिषु चतुर्वेषु, वेदकं कीर्तितं जिनैः । गुणस्था-
नप्रकरणाद्विशेषः शेष उह्यताम् ॥ ६८२ ॥

अर्थ-ક્ષાયોપ૦ સમ્ય૦ની સ્થિતિ સાધિક ૬૬ સાગરોપમ છે તે ઉત્કૃષ્ટ જાળવી, અને જય૦ સ્થિ૦ અન્તર્મુ૦ પ્રમાણની છે. ૧ ઔપશ૦ સમ્ય૦ ની ઉત્કૃ૦ અને જય૦ વચ્ચે સ્થિતિ અન્તર્મુ૦ પ્રમાણ છે, અને વાસ્તવિક રીતે ક્ષાયિક૦ સમ્ય૦ ની સાદિ અંતત સ્થિતિ કહી છે. ॥ ૬૭૬ ॥ વહી સંસારીપણામાં ક્ષાયિક૦ સમ્ય૦ ની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક ૩૩ સાગર, અને જય૦ સ્થિતિ અન્તર્મુ૦ છે. ॥ સાસ્વાદન સમ્ય૦ની ઉ૦સ્થિ૦ ૬ આવલિખા, અને જય૦ ૧ સમયની છે, અને ઉત્કૃ૦ અથવા જય૦થી પણ વેદક સમ્ય૦ની ૧ સમય સ્થિતિ છે. ॥ ૬૭૭ ॥ ઔપશ૦ અને સાસ્વા૦ સમ્ય૦ જીવ આગા સંસારમાં પાંચ વચ્ચે પામે, અને જીવને વેદક સમ્ય૦ અને ક્ષાયિક સમ્ય૦ એકજ વચ્ચે હોય. ॥૬૭૮॥વહી ક્ષાયોપ૦ સમ્ય૦ અસંખ્યાતી વાર પામે, હવે ૯ સમ્યક્ત્વના ગુણસ્થાનનો નિયમ કહેવાય છે ॥ ૬૭૯ ॥

૧ ઋણ ધાર અચ્યુતે અથવા જે ધાર વિજયાદિચતુષ્કમાં ઉત્પન્ન થતાં વચ્ચેલા મનુ૦ મધ્ય સહિત ૬૬ સાગર થાય ત્યારવાદ મિશ્ર થા મિધ્યા૦ પામે.

૨ સિદ્ધને આશ્રયિ.

૩ મનુ૦માં ક્ષાયિક સમ્ય૦ પ્રાપ્ત કરી વિજયાદિ પાંચ વિમાનમાં એક-વાર ઉત્પન્ન થઈ મનુષ્યમાં આવી મોક્ષે જાય તો મનુષ્ય મધ્યાધિક ૩૩ સાગર થાય.

૪ ક્ષાયિક સમ્ય૦ પામી તુર્તજ ક્ષપકચેણિ માંડી મોક્ષે જતાં.

સાસ્થાં સમ્યં ચીજે ગુણસ્થાને, અને ક્ષાયોપં સમ્યં ચોધાથી ચાર ગુણ સ્થાન સુધી હોય (૪-૫-૬-૭ ગુણં સુધી હોય.) ॥ ૬૮૦ ॥ ઔપશમિક સમ્યં ચોધાથી આઠ (૪થી૧૧) ગુણં સુધી કહેલું છે, અને ક્ષાયિક સમ્યં ચોધાથી અગીઆર સુધી (૪થી૧૪સુધી) કહેલું છે. ॥૬૮૧॥ અને શ્રી જિનેશ્વરોએ વેદક સમ્યં ચોધાથી ચાર સુધી (૪થી ૭ સુધી) કહેલું છે, એ સંબંધિ શકી રહેલો અધિક વિચાર [આગલ આવતા] ગુણસ્થાનમકરણથી જાણવો. ॥ ૬૮૨ ॥

સમ્યક્ત્વં લભતે જીવો, યાવત્યાં કર્મણાં સ્થિતૌ । ક્ષપિ-
તાયાં તતઃ પલ્યપૃથક્ત્વપ્રમિતસ્થિતૌ ॥૬૮૩॥ લભેત દેશવિરતિ,
ક્ષપિતેષુ તતોઽપિ ચ । સંખ્યેયેષુ સાગરેષુ, ચારિત્રં લભતેઽસુમાન
॥ ૬૮૪ ॥ એવં ચોપશમશ્રેણિ, ક્ષપકશ્રેણિમપ્યથ । ક્રમાત્સંખ્યે-
યપાથોધિસ્થિતિહાસાદવાપ્નુયાત્ ॥૬૮૫॥ એતાનમષ્ટસમ્યક્ત્વો-
ઽન્યાન્યદેવનૃજન્મસુ । લભેતાન્યતરશ્રેણિવર્જાન્ કોઽપ્યેકજન્મ-
નિ ॥૬૮૬॥ શ્રેણિદ્વયં ચૈકભવે સિદ્ધાન્તાભિપ્રાયેણ ન સ્યાદેવ,
આહુશ્ચ ॥ સમ્મત્તમિ ડ લક્ષ્ઢે, પલિઅપુહુત્તેણ સાવઓ હુજ્જા । ચ-

૧ યાવત્યાં કર્મસ્થિતૌ સમ્યક્ત્વં લબ્ધે તન્મધ્યાનપલ્યોપમપૃથક્ત્વલક્ષણ સ્થિતિલક્ષ્ઢે ક્ષપિતે યાવત્કાં દેશવિરતો ભવેત્ । તતોઽપિ સંખ્યાતેષુ સાગરો-
પમેષુ ક્ષપિતેષુ ચારિત્રમવાપ્નોતિ । તતોઽપિ સંખ્યાતેષુ સાગરોપમેષુ ક્ષપિતેષુપ-
શમશ્રેણીં પ્રતિપદ્યતે । તતોઽપિ સંખ્યાતેષુ સાગરોપમેષુ ક્ષપિતેષુ ક્ષપકશ્રેણિર્ભવ-
તીતિ ॥ ૧૨૨૨ ॥ ષષ્ઠમતિપતિતસમ્યક્ત્વસ્ય દેવમનુષ્યજન્મસુ સંસરણં કુર્વતો-
ઽન્થોન્થમનુષ્યભવે દેશવિરત્યાદિલાભો ભવતિ । યદિ ક્ષા તીવ્રશુભપરિણામ-
વશાન્ ક્ષપિતવહુકર્મસ્થિતેરેકસ્મિન્નપિ ભવેઽન્યતરશ્રેણિવર્જાણ્યેતાન્તિ સર્વાણ્ય-
પિ ભવન્તિ । શ્રેણિદ્વયં ત્વેકસ્મિન્નભવે સિદ્ધાન્તિકાભિપ્રાયેણ ન ભવન્ત્યેષ, કિ-
ન્ત્વેકૈવોપશમશ્રેણિઃ, ક્ષપકશ્રેણિર્વા ભવતીતિ ॥૧૨૨૩॥ (इति द्वयोर्गाथयोर्वृत्तिः)

ભાવાર્થ:-જેટલી કર્મસ્થિતિ રહ્યે છતે સમ્યક્ત્વ પામ્યો હોય તેમાંથી પલ્યોપમપૃથક્ત્વસ્થિતિ લક્ષ્ઢે સ્વપાઠ્યે યાવત્ (દેશવિરતિલાઠો) યાવ. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ સ્વપાઠ્યે ચારિત્ર (સર્વવિરતિ) પામે છે. તે-માંથી પણ સંખ્યાતાસાગરોપમ સ્વપાઠ્યે ઉપશમશ્રેણિ પામે છે, તેમાંથી પણ સં-
ખ્યાતાસાગરોપમસ્થિતિ સ્વપાઠ્યે ક્ષપકશ્રેણિ થાય છે, દેવ મનુષ્ય જન્મમાં પરિ-
ભ્રમણ કરતા અપ્રતિપતિત (નથી નાશ પામ્યું) સમ્યક્ત્વલાઠા જીવને ચી-
જા ચીજા (વચ્ચે પ્રાપ્ત થતા) મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ વિગેરેનો લાભ થાય-

(३३८) ॥ सम्यग्द्विद्वारं देशविरत्यादिप्राप्तिसामायिकचतुष्कविचारश्च ॥ (द्वार)

रणोवसमख्याणं, सागरसंखंतरा हुंति ॥ १ ॥ एवं अप्परिवडिए,
सम्मत्ते देवमणुअजम्मेसु । अन्नयरसेद्विवज्जं, एगभवेणं व (च) स-
वाइ ॥ २ ॥ (सा० १४६) (सम्यक्त्वे तु लब्धे पल्यपृथक्त्वेन श्रावको भ-
वेत् । चरणोपशमक्षयाणां सागरसंख्यान्तरा भवन्ति ॥ १ ॥ एवम-
प्रतिपतिते सम्यक्त्वे देवमनुजजन्मसु । अन्यतरश्रेणिवर्जं एकभ-
वेन वा (च) सर्वाणि ॥ २ ॥) इति महाभाष्यसूत्रवृत्त्यादिषु ।
ॐ सम्यक्त्वं च श्रुतं चेति, देशतः सर्वतोऽपि च । विरती इति नि-
र्दिष्टं, सामायिकचतुष्टयम् ॥ १ ॥ चारित्रस्याष्ट समग्रान्, प्रति-
पत्तिर्निरन्तरम् । शेषत्रयस्य चावल्यसंख्येयांशमितान् क्षणान्
॥ २ ॥ उत्कर्षेण प्रतिपत्तिकाल एष निरन्तरः । जघन्यतो द्वौ
समयौ, चतुर्णामपि कीर्तितः ॥ ३ ॥ द्वादशपञ्चदशाहोरात्रा-
स्तृतीयचतुर्थयोः । आद्ययोः सप्त विरहो, ज्येष्ठोऽन्यश्च क्षणत्रयम्
॥ ४ ॥ सम्यक्त्वं देशविरतिं, चाप्नोत्युत्कर्षतोऽसुमान् । क्षेत्रप-
ल्योपमासंख्यभागक्षणमितान् भवान् ॥ ५ ॥ चारित्रं च भवा-
नष्टौ, श्रुतसामायिकं पुनः । भवाननन्तान् सर्वाणि, भवमेकं
जघन्यतः ॥ ६ ॥ आकर्षाणां खलु शतपृथक्त्वं सर्वसंखरे । स्या-
त्सहस्रपृथक्त्वं च, त्रयाणामेकजन्मनि ॥ ७ ॥ नानाभवेषु चा-
कर्षा, असंख्येयाः सहस्रकाः । आद्यत्रये तुरीये च, स्यात्सहस्र-
पृथक्त्वकम् ॥ ८ ॥ यत्रयाणां प्रतिभवं, स्युः सहस्रपृथक्त्वम् ।
असंख्येया भवाश्चेति, युक्तास्तेऽमी यथोदिताः ॥ ९ ॥ चारि-

छे. अथवा तीव्र शुभ परिणामना वशायी स्थायी छे घणी कर्मस्थिति जेने पचा
जीवने एकत्र भवनेविषे बेमायी एक श्रेणि शिषायना आ सर्व (कलो-लामो)
थाय छे, (मळे छे), कारण ते श्रेणि एक भवने विषे सैद्धान्तिकना अभिप्राये
थाय ज महि. परन्तु उपशमश्रेणि अथवा क्षणश्रेणि (बेमायी एक) थाय छे.

* चार सामायिक स्वरूप प्रसंगयो कहेतुं होवायी अंको १ थी शब्द छे.

त्रे यत्प्रतिभवं, तेषां शतपृथक्त्वकम् । भवाश्चाष्टौ ततो युक्तं,
तत्सहस्रपृथक्त्वकम् ॥१०॥ आकर्षः प्रथमतया ग्रहणं मुक्तस्य
वा ग्रहणमिति, इदमर्थत आवश्यकसूत्रवृत्त्यादिषु (सा० १४७)

(सम्यक्तत्वादिथी देशविरत्यादि प्राप्तिमां परस्पर अन्तर.)

अर्थः—कर्मनी जेटली (पल्यासं० अथेव भाग न्दूध पृथ कोडाकोटी साग-
रोपम) स्थिति बाकी रहो जीव सम्यक्तत्व पामे तेमांथी पल्योपम पृथ-
क्त्वप्रमाण स्थिति क्षय यतां जीव ॥ ६८३ ॥ देशविरति पामे, तेमांथी पण
संख्यात सागरोपम स्थिति क्षय यतां जीव चारित्र पामे ॥ ६८४ ॥ ए प्रमाणे
तेमांथी पण पुनः संख्यात सागरोपम स्थिति घटतां उपशमश्रेणि अने तेमांथी
पुनः संख्यात सागरो० स्थिति घटतां जीव क्षयकश्रेणि पामे ॥ ६८५ ॥ ते पण
बीजा बीजा देव अने मनुष्यना भवोमां सम्यक्त्वथी पतित नहिं थयेलो एवो
कोइक जीव तो एकज (मनुष्य) भवमां कोइपण एक श्रेणि सिवायना ते सर्व
(देशवि०—सर्ववि०—ने १ श्रेणि ए त्रणे) भाव पामी शंके, ॥ ६८६ ॥ कारण
के सिद्धान्तने अभिप्राये एक भवमां वे श्रेणि न थाय कहुं छे के—“सम्यक्त्व
पाम्यावाद् पल्यो० पृथक्त्व काळे (२ थी ९ पल्योपमस्थिति साने कर्मनी
स्वपाठ्ये छते) श्रावक थाय अने संख्यात संख्यात सागरोपमनेअन्तरे चारि-
त्र—उपश० श्रे० ने क्षयकश्रे० थाय. ए प्रमाणे देव अने मनुष्य जन्ममां सम्य०
नहिं पतित थये छते (कोइक जीवने तो) अन्यतर [कोइपण एक] श्रेणि
रहित सर्वभाव एकज भवमां प्राप्त थाय. ” ए प्रमाणे श्रीविशेषा० महाभाष्ये
सूत्र अने वृत्ति वगेरेमां कहुं छे. ॥६८७॥ चार सामायिकतुं स्वरूप ॥ स-
म्यक्तत्व—श्रुत—देशविरति—अने—सर्वविरति ए चार प्रकारनां सामायिक

१. भावार्थ ए छे केः—देव मनुष्य जन्ममां भवतो अप्रतिपत्ति सम्य-
क्त्ववालो कोइक जीव (मनुष्य भवमां) पूर्वनी सात कर्मनी स्थितिमांथी प-
ल्यपृथक्त्व स्थिति स्वपावे तो तेज [मनुष्य] भवमां देशविरतिपणुं तथा
तेमांथी संख्यात सागरोपमनी स्थिति स्वपाठ्ये सर्वविरतिपणुं तथा निष्ठा-
न्तकारमते तेमांथी संख्यातसागरोपम स्थिति घटाढये उपशमश्रेणि अगर
तेमांथी संख्यातसागरोपम स्थिति घटाढये क्षयकश्रेणि पामे छे, कर्मप्रत्यक्षा-
रमते जेणे उपशमश्रेणि करी होय पण जो तत्त्वमुक्तिगामी जीव होय तो क्षयक-
श्रेणि पामी शंके छे, ते विचार आगळ कहेवाडो.

કહેલાં છે. ॥ ૧ ॥ તેમાં ચારિત્રી (સર્વવિ० સામાયિકની) નિરંતર પ્રાપ્તિકાલ ૮ સમયનો છે, અને શેષ ૩ સામાયિકનો પ્રતિપત્તિકાલ (સ્વીકાર કાલ) આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા સમયનો છે ॥ ૨ ॥ એ નિરંતર પ્રતિપત્તિકાલ ઉત્કૃષ્ઠી કહ્યો, અને જઘન્યથી તો ચારે સામાયિકનો પ્રતિપત્તિકાલ બે સમય પ્રમાણે કહેલો છે. ॥ ૩ ॥ જેલા સમ્ય० સામા०નો અને વીજા શ્રુ० સા०નો વિરહ (અંતર) કાલ ૭ અહોરાત્રિનો, અને ત્રીજા તથા ચોથા સામા०નો વિરહકાલ અનુક્રમે ૧૨ અને ૧૫ દિવસનો છે. એ ઉત્કૃ० વિરહ કહ્યો અને જઘ० વિરહ (ચારેનો) ૩ * સમય પ્રમાણ છે. ॥ ૪ ॥ જીવ સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ ઉત્કૃષ્ઠી ક્ષેત્ર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ ભવ સુધી વારંવાર પ્રાપ્ત કરે છે ॥ ૫ ॥ ચારિત્રને આઠ ભવસુધી પ્રાપ્ત કરે છે, અને શ્રુતસામાયિક અનંતભવ સુધી પ્રાપ્ત કરે. પુનઃ જઘન્યથી એ ચારેને એકજ ભવમાં પ્રાપ્ત કરે. તથા સર્વવિ० સામાયિકના આકર્ષ નિર્ધેન શતપૃથક્ત્વ (અનેક સેંકડોવાર) અને શેષ ત્રણ સામા० ના આકર્ષ હજાર પૃથક્ત્વ [અનેક હજારવાર] પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્તિ એકભવમાં હોય. ॥ ૬ ॥ વઢી એમાંના જેલા ત્રણના અનેક ભવમાં આકર્ષ અસંખ્ય હજાર થાય અને ચોથા (ચારિત્રસામા०) ના (અનેક ભવમાં) હજારપૃથક્ત્વ આકર્ષ હોય ॥ ૭ ॥ પ્રથમના ત્રણ સામાયિકના જો એકેકભવમાં હજારપૃથક્ત્વ આકર્ષ કહ્યા તો અસંખ્યાતા ભવમાં જે આ અસંખ્ય હજાર આકર્ષ કહ્યા તે યુક્ત છે. ॥ ૮ ॥ વઢી ચારિત્રના જો પ્રત્યેકભવમાં શતપૃથક્ત્વ આકર્ષ કહ્યા તો આઠ ભવમાં તે આકર્ષ હજાર પૃથક્ત્વ થાય

આ નિરંતરપ્રતિપત્તિ અને વિરહનો કાલ એક ઝીલાશ્રયિ નહિ પણ અનેક જીવની અપેક્ષાએ જાણવો.

૧. લગભગ ભવમાં નહિ પણ આજ્ઞા ભવચક્રમાં ઘટલાભવ સમ્યક્ત્વાદિ પામે યમ જાણવું.

૨. જે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણથી અધ્યવસાયની મલિનતાએ નીચે પડ્યો હોય તેજ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવો અથવા સર્વથી પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવો તે આકર્ષ.

* શ્રુત સામા० અને સમ્યક્ત્વસામા० નો જઘ० વિરહ આવશ્યકવૃત્તિમાં ૧ સમયનો કહ્યો છે.

૩. એમાં શ્રુત અને સમ્યક્ સમ્યક્પણે જાણવું અમ્યથા શ્રુત સામા० ના આકર્ષ અભવ્યને નાના ભવમાં અનંત હોય, અથવા એ જ્ઞાન અભવ્યને આશ્રયિ જાણવો.

ते पण धुक्त ज छे. ॥९॥ अहिं आकर्षे पटले प्रथम ग्रहण अथवा मुक्ती दीयेलानुं जे ग्रहण करवुं ते, एवो भावार्थ आवश्यकवृत्ति वगेरेमां कळो छे. ॥१०॥

मिथ्यादृष्टिर्विपर्यस्ता, जिनोक्ताहस्तुतत्त्वतः । सा रया-
न्मिथ्यात्विनां तच्च, मिथ्यात्वं पञ्चधा मतम् ॥ ६८८ ॥ आ-
भिग्रहिकमाद्यं स्यादनाभिग्रहिकं परम् । तृतीयं किल मिथ्या-
त्वमुक्तमाभिनिवेशिकम् ॥ ६८९ ॥ तुर्यं सांशयिकाख्यं स्या-
दनाभोगिकमन्तिमम् । अभिग्रहेण निर्वृत्तं, तत्राभिग्रहिकं
स्मृतम् ॥ ६९० ॥ नानाकुदर्शनेष्वेकमस्मात्प्राणी कुदर्शनम् ।
इदमेव शुभं नान्यदित्येवं प्रतिपद्यते ॥ ६९१ ॥ मन्यतेऽङ्गी
दर्शनानि, यद्वशादखिलान्यपि । शुभानि माध्यस्थ्यहेतुरना-
भिग्रहिकं हि तत् ॥ ६९२ ॥ यतो गोष्ठामाहिलादिवदात्मी-
यकुदर्शने । भवत्यभिनिवेशस्तत्प्रोक्तमाभिनिवेशिकम् ॥ ६९३ ॥
यतो जिनप्रणितेषु, देशतः सर्वतोऽपि वा । पदार्थेषु संशयः
स्यात्तत्सांशयिकमीरितम् ॥ ६९४ ॥ अनाभोगेन निर्वृत्तमना-
भोगिकसंज्ञकम् । यत्स्यादेकेन्द्रियादीनां, मिथ्यात्वं पञ्चमं
तु तत् ॥ ६९५ ॥ यस्यां जिनोक्ततत्त्वेषु, न रागो नापि मत्सरः ।
सम्यग्मिथ्यात्वसंज्ञा सा, मिश्रदृष्टिः प्रकीर्तिता ॥ ६९६ ॥ धान्ये-
ष्विव नरा नालिकेरद्वीपनिवासिनः । जिनोक्तेषु मिश्रदृशो, न
द्विष्टा नापि रागिणः ॥ ६९७ ॥ यदाहुः कर्मघन्थकाराः ॥ जिअ-
अजिअपुण्णपावासवसंवरबंधमुक्खनिज्जरणा । जेणं सद्वहइ तयं
सम्मं खइगाइ बहुभेयं ॥ ६९८ ॥ मीसा न रागदोसो, जिणध-
म्मे अंतमुहु जहा अन्ने । नालीअरदीवमणुणो, मिच्छं जिणध-
म्मविवरीयं ॥ ६९९ ॥ (सा० १४८)(जीवाजीवपुण्यपापाश्रवसंव-
रवन्धमोक्षनिर्जरणानि । येन श्रद्धधाति तत् सम्यक्त्वं क्षायि-

કાદિ બહુભેદમ્ ॥૧॥ મિશ્રાદ્ ન રાગદ્વેષૌ જિનધર્મે અન્તર્મુહ-
ર્ત્તૈં યથાઽન્ને । નાલિકેરદ્વીપમનુજાનાં મિથ્યાત્વં જિનધર્મવિ-
પરીતમ્) ॥ ૬૯૭ ॥ ગુણસ્થાનક્રમારોહે ત્વેવમુક્તમ્ ॥ “ જાત્ય-
ન્તરસમુદ્ભૂતિર્વડવાલ્પરયોર્યથા । ગુહવધ્નોઃ સમાયોગે, રસભેદા-
ન્તરં યથા ॥ ૧ ॥ તથા ધર્મદ્વયે શ્રદ્ધા, જાયતે સમબુદ્ધિતઃ ।
મિશ્રોઽસૌ જાયતે તસ્માદ્ધાવો જાત્યન્તરાત્મકઃ । ૨ (સાં ૧૪૯.)
સમ્યગ્મિથ્યાદશઃ સ્તોકાસ્તેભ્યોઽનન્તગુણાધિકાઃ । સમ્યગ્દશ-
સ્તતો મિથ્યાદૃશોઽનન્તગુણાધિકાઃ ॥ ૭૦૦ ॥ ઇતિ દૃષ્ટિઃ ૨૫ ॥

અર્થ—મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ—શ્રી જિનેશ્વરે કહેલા વસ્તુતત્ત્વથી જે
વિપર્યાસપણું (વિપરીતપણું) તે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ મિ-
થ્યાત્વી જીવોને હોય છે અને તે મિથ્યાત્વ ૫ પ્રકારનું માનેલું છે ॥
૬૮૮ ॥ પહેલું આભિગ્રહિક, બીજું અનાભિગ્રહિક અને ત્રીજું મિથ્યાત્વ
નિશ્ચય આભિનિવેશિક કહેલું છે ॥ ૬૮૯ ॥ ચોથું સાંશયિક નામે અને છેલ્લું
અનાભોગિક મિથ્યાત્વ છે. ત્યાં અભિગ્રહ (એટલે સ્વીય સ્વીકાર) થી ઉત્પન્ન
થયેલું તે આભિગ્રહ મિથ્યાત્વ કહેલું છે. ॥ ૬૯૦ ॥ ૧ મિથ્યાત્વથી જીવ અનેક
પ્રકારનાં કુદર્શનોમાં આ એક દર્શનજ શ્રેષ્ઠ છે પણ બીજું નહિ; ૧ પ્રમાણે માને છે,
॥ ૬૯૧ ॥ તથા જેના વશથી જીવ મધ્યસ્થપણના કારણથી સર્વ દર્શનો (ધર્મ)
શુદ્ધ છે એમ માને તે અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ માનેલું છે ॥ ૬૯૨ ॥ તથા
જેનાથી ગોષ્ઠામાહિલ વગેરેની પેઠે પોતાના કુદર્શનમાં (સ્વોદ્યા મન્ત્રણમાં)
જે કદાગ્રહ થાય તે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહેવાય. ॥ ૬૯૩ ॥ તથા જેનાથી

૧. આ મિથ્યાત્વના પ્રકારાન્તરે ત્રીજા ભેદનો અન્તર્ભાવિકરી સંક્ષેપથી
ત્રણ ભેદો અથવા વિસ્તારથી અનેક ભેદો પણ ચતાવ્યા છે, “ અભિગ્રહિયમણ-
ભિગ્રહિયં મિચ્છતં અભિનિવેસિયં ચેવ । સંસદયમણાભોગં, તિવિહં વા, અહ-
વાઽણેગધિહં ” ॥ ૧ ॥ અર્થ—આભિગ્રહિક ૧ અનાભિગ્રહિક ૨ આભિનિવેશિક
૩ સાંશયિક ૪ અનાભોગિક ૫, ૧ પાંચ પ્રકારે મિથ્યાત્વ છે, અથવા ત્રણ
ભેદે છે, અથવા અનેક ભેદે છે. ત્રણ ભેદ “ તં મિચ્છતં જમસદ્દર્શનં તત્ત્વાણ
હોઽ ભાષણં । સંસદયમભિગ્રહિયં અણભિગ્રહિયં ચ તં તિવિહં ” ॥ ૧ ॥

અર્થ-તત્ત્વ (ચચાર્થ સ્વરૂપવાળા) પદાર્થોની જ અબદ્ધતા તે મિથ્યાત્વ કહેવાય, તે ૧ સાંશયિક, ૨ આભિગ્રહિક, ૩ અનાભિગ્રહિક પદ્ય ત્રણ પ્રકારનું છે, અનેક પ્રકાર-અનેક ધર્માત્મકવસ્તુમાં ઘીખા ધર્મોના અપલાપે કરી એક ધર્મધિપત્યક અધ્યવસા તે મિથ્યાત્વ છે, અને તે અધ્યવસાયો અસંખ્ય હોવાથી મિથ્યાત્વના પણ નેટલાજ મેદો પડે છે. " જાણ્યા વચણપદા તાણ્યા ચેવ હુતિ તયવાયા । જાણ્યા તયવાયા તાણ્યા ચેવ પરસમયા " ॥૧॥ મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિના અનેક કારણો પૈકી આ નિમ્ન લિખિત કારણો મુખ્ય છે. " મહમેયા પુત્તુગ્ગહ સંસર્ગીય ચ અભિનિવેસેણ । સ્વહતા ચ્ચત્તુ મિથ્થુતે મા-હુણમર્સનેણઽહવા " ॥ ૧ ॥

માર્થ—યથાવસ્થિત સમસ્ત વસ્તુતત્ત્વને સ્વીકારના છતાં પણ ' જમાલિ'ની માફક કોઈક એક પદાર્થમાં વિપરીત ઘટ્ટા થવા રૂપ 'બુદ્ધિમેધ' થો મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ૧. પહેલા કુદર્શન વાસનાથી વાસિન અન્તઃકરણવાળા જીવને ધારવાર મેકડો યુક્તિયોવહે પ્રતિબોધ કરતા છતાં પણ તેજ પૂર્વના (કુદર્શન) સંસ્કારના અનુવર્તન થવાથી કદામતસ્વરૂપ ' પૂર્વચ્યુદ્ગમ'થી પહેલી અવસ્થાના ' ગોવિન્દ ' નાધુની જેમ (પાંડુલથી છુતજ્ઞાન ભણવાથી મિથ્યાત્વ વિનાશ પામ્યું છે) કેટલાકોને મિથ્યાત્વ થાય છે. ૨. વિપરીતદષ્ટિ વાળા જીવોની સાથે સમ્બન્ધ કરવા રૂપ ' સંસર્ગદોષ'થી ' સીરાહૂ' દેશના માધક'ની જેમ મિથ્યાત્વ પામે છે ૩. સ્વોદા અભિમાનથી જુદા સ્વરૂપવાળા પદાર્થને મિથ્યસ્વરૂપે નિરૂપણ કરવા રૂપ ' અભિનિવેશ'થી ' ગોઠામાહિલ ' ની જેમ મિથ્યાત્વ ઉત્પન્ન થાય છે ૪. તત્યવસ્તુતત્ત્વના પ્રકાશક સાધુઓના દર્શનના અભાવથી પણ તત્યવસ્તુ અજ્ઞાન નાવુદ થવાથી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ૫. દૃષ્ટાન્ત ગાથા—" મહ મેયણ જમાલી, પુત્તુગ્ગહિયંમિ હયહ ગોવિ-વો । સંસર્ગો સાગમિથ્થુ, ગોઠામાહિલો અભિનિવેસે " ॥ ૧ ॥

૨ આ ગોઠામાહિલ દુષ્વમાકાલીન જીવોના ઉપકારાર્થે ચારે અનુયોગોને પ્રધાન પણે જુદાજુદા સૂત્રોમાં રહેલનાર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ધીસીમન્થરસ્વામિ ભગવન્તે સ્વયં ધીમુરે શકેન્દ્ર પાંતે વર્ણન કરાયેલ, શકેન્દ્રે પીતાના આયુધ્ય તથા નિગોદા-દિવિચારથી પરીક્ષા કરી સાધાન વચ્ચન કરાયેલ, કિશ્ચિન્મ્યૂન દશપૂર્વધારક, યુગપ્રધાન ભગવાન ધી આર્યરક્ષિતસૂરીશ્વરજીના શિષ્યસમુદાયમાંના નાધુ-તતા, સંસારપક્ષે તેમના મામા હતા, સ્વજનપક્ષપાત-સ્નેહ-ગમ્યાદિ રહિત ધી આર્યરક્ષિતસૂરિ ભગવાને પીતાના માફ ફલગુરક્ષિત ધિમેરે મુનિઓને હોંડી

शामना पीताना सदृश गुणसम्पन्न दुर्बलिकापुष्प मित्रने स्त्रिपद आपवाथी
मत्सरभाव पामेला आ गोष्ठामाहिल साधु अभिनिवेशभावथी कर्म जीवना-
संयोगविषयमां तथा प्रत्यास्थान विषयमां विपरीत प्ररूपणा करवाथी आभि-
निवेशिक मिथ्यात्व पाम्या, अमे ते कारणथी श्रीसंघे समर्थ व्यक्ति छतां
पण संघवादा कार्या, तेमनु विस्तारथी वर्णन आवश्यकवृत्ति-वृत्ति-उत्तरा-
ध्ययन टीकाओं नवपदवृद्धवृत्ति विगरेमां विस्तारथी आपेतु छे, तेनो म-
क्षिप्तसार नीचे प्रमाणे- श्रीअपभ्रंश भगवन्तं प्रज्या लेता घहेला पीताना
सो पुत्रो पैकी अचन्ती नामना पुत्रने राज्यभाग तरीके आपेलो प्रवेश अव-
न्ती देश तरीके प्रसिद्ध ययो हतो, तेनां अनेक मुख्य नगरों पैकी दशपुर
नगरमां हतशत्रु राजा अने तेनी धार्मिणी पहुराणी हती, ते राजाना अनेक
अमात्यो पैकी ब्राह्मण सोमदेव मन्त्री अने सोमदेव मन्त्रीनीं तमाम शास्त्रो-
ना भावने जाणनार जाणे भाक्षात् सरस्वतीज न होय ? तेनी श्रीजिनेश्वर शा-
सनमां हाडकानी मीज सुधो प्रेम रागथी रंगावेल आधिका रुद्रसोमा नामनी
श्री हती, आधिका रुद्रसोमाने कोइ दिवस रात्रिना बोधा पहोरे “प्रतिपूर्ण क-
लास्तुहथी शोभतो वध्र सुखमार्गे उदरमां प्रवेश करे छे । तेवु शुभ स्वप्न
आप्युं, प्राभातिका मङ्गल वार्जीवना शब्दथी जागेल् रुद्रसोमा आवश्यकवि-
सकल कृत्य यथाविधि करी परमानन्दथी पूर्ण थया छतां रहे छे तेज रात्रिप
स्वप्नप्रभावसुचित पुत्ररूप गर्भ रघो, अनुक्रमे पुत्र जन्म थयो, प्रियङ्गरा दा-
सीप राजाने तथा सोमदेवने वधामणी आपी रक्षित नाम स्थाप्युं, कालान्त-
रे तेमनी बीजो नानो भाइ फलपुरक्षित थयो, पिता पांसेथी तमाम विद्या रक्षित-
कुमार भण्या छतां “विज्ञासु असंतुष्टेण पुरिसेण होयव्वं” “संतोषविषु कर्तव्यः
स्वदारे भोजने धने । त्रिषु चैव न कर्तव्या दाने चाध्ययने तपे ” आ वा-
क्योनो विचार करतां रक्षितकुमार पितानो तेमज राजा विगरेनो हुकम लइ
पाटलीपुत्रमां जइ अग्ग, साम, यजुः, अथर्वण प चार वेद, शिक्षा, कल्प,
ज्योतिष, निरुक्त, व्याकरण, निर्घट्ट प छ अङ्ग, इतिहास, मीमांसा, पुराण,
धर्मशास्त्र (स्मृति) प चौद विद्यास्थानमां पारङ्गत थया, पाछा दशपुरमां आ-
व्यार, खणीज सत्कारपूर्वक प्रवेशमहोत्सव राजाप पोले सम्मुख जबा साथ
कर्यां, महोत्सव सहित राजभवनमां जबा पूर्वक पीताना घरे आथी मातपि-
तामे पगेलागी सभामण्डपां वेठा, ते नगरमां तेवो कोइ पुरुष नथी के कोइ
श्री नथी के जे भेटणा साथे तेमना दर्शने त्यां न आव्या होय ? मात्र पो-

તાનો માતા આધિકા રૂઢસોમાને હર્ષ-સ્વેદરહિત ગૃહકાર્યમાં વ્યગ્ર દેહીને તેમજે વિચાર્યું કે મારા આશ્રવામાં સર્વે માનરિકી હર્ષ પામ્યા, વિશેષથી મિત્રચંદુ પરિવાર રાજા અધિકારિયમાં સાથે પિતા હર્ષ પામ્યા પણ માતા મધ્યસ્થ દેશાય છે માટે જરૂર કાંઈક કારણ હોવું જોઈએ ? એ વિચારમાં ને વિચારમાં આવેલા તમામ લોકોનું સ્વાગતાદિ કરી, તમામ દિનકૃત્ય નીપટાવી સન્ધ્યાકાર્ય થીત્યાવાદ વિનયપૂર્વક માતાપાંસે ગયા, ભક્તિ-બહુમાન-સહિત માતાને ચરણે મસ્તક નમાવ્યું લીનવચને માતાને નમ્રમાથે કહ્યું, પૂજ્ય માતાજી ? આપ મધ્યસ્થ કેમ દેશાઓ છાં ? આધિકા રૂઢસોમાને તેને મળેલા શાસ્ત્રોનું આત્મકલ્યાણદૃષ્ટિય નિર્ણયકર્ણ, મિથ્યાત્વવર્ધકર્ણ, રૂઢકલનું નહિ ઉપજાવવાપણું વતાથી પોતાનું દુઃખ નિવેદન કર્યું, છેવટે કહ્યું કે. જો મને તેમજ સર્વે પ્રાણિવર્ગને સાચો હર્ષ ઉત્પન્ન કરવા રૂઢછતો હોય તો હે વત્સ ? જન લોકને સુસાવદ દૃષ્ટિવાદ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કર્યું !! માતાના વચનથી તથા રાત્રે દૃષ્ટિવાદનો અર્થ વિચારી વશપુરનગરથી નજીકના રૂઢગૃહ-ઉપાનમાં રહેલા તોસલિપુત્રાચાર્ય મહારાજ પાંસે પ્રભાતમાં જ્યા નીકળ્યા, માર્ગમાં પહેલપહેલા નજીકના ગામમાં રહેનાર ત્રણ સંપૂર્ણ અને વશમો સ્વગિદત થયેલ પટલા શીરહીના સાંઠાના મેટળા સાથે આવતા પિતાના મિત્રના શુભ શકુનથી ઉત્સાહ સહિત આગળ વધવા સાથે મેટળું માતા પાંસે મોકલાવ્યું. અનુક્રમે ઉપાન નજીક પહોંચ્યો, સાધુ પાંસે જવાની સામાચારી વચ્ચેનિધિ આદિ નહિ જાણવાથી વિધિના જાણકાર શ્રાવકની રાહ જોતો થોડીવાર થોભાય છે, તેવામાં એક ઢઢ્ઢર સ્વરવાળા શ્રાવકને સાધુ પાંસે જતા જોઈ તેની પાછલ ચાલ્યો, શ્રાવકે મોટા શબ્દે સાધુના ઉપાશ્રયમાં પેસતા જન તોસીદી, રૂઢાંચિત્રિયા પ્રતિક્રમણ સાધુવચ્ચે જમ કર્યું તેમ તમામ રક્ષિતકુમારે કર્યું પણ પ્રથમ શ્રાવક આવેલ ન હોવાથી શ્રાવકનો પ્રણામવિધિ ઢઢ્ઢર શ્રાવકે કર્યો નહોતો જેથી રક્ષિતકુમાર તે જાણી શક્યા નહિ અને પ્રથમ પ્રવેશ કરેલ ઢઢ્ઢર શ્રાવકને પ્રણામ કર્યો નહિ, આચાર્ય મહારાજે તરીકે શ્રાવક જાણી પ્રશ્નાદિ પૂછતાં સાધુઓ રક્ષિતકુમારનું સ્વરૂપ કહ્યું, આગમનનું કારણ દૃષ્ટિવાદ મળવા માટેનું અજ્ઞાવતાં આચાર્ય મગવને “ જો તું પ્રવ્રજ્યા લઈ રૂઢવ્રતવાળી થઈશ તો અનુક્રમે તમને દૃષ્ટિવાદનો લાભ મળશે” છેવટે આચાર્ય મગવને તેમનું શાષિ શાસનપ્રમાણકર્ણ જાણી અન્યથા લઈ જઈને લોશા આપી તેમનું નામ આર્યરક્ષિત સ્થાપ્યું, થોડાજ કાલમાં બે શિષ્યાઓ સાથે અગીયાર અક્ષ તથા

[૩૪૬] ॥ મિથ્યાદૃષ્ટિદ્વારે આભિમિતે ॥ મિથ્યાત્વે ગોઠામાઠિલમ્બરૂપમ ॥ દ્વાર)

તોસલિપુત્રાચાર્ય મહારાજ પાંસે જેટલું દૃષ્ટિવાદશ્રુત હતું તે સર્વે બળી ગયા, ત્યારવાદ શ્રીગુરુમહારાજાએ તે કાલમાં યુગપ્રધાન શ્રીવજ્રસ્વામિ મહારાજા પુરોકાનગરીમાં વીગજતાં હતા તેમની પાંસે દૃષ્ટિવાદનો ઘણો મોટો ભાગ (સર્વોર્ણ દશ પૂર્વ) છે તેમ જાણી વીજા સાધુના પરિવાર સાથે આર્યરક્ષિત મુનિને બળવા માટે મોકલ્યા, વિહારકમે ઉજ્જયિનીમાં પધાર્યા ત્યાં શ્રીભદ્ર ગુપ્તસૂરિ મહારાજ સ્વધિરક્ષમાશ્રમણ યુગપ્રધાનને વિનયમહિત ચન્દના કરી પોતાનો યુત્તાન્ત નિવેદન કર્યો શ્રીભદ્રગુપ્તાચાર્ય મહારાજા પોતાનો તજીક સમય જાણી શરીરનો સંલેખના કરી અણસળ કરવા ફરજીવાલા હોઈને પોતા પાંસે તેવા ગીતાર્થમિત્યાંય (નીજામણા કરાવનાર-સરળામણે તમાધિ કરાવનાર) ન હોવાના કારણે મને નીજામણા કરાવીને તમે જાજો તેમ કરમાવ્યું, શ્રીઆર્યરક્ષિતજીએ પણ તહત્તિ (વચ્ચનપ્રમાણ) કરીને સ્વીકાર્યું, કાલ કરના ક્ષમાશ્રમણ યુગપ્રધાન શ્રીભદ્રગુપ્તાચાર્ય ભગવંતે છેવટે કરમાવ્યું. "તમો શ્રી આર્યવજ્રસ્વામિ સાથે યમતિ (ઉપાશ્રય) માં ન રહેતાં મિત્ર વત્તતિમાં રહીને બળજો કારણકે તમો પ્રવચન [શામન]ના આધાર થશો અને જે સૌપક્કમાયુ શ્રીવજ્રસ્વામિ સાથે એક રાત્રિ પણ નિવાસ કરે તે તેમની જ સાથે અણસળ કરી કાલ કરે, (અર્થાત્ શ્રીવજ્રસ્વામિની તેવી અપૂર્વ લલિત હતી કે તેમની સાથે એક રાત્રિ રહેનારને પણ તેમની જ સાથે અણસળના પરિણામ થાય !) શ્રીઆર્યરક્ષિતજીએ તહત્તિ અટ્ટીકાર કરી શ્રીભદ્રગુપ્તાચાર્ય ભગવાન દેવલોક પધાર્યે છતે શ્રીવજ્રસ્વામિ ભગવાન પાંસે પધાર્યા, જુદા ઉપાશ્રયે ઉતર્યા, અહિં તેજ રાત્રિના છેલ્લા પહોરે શ્રીઆર્યવજ્રસ્વામિ ભગવાનને 'કોઈ આગંતુકે (અતિથિ) મારું સ્ત્રીરચી મરેલું સમ્પૂર્ણ પાત્ર કાંઈક આવશે રહે તેમ પીધું ' આવું સ્વપ્ન આવ્યું, જાગ્યા વાદ સાધુઓને કહ્યું. જુદો જુદો અર્થ કહેતાં સાધુઓને પોતે જ કરમાવ્યું. જે "મારી પાંસેથી કોઈ સાધુ આવી સ્ત્રી સમાન શ્રુતજ્ઞાન પ્રદાન કરશે પણ કાંઈક અવશેષ મારીપાંસે રહેશે પડશે કે સંપૂર્ણ પ્રદાન કરી શકશે નહિ" તેવામાં શ્રી આર્યરક્ષિતજી પધાર્યા; યથોક્ત વિધિમહિત ચન્દના કરી, શ્રીવજ્રસ્વામિભગવંતે સ્વાગત પૂછવા સાથે પૂછેલા કથાંથી અને શા કારણે આવ્યા અને ક્યાં રહ્યા છો ? એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પોતાનું યુત્તાન્ત નિવેદન કરવા સાથે જ્યારે છેવટે વહાર જુદી વત્તતિમાં ઉતર્યા છું તેમ કહ્યું ત્યારે શ્રીવજ્રસ્વામિભગવાને "જુદી વત્તતિમાં રહેનારને કેવીરીતે અધ્યયન થશે " તેમ કરમાવવાથી શ્રીભદ્ર-

ગુપ્તાચાર્ય ભગવાનનું પરમાત્મ નિવેદન કર્યું કે—આર્યવંશ સ્વામિ સાથે પદ-
 વસતિમાં રહેશો નહિ !” ચિત્તાર્યું કે ભગવાન શ્રીભદ્રગુપ્તાચાર્યમહારાજનું નિ-
 વ્ધકારણ નિવારણ હોય નહિ ? ઉપયોગ આપ્યો, કારણ સ્વરૂપ જાણ્યું, મળા-
 વવાની અનુમતિ આપી શરૂઆત કરી, થોડા કાલમાં શ્રીઆર્યરક્ષિતજી નવ-
 પૂર્વ મળી શૂક્યા, દશમું પ્રારંભ્યું. તેમાં માતૃપિતામ્ યોગ્યાશ્વ સંદેશો ક-
 હાલ્યો ! છેવટે સંદેશાથી ન આવ્યા ત્યારે સાંસારિકપક્ષે તેમના લઘુવન્ધુ
 પલ્લુગુરુરક્ષિતને ત્યાં મોકલ્યા તેમણે શ્રીગુરુને યત્ન કરી પિતા આવિને થયેલા
 વિયોગદુઃખનું શાન્ત્વન કરવા પ્રાર્થના કરી, યજ્ઞસ્વામિજીને ચિન્તન કરી
 તેમણે મળવા માટે હુકમ કર્યો, આગલ મળવાનો પ્રયત્ન શરૂ રાખ્યો, પલ્લુ-
 રક્ષિતે ઘીજા ઉપાયથી નહિ આવે તેમ ચિત્તારી કહ્યું ‘ભાઈ જો આપ પધારશો
 તો આપના દર્શનથી માતા-પિતા ચિનેરે સર્વે પળ ભાવસાથે દીક્ષા ગ્રહણ
 કરશે.’ પલ્લુગુરુરક્ષિતને ત્યાં પ્રથમ દીક્ષા આપી વેડપ્રકારે શિશ્નાઓ શીશ્વો
 પછી તેમનો આગ્રહ થવાથી શ્રીવંશસ્વામિજીની આજ્ઞા માંગી છેવટે, મેદ-સર-
 સથ, સમુદ્ર-જલચિન્દુનું દૃશ્ય સંમલવાથી ઉદ્વેગ પામેલા જોઈ દશમું પૂર્વ
 મારાથીજ વિચ્છેદ પામશે તેમ મૂલજ્ઞાનથી ઝોંચું અને રજા આપી, વિહાર
 કરતા દશપુરમાં પધાર્યા, શ્રીગુરુમહારાજ તોત્તલિપુત્રાચાર્ય ભગવંતે આચાર્ય
 પદે સ્થાપ્યા, સર્વ સ્વજનવર્ગને દીક્ષા આપી તેમના પિતા પણ તેમના મ્નેહથી
 ગૃહસ્થલિંગ સહિત તેમની સાથેજ રહે છે, અનેક ઉપાયે તેમને દીક્ષા આપી તેમના
 કુલિંગ સાધનો છોડાડ્યા ઉપાયથી મોચરી (મિશ્રાચર્યા) પ્રવૃત્તિ કરાવી, તે પણ મ-
 હાલચિપાત્ર હતા, તેમના સમુદાયમાં ઘીજા પણ ગ્રણ સાધુ પરમલચિસમ્પન્ન હતા.
 ૧ ચક્ષુપુષ્પમિત્ર ૨ છૃતપુષ્પમિત્ર આ વેડ પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ ભાવથી જેટલા જેવા
 પ્રકારના અનુક્રમે ચક્ષુ તથા ઘીનું સમુદાયને પ્રયોજન હોય તેટલું તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય-
 ક્ષેત્ર-કાલ ભાવવાલું લાભવા સમર્થ છે. ઘીજા દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર જે હંમેશ સ્વાધ્યાય-
 માં ઉચ્ચમશીલ, નવપૂર્વથી અધિક મળ્યા છે, નિરંતર સ્વાધ્યાયચિન્તાથી દુર્બલ થાય
 છે, જો ન ચિન્તન કરે તો વિસ્મરણ થાય છે, આ હેતુથી દુર્બલિકા નામની વસિષ્ઠિ
 થઈ છે તેમના કુટુંબી ઘોઢમત્ત હતા, તેઓ આચાર્યભગવાનને કહ્યું, ઝેવું
 ઘોઢોમાં ધ્યાનવિજ્ઞાન છે તેવું ઘીજામાં નથી, શ્રીઆચાર્યભગવંતે દુર્બલિકા-
 પુષ્પમિત્રના દૃશ્યથી પરીક્ષાપૂર્વક ધ્યાનનિદ્ધિ વતાવી, વિશેષ ધર્મદેશના
 સાંમલવાથી તેઓ આવક થયા પછી તે મલ્લમાં વિશેષ જ્ઞાનાદિગુણવાન
 થાર સાધુઓ જેમાં મુખ્ય ૧ દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર (જેમનું સ્વરૂપ ઉપર કહ્યું)

(૩૪૮) ॥ મિથ્યાદૃષ્ટિદ્વારેઆધિનિવે૦મિથ્યાત્વે ગોષ્ઠામાહિત્યસ્વરૂપમ ॥ હાલ

૨ ફલગુરુશક્તિ (આર્ય૨શક્તિસૂરિમહારાજાના લઘુચન્દ્ર). ૩ ચિન્ત્ય નામના. ૪ ગોષ્ઠામાહિત (જે આચાર્યશ્રીના મામા હતા) ચિન્ત્ય સાધુ મહાશુદ્ધિમાન હોવાથી અનુક્રમે શ્રેણિ (પરિપાટિ)થી સૂત્રવાચના લેતા ચિત્ત ધાય છે. શ્રીજી વાચનાચાર્ય માટે પ્રાર્થના કરે છે, તેમને દુર્વૈલકાપુરુષમિત્ર વાચનાચાર્ય તરીકે સંખ્યા, કેટલાક દિવસ થાદ ચિન્ત્ય સાધુને વાચના આપી, શ્રીગુરુને પ્રાર્થના કરે છે, ભગવાન ! વાચના આપવામાં મારાથી શ્રાકીનું શ્રુત ગણાતું નથી, પહેલા સંવન્ધિવર્ગને ત્યાં જવાથી ભૂલી ગયો છું અને હવે જીં ન ગળું તો સર્વે શ્રુત વિસ્મરણ થશે, ગુરુમહારાજાપ ચિન્તવ્યું. જે વૃહસ્પતિસમાન શુદ્ધિ-શાળા મિત્ય સ્મરણકરનાર આમને જો વિસ્મરણ થાય છે તે શ્રીજી પુરુષોત્તી ગણતરીજ શી ! અતિશય શ્રુતોપયોગથી માવિ શિષ્યોત્તી શુદ્ધિમન્દતાનું સ્વરૂપ જાણી મુખ્યતાપ ચારે અનુયોગોને જુદા જુદા (જુઓમાં) વેદેશ્યા કોઈ દિવસ શ્રીઆચાર્ય ભગવાન વિહાર કરતા મથુરાપુરીના ભૂતગુફા ચૈત્યમાં પધાર્યા છે, તેવામાં મહાવિદેશ ક્ષેત્રમાં શ્રીસીમન્ધરસ્વામીપાસે સંધર્મ-ધિપતિ વન્દના કરી નિગોદનું સ્વરૂપ પૂછે છે, શ્રી ભગવંતે શ્રીમુખે યથાર્થ સ્વરૂપ ઘર્ણવ્યું, થલી શકેન્દ્રે “ ભગવંતેયમાં પૂછવાથી નિગોદસ્વરૂપ કહી શકે તેવા સમર્થ કોઈ છે ” તેમ પૂછ્યું, શ્રીસીમન્ધરસ્વામિ ભગવંતે આર્ય-રક્ષિતસૂરિ ફરમાવ્યા, સાધુઓ ગોંચરી ગયે છતાં શકેન્દ્ર ઘરઢા શાસ્ત્રણરૂપે પરીક્ષા કરવા આવ્યા, પોતાના આયુરુપનું સ્વરૂપ પૂછ્યું, આચાર્ય ભગવંતે આ-યુરુષનો ઉપયોગ આપતા શકેન્દ્ર છો તેમ ફરમાવ્યું, નિગોદનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહ્યું. વન્દના કરી જવા લાગ્યા, સાધુઓ તમોને દેશ્વવાથી ધર્મમાં સ્થિર થશે તેમ જાણી સાધુઓ આવતા સુધી ક્ષણવાર ધોમાવા કહ્યું, અલ્પમત્ત્વ હોવાથી સાધુઓ નિચાળું કરશે તેમ જણાવી વસ્ત્રતિનું દ્વાર ફેરવશારૂપ ચિન્ત કરી શકેન્દ્ર ગયા, ગોંચરીથી સાધુઓ આવ્યા, દ્વાર ન મેંઢવવાથી આ તરફ ઘડને આવો તેમ કહેતા આચાર્ય ભગવંતે શકેન્દ્રના આગમન સાથે તમામ તપ્તીકત કહી. થલી કોઈ અવસરે શ્રીઆર્ય૨શક્તિસૂરિ ભગવાને શિષ્યમંડલ પરિશર સમેત દશપુરનગર તરફ વિહાર કર્યાં, તેવામાં મથુરાપુરીમાં એક નાસ્તિક (પરલોક-જીવ-સ્વેદન વિનેરે દુન્નિયવિષયાતિક્રાન્ત પદાર્થ કોઈ છે નહિ તેમ કહેનાર) ઘાડી આવ્યો. તેને તમામ નગરલોક ઘડ કર્યું, કોઈપણ તેને ઉત્તર આપવા સમર્થ નથી, મથુરાના શ્રીસંઘે શાસનપ્રમાવનાના કારણે દ-શપુર નગરમાં યુગપ્રમાન શ્રીઆર્ય૨શક્તિસૂરિ મહારાજાને સંદેશો મોકલા-

વ્યો, શુદ્ધાવસ્થાના કારણે પોતે જ્યાં સમર્થ ન હોવાથી શાસ્ત્રચિન્ધમાં શ્રેષ્ઠ ગોષ્ઠામાહિલને મોકલ્યા. તેમના મથુરામાં પથરશ્ચાર્યા નગરલોકો દર્શનપૂર્ણ થયા, શ્રીસંઘ આનન્દિત થયો, તમામ દર્શનવાલા મંત્રોપ પામ્યા. થીજે દિવસે ઉચિત નાથુમમુદાય મહિલ ગોષ્ઠામાહિલ રાજસભામાં ગયા. રાજાએ પ્રણામ કરવા સાથે આમન અપાવ્યું. નાથુઓ મહિલ ગોષ્ઠામાહિલ વેઠા. તમામ શ્રદ્ધિ-
-સેનાપતિ સાર્થકાદ્યર્થ વિગેરે લોકોએ કરી સમગ્ર રાજસભા પૂર્ણ થરાઈ. સ્વસમય પરસમયના જાણકારના કુલમાં જન્મેલા, શ્રમાગુણે પ્રખ્યાત એક પ-
ક્ષને સદ્ગત સમ્ય પચિહતો પણ આવ્યા, સ્વરશિષાણ (ગધેહાનું શીગડું) નો માફક દુર્લભશિષ્યતાતીત જાત. સંયેજ વિગેરે પદાર્થના નિષેધરૂપ સ્વમનસ્થા-
પના કર્યે છતે ગોષ્ઠામાહિલે સમર્થ યુક્તિયોથી તેનું સ્વપદન કરવા પૂર્વક જીવાદિપદાર્થો નિદ્ર કર્યા, નાસ્તિકશાસ્ત્રી નિરુત્તર થયો રાજાએ દેશપાત્રની શિક્ષા કરી શ્રીશ્રમણસેવની પ્રશંસા પૂજાઓ થઈ, ચરમતીર્થકર ભગવાન ધીરેન્દ્ર-
માન સ્વામિનું શાસન જયચન્તુ વર્તે છે. તેમ રાજાએ ઉદ્ઘોષણ કરાવ્યો, વર્ષા-
કાલ પ્રાપ્ત થવાથી શ્રાવકોએ ગોષ્ઠામાહિલને ધોમાતું રાખ્યા. અહીં શ્રી આચાર્યશ્રિત-
શ્રી ભગવન્તે પોતાનું સ્વરૂપ આયુષ્ય જાણી ગચ્છને ઘોડાથી આચાર્યપદે કોને સ્થાપવા ? તેમ પૂછ્યું. સ્વજનના રામથી ગચ્છે ફલગુરુશ્રિત અથવા ગોષ્ઠા-
માહિલને સ્થાપવા ગચ્છે પોતાનો વિચાર નિવેદન કર્યાં, પક્ષપાતરહિત શ્રી આચાર્ય ભગવન્તે દુર્બલિકાપુષ્પમિશ્રને ગુણનિધાન જાણવાથી પરમાચાર્ય, કે શ્રમણો ? એક ચાલનો ઘડો ૧, ઘીનો તેલનો ઘડો ૨, ઘીનો ઘોનો ઘડો ૩, એ પ્રણેને અધોમુખ કરતા અનુક્રમે ચાલ તમામ ચાલી થાય, તેલ ઘોડું પણ ઘોપડાયલું રહી જાય. અને ઘી ઘોટી ગયેલું ઘણું ઘાકી રહે છે. તેજ પ્રમાણે દુર્બલિકાપુષ્પમિશ્ર પ્રત્યે મૂત્ર--અર્થ--તદુભય સમ્બન્ધમાં હું ચાલના ઘડા તુલ્ય છું. ફલગુરુશ્રિત પ્રત્યે તેલના ઘડાતુલ્ય અને ગોષ્ઠામાહિલના સમ્બન્ધમાં હું ઘીના ઘડા નરહો છું. માટે હું મહાનુભાવો ? મૂત્રાર્થ--ઉભય યુક્ત આ દુર્બલિકાપુષ્પમિશ્ર આચાર્ય પદને યોગ્ય છે, મારા વચનથી તેજ આચાર્ય થાઓ. ગચ્છે 'તદ્વત્તિ' સ્વીકાર્યે દુર્બલિકાપુષ્પમિશ્રને આચાર્ય સ્થાપ્યા. આચાર્ય ભગવન્તે પરમાચાર્ય, ફલગુરુશ્રિત, ગોષ્ઠામાહિલ વિગેરેને મેં જેથી રીતે સંભાલ્યા તેમ તમારે પણ સંભાલવા, ફલગુરુશ્રિત વિગેરેને પણ કશું કે તમારે પણ મારા તુલ્ય અથવા મારાથી પણ અધિક નથીમ આચાર્યને માનવા, ગુણનિધાન આ મહાપુરુષના વચનથી વિરુદ્ધ વર્તવું નહિ ! વિગેરે વિગેરે એક વર્ગને શિક્ષા

(૨૧૦) ॥ મિથ્યાદષ્ટિદ્વારે આભિનિવેન્ મિથ્યાત્વે ગોષ્ઠામાહિલસ્વરૂપય ॥ દ્વાર

ચત્રનો કરમાથી પોતે અણમળ કરી પરમેષ્ઠીમંથનો ગાપ કરના દેવલોક પધાર્યા, ચોમાસું પૂર્ણ થયા બાદ ગોષ્ઠામાહિલે દશપુરનગર તરફ વિહાર કર્યા, છોકોના મુશ્વથી યુગપ્રધાન ભગવાન શ્રીઆચાર્યશક્તિસુરિ મહારાજના સ્વયંભવમતનો શ્રુ-તાન્ત જાણ્યો, દશપુરમાં આવ્યા, થાલના ઘડાના દૃષ્ટાન્તે શ્રોદુર્ધ્વલિકાપુરપમિત્ર ભગવાનને આચાર્યપદે સ્થાપેલા જાણ્યા, મત્સર આગચાથી જુઠી વસ્ત્રિમાં રહ્યા, તે આવેલા જાણી શ્રીઆચાર્ય ભગવન્તે શ્રીફલગુરશક્તિ વિગેરે મુનિઓને તેમને ઘોલાવવા મોકલ્યા, તેમને આહોઅવહો ઉત્તર આપીને ગોષ્ઠામાહિલ સ્થાંજ રહ્યા, ચીંતા સાધુ-આવક વિગેરેય કાળાં છતાં પણ ઉપાશ્રયે ન આવ્યા, આચાર્ય ભગવન્તે ઉપદેશ્યું કે કષાયોનું માહાત્મ્ય જુઓ, જિનચત્રનના મન્વોના જાળકાર આવા ઉત્તમપુરુષો પણ કષાયોથી કલેશ કરે છે, અથવા આશ્રય શું છે ? મોટા ગુણવાન પુરુષે ઉપશમમાથે કરેલા કષાયો યથાલયાતચારિત્રીને પણ નીચે પાડે છે, તો સરાગચ્ચ જીવોનું કહેવું શું ? ? ?

તે વચ્ચે શ્રીઆચાર્ય ભગવાન વિન્ધ્ય વિગેરે સાધુઓને આટલું કર્મમ-વાદ પૂર્વે મળાવે છે મત્સરભાવથી શ્રીઆચાર્ય ભગવાન પાંતે આવ્યા અસમર્થ ગોષ્ઠામાહિલ પાઠ ગોક્ષતા વિન્ધ્ય સાધુ પાંતે આવી રોજ બેસે છે, પક્ક વચ્ચત "કેટલુંક કર્મ સુકી મીત ઉપર સુકા જૂર્ણની જેમ જીવપ્રદેશની સાથે મંચન્ધ માત્ર થયેલું તત્કાલ જુટું પડે છે, વહી કેટલુંક કર્મ મીનાશવાળી મીત ઉપર નાંચેલા ચોકાશવાળા જૂર્ણની જેમ વજ્રસ્પૃષ્ઠ થયેલું છાંચે કાઠે જુટું પડે છે અને કેટલુંક કર્મ દુધ પાણીના દૃષ્ટાન્તે જીવપ્રદેશો સાથે નિકાચિત થયેલું વહુકાલ સુધી વેદવા લાયક છે, " આ પ્રમાણે પ્રત્યક્તા વિન્ધ્ય સાધુને ગોષ્ઠામાહિલ કહે છે કે, જીવપ્રદેશની સાથે અન્યોન્ય ક્ષામ જો કર્મ થઈ જાય તો તેનાં વિયોગ ન થઈ શકવાથી સર્વ જીવોનો મોક્ષભાવપ્રાપ્ત થશે " માટે " સર્વને ઉપર લાગેલી કાંચલી અચક્ષ (શરીર સાથે આત્મીકૃત નહિ) છતાં જેમ સ્પૃષ્ઠ (શરીર ઉપર ચંદિલી રેણુની જેમ) માત્ર રહે છે તેમ જીવપ્રદેશની માથે કર્મ પણ અચક્ષ છતાં સ્પૃષ્ઠ માત્રજ હોય છે. " વિન્ધ્યસાધુ કહે છે કે શ્રીગુરુ મહારાજે ઉપર મારા કાળા પ્રમાણે જ વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ગોષ્ઠા તારા ગુરુ શું જાણે છે, ? વિન્ધ્યસાધુના મનમાં શક્યા યા કે કદાચિત શ્રીગુરુ ભગવાને સત્યસ્વરૂપ ઘર્ષણ્યું હોય પણ મ્હેં ચિપરોત કર્યું હશે ! માટે જાને શ્રીગુરુમહારાજને પુછું, વિનયથી નમ્ર થઈ શ્રીગુરુમહારાજને કર્મસ્વરૂપ પુછ્યું, ગુરુમહારાજે ઉપર પ્રમાણેજ ઘર્ષણ્યું. વહી કશું કે મમને જાણતા છતાં શામાટે

આ શક્તિ થઈ ? ત્યારે વિન્ધ્યસાધુપ ગોષ્ઠાં તું વૃક્ષાન્ત નિવેદન કર્યું શ્રીગુરુ મહારાજે ગોષ્ઠાં તું કથન તેણું મિથ્યાસ્વરૂપ જાણું છે તે યુક્તિસહ વર્ણવ્યું. ગોષ્ઠામાહિલે જે કશું કે અન્યોન્યવ્યાપ્તનો વિયોગ (ત થાય પણ તે અસત્ય છે. કારણ અન્યોન્યવ્યાપ્ત વૃથાપાળીનો પણ ઉપાયથી વિભાગ પડે છે. ઘડી કર્મવિયોગ ન થાય તે પણ સોદું છે. મરણસમયે આયુષ્યકર્મનો વિયોગ થાય છે. ઘડી કર્મનો કેવુંકની જેમ શાશ્વત્પર્યાયમાત્રજ હોય તો સિદ્ધમહારાજની જેમ કર્મનિમિત્તે ધવાઘાળી અભ્યન્તર વેદનાઓ કર્મના અભાવથી ન થવી જોઈપણ અને તે તો અનુભવવિરુદ્ધ છે, इत्यादि શ્રીગુરુભગવન્તે ફરમાવેલા અનેક વિચારો સાંભળી વિન્ધ્યસાધુપ ગોષ્ઠાં તે તમારો વિચાર ઘસર વિચાર્યો (વિચાર રહિત) છે તેમ કહેવાયો ગોષ્ઠાં. ઉત્તર આપવા સમયે ન રહ્યા છતાં વિચાર્યું કે--તથમું પૂર્વ સમ્પૂર્ણ થયા ત્યાં પામનું અપમાન કરીશ, કોઈ દિવસ નવમાપૂર્વમાં સાધુઓના પચ્ચક્ષ્ણાણના અધિકારના “આશ્ચર્ય સુધી પ્રાણાતિ-પાતનું પચ્ચક્ષ્ણાણ કરું છું” इत्यादि સાંભળીને ગોષ્ઠામાહિલ કહે છે જે “કાલના પરિમાણ (અવધિ) રહિતપણે પચ્ચક્ષ્ણાણ કરવું તેજ કલ્યાણકારી છે” વિન્ધ્યસાધુપ તેમનું ચત્તન અયુક્ત કહેવાથી ગોષ્ઠામાહિલે નવમું પૂર્વ પૂણ થયું છે તેમ જાણીને વિન્ધ્યસાધુને કહ્યું “તું શું કહી શકે ? જે તમારા આચાર્ય વૃર્વલિકાપુષ્પમિથ્ર છે તેમને જ કહેવા યો” આ પ્રમાણે કહી શ્રીઆ-ચાર્ય ભગવાન પાસે આવી ચોલવા લાગ્યા “શ્રીઆચાર્યરક્ષિતસૂનિ મહારાજે વ્યાખ્યાન કર્યા પ્રમાણે તમે શા માટે પ્રરૂપણ કરતા નથી ? જુતમદમાં સ્વે-ન્મત્ત બની સૂત્રની આશાતના ન કરો ! શ્રીઆચાર્ય ભગવાન પાસે પોતાનો (પ્રત્યાખ્યાનની અપરિમિતસ્થિતિનો) પણ કહ્યો, શ્રીઆચાર્યદેવે પણ આ તમારો વિચાર યુક્તિવાળો નથી તે સમ્બન્ધમાં સાંભળ્યો થાવજીવનું કાલપરિમાણ કર-વાથી આશંસાશોષ મુનિઓને લાગશે ? ય તદન અયુક્ત છે, કારણ પચ્ચક્ષ્ણાણ કરેલું હોવાથી તે ભવમાં આશંસા હોઈ શકતી નથી, ઘડી કાલાવધિ ન કર્યાં હોત તો દેશપણામાં અધિરતિ આવવાથી મનનો મદ્દ થાત માટે અભિનિવેશ છોડીને યથાર્થ વચન સ્વીકાર કરો આ પ્રમાણે કહ્યા છતાં ત્યારે કહ્યાં છતાં કદાપદ છોડતા નથી ત્યારે અન્યગચ્છીયસ્થવિરોને પૂછ્યું તેઓપણ પણ ભગવાન વૃર્વલિકાપુષ્પમિથ્ર મહારાજના કથન પ્રમાણે જ કહેવાથી રોષમાં આવેલ ગોષ્ઠાં ચોલવા લાગ્યો, તમે સર્વે પણ કોઈ જાણતા નથી ભગવાન શ્રીતીર્થકુરદેવે આ પ્રમાણે જ નિરૂપણ કર્યું છે. તેઓપણ તેની સમ્મુખજ કહ્યું છે ગોષ્ઠાં.

(૩૫૨) ॥ મિથ્યાદૃષ્ટિદ્વારે આભિનિવેશ મિથ્યાત્વે ગોષ્ઠામાહિલસ્વરૂપમ્ ॥ દ્વાર]

જિનેશ્વરે કહેલા તત્ત્વોમાં દેશીથી અથવા સર્વેથી શંકા થાય તે સાંશયિક મિથ્યા૦ કહેવાય ॥૬૯૪॥ તથા જે અનુપયોગપનાથી ઉત્પન્ન થયેલું (અવ્યક્ત) તે અનામો-ગિક મિથ્યાત્વ કે જે મિથ્યા૦ એકેન્દ્રિયાદિકને હોય છે તે પાંચમું મિથ્યા૦ છે. ॥૬૯૫॥ તથા જે દૃષ્ટિ હોને છતે સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વમાં રાગ પણ ન થાય અને દ્વેષ પણ ન હોય તે સમ્યગ્ મિથ્યાત્વનામની મિશ્રદૃષ્ટિ કહેલી છે ॥૬૯૬॥ જેમ નાલી-કેર (જ્યોત્ એકલા નાલીયેરજ ઉત્પન્ન થતા હોય તે) જીપમાં રહેનારા મનુષ્યો બાન્ય ઉપર રાગવાચ્છા નહિ તેમ જ્ઞેયવાચ્છા પણ હોતા નથી તેવીરીતે મિશ્રદૃષ્ટિવાળા જીવો સર્વજ્ઞોક્ત તત્ત્વોમાં રાગજ્ઞેયવાચ્છા હોતા નથી ॥૬૯૭॥ જે કારણે કર્મગ્રન્થકર્તાએ કહ્યું છે કે—
“જીવ-અજીવ પુણ્ય-પાપ-આશુ-સંસાર-બંધ-મોક્ષ-અને નિર્જેરા (પ્ર નવતત્ત્વ)

શ્રીતીર્થકરભગવંતની આશાતના ન કર્યે ! છતાં પણ અભિનિવેશ છોડતા નથી ત્યારે સમ્યગ્ શીસંઘે શાસનદેવતાને ઉદ્દેશીને કાર્યોત્સર્ગ કર્યો, આસન કંપાય-માજ થતાં ઉપયોગ આપી શાસનદેવી પધાર્યા, શ્રીસંઘને કાર્ય ફરમાવો ! તેમ પ્રાર્થના કરી, શ્રીસંઘે મહાધિદેહક્ષેત્રમાં જઈ શ્રીતીર્થકરભગવંતને આચાર્ય શ્રી-કુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર વિગેરે શ્રીસંઘ સમ્યગ્ જાણી છે કે ગોષ્ઠામાહિલ ? ” આ પૂછીને એકદમ પધારો, શાસનદેવીય શ્રીસંઘ પાસે જવામાં નિર્વિઘ્નતા રહેવાને કાઉત્સર્ગ કરવારૂપ અનુમત્તની યાચના કરી શ્રીસંઘ કાઉત્સર્ગમાં રહ્યો. શ્રીતીર્થકરભગવાનને પૂછી શાસનદેવતા શ્રીસંઘ પાસે પધાર્યા ભગવાન શ્રીમુખે ફરમાવે છે કે—“ આચાર્ય શ્રીકુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર વિગેરે શ્રીસંઘ સમ્યગ્ જાણી અમે ગોષ્ઠામાહિલ અસત્ય છે. આ ધરતક્ષેત્રમાં ગોષ્ઠા સાતમો નિવૃનથ છે.” આ સાંભળતાંજ રોધથી ધમધમેલ ગોષ્ઠા૦ “ આ કઢપૂતનામાં શ્રીતીર્થકરભગ-વંતના ચરણકમલમાં જવાનું સામર્થ્યજ ક્યાંથી હોય ? ” इत्यादि प्रचनोथी शासनदेवीमी आशातना करवा लाग्यो, श्रीसंघ तेने अभिनिवेशभाष मर्दि छोडवा विगेरे कारणीथी संवधाऊ कर्या आलोयण प्रतिक्रमण कर्या शिवाय अभिनिवेशभाषथी मिथ्यात्वदशाए पर्होची कालधर्म पाम्या, आ सग्विषमांथी अनेक सारविचारो उद्भववे छे ते श्रीगीतार्थ गुरुमहाराजना सवुपदेशथी जाणवा.

૧-૨ સ્ત્રો નિગોદાદિ સર્વ છે પણ જે રીતે રહેલા કહ્યા છે એ રીતે જ કેમ સંભવે ? એમ કુચ્છિની મન્વતાથી થતી દેશશક્તિ કહેવાય, અને નિગોદ વિગેરે જીવાદિ મૂલથી દૃષ્ટો કે નહિ ? એ સર્વ શુદ્ધા.

૩ સર્વ અસંજ્ઞિજીવોને મન નહિ હોવાથી અવ્યક્ત મિથ્યાત્વ જ હોય.

ના ઉપર જેનાવડે શ્રદ્ધા કરે તે સમ્યક્ત્વ સાચિકાદિ ઘણા મેદવાલું (ઘણા મેદમાંથી
 એક વા ઘણા મેદનું સમ્યક્ત્વ) હોય ॥૬૯૮॥ મિશ્રમોહનીયથી જિનોક્ત-ધર્મપર
 એક અન્તર્મુહનુથી રાગને દ્વેષ નથી હોતો, જેમ નાલીકેર ક્ષીપના મનુષ્યને અનાજ
 ઉપર રાગદ્વેષ નથી હોતો તેમ. તથા જિનોક્ત ધર્મથી જે વિપરીત તે મિથ્યાત્વ કહે-
 વાય” ॥૬૯૯॥ પુનઃ ગુણસ્થાનકમારોહમાં તો એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-“જેમ ઘોઢી
 અને ગધેઢાના સંગથી એક વર્ણશંકર જાતિ (સ્વચ્ચર) ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા જેમ
 ગોઠ અને દહિના સંયોગથી કોઈક વીંજી જાતનો રસ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જીવને
 સમયુદ્ધિ હોવાથી ધર્મ અને અધર્મ વચ્ચે ધર્મમાં [વિલક્ષણ] શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે તેથી
 જાત્યંતર રૂપ (વર્ણસંકર રૂપ) આ મિશ્રસમ્યક્ત્વ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૧-૨॥
 મિશ્રદૃષ્ટિજીવો સર્વથી અલ્પ છે, તેથી સમ્યદૃષ્ટિજીવો અનંતગુણ અધિક છે, અને
 તેથી પણ મિથ્યાદૃષ્ટિજીવો અનંતગુણ અધિક છે (પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોમાંજ
 કેટલાકને મિશ્રદૃષ્ટિ હોય છે, વળી તે કાલથી અન્તર્મુહનકાલ માત્ર જ રહે છે,
 માટે તે દૃષ્ટિવાળા જીવો સર્વથી અલ્પ એટલે અસંખ્યાતાજ હોય છે. અને સમ્યદૃ-
 ણિજીવોમાં સિદ્ધભગવન્તો અનન્ત હોય છે. વળી સાચિકની અપેક્ષા સાદિઅનન્ત-
 કાલ છે. વિગેરે હેતુઓથી સમ્યદૃષ્ટિજીવો અનન્તગુણાધિક છે. એક નિગોદમાં
 જેટલા જીવો છે તેના અનન્તમે ભાગે સિદ્ધ જીવો છે. એટલે કે સિદ્ધ ભગવન્તો
 કરતાં એક નિગોદના જીવો પણ અનન્ત ગુણ છે, તેથી અસંખ્ય નિગોદોનો એક
 ગોઠો, અને તેવા અસંખ્ય ગોઠાઓ લોકમાં છે. તે સર્વ તથા વીંજા પૃથ્વીકાયા-
 દિનો મિથ્યાત્વમાં અન્તર્ભાવિ છે. વળી મિથ્યાત્વનો કાલ પણ કેટલાકની અપે-
 ક્ષા અનાદિ અનન્ત છે, વિગેરે કારણોથી મિથ્યાદૃષ્ટિજીવો અનન્તગુણાધિક છે.
 इत्याशयः) ॥ ७०० ॥ इति दृष्टिद्वारम् ॥

૨ પદ્મસંગ્રહાદિ ગ્રંથોમાં જિનોક્ત તત્ત્વપર રાગદ્વેષના અભાવરૂપ કર્મગ્રંથો-
 ક્ત મિશ્રસમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ અક્ષીકાર કર્યું છે. કારણકે વર્ણન અને કુવર્ણન
 વચ્ચેપર રાગ હોય તો અનામિશ્રઃ મિથ્યાઃ ના સ્વરૂપસરસું થાય છે, છતાં
 વિલક્ષણગુણની પ્રાપ્તિ હોવાથી ગુણસ્થાનકમારોહનો ઉપરનો આશય હોય તેમ
 સંભવે છે.

॥ सम्यग्दृष्टिद्वारमां आवेला विचारोना यन्त्रो ॥

सम्यक्त्वना भेद.

१ प्रकारनुं	तत्त्वप्रकाररूप
२ प्रकारनुं	स्वाभाविक, औपदेशिक. (निसर्ग) (अधिगम) नैश्चयिक, व्यावहारिक.
३ प्रकारनुं	कारक, रोचक, क्षीपक. क्षयोपशम, उपशम, क्षायिक.
४ प्रकारनुं	उपशम, क्षयोपशम, क्षायिक, सास्वादन.
५ प्रकारनुं	उपशम, क्षयोपशम, क्षायिक, सास्वादन, वेदक.

॥ सम्यक्त्वयन्त्रम् ॥

सम्यक्त्व	स्थिति	कंटलीवार पमाय.	कये गुणस्थाने	वृद्धि—प्रतिपा० अप्रति०
क्षयोपशम	अध०-अन्तमु० उ०-साधिक ६६ मागर	असंख्य वार.	४-५-६-७ मे	वृद्धि वा प्रतिपाति
उपशम	जध०-अन्तमु० उ०- "	५ वार	४ या धी ११ मा सुधी	प्रतिपाति
क्षायिक	सादि अन्त जध० अन्तमु० उ० साधिक ३३ मागर	१ वार	४ या धी १४ मा सुधी	अप्रतिपाति
सास्वादन	जध०-१ समय उ०-६ आवलिका	५ वार	बीजं	प्रतिपाति
वेदक	जध०-उ०-१ समय	१ वार	४-५-६-७ मे	वृद्धि

सम्यक्तवादिप्राप्तिमां स्थितिसत्ता.

(प्रसंगी मोक्षप्राप्ति सुधीनो क्रम)

÷ मोक्ष (सकलकर्मक्ष वेदनीय, आयु, नाम, गोत्र चार अघाति भवोपशान्ति- कर्मोक्तो क्षय शवाधी. कौलेयी (अयोग्यवस्था) भक्त वधन काया ए. व्रणे योगोक्तो निर्गन्ध करवाधी.	सर्वविरति (६ मा ७ मा गुण० प्राप्ति.) संख्यातसागरोपमस्थिति घटादवाधी.
केवलज्ञान (सयोग्यवस्था) मोक्षनीय ज्ञानाय० दर्शनाय० अन्तराय ए चार घातिक- मोक्तो क्षय शवाधी.	*देशविरति (५ मा गुण० प्राप्ति) पल्यपृथक्त्वस्थिति घटादवाधी.
क्षपकश्रेणि (१२ मा गुण० सुधी पहोचवा माटेनी प्रवृत्ति) संख्यात सागरोपमस्थिति घटादवाधी.	सम्यक्त्व (४था गुण० प्राप्ति) उत्कृष्ट स्थितिओमांथी घटादी पल्योपमना असंख्यात भाग न्यून एक कोडाकोडी सा- गरोपमस्थिति (अंतः कोडाकोडी माग० स्थिति) रहवाधी
उपशमश्रेणि (११ मा गुण० सुधी पहोचवा माटेनी प्रवृत्ति) संख्यात सागरोपमस्थिति घटादवाधी.	मिथ्यात्व (१ लुं गुण०) मिथ्यात्वमोहनीयना विपाकोदयधी

• शङ्का-जो सम्यक्त्वावसरे बाकी रहेली (अन्तःकोडाकोडी माग०) स्थितिमांथी पल्यपृथक्त्व स्थिति संपादये देशविरतिपणु पावे तो सम्यक्त्वमहित नवपल्योपमयी अधिकस्थितिवाळा देवता वा नारकीमां उत्पन्न थयेला जीवने अथवा अधिक स्थितिवाळा जीवने त्यां सम्यक्त्व उत्पन्न थया पछी त्यां रक्षा छतां नवपल्योपम आयुष्य गया पछी देशविरतिपणु आवयुं जोडये ? तेम थाय तो तेवा देवता नारकीने अविरति केम करेवाय ?

उत्तर-त्यां पूर्वस्थितिने संपादता छतां पण अविरतिने योगे जेवळुं संपादे तेवळो नवो धन्ध पडे छे, पटले के पूर्वनी स्थितिमांथी ओंकाश बीलकुळ यती नथी. + आ यन्त्रमां भीखेना स्थानेथी उपर रहडवानुं स्वरूप छे,

॥ सामायिकचतुष्टके षड्द्वारयन्त्रम् ॥

द्वार सामायिकनां नाम १	निरन्तर प्रति- पत्तिकाळ २	धिरद्वकाळ ३	केंदळा भव सुधी प्राप्त धाय ४	आकर्षक एक भवमां ५	आकर्ष अनेकभ- वमां ६
१ सम्यक्त्व सामायिक	जघ०-२ समय उ०-आषलिका संख्येयभाग.	जघ०-१ समय उ०-७ दिवस	जघ०-१ भव उ०-क्षेत्रपल्ल्यासं- ख्येयभाग समय प्रमाण	सहस्र पृथक्त्व	असंख्य सहस्र
२ श्रुतसामा- यिक	जघ०-२ समय उ०-आषलिका संख्येयभाग.	जघ०-१ समय उ०-७ दिवस	जघ०-१ भव उ०-अनन्तभव	"	"
३ देशविर- तिसामा०	जघ०-२ समय उ०-आषलिका संख्येयभाग.	ज०-३ समय उ०-१२ दिवस	जघ०-१ भव उ०-क्षेत्रपल्ल्यासं- ख्येयभाग समय प्रमाण	"	"
४ सर्वविरति सामा०	जघ०-२ समय उ०-८ समय	ज०-३ समय उ०-१५ दिवस	जघ०-१ भव उ०-८ भव	शतपृथक्त्व	सहस्र पृथक्त्व

॥ दृष्टिकार यन्त्रम् ॥

नाम	गुणस्थान	स्थिति	अल्पाबहुत्व
मिथ्यादृष्टि	१ लु.	अनादि अनन्त अनादि सान्त सादि सान्त	सम्यग्दृष्टिधी अ- नन्तगुण ३
मिथ्यदृष्टि	३ तु	अन्तर्मुहूर्त.	सर्वस्तोक १
सम्यग्दृष्टि	२-४ या थी. सर्व	ज० अन्तर्मुहूर्त उ० सादिअनंत	मिथ्यधी अन- न्तगुण २

॥ સામાયિકચતુષ્કે વિશેષવિચારઃ ॥

ક્ષેત્રવિચાર—(પ્રાપ્તિસમયે) સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિક ત્રણે લોકમાં, સર્વવિરતિ મનુષ્યલોકમાં, દેશવિરતિ તિર્યગ્લોકમાં, (પ્રતિપક્ષ) સમ્યક્ત્વ, શ્રુત અને દેશવિરતિ ત્રણે લોકમાં, સર્વવિરતિ તિર્યગ્લોક અને અધોલોકમાં, કદા—ચિત્ત ઊર્ધ્વલોકમાં.

દિશાદ્વાર—(ક્ષેત્રદિશા) પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ પૂર્વાદિ ચારે મહાદિશામાં ચારે સામાયિક હોય!, એક પ્રાદેશિક વિદિશાઓમાં જીવાવગાહના ન હોવાથી વિદિશાઓમાં ન હોય, (તાપક્ષેત્ર તથા પ્રજ્ઞાપકદિશા) ચારે સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ ચારે દિશા તથા ચારે વિદિશાઓમાં હોય! (તાપ તથા પ્રજ્ઞાપક વિદિશાઓમાં મહાપ્રમાણ લેવાય છે. જેમ ભગવંતની વાર પર્વદાઓ અમુક અમુક વિદિશામાં હોય છે તેમ કહેવાય છે.) ઊર્ધ્વ-અધો એ બે દિશાઓમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતનો પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ હોય, દેશવિરતિ—સર્વવિરતિનો પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, પૂર્વપ્રતિપક્ષ જ હોય!

(ભોવદિશા) એકેન્દ્રિયના આઠે ભેદોમાં ચારે સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન તથા પૂર્વપ્રતિપક્ષ ન હોય ! ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ચારે સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન ન હોય તથા પૂર્વપ્રતિપક્ષ પણ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત એ બે ના હોય, દેશ સર્વવિરતિના ન હોય, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચમાં સમ્યક્ત્વ—શ્રુત અને દેશવિરતિના પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય પ્રતિપદ્યમાનની ભજના સર્વવિરતિના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ ન હોય, નારક દેવતા, અકર્મભૂમિજ, અંતરહીપજ મનુષ્યો એ ચારમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય પ્રતિપદ્યમાનની ભજના, વિરતિ ન હોય! કર્મભૂમિજ મનુષ્યોમાં ચારે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોયજ, પ્રતિપદ્યમાનની ભજના. સંમૂર્છિમ મનુષ્યોમાં ચારે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપક્ષ તથા પ્રતિપદ્યમાન વેડ ન હોય.

કાલદ્વાર—સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ છપ આરામાં હોય છે. ઉત્સર્વિણીના ત્રીજા ચોથા અને અવસર્વિણીના ત્રીજા

૧. પૃથ્વી ૧. અપ્ ૨. તેડ ૩. વાયુ ૪. મૂલધીજ ૫. સ્કન્ધધીજ ૬. અગ્નિધીજ ૭. પવંધીજ ૮. જ્ઞોન્દ્રિય ૯. શ્રીન્દ્રિય ૧૦. ચતુરિન્દ્રિય ૧૧. પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ૧૨. નારક ૧૩. દેવતા ૧૪. સંમૂર્છિમમનુષ્ય ૧૫. કર્મભૂમિજ મનુષ્ય ૧૬. અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય ૧૭. અંતરહીપજ મનુષ્ય ૧૮. આ અદ્વાર ભેદોમાં જીવનું પરિભ્રમણ હોવાથી અવેશાયે દાઢીય પરિભ્રમણથી ભાવદિશા ૧૮ કહેવાય છે.

ચોથા અને પાંચમા આરામાં દેશ તથા સર્વવિરતિના પ્રતિપદ્યમાન તથા પૂર્વપ્રતિ-
પક્ષ હોય, સંહરણને આશ્રયો મદ્યાવિદેહનો કોઈ જીવ છપ્ આરામાં પણ પ્રતિ-
પક્ષ લાભે, પ્રતિભાગ (સદતઃ) ત્રણ કાલમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના અપ્રતિપદ્યમાન
તથા પ્રતિપક્ષ હોય છે. ચોથા પ્રતિભાગકાલમાં ચારે સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન
તથા પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય છે. કાલચિન્હ રહિત મનુષ્યસેત્ર વહારના ક્ષીપસમુદ્રોમાં
સમ્યક્ત્વ, શ્રુત અને દેશવિરતિના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ હોય, સર્વવિરતિના
પ્રતિપદ્યમાન ન હોય પૂર્વપ્રતિપક્ષ કદાચિત્ હોય,

ગતિદ્વાર—સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ ચારે ગતિમાં હો-
ય છે, દેશવિરતિના ઉભય મનુષ્ય અને તિર્યચગતિમાં, સર્વવિરતિના ઉભય મનુષ્ય-
ગતિમાંજ હોય.

અવ્ય તથા સંજ્ઞિદ્વાર—ચારે સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન તથા પૂર્વપ્રતિપક્ષ
અવ્ય તથા સંજ્ઞિજીવો હોય છે. સમ્યક્ત્વના પ્રતિપક્ષ અસંજ્ઞિજીવ જન્મકાલે સા-
સ્વાદનાપેક્ષાએ હોય છે. અવ્યને નિષેધ છે.

ઉચ્છ્વાસ, નિઃશ્વાસદ્વાર—ચારે સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન તથા પૂર્વ-
પ્રતિપક્ષ શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તજીવો હોય છે. અપર્યાપ્તજીવ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતની
અપેક્ષાએ પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય.

નયદષ્ટિદ્વાર—વ્યવહારનયે સામાયિકરહિત સામાયિક પામે, નિશ્ચયનયે
સામાયિક સહિતજ પામે.

આહારક તથા પર્યાપ્તદ્વાર—આહારક તથા પર્યાપ્તજીવ ચારે સામાયિક-
કના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ હોય છે. વિગ્રહગતિનો અનાહારક તથા અપર્યા-
પ્તજીવ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના પ્રતિપક્ષ હોય, કેવલિસમુદ્ઘાત તથા શૈલેશી અવ-
સ્થાના અનાહારક સમ્યક્ત્વ તથા સર્વવિરતિના પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય,

સુસદ્વાર—જાગૃતપુરુષ ચારે સામાયિકનો પ્રતિપદ્યમાન તથા પૂર્વપ્રતિપક્ષ
હોય, નિદ્રામૃત્ત ચારે સામાયિકનો પ્રતિપક્ષ હોય પ્રતિપદ્યમાન ન હોય.

જન્મદ્વાર—અંડજ [ઈંમાદિ] અને પોતજ (હસ્ત્યાદિ) માં સમ્યક્ત્વ, શ્રુત
અને દેશવિરતિના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષ હોય, જરાયુજ (મનુષ્ય)માં ચારેન,

૧ સુષમાસુષમા પ્રતિભાગ દેવકુરુડત્તરકુરુમાં ૧, સુષમાપ્રતિભાગ હરિશ્ચર
સમ્યક્માં ૨, સુષમાદુષમાપ્રતિભાગ દિમવન્તદ્વિરણ્યવન્ત તથા અન્તરક્ષીપમાં ૩,
૨ દુષમાસુષમાપ્રતિભાગ મદ્યાવિદેહમાં ૪, * સુષમાસુષમાદિમાં દેશોનપૂર્વકો-
દયાયુષ્કમાંજ પામે છે. (હિતિ આવશ્યકીયદ્વારિભદ્રવૃત્તિઃ)

પ્રતિપદ્યમાન પ્રતિપક્ષ હોય, ઔપપાતિક (દેવ-નારક) માં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના પ્રતિપદ્યમાન અને પ્રતિપન્ન હોય.

સ્થિતિદ્વાર—આયુ શિવાય સાતકર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં ચારેના ઉભય (પ્રતિપદ્યમાન, પ્રતિપક્ષ) ન હોય, આયુની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં (સર્વાર્થસિદ્ધમાં) સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના પ્રતિપક્ષ હોય, પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, સર્વકર્મની મધ્યમસ્થિતિમાં ચારેના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપન્ન હોય, સાતકર્મની જયન્યસ્થિતિમાં દેશવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય, પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, આયુની જયન્યસ્થિતિમાં ચારેના ઉભય પણ ન હોય,

વેદ, સંજ્ઞા, કષાયદ્વાર-ત્રણે વેદ ચારે સંજ્ઞા અને સકષાય અવસ્થામાં ઉભય પણ હોય, અવેદિ, અકષાયી દેશવિરતિ શિવાય ત્રણના પ્રતિપન્ન હોય,

આયુદ્વાર—સંસ્કૃયાતા આયુવાળા મનુષ્ય ચારેના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપન્ન હોય, અસંસ્કૃયેય આયુવાળા સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતના પ્રતિપન્ન હોય પ્રતિપદ્યમાનની ભજના [કોઈક યુગલિક છ માસ શેષામુ છતે પ્રશાન્ત લેહ્યા પરિણામે સમ્યક્ત્વ પામે છે, ઇતિ પ્રજ્ઞાપનાપચ્ચમપદવૃત્તિ]

જ્ઞાનદ્વાર—(ઓઘે) જ્ઞાની ચારે સામાયિકના નયદૃષ્ટિયે પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપન્ન હોય [વિભાગે] મતિ, શ્રુતજ્ઞાની ચારેના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપન્ન હોય અવધિજ્ઞાની સમ્યક્ત્વ, શ્રુત અને દેશવિરતિના પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય, સર્વવિરતિના પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપન્ન હોય, મનઃપર્યાયજ્ઞાની દેશવિરતિ શિવાય ત્રણના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય, પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, દેશવિરતિના પ્રતિપદ્યમાન અથવા પ્રતિપન્ન ન જ હોય, સર્વવિરતિના તીર્થક્ષરમશ્રુ સમકાલે પ્રતિપદ્યમાન હોય, કેવલજ્ઞાની સમ્યક્ત્વ અને સર્વવિરતિના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય, પ્રતિપદ્યમાન નથી.

યોગદ્વાર—ઔદારિક સહિતના ત્રણ યોગમાં ચારે સામાયિકના ઉભય હોય, વૈક્રિયસહિતમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના ઉભય હોય, આહારકસહિતમાં દેશવિરતિ શિવાય ત્રણેના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય, કેવલ તૈજસ-કાર્મણમાં અપાન્તરાલગતિયે સમ્યક્ત્વશ્રુતના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય, (અવિપ્ચનિ ભૂતવદુપચારઃ ઇ ન્યાયે) અગર સંભવાપેક્ષયા કાયવાગ્યોગવાળા વિકલેન્દ્રિયમાં સમ્યક્ત્વથી પદ્ધતા 'ઘણ્ટાલાલા' ન્યાયે કરી જોવો સંભવે, કેવલમનોયોગનો તથા કેવલવાગ્યોગનો સંભવ નથી, કેવલ ઔદારિક, વૈક્રિયમાં ઉભય ન હોય.

ઉપયોગદ્વાર—સાકાર અનાકાર વેડ ઉપયોગમાં ચારેના ઉભય હોય સર્વ-

લબ્ધિઓ સાકારોપયોગે ઉત્પન્ન થાય તે વચ્ચે પ્રવર્ધમાનપરિણામવાળા જીવોની અપેક્ષાએ જાણવું)

શરીરદ્વાર—ઔદારિકમાં ચારે સામાયિકના ઉભય હોય, વૈક્રિયમાં સમ્યક્ત્વશ્રુતના ઉભય હોય દેશવિરતિ સર્વવિરતિના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય, પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, બાકી શરીરમાં યોગદ્વારને અનુસારે જાણવું.

સંસ્થાન સંઘયણદ્વાર—સર્વ સંસ્થાનો તથા સર્વ સંઘયણોમાં ચારે સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાન તથા પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય,

અવગાહનાદ્વાર—મધ્યમ અવગાહનાવાળા મનુષ્ય ચારે સામાયિકના ઉભય હોય,

લેશ્યાદ્વાર—દ્રવ્યલેશ્યાની અપેક્ષાએ છયે લેશ્યામાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતના ઉભય હોય, તથા દેશ અને સર્વવિરતિના પ્રતિપન્ન હોય, તેજો આદિ ત્રણમાં દેશ સર્વવિરતિના ઉભય હોય, ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ તેજો આદિ ત્રણમાં ચારેના પ્રતિપદ્યમાન હોય, પ્રતિપન્ન છપ્ લેશ્યામાં હોય,

પરિણામદ્વાર—વર્ધમાન તથા અવસ્થિતપરિણામમાં ચારેના ઉભય હોય, હીયમાન પરિણામમાં પ્રતિપદ્યમાન ન હોય પૂર્વપ્રતિપદ્ય હોય.

વેદનાદ્વાર—શાતા અશાતા ઉભયમાં ચારેના ઉભય હોય.

વિષયદ્વાર—સમ્યક્ત્વમાં સર્વદ્રવ્ય સર્વપર્યાય વિષય છે, શ્રુત અને સર્વવિરતિમાં સર્વદ્રવ્ય વિષય છે. સર્વપર્યાય વિષય નથી, દેશવિરતિમાં સર્વદ્રવ્ય વિષય નથી તેમ સર્વપર્યાય વિષય નથી.

સ્પર્શકજીવસંખ્યા—(૧) શ્રુતસામાયિક સંઘયણદ્વારરાશ્યન્તર્ગત સર્વજીવોએ સ્પર્શ્યું છે,

(૨-૩) સમ્યક્ત્વ અને સર્વવિરતિ સામાયિક સર્વ સિદ્ધજીવોએ સ્પર્શ્યા છે.

(૪) દેશવિરતિસામાયિક મરુદેવામાતા વિગેરેની જેમ એક અસંખ્યાતભાગ-ન્યૂન સર્વ સિદ્ધજીવોએ સ્પર્શ્યું છે.

સ્થિતિ—એકજીવાપેક્ષા (૧-૨) સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની જઘન્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તે, ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છાસઠસાગરોપમ (૩) દેશવિરતિની જઘન્ય-

૧ સિદ્ધાવસ્થા પામેલા જીવોની અપેક્ષાએ ઉપરોક્ત વિચાર છે સંસ્કારસ્થ-જીવોમાં પણ સ્પર્શકજીવોની પ્રાપ્તિ છે. પરન્તુ તે સિદ્ધજીવો કરતાં સ્વલ્પ છે. જેથી તેની અપેક્ષા ઓછી નથી તેમ સંભવે છે. ૨ દેશવિરતિના સ્પર્શક-જીવો પણ સંસ્કારસ્થ સ્વલ્પ છે. પરન્તુ તે પણ પૂર્વોક્ત પ્રમાણે સિદ્ધ કરતાં સ્વલ્પ છે. તેથી પ્રાપ્તિ કર્યા નથી તેમ સંભવે છે.

સ્થિતિ અન્તર્મુહર્તે, ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ દેશોનપૂર્વકોટિ (૪) સર્વવિરતીની જઘન્યસ્થિતિ ? સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપૂર્વકોટિ, સર્વજીવાપેક્ષયા સર્વસામાયિકો સર્વકાલલભ્ય છે.

પ્રતિપદ્યમાનજીવસંખ્યા—(૧-૨) સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિસામાયિક પામનાર જઘન્યથી એક વા બે ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમાભાગના આ-કાશપ્રદેશરાશિસંખ્યાપ્રમાણ (દેશવિરતિ કરતાં સમ્યક્ત્વ પામનાર અસંખ્યગુણાધિક જાણવા) ૪ શ્રુતસામાયિક પામનાર ઉત્કૃષ્ટથી ઘનીકૃતલોકની એકપ્રદેશાત્મક શ્રેણિના અસંખ્યાતમાભાગગત આકાશપ્રદેશપ્રમાણ, જઘન્યથી એક વા બે, (૪) સર્વવિરતિ પામનાર ઉત્કૃષ્ટથી સદસ્રશઃ પ્રમાણ જઘન્યથી એક વા બે.

પ્રતિપન્નજીવસંખ્યા—સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિપ્રતિપન્ન વર્તમાનસમયે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિપદ્યમાન કરતા અસંખ્યાતગુણ, ઉત્કૃષ્ટથી વિશેષાધિક, શ્રુત-સામાયિકપ્રતિપદ્ય જઘન્ય વા ઉત્કૃષ્ટ સપ્તરજ્જ્વાત્મકપ્રતરના અસંખ્યેયભાગગત અસંખ્યશ્રેણિ સંબંધી આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ. સર્વવિરતિપ્રતિપદ્ય સંખ્યાતપ્રમાણ.

પ્રતિપતિતજીવસંખ્યા—સર્વવિરતિપતિત અનન્તા તેથી અસંખ્યગુણ દેશવિરતિપતિત તેથી અસંખ્યગુણ સમ્યક્ત્વપતિત તેથી અનન્તગુણ શ્રુતપતિત જીવો જાણવા.

અન્તરકાલ—શ્રુતનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્તે ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલ, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિનું જઘન્ય અન્તર્મુહર્તે ઉત્કૃષ્ટ અપાર્થપુદ્ગલ પરાવર્તકાલ.

નિરન્તરપ્રતિપત્તિકાલ—ચારે સામાયિકનો જઘન્યકાલ બે સમય, ઉત્કૃષ્ટ સમ્યક્ત્વ શ્રુત અને દેશવિરતિનો કાલ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં આવેલા સમયપ્રમાણ અને ચારિત્રનો આઠ સમય સુધી નિરન્તર પ્રતિપત્તિકાલ છે.

વિરહકાલ—ઉત્કૃષ્ટથી સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતનો સાત અહોરાત્ર વિરહકાલ, જઘન્યથી એક સમય, દેશવિરતિનો જઘન્યથી ત્રણ સમય ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અહોરાત્ર, સર્વવિરતિનો જઘન્યથી ત્રણ સમય ઉત્કૃષ્ટથી પંદર અહોરાત્ર કાલ.

ભવસંખ્યા—ચારેનો જઘન્યથી એક ભવ ઉત્કૃષ્ટથી સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિના ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યેયભાગગતપ્રદેશ રાશિપ્રમાણ. સર્વવિરતિના આઠ ભવો, શ્રુતસામાયિકના અનન્તભવો.

આકર્ષ—સમ્યક્ત્વ, શ્રુત અને દેશવિરતિ એ ત્રણના એક ભવમાં સદસ્ર પૃથક્ત્વ, અનેક ભવમાં અસંખ્યસદસ્ર, સર્વવિરતિના એક ભવમાં શતપૃથક્ત્વ, અનેક ભવોમાં સદસ્રપૃથક્ત્વ,

क्षेत्रस्पर्शना-सम्यक्त्व अने सर्वविरतिनी जघन्यथी लोकनो असंख्यात-
मो भाग, उत्कृष्टथी सर्वलोक श्रुतसामायिकनी, ११ लोक, देशविरतिनी १२ लोक
स्पर्शना जाणवी.

इत्यादि घणो विचार हे, विशेषजिज्ञासुषु विशेषावश्यकटीका-आवश्यक-
टीका विंगेरे ग्रन्थो अवलोकवा.

॥ इति दृष्टिद्वारविचारः ॥

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायाप्यथ केवलम् । ज्ञानानि पञ्च
तत्राद्यमष्टाविंशतिधा स्मृतम् ॥ ७०१ ॥ तथाहि ॥ अवग्रहेहा-
वायाख्या, धारणा चेति तीर्थपैः । मतिज्ञानस्य चत्वारो, मू-
लभेदाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ७०२ ॥ शब्दादीनां पदार्थानां, प्रथम-
ग्रहणं हि ज्ञेयम् । अवग्रहः स्यात्स द्वेधा, व्यञ्जनार्थविभेदतः
॥ ७०३ ॥ व्यञ्ज्यन्ते येन सद्भावा, दोषेनेव घटादयः । व्यञ्ज-
नं ज्ञानजनकं, तच्चोपकरणेन्द्रियम् ॥ ७०४ ॥ शब्दादिभावमा-
पन्नो, द्रव्यसंघात एव वा । व्यञ्ज्यते यद् व्यञ्जने तदिति-
व्युत्पत्त्यपेक्षया ॥ ७०५ ॥ ततश्च ॥ व्यञ्जनैर्व्यञ्जनानां यः,
सम्बन्धः प्रथमः स हि । व्यञ्जनावग्रहोऽस्पष्टतरावबोधलक्षणः
॥ ७०६ ॥ अस्य च स्वरूपमेवं तत्त्वार्थवृत्तौ ॥ यदोपकरणेन्द्रियस्य
स्पर्शनादि(देः)पुद्गलैः स्पर्शाद्याकारपरिणतैः सम्बन्ध उपजातो
भवति न च किमप्येतदिति गृह्णाति, किंत्वव्यक्त(वि)ज्ञानोऽसौ सु-
क्ष्मत्तादिसूक्ष्मावबोधसहितपुरुषवदिति, तदा तैः स्पर्शनाद्युपक-
रणेन्द्रियसंश्लिष्टैर्या च यावती च विज्ञानशक्तिराविरस्ति सैव-
विधा विज्ञानशक्तिरवग्रहाख्या, तस्य स्पर्शनाद्युपकरणेन्द्रियसं-
श्लिष्टस्पर्शाद्याकारपरिणतपुद्गलराशेर्व्यञ्जनाख्यस्य ग्राहिका-
ऽवग्रह इति भण्यते, तेनैतदुक्तं भवति-स्पर्शनाद्युपकरणेन्द्रि-

યસંશ્લિષ્ટાઃ સ્પર્શાદ્યાકારપરિણતાઃ પુદ્ગલા ભણ્યન્તે વ્યઙ્જનં, વિ-
શિષ્ટાર્થાવગ્રહકારિત્વાત્, તસ્ય વ્યઙ્જનસ્ય પરિચ્છેદકોઽવ્યક્તો-
ઽવગ્રહો ભણ્યતે, અપરોઽપિ તસ્માન્મનાગ્ નિશ્ચિતતરઃ કિમપ્યેત-
દિત્યેવંવિધઃ સામાન્યપરિચ્છેદોઽવગ્રહો ભણ્યતે, તતઃ પરમીહાદ-
યઃ પ્રવર્તન્તે ઇતિ ॥ (સા૦ ૧૪૯) રત્નાકરાવતારિકાયાં ચાવગ્રહલ-
ક્ષણમેવમુક્તમ્ ॥ “વિષયવિષયિસન્નિપાતાનન્તરસમુદ્ભૂતસત્તા-
માત્રગોચરદર્શનાજ્ઞાતમાદ્યમવાન્તરસામાન્યાકારવિશિષ્ટવસ્તુ-
ગ્રહણમવગ્રહ” ઇતિ । વિષયઃ—સામાન્યવિશેષાત્મકોઽર્થો, વિષયી-
-ચક્ષુરાદિસ્તયોઃ, સમીચીનો-ભ્રાન્ત્યાદ્યજનકત્વેનાનુકૂલો, નિપા-
તો—યોગ્યદેશાદ્યવસ્થાનં, તસ્માદનન્તરં, સમુદ્ભૂતમ્-ઉત્પન્નં, યત્સ-
ત્તામાત્રગોચરં-નિઃશેષવિશેષવૈમુખ્યેન સન્માત્રવિષયં, દર્શનં નિરા-
કારો વૌધઃ, તસ્માજ્ઞાતમ્, આદ્યં, સત્ત્વસામાન્યાદવાન્તરૈઃ સા-
માન્યાકારૈઃ-મનુષ્યત્વાદિભિર્જાતિવિશેષૈઃ, વિશિષ્ટસ્ય વસ્તુનો
યદ્ ગ્રહણં જ્ઞાનં તદવગ્રહ ઇતિ નામ્નાઽભિધીયત ઇતિ ॥ (સા૦ ૧૫૦)
અત્ર ચ પ્રાચ્યમતે દર્શનસ્યાવકાશં ન પશ્યામો, દ્વિતીયમતે ચ વ્યં-
જનાવગ્રહાવકાશં ન પશ્યામઃ, તદત્ર તત્ત્વં बहुश्रुतेभ्योऽवसेयं
वक्ष्यमाणो वा महाभाष्याभिमतो व्यंजनावग्रादीनां दर्शन-
स्य चाभेदोऽनुसरणीय इत्यलं प्रसङ्गेन ॥

૧ શ્રીવાદિદેવસૂત્રિ મહારાજે રચેલા આઠ પરિચ્છેદમય સૂત્રસ્વરૂપ ‘પ્ર-
માણનયનસ્વાલોકાલક્ષાર’ નામના ગ્રન્થના વીજા પરિચ્છેદરત્ન આ સૂત્ર છે.
‘આ ગ્રન્થ ઉપર ૮૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ‘સ્યાદ્વાદરત્નાકર’ નામનો સ્વોપજ્ઞવૃહ-
દવૃત્તિ છે અને તેમના શિષ્ય શ્રીરત્નપ્રભસૂત્રિ મહારાજે ‘રત્નાકરાવતા-
રિકા’ નામનો લઘુવૃત્તિ ગનાવી છે. કમભાગ્યે સ્યાદ્વાદરત્નાકર સંપૂર્ણ ઉપ-
લબ્ધ થતો નથી. પુટક પુટક ભાગ મલ્લીને લગભગ ૨૦૦૦૦ (વીજા હજાર) -
શ્લોક પ્રમાણ મળે છે. રત્નાકરાવતારિકાનો પાઠ ગ્રન્થકાગશ્રી ઉપાધ્યાયશ્રી
ચિમયવિજયજી મહારાજે સૂઝમાં લાવ્યો કરેલ છે. અને વૃહદવૃત્તિ સ્યાદ્વાદ-

રત્નાકરનો પાઠ તેના અર્થ સાથે આ નીચે આપીએ છીએ.

“વિષયો દ્રવ્યપર્યાયાત્મકોઽર્થઃ । વિષયી ચક્ષુરાદિરિન્દ્રિયાનિન્દ્રિયગ્રામઃ । તયોઃ સમીચીનો બ્રાહ્મ્યાદ્યજનકત્વેનાનુકૂલો યો નિપાતો યોગ્યવેશાવસ્થાનમ્ । તસ્માદનન્તરં સમુદ્ભૂતમુત્પન્નં ચત્સત્તામાશ્વગોચરં નિશ્શેષવિશેષવૈમુખ્યેન સન્માત્રવિષયં દર્શનં નિરાકારબોધસ્તસ્માજ્ઞાતમાર્થં પ્રથમં સત્ત્વસામાન્યાદ્યાન્તરૈઃ સામાન્યાકારૈર્મનુષ્યત્વાદિભિર્જાતિવિશેષૈર્વિશિષ્ટસ્ય વસ્તુનો યદગ્રહણં જ્ઞાનં તદવગ્રહ ઇતિ નાસ્ત્રા ગીયતં ॥ તનુ દર્શનાનન્તરમવગ્રહો ભવતીત્યયુક્તમુચ્યતે અવગ્રહાદ્વિલક્ષણસ્ય દર્શનસ્થાભાવાદિતિ, અત્રીચ્યતે, તતોઽનન્તરસમયભાવિ-
ષ્ણ્વમેષેષુ ચક્ષુરવગ્રહમતિજ્ઞાનાશ્વરણધીયાન્તરાયશ્ચયોપશમાદક્ષોપાક્રોપદમ્ભકત્યે મનુષ્યોઽયમિત્યાદિવિભાષિતમનુષ્યત્યાગ્યાન્તરજાતિવિશેષં જ્ઞાનમુત્પદ્યમાનમવ-
ગ્રહ ઉચ્યતે ઇતિ મિત્ત્વં દર્શનાવગ્રહયોર્વિલક્ષણસ્વરૂપત્વમ્ । અથ પ્રથમસમયો-
સ્મેષસમુદ્ભૂતચાલદર્શનમપિ જ્ઞાનમિષ્યતે તર્હિ તન્મિધ્યાજ્ઞાનં યા સ્યાન્તસમ્યગ્જ્ઞા-
નં યા, મિધ્યાજ્ઞાનત્વેપિ સંશયસ્વભાવં તદભવેદ્વિપર્યયસ્વરૂપમનબ્યવસાયાત્મકં
યા, તત્ર ન તાવત્સંશયવિપર્યયાત્મકં મિધ્યાજ્ઞાનં યાલે સમ્ભવતિ, તસ્ય સમ્ય-
ગ્જ્ઞાનપૂર્વકત્વાત્, સમ્યગ્જ્ઞાનં ચ પ્રાથમિકત્વાત્તસ્ય નાસ્તીતિ, તાપ્યનબ્યવસાય-
રૂપં વસ્તુમાત્રપ્રતિપત્તેઃ, નાપિ સમ્યગ્જ્ઞાનં ચાલસ્ય દર્શનં, અર્થાકારાલ્મ્બના-
ભાવાત્, કિંચ યયા મૃત્સન્તુકારણભેદાદ્ધટપટલક્ષણકાર્યભેદસ્તયા દર્શનજ્ઞાના-
શ્વરણશ્ચયોપશમકારણભેદાત્તત્કાર્યદર્શનજ્ઞાનભેદ ઇત્યસ્તિ પ્રાગવગ્રહાદર્શનમ્ ।
(ઇતિ વૃહદ્વૃત્તિઃ)

અર્થ-દ્રવ્યપર્યાયરૂપ પદાર્થ તે વિષય કહેવાય, (તે વિષયને ગ્રહણ કરનાર) ઇન્દ્રિય-અનિન્દ્રિય સમૂહરૂપ ચક્ષુ વિગેરે વિષયી, તે વેડ (વિષય-વિષયી) નો ભ્રમ વિગેરે નહીં ઉત્પન્ન કરવા સ્વરૂપે અનુકૂલ વ્યાજવી જે યોગ્ય વેશમાં રહેવા સ્વરૂપ નિપાત થવાથી અવ્યવહિત ઉત્પન્ન થયેલ જે સત્તામાત્ર ગોચર પડેલે તમામ વિશેષસ્વરૂપના વિમુક્ષણાપ સત્તામાત્રનેજ વિષય કરનાર (ગ્રહણ કરનાર) નિરાકાર બોધસ્વરૂપ દર્શન, તેથી (તે પછી) થયેલું પહેલું સત્તાસામાન્યથી અશાન્તર (સત્તાસામાન્યતા વ્યાપ્યવૃત્તિ) જે મનુષ્યત્વ વિગેરે જાતિભેદોરૂપ સામાન્યાકારોપ કરી વિશિષ્ટ (સહિત) વસ્તુનું જે ગ્રહણ (જ્ઞાન) તે અવગ્રહ પણ નામથી સિદ્ધાન્તમાં ગણાય છે. શક્તિ-
અવગ્રહથી વિલક્ષણ દર્શન ન હોવાથી દર્શનની પછી અવગ્રહ થાય છે, તે અયુક્ત છે. સમાધાન-સત્તાસામાન્યતા અશાન્તર મનુષ્યત્વાદિ ધર્મોને નહિ ગ્રહણ કરવાર સન્માત્ર વિષયને ગ્રહણ કરનાર નિરાકાર બોધને દર્શન કહ્યું છે. અને તે પછી તુરત જ થતા અનેક ઉન્મેષોમાં ચક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયોથી થતા અવગ્રહરૂપ મતિજ્ઞાનના આવ-

અર્થ-॥ ૨૬ જ્ઞાનદ્વારમ્ ॥ તત્ર પ્રથમ મતિજ્ઞાનમ્ ॥ મતિ-શ્રુત-અવ-
ધિ-મનઃપર્યય--અને કેવલજ્ઞાન એ પાંચ જ્ઞાન છે. તેમાં પહેલું મતિજ્ઞાન ૨૮
પ્રકારનું કહેલું છે. ॥ ૭૦૧ ॥ તે આપમાણે-અવગ્રહ-ઈંદ્રિયા-અપાય-ને ધારણા એ
પ્રમાણે શ્રી તીર્થકરોએ મતિજ્ઞાનના ચાર મૂળ ભેદ કહેલા છે. ॥ ૭૦૨ ॥ ત્યાં જ-
ન્દાદિ વિષયોનું જે પ્રથમ ગ્રહણ તે અવગ્રહ વ્યજ્જનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહના
ભેદથી બે પ્રકારનો છે. ॥ ૭૦૩ ॥ દીપકવડે જેમ ઘટાદિ પદાર્થો પ્રગટ થાય છે તેમ
જેના વડે પદાર્થો (વિષયો) વ્યજ્જન્તે-પ્રગટ કરાય તે વ્યજ્જન કહેવાય છે. અને તે
વ્યજ્જન જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનાર એવી ઉપકરણેન્દ્રિય સ્વરૂપ જાણવું ॥ ૭૦૪ ॥ અથવા
“ જે વ્યજ્જન્તે-પ્રગટ થાય તે વ્યજ્જન ” એ વ્યુત્પત્તિની અપેક્ષાએ શબ્દાદિ
ભાવને પ્રાપ્ત થયેલાં દ્રવ્યસમૂહ જ વ્યજ્જન કહેવાય ॥ ૭૦૫ ॥ અને તેથી વ્ય-
જ્જનો (વિષયો) સાથે વ્યજ્જનોનો (ઉપકરણેન્દ્રિયોનો) જે પ્રથમ સમ્બ-
ન્ધ તેજ અત્યન્ત અસ્પષ્ટ (અવ્યક્ત) જ્ઞાનરૂપ વ્યજ્જનાવગ્રહ કહેવાય ॥ ૭૦૬ ॥
વ્યજ્જનાવગ્રહનું સ્વરૂપ શ્રીતત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહ્યું છે (તે બતાવે છે)-“જ્યારે ઉપકરણે-
રણીયકર્મ તથા શ્રીર્વાન્તરાયકર્મનાશ્ચયોપશમથી અક્ષોપાક્ષનું અવલમ્બન કર્યે (ટેકો
મલ્યે) ક્રમે ‘આ મનુષ્ય છે’ इत्यादि સ્વરૂપે જણાયા છે મનુષ્યત્વ વિગેરે અવાન્તર
જ્ઞાતિવિશેષો જેમાં તેવું ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન અવગ્રહ કહેવાય છે, આ રીતે દર્શન
અને અવગ્રહનું મિશ્ર સ્વરૂપણું સિદ્ધ થયું, ઘડી જો દર્શન અને જ્ઞાન (અવ-
ગ્રહ) નો અભેદ હોય તો પ્રથમ સમયના ઉન્મેષથી ઉત્પન્ન થયેલું (તુરતના
અન્મેલા) ચાલકનું દર્શનપણ જો જ્ઞાનસ્વરૂપ મનાતું હોય તો તે મિથ્યાજ્ઞાન
છે કે સમ્યગ્જ્ઞાન છે, મિથ્યાજ્ઞાન માનો તો તે સંશયસ્વરૂપ, વિપર્યયસ્વરૂપ
કે અનધ્યવસાય સ્વરૂપ છે. તેમાં સંશયવિપર્યયસ્વરૂપ મિથ્યાજ્ઞાન તો સમ્યગ્-
જ્ઞાનપૂર્વક હોવાથી તે ચાલકને સંભવતા નથી. કારણ ચાલકનું આ (જ્ઞાન) પ્રથમજ
હોવાથી તે પહેલાનું સમ્યગ્જ્ઞાન નથી, તેમજ (આ જ્ઞાનમાં) વસ્તુમાયનો સ્વીકાર
હોવાથી “આ કંઈક છે” એવી વિચારણા (ઉપેક્ષા) સ્વરૂપચાર્તું અનધ્યવસાય પણ
નથી માટે ચાલકનું પ્રથમ દર્શન મિથ્યાજ્ઞાનસ્વરૂપ મનાય નહિ ઘડી ચાલકનું
પ્રથમદર્શન અર્થાકારનો વિષય કરતું નહિ હોવાથી (સાકારતા ન હોવાથી)
સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ પણ નથી. (ઘડી છાગ્રસ્થિકજ્ઞાનમાં દર્શન પ્રથમ હોય છે)તેથી
ચાલકના પ્રથમ દર્શનને દર્શનરૂપજ માનવું પડશે જેથી પણ દર્શનજ્ઞાનનો ભેદ
મિદ્ધ છે ઘડી જેમ માટી અને તંતુ (તાંતળા) સ્વરૂપકારણના ભેદથી તેના
કાર્યરૂપ ઘડો અને વસ્ત્રનો ભેદ છે. તેમ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયના
શ્રીર્વાપશમરૂપ કારણનો ભેદ હોવાથી તેના કાર્યરૂપ જ્ઞાનદર્શનનો પણ ભેદ છે,
તેથી પણ અવગ્રહ અને દર્શન મિશ્ર છે. અને અવગ્રહથી પૂર્વે દર્શન છે તે
નિશ્ચિત છે.

ન્દ્રિયનો સ્પર્શનાદિપુદ્ગલો સાથે ઇટલે સ્પર્શાદિ આકારે પરિણમેલા પુદ્ગલો સાથે સમ્બન્ધ થાય છે, તે વચ્ચે “આ કંઈક છે” એવો પણ બોધ થતો નથી પણ સુતેલા અને બે-થુદ્ધ થયેલા એના સૂક્ષ્મજ્ઞાન (અસ્પૃશ્ય જ્ઞાન) વાળા પુરુષની પેઠે તે સમ્બન્ધ અવ્યક્ત જ્ઞાનવાળો હોય છે તે વચ્ચે તે સ્પર્શાદિ ઉપકરણેન્દ્રિયને સ્પર્શોળા દ્રવ્યસમૂહવડે જેટલા પ્રમાણની અને જે વિજ્ઞાન શક્તિ પ્રગટ થાય છે, એવા પ્રમાણની તે વિજ્ઞાનશક્તિ અવગ્રહ નામે કહેવાય છે. અને તે સ્પર્શનાદિ ઉપકરણેન્દ્રિયની સાથે સંશ્લિષ્ટ થયેલા (સમ્બદ્ધ થયેલા) સ્પર્શાદિઆકારે પરિણમેલા વ્યક્તના નામના પુદ્ગલ રાશિને ગ્રહણકરનારી (વિજ્ઞાનશક્તિ) અવગ્રહ એમ કહેવાય છે. તે કારણથી એમ કહેલું છે કે (તાત્પર્ય એ આગ્યું કે) સ્પર્શનાદિ ઉપકૃ. ને સમ્બદ્ધ થયેલા સ્પર્શાદિ આકારે પરિણમેલા પુદ્ગલો વ્યક્તના કહેવાય છે. અને અમુક પ્રમાણનો અર્થાવગ્રહ કરનાર હોવાથી તે વ્યક્તનાનો (વિષયવિપયિનો) પરિચ્છેદક (જળાવનાર) એવો જે અવ્યક્ત બોધ તે (વ્યક્તના) અવગ્રહ કહેવાય છે. વળી તે વ્યક્તનાવગ્રહથી કંઈક વિષય નિશ્ચયવાળો ઇટલે “ આ કંઈક છે ” એ પ્રકારે સામાન્ય જળાવનાર એવો બીજો પણ (અર્થ) અવગ્રહ સ્તોતાય છે. અને ત્યારવાદે ઈશ વગેરે પ્રવર્તે છે”

પુનઃ રત્નાકરાવતારિકામાં અવગ્રહનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-“વિષય અને વિપયિનો સમ્બન્ધ થયા બાદ તુર્તજ ઉત્પન્ન થયેલ સત્તામાત્ર વિષયના દર્શનથી (સામા. બોધથી) થયેલ પ્રથમ અવાન્તર સામાન્ય આકારવાળી વસ્તુનું જે ગ્રહણ તે અવગ્રહ કહેવાય છે. ટીકાર્થ:-વિષય ઇટલે સામાન્યધર્મ અને વિશેષધર્મ એ ઉભય ધર્મયુક્ત પદાર્થ, અને વિષયી ઇટલે ચક્ષુ વગેરે (ઉપકરણેન્દ્રિય-વા અ-ભ્યં. નિર્દેશિ.) એ બન્નેનો (વિષય અને વિપયિનો) સમીચીન ઇટલે ભ્રાન્ત્યાદિ રહિતપણે અર્થાત્ અનુકૂલ-યોગ્ય જે નિષાત ઇટલે યોગ્ય પ્રદેશમાં (ઇન્દ્રિય અને વિપયનો પરસ્પર સમ્બન્ધ થઈ શકે તેવા સ્થાનમાં) રહેવા પળું [અને તે પ્રમાણે રહેવાથી સ્પર્શ થતાં] તુર્તજ સમુદ્ભૂત ઇટલે ઉત્પન્ન થયેલું જે સત્તામાત્રગોચર ઇટલે સર્વ વિશેષધર્મ મિલાયના સત્ (વિદ્યમાનપણા) માત્રના વિષયવાળો જે દર્શન બોધ (ઇટલે કંઈક છે એ રૂપ વિદ્યમાનતાનો જે બોધ) ઇટલે નિરાકાર (આકાર ઇટલે વિશેષધર્મ તેથી રહિત એવો) બોધ તેવા નિરાકાર બોધથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સંસ્વસામાન્યથી અવાન્તરૈઃ સામાન્યાકારૈઃ ઇટલે અ-

૧ સર્વપદાર્થમાં વ્યાપીને રહેનાર ‘સત્તા’ સ્વરૂપ મહાસામાન્ય [પરસામાન્ય] ના વ્યાપ્યવૃત્તિ (ન્યૂનદેશવૃત્તિ) સામાન્ય તે અવાન્તર (અપર) સામાન્ય કહેવાય.

वान्तर सामान्य आकारवाली मनुष्यत्वादि जातिविशेषोवडे (मनुष्यतिर्यञ्च-इत्यादि जुदी जुदी जातिमेदवडे) विशिष्ट (विशेषणवाली) वस्तुओं-जे प्रथम ग्रहण-ज्ञान ते अवग्रह रवा नाम्नी कहेयाव छे. " अहिं प्रथममे दर्शननो अवकाश देखातो नथी, अने बीजे (रत्नाकरा०) मने व्यञ्जनावग्रहनो अवकाश देखातो नथी माटे अहिं तत्त्व बहुश्रुतथी जाणवु. अववा तो आगल कहेवासे ते म-माणे महाभाष्येमां कहेलो व्यञ्जनावग्रहादिकनो अथवा दर्शननो भेद अनुसरवो. अही(घणा प्रसंगे करीने सधुं. आटलुंज वस छे.)

आवत्यसंख्येयभागो, व्यञ्जनावग्रहे भवेत् । कालमानं लघु ज्येष्ठमानं प्राणपृथक्त्वकम् ॥ ७०७ ॥ स चतुर्था श्रोत्रजिह्वाघ्राणस्पर्शनसम्भवः । अप्राप्यकारिभावात्स्यान्न बहुर्मनसोरसौ ॥ ७०८ ॥ शब्दादेर्यः परिच्छेदो, मनाक् स्पष्टतरो भवेत् । किञ्चिदित्यात्मकः सोऽयमर्थावग्रह उच्यते ॥ ७०९ ॥ कालतोऽर्थावग्रहस्तु, स्यादेकसमयात्मकः । निश्चयाह्यवहारात्तु, स स्यादान्तर्मुहूर्त्तिकः ॥ ७१० ॥ तस्यैवावग्रहोतस्य, धर्मान्वेषणरूपिका । ईहा भवेत्कालमानमस्या अन्तर्मुहूर्त्तिकम् ॥ ७११ ॥ अथेहितस्य तस्येवमिदमेवेति निश्चयः । अवायो मानमस्यापि, स्मृतमन्तर्मुहूर्त्तिकम् ॥ ७१२ ॥ निर्णीतार्थस्य मनसा, धरणं धारणा स्मृता । कालः संख्य उतासंख्यस्तस्या मानमवस्थितेः ॥ ७१३ ॥ बाल्ये दृष्टं स्मरत्येव, पर्यन्तेऽसंख्यजीवितं । ततः स्याद्वारणामानमसंख्यकालसन्मितम् ॥ ७१४ ॥ यथा हि सृज्यते

१ कारणके स्पर्शमात्रथी प्रारंभीने संपूर्ण निश्चयबोध थाय त्यां सुधी ज्ञानज गप्यु तो दर्शन कये वलते थयुं ?

२ कारणके प्रथम ग्रहणरूप अवग्रहथीज सामान्यबोध थाय एम कसु तो स्पर्श लक्षणवाली व्यञ्जनाव० क्यारे थयी ?

३ " नाणमवायधिहो, दंसणमिट्ठं जहोग्गहैदाओ " अर्थ आग-लज आवे छे.

पूर्वं, श्रोत्रेण शब्दसंहतिः । ततश्च किञ्चिदश्रौषमित्यर्थाविग्रहो भवेत् ॥ ७१५ ॥ ततः स्यादिशब्दनिष्ठं, माधुर्यादि विचिन्तयेत् । इयमौहा ततोऽवायं, निश्चयात्मा धृतिस्ततः ॥ ७१६ ॥ एवं गन्धरसस्पर्शेष्वपि भाव्या मनीषिभिः । घ्राणजिह्वा-स्पर्शनानां, व्यंजनावग्रहादयः ॥ ७१७ ॥ व्यंजनावग्रहा-भावाच्चक्षुर्मानसयोः पुनः । चत्वारोऽर्थाविग्रहाद्या, धारणान्ता भवन्ति हि ॥ ७१८ ॥ यथा प्रथमतो वृक्षे, चक्षुर्गोचरमागते । किञ्चिदेतदिति ज्ञानं, स्यादर्थाविग्रहो ह्ययम् ॥ ७१९ ॥ ततस्तद्वतधर्माणां, समीक्षेहा प्रजायते । निश्चयस्तरुरेवायमित्यवाय-स्ततो भवेत् ॥ ७२० ॥ ततस्तथानिश्चितस्य, धरणं धारणा भवेत् । भाव्यते मनसोऽप्येवमथार्थाविग्रहादयः ॥ ७२१ ॥ यथा हि विस्मृतं वस्तु, पूर्वं किञ्चिदिति स्मरेत् । ततश्च तद्वता धर्माः, स्मर्यन्ते लीनचेतसा ॥ ७२२ ॥ ततश्च तत्तद्धर्माणां, स्मरणात्तद्वनिश्चयः । ततः स्मृत्या निश्चितस्य, पुनस्तस्यैव धारणम् ॥ ७२३ ॥ अनिन्द्रियनिमित्तं च, मतिज्ञानमिदं भवेत् । अत एव त्रिधैतत्स्यादाद्यमिन्द्रियहेतुकम् ॥ ७२४ ॥ अनिन्द्रियसमुत्थं चेन्द्रियानिन्द्रियहेतुकम् । तत्राद्यमेकाक्षादीनां, मनोविरहिणां हि यत् ॥ ७२५ ॥ केवलं हीन्द्रियनिमित्तकमेव भवेदिदम् । अभावान्मनसो नास्ति, व्यापारोऽत्र मनागपि ॥ ७२६ ॥ अनिन्द्रियनिमित्तं च, स्मृतिज्ञानं निरूपितम् । व्यापाराभावतोऽक्षाणां, तदक्षनिरपेक्षकम् ॥ ७२७ ॥ ओघज्ञानमविभक्तरूपं यदपि लक्ष्यते । बल्ल्यादीनां वृत्तिनीत्राद्यभिसर्पणलक्षणम् ॥ ७२८ ॥ तदप्यनिन्द्रियनिमित्तकमेव प्रकीर्त्यते । हेतुभावं भजन्तीह, नाक्षाणि न मनोऽपि यत् ॥ ७२९ ॥ मत्यज्ञानावरणीयक्षयोपशम एव

હિ । કેવલં હેતુતામોઘજ્ઞાનેઽસ્મિન્નશ્રુતે ચ યત્ ॥૭૩૦॥ યત્તુ જાગ્ર-
 દવસ્થાયામુપયુક્તસ્ય ચેતસા । સ્પર્શાદિજ્ઞાનમેતચ્ચેન્દ્રિયાનિ-
 ન્દ્રિયહેતુકમ્ ॥૭૩૧॥ ઇદમર્થતસ્તત્ત્વાર્થવૃત્તૌ ॥ (સા૦ ૧૫૧) અથ
 પ્રકૃતં ॥ એવમર્થાવગ્રહેહા, અવાયધારણા ઇહ । સ્યુશ્વતુવિંશતિઃ
 ષટ્ભિર્હતા ઇન્દ્રિયમાનસૈઃ ॥ ૭૩૨ ॥ વ્યંજનાવગ્રહૈઃ પૂર્વોદિતૈ-
 શ્વતુભિરન્વિતાઃ । સ્યુસ્તેઽષ્ટાવિંશતિર્ભેદા, મતિજ્ઞાનસ્ય નિશ્ચિ-
 તાઃ ॥ ૭૩૩ ॥ ભગવતીવૃત્તૌ તુ ॥ (સા૦ ૧૫૨) ષોઢા શ્રોત્રાદિ-
 ભેદેનાવાયશ્ચ ધારણાપિ ચ । इत्येवं द्वादशविधं, मतिज्ञानमु-
 दाहृतम् ॥ ७३४ ॥ द्वादशेहावग्रहयोश्चत्वारो व्यंजनस्य च । उक्ता
 भेदाः षोडशैते, दर्शने चक्षुरादिके ॥ ७३५ ॥ यदाह भाष्यकारः--
 “नाणमवायधिर्ईओ, दंसणमिष्टं जहोग्गहेहाओ” (ज्ञानमपायधृ-
 तयः, दर्शनमिष्टं यथा वग्रहेहाः) [सा० १५३] । नन्वष्टाविंशति-
 विधं, मतिज्ञानं यदागमे । जेगीयते तन्न कथमेवमुक्ते विरुध्य-
 ते ? ॥ ७३६ ॥ अत्रोच्यते ॥ मतिज्ञानचक्षुरादिदर्शनानां मिथो
 भिदम् । अविवक्षित्वैव मतिमष्टाविंशतिधा विदुः ॥ ७३७ ॥

અર્થઃ—વ્યંજનાવગ્રહનું જગ્ય૦ કાલપ્રમાણ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભા-
 ગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટકાલ શ્વાસોચ્છવાસ પૃથક્કવ છે. ॥ ૭૦૭ ॥ તે વ્યંજનાવ૦ શ્રો-
 ત્ર-જિહ્વા-ઘ્રાણ અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલો એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનો
 છે, અને ચક્ષુ તથા મનને અપ્રાપ્યકારીપણું હોવાથી એ બેનો વ્યંજનાવ૦ નથી. ॥
 ૭૦૮ ॥ “ આ કંડક છે. ” એ પ્રકારે શબ્દાદિકનો જે કંડક સ્પષ્ટતર બોધ થાય
 તે આ અર્થાવગ્રહ કહેવાય છે. ॥ ૭૦૯ ॥ નિશ્ચયનયે અર્થાવગ્રહનો કાલ ૧
 સમય પ્રમાણ છે, અને વ્યાવહારિક અર્થાવ૦ નો કાલ અન્તર્મુ૦ છે. ॥ ૭૧૦ ॥
 ગ્રાણ કરેલા તે વિષયોના ધર્મ (સ્વભાવ-ગુણ) શોધવા [ચિંતવન] રૂપ જે ઈંદ્રા
 તેનું કાલપ્રમાણ એક અન્તર્મુ૦ છે. ॥ ૭૧૧ ॥ તથા ચિંતવન કરેલા તે વિષયનો
 “અમુક વિષયજ છે” એમ નિશ્ચય કરવો તે અવાય--અપાય કહેવાય. એનો કાલ
 પણ અન્તર્મુ૦ છે. ॥ ૭૧૨ ॥ મનવહે નિર્ણય કરેલ તે વિષયને ધારી રાખવો (યા-

(૩૭૦) ॥ જ્ઞાનદ્વારે દૃષ્ટાજ્ઞતપુરઃસરંવ્યજ્ઞનાવગ્રહાદિમતિજ્ઞાનસ્વરૂપમ્ ॥ (દ્વાર

દ રાક્ષવો) તે ધારણા કહેલી છે. એની સ્થિતિનું કાલ પ્રમાણ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કાલ છે. ॥ ૭૧૩ ॥ કારણકે અસંખ્યવર્ષના આયુષ્યવાળા જીવો (દેવ-નારક-ને યુગલિકો) બાલપણમાં અનુભવેલી વસ્તુને અન્ય અવસ્થા સુધી સ્મરણમાં લાવે છે, માટે ધારણાનો કાલ અસંખ્યવર્ષ પ્રમાણ છે. ॥ ૭૧૪ ॥ જેમ શબ્દદ્રવ્યનો સમૂહ પ્રથમ શ્રોત્રેન્દ્રિયની સાથે સમ્બન્ધવાળો થાય છે, અને ત્યારબાદ “કંઈક સાંભળ્યું” એવો અર્થાવગ્રહ થાય છે. ॥ ૭૧૫ ॥ ત્યારબાદ સ્ત્રી વગેરેના શબ્દમાં રહેલા મધુરતાદિ સ્વભાવને ચિત્તે તે ઈદા, અને ત્યારબાદ (અમુકનો શબ્દ છે. એમ) નિર્ણય થાય તે અવાય અને ત્યારબાદ (તે શબ્દ યાદ રાખી મૂકે તે) ધારણા થાય. ॥ ૭૧૬ ॥ એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાનો એ ગન્ધ રસ અને સ્પર્શમાં પણ (અનુક્રમે) ઘ્રાણ-જિહ્વા-અને સ્પર્શેન્દ્રિયના વ્યજ્ઞનાવગ્રહાદિ વિચારવા ॥ ૭૧૭ ॥ પરંતુ ચક્ષુ અને મનના વ્યજ્ઞનાવગ્રહનો અભાવ હોવાથી એ બે ઇન્દ્રિયોના ધારણા સુધીના અર્થાવગ્રહાદિભેદ હોય છે. ॥ ૭૧૮ ॥ જેમ કોઈક વૃક્ષ પ્રથમ દૃષ્ટિગોચર થતાંજ આ કંઈક છે, એવા પ્રકારનું જે જ્ઞાન થાય છે તે અર્થાવગ્રહ ॥ ૭૧૯ ॥ ત્યારબાદ તે વૃક્ષમાં રહેલા ધર્મોની (અસ્તિત્વ અને વૃક્ષથી અપરધર્મોની વ્યાવર્તિત્વ) પરીક્ષા કરવી તે ઈદા થાય છે, અને ત્યારબાદ આ વૃક્ષ જ છે એવા પ્રકારનો જે નિશ્ચય થાય છે, તે અવાય કહેવાય છે. ॥ ૭૨૦ ॥ અને ત્યારબાદ તે નિશ્ચય કરેલા વૃક્ષને જે યાદ રાખવું તે ધારણા છે. એ પ્રમાણે મનના પણ અર્થાવગ્રહાદિ વિચારાય છે. ॥ ૭૨૧ ॥ જેમ વિસ્મૃત થયેલી (ખૂલી ગયેલી) વસ્તુને પ્રથમ “કંઈક હતું” એવી રીતે યાદ કરે (તે અર્થાવગ્રહ), અને ત્યારબાદ એક ચિત્તે તે વસ્તુના ધર્મ સંભારનામાં આવે (તે ઈદા) ॥ ૭૨૨ ॥ અને ત્યારબાદ તે તે ધર્મોના સ્મરણથી તે (વિસ્મૃત) વસ્તુનો નિર્ણય થાય (તે અવાય), ત્યારબાદ સંભારીને નિશ્ચય કરેલ તેજ વસ્તુને યાદ રાખવી [તે ધારણા] ॥ ૭૨૩ ॥ એ સર્વ અનિન્દ્રિય (મન) નિમિત્તનું મતિજ્ઞાન છે. આ જ માટે એ [મતિજ્ઞાન] ત્રણ પ્રકારનું છે, તેમાં પ્રથમ ઇન્દ્રિયહેતુક ॥ ૭૨૪ ॥ ત્રીજું અનિન્દ્રિયોત્પન્ન, અને ત્રીજું ઇન્દ્રિયાનિન્દ્રિયોત્પન્ન ત્યાં પેલું મતિજ્ઞાન એકેન્દ્રિયાદિકને હોય છે. કારણકે મન રહિત જીવોને ॥ ૭૨૫ ॥ આ મતિજ્ઞાન કેવલ ઇન્દ્રિયનિમિત્તનું

૧ અર્થથી જે દૃષ્ટાંતો અપાય છે તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહાદિનાં જાણવાં. અન્યથા અમુકનો શબ્દ છે. એવું જ્ઞાન નહિ થતાં માત્ર આ શબ્દ છે શા રૂપ છે શા ગન્ધ છે, શત્યાદિ વિષયમાત્રનું જ જ્ઞાન થાય છે કે જે તૈશ્વર્યિક અર્થાવગ્રહાદિ કહેવાય,

- જ હોય છે. જેથી અર્હિ (એકેન્દ્રિયાદિમાં) મનનો વ્યાપાર લેશ માત્ર પણ નથી ॥ ૭૨૬ ॥ વળી જે અનિન્દ્રિયનિમિત્ત મતિજ્ઞાન તે સ્મૃતિજ્ઞાનને કહેલું છે, કારણ-કે ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારનો અભાવ હોવાથી તે ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિનાનું છે ॥ ૭૨૭ ॥ વળી વેલ વગેરેને ઘાટ અને વરંડી (ખીંત) વિગેરે ઉપર ચઢવા રૂપ અસ્પષ્ટ ઓષજ્ઞાન (સામાન્યજ્ઞાન) જણાય છે (દેખાય છે) ॥ ૭૨૮ ॥ તે પણ અનિન્દ્રિયનિમિત્ત જ કહેવાય છે, કારણકે ત્યાં ઇન્દ્રિય અને મન કારણપણે નથી. ॥ ૭૨૯ ॥ જે કારણથી એ ઓષ જ્ઞાનમાં સાદ્ય અત્યજ્ઞાનાવસ્થાનો ક્ષયોપશમજ કારણપણું પામે છે. ॥ ૭૩૦ ॥ વળી જાગૃત અવસ્થામાં ઉપયોગવાળા જીવનું મનપૂર્વક જે સ્પર્શાદિ જ્ઞાન તે ઇન્દ્રિયાનિન્દ્રિયહતુક મતિજ્ઞાન કહેવાય. ॥ ૭૩૧ ॥ એ ભાવાર્થ તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહ્યો છે. હવે ચાલુ વિષય કહે છે—એ પ્રમાણે અર્હિ અર્થાવગ્રહ—ઈંદ્રા—અપાય અને ધારણા એ ચારને ઇન્દ્રિય પાંચ અને મન એ ૬ સાથે ગુણતાં ૨૪ ભેદ થાય ॥ ૭૩૨ ॥ અને પૂર્વ કહેલા ચાર પ્રકારના વ્યજ્ઞનાવગ્રહ સહિત કરતાં તે મતિજ્ઞાનના નિશ્ચિત કરેલા ૨૮ ભેદ થાય છે. ॥ ૭૩૩ ॥
- શ્રીભગવતીજિની વૃત્તિમાં તો—શ્રોત્રાદિ ભેદવડે ૬ પ્રકારનો અપાય અને ૬ પ્રકારની ધારણા એ પ્રમાણે ૧૨ પ્રકારનું મતિજ્ઞાન કહેલું છે. ॥ ૭૩૪ ॥ તથા ઈંદ્રા અને અવગ્રહના ૧૨ ભેદ અને વ્યજ્ઞનાવગ્રહ ૪ ભેદ એ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોવડે થયેલા ૧૬ ભેદ દર્શનમાં ગણવા. ॥ ૭૩૫ ॥ જે કારણથી ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે અપાય અને ધૃતિ (ધારણા) તે જ્ઞાન, અને અવગ્રહ તથા ઈંદ્રાને દર્શન માનેલું છે.

શંકા—જો સિદ્ધાન્તમાં મતિજ્ઞાન ૨૮ પ્રકારનું કહેવાય છે, તો એ પ્રમાણે (૧૨ ભેદે મતિજ્ઞાન) કહેતાં વિરોધ કેમ ન આવે ? ॥ ૭૩૬ ॥

ઉત્તર—મતિજ્ઞાન અને ચક્ષુ આદિ દર્શનમાં પરસ્પર ભેદની વિવક્ષા નહિ કરીનેજ મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદ જાણવા ॥ ૭૩૭ ॥

કિંચ ॥ એકૈકશ્ચ પ્રકારોઽયં, દ્વાદશધા વિભિધ્યતે । જ્ઞાન-સ્યાસ્ય તત્તો ભેદાઃ, સ્યુઃ પદ્ત્રિશં શતત્રયમ્ ॥ ૭૩૮ ॥ તથોક્તં તત્ત્વાર્થભાષ્યે ॥ એવમેતન્મતિજ્ઞાનં દ્વિવિધં ચતુર્વિધમષ્ટાવિંશતિવિધમષ્ટષ્ટ્યુત્તરશતવિધં પદ્ત્રિશત્રિશતવિધં ચ ભવતોતિ । (સા૦ ૧૫૪) તે ચૈવ ॥ બહુવિધાન્યક્ષિપ્રાક્ષિપ્રારૂપનિશ્ચિતત-

(३७२) ॥ ज्ञानद्वारे मतिज्ञानप्रभेदबहुबहुविधादिस्वरूपनिरूपणम् ॥ (द्वार

दन्याः । संदिग्धासंदिग्धध्रुवाध्रुवाख्या मतेर्भेदाः ॥ ७३९ ॥ त-
थाहि ॥ आस्फालिते तूर्यवृन्दे, कश्चिद्यथैकहेलया । भेरीशब्दा इ-
यन्तोऽत्रैतावन्तः शङ्खनिःस्वनाः ॥ ७४० ॥ इत्थं पृथक् पृथक् गृह-
णन्, बहुग्राही भवेदथ । ओघतोऽन्यस्तूर्यशब्दं गृणहन्नबहुवि-
द्भवेत् ॥ ७४१ ॥ माधुर्यादिविविधबहुधर्मयुक्तं वेत्ति यः स
बहुविधवित् । अबहुविधवित्तु शब्दं, वेत्त्येकद्वयादिधर्मयुतम् ॥
७४२ ॥ वेत्ति कश्चिदचिरेण, चिरेणान्यो विमृश्य च । क्षिप्रा-
क्षिप्रग्राहिणौ तौ, निर्देष्टव्यौ यथाक्रमम् ॥ ७४३ ॥ लिङ्गापेक्षं
वेत्ति कश्चिद्, ध्वजेनेव सुरालयम् । स भवेन्निश्चितग्राही, परो
लिङ्गानपेक्षया ॥ ७४४ ॥ निःसंशयं यस्तु वेत्ति, सोऽसंदिग्धवि-
दाहितः । ससंशयं यस्तु वेत्ति, संदिग्धग्राहको हि सः ॥ ७४५ ॥
ज्ञाते य एकदा भूयो, नोपदेशमपेक्षते । ध्रुवग्राही भवेदेष तद-
न्योऽध्रुवविद्भवेत् ॥ ७४६ ॥ नन्वेकसमयस्थायी, प्रोक्तः प्राच्यै-
रवग्रहः । सम्भवन्ति कथं तत्र, प्रकारा बहुतादयः ? ॥ ७४७ ॥
सत्यमेतन्मतः किन्तु, द्विविधोऽवग्रहः श्रुते । निश्चयात्क्षणिको
व्यावहारिकश्चामितक्षणः ॥ ७४८ ॥ अपेक्ष्यावग्रहं भाव्या-
स्ततश्च व्यावहारिकम् । भेदा यथोक्ता बहुतादयो नैश्चयि-
के तु न ॥ ७४९ ॥

तथोक्तं तत्त्वार्थवृत्तौ ॥ ननु चावग्रहः एकसामयिकः शास्त्रे
निरूपितो, न चैकस्मिन् समये चैवैकोऽवग्रह एवंविधो युक्तो-
ऽल्पकालत्वादिति, उच्यते, सत्यमेवमेतत्, किन्तु अवग्रहो द्वि-
धा नैश्चयिको व्यावहारिकश्च, तत्र नैश्चयिको नाम सामान्य-
परिच्छेदः, स चैकसामयिकः शास्त्रेऽभिहितस्ततो नैश्चयिका-

दनन्तरमीहवमात्मिका प्रवर्तते-किमेष स्पर्श ! उतास्पर्श इति, ततश्चानन्तरोऽपायः स्पर्शोऽयमिति, अयं चापायोऽवग्रह इत्युपचर्यते, आगामिनो भेदानङ्गीकृत्य यस्मादेतेन सामान्य-मवच्छिद्यते, यतः पुनरेतस्मादीहा प्रवर्तिष्यते कस्यायं स्पर्श-स्ततश्चापायो भविष्यत्यस्यायमिति, अयमपि चापायः पुनर-वग्रह इत्युपचर्यते, अतोऽनन्तरवर्तिनोमीहासपायं चाश्रित्य, एवं यावदस्यान्ते निश्चय उपजातो भवति, यत्रापरं विशेषं नाकाङ्क्षतीत्यर्थः, अपाय एव भवति, न तत्रोपचार इति, अतो य एष औपचारिकोऽवग्रहस्तस्माङ्गीकृत्य बहु अवगृह्णाती-त्येतदुच्यते, नत्वेकसमयवर्त्तिनं नैश्वयिकमित्येवं सर्वत्रौपचा-रिकाश्रयणाद्व्याख्येयमिति (सा० १५५) ॥

अर्थ-वज्री ए (२८ मां नो) दरेक भेद बार बार प्रकारे वहचाय छे, तेथी ए मतिज्ञानना ३३६ भेद पण थाय छे. ॥ ७३८ ॥ तत्त्वार्थभाष्यमां कलुं छे के-
“ ए प्रमाणे ए मतिज्ञान वे प्रकारनुं-चार प्रकारनुं-२८ प्रकारनुं-१६८ प्रकार-

१ इन्द्रियनिमित्तक-अनिन्द्रियनिमित्तक अथवा श्रुतनिश्चित-अश्रुतनिश्चित.

२ अवग्रह-इहा-अपाय-ने धारणा अथवा द्रव्यधी, क्षेत्रधी, कालधी, भावधी,

३ बहुबहुविध वगेरे ६ भेदने २८ धो गुणतां १६८ प्रकारनुं थाय. एमां प्रतिपक्षी भेद न लेया. अथवा विषयाभेदे मूल २८ भेदोने द्रव्य-क्षेत्र-काल तथा भाव ए चार भेदे गुणतां ११२ तथा बहु-अवग्रह आदि १२ ने द्रव्यादि चारे गुणतां ४८ तथा इन्द्रियनिमित्तक १ अनिन्द्रियनिमित्तक २ श्रुतनिश्चित ३ अश्रुतनिश्चित ४ औत्पत्तिकी ५ धैर्यिकी ६ कामिकी ७ पारिणामिकी ८ आ सर्व ११२-४८-८ एनो सरवाळो करवायी १६८ थाय, धिगेरे अनेक प्रकारे बनो शके छे. !!! तेमज पूर्वना २८ भेदो पण (१) अवग्रहादि चारने इन्द्रियनिमि० अनिन्द्रिनि० ए धे भेदे गुणतां ८, तेमां बहुआदि १२ उमेरवायी २०, तथा तेमां द्रव्यादि ४ अने औत्पत्तिक्यादि ४ ए आठ उमेरवायी २८ थाय, (२) अथवा अवग्रहादि ४ ने द्रव्यादि चारे गुणतां १६ तेमां बहुआदि चार उमेर-वायी २८ थाय, (३-४) अथवा अधिरोधिबहु आदि छेने अवग्रहादि चारे अथवा द्र-व्यादि चारे गुणतां २४ अने औत्पत्ति० ४ उमेरवायी २८ (५) अथवा व्यञ्जना-वग्रह १ अर्थावग्रह २ ईहा ३ अपाय ४ धारणा ५ अधिव्युति ६ वासना ७

રતું-અને ૩૩૬ પ્રકારનું પણ છે. ” તે સર્વ પ્રકારો આ પ્રમાણે-બહુ-
 -બહુવિધ-અક્ષિપ્ર-અનિશ્ચિત-અને તેનાથી અન્ય ઇટલે અવહુ-અવહુવિધ-ક્ષિપ્ર-
 નિશ્ચિત તથા સન્દિગ્ધ-અસન્દિગ્ધ-ધ્રુવ-ને અધ્રુવ ૧ ૨ મતિજ્ઞાનના ભેદ છે ॥૭૩૯॥
 ॥ તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે-વાર્જીત્રનો સમૂહ યામ્યે છે તે જેમ કોઈક પુરુષ અતિ
 શીઘ્ર પણે આટલા મેરીના શબ્દ અને આટલા શક્તિના શબ્દ છે ॥૭૪૦॥ ૧ પ્રમાણે
 જુદું જુદું જાણનારો અહુગ્રાહી કહેવાય (૧) અને વીજો પુરુષ સામાન્યથી “આ
 વાર્જીત્રનો શબ્દ છે” ઇટલું જ જાણતો હોય તો તે અવહુ જાણનારો કહેવાય. (૨)
 ॥૭૪૧॥ વળી જે પુરુષ (તે વાર્જીત્રના શબ્દને) મધુરતાદિ વિવિધ પ્રકારના ઘણા
 ધર્મે સહિત જાણે તે અહુવિધ જાણનારો કહેવાય (૩) અને (જે પુરુષ) એક કે બે
 ઇત્યાદિ ધર્મે સહિત જાણે તે અવહુવિધ જાણનાર કહેવાય (૪) ॥૭૪૨॥ વળી કોઈક
 પુરુષ (વાર્જીત્ર શબ્દના) તે (મધુરતાદિ, ધર્મો) શીઘ્ર જાણે તો તે ક્ષિપ્રગ્રાહી. (૫)
 અને વીજો પુરુષ વિચાર કરીને ઘણે કાલે જાણે તે અક્ષિપ્રગ્રાહી [૬] અનુક્રમે જાણવા
 ॥૭૪૩॥ વળી કોઈક પુરુષ જેમ ધ્વજાવડે દેવમન્દિર જાણે તેમ કોઈપણ ચિન્હની-
 અપેક્ષા જાણે (ઇટલે ચિન્હવડે જાણે) તે નિશ્ચિતગ્રાહી (૭) અને જે ચિન્હના-
 આશ્રય વિના જાણે તે અનિશ્ચિતગ્રાહી (૮) ॥૭૪૪॥ જે સંશય રહિત જાણે તે
 અસન્દિગ્ધ જાણનાર (૯) અને જે સંશય પૂર્વક જાણે તે સન્દિગ્ધ જાણનાર
 (૧૦) ॥૭૪૫॥ તથા એક વચ્ચે જાણ્યા વાદ વીજીવાર ઉપદેશની [વીજીવાર સાંભ-
 લવાની] અપેક્ષા ન રાખે તે ધ્રુવગ્રાહી હોય (૧૧) અને (અપેક્ષા રાખનારો) વીજો
 પુરુષ અધુવગ્રાહી હોય (૧૨) ॥ ૭૪૬ ॥ શક્તા-પૂર્વપુરુષોદ અવગ્રહ તો
 એકજ સમય રહેનારો કહ્યો છે, તો તે અવગ્રહમાં વહુ વહુવિધ ઇત્યાદિ ભેદ કેમ
 સંભવે ? ॥૭૪૭॥ ઉત્તર-૧ વાત સત્ય છે પરન્તુ સિદ્ધાન્તમાં નૈશ્ચયિક અર્થાવ૦
 અને વ્યાવહૃ૦ અર્થાવ૦ એમ બે પ્રકારનો અવગ્રહ માનેલો છે તેમાં વ્યાવહૃ૦
 અર્થાવ૦ અસંખ્ય સમયનો છે. ॥ ૭૪૮॥ તેથી તે બહુતાદિભેદ જે કહ્યા છે તે સર્વ
 વ્યાવહૃ૦ અર્થાવ૦ નો અપેક્ષા જાણવા, પરન્તુ નૈશ્ચયિક અર્થાવ૦ માં નહિ ॥૭૪૯॥

સ્મૃતિ ૮ ૫ આઠમાં વહુઆદિ ૧૨, વ્રવ્યાદિ ૪ તથા ઔપાતિક્યાદિ ૪ ૫
 વીશ મેઝવતાં ૨૮ થાય, ઇત્યાદિ પણ અનેક ભંગે ભેદોત્પત્તિ થવી શકે છે.
 તે શાસ્ત્રાજ્ઞાયુક્ત મતિવિચારણાપૂર્વક શ્રીમીતાર્થગુરુની ઉપાસનાથી વિચારવા.

૧ પૂર્વાક્ત અઠાશીશ ભેદોને વહુઆદિ ચાર ભેદોષ ગુણતાં ૩૩૬ થાય. તથા
 તેમાં અશ્રુતનિશ્ચિતમતિના ઔપાતિકી વિગેરે ચાર ભેદો ઉમેરવાથી ૩૪૦
 ભેદો પણ થાય છે. તે આગલ ચતાવાશે.

તે પ્રમાણે સત્ત્વાર્થદીકામાં કહ્યું પણ છે કે—“(સંકા થાય કે) અવગ્રહને તો શાસ્ત્રમાં એક સમયનો કહ્યો છે, અને તેવા એકજ સમયમાં એકજ અવગ્રહ આવા પ્રકારનો (વહુ-વહુવિધાદિ ધર્મશાળો) માનવો વ્યાજથી નથી, કારણ કાલ થોડો હોવાથી ઉત્તર કહેવાય છે કે એ વાત સંત્ય છે પરંતુ નૈશ્વર્યિક અને વ્યાવહારિક એમ અવગ્રહ બે પ્રકારનો છે. ત્યાં નૈશ્વ૦ અવ૦ એટલે સામાન્ય बोध અને તે શાસ્ત્રમાં ? સમયનો કહેલો છે ત્યારબાદ એટલે નૈશ્વ૦ અવ૦ની પછી તુર્તજ “ શું આ સ્પર્શ છે કે અસ્પર્શ ? ” એવા પ્રકારની નૈશ્વ૦ રૂઢા પ્રવર્તે ત્યારબાદ તુર્તજ “ આ સ્પર્શ છે ” એવો નિશ્ચય થાય તે (નૈ૦) અપાય અને એ (નૈ૦) અપાય તેજ આગામી (ત્યારબાદ થતા) ભેદની અપેક્ષા (વ્યવ૦) અવગ્રહ એમ ઉપચારથી કહેવાય છે. કારણકે એ (નૈશ્વ૦ અપાય વડે સામાન્ય बोध થાય છે, જે કારણે અર્થિથી પુનઃ રૂઢા (વ્યાવ૦ રૂઢા) પ્રવર્તે કે આ સ્પર્શ કોનો છે ? અને ત્યારબાદ “ અમુકનો આ સ્પર્શ છે ” એવી રીતે (વ્યાવ૦) અપાય થશે, વહી એજ (બીજી વાર થયેલો) અપાય તે તેનાથી આગલ થનારી રૂઢા અને અપાયને આશ્રીને અવગ્રહ એમ ફરીથી પણ ઉપચાર કરાય છે, અને એ પ્રમાણે રૂઢાને અન્તે પુનઃ નિશ્ચય રૂપ અપાય થાય છે. (એ પ્રમાણે) વારંવાર અવગ્રહ રૂઢા ને અપાયની શ્રેણિ ત્યાં સુધી ચાલે છે કે) યાવત્ એને છેદે નિશ્ચય ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ જ્યાં બીજો ધર્મ જાણવાની આકાંક્ષા થતી નથી. (એ તાત્પર્ય છે), કારણકે સર્વાન્તે અપાય જ થાય છે અને તેમાં પુનઃ ઉપચાર થતો નથી, માટે જે આ ઔપચારિક (વ્યાવહારિક) અવગ્રહ તેને અહીં કરીને “ આ વહુ ગ્રહણ કરે છે ” એમ કહેવાય છે. પરંતુ એક સમય પ્રમાણ વર્તનારા નૈશ્વ૦ અવગ્રહને અહીં કરીને તેમ કહેવાતું નથી, એ પ્રમાણે સર્વ (રૂઢાદિ અથવા ક્ષિપાદિ) સ્યઠે ઔપચારિકને અહીંકાર કરીને કહેવું ” ।

औत्पत्तिकी वैनयिकी, कार्मिकी पारिणामिकी । आ-
भिः सहामी भेदाः स्यु-श्चत्वारिंशं शतत्रयम् ॥ ७४९ ॥ न
दृष्टो न श्रुतश्च प्राग्, मनसाऽपि न चिन्तितः । यथाऽर्थस्त-
त्क्षणादेव, यथार्थो गृह्यते धिया ॥ ७५० ॥ लोकद्वयाविरुद्धा
सा, फलेनाव्यभिचारिणी । बुद्धिरौत्पत्तिकीनाम, निर्दिष्टा

૧ “ સત્યમિતિ અર્થસ્વીકારે ” જ્યાં પૂર્વપક્ષની અર્થઘાત સ્વીકારવાની હોય ત્યાં ‘સત્ય’ એ પ્રયોગ સૂકાય છે.

(३७६) ॥ ज्ञानद्वारे मतिज्ञानभेदधौत्पत्तिकथादिबुद्धिचतुष्कविचारः ॥ (भार

रोहकादिवत् ॥ ७५१ ॥ गुरुणां विनयात्प्राप्ता, फलदाऽत्र
परत्र च । धर्मार्थकामशास्त्रार्थपटुर्वैनयिकी मतिः ॥ ७५२ ॥
नैमित्तिकस्य शिष्येण, विनीतेन यथोदितः । स्थविराया घ-
टध्वंसे, सद्यः सुतसमागमः ॥ ७५३ ॥ शिल्पमाचार्योपदेशा-
ल्लब्धं स्यात्कर्म च स्वतः । नित्यव्यापारश्च शिल्पं, कादाचि-
त्कं तु कर्म वा ॥ ७५४ ॥ या कर्माभिनिवेशोत्थलब्धतत्पर-
मार्थिका । कर्माभ्यासविचाराभ्यां, विस्तीर्णा तद्यशःफला
॥ ७५५ ॥ तत्तत्कर्मविशेषेषु, समर्था कार्मिकी मतिः । केषु-
चिद् दृश्यते सा च, चित्रकारादिकारुषु ॥ ७५६ ॥ सुदीर्घ-
कालं यः पूर्वापरार्थालोचनादिजः । आत्मधर्मः सोऽत्र परी-
णामस्तत्प्रभवा तु या ॥ ७५७ ॥ अनुमानहेतुमात्रदृष्टान्तैः
साध्यसाधिका । वयोविपाकेन पुष्टीभूताऽभ्युदयमोक्षदा ॥ ७५८
॥ अभयादेरिव ज्ञेया, तुर्या सा पारिणामिकी । आभ्योऽधि-
का पञ्चमी तु, नार्हताऽप्युपलभ्यते ॥ ७५९ ॥ त्रिभिर्विशेष-
कम् ॥ यद् द्वैधैव मतिलोके, प्रथमा श्रुतनिश्चिता । शास्त्रसं-
स्कृतबुद्धेस्सा, शास्त्रार्थालोचनोद्भवा ॥ ७६० ॥ सर्वथा शा-
स्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथाविधात् । क्षयोपशमतो जाता, भवेद-
श्रुतनिश्चिता ॥ ७६१ ॥ सर्वाप्यन्तर्भवत्यस्मिन्, मतिरश्रुतनि-
श्चिता । यथोक्तधीचतुष्केऽतः, पञ्चम्या नास्ति संभवः ॥ ७६२ ॥
इदमर्थतो नन्दीसूत्रवृत्तिस्थानाङ्गसूत्रवृत्त्यादिषु । (सा० १५६-
१५९) जातिस्मृतिरप्यतीतसंख्यातं भवबोधिका । मतिज्ञान-
स्यैव भेदः, स्मृतिरूपतया किल ॥ ७६३ ॥ यदाहाचाराङ्गटी-
कायां—जातिस्मरणं चाभिनिबोधिकविशेष इति (सा० १६०) ॥
इति मतिज्ञानं ॥

અર્થ=ઉપર બતાવેલ ૩૩૬ મેદોને ઔત્પત્તિકી-વૈનયિકી-કાર્મિકી-અને પારિણામિકી ૫૪ બુદ્ધિસહિત કરીએ તો તે મતિજ્ઞાનના ભેદ ૩૪૦ થાય છે ॥૭૪૯॥ જે વસ્તુ દેખી નથી પૂર્વે સાંભળી નથી અને મનથી કદી ચિંતવી પણ નથી છતાં જે બુદ્ધિવદે તુર્તજ તે અર્થ યથાર્થ (સત્યપણે) બ્રહ્મ થાય ॥ ૭૫૦ ॥ અને આલોક પરલોકવિરુદ્ધ ન હોય તથા નિશ્ચયે ફલને આપવાવાળી હોય તે ઔત્પત્તિકીબુદ્ધિ રોહાદિકનીપેઠે જાણવી ॥૭૫૧॥ તથા ગુરુનો વિનય કરવાથી મામ્મથયેલી, આલોક અને પરલોકમાં ઉત્તમફલ આપનારી, અને ધર્મ-અર્થ-કામ તથા મોક્ષના કાર્યમાં કુશલ એવી વૈનયિકી બુદ્ધિ કહેવાય છે. ॥ ૭૫૨ ॥ જેમ વિન-

૧. ઉજ્જયિની નગરી પાસેના કોઈક ગામમાં ભગ્નનામનો તટ હતો તેનો પ્હેલી સ્ત્રી મરણ પામવાથી તે વીજી સ્ત્રી પરગયો પણ નથી પરગેલી સ્ત્રી જુની ચહુના રોહક નામના છોકરાનો સાથે સારીરીતે વર્તેલી નથી, ત્યારે રોહકે કહ્યું કે જો તું મારાપર રૂપ્યાં કરે છે નો હું તને કોઈક વસ્તુ બતાવી આપીશ છતાંપણ તે નથી સ્ત્રી જાની ચયના રોહક પર રૂપ્યાંથી થતે છે. ત્યારે રોહકે. પછાદાર રાત્રે હે પિતા આ કોઈ ઘરમાંથી જાય છે ! એમ જૂમ પાઢી પિતાને કમાડતાં કોઈ નહિ દેખવાથી પોતાની સ્ત્રી માટા આશ્વરણવાળી હશે એમ લાગ્યું, અને ત્યારથી તે તેની સાથે ચોલતો કે વાર્તાલાપ વિશેષ કરતો નથી અને પ્રેમરહિત થતે છે, આ ચનાચ નથી સ્ત્રીપ જોવાથી રોહકને પગે લાગી તેના પિતાનો પ્રેમ કાયમ રાખવા કહ્યું ત્યારે રોહકે પોતાની અતુલ્યબુદ્ધિ હોવાથી વીજીવાર પક રાત્રે હે પિતા આ ઘરમાંથી કોઈક જાય છે ! એમ જૂમ પાઢી ઉટયો ત્યારે પિતાપ કોઈને નહિ દેખવાથી પૂછતાં ચાલકીડાથી પોતાની છાંયા બતાવી કહ્યું કે જુઓ આ જાય છે. આ ચનાચથી ચાલકની અજ્ઞાનતા સમજી પ્હેલાં પણ આ છાયાનેજ પુરુષ કહ્યો હશે એમ ધારી પુનઃ નથી સ્ત્રીપર રાગ ધરવા લાગ્યો પરંતુ રોહક તો પોતાને વિપાદિકથી નથી મા મારીનાંશ્વરે પથી ધાકથી પકલો નહિ અમતાં નિત્ય પોતાના પિતાની સાથેજ જમે છે. ક્યે પક દિવસે પોતાના પિતા મરતનટ સાથે રોહક ઉજ્જયિની નગરીમાં ગયો અને સર્વ ટેકાળે ફરી ફરીને આસી નગરીની રચના જોઈ. ત્યાંસ્વાદ્ પિતા-સહિત પોતાને ગામે આવવા માટે સિમાનદી સુધી આવ્યા તેટલામાં મરત કોઈ વસ્તુ ભૂલી જવાથી રોહકને નવીના કિનારાપર સૂકી પોતે નગરીમાં આવ્યો. તે વસતે રોહકે નથીપરની રેતીમાં પોતે ઝોયેલી સર્વ નગરી આલેખી કીડા કરે છે તેટલામાં ઉજ્જયિનીનો રાજા ઘડીમાં લેસી કોઈપ્રકારે પકલો પડી ગ. યેલો ત્યાં આથી ચદયો. તે જેટલામાં ચીતરેલી મગરી તરફ આવે છે તેટ-લામાં રોહકે સામે આથી રાજાને પકલમ અટકાવ્યો, રાજાપ આ રોહકનું સાહન અને બુદ્ધિચલ જોઈ પ્રસન્ન થઈ તેનું ગામ ટામ પૂછી પોતાના નગરમાં આવ્યો અને

યવાન્ એવા કોઈ નિમિત્તદેશના શિષ્યે ઘટનો દિનાશ થયે હોસીને તુર્તજ ગુરુનો મેલ્યાપ થવાનું ફરિયું ॥ ૭૫૩ ॥ તથા આચાર્યના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થયેલું હોય તે શિષ્ય અને સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય તે કર્મ કહેવાય અથવા નિત્યનો વ્યાપાર તે શિલ્પ અને કોઈ વસ્તુનો વ્યાપાર તે કર્મ કહેવાય ॥ ૭૫૪ ॥ તે કર્મના આગ્રહથી (સફળ ન થાય તો પણ વારંવાર કર્યા કરવાથી) તેમાંથી પરમાર્થ પ્રાપ્ત થયેલ હોય તેવી તથા કર્મના (તે કાર્યના) અભ્યાસ અને વિચાર વડે દિશ્તાર પામેલી અને તેના (કાર્યસિદ્ધિના) યશ્ન-રૂપ ફલને આપવાવાળી. ॥ ૭૫૫ ॥ અને તે તે કાર્યો કરવામાં સમય થયેલી તે કા-

મરત પણ નયરોમાંથી તે વસ્તુ હરિ આથી રોહક સહિત પોતાને ગામે આવ્યા. હવે રાજાએ પિતાને ૪૯૯ મંત્રી છે પરંતુ તે સર્વનો ઉપરી એક ધર્મસેનો મંત્રી રોહકને ઘનાવવાના વિચારથી શુદ્ધિની વિશેષ પરીક્ષા કરવા માટે રોહકના ગામના મુખી ઘમેરે પર પહું કરમાન મોકલ્યું કે તમારા ગામનો મહાર જે ઘણી મોટી શીલા છે તેને ઉપાડવાવિના એક મોટો મંદપ રાજાને રહેવા યોગ્ય બનાવી પ શિલાનું ઢાંચળું કરો. આ આજ્ઞા કેવી રીતે અને તેનો વિચાર કરવા માટે આશું નામ મેળું થયું છે ત્યાં મરતનટ પણ આવ્યો છે અને શું કરવું ? તેની ઉપાય સૂચનો નથી. હવે આ મારુ રોહક મૂક્યો થયો છે છતાં પિતા નહિ આવેલ હોવાથી ત્યાં શકતો નથી. તેથી રોહક પિતાને તે-હવા આવ્યો ત્યારે પિતાએ પિતાનું કારણ દર્શાવી ડયાં સુધી રાજાની આજ્ઞાનો ઉપાય ન હોય ત્યાં સુધી જમવાનું પણ હોય નહિ. પણ કહેવથી રોહકે સર્વ ગામને ઉપાય દર્શાવ્યો કે ડયાં શીલા પડી છે ત્યાં તેને પડી રહેવા દે નીચેથી જમીન કોઈ મંદપ ઘનાવો જેથી રાજાની આજ્ઞા ચર્ચા સચવાશે પ પ્રમાણે સર્વલોકે ઉપાય કહી રાજાની તે પ્રમાણે કરી રાજાને જણાવતાં રાજાએ પૂછ્યું કે પ ઉપાય કોણે દર્શાવ્યો ? ત્યારે સર્વે રોહકનું નામ લીધું. ત્યારવાળ પુનઃ રાજાએ પેટાને સારી રીતે સલાહતાં છતાં પણ તોલ પ્રથમ જેટલુંજ રાજાવાનો-બીજા કુકડા પિના કુકડાને છઠાવવાનો-રેતીનાં દોરડાં ઘણવાનો-હસ્તિ મરી ગયા છતાં મરીગયો એવી સ્થિતિ નહિ આપતાં પણ મરી ગયેલો જણાવવાનો-રોહકના નામનો કૂવો પોતાની મગરીમાં મંગાવવાનો-ગામનું ઘન પૂર્વ વિશામાં છે તેને પશ્ચિમ વિશામાં ફેરવવાનો-અગ્નિ ત્રિના ક્ષીર રાંધવાનો-વિષસ રાત શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ ઘમેરે ચાલતો ઘર્જી પોતાની મગરીમાં આવવાનો રૂથાવિ જે જે આવેશ કર્યો તે સર્વ આદેશોનું રોહકે નિરાકરણ કરવાથી રાજાએ મેને સર્વ પ્રધાનોમાં શ્રેષ્ઠ પ્રધાન પદથી આપી. પ નંબેધિ સર્વ વર્ણન તથા ઔત્પત્તિકીશુદ્ધિના સૂચક બીજા અનેક દશાંતો બી મંદોર્જીનો શુભિર્મા છે.

૧ આ દશાંત પૂર્વાપર ઉત્થાનિકાદિ સહિત દર્શાવ્ય છે.

કોઈક નગરમાં એક સિદ્ધપુત્રક રહે છે તેની પાંસે બે વિદ્યાર્થીઓ નિમિત્તશાસ્ત્ર
 ભળેછે; એક શિષ્ય ગુરુ ઉપર ઘણું માનપૂર્વક વિનયમાં તત્પર હતો જે કાંઈપણ ગુરુ
 ઉપદેશ કરે તે તહત્તિ કરીને પોતાના અન્તઃકરણમાં નિરન્તર વિચારણા
 પૂર્વક ભળે છે. વિચારણા કરતાં જે કોઈ ટેકાણે સંદેહ ઉપજે તે વિનયમહિત
 ગુરુચરણમાં આવીને નમ્રભાવે પૂછી નિશ્ચય કરે. આ પ્રમાણે નિરન્તર વિચારણા-
 પૂર્વક શાસ્ત્રનો અર્થ ચિન્તવતા તેની શુદ્ધિ ધનીજ તીવ્ર થઈ, ઘીનો શિષ્ય
 તેવા ગુણ રહિત છે, તે થેડા પક્ષસ્થિત ગુરુના ફરમાનથી નજીકના ગામમાં
 પડ્યા પ્રયાણ કર્યું, ત્યાં ત્યાં ઘીનો પક્ષસ્થિત શિષ્ય આ કોના પગલા
 છે. તેમ ઘીના શિષ્યને પૂછ્યું તે વગર વિચાર્યે એકદમ ચોલ્યો કે, પમાં શું
 પૂછ્યું છે ઠાથીના પગલા છે, તે વિચારક શિષ્ય ચોલ્યો આમ ન બોલ !
 “ આ ઠાથીના પગલા છે, તે ઠાથી આંખે કાળી છે. તેના ઉપર થેડી કોઈ
 રાણી જાય છે, તે સધલા અને આજકાલમાં પ્રસવલાડી ગર્ભવન્તી છે. તેણીને
 પુત્ર થશે ” ઘીના શિષ્યે કહ્યું આ ઘણું શીરીતે જણાય છે. વિનય કહે છે જ્ઞાન
 સ્વાતરી સ્વરૂપચાલું છે. ઝીંધો આગલ સ્વાતરી થશે, ઘનને અધોષ્ટ ગામે પહોંચ્યા.
 તે ગામની ઘઠારના પ્રદેશમાં મોટા સરોવરના કીનારે પઢાથ નાંચેલી રાણી
 જોઈ, તેમ ઠાથી આંખે કાળી ઠાથી પળ જોઈ, તેવામાં કોઈક દાસીયે મોટા
 અમલદારને રાજાનો પુત્ર ઘયાની ઘધામળી આપું છું તેમ કહ્યું. વિનયે યોજાને
 ઘોલાવીને ઘઘન મંથલાચ્યું તેણે પણ તમારું સર્વજ્ઞાન સત્ય છે, મને સ્વાતરી
 થઈ છે કે તમારા જ્ઞાનમાં વિપરીતતા નથી, ત્યારવાદ તે થેડા ઠાથીપગ ધોઈ
 તે સરોવરના કીનારે ઘઠના સાદ નીચે ઘીનામાં લેવા રહ્યા છે. તેવામાં માથે
 ઉપાડેલ છે પાણીનું થેડું જળીપ તેથી વૃદ્ધ સ્ત્રીય તે ઘનનેની આકૃતિથી આ
 પળિદતો છે તેમ જાણીને પરદેશ ગયેલા પોતાના પુત્રના આગમન સમ્બન્ધમાં
 પૂછ્યું, પૂછતાથેંતજ માથા ઉપરથી જમીન ઉપર પડીને ઘઠો સેંકડો ઘણડ થઈ
 ગયો તે ઉપરથી એકદમ ઉતાવળીઆ ઘીના શિષ્યે કહ્યું કે તમારો પુત્ર ઘઠાનો
 માફક વિનાશ પામી ગયો છે. તુરતજ વિચારક વિનય શિષ્ય ચોલ્યો, હે
 મિત્ર ! આમ ન ચોલીશ પુત્ર તેણીના ઘરે આવેલો છે, હે માતાજી આપ ઘરે
 પધારી પુત્રમુખ જુઓ, ત્યારવાદ નવું જોધતર પામેલાજ જાણે હોય નહિ તેમ
 તે વૃદ્ધા વિનયને સેંકડો આશીર્વાદો આપતી ઘર આવી, તુરતમાંજ આવેલા
 પોતાના પુત્રને જોયો, પુત્રે માતાને નમસ્કાર કર્યો, માતાપ પોતાના પુત્રને
 આશીર્વાદ આપવા પૂર્વક નૈમિત્તિકનો વૃત્તાન્ત કહ્યો, પુત્રને પૂછો વચ્ચુગલ

સાથે કેટલાક રૂપીયાની વિનિતનૈમિત્તિકને દક્ષિણા આપી, બીજાં શિષ્ય સ્વેદ પામતો છતો પોતાના ચિત્તમાં વિચારવા લાગ્યો કે નિશ્ચયે ગુરુપ મને વરાવર બનાવ્યો નથી તદ્દિ તો હું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતો નથી અને આ જાણે છે, ય કેમ બને ? ગુરુનું કાર્ય કરીને એક ગુરુની પાસે આવ્યા, વિનિતશિષ્યે દર્શનમાત્રમાં જ મસ્તક નમાવી અંજલિપુટ કરી વહુમાનમહિત આનન્દતા આંસુએ ભીંજાયેલા નેત્ર ગુરુચરણોની વચ્ચે મસ્તક સ્થાપન કરી પ્રણિપાત કર્યો, બીજો શિષ્ય માત્સર્યાગ્નિથી ધમધમતો કિશ્કિત પળ મસ્તક નમાવ્યા ચિત્તા પત્થરના સ્તંભની જેમ અક્કડ ઉભો રહ્યો, ગુરુપ તેને કહ્યું અરે કેમ પગમાં પડતો નથી ? તેણે કહ્યું આપે જેને સારી રીતે બનાવ્યો છે તે પગમાં પડશે. મને સારી રીતે બનાવ્યો નથી “ તને સારી રીતે કેમ બનાવ્યો નથી ” તેમ ગુરુના પ્રશ્નના જવાબમાં તેણે પૂવનો સર્વ વૃત્તાન્ત કહ્યો. હે વત્સ ! તે આ શી રીતે જાણ્યું ? ગુરુપ વિનિત શિષ્યને પૂછ્યું. વિનિત જવાબ આપે છે. આપ પૂજ્ય ગુરુના ફરમાનવહે વિચાર કરવા શરૂ કર્યો, આ હાથોના પગલા તો પ્રસિદ્ધ છે પણ વિશેષ વિચારતાં શું હાથો હશે કે હાથોના ? ત્યાં પેશાબ જોડીને હાથોના જ છે તેમ નિશ્ચય કર્યો, ઘડી માર્ગના અમળે પહોંચે ઘાટ ઉપર ઊગેલો વેલહીઓનો સમૂહ જુદાંયેલો શીર્ષ વિશીર્ષ દેખ્યો પણ દાણે પહોંચે તેમ ન દેખવાથી હાથની ઢાંચી આંસે કાળી છે, તેમજ આવા પરિવાર સહિત હાથની ઉપર ચઢીને જવાને ઓજો લાવક કોઈ ન ડોઈ શકે તેથી જરૂર કોઈ રાજથી મનુષ્ય જાય છે. તે મનુષ્યે કોઈક સ્થળે હાથનીથી ડતરી પેશાબ કર્યો તે દેખવાથી રાળી છે, ઘડી વૃક્ષ ઉપર ચઢેલા કાલ વચ્ચાચલના તાંતળા દેખવાથી તે સધવા છે, જમીન ઉપર હાથ સ્થાપીને ડટવાનો આકાર દેખવાથી ગર્ભવન્તી તથા જમળો પણ ભારથી મુકેલો દેખવાથી તુરતમાંજ પુત્રને પ્રસવનારી છે, તેમ સર્વ નિશ્ચય કર્યો, તેમજ વૃદ્ધા ઓનો પ્રશ્ન કર્યો પછી તુરતજ ઘટ પહોં જવાથી આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે “ જેમ આ ઘટ જેવાથી (માટીથી) ઉત્પન્ન થયેલો તે ત્યાં (માટીમાં) જ મળી ગયો તેમ પુત્ર પણ માતાનો મેહાપ પામ્યો, આ વૃત્તાન્ત સાંભળી ગુરુપ વિનિત શિષ્ય ઉપર સાનન્દદષ્ટિ નાંખી પ્રશંસા કરી, બીજાને કહ્યું કે તારીજ આ દોષ છે. જે તું પોતે વિચાર કરતો નથી, અમે તો શાસ્ત્રના યથાર્થ અર્થ માત્રનો ઉપદેશ આપવામાં અધિકારો છીએ વિચારના કરવાનો તમારો અધિકાર છે. (ઈતિ દૃષ્ટાન્તઃ) આ વિગેરે બીજા પણ અનેક દૃષ્ટાન્તો વૈશ્વિકો બુદ્ધિપ્રદર્શક બીજનિષ્ઠીકા વિગેરેમાં

વતાવ્યા છે. વૈનયિકી બુદ્ધિનું સ્વરૂપ. “ભરનિત્થરણસમત્થા, તિવગ્ગસુત્તત્થ-
મહિયપેયાલા ॥ ઉભઓ લોગફલવર, વિણયસમુત્થા દવહ્ બુદ્ધી ॥૧॥” ભાષાર્થ:-
અતિ ભારે કાર્યનો પાર પમાડવામાં સમર્થ ધર્મ અર્થ અને કામ ય ત્રણ વર્ગના
ઉપાર્જનના ઉપાયમૂલ સૂત્ર તથા અર્થનો સાર ગ્રહણ કરનારી ઉભયલોકના
ફલને આપનારી અને વિનયથી ઉત્પન્ન થયેલ વૈનયિકીબુદ્ધિ કહેવાય છે.
પ્રત્ન-ત્રિવર્ગના સુધાર્યના સાર ગ્રહણ કરવાપણું શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસ વિના શની
શકે નહિ તો આ બુદ્ધિ અશ્રુતનિશ્ચિત કેવી રીતે કહેવાય ? ઉત્તર-સ્વરૂપ
શ્રુતજ્ઞાન હોવા છતાં પણ વહુલતાવૃત્તિને આશ્ચર્યો અશ્રુતનિશ્ચિતપણું જાણવું.

કાર્મિકી તથા પારિણામિકી બુદ્ધિના ઉદાહરણોમાં ચિતારો તથા અમ-
યકુમારના દૃષ્ટાન્તો પ્રત્યક્કારે સાક્ષાત્ વતાવ્યા છે. છતાં તે અતિપ્રસિદ્ધ તથા
અમયકુમારવૃત્તાન્ત ઘણું વિસ્તીર્ણ હોવાથી ચીજા દૃષ્ટાન્તો લોકોપકારાર્થે વ-
તાવાયછે. એક ચોર કોઈક ઘણિકના ઘરમાં રાત્રિયે કમલના આકારે શાતર (લાંકુ)
ચોંચું (પાંડચું) ત્યારવાદ સવારમાં અજાણ્યો થઈને તેજ ઘરમાં આવીને લો-
કોથી થતી શાતર (લાંકુ) ની પ્રશંસા સાંભળે છે. તેમાં એક સ્નેહુત ચોલ્યો,
મળેલાને શું વુકર છે જેને જે ક્રિયાનો અભ્યાસ કર્યો છે તે તે ક્રિયાની
ઉત્કૃષ્ટ વશાને પામે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, રૂપ્યાનલને પ્રહીમ કરવા સરલું
સ્નેહુતનું વચન સાંભળી તે ચોર ક્રોધથી બલવા લાગ્યો, કોઈ પુરુષને આ કોળ
છે અને કોનો સમ્બંધી છે ? ધિમેરે તેનું સ્વરૂપ પૂછી એક દિવસ છરી લઈ
ને તેની પાંસે સ્નેહરમાં ગયો, અરે તને હમણાંજ મારી નાંચુ છું. તેણે કાંઈ શો
દેતુ ? ચોરે કાંઈ તે દિવસે તે મારા શાતરની પ્રશંસા ન કરી માટે, સ્નેહુત
ચોલ્યો ય તો સાતું છે કે જે પુરુષ જે ક્રિયામાં નિરન્તર અભ્યાસપરાયણ
હોય તે પુરુષ તે ક્રિયામાં અધિકતાવાળો થાય છે, તેમાં હું પોતેજ વૃષ્ટાન્ત-
રૂપ છું, આ મારા હાથમાં રહેલા મગને તું જો કહે તો વધાને અધોમુખે
અથવા ઉર્ધ્વમુખે અથવા પડલામર નાંચુ ? અતિધિસ્મય થામેલો ચોર ચોલ્યો
થથા મગ અધોમુખે નાંચ્ય, જમીન ઉપર લુગડું પાચરું સર્વે મગના વાળા
અધોમુખે નાંચ્યા ચોરને ઘણો વિસ્મય થયો, વારંવાર તેજી કુશલતાને વશા-
ળવા લાગ્યો અહો આશ્ચર્યકારી કલાવિજ્ઞાન છે ! ! ! બહો ચોરે કાંઈ જો
અધોમુખે ન નાંચ્યા હોત તો નિશ્ચયે હું તને મારી નાંચત ! અહીં સ્નેહુતનો
વાળા નાંચવાની કુશલતા અને ચોરની શાતર (લાંકુ) પાંડવાની કુશલતા ય
કર્મજા બુદ્ધિ છે. આ ધિમેરે ચીજા અનેક વૃષ્ટાન્તો છે. રૂપિ કર્મજા બુદ્ધિઃ ॥

મિત્રી બુદ્ધિ કહેવાય. અને તે બુદ્ધિ કેટલાએક ચિતારા વગેરે કારિમરોમાં દેખાય છે જેમ ઠોંશીયાર ચિતારો રૂપ ચિતરવાની ભૂમિનું માપ કર્યા શિવાય પણ આટલા માપનું રૂપ થશે તેમ જાણે છે. પોંછી ડાર તેટલોજ રફ લ્યે છે કે જેટલાનું પ્રયોજન હોય તે વિગેરે કાર્મિકી બુદ્ધિ જાણવી. ૧ ॥૭૫૬॥ તથા ઘણા દીર્ઘકાલ સુધી પૂર્વાપર વિચારાદિ કર્યાથી ઉત્પન્ન થયેલો જે આત્મધર્મ (આત્મસ્વભાવ) તે અર્થિ પરિણામ કહેવાય, અને તે પરિણામથી જે ઉત્પન્ન થયેલી ॥ ૭૫૭ ॥ અનુમાન તથા હેતુમાત્ર તથા દૃષ્ટાન્ત (૫. સાધ્યસ્યોપામાત્રૂતઃ સ દૃષ્ટાન્તઃ) વડે સાધ્ય પદાર્થને સિદ્ધ કરવાવાળી, ઘણા પરિપાકથી પુષ્ટ થયેલી તથા ભવિષ્યમાં સુખ અને મોક્ષ આપનારી ॥ ૭૫૮ ॥ જે બુદ્ધિ અભયકુમારાદિકના સરસ્વી હોય તે ચોથી પારિણામિકી બુદ્ધિ જાણવી, (જેમ અભયકુમારે ચણ્દ્રપ્રયોત રાજા પાસેથી ચાર વરદાન

પારિણામિકીબુદ્ધિના સમ્બન્ધમાં દૃષ્ટાન્ત વતાયે છે. એક કુમાર જેમ મોદક (લાઢયા) ઘણા પ્રિય છે તે પહેલી ઉમરમાં કોઈ વજન ગુણનીમાં સ્ત્રીઓ વિગેરેની સાથે જમવા ગયો ત્યાં રૂઝા પ્રમાણે મોદકો લાતા અઝીર્ણ થવાથી અતિશય દુર્ગન્ધવાળો અધોવાત છુટવાથી વિચારવા લાગ્યો કે અહો બિઠ્ઠાર છે આ શરીરને કે જેના સમ્બન્ધથી સુન્દર અને મનોહર પણ પળ લોટ ઘોસાકર વિગેરે પ્રસ્યો શરાત્ર ગન્ધવાળા થયા, આ અશુચિ શરીરને બિઠ્ઠાર પડો તેના મોઢને પણ બિઠ્ઠાર પડો કે જે આ શરીરને માટે પ્રાણીઓ પાપારમ્ભ કરે છે. इत्यादि स्वरूपवाली परिणामिकीबुद्धि यह एव उत्तरोत्तर शुभ शुभतर अभ्यवसायना प्रभावशी अन्तर्मुहूर्ते ते कुमारने केवलज्ञाननी उत्पत्ति यह. आ विगैरे अनेक वृष्टान्तो છે.

૧ તાત્પર્ય ૫ છે કે. મનુષ્ય જેમ જેમ કામ કરતો જાય તેમ તેમ તે કામમાં તેની વધુ ને વધુ બુદ્ધિ સ્ત્રીલતી જાય ૫ કામના અભ્યાસથી સ્ત્રીલેલી બુદ્ધિ કાર્મિકી કહેવાય.

૨ મનુષ્ય જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ ઉમ્મરના પ્રમાણમાં વધતી અનુભવ રૂપ બુદ્ધિ પારિણામિકી કહેવાય ૫ તાત્પર્ય છે.

કોઈ ઠેકાણે વૃષ્ટાન્ત વિના પણ અન્યથાનુપપત્તિરૂપ હેતુવદે સાધ્યસિદ્ધિ થાય છે, તેથી અહીં માત્ર શબ્દ સૂચ્યો છે. અનુમાન એનું હેતુ ૫ જે શબ્દ સૂચેલા હોવાથી પ્રથમ અનુમાન શબ્દે સ્વાર્થાનુમાન લેવું અને હેતુ શબ્દથી પરાર્થાનુમાન લેવું.

ની માંગણી કરી, શુભો પાઠતા છતાં પણ ચણ્ડપ્રયોત રાજાની નગરીમાંથીજ ચણ્ડપ્રયોત રાજા બાંધીને લઈ જવાયા તે વિગેરે અભયકુમારની પારિણામિકી બુદ્ધિ જાણવી.) એથી પાંચમી બુદ્ધિ તો અસ્થિતોર પણ દીઠી નથી (અર્થાત્ બુદ્ધિ ચારજ છે પણ પાંચમી બુદ્ધિ છેજ નહિ ॥૭૫૧॥ કારણકે લોકમાં મતિ કે પ્રકારની જ છે, તેમાં જે શાસ્ત્રવડે સંસ્કાર પામેલી બુદ્ધિથી શાસ્ત્રોક્ત પદાર્થોના વિચાર કરવાવડે ઉત્પન્ન થયેલી તે પ્રથમ શ્રુતનિશ્ચિત્ત કહેવાય છે ॥૭૬૦॥ અને સર્વથા શાસ્ત્રના સ્પર્શરહિત જીવને તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિ તે અશ્રુતનિશ્ચિત્ત કહેવાય ॥૭૬૧॥ પૂર્વે કહેજો આ ચાર બુદ્ધિમાં સર્વે અશ્રુતનિશ્ચિત્તબુદ્ધિઓ અંતર્ગત યાય છે, માટે પાંચમી બુદ્ધિનો સંભવ નથી. ॥ ૭૬૨ ॥ એ યાવાર્થ નંદી સૂત્રની ધૃત્તિ અને ઠાણાંગ સૂત્રની ધૃત્તિ વગેરેમાં કહ્યો છે તથા પૂર્વે વ્યતીત-થયેલા સંખ્યાત ભવને પ્રગટ કરનાર જે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન તે પણ સ્મૃતિરૂપ જોવાથી નિશ્ચય મતિજ્ઞાનનો જ ભેદ છે ॥ ૭૬૩ ॥ જે કારણથી આચારાંગની ટીકામાં કહ્યું છે કે—“જાતિસ્મરણ જ્ઞાન તે આધિનિબોધિક (મતિજ્ઞાન) વિશેષ છે” એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહ્યું.

શ્રૂયતે તત્શ્રુતં શબ્દઃ, સ શ્રુતજ્ઞાનમુચ્યતે । ભાવશ્રુત-
સ્ય હેતુત્વાદ્દેતૌ કાર્યોપચારતઃ ॥૭૬૪॥ શ્રુતાચ્છબ્દાદુત્ત જ્ઞાનં,
શ્રુતજ્ઞાનં તદુચ્યતે । શ્રુતપ્રન્યાનુસારી યો, બોધઃ શ્રોત્રમનઃકૃતઃ
॥૭૬૫॥ નનુ શ્રુતજ્ઞાનમપિ શ્રોત્રેન્દ્રિયનિમિત્તકમ્ । તન્મતિજ્ઞા-
નતઃ કોઽસ્ય, ભેદો? યત્કથ્યતે પૃથક્ ॥૭૬૬॥ અત્રોચ્યતે ॥ વર્ત-
માનાર્થવિષયં, મતિજ્ઞાનં પરં તતઃ । ગરીયોવિષયં ત્રૈકાલિકા-
ર્થવિષયં શ્રુતમ્ ॥ ૭૬૭ ॥ વિશુદ્ધં ચ વ્યવહિતાનેકસૂક્ષ્માર્થ-
દર્શનાત્ । છદ્મસ્થોઽપિ શ્રુતબલાદુચ્યતે શ્રુતકેવલી ॥ ૭૬૮ ॥
તદુક્તં ॥ “ન ય ણં અણાહસેસી, ત્રિયાણં એસ છડમત્થો”ત્તિ
(નચૈનમનતિશયો વિજાનાત્યેવ છદ્મસ્થ ઇતિ સાં ૧૬૧)
॥ જીવસ્ય જ્ઞસ્વભાવત્વાન્મતિજ્ઞાનં હિ શાશ્વતમ્ । સંસારે ભ-
મતોઽનાદૌ, પતિતં ન કદાપિ યત્ ॥ ૭૬૯ ॥ અક્ષરસ્યાનન્ત-

ભાગો, નિત્યોદ્ઘાટિત એવ હિ । નિગોદિનામપિ ભવેદિત્યેત-
ત્પારિણામિકમ્ ॥૭૭૦॥ યદાગમઃ ॥ “સઽવજીવાણં પિઅ ણં
અક્કરસ્સ અણંતભાગો નિચ્ચુગ્ધાહિઓ ચિટ્ઠઇ, જઇ સોવિ
આવરેજ્ઞા તેણં જીવો અજીવત્તણં પાવેજ્ઞા” ઇતિ (સર્વજોવા-
નામપિ ચાક્ષરસ્યાનન્તભાગો નિત્યોદ્ઘાટિતસ્તિષ્ઠતિ । યદિ
સોઽપ્યત્રિયેત તતો જીવોઽજીવત્વં પ્રાપ્નુયાત્) (સા૦ ૧૬૨)
॥ શ્રુતજ્ઞાનં પુનર્નૈવં, ભવેજીવસ્ય સર્વદા । આસોપદેશાપેક્ષં
યત્, સ્યાદેતન્મતિપૂર્વકમ્ ॥ ૭૭૧ ॥ મતિજ્ઞાનં સ્પર્શનાદી-
ન્દ્રિયાનિન્દ્રિયહેતુકમ્ । શ્રુતં તુ સ્યાદ્દુષ્કૃતોઽપિ, પદાનુસારિ-
ણામિવ ॥ ૭૭૨ ॥ ઇત્યાદ્યધિકં તત્સર્વાર્થવૃત્ત્યાદિભ્યોઽવસેયં ।
(સા૦ ૧૬૩)

શ્રુત જ્ઞાનનું સ્વરૂપ-જે શ્રૂયતે-સંમળાય તે શ્રુત અર્થાત્ શબ્દ તે શ્રુત-
જ્ઞાન કહેવાય. કારણકે શબ્દ તે ભાવશ્રુતનું કારણ છે માટે કારણમાં કાર્યનો ઉ-
પચાર કરવાથી (શબ્દ એજ શ્રુતજ્ઞાન છે.) ॥ ૭૬૪ ॥ અથવા શ્રુતથી-શબ્દ-
થી જે જ્ઞાન થાય અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિય અને મનથી થયેલો જે શ્રુતગ્રંથને અનુસરતો
બોધ તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. ॥ ૭૬૫ ॥ શંકા- જો શ્રુતજ્ઞાન પણ શ્રોત્રેન્દ્રિયના
કારણવાળું છે તો (શ્રોત્રેન્દ્રિય સંબંધિ) મતિજ્ઞાનથી एनो શું ભેદ છે કે જેથી શ્રુ-
ત જ્ઞાનને મતિજ્ઞાનથી જુદું કહેવામાં આવે છે ? ॥ ૭૬૬ ॥ ઉત્તર-મતિજ્ઞાન વર્ત-
માન અર્થના વિષયવાળું છે (અર્થાત્ મતિજ્ઞાનથી વર્તમાનકાળના ભાવો જણાય છે.)
અને શ્રુતજ્ઞાન ત્રણેકાળના ભાવોને જાણનારું છે માટે મતિજ્ઞાનથી મોટા વિષયવાળું
અને મતિજ્ઞાનથી પર (જુદું અથવા શ્રેષ્ઠ) છે. ॥૭૬૭॥ તેમજ મતિજ્ઞાનથી વિશેષ
વિશુદ્ધ છે.જે કારણથી અંતરિત (પરોક્ષ રહેલા) एवा અનેક સૂક્ષ્મ પદાર્થોને (ભાવોને)
જાણનારું હોવાથી છદ્મસ્થ પણ એ શ્રુતજ્ઞાનના બલથી શ્રુતકેવલી કહેવાય છે ॥૭૬૮॥
છે કે “अणाइसेसी-तथा प्रकारना अतिशयवाळा ज्ञान विनाना जीवो एस
छउमत्थ-आ छउस्य छे स्ति-एम न नहि य णं-एमने (श्रुतकेवलीने) विग्या-
णइ-जा-जे.” जीवनो ज्ञानस्वभाव होवायी मतिज्ञान निश्चययी शाश्वत छे,

કારણકે અનાદિકાલથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં જીવને મતિજ્ઞાન કોઈપણ વસ્તુ પતિત (નષ્ટ) થયું નથી ॥ ૧૬૯ ॥ વળી નિગોદીયા (લબ્ધિ અર્થાત્ સ્વં નિગોદીયા) જીવને પણ અક્ષરનો (જ્ઞાનનો) અનંતમો ભાગ સદા ઉઘાડો (નિરાકરણ) જ રહે છે એ હેતુથી આ શ્રુતજ્ઞાન પારિણામિક છે, ॥ ૭૭૦ ॥ આગમમાં (શ્રી નન્દિસૂત્રમાં) કહ્યું છે કે—“ સર્વ જીવોને પણ અક્ષરનો (શ્રુતજ્ઞાન અથવા માપ્યકારના વિચાર પ્રમાણે શ્રુતમિશ્રિત કેવલજ્ઞાન અક્ષર શબ્દે પ્રદર્શન કરાય છે. અને શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનનું સદ્ધારિ હોવાથી અક્ષરશબ્દે મતિજ્ઞાન પણ લેવાય છે) અનંતમો ભાગ સદાકાલ ઉઘાડો રહે છે, જો તે પણ અવરાઈ જાય તો જીવ તે અજીવપણું પામી જાય (અર્થાત્ અજીવસરસ્વો જ હ થઈ રહે.) વળી એ * પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન જીવને સદાકાલ હોતું નથી. કારણકે તે આત્મપુરુષના ઉપદેશની અપેક્ષાવાળું છે (અર્થાત્ સત્યવક્તાના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થાય છે) અને તે પણ મતિજ્ઞાન પૂર્વક થાય છે (પણ મતિજ્ઞાન વિના શ્રુતજ્ઞાન થતું નથી.) ॥ ૭૭૧ ॥ વળી મતિજ્ઞાન સ્પર્શેન્દ્રિયાદિ ૫ ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તવાળું છે, અને શ્રુતજ્ઞાન તે પદાનુસારિલક્ષિતવાળા મહુપ્દેશની માફક લબ્ધિથી પણ હોય છે. ॥ ૭૭૨ ॥ इत्यादि अधिक वर्णन श्रीतत्त्वार्थवृत्त्यादिकथी जानवो.

चतुर्दशविधं तच्च, यद्वा विंशतिधा भवेत् । चतुर्दशविधत्वं तु, तत्रैवं परिभाष्यते ॥ ७७३ ॥ अक्षरश्रुतमित्येकं, स्याद् द्वितीयमनक्षरम् । तार्त्तीयिकं संज्ञिश्रुतं, तुर्यं श्रुतमसंज्ञिनः । ७७४ । सम्यक्श्रुतं पञ्चमं स्यात्, षष्ठं मिथ्याश्रुतं भवेत् । सादिश्रुतं सप्तमं स्यादनादिश्रुतमष्टमम् ॥ ७७५ ॥ सान्तश्रुतं तु नवम-

૧ સંસ્કાર્ષણ ઉ ભવે, જં યા સાહ્ય પરી ઉ પુચ્છેજ્ઞા

અ ય ણ અજાઈસેસી, વિચારણા પસ છડમન્યો ॥ ૧ ॥ ઇતિ પૂર્ણગાથા

અર્થઃ—શ્રીજો મનુષ્ય અસંખ્યાત મેવ આગલ પાછલની જે યાત પછે તે પણ કહે માટે અભિશયજ્ઞાની વિના શ્રુતકેવલિને આ છક્ષરણ છે એમ ન જાણે—इति तात्पर्यः

૨ શ્લોકાદિકલું એક પદ સાંભળતાં આજ્ઞા શ્લોકાદિકલું જ્ઞાન થાય તે પદાનુસારી લબ્ધિ કહેવાય.

* વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ આ વિચાર લેવાવ્યાં છે એવું દર્શાવવાના હેતુરૂપે.

मनन्तं दशमं श्रुतम् । एकादशं गगनरूपसगमं द्वादशं पुनः
 ॥ ७७६ ॥ त्रयोदशं त्वङ्गरूपमङ्गबाह्यं चतुर्दशम् । प्रायो व्यक्ता
 अमी भेदास्तथापि किञ्चिदुच्यते ॥ ७७७ ॥ तत्राक्षरं त्रिधा
 संज्ञाव्यञ्जनलब्धिभेदतः । तत्र संज्ञाक्षरमेता लिपयोऽष्टादशो-
 दिताः ॥ ७७८ ॥ तथाहि--हंसलिपी १ भूअलिपी २ जक्खा
 ३ तह रक्खसी ४ य बोद्धव्या । उड्डी ५ जवणी ६ तुरक्की
 ७ कीरा ८ दविडी ९ य सिंधविआ १० ॥ १ ॥ मालविणि
 ११ नडि १२ नागरि, १३ लाडलिपी १४ पारसि १५ य बोद्ध-
 व्या । तह अनिमित्ती अ लिपी १६, चाणक्की १७ मूलदेवी
 १८ य ॥ २ ॥ (हंसलिपिर्भूतलिपिर्यक्षा तथा राक्षसी बोद्धव्या उ-
 ड्डी यवनी तुरुक्कीकीरी द्राविडो च सैन्धवी मालवी नटो नागरी
 लाटलिपिः पारसी च बोद्धव्या तथा नैमित्तिकी च लिपिः चाणा-
 क्की मूलदेवी च) (सा० १६४) अकारादिहकारान्तं, भवति व्य-
 ञ्जनाक्षरम् । अज्ञानात्मकमप्येतद्, द्वयं स्यात् श्रुतकारणम् ॥ ७७९ ॥
 ततः श्रुतज्ञानतया, प्रज्ञप्तं परमर्षिभिः । लब्ध्यक्षरं त्वक्षरोपलब्धि-
 र्थावबोधिका ॥ ७८० ॥ तच्च लब्ध्यक्षरं षोढा, यत् श्रोत्रा-
 दिभिरिन्द्रियैः । बोधोऽक्षरानुविद्धः स्याच्छब्दार्थालोचना-
 त्मकः ॥ ७८१ ॥ यथा शब्दश्रवणतो, रूपदर्शनतोऽथवा । दे-
 वदत्तोऽयमित्येवंरूपो बोधो भवेदिह ॥ ७८२ ॥ एवं शेषेन्द्रि-
 यभावना कार्या ॥ तैरक्षरैरभिलाप्यभावानां प्रतिपादकम् ।
 अक्षरश्रुतमुद्दिष्टमनक्षरश्रुतं परम् ॥ ७८३ ॥ तथोक्तम् ॥ ऊस-
 सिअं नोससिअं, निच्छूढं खासिअं च छीअं च । निस्संधिअ-
 मणुसारं अणक्खरं छेलियाईयं ॥ ७८४ ॥ (उच्छ्रवसितं निःश्व-
 सितं निष्ठूतं कासितं च क्षुतं च । निःसिधितमनुस्वारं अनक्ष-

रं क्ष्वेडितादिकं) (सा० १६५) अयं भावः ॥ कासि-
 तक्ष्वेडिताद्यं यन्मामाह्वयति वक्ति वा । इत्याद्यन्याशयग्राहि,
 तत्स्यात् श्रुतमनक्षरम् ॥ ७८५ ॥ इह च शिरःकम्पनादिचेष्टा-
 नां पराभिप्रायज्ञानहेतुत्वे सत्यपि श्रवणाभावाच्च श्रुतत्वं, त-
 दुक्तं विशेषावश्यकसूत्रवृत्तौ ॥ “रूढीइ तं सुअं सुच्चइत्ति चेदूठा
 न सुच्चइ कयावि”त्ति । (रूढ्या तत् श्रुतं श्रूयते इति, चेष्टा न श्रूयते
 कदापीति) (सा० १६६) उक्तन्यायेन श्रुतत्वप्राप्तौ समानिता-
 यामपि तदेवोच्छ्वसितादि श्रुतं न शिरोभूननकरचालनादि-
 चेष्टा, यतः शास्त्रज्ञलोकप्रसिद्धा रूढिरियमिति ॥ कर्मग्रन्थवृत्तौ
 तु शिरःकम्पनादीनामप्यनक्षरश्रुतत्वमुक्तं ॥ तथा च तदग्र-
 न्थः ॥ अनक्षरश्रुतं क्ष्वेडितशिरःकम्पनादिनिमित्तं मामाह्वयति
 वारयति त्रेत्यादिरूपमभिप्रायपरिज्ञानमिति [सा० १६७] ॥ स्या-
 दीर्घकालिकी संज्ञा, येषां ते संज्ञिनो मताः । श्रुतं संज्ञिश्रुतं तेषां,
 परं त्वसंज्ञिकश्रुतम् ॥ ७८६ ॥ सम्यक्श्रुतं जिनप्रोक्तं, भवेदा-
 वश्यकदिकम् । तथा मिथ्याश्रुतमपि, स्यात्सम्यग्दृक्परिग्र-
 हात् ॥ ७८७ ॥ आवश्यकं तदपरमिति सम्यक् श्रुतं द्विधा ।
 षोढा चावश्यकं तत्र, सामायिकादिभेदतः ॥ ७८८ ॥ तथा-
 हि ॥ सामाड्यं चउवीसत्थओ वंदणयं पडिक्कमणं काउसग्गो
 पच्चक्खाणं चेति । (सामायिकं चतुर्विंशतिस्तवः वन्दनकं प्रति-
 क्रमणं कायोत्सर्गः प्रत्याख्यानमिति) (सा० १६८ ॥
 आवश्यकेतरच्चाङ्गानङ्गात्मकतया द्विधा अङ्गान्येकादश दृष्टि-
 वादश्चाङ्गात्मकं भवेत् ॥ ७८९ ॥ आचाराङ्गं सूत्रकृतं,
 स्थानाङ्गं समवाययुक् । पञ्चमं भगवत्यङ्गं, ज्ञाताधर्म-
 कथापि च ॥ ७९० ॥ उपासकान्तकृदनुत्तरोपपातिकाद-

शाः । प्रश्नव्याकरणं चैव, विपाकश्रुतमेव च ॥ ७९१ ॥ परि-
 कर्म १ सूत्र २ पूर्वानुयोग ३ पूर्वगत ४ चूलिकाः ५ पञ्च ।
 स्युर्दृष्टिवादभेदाः, पूर्वाणि चतुर्दशापि पूर्वगते ॥ ७९२ ॥ गी-
 तिः ॥ तानि चैवम् ॥ उत्पादपूर्वमप्रायणीयमथ वीर्यतः प्रवादं
 स्यात् । अस्तेर्ज्ञानात्सत्त्वात्तदात्मनः कर्मणश्च परम् ॥ ७९३ ॥
 प्रत्याख्यानं विद्याप्रवादकल्याणनामधेये च । प्राणावायं च
 क्रियाप्रियालमथ लोकविन्दुसारमिति ॥ ७९४ ॥ गीतिः ॥
 दृष्टिवादः पञ्चधाऽयमङ्गं द्वादशमुच्यते । उपाङ्गमूलसूत्रादि,
 स्यादनङ्गात्मकं च तत् ॥ ७९५ ॥ एवं च ॥ यदुक्तमर्थतोऽर्हद्भिः,
 संदृब्धं सूत्रतश्च यत् । महाधीभिर्गणधरैस्तत्स्यादङ्गात्मकं श्रु-
 तम् ॥ ७९६ ॥ ततो गणधराणां यत्पारम्पर्याप्तवाङ्मयैः ।
 शिष्यप्रशिष्यैराचार्यः, प्राज्यवाङ्मयतिशक्तिभिः ॥ ७९७ ॥
 कालसंहननायुर्दोषादल्पशक्तिधीस्पृशाम् । अनुग्रहाय संदृब्धं,
 तदनङ्गात्मकं श्रुतं ॥ ७९८ ॥ सृष्टान्यज्ञोपकाराय, तेभ्योऽप्य-
 र्वाक्तनर्पिभिः । शास्त्रैकदेशसंबद्धान्येवं प्रकरणान्यपि ॥ ७९९ ॥
 एतल्लक्षणं चैवम् ॥ शास्त्रैकदेशसंबद्धं, शास्त्रकार्यान्तरे स्थितम् ।
 आहुः प्रकरणं नाम, ग्रन्थभेदं विपश्चितः ॥ ८०० ॥ एवं च
 वक्तृवैशिष्ट्यादस्य द्वैविध्यमीरितम् । वस्तुतोऽर्हत्प्रणीतार्थमेक-
 मेवाखिलं श्रुतम् ॥ ८०१ ॥ तथोक्तं तत्त्वार्थभाष्ये ॥ 'वक्तृविशेषाद्
 द्वैविध्यमिति' (सा० १६९) ॥ किञ्च ॥ व्याकरणच्छन्दोऽलङ्कृति-
 काव्यनाट्यतर्कगणितादि । सम्यग्दृष्टिपरिग्रहपूतं सम्यक्श्रुतं
 जयति ॥ ८०२ ॥ मिथ्याश्रुतं तु मिथ्यात्विलोकैः स्वमतिक-
 ल्पितम् । रामायणभारतादि, वेदवेदाङ्गादि च ॥ ८०३ ॥
 उक्तं च भाष्यकृता ॥ सदसदविसेसणाओ, भवहेउजहिच्छिओ-

वलंभाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छदिदिठस्स अझाणं ॥१॥
 (सदसदविशेषात्, भवहेतुत्वतो यदृच्छोपलम्भात् । ज्ञानफ-
 लाभावात्, मिथ्यादृष्टेरज्ञानं ॥) (सा० १७०)
 पूर्वान्तर्गतैथ गाथा । ऋग्यजुःसामाथर्वाणो, वेदा अङ्गानि
 षट् पुनः । शिक्षाकल्पो व्याकरणं, छन्दोज्योतिर्निरुक्तयः ॥८०४
 ॥ ततश्च ॥ षडङ्गी वेदाश्चत्वारो, ममांसाऽऽन्वीक्षिकी तथा । ध-
 र्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या एताश्चतुर्दश ॥८०५॥ तथा ॥ आयु-
 र्वेदो धनुर्वेदो, गान्धर्वं चार्थशास्त्रकम् । चतुर्भिरेतेः संयुक्ताः,
 स्युरष्टादश ताः पुनः ॥ ८०६ ॥ अपूर्णदशपूर्वान्तमपि सम्यक्
 श्रुतं भवेत् । मिथ्यात्विभिः संगृहीतं, मिथ्याश्रुतं विपर्ययात्
 ॥ ८०७ ॥ द्रव्यशेषकालभावैः साद्यन्तं भवति श्रुतम् । अ-
 नाद्यपर्यवसितमपि ज्ञेयं तथैव च ॥ ८०८ ॥ एकं पुरुषमाश्रित्य,
 साद्यन्तं भवति श्रुतं । अनाद्यपर्यवसितं, भूयसस्तान् प्रतीत्य
 च ॥ ८०९ ॥ भवान्तरं गतस्याशु, पुंसो यन्नश्यति श्रुतम् ।
 कस्यचित्तद्भव एव, मिथ्यात्वगमनादिभिः ॥ ८१० ॥ तदुक्तं
 विशेषावश्यके ॥ “चउदसपुत्री मणुओ, देवत्ते तं न संभरइ
 सव्वं । देसंमि होइ भयणा, सदूठाणभवे वि भयणा उ ॥१॥”
 [चतुर्दशपूर्वी मनुजो देवत्वे तन्न त्सरति सर्वं ॥ देशे भवति
 भजना, स्वस्थानभवे पि भजना तु] (सा० १७१) देशे पुन-
 रेकादशाङ्गलक्षणे इति कल्पचूर्णिः (सा० १७२) । स्वस्थानभव
 इति मनुष्यभवेऽपि तिष्ठतो भजना ॥ तत्र श्रुतज्ञाननाशकार-
 णान्यमूनि ॥ ‘मिच्छभवंतरकेवलगेलन्नपमायमाइणा नासोत्ति’
 [मिथ्यात्वभवान्तरग्लानत्वप्रमादादिना नाश इति] (सा०
 १७३) षष्ठाङ्गचतुर्दशाध्ययने तु तेतलिमन्त्रिणः पूर्वाधीत-

ચતુર્દશપૂર્વસ્મરણમુક્તમસ્તીતિ જ્ઞેયમ્ (સા૦ ૧૭૪) ।
 સાધ્યન્તં ક્ષેત્રતો જ્ઞેયં, ભરતૈરવતાશ્રયાત્ । અનાદ્યપર્યવસિતં,
 વિદેહાપેક્ષયા પુનઃ ॥૮૧૧॥ કાલતશ્ચાવસર્પિણ્યુત્સર્પિણ્યોઃ સા-
 દિસાન્તકમ્ । મહાવિદેહકાલસ્યાપેક્ષયાધ્યન્તવર્જિતમ્ ॥૮૧૨॥
 ભવસિદ્ધિકમાશ્રિત્ય, સાધ્યન્તં ભાવતો ભવેત્ । છાદ્યસ્થિકજ્ઞા-
 નનાશો, યદસ્ય કેવલક્ષણે ॥ ૮૧૩ ॥ ‘નદ્ઠંમિ ય છાદ્યમત્થિણ-
 નાણે’ [નદ્ઠે ચ છાદ્યસ્થિકે જ્ઞાને] इति वचनात् । (સા૦
 ૧૭૫) અનાદ્યનન્તં ચાભવ્યમાશ્રિત્ય શ્રુતમુચ્યતે । શ્રુતજ્ઞાન-
 શ્રુતાજ્ઞાનભેદસ્યાત્રાવિવક્ષણાત્ ॥ ૮૧૪ ॥ ક્ષાયોપશમિકભાવે,
 યદ્વાઽનાદ્યન્તમોરિતમ્ । એવં સાધ્યનાદિસાન્તમનન્તં શ્રુતમૂ-
 હ્યતામ્ ॥ ૮૧૫ ॥ ગમાઃ સદશપાઠાઃ સ્યુર્યત્ર તદ્દમિકં શ્રુતમ્ ।
 તત્પ્રાયો દૃષ્ટિવાદે સ્યાદન્યચ્ચાગમિકં ભવેત્ ॥ ૮૧૬ ॥ અઙ્ગા-
 વિષ્ટં દ્વાદશાઙ્ગાન્યન્યદાવશ્યકાદિકમ્ । इत्थं प्ररूपिताः प्रा-
 ज्ञैः, श्रुतभेदाश्चतुर्दश ॥૮૧૭॥

અર્થઃ—તે શ્રુતજ્ઞાન ૧૪ અથવા ૨૦ પ્રકારનું છે, તેમાં ૧૪ પ્રકાર આ પ્રમાણે કહેવા-
 ય છે. ॥ ૭૭૩ ॥ પહેલું અક્ષરશ્રુત, બીજું અનક્ષરશ્રુત-ત્રીજું સંજ્ઞિશ્રુત-ચોથું અ-
 સંજ્ઞિશ્રુત ॥ ૭૭૪ ॥ પાંચમું સમ્યક્શ્રુત-છઠું મિથ્યાશ્રુત-સાતમું સાદિશ્રુત-આ-
 ઠમું અનાદિશ્રુત ॥ ૭૭૫ ॥ નવમું સાન્તશ્રુત-દશમું અનન્તશ્રુત-અગીઆરમું ગ-
 મિકશ્રુત, બારમું અગમિકશ્રુત ॥ ૭૭૬ ॥ તેરમું અંગશ્રુત-ચૌદમું અનંગશ્રુત ૧૧૪
 ભેદ પ્રાયઃ (ઘર્ણકરીને) પ્રમટ્ અર્થવાળા છે તો પણ તેઓનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહે-
 વાય છે ॥ ૭૭૭ ॥ ત્યાં અક્ષરશ્રુત સંજ્ઞા-લ્વ્યંજન-અને લઙ્ઘિના ભેદથી ૩ પ્રકાર-
 નું છે. ત્યાં આગલ કહેવાતી ૧૮ પ્રકારની લીપીઓ તે સંજ્ઞાક્ષરશ્રુત કહેલું
 છે. ॥ ૭૭૮ ॥ તે આ પ્રમાણે—“હંસલીપી-મૃતલીપી-યક્ષલીપી-તેમજ રાક્ષસી
 લિપી જાળવી-ડહી લિપી-યાવનીલિપી-તુર્કીલિપી-કીરલિપી-દ્રાવિડી
 લિપી-સૈંધવીલિપી ॥૧॥ માલવિણીલિપી-નદીલિપી-તાગરીલિપી-લાટલિપી-
 પારસીલિપી-તથા અનિમિત્તીલિપી-ચાળાક્યલિપી-અને મૂલદેવી લિપી ૫-

ળ જાણવી. ॥૨॥ અક્ષરથી હકાર સુધીના અક્ષરો (બોલાતા અક્ષરો) તે વ્યંજના-
ક્ષર શ્રુતજ્ઞાન છે. એ વચ્ચે (લિપી અને વ્યંજન) પોતે અજ્ઞાનરૂપ (જડરૂપ)
છે તોપણ શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે ॥ ૭૭૯ ॥ સાદે પૂર્વાધાર્યોએ તે કનેને શ્રુતજ્ઞાન
રૂપ કહેલ છે. અને અર્થનો बोध કરનારી એવી જે અક્ષરોપલબ્ધિ તે લઘ્યક્ષર
શ્રુતજ્ઞાન છે. ॥ ૭૮૦ ॥ તે લઘ્યક્ષર શ્રુતજ્ઞાન [ઇન્દ્રિય અને મનવડે] ૬ પ્રકાર-
નું છે, કારણકે શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોવડે પણ શબ્દના અર્થનો વિચાર કરવારૂપ જે
જ્ઞાન થાય છે તે અક્ષરાનુવિદ્-અક્ષરયુક્ત જ છે. ॥ ૭૮૧ ॥ જેમ શબ્દ સાંભળવા-
થી અથવા રૂપ દેખવાથી “આ દેવદત્ત છે” એવા પ્રકારનો (ચિંતવન અક્ષરપૂર્વક)
बोध થાય છે. ॥૭૮૨॥ એ પ્રમાણે શેષ (ત્રણ) ઇન્દ્રિયોમાં પણ વિચારવું, તે અક્ષર-
વડે અભિલાપ્ય (વચનગોચર) થાવોને પ્રતિપાદન કરનાર અક્ષરશ્રુત કહ્યું છે
અને તેથી વીજું અનક્ષર શ્રુત છે. ॥૭૮૩॥ કહ્યું છે કે-ઉચ્છ્વાસ લેવો, નિઃશ્વાસલે-
વો, ધુંકવું, સાંસી સ્વાધી, છીંકવું નાક નસીંકવું, ગળગળાટ કરવો, અને સુંસારો
કરવો इत्यादि અનક્ષર શ્રુતજ્ઞાન છે” ॥ ૭૮૪ ॥ તાત્પર્ય એ છે કે—ઉધરસ-
સુંસારો વગેરે કે જે મને બોલાવે છે અથવા મને કહે છે इत्यादि વીજાના અભિપ્રાયને
ગ્રહણકરનાર (પ્રગટ કરનાર) હોય તે અનક્ષર શ્રુતજ્ઞાન છે. ॥ ૭૮૫ ॥ જો કે
અહિં શિરઃકંપનાદિ ચેષ્ટાઓ પણ પરનો અભિપ્રાય જણાવનાર છે છતાં પણ તે
ચેષ્ટાઓ શ્રોત્રેન્દ્રિય ગ્રાહ્ય નહિં હોવાથી શ્રુતજ્ઞાન નથી.

શ્રીવિદ્યોષાવદયક સૂત્રનો ધૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“રુદ્ધીએ કરીને તો જે સંભ-
લાય તે શ્રુત કહેવાય, અને ચેષ્ટા તો રુદ્ધીપણ સંભળાતી નથી. સીકાર્થઃ-પૂર્વોક્ત ન્યાયથી
(શિરઃ કંપનાદિમાં) શ્રુતપણાની પ્રાપ્તિ સમ્યક્પ્રકારે આવે છે તો પણ તે ઉચ્છ્વા-
સાદિજ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય, પરન્તુ શિરઃકંપન અને હસ્તચાલનાદિ ચેષ્ટાઓ શ્રુતજ્ઞાન
ન કહેવાય. કારણકે શાસ્ત્રમાં અને લોકમાં પણ એજ પ્રસિદ્ધ રુદ્ધી છે. અને
કર્મગ્રન્થની ધૃત્તિમાં તો શિરઃકંપનાદિકને પણ અનક્ષરશ્રુતજ્ઞાન ગણેલું છે, તે-

૧ તાત્પર્ય એ છે કે લક્ષ્યાત્મા અક્ષરો તે સંજ્ઞાક્ષર, (સંકેતિતાક્ષર) ઉચ્ચારાતા
અક્ષરો તે વ્યંજનાક્ષર, અને મનમાં વિચારાતા અક્ષરો અથવા આત્માના बोधરૂપ
અવ્યક્ત અક્ષરો તે લઘ્યક્ષર કહેવાય

૨ શબ્દના અર્થનો વિચાર કરતાં પણ આત્માની અંદર અક્ષર પંક્તિ પૂ-
ર્વકજ વિચાર કરાય છે માટે તે અંતરંગ અક્ષરપંક્તિ પણ લઘ્યક્ષર અથવા
અક્ષરાનુવિદ્યપણું કહેવાય.

નો પાઠ આ પ્રમાણે “મને લોલાયે છે અથવા મના કરે છે” ઇત્યાદિ રૂપ અભિપ્રાય-
ના જ્ઞાન કે જે સ્વોચ્ચારો અને શિરઃકંપનાદિનિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલું છે તે પણ
અનક્ષર શ્રુતજ્ઞાન છે.” જેઓને લીર્ણશાસ્ત્રિકી સંજ્ઞા છે તેઓને સંજ્ઞિ કહેલા છે, અ-
ને તેઓનું જે શ્રુતજ્ઞાન તે સંજ્ઞિશ્રુત અને તેનાથી પર (અસંજ્ઞિજીવોનું શ્રુતજ્ઞાન
તે) અસંજ્ઞિશ્રુત કહેલું છે. ॥૭૮૬॥ શ્રીજિનેશ્વરનું કહેલું વચન જેમાં દ્રોય તેવાં
આવશ્યકસૂત્રાદિ શાસ્ત્રો તે સમ્યક્શ્રુત, અને સમ્યગ્દષ્ટિજીવોયે (સમ્યક્ અર્થપણે) ગ્રહણ
કરવાથી (ભારત રામાયણાદિ) મિથ્યાશાસ્ત્રો પણ સમ્યક્ શ્રુત છે. ॥૭૮૭॥ અહિં આવ-
શ્યક અને અનાવશ્યકના ભેદથી સમ્યક્ શ્રુત બે પ્રકારનું છે. તેમાં પણ આવશ્યક
શ્રુતજ્ઞાન સામાયિકાદિ ભેદથી છ પ્રકારનું છે ॥ ૭૮૮ ॥ તે આ પ્રમાણે—૧ સા-
માયિક—૨ચતુર્વિંશતિસ્તવ—૩વન્દનક—૪પ્રતિક્રમણ—૫કાયોત્સર્ગ—ને ૬ પ્રત્યાખ્યાન,
તથા અનાવશ્યક શ્રુતજ્ઞાનના પણ અંગ અને અનંગપણાવહે બે ભેદ છે. ત્યાં ૧૧
અક્ષ અને દષ્ટિવાદ સૂત્ર ૬ વન્ને અક્ષશ્રુત જ્ઞાન કહેવાય. ॥ ૭૮૯ ॥ તથા આચા-
રાંગ-સૂત્રકૃતાંગ-સ્થાનાંગ-સમવાય-પાંચમું ભગવતિસૂત્ર-છદ્દુ જ્ઞાતાધર્મકથા-॥૭૯૦॥
ઉપાસકદશાંગ-અંતકૃતદશાંગ-અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ-પ્રશ્નવ્યાકરણ-વિપાકશ્રુત—
(૬ ૧૧ અંગ છે તથા ૧૨ મા દષ્ટિવાદમાં) ॥૭૯૧॥ પરિકર્મ-સૂત્ર-પૂર્વાનુયોગ-પૂર્વગત—
અને તૂલિકા ૬ પાંચ દષ્ટિવાદના ભેદ છે. ત્યાં પૂર્વગત ભેદમાં ૧૪ પૂર્વ છે ॥૭૯૨॥
તે આ પ્રમાણે—૧ઉત્પાદપૂર્વ—૨અગ્રાયણીપૂર્વ—૩વીર્યપ્રવાદ—૪અસ્તિપ્રવાદ—૫જ્ઞાનપ્રવાદ—
૬સત્ત્વપ્રવાદ—૭આત્મપ્રવાદ—૮કર્મપ્રવાદ ॥૭૯૩॥ ૯.પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વ—૧૦વિદ્યાપ્રવાદ—
અને ૧૧ કલ્યાણ—૧૨ પ્રાણાવાય—૧૩ ક્રિયાવિશાલ અને ૧૪ લોકવિદુસાર ૬
પ્રમાણે ॥ ૭૯૪ ॥ આ પાંચ પ્રકારનું દષ્ટિવાદ અંગ બારમું કહેવાય છે. તથા ૧૨
ઉપાંગ—૪ મૂલસૂત્ર (અને ૬ છેદ—૧૦ પયસ્થાનંદિ-અનુયોગ ગોરે) તે સર્વ અ-
નંગશ્રુત છે. ॥ ૭૯૫ ॥ અને ૬ પ્રમાણે અરિહંતે અર્થથી જે કહ્યું, અને મહાબુદ્ધિ-
વાળા ગણધરો જે સૂત્રરૂપે ગુંથ્યું તે સર્વ અંગશ્રુત કહેવાય ॥૭૯૬॥ અને ત્યારપછી
(વિશાલ ભાષા-મતિ-અને શક્તિવાળા) શ્રીગણધર ભગવંતોની પરંપરા ૬ (અનુક્રમે) પ્રાપ્ત
કરેલ છે શાસ્ત્રો જેમણે એવા ગણધરોના શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ આચાર્યો ૬ જે ॥૭૯૭॥
કાલ-સંયયણ-અને આયુષ્યના દોષથી (ના કારણથી) અલ્પશક્તિ અને અલ્પબુદ્ધિ

૧ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિનું જે શ્રુત જ્ઞાન તે સમ્યક્ શ્રુત.

૨ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવે ગ્રહણકરેલાં રામાયણાદિશાસ્ત્રો તે પણ સમ્યક્ શ્રુત છે.

ચાઝા જીવોના ઉપકાર માટે જે શ્રુત ગુંધ્યું તે અનંગશ્રુત કહેવાય. ॥ ૭૯, ૮૦ ॥ વ્હી તે માંથી પણ તે પછીના આચાર્યોએ તેઓનાથી પણ વધુ અજ્ઞ જીવોના ઉપકારને માટે શાસ્ત્રના એક દેશ (વિભાગ) સંબંધવાઝા ગુંધેલાં પ્રકરણો પણ અનંગશ્રુત કહેવાય, ॥ ૭૯, ૮૦ ॥ પ્રકરણનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે--શાસ્ત્રના એકદેશ સાથે સંબંધવાઝો [આશ્વા શાસ્ત્રમાંના યજ્ઞ વિષયોમાંથી એક જે વિષય ઉદ્ધરેલ હોય તેવું] અને શાસ્ત્રના કાર્યાન્તરમાં રહેલો (—તેજ વિષય જુદે રૂપે મોઢવેલ હોવાથી તે શાસ્ત્રનું એક વીજું રૂપાન્તર ઘણું) જે ગ્રન્થભેદ (—ગ્રન્થવિશેષ) તેને વિદ્વાનો પ્રકરણ કહે છે. ॥ ૮૦૦ ॥ એ પ્રમાણે વક્તાના ભેદથી એ શ્રુતના પણ જે ભેદ કહ્યા. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો તે સઘડું શ્રુત અર્હત્પણીત ભાવાર્થવાઝું હોવાથી એકજ છે. ॥ ૮૦૧ ॥ તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—“વક્તાના વિશેષથી (ભેદથી) જે પ્રકારનું છે” વ્હી વ્યાકરણ-છંદ-અલંકાર-કાવ્ય-નાટક-તર્ક-ગણિત-વગેરે શાસ્ત્ર સમ્યગ્દષ્ટિજીવે ગ્રહણ કરવાથી પવિત્ર થયેલું (ગ્રહણ કરેલું) તે સમ્યક્ શ્રુત જયવતું વર્તે છે. ॥ ૮૦૨ ॥ તથા મિધ્યાદષ્ટિ લોકોએ પોતાની મતિ કલ્પનાથી રચેલાં ભારત-રામાયણ-વેદ-અને વેદાંગ (ઉપવેદાદિ) વગેરે સર્વ મિધ્યાશ્રુત કહેવાય. ॥ ૮૦૩ ॥ ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે—સત્ અને અમત્ પણાના તફાવત વિનાનું, તથા સંસાર(દુષ્ટિ)નું કારણ હોવાથી ઇચ્છા માફક(સમજવાથી અર્થ કલ્પવાથી)જ્ઞાનનું ફલ (વિગતિ) નહિ મળતું હોવાથી, મિધ્યાદષ્ટિ જીવોનું જે જ્ઞાન તે અજ્ઞાનજ છે. ॥ ૧ ॥ આ ગાથા પૂર્વમાં (૧૪ માંના કોઈક પૂર્વમાં) આવી છે. કળ્પેદ-યજુર્વેદ-સામવેદ-અથર્વણવેદ- એ ચાર વેદ છે, અને શિક્ષા-કલ્પ-વ્યાકરણ-છંદ-જ્યોતિષ-અને નિરુક્તિ એ છ વેદના અંગ છે. ॥ ૮૦૪ ॥ અને તેથી છ અંગ-૪ વેદ-મીમાંસા-તર્કશાસ્ત્ર (ન્યાયશાસ્ત્ર) -ધર્મશાસ્ત્ર-અને પુરાણ એ ૧૪ વિદ્યા કહેવાય છે. ॥ ૮૦૫ ॥ તથા આયુર્વેદ-ધનુર્વેદ-ગાંધર્વ-અને અર્થશાસ્ત્ર એ ચાર સહિત તે ૧૪ વિદ્યા કરતાં ૧૮ વિદ્યાઓ પણ કહેવાય છે. ॥ ૮૦૬ ॥ વ્હી અપૂર્ણ ૧૦ પૂર્વે સુધીનું શ્રુતજ્ઞાન સમ્યક્ શ્રુત પણ હોય છે, અને મિધ્યાદષ્ટિ જીવોએ ગ્રહણ કરેલું (અપૂર્ણ ૧૦ પૂર્વનું જ્ઞાન) વિપરીત અર્થરૂપ હોવાથી મિધ્યાશ્રુત પણ હોય છે. ॥ ૮૦૭ ॥ શ્રુતજ્ઞાન દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાઝ-અને ભાવથી સાદિસાન્ત છે, તેમજ

૧ મિધ્યાત્વી (અભવ્યાદિ) જીવો પણ ૯ પૂર્વ સંપૂર્ણ અને ૧૦ માં પૂર્વના અમુક ભાગ સુધી ખળે છે માટે.

૨ તથાચિચારની અપેક્ષાએ દ્રવ્યાસ્તિકતનયથી ધર્માસ્તિકાયાદિની માફક શ્રુતજ્ઞાન અનાદિઅનન્ત છે, અને નારકાદિ પર્યાયની માફક પર્યાયાસ્તિકતનયની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાન સાદિ સાન્ત છે.

અનાદિ અનન્ત પણ છે ॥ ૮૦૮ ॥ (તે આ પ્રમાણે-) એક પુરુષની અપેક્ષા શ્રુતજ્ઞાન સાદિ સાન્ત, અને ઘણા પુરુષોની અપેક્ષા અનાદિ અનન્ત છે ॥ ૮૦૯ ॥ (કારણકે) ભવન્તરમાં ગયેલા પુરુષ શ્રુતજ્ઞાન નાશ પામે છે, અને કોઈકને તો મિથ્યાત્વ પામવાદિકવડે તેજ ભવમાં પણ નાશ પામે છે ॥ ૮૧૦ ॥ શ્રી વિદોષા-માં કહ્યું છે કે—ચૌદ પૂર્વી મનુષ્યને દેવપણામાં તે સર્વશ્રુત ન સાંભરે (ન યાદ આવે), પણ દેશ શ્રુતમાં ભજના (અનિયમ) દોષ છે તેમજ સ્વસ્થાન ભાવ-માં પણ ભજના જાણવી. ॥ ૧ ॥ અહિં દેસે ૫ શબ્દનો અર્થ “ ૧૧ અંગમાં ” એવી રીતે કલ્પચૂર્ણિમાં કર્યો છે, અને સદ્ગુણે ૫ શબ્દનો અર્થ “ મનુષ્યભવમાં ” પણ રહેનારને ભજના રૂપ જાણવો, ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન નાશપામવાનાં કારણ આ પ્રમાણે છે મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ-પરભવમાં ગમન-કેવલજ્ઞાન-ગ્લાનપણું-અને પ્રમાદ વગેરે કારણોથી (શ્રુતજ્ઞાનનો) નાશ થાય છે. વળી છદ્મા અજ્ઞાના (જ્ઞાતા સૂત્રના) ચૌદમા અધ્યયનમાં તો તેતલી મંથિને (પૂર્વભવમાં અભ્યાસ કરેલ) ચૌદ પૂર્વનું સ્મરણ કર્યું છે એમ જાણવું, ક્ષેત્રથી ભરત અને ઐરવતની અપેક્ષા સાદિસાન્ત જાણવું, અને મહાવિદેહની અપેક્ષા અનાદિ અનન્ત જાણવું. ॥ ૮૧૧ ॥ તથા કાલથી અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી (આ બે કાલ જ્યાં છે તે ભરતૈરવત ક્ષેત્ર સં-બંધિ કાલ) ની અપેક્ષા સાદિ સાન્ત, અને મહાવિદેહના (નો ઉત્સર્પિણી નો અવસર્પિણો) કાલની અપેક્ષા (હમેશા એક સ્વરૂપકાલ હો-વાથી) અનાદિ અનન્ત છે. ॥ ૮૧૨ ॥ તથા અભવથી ભવસિદ્ધિ (-ભવ્ય] જીવની અપેક્ષા સાદિ સાન્ત છે, કારણકે તે જીવને કેવલજ્ઞાનોત્પત્તિ સમયે છા-ન્નસ્થિત [મત્યાદિ ચાર] જ્ઞાનનો નાશ થાય છે. ॥ ૮૧૩ ॥ કારણકે “ છાન્ન-સ્થિતજ્ઞાન નષ્ટ થયે છતે (કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે-ઇતિ) ” એવું સિદ્ધા-ન્તનું વચ્ચન છે, તથા શ્રુતમાં જ્ઞાન અજ્ઞાનના ભેદની વિવક્ષા કર્યા વિના (મામા-

૧ ચૌદે પૂર્વ સર્વથા યાદ ન આવે (દેવપણે ઉપજેલા જીવને.)

૨ દેવપણામાં કોઈકને પૂર્વ ભવમાં મળેલાં ૧૧ અંગ યાદ આવે અથવા કોઈને યાદ પણ ન આવે, પુરુષાહીયાઈ સામાદ્યમાઈ ચોદસ પુરુષાઈ સયમેષ અભિસમજાગયાઈ

૩ જેણે મનુષ્ય ભવમાં ૧૪ પૂર્વનો અભ્યાસ કર્યો છે તેને તેજ મનુષ્ય ભવમાં જ્ઞાનાવરણ કર્મના આવરણથી કોઈ જીવ ચૌદ પૂર્વ ભૂતી જડેને વુર્ગતિમાં પણ ઉપજે માટે તથા ગ્લાનિપ્રમાદ વિગેરે શ્રુતજ્ઞાન નાશના કારણો વતાવ્યા પણ છે.

૪ અભવ્ય જીવને અજ્ઞાનની વિવક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયનો કયોપશમ અનાદિ કાલથી છે અને તેનો અન્ત નથી માટે અનાદિ અનન્ત (તથા ભવ્ય-જીવને શ્રુતજ્ઞાન સાદિસાન્ત છે, અને શ્રુત અજ્ઞાન અનાદિ સાન્ત છે, અને અભવ્યને શ્રુત અજ્ઞાન અનાદિ અનન્ત છે એમ જ્ઞાન અજ્ઞાન ભેદની વિવક્ષા જાણવું.)

- न्यतः) श्रुतज्ञान अभव्यनी अपेक्षाए अनादि अनंत कहेवाय ले. ॥ ८१४ ॥ अथवा क्षयोपशम भावे श्रुतज्ञान अनादि सान्त ले. ए प्रमाणे श्रुतज्ञान सादिसान्त-अनादि सान्त-अने अनादि अनंत एम वण प्रकारनुं जाणवुं. ॥ ८१५ ॥ गम एटले सरस्वा पाठ (अथवा भंगी, गणितविशेषी) ते जेमां होय ते गमिक-श्रुत कहेवाय, के जे प्रायः दृष्टिवाद सूत्रमां (वारमा भंगमां) ले. अने तेथी विपरीत अर्थवाळुं (प्रायः कालिकसूत्र) अगमिकश्रुत कहेवाय. ॥ ८१६ ॥ तथा बार अंग ते अंगप्रविष्टश्रुत, अने आवश्यकसूत्रादि अनंगप्रविष्ट [-अंगवाद्य] श्रुत कहेवाय. ए प्रमाणे बुद्धिमान् पूर्वाचार्योऽश्रुतज्ञानना १४ भेद कह्या ले. ॥ ८१७ ॥

- ये भेदा विंशतिस्तेऽपि, कथ्यन्ते लेशमात्रतः । न ग्रन्थ-विस्तरभया-दिह सम्यक् प्रपञ्चिताः ॥ ८१८ ॥ तथाहुः॥ पञ्जय अकखरपयसंधाया पडिवत्ति तह य अणुओगो । पाहुडपाहुड पाहुड वत्थू पुढ्या य ससमासा ॥ ८१९ ॥ (पर्यायाक्षरपदसङ्घाताः प्रतिपत्तिस्तथैव चानुयोगः । प्राभृतप्राभतप्राभृत-वस्तुपूर्वाणि च ससमासानि ॥ १ ॥) (सा० १७६) तत्र च ॥ अविभागः परिच्छेदो, यो ज्ञानस्य प्रकल्पितः । स पर्यायो द्वयादयस्ते, स्वात्पर्यायसमासकः ॥ ८२० ॥ लब्ध्यपर्याप्तस्य सूक्ष्मनिगोदस्थशरीरिणः । यदाद्यक्षणजातस्य, श्रुतं सर्वजघन्यतः ॥ ८२१ ॥ तस्मादन्यत्र यो जीवान्तरे ज्ञानस्य वर्द्धते । अविभागपरिच्छेदः, स पर्याय इति स्मृतः ॥ ८२२ ॥ येऽविभागपरिच्छेदा, द्वयादयोऽन्येषु देहिषु । वृद्धिं गतास्ते पर्यायसमास इति कीर्त्तिताः ॥ ८२३ ॥ तथोक्तमाचाराद्भवृत्तौ ॥ “सर्वनिवृष्टो जीवस्य, दृष्ट उपयोग एष वीरेण । सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तानां स च भवति विज्ञेयः ॥ ८२४ ॥ तस्मात्प्रभृति ज्ञानविवृद्धिर्दृष्टा जिनेन जीवानाम् । लब्धिनिमित्तैः करणैः कायेन्द्रियवाङ्मनोदृग्भिः ॥ ८२५ ॥” (सा० १७७) मध्ये लब्ध्यक्षराणां स्याद्यदन्यतरदक्षरम् । तदक्षरं तत्संदोहोऽक्षरसमास इष्यते ॥ ८२६ ॥ पदानां यादृशानां

સ્યાદાચારાઙ્ગાદિષુ ધ્રુવમ્ । અષ્ટાદશસહસ્રાદિ-પ્રમાણં તત્પદં
 ભવેત્ ॥ ૮૨૭ ॥ દ્વ્યાદીનિ તત્સમાસઃ સ્યા-દેવં સર્વત્ર ભાવ્ય-
 તામ્ । સંઘાતપ્રતિપત્યાદૌ, સમાસો હ્યનયા દિશા ॥ ૮૨૮ ॥
 ગતીન્દ્રિયાદિદ્વારાણાં, દ્વાપદ્યેરેકદેશકઃ । ગત્યાદિરેકદેશોઽ-
 સ્યાઃ, સ્વર્ગતિસ્તત્ર માર્ગણા ॥ ૮૨૯ ॥ જીવાદેઃ ક્રિયતે સોઽયં,
 સંઘાત ઇતિ કીર્ત્યતે । ગત્યાદિદ્વાયવયવ-માર્ગણા તત્સમાસકઃ
 ॥ ૮૩૦ ॥ સંપૂર્ણગત્યાદિદ્વારે, જીવાદેર્માર્ગણા તુ યા । પ્રતિપ-
 ત્તિરિયં જીવા-ભિગમે દૃશ્યતેઽધુના ॥ ૮૩૧ ॥ સત્પદપ્રરૂપણા-
 યનુયોગદ્વારમુચ્યતે । પ્રાભૃતાન્તઃસ્થોઽધિકારઃ, પ્રાભૃતપ્રાભૃતં
 ભવેત્ ॥ ૮૩૨ ॥ વસ્ત્વન્તર્વર્ત્યધિકારઃ, પ્રાભૃતં પરિકીર્તિતમ્
 । પૂર્વાન્તર્વર્ત્યધિકારો, વસ્તુનામ્ના પ્રચક્ષતે ॥ ૮૩૩ ॥ પૂર્વમુ-
 ત્પાદપૂર્વાદિ, સસમાસાઃ સમેઽપ્યમી । શ્રુતસ્ય વિંશતિર્ભેદા ।
 इत्थं संक्षेपतः स्मृताः ॥ ८३४ ॥ इति श्रुतज्ञानम् ॥

અર્થ-હવે શ્રુતજ્ઞાનના જે ૨૦ ભેદ છે તે પણ લેશમાત્રથી કહેવાય છે. પરન્તુ અહિં વિસ્તારના ખયથી તે ભેદો સમ્યક્ પ્રકારે વિસ્તારપૂર્વક કહ્યા નથી. ॥૮૧૮॥ તે ભેદો આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—પર્યાયશ્રુત, પર્યાયસમાસશ્રુત, અક્ષરશ્રુત, અક્ષરસ-માસશ્રુત, પદશ્રુત, પદસમાસશ્રુત, સંઘાતશ્રુત, સંઘાત સમાસશ્રુત, પ્રતિપત્તિશ્રુત, પ્રતિપત્તિસમાસશ્રુત, તેમજ અનુયોગશ્રુત, અનુયોગ સમાસશ્રુત, પ્રાભૃત પ્રાભૃતશ્રુત, પ્રાભૃત પ્રાભૃત સમાસશ્રુત, પ્રાભૃતશ્રુત, પ્રાભૃત સમાસશ્રુત, વસ્તુશ્રુત, વસ્તુ સમાસશ્રુત પૂર્વશ્રુત, અને પૂર્વ સમાસશ્રુત એ પ્રમાણે સમાસસહિત સર્વ ભેદ જાણવા. ॥૮૧૯॥ હવે તેમાં જ્ઞાનનો જે (બુદ્ધિથી) કલ્પેલો અવિભાગ પરિચ્છેદ (અનિર્વિભાજ્ય અંશ, તે પર્યાય શ્રુત, અને તેવા વે વ્રણ આદિ અનેક જે જ્ઞાનના અંશો તે પર્યાયસમાસશ્રુત કહેવાય. ॥૮૨૦॥ (તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે) અહિં લઙ્ઘિઅપર્યાય અને ભવના પ્રથમ સમયે उत्पन्न થયેલ સૂક્ષ્મ નિગોદીયા જીવને સર્વથી જઘન્ય જેટલું શ્રુતજ્ઞાન હોય. ॥૮૨૧॥ તે શિવાયના વીજા જીવને શ્રુતજ્ઞાનનો જે અનિર્વિભાજ્ય અંશ અધિક હોય તે (અનિર્વિભાજ્ય અંશ) પર્યાય एवा નામથી કહેલો છે. ॥૮૨૨॥ તથા વે વ્રણ આદિ અનિર્વિ

ભાજ્ય અંશો કીજા જીવોમાં વૃદ્ધિ પામેલા હોય તે પર્યાયસમાસ નામથી કહેલા છે ॥ ૮૨૩ ॥ આચારાંગવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—વીર ભગવાને જીવનો જે આ સર્વ જઘન્ય ઉપયોગ દેસેલો છે તે સૂક્ષ્મનિગોદ અપર્યાયજીવોને હોય છે એમ જાણવું. ॥ ૮૨૪ ॥ તે સર્વ જઘન્યાંશથી પ્રારંભીને જીવોના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ જિનેશ્વરે લઘ્વિનિમિત્તક એવાં કાય—ઇન્દ્રિય—વચન—મન—અને દૃષ્ટિ રૂપ કરુણોવડે (જેમ જેમ કાય ઇન્દ્રિયાદિ વચતાં જાય છે. તેમ તેમ જ્ઞાનની પણ વૃદ્ધિ થતી જાય છે.) દેસેલી છે. ॥ ૮૨૫ ॥ તથા લઘ્વ્યક્ષરોમાંના કોઇપણ એક અક્ષરનું જ્ઞાન તે અક્ષરજ્ઞાન, અને તેવા ઘણા અક્ષરનું જ્ઞાન તે અક્ષરસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે ॥ ૮૨૬ ॥ આચારાંગાદિ શાસ્ત્રોમાં જેવા પ્રકારનાં પદોનું અદારહજારાદિ નિશ્ચય પ્રમાણ છે તેવા પ્રકારના એક પદનું જ્ઞાન તે *પદશ્રુત જ્ઞાન છે ॥ ૮૨૭ ॥ અને તેવાં જે ગ્રણ ઇત્યાદિ પદોનું જ્ઞાન તે પદસમાસ શ્રુતજ્ઞાન, એ પ્રમાણે સંઘાત અને પ્રતિપત્તિ વગેરેમાં સર્વત્ર એજ પદ્ધતિએ સમામનો અર્થ વિચારવો. ॥ ૮૨૮ ॥ ગતિ અને ઇન્દ્રિયાદિ ૬૨ દ્વારોનો એક દેશ વિભાગ ગતિ વગેરે અને તેનો પણ એક વિભાગ દેવગતિ(વગેરે)તેમાં માર્ગણા ॥ ૮૨૯ ॥ જીવાદિ પદાર્થોની માર્ગણા(વિચારણા)અવતારા ય તે આ સંઘાત શ્રુત કહેવાય છે, અને જે ગ્રણ આદિ ગતિ વગેરેના અવયવમાં માર્ગણા (જીવાદિ પદાર્થ અવતારવાનું જ્ઞાન) તે સંઘાતસમાસ શ્રુત કહેવાય. ॥ ૮૩૦ ॥ તથા સંપૂર્ણ મત્યાદિ (મૂલ) માર્ગણામાં જીવાદિ પદાર્થનો જે અવતાર કરવો તે પ્રતિપત્તિ શ્રુત વર્તમાન કાલે જીવાંભિગમ સૂત્રમાં દેસાય છે ॥ ૮૩૧ ॥ સત્પદપ્રરૂપણાદિ દ્વાર (સત્પદપ્રરૂપણતા—દ્રવ્યપ્રમાણ—ક્ષેત્ર—સ્પર્શનાદિ ૯ દ્વાર) તે અનુયોગ કહેવાય, ॥ ૮૩૨ ॥ અને પ્રાશ્નતની અંદર રહેલો અધિકાર તે પ્રાશ્ન-

* અહીં વિભક્ત્યન્તં પદમ્ ' ઇત્યાદિ લક્ષણવાળું પદ લેવાનું નથી પરંતુ પારિભાષિક ૫૧૦-૮૮૬, ૮૪૦ એકાચન કોડ આઠલાખ છાશી હજાર આઠસો તે ચાલીસ શ્લોક અને અઠાવીશ અક્ષરે એક પદ થાય, કેટલેક સ્થલે 'અર્થા-પલઙ્ઘિઃ પદમ્' આ પ્રમાણે પદોનું લેક્ષણ ચતાવ્યું છે. તેવા ૧૮૦૦૦ પદોવાળું આચારાંગ છે. આગલના અક્ષોમાં તેથી ઘમણું ઘમણું પ્રમાણ પટલેકે સૂચકાંગમાં ૩૬૦૦૦ પદો ટાળાંગમાં ૭૨૦૦૦ પદો વિગેરે અતીઆર અક્ષોના તથા ચૌદ પૂર્વના પદ પ્રમાણનું યન્ત્ર નીચે પ્રમાણે.

૧ શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રમાં દરેક અધ્યયન પ્રતિપત્તિના રૂપમાં ગોઠવેલા છે. કારણ કે તેમાં દરેક જીવ ભેદમાં ઉપયોગ—ઇન્દ્રિય—લેશ્યા—સમુદયાત—વિશિઆદાર ઇત્યાદિ અનેકદ્વાર ઉતારેલાં છે. તેમ આ પ્રવ્યલોકમાં પણ ૪ થા સર્ગથી પ્રતિપત્તિના રૂપમાંજ સર્વદ્વારો જીવભેદમાં લતાર્યાં છે.

॥ અગ્નિઆર અક્ષ તથા ચૌદ પૂર્વની પદ સક્કથાયંત્રકમ્ ॥

૫૧,૦૮,૮૬,૮૪૦ શ્લોક અને ૨૮ અક્ષરે એક પદ થાય.

અક્ષ નામ.	પદ પ્રમાણ	પૂર્વ નામ.	પદ પ્રમાણ.
૧ આચારાક્ષ	૧૮૦૦૦	૧ ઉત્પાદ પૂર્વ	૧૦૦૦૦૦૦૦ પદ કોટિ
૨ સૂચ્યગદ્યાક્ષ	૩૬૦૦૦	૨ અધ્યાત્મીય પૂ	૧૬૦૦૦૦૦ છપ્પન લાચ
૩ ટાણાક્ષ	૭૨૦૦૦	૩ ધીર્ય પ્રચાદ પૂ	૭૦૦૦૦૦ સીતર લાચ
૪ સમવાયાક્ષ	૧૪૪૦૦૦	૪ અસ્તિ પ્રં પૂ	૬૦૦૦૦૦૦ સાઠ લાચ
૫ શ્રીભગવતીજી	૨૮૮૦૦૦	૫ જ્ઞાન પ્રં પૂ	૧૧૧૧૧૧૧ એક કોટિમાં એક મ્યુન
૬ જ્ઞાતાધર્મ કથાક્ષ	૫૭૬૦૦૦	૬ સત્ય પ્રં પૂ	૧૦૦૦૦૦૦૬ એક કોટિને છ
૭ ઉપાસક દશાક્ષ	૧૧૫૨૦૦૦	૭ આત્મ પ્રં પૂ	૨૬૦૦૦૦૦૦૦ છવીસ કોટ
૮ અન્તગદ્ય દશાક્ષ	૨૩૦૪૦૦૦	૮ કર્મ પ્રં પૂ	૧૮૦૦૦૦૦૦ એક કોટિને પેંશી લાચ
૯ અનુત્તરોષ્ઠ દશાક્ષ	૪૬૦૮૦૦૦	૯ પ્રત્યાભ્યાસ પ્રં	૮૪૦૦૦૦૦ ચોરાશી લાચ
૧૦ પ્રશ્ન વ્યાકરણ	૯૨૧૬૦૦૦	૧૦ વિદ્યા પ્રં પૂ	૧૦૦૧૦૦૦ એક કોટિને દશહજાર
૧૧ ચિપાક	૧૮૪૩૨૦૦૦	૧૧ કલ્યાણ પૂ	૨૬૦૦૦૦૦૦૦ છવીશ કોટ
કુલ પ્રમાણ	૩૬૮૪૬૦૦૦	૧૨ પ્રાણાયુ પૂ	૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ છપ્પનલાચ કોટ
ધારમા દષ્ટિવાદના ૧ પરિકર્મ; ૨ સૂચ, ૩ પૂર્વાનુયોગ, ૪ પૂર્વગત, ૫ ચૂલિકા ૬ પાંચ ભેદો પૈકી ચોથા પૂર્વગતભેદમાં ચૌદ પૂર્વનો સમાવેશ આણવો.		૧૩ ક્રિયાધિશાલ પૂ	૧૦૦૦૦૦૦૦ નવ કોટ
		૧૪ લોકવિન્દુસાર પૂ	૧૨૫૦૦૦૦૦૦૦ સાઠીશાર કોટ
		ચૌદે પૂર્વનું મળી કુલ પદ પ્રમાણ ૫૬૦૦૦૮૬,૦૮૫૬૦૦૫. છપ્પનલાચ વ્યાસીકોટ ચાલીશલાચ દશહજારને પાંચ,	
અગ્નિઆર અક્ષ તથા ચૌદપૂર્વનું મળી કુલ પદ પ્રમાણ ૫૬૦૦૦૮૬,૦૮૫૬૦૦૫. છપ્પનલાચ છાશીકોટ સાઠલાચ છપ્પનહજાર ને પાંચ.			

પ્રાપ્ત કહેવાય, વસ્તુની અંદર રહેલ અધિકાર વિશેષ તે પ્રાપ્ત કહેલું છે, અને પૂર્વની અંદર રહેલો અધિકાર તે વસ્તુ નામે કહેવાય છે ॥ ૮૩૩ ॥ અને (પ્રથમ કહેલ) ઉત્પાદ પૂર્વ વગેરે પૂર્વ કહેવાય, એ સર્વભેદને સમાસ સહિત કરતાં શ્રુત જ્ઞાનના ૨૦ બેદ એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી કહ્યા. (પૂર્વ કહેલા ચૌદ ભેદોમાં ક્રમે વૃદ્ધિના વિચાર વિના દ્રવ્ય તથા ભાવશ્રુત બેડનો સમાવેશ થાય છે. અને આ વીશ ભેદોમાં ઉત્તરોત્તર ક્રમથી વૃદ્ધિવાળા ભાવશ્રુતનો જ અધિકાર છે.) ॥ ૮૩૪ ॥
इति श्रुतज्ञानम् ॥

अवधानं स्यादवधिः, साक्षादर्थविनिश्चयः । अवशब्दोऽव्ययं
यद्वा, सोऽधःशब्दार्थवाचकः ॥ ८३५ ॥ अधोऽधो विस्तृतं वस्तु,
धीयते परिबुध्यते । अनेनेत्यवधिर्यद्वा, मर्यादावाचकोऽवधिः
॥ ८३६ ॥ मर्यादा रूपिद्रव्येषु, प्रवृत्तिर्न त्वरूपिषु । तयोपल-
क्षितं ज्ञानमवधिज्ञानमुच्यते ॥ ८३७ ॥ अनुगाम्यननुगामी,
वर्धमानस्तथा क्षयी । प्रतिपात्यप्रतिपातीत्यवधिः षड्विधो भ-
वेत् ॥ ८३८ ॥ यद्धि देशान्तरगतमप्यन्वेति स्वधारिणम् । अ-
नुगाम्यवधिज्ञानं, तद्विज्ञेयं स्वनेत्रवत् ॥ ८३९ ॥ यत्र क्षेत्रे समु-
त्पन्नं, यत्तत्रैवावबोधकृत् । द्वितीयमवधिज्ञानं, तच्छृङ्खलितदी-
पवत् ॥ ८४० ॥ यदर्जुलस्यासंख्येयभागादिविषयं पुरा । समु-
त्पद्यानु विषयविस्तरेण विवर्धते ॥ ८४१ ॥ अलोकं लोकमात्रा-
णि, यावत्खण्डान्यसंख्यशः । स्यात्प्रकाशयितुं शक्तं, वर्द्धमा-

૧ તાત્પર્ય એ છે કે વૃદ્ધિવાદ નામના ૧૨ મા અંગના પરિક્રમાંદિ પાંચ અધિકાર પૈકી ચોથા પૂર્વગત અધિકારમાં ૧૪ પૂર્વનો સમાવેશ થાય છે. પુનઃ તે દરેક પૂર્વમાં વસ્તુ નામે અનેક અધિકાર આવેલા છે, પુનઃ તે વસ્તુ અધિકારમાં અંતર્ગત અનેક પ્રાપ્ત નામે અધિકાર છે, પુનઃ તે પ્રાપ્ત અધિકારમાં પ્રાપ્તપ્રાપ્ત નામે અધ્યક્ષો અધિકાર છે, પુનઃ તે દરેક પ્રાપ્ત પ્રાપ્તમાં માનાધિષ્ઠ વસ્તુનાં સ્વરૂપ વર્ણવેલ હોય છે. જેમ શ્રીભગવતી સૂત્રની અંદર અનેક શતક, કેટલાક શતકોમાં અવાન્તર શતક અને દરેક શતકમાં અનેક ઉદ્દેશાદિ વાળી જેમ આચારાંગમાં જે શ્રુતસ્કન્ધ, દરેક શ્રુતસ્કન્ધમાં અનેક અધ્યયનો દરેક અધ્યયનમાં અનેક ઉદ્દેશાઓ હોય છે. તેમ સમજવું.

नं तदीरितम् ॥ ८४२ ॥ अप्रशस्ताध्यवसायात्, होयते यत्प्रति-
क्षणम् । आहुस्तदवधिज्ञानं, होयमानं मुनीश्वराः ॥ ८४३ ॥
स्याद्वर्द्धमानं शुष्कोपचीयमानेन्धनाग्निवत् । होयमानं परि-
मितातादृगिन्धनवह्निवत् ॥ ८४४ ॥ योजनानां सहस्राणि, सं-
ख्येयान्यप्यसंख्यशः । यावद्लोकमपि दृष्ट्वा, पतति प्रतिपाति त-
त् ॥ ८४५ ॥ प्रमादेन पतत्येतद्भवान्तराश्रयेण वा । यथाश्रुतं
स्वरूपं च, वक्ष्येऽथाप्रतिपातिनः ॥ ८४६ ॥ यत्प्रदेशमलोकस्य,
द्रष्टुमेकमपि क्षमम् । तत्स्यादप्रतिपात्येव, केवलं तदनन्तरम्
॥ ८४७ ॥ होयमानप्रतिपातिनोश्चायं विशेषः ॥ प्रतिपाति हि नि-
र्मूलं, विध्यायत्येकहेलया । होयमानं पुनर्हसिमुपयाति शनैः
शनैः ॥ ८४८ ॥ इदं कर्मग्रन्थवृत्त्यभिप्रायेण, (सा० १७८) त-
त्त्वार्थभाष्ये तु अनवस्थितावस्थिताख्ययोरन्त्यभेदयोरेवं स्वरू-
पमुक्तम्, अनवस्थितं होयते वर्द्धते च वर्द्धते होयते च प्रतिप-
तति चोत्पद्यते चेति पुनः पुनरुर्मिमवत्, अवस्थितं यावति
क्षेत्र उत्पन्नं भवति ततो न प्रतिपतति आकेवलप्राप्तेरवतिष्ठते,
आभवक्षयाद्वा, जात्यन्तरस्थायि वा भवति लिङ्गवत्, यथा
लिङ्गम्-पुरुषादिवेदमिह जन्मन्युपादाय जन्मान्तरं याति ज-
न्तुस्तथाऽवधिज्ञानमपीति भावः ॥ (सा० १७९) नृतिरश्चामयं
षोढा, क्षयोपशमिकोऽवधिः । भवेद्भवप्रत्ययश्च, देवनारकयो-
रिह ॥ ८४९ ॥ तदुक्तं ॥ द्विविधोऽवधिः [१ अ० २१ सू०]
भवप्रत्ययः क्षयोपशमनिमित्तश्चेति (भाष्यम्) तत्त्वार्थसूत्रे
(सा० १८०-१८१) । स्याद्भवप्रत्ययोप्येष, न क्षयोपशमं विना ।
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां, हेतुत्वादस्य किन्त्वह ॥ ८५० ॥ स्या-
त्क्षयोपशमे हेतुर्भवोऽयं तदसौ तथा । उपचाराद्धेतुहेतुरपि हे-

તુરિહોદિતઃ ॥ ૮૫૧ ॥ इत्यवधिज्ञानम् ॥

॥ અથ અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ॥

અર્થ-અવધાન ઘટલે પદાર્થનો આત્મસાક્ષાત્ નિશ્ચય તે અવધિ, અથવા અથ્થ એ અવ્યય પદ અર્થ-નીચે અર્થનું વાચક છે ॥ ૮૩૬ ॥ તેથી જેનાવડે (પ-નાવડે) અધો અધો ઘટલે નીચે નીચે વસ્તુ અધિક અધિક વિસ્તારે ધીયત-જણાય માટે અવધિ, અથવા અવધિ શબ્દ મર્યાદાવાચક છે (અવધિ ઘટલે મર્યાદા) ॥ ૮૩૬ ॥ અને તે મર્યાદા રૂપી દ્રવ્યોને વિષે પ્રવૃત્તિરૂપ જાણવી. પણ અ-રૂપી દ્રવ્યોમાં નહિ તે મર્યાદિત પ્રવૃત્તિવડે ઓલસાયલું જે જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન કહેવાય ॥ ૮૩૭ ॥ અનુગામી-અનુમાની-વર્ધમાન-હીયમાન-પ્રતિપાતિ-અને અપ્રતિ પાતિ એ રીતે અવધિજ્ઞાન છ પ્રકારનું છે ॥ ૮૩૮ ॥ જે અવધિજ્ઞાન પરદેશમાં મયેલા (જે ક્ષેત્રે અવધિ ઉત્પન્ન થયું હોય તે ક્ષેત્રથી વીજા ક્ષેત્રમાં રહેલા) ને પણ પાછલ પા-છલ આવે તે અનુગામિ અવધિજ્ઞાન કહેવાય, અને તે પોતાના મેત્ર સરસું [મેત્ર જેમ સાથેજ હોય છે તેવું] જાણવું ॥ ૮૩૯ ॥ તથા જે અવધિ જે ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયું હોય તે ક્ષેત્રમાંજ (રહેલા પદાર્થોને) વોધ કરનારું હોય તે વીજું અનનુગામી અવધિ કહેવાય, અને તે સાંકળે વાંધેલા દીવાસરસું જાણવું ॥ ૮૪૦ ॥ જે અવધિ પ્રથમ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ इत्यादि (અલ્પક્ષેત્રના) વિષયવાળું ઉત્પન્ન થઈને ત્યારવાદ (પ્રતિસમય) વિષયના વિસ્તારે (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-અને ભાવથી) વધતું જાય ॥ ૮૪૧ ॥ અને ત્યાં મુધી વંધ કે અલો-કમાં લોક પ્રમાણ જેવડા અસંખ્યાત સંઘો (અસંખ્ય લોક જેવડું ક્ષેત્ર) ને પ્રકાશ કરવા સમર્થ હોય તે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન કહેલું છે ॥ ૮૪૨ ॥ (જે અવધિજ્ઞાન પ્રથમ અધિક પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઈ) અશુભ અધ્યવસાયથી પ્રતિસમય ઘટતું જાય તે અવધિજ્ઞાનને મુનીશ્વરોષ હીયમાન કહેલું છે ॥ ૮૪૩ ॥ એમાં વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન મૂંઝાં લાકડાંના ઢગલામાં વળતા અગ્નિ સરસું, અને હીયમાન અવ-અલ્પ અને લીલાં લાકડાંમાં વળતા અગ્નિ સરસું [ઘણાં લાકડાં વળીને થોડાં રહેલાં હોય ને તે પણ લીલાં હોય તો તે અગ્નિ ધીરે ધીરે ઓછો વળતો વિલકુલ બુઝાઈ જાય તેવું] હોય છે, ॥ ૮૪૪ ॥ હજારો યોજન-સંખ્યાતયોજન અસંખ્યાત યોજન યાવત્ સંપૂર્ણ લોકને પણ દેહીને જે પડે તે પ્રતિપાતિ અવધિ-

૧. ક્ષેત્રની અપેક્ષાપ ધૈમાનિકાદિ દેવોમાં ઉપર ઉપરના દેવને નીચે અ-ધિક અધિક અવધિજ્ઞાન છે માટે, અથવા કાલની અપેક્ષાપ અવધિજ્ઞાન જેમ જેમ અધિક કાલનું હોય તેમ તેમ વધારે વધારે જાણે માટે.

જ્ઞાન ॥ ૮૪૨ ॥ એ અવધિજ્ઞાન પ્રમાદવડે અથવા પરમ્ભવમાં જવાથી પતિત થાય છે
[એકદમ વિનાશ પામે છે.] હવે સિદ્ધાન્તને અનુસારે અપ્રતિપાતિ અવજ્ઞાનનું
સ્વરૂપ કહોશ ॥ ૮૪૬ ॥ જે અવજ્ઞાન અલોકના ઇકપણ પ્રદેશને (સંભવસત્તાણ
ત્યાં કોઈ રૂપી પદાર્થ હોય તો તેને) દેખવાને સમર્થ હોય તે અપ્રતિપાતિ અવધિ-
જ્ઞાન કહેવાય, અને ત્યારવાદ તુર્તજ (અન્તર્મુખમાં) કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ॥
૮૪૭ ॥ આ ભેદોમાં હોયમાન અને પ્રતિપાતિ જ્ઞાનમાં શું તફાવત છે ? તે કહે
વાય છે—પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન એકદમ સમૂલ્લૂં નાશ પામે છે, અને હોયમાન અવજ્ઞાન
જ્ઞાન ધીમે ધીમે ક્ષય પામે છે. ॥ ૮૪૮ ॥ એ કર્મગ્રન્થવૃત્તિના અભિપ્રાયથી કહ્યું,
તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં તો અનવસ્થિત અને અવસ્થિત ભેદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું
છે કે— “ અનવસ્થિત અવજ્ઞાન ઘટે છે અને વધે છે તથા વધે છે,
અને ઘટે છે, તરંગની માફક વારંવાર પડે છે અને ઉત્પન્ન થાય છે, અને
અવસ્થિત અવધિજ્ઞાન જેટલા ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલા ક્ષેત્રથી
ઓછું થતું નથી, પરંતુ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિસુધી સ્થિર રહે છે. એ જ્ઞાન લિંગની
પેટે ભવના અન્તસુધી અને પરમ્ભવમાં પણ રહેનારું (સાથે જનારું) હોય છે.
જેમ લિંગ દૃઢ પુરુષાદિવેદ આ ભવમાંથી લઈને પ્રાણી પરમ્ભવમાં જાય છે તેમ એ
(અવસ્થિત) અવધિજ્ઞાન પણ (પરમ્ભવમાં સાથે જાય છે.) અર્હિ એ ૬ પ્રકાર-
નું અવધિજ્ઞાન મનુષ્ય અને તિર્યંચને ક્ષયોપશમભાવવાળું હોય છે, અને દેવ-નારકને
ભવપ્રત્યયિક હોય છે ॥ ૮૪૯ ॥ તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અને ભાષ્ય)માં કહ્યું છે કે—
“ ભવપ્રત્યયિક અને ક્ષયોપશમિક એમ બે પ્રકારનું અવધિજ્ઞાન છે ” વળી આ ભવપ્રત્યયિક
અવધિજ્ઞાન પણ ક્ષયોપશમ વિના હોતું નથી કારણ અર્હિ (ભવપ્રત્યયિક
જ્ઞાનમાં) ક્ષયોપશમનું અન્વયવ્યતિરેકવડે હેતુપણું હોવાથી, પરંતુ ॥ ૮૫૦ ॥ ક્ષયો-
પશમની ઐદર ભવજ હેતુરૂપ છે તે કારણથી આ (દેવ-નારકનો ભવ) કારણ પણ

૧. અલોકનો એક પ્રદેશ દેખી વૃદ્ધિ પામતું પામતું અલોકમાં અસ્ત્રુય
લોક પ્રમાણ ક્ષેત્ર જોવાની શક્તિવાળું થતાં પરમાધિ થાય અને ત્યારવાદ
કેવલજ્ઞાન પામે. અર્હિ અલોકમાં જોવાનું હોય નહિ પણ જો રૂપિપદાર્થ
હોય તો તે જોવાની શક્તિ છે. એમ જાણવું.

૨. અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ હોય તોજ અવધિજ્ઞાન હોય એ અ-
વ્યય, અને અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ ન હોય તો અવધિજ્ઞાન ન હોય એ
વ્યતિરેક કહેવાય.

कहेवाय छे, कारणके उपचारथी (आरोपथी-व्यवहारथी) कारणना कारणने पण अहि हेतु (कारण) कहेलुं छे, ॥८५१॥ ए प्रमाणे अवधिज्ञाननुं स्वरूप कथुं.

मनस्त्वेन परिणतद्रव्याणां यस्तु पर्यवः । परिच्छेदस्त हि मनःपर्यवज्ञानमुच्यते ॥ ८४९ ॥ यद्वा ॥ मनोद्रव्यस्य पर्याया, नानावस्थात्मका हि ये । तेषां ज्ञानं खलु मनःपर्यायज्ञानमुच्यते ॥ ८५० ॥ स्याद्वृजुधीर्विपुलधीर्लक्षणस्वामिभेदतः । तद् द्विभेदं संयतस्याप्रमत्तस्यर्द्धिशालिनः ॥ ८५१ ॥ अनेन चिन्तितः कुम्भ, इति सामान्यग्राहिणी । मनोद्रव्यपरिच्छित्तिर्यस्यासावृजुधीः श्रुतः ॥ ८५२ ॥ अनेन चिन्तितः कुम्भः, स सौवर्णः स माधुरः । इयत्प्रमाणोऽद्यतनः, पीतवर्णः सदाकृतिः ॥ ८५३ ॥ एवं विशेषविज्ञाने मतिर्यस्य पटीयसी । ज्ञेयोऽयं विपुलमतिर्मनःपर्यायलब्धिमान् ॥ ८५४ ॥ युग्मम् ॥ ननु च ॥ अवधिश्च मनःपर्यवश्चोभे अप्यतीन्द्रिये । रूपिद्रव्यविषये च, भेदस्तदिह कोऽनयोः ? ॥ ८५५ ॥ अत्रोच्यतेऽवधिज्ञानमुत्कर्षात्सर्वलोकवित् । संयतासंयतनरतिर्यक्स्वामिकमीरितम् ॥ ८५६ ॥ अन्यद्विशदमेतस्माद्बहुपर्यायवेदनात् । अप्रमत्तसंयतैकलभ्यं नृक्षेत्रगोचरम् ॥ ८५७ ॥ उक्तं च तत्त्वार्थभाष्ये (सूत्रे १-२५) ॥ विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्यवयोर्विशेष इति । (सा० १८२) सामान्यग्राहि ननु यन्मनःपर्यायमादिमम् । तदस्य दर्शनं किं न, सामान्यग्रहणात्मकम् ? ॥ ८५८ ॥ अत्रोच्यते ॥ विशेषमेकं द्वौ त्रीन्वा, गृह्णात्यृजुमतिः किल । ईदृशे बहून् विशेषांश्च, परिच्छेदमुच्यते न यत् ॥ ८५९ ॥ सामान्यग्राह्यसौ तस्मात्, स्तोकग्राहितया भ-

१. अवधिज्ञाननुं कारण अवधिज्ञानाव०नो क्षयोपशम, अने अवधिज्ञानाव०ना क्षयोपशमनुं कारण द्वेष-नारकनो भव माटे कारणनुं कारण द्वेष-नारकनो भव पण अवधिज्ञाननुं कारण कहेवाय.

(૪૦૪) ॥ જ્ઞાનદ્વારં અવધિમનઃપર્યાયજ્ઞાનમેદાક્ષેપપરિહારવિચારઃ ॥ (દ્વાર

વેત્ । સામાન્યશબ્દઃ સ્તોકાર્થો, નત્વત્ર દર્શનાર્થકઃ ॥ ૮૬૦ ॥
કર્મક્ષયોપશમજોત્કર્ષાદ્વિપુલધીઃ પુનઃ । વહૂન્ વિશેષાન્ વૈત્યત્ર
વહ્નર્થો વિપુલધ્વનિઃ ॥ ૮૬૧ ॥ નચાભ્યધાયિ સિદ્ધાન્તે, કુ-
પ્રાપ્યેતસ્ય દર્શનમ્ । દર્શનાત્મકસામાન્યગ્રાહિતા નૈતયોસ્તતઃ
॥ ૮૬૨ ॥ વિશેષરૂપગ્રાહિત્વે, પ્રાપ્તે નન્વેવમેતયોઃ । દ્વયોર્મનો-
વિષયયોદ્ધૈવિધ્યે કિં નિવન્ધનમ્ ? ॥ ૮૬૩ ॥ અત્રોચ્યતે-અલ્પ-
પર્યાયવેદ્યાદ્યં ઘટાદિવસ્તુગોચરમ્ । નાનાવિધવિશેષાવચ્છેદિ
શુદ્ધતરં પરમ્ ॥ ૮૬૪ ॥ કસ્યચિન્ન પતત્યાદ્યં, કસ્યચિચ્ચ પત-
ત્યપિ । અન્ત્યં ચાકેવલપ્રાપ્તેર્ન પતત્યેવ તિષ્ઠતિ ॥ ૮૬૫ ॥ તથોક્તં
તત્ત્વાર્થવૃત્તો-યસ્ય પુનર્વિપુલમતિર્મનઃપર્યાયજ્ઞાનં સમજનિ તસ્ય
ન (નૈવ પ્રતિ) પતત્યાકેવલપ્રાપ્તેરિતિ । (સા૦ ૧૮૩) એતત્સૂત્રેઽપિ
'વિશુદ્ધ્યપ્રતિપાતાભ્યાં તદ્વિશેષઃ' (૧-૨૫) ઇતિ ॥ (સા૦ ૧૮૪)
યોગશાસ્ત્રપ્રથમપ્રકાશવૃત્તાવપિ-“ઋજુશ્ચ વિપુલશ્ચેતિ, સ્યાન્મ-
નઃપર્યવો દ્વિધા । વિશુદ્ધ્યપ્રતિપાતાભ્યાં, વિપુલસ્તુ વિશિષ્યતે
॥ ૧ ॥” [સા૦ ૧૮૫] ઇતિ મનઃપર્યાયજ્ઞાનમ્ ।

અર્થ-મનઃપર્યવ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ-મનપણે પરિણમેલા દ્રવ્યોનો જે પર્યવ પટલે
પરિચ્છેદ (જ્ઞાન) તે મનઃપર્યવ જ્ઞાન કહેવાય ॥ ૮૪૯ ॥ અથવા અનેક પ્રકારની
અવસ્થાવાળા (જુદા જુદા પ્રકારના) મનોદ્રવ્યના પર્યાયો (ભાવ) તે ભાવોનું-પર્યા-
યોનું જે જ્ઞાન તે મનઃપર્યાય જ્ઞાન કહેવાય ॥ ૮૫૦ ॥ લક્ષણ અને સ્વામિના મેદધી
તે મનઃજ્ઞાન ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ એમ બે પ્રકારનું છે. તે અપ્રમત્ત અને ઋ-
જ્ઞિ (લબ્ધિ) વાળા મુનિમહાત્માને હોય છે ॥ ૮૫૧ ॥ જે મુનિને આ જીવે ઘટ
ચિંતવ્યો છે, એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થગ્રહણ કરનારું મનોદ્રવ્યનું જ્ઞાન હોય તે
મુનિ ઋજુમતિ મનો જ્ઞાનવાળા કહેલા છે ॥ ૮૫૨ ॥ અને આ જીવે જે ઘટ

૧ ઋજુમતિ મનઃપૃજ્ઞાનનું લક્ષણ સામાન્યગ્રાહિત્વ, અને સ્વામિ ચરમવેદી
અને અચરમવેદી ઋજુ મુનિ. તથા વિપુલમતિ મનઃપૃજ્ઞાનનું લક્ષણ વિશેષગ્રાહિત્વ,
અને સ્વામી ચરમશરોર મુનિ.

ચિત્તવ્યો છે તે સોનાનો મથુરા નગરીમાં બનેલો, આટલા કદવાલો, આજનો બનેલો, પીઢા વર્ણવાલો અને સારો આકૃતિવાલો ॥ ૮૫૩ ॥ એમ મનના વિશેષ જ્ઞાનમાં જે મુનિની મતિ નિપુણ હોય તે મુનિ વિપુલમતિમનઃપર્યાય લબ્ધિવાલો કહેવાય ॥ ૮૫૪ ॥ શક્ષા—અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યાયજ્ઞાન બન્ને હિન્દ્રિય વિનાનાં અને રૂપી દ્રવ્યના વિષયવાળા છે તો અહિં એ કે જ્ઞાનમાં તફાવત શું ? ॥ ૮૫૫ ॥ ઉત્તર—અવધિજ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટથી સર્વ લોકાકાશને જાણનારું છે, અને તેના સ્વામિ વિરતિવંત અને અવિરત તિર્યશ્ચ અને મનુષ્યો (ઉપલક્ષણથી દેવાદિ) પણ કહેલ છે ॥ ૮૫૬ ॥ વળી વીજું મનઃપર્યાયજ્ઞાન ઘણા પર્યાયોને જાણનાર હોવાથી તે અવધિજ્ઞાનથી અધિક નિર્મલ, અપ્રમત્તયતિનેજ પ્રાપ્ત થનારું, અને મનુષ્યક્ષેત્ર જેટલા વિષયવાળું છે ॥ ૮૫૭ ॥ તન્વાર્થમાધ્યમાં કહ્યું છે કે—“વિશુદ્ધિ-ક્ષેત્ર-સ્વામિ-અને વિષય-એ ચારવડે અવધિ અને મનઃપર્યાયનો તફાવત છે” શક્ષા—જો પહેલું ઋજુમતિ મનઃપર્યાયજ્ઞાન સામાન્ય અર્થ ગ્રહણ કરનાર છે તો તે સામાન્ય ગ્રહણાત્મક દર્શન કેમ ન હોઈ શકે ? ॥ ૮૫૮ ॥ ઉત્તર—ઋજુમતિ મનોજ્ઞાન નિશ્ચય એક વેદા ત્રણ વિશેષ ધર્મ ગ્રહણ કરે છે. કારણકે એ જ્ઞાન ઘણા વિશેષ ધર્મો જાણવાને શક્તિમાન નથી ॥ ૮૫૯ ॥ માટે એ ઋજુમતિજ્ઞાન થોડા વિશેષ ધર્મને ગ્રહણ કરનાર હોવાથી સામાન્યમાત્રી કહેવાય છે, કારણકે અહિં “સામાન્ય” એ શબ્દનો અર્થ અલ્પ છે પણ દર્શનવાચક (સામાન્યવોધવાચક) નથી. ॥ ૮૬૦ ॥ તથા કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ વિપુલ મતિજ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટથી ઘણા વિશેષ ધર્મોને જાણે છે માટે અહિં “વિપુલ” શબ્દનો અર્થ વધુ વાચક જાણવો, ॥ ૮૬૧ ॥ વળી સિદ્ધાન્તમાં કોઈપણ સ્થાને એ મનઃપર્યાયજ્ઞાનનું દર્શન કહ્યું નથી માટે એ વચ્ચે મેદમાં દર્શનરૂપ સામાન્ય ગ્રાહિયણું નથી. ॥ ૮૬૨ ॥ શૈક્ષા—એ પ્રમાણે એ બન્ને મનોજ્ઞાનના વિષયમાં વિશેષરૂપગ્રાહિયણું પ્રાપ્ત થયે છેને કે મેદ પાડવાનું કારણ શું ? ॥ ૮૬૩ ॥ ઉત્તર—ઘટાદિ પદાર્થના વિષયવાળું પહેલું (ઋજુમતિ) મનઃ૦ જ્ઞાન અલ્પપર્યાયોને જાણનારું છે, અને વીજું (વિપુલમતિ) મનઃ૦ જ્ઞાન અનેક પ્રકારના વિશેષધર્મોને જાણનારું અને અધિક શુદ્ધ છે. ॥ ૮૬૪ ॥ તથા પહેલું (ઋજુમતિ) મનોજ્ઞાન કોઈકને

૧. અવધિજ્ઞાન વિશુદ્ધિમાં અલ્પ ૨. ક્ષેત્રથી અસુલભ અસંખ્યાતમા શ્રુત્તથી આરંભી સંપૂર્ણલોકપ્રમાણ ૨. સ્વામિથી દેવ-નારક-ગર્ભજપર્યાયનિયત્વે પંચેન્દ્રિય-અને ગર્ભજ મનુષ્ય ૩. અને વિષયથી-સર્વરૂપીદ્રવ્યને જાણનારું છે ૪. અને મનઃપ૦જ્ઞાન તો વિશુદ્ધિમાં અધિક ૧. ક્ષેત્રથી ૨. દ્વીપ પ્રમાણ ૨. સ્વામિ અપ્રમત્તયતિ ૩. અને વિષયથી મનપણે પરિણમેલા પુદ્ગલો જાણે ૪. એ પ્રમાણે એ બેમાં ચાર યોગ્યતા તપાસત છે.

પતિત થતું નથી અને કોઈકને પતિત થાય છે, અને વીરું જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી પતિત થતું નથી પણ કાયમ રહે છે. ॥ ૮૬૫ ॥ તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“પછી જેને વિપુલમતિમનોજ્ઞાન થયું હોય તેને તે જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિસુધી પડતું નથી” તથા તત્ત્વાર્થના મૂલસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—“વિશુદ્ધિ અને અપ્રતિપાતિપણું એ બે વાચતનો એવેમાં તફાવત છે” તથા યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે—“ઋજુ અને વિપુલ એમ બે પ્રકારનું મનઃપર્યાયજ્ઞાન છે, ત્યાં વિશુદ્ધિ અને અપ્રતિપાત પણે વિપુલમતિ (ઋજુમતિથી) વિશેષતાવાળું છે” ॥ ૧ ॥ એ પ્રમાણે મનઃપર્યાયજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહ્યું.

કેવલં ચન્મતિજ્ઞાનાદ્યન્યજ્ઞાનાનપેક્ષણાત્ । જ્ઞેયાનન્ત્યા-
દનન્તં વા, શુદ્ધં વાવરણક્ષયાત્ ॥ ૮૬૬ ॥ સકલં વાઽઽદિત
એવ, નિઃશેષાવરણક્ષયાત્ । અનન્યસદૃશત્વેનાથવાઽસાધારણં
ભવેત્ ॥ ૮૬૭ ॥ ભૂતભાવિભવદ્ભાવસ્વરૂપોદ્દીપકં સ્વતઃ । તદ્
જ્ઞાનં કેવલજ્ઞાનં, કેવલજ્ઞાનિભિર્મતમ્ ॥ ૮૬૮ ॥ ઇતિ કેવલ-
જ્ઞાનમ્ ॥

અર્થ-કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ-મતિજ્ઞાનાદિ અન્ય જ્ઞાનની અપેક્ષા રાખનાર નહિ હોવાથી કેવલ (એકલું-એકમ) અથવા જ્ઞેય પદાર્થ અનન્ત હોવાથી અનન્ત, અને જ્ઞાનવરણના સર્વથા ક્ષયથી શુદ્ધ ॥ ૮૬૬ ॥ અથવા પ્રથમ સમયેજ સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણ (પણ પ્રથમ થોડું અને પછી ધીરે ધીરે સંપૂર્ણ થાય તેમ નહિ) અથવા એના સરખું વીરું કોઈ જ્ઞાન નહિ હોવાથી જે અસાધારણ છે ॥ ૮૬૭ ॥ તથા ભૂત વર્તમાન-અને ભવિષ્ય કાલના સ્વરૂપને સ્વતઃપ્રગટ કરનાર એવા તે જ્ઞાનને કેવલજ્ઞાનીઓએ કેવલજ્ઞાન કહેલું છે ॥ ૮૬૮ ॥ એ પ્રમાણે કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહ્યું.

કૃત્સિતં જ્ઞાનમજ્ઞાનં, કૃત્સાર્થસ્ય નજોઽન્વયાત્ । કૃ-
ત્સિતત્ત્વં તુ મિથ્યાત્વયોગાત્ તત્રિવિધં પુનઃ ॥ ૮૬૯ ॥ મત્યજ્ઞા-
નં શ્રુતાજ્ઞાનં, વિભક્તજ્ઞાનમિત્યપિ । અથ સ્વરૂપમેતેષાં, દર્શ-
યામિ યથાશ્રુતમ્ ॥ ૮૭૦ ॥ મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાને, એવ મિથ્યા-
ત્વયોગતઃ । અજ્ઞાનસંજ્ઞાં ભજતો, નીચસદ્ગાદિવોત્તમઃ ॥ ૮૭૧ ॥

તથોક્તમ્—“અવિસેસિયા મહ ચ્ચિય, સમ્મદિટ્ઠિસ્સ સા મહ-
ન્નાણં । મહઅન્નાણં મિચ્છાદિટ્ઠિસ્સ, સુઅંપિ એમેવ” ॥ ૧ ॥
[અવિસેસિયા મસિરેવ સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ સા અતિજ્ઞાનં, મત્યજ્ઞાનં મિથ્યા
દૃષ્ટેઃ, શ્રુતમપિ એવમેવ ॥૧॥](સા૦ ૧૮૬) ભંગા વિકલ્પા વિરુ-
દ્ધાઃ, સ્યુસ્તેઽત્રેતિ વિભક્તકમ્ । વિરૂપો વાઽવધેર્ભક્તો, ભેદોઽયં તદ્વિ-
ભક્તકમ્ ॥ ૮૭૨ ॥ એતચ્ચ ગ્રામનગરસન્નિવેશાદિસંસ્થિતમ્ ।
સમુદ્રદ્વીપવૃક્ષાદિનાનાસંસ્થાનસંસ્થિતમ્ ॥ ૮૭૩ ॥

અર્થ—અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ—કુત્સા અર્થવાળા નશ્ અવ્યયનો (ન કારનો) સંબંધ હો-
વાથી : [ન—પટલે] કુત્સિત (અશોભનિક) જ્ઞાન તે અજ્ઞાન કહેવાય. અહિં કુત્સિત
પણું મિથ્યાત્વના યોગે છે, તે અજ્ઞાન ૩ પ્રકારનું છે ॥ ૮૬૯ ॥ ૧ મતિઅજ્ઞાન-
-૨ શ્રુતઅજ્ઞાન-૩ વિભંગજ્ઞાન. હવે એ ત્રણ અજ્ઞાનોનું સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તને અ-
નુસારે દર્શાવું છું ॥ ૮૭૦ ॥ નીચ પુરુષની સોબતથી જેમ ઉત્તમ પુરુષ નીચમાં
ગણાય, તેમ મિથ્યાત્વના યોગથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન (એ વે જ્ઞાન) જ અજ્ઞા-
નસંજ્ઞા (નામ) ને પામે છે ॥ ૮૭૧ ॥ કહ્યું છે કે—“નિશ્ચયથી મતિ તો કંઈ પણ
ભેદ વિનાનીજ છે પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિની તે મતિ મતિજ્ઞાન અને મિથ્યાદૃષ્ટિની તે
મતિ મતિઅજ્ઞાન છે. એ પ્રમાણે શ્રુત પણ (જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપે) જાણવું,” (ઇ-
તિ વિશેષાવદ્યકે) તથા ભંગ પટલે વિકલ્પ (ભેદ) તે જેમ (વિ=પટલે) વિરુ-
દ્ધ છે તે કારણથી તે વિભંગ જ્ઞાન કહેવાય, અથવા અવધિજ્ઞાનનો જે વિરૂપ (વિ-
પરીત) ભંગ પટલે ભેદ તે આ વિભંગજ્ઞાન કહેવાય ॥ ૮૭૨ ॥ આ વિભંગ ગામ,
નગર, સન્નિવેશ (ગ્રામવિશેષ) વિગેરેના આકાર વાળું તથા સમુદ્રદ્વીપ અને વૃક્ષાદિ
અનેક આકારે રહેલું છે ॥ ૮૭૩ ॥ આ પ્રમાણે અજ્ઞાનત્રિકનું સ્વરૂપ જાણવું.

અજ્ઞાનામપ્યથૈતેષાં, વિષયાન્ વર્ણયામ્યહમ્ । દ્રવ્ય-
ક્ષેત્રકાલભાવૈર્દ્રવ્યતસ્તત્ર કથ્યતે ॥ ૮૭૪ ॥ સામાન્યતો
મતિજ્ઞાનો, સર્વદ્રવ્યાણિ બુદ્ધ્યતે । વિશેષતોઽપિ દેશાદિ-
ભેદૈસ્તાનવગચ્છતિ ॥ ૮૭૫ ॥ કિન્તુ તદ્વતનિઃશેષવિશેષાપેક્ષ્યા-
ઽસ્ફુટાન્ । એવધર્માસ્તિકાયાદીન્ પશ્યેત્સર્વાત્મના તુ ન (પુનઃ)
॥ ૮૭૬ ॥ યોગ્યદેશસ્થિતાન્ શબ્દાદીંસ્તુ જાનાતિ પશ્યતિ ।

શ્રુતભાવિતયા બુદ્ધયા, સર્વદ્રવ્યાણિ વેત્તિ વા ॥ ૮૭૭ ॥ *
 લોકાલોકૌ ક્ષેત્રતથ્ચ, કાલતત્ત્રિવિધં ચ તમ્ । સર્વાદ્ધાં વા
 ભાવતસ્તુ, ભાવાનોદયિકાદિકાન્ ॥ ૮૭૮ ॥ આહ ચ ભાષ્ય-
 કારઃ ॥ “આણ્સોત્તિ પગારો, ઓઘાદેસેણ સવ્વદદ્વાઈં । ધમ્મ-
 ત્થિકાદિયાઈં જાણઈ ન ઉ સવ્વભાવેણં ॥ ૮૭૯ ॥ સ્વેત્તં લોગા-
 લોગં, કાલં સવ્વદ્ધમહવ તિવિહંપિ(તિ) । પંચોદદિયાઈં ઇ, ભાવે
 જન્નેયમેવદ્ધયં ॥ ૮૮૦ ॥ આણ્સોત્તિ વ સુત્તં, સુઓવલલ્લદ્ધેસુ તસ્સ
 મદ્ધનાણં । પસરઈ તદ્ધભાવણયા, વિનાવિ સુત્તાણુસારેણં
 ॥ ૮૮૧ ॥ (આદેશ इति प्रकार ओघादेशेन सर्वद्रव्याणि । धर्मा-
 रितिकादिकादीनि जानाति न तु सर्वभावेन ॥ ૧ ॥ ક્ષેત્રં લો-
 કાલોકં કાલં સર્વાદ્ધામથવા ત્રિવિધમપિ । પચ્ચોદયિકાદીન્
 ભાવાન્ યજ્જેયમેતાવત્ ॥ ૮૮૨ ॥ આદેશ इति वा सूत्रं श्रुतोप-
 लब्धेषु तस्य मतिज्ञानं । प्रसरति तद्भावनया विनापि सूत्रानु-
 सारेण ॥ ૮૮૩ ॥) (સા૦ ૧૮૭) ’ તત્ત્વાર્થવૃત્તાવપ્યુક્તં—“મતિ-
 જ્ઞાની તાવત્ શ્રુતજ્ઞાનોપલબ્ધેષ્વર્થેષુ યદાઽક્ષરપરિપાટીમન્ત-
 રેણ સ્વભ્યસ્તવિદ્યો દ્રવ્યાણિ ધ્યાયતિ તદા મતિજ્ઞાનવિષયઃ
 સર્વદ્રવ્યાણિ, ન તુ સર્વાન્ પર્યાયાન્ અલ્પકાલવિષયત્વાન્મન-
 સશ્વાસકે”રિતિ [સા૦ ૧૮૮] । इति मतिज्ञानविषयः ॥

અર્થ-આઠે જ્ઞાનના વિષયોના સ્વરૂપમાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનનો વિષય-હવે એ
 આઠે જ્ઞાનના વિષયોનું સ્વરૂપ હું વર્ણવું છું. ત્યાં વિષયો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-અને ભા-
 વદે ચાર પ્રકારે કહેવાય છે. ॥ ૮૭૪ ॥ મતિજ્ઞાની સામાન્યતઃ સર્વ દ્રવ્યોને
 (દ્રવ્યસ્કંધોને) જાણે છે. અને વિશેષથી પણ દેશ (પ્રદેશાદિ) સેદે તે દ્રવ્યોને
 જાણે છે ॥ ૮૭૫ ॥ પરન્તુ તે દ્રવ્યોમાં રહેલા સર્વ વિશેષ ધર્મોની અપેક્ષાએ ધર્મા-
 સ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોને અપ્રગટ પળે જુદા છે (જાણે છે), પરન્તુ સર્વપ્રકારે (વર્ણા-
 દિ સર્વ પર્યાય પળે) ન જુદા (ન જાણે.) ॥ ૮૭૬ ॥ તથા યોગ્ય સ્થાને (ઇ-

ન્દિય ને મન ગ્રહણ કરી શકે તેવા સ્થાને) રહેલા શબ્દાદિ વિષયોને જાણે છે અને વેસે છે, અથવા શ્રુતવડે સંસ્કાર પામેલી બુદ્ધિથી (મતિજ્ઞાની જીવ) સર્વ દ્રવ્યોને (અર્થાત્ સર્વસ્થાને રહેલા વિષયાદિને) જાણે છે. ॥ ૮૭૭ ॥ તથા ક્ષેત્રથી લોક અને અલોક, તેમજ કાલથી ભૂત-વર્તમાન-ને ભવિષ્ય કાઢને, અથવા સર્વ કાઢને, અને માવથી ઔદયિકાદિ ભાવોને જાણે ॥ ૮૭૮ ॥ માપ્યકારે કહ્યું છે કે-“આદેશ દરેક પ્રકાર. ત્યાં સામાન્ય પ્રકારથી ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, પરન્તુ સર્વ ભાવવડે ન જાણે [અર્થાત્ સર્વ પર્યાયો ન જાણે], તથા ક્ષેત્રથી લોકાલોક જાણે, અને કાલથી ત્રણે પ્રકારના કાઢને અથવા સર્વ કાઢને જાણે, અને માવથી ઔદયિકાદિક પાંચ ભાવોને જાણે, કારણકે મતિજ્ઞાનને દરેક જ ક્ષેત્ર (જાણવા યોગ્ય) છે. ॥ ૮૭૯ ॥ અથવા આદેશ દરેક સૂત્ર તે સૂત્ર [શાસ્ત્ર] વડે ઉપલબ્ધ (માત્ર કરેલા-જાણેલા) પદાર્થોમાં તે સૂત્રની ભાવના વિના પણ (તે શાસ્ત્રના ચિંતનવિના પણ) તે મતિજ્ઞાનીનું મતિજ્ઞાન સૂત્રને અનુસારે પ્રસરે છે” તથા તત્ત્વાર્થ સૂત્રિમાં પણ કહ્યું છે કે-“પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનવડે જાણેલા પદાર્થોમાં જ્યારે અક્ષરની પરિણામીવિના સારી રીતે મળેલી વિદ્યાવાળો મતિજ્ઞાની દ્રવ્યોને ચિંતવે છે ત્યારે મતિજ્ઞાનનો વિષય સર્વ દ્રવ્ય હોય છે. પરન્તુ સર્વ પર્યાયોને જાણતો નથી, કારણકે મતિનો વિષય અત્યંત કાઢવાળો છે, અને મનની શક્તિ [તેટલા અલ્પ કાઢમાં સર્વ પર્યાયો જાણે તેવી) નથી.” એ રીતે મતિજ્ઞાનનો વિષય કહ્યો. ॥ ૮૮૦ ॥

भावश्रुतोपयुक्तः सन् जानाति श्रुतकेवली । दशपूर्वादि-
भृद् द्रव्याण्यभिलाष्यानि केवलम् ॥ ८८१ ॥ यद्यप्यभिला-
ष्यार्थानन्तांशोऽस्ति श्रुते तथाप्येते । सर्वे स्युः श्रुतविषयः, प्र-
सङ्गतोऽनुप्रसङ्गाच्च ॥ ८८२ ॥ यथाहुः ॥ पञ्चवणिज्जा भावा,
अणंतभागो उ अणभिलप्पाणं । पञ्चवणिज्जाणं पुण, अणंत-
भागो सुअनिबद्धो ॥१॥ (प्रज्ञापनीया भावाः अनन्तभागस्त्वनभिलाष्यानाम् । प्रज्ञापनीयानां पुनः, अनन्तभागः श्रुतनिबद्धः ॥१॥ (सां १८९) तथा ॥ श्रुतानुवर्तिमनसा, ह्य-
चक्षुर्दर्शनात्मना । दशपूर्वादिभृद् द्रव्याण्यभिलाष्यानि पश्य-

તિ ॥૮૮૩॥ તદારતસ્તુ ભજના, વિજ્ઞેયા ધીવિશેષતઃ । વૃદ્ધેસ્તુ
પશ્યતીત્યન્ન, તત્ત્વમેતન્નિરૂપિતમ્ ॥ ૮૮૪ ॥ સર્વાત્મનાઽદર્શને-
ઽપિ, પશ્યત્યેવ કથશ્ચન । પ્રેવેયકાનુત્તરાદિવિમાનાલેખ્યનિર્મિતેઃ-
॥૮૮૫॥ નો ચેત્સ્યાત્સર્વથાઽદૃષ્ટ્યાલેખ્યકરણં કુતઃ ? । તુર્યોપાદ્ધે
શ્રુતજ્ઞાનપશ્યન્નાઽપિ પ્રરૂપિતા ॥૮૮૬॥ (સાં ૧૧૦) ક્ષેત્રતઃ
કાલતોઽપ્યેવં, ભાવતો વેત્તિ સશ્રુતઃ । ભાવાનોદયિકાદોન્ વા,
પર્યાયાન્વાઽભિલાપ્યગાન્ ॥ ૮૮૭ ॥ ઇતિ શ્રુતજ્ઞાનવિષયઃ ॥

અર્થ—શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય—ભાવશ્રુતમાં ઉપયોગવાળા થયા છતા શ્રુતકેવલી
(૧૪ પૂર્વધર ભગવન્તો તથા) ૧૦ પૂર્વધર વગેરે કેવલ અભિલાપ્ય દ્રવ્યોને (વચન ગો-
ચર પદાર્થોને) જાણે છે ॥ ૮૮૧ ॥ જો કે શ્રુતમાં (શાસ્ત્રમાં) તો અભિલાપ્ય
અર્થનો (પદાર્થનો) અનંતમો ભાગ જ (ગુંથાયલો) છે તો પણ આ સર્વ અભિલાપ્ય
ભાવો પ્રસંગ અને અનુપ્રસંગથી શ્રુતજ્ઞાનના વિષય થાય છે જ. ॥૮૮૨॥ કહ્યું છે
કે—“ પ્રજ્ઞાપનીય (પ્રરૂપણાયોગ્ય અભિલાપ્ય) ભાવો અનભિલાપ્ય ભાવોથી
અનંતમા ભાગે છે, અને તે પ્રજ્ઞાપનીય ભાવનો વહી અનંતમો ભાગ શ્રુતમાં ગુંથાયલો
છે” તથા શ્રુતને અનુસારે વર્તતા અચક્ષુર્દર્શન રૂપ મનવહે દશાદિ પૂર્વધરો અભિલાપ્ય
દ્રવ્યોને દેખે છે. ॥ ૮૮૩ ॥ તેથી ઓછા જ્ઞાનવાળા બુદ્ધિની વિશેષતા (અભિ-
લાપ્ય ભાવોને) દેખે અને ન પણ દેખે. આ સ્થાને “ પશ્યતિ—દેખે ” એ અર્થનું
તત્ત્વ વૃદ્ધોષ આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ॥ ૮૮૪ ॥ સર્વરૂપે નહિ દેખ્યા છતાં પણ કો-
ઈક અપેક્ષા પ્રેવેયક અને અનુત્તરનાં વિમાનનો ચિત્ર રચના રચાતી હોવાથી
“દેખે છે” એ ટીકજ છે. ॥૮૮૫॥ જો તેમ ન હોય તો સર્વથા નહિ દેખેલી વીજની

૧ કેવલી ચરમો જમ્બુઃ, ધ્યામ્યથ પ્રમથઃ પ્રભુઃ । શરયમ્ભવો યશોભદ્રઃ, સમ્મુ-
ત્તિજયસ્તથા ॥૧॥ ભદ્રવાહુઃ સ્થૂલભદ્રઃ શ્રુતકેવલિનો હિ વદ્ । મહાગિરિસુહસ્ત્યાષા
વજ્રાન્તા દશપૃષ્ઠિણઃ ॥૨॥ શ્રુતકેવલિ ભગવંતોને સહ્યકસ્તરસંનિધાઈ પણ વિશેષણ
પણ અપાય છે.

૨ “ સ્મૃતમ્યોપેક્ષાનર્હત્વં પ્રસજ્ઞઃ ” સ્મરણમાં આવેલાનું ઉપેક્ષા કરવા
હાયકપણું નથી તે પ્રસજ્ઞ અને પ્રસજ્ઞપ્રાપ્તમાં સ્મરણમાં આવેલનું ઉપેક્ષાલાયક
પણું નહિ તે અનુપ્રસજ્ઞ જેમ છ દ્રવ્યના વ્યાખ્યાનમાં જીવદ્રવ્યનું વર્ણન આવે તે
પ્રસંગથી કહેવાય, અને તેજ ચાલૂ વર્ણનમાં જીવના સંબંધમાં જ્ઞાનનું વર્ણન આવે
તે અનુપ્રસંગથી કહેવાય.

આકૃતિ ચિત્રત્વી કેમ બની શકે ? માટે ચોથા ઉવાકમાં (શ્રીપદ્મવળાજીમાં) શ્રુતજ્ઞાનથી દેશ્વવાપર્ણું પણ કહ્યું છે. ॥ એ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનો કાઢથી (ગ્રણે વા સર્વ-કાઢ) અને ક્ષેત્રથી (લોકાલોક) અને ભાવથી ઔદયિકાદિ ભાવોને અથવા અભિલાષ્ય પદાર્થગત પર્યાયને જાણે છે ॥ ૮૮૭ ॥ એ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય કહ્યો.

દ્રવ્યતોઽથાવધિજ્ઞાની, રૂપિદ્રવ્યાણિ પश्यति । भाषातै-
जसयोरन्तःस्थानि तानि जघन्यतः ॥ ८८८ ॥ उत्कर्षतस्तु
सर्वाणि, सूक्ष्माणि वादराणि च । विशेषाकारतो वेत्ति, ज्ञान-
त्वादस्य निश्चितम् ॥ ८८९ ॥ क्षेत्रतोऽથાવધિજ્ઞાની, જઘન્યા-
દેત્તિ પશ્યતિ । અસંખ્યેયતમં ભાગમઙ્ગુલસ્યોપયોગતઃ ॥ ૮૯૦ ॥
વિશેષશ્ચાત્ર ॥ “જાવડયા તિસમયાહારગસ્સ સુદુમસ્સ પળગ-
જીવસ્સ । ઓગાહણા જહણ્ણા, ઓહિક્કિલ્લંતં જહંતં તુ ॥ ૧૧૧ ॥”
(યાવતી ત્રિસમયાહારકસ્ય સૂક્ષ્મસ્ય પનકજીવસ્ય । અવગાહ-
ના જઘન્યા, અવધિક્ષેત્રં જઘન્યં તુ ॥ ૧ ॥) इति नन्दीसूत्रादि-
षु । [સા૦ ૧૧૧] નન્દીવૃત્તૌ ચ ॥ “યોજનસહસ્રમાનો, મત્સ્યો
મૃત્વા સ્વકાયદેશે યઃ । ઉત્પદ્યતે હિ પનકઃ, સૂક્ષ્મત્વેનેહ સ
ગ્રાહ્યઃ ॥ ૮૯૨ ॥ સંહત્ય ચાદ્યસમયે, સ હ્યાયામં કરોતિ ચ
પ્રતરમ્ । સંખ્યાતીતાખ્યાઙ્ગુલવિભાગવાહલ્યમાનં તુ ॥ ૮૯૩ ॥
સ્વતનુપૃથુત્વમાત્રં, દીર્ઘત્વેનાપિ જીવસામર્થ્યાત્ । તમપિ દ્વિ-
તીયસમયે, સંહત્ય કરોત્યસૌ સુચિમ્ ॥ ૮૯૪ ॥ સંખ્યાતીતાખ્યાઙ્ગુ-
લવિભાગવિષ્કમ્ભમાનનિર્દિષ્ટામ્ । નિજતનુપૃથુત્વદીર્ઘા (દૈ-
ર્ઘ્યા) તૃતીયસમયે તુ સંહત્ય ॥ ૮૯૫ ॥ ઉત્પદ્યતે ચ પનકઃ, સ્વદેહદેશે
સ સૂક્ષ્મપરિણામઃ । સમયત્રયેણ તસ્યાવગાહના યાવતી ભવતિ ॥
૮૯૬ ॥ તાવજ્ઞઘન્યમવધેરાલમ્બનવસ્તુભાજનં ક્ષેત્રમ્ । ઇદમિત્ય-

મેવ મુનિગણસુસંગ્રદાયાત્સમવસેયમ્ ॥ ૮૯૭ ॥ (સાં ૧૯૨)
 તથા ॥ “મચ્છો મહાલ્લકાઓ, સંસ્થિતો જો ડ તીહિ સમણ્હિ । સ
 કિર પયત્તવિસેસેણ, સળ્હમોગાહણં કુણ્હ ॥ ૧ ॥ સળ્હયરા
 સળ્હયરો, સુહુમો પળઓ જહન્નદેહો ય । સ બહુવિસેસવિ-
 સિટ્ઠો, સળ્હયરો સઘ્વદેહેસુ ॥ ૮૯૮ ॥ પઢમચિણ્હસળ્હો,
 જમહ્થૂલો ચઉત્થચાર્હસુ । તહ્થસમયંમિ જુગ્ગો, ગહિઓ
 તો તિસમચાહારો ॥ ૮૯૯ ॥ (મત્સ્યો મહાકાયઃ સંક્ષિપ્તો
 યસ્તુ ત્રિભિઃ સમયૈઃ । સ કિલ પ્રયત્નવિશેષેણ શ્લક્ષ્ણામવગા-
 હનાં કરોતિ ॥ ૧ ॥ શ્લક્ષ્ણતરાત્ શ્લક્ષ્ણતરઃ સૂક્ષ્મઃ પનકઃ
 જઘન્યદેહશ્ચ । સ બહુવિશેષવિશિષ્ટઃ શ્લક્ષ્ણતરઃ સર્વદેહેષુ ॥ ૨ ॥
 પ્રથમદ્વિતીયયોરતિશ્લક્ષ્ણો,યદતિ સ્થૂલઃ ચતુર્થકાદિષુ । તૃતીય-
 સમયે યોગ્યઃ ગૃહીતસ્તતઃ ત્રિસમચાહારઃ ॥) [સાં ૧૯૩] અલોકે
 લોકમાત્રાણિ, પશ્યેત્સ્વખંડાન્યસંસ્થાશઃ । ઉત્કૃષ્ટતોઽવધિજ્ઞાનવિ-
 પયઃ શક્ત્યપેક્ષયા ॥ ૯૦૦ ॥ અસંસ્થાભાગમાવલ્યા, જઘન્યાદેષ
 પશ્યતિ । ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્ય, ઉત્કર્ષેણ ત્વસંસ્થાકાઃ ॥ ૯૦૧ ॥
 અતીતા અપિ તાવત્યસ્તાવરયોઽનાગતા અપિ । તાવત્કાલે ભૂત-
 ભાવિરૂપિદ્રવ્યાવબોધતઃ ॥ ૯૦૨ ॥ પર્યાયાન્ ભાવતોઽનન્તા-
 નેષવેત્તિ જઘન્યતઃ । આધારદ્રવ્યાનન્ત્યેન. પ્રતિદ્રવ્યં તુ નેયતઃ
 ॥ ૯૦૩ ॥ ઉત્કર્ષતોપિ પર્યાયાનનન્તાન્ વેત્તિ પશ્યતિ । સર્વેષાં
 પર્યવાણાં ચાનન્તેઽશે તેઽપિ પર્યવાઃ ॥ ૯૦૪ ॥

અર્થ-અવધિજ્ઞાનનો વિષય-હવે અવધિજ્ઞાની દ્રવ્યથી સર્વે રૂપી દ્રવ્યોને
 દેખે, અને તે પણ તૈજસ અને માયા વર્ગનાની વચ્ચે રહેલા (અગ્રાધ્યવર્ગનાના) દ્રવ્યોને

૧ શ્લોકની અંદર માયા શબ્દ અલ્પ સ્વરવાળો હોવાથી વ્યાકરણના
 નિયમથી તેનો પૂર્વનિપાત (પહેલું પ્રહણ) થયો છે. વર્ગનાઓના ક્રમમાં તો
 પહેલી તૈજસ (ઔદારિકાદિ આઠ ગ્રામ્ય વર્ગનાઓનો અપેક્ષાએ ચોથી) અને

મત્સ્યાત્મપ્રદેશસંહાર ચિત્ર નંબર ૧૧

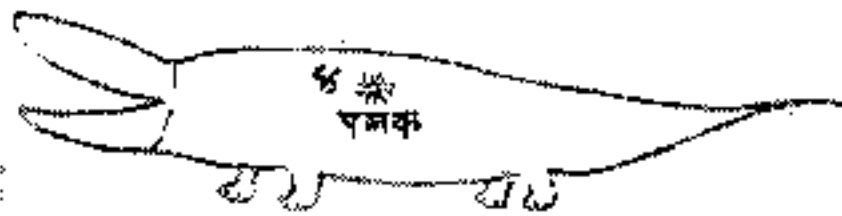
મહામત્સ્યના સ્થભાયસ્થ આત્મપ્રદેશો.

પ્રથમસમયે સંહારણથી થયેલું
મત્સ્યાત્મ પ્રદેશોનું પ્રતર

વીજે સમયે થયેલી
મત્સ્યાત્મ પ્રદેશોનો દંડ
(અધિકાસૂચી)

જુજ મત્સ્યાની કાયામાં પાંચકર્ણે ઉત્પન્ન થયેલું જુજ
મત્સ્યનો આત્મા

આ મત્સ્યના કલેવરમાં જે જંગુલાસંસ્થિત ભાગમાંથી
અવગાહનાર સૂક્ષ્મપાનક ઉત્પન્ન થયો છે તેટલી અવગાહના
પ્રમાણ અવધિજ્ઞાનનું અધન્ય ક્ષેત્ર જાણવું.

- ૧ આ મત્સ્યના શરીરની તથા આત્મપ્રદેશાવગાહનાની લંબાઈ ૧૦૦૦ યોજનની છે.
- ૨ આ મત્સ્યના આત્મપ્રદેશના પ્રતરની લંબાઈ પાંચોઠ્ઠ મત્સ્યના શરીરની પોંઠાઈ જેમણી અને જાડાઈ અંગુલાસંસ્થિત ભાગ પ્રમાણ છે.
- ૩ આ મત્સ્યના આત્મપ્રદેશની સૂચિની લંબાઈ કલેવરના પ્રતરજેટલી છટલે મત્સ્યના શરીરની પોંઠાઈ તેટલી અને પોંઠાઈ તથા જાડાઈ અંગુલાસંસ્થિત ભાગ પ્રમાણ છે.
- ૪ આ મત્સ્યના કલેવરમાં પાંચકર્ણે ઉત્પન્ન થયેલ મત્સ્યની અવગાહના અંગુલાસંસ્થિત ભાગ પ્રમાણ છે તેટલું અવધિજ્ઞાનનું અધન્ય ક્ષેત્ર છે.

જઘન્યથી જાણે ॥ ૮૮૮ ॥ અને ઉત્કુષ્ઠથી તો સર્વ ચાદર અને સર્વ સૂક્ષ્મદ્રવ્યોને વિશેષ આકારથી (વિશેષ ધર્મયુક્ત) જાણે, કારણકે एने નિશ્ચયથી જ્ઞાનપણું કહેલું છે. ॥ ૮૮૯ ॥ હવે અવધિજ્ઞાની ઉપયોગ વહે (ઉપયોગ સૂકે તો જ અવ૦ જ્ઞા૦ હોય માટે ઉપયોગથી) ક્ષેત્રથી જઘન્યપણે અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જાણે ॥ ૮૯૦ ॥ અહિં વિશેષ ए છે કે-ત્રણ સમય આધારક (ત્રણ સમય આધાર કરતા થયા છે જેને) एના સૂક્ષ્મવનસ્પતિ જીવની જેટલી જઘન્ય અવગાહના છે તેટલું અવધિજ્ઞાનનું જઘ૦ ક્ષેત્ર છે. ॥ ૮૯૧ ॥ ए પ્રમાણે શ્રી નન્દીસૂત્ર વિગેરેમાં કહ્યું છે. અને શ્રીનન્દીસૂત્રની ધૃત્તિમાં કહ્યું છે કે. ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ કાયાવાલો જે મત્સ્ય મરણ પામીને પોતાના જ શરીરના કોઈ એક ભાગમાં સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ પળે ઉપજે તેજ જીવ અહિં સૂક્ષ્મપણાવહે પ્રવ્રણ કરવો ॥ ૮૯૨ ॥ તે (મહાકાયી) મત્સ્ય (પોતાના આત્મપ્રદેશોની) દીર્ઘતાને પ્રથમ સમયે સફોચી પ્રતર કરે, તે પ્રતર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જાડું અને લંબાઈમાં પણ પોતાના શરીર ની પહોળાઈના પ્રમાણવાલું, (પહોળાઈથી પણ સ્વશરીર પ્રમાણજ) કરે વ્હી ધીજે સમયે તે પ્રતરને પણ સફોચી આત્મ સામર્થ્યવહે તે મહાકાયી મત્સ્ય (સ્વપ્રદેશોની) સૂચી કરે (તે સૂચિ) અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ચિષ્કમ્બ પ્રમાણવાલી (પહોળીને જાડી) બતાવી છે, અને પોતાના શરીરના વિસ્તાર જેટલી દીર્ઘ (સ્વદેહની પહોળાઈ જેટલી દીર્ઘ) બનાવે છે, एવી રીતે બનાવેલી સૂચીને ત્રીજે સમયે સફોચી ॥ ૮૯૪ ॥ (તે મત્સ્ય) પોતાના શરીરના એક ભાગમાં પનકપણે (સૂક્ષ્મ વનસ્પતિપણે) ઉત્પન્ન થાય તે સૂક્ષ્મ પરિણામવાલો જાણવો, તે પનકની ઉત્પન્ન થયા બાદ ત્રણ સમયમાં જેટલી અવગાહના થાય ॥ ૮૯૫ ॥ તેટલું ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનના આલ્મ્બન પદાર્થોનું (અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત પદાર્થોનું) ભાજનરૂપ જઘન્યક્ષેત્ર જાણવું, આ જઘ૦ ક્ષેત્ર મુનિગ

ત્યારવાદ ભાષા (ઝી૦ ઘા૦ અવ૦ પાંચમી) વર્ગના કહેલી છે, ભાષાની અપેક્ષાએ તૈજસ સ્થૂલ છે, અને તૈજસની અપેક્ષાએ ભાષા સૂક્ષ્મ છે. માટે તેજ વર્ગના ક્રમ ઘટી શકે છે. અને અગ્રાથ દ્રવ્યો તૈજસની તરીકે હોય તે ગુરુલઘુ અને ભાષાની તરીકે હોય તે અગુરુ લઘુ જાણવા.

ળના ઉત્તમ સમ્પ્રદાયથી (આમ્નાયથી) એ પ્રમાણે જ જાણવું તથા (શ્રી વિશેષાં માં કહ્યું છે કે-) જે મત્સ્ય મહાકાયાવાળો હોય તે નિશ્ચય પ્રયત્નવિશેષથી ત્રણ

૧ અર્ધથી સર્વ વિશેષાં નો અર્થ પ્રશ્નના જવાબ રૂપે છે, પરંતુ તે પ્રશ્નો કયા કયા ? તેની માથા ચાલુ વિષયમાં નહિ દેશવિલી હોવાથી અર્થ દર્શાવાય છે.

કિં મચ્છોઽતિમહલ્લો, કિં નિસમ્પ્રશ્નો વ કીસ ચા સુદુમો ?

ગર્હિઓ કીસ થ પળઓ, કિં જહજ્ઞાવગાહણઓ ? ॥૧॥

અર્થ—મચ્છ (અને તે પળ) અતિ મોટી કાયાવાળો કેમ પ્રહણ કર્યો ? ત્રણ સમયના આહારવાળો કેમ ? સૂક્ષ્મ કેમ ? પનક શામાટે ? અને તે પનક પણ જહજ્ઞાવગાહનાવાળો કેમ પ્રહણ કર્યો ? (એ પ્રશ્નોનો જવાબ ઉપર આપી ગયો છે તો પણ સંક્ષેપમાં સુગમતાપૂર્વક સમજા માટે પ્રશ્નોત્તર લલ્લ્યા છે.

પ્રશ્ન:—વીજા જીવો નહિ પ્રહણ કરતાં મચ્છ કેમ પ્રહણ કર્યો ?

ઉત્તર—વીજા જીવો ઘણી મોટી કાયાવાળા ૧૦૦૦ જોજન જેટલા હોય સ્વદેહમાં અતિ સૂક્ષ્મ પનક પણે ઉપજતા નથી માટે.

પ્રશ્ન:—હજાર યોજન અધિક કાયાવાળી પ્રત્યેક વનસ્પતિ સૂં પનક પણે સ્વદેહમાં ઉપજી શકે છે તો તે કેમ ન પ્રહણ કરી ?

ઉત્તર:—મચ્છની અપેક્ષાએ એકે વનસ્પતિનો મંદ પ્રયત્ન હોવાથી પનકપણે ઉપજતાં અતિ સૂક્ષ્મતા ન થાય પણે સ્થૂલ પનકપણે ઉપજે માટે.

પ્રશ્ન:—પોતાની કાયામાંજ ઉત્પન્ન થાય એ વિશેષણ શા માટે ?

ઉત્તર:—વરસ્થાને અને વધ્વગતિએ જતાં આત્મપ્રવેશોનો વિસ્તાર થવાથી અતિ સૂક્ષ્મતા ન થાય માટે. (અને સ્વકાયમાં તો અત્યુ ગતિએ જ ઉત્પન્ન થવાય તેથી સૂક્ષ્મતા પ્રાપ્ત થઈ શકે.)

પ્રશ્ન:—ત્રણ સમયના આહારવાળો એ વિશેષણ કેમ ?

ઉત્તર:—પેટલા અને વીજાં સમયના આહારવાળો પનક અત્યંત સૂક્ષ્મ, અને ચોંથાવિ સમયવાળો પનક સ્થૂલ હોય છે, અને જઘં અવ- ક્ષેત્ર તેટલું નહિ પણ ત્રિસમયાહારક જેટલું જ છે માટે.

પ્રશ્ન:—સૂક્ષ્મ કેમ ?

ઉત્તર:—સ્થૂલ પનકની સર્વજઘન્ય અવગાહનાથી પણ અવનું જઘં ક્ષેત્ર અલ્પ હોય છે માટે.

પ્રશ્ન:—પનકપણે ઉત્પન્ન થાય એ શામાટે ?

ઉત્તર:—પનક સિવાય વીજાં જીવ અતિ સૂક્ષ્મ ન હોય માટે.

પ્રશ્ન:—તે સૂક્ષ્મપનક પણ જઘં અવગાહનાવાળો કેમ પ્રહણ કર્યો ?

ઉત્તર—જઘં અવધિનું ક્ષેત્ર તેટલું જ હોવાથી, (અર્થ કેટલાક પ્રશ્ન માથાના અને કેટલાક પ્રશ્ન અધ્યાહારથી લઈને પણ પ્રશ્નોત્તરનો વિષય પૂર્ણ કર્યો છે તે ઉપરના અર્થ સાથે યથાસંગ્ય વિચારવો.)

સમયમાં (આત્મ પ્રદેશોને) સફોચ કરતો છતો સૂક્ષ્મ અવગાહના કરે છે. ॥ ૮૯૬ ॥ વઢી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અને જગત્ત્વ શરીરવાળો સુહૃદ્ગાનકજ હોય છે. અને તે પળ પૂર્વે કહેલાં અતિ ઘણાં વિશેષણો (૧૦૦૦ જોજનનો-સ્વદેહે ઉત્પન્ન થનાર-પત્રકપણે ઉત્પન્ન થનાર-વ્રણ સમયના આહારવાળો-એ વિશેષણો) વાળો જ સર્વ દેહમાં સૂક્ષ્મદેહવાળો હોય છે. ॥ ૮૯૭ ॥ ત્યાં પેલા અને વીજા સમયમાં અતિસૂક્ષ્મ હોય છે, અને ચોથાદિ સમયમાં અતિસ્થૂલ હોય છે, માટે ત્રીજે સમયેજ (અવધિના જગ્મં ક્ષેત્રને) યોગ્ય થાય છે, તેથી અર્ધે વ્રણ સમયના આહારવાળો એવું વિશેષણ કદરું. ॥ ૮૯૯ ॥ ઉત્કૃષ્ટથી અલોકમાં લોક જેવઢા અસંખ્યાત સ્વપ્ન દેસે. એ અવધિજ્ઞાનનો (ક્ષેત્રથી) ૩૦ વિષય શક્તિનો અપેક્ષા કર્ણો. ॥ ૯૦૦ ॥ વઢી એ અવઃ જ્ઞાનો [કાઢથી] જગ્મં પળે આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ દેસે, અને ઉત્કૃષ્ટ પળે અસંખ્ય અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી દેસે. ॥ ૯૦૧ ॥ ભૂતકાલમાં પળ તેટલી અને ભવિષ્યકાલમાં પળ તેટલી અવસઃ-ઉત્સઃ દેસે, અર્થાત્ તેટલા કાલ સુધીમાં રૂપી દ્રવ્યને (વ્યતીત અને અનાગત કાલના દ્રવ્યોને) દેસે માટે. ॥ ૯૦૨ ॥ તથા અવઃજ્ઞાની (આવધી) અનન્ત પર્યાયો જાળે, તે પળ ક્ષેયદ્રવ્ય અનન્ત હોવાથી (અનન્ત પર્યાય જાળે.) પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં (પટલા) અનન્ત પર્યાય ન જાળે, નો યતઃ એવો પાઠ રાખીયે તો જે કારણ માટે એવો અર્થ કરવો (પરન્તુ અનન્ત દ્રવ્યના મલીને અનન્ત) અને એક દ્રવ્યમાં અસંખ્ય પર્યાય જાળે. ॥ ૯૦૩ ॥ તથા ઉત્કૃષ્ટથી પળ અનન્ત પર્યાય જાળે અને દેસે તે પળ સર્વ પર્યાયોના અનન્તમાં ભાગ જેટલા અનન્ત પર્યાય જાળે. ॥ ૯૦૪ ॥

અથાવધેર્વિષયયોર્નિયમઃ ક્ષેત્રકાલયોઃ । મિથો વિભાવ્ય-
તે વૃદ્ધિમાશ્રત્ય શ્રુતવર્ણિતઃ ॥ ૯૦૫ ॥ અઙ્ગુલસ્યાસંખ્યભાગં,
ક્ષેત્રતો યો નિરીક્ષતે । આવલ્યસંખ્યેયભાગં, કાલતઃ સ નિરી-
ક્ષતે ॥ ૯૦૬ ॥ પ્રમાણાઙ્ગુલમત્રાદુઃ, કેચિત્ક્ષેત્રાધિકારતઃ ।
અવધેરધિકારાશ્ચ, કેચનાત્રોચ્છ્યાઙ્ગુલમ્ ॥ ૯૦૭ ॥ યશ્ચાઙ્ગુલ-
સ્ય સંખ્યેયં, ક્ષેત્રતો ભાગમીક્ષતે । આવલ્યા અપિ સંખ્યેયં, કા-
લતોઽંશં સ વીક્ષતે ॥ ૨૦૮ ॥ સંપૂર્ણમઙ્ગુલં યસ્તુ, ક્ષેત્રતો વીક્ષતે

જનઃ । પश्यેદાવલિકાન્તઃ સ, કાલતોઽવધિચક્ષુષા ॥ ૯૦૨ ॥
 પश्यન્નાવલિકાં પश्यેદ્બુગુલાનાં પૃથક્ત્વકમ્ । ક્ષેત્રતો હસ્તદર્શી
 ચ, મુહુર્ત્તાન્તઃ પ્રપશ્યતિ ॥ ૯૧૦ ॥ કાલતો ભિન્નદિનદૃગ્, ગ-
 વ્યૂતં ક્ષેત્રમીક્ષતે । યોજનક્ષેત્રદર્શી ચ, ભવેદિનપૃથક્ત્વદૃક્
 ॥ ૯૧૧ ॥ કાલતો ભિન્નપક્ષેક્ષી, પંચવિંશતિયોજનીમ્ । ક્ષેત્રતો
 વેત્તિ ભરતદર્શી પક્ષમનૂનકમ્ ॥ ૯૧૨ ॥ જાનાતિ જમ્બૂદ્વીપં ચ,
 કાલતોઽધિકમાસવિત્ । કાલતો વર્ષવેદો સ્યાત્, ક્ષેત્રતો નર-
 લોકવિત્ ॥ ૧૩ ॥ રુચકદ્વીપદર્શી ચ, પश्यેદ્વર્ષપૃથક્ત્વકમ્ ।
 સંખ્યેયકાલદર્શી ચ, સંખ્યેયાન્ દ્વીપવારિધીન્ ॥ ૯૧૪ ॥ સા-
 માન્યતોઽપ્ર પ્રોક્તોઽપિ, કાલઃ સંખ્યેયસંજ્ઞકઃ । વિજ્ઞેયઃ પરતો
 વર્ષસહસ્રાદિહ ધીધનૈઃ ॥ ૯૧૫ ॥ અસંખ્યકાલવિષયેઽવધૌ ચ
 દ્વીપવાર્ધયઃ । ભજનીયા અસંખ્યેયાઃ, સંખ્યેયા અપિ કુત્રચિત્
 ॥ ૯૧૬ ॥ વિજ્ઞેયા ભજના ચૈવ, મહાન્તો દ્વીપવાર્ધયઃ । સંખ્યેયા-
 એવ કિંચૈકોઽપ્યેકદેશોઽપિ સંભવેત્ ॥ ૯૧૭ ॥ તપ્તસ્વયમ્ભૂર-
 રમણતિરશ્ચોઽસંખ્યકાલિકે । અવધૌ વિષયસ્તસ્યામ્ભોધેઃ સ્યા-
 દેકદેશકઃ ॥ ૯૧૮ ॥ યોજનાપેક્ષયાઽસંખ્યમેવ ક્ષેત્રં ભવેદિહ ।
 અસંખ્યકાલવિષયેઽવધાવિતિ તુ ભાવ્યતામ્ ॥ ૯૧૯ ॥ કાલ-
 વૃદ્ધૌ દ્રવ્યભાવ-ક્ષેત્રવૃત્તિરસંશયમ્ । ક્ષેત્રવૃદ્ધૌ તુ કાલસ્ય, ભજ-
 ના ક્ષેત્રસૌક્ષ્મ્યતઃ ॥ ૯૨૦ ॥ દ્રવ્યપર્યાયયોર્વૃદ્ધિરવશ્યં ક્ષેત્રવૃ-
 દ્ધિતઃ । અત્ર શેષો વિશેષશ્ચ, જ્ઞેય આવશ્યકાદિતઃ ॥ ૯૨૧ ॥
 અવધ્યવિષયત્વેનામૂર્તયોઃ ક્ષેત્રકાલયોઃ । ઉક્તક્ષેત્રકાલવર્તિ-
 દ્રવ્યે કાર્યાઽત્ર લક્ષણા ॥ ૯૨૨ ॥ इत्यवधिज्ञानविषयः ॥

અર્થ-અવધિજ્ઞાનનાવિષયમૂલ ક્ષેત્રકાલનો સંવેધ હવે અવધિજ્ઞાનના
 વિષયરૂપ ક્ષેત્ર અને કાલ સમ્બન્ધિ પરસ્પર નિયમ વૃદ્ધિની અપેક્ષા સિદ્ધાન્તમાં

વર્ણવેલો છે તે દર્શાવાય છે. ॥ ૯૦૫ ॥ જે અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્રથી અદ્ભુતનો અસં-
 રખ્યાતમો ભાગ દેખે છે, તે અવધિજ્ઞાની કાલથી આવલિકાનો અસંરખ્યાતમો ભાગ
 દેખે છે. ॥ ૯૦૬ ॥ અહિં ક્ષેત્રનો અધિકાર હોવાથી કેટલાપ્રકાર આચાર્ય પ્રમાણા-
 જુલ (નું માપ) કહે છે, અને કેટલાપ્રકાર અહિં અવધિજ્ઞાનનો અધિકાર હોવાથી
 ઉત્સેધાંગુલ (નું માપ) કહે છે. જે ક્ષેત્રથી અદ્ભુતનો સંરખ્યાતમો ભાગ દેખે તે કા-
 લથી આવલિકાનો પણ સંરખ્યાતમો ભાગ દેખે ॥ ૯૦૭ ॥ જે મનુષ્ય ક્ષેત્રથી સંપૂર્ણ
 અદ્ભુત દેખે તે અવધિરૂપ ચક્રુવડે કાલથી દેશોન (કિંચિન્ન્યૂન) આવલિકા દેખે
 ૯૦૮ ॥ સંપૂર્ણ આવલિકાને દેખતો અવધિજ્ઞાની અદ્ભુત પૃથક્ષત્ર ક્ષેત્ર દેખે, અને ક્ષેત્રથી
 ૧ હાથને દેખનારો કાલથી અન્તર્મુંદ દેખે ॥ ૯૦૯ ॥ કાલથી દેશોન એક દિવસને
 દેખનાર ક્ષેત્રથી ૧ ગાડ દેખે, અને ક્ષેત્રથી ૧ યોજન દેખનારો કાલથી દિવસ
 પૃથક્ષત્રને દેખનાર હોય ॥ ૯૧૦ ॥ કાલથી દેશોન પરવાડીયાને દેખનાર ક્ષેત્રથી
 ૨૫ યોજન દેખે, અને ક્ષેત્રથી ભરતક્ષેત્રને દેખનાર કાલથી સંપૂર્ણ પરવાડીયું દેખે
 ॥ ૯૧૧ ॥ કાલથી સાધિક ૧ માસ દેખનારો ક્ષેત્રથી જમ્બૂદ્વીપને, અને કાલથી
 ૧ વર્ષને જાણનારો ક્ષેત્રથી મનુષ્યક્ષેત્ર જાણનારો હોય છે. ॥ ૯૧૨ ॥ ક્ષેત્રથી
 રુચક દ્વીપ દેખનાર કાલથી વર્ષ પૃથક્ષત્ર દેખે, અને સંરખ્યાત કાલ દેખનારો
 સંરખ્યાત દ્વીપસમુદ્રને દેખે ॥ ૯૧૩ ॥ અહિં સામાન્યતઃ કહેલો સંરખ્યાતકાલ પણ
 વૃદ્ધિમાનો ૧૦૦૦ વર્ષથી ઉપરનો જ જાણવો. ॥ ૯૧૪ ॥ અસંરખ્યાતકાલના વિ-
 પયવાળા અવધિજ્ઞાનમાં અસંરખ્યાત દ્વીપ વા સમુદ્રોનું જ્ઞાન મળનાર (વિકલ્પે) જાણવું,
 કારણકે કોઈક અસંરખ્યાતકાલવાધિવાળો સંરખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર પણ જાણે ॥ ૯૧૫ ॥ તે મ-
 જના આ પ્રમાણે જાણવો કે—મોટા દ્વીપ-સમુદ્રો અસંરખ્યાત યોજનના પ્રમાણવાળા સંરખ્યા-
 ત જ, અથવા (તેથી મોટો) એકજ, અથવા (તેથી પણ મોટો)
 એક દ્વીપ વા સમુદ્રનો એક વિભાગ પણ દેખવાનું સંભવે, ॥ ૯૧૬ ॥ ત્યાં
 સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં વસતા તિર્યક્ષને અસંરખ્યાતકાલના વિષયવાળું અવધિજ્ઞાન
 હોય તો તે અવ૦ જ્ઞાનનો (ક્ષેત્રથી) વિષય તે સ્વયંભૂ૦ સમુદ્રનો એક
 વિભાગજ હોય. ॥ ૯૧૭ ॥ અહિં અસંરખ્યાતકાલવાળા અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં યો-
 જનની અપેક્ષા અસંરખ્યાત જ ક્ષેત્ર છે. એમ જાણવું. ॥ ૯૧૮ ॥ પુનઃ (અવધિજ્ઞા-
 નના વિષયમાં) જેમ જેમ કાલનો વિષય વૃદ્ધિ પામતો જાય તેમ તેમ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-
 અને ભાવ વિષયની વૃદ્ધિ નિશ્ચય હોય, ॥ ૯૧૯ ॥ અને ક્ષેત્ર વિષયની વૃદ્ધિમાં કાલ-

વૃદ્ધિની ભજના જાણથી. કારણકે કાલ કરતાં ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ છે માટે. ॥ ૧૨૦ ॥ તથા ક્ષેત્રની વૃદ્ધિથી દ્રવ્ય અને પર્યાયની અવૈક્ય વૃદ્ધિ થાય. અહિં શક્તિનું વિશેષ વર્ણન આશ્ચર્યકાદિકથી જાણવું. ॥ ૧૨૧ ॥ અમૃત (અરૂપી) એવા ક્ષેત્ર અને કાલ તે અવધિનો વિષય નહિં હોવાથી કહેલા ક્ષેત્રકાલમાં વર્તનારા દ્રવ્યમાં તે વૃદ્ધિની (ક્ષેત્ર-કાલની) લક્ષણા કરવી. ॥ ૧૨૨ ॥ ૫ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનનો વિષય કહ્યો.

૧-૨-૩ એક પ્રમાણાણુલ જેટલી ઐણિપ્રમાણ આકાશ ચળવળના દરેક સમયે એક એક આકાશપ્રદેશનો અપહાર કરતાં અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓ થીતિ જાય. માટે કાલ કરતાં આકાશ સૂક્ષ્મ છે. તેથી ઘણું ક્ષેત્ર થયે તો જ કાલની વૃદ્ધિ થાય અન્યથા નહિં. માટે ભજના, અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કરતાં પણ સૂક્ષ્મ છે, કારણ એક આકાશપ્રદેશમાં અનન્તપરમાણુ તથા અનન્તપ્રાદેશિક સ્કન્ધોનો અવગાહના થાય છે. અને દ્રવ્યથી પણ પર્યાય ઘણા સૂક્ષ્મ છે. કારણ એક પરમાણુરૂપ દ્રવ્યમાં પણ અવગાહનાઓનો સંબંધ હોય, તે માટે ક્ષેત્રવૃદ્ધિમાં દ્રવ્યવૃદ્ધિ તથા પર્યાયની વૃદ્ધિ નિશ્ચયથી થાય છે, દ્રવ્યવૃદ્ધિમાં કાલવૃદ્ધિ તથા ક્ષેત્રવૃદ્ધિની ભજના જાણથી, પણ પર્યાયવૃદ્ધિ નિશ્ચયથી જાણથી, પર્યાયવૃદ્ધિમાં કાલવૃદ્ધિ, ક્ષેત્રવૃદ્ધિ તથા દ્રવ્યવૃદ્ધિ વર્ણની ભજના સમજથી. આજ કારણને લઈને ક્ષેત્રથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને કાલથી આશ્લિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ જે જયન્ય અવધિવિષય કહ્યો છે તેમાં આશ્લિકાના અસંખ્યાતમો ભાગમાં જેટલા સમયો છે, તે કરતાં અંગુલના અસંખ્યાતમો ભાગમાં આકાશપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે, પણ પ્રમાણે સર્વ સ્થલે કાલ કરતાં ક્ષેત્ર અસંખ્યાતગણું સમતત્ત્વું થયેલી અવધિજ્ઞાનના જયન્ય વિષયક્ષેત્ર પ્રમાણ માટે જે ત્રિસમયાહારક પત્રક લીધો છે, તેમાં કેટલાકો "પહેલો પ્રતરસમય વીજો સૂચિસમય અને વીજો ઉત્પત્તિસમય ૫ વર્ણ સમયમાં પ્રજુગતિથી આવેલ હોવાથી આહારક જ છે માટે તે લેવો અને તે જયન્ય અવગાહનાવાળો પણ છે." તેમ કહે છે, પણ તે અયુક્ત છે, કારણ ત્રિસમયાહારક ૫ પત્રકનું વિશેષણ છે અને પ્રતર તથા સૂચિ સમયો તો મત્સ્યભવના છે માટે પત્રકભવમાં ઉત્પત્તિથી વીજો સમય લેવો તેજ વ્યાજથી છે, અવધિજ્ઞાનના સમ્બન્ધમાં વૈદ દ્વારોનું વર્ણન આવશ્યકવૃત્તિ આદિથી જાણવું.

૩ " શક્યાર્થવાધે શક્યસમ્બન્ધો લક્ષણા " જે અર્થમાં જે પદની શક્તિ હોય તે અર્થ તે પદનું શક્ય કહેવાય, તે શક્યાર્થનો વાધ છતાં શક્યનો સંબન્ધ તે લક્ષણા કહેવાય જેમ " ગદ્ગાયાં ઘોષઃ " ૫ એકાણે ગદ્ગાપદનું શક્ય ગદ્ગા નદી પ્રવાહ તેમાં ઘોષ પરલે ગાયના નેહડાનો વાધ છે (ન સંબધી શકે)

સ્કન્ધાનનન્તાનૃજુધીરુપયુક્તો હિ પદ્યતિ । નૃક્ષેત્રે સં-
 જ્ઞિપર્યાસૈર્મનસ્ત્વેનોરરીકૃતાન્ ॥ ૧૨૩ ॥ મનોજ્ઞાનસ્ય નિતરાં,
 ક્ષયોપશમપાટવાત્ । વિશેષયુક્તમેવાસૌ, વેત્તિ વસ્તુ ઘટાદિ-
 કમ્ ॥ ૧૨૪ ॥ સ્કન્ધાન્ જાનાતિ વિપુલધીશ્ચ તાનેવ સાધિ-
 કાન્ । અપેક્ષ્ય દ્રવ્યપર્યાયાન્, તથા સ્પષ્ટતરાનપિ ॥ ૧૨૫ ॥
 દ્વિધા મનઃપર્યવસ્ય, દ્રવ્યતો વિષયો હ્યયમ્ । વિષયં ક્ષેત્રતોઽ-
 થાસ્ય, બ્રવીમિ ઋજુધીરિહ ॥ ૧૨૬ ॥ અધસ્તિર્યગ્લોકમધ્યા-
 દ્વેત્તિ રત્નપ્રભાક્ષિતૌ । ઋજુધીર્યોજનસહસ્રાન્તં સંજ્ઞિમનાંસ્ય-
 સૌ ॥ ૧૨૭ ॥ જ્યોતિશ્ચક્રોપરિતલં, યાવદ્દૃઢ્વં સ વીક્ષતે ।
 તિર્યક્ક્ષેત્રં દ્વિપાથોધિસાર્ધદ્વીપદ્વયાત્મકમ્ ॥૧૨૮॥ ઉક્તં ક્ષેત્રં
 વિપુલધીર્નિર્મલં વીક્ષતે ત્રિધા (તથા) । વિષ્વક્ર્મભાયામવાહલ્યૈઃ,
 સાર્દ્ધદ્વયદ્ગુલસાધિકમ્ ॥૧૨૯॥ “અયં ભગવતીસૂત્રવૃત્તિ-રાજ-
 પ્રશ્રીયવૃત્તિ-નન્દીસૂત્ર-નન્દીમલયગિરીયવૃત્તિ-વિશેષાવશ્યકવૃ-
 ત્તિકર્મગ્રન્થવૃત્ત્યાદ્યભિપ્રાયઃ ।” (સા૦ ૧૯૪-૧૯૯) સામાન્યં ઘ-
 ટાદિવસ્તુમાત્રચિન્તનપરિણામગ્રાહિ કિંચિદવિશુદ્ધતરમર્ધ-
 તૃતીયાદ્ગુલહીનમનુષ્યક્ષેત્રવિષયં જ્ઞાનં ઋજુમતિલઘ્વિઃ, સં-
 પૂર્ણમનુષ્યક્ષેત્રવિષયં વિપુલમતિલઘ્વિરિતિ તુ પ્રવચનસા-
 રોદ્ધારવૃત્ત્યૌપપાતિકવૃત્ત્યોર્લિખિતં ॥ (સા૦ ૨૦૦) “અર્ધતુ-

માટે સમીપવર્તિત્ય સમ્યગ્ધરૂપ લક્ષણાવદે ગજ્ઞાતીર (કાંઠા)માં ધોષ છે તેથી
 અર્ધ કરચો પડે છે, પટલે ગજ્ઞાપદની ગજ્ઞાતીરમાં લક્ષણા કરચો પડે છે, તેમ
 અહીં પણ ક્ષેત્ર અને કાલ્પપદના વાચ્ય અરૂપિ આકાશ પ્રદેશો તથા આશ્લિ-
 કાદિરૂપકાલમાં રૂપિદ્રવ્યને વિષય કરનાર દોષાથી અવધિજ્ઞાનના વિષયપણાનાં
 વાધ છે, તેથી તત્સ્થત્વરૂપ સમ્યગ્ધે કરી તદ્વૃત્તિદ્રવ્યો જ ક્ષેત્રકાલ્પદોથી
 ભેદા, લક્ષણા ૧ અહનસ્વાર્થા, ૨ અજહત્સ્વાર્થા, ૩ નિરુદ્ધા, ૪ આધુનિકી એમ
 ચાર પ્રકારની છે, તેમાં અહીં નિરુદ્ધાલક્ષણા જાણવી આ સંબન્ધી વિશેષ ઘર્ષણ
 ન્યાયગ્રન્થોથી જાણવું.

ત્રીયદ્વીપસમુદ્રેષ્વર્થતૃતીયાદ્ગુલહીનેષુ સંજ્ઞિમઃખાંસિ ઋજુમતિ-
જાનાતિ, વિપુલમતિર્થતૃતીયૈરદ્ગુલૈરભ્યધિકેષ્વિતિ ચાર્થતઃ
શ્રીજ્ઞાનસાગરસૂરિકૃતાવશ્યકાવચૂર્ણો ॥ ” (સા ૦ ૨૦૧) ઋજુ-
ધીઃ કાલતઃ પલ્યાસંલ્યભાગં જઘન્યતઃ । અતીતાનાગતં જા-
નાત્યુત્કર્ષાદપિ તન્મિતમ્ ॥ ૧૩૦ ॥ તાવત્કાલભૂતભાવિમનઃ
પર્યાયવોદતઃ । તાવન્તમેવ વિપુલધીસ્તુ પશ્યતિ નિર્મલમ્ ॥
૧૩૧ ॥ સર્વભાવાનન્તભાગવર્તિનોઽનન્તપર્યવાન્ । ઋજુધીર્ભાવિતો
વેત્તિ, વિપુલસ્તાંશ્ચ નિર્મલાન્ ॥ ૧૩૨ ॥ ઇતિ મનઃપર્યાયવિષયઃ ॥

અર્થ—મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય—ઉપયોગવાળો એવો ઋજુમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાની
મુનિ મનુષ્યક્ષેત્રમાં રહેલા સંજ્ઞિપર્યાપ્તજીવોએ મનપણે અગ્નીકાર કરેલા (પરિણમા-
વેલા) અનન્ત સ્કન્ધોને દેસે ॥ ૧૨૩ ॥ મનોજ્ઞાનના ક્ષયોપશમની અતિ પડતા
(તીક્ષ્ણતા) દ્વોવાથી મનોજ્ઞાની વિશેષધર્મપૃક્ત જ ઘટાદિ વસ્તુને જાણે છે ॥ ૧૨૪ ॥
તથા વિપુલમતિ જ્ઞાની તેજ અનન્ત સ્કન્ધોને દ્રવ્યના પર્યાયની અપેક્ષાએ અધિક
અને વધુ સ્પષ્ટ જાણે છે. ॥ ૧૨૫ ॥ બંને પ્રકારના મનઃપર્યવજ્ઞાનનો એ વિષય
દ્રવ્યથી કાઢો, અને હવે સરઘ્ન બુદ્ધિવાળો હું તે મનઃપર્યવજ્ઞાનનો ક્ષેત્રથી વિષય કહું
હું. ॥ ૧૨૬ ॥ તિર્યગ્લોકના મધ્યભાગથી રત્નપ્રથા પૃથ્વીમાં નીચે ૧૦૦૦ યોજન
સુધી તે ઋજુમતિ મનોજ્ઞાની સંજ્ઞિજીવોના મનોભાવ જાણે છે. ॥ ૧૨૭ ॥ અને
જ્યોતિષ્ ચક્રના ઉપરના તલ્લોયા સુધી તે ઊર્ધ્વ દેસે છે. અને અઢી દ્વીપ અને બે
સમુદ્ર સુધી તિર્ચ્છું ક્ષેત્ર દેસે છે ॥ ૧૨૮ ॥ એ કહેતું ત્રણે પ્રકારનું ક્ષેત્ર વિપુલ-
મતિ મનોજ્ઞાની નિર્મલપણે અને પહોળાઈ-લઘ્વાઈ-અને જાડાઈ એ ત્રણે પ્રકારે ૨ ॥
અદ્ગુલ અધિક ક્ષેત્ર દેસે છે. ॥ ૧૨૯ ॥ એ અગવતિની વૃત્તિ-રાયપસેણીની
વૃત્તિ-નન્દીસૂત્ર-નન્દીનીમલયગિરિવૃત્તિ-વિશેષા ૦ વૃત્તિ-અને કર્મ-
ગ્રન્થવૃત્તિનો અભિપ્રાય કાઢો. પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તિ અને ઉચવાહજીની
વૃત્તિમાં એ પ્રમાણે લલ્યું છે કે—“ સામાન્ય ઘટલે ઘટાદિ પદાર્થ માત્ર ચિંતવન
પરિણતિને પ્રદાન કરનાર (જાણનાર), કંઈક અવિશુદ્ધ, અને ૨ ॥ અંગુલ
હીન મનુષ્યક્ષેત્રના વિષયવાલું જ્ઞાન તે ઋજુમતિ લબ્ધિ, અને સંપૂર્ણ મનુષ્યક્ષેત્રના
વિષયવાલું જ્ઞાન તે વિપુલમતિ લબ્ધિ” તથા શ્રીજ્ઞાનસાગરસૂરિકૃત આશ્વશ્ય-

ક સૂત્રની અવર્ણિમાં एवो भावार्थ છે કે—“ ૨॥ અંગુલ ન્યૂન અદી દ્વીપ સમુદ્રમાં સંક્ષિજીવોનાં મનને ઋજુમતિ જાણે છે, અને અદી અંગુલ અધિક [ષ્ટલે સંપૂર્ણ] અદી દ્વીપસમુદ્રમાં વિપુલમતિ જાણે છે” ॥૯.૩૦॥ ઋજુમતિ કાઢથી જઘન્યપણે ભૂત-ભાવી પડ્યો નો અસંખ્યાતમો ભાગ જાણે છે. અને હજીવણે પણ તેલુંજ જાણે છે. ॥ ૯.૩૧ ॥ અર્થાત્ તેટલા કાઢના વ્યતીત થયેલા અને ભાવીકાઢમાં થનારા મનના પર્યાયોનો बोध होवाથી (તેટલું જ જાણે છે). અને વિપુલમતિ જ્ઞાની તેટલું જ (કાઢથી) પણ વધુ નિર્મલ જાણે, તથા ઋજુમતિજ્ઞાની ભાવથી સર્વ ભાવના અનન્તમા ભાગ જેટલા અનન્ત પર્યાયોને જાણે, અને વિપુલમતિ તેટલાજ પર્યાયોને નિર્મલપણે જાણે. ॥ ૯.૩૨ ॥ ए प्रमाणे मनःपर्यवज्ञाननो विषय कह्यो.

केवली द्रव्यतः सर्वं, द्रव्यं मूर्तममूर्तकम् । क्षेत्रतः सकलं क्षेत्रं, सर्वं कालं च कालतः ॥ ९.३३ ॥ भावतः सर्वपर्यायान् प्रतिद्रव्यमनन्तकान् । भावतो भाविनो भूतान्, सम्यग् जानाति पश्यति ॥ ९.३४ ॥ विहायःकालयोः सर्वद्रव्येषु संगतावपि । पृथगुक्तिः पुनः क्षेत्रकालरूढयेति चिन्त्यताम् ॥ ९.३५ ॥ इति केवलज्ञानविषयः ॥

અર્થ-કેવલજ્ઞાનનો વિષય-કેવલજ્ઞાની દ્રવ્યથી રૂપી અને અરૂપી સર્વ દ્રવ્યને જાણે, ક્ષેત્રથી સર્વ ક્ષેત્રને, કાઢથી સર્વ કાઢને, ॥૯.૩૩॥ અને ભાવથી પ્રત્યેક દ્રવ્યના ભૂત ભાવી (ને વર્તમાન) સર્વ અનન્ત પર્યાયોને સમ્યક્ પ્રકારે જાણે દેખે. ॥ ૯.૩૪ ॥ સર્વ દ્રવ્યો (જાણે એમ કહેવા) માં આકાશ (ક્ષેત્ર) અને કાઢની સફતિ (અન્તર્ભાવ) છતાં પણ પુનઃ [ક્ષેત્ર અને કાઢને] મુદા કહ્યા તે ક્ષેત્ર અને કાઢની રૂઢિથી જાણવું. ॥ ૯.૩૫ ॥ ए प्रमाणे केवलज्ञाननो विषय कह्यो.

मत्यज्ञानी तु मिथ्यात्वमिश्रेणावग्रहादिना । औत्पत्तिक्यादिना यद्वा, पदार्थान् विषयीकृतान् ॥ ९.३६ ॥ वेत्यपायादिना तांश्च, पश्यत्यवग्रहादिना । मत्यज्ञानेन विशेषसामान्यावगमात्मना ॥ ९.३७ ॥ मत्यज्ञानपरिगतं, क्षेत्रं कालं च वेत्यसौ ।

મત્યજ્ઞાનપરિગતાન્, સ વેત્તિ પર્યવાનપિ ॥ ૧૩૮ ॥ શ્રુતાજ્ઞાનો
પુનર્મિથ્યાશ્રુતસંદર્ભગર્ભિતાન્, ॥ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાન્, વેત્તિ
પ્રજ્ઞાપયત્યપિ ॥ ૧૩૯ ॥ એવં વિભક્તજ્ઞાનુગતાન્, વિભક્તજ્ઞાનવા-
નપિ ॥ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાન્, કથચ્ચિદ્વેત્તિ પશ્યતિ ॥ ૧૪૦ ॥
યથા સ શિવરાજર્ષિર્દિશાપ્રોક્ષકતાપસઃ ॥ વિભક્તજ્ઞાનતોઽપશ્ય-
ત્સત દ્વીપપયોનિધોન્ ॥ ૧૪૧ ॥ નિશમ્ય તાનસંખ્યેયાન્, જ-
ગદ્ગુરુનિરૂપિતાન્ ॥ સંદિહાનો વીરપાર્શ્વે, પ્રવ્રજ્ય સ યયૌ
શિવમ્ ॥ ૧૪૨ ॥ (ઇતિ જ્ઞાનાજ્ઞાનવિષયઃ)

અર્થ-મતિઅજ્ઞાનનો વિષય-મતિઅજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વયુક્ત એવા અવગ્ર-
હાદિવડે (વ્યઅનાવગ્રહાદિવડે) અથવા ઔત્પાતિકી આદિ બુદ્ધિવડે વિપરીકૃત (ગ્ર-
હણ કરેલા) પદાર્થોને ॥ ૧૩૬ ॥ વિશેષધર્મ (ઘટત્વ, તદૂપ વિગેરે) અને સામા-
ધર્મ (સત્ત્વગુણેત્વ વિગેરે)ના ધોવસ્વરૂપ મત્યજ્ઞાનાત્મક અપાય અને અવગ્રહાદિમાં
અપાયાદિવડે (અપાયને ધારણાવડે) જાણે છે, અવગ્રહાદિકવડે દેખે છે.
॥ ૧૩૭ ॥ તથા મતિઅજ્ઞાનમાં વ્યાપ્ત વિષયરૂપ થયેલા ક્ષેત્ર અને કાળને
મતિઅજ્ઞાની જાણે છે, અને તે મતિઅજ્ઞાનમાં વ્યાપ્ત થયેલા પર્યાયોને પણ જાણે છે,
॥ ૧૩૮ ॥ શ્રુત અજ્ઞાનનો વિષય-શ્રુતઅજ્ઞાની પુનઃ મિથ્યાશ્રુતની સંદર્ભ-
સમૂહમાં રહેલા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવોને જાણે, અને વીજાને જણાવે ॥ ૧૩૯ ॥
વિભક્તજ્ઞાનનો વિષય-૫ પ્રમાણે (શ્રુત અજ્ઞાનીવત્) વિભક્તજ્ઞાની પણ વિભક્ત-
જ્ઞાનના વિષયરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવને કથચ્ચિત્ (કોઈ પ્રકારે
કંઈક અલ્પ પણ) જાણે અને દેખે ॥ ૧૪૦ ॥ જેમ તે દિશા પ્રોક્ષક (જે દિશાથી
ફુલ ફલાદિ લેવા હોય તેના અધિષ્ઠાયકની આજ્ઞા લઈ તે દિશાના ફલફુલ

૧. જેમ કોઈ મત્યજ્ઞાની એકજ બ્રહ્મ પદાર્થને જાણે કોઈ મત્યજ્ઞાની નૈયા-
યિકવત્ ૭ પદાર્થોને જાણે. इत्यादि आगळ क्षेत्रकाल વગેરેમાં પણ સંખ્યાનો
અનિયમ ૫ રીતેજ જાણવો.

૨. પ્રથમ કહેવાઈ ગયું છે કે અવગ્રહ ને રૂઢા દર્શનરૂપ છે અને અપાય
ને ધારણા જ્ઞાનરૂપ છે. તે અનુસારે અહિં ૫ અર્થ કાઢો.

- વિગેરે એકઠા કરનાર) તાપસવિશેષ શિવરાજર્ષિ નામનો તાપસ વિભક્ષા-
નથી સાતઢીપ અને સાત સમુદ્ર દેખવા લાગ્યો ॥ ૧૪૧ ॥ પળ જગદ્ગુરુ શ્રી
વીરપ્રભુણ કહેલા અસંખ્ય ઢીપ સમુદ્રો સાંભળી સંદેહવાળો થયો છતો વીરનો
પાસે ચારિત્ર અઢીકાર કરી મોક્ષે ગયો ॥ ૧૪૨ ॥

- इदं पञ्चविधं ज्ञानं, जिनेर्यत्परिकीर्तितम् । तद् द्वे प्रमाणे
भवतः, प्रत्यक्षं च परोक्षकम् ॥१४३॥ स्वस्य ज्ञानस्वरूपस्य, घटा-
देर्यत्परस्य च । निश्चायकं ज्ञानमिह, तत्प्रमाणमिति स्मृतम् ॥
१४४॥ यदाहुः—“स्वपरव्यवसायि ज्ञानं प्रमाणम्” इति । [सा०
२०२] तत्रेन्द्रियानपेक्षं यज्जीवस्यैवोपजायते । तत्प्रत्यक्षं प्रमाणं
स्यादन्त्यज्ञानत्रयात्मकम् ॥ १४५ ॥ इन्द्रियैर्हेतुभिर्ज्ञानं, यदा-
त्मन्युपजायते । तत्परोक्षमिति ज्ञेयमाद्यज्ञानद्वयात्मकम् ॥ १४६ ॥
● प्रत्यक्षे च परोक्षे चापायांशो निश्चयात्मकः । यः स एवात्र
साकारः, प्रमाणव्यपदेशभाक् ॥ १४७ ॥ यथाभिहितम्—“साका-
रः प्रत्ययः सर्वो, विमुक्तः संशयादिना । साकारार्थपरिच्छेदात्प्र-
माणं तन्मनीषिणाम् ॥ १४८ ॥ ” [सा० २०३] सामान्यैकगो-
चरस्य, दर्शनस्यात एव च । न प्रामाण्यं संशयादेरप्येवं न
प्रमाणता ॥ १४९ ॥ अत एव मतिज्ञाने, सम्यक्त्वदलिका-
न्वितः । योऽपायांशः स प्रमाणं, स्यात्पौद्गलिकसद्ब्रह्मसाम

૩ શિવરાજર્ષિ તાપસનું વૃત્તાન્ત શ્રીભગવતીજીના અગીઆરમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં વિસ્તારથી ધર્નવ્યું છે ત્યાંથી જોઈ છેલું, આ શિવરાજર્ષિ ઠસ્તિનાપુર નગરનો શિવ નામે રાજા હતો તેને ધારણી રાણી તથા શિવમ-
દ્રકુમાર પુત્ર હતો છેવટે ધૈરાગ્ય ભાવથી છટને પારણે છટ કરવો તેથી તપસ્યાનો અભિગ્રહ કરી દિશાપ્રોક્ષકતાપસ થયા છે, અજ્ઞાનતપના પ્રભાવથી વિભક્ષાજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે સાતઢીપ સાત સમુદ્ર છે, ત્યારવાદ ઢીપસમુદ્રો વ્યવચ્છેદ પામ્યા છે તેમ દેખે છે, મહાવીર પરમાત્મા ત્યાં સમક્ષરે છે, છેવટે તેમનો ઉપદેશ સાંભળી સન્યજ્ઞાન પામી શીક્ષા લઈ મોક્ષે પધાર્યા છે,

(४२४) ॥ ज्ञानद्वारे ज्ञानानां प्रमाणान्तर्गतता-प्रमाणभेदादिविचारः ॥ (द्वार

॥९५०॥प्रक्षीणसप्तकानां चापायांश्च एव केवलः । प्रमाणमप्रमा-
णं वावग्रहाद्या अनिर्णयात् ॥९५१॥ अयं च तत्त्वार्थवृत्त्या-व्यभि-
प्रायः॥(सा०२०४)रत्नाकरावतारिकादौ च मतिज्ञानस्य तद्भेदा-
नां अवग्रहादीनां च तावद्व्यवहारित्वात्प्रत्यक्षप्रमाणत्वमुक्तं, तथा
च तद्व्यन्धः-“अवग्रहश्चेहा चावायश्च धारणा च ताभिर्भेदो-
विशेषस्तस्मात्प्रत्येकमिन्द्रियानिन्द्रियनिवन्धनं प्रत्यक्षं चतुर्भेद-
मिति” । (सा०२०५) श्रुतज्ञानेऽप्यपायांश्च, प्रमाणमनया दिशा ।
निमित्तापेक्षणादेते, परोक्षे इति कीर्तिते ॥ ९५२ ॥ परोक्षं
ह्यनलज्ञानं, भूमज्ञाननिमित्तकम् । लोके तद्वदिमे ज्ञेये, इन्द्रि-
यादिनिमित्तके ॥ ९५३ ॥ इदं च निश्चयनयापेक्षया व्यपदि-
श्यते । प्रत्यक्षव्यपदेशोऽपि, व्यवहारान्मतोऽनयोः ॥ ९५४ ॥
तथोक्तं नन्द्यां-“तं समासओ दुविहं पण्णत्तं, तं-इन्दियपच्च-
क्खं च नोइन्दियपच्चक्खं च इत्यादि”(तत्समासतो द्विविधं प्रज्ञ-
सम् । तद्यथा इन्द्रियप्रत्यक्षं च नोइन्द्रियप्रत्यक्षं च ।) (सा०२०६)
ननु च-प्रत्यक्षमनुमानं चागमश्चेति त्रयं विदुः । प्रमाणं का-
पिला आक्षपादास्तत्सोपमानकम् ॥ ९५५ ॥ मोमांसकाः षड-
र्थापत्यभावाभ्यां सहोचिरे । द्वे त्रीणि वा काणभुजो, द्वे
बौद्धा आदितो विदुः ॥ ९५६ ॥ एकं च लौकायतिकाः, प्रमाणा-
नीत्यनेकधा । परैरुक्तानि किं तानि, प्रमाणान्यथवाऽन्यथा ?
॥ ९५७ ॥ अत्रोच्यते-एतान्याद्यज्ञानयुग्मेऽन्तर्भूतान्यखिला-
न्यपि । इन्द्रियार्थसंज्ञिकर्षनिमित्तकतया किल ॥ ९५८ ॥ अप्र-
माणानि वाऽमूनि, मिथ्यादर्शनयोगतः । असद्वोधव्यापृतेश्चो-
न्मत्तवाक्यप्रयोगवत् ॥ ९५९ ॥

पांच ज्ञानमां प्रमाणप्राप्ति-श्री जिनेश्वरोष जे आ पांच प्रकारनुं

જ્ઞાન કહેલું છે તે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ બે પ્રમાણવાર્ધ છે. ॥ ૯૪૩ ॥ ત્યાં જ્ઞાન સ્વરૂપ એવા પોતાને અને ઘટાદિ રૂપ પર પદાર્થને યથાર્થપણે નિશ્ચય કરનારું જે જ્ઞાન તે પ્રમાણ કહેલું છે. ॥ ૯૪૪ ॥ કહ્યું છે કે-“સ્વપરવ્યવસાયિ જ્ઞાનં પ્રમાણં” સ્વ એટલે જ્ઞાન (પોતે) અને પર એટલે વાસ્તવ પદાર્થ તેનું વિ-વિશેષે કરીને (યથાવસ્થિત સ્વરૂપે કરીને) અવસાયિ-નિશ્ચય કરનાર જે જ્ઞાન તે પ્રમાણ કહેવાય છે, આ લક્ષણમાં જ્ઞાનનો નિશ્ચય અપર જ્ઞાનથી માનનાર નૈયાયિકાદિનો વ્યવચ્છેદ કરવાને સ્વ પદ છે, વાસ્તવપદાર્થના અપલાપ કરનાર (નહિ માનનાર) વિજ્ઞાન-વાદિ બૌદ્ધોનું નિરાકરણ કરવા પર પદ છે, સંશયાત્મકજ્ઞાન, વિપર્યય (ભ્રમ) જ્ઞાન, અનધ્યવસાય અને બૌદ્ધોયે પ્રમાણરૂપ માનેલ નિર્વિકલ્પક જ્ઞાનનો વ્યવચ્છેદ કરવા વ્યવસાયિ પદ છે. ત્યાં ઇન્દ્રિય (જેને નોદન્દ્રિય) થી અપેક્ષા રિક્તાર્થે જે (આત્મસાક્ષાત્) જ્ઞાન જીવને થાય છે તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છેલ્લાં ત્રણ જ્ઞાનરૂપ છે. ॥ ૯૪૫ ॥ અને ઇન્દ્રિયોના આલમ્બનથી આત્માને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષપ્રમાણ પ્રથમનાં બે જ્ઞાન રૂપ છે. ॥ ૯૪૬ ॥ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનમાં અને પરોક્ષજ્ઞાનમાં નિશ્ચયરૂપ જે અપાયાંશ તે જ સાકાર અપાયાંશ અહિં પ્રમાણ એવા વ્યવદેશને ધારણ કરે છે. ॥ ૯૪૭ ॥ જેમ કહ્યું છે કે-સંશયાદિ રહિત સર્વ સાકાર (વિશેષ) એવો જે નિર્ણય (વિશેષ ધર્મોનો નિર્ણય) તે સાકાર વિષયને જાણનાર હોવાથી યુદ્ધિમાનોને તે પ્રમાણ (એ રૂપે માન્ય) છે. ॥ ૯૪૮ ॥ એ કારણથી જ સામાન્ય માત્ર વિષયવાર્ધ દર્શન તે પ્રમાણ ન ગણાય, અને એ રીતે સંશયાદિ જ્ઞાન તે પણ પ્રમાણ ન ગણાય ॥ ૯૪૯ ॥ વળી એ કારણથી જ મનિજ્ઞાનમાં સમ્યક્ત્વ દલિક સહિત જે અપાયાંશ તે ક્ષયોપ૦ સમ્ય-ગૃહિત્તિ જીવોને પ્રમાણ છે. ॥ ૯૫૦ ॥ અને જેઓનું દર્શન સમ્પ્રક ક્ષય પામ્યું છે, તેઓ (શાયિકસમ્યગૃહિત્તિ)ને કેવલ (સમ્ય૦ દલ રહિત) અપાયાંશ જ પ્રમાણ છે પરન્તુ વ્યજ્ઞ-નાત્રગ્રહાદિ અનિર્ણયવાળા હોવાથી અપ્રમાણ છે. ॥ ૯૫૧ ॥ તત્ત્વવાર્થવૃત્તિ વિશે-

૧ અહીં આદિશબ્દે વિપર્યય અને અનધ્યવસાયજ્ઞાનો પણ પ્રહણ કરવા, તેમાં ‘‘એકસ્મિન્ધર્મિણિ ચિરુદ્ધકોટિહયાથગાદિ જ્ઞાનં સંશયઃ’’ એક પદાર્થમાં ચિરુદ્ધ એ કોટિ (ધર્મ) ને પ્રહણ કરનાર જ્ઞાન તે સંશય. ‘‘અનસ્મિન્નધ્યવસાયો વિપર્યયઃ’’ ‘‘ચિરુદ્ધકકોટિરિતિશ્કુલં’’ તત્ત્વમાયવતિ તત્ત્વકારક જ્ઞાન’’ ઇત્યાદિ અનેક લક્ષણો વિપર્યયતા છે. જેમાં જે ધર્મ ન હોય તેમાં તત્ત્વધર્મપ્રકારક જે જ્ઞાન જેમ શુક્તિ (હીપ)માં આ રજત (રૂપું) છે તેવું જ્ઞાન તે વિપર્યય અને ‘‘કિમિત્યાલોચનમાત્રકમતધ્યવસાયઃ’’ આ કાંઈક છે એ વિચારણાત્મક જેમ જના માણસને ઘાંસના સ્પર્શનું જ્ઞાન તે અનધ્યવસાય (ઉપેક્ષાત્મક) જ્ઞાન કહેવાય.

રેનો અભિપ્રાય કર્યો. અને રત્નાકરાચતારિકાદિકમાં તો મતિજ્ઞાનને અને તેના અવગ્રહાદિ મેદોને સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષપ્રમાણતા કહેલી છે તેનો પાઠ આ પ્રમાણે—“અવગ્રહ-ઈદા-અપાય-ને ધારણા એ ચારવહે મેદ એટલે વિશેષ છે, તેથી પ્રત્યેક [મેદવહે] इन्द्रिय અને મનના કારણવાળું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ચાર પ્રકારનું છે”. એ રીતે શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ અપાયોંશ તે પ્રમાણ છે, એ પ્રમાણે (इन्द्रिय અને મન રૂપ નિમિત્તની) અપેક્ષાવાળાં હોવાથી એ વન્ને [મતિ-શ્રુત] જ્ઞાન પરોક્ષપ્રમાણ રૂપ કહેલાં છે. ॥ ૧૫૨ ॥ જેમ લોકમાં ધૂમજ્ઞાનના નિમિત્તવાળું (ધૂમના નિમિત્તથી થતું) અગ્નિનું જ્ઞાન (અનુર્મિત) નિશ્ચયથી પરોક્ષ કહેવાય છે, તેમ इन्द्रिय અને મનના નિમિત્તવાળાં એ બે જ્ઞાન પણ [પરોક્ષ] જાણવાં. ॥ ૧૫૩ ॥ એ (પ્રત્યક્ષપણું ને પરોક્ષપણું) નિશ્ચય નયની અપેક્ષા કર્યું છે, નહિતર વ્યવહારથી તો એ વન્ને જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષપણાનો પણ વ્યવદેશ થાય છે. ॥ ૧૫૪ ॥ શ્રી મન્દીરસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“તે (પ્રત્યક્ષજ્ઞાન) સંક્ષેપથી બે પ્રકારનું કહેલું છે—इन्द्रियપ્રત્યક્ષ, અને નોइन्द्रिय પ્રત્યક્ષ”. શાકા-કપિલમતવાળા (સાંખ્ય) પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-અને આગમ એ ત્રણ પ્રમાણ કહે છે, નૈયાયિક મતવાળા તે ત્રણને ઉપમાન સહિત ચાર પ્રમાણ કહે છે, ॥ ૧૫૫ ॥ મીમાંસકદર્શનવાળા અર્થાપત્તિ અને અભાવ સહિત ૬ પ્રમાણ કહે છે, વૈશેષિકમતવાળા પ્રથમનાં બે અથવા ત્રણ (પ્રત્યક્ષ-અનુ-અથવા પ્ર-અનુ-ને આગમ) પ્રમાણ માને છે, અને શૌલ્ક્યમતવાળા પ્રથમનાં બે (પ્ર-અનુ) પ્રમાણ માને છે ॥ ૧૫૬ ॥ વળી નાર્મિકમતવાળા પહેલું એક (પ્રત્યક્ષ) પ્રમાણ જ માને છે, એમ દરેક દર્શનવાળા અનેક પ્રકારે માને છે તો તે અન્યદર્શનીઓએ કહેલાં પ્રમાણો તે પ્રમાણ કહેવાય કે અપ્રમાણ કહેવાય ? ॥ ૧૫૭ ॥ ઉત્તર-એ સર્વ પ્રમાણો इन्द्रिय અને અર્થતા સત્ત્વિકર્પરૂપનિમિત્તપણા વહે (इन्द्रियસાથે વિષયનું સંબંધ થવું અથવા સમીપવર્તિ પણું એ જ જ્ઞાનનું નિમિત્ત હોવાથી) પહેલા બે જ્ઞાનમાં અન્તર્ગત થાય છે. ॥ ૧૫૮ ॥ અથવા મિથ્યાત્વના સમ્બન્ધથી ઉન્મત્ત થયેલા પુરુષના પ્રભાવવત્ સ-

૧. इन्द्रियोદ્ધારા પદાર્થની સાક્ષાત્ ઉત્પત્તિથી તે इन्द्रिय પ્રત્યક્ષ, અને મન-વહે પદાર્થની ચિન્તના અથવા સ્વપ્નાદિ તે નોइन्द्रिय પ્રત્યક્ષ.

૨. મીમાંસકમતમાં પ્રમાણર મતાનુયાયિ મહત્ત્વમતાનુયાયિ વિગેરે મેદો છે તેમાં પ્રમાણર મતાનુયાયિ અભાવને સ્થાને વુદ્ધિને માનતા હોવાથી અભાવ પ્રમાણ માનતા-થી અને મહત્ત્વમતાનુયાયિ અભાવ સહિત છ પ્રમાણ માને છે. કહ્યું છે કે—“ગુરુ-ધિયમભાવસ્ય સ્થાનેસ્થનેऽભિષિત્તવાન્ । પ્રસિદ્ધ એવ લોકેऽસ્મિન્વુત્તરચન્ધુ પ્રમા-કરઃ ॥ ૩ કેટલાક પૌરાણિક વિગેરે સંભવ-ઐતિહ્ય વિગેરે પ્રમાણો પણ માને છે.

▼ સ્વકુ બોધરૂપ વ્યાપાર નહિ હોવાથી તે સર્વ પ્રમાણો અપ્રમાણ ગણાય. ॥૧૫૯॥
इति प्रमाण विचारः ॥

પશ્ચાન્નામપ્યથૈતેષાં, સહભાવો વિચાર્યતે । એકં દ્વે ત્રીણિ
ચત્વારિ, સ્યુઃ સહૈકત્ર દેહિનઃ (નિ) ॥૧૬૦॥ તથાહિ-પ્રાપ્તં નિસર્ગ-
સમ્યક્ત્વં, યેન સ્યાત્તસ્ય કેવલમ્ । મતિજ્ઞાનમનવાપ્તશ્રુતસ્યાપિ
શરીરિણઃ ॥૧૬૧॥ અત એવ મતિર્યસ્ય(ત્ર), શ્રુતં તત્ર ન નિશ્ચિ-
તમ્ । શ્રુતં યત્ર મતિજ્ઞાનં તત્ર નિશ્ચિતમેવ હિ ॥ ૧૬૨ ॥ અયં
તત્ત્વાર્થવૃત્ત્યાદ્યભિપ્રાયઃ ॥ નન્દીસૂત્રાદૌ તુ ॥ ‘ જત્થ મહનાણં
તત્થ સુઅનાણં, જત્થ સુઅનાણં તત્થ મહનાણં’ (યત્ર મતિજ્ઞા-
નં તત્ર શ્રુતજ્ઞાનં યત્ર શ્રુતજ્ઞાનં તત્ર મતિજ્ઞાનં) ઇત્યુક્તં, [સા૦
૨૦૭] અત એવૈકેન્દ્રિયાણામપિ શ્રુતજ્ઞાનં સ્વીકૃતં શ્રુતે, યથા-
“જહ સુહુમં ભવિંદિયનાણં દૃઢિંદિયાવરોહેઽવિ । દઢસુઆ-
ભાવંમિવિ ભાવસુઅં પથિવાઈણં ॥ ૧ ॥ (યથા સૂક્ષ્મં ભાવે-
ન્દ્રિયજ્ઞાનં દ્રઢ્યેન્દ્રિયાવરોધેઽપિ । દ્રઢ્યશ્રુતાભાવેઽપિ ભાવ-
શ્રુતં પાર્થિવાદીનામ્ ॥ ૧ ॥) (સા૦ ૨૦૮) ભાવેન્દ્રિયો-
પયોગશ્ચ વકુલાદિવદેકેન્દ્રિયાણાં સર્વેષાં ભાવ્યઃ ॥ તથા

૧. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જૈનદર્શનમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ બે પ્રમાણો છે
અથવા અપેક્ષાભેદથી અજ શબ્દ મન, इन्द्रिय અથવા જીવ અર્થમાં શબ્દ હોવાથી
ત્રિશુદ્ધનયના અભિપ્રાયે પ્રત્યક્ષ એકજ પ્રમાણ છે. પણ તેના સાવરણ અને
અનાવરણ એમ બે ભેદો થાય સાવરણ (છદ્મસ્થ) જીવોને મનનો અભિમુખતાથી.
इन्द्रियનો અભિમુખતાથી અને આત્માની અભિમુખતાથી એમ ત્રણ પ્રકારે સાવરણ
પ્રત્યક્ષ છે. ૧ આત્માની અભિમુખતાયે સ્વપ્નમાં યતા ભય, હર્ષ, રોષ, ગમન ગાજ્ય-
લાભ વિગેરે, ૨ મનની અભિમુખતાયે સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, ચિત્તર્ક, ચિપર્યય-
નિર્ધારણ વિગેરે, ૩ इन्द्रियोની અભિમુખતાથી ચક્ષુ વિગેરેથી થતું રૂપાદિજ્ઞાન
હોય છે, અને નિરાવરણ સર્વજ્ઞ ભગવન્તોને કેવલ આત્માનીજ અભિમુખતાથી થતું અ-
ભ્યાત્મ)નિરાવરણ પ્રત્યક્ષ છે, જે માટે કહ્યું છે. કે-“અભિધિમાદૃશાં ભાજ્યમભ્યાત્મ
તુ સ્વર્થ દૃશામ । એકં પ્રમાણમથૈકયા-દૈક્યં તત્ત્વજ્ઞૈક્યતઃ ॥૧॥ પ્રમાણદ્વાવિશિકા,

મલયગિરિપૂજ્યા અપ્યાહુઃ નન્દીવૃત્તૌ ॥ “યદ્યપિ તેષામેકેન્દ્રિયા-
 દીનાં પરોપદેશશ્રવણાસંભવસ્તથાપિ તેષાં તથાવિધક્ષયોપ-
 શમભાવતઃ કશ્ચિદવ્યક્તોઽક્ષરલાભો ભવતિ યદ્વશાદક્ષરાનુષક્તં
 શ્રુતજ્ઞાનમુપજાયતે, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, તેષામપ્યાહારાદ્યભિ-
 લાષ ઉપજાયતે, અભિલાષશ્ચ પ્રાર્થના, સા ચ યદીદમહં પ્રાપ્નોમિ
 તદા ભવ્યં ભવતીત્યાદ્યક્ષરાનુવિદ્ધૈવ, તતસ્તેષામપિ કાચિદવ્ય-
 ક્તાક્ષરોપલઘ્વિરવશ્યં પ્રતિપત્તવ્યા” इति (સા૦ ૨૦૯) । મતિજ્ઞા-
 નશ્રુતજ્ઞાનરૂપે દ્વે ભવતઃ સહ । ત્રીણિ તે સાવધિજ્ઞાને, સમનઃ-
 પર્યવે તુ વા ॥ ૧૬૩ ॥ ચતુર્ણાં સહભાવોઽપિ, છદ્ધસ્થશ્રમણે
 ભવેત્ । પચ્ચાનાં સહભાવે તુ, મતદ્વિતયમુચ્યતે ॥ ૧૬૪ ॥

અર્થ—એક જીવમાં સમ્યક્જ્ઞાન પ્રાપ્તિ છે એ એ પાંચે જ્ઞાનનું સહચારિપણું
 (એક સાથે કેટલાં જ્ઞાન ? હોય તે) વિચારાય છે, તે આ પ્રમાણે—એક જીવને ત્રિષે
 એક સાથે એક—એ—ત્રણ—ને ચાર જ્ઞાન હોય ॥ ૧૬૦ ॥ તે આ પ્રમાણે—જેને નિ-
 મર્ગ (ગુરુના ઉપદેશ વિના સ્વાભાવિક) સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેવા શ્રુતજ્ઞાન
 નહિ પામેલા જીવને કેવળ એક મતિજ્ઞાન જ હોય ॥ ૧૬૧ ॥ એ હેતુથી જ જ્યાં
 મતિજ્ઞાન છે ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન હોય એવો નિયમ નહિ, પરંતુ જ્યાં શ્રુતજ્ઞાન છે ત્યાં
 મતિજ્ઞાન તો નિશ્ચયથી છે જ. ॥ ૧૬૨ ॥ એ તત્ત્વાર્થશ્રુત્યાદિનો અભિપ્રાય
 કહ્યો અને નંદીસૂત્રમાં તો—“ જ્યાં મતિજ્ઞાન ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન અને જ્યાં શ્રુતજ્ઞાન
 ત્યાં મતિજ્ઞાન ” એમ કહેલું છે, એ હેતુથી સિદ્ધાન્તમાં એકેન્દ્રિયોને પણ શ્રુતજ્ઞાન
 સ્વીકારેલું છે. જેમ કહ્યું છે કે—“ દ્રવ્યેન્દ્રિયનો અભાવ હોય પણ સૂક્ષ્મ ઘટું ભાષે-
 ન્દ્રિયજન્યજ્ઞાન હોય છે (માટે) દ્રવ્યશ્રુતનો અભાવ હોય પણ પૃથ્વીકાયાદિકને
 માત્રશ્રુત છે.” ભાષેન્દ્રિયનો ઉપયોગ વક્તુલાદિદૃક્ષની પેઠે સર્વ એકેન્દ્રિયોને (પ્રથમ કણો
 છે તેમ) વિચારવો, તથા નંદીની વૃત્તિમાં પૂજ્યમલયગિરિ આચાર્ય મહા-
 રાજ પણ કહે છે કે—“જો કે તે એકેન્દ્રિયાદિને પર ઉપદેશ સાંપડવાનો અસંભવ છે
 તોપણ તેઓને તથા પ્રકાશનો સ્વયોપશમ હોવાથી કંઈક અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ અક્ષરનો લાભ
 હોય છે કે જેના વશથી અક્ષરોવડે વ્યાપ્ત એવું શ્રુતજ્ઞાન થાય છે, તે (અક્ષરલાભ) આ
 પ્રમાણે અંગીકાર કરવો (જાણવો) કે તેઓને પણ આહારાદિનો અભિલાષ ઉપજે

છે, અને અધિભાષ તે પ્રાર્થના છે. અને તે (પ્રાર્થના) “ જો હું આ પાશું તો ટીક થાય ” ઇત્યાદિ (અંતરંગ) અસરોવડે વ્યાપ્ત જ છે, માટે તે એકેન્દ્રિયોને પણ કોઈક અસ્પષ્ટ અસરબોધ અવશ્ય માનવો જોઈએ, ” તથા મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનરૂપ બે જ્ઞાન એક સાથે હોય છે, અને તેમાં અવધિજ્ઞાન સહિત કરતાં અથવા મનઃ પર્યવજ્ઞાન સહિત કરતાં પણ જ્ઞાન એક સાથે હોય છે ॥ ૧૬૩ ॥ તથા છદ્મસ્થ મુનિને ચારે (છાદ્મસ્થિક) જ્ઞાન પણ એક સાથે હોય છે, અને પાંચે જ્ઞાનના સદ્ચારીપણામાં તો બે મત છે તે કહેવાય છે. ॥ ૧૬૪ ॥

કેચિદ્ધુર્ન નશ્યન્તિ, યથાઽર્કેઽભ્યુદિતે સતિ । મહાંસિ
ચન્દ્રનક્ષત્રદીપાદીન્યસ્થિલાન્યપિ ॥ ૧૬૫ ॥ ભવન્ત્યકિશ્ચિત્ક-
રાણિ, કિંતુ પ્રકાશનં પ્રતિ । છાદ્મસ્થિકાનિ જ્ઞાનાનિ, પ્રોદ્ભૂતે
કેવલે તથા ॥ ૧૬૬ ॥ તતો ન કેવલેનૈષાં, સહભાવો વિરુદ્ધ્ય-
તે । અવ્યાપારાન્નિષ્ફલાનામપ્યક્ષાણામિવાર્હતે ॥ ૧૬૭ ॥
અન્યે ચા[ત્વા]હુર્ન સન્ત્યેવ, કેવલજ્ઞાનશાલિનિ । છાદ્મસ્થિકાનિ
જ્ઞાનાનિ, યુક્તિસ્તત્રાભિધીયતે ॥ ૧૬૮ ॥ અપાયસદ્દ્રવ્યાભા-
વાન્મતિજ્ઞાનં ન સંભવેત્ । ન શ્રુતજ્ઞાનમપિ યત્તન્મતિજ્ઞાનપૂર્વ-
કમ્ ॥ ૧૬૯ ॥ રૂપિદ્રવ્યૈકવિષયે, ન તૃતીયતુરીયકે । લોકા-
લોકવિષયકજ્ઞાનસ્ય સર્વવેદિનઃ ॥ ૧૭૦ ॥ ક્ષયોપશમજાન્ય-
ન્યાન્યન્ત્યં ચ ક્ષાયિકં મતમ્ । સહભાવસ્તદેતેષાં, પશ્ચાના-
મેતિ નૌચિતીમ્ ॥ ૧૭૧ ॥ કટે સત્યુપકલ્પ્યન્તે, જાલકાન્ય-
ન્તરાઽન્તરા । મૂલતઃ કટનાશે તુ, તેષાં વ્યવહતિઃ કુતઃ ?
॥ ૧૭૨ ॥ કિંચ ॥ જ્ઞાનદર્શનયોરેવોપયોગૌ સ્તો યથાક્રમમ્ ।
અશેષપર્યાયદ્રવ્યબોધિનોઃ સર્વવેદિનઃ ॥ ૧૭૩ ॥ એકસ્મિન્
સમયે જ્ઞાનં, દર્શનં ચાપરક્ષણે । સર્વજ્ઞસ્યોપયોગૌ દ્વૌ, સમયા-
ન્તરિતૌ સદા ॥ ૧૭૪ ॥ તથાહુઃ ॥ “ નાળામિ દંસળામિ ય, એત્તો
એકતરયામિ ઉવઉત્તા । સદ્વસ્સ કેવલિસ્સવિ, જુગવં દો નત્થિ

(४३०) ॥ ज्ञानद्वारे ज्ञानानां सहभावकेवलिन उपयोगविचारश्च ॥ (द्वार

उवओगा ॥९,७५॥”(ज्ञाने दर्शने च इतः एकतरस्मिन् उपयुक्ताः सर्वस्य केवलिनोऽपि युगपत् द्वौ न स्त उपयोगौ ।) (सा० २१०) इदं सैद्धान्तिकमतं, तार्किकाः केचनोचिरे । स्यातामेवोपयोगौ द्वावेकस्मिन् समयेऽर्हतः ॥९,७६॥ अन्यथा कर्मण इव, स्यादाकार-कता मिथः । एकैकस्योपयोगस्यान्योपयोगोदयद्रुहः ॥ ९,७७ ॥ यच्चैतयोः साद्यनन्ता, स्थितिरुक्तोपयोगयोः । व्यर्था स्यात्सा-ऽप्यनुदयादेकैकसमयान्तरे ॥ ९,७८ ॥ अन्ये च केचन प्राहुर्ज्ञानदर्शनयोरिह । नास्ति केवलिनो भेदो, निःशेषावरणक्षयात् ॥ ९,७९ ॥ ज्ञानैकदेशः सामान्यमात्रज्ञानं हि दर्शनम् । तत्कथं देशतो ज्ञानं, संभवेत्सर्ववेदिनः ? ॥९,८०॥ इत्यादि ॥ उक्तं च ॥ “ केहं भणंति जुगवं, जाणइ पासइ य केवली नियमा । अन्ने एगंतरियं, इच्छन्ति सुओवएसेणं ॥ १ ॥ अन्ने न चैव वीसुं, दंसणमिच्छन्ति जिणवरिंदस्स । जं चिय केवलनाणं, तं चियसे दंसणं विति ॥ ९,८१ ॥ ” (केचिद् भणन्ति युगपत् जानाति पश्यति च केवली नियमात् । अन्ये एकान्तरितं इच्छन्ति श्रुतो-पदेशेन । अन्ये न चैव विष्वग् दर्शनमिच्छन्ति जिनवरेन्द्रस्य । यदेव केवलज्ञानं तदेव तस्य दर्शनं ब्रुवन्ति ॥) (सा० २११) अत्र च भूयान् युक्तिसंदर्भोऽस्ति, स तु नन्दीवृत्तिसम्मत्यादिभ्योऽव-सेयः । अथ प्रकृतं ॥ विनैताभ्यां परः कश्चिन्नोपयोगोऽर्हतां मतः । ततः कथं भवेत्तेषां, मत्यादिज्ञानसंभवः ॥९,८२॥ इत्यादि प्रायो-ऽर्थतत्त्वत्वार्थभाष्यवृत्तिगतं ॥ इति ज्ञानानां सहभावविचारः ॥

॥ पांचे ज्ञानना सहभावमां वे मतो देग्वाहे छे ॥

अर्थ-केटलाएकआचार्यकहे छे के जेम सूर्य उदय पाम्ये छते चंद्र- नक्षत्र अने दीवा वगैरेनां रुपळां तेज नाश पामतां नथी. ॥ ९,६६ ॥ परन्तु प्रकाश

કાર્ય પ્રત્યે કિંચિત્ પળ કરી શકતાં નથી, તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયે છાયાસ્થિત જ્ઞાનો પળ તેવા પ્રકારે (અર્કિચિત્કર) જાળવાં. ॥૯૬૬॥ તે કારણથી કેવલિ ભગવાનમાં વ્યાપાર રહિત હોવાથી નિષ્ફળ એવી પળ ઇન્દ્રિયોનો (સત્તાની) માફક તે છાયાસ્થિ- ક જ્ઞાનોનો કેવલજ્ઞાનની સાથે સહચારી ભાવ વિરોધવાળો નથી. [એટલે કે પાંચે જ્ઞાનો સાથે રહી શકે છે.] ॥ ૯૬૭ ॥ વ્હી વીજા આચાર્યો તો એમ કહે છે કે કેવલજ્ઞાનીને છાયાસ્થિત જ્ઞાનો નજ હોય, અને તેમ કહે- વામાં જે પુક્તિ છે તે કહેવાય છે ॥ ૯૬૮ ॥ અપાયસદ્ દ્રવ્યના અભા- વથી (કેવલિને) મનિજ્ઞાન સંભવતું નથી, તેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ નથી, કારણ કે તે શ્રુતજ્ઞાન મનિજ્ઞાનપૂર્વકજ હોય છે. ॥ ૯૬૯ ॥ તથા રૂપી દ્રવ્યના વિષયવાલું વીજું અને ચોખું જ્ઞાન (અવધિ અને મનઃપર્યાય) પણ લોકાલોક વિષયના જ્ઞાનવાળા કેવલિ ભગવાનને ન હોય. ॥ ૯૭૦ ॥ તથા વીજાં (પ્રથમના) ચાર જ્ઞાન ક્ષયોપશમજન્ય છે, અને છેલ્લું કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવનું માનેલું છે, તે કાર- ણથી એ (કેવલિ ભગવાનમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવ ન હોવાથી) પાંચ જ્ઞાનોનો સહ- ચારી ભાવ ઉચિતપણાને પામતો નથી (ઉચિત નથી.) ॥ ૯૭૧ ॥ વ્હી કટ (કટા-પાલું-વાંસની વીપોની સાદહી) હોતે છતેજ વચ્ચે વચ્ચે રહેલાં જાલી- યાંનો પ્રકાશ કલ્પાય છે, પણ મૂળથીજ કટનો વિનાશ થયે જાલીયાંનો પ્રકાશનો વ્યવહાર (યા વ્યપદેશ) કેમ હોઈ શકે? ॥ ૯૭૨ ॥ વ્હી સર્વે પર્યાય અને સર્વ દ્રવ્યને જાળવાવાળા સર્વજ્ઞને પણ જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ અનુક્રમેજ હોય છે. ॥ ૯૭૩ ॥ (અર્થાત્) એક સમયે જ્ઞાન અને વીજે સમયે દર્શન, એ પ્રમાણે સર્વ- જ્ઞને સદાકાલ એકેક સમયને આંતરે વચ્ચે ઉપયોગ હોય છે. ॥ ૯૭૪ ॥ કહ્યું છે કે-“જ્ઞાનને વિષે અને દર્શનને વિષે એ વચ્ચેમાંથી કોઈપણ એકને વિષે (જીવો) ઉપયોગવાળા હોય છે, (કારણ કે) સર્વે જીવોને અને કેવલિને પણ સમકાલે (વે) ઉપયોગ હોતા નથી.” એ મિદાન્તનો મત કહ્યો, (પ્રથમમત) અને કેટલાંક તર્કવાદ માનવાવાળા આચાર્યો તો એમ કહે

૧. અપાય-તિશ્ચયાંશરૂપ મતિજ્ઞાન અને સદ-પ્રશસ્ત અથવા વિષમાન યયાં દ્રવ્ય-સમ્યક્ત્વપણે પરિણમેલાં મિથ્યાત્વનાં શુદ્ધ પુરૂષો એ વેના સંયો- ગથી થયેલું સમ્યક્ત્વયુક્ત મતિજ્ઞાન કેવલિને નથી હિતિ નાત્પર્યઃ (તત્ત્વાથે પ્રથમાધ્યાયભાષ્યસૂતિ.)

૨. શ્રી સિદ્ધસેનદિશાકર મહારાજે શ્રીવૃદ્ધવાદિ આદિના ચિત્તારાનુમાર સમ્પતિતર્ક નામના ગ્રંથમાં કેવલીને એક મમયમાં એ ઉપયોગ હોવાની તથા

(૪૩૨)॥ જ્ઞાનદ્વારં કેવલજ્ઞાનવિષયતદુપયોગસમ્બન્ધિમતભેદવિચારનિરૂપણમ્ ॥દ્વાર]

છે કે-કેવલિ ભગવાનને એક સમયમાં બે ઉપયોગ હોય જ. ॥ ૧૭૯ ॥
અને જો તેમ ન હોય તો પરસ્પર અન્ય ઉપયોગના ઉદયને અટકાવનાર
દરેક ઉપયોગને કર્મોની માફક પરસ્પર આવરકપણું પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૧૭૬ ॥
બલી એ વસ્તુ ઉપયોગની જે સાદિ અનંત સ્થિતિ કહી છે તે પણ એકેક સમયને આં-
તરં અનુદય હોવાથી (કહેલી સ્થિતિ) વ્યર્થ થાય છે. (દ્વિતીયમતં ॥૧૭૭॥ બલી
કેટલાએક આચાર્ય કહે છે કે અહિં કેવલિને સર્વ આધરણનો ક્ષય થવાથી જ્ઞાન દર્શ-
નનો ભેદ જ નથી. ॥૧૭૮॥ કારણ કે સામાન્ય માત્ર જ્ઞાનરૂપ જે દર્શન તે તો જ્ઞાનનો
એક અંશ છે તો સર્વ જ્ઞાનોને અંશજ્ઞાનકેમ સંભવે? ॥૧૭૯॥ (ઇત્યાદિ યુક્તિથી જ્ઞાન
અને દર્શનને એકરૂપ ગણે છે) (તૃતીયમતં) કહ્યું છે કે-કેટલાક આચાર્ય ભગવંતો
કેવલિ નિશ્ચયથી સમકાળે જાણે છે અને દેખે છે એમ કહે છે, શ્રીજી આચાર્યો
સિદ્ધાન્તના કથનયદે એકેક સમયને આંતરે જાણે દેખે એમ માને છે. ॥૧૮૦॥ અને
શ્રીજી આચાર્યો તો જિનેશ્વરને નિશ્ચયથી દર્શનને ગ્રહ માનતા નથી, કારણ
કે કેવલિનું જે કેવલજ્ઞાન તેજ તેમનું કેવલદર્શન પણ છે, એમ કહે છે. ॥ ૧૮૧ ॥
અહિં ઘણી યુક્તિઓનો સમૂહ છે તે સર્વ નંદીસુત્રની ધૃત્તિ અને સમ્મતિતર્ક
વગેરે ગ્રંથોથી જાણવો. હવે પ્રસ્તુતવિચાર કહે છે. એ બે ઉપયોગ સિવાય શ્રીજી
કોઈ ઉપયોગ કેવલિને કહ્યો નથી, તો તેઓને મતિવગેરે (છાદ્યસ્થિક) જ્ઞાનનો
સંભવ કેવી રીતે હોય? ॥૧૮૨॥ ઇત્યાદિ વિચાર અર્થથી પ્રાયઃ તત્ત્વાર્થભાણ્ય
અને વૃત્તિમાં કહ્યો છે. ॥

अथ ज्ञानस्थितिर्द्वेधा, प्रज्ञप्ता परमेश्वरैः । साद्यनन्ता सा-
दिसान्ता, तत्राद्या केवलस्थितिः ॥१८३॥ शेषज्ञानानां द्वितीया
तत्राद्यज्ञानयोर्लघुः । अन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टा, षट्षष्टिः सागराणि
च ॥ १८४ ॥ इयं चैवं ॥ त्रयस्त्रिंशद्वर्द्धमानौ, भवौ द्वौ विज-
यादिषु । द्वाविंशत्यब्धिमानान् वा, भवांस्त्रीनच्युतादिषु ॥

જ્ઞાનદર્શનની અભિવ્યક્તિની ઘણી યુક્તિઓદ્વારા પુષ્ટિ કરો છે. શ્રીજિતભદ્રગણિ
ક્ષમાશ્રમણ મહારાજે શ્રીવિશેષાચાર્યક મહાભાષ્યમાં સમયાન્તર ઉપયોગનું સ્વ-
રૂપ અનેક યુક્તિઓથી સાબીત કર્યું છે. પૂર્વાચાર્ય ગીતાઈ ભગવંતોયે ત્રણેય
વિચારોનું તે સં પ્રત્યોમાં ઘણું નમથન કરેલું છે. ઉપાધ્યાયજી ભગવાન શ્રી
યશોવિજયજીગણિજી મહારાજે પૃથક્ પૃથક્ નવવિચારનો અપેક્ષાત્મક ત્રણે
વિચારનું અધિમેશ્વાદ સ્વરૂપ શ્રીજ્ઞાનચિન્દુ પ્રત્યમાં ઘણેલું છે.

॥९८५॥ कृत्वोत्कर्षाच्छिवं यायात्, सम्यक्त्वमथवा त्यजेत् ।
 सातिरेका नरभवैः, षट्षष्टिर्वाह्यस्तदा ॥९८६॥ यदाहुः—“दो
 वारे विजयाइसु गयस्स तिल्लञ्चुए अहव ताइं । अइरेगं नरभ
 वियं, नाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ ९८७ ॥ (द्वाौ वारौ विजया-
 दिषु गतस्य त्रीनच्युते अथवा तानि । अतिरेकं नरभविकं नाना
 जीवानां सर्वाद्धा ।) [सा० २११] अथोत्कृष्टावधिज्ञानस्थितिरेवैव
 वर्णिता । जघन्या चैकसमयं, सा त्वेवं परिभाव्यते ॥९८८॥ यदा
 विभङ्गकज्ञानी, सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते । तदा विभङ्गसमये, तस्मि-

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीयशोविजयजी गण्धी महाराजे केवलज्ञान केवलदर्शनोपयोगसंबन्धमां ग्रणे पूज्यआचार्यभग-
 वन्तोना विचारोना नयविशारथी समन्वय करनारा श्रीज्ञान-
 विन्दुप्रकरणनी प्रशस्तिमां जे श्लोको आप्या छे तेनो भाव
 जाणवो कठिन होवाथी संस्कृतज्ञजीवोना लाभार्थं ते
 श्लोकोनी संस्कृत व्याख्या आ नीचे दर्शावाय छे.

—*—

वीरं प्रणम्य सर्वज्ञं, नेमिसूरिं गुरुत्तमम् ।

स्तुत्वा सरस्वतीं देवीं, भव्यजाड्यतमोपहाम् ॥ १ ॥

त्रयाणां सूरिवर्याणां, केवलस्य परीक्षणम् ।

ऐकमत्यमुपाध्यायै—स्त्रिभिः पद्यैः प्रदर्शितम् ॥ २ ॥

पद्यानि तानि तात्पर्या—र्थाविर्भावपुरस्सरम् ।

विद्वणोमि यथामज्ञं, समन्वयविदां मुदे ॥ ३ ॥

मन्वेके आचार्या भिन्नोपयोगस्वभावं केवलज्ञानं केवलदर्शनञ्च समसमये
 प्रतिपन्नाः १, युगपदुपयोगद्वयमनभ्युपगच्छन्तश्चापरे आचार्याः प्रथमक्षणे केवल-
 ज्ञानं द्वितीयसमये केवलदर्शनमित्येवं भिन्नसमयमेव तदुभयमुरोक्तवन्तः २,
 नव्याः पुनः एकमेव केवलं विशेषविषयकत्वाज्ज्ञानमिति सामान्यविषयकत्वा-
 च्च दर्शनमिति चारुधायते इत्युपगच्छन्ति ३, सर्वेऽप्येते ‘‘केवलीणं मते ?

(४३४)॥ महोपा० श्रीयशो० गणिनिर्मितः केवलोपयोगसत्त्वविचारसमन्वयः॥ [द्वार

जं समयं ज्ञाणहृणो तं समयं पाश्च ? दत्ता ? गीयमा ?' इत्याद्यागमवचसामधिरो-
धं स्वस्वपक्षे उपपादयन्ति, तद्वत् परस्परविरुद्धा अपि पक्षे पक्षा विशिष्टशेष-
पीशालिपुरुषोत्तमा इति निर्विचिकित्सं समथभ्रष्टाधर्मेरादत्तव्या एव, किं वा
यत्र सरलगत्याऽऽगमसाम्मुख्यं स एवैतेषामभ्युत्तमः सङ्ग्रहाद्वोऽभ्यस्तूपेक्षणीय एव,
यद्वा स्याद्वादे सर्वे धर्मा विरुद्धा अविरुद्धा वा साक्षात्परम्परया वा सर्वसम्ब-
न्धिन इति विरुद्धतयाऽऽपाततः प्रतिभासमानानामप्येषामधिरोधोऽपि भवि-
ष्यतीति किंवा विशेषगवेषणया स्याद्वाद्प्रमरणराजसाम्राज्यमास्थाय त्रयाणाम-
पि सूरिपक्षाणामभ्युपगम एव धर्मः, यद्वा भवन्त्वेते विरुद्धा एव पक्षाः, तथापि
कृष्णस्थत्यादेश नापराध्यस्त्यथ सूरयः, किमत्र तत्त्वमिति जिज्ञासा तु तत्त्वं तु
केवलिनो विदन्तोत्युक्त्या सर्वक्षेपु केवलित्वं निर्मेरमास्थाय विषयविशेषरूपं
मुखपिण्डमदन्वेष गलहस्तिकया निष्कासनीयेत्येवरीत्यावतरति बहुधा धिमर्शं
सर्वमनन्तधर्मात्मकमित्यनेकान्तथादे स्याद्वादे ज्ञेयस्यैव ज्ञानस्याप्यनन्तधर्मा-
त्मकत्वमिति ज्ञानविशेषः केवलोपयोगोऽपि तथैव भवितुमर्हतीति स्वप्रकाश-
स्वभावतया प्रमाणमूर्द्धाभिपिस्कतः । सर्वात्मनः स्वयं प्रकाशमानेऽपि तस्मिन्
स्थानान्पदान प्रेक्षाधनान्, प्रति विविच्य तत्तदंशव्यवस्थापनप्रत्यलतस्रयस्यो-
धीनप्रमाणव्यापारः सफल एवेति जानन्तः सूरिप्रवरास्तसद्विभर्तकैकांशव्यवस्था-
नप्रत्यलतस्रयसमाश्रयेण केवलोपयोगस्वरूपावर्मप्रत्यलविधिकस्थाभिप्रायोद-
भूततः प्रमाणसाहाय्यमेवाचरितवन्त इति तेषां सर्वेषां केवलव्यवस्था सु-
व्यवस्थेवेत्यादत्तव्येष धीधनैरित्यभिप्रायेण प्राचां वाचामित्यादिपथकदम्बकं
निर्ममुहान्निन्दुप्रकरणं न्यायाचार्यन्यायविशारदोपपदा महोपाध्यायाः श्रीमन्तो
यशोविजयगणयः,

प्राचां वाचां विमुखविपर्योन्मेषसूक्ष्मेक्षिकायां,
येऽरण्यानीभयमधिगता नव्यमार्गानभिज्ञाः ॥
तेषामेषा समयवणिजां संमतिप्रन्थगाथा,
विधासाय स्वनयविपणिप्राज्यवाणिज्यवीथी ॥ १ ॥
मेदप्राद्विव्यवहृतिनयं संश्रितो मल्लवादी ।
पूज्याः प्रायः करणफलयोः सीम्नि शुद्धर्जुसूत्रम् ॥
भेदोच्छेदोन्मुखमधिगतः संग्रहं सिद्धसेन-
स्तस्मादेते न खलु विषमाः सूरिपक्षास्त्रयोऽपि ॥ २ ॥

चित्तामान्यं पुरुषपदभाक् केवलाख्ये विशेषे ।

तद्रूपेण स्फुटमभिहितं साधनन्तं यदेव ॥

सूक्ष्मैरंशैः कमवदिदमप्युच्यमानं न दुष्टं ।

तत्सूरीणामियमभिमतं मुख्यगौणव्यवस्था ॥ ६ ॥

व्याख्या—ये सिद्धान्तानुसारिण ऋजुमतयो नव्यमार्गानभि-
ज्ञा उपयोगयोर्यौगपद्यं वेक्ष्यं चेति यन्नव्यं मतं तदधिगतिप्रत्यलो यो मल्लवा-
द्युपदर्शितो वादिविवाकरोपदर्शितो वा मार्गः तद्यथार्थस्वरूपावधारणविकलाः
प्राज्ञाः प्राचां प्राचां भिन्नप्राज्ञायोग्यान्प्राज्ञास्वीकर्तृपूज्यजिनभद्रगणिधर्ममात्रमणिक-
वाणीनां विमुखाऽनभिप्रेतो यो विषयः उपयोगयोर्यौगपद्यमेकत्वं वा तस्य य
उन्मेषः मल्लवाद्यादिवचसि वाच्यतयाऽवभासः तस्य या सूक्ष्मेशिका अनया त्रि-
शाऽयमुपपद्यते इत्यादि तद्वदस्याकलने तत्र अरण्यानीभयमुपगताः, यथा वि-
कटापारविस्तारागम्यानल्पहिंसकप्राणिजनमध्यपतितस्य वनान्तगमनोपायमार्गम-
पश्यतः कस्यचित्पुंसो यावुशं भयं तत्संप्रशमयसिद्धान्तादिभयमुपगताः प्राप्ता-
वन्तः, तेषां समयवणिजां सिद्धान्तानुसारिभ्यश्चहारपरायणानां विश्वासाय म-
ल्लवाद्यादिवचसि प्रामाण्यमद्वोत्पादनाय, यथाऽस्मिन्ज्ञानविन्दावतन्तरमेषोदृष्टि-
ता, सम्मतिग्रन्थगाथा स्वनयविपणिप्राज्यवाणिज्यबीधी समस्तीति क्रियापदम-
ध्याहार्यम्, स्वनयाः जैनराज्ञान्ताभिमतं ये सङ्ग्रहादयो तथा न तु दुर्नयाः,
त एव विपणयो दृष्टकानि तत्र प्राज्ञतया स्थितानि यानि प्राज्यवाणिज्यानि
श्रेष्ठवाणिज्यकल्पानि तत्त्वानि तदधिगतये बीधी मार्ग इव मार्गः, तथा च स-
म्मतिग्रन्थगाथारूपमार्गाश्रयणतः राजमार्गगामिनामिव नैवामपसिद्धान्तादिभयले-
शावकाशोऽपीति भावः, अथवा प्राचां प्राचामिति विरुद्धप्रतिपत्तिभाजां त्रया-
णामप्याचार्याणां वचनानामित्यर्थः, ये विमुखा विषयाः प्रतिपाद्याः परस्परवि-
रुद्धपक्षाः तेषां य उन्मेषः प्रकाशः तद्रूपा या सूक्ष्मेशिका तस्यामित्यर्थः, अत्र च प-
रस्पररोपमर्दकयुक्तिभ्यः त्रयाणामपि पक्षाणामन्योन्यं बाधितत्वात्त्रैकस्याभ्युपगमे
भवति स्वास्थ्यमित्यस्ति भयमिति बोध्यम्, अत्र च त्रयाणां पक्षाणां तत्तत्प्रथा-
नुसरणप्रवृत्तत्वात्प्राप्ति विरोध इत्यादिर्नव्यमार्गस्तज्ज्ञाने नास्ति भयमिति त-
द्वनभिमतत्वं तत्र हेतुतया विशेषणं बोध्यमिति ॥ १ ॥ तेषां विभिन्ननयाश्रय-
णतस्तत्सर्वशक्यवस्थापकत्वेन प्रमाणसंवादित्वमेवेति व्यवस्थापयितुं भेदप्राप्ति-
व्यवहृतीत्यादि द्वितीयपक्षं प्रभवति, एकक्षणवृत्तितया केवलज्ञानकेवलवर्दानां-
पयोग्ययोपगन्ता मल्लवादी भेदप्राद्विव्यवहृतिनयं संश्रितः, यद्यपि शुद्धस्य व्य-

व्यवहारस्य विशेष एव विषयो नतु सामान्यं तस्य शशमङ्गकल्पत्वादिति तद्वि-
षयकोपयोगरूपं दर्शनमपि तस्य नास्ति, तथापि व्यवहृत्युपयोगवन्त्यविशेषोपग-
मोऽस्य सदुपपन्नं पृथिवीत्यादिष्विभजनक्रमेणेति विभागप्रक्रियायामप्यस्यैव
सामान्यप्रवेशः, अथवाऽशुद्धस्य व्यवहारस्य सामान्यमपि विषयः, अत एव व्य-
वहृतौ शुद्धस्य विशेषणं नोपास्तम्, न च कर्माष्टकविभजनान्यथानुपपत्त्या चतुर्दर्श-
नत्वाभ्यानुपपत्त्या च विभजनपरस्यास्य ज्ञानदर्शनयोर्भेदो भवतु विषयः पता-
यता तयोर्योगपद्यन्तु नायाति तदर्थमेव तु व्यवहृतिनयाश्रयणम्, अन्यथा ज्ञान-
दर्शनभेदस्य पूज्यानामप्यनुमतत्वेन तस्यापि व्यवहृतिनयाश्रयणं कान्तं स्या-
दिति वाच्यं, यो ह्येकदा सर्वं जानाति स सर्वज्ञ इति व्यवह्रियते विभजनपरे
चास्मिन् सर्वपदार्थाऽपि सर्वसामान्यं सर्वविशेषश्चेति तदुभयापगतायेव सर्वज्ञ-
त्वं घटते नाप्यथेति भवति ज्ञानयौगपद्ये व्यवहारनयाश्रयणमुपयोगीति, पूज्याः
सिद्धान्तैकनिरतत्वात्सर्वसिद्धान्तसेवाधिदग्धविदग्धकुलमुकुटायमानत्वात् पूजा-
र्हाः श्रीजिनभद्रगणिश्रमाश्रमणाः श्रायोपशमिके पूर्वं दर्शनं पश्चाच्छानमिति
क्रमः श्रायिके तु केवलं पूर्वं ज्ञानं पश्चाद् दर्शनमित्येव क्रमः तन्निर्वाहकश्च
ज्ञानदर्शनयोः कार्यकारणभाव एव, कार्यकारणभावादेव च तयोः पौर्वाप-
र्यस्याप्यवश्यंभावात्त यौगपद्यं, परं कश्चित्कालं ज्ञानपर्यायमनुभूय दर्शनपर्याया-
विर्भावतोऽपि कार्यकारणभावस्य सम्भवेन भेदावता ज्ञानोत्पत्त्यनन्तरक्षण एव
दर्शनोत्पत्तिस्तदनन्तरक्षण एव च ज्ञानोत्पत्तिरिति क्रम उपपद्यत इत्यत उक्तं
करणफलयोः सीम्नि शुद्धर्जुसूत्रमिति अथ वचनविपरिणामेन संश्रिता इत्य-
ध्याहार्यम्, करणफलयोः भावप्रधाननिर्देशात्कार्यकारणभावयोः, सीम्नि व्यव-
स्थायां, सा च “क्षणिकाः सर्वसंस्कारा अस्थिराणां क्रिया कुतः । मूर्तिर्येषां
क्रिया सैव कारणं सैव बोध्यते” इति वचनात् तत्तत्कार्योत्पत्त्यव्यवहितप्राक्-
क्षणे तत्तत्कारणस्य भवनमेव तस्य तत्कार्यं प्रति कारणत्वमिन्याकारिका, अ-
थवा केवलदर्शनं प्रति केवलज्ञानस्य केवलज्ञानत्वेन कारणत्वे केवलज्ञानं प्रत्यपि के-
वलदर्शनस्य केवलदर्शनत्वेन कारणत्वं वाच्यं तस्मान्न केवलज्ञाने व्यभिचारात् सम्भ-
वति, न चाथकेवलज्ञानेतरकेवलज्ञानत्वाच्चिच्छन् प्रति केवलदर्शनत्वेन कारणत्वमि-
ति वाच्यम् अनेकधर्मघटितस्य तस्य स्वघटकतत्तद्धर्मावच्छिन्नप्रतिनियततत्तत्का-
रणसामग्रीसमुदायनियम्यतयाऽर्थसमाजयस्ततया कार्यतावच्छेदकत्वसम्भवात्,
किन्तु तत्तत्कार्यं प्रति तत्तत्कुर्यत्वेन कारणत्वमित्येष कार्यकारणभावव्यवस्था त-

स्यामित्यर्थः, अजुसूत्रस्य पर्यायार्थिकतया शुद्धत्वस्य प्राप्तत्वेऽप्युपरजक्रमेव तद्विशेषणम्, अथैतन्मते अजुसूत्रस्यापि प्रव्यार्थिकत्वेनाशुद्धत्वस्यापि सम्भवात्तद्व्यवच्छेदाय शुद्धत्वविशेषणम् । एवमपि केवलस्य साधनन्तत्त्वस्योपपत्तये चित्सामान्यात्मना पूर्वापरकालानुगमस्य पुरुषानां सम्मतत्वेन शुद्धसूत्रत्वे निरन्ध्रयविनाशस्यैवोपगमेन तदभावात्सर्वथा तदाश्रयणं न सम्भवतीति प्राय इत्युक्तम् । सिद्धसेनः सङ्ग्रहमधिगत इति न चैकमेव केवलं सामान्यविषयकत्वादर्शनमिति विशेषविषयकत्वाच्च ज्ञानमित्युपगमो दिवाकरस्य, स च सङ्ग्रहाश्रयणे विरुध्यते, सङ्ग्रहे विशेषस्यैवाभावेन तद्विषयकत्वस्याप्यभावादिति धाव्यम्, अत एव हि भेदोच्छेदोन्मुखमिति सङ्ग्रहस्य विशेषणमुपन्यस्तम्, नैगमाभ्युपगतसङ्कोचप्रयणो हि सङ्ग्रहोऽनेकमुखः । तत्र विषयसङ्कोचको नादृतः सूरिणा, किन्तु विषयस्वरूपभेदसङ्कोचक एवेति । उपसंहरति तस्मादिति व्यक्तमदः, ॥ २ ॥ ननुपपन्नतां तत्तन्मयावलम्बनेन त्रयोऽपि पक्षाः प्रमाणानुग्रहप्रसारेण परस्परमेकवाक्यत्वान्तु न सम्भवति तेषाम्, न च तदन्तरेण प्रमाणपक्षपातिभिरुपादेयास्ते इत्यत आह चित्सामान्यमिति, केवलारूपे विशेषे यदेष चित्सामान्यं पुरुषपदभाक् केवलोत्पत्तेः पूर्वं परतश्च पुरुषः पुरुष इति यद्वैकाकारेण व्यपदिश्यते तत्र “उपयोगलक्षणो जीवः” इत्यतः चित्सामान्यमेवानाद्यनन्तपारिणामिकभावस्वरूपं नियामकम्, अत एव निगोदावस्थायामपि चितः केनचिदंशेन प्रकटावस्था शास्त्रसम्मता, एवं सत्यपि तद्रूपेण साधनन्तस्फुटमभिहितम्, तद्रूपेण केवलोपयोगरूपेण, तथा च यथा चितः सामान्यात्मनाऽनादित्वेऽपि विशेषात्मना सादित्वं न दुष्टम्, तथा इदं सूक्ष्मैरंशैः क्रमवदप्युच्यमानं न दुष्टम्, इदं केवलविशेषात्मना परिणतं चित्सामान्यं, सूक्ष्मैरंशैः विशेषावगाहनांशसामान्यावगाहनांशैः, क्रमवतं पूर्वक्षणे ज्ञाने तदन्तरेक्षणे दर्शनं इत्येवं क्रमिकम्, अपिशब्दाद्युपपदभिन्नं चैतन्ययोरुपग्रहः, अत एव सूक्ष्मैरंशैरित्यत्र बहुवचनमपि सङ्गतम्, यथा केवलस्य ह्रावंशो ज्ञानदर्शनात्मकौ तथा केवलज्ञानस्यापि सन्ति बहवोऽंशाः एवं केवलदर्शनस्यापि, अन्यथा प्रथमक्षणे सर्वात्मना केवलज्ञानस्य द्वितीयक्षणे तथा दर्शनस्योत्पादे तयोरनुत्पन्नां शान्तराभावात् तृतीयपञ्चमाविक्षणेषु केवलज्ञानस्य चतुर्थषष्ठाद्विक्षणेषु च दर्शनस्योत्पादो न स्यात्, एवं च केवलज्ञानोत्पत्त्यव्यवहितपूर्वक्षणे केवलज्ञानावरणीयकर्मविगमवत्केवलदर्शनावरणीयकर्मविगमस्यापि सङ्गात् केवलातिशयस्वाभावाद् भवन्तु प्रथमं केवलज्ञानं तथापि केन चिदंशेन केवलदर्शनस्यापि

(૪૩૮)॥મહોપા૦ શ્રીયશો૦ ગણિનિર્મિતઃ કેવલોપયોગસત્કવિચારસમન્વયઃ ॥(માર

તદાનીમાપ્યુત્પત્તિરસ્ત્યેવ તથ ચ ક્રમિકોપયોગવાદો ગજનિમીલિકામવલમ્બમાત્રો
ગૌણતયા તદભ્યુપગન્તેવ, અન્યથા દુર્ભયપ્રવેશોઽપરિહરણીય एव स्यात्, इत्यमे-
व तृतीयक्षणभाषिनः केवलज्ञानस्य केवलदर्शनाधिकरणे द्वितीयक्षणे, एवमप्ये-
ऽपि, संवदति चायुमर्थे प्रथमतस्तु तद्वदतस्तमयेऽपि केनचिदंशेन सदस्यत-
स्तुकपटस्योत्पत्तिस्त्वोकारवचनम् । युगपदुपयोगवाद्यपि क्रमिकोपयोगवाद् गौण-
तयाभ्यस्त्येव, यतो यथा प्रथमक्षणे ज्ञानदर्शनयोरुत्पत्तिस्तथा द्वितीयादिक्षणेऽप्य-
पि, एवञ्च प्रथमक्षणे ज्ञानमेव द्वितीयक्षणे दर्शनमेवेत्येवं क्रमवादो मास्तु परं
प्रथमक्षणे ज्ञानं द्वितीयक्षणे दर्शनमित्येवं क्रमवादस्तु तस्याप्यस्त्येव द्वयोरभेदा-
भ्युपगन्ताऽपि दुर्भयप्रवेशाभिया भेदं सर्वथा न प्रतिक्षेप्तुमर्हतीति गौणतया
भेदमभ्युपगच्छन्त्येव, एवञ्च युगपद्वादः क्रमवादश्चोक्तदिशा तन्मतेऽपीति स्याद्वा-
दप्रमाणानुग्रहे सर्वेषामैकमत्यमिति त्रयोऽपि स्वरूपक्षा आवर्त्तन्या इत्थमिमा-
येणोपसंहारवचनं तत्सुरीणाभिर्यमभिमतं मुख्यगौणव्यवस्थेति ॥ ३ ॥

સંસ્કૃતવિચરણતું ભાષાન્તર ઘળું વિસ્તીર્ણ ચહ જાય પ્રેયો

મુલશ્લોક માત્રનો માત્રાર્થ લક્ષીયે હોયે—

પ્રથમ શ્લોકાર્થ—માર્ચીન (પૂજ્યશ્રીજિનભદ્રગણિશ્વમાશ્રમણ પૂજ્યશ્રીમલ્લવાદિજી પૂજ્ય
શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરજી મહારાજાઓ અથવા પૂજ્ય શ્રી જિનભદ્રગણિશ્વમાશ્રમણ
મહારાજ) ए महापुरुषोनी वाणीओनी विरुद्ध विषयना विकासवाळी
મુક્ષમવિચારણામાં સ્તવવા લાયક (નયવિચારની ગવેષણાવાळा) અથવા નવીન
તર્કાનુસારી માર્ગને નહિ જાણનારા જેઓ ગહન અરણ્યમાં પહેલાઓની જેમ થય
પામેલા છે તેવા સિદ્ધાન્તથી વ્યવહાર કરનારાઓને (તે તે પૂજ્ય પુરુષોના વિચારો-
માં) વિશ્વાસ લાવવાને આ સમ્મતિગ્રન્થની ગાથા (જે જ્ઞાનચિન્દુ પ્રકરણમાં વતાવી
છે તે) જૈનસિદ્ધાન્તસમ્મત નયરૂપી દુકાનોમાં રહેલા વિસ્તીર્ણ (તપ્તરૂપી)
કરીયાણાની પંક્તિ રૂપ છે.

દ્વિતીયશ્લોકાર્થ—એક સમયમાં કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શનોપયોગ વેહનું યૌગપત્ય છે તે વિ-
ચારને દર્શાવનાર પૂજ્ય શ્રી મલ્લવાદિજી મહારાજ વસ્તુઓની ભિન્નતા ગ્રહણ કર-
નાર વ્યવહાર નયનો મુખ્યતાએ આશ્રય કર્યો છે. ભિન્નસમયમાં કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શ-
નોપયોગ છે તેવિચારના વતાવનાર પૂજ્ય શ્રીજિનભદ્રગણિશ્વમાશ્રમણ મહારાજે કાર્ય-
કારણ ભાવની વ્યવસ્થામાં મુખ્યત્વે શુદ્ધશુદ્ધમૂત્રનયનું અવલમ્બન કર્યું છે.(સામાન્ય

ઋજુસૂત્ર દ્રવ્યાર્થિક હોવાથી વસ્તુની સ્થિરતા પણ માને છે માટે શુદ્ધ ઋજુસૂત્ર નય લીધો છે જે પ્રતિક્ષણ વસ્તુની મિશ્રતા માનેછે,) કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનોપ-યોગ એક રૂપજ છે તે વિચારના પ્રતિપાદન કરનાર પૂજ્ય શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકર-જી મહારાજે મધાનતયા મેદને ઉચ્છેદ કરવામાં સન્મુખ રહેલ સંગ્રહનવનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેથી આ ત્રણ પણ પૂજ્ય આચાર્યોના વિચારો વિષમ નથી એટલે પરસ્પર વિરોધ દર્શાવનારા નથી, (જો એકજ નયના અવલમ્બનથી ત્રણે વિચારો હોત તો વિરોધ શક્ય પણ તેમ નથી. એ આશય છે.)

તૃતીયશ્લોકાર્થ-કેવલનામના વિશેષસ્વરૂપમાં પુરુષ (જીવ) પદને ધનનારું 'ચિત્' એટલે ચૈતન્ય એ સામાન્ય ધર્મ એકાકાર છે એટલે કે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પૂર્વે અને પછી ચૈતન્ય એ સામાન્ય ધર્મ એક સરસો છે છતાં પણ કૈવલ્ય સ્વરૂપે સાદિ અનન્તભાગે જે સ્પષ્ટ રીતે કહેલું છે અને વિશેષાવગાહિત્વધર્માવિચ્છિન્નકેવલજ્ઞાનરૂપ અને સામાન્યાવગાહિત્વધર્માવિચ્છિન્ન કેવલદર્શનરૂપ સૂક્ષ્મ અંશોએ કરીને પ્રથમ સ-મયે કેવલજ્ઞાન વીજે સમયે કેવલદર્શન એ પ્રમાણે અનુક્રમવાન્તું કહેવામાં આવે તો પણ દુષ્ટ નથી. એજ પ્રમાણે વસ્તુ અનન્તધર્માત્મક હોવાથી જેમ કોઈ કોઈ ધર્મની મુખ્ય વ્યવસ્થા અને કોઈ કોઈ ધર્મની ગૌણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવેછે તેજ પ્રમા-ણે પ્રણેય આચાર્ય ભગવન્તોને આ મુખ્યગૌણવ્યવસ્થા સમ્મત છે તેથી કમવત્ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન ઉપયોગ, યુગપદ્ કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શનોપયોગ અને કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન એકરૂપજ છે એ ત્રણે વિચારોમાં દોષાપત્તિ નથી.

હવે આગલના પ્રશસ્તિ શ્લોકો પણ અપૂર્વ વિચારદર્શક અને તત્ત્વગવેષકોને આનન્દદાયક હોવાથી આ નીચે મૂલ માત્ર આપીયે છીયે-

તમોઽપગમચિજ્જનુઃક્ષણમિદા નિદાનોદ્ભવાઃ,

શ્રુતાં બહુતરાઃ શ્રુતે નયવિવાદપક્ષા યથા ।

તથા કં ઇવ વિસ્મયો ભવતુ સુરિપક્ષત્રયે,

પ્રધાનપદવી ધિયાં ક્વ નુ દવીયસી દ્વયતે ॥ ૪ ॥

પ્રસન્ન સદસત્ત્વયોર્નહિ વિરોધનિર્ણાયકં,

વિશેષણવિશેષ્યયોરપિ નિયામકં યત્ર ન ।

ગુણાગુણવિભેદતો મતિરપેક્ષયા સ્યાત્પદા,

કિમન્ન ભજનોર્જિતે સ્વસમયે ન સક્નચ્છતે ॥ ૫ ॥

ज्ञेवावधिर्भवेत् ॥ ९८९ ॥ क्षणे द्वितीये तद् ज्ञानं, चेत्पतेन्मर-
णादिना । तदा जघन्या विज्ञेयाऽवधिज्ञानस्थितिर्बुधैः ॥ ९९० ॥
संयतस्याप्रमत्तत्वे, वर्त्तमानस्य कस्यचित् । मनोज्ञानं समुत्पद्य,
द्वितीयसमये पतेत् ॥ ९९१ ॥ एवं मनःपर्यवस्य, स्थितिर्लघ्वी
क्षणात्मिका । देशीना पूर्वकोटी तु, महती साऽपि भाव्यते
॥ ९९२ ॥ पूर्वकोट्यायुषो दीक्षाप्रतिपत्तेरनन्तरम् । मनोज्ञाने
समुत्पन्ने, यावज्जीवं स्थिते च सा ॥ ९९३ ॥ तत्र च ॥ स्थितिर्लघ्वी
ऋजुमतिमनोज्ञानव्यपेक्षया । अन्यस्त्वप्रतिपातित्वादाकैवल्यं हि
तिष्ठति ॥ ९९४ ॥ केवलस्थितिरुक्तैव, साद्यनन्तेत्यनन्तरम् ।
मत्यज्ञानश्रुताज्ञानस्थितिस्त्रेधा भवेदथ ॥ ९९५ ॥ अनाद्यन-
न्ताऽभव्यानां, भव्यानां द्विविधा पुनः । अनादिसान्ता साद्य-
न्ता, तत्राद्या ज्ञानसंभवे ॥ ९९६ ॥ सादिसान्ता पुनर्द्वेधा, जघ-

प्रमाणनयसङ्गता स्वसमयेऽप्यनेकान्तधी-

नैयस्मयतटस्थतोल्लसदुपाधिकिर्मोरिता ।

कदाचन न बाधते सृगुरुसम्प्रदायप्रभं,

समञ्जसपदं वदन्स्पृहधिया हि सदृदर्शनम् ॥ ६ ॥

रहस्यं जानन्ते किमपि न नयानां हतधियो,

विरोधं भाषन्ते विविधबुधपक्षे वत खलाः ।

अमी चन्द्रादित्यप्रभृतिविकृतिव्यत्ययगिरा,

निरातङ्गाः कुत्राप्यहह न गुणान्वेषणपराः ॥ ७ ॥

स्याद्वादस्य ज्ञानचिन्दोर्मन्दान्मन्दारद्रोः कः फलास्वादगर्वः ।

द्राक्षासाक्षात्कारपीयूषधारादारादीनां को विलासश्च रम्यः ॥ ८ ॥

गच्छे श्रीविजयादिदेवसुगुरोः स्वच्छे गुणानां गणैः,

शौर्हि शौर्हिमध्वाम्नि जीतविजयाः प्राज्ञाः परामैयरुः ।

तत्सातीर्थ्यभृतां नयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिभु-

स्तत्त्वं किञ्चिदिदं यशोविजय इत्याख्याभृदाख्यातवान् ॥ ९ ॥

- ન્યોત્કૃષ્ટભેદતઃ । જઘન્યાઽન્તર્મુહૂર્ત સ્યાત્, સા ચૈવં પરિભા-
વ્યતે ॥ ૯૯૭ ॥ જન્તોર્મૃષ્ટસ્ય સમ્યક્ત્વાત્, પુનરન્તર્મુહૂર્તતઃ ।
સમ્યક્ત્વલઘ્વૌ લઘ્વી સ્યાદજ્ઞાનદ્વિતયસ્થિતિઃ ॥ ૯૯૮ ॥ અ-
નન્તકાલચક્રાણિ, કાલતઃ પરમા સ્થિતિઃ । દેશોનં પુદ્ગલપ-
રાવર્તાર્દ્રં ક્ષેત્રતસ્તુ સા ॥ ૯૯૯ ॥ ભાવના ॥ સમ્યક્ત્વતઃ પરિભ-
વ્ય, વનસ્પત્યાદિષુ ભ્રમન્ । સમ્યક્ત્વં લભતેઽવશ્યં, કાલેનૈતા-
વતા પુનઃ ॥ ૧૦૦૦ ॥ જઘન્યા ત્વેકસમયં, વિભક્તસ્ય સ્થિતિઃ
કિલ । ઉત્પદ્ય સમયં સ્થિત્વા, ભ્રમ્યતઃ સા પુનર્ભવેત્ ॥ ૧ ॥
ત્રયચ્છિન્નશત્સાગરાણિ, વિભક્તાવસ્થિતિર્ગુરુઃ । દેશોનયા પૂર્વકો-
ઢ્યાઽધિકાનિ તત્ર ભાવના ॥ ૨ ॥ દેશોનપૂર્વકોઢ્યાયુઃ, કશ્ચિ-
દક્ષી વિભક્ત્વાન્ । જ્યેષ્ઠાયુરપ્રતિષ્ઠાને, તિષ્ઠેદ્વિભક્તસંયુતઃ ॥ ૩ ॥
• ઇતિ જ્ઞાનસ્થિતિઃ ॥

અર્થ-હવે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદે કરી સર્વજ્ઞાનોની સ્થિતિનું
વર્ણન કરે છે-હવે શ્રીજિનેશ્વરોણ જ્ઞાનની સ્થિતિ સાદિ અનંત અને સાદિ
સાન્ત એમ બે પ્રકારની કહેલી છે. તેમાં કેવલજ્ઞાનની પહેલી (સાદિ
અનંત) સ્થિતિ છે, ॥૯૮૩॥ અને શેષ(ચાર)જ્ઞાનની સ્થિતિ બીજી (સાદિસાન્ત)
છે. પેલાં બે જ્ઞાનની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬
સાગરોપમ છે. ॥ ૯૮૪ ॥ તે આ પ્રમાણે-૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણના બે ભવ વિજ-
યાદિ (ચાર વિમાન) માં અથવા ૨૨ સાગરોપમ પ્રમાણના ત્રણ ભવ અચ્યુતાદિ
(અચ્યુત અને પેલી ઐવેયક) માં ઉત્કૃષ્ટપણે કરીને મોક્ષમાં જાય અથવા સમ્ય-
ક્ત્વનો ત્યાગ કરે તો મનુષ્યભવ અધિક ૬૬ સાગરોપમ થાય. ॥૯૮૫-૮૬॥ કહું

૧ સાધિક પટલે ૨ મનુષ્યભવ વિજયાદિમાં જતાં અને સાધિક પટલે ૩
મનુષ્યભવ અચ્યુતમાં જઈ મોક્ષે જતાં બા સમ્યક્ત્વ વ્રમણાં જાણવા. વઢી ૫ સ્થિ-
તિ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અથવા ક્ષાયિકલાઠા મતિ-શ્રુત જ્ઞાનની સ્થિતિ જાણવી.
અન્યથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વની અપેક્ષા જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત છે. તથા ઉત્કૃષ્ટમાં
પણ મોક્ષે જતાં ક્ષાયિક અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ યુક્ત મતિશ્રુતની, અને ત્યાગ
કરતાં માત્ર ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વયુક્ત મતિશ્રુતની ઉપર કહેલી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવી.

હે કે—“વિજયાદિમાં બે વાર ગયેલ અથવા ત્રણવાર અચ્યુતમાં ગયેલ જીવોની અપેક્ષા મનુષ્યભવ અધિક ૬૬ સાગર જાળવા અને અનેક (વા સર્વ) જીવોની અપેક્ષા સદાકાલ સ્થિતિવાલું (પ્રથમ જ્ઞાન યુગલ છે—ઈતિ શેષ)” ॥૧૮૭॥ તથા અવધિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ પણ (ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સાધિક ૬૬ સાગરોપમ) કહી છે, અને જઘન્યથી ૧ સમયની છે તે આ પ્રમાણે કહેવાય છે—જ્યારે વિભંગજ્ઞાનની સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે તેજ સમયે જે વિભંગજ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન થઈ જાય. ॥૧૮૮-૮૯॥ અને બીજે સમયે જો મરણાદિકવડે તે જ્ઞાન (અવધિજ્ઞાન) પતિત થઈ જાય તો પંડિતો તે વચ્ચે અવધિ જ્ઞાનની જઘન્ય સ્થિતિ (૧ સમયની) જાણવી. ॥૧૯૦॥ અપ્રમાદદશામાં વર્તતા કોઈ મુનિને (ઋણુમતિ) મનઃપર્યવજ્ઞાન (પ્રથમ સમયે) ઉત્પન્ન થઈ બીજે સમયે પડી જાય, ॥૧૯૧॥ તો આ પ્રમાણે મનઃપર્યવજ્ઞાનની જઘન્ય સ્થિતિ ૧ સમયાત્મક જાણવી, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોનપૂર્વ ક્રોધ વર્ષ પ્રમાણની છે તે પણ આ પ્રમાણે કહેવાય છે. ॥ ૧૯૦ ॥ પૂર્વક્રોધ વર્ષના આયુષ્યવાળા જીવને દીક્ષા અંગીકાર કર્યા બાદ તુર્તજ મનઃપર્યાય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને તે આસ્વી જીંદગી સુધી રહે તો (મનઃપર્યવજ્ઞાનની) તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય. ॥ ૧૯૧ ॥ વળી તેમાં જઘન્ય સ્થિતિ (૧ સમયની) તો ઋણુમતિ મનોજ્ઞાનની અપેક્ષા જાણવી. કારણ કે ઋણુ (વિપુલમતિ મનોજ્ઞાન) તો અપ્રતિપાતિ હોવાથી કેવલજ્ઞાન પામતા સુધી સ્થિર રહે છે. ॥ ૧૯૨ ॥ કેવલજ્ઞાનની સ્થિતિ તો પ્રથમ સાદિ અનંત કહેલી જ છે. હવે મતિ અજ્ઞાન—શ્રુત અજ્ઞાનની સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની છે (તે આ પ્રમાણે) ॥ ૧૯૩-૧૯ ॥ ત્યાં અભવ્ય જીવોને આશ્રયિ (મતિશ્રુત અજ્ઞાનની સ્થિતિ) અનાદિ અનંત છે, અને ભવ્યજીવોની અપેક્ષા અનાદિ—સાન્ત અને બીજી સાદિ—સાન્ત એમ બે પ્રકારની છે તેમાં પહેલી અનાદિ સાન્ત સ્થિતિ અનાદિકાલનું અજ્ઞાન મટીને (સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ સમયે) જ્ઞાન થવાનો સંભવ હોવાથી છે. ॥૧૯૬॥ અને બીજી સાદિ—સાન્ત સ્થિતિ પુનઃ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી બે પ્રકારની છે, ત્યાં જઘન્ય સાદિ સાન્ત સ્થિતિ (બે અજ્ઞાનની) અન્તર્મુહૂર્તની છે તે આ પ્રમાણે વિચારાય છે— ૧૯૭॥ સમ્યક્ત્વથી પતિત થયેલા જીવને પુનઃ અન્તર્મુહૂર્ત બાદ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયે બે અજ્ઞાનની જઘન્ય સ્થિતિ (અન્તર્મુ- પ્રમાણ) થાય છે ॥ ૧૯૮ ॥ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કાઢી અનંતકાલચક્ર જેટલી, અને ક્ષેત્રથી તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કંઈક ન્યૂન ૦ ॥ અર્ધ પુટલપરાવર્ત જાણવી. ॥૧૯૯॥ તેની ધાવના આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વથી

- જીવ પતિત થઈને વનસ્પત્યાદિ ભવોમાં પરિભ્રમણ કરતો જીવ તેટલે કાલે પુનઃ અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પામેજ (માટે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત સ્થિતિ કહી.) ॥૧૦૦૦॥ વિભંગ-જ્ઞાનની જઘન્ય થી ૧ સમય સ્થિતિ છે, તે નિશ્ચયે વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ૧ સમય રહીને પુનઃ પતિત થતાં તે (૧ સમય સ્થિતિ) હોય છે. ॥ ૧ ॥ અને વિભંગ જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કંઈક ન્યૂન પૂર્વકોટ વર્ષ અધિક ૧૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે, તેની ભાષના આ પ્રમાણે—॥ ૨ ॥ કંઈક ન્યૂન પૂર્વ કોટ વષના આયુષ્યવાળો કોઈક વિભંગજ્ઞાની જીવ વિભંગજ્ઞાન સહિત અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં (૭ મી નરકના મધ્ય નરકાવાસમાં) ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યપણે ઉપજે (તો વિભંગ જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય.) ॥ ૩ ॥ ૫ પ્રમાણે આઠે જ્ઞાનની સ્થિતિયો કહી.

- અથાન્તરં ॥ મત્યાદિજ્ઞાનતો મટઃ, પુનઃ કાલેન યાવતા । જ્ઞાનમાપ્નોતિ મત્યાદિ, જ્ઞાનાનામન્તરં હિ તત્ ॥ ૪ ॥ અનન્ત-કાલચક્રાણિ, કાલતઃ સ્યાન્મતિશ્રુતે । દેશોનં પુદ્ગલપરાવર્ત્ત-ર્ધં ક્ષેત્રતોઽન્તરમ્ ॥ ૫ ॥ એવમેવાવધિમનઃપર્યાયજ્ઞાનયોઃ પરમ્ । અન્તર્મુહૂર્ત્તમાત્રં ચ, સર્વેષ્વેષ્વન્તરં લઘુ ॥ ૬ ॥ કેવલસ્યાન્તરં નાસ્તિ, સાદ્યનન્તા હિ તસ્થિતિઃ । અનાદ્યન્તાનાદિસાન્તેઽ-જ્ઞાનદ્વયેઽપિ નાન્તરમ્ ॥ ૭ ॥ સાદિસાન્તે પુનસ્તત્રાધિકાઃ ષટ્પદ્ધિસાગરાઃ । ઇયમુત્કૃષ્ટસમ્યક્ત્વસ્થિતિરેવ તદન્તરમ્ ॥ ૮ ॥ અન્તરં સ્યાદ્વિભક્તસ્ય, જ્યેષ્ઠં કાલો વનસ્પતેઃ । અન્તર્મુહૂર્ત્તમેતે-ષુ, ત્રિષુ જ્ઞેયં જઘન્યતઃ ॥ ૯ ॥ (અથાલ્પાબહુત્વમ્) સ્તોકા મનોજ્ઞા અવધિમન્તોઽસંખ્યગુણાસ્તતઃ । મતિશ્રુતજ્ઞાનવન્તો, મિથસ્તુલ્યાસ્તતોઽધિકાઃ ॥ ૧૦ ॥ અસંખ્યેયગુણાસ્તેભ્યો, વિભ-ક્તજ્ઞાનશાલિનઃ । કેવલજ્ઞાનિનોઽનન્તગુણાસ્તેભ્યઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧૧ ॥ તદનન્તગુણાસ્તુલ્યા, મિથો દ્વ્યજ્ઞાનવર્તિનઃ । અપ્યષ્ટ-સ્વેષુ પર્યાયા, અનન્તાઃ કીર્તિતા જિનૈઃ ॥ ૧૨ ॥

અથ—જ્ઞાનનો ચિરહ કાલ (અન્તર કાલ)—મત્યાદિ જ્ઞાનથી પતિત

થયેલો જીવ પુનઃ જેટલે કાલે મત્યાદિજ્ઞાન પામે તેટલો કાલ મત્યાદિજ્ઞાનનું અન્તર (વિરહ, કહેવાય. ॥૪॥ ત્યાં મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનું અન્તર (ઉપર કહ્યા પ્રમાણે) કાલથી અનંતકાલચક્ર અને સ્ત્રેષથી કંઈક ન્યૂન ૦॥ અર્થે પુરૂષ પરાવર્ત છે. ॥૫॥ અવધિ અને મનઃપર્યવર્તનું પણ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર તે મનાયો છે, અને આ સર્વ જ્ઞાનમાં (૪ જ્ઞાનમાં) જથ્થાન્ય અન્તર અન્તર્મુદૂર્ત માત્ર છે. ॥૬॥ કેવલજ્ઞાનનું અન્તરજ નથી, કારણ કે તેની સ્થિતિ સાદિ-અનંત છે. અને અનાદિ-સાન્ત તથા અનાદિ અનન્ત સ્થિતિ-વાળાં જે અજ્ઞાનમાં (મતિ-શ્રુત અજ્ઞાનમાં) પણ અન્તર નથી. ॥ ૭ ॥ અને એ જે અજ્ઞાનની સાદિ-સાન્ત સ્થિતિમાં પુનઃ સાધિક ૬૬ સાગરોપમ અન્તર છે અને તે સમ્યક્ત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (પ્રથમ કહી છે તે) પ્રમાણેજ તેનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર જાણવું. ॥ ૮ ॥ વિભંગ જ્ઞાનનું અન્તર ઘનસ્પતિના ઉત્કૃષ્ટ કાલ (કાયસ્થિતિ) જેટલું છે, અને એ ત્રણે અજ્ઞાનમાં જથ્થાન્ય અન્તર અન્તર્મુદૂર્ત જાણવું. ॥૯॥ જ્ઞાનોનું અલ્પ-બહુત્વ, મનઃપર્યવ જ્ઞાનો સર્વથી અલ્પ છે, તેથી અવધિજ્ઞાની જીવો અસંખ્યગુણા છે, તેથી મતિ-શ્રુત જ્ઞાનવાળા અધિક અને પરસ્પર તુલ્ય છે. ॥ ૧૦ ॥ તેથી વિભંગ જ્ઞાનવાળા અસંખ્યગુણા છે, અને તેથી પણ કેવલજ્ઞાની અનંતગુણા કહેલા છે. ॥ ૧૧ ॥ તેથી જે અજ્ઞાનવાળા જીવો અનંતગુણ છે પણ પરસ્પર તુલ્ય છે. વળી એ આઠે જ્ઞાનોમાં જિનેશ્વરોએ અનંત અનંતપર્યાયો કહેલા છે. ॥ ૧૨ ॥

૧ મનઃપર્યાયજ્ઞાન લઙ્કિષ્ણન્ત્ર અપ્રમત્તસંયતમનુષ્યોને જ થતું હોવાથી મનઃપર્યાયજ્ઞાની જીવો પરિમિતજ હોય છે. અવધિજ્ઞાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ સર્વદેશ તથા સર્વભારકોને ભવપ્રત્યયિક હોયજ છે તથા મનુષ્યતિર્યંચોમાં કેટલાકને ગુણપ્રત્યયિક થાય છે. જેટલે ચારે ગતિના જીવોને તેનો સંભવ હોવાથી અવધિજ્ઞાની અસંખ્યાતગુણા છે મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન જોડોને હોય તેઓને તો હોયજ અને અવધિજ્ઞાન રહિત પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવોને હોય છે, જેથી અવધિજ્ઞાન કરતા મતિ-શ્રુતજ્ઞાનો વધારે છે, મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન તો સદ્વર્તિ હોવાથી તે જે પરસ્પર તુલ્ય છે, વિભંગજ્ઞાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ શિષ્યાયના તમામ દેશ તથા ભારકોઓને ભવપ્રત્યયિક હોયજ છે મનુષ્યતિર્યંચોમાં પણ કેટલાકને હોય જેથી મતિ-શ્રુતજ્ઞાનથી અસંખ્યગુણવિભંગજ્ઞાનિઓ હોય છે કેવલજ્ઞાન સર્વ સિદ્ધભગવન્તોને તથા સયોગિ (૧૩ મું) તથા અયોગિ (૧૪ મું) ગુણસ્થામવર્તિજીવોને હોય છે, જેથી અનન્તગુણ કેવલજ્ઞાનિ ભગવન્તો છે, તેમનાથી અનાદિ ઘનસ્પતિ ધિગેરે સર્વ મિદ્યાદૃષ્ટિજીવો મતિઅજ્ઞાનો અને શ્રુતઅજ્ઞાનો હોય છે, જેથી અનન્તગુણા કહ્યા છે, અને તે જે અજ્ઞાનો સદ્વર્તિ હોવાથી પરસ્પર તુલ્ય છે.

सर्वेषां पर्यवा द्वेधा, स्वकीयापरभेदतः । स्वधर्मरूपास्तत्र स्वे,
 परधर्मात्मिकाः परे ॥ १३ ॥ क्षयोपशमवैचित्र्यान्मतेरवग्रहादयः ।
 अनन्तभेदाः षट्स्थानपतितत्वाद्भवन्ति हि ॥ १४ ॥ षट्स्थानानि
 चैवं—अनन्तासंख्यसंख्येयभागैर्वृद्धिर्यथाक्रमम् । संख्येयासंख्ये-
 यानन्तगुणैर्वृद्धिरितीह षट् ॥ १५ ॥ अनन्तासंख्यसंख्यानामनन्ता-
 संख्यसंख्यकाः । भेदाः स्युरित्यनन्तास्ते, मतिज्ञानस्य पर्यवाः
 ॥ १६ ॥ प्रतिज्ञेयं मतिज्ञानं, विभज्येत यतोऽथवा । ज्ञेयानन्त्या-
 त्ततोऽनन्ता, मतिज्ञानस्य पर्यवाः ॥ १७ ॥ निर्विभागैः प-
 रिच्छेदैश्छिन्नं कल्पनयाऽथवा । अनन्तखण्डं भवतीत्यनन्ता
 मतिपर्यवाः ॥ १७ ॥ स्वेभ्योऽनन्तगुणा ये च, सन्त्यर्था-
 न्तरपर्यवाः । यतस्तेऽत्रोपयुज्यन्ते, ततस्तेऽप्यस्य पर्यवाः
 ॥ १८ ॥ यद्यप्यस्मिन्नसंबद्धास्तथाप्यस्योपयोगतः । तेऽदसी-
 या असंबद्धस्वोपयोगिधनादिवत् ॥ १९ ॥ आह च ॥ “ जइ
 ते परपज्जाया न तस्स, अह तस्स न परपज्जाया ? । (यदि
 ते परपर्याया न तस्य अथ तस्य, न परपर्यायाः ?) आचार्यः
 प्राह ॥ जं तंमि असंबद्धा, तो परपज्जायववदेसो ॥ २० ॥
 (यत्तस्मिन् असंबद्धाः ततः परपर्यायव्यपदेशः ।) चायसप-
 ज्जायविसेसणाइणा तस्स जमुवजुज्जंति । सधणमिवासंबद्धं
 हवन्ति तो पज्जवा तस्स ॥ २१ ॥ ” (त्यागस्वपर्यायविशेषणादिना
 तस्य यदुपयुज्यन्ते । स्वधनमिवासम्बद्धं भवन्ति ततः पर्यवास्त-
 स्य ॥) [सा० २१२] ‘चाय’ त्ति त्यागेन स्वपर्यायविशेषणादिना
 च परपर्याया घटादिपर्याया ‘येन’ कारणेन ‘तस्य’ ज्ञानस्योपयु-
 ज्यन्ते—उपयोगं यान्ति, यतो घटादिसकलवस्तुपर्यायपरित्याग
 एव ज्ञानादिरर्थः सुज्ञातो भवतीति सर्वे परपर्यायाः परित्याग-

મુખેનોપયુજ્યન્તે, તથા પરપર્યાયસદ્ભાવ એવ એતે સ્વપર્યાયા ઇતિ વિશેષયિતું શક્યા ઇતિ સ્વપર્યાયવિશેષણેન પરપર્યાયા ઉપયુજ્યન્ત ઇતિ તાત્પર્યમ્ ॥

અર્થ-જ્ઞાનોના સ્વ અને પર પર્યાયનું સ્વરૂપ-સર્વ જ્ઞાનોના (આઠે જ્ઞાનના) પર્યાય સ્વ અને પર ભેદથી બે પ્રકારના છે. ત્યાં પોતાના ધર્મરૂપ જે પર્યાયો તે સ્વપર્યાય, અને પર અન્યપદાર્થના ધર્મરૂપ જે પર્યાયો તે પરપર્યાય કહેવાય. ॥૧૨॥ ક્ષયોપશમના વિચિત્રપણાવડે મતિનું પદ્ધતિસ્થાન પતિતપણું હોવાથી મતિજ્ઞાનના અવગ્રહાદિ ભેદો નિશ્ચયે અનંત ભેદવાળા છે. ॥૧૪॥ ત્યાં પદ્ધતિસ્થાન આ પ્રમાણે-અનંતભાગવૃદ્ધિ-અસંખ્યભાગ વૃદ્ધિ-સંખ્યભાગ વૃદ્ધિ-સંખ્યેય ગુણવૃદ્ધિ-અસંખ્યેય ગુણવૃદ્ધિ અને અનંતગુણ વૃદ્ધિ એ પ્રમાણે અહિં ૬ સ્થાન છે. ॥ ૧૫ ॥ વળી એ અનંતના અનંત ભેદ, અસંખ્યના અસંખ્ય ભેદ, અને સંખ્યાતના સંખ્યાતા ભેદ છે, માટે મતિજ્ઞાનના તે પર્યાયો પણ સર્વ મળી અનંત છે. ॥ ૧૬ ॥ અથવા જે કારણથી મતિજ્ઞાન હોયની અપેક્ષાએ ભેદવાળું ગણીએ તો જ્ઞેય અનંત હોવાથી મતિજ્ઞાનના પર્યાય પણ અનંત છે. ॥ ૧૭ ॥ અથવા વૃદ્ધિ કલ્પનાવડે નિર્વિભાજ્ય અંશોવડે છેલ્લું છેલ્લું અનંત સંદેહવાળું (અનંત ભાગાત્મક) થાય એ હેતુથી પણ મતિજ્ઞાનના અનંત પર્યાય (સ્વપર્યાય) છે. ॥ ૧૮ ॥ હવે જે કારણથી એ સ્વપર્યાયોથી બીજા પદાર્થના જે અનંતગુણ પર્યાયો છે, જે કારણથી તે મતિજ્ઞાનના પર્યાય વિચારમાં ઉપયોગમાં આવે છે તેથી તે (પદાર્થાન્તરપર્યાયો) પણ આ મતિજ્ઞાનનાજ પર્યાયો (પરપર્યાયો) છે. ॥ ૧૯ ॥ જો કે એમાં (મતિજ્ઞાનમાં) તે પર્યાયો (પરપર્યાયો) સંબંધ દિમાના છે તોપણ એ મતિજ્ઞાનના ઉપયોગમાં આવતા હો-

૧ જેમ પ્રકાશસ્વરૂપ ઓલસવામાં અન્ધકારાદિ ત્યાગરૂપે ઉપયોગી થાય છે. તેમ સ્વપર્યાયને ઓલસવામાં પર્યાયો ત્યાગરૂપે ઉપયોગી થાય છે, તથા 'અભાવજ્ઞાને પ્રતિયોગિજ્ઞાનસ્ય કારણત્વં' એ વ્યાયથી જેમ ઘટાભાવજ્ઞાનમાં ઘટજ્ઞાન કારણ છે તેમજ અન્ધકારાદિ અન્યપદાર્થનું વિચિત્રપણું હોય તો જ "આ પ્રકાશ" એવો વિશેષ વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ પરપર્યાયો હોય તો જ "આ સ્વપર્યાય" એવો વિશેષવ્યવસ્થા થઈ શકે માટે એ પ્રમાણે સ્વપર્યાય પ્રત્યે પરપર્યાયો છે રીતે ઉપયોગી થાય છે, એ ભાવાર્થ છે. એ ગાથાઓનો વિશેષ સ્વર્ણ્ય વિશેષાશ્વકમાં માધ્યમી ૪૬૯ ને ૪૮૦ મી ગાથાની ટીકાથી જાણવો.

૨ મતિજ્ઞાનના સ્વપર્યાય અનંત હોવામાં ત્રણ કારણ છે. ૧ ક્ષયોપશમ અનેક અને વિષય એક, ૨ ક્ષયોપ. અને વિષય અનેક અને ૩ ક્ષયોપ. એક અને વિષય એક હોય જે ધ્રુવને ઉપયોગમાં વર્તેલા અનંત પર્યાય સ્વપર્યાય (અને ઉપયોગ ગોચર નહિ થયેલા પર્યાય કહેવાય.)

- વાચી તે (પરપર્યાયો) પણ જેમ અસંબદ્ધ છતાં પણ પોતાના ઉપયોગમાં આવતું ધન વગેરે પોતાનું ગણાય છે તેમ (તે પર પર્યાયો પણ) તે મતિજ્ઞાનનાજ ગણાય. ॥૨૦॥ કહ્યું છે કે-શિષ્યશક્તિ-“જો તે પરપર્યાયો છે તો તેના (મતિજ્ઞાનના) ન કહેવાય, અને જો તે તેના (મતિજ્ઞાનના) છે તો પરપર્યાય ન કહેવાય. એ શંકાના સમાધાનમાં આચાર્ય કહે છે કે-ઉત્તર-જે કારણથી તે મતિજ્ઞાનમાં સંબંધ વિનાના છે માટે જ તે (અસંબદ્ધ પર્યાયો)ને પરપર્યાય એવો વ્યવદેશ છે, કારણ કે ત્યાગવડે અને સ્વપર્યાયના વિશેષણાદિ વડે તે (પરપર્યાયો) તે જ્ઞાનને ઉપયોગી થાય છે અસંબદ્ધ એવા પોતાના ધનનો માફક (અસંબદ્ધ એવા પરપદાર્થના) તે પર્યાયો તેના કહેવાય છે. ॥૨૧॥ ટીકાર્થ-આથ્ય એટલે ત્યાગવડે અને સપજ્ઞાથ્ય ઇત્યાદિ એટલે સ્વપર્યાયના વિશેષણાદિવડે (એ વે વડે) પર પર્યાય એટલે ઘટાદિ પર્યાયો જે કારણથી તસ્સ્-તે (મતિ) જ્ઞાનના ઉચ્ચજુજ્વંતિ-(ઉપયોગી થાય છે)-ઉપયોગમાં આવે છે અર્થાત્ ત્યાગવડે અને સ્વપર્યાય વિશેષણાદિ વડે પરપર્યાય-ઘટાદિ પર્યાય જે કારણે તે જ્ઞાનના ઉપયોગમાં આવે છે. કારણ કે ઘટાદિ સર્વ પદાર્થોના પર્યાયનો ત્યાગ થયે છતે જ જ્ઞાનાદિક અર્થ સુખે કરીને જાખ્યો જાય છે. માટે સર્વ પરપર્યાયો પરિત્યાગ દ્વારા ઉપયોગી થાય છે, અને પરપર્યાય દોતે છતેજ “ એ સ્વપર્યાય ” એમ વિશેષિત કરવાને શક્ય થાય છે, માટે સ્વપર્યાયના વિશેષણ દ્વારા પરપર્યાયો ઉપયોગી થાય છે. એ તાત્પર્ય છે.

શ્રુતેऽપ્યનન્તાઃ પર્યાયાઃ, પ્રોક્તાઃ સ્વપરભેદતઃ । સ્વીયા-
સ્તત્ર ચ નિર્દિષ્ટાસ્તેઽક્ષરાનક્ષરાદયઃ ॥ ૨૨ ॥ ક્ષયોપશમવૈચિ-
ઞ્યાદ્વિષયાનન્ત્યતશ્ચ તે । શ્રુતાનુસારિબોધાનામાનન્ત્યાત્સ્યુર-
નન્તકાઃ ॥ ૨૩ ॥ અવિભાગપરિચ્છેદૈરનન્તા વા ભવન્તિ તે ।
અનન્તાઃ પરપર્યાયા, અપ્યસ્મિન્તે તુ પૂર્વવત્ ॥ ૨૪ ॥ અથવા
સ્યાત્ શ્રુતજ્ઞાનં, શ્રુતગ્રન્થાનુસારતઃ । શ્રુતગ્રન્થશ્ચાક્ષરાત્મા, તા-
ન્યકારાદિકાનિ ચ ॥ ૨૫ ॥ તત્ત્વૈકૈકમુદાત્તાનુદાત્તસ્વરિત
ભેદતઃ । અલ્પાનલ્પપ્રયત્નાનુનાસિકાન્યવિશેષતઃ ॥ ૨૬ ॥ સં-
યુક્તાસંયુક્તયોગદ્વ્યાદિસંયોગભેદતઃ । આનન્ત્યાદ્વાભિધેયાનાં,
ભિધ્યમાનમનન્તધા ॥ ૨૭ ॥ કેવલો લભતેઽકારઃ, શેષવર્ણયુ-

તથા ચાન્ । તે સર્વેઽસ્ય સ્વપર્યાયાસ્તદન્યે પરપર્યવાઃ ॥ ૨૮ ॥
 એવં ચ ॥ અનન્તસ્વાન્યપર્યાયમેકૈકમક્ષરં શ્રુતે । પર્યાયાસ્તેઽ-
 સ્થિલદ્રવ્યપર્યાયરાશિસમ્મિતાઃ ॥૨૯॥ આહ ચ—“એકૈકમક્ષ-
 રં પુનઃ સપરપજ્જાયમેયઓ ભિન્નં । તં સઽવદઽવપજ્જાયરાસિમા-
 ણં મુણેયઽવં ॥ ૩૦ ॥ જે લહદ્ કેવલો સેસવર્ણસહિઓ અ-
 પજ્જવેઽગારો । તે તસ્સ સપજ્જાયા સેસા પરપજ્જવા તસ્સ ॥
 ૩૧ ॥” (એકૈકમક્ષરં પુનઃ સ્વપરપર્યાયભેદતો ભિન્નં । તત્ સર્વ-
 દ્રવ્યપર્યાયરાશિમાનં જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ચાન્ લભતે કેવલઃ શેષવર્ણ-
 સહિતશ્ચ પર્યવેઽકારઃ, તે તસ્ય સ્વપર્યાયાઃ શેષાઃ પરપર્યવાસ્ત-
 સ્ય ॥) (સાં ૨૧૩) અયં ભાવઃ ॥ ચાન્પર્યાયાન્ કેવલોઽકારઃ
 શેષવર્ણસહિતશ્ચ લભતે તે તસ્ય સ્વપર્યાયાઃ, શેષાઃ—શેષવર્ણસં-
 વન્ધિનો ઘટાદ્યપરપદાર્થસમ્બન્ધિનશ્ચ પરપર્યાયાસ્તસ્ય—અકા-
 રસ્યેતિ । એવં વિધાનેકવર્ણપર્યાયૌઘૈઃ સમન્વિતમ્ । તતશ્ચાન-
 ન્તપર્યાયં, શ્રુતજ્ઞાનં શ્રુતં શ્રુતે ॥ ૩૨ ॥

અર્થ-શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ સ્વ અને પરના ભેદથી અનન્ત પર્યાય કહેલા છે, તેમાં
 અક્ષરશ્રુત-અનક્ષરશ્રુત ઇત્યાદિ સ્વપર્યાય કહેલા છે, ॥ ૨૨ ॥ તથા ક્ષયોપશમના
 વિચિત્રપણાથી અને વિધયના અનન્તપણાથી શ્રુતાનુસારી બોધનું અનન્તપણું હોવા-
 થી તે સ્વપર્યાયો અનન્ત છે. ॥ ૨૩ ॥ અથવા નિર્વિભાજ્ય અંશો વહે કરીને પણ
 તે (સ્વપર્યાયો) અનન્ત છે, અને આ શ્રુતજ્ઞાનમાં પૂર્વોક્ત રીતે પર પર્યાયો તે પણ
 અનન્ત છે. ॥ ૨૪ ॥ અથવા શ્રુતજ્ઞાન તે શ્રુત ગ્રન્થને અનુસારે હોય છે, અને શ્રુત
 ગ્રન્થ તે અક્ષરરૂપ છે, અને તે અક્ષરો અકારાદિ છે. ॥ ૨૫ ॥ વળી તે પ્રત્યેક
 (અકારાદિ) અક્ષર ઉદાત્ત-અનુદાત્ત-અને સ્વરિતના ભેદથી તથા અલ્પપ્રયત્ન

૧ જે અક્ષરના ઉચ્ચારમાં વાયુ ઉંચે સ્પર્શ કરીને જાય તે ઉદાત્ત, વાયુ
 નીચે સ્પર્શ કરીને જાય તે સ્વરિત અક્ષર કહેવાય એ પ્રત્યેક હ્રસ્વ લઘુ
 અને ણુત્તમેદે નવ અને તે સર્વ સાતુનાસિક-તિરાતુનાસિક ભેદે પ્રત્યેક અક્ષર
 ૧૮-૧૮ ભેદે છે.

(४५०) ॥ ज्ञानद्वारेऽवध्यादिज्ञानानां पर्यायनिरूपणं, पर्यायाल्पावहुत्वं च ॥ [द्वार

स्वामिभेदतः । अनन्तमित्स्वविषयद्रव्यपर्यायिभेदतः ॥ ३४ ॥
असंख्यमित्स्वविषयक्षेत्राद्धाभेदतोऽपि च । निर्विभागैर्विभा-
गैश्च, ते चैवं स्युरनन्तकाः ॥ ३५ ॥ एवं मनःपर्यवस्य, केवलस्य च
पर्यवाः । निर्विभागैर्विभागैः स्वे (स्वैः), स्वाम्यादिभेदतोऽपि
च ॥ ३६ ॥ अनन्तद्रव्यपर्यायज्ञानाच्च स्युरनन्तकाः । अज्ञान-
त्रितयेऽप्येवं, ज्ञेया अनन्तपर्यवाः ॥ ३७ ॥ परपर्यवास्तु सर्वत्र
प्राग्वत् ॥ अष्टाप्येतानि तुल्यानि, व्यपेक्ष्य स्वान्यपर्यवा-
न् । यद्वक्ष्येऽल्पबहुत्वं तदपेक्ष्य स्वीयपर्यवान् ॥ ३८ ॥ तत्र स्युः
सर्वतः स्तोका, मनःपर्यायपर्यवाः । मनोद्रव्यैकविषयमिदं ज्ञा-
नं भवेद्यतः ॥ ३९ ॥ एभ्योऽनन्तगुणाः किं च, विभङ्गज्ञानप-
र्यवाः । मनोज्ञानापेक्षया यद्विभङ्गविषयो महान् ॥ ४० ॥ आ-
रभ्य नवमग्रैवेयकादासप्तमक्षितिम् । ऊर्ध्वाधिःक्षेत्रके तिर्यक्,
चासंख्यद्वीपवार्द्धिगे ॥ ४१ ॥ रूपिद्रव्याणि कतिचित्तत्पर्या-
यांश्च वेत्ति सः । अनन्तघ्नास्ते च मनोज्ञानज्ञेयव्यपेक्षया ॥
४२ ॥ समस्तरूपिद्रव्याणि, प्रतिद्रव्यमसंख्यकान् । भावान्वे-
त्तीत्यनन्तघ्ना, विभङ्गापेक्षयाऽवधौ ॥ ४३ ॥ अनन्तगुणितास्ते-
भ्यः, श्रुताज्ञान इदं यतः । सर्वमूर्तामूर्तद्रव्यसर्वपर्यायगोचरम्
॥ ४४ ॥ श्रुताज्ञानाविषयाणां, केषाञ्चिद्विषयत्वतः । स्पष्टत्वा-
च्च श्रुतज्ञाने, तेभ्यो विशेषतोऽधिकाः ॥ ४५ ॥ अभिलाष्यान-
भिलाष्यविषयेऽनन्तसंगुणाः । मत्यज्ञाने श्रुतज्ञानादभिला-
ष्यैकगोचरात् ॥ ४६ ॥ मतिज्ञानपर्यवाश्च, ततो विशेषतोऽधि-
काः । मत्यज्ञानाविषयाणां, विषयत्वात् स्फुटत्वतः ॥ ४७ ॥
तेभ्योऽप्यनन्तगुणिताः, केवलज्ञानपर्यवाः । सर्वाद्धाभाविनि-
खिलद्रव्यपर्यायभासनात् ॥ ४८ ॥ इति ज्ञानम् २६ ॥

અર્થ—હવે અવધિજ્ઞાનના સ્વપર્યાયો થતાવે છે, ક્ષયોપશમ નિમિત્તથી થવા-
વાલું, ધવનિમિત્તથી થવાવાલું વિગેરે ભેદોથી, ૧.તિર્યચ-નારકી-દેવતા અને મનુ-
ષ્ય વિગેરે સ્વામિ (અવધિજ્ઞાનવાળા જીવ) ના ભેદથી. ૨. અનન્તભેદવાળા પોતાના
(અવધિજ્ઞાનના) વિષયરૂપ દ્રવ્ય અને પર્યાયોના ભેદથી ૩-(૧) અને અસંખ્ય ભેદવાળા
પોતાના (અવધિજ્ઞાનના) વિષયરૂપ ક્ષેત્ર અને કાલના ભેદથી ૩(૨) જે અવધિજ્ઞાનના અ-
નેક પ્રકારના ભેદો છે તે સર્વ અવધિજ્ઞાનના સ્વપર્યાયો છે અને આ રીતે તે સર્વપ-
ર્યાયો જેના વિભાગો ન પાડી શકાય તેવા વિભાગો કરી અનન્તા હોય
છે. ॥ ૩૩-૩૪-૩૫-૩૬ ॥ ૫ પ્રમાણે મનઃપર્યવ તથા કેવલજ્ઞાનના પણ
(પોતાના) નિર્વિભાજ્ય અંશોવહે અને સ્થાનિ હોરેના દેવતા પણ (અનન્ત
અનન્ત સ્વપર્યાયો જાણવા,) ॥ ૩૭ ॥ તેમજ અનન્ત દ્રવ્ય-પર્યાયના જ્ઞાનથી પણ
અનન્ત સ્વપર્યાયો જાણવા. ૫ રીતે જાણે અજ્ઞાનમાં પણ અનન્ત અનન્ત સ્વપર્યાયો
જાણવા. ॥૩૮॥ અને પરપર્યાયો તો સર્વજ્ઞાનોમાં શૂર્વોક્ત રીતે જાણવા. ૫ આઠે
જ્ઞાન સ્વ અને પરપર્યાયની અપેક્ષા પરસ્પર તુલ્ય છે. અને આગળ જે અલ્પબહુત્વ
કહીશ તે સ્વપર્યાયોની અપેક્ષા સમજવું. ॥ ૩૯ ॥ આઠે જ્ઞાનના પર્યાયોનું

૧ અહીં અવધિજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકારે ભેદો પડે છે તે થતાવું છે. ૧ નિમિ-
ત્તભેદથી, ૨ સ્વામિભેદથી, ૩ વિષયભેદથી. ૧ મનુષ્યતિર્યચોને ક્ષયોપશમ નિ-
મિત્તથી થતું તથા દેવતા નારકીને ભવપ્રત્યયિક થતું અવધિજ્ઞાન ૨ સ્વામિ-
ભેદથી અવધિજ્ઞાનઅનન્ત સ્થાને ગતિના જીવોના ભેદથી, ૩ વિષયભેદથી દ્રવ્યથી
અવધિના વિષયમૂત સર્વદ્રવ્ય મઠી અનન્ત દ્રવ્યરૂપ દ્રવ્યભેદોથી, ક્ષેત્રથી અવ-
ધિજ્ઞાનના વિષયમૂત દ્રવ્યની અવગાહનાવાળા અસંખ્યાત ક્ષેત્રભેદોથી, કાલથી
અસંખ્યાત કાલભેદોથી, ભાવથી અવધિનાવિષયમૂત સર્વ મઠી અનન્ત પર્યાયરૂપ
પર્યાયભેદોથી થતા અવધિજ્ઞાનના ભેદો તેમજ ક્ષયોપશમની તરતમતા તથા ચિ-
ચિત્રતા યોગે પડતા આનુગામિકાદિભેદો, દેશાવધિ સર્વાવધિ આદિ ભેદો,
સમ્યક્ અસમ્યક્તાદિ ભેદો, તીવ્રમન્દાદિ ભેદો વિગેરે અનેકપ્રકારના અવધિ-
જ્ઞાનના ભેદો તે સર્વ અવધિજ્ઞાનના સ્વપર્યાયો કહેવાય છે.

૨ મનઃપર્યવજ્ઞાનના સ્વવિષયમૂત દ્રવ્ય અને પર્યાયભેદથી અનન્ત સ્વવિષયમૂત
ક્ષેત્રકાલના ભેદથી અસંખ્ય, અને નિર્વિભાજ્ય અંશોવહે અનન્ત સ્વપર્યાય છે.

૩ કેવલજ્ઞાનના સ્વવિષયમૂત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને પર્યાય ભેદથી અનન્ત,
સ્વામિભેદથી પણ અનન્ત અને નિર્વિભાજ્ય અંશોવહે પણ અનન્ત સ્વપર્યાય છે.

* મતિજ્ઞાનમાં જે પરપર્યાયોનું સ્વરૂપ થતાવું છે તે પ્રમાણે—

૪ આઠે જ્ઞાનોની સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય સંખ્યા ભેગી કરતા નરવાલું
સર્વની સંખ્યા તુલ્ય છે. તે આ પ્રમાણે કલ્પિત સંખ્યાપ્રમાણથી જાણવું.

અલ્પબહુત્વ-ત્યાં મનઃપર્યવજ્ઞાનના સ્વપર્યાય સર્વથી અલ્પ છે, કારણ કે એ જ્ઞાન માત્ર એક મનોદ્રવ્યનાજ વિષયવાલું છે, ॥ ૪૦ ॥ વળી તેથી વિભક્તજ્ઞાનના પર્યાયો અનન્તગુણા છે, કારણકે મનોજ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ વિભક્તજ્ઞાનનો વિષય મોટો છે. ॥ ૪૧ ॥ કારણકે ઉર્ધ્વ અને અધઃક્ષેત્રમાં નવમાર્ગેયેકથી પ્રારમ્ભીને નીચે યાવત્ સાતમી નરકપૃથ્વી સુધી અને તિર્યક્ દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપને સમુદ્ર સુધિમાં પટલા ક્ષેત્રમાં રૂપિ દ્રવ્યોને દરેક દ્રવ્યના કેટલાક પર્યાયને તે (વિભક્તજ્ઞાની) જાણે છે, માટે મનઃપર્યવજ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ તે (વિભક્તજ્ઞાન જ્ઞેયપદાર્થો) અનન્તગુણા છે. (તેથી જ વિભંગના સ્વપર્યાયો મનઃપર્યવજ્ઞાનના સ્વપર્યાયો કરતાં અનન્તગુણા છે) ॥ ૪૩ ॥ (અવધિજ્ઞાની) સર્વરૂપિ દ્રવ્યોને અને દરેક દ્રવ્યના અસંખ્ય અસંખ્ય પર્યાયોને જાણે છે. માટે વિભક્તની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનના સ્વપર્યાય અનન્તગુણા છે. ॥ ૪૪ ॥ તે (અવધિજ્ઞાનના સ્વપર્યાયો) કરતા શ્રુતઅજ્ઞાનમાં સ્વપર્યાય અનન્તગુણ છે. કારણકે શ્રુત અજ્ઞાન સર્વરૂપી અરૂપી દ્રવ્ય અને સર્વપર્યાયના વિષયવાલું છે, ॥ ૪૫ ॥ તથા શ્રુતઅજ્ઞાનના વિષયમાં નહિ આવતા એવા કેટલાએક વિષયો શ્રુતજ્ઞાનના વિષયવાળા હોવાથી અને જાણવામાં વિશેષ સ્પષ્ટપણું હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો તે શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાયોથી વિશેષાધિક (ઘમળાથી વ્યુત) છે.

જેટલા સ્વ-પરપર્યાયો મતિજ્ઞાનના તેટલાજ શ્રુતજ્ઞાન ઘમેરેના પણ જાણના, એમ કલ્પનાથી મતિજ્ઞાનના ૪૦ સ્વપર્યાય અને ૬૦ પરપર્યાય મળીને ૧૦૦ પર્યાય છે, તો શ્રુતજ્ઞાનના ૩૦ સ્વપર્યાય અને ૭૦ પરપર્યાય મળી ૧૦૦ સર્વપર્યાય છે. શ્રુતજ્ઞાન રીતે જ્ઞેય જ્ઞાનોમાં પણ સો સો પર્યાય જાણવા. પરંતુ કારણ એ છે કે એક વિવક્ષિત જ્ઞાનના સ્વપર્યાયો શિવાયના બીજા સર્વજ્ઞાનના સ્વ-પર્યાયો તે વિવક્ષિતજ્ઞાનના પરપર્યાયો છે. અને જે પર પદાર્થના પર્યાયો તે પણ વિવક્ષિત જ્ઞાનના પરપર્યાય કહેવાય. જેથી સરવાળે દરેક જ્ઞાનના સ્વ-પર પર્યાયો મળીને સરસી સંખ્યાપક્ષ આવી રહે—અથવા જગત્માં જેટલા સર્વપર્યાયો છે તેમાંથી વિવક્ષિત જ્ઞાનનો સ્વપર્યાયો બાદ કરતાં જોય સર્વ તે વિવક્ષિતજ્ઞાનના પરપર્યાયો કહેવાય. પટલે સ્વ અને પર ભેગા કરતાં સર્વના સરસી છે.

૧ વસ્તુતઃ શ્રુતઅજ્ઞાન સર્વ દ્રવ્ય અને કેટલાએક પર્યાયના વિષયવાલું છે, છતાં અર્થિ સર્વદ્રવ્ય તે સર્વપર્યાયના વિષયવાલું કર્યું તે શ્રુતઅજ્ઞાની જીવ જેટલાં દ્રવ્ય અને જેટલા પર્યાય જાણે તેટલાની અપેક્ષાપક્ષ સર્વ શબ્દ જોડથી ઉચિત છે. " મતિશ્રુતયોર્નિયમ્યઃ સર્વદ્રવ્યેષ્વસર્વપર્યાયેષુ " [તત્ત્વાર્થ અઃ ૧ સ્વ. ૨૭] એ સૂત્રમાં મતિશ્રુતજ્ઞાનનો વિષય સર્વ દ્રવ્ય અને અસર્વ પર્યાયો કહ્યા છે અને નન્દિસૂત્રાદિમાં જે સર્વ પર્યાયો કહ્યા છે તે અભિલાષ્યપર્યાયોની અપેક્ષાએ સર્વ શબ્દ પ્રદાન કર્યો છે. અગર માત્ર શબ્દે ઔદયિકાદિ સર્વ ભાવો લેવા.

- ॥ ૪૬ ॥ અભિલાષ્ય અને અનભિલાષ્ય પદાર્થના વિષયવાળા મતિઅજ્ઞાનના સ્વ-પર્યાયો અભિલાષ્ય માત્રના વિષયવાળા શ્રુતજ્ઞાનથી (શ્રુતજ્ઞાનના સ્વપર્યાયોથી) અનન્તગુણા છે. ॥ ૪૭ ॥ તથા મતિઅજ્ઞાનના અવિષયભૂત ભાવો પણ મતિજ્ઞાનમાં વિષયવાળા હોવાથી અને વિશેષ સ્પષ્ટ દોષાથી મતિજ્ઞાનના પર્યાયો મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયોથી વિશેષાધિક છે ॥૪૮॥ સર્વકાલમાં થનારા (સમ્બન્ધી) સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વપર્યાયોનું જ્ઞાન હોવાથી કેવલજ્ઞાનના પર્યાયો મતિજ્ઞાનના પર્યાયોથી અનન્ત-ગુણા છે. ॥૪૯॥ એ પ્રમાણે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કાળું. ॥ ઇતિ જ્ઞાનદ્વારમ્ ॥

॥ અવગ્રહાદીનાં સ્થિતિ માનયન્ત્રમ્ ॥ (શ્લો ૭૦૭)

અવગ્રહાદિ	અવગ્રહ સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	ઉપયોગ
વ્યક્તનાવગ્રહ	આધલિકાનો અસંખ્યાતમોભાગ	ઉત્કૃષ્ટનાસપુથકત્વ	દર્શન
ને૦ અર્થાવગ્રહ	૧ સમય	૧ સમય	દર્શન
વ્યવ૦ અર્થાવગ્રહ	અન્તર્મુદ્ધર્ત	અન્તર્મુદ્ધર્ત	દર્શન
ઈદા	અન્તર્મુદ્ધર્ત	અન્તર્મુદ્ધર્ત	દર્શન
અપાય	"	"	જ્ઞાન
અવિચ્યુતિ ધારણા	"	"	જ્ઞાન
વાસના ધારણા	"	સંખ્યાત વા અસં- ખ્યાતકાલ	જ્ઞાન (સ્મૃતિકારણ)
સ્મૃતિ ધારણા	"	અન્તર્મુદ્ધર્ત	જ્ઞાન

॥ मतिज्ञानना २८ भेद ॥

(स्पर्शेन्द्रिय मतिज्ञानना ५ भेद)

- १ स्पर्शेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह
- २ स्पर्शेन्द्रिय अर्थावग्रह
- ३ स्पर्शेन्द्रिय ईहा
- ४ स्पर्शेन्द्रिय अपाय
- ५ स्पर्शेन्द्रिय धारणा

(रसनेन्द्रियमतिना ५ भेद)

- १ रसनेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह
- २ रसनेन्द्रिय अर्थावग्रह
- ३ रसनेन्द्रिय ईहा
- ४ रसनेन्द्रिय अपाय
- ५ रसनेन्द्रिय धारणा

(घ्राणेन्द्रिय मतिना ५ भेद)

- १ घ्राणेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह
- २ घ्राणेन्द्रिय अर्थावग्रह
- ३ घ्राणेन्द्रिय ईहा
- ४ घ्राणेन्द्रिय अपाय

५ घ्राणेन्द्रिय धारणा

(चक्षुरिन्द्रिय मतिना ४ भेद)

- १ चक्षुरिन्द्रिय अर्थावग्रह
- २ चक्षुरिन्द्रिय ईहा
- ३ चक्षुरिन्द्रिय अपाय
- ४ चक्षुरिन्द्रिय धारणा

(श्रोत्रेन्द्रिय मतिना ५ भेद)

- १ श्रोत्रेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह
- २ श्रोत्रेन्द्रिय अर्थावग्रह
- ३ श्रोत्रेन्द्रिय ईहा
- ४ श्रोत्रेन्द्रिय अपाय
- ५ श्रोत्रेन्द्रिय धारणा

(मनोऽनिन्द्रिय मतिना ४ भेद)

- १ मनोऽनिन्द्रिय अर्थावग्रह
- २ मनोऽनिन्द्रिय ईहा
- ३ मनोऽनिन्द्रिय अपाय
- ४ मनोऽनिन्द्रिय धारणा

॥ श्रुतज्ञानना १४ भेद ॥ (श्लो० ७७४)

- १ अक्षर श्रुत
- १ संज्ञाक्षर, २ व्यञ्जनाक्षर,
- ३ लब्ध्यक्षर

- २ अनक्षर श्रुत
- ३ संज्ञि श्रुत
- ४ असंज्ञि श्रुत

५ सम्यक्श्रुत	१० अनन्तश्रुत
६ मिथ्याश्रुत	११ गमिकश्रुत
७ सादिश्रुत	१२ अगमिकश्रुत
८ अनादिश्रुत	१३ अंगश्रुत
९ सान्तश्रुत	१४ अंगबाह्यश्रुत

॥ श्रुतज्ञानना २० भेद ॥ (श्लो० ८१९)

१ पर्यायश्रुत	११ अनुयोगश्रुत
२ पर्यायसमासश्रुत	१२ अनुयोग समासश्रुत
३ अक्षरश्रुत	१३ प्राभृतप्राभृतश्रुत
४ अक्षर समासश्रुत	१४ प्राभृतप्राभृतसमासश्रुत
५ पदश्रुत	१५ प्राभृतश्रुत
६ पद समासश्रुत	१६ प्राभृतसमासश्रुत
७ संघातश्रुत	१७ वस्तुश्रुत
८ संघात समासश्रुत	१८ वस्तु समासश्रुत
९ प्रतिपत्तिश्रुत	१९ पूर्वश्रुत
१० प्रतिपत्ति समासश्रुत	२० पूर्वसमासश्रुत

॥ अवधिज्ञानना ६ भेदो ॥ (श्लो० ८३८)

१ आनुगामिक	४ हीयमान
२ अनानुगामिक	५ प्रतिपाति
३ वधमान	६ अप्रतिपाति

॥ મનઃપર્યાયજ્ઞાનના ૨ ભેદો ॥

૧ ક્રુન્નમતિ મનઃપર્યાય

|

૨ વિપુલમતિ મનઃપર્યાય

॥ અવધિજ્ઞાનમાં ક્ષેત્ર--કાલનો સંવેધ ॥ (શ્લો ૦ ૧૦૬)

ક્ષેત્રથી દેખનાર—

- ૧ અદ્ભુતઅસંખ્યેય ભાગમાં
અચળાદિ દ્રવ્ય દેખનાર
- ૨ અદ્ભુત સંખ્યેયભાગ ,,
- ૩ એક અદ્ભુત દેખનાર
- ૪ અદ્ભુત પૃથક્ત્વ ,,
- ૫ એક હસ્ત દેખનાર
- ૬ એક ગાઉ ,,
- ૭ એક યોજન ,,
- ૮ પચ્ચીશ યોજન ,,
- ૯ મહત્ત્વ ક્ષેત્ર ,,
- ૧૦ જંબુદ્વીપ ,,
- ૧૧ મનુષ્ય ક્ષેત્ર ,,
- ૧૨ રુચક દ્વીપ ,,
- ૧૩ સંખ્યેયદ્વીપ સમુદ્ર ,,
- ૧૪ અસંખ્યદ્વીપ સમુદ્ર ,,

કાલથી દેખે—

- ૧ આવલિનો અસંખ્યેય ભાગકાલ દેખે
(વૃત્તિદ્રવ્ય દેખે)
- ૨ આવલિ સંખ્યેય ભાગ દેખે
- ૩ કિંચિન્નપૂન આવલિકા દેખે
- ૪ એક આવલિકા ,,
- ૫ એક જન્તુદૃષ્ટિ ,,
- ૬ કિંચિત્પૂન એક દિવસ ,,
- ૭ દિનપૃથક્ત્વ ,,
- ૮ કિંચિત્પૂન પંદર દિવસ ,,
- ૯ સંપૂર્ણ પંદર દિવસ ,,
- ૧૦ એક સાધિક માસ ,,
- ૧૧ એક વર્ષ ,,
- ૧૨ વર્ષપૃથક્ત્વ ,,
- ૧૩ (૧૦૦૦ વર્ષ ઉપરાંતનો) સંખ્યેકાલ
અને અસંખ્યેકાલ પણ ,,
- ૧૪ અસંખ્ય કાલ ચક્ર ,,

॥ દ્રવ્યાદિ વૃદ્ધિનો સંવેધયન્ત્ર ॥ (શ્લો ૦ ૧૨૦)

કાલવૃદ્ધિ—	દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, માત્ર(પર્યાય)નીવૃદ્ધિ નિશ્ચય.
ક્ષેત્રવૃદ્ધિ—	દ્રવ્ય અને માત્ર(પર્યાય)નીવૃદ્ધિ અવગ્ય, અને કાલવૃદ્ધિ ચિકલ્પે
દ્રવ્યવૃદ્ધિ—	માત્ર(પર્યાય)વૃદ્ધિ નિશ્ચયથી, ક્ષેત્ર અને કાલવૃદ્ધિની મજના
માત્ર(પર્યાય)વૃદ્ધિ—	દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાલ વૃદ્ધિની મજના જાણથી

॥ अष्टसु ज्ञानेषु विषयादीनामेकादशानां द्वाराणां यन्त्रकम् ॥

ज्ञान ५ तथा अज्ञान ३	द्रव्ययी (१)	क्षेत्रयी (२)	कालयी (३)
मतिज्ञान (१)	आदेशयी सर्वद्रव्य	आदेशयी लोकालोक	आदेशयी ऋणे काल
श्रुतज्ञान (२)	सर्व अभिलाष्य द्रव्यो	"	" (उपयोगयी असंख्यकाल)
अवधिज्ञान (३)	अध०-भाषा तैजस वच्चेनां पुद्गल उ-सर्व पुद्गलो.	ज०-अंगुलनो असंख्यातमो भाग उ०-असंख्य लोकाकाश (शक्तियो)	ज०-आषाढीनो असंख्यातमो भाग भूत-भविष्य उ०-असंख्यकालवक भूत भविष्य
भूतः पर्यव- (४)	मनरूपे परिणमेल द्रव्यो.	ऊर्ध्व-उद्योतियना उपरितल भाग सुधी अधः-अधोप्राप्त तिर्यक्-२। अंगुलाधिक पुष्करार्थ सुधी.	ज०-पल्यासंख्येय गाम भूत भविष्यनो उ०- " "
क्षेत्रज्ञान (५)	रूपि-अरूपि सर्व द्रव्य	सर्वक्षेत्र लोकालोक	ऋणे काल संपूर्ण
मतिअज्ञान (६)	स्वविषयगत द्रव्य	स्वविषयगत क्षेत्र	स्वविषयगत काल
श्रुतअज्ञान (७)	स्वविषयगत अभिलाष्यद्रव्य	"	"
विश्रुतज्ञान (८)	स्वविषयगत पुद्गलद्रव्य	"	"

* श्रुतज्ञानी सामान्ययी ऋणे काल आणे पण उपयोग पूर्वक असंख्यकालना भाव आणे पण अनंतकाल पहेलो या पही आ पदार्थ केवा स्वरूपे हतो के हतो ते न जाणे-इति शेषः ॥

भावयौ (४)	ज्ञाने देखे	प्रमाणार्थी (५)	भेद (६)	समकाले बीजा कया ज्ञान होय ? (७)
१ अनन्तमा भागना पर्याय. अथवा औद्ययिकादि सर्वभाव	ज्ञाने देखे	परोक्ष	२८	१ क्षण. अथवा २ क्षुः अवः वा ३ क्षुः मनः वा ४ क्षुः अः मनः
२ सर्व अभिलाष पर्याय अथवा औद्ययिकादि पर्याय	ज्ञाने देखे	"	१४-२०	१ मतिः अथवा २ मः अवः वा ३ मः मनः वा ४ मः अः मनः
३ प्रतिप्रव्यना असंख्य सर्व मली अनन्त (अनन्तमा भागना)	ज्ञाने देखे	प्रत्यक्ष	६	१ मः क्षुः अथवा २ मः क्षुः मतः
४ अनन्तमा भागना अनन्त पर्याय (मनोवर्गणात्मा)	ज्ञाने देखे	"	२	१ मः क्षुः अथवा २ मः क्षुः अवः
५ सर्व पर्याय.	ज्ञाने देखे	"	१	१ अथवा शक्तिशी मः क्षुः तः मनः एण
६ स्वविषयगत पर्याय.	ज्ञाने देखे	परोक्ष	२८	१ क्षुत अज्ञान अथवा २ क्षुः अः विमः
७ "	ज्ञाने देखे	"	१३-२०	१ मति अज्ञान. अथवा २ मति अः विमः
८ "	ज्ञाने देखे	प्रत्यक्ष	५-६	१ मतिअज्ञान, क्षुतअज्ञान,

સ્થિતિ (૮)	અન્તર વા વિરહકાલ [૧]	સ્વામિ આશ્રયિ અલપવદ્વ્યુત્થ(૧૮)	સ્વપર્યાય આશ્રયિ અલપવદ્વ્યુત્થ[૧૨]
૧ જય-અન્તર્મુ- ૩૦-૬૬ સાગરોપમ	જય-અન્તર્મુહર્ત ૩-દેશોન અધ પુદ્ગલપરાવર્ત	અવધિયો વિદોષાધિક ૩	મતિઅજ્ઞાનથી વિદોષાધિક ૭
૨	"	મતિજ્ઞાની મુલ્ય [૩]	શ્રુતઅજ્ઞાનથી વિદોષાધિક ૬
૩ જય-૧ સમય ૩૦-૬૬ સાગર	"	મનઃપર્યંચીથી અસંસ્કયગુણ ૨	વિમદ્ગ્ધી અનન્તગુણ ૩
૪ જય-૧ સમય ૩૦-૮ વર્ષ ૭। માસ ન્યૂન પૂર્વકોદ વર્ષ (દેશોનપૂર્વકોદિ)	"	સર્વથી અલ્પ ૧	સર્વથી અલ્પ ૧
૫ સાથિ અનન્ત	અન્તરામાય	વિમદ્ગ્ધ ૦ થી અનન્તગુણ ૬	મતિજ્ઞાનથી અનન્તગુણ ૮
૬ જય-અન્તર્મુ- ૩૦-અભ્યને અત્રાદિ સાન્ત અથવા અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત, અભ્યને ૩નાદિ અનન્ત	જય-અન્તર્મુ- ૩૦-સાધિક ૬૬ સાગર	કેવલીથી અનન્તગુણ ૬	શ્રુતજ્ઞાનથી અનન્તગુણ ૬
૭	"	મતિઅજ્ઞાનો મુલ્ય ૬	અવધિયો અનન્તગુણ ૪
૮ જય-૧ સમય ૩૦-દેશોન પૂર્વકોદ વર્ષાધિક ૩૩	જય-અન્તર્મુ- ૩૦-વનસ્પતિકાલ (આવન્યમંસ્લેયકભાગ પુદ્ગલપરાવર્ત)	મતિજ્ઞાનીથી અસંસ્કયગુણ ૪	મનઃપ ૦ થી અનન્તગુણ ૨

મતિજ્ઞાનના અયમદ્વાદિ ખેદો શયોપશમ વિચિષ્ટતાથી વદસ્થાન પતિત હોય છે. અને તેથી ન દરેક ખેદોના અનન્ત પ્રકારો થાય છે, તે વદસ્થાનક વૃદ્ધિપ્રકારમાં તથા દાગિપ્રકારમાં વ્યભેદ પ્રકારે છે, આ વદસ્થાનકો અન્યથા પણ વિશેષોપયોગિ હોવાથી

તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે જાણવું. અહીં વૃદ્ધિ એ પ્રકારની છે. એક ભાગવૃદ્ધિ અને વીજી ગુણવૃદ્ધિ. તેમાં પ્રથમ ભાગવૃદ્ધિ-એક સંખ્યાને અમુક સંખ્યાએ ભાગ આપવાથી જે આવે તે વધારવું તે ભાગવૃદ્ધિ કહેવાય તેના ત્રણ પ્રકાર છે, ૧. અનન્તભાગવૃદ્ધિ ૨. અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધિ અને ૩. સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ.

૨ તથા વીજી ગુણવૃદ્ધિ-એક સંખ્યાને અમુક સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવાથી જે આવે તે વધારવું ગુણવૃદ્ધિ કહેવાય, તે પણ ત્રણ પ્રકાર છે, સંખ્યાત ગુણવૃદ્ધિ ૧, અસંખ્યગુણવૃદ્ધિ ૨, અનન્તગુણવૃદ્ધિ ૩.

આ ત્રણ ભાગવૃદ્ધિ અને ત્રણ ગુણ વૃદ્ધિ મળીને છ એ વૃદ્ધિ પદ્મસ્થાનક કહેવાય છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન સ્વરૂપમાં પણ જ્ઞાનિપદ્મસ્થાનક કહેવાય છે. શાસ્ત્રોમાં આદ્યતં છયેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે.

૧ અનન્તભાગવૃદ્ધિ-વિવક્ષિત સંખ્યાને સર્વજીવનો અનન્ત સંખ્યાએ ભાગ આપવાથી જે આવે તેટલું વિવક્ષિત સંખ્યામાં વધારવું તે અનન્તભાગવૃદ્ધિ કહેવાય.

૨ અસંખ્યભાગવૃદ્ધિ-વિવક્ષિત સંખ્યાને અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ રાશિએ ભાગ આપવાથી જે આવે તેટલું વિવક્ષિત સંખ્યામાં વધારવું તે અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધિ કહેવાય,

૩ સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ-વિવક્ષિત સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાએ ભાગ આપવાથી જે આવે તેટલું વિવક્ષિત સંખ્યામાં વધારવું તે સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ કહેવાય.

૪ સંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ-વિવક્ષિત સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાએ ગુણાકાર કરવાથી જે આવે તેટલું વિવક્ષિત સંખ્યામાં વધારવું તે સંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ કહેવાય.

૫ અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ-વિવક્ષિત સંખ્યાને અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશરાશિએ ગુણતાં જે આવે તેટલું વિવક્ષિત સંખ્યામાં વધારવું તે અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ કહેવાય.

૬ અનન્તગુણવૃદ્ધિ વિવક્ષિત સંખ્યાને સર્વજીવની અનન્ત સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવાથી જે આવે તેટલું વિવક્ષિત સંખ્યામાં વધારવું તે અનન્તગુણવૃદ્ધિ વૃદ્ધિનાસ્વરૂપ પ્રમાણે જ્ઞાનિનું સ્વરૂપ પણ જાણવું માત્ર તેમાં હીનકરવાનું જાણવું.

આટલું જ્ઞાનોમાં સદ્ભાવિર્દ્યોતો નીચે પ્રમાણે જાણવા.

મતિજ્ઞાન-૧ ચક્ષુ, અચક્ષુ, અથવા ૨ ચં. અચં. અથાધિ, ધૃતજ્ઞાન-મતિ પ્રમાણે

અર્થધિજ્ઞાન-૧ ચં. અચં. અથં. ॥ મનઃપર્યાયજ્ઞાન-૧ ચક્ષુ, અચં, ચા ૨ ચં. અથં. અથાધિ ॥ કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શન ॥

મતિઅજ્ઞાન-ચં. અચં અને વિભક્ત હોય તો એકમતે અર્થધિર્દ્યોત પણ ધૃતઅજ્ઞાન-મતિઅજ્ઞાન પ્રમાણે ॥ વિભક્તજ્ઞાન-મતિઅજ્ઞાન પ્રમાણે.

द्विरूपं हि भवेद्वस्तु, सामान्यतो विशेषतः । तत्र सामान्यबोधो यस्तद्वर्शनमिहोदितम् ॥ ५९ ॥ यथा प्रथमतो दृष्टो घटोऽयमिति बुध्यते । तद्वर्शनं तद्विशेषबोधो ज्ञानं भवेत्ततः ॥ ५० ॥ उपचारनयेनेदं दर्शनं परिकीर्तितम् । विशुद्धनयतस्तच्चाकारज्ञानलक्षणम् ॥ ५१ ॥ इदं साकारबोधात्प्रागवश्यमभ्युपेयते । अन्यथेदं किञ्चिदिति, स्यात्कुतोऽव्यक्तबोधनम् ? ॥ ५२ ॥ अनेन च विनापि स्याद्, बोधः साकार एव चेत् । तदैकसमयेनैव, स्याद् घटादिविशेषचित् ॥ ५३ ॥ तथोक्तं तत्त्वार्थवृत्तौ ॥ (२ अ० ९ सू०) “अप्येवमपि कल्पयन् ज्ञानप्रकारमेव दर्शनमिच्छति, शुद्धनयः पुनरनाकारमेव संगिरते दर्शनं, आकारवच्च विज्ञानं, आकारश्च विशिष्यनिर्देशो भावस्य पर्यायतः प्रोक्तः, स च दर्शनसमनन्तरमेव संपद्यते, अन्तर्मुहूर्त्तकालभावित्वात्, आकारपरिज्ञानाच्च प्रागालोचनमवश्यमभ्युपेयम्, अन्यथा प्रथमत एव पश्यतः किमपीदमिति कुतोऽव्यक्तबोधनं स्यात् ?, यदि चालोचनमन्तरेणाकारपरिज्ञानमुत्पादत (नोत्पाद) एव पुंसः स्यात् तथासत्येकसमयमात्रेण स्तम्भकुम्भादीन् विशेषान् गृहणीयात्” इति ॥ (सा० ११३) सामान्येनावबोधो यश्चक्षुषा जायतेऽङ्गिनाम् । तच्चक्षुर्दर्शनं प्राहुस्तस्यादाचतुरिन्द्रियात् ॥ ५४ ॥ यः सामान्यावबोधः स्याच्चक्षुर्वर्जापरेन्द्रियैः । अचक्षुर्दर्शनं तत्स्यात्, सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ ५५ ॥ तथोक्तं तत्त्वार्थवृत्तौ ॥ (२ अ० ५ सू०) । “चक्षुर्दर्शनमित्यादि, चक्षुषा दर्शनम्—उपलब्धिस्सामान्यार्थग्रहणं, स्कन्धावा-

रोपयोगवत्तदहर्जातिबालदारकनयनोपलब्धिवद्वा व्युत्पन्नस्या-
 पि, अचक्षुर्दर्शनं-शेषेन्द्रियैः श्रोत्रादिभिः सामान्यार्थग्रहण"मि-
 ति ॥ (सा० २१४) येनावधेरुपयोगे, सामान्यमवबुध्यते । अवधिज्ञा-
 निनामेव, तत्स्यादवधिदर्शनम् ॥ ५६ ॥ यथैवमवधिज्ञाने, भवत्य-
 वधिदर्शनम् । एवं विभङ्गेऽप्यवधिदर्शनं कथितं श्रुते ॥ ५७ ॥ अयं
 भावः ॥ सम्यग्दृग्गवधिज्ञाने, सामान्यावगमात्मकम् । यथैतत्स्या-
 त्तथा मिथ्यादृग्विभङ्गेऽपि तद्भवेत् ॥ ५८ ॥ नाम्ना च कथितं
 प्राज्ञैस्तदप्यवधिदर्शनम् । अनाकारत्वाविशेषाद्विभङ्गदर्शनं न
 तत् ॥ ५९ ॥ अयं सूत्राभिप्रायः ॥ आहुः कर्मग्रन्थिकास्तु,
 यद्यपि स्तः पृथक् पृथक् । साकारेतरभेदेन, विभङ्गावधिदर्शने
 ॥ ६० ॥ तथापि मिथ्यारूपत्वाच्च सम्यग्वस्तुनिश्चयः । विभ-
 ङ्गान्नाप्यनाकारत्वेनास्यावधिदर्शनात् ॥ ६१ ॥ ततोऽनेन दर्श-
 नेन, पृथग्विवक्षितेन किम् ? । तत्कर्मग्रन्थिकैर्नास्य, पृथगेत-
 द्विवक्षितम् ॥ ६२ ॥ तथोक्तं ॥ "सुप्ते अ विभंगस्स य, परूविं ओ-
 हिदंसणं बहुसो । कीस पुणो पडिसिद्धं, कम्मप्पगडीपगरणंमि?
 ॥ ६३ ॥" (सूत्रे च विभङ्गस्य च प्ररूपितमवधिदर्शनं बहुशः । क-
 स्मात् पुनः प्रतिषिद्धं कर्मप्रकृतिप्रकरणे?) (सा० २१५) इत्याद्य-
 धिकं विशेषणवत्याः प्रज्ञापनाष्टादशपदवृत्तितश्चावसेयं, तत्त्वार्थ-
 वृत्तिकृताऽपि विभङ्गज्ञानेऽवधिदर्शनं नाङ्गीकृतं, तथा च तदग्र-
 न्थः ॥ (२ अ० सू० ५) "अवधिदृगावरणक्षयोपशमाद्विशे-
 षग्रहणविमुखोऽवधिदर्शनमित्युच्यते, नियमतस्तु तत्सम्यग्दृ-
 ष्टिस्वामिक"मिति । (सा० २१६) सर्वं भूतभवद्भाविस्तुसा-
 मान्यभावतः । बुध्यते केवलज्ञानादनु केवलदर्शनात् ॥ ६४ ॥

આદૌ દર્શનમન્યેષાં, જ્ઞાનં તદનુ જાયતે । કેવલજ્ઞાનિનામા-
દૌ, જ્ઞાનં તદનુ દર્શનમ્ ॥૬૫॥ અતઃ એવં સર્વન્નૂણં સર્વદરિ-
સોળ'મિતિ [સર્વજ્ઞેભ્યઃ સર્વદર્શિભ્યઃ] પઠ્યતે)સ૦ ૨૧૭) ॥

અર્થ-૨૭ દર્શનદ્વારમ્ ॥સામાન્યથી અને વિશેષથી એમ વસ્તુ બે સ્વરૂપવાળી છે, ત્યાં વસ્તુમાં રહેલા સામાન્યસ્વરૂપનો જે બોધ તે અર્થ દર્શન કહેલું છે ॥૪૯॥ જેમ પ્રથમજ દેખતાં “ આ ઘટ ” એવો જે બોધ થાય છે તે દર્શન, અને ત્યાર-
બાદ જે (દ્રવ્યથી મારીનો-સુવર્ણનો-રુપાનો રૂપાદિ, ક્ષેત્રથી સીરાપ્તનો-ગુજરાન
નો-માગ્વાડનો રૂપાદિ, કાલથી શરદ્-હેમન્ત-શિશિરઋતુનો રૂપાદિ અગર એક
દિવસનો બે દિવસનો રૂપાદિ, ભાવથી રક્તવર્ણનો, નીલવર્ણનો, વર્તુલ-લઘ્વ-
ગોળ રૂપાદિ અનેક સ્વરૂપે) વિશેષ સ્વરૂપનો બોધ થાય તે જ્ઞાન કહેવાય છે ॥૫૦॥
આ દર્શન તે ઉપચાર (વ્યવહાર) નય વડે કહેલું છે, અને વિશુદ્ધ નિશ્ચય) નયથી તો
દર્શનને અનાકાર જ્ઞાનરૂપજ કહેલ છે. ॥ ૫૧ ॥ આ દર્શન તે સાકાર (વિશેષ)
બોધ થયા પહેલા અવશ્ય અક્ષીકાર કરાય છે (મનાય છે), નહિતર “ આ
કંઈક છે ” એવા પ્રકારનો અસ્પષ્ટ બોધ વ્યાપ્ત થાય ? ॥ ૫૨ ॥ વળી એ દર્શન
ત્રિનાપણ જો સાકાર બોધ જ થતો હોય તો એકજ સમયમાં ઘટાદિ વિશેષ સ્વરૂ-
પનો બોધ થઈ જાય. ॥ ૫૩ ॥ તે પ્રમાણે તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-“ વળી
(ઉપચારને માનનાર) વ્યવહાર નય જ્ઞાનના (સાકાર) પ્રકારનેજ દર્શન માને છે.
અને શુદ્ધ નિશ્ચય નય તો અનાકારનેજ દર્શન માને છે. અને આકાર સ-
હિત (સાકાર) બોધ તે તો જ્ઞાન છે, અને આકાર છૂટે પૈર્વાયથી પદાર્થનો જે

૧ ‘આ ઘટ છે’ એવું જ્ઞાનપણ સાકારસ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞાન જ છે છતાં
આગળ થતા વિશેષ જ્ઞાનથી અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞાનમાં દર્શ-
નનો આરોપ કરવો તે ઉપચાર, ‘અતઃકલિત તદ્વારોપ ઉપચારઃ’ જેમાં જે ન હોય
તેમાં તેનો આરોપ કરવો તે ઉપચાર.

૨ અર્થાત્ આકાર છૂટે પદાર્થના પૈર્વાયરૂપ જે વિશેષ સ્વરૂપ તે. નિ-
શ્ચય નયથી તો “ આ ઘટ છે ” એવો સામાન્ય બોધ પણ જ્ઞાનરૂપ છે. કારણકે
દર્શનરૂપે તો “ આ ઘટ છે ” એવો નિશ્ચય બોધ (અપાર્યાય) ન હોય પણ
“ આ કંઈક છે ” એવો અર્થાવગ્રહરૂપ બોધ હોઈ શકે તેજ નિશ્ચયથી દર્શન
કહી શકાય અને “આ ઘટ છે” એ નિશ્ચયબોધ તે વ્યવહારથી દર્શનરૂપ
કહેવાય

વિશેષણને કરીને નિર્દેશ તે (આકાર) કહેલ છે. અને અન્તર્મુહૂર્ત કાંઠે થવાવાળો દોવાથી તે (આકાર) દર્શન પછી જ થાય છે. અને આકાર વિજ્ઞાન થયા પહેલાં આલોચન (“આ કંઈક છે” એવા વિચારરૂપ દર્શન) જ્ઞાન તો અવશ્ય અહીંકાર કરવું જોઈય, નહિતર “આ કંઈક છે ” એવો અસ્પષ્ટ बोध પ્રથમથીજ જોનારને ક્યાંથી હોય ? ચઢી જો આલોચન (દર્શન) વિનાજ મનુષ્યને [જીવને] આકાર જ્ઞાન ઉત્પત્તિથી (પ્રથમ) જ થાય તો તેમ થવાથી એક સમય માત્રમાં સ્તમ્ભ કુસ્મ વગેરે વિશેષ સ્વરૂપને પ્રહણ કરે [પરન્તુ તે છુ નથી માટે પ્રથમ આલોચન થયા બાદ જ આકારજ્ઞાન સ્વીકારવું—इति भावः] મા-નીઓને ચક્ષુવડે જે સામાન્ય અવબોધ થાય તે અશ્ચુર્દર્શન કહ્યું છે. ને તે ચતુ-રિન્દ્રિય જીવોથી પ્રારમ્ભીને (પંચેન્દ્રિય સુધીના હૃદયસ્થ જીવોને) હોય છે ॥૬૪॥ તથા ચક્ષુ શિવાયની વીજી ર્દિન્દ્રિયોવડે જે સામાન્ય बोध થાય તે અચ્ચુર્દર્શન મર્વ (કેવલિ શિવાય) જીવ માત્રને હોય. ॥૬૫॥ તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—અશ્ચુર્દર્શનં ઇત્યાદિ પદલે ચક્ષુવડે જે દર્શન—ઉપલબ્ધિ—સામાન્ય અર્થનું (ભાવનું) પ્રહણ તે ચક્ષુર્દર્શન, વ્યુત્પન્ન—સમજદાર પુરુષને પણ સ્કન્ધાવાર (પદાવ નાચેલા

૧ આલોચનાજ્ઞાનનું ‘લક્ષણ આદઃ મર્યાદાયાં આલોચનં દર્શનં પરિચ્છેદો યઃ સા આલોચના ધસ્તુસામાન્યસ્યાનિર્દેશ્યસ્ય સ્વરૂપનામજ્ઞાત્યાદિચિયુતસ્ય યઃ પરિ-ચ્છેદઃ સા આલોચના મર્યાદયા ભવતિ (તત્ત્વાર્થ ૧ અધ્યાય) ભાવાર્થ—આદઃ મ-ર્યાદા અર્થમાં પદલે સ્વરૂપ નામ જાતિ વિગેરેથી રહિત (અગર રહિતસ્વરૂપ મર્યાદાએ કરીને) નિર્દેશ (અન્યને ચતાવવું) ન કરી શકાય તેવા ધસ્તુના સામાન્ય ધર્મનો જે પરિચ્છેદ (બોધ) તે આલોચના કહેવાય, અન્ય પ્રશ્નોમાં પણ કહ્યું છે કે—અસ્તિ આલોચનાજ્ઞાનં. પ્રથમં નિર્વિકલ્પકમ્ । ચાલ-મૂકાદિવિજ્ઞાનસવૃણં શુદ્ધધસ્તુજં ॥૧॥ ભાવાર્થ—ચાલક અને મુકા વિગેરે જેમ પોતાના જ્ઞાનને વીજા પાસે વાંલી શકતા નથી તેના જેવું પદલે ચોલી ન શકાય અને શુદ્ધ ધસ્તુમાત્રથી ઉત્પન્ન થયેલું પહેલું જે નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન તે આલોચના જ્ઞાન કહેવાય

૨ અને તેમ તો જ્ઞાતું નથી ચલી સમય માત્રમાં પ્રહણ કરે તે પણ કેવલિ શિવાય સમય માત્રમાં પ્રહણ થઈ શકે નહિ । પ પણ અનિષ્ટ बोध પ્રસન્ન થશે (પૂર્તિ.)

૩ પદાવ નાચેલા લકર પર મત્રર કરતાં પ્રથમ આ લકર છે એવો સામાન્યબોધ થાય પણ પ્રથમ સમયેજ હસ્તિ-અશ્વ-રથ-સુમત્ર-ઇત્યાદિ વિશેષ बोध ન થાય.

સૈન્યના-છાવણી) વિષયક ઉપયોગની પેઠે અથવા તેજ દિવસે જન્મેલા નાના બાલ-
કના ચક્ષુથી થતા જ્ઞાનવત્ (અવ્યક્તબોધતે) ચક્ષુર્દર્શન જાણવું, અને શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ
શેષ ઇન્દ્રિયોવડે જે સામાન્ય અર્થનો બોધ થાય તે અચક્ષુર્દર્શન કહેવાય.” જેનાવડે
અવધિના ઉપયોગમાં સામાન્ય અર્થ જણાય તે અવધિદર્શન અવધિજ્ઞાનીઓને
જ હોય છે ॥ ૫૬ ॥ ૧ પ્રમાણે જેમ અવધિજ્ઞાનમાં અવધિદર્શન હોય છે તેમ વિભ-
ક્તજ્ઞાનમાં પણ અવધિદર્શન હોવાનું સિદ્ધાન્તમાં કહેલું છે. ॥ ૫૭ ॥ તાત્પર્ય ૧ છે
કે-સમ્યગ્દૃષ્ટિના અવધિજ્ઞાનમાં જેવી સામાન્ય બોધરૂપતા હોય છે. તેવી મિથ્યાદ-
૫ દૃષ્ટિના વિભક્તજ્ઞાનમાં પણ તે સામાન્ય બોધરૂપતા હોય છે ॥ ૫૮ ॥ તે માટે પશ્ચિતોષ
તેને પણ અનાકારપણું સરખું હોવાથી નામવડે અવધિદર્શનજ કહેલું છે, પરન્તુ
વિભક્તદર્શન કહેલું નથી. ॥ ૫૯ ॥ ૧ સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય કહ્યો, અને કર્મઘ-
ન્યકારો તો કહે છે કે-જો કે વિભક્તજ્ઞાન સાકાર અને અવધિદર્શન
નિરાકાર હોવાથી બન્ને મિશ્ર મિશ્ર છે. ॥ ૬૦ ॥ તોપણ મિથ્યારૂપ પણું હોવાથી વિ-
ભક્તજ્ઞાનથી વસ્તુનો સમ્યક્ નિશ્ચય હોય નહિ, અને અનાકારપણાએ કરીને (અસ્ય)
વિભક્તજ્ઞાનીને થયેલા સામાન્યાવબોધરૂપ અવધિદર્શનથી પણ વસ્તુનો સમ્યક્ નિ-
શ્ચય થતો નથી ॥ ૬૧ ॥ તેથી આ [વિભક્તજ્ઞાન માટે માનેલા] દર્શનને ચંદુ કહેવાવડે
કરીને શું (ફલ ?), તે હેતુથી કર્મઘન્યકારો ૧ ૧ વિભક્તજ્ઞાનીને ચંદુ દર્શન
કહેવા ઇચ્છેલ નથી ॥ ૬૨ ॥ કહ્યું છે કે-“સિદ્ધાન્તમાં વિભક્તજ્ઞાનીને ઘણે ઠેકાણે અવધિ
દર્શન કહેલું છે, પરન્તુ કર્મઘકૃતિ પ્રકરણમાં તે શા માટે નિષેધ્યું છે?” ઇત્યાદિ
અધિક વિસ્તાર શિશેષણવત્તી ઘન્યથી અને પદ્મવળાજીના ૧૮ મા પદની
૫૫૩૧ થી જાણવો. તત્ત્વાર્થવૃત્તિ કર્ત્તા ૧ પણ વિભક્તજ્ઞાનમાં અવધિદર્શન સ્વીકાર્યું
નથી તેનો પાઠ આ પ્રમાણે-“અવધિદર્શનાવરણકર્મના સયોપશમથી પદાર્થના વિશેષ
સ્વરૂપને પ્રદેશ કરવામાં વિમુક્ત એવો જે અવધિરૂપ બોધ તે અવધિદર્શન કહેવાય,
અને તેનો સ્વામિ નિશ્ચયથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવજ હોય ” કેવલજ્ઞાન થયા બાદ (બીજે

૧ તુર્તના જન્મેલા શાલકના ચક્ષુ ઉચ્ચતાં ચંદુ જુલે ત્યારે આ ચંદુ
કાંઈક છે પણો અસ્પષ્ટ બોધ હોય પણ વરેક બીજને મિશ્રમિશ્ર જાણી શકે નહિ.

૨ ચલો પણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રથી બીજા અધ્યાયની તથમા સૂત્રની ટીકામાં
સ્પષ્ટ કરી વીધું છે કે-‘અવધિદર્શન સમ્યગ્દૃષ્ટેરેવ ન મિથ્યાદૃષ્ટેઃ’ અવધિ-
દર્શન સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ હોય મિથ્યાદૃષ્ટિને નહિ. ઘટલે કે વિભક્તજ્ઞાનને ચક્ષુર્-
દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન જ હોય ।

સમયે) કેવલદર્શનથી મૂતકાલના-વર્તમાનકાલના-અને ભવિષ્યકાલના પદાર્થોને સામાન્ય ભાવથી સર્વ પ્રકારે જાણે (તે કેવલદર્શન કહેવાય એવો શેષ) ॥૬૫॥ (સર્વજ્ઞ સિવાય) બીજા (છદ્મસ્થ) જીવોને પ્રથમ દર્શન ઉત્પન્ન થાય, અને ત્યારબાદ (અન્તર્મુખ વાદ) જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, અને સર્વજ્ઞોને પ્રથમ (પહેલે સમયે) જ્ઞાન અને ત્યારબાદ (બીજે-ત્રીજે-છઠ્ઠે રૂપે) રૂપો (પહેલે સમયે) દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે ॥૬૬॥ ૫ દેતુથીજ (શ્રીભગવત્તીર્થી આદિમાં ૫ળ) સન્ધ્યન્નૂર્ણ-સર્વજ્ઞાનીને અને સન્ધ્યદરિસીળ-સર્વદર્શનીને એવો (અનુક્રમ) બોલાય છે.

प्रज्ञप्ताः सर्वतः स्तोका, जन्तवोऽवधिदर्शनाः । असंख्यगुणि-
तास्तेभ्यश्चक्षुर्दर्शनिनो मताः ॥६६॥ अनन्तगुणितास्तेभ्यो, मताः
केवलदर्शनाः । अचक्षुर्दर्शनास्तेभ्योऽप्यनन्तगुणिताधिकाः ॥६७॥
कालश्चक्षुर्दर्शनस्य, जघन्योऽन्तर्दुर्लभः । सातिरेकं पयोराशिस-
हस्रं परमः पुनः ॥६८॥ अचक्षुर्दर्शनस्यासावभव्यापेक्षया भवेत् ।
अनाद्यन्तोऽनादिसान्तो, भव्यानां सिद्धियायिनाम् ॥६९॥ जघन्ये-
नैकसमयः, स्यात्कालोऽवधिदर्शने । उत्कर्षतो द्विः षट्षष्टिर्वधि-
यः साधिका मताः ॥७०॥ ज्येष्ठो नन्ववधिज्ञानकालः षट्षष्टिर्वा-
र्धयः । अवधिद[धेर्]दर्शने तर्हि, यथोक्तो घटते कथम् ? ॥७१॥ अ-
प्रोच्यते ॥ अवधौ च विभङ्गे चावधिदर्शनमास्थितम् । ततो
द्वाभ्यां सहभावाद्युक्तः सोऽवधिदर्शने ॥७२॥ अत्र बहु वक्तव्यं तत्तु
प्रज्ञापनाष्टादशपदवृत्तितोऽवसेयं ॥ कालः सादिरनन्तश्च, भवे-
त्केवलदर्शने । एषु कस्याप्यनादित्वं, नाचक्षुर्दर्शनं विना ॥७३॥
॥ इति दर्शनं २७ । चतुष्टयी दर्शनानां, त्र्यज्ञानी ज्ञानपञ्च-
कम् ॥ अमी द्वादश निर्दिष्टा, उपयोगा बहुश्रुतैः ॥ ७४ ॥
ज्ञानपञ्चकमज्ञानत्रयं साकारका अमी । उक्ताः शेषास्त्वनानाका-
राश्चक्षुर्दर्शनलक्षणाः ॥ ७५ ॥ इत्युपयोगाः २८ ।

અર્થ-દર્શનનું અલ્પબહુત્વ અને કાલનિયમ-સર્વથી અલ્પ પ્રાણીઓ અવધિ-

દર્શનવાળા કહ્યા છે, અને તેથી અસંખ્યગુણા ચક્ષુર્દર્શનવાળા કહ્યા છે ૩॥૬॥
 તેથી અનંતગુણા કેવલ દર્શનવાળા, અને તેથી પણ અનંતગુણા અધિક અચક્ષુર્દર્શ-
 નવાળા જીવો કહ્યા છે. ॥ ૬૮ ॥ ચક્ષુર્દર્શનનો કાલ જઘન્યથી અન્તર્મુઁ, અને
 ઉક્લૃષ્ઠી સાધિક ૧૦૦૦ (હજાર) સાગરોપમ ॥ ૬૯ ॥ અચક્ષુર્દર્શનનો કાલ
 અમલ્ય જીવની અપેક્ષા અનાદિ અનન્ત, અને મોક્ષે જનારા મલ્ય જીવોની અપે-
 ક્ષા અનાદિ સાન્ત જાણવો ॥૭૦॥ અવધિદર્શનનો કાલ જઘ૦ ૧ સમય છે, અને
 ઉક્લૃષ્ઠી સાધિક ૧૩૨ (-૬૬-૬૬) સાગરોપમ માનેલા છે. ॥૭૧॥ શંકા-અ-
 વધિજ્ઞાનનો કાલ ઉક્લૃષ્ઠી ૬૬ સાગર છે તો અવધિદર્શનનો કાલ તેટલો (૧૩૨ સા૦)
 કેમ ઘટી શકે ? ઉત્તર-અવધિદર્શન તે (સિદ્ધાન્તાભિપ્રાયે) અવધિજ્ઞાનમાં
 અને વિભક્તજ્ઞાનમાં પણ રહેલું છે, તેથી ચન્નેના સહેભાવથી અવધિદર્શનનો કહેલો
 તેટલો કાલ યુક્ત જ છે. અર્થિ ઘણું કહેવાનું છે તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની ૧૮ મા
 પદની ધૃત્તિમાંથી જાણવું. ॥૭૨॥ કેવલદર્શનનો કાલ સાદિ-અનન્ત છે,
 એ ચારે દર્શનમાં અચક્ષુર્દર્શન વિના કોઈપણ દર્શનને અનાદિ પણ નથી ॥૭૩॥
 એ પ્રમાણે દર્શનદ્વારણું સ્વરૂપ આલું ॥ ક્ષતિ દર્શનદ્વારમ્ ॥

॥ દર્શનદ્વારચન્નકમ્ ॥

દર્શન	અલ્પબહુત્વ	સ્થિતિ	સમકાલે જ્ઞાન
ચક્ષુર્દર્શન	અવધિદર્શનથી અસંખ્યગુણ. (૨)	જઘ૦—અન્તર્મુહત્ત. ઉ—સાધિક ૧૦૦૦ સાગર	૧ મતિઅ૦ છુ૦ અ૦. ૨ મ૦ અ૦ છુ૦ અ૦ વિ૦. ૩ મતિ. છુતજ્ઞાન. ૪ મ૦ શ્રુ૦ અવ૦ ૫ મ૦ છુ૦ મત૦. ૬ મ૦ છુ૦ અ૦ મન૦
અચક્ષુર્દર્શન	કેવલદર્શનથી અનન્તગુણ. (૪)	અમલ્યને—અનાદિ અનન્ત મલ્યને—અનાદિ સાન્ત	..
અવધિ દર્શન	સર્વથી અલ્પ (૧)	જઘ૦—૧ સમય ઉ—સાધિક ૧૩૨ સાગર	૧ મતિ = શ્રુત૦ અવ૦. ૨ મતિ = છુત૦ અ૦ મ૦ (મતાન્તરેણ મતિઅ૦ શ્રુત૦ અ૦ વિ૦)
કેવલદર્શન	ચક્ષુર્દર્શનથી અનન્તગુણ. (૩)	સાધિ અનન્ત	૧ કેવલજ્ઞાન

૧ પ્રથમ ૬૬ સાગરોપમ સુધી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પૂર્વક અવધિજ્ઞાન કા-
 યમ રહીને અન્તર્મુહત્ત મિશ્રસમ્યક્ત્વ પામતાં વિભક્તજ્ઞાન ગણાય, તે પુનઃ ૬૬

૨૮ ઉપયોગદ્વારમ્-ચાર દર્શન-ત્રણ અજ્ઞાન-ને પાંચ જ્ઞાન એ ૧૨ ઉપયોગ મહુશ્રુતધારીઓએ કહેલાં છે ॥ ૭૪ ॥ તેમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠ ઉપયોગ સાકારોપયોગરૂપ, અને શેષ ચાર દર્શનને અનાકારોપયોગરૂપ કહેલા છે ॥ ૭૫ ॥ એ પ્રમાણે ઉપયોગનું સ્વરૂપ કહ્યું. ॥ इति उपयोगद्वारम् ॥

આહારકાઃ સ્યુચ્છદ્વસ્થાઃ, સર્વે વક્રગતિં વિના । ત્રિચ-
તુઃસમયાન્તા સ્યાત્તપ્રાનાહારિતાપિ ચ ॥૭૬॥ ગતિર્દ્વિધા હિ
જન્તૂનાં, પ્રસ્થિતાનાં પરં ભવમ્ । સરલા કુટિલા ચાપિ, તત્રૈ-
કસમયાઽઽદિમા ॥૭૭॥ ઉત્પત્તિદેશો યત્ર સ્યાત્સમશ્રેણિવ્યવ-
સ્થિતઃ । તત્રૈકસમયેનૈવ, ઋજુગત્યાઽસુમાન વ્રજેત્ ॥૭૮॥ પર-
જન્માયુરાહારૌ, ક્ષણેઽસ્મિન્નેવ સોઽશ્રુતે । તુલ્યમેતદ્ઋજુગૃતૌ,
નિશ્ચયવ્યવહારયોઃ ॥૭૯॥ દ્વિતીયસમયેઽનુજ્ઞયા, વ્યવહારમયા
શ્રયાત્ । ઉદેતિ પરજન્માયુરિદં તાત્પર્યમત્ર ચ ॥૮૦॥ પ્રાગ્ભવા-
ન્ત્યક્ષણો વક્ર(ક્રા)પરિણામાભિમુખ્યતઃ । કૈશ્ચિદ્વક્રાદિસમયો,
ગણ્યતે વ્યવહારતઃ ॥૮૧॥ તતશ્ચ-ભવાન્તરાદ્યસમયે, ગતે ત્વ-
સ્મિન્ દ્વિતીયકે । સમયે પરજન્માયુરુદેતિ સ્વલુ તન્મતે ॥૮૨॥
યદ્વાહુઃ ॥ “ઉજ્જુગદ્વપદ્મસમયે પરભવિયં આઠઅં તદ્વાઽહારૌ ।
વક્રાદ્ વીઅસમયે પરભવિઆઠં ઉદયમેદ્ ॥૮૩॥” (ઋજુગતિપ્રથ-
મસમયે પારભવિકં આયુસ્તથાઽહારઃ । વક્રાયાં દ્વિતીયસમયે પા-
રભવિકાયુરુદયમેતિ ॥)(સા ૦૨૧૮)નિશ્ચયનયાશ્રયાચ્ચ ॥ સંમુખો-
ઽહ્ને ગતેર્યદ્યપ્યન્ત્યક્ષણે તથાપિ હિ । સત્ત્વાત્પ્રાગ્ભવસંવન્ધિસં-

સાકારોપયોગનું શ્રવણપશ્યમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં અવધિજ્ઞાન યાવ ત્યારથાદ અવ-
દ્ય મિથ્યાત્વે યા મોક્ષે જતાં અવધિ અને વિમદ્ભૂતો પણ અભાષ થાય, તો તે
પ્રમાણે ચન્ને જ્ઞાનમાં મલ્લીને અન્તર્મુહર્તે અધિક ૧૩૨ સાગર અવધિદર્શનનો
કાઠ ગણાય.

ઘાતપરિશાટયોઃ॥૮૪॥ સમયઃ પ્રાગ્ભવસ્યૈવ(૬),સંભવેન્ન પુનર્ગતેઃ
 । પ્રાચ્યાઙ્ગસર્વશાટોઽગ્રથભવાદ્યક્ષણ એવ યત્ ॥૮૫॥ ‘પરભવપદમે
 સાટો’ત્તિ આગમવચનાત્ ॥ [સા०૨૧૯] ઉદેતિ સમયેઽત્રૈવ, ગતિઃ
 સહ તદાયુષા । તતોઽન્યજન્માયુર્વક્રગતાવપ્યાદિમક્ષણે ॥૮૬॥
 ત્રિભિર્વિશેષકં ॥ તત્ર સંઘાતપરિશાટસ્વરૂપં ચૈવમાગમે ॥ સંઘાતઃ
 પરિશાટશ્ચ, તૌ દ્વૌ સમુદિતાવિતિ ઔદારિકાદિદેહાનાં,
 પ્રજ્ઞસં કરણત્રયમ્ ॥૮૭॥ સર્વાત્મના પુદ્ગલાનામાયે હિ ગ્રહણં
 ક્ષણે । (સર્વાત્મનોત્પત્તિદેહક્ષણે હિ ગ્રહણં ભવેત્) ચરમે સર્વ-
 થા ત્યાગો, દ્વિતીયાદિષુ ચોભયમ્ ॥૮૮॥ યથા તપ્તતાપિકા-
 યાં, સસ્નેહાયામપૂપકઃ । ગૃહ્ણાતિ પ્રથમં સ્નેહં સર્વાત્મના
 ન તુ ત્યજેત્ ॥ ૮૯ ॥ તતશ્ચ કિંચિદ્ ગૃહ્ણાતિ સ્નેહં કિ-
 ચ્છિત્પુનસ્ત્યજેત્ । સંઘાતભેદરૂપત્વાત્પુદ્ગલાનાં સ્વભાવતઃ ॥૯૦॥
 તથૈવ પ્રથમોત્પન્નઃ, પ્રાણભત્પ્રથમક્ષણે । સર્વાત્મનોત્પત્તિ-
 દેશસ્થિતાન્ ગૃહ્ણાતિ પુદ્ગલાન્ ॥૯૧॥ તતશ્ચાભવપર્યન્તં, દ્વિતી-
 યાદિક્ષણેષુ તુ । ગૃહ્ણંસ્ત્યજંશ્ચ તાન્ કુર્યાત્, સંઘાતપરિશાટનમ્
 ॥૯૨॥ તત આયુઃસમાપ્તૌ ચ, ભાવ્યાયુઃપ્રથમક્ષણે । સ્યાચ્છા-
 ટ એવ પ્રાગ્દેહપુદ્ગલાનાં ન તુ ગ્રહઃ ॥૯૩॥ ઔદારિકવૈક્રિયા-
 હારકેષુ સ્યુસ્ત્રયોઽપ્યમૌ । સંઘાતપરિશાટઃ સ્યાત્તૈજસે કાર્મણે
 સદા ॥૯૪॥ અનાદિત્વાદ્ભવેન્નૈવ, સંઘાતઃ કેવલોઽનયોઃ । કેવ-
 લઃ પરિશાટશ્ચ, સંભવેન્મુક્તિયાયિનામ્ ॥૯૫॥ અત્ર ચ ભૂયાન્
 વિસ્તરોઽસ્તિ સ ચાવશ્યકવૃત્ત્યાદિભ્યોઽવસેયઃ ॥

અર્થ- આહારદ્વારમ્ સર્વે છત્રસ્થજીવો વક્રગતિમાં ન વર્તના હોય તે વચ્ચે
 આહારક જ હોય છે, અને તે વક્રગતિમાં પણ ત્રણ અથવા ચાર સમય મુખીજ
 અનાહારકપણું રહે છે. ॥ ૭૬ ॥ પરમવમાં પ્રણા કરતાં જીવોની સરલ અને

કુટિલ (ઋજુગતિ અને વક્રગતિ) એમ બે પ્રકારની ગતિ હોય છે, ત્યાં પહેલી ઋજુગતિ એક સમય પ્રમાણની છે ॥ ૭૭ ॥ જ્યાં જીવને ઉપજવાનું સ્થાન સમ-
શ્રેણિય રહેલું હોય ત્યાં જીવ ઋજુગતિવડે એકજ સમયમાં જાય ॥ ૭૮ ॥ અને
તેજ સમયે તે જીવ પરભવનું આયુષ્યવેદે અને પરભવનો આહાર કરે. આ ઋજુગ-
તિમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેનો મત એક સરખો છે. ॥ ૭૯ ॥ અને વક્રગતિ
માં બીજા સમયે વ્યવહાર નયની અપેક્ષા પરભવનું આયુ ઉદય આવે. અર્થે તા-
ત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે— ॥ ૮૦ ॥ વક્રગતિના સન્મુખણાની અપેક્ષા પૂર્વભવના
છેલ્લા સમયને વ્યવહારથી કેટલાએક આચાર્ય વક્રગતિનો પ્રથમ સમય ગણે છે ॥
૮૧ ॥ અને તેથી તેઓને મતે પરભવનો પ્રથમ સમય વ્યતીત થયા બાદ
આ બીજા સમયમાં નિશ્ચય પરભવનું આયુષ્ય ઉદય આવે છે. ॥ ૮૨ ॥
કહ્યું છે કે—ઋજુગતિના પ્રથમ સમયે પરભવનું આયુષ્ય અને આહાર ઉદય
આવે છે, વક્રગતિમાં બીજે સમયે પરભવનું આયુષ્ય ઉદય આવે ॥ ૮૩ ॥
॥ અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષા તો જીવ જો કે (પૂર્વભવના) અન્ત્ય સમયે (વક્ર)
ગતિની સન્મુખ છે તો પણ (તે સમયે) પૂર્વભવ સમ્બન્ધિ સહજાત અને પરિશાટ
હોવાથી ॥ ૮૪ ॥ તે સમય પૂર્વભવનોજ સંભવે છે પણ (વક્રાદિ) ગતિનો નહિ,
કારણકે પૂર્વભવ સમ્બન્ધિ શરીરનો સર્વાંશે પરિશાટ અગ્રભવના પ્રથમ સમયેજ હોય
છે. ॥ ૮૫ ॥ કારણકે “પરભવના પ્રથમ સમયે એકલો પરિશાટ હોય” એ પ્રમાણે
સિદ્ધાન્તનું વચન હોવાથી એજ સમયે તે આયુષ્ય સહિત ગતિ ઉદય આવે છે,
માટે પરભવનું આયુષ્ય તો વક્રગતિમાં પણ પ્રથમ સમયે જ ઉદય આવે છે. ॥ ૮૬ ॥
હવે ત્યાં સિદ્ધાન્તમાં સહજાત અને પરિશાટનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—સંઘાત ૧, પરિ-
શાટ ૨, અને સંઘાત પરિશાટ ૩, બે સમુદિત પળે—એમ ૩ કરણ (ક્રિયાભેદ) ઔ-
દારિકાદિ શરીરમાં કહેલાં છે. ॥ ૮૭ ॥ ત્યાં પ્રથમ સમયે સર્વ આત્મપ્રદેશો વડે
(વા સર્વથા) પુદ્ગલોનું ગ્રહણજ માત્ર હોય છે, અન્ત્ય સમયે સ થા ત્યાગજ હોય છે.
અને બીજા વિગેરે સમયોમાં સંઘાત અને પરિશાટ બેઉ સાથે થાય છે. ॥ ૮૮ ॥
જેમ તપી ગયેલી તેલ યા ઘીવાળી કઢાઈમાં (યા તપીમાં) નાચેલી
પૂરી (વા પુદ્ગલો તેલ વા ઘીને પ્રથમ સર્વ બાજુથી ગ્રહણ કરે છે, પરન્તુ ત્યાગ કરે
નહિ ॥ ૮૯ ॥ અને ત્યારબાદ કિંચિત્ તેલાદિ ગ્રહણ કરે અને કિંચિત્ ત્યાગ કરે, કાર-
ણકે પુદ્ગલોનો સ્વભાવજ મલવા અને વિસ્તરવારૂપ છે ॥ ૯૦ ॥ તેવીજ રીતે

૧ અને આહાર તો વક્રગતિના બીજા બીજા અને ચોથા સમયમાં અના-
હારકપણું હોવાથી ન હોય એમ અધ્યાહારથી જાણવું.

- પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પ્રથમ સમયે સર્વાત્માવહે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં રહેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે ॥ ૯૧ ॥ અને ત્યારબાદ આસ્વા ભવ સુધી વીજા વીજા સમયોમાં તે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતો અને ત્યાગ કરતો છતો સંઘાત અને પરિશાદ બન્ને કરે ॥ ૯૨ ॥ માટે પૂર્વનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં પરમવાયુના પ્રથમ સમયે પૂર્વભવ સમ્બન્ધિ શરીર પુદ્ગલોનો કેવલ શાદ (ત્યાગ) જ હોય છે પણ ગ્રહણ નહિં. ॥ ૯૩ ॥ ત્યાં ઔદારિક-વૈક્રિયાદિ-અને આહારક એ ત્રણ શરીરમાં (સંઘાતાદિ) ત્રણે કરણ પ્રવર્તે છે, અને તૈજસ-કાર્મણ એ બેમાં સદાકાલ સંઘાત-પરિશાદ (સંકુદિત પણે) પ્રવર્તે છે. ॥ ૯૪ ॥ એ બે શરીરનું અનાદિપણું હોવાથી કેવલ સંઘાત હોતો નથી પરન્તુ મોક્ષે જનારા જીવોને કેવલ પરિશાદ તો સંભવે છે ॥ ૯૫ ॥ આ સ્થાને ઘણો વિસ્તાર છે તે આવશ્યકવૃત્ત્યાદિથી જાણવો.

અથ પ્રકૃતં ॥ વક્રા ગતિશ્ચતુર્ધા સ્યાદ્વક્રૈરેકાદિભિર્યુતા । તત્રા-
યા દ્વિક્ષણૈકૈકક્ષણવૃદ્ધયા ક્રમાત્પરાઃ ॥૯૬॥ તથાહિ ॥ યદોદ્ધર્વ-
• લોકપૂર્વસ્યા અધઃશ્રયતિ પશ્ચિમામ્ । એકવક્રા દ્વિસમયા, જ્ઞેયા
વક્રા ગતિસ્તદા ॥૯૭॥ સમશ્રેણિગતિત્વેન, જન્તુરેકેન યાત્યધઃ ।
દ્વિતીયસમયે તિર્યગુત્પત્તિદેશમાશ્રયેત્ ॥૯૮॥ પૂર્વદક્ષિણોદ્ધર્વદેશા-
દધશ્ચેદપરોત્તરામ્ । વ્રજેત્તદા દ્વિકુટિલા, ગતિસ્ત્રિસમયાત્મિ-
કા ॥૯૯॥ એકેનાધસ્સમશ્રેણયા, તિર્યગન્યેન પશ્ચિમામ્ । તિ-
ર્યગેવ તૃતીયેન, વાયવ્યાં દિશિ યાતિ સઃ ॥૧૦૦॥ ત્રસનામે-
તદન્તૈવ, વક્રા સ્યાન્નાધિકા પુનઃ । સ્થાવરાણાં ચતુઃપञ्ચ-
સમયાન્તાપિ સા ભવેત્ ॥૧॥ તત્ર ચતુઃસમયા ત્વેવમ્ ॥ ત્રસના-
ડયા બહિરધોલોકસ્ય વિદિશો દિશમ્ । યાત્યેકેન દ્વિતીયેન,
ત્રસનાડયન્તરે વિશેત્ ॥૨॥ ઊદ્ધર્વ યાતિ તૃતીયેન, ચતુર્થે સમયે
પુનઃ । ત્રસનાડયા વિનિર્ગત્ય, દિશ્યં સ્વસ્થાનમાશ્રયેત્ ॥૩॥ દિ-
શો વિદિશિ યાને તુ, નાડીમાયે દ્વિતીયકે । ઊદ્ધર્વ વાધસ્તૃતીયે
તુ, બહિઃ વિદિશિ તુર્યકે ॥૪॥ યદોક્તરોત્યા વિદિશો, જાયતે

॥ औदारिकादिदेशेषु संघातादिकरणसत्कदादिशब्दरयन्त्रकम् ॥

शरीरना नाम.	१ सर्व संघात क्यारे	२ सर्व परिशात क्यारे होय	३ संघातपरिशातो- भय क्यारे होय	४ व्यथाभाब क्यारे	५ संघात काल	६ परिशातकाल	७ संघात परिशातोभय सम्यकाल
औदारिक	उत्पत्ति प्रथम क्षण	शरीरस्थान समये	मध्यमवर्ति क्षणेषु	विमद्वगती	१ समय	१ समय	३ 'समयम्यून शुद्धकमय
विक्रिय	उत्पत्ति प्रथम क्षण	शरीरस्थान समये	मध्यमवर्ति क्षणेषु	विमद्वगती	१ समय * २ समय	१ समय	१ 'समय
आहारक	उत्पत्ति प्रथम क्षण	शरीरस्थान समये	मध्यमवर्ति क्षणेषु	तद्विरहकाले	१ समय	१ समय	अन्तर्मुहूर्त
संज्ञस	०	शैलेशीवरम समये	अयोनिनं मुक्तवा काल	सिद्धान्वे	०	१ समय	अनादिसान्त
कामंज	०	शैलेशीवरम समये	अयोनिनं मुक्तवा सर्वकाल	सिद्धान्वे	०	१ समय	अनादिसान्त

● औदारिकशरीरौ वैक्रम्यशरीरं मारंभे अने तेज समये काल करी अशुगतिचे देखगतिमां उत्पन्न घाय त्याचे २ समय सर्व संघात आणवा.
१. २ समय विमद्वगती अने १ समय संघातनो व ३ समयहीन शुद्धकमय २५६ अनादिका. २ वे समय वैकिय करी मरी देखलो-
कमां उपजे तो एक समय संघातपरिशातोभय.

८	९	१०	११	१२
संघातपरिशादोभय उत्कृष्ट काल	संघातांतर काल	परिशादांतरकाल	उभयांतर अवस्थकाल	उभयांतर उत्कृष्टकाल
१ समयन्यून २ पल्योपम	ज०-१ समयहीन क्षुल्ल- कभञ्ज उ०-१ समय संहित पूर्व कोटि अधिक ३३ सागरोपम	ज०-क्षुल्लकभञ्ज उ०-पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम	१ समय	३ समयबाधिक ३३ सागरोपम
१ समयहीन ३३ सागरोपम	ज०-१ समय उ०-वनस्पतिकाल	ज०-अन्तर्मुहूर्त उ०-वनस्पतिकाल	समय	वनस्पतिकाल
अन्तर्मुहूर्त	ज०-अन्तर्मुहूर्त उ०-किञ्चिन्न्यून अर्ध- दृगलपरावर्त	ज०-अन्तर्मुहूर्त उ०-किञ्चिन्न्यून अर्ध दृगलपरावर्त	अन्तर्मुहूर्त	किञ्चिन्न्यून अर्ध- दृगलपरावर्तकाल
अनादि अमन्त	०	०	०	०
अनादि अमन्त	०	०	०	०

३-४ एक संघात समयन्यून करषी. ५ के समय विग्रहना तथा एक संघात समय पर शते षण्ण समयहीन क्षुल्लकभञ्जमां संघात परिशादोभय करी ऋजुगतिसे उत्पन्न धनारने जाणवुं. ६ पूर्वकोटि आयुष्यवाळी एक संघात समय मृकी एक समय न्यून शेष पूर्वकोटि संघात परिशादोभय करी ३३ सागरोपम वैक्रियमां रही के समय विग्रहमां रही संघात करे तेने जाणवुं. ७ तेशीश सागरोपम वैक्रियमां रही पूर्वकोटि आयुष्य औदारिकवुं भोगधनारने.

વિદિશિ ક્વચિત્ । તદા તત્સમયાધિક્યાત્, સ્પાત્પશ્ચસમયા ગ-
તિઃ ॥૫॥ ઉક્તં ચ ॥ “વિદિસાઽ દિસં પદમે વીષ પદસરઈ નાડિ-
મજ્જંમિ । ડહ્દં તદ્દે તુરિણ ડ નીઈ વિદિસં તુ પંચમણ્ ॥૬॥ (વિદિ-
શો દિશં પ્રથમે, દ્વિતીયે પ્રતિસરતિ નાડિમધ્યે । ઊર્ધ્વં તૃતીયે તુર્યે
તુ, નિરેતિ વિદિશં તુ પશ્ચમકે ॥) इति भगवतीवृत्तौ शतक १४
*પ્રથમોદ્દેશકે । (સા૦ ૨૧૯) સ્થાપનેયમ્ ॥ ભગવતીસપ્તમશતક
પ્રથમોદ્દેશકે(વૃત્તૌ) તુ પશ્ચસામયિકીં વિગ્રહગતિમાશ્રિત્યેત્યર્થમુક્તં
દૃશ્યતે—“ इदं च सूत्रे न दर्शितं, प्रायेणेत्यमनुत्पत्तेरिति ”
(સા૦ ૨૨૦) ॥ (एकवक्रादिगतिव्युत्पादनम्)

અર્થ—હવે ચાલુ વિષય કહેછે-વ્રજગતિ એકાદિ વ્રજવડે સહિત ચાર પ્રકારની છે, તેમાં
પહેલી બે સમયની અને બીજી સર્વ વ્રજગતિયો અનુક્રમે એકએક ક્ષણની દ્વિવડે જાણવી
॥૧૬॥ તે આ પ્રમાણે—જીવ જ્યારે ઉર્ધ્વલોકની પૂર્વ દિશામાંથી આવો અધોલોકની
પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે બે સમય પ્રમાણની એકવક્રાગતિ જાણવી. ॥૧૭॥
કારણકે (જીવની) સમશ્રેણિગતિ હોવાથી જીવ એક સમયે નીચે જાય, અને બીજે
સમયે તિચ્છીંદિશામાં ઉત્પત્તિ સ્થાને જાય ॥૧૮॥ તથા ઊર્ધ્વલોકના અગ્નિસ્વુણા-
માંથી અધોલોકના વાયવ્ય સ્વુણામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્રણ સમય પ્રમાણ
દ્વિવક્રાગતિ થાય છે ॥ ૧૯ ॥ કારણકે એક સમયે (ઊર્ધ્વલોકના અગ્નિસ્વુણા-
માંથી) અધોલોકના (અગ્નિસ્વુણામાં) સમશ્રેણિ (જાય) બીજે સમયે તિચ્છીં પશ્ચિ-
મ દિશામાં (જાય) અને ત્રીજે સમયે તિચ્છીંગતિએ તે જીવ વાયવ્ય સ્વુણામાં જાય
॥૨૦॥ ત્રણ જીવોની અહીં સુધીનીજ વ્રજગતિ છે, કારણકે એ જીવોને એથી

* एतच्च बाहुल्यमङ्गीकृत्योच्यते, अन्यथा पञ्चसमयोऽपि विग्रहो भवेदेके-
न्निश्रयाणां, तथा हि—प्रसंगादद्याद्विहस्तादधोलोके विदिशो दिशं यात्येकेन, द्वितीयेन
लोकमध्ये, तृतीयेनोर्ध्वलोके, चतुर्थेन ततस्तिर्यक्पूर्वादिविद्विशो निर्गच्छति, ततः
पश्चमेन विदिग्व्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानं यातोति ॥

† अन्ये त्वाहुः वक्रचतुष्टयमपि संभवति यदा हि विदिशो विदिद्व्येवोत्पद्यते
तत्र समयत्रयं प्राग्वत्, चतुर्थे समये तु नास्तीतो निर्गत्य समश्रेणिं प्रतिपद्यते ।
पश्चमेन तत्पत्तिस्थानं प्राप्नोति, तत्र चाद्ये समयचतुष्टये वक्रचतुष्टयं स्यात्, तत्र
चानाहारक इति, इदं च सूत्रे न दर्शितं प्रायेणेत्यमनुत्पत्तेरिति.

અધિક સમયની વક્રગતિ નથી. અને સ્થાવર જીવોને તો વક્રગતિ ચાર અને પાંચ સમય સુધીની પણ હોય છે ॥ ૧ ॥ ત્યાં ચાર સમયની વક્રગતિ આ પ્રમાણે—ત્રસ નાહીની બહાર અધોલોકની વિદિશામાંથી દિશામાં પ્રથમ સમયે જાય, અને બીજે સમયે ત્રસ નાહીમાં પ્રવેશ કરે ॥ ૨ ॥ ત્રીજે સમયે ઊર્ધ્વલોકમાં જાય, અને ચોથે સમયે ત્રસ નાહીમાંથી નિકળી દિશામાં રહેલા પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાને જાય ॥ ૩ ॥ (એ રીતે વિદિશાથી દિશામાં ઉપજવાની ગતિ કહી, અને હવે દિશામાંથી વિદિશામાં ઉપજવાની રીત દર્શાવે છે કે—) દિશાથી વિદિશામાં જતાં પ્રથમ સમયે (દિશામાંથી નિકળી) ત્રસ નાહીમાં પ્રવેશ કરે, ત્રીજે સમયે ઊર્ધ્વ વા અધોલોકમાં જાય, ત્રીજે સમયે ત્રસ નાહીથી બહાર નિકળે, અને ચોથે સમયે વિદિશામાં ઉપજે ॥ ૪ ॥ તથા ઉચારે પૂર્વોક્તરીતે કોઈ વસ્તુ કોઈ જીવ (નાહી બહારની) વિદિશામાંથી (નિકળી નાહી બહારની) વિદિશામાં ઉપજે તો તે એક સમયના અધિકપણાથી પાંચ સમયની વક્રગતિ કોઈ (કોઈ) ઠેકાણે કહી છે. ॥ ૫ ॥ શ્રી ભગવત્તીજીના ૧૪ મા શ્લોકના ૧ લા ઉદ્દેશાની ધૃતિમાં “(આ ચાર સમયની વિગ્રહગતિનું સ્વરૂપ વહુલતા આશ્રયી કહ્યું છે. અન્યથા એકેન્દ્રિયોને પાંચ સમયની વિગ્રહ પણ થાય (સંભવે), તે આ પ્રમાણે અધોલોકમાં ત્રસ નાહીથી બહાર) પહેલે સમયે વિદિશાથી દિશામાં, બીજે સમયે ત્રસ નાહીમાં પ્રવેશ કરે, ત્રીજે સમયે ઊર્ધ્વલોકમાં, ચોથે સમયે નાહીથી બહાર નીકળે અને પાંચમે સમયે વિદિશામાં ઉપજે. ॥ ૬ ॥ ” આ પ્રમાણે કહ્યું છે, પરન્તુ તેજ શ્રી ભગવત્તીજીના ૭ મા શ્લોકના ૧ લા ઉદ્દેશા (ની ટીકા) માં તો—પાંચ સમયની વિગ્રહગતિના સમ્બન્ધમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે (વી-જાઓ તો કહે છે કે ઉચારે વિદિશામાંથી વિદિશામાં જ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ચાર વક્ર પણ સંભવે છે, તેમાં ત્રણ સમય પૂર્વની માફક (નાહીની બહાર વિદિશામાંથી દિશામાં પહેલે સમયે, બીજે સમયે નાહીમાં પ્રવેશ, ત્રીજે સમયે ઊર્ધ્વલોક ગમન) અને ચોથે સમયે નાહીથી બહાર સમશ્રેણિમાં જાય અને પાંચમે સમયે ઉત્પત્તિ-સ્થાને આવે તેમાં પહેલાં ચાર સમયમાં ચાર વક્ર થાય અને તેમાં અનાદારકપણું છે, પરન્તુ) “આ વાત સૂત્રમાં દર્શાવી નથી. પ્રાયઃ એ રીતે અનુત્પત્તિ દેવાથી (અર્થાત્ એ રીતે પાંચ સમયની વિગ્રહગતિમાં પ્રાયઃ ઉત્પત્તિ ન હોય.)

૧ આનુપૂર્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ ઉદય ચાર સમયનો કહ્યો છે, તે પાંચ સમયની ઉત્પત્તિવાળી ચતુષ્કામાં સંભવે છે. પણ માટે ‘એક જોવાડમહારકઃ’ એ સૂત્રમાં

व्यवहारापेक्षया च, भवेदाहारकोऽसुमान् । गतौ किलैकवक्रा-
 यां, समयद्वितयेऽपि हि ॥ ७ ॥ तथाहि समये पूर्वे, शरीरमेष
 उत्सृजेत् । तस्मिन्पुनस्तच्छरीरयोग्याः केचन पुद्गलाः ॥ ८ ॥
 लोमाहारेण संबन्धमायान्ति जीवयोगतः । औदारिकादिपुद्ग-
 लादानं चाहार उच्यते ॥ ९ ॥ एवमत्राद्यसमये, आहारः परि-
 भावितः । सर्वत्रैव द्विवक्रादावप्याद्यक्षण आहृतिः ॥ १० ॥
 द्वितीयसमये चासावुत्पत्तिदेशमापतेत् । तदा तद्वययोग्याणु-
 न, यथासंभवमाहरेत् ॥ ११ ॥ द्विवक्रा तु त्रिसमया, मध्य-
 स्तत्र निराहृतिः । आद्यन्तयोः समययोराहारः पुनरुक्तवत् ॥
 १२ ॥ एवं च त्रिचतुर्वक्रे, चतुःषष्ठक्षणात्मके । मध्यास्तयो-
 निराहाराः, साहारावादिमान्तिमौ ॥ १३ ॥ यदाहुः ॥ “ इग-
 दुतिचउवक्रासुं दुगाइसमएसु परभवाहारो । दुगवक्राइसु स-
 मया इग दो तिल्लि उ अणाहारा ॥ १४ ॥ (एक द्वित्रिचतुर्व-
 क्रासु द्विकादिसमयेषु परभवाहारः । द्विवक्रादिषु समया ए-
 को द्वौ त्रयस्त्वनाहाराः) (सा० २२१) निश्चयनये तु ॥ भ-
 वस्य भाविनः पूर्वे, क्षणे प्राग्वपुषा सह । असंबन्धादनाप्त्या
 च, भाविनोऽङ्गस्य नाहृतिः ॥ १५ ॥ द्वितीयसमये तु स्व,
 स्थानं प्राप्याहरेत्ततः । समयः स्यादनाहारः, एकवक्रागताव-
 पि ॥ १६ ॥ अन्यस्यां द्वावनाहारौ, तृतीयस्यां त्रयस्तथा ।
 चतुर्थ्यामपि चत्वारः, साहारोऽन्त्योऽखिलासु यत ॥ १७ ॥
 ततश्च व्यवहारेणोत्कर्षतः समयास्त्रयः । निश्चयेन तु चत्वारो,
 निराहाराः प्रकीर्त्तिताः ॥ १८ ॥ सामान्यात्सर्वतः स्तोका,

या शब्दार्थी अण समय एण लेवा, एण ते स्वल्पजीवोने होय तेथी अनेक
 स्थले लीधी नथी (सुवक्रमाङ्गवृत्ति)

ऋजुगति एकवक्रा द्विवक्रादि चिह्नाणि

६
उत्पत्तिस्थान

कलुगनि एक समययकी

२।५।५३

मरण स्थान

एकवक्त्रागनि २२मधनी

કુપરાકાર
બીજો સમય

संस्कृत-विश्वकोष

प्रथम समय

द्विवकुशगणि ३ समग्रनी

अथवा

अस्मिन्समय

प्रथम समय

चिदिशि
उत्पत्ति स्थान
(निष्कृष्टा)

90

1. श्री. सुमन्य

दिक्षिभ्यो

४ थो समय

त्रिवृत्तगानि ४ भवस्यन्ती

गोमूत्राकार

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

चौथो समय

समय ५

मा शुभा भूय

五
四
三
二
一

(३) जो समय)

बीजों सम्बन्ध

दिदिमां

वीक्षो समय

संक्षिप्तसंयय

पुनर्लेखन समय

मरणस्थान
विदिशिथी
(निष्कृष्टथी)

નિરાહારાઃ શરીરિણઃ । આહારકા અસંખ્યેયગુણાસ્તેભ્યઃ પ્ર-
કીર્તિતાઃ ॥ ૧૧ ॥ (નવભેદેન વ્યવહારના આહારકાદિચારઃ)

અર્થ-વલી વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ એક વક્રા ગતિમાં રહેને સમયે જીવ આહારકર હોય છે. ॥૭॥ તે આ પ્રમાણે-પ્રથમ સમયે આ જીવ શરીરનો ત્યાગ કરે, અને તે ત્યાગ સમયે જ પુનઃ તે શરીરને યોગ્ય કેટલાક પુદ્ગલો જીવના વ્યાપારથી લોમાદારવડે જીવના સમ્બન્ધમાં આવે, અને જીવના યોગથી ઔદારિકાદિ (૧ શરીરનાં) પુદ્ગલોનું જે ગ્રહણ કરવું તે આહાર કહેવાય છે ॥૮ ૯॥ આ પ્રમાણે અહીં એક વક્રા ગતિમાં પહેલે સમયે આહાર વિચાર્યો પણ પ્રમાણે સર્વ દ્વિવક્રા વિગેરે ગતિઓમાં પણ પહેલે ક્ષણે આહાર જાણવો ॥ ૧૦ ॥ વલી બીજે સમયે તે જીવ જ્યારે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં આવી પહોંચે તે સમયે પણ તે ધવને યોગ્ય પરમાણુઓનો યથાયોગ્ય (દેવનારકભવમાં ચૈક્રિયનો મનુ-ષ્યતિર્યંચભવમાં ઔદારિકનો ઇત્યાદિ યથાયોગ્ય) આહાર કરે. ॥ ૧૧ ॥ દ્વયે દ્વિવક્રાગતિ ત્રણ સમયની છે ત્યાં મધ્યનો સમય આહાર વિનાનો છે, અને પૂર્વે વક્ષ્યા પ્રમાણે પહેલા અને છેલ્લા સમયમાં આહાર ગ્રહણ હોય છે. ॥૧૨॥ એ રીતે ચાર સમયની ત્રિવક્રાગતિમાં, અને પાંચ સમયની ચતુર્વક્રા-ગતિમાં તેઓના મધ્ય સમયો આહાર વિનાના અને પહેલા છેલ્લા સમયો આહારવાળા જાણવા. ॥ ૧૩ ॥ માટે કહ્યું છે કે-“ એકવક્રા-દ્વિવક્રા-ત્રિવક્રા અને ચતુર્વક્રાગતિમાં (અનુક્રમે) બીજાદિક (બીજા-ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા) સમયમાં પરભવનો આહાર હોય છે, અને (અનુક્રમે) દ્વિવક્રાદિગતિઓમાં એક કે અને ત્રણ સમય આહાર વિનાના હોય છે. ” ॥ ૧૪ ॥ વલી નિશ્ચય નયમને તો આવતા ભવતા (પરભવતા) પૂર્વસમયમાં [પ્રથમ સમયમાં] પૂર્વભવતા શરીરની સાથે જીવનો સમ્બન્ધ નહિ હોવાથી, અને પરભવતા શરીરની રૂઝી પ્રાપ્તિ નહિ થવાથી તે સમયે આહાર હોતો નથી ॥ ૧૫ ॥ અને બીજે સમયે પોતાનું ઉત્પત્તિ સ્થાન પામીને આહાર કરે છે માટે એક વક્રાગતિમાં પણ ૧ સમય અનાહારી હોય છે. ॥ ૧૬ ॥ ત્યારબાદ બીજી (દ્વિવક્રા)માં ૨ સમય અનાહાર, ત્રીજી (ત્રિવક્રા)માં ત્રણ સમય, અને ચોથી (ચતુર્વક્રા)માં પણ ચાર સમય અનાહાર હોય છે, કારણકે સર્વ વક્રાગતિઓમાં છેલ્લો એક સમય આહાર મઠિલ હોય છે. ॥૧૭॥ તેથી વ્યવહાર નયે ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સમય અને નિશ્ચયનયે (ઉત્કૃષ્ટથી) ચાર સમય અનાહારના કહેલા છે ॥ ૧૮ ॥ સામાન્યતઃ નિરાહારી જીવો સર્વથી અલ્પ છે, અને આહાર-

गी जीवो तेथी पण असंख्यगुणा छे ॥ १९ ॥

त्रि(वि)विधश्च स आहारः, ओजआहार आदिमः । लोमा-
हारो द्वितीयश्च, प्रक्षेपाख्यस्तृतीयकः ॥ २० ॥ तत्रायं देहमु-
त्सृज्य, ऋज्व्या कुटिलयाऽथवा । गत्वोत्पत्तिस्थानमाप्य, प्रथमे
समयेऽसुमान् ॥ २१ ॥ तैजसकर्मणयोगेनाहारयति पुद्गलान् ।
औदारिकाद्यङ्गयोग्यान्, द्वितीयादिक्षणेऽथ ॥ २२ ॥ औ-
दारिकादिमिश्रेणारब्धत्वाद्द्विपुषस्ततः । यावच्छरीरनिष्पत्तिर-
न्तर्मुहूर्त्तकालिकी ॥ २३ ॥ युग्मं ॥ यदाहुः-“तेण कम्मएणं आ-
हारेई अणंतरं जीवो । तेण परं मीसेणं जाव सरीरस्स निप्पत्ती ॥
॥ २४ ॥” (तैजसा कर्मणेन आहारयति अनन्तरं जीवः । ततः परं
मिश्रेण यावच्छरीरस्य निष्पत्तिः ॥) (सा० २२२) स सर्वोऽप्योज-
आहार, ओजो देहार्हपुद्गलाः । ओजो वा तजसः कायस्तद्रूप-
स्तेन वा कृतः ॥ २५ ॥ शरीरोपष्टम्भकानां, पुद्गलानां समा-
हृतिः । त्वग्निन्द्रियादिस्पर्शेन, लोमाहारः स उच्यते ॥ २६ ॥
मुखे कवलनिक्षेपादसौ कावलिकाभिधः । एकेन्द्रियाणां देवा-
नां, नारकाणां च न ह्यसौ ॥ २७ ॥ जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्ता, ओज-
आहारिणो मताः । देहपर्याप्तिपर्याप्ता, लोमाहाराः समेऽङ्गिनः
॥ २८ ॥ ओजसोऽनाभोग एव, लोमस्त्वाभोगजोऽपि च । एकेन्द्रि-
याणां लोमोऽपि, म्यादनाभोग एव हि ॥ २९ ॥ तथोक्तं संग्रह-
णीवृत्तौ-“एकेन्द्रियाणामतिस्तोकापट्टमनोद्रव्यलब्धीनामाभो-

१ जी के अनाहारक मिद्धभगवन्त चित्तरे जीवोनो अपेश्रावे आहारक
निगोदना जीवो अतन्तगुण छे तोपण सर्वनिगोदमां पक्क असंख्यातमो भाग
हमेशां विग्रहगतिमां वर्ततो होय छे, अने ते सर्व अनाहारक छे तेथी ते
अपेश्रावे असंख्यगुण आहारक जीवो कहला छे । २ मृत्रकृताग्निर्युक्तो ओषणां
इति पाठः । ३ मतान्तरेण सर्वपर्याप्तिपर्याप्ता इति संग्रहणिवृत्त्यादौ । ४ श्रीच-
न्द्रीयया देवमद्रीय १४३ तम गद्यावृत्तौ ।

ગમાન્ધ્યાદ્વસ્તુતોઽનાભોગનિર્વર્તિત એવ, (સાં ૨૨૩) યદાગમઃ-
 “एगेंदियाणां नो आभोगनिवर्त्तिष्य, अणाभोगनिवर्त्तिष्य” (एके-
 न्द्रियाणं न आभोगनिर्वर्त्तितः अनाभोगनिर्वर्त्तितः) इति । (सां
 २२४) द्विक्षणो नो भवः क्षुल्लो, जघन्या कायसंस्थितिः । आहा-
 रित्वे गरिष्ठा च, कालचक्राण्यसंख्यशः ॥ ३० ॥ इत्याहारः २९ ॥

અર્થ-વલી ને આહાર ત્રણ (હરાહુદા) વકારનો છે. ત્યાં પ્હેલો ઓજઆહાર
 बीजो लोमाहार, અને ગ્રીજો પ્રક્ષેપાહાર નામનો છે. ॥ ૨૦ ॥ તેમાં પ્હેલું
 (પૂર્વભવનું) શરીર છોડીને આજુ અથવા વક્ત્રગતિએ ઉત્પત્તિ સ્થાને જડને જીવ પ્રથમ
 समयે तैजस (युक्त) कार्मण काय योगवडे औदारिकादि [त्रण] शरीरने योग्य
 पुद्गलोने ग्रहण કરે છે, અને बीजा [बीजा] विगેરે समयોમાં શરીર (રચના) નો
 प्रारम्भ होवाથી, त्यांથી (बीजा समयથી) यावत् अन्तर्मुहूर्त काल प्रमाणनी
 शरीरोत्पत्ति सुधी औदारिकादि (वैक्रिय) मिश्रवडे (आहारग्रहण) થાય ॥ ૨૧-
 ૨૨-૨૩ ॥ कहं छे के-“अनन्तर समये (परभवना प्रथम समये) जीव तैजस(सूत्र०
 नि०मां ‘ओएणं’ ए पाठनो पण ज्योत एतले तैजस अर्थ करवो) कार्मण (काय-
 योग) वडे आहार करेछे,अने त्याखाद शरीरनी निष्पत्ति (रचनानी समाप्ति) थाय
 त्यां सुधी मिश्र (काययोग) वडे आहार करे ॥ ૨४ ॥ ते सर्व ओजआहार
 कहैवाय. अहि ओजम् एतले देहने लायक पुद्गलो, अथवा ओजम् एतले
 तैजस शरीर, ते रूप (तैजस शरीररूप) अथवा तैजस शरीरवडे करायलो (आ-
 हार ते ओजाहार) ॥ २५ ॥ तथा शरीरोपष्टम्भक (देहने टेको देनार-मददगार)
 पुद्गलोનો स्पर्शेन्द्रियादि (त्वचादि)ना स्पर्शवडे जे आहार (ग्रहण) कराय ते
 लोमाहार कहैवाय ॥ २६ ॥ अने मुखमां कोलीयो नांखवायी जे आहार थाय छे
 ते कायलिकाहार-प्रक्षेपाहार नामनो आहार छे, ए [कवलाहार] एकेन्द्रिय

૧ અર્થ “સ્પર્શેન્દ્રિય” શબ્દથી સ્પર્શેન્દ્રિય નહિ પણ સ્પર્શેન્દ્રિયના આ-
 હારરૂપ ત્વચા અથવા માદ્ધાનિવૃત્તિ ઇન્દ્રિય ગ્રહણ કરવો, કારણકે આહારગ્રહ-
 ãનો સંબંધ છે, પણ સ્પર્શજ્ઞાનરૂપ વિષયગ્રહણનો નથી.

૨ એકેન્દ્રિયોને મુખ ન હોવાથી, દેવતાઓને માનસ અભિલાષથી પરિણામ
 પામેલા શુભ પ્રવ્યોરૂપ આભોગિક આહાર સર્વકાય વડે ગ્રહણ થાય છે, અને
 તેથીદેવતાઓને મનોભક્ષિ કહેલા છે, તેથી અને નારકીઓને નિરન્તર પરિ-
 ãમ પામેલા અશુભ પ્રવ્યોરૂપ આહાર હોવાથી તેઓને કાચલિક આહાર હોતો નથી.

(૪૮૦) ॥ આહારદ્વારે ઓજસાદિત્રિવિધાહારસ્વરૂપમ્ ॥ (દ્વાર

જીવોને-દેવતાઓને-અને નારકજીવોને હોય નહિ ॥ ૨૭ ॥ સર્વે અપર્યાપ્તજીવો ઓજ આહારી, અને દેહપર્યાપ્તિર્ણ પર્યાપ્ત (મતાંતરે પર્યાપ્ત) સર્વજીવો લોમાહારી છે. ॥ ૨૮ ॥ ઓજ આહાર અનામોગિકજ (ઉપયોગ રહિતજ) હોય છે, અને લોમાહાર આમોગિક (અને અનામોગિક) પણ હોય છે. પરન્તુ એકેન્દ્રિયોને તો લોમાહાર પણ અનામોગિક જ છે ॥ ૨૯ ॥ તેજ પ્રમાણે શ્રીસંગ્રહણીવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-“ અતિ અલ્પ અને અપદુ (અતિમન્દ) મનોદ્રવ્યની લબ્ધિવાળા એકેન્દ્રિય જીવોને આમોગના (ઉપયોગના) યન્દપણથી વાસ્તવિક રીતે અનામોગ નિવર્તિત જ (આહાર) હોય છે. ” કારણકે સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે-“ એકેન્દ્રિયજીવોને આમોગ નિવર્તિત આહાર નથી પણ અનામોગ નિવર્તિત આહાર છે. ” આહારકપણાનો કાલ-આહારકપણામાં જઘન્યકાલ વે સંમયન્ધૂન શુલ્કભવ (૨૨૬ આલ્લી) પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટકાલ અસંરુપાતા કાલચક્રો પ્રમાણ જાણવો. ॥ ૨૩૦ ॥ ૯ પ્રમાણે ૨૯ મા આહારદ્વારનું સ્વરૂપ કહ્યું.

॥ ઓજસાદિ આહાર યન્ત્રમ્ ॥

આહાર	ક્યારે ?	કોને ?	આમોગ કે અનામોગ ?
ઓજમ્ આહાર	ઉત્પત્તિ સમયથી શરીરપર્યાપ્તિ સુધી	સર્વ જીવોને	અનામોગિક
લોમ આહાર	શરીરપર્યાપ્તિ થયાથી મૃત્યુ પર્યન્ત કેવલિમમુદ્ધાતે ૩-૪-૫ સમયવર્ત્તિ	”	આમોગિક-વ્રસજીવોને અનામોગિક-એકેન્દ્રિયને અવશ્ય, વ્રસને ચિકરુપે
કચલ આહાર	કરણપર્યાપ્તિને [અમુક અમુક કાલે]	દેહ નારક અને એકેન્દ્રિય વિના સર્વને	આમોગિક

૧ વિગ્રહ ગતિમાં જે સમય અનાહારક પળાતા મોગબેલ હોવાથી તે ન્યૂન કરવા અને શુલ્કભવ કરી પાછો વિગ્રહમાં અનાહારક થાય માટે.

૨ અવિગ્રહગતિયે તેટલા કાલ સુધી ઉત્પન્ન થતા જીવો માટે જાણવું.

૩ અન્ય આચાર્યો જાણ સક્ષુ અને શ્રોત્રેન્દ્રિયવદે જે જણાય છે અને ધાતુ પળે પરિણામ પામે છે તે ઓજાહાર, સ્પર્શેન્દ્રિયવદે જણાય અને ધાતુપળે પરિણામે તે લોમાહાર, અને જિહ્વા દ્વિન્દ્રિયવદે સ્થૂલપદાર્થ શરીરમાં મચાય તે પ્રક્રિયાહાર ૯ પ્રમાણે કહે છે (સૂત્રકૃતાંગવૃત્તિ:)

॥ विग्रहगति यन्त्र ॥

भेद	केटका समय	कये समये आधार	कये समये अनाहारक
एकवक्त्रा	२	पहेलो बीजो	०
द्विवक्त्रा	३	पहेलो त्रीजो	बीजो
त्रिवक्त्रा	४	पहेलो चोथो	बीजो त्रीजो
चतुर्वक्त्रा	५	पहेलो पांचमो	बीजो त्रीजो चोथो

गुणा नाम गुणस्थानान्यमूनि च चतुर्दश । वच्मि स्वरूपमेतेषामन्वर्थव्यक्तिपूर्वकम् ॥ ३१ ॥ तथाहुः—‘मिच्छे सासण मीसे अविरय देसे पमत्त अपमत्ते । नियट्ठी अनियट्ठी सुहु-मुवसम खोण सजोगि अजोगि गुणा ॥ ३२ ॥’ [मिथ्यात्वं सास्वादनं मिश्रं अविरतं देशः प्रमत्तमप्रमत्तं । निवृत्तिरनिवृत्तिः सूक्ष्ममुपशमः शीणं सयोग्ययोगी गुणाः ॥] (सा० २२६) गुणा ज्ञानादयस्तेषां, स्थानं नाम स्वरूपमित् । शुद्धयशुद्धिप्रकर्षापकर्षोत्थाऽत्र प्रकीर्त्यते ॥ ३३ ॥ तत्र मिथ्या विपर्यस्ता, जिनप्रणीतवस्तुषु । दृष्टिर्यस्य प्रतिपत्तिः, स मिथ्यादृष्टिरुच्यते ॥ ३४ ॥ यत्तु तस्य गुणस्थानं, सम्यग्दृष्टिमविभूतः । मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं, तदुक्तं पूर्वसूरिभिः ॥ ३५ ॥ ननु मिथ्यादृशां दृष्टेर्विपर्यासात्कृतो भवेत् ? । ज्ञानादिगुणसद्भावो, यद् गुणस्थानतोच्यते ॥ ३६ ॥

અત્ર બ્રૂમઃ ॥ ભવેચ્ચપિ મિથ્યાત્વવતામસુમતામિહ । પ્રતિપ-
ત્તિર્વિપર્યસ્તા, જિનપ્રણીતવસ્તુષુ ॥ ૩૭ ॥ તથાપિ કાચિન્મ-
નુજપશ્વાદિવસ્તુગોચરા । તેષામપ્યવિપર્યસ્તા, પ્રતિપત્તિર્ભવેદ્
વમ્ ॥ ૩૮ ॥ આસ્તામન્યે મનુષ્યાથા, નિગોદદહિનામપિ ।
અસ્ત્યઢ્યક્તસ્પર્શમાત્રપ્રતિપત્તિર્યથાસ્થિતા ॥ ૩૯ ॥ યથા ઘ-
નઘનચ્છદ્ધેઽર્કેઽપિ સ્યાત્કાઽપિ તત્પ્રભા । અનાવૃતા ન ચેદ્રા-
ત્રિદિનાભેદઃ પ્રસજ્યતે ॥ ૪૦ ॥ ઇતિ પ્રથમં ગુણસ્થાનં ॥ ૧ ॥

અર્થ--૩૦મું ગુણસ્થાનદ્વાર ॥ હવે ગુણ દટલે ગુણસ્થાન તે આ '૧૪ છે, તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ અર્થ પ્રગટ કરવા (દરેક ગુણસ્થાનનો નામ પ્રમાણે અર્થ અને તેનું વિશેષ સ્વરૂપ કહેવા) પૂર્વક કહું છું ॥ ૩૧ ॥ તેનાં નામ આ પ્રમાણે કહે છે--

૧ મિથ્યાત્વ

૨ સાસ્વાદન

૩ મિશ્ર

૪ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ

૫ દેશચિરત

૬ પ્રમત્ત (સર્વચિરત)

૭ અપ્રમત્ત

૮ અપૂર્વકરણ [નિવૃત્તિ શાદરસંપરાય)

૯ અનિવૃત્તિ શાદરસંપરાય

૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય

૧૧ ઉપશાન્તમોહ

૧૨ ક્ષીણમોહ

૧૩ સયોગિકેવલિ

૧૪ અયોગિકેવલિ

પ ૧૪ ગુણસ્થાન કહ્યાં ॥ ૩૨ ॥ અર્થ ગુણ દટલે જ્ઞાનાદિગુણ તેઓનું સ્થાન દટલે શુદ્ધિ અશુદ્ધિના પ્રકર્ષાપકર્ષથી (પૂર્વગુણસ્થાનાપેક્ષયા શુદ્ધિની દૃષ્ટિ અને અશુદ્ધિની દાનિ અને ઉત્તરગુણસ્થાનની અપેક્ષાયે શુદ્ધિની દાનિ અને અશુદ્ધિની દૃષ્ટિવહે) થયેલો જે સ્વરૂપભેદ તે (સ્થાન) કહેવાય છે ॥ ૩૩ ॥ ત્યાં મિથ્યા દટલે શ્રીસર્વજ્ઞપ્રભુએ કહેલા પદાર્થોમાં વિપર્યાસવાળી (વિપરીત) જેની દષ્ટિ દટલે પ્રતિપત્તિ અઢીકાર કરવાપણું હોય તે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કહેવાય. ॥ ૩૪ ॥ સમ્યગ્દષ્ટિને નહિ ધારણ કરનાર (શુદ્ધ શ્રદ્ધા રહિત) પણ તે (મિથ્યા-

૧ પ્રત્યેક ગુણસ્થાનકમાં પણ શુદ્ધિ અશુદ્ધિની તરતમતાના અનેક ભેદો હોવાથી ગુણસ્થાનના અસંખ્યભેદો થાય છતાં કૌદ સહ્યાનિયમ તદ્ગુણસ્થાનવર્તિ સર્વજીવોના અધ્યવસાયોની તરતમતાની પકત્ત્વ ચિવક્ષાથી જાણવો.

દષ્ટિ) જીવનું જે ગુણસ્થાન તેને પૂર્વાચાર્યોનું મિથ્યાદષ્ટિગુણસ્થાન કહેલું છે ॥ ૩૬ ॥ શંકા—મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને દષ્ટિનો [બોધનો] વિપર્યાસ દોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણનો સદ્ભાવ કેમ હોય ? કે જેથી તેને ગુણસ્થાનપણું કહેવામાં આવે છે ॥ ૩૬ ॥ ઉત્તર—જો કે અર્હિ સર્વજ્ઞપશુ કથિત પદાર્થોમાં મિથ્યાસ્વી જીવોને વિપરીત શ્રદ્ધા હોય છે ॥ ૩૭ ॥ તો પણ મનુષ્ય પશુ વગેરે પદાર્થો સંબંધી તેઓને કંઈક [મનુષ્યને મનુષ્યપણે—પશુને પશુપણે માનવારૂપ] અવિપરીત શ્રદ્ધા પણ નિશ્ચય હોય છે. ॥ ૩૮ ॥ વલ્લી મનુષ્યાદિ વીજા જીવો તો દૂર (એક વાજુ) રહો (કારણ તેઓને તો જ્ઞાનાદિલ્લિધિ વિશિષ્ટ છે) પણ નિર્ગોદજીવોને પણ યથાર્થ (અવિપરીત) પૃથું અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ) સ્પર્શમાત્ર જ્ઞાન હોય છે ॥ ૩૯ ॥

૧ પ્રથમ મિથ્યાદષ્ટિગુણસ્થાનકના સંબંધમાં શ્રીગુણસ્થાનકમારોહકાર કહે છે કે—અવ્યક્તતાત્ રાશિવર્તિ કાલપિ મિથ્યાત્વવંત જીવોને મિથ્યાત્વ જ્ઞાનાદિકાલ્પથી દોવાથી તેને ગુણસ્થાન કહેવાતું નથી, પરંતુ જેઓને વ્યક્તમિથ્યાત્વબુદ્ધિ થાય છે તેવા વ્યવહાર રાશિવર્તિ જીવોને પ્રથમ ગુણસ્થાન કહેવાય છે, કહ્યું છે કે—“અનાવ્યક્તમિથ્યાત્વં જીવેઽસ્ત્યેષ સદા પરમ્ ।

વ્યક્તમિથ્યાત્વધીપ્રાપ્તિર્ગુણસ્થાનતયોચ્યતે ॥ ૧ ॥”

વલ્લી યોગાચાર્ય ભગવંતોત્તો ગુણહીન મિથ્યાદષ્ટિઓમાં “ગુણોનું સ્થાન” પછી અન્યથ ગુણસ્થાન પદની પ્રવૃત્તિ થતી શકતી નથી પરંતુ જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવમાં પણ સત્ પુરુષોને પ્રણામ કરવો વિગેરે યોગધીજોના મહાજનરૂપ ગુણનું આજ્ઞાપણું થાય છે ત્યારેજ સાર્થક ગુણસ્થાન પદની પ્રવૃત્તિ થાય તેમ કરમાય છે. આ યોગધીજના ઉપાદાનનું સ્વરૂપ મિથ્યાદષ્ટિવાન જીવોમાંજ ઘટે છે. જે ગુણસ્થાનકમારોહકાર વ્યક્તમિથ્યાત્વ બુદ્ધિ થયાથી વ્યવહાર રાશિવાળાને ગુણસ્થાન કહે છે, તેનું તાત્પર્ય પણ વિપર્યસ્ત બુદ્ધિરૂપ મિથ્યાત્વનું વ્યક્ત (પ્રકટ) થવા પળું લેવું નહિ. કારણ તેથી વિપરીત બુદ્ધિનું વ્યક્તપણું લઈયે તો તે બુદ્ધિ અવ્યક્ત બુદ્ધિ કરતાં ઘણો તુષ્ટ દોવાથી કોઈ રીતે પણ ગુણસ્થાનપદ પ્રવૃત્તિનું કારણ થઈ શકે નહિ. પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિરૂપજ વ્યક્તતા લેવી આ વિચારનો વિશેષ સ્પષ્ટ સુલ્લાસો દ્વાર્ત્રિશદ્દદ્વાર્ત્રિશિકાનો એકવીશમી દ્વાર્ત્રિશિકાના ૨૪-૨૫ માં શ્લોકોની ટીકામાં ન્યાયત્રિશારદા ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીમાન્ મશોત્રિજયજોગણિ મહારાજે ઘણોજ સારી રીતે કરેલો છે ત્યાંથી જોઈ લેવું ‘પ્રવર્તતે ગુણસ્થાનપદ મિથ્યાદૃશીહ ચત્ । અન્યથયોજના મૂનમન્યાં તત્સ્યોપપચ્ચતે ॥ ૨૪ ॥ વ્યક્તમિથ્યાત્વધીપ્રાપ્તિરવ્યન્યંત્રયમુચ્યતે । યને મલ્લે વિશેષસ્તુ વ્યક્તાવ્યક્તધિયોનું કા । ૨૫ ॥’ સીદ્ધશો સુમાલીશ પ્રશ્નપ્રણેતા ભગવાન શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે પણ કરમાવ્યું છે કે “પ્રથમં ચદ્ગુણસ્થાનં તામાન્યેનોપવર્ણિતમ્ । અસ્થાં તુ તદવસ્થાયાં મુખ્યમન્યથયોગતઃ ॥૧૥”

જેમ ગાઢ વાદલાથી ઢંકાયેલ સૂર્ય હોય તો પણ સૂર્યની કંઈક પ્રમા જુલો હોય છે, અને જો તેમ ન હોય તો રાત્રિ અને દિવસનો અમેદ થાય ॥ ૪૦ ॥ ૫ પ્રમાણે પ્રથમ ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ કહ્યું ॥ ૧ ॥

આયસૌપશમિકાર્ય(ર્થ્ય) = સમ્યક્ત્વસ્યાત્ર સાદયેત્ । યોઽન-
ન્તાનુવન્ધિકષાયોદયઃ સાઽસાદનઃ ॥ ૪૧ ॥ ઉત્કર્ષાદાવ-
લીષટ્કાત્, સમ્યક્ત્વમપગચ્છતિ । અનન્તાનુવન્ધ્યુદયે, જઘ-
ન્યાત્સમયેન યત્ ॥ ૪૨ ॥ પૃષોદરાદિત્વાહ્લોપે, યકારસ્ય ભવે-
ત્પદમ્ । આસાદનમિત્યનન્તાનુવન્ધ્યુદયવાચકમ્ ॥ ૪૩ ॥ ત-
તશ્ચ ॥ આસાદનેન યુક્તો યઃ, સ સાસાદન ઉચ્યતે । સ ચાસૌ
સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્તદ્-ગુણસ્થાનં દ્વિતીયકમ્ ॥ ૪૪ ॥ તથૈવ ॥ પ્રાગુ-
ક્તસ્યૌપશમિકસમ્યક્ત્વસ્ય જઘન્યતઃ । શેષે ક્ષણે ષટ્સુ શેષા-
સૂત્કર્ષાદાવલીપ્થય ॥ ૪૫ ॥ નહાધિનીષિકોત્થાનકલ્પઃ કે-
નાપિ હેતુના । કસ્યાપ્યનન્તાનુવન્ધિકષાયામ્યુદયો ભવેત્ ॥
૪૬ ॥ અથૈતસ્મિન્નનન્તાનુવન્ધિનામુદયે સતિ । સાસાદનસ-
મ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનં સ્પૃશત્યસૌ ॥ ૪૭ ॥ યદિવોપશમશ્રેણ્યાઃ,
સ્થાદિદં પતતોઽદ્ગિનઃ । સમ્યક્ત્વસ્યૌપશમિકસ્યાન્તે કસ્યાપિ
પૂર્વવત્ ॥ ૪૮ ॥ તત્ ઉર્ધ્વં ચ મિથ્યાત્વમવશ્યમેવ ગચ્છતિ ।
પતન્ દ્વિતીયસોપાનાદાવ્યમેવ હિ ગચ્છતિ ॥ ૪૯ ॥ નામ્ના
માસ્વાદનસમ્યગ્દૃગ્ગુણસ્થાનમપ્યદઃ । ઉચ્યતે તત્ર ચાન્વર્થો,
મતિમદ્ધિરયં સ્મૃતઃ ॥ ૫૦ ॥ ઉદ્ગમ્યમાનસમ્યક્ત્વાસ્વાદનેન
સહાસ્તિ યઃ । સ હિ સાસ્વાદનસમ્યગ્દૃષ્ટિરિત્યભિધીયતે ॥ ૫૧ ॥
યથા હિ ભુક્તં ક્ષોરાન્નમુદ્ગમન્મશ્નિકાદિના । કિંચિદાસ્વા-
દયત્યેવ, તદ્રસં વ્યગ્રમાનસઃ ॥ ૫૨ ॥ તથાઽયમપિ મિથ્યાત્વા-
ભિમુખો ભાન્તમાનસઃ । સમ્યક્ત્વમુદ્ગમન્નાસ્વાદયેત્કિંચન ત-

દ્રસમ્ ॥ ૫૩ ॥ इति द्वितीयं ॥ ૨ ॥

અર્થ-જે કારણ માટે અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય અહિં આય પટલે ઔપશમિક નામના (સ્વરૂપ) સમ્યક્ત્વના લાભને સાદયેત્-હાનિ કરે તે આયસાદન (સાસ્વાદન) કહેવાય છે. । જે કારણથી અહિં અનંતાનુબંધીનો ઉદય થતાં જઘન્યથી એક સમયે અને ઉત્કૃષ્ઠથી (ઉપશમ સમ્યક્ત્વના કાઠનો) ૬ આવલિકા થાકી રહે ઉપ૦ સમ્ય૦ ચાલ્યું જાય છે ॥ ૪૨ ॥ પૃષોદરાદિમાં પાટ હોવાથી (આયસાદન શબ્દમાંથી) એ કારણો લોપ થયે છતાં આસાદન એવો શબ્દ થાય છે, અને તે (આસાદન શબ્દ) અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયનો નાચક છે. (અર્થાત્ આસાદન પટલે અનંતાનુબંધિનો ઉદય). ॥ ૪૩ ॥ અને આસાદને કરીને યુક્ત જે પ્રાણી હોય તે સાસાદન કહેવાય છે અને તેથી જે સમ્યગ્દષ્ટિ હોય (તે સાસાદન સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય) અને તે જીવનું જે ગુણસ્થાન તે સાસાદન સમ્યગ્દષ્ટિ નામનું થીજું ગુણસ્થાન કહેવાય, ॥ ૪૪ ॥ તે આ પ્રમાણે-પૂર્વે (૨૫મા દ્વારમાં) કહેલા ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો જઘન્યથી ૧ સમય થાકી રહે, અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૬ આવલિકાઓ થાકી રહે, કોઈક કારણથી મહા મયાનક સ્થિતિની ઉત્પત્તિ સરસ્થો અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય કોઈક જીવને થાય છે ॥ ૪૪-૪૫ ॥ હવે તે અનંતાનુબંધીનો ઉદય થયે છતાં તે જીવ સાસાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન સ્પર્શે છે (પામે છે) ॥ ૪૭ ॥ અથવા ઉપશમ શ્રેણિથી પડતા કોઈપણ જીવને પૂર્વેની પેઠે (પ્રમથ કહ્યા પ્રમાણે) એ ગુણસ્થાન ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને અન્તે થાય છે ॥ ૪૮ ॥ અને ત્યાર્વાદ (તે સાસ્વાદનનો કાલ પૂર્ણ થયે) તે જીવ અવશ્ય મિથ્યાત્વજ પામે, કારણકે થીજે પગથીથી પહતો પહેલે પગથીજ જાય ॥ ૪૯ ॥ ઘઠી આ ગુણસ્થાન સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ નામે કરીને પણ કહેવાય છે, ત્યાં પળિહતોએ આ પ્રમાણે તેને અનુસરતો અર્થ કર્યો છે ॥ ૫૦ ॥ જે જીવ વમન કરાતા (પડતા) સમ્યક્ત્વના આસ્વાદન (સ્વાદ) યુક્ત હોય તે જીવ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે ॥ ૫૧ ॥ જેમ જમેલી ક્ષીરને માચી વિગેરેના કારણથી વમન કરતો વ્યાકુલ થયેલો જીવ તે ક્ષીરના રસનો કંઈક આસ્વાદ પામે છે. ॥ ૫૨ ॥ તેમ આ જીવ પણ આન્તિમય ચિત્તવાળો મિથ્યાત્વની સન્મુખ થયો છતાં સમ્યક્ત્વનું વમન કરતો કંઈક સમ્યક્ત્વના રસનો સ્વાદ પામે છે. ॥ ૫૩ ॥ એ પ્રમાણે થીજું સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાન કહ્યું. ॥ ૨ ॥

पूर्वोक्तपुञ्जत्रितये, स यद्यर्धविशुद्धकः । समुदेति तदा

तस्योदयेन स्याच्छरीरिणः ॥ ५४ ॥ श्रद्धा जिनोक्ततत्वेऽर्धवि-
 शुद्धाऽसौ तदोच्यते । सम्यग्मिथ्यादृष्टिरिति, गुणस्थानं च त-
 स्य तत् ॥ ५५ ॥ युग्मम् । अन्तर्मुहूर्त्तं कालोऽस्य, तत् ऊर्ध्वं
 स देहभृत् । अवश्यं याति मिथ्यात्वं, सम्यक्त्वमथवाऽऽप्नु-
 यात् ॥ ५६ ॥ इति तृतीयं ॥ ३ ॥ सावद्ययोगाविरतो, यः स्यात्स-
 म्यक्त्ववानपि । गुणस्थानाविरतस्य गृह्यतात्पर्यस्य तत् ॥
 ५७ ॥ पूर्वोक्तमौपशमिकं शुद्धपुञ्जोदयेन वा । क्षायोपशमिका-
 भिर्यं, सम्यक्त्वं प्राप्तवानपि ॥ ५८ ॥ सम्यक्त्वं क्षायिकं वाऽऽ-
 तः, क्षीणदर्शनसप्तकः । कलयन्नपि सावद्यविरतिं मुक्तिदायि-
 नोम् ॥ ५९ ॥ नैवाप्रत्याख्याननामकषायोदयविघ्न(घ्नि)तः ।
 स देशतोऽपि विरतिं, कर्तुं पालयितुं क्षमः ॥ ६० ॥ इति च-
 तुर्थं ॥ ४ ॥ स्थूलसावद्यविरमाद्यो देशविरतिं श्रयेत् । स देशविरत-
 स्तस्य, गुणस्थानं तदुच्यते ॥ ६१ ॥ सर्वसावद्यविरतिं, जान-
 तोऽप्यस्य मुक्तिदाम् । तदादृतौ प्रत्याख्यानावरणा यान्ति
 विघ्नताम् ॥ ६२ ॥ इति पञ्चमं ॥ ५ ॥ संयतस्सर्वसावद्ययोगेभ्यो विर-
 तोऽपि यः । कषायनिद्राविकथादिप्रमादेः प्रमाद्यति ॥ ६३ ॥
 स प्रमत्तः संयतोऽस्य, प्रमत्तसंयताभिधम् । गुणस्थानं प्राक्त-
 नेभ्यः, स्याद्विशुद्धिप्रकर्षभृत् ॥ ६४ ॥ वक्ष्यमाणेभ्यश्च तेभ्यः,
 स्याद्विशुद्ध्यपकर्षभृत् । शुद्धिप्रकर्षापकर्षविवं भाव्यौ परेष्वपि
 ॥ ६५ ॥ इति षष्ठं ॥ ६ ॥ यश्च निद्राकषायादिप्रमादरहितो यतिः ।
 गुणस्थानं भवेत्तस्याप्रमत्तसंयताभिधम् ॥ ६६ ॥ इति सप्तमं ॥ ७ ॥

अर्थ-पूर्व (२५ मा द्वारमां) कहेला त्रेण पुञ्जमांनो ते अर्धविशुद्ध पुंज ज्यारे उदयमां

१ षण्पुंज करधामो प्रकार, मिथ्यादृष्टि साम्यग्मिथ्यादृष्टि अने सम्यग्दृ-
 ष्टि शु स्वरूप पुं २५ मा द्वारमां विस्तारयो कहेलायलुं छे त्यांयो जोइ लेखुं

- ✱ આવે ત્યારે તે પુણના ઉદયવડે જીવને જિનેશ્વરે કહેલા તત્ત્વમાં અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા થાય છે ત્યારે તે (શ્રદ્ધા) સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિથ્રદૃષ્ટિ) કહેવાય છે, અને તે જીવનું (તેવી અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા કાલમાં) ગુણસ્થાન પણ તેજ (સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન) કહેવાય છે ॥૫૪-૫૫॥ એ ગુણસ્થાનનો કાલ અન્તર્મુહર્ત હોય છે, અને ત્યારપછી તે પ્રાણી અવશ્ય મિથ્યાત્વે જાય છે, અથવા સમ્યક્ત્વ પામે છે ॥૫૬॥ આ પ્રમાણે ઓળખી સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન કર્યું. ॥૩॥ સાવચ (પાપ સહિત) વ્યાપારોથી નિવૃત્ત નહિ થયેલો પણ જે સમ્યક્ત્વથી દોષ છેને જીવનું અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ નામનું ગુણસ્થાન હોય છે. ॥૫૭॥ પૂર્વે (૨૫મા કારમાં) કહેલા (દર્શનસમ્પન્ના ઉપશમથી થયેલ) ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને અથવા શુદ્ધ પુણના ઉદયવડે ક્ષાયોપશમિક નામના સમ્યક્ત્વને પામ્યો છતો પણ, અથવા ક્ષીણ પામ્યું છે દર્શનસમ્પન્ન (૪ અનન્તાનુબન્ધી અને ૩ દર્શનમોહ) જેનું એવો જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામ્યો છતો પણ તથા સાવચવ્યાપારોની વિરતિ (ત્યાગ) ને મોક્ષ આપનારી જાણતો છતો પણ, અપ્રત્યાશ્ચ્યાનાવરણ નામના કપાયના ઉદયરૂપ વિઘ્નથી (અથવા ઉદયથી વિઘ્ન વાળો) તે જીવ લેશમાત્ર પણ વિરતિ (દેશવિરતિ) ને અક્ષીકાર કરવા કે પાલવાને સમર્થ થઈ શકતો જ નથી ॥૫૮-૫૯-૬૦॥ એ પ્રમાણે જોઈ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાન કર્યું. ॥૪॥ સ્થૂલ (મોટા મોટા) સાવચ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાથી જે જીવ દેશવિરતિ અક્ષીકાર કરે તે જીવ દેશવિરત કહેવાય, અને તેનું ગુણ-

૧ અહીં જાણવું આદરવું અને પાલવું એ ત્રણ પદોનો અષ્ટભૂતી થાય છે.

૧ ન જાણે	ન આદરે	ન પાલે	૫ જાણે	ન આદરે	ન પાલે
૨ ન જાણે	ન આદરે	પાલે	૬ જાણે	ન આદરે	પાલે
૩ ન જાણે	આદરે	ન પાલે	૭ જાણે	આદરે	ન પાલે
૪ ન જાણે	આદરે	પાલે	૮ જાણે	આદરે	પાલે

તેમાંના પ્રથમના ચાર ભાગમાં જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિના તે ચાર ભાગ છે. આઠમો ભાગો વિરતિવન્ત જીવોનો છે. અને દોષ ત્રણ ભાગો અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિના છે આઠ ભાગોનો સ્વરૂપ તથા ઘટાનત્વને જણાવનારી ત્રણ ગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે. "નો જાણહ નો આદરહ નો પાલહ જિજ્ઞાસુઃ । તિપ-ર્ણહિ અટ્ટર્મગા સેસા દિટ્ઠંતયા નેયા ॥૧॥ સમ્મં ન યાણ (સમન્તજણ ૧ તથા ૨ લિંગધારયા ૩ અગીયત્થ ૪ સેણિયા ૫યા ૬ । પંચુત્તર સુરદસંચિગ્ગપલ્લિવળો ૭ અટ્ટમેસુ ૮ ૬ ૮ ॥ ૨ ॥ પદમા મિચ્છદિટ્ઠી ચત્તરો નંસારમમણહેત્તિ । રૂપરા સમ્મ-દિટ્ઠી અરિહા તિલ્લાણગમણસ્સ ॥ ૩ ॥"

સ્થાન પળ તેજ (દેશવિરત ગુણસ્થાન) કહેવાય છે. ॥ ૬૧ ॥ સર્વે માનવગ્ન્યા-

૧ ગુણસ્થાનકમાં જેમ જેમ જીવ ડુંચો આવતો જાય તેમ તેમ પૂર્વ પૂર્વ ગુણ-
સ્થાનકમાં પ્રગટ થયેલ ગુણો ઉપરાંત વિશુદ્ધિની અધિકતાને લઈને અધિકા-
ધિક ગુણો પ્રગટ થતાં જાય છે તેથીજ દેશવિરતગુણસ્થાનકમાં ચોથા અધિર-
તસમ્યગ્વૃષ્ટિ ગુણસ્થાને “ઉત્પન્ન થયેલ” સમ્યક્ગ્વગુણ ઉપરાંત સ્વશક્તિ પ્રમાણે
વિરતિ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ દેશવિરત ગુણસ્થાન જગન્ન્યમાં પદ્મવતથી
માંદીને ઉત્કૃષ્ટમાં અનુમતિ માત્રસુધી જાણવું. કર્યું છે કે— “સ. પદ્મવત્પ્રભાવિઓ
ગિળંતો વિરહમપ્પનતીય । પગચ્ચથાઈ ચરિમો અણુમદ્મિત્તોલિ દેસજાઈ ॥૧॥”
પદ્મ પળ કોઈ સાવચળું પદ્મચક્ષણકરે તે પદ્મવિરત તે “જગન્ન્યદેશવિરત” ૧,
તેથી ઉપરાંત ઉત્કૃષ્ટથી મ્પૂન તે “મધ્યમદેશવિરત” ૨. અને સંપૂર્ણ ચારત-
ધારી સર્વસાવચળું પદ્મચક્ષણ કર્યું હોય પળ અનુમતિમાત્ર લેવતો હોય તે
“ઉત્કૃષ્ટદેશવિરત” ૩. અહીં અનુમતિના ત્રણ ભેદો છે ૧ પ્રતિલેખનાનુ-
મતિ ૨ પ્રતિશ્રવણાનુમતિ ૩ સંવાસાનુમતિ. ૧ પ્રતિલેખનાનુમતિ—પોતે અથવા
જોજાઓપ કરેલા પાપનો પ્રદોશ કરે અથવા સાવચારંભથી લેનેલા આહાર
વિગેરે ચાપરે તે. ૨ પ્રતિશ્રવણાનુમતિ—પુણાદિયે કરેલા પાપને શ્રવણ કરે
સાંભળીને અનુમોદે પળ નિષેધ ન કરે તે ૩ સંવાસાનુમતિ—સાવચારંભમાં
પ્રવર્તેલા પુણાદિમાં કેયલ મમત્વ માત્ર યુક્ત હોય ચીજું કોઈ પળ તેમનાં પાપનું
સાંભળવું કે ચક્ષણવું કે અનુમોદવું ન હોય તે. આ ત્રણમાં પળ માત્ર સંવા-
સાનુમતિ હોય પળ પ્રતિલેખનાનુમતિ કે પ્રતિશ્રવણાનુમતિ પળ ન કરે ત્યારે
ઉત્કૃષ્ટ દેશવિરત કહેવાય. અને તે સર્વશ્રાવકોમાં ગુણોથી ઉત્તમ જાણથી. દે-
શવિરતિગુણસ્થાનમાં અધિરતસમ્યગ્વૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અત્તગુણવિશુદ્ધિ હોય
છે આ ગુણસ્થાનકના અસંખ્યાત વિશુદ્ધસ્થાનકો છે. દેશવિરતિ તથા સર્વવિ-
રતિની પ્રાપ્તિ માટે યથાપ્રવૃત્તકરણ તથા અપ્રવૃત્તકરણ એમ બે કરણો કરવા
પડે છે, પળ સમ્યક્શ્રવામિનો જેમ ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ હોતું તથી તેમાં અ-
ધિરતસમ્યગ્વૃષ્ટિ હતો એ કરણ કરે તો કોઈક જોધ દેશવિરતિ પામે, અને
કોઈક વિશુદ્ધિની અધિકતાથી સર્વવિરતિ પામે છે, અને જો દેશવિરત હતો
એકરણ કરેતો સર્વવિરતિ પામે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પામ્યા પછી અ-
ન્તર્મુહર્તકાલ સુધી અવશ્ય પ્રવર્ધમાન પરિણામ થાઠા જીવ હોય છે. અને તેથીજ
દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ પામ્યા બાદ ઉદયાવલિકાનો ઉપરની અન્તર્મુહર્તસુધો
દરેકસમયે શલિયાની રચનાની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધિવાળો ગુણશ્રેણિ
રચના કરે છે, અને અન્તર્મુહર્ત થાવ કોઈક વિશુદ્ધાધ્યક્ષસાયવાળો આત્મા વ-
ર્ધમાનપરિણામી હોય, કોઈક અવિશુદ્ધાધ્યક્ષસાયવાળો હોયમાનપરિણામી, અને
કોઈક અવસ્થિતપરિણામી થાય છે વર્ધમાનપરિણામી હોયતો આગલ પળ વધ-
તો ગુણશ્રેણિ કરે, હોયમાનપરિણામી હોયમાન અને અવસ્થિતપરિણામી અ-
વસ્થિત રચના કરે, અવસ્થિત અને હોયમાન પરિણામમાં સ્થિતિઘાત-રસઘાત

પારોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે મોક્ષને આપનાર છે, એમ જાણતાં છતાં પણ તે જીવને તે (સર્વ વિરતિ) નો આદર-ગ્રહણ કરવામાં પ્રત્યાશ્વાનાવરણ નામના કષાયો વિઘ્નરૂપ થાય છે. ॥૬૨॥ એ પ્રમાણે પાંચમું દેશચિરત્ત ગુણસ્થાન કહ્યું. ॥૫॥ સર્વ સાવધ વ્યાપારોથી વિરક્ત થયેલો પણ જે મુનિ કષાય-નિદ્રા-વિક્રયાદિ (મદ અને વિષય એ સર્વ મલી પાંચ) પ્રમાદોવડે પ્રમાદ કરે છે. તે મુનિ પ્રમત્ત કહેવાય અને તેનું ગુણસ્થાન તે પ્રમત્તસંયત નામનું [કહેવાય છે અને તે] પ્રથમનાં ગુણસ્થાનોથી વિશેષ વિશુદ્ધિવાળું છે ॥ ૬૩ ૬૪ ॥ અને આગળ કહેવાશે તે (અપ્રમત્તાદિ) ગુણસ્થાનોથી વિશેષહીન વિશુદ્ધિવાળું છે, એજ પ્રમાણે ત્રીજાં દરેક ગુણસ્થાનોમાં પણ વિશુદ્ધિની વિશેષતા અને હીનતા જાણવી. (પ્રથમની અપેક્ષાએ અધિક વિશુદ્ધિ અને આગળનાં ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ વિશેષ હીન વિશુદ્ધિ જાણવી). ॥૬૫॥ એ પ્રમાણે છઠ્ઠું પ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાન કહ્યું. ॥૬॥ નિદ્રા અને કષયાદિ (પાંચે) પ્રમાદ રહિત એવો જે મુનિ હોય તેને અપ્રમત્તસંયત નામનું

જ યાય, અનુપયોગથી પરિણામમાં નિમિત્ત જેઓ દેશચિરત્તિપરિણામથી પકડીને અચિરત્તિપામ્યા હોય અગર સર્વચિરત્તિપરિણામથી પકડીને દેશચિરત્તિ અગર અચિરત્તિને પામ્યા હોય તેઓ કરણ કર્યા શિવાયજ દેશચિરત્તિ કે સર્વચિરત્તિને પામે છે, અને ઉપયોગ સહિત પદ્ધતિ હોય અને યાવત્ ઉપયોગસહિત ચિદ્યાત્મે ગયા હોય તો જઘન્યથી અન્તર્મુહર્તે અને ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિન્મ્યૂન અધ્-પુત્તલપરાવર્તે કરો જ્યારે દેશચિરત્તિ કે સર્વચિરત્તિ પામવાના હોય ત્યારે પૂર્વોક્ત કરણો કરવાપૂર્વક જ પામી શકે, જ્યાંસુધી દેશચિરત્તિ કે સર્વચિરત્તિની પાલના કરે છે ત્યાંસુધી સમયે સમયે પરિણામની હામિ શુદ્ધિની તરતમતાએ ગુણશ્રેણી તરતમતા હોયછે, વર્ધમાનપરિણામી હોય તેમાં પણ ચતુઃસ્થાનકશુદ્ધિ હોયછે. જેથી ગુણશ્રેણિ પણ કોઈને અસંકલ્પેયભાગાધિક ૧, કોઈને સંકલ્પેયભાગાધિક ૨, કોઈને સંકલ્પેયગુણાધિક ૩, કોઈને અસંકલ્પેયગુણાધિક ૪ હોયછે, હીયમાનપરિણામીને ચતુઃસ્થાનક હામિ હોવાથી ગુણશ્રેણિ પણ ચતુઃસ્થાનકાનિવાલી હોય, અને અવસ્થિતપરિણામીને અવસ્થિતજ ગુણશ્રેણિ હોય છે.

૧ દેશચિરત્તના ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિસ્થાન કરતાં સર્વ ચિરત્તનું ભવ્યથી જઘન્ય વિશુદ્ધિસ્થાન પણ અનન્તગુણ વિશુદ્ધિવાળું હોય છે કહ્યું છે કે- “ ઉત્કૃષ્ટા-દેશચિરત્તે, સ્થાનાન્સર્વજઘન્યકમ્ । સ્થાનં તુ સર્વચિરત્તેરનન્તગુણતોઽધિકમ્ ॥૧॥ ”

૨ આ અપ્રમત્તગુણસ્થાનકના ત્રણકાલની અપેક્ષાએ સામાન્યથી અસંકલ્પાત્સં-કાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ વિશોધિસ્થાનકો હોયછે, અપ્રમત્તસંયતભગવાનને વિશિષ્ટ તપ અને ધર્મધ્યાનાદિના સંબંધથી કર્મો જપાવતા અને અપૂર્વ અપૂર્વ વિશોધિ-સ્થાનકોમાં આરોહણ કરતા છતાં મતઃપર્યવજ્ઞાનાદિ શ્રદ્ધિઓ પણ પ્રકટ થાય

(४९०) ॥ गुणस्थानद्वारे अष्टमगुणस्थानस्वरूपवर्णनम् ॥ (द्वार

गुणस्थानं होय ॥६६॥ ए प्रमाणे सातसुं अप्रमत्तसंयत गुणस्थानं कथं ॥७॥

स्थितिघातो रसघातो, गुणश्रेणिस्तथा परा । गुणानां
संक्रमश्चैव, बन्धो भवति पञ्चमः ॥ ६७ ॥ एषां पञ्चानामपूर्-
वं, करणं प्रागपेक्षया । भवेद्यस्यासावपूर्वकरणो नाम कीर्तितः
॥ ६८ ॥ गरीयस्याः स्थितेर्ज्ञानावरणीयादिकर्मणाम् । योऽप-
वर्त्तनया घातो, स्थितिघातः स उच्यते ॥ ६९ ॥ कर्मद्रव्यस्थ-
कटुकत्वादिकस्य रसस्य हि । योऽपवर्त्तनया घातो, रसघातः
स कीर्त्यते ॥ ७० ॥ एतौ पूर्वगुणस्थानेष्वल्पावेव करोति सः ।
विशुद्ध्यल्पतयाऽस्मिस्तु, महान्तौ शुद्धिवृद्धितः ॥ ७१ ॥ यत्प्रा-
गाश्रित्य दलिकरचनां तां लघीयसीम् । चकार कालतो द्रा-
घीयसीं शुद्ध्यपकर्षतः ॥ ७२ ॥ अभिस्त्वाश्रित्य दलिकरचनां
तां प्रथीयसीम् । करोति कालतोऽल्पां तदपूर्वा प्रागपेक्षया ॥
७३ ॥ तथा बध्यमानशुभप्रकृतिष्वशुभात्मनाम् । तासामब-
ध्यमानानां, दलिकस्य प्रतिक्षणे ॥ ७४ ॥ असंख्यगुणवृद्धया
यः, क्षेपः स गुणसंक्रमः । तमप्यपूर्वं कुर्वीत, सोऽत्र शुद्धिप्रक-
र्षतः ॥ ७५ ॥ स्थितिं द्राघीयसीं पूर्वगुणस्थानेषु बद्धवान् ।
अशुद्धत्वादिह पुनस्तामपूर्वां विशुद्धितः ॥ ७६ ॥ पल्यासंख्ये-
यभागेन, हीनहीनतरां सृजेत् । तद्गुणस्थानमस्य स्यादपूर्व-
करणाभिधम् ॥ ७७ ॥ अष्टभिः कुलकं ॥

अर्थ-१ स्थितिघात-२ रसघात-तथा ३ त्रीजो गुणश्रेणि-तथा ४ गुणसंक्रम-अने

छे, कथं छे के-“ निर्वर्त्ता एव तथा विशोधयोऽस्तङ्गशेषलोकमावास्ताः । त-
रतमयुक्ता या अधितिष्ठन् यतिरप्रमत्तः स्यात् ॥ १ ॥ अथगाहते च स धृतज-
लधिं प्राप्नोति चावधिज्ञानम् । मानसपर्यायं वा ज्ञानं कोष्ठादिबुद्धीर्षा ॥ २ ॥
चारणवैकियसर्बोपधिताद्याद्यापि लब्धयस्तस्य । प्रादुर्भवन्ति गुणतो यत्कानि
वा मानसादीनि ॥ ३ ॥” अप्रमत्तसंयतने उपरता लाभो मळे छे.

- ★ પાંચમો ૧ અપૂર્વસ્થિતિબન્ધ છે ॥ ૬૭ ॥ પૂર્વલાં ગુણસ્થાનોની અપેક્ષા અર્થે ૧ પાંચેનું અપૂર્વ (પ્રથમ) કરણ જે જીવને હોય છે ॥ ૬૮ ॥ તે અપૂર્વકરણના નામથી કહેલ છે [અર્થાત્ તેનું ગુણસ્થાન પણ તે અપૂર્વકરણ કહેવાય છે.] ॥ ૬૯ ॥ ત્યાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની મોટો સ્થિતિનો અપવર્તના કરણવડે જે ઘાત કરવો તે સ્થિતિઘાત કહેવાય છે, કર્મ પુદ્ગલોમાં રહેલા કદુ રસાદિ [અશુભ કર્મોમાં રહેલા લોભદા આદિના રસ જેવા વિપાકવાળા કદુકરસનો અને શુભ કર્મમાં રહેલા રસુ (શેરડી) આદિના રસ જેવા વિપાકવાળા મધુર) રસનો અપવર્તના કરણવડે જે ઘાત કરવો તે રસઘાત કહેવાય ॥ ૭૦ ॥ પ્હેલાંના (૧ થી ૭ સુધીના) ગુણસ્થાનોમાં વિશુદ્ધિની અલ્પતા હોવાથી તે સ્થાને જીવ અલ્પજ સ્થિતિયાત-રસ-ઘાત કરતો હતો, અને આઠમા ગુણસ્થાનમાં તો વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિ હોવાથી ઘણા પ્રમાણમાં કરે છે. ॥ ૭૧ ॥ વઢી પ્રથમનાં (૧ થી ૭) ગુણસ્થાનોમાં વિશુદ્ધિની અલ્પતા હોવાથી દલિકની અપેક્ષા લઘુ અને કાઠની અપેક્ષા દીર્ઘ [ગુણ-શ્રેણિ] કરતો હતો ॥ ૭૨ ॥ તે હવે (વિશુદ્ધિની અધિકતા હોવાથી આ ગુણ-સ્થાનમાં (તે ગુણશ્રેણિ) દલિક રચનાને આશ્રયિ ઘણી અને કાઠની અપેક્ષા અલ્પ થાય છે તે હેતુથી પૂર્વની અપેક્ષા અર્થે અપૂર્વ (ગુણશ્રેણિ) થાય છે. ॥ ૭૩ ॥ તથા બન્યાતી શુભ પ્રકૃતિયોમાં નહિ બન્યાતી અશુભ પ્રકૃતિયોનાં પુદ્ગલોનો પ્રતિ-સમય ॥ ૭૪ ॥ અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિ જે પ્રક્ષેપ કરવો તે ગુણસંક્રમ,

૧-૨ સ્થિતિઘાત અને રસઘાત બન્ને વ્યાઘાત અપવર્તનાથી થાય છે. અને અપવર્તના તે સ્થિતિ અને રસનીજ હોય છે પણ પ્રકૃતિ અને પ્રદેશની નહિ. અને નિર્વ્યાઘાત અપવર્તના તો જીવને હંમેશ ચાલુત છે. પરંતુ વિશેષ સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિગત અપવર્તના કરણથી જાણવું.

૩ “ ગુણશ્રેણિ ” ઉદયાવલિકાના અથવા ઉદયાવલિકા ચતારના પ્રથમ સમયથી પ્રારંભીને અસંખ્ય સમયો સુધી (અન્તર્મુહર્ત સુધી) રચનામાં અને કાઠમાં ક્ષિપ્રતરકાલમાં જણાવવા માટે અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિએ દલિકો પ્રતિસમય પ્રક્ષેપી ઉદયમાં આણી ભોગવતા જવું તે. આ દલિકોનું પ્રવહન સ્થિ-તિઘાત વડે હળાતા સ્થિતિસ્થંદમાંથી પ્રાયઃ હોય છે

૪ નાસ્ત્યે પ છે કે પ્રથમનાં ૭ ગુણસ્થાનોમાં ઘણે કાલે—મોટે અન્તર્મુહર્તે થોડાં કર્મપુદ્ગલો નિર્જરતાં હતાં અને અર્થે અલ્પકાલમાં—નાના અન્તર્મુહર્તમાં ઘણાં પુદ્ગલો નિર્જરતાં આવે છે માટે અર્થે અપૂર્વ ગુણશ્રેણિ કહેવાય.

૫ સમ્યક્ત્યાદિ ગુણપ્રાપ્તિ થકને શુભપ્રકૃતિયોમાં પરાવર્તમાન શુભપ્રકૃ-તિયો વંધાય છે પણ પરાવર્તમાન અશુભપ્રકૃતિયો વંધાતી નથી માટે તે નહી

તેને પણ જીવ અર્થે વિશુદ્ધિની અધિકતા હોવાથી અપૂર્વજ કરે છે. ॥ ૭૫ ॥ તથા પ્રથમનાં ગુણસ્થાનોમાં અધ્યવસાયોની અશુદ્ધિ હોવાથી કર્મની ઘણી મોટી સ્થિતિ બાંધતો હતો તે હવે આ ગુણસ્થાનમાં વઝી વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિથી તે સ્થિતિ-વચ્ચને અપૂર્વ ॥ ૭૬ ॥ પદ્મલે પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવડે ન્યૂન ન્હનતર વાંધે છે, તે હેતુ (અપૂર્વ પાંચ ક્રિયાઓ કરવા) થી એ જીવનું જે ગુણસ્થાન તે અપૂર્વકરણ નામનું ૮ મું ગુણસ્થાન કહેવાય છે. ॥ ૭૭ ॥ આઠ શ્લોકનું કુલક છે.

ક્ષપકશ્વોપશમકશ્વેત્યસૌ ભવતિ દ્વિધા । ક્ષપણોપશમાર્હ-
ત્વાદેવાયં પ્રોચ્યતે તથા ॥ ૭૮ ॥ ન યદ્યપિ ક્ષપયતિ, ન ચોપ-
શમયત્યયમ્ । તથાપ્યુક્તસ્તથા રાજ્યાર્હઃ કુમારો યથા નૃપઃ
॥ ૭૯ ॥ અન્તર્મુહર્ત્તમાનાયા, અપૂર્વકરણસ્થિતેઃ । આય એવ
ક્ષણ એતદ્ગુણસ્થાનં પ્રપન્નકાન્ ॥ ૮૦ ॥ ત્રૈકાલિકાક્ષિનોઽપેક્ષ્ય,
જઘન્યાદીન્યસંખ્યશઃ । સ્થાનાન્યધ્યવસાયસ્યોત્કૃષ્ટાન્તાનિ ભ-
વન્તિ હિ ॥ ૮૧ ॥ અસંખ્યલોકાકાશાંશમિતાનિ સ્યુરમૂનિ ચ ।
તતોઽધિકાધિકાનિ સ્યુર્દ્વિતીયાદિક્ષણેષુ તુ ॥ ૮૨ ॥ આયે
ક્ષણે યજ્ઞઘન્યં, તતોઽનન્તગુણોઽજ્જ્વલમ્ । ભવેદાયક્ષણોત્કૃષ્ટં, ત-
તોઽનન્તગુણાધિકમ્ ॥ ૮૩ ॥ ક્ષણે દ્વિતીયે જઘન્યમેવમન્ત્યક્ષ-
ણાવધિ । સિધઃ ષટ્સ્થાનપતિતાન્યેકક્ષણભવાનિ તુ ॥ ૮૪ ॥

વંધાતી પરાવર્તમાન અશુભપ્રકૃતિયોનાં પુદ્ગલો વંધાતી સર્વ શુભપ્રકૃતિયોનાં પ્રથમ સમયે જેટલાં પદે તેથી થીજે સમયે અસંખ્યગુણ તેથી પણ થીજે સમયે અસંખ્યગુણ પદ પ્રતિસમય ચઢતી અસંખ્યગુણતાપ સંક્રમે તે 'ગુણસંક્રમ'.

૧ કર્મની અધિકસ્થિતિ સંક્ષિપ્તાધ્યાયસાયોથી વંધાતી હોવાથી અધિક-
સ્થિતિ અશુભ મનાય છે. અર્થે જ્ઞાનમે ગુણસ્થાને પ્રત્યેકકર્મની જે અંતઃકોટા-
કોટી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ વંધાતી હતી તે હવે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનના
પદેલે અન્તર્મુહર્ત્તે પલ્લોપમાસંખ્યતમ ભાગહીન, થીજે અન્તર્મુહર્ત્તે તેથી પણ
પલ્લોપમાસંખ્યતમ ભાગહીન, એ પ્રમાણે પ્રતિ અન્તર્મુહર્ત્તે પલ્લોપમાસંખ્યતમ ભા-
ગહીન વંધાતી હોવાથી 'અપૂર્વસ્થિતિવંધ' અથવા 'અભિનયસ્થિતિવંધ' કહે-
વાય છે.

સમકાલં પ્રપન્નાનાં, ગુણસ્થાનમિદં સ્વલુ । વહુનાં ભવ્યજીવાનાં,
વર્તતે યત્પરસ્પરમ્ ॥ ૮૫ ॥ ઉત્તરૂપાધ્યવસાયસ્થાનવ્યાવૃત્તિ-
લક્ષણા । નિવૃત્તિસ્તન્નિવૃત્ત્યાસ્થ્યમપ્યેતત્કીર્ત્યતે બુધૈઃ ॥ ૮૬ ॥
ઇત્યષ્ટમં ॥ ૮ ॥ (આઠમા ગુણસ્થાનનો ભેદવિચાર)

અર્થ—આ અપૂર્વકરણ ક્ષપકાપૂર્વકરણ અને ઉપશમકાપૂર્વકરણ એમ
બે પ્રકારના અપૂર્વકરણ છે; ત્યાં મોહનીય કર્મનો ક્ષય અને ઉપશમને યોગ્ય હોવાથી
તે તેવા પ્રકારના કહેવાય છે [અર્થાત્ મોહનીયના ક્ષય કરનારની અપેક્ષાએ ક્ષપ-
કાપૂર્વકરણ, અને ઉપશમ કરનારની અપેક્ષાએ ઉપશમકાપૂર્વકરણ.] ॥ ૭૮ ॥
આ ગુણસ્થાનવર્તિ જીવ કોઈ પણ કર્મને ક્ષય કરતો નથી તેમ ઉપશમાવતો પણ
નથી, તોપણ આગળ રાજ્ય પામવાને લાયક એવો રાજકુમાર જેમ પ્રથમથીજ રાજા
કહેવાય તેમ અહિં પણ તે પ્રમાણે (ક્ષપક અને ઉપશમક શબ્દથી) કહેલ છે
॥ ૭૯ ॥ અન્તર્મુહતે પ્રમાણવાલી અપૂર્વકરણની સ્થિતિના પહેલે સમયેજ આ ગુણ-
સ્થાન પામનારા ત્રણે કાલના જીવોની અપેક્ષાએ જગન્મયી માંદોને ઉત્કૃષ્ટ સુધીનાં અ-
ધ્યવસાયના અસંખ્ય સ્થાનો હોય છે. ॥ ૮૦-૮૧ ॥ અને તે સર્વ મલી અસંખ્ય

૧ આ અપૂર્વકરણગુણસ્થાનના પ્રથમસમયવર્તિ મૂતકાલના પ્રતિપક્ષજીવો,
વર્તમાનકાલના પ્રતિપક્ષમાન જીવો અને ભવિષ્યકાલના પ્રતિપક્ષમાન જીવો એ પ્ર-
માણે પ્રથમસમયવર્તિ ત્રણે કાલના જીવોના અધ્યવસાય માંદો ઉત્કૃષ્ટસુધીના અ-
ધ્યવસાયસ્થાનો ક્ષેત્રનો કાલનો જીવોનો તરતમતાયે અસંખ્યાતલોકાકાશપ્રદે-
શપ્રમાણ જાણવા. કેવલિભગવંતે તે જ પ્રમાણે લેખેલ હોવાથી તેથી ઓછા કેવ-
ધારે હોય નહિ. શંકા-મૂત-ભવિષ્યકાલની અપેક્ષાએ આ ગુણસ્થાન પામેલા
અને પામશે તે જીવો તો અનન્તા છે, તો અધ્યવસાયસ્થાનો અનન્તા કેમ ન
થાય ? ઉત્તર--- એક સરસા અધ્યવસાયસ્થાનમાં અનેકજીવોનું વર્તણૂકનું હો-
વાથી અધ્યવસાયસ્થાનોની સંખ્યા પૂર્વે કહેલી જ હોય છે. થી જીવે સમયે તે
જીવોના તેનાથી જુદા અને સંખ્યામાં વધારે અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે, ત્રીજે
સમયે તેનાથી જુદા અને સંખ્યામાં પણ તેનાથી વધારે, ધીમે સમયે પણ તેજ પ્રમાણે,
ચાર પ્રમાણે અન્તર્મુહર્તસ્થિતિક આઠમાગુણસ્થાનના ચાલતુ ચરમસમય સુધી કહેતા
જયું સર્વઅધ્યવસાયોની પ્રતિસમયની સ્થાપનાકરતા વિષમવતુરક્ષકેત્ર વ્યાપે
છે શંકા--પ્રથમસમયનાં અધ્યવસાય-
સ્થાનો કરતા ત્રીજાસમયના ત્રીજાકરતા
ત્રીજાસમયના ત્રીજાકરતા ચોથાસમયના
ચમ ચાલતુ ઉપાન્ત્યસમયકરતા ચરમસમય

૦૦૦૦૦૦૦૦૦ સ્થાપના
૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦
૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦
૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦
૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦
૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

ના એ પ્રમાણે
ચારેકસમયના અ-
ધ્યવસાયસ્થાનો-
માં વધારો થ-
વામાં કારણ શું ?
ઉત્તર-- સ્વભાવ

(૪૨૪) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે અષ્ટમાપૂર્વકરણગુણસ્થાનસ્વરૂપવર્ણનમ્ ॥ (ચાર

લોકાકાશના આકાશપ્રદેશ જેટલાં છે, અને વીજા ત્રીજાદિ સમયોમાં તેથી પણ અધિક અધિક અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. ॥૮૨॥ તેમાં પણ એક જીવને પ્રથમ સમયે જે જઘન્ય અધ્યવસાયસ્થાન છે, તેજ સમયે વીજા કોઈ જીવને તેથી પણ અનંતગુણ અધિક નિર્મલ ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયસ્થાન (પ્રથમ સમય સંબંધિ ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય સ્થાન) હોય, વળી તેનાથી પણ અનંતગુણ નિર્મલ વીજે સમયે જઘન્ય અધ્યવસાયસ્થાન હોય છે, એજ પ્રમાણે (અનંતગુણ વિશુદ્ધિનું સ્વરૂપ) અનંત્ય સમય (આટમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનના ચરમસમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયસ્થાન) સુધી જાણવું. વળી પ્રત્યેક સમયનાં અધ્યવસાયસ્થાનો પરસ્પર છ સ્થાન પતિત હોય છે ॥ ૮૨-૮૩-૮૪ ॥ વળી નિશ્ચયથી આ ગુણસ્થાનને સમકાળે અંગીકાર કરેલા— (પામેલા) ઘણા ધન્ય જીવોને પૂર્વે કહેલા સ્વરૂપવાળા અધ્યવસાય સ્થાનોની ન્યાયુત્તિ (પરસ્પર ફેરફારી) રૂપ નિવૃત્તિ જે કારણથી પરસ્પર વર્તે છે, તે કારણથી પંદિતોએ આને નિવૃત્તિ નામનું પણ ગુણસ્થાન કહ્યું છે, ॥ ૮૫-૮૬ ॥ એ પ્રમાણે આઠમું અપૂર્વકરણ અથવા નિવૃત્તિ નામનું ગુણસ્થાન કહ્યું ॥ ૮ ॥

તથા ॥ પરસ્પરાધ્યવસાયસ્થાનવ્યાવૃત્તિલક્ષણા । નિવૃત્તિ-
ર્યસ્ય નાસ્ત્યેષોઽનિવૃત્ત્યાખ્યોઽસુમાન્ ભવેત્ ॥ ૮૭ ॥ તથા કિ-
ટ્ઠીકૃતસૂક્ષ્મસંપરાયવ્યપેક્ષયા । સ્થૂલો યસ્થાસ્યસૌ સ સ્યાદ્વાદ-
રસંપરાયકઃ ॥ ૮૮ ॥ તતઃ પદદ્વયસ્યાસ્ય, વિહિતે કર્મધારયે ।
સ્યાત્સોઽનિવૃત્તિવાદરસંપરાયાભિધસ્તતઃ ॥ ૮૯ ॥ તસ્યાનિવૃ-
ત્તિવાદરસંપરાયસ્ય કીર્તિતમ્ । ગુણસ્થાનમનિવૃત્તિવાદરસંપ-
રાયકમ્ ॥ ૯૦ ॥ અન્તર્મુહૂર્ત્તમાનસ્ય, યાવન્તોઽસ્ય ક્ષણાઃ સ્વલુ ।

વિશેષજ તેમાં કારણ છે કે—આ ગુણસ્થાનપામનાર જીવો દરેક સમયે વિ-
શુદ્ધિપ્રકર્ષને પામતા છતાં સ્વભાવથીજ ઉપર ઉપર ચઢતા જાય તેમ ઘણા અને
જુદા જુદા અધ્યવસાયસ્થાનોમાં વર્તે છે.

૧ પ્રતિસમયવર્તિ જઘન્ય અધ્યવસાયસ્થાનથી ઉત્કૃષ્ટાધ્યવસાયસ્થાનસુધીના
સર્વ પરસ્પર ષટ્સ્થાનપતિત હોયછે, કેટલાક અધ્યવસાયસ્થાનો અનંતભાગવૃદ્ધિ-
વિશુદ્ધિવાળા હોયછે ૧ કેટલાક અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધિવિશુદ્ધિવાળા હોય ૨, કેટ-
લાક સંખ્યાતભાગવૃદ્ધ ૩, કેટલાક સંખ્યાતગુણવૃદ્ધ ૪, કેટલાક અસંખ્યાતગુણ-
વૃદ્ધ ૫, અને કેટલાક અધ્યવસાયસ્થાનો અનંતગુણવૃદ્ધવિશુદ્ધિવાળા હોય છે ૬

તાવન્ત્યેવાધ્યવસાયસ્થાનાન્યાહુર્જિનેશ્વરાઃ ॥ ૯૧ ॥ અસ્મિન્ ય-
દેકસમયે, પ્રાપ્તાનાં ભૂયસામપિ । એકમેવાધ્યવસાયસ્થાનકં
કીર્તિતં જિનૈઃ ॥ ૯૨ ॥ અનન્તગુણશબ્દં ચ, પ્રતિક્ષણં યથોત્તરમ્ ।
સ્થાનમધ્યવસાયસ્ય, ગુણસ્થાનેઽત્ર કીર્તિતમ્ ॥ ૯૩ ॥ ક્ષપક-
શ્ચોપશમકશ્ચેત્યસૌ ભવતિ દ્વિધા । ક્ષપયેદ્દોષશમયેદ્દાઽસૌ ય-
ન્મોહનીયકમ્ ॥ ૯૪ ॥ इति नवमं ९ ॥ सूक्ष्मः कीदृीकृतो लो-
भकषायोदयलक्षणः । संपरायो यस्य सूक्ष्मसंपरायः स उच्यते
॥ ९५ ॥ क्षपकश्चोपशमकश्चेति स्यात्सोऽपि हि द्विधा । गुण-
स्थानं तस्य सूक्ष्मसंपरायाभिधं स्मृतम् ॥ ९६ ॥ इति दशमं १० ।

અર્થ—તથા [એકજ સમયમાં] અધ્યવસાયસ્થાનોની વ્યાવૃત્તિ (ફેરફારી) રૂપ
નિવૃત્તિ જે જીવને નથી તે જીવ અનિવૃત્તિ (ગુણ નામ વાળો) કહેવાય છે ।
તથા કિદૃરૂપ કરેલા સૂક્ષ્મકષાયની અપેક્ષા જેને સ્થૂળ (વાદર) કષાય વર્તે છે
તે વાદરસંપરાય જીવ કહેવાય છે તે પછી (અનિવૃત્તિ અને વાદરસંપરાય) એ
વચ્ચે પદનો કર્મધારય સમાસ કરતાં તે જીવ અનિવૃત્તિ વાદરસંપરાય નામવાળો
કહેવાય છે, અને તેથી, તે અનિવૃત્તિ વાદરસંપરાયી જીવનું ગુણસ્થાન પણ અનિ-
વૃત્તિ વાદરસંપરાય નામનું કહેલું છે ॥ ૮૭-૯૦ ॥ નિશ્ચયે અન્તર્મુહને પ્રમાણ-
વાળા આ ગુણ (ગુણસ્થાન) ના જેટલા સમય છે, તેટલાંજ અધ્યવસાયસ્થાનો
જિનેશ્વરે કહેલાં છે. ॥ ૯૧ ॥ કારણ કે આ ગુણસ્થાનમાં એકજ સમયે આવેલા
ઘણા જીવોનું પણ એક (સરમું)જ અધ્યવસાયસ્થાન જિનેશ્વરે કહ્યું છે ॥ ૯૨ ॥
અને (ત્યારબાદ) પ્રતિસમય અનુક્રમે આ ગુણસ્થાનમાં અનન્તગુણવિશુદ્ધ અધ્યવ-
સાય સ્થાન કહેલા છે ॥ ૯૩ ॥ આ ગુણસ્થાનવાળા જીવ પણ ક્ષપક અને ઉપશમક
એમ બે પ્રકારનાં છે, કારણ કે આ ગુણસ્થાનવાળો જીવ મોહનીય કર્મેને (ક્ષપક
હોય તો) ક્ષય કરે છે અથવા તો [ઉપશમક હોય તો] ઉપશમાય છે ॥ ૯૪ ॥

૧ 'નિવૃત્તિ' પટલે વ્યાવૃત્તિ, અર્થાત્ અધ્યવસાય સ્થાનોની એકજ સ-
મયમાં અનેક જાતની ફેરફારી, કારણકે અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયે ધર્તના
અનેક જીવોના પણ અધ્યવસાય જુદા જુદા હોય (અને ૯ માં ગુણસ્થાનના
પ્રથમ સમયમાં ધર્તના અનેક જીવોના અધ્યવસાય સર્વના એકસરખાજ હોય).

ए प्रमाणे नवसुं अनिवृत्ति वादर संपराय गुणस्थानक कर्तुं ॥ ९॥ जे जीवने
 कीद्वीरूप કરેલો લોભકષાયોદયરૂપ સૂક્ષ્મકષાય વર્તે છે તે જીવ સૂક્ષ્મસંપરાય
 કહેવાય છે । આ જીવ પણ ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે પ્રકારનો છે અને તેનું જે
 ગુણસ્થાન તે સૂક્ષ્મ સંપરાય નામનું કહેલું છે ॥ ૯૫-૯૬ ॥ ए प्रमाणे दश-
 सुं सूक्ष्मसंपराय गुणस्थान कर्तुं ॥ १० ॥

येनोपशमिता विद्यमाना अपि कषायकाः । नीता विपा-
 कप्रदेशोदयादीनामयोग्यताम् ॥ ९७ ॥ उपशान्तकषायस्य, वी-
 तरागस्य तस्य यत् । छद्मस्थस्य गुणस्थानं, तदाख्यातं तदा-
 ख्यया ॥ ९८ ॥ असौ ह्युपशमश्रेण्यारम्भेऽनन्तानुबन्धिनः । क-
 षायान् द्वागविरतो, देशेन विरतोऽथवा ॥ ९९ ॥ प्रमत्तो वाऽ-
 प्रमत्तः सन्, शमयित्वा ततः परम् । दर्शनमोहत्रितयं, शमयेदथ
 शुद्धधीः ॥ १२०० ॥ कर्मग्रन्थावचूरो तु इहोपशमश्रेणिकृदप्रमत्तप-
 तिरेव, केचिदाचार्या अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तयतीनामन्य-
 तम इत्याहुरिति दृश्यते । (सा० २२७) श्रयन्त्युपशमश्रेणिमाद्यं सं-
 हननत्रयम् । दधाना नार्धनाराचादिके संहननत्रये ॥ १ ॥ तथोक्तं—
 “उपशमश्रेणिस्तु प्रथमसंहननत्रयेणारुह्यते” इति कर्मस्तववृत्तौ ।
 (सा० २२८) परिवृत्तिशतान् कृत्वाऽसौ प्रमत्ताप्रमत्तयोः । गत्वा
 चापूर्वकरणगुणस्थानं ततः परम् ॥ २ ॥ क्लीबस्त्रीवेदौ हास्यादिषट्-
 कं पुंवेदमप्यथ । क्रमात्प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानसंज्वलनाः क्रुधः
 ॥ ३ ॥ तथैव त्रिविधं मानं, मायां च त्रिविधां तथा । द्विती-
 यतृतीयौ लोभौ, विंशतिं प्रकृतीरिमाः ॥ ४ ॥ शमयित्वा गु-
 णस्थाने, नवमे दशमे ततः । शमो संज्वलनं लोभं, शमयत्य-
 तिदुर्जयम् ॥ ५ ॥ उपशमश्रेणिस्थापना ॥ एकं क्षणं जघन्ये-
 नोत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तकम् । उपशान्तकषायः स्याद्द्रव्ध्वं च निय-

मात्ततः ॥ ६ ॥ अद्धाक्षयाद्भवान्ताद्वा, पतत्यद्धाक्षयात्पुनः ।
 पतन् पश्चानुपूर्व्याऽसौ, याति यावत्प्रमत्तकम् ॥ ७ ॥ गुण-
 स्थानद्वयं याति, कश्चित्ततोऽप्यधस्तनम् । कश्चित्सासादनभावं,
 प्राप्य मिथ्यात्वमप्यहो ॥ ८ ॥ पतितश्च भवे नास्मिन्, सिद्धये-
 दुत्कर्षतो वसेत् । देशोनपुद्गलपरावर्त्ताद्धिं कोऽपि संस्तुतौ ॥ ९ ॥
 तथोक्तं महाभाष्ये ॥ “जइ उवसंतकसाओ, लहइ अणंतं पुणोवि
 पडिवायं । न इ भे वीससियवं, थोवे वि कसायसेसंमि ॥ १ ॥ [विशे०
 भाष्य गाथा १३०९] (यदि उपशान्तकषायः लभते अनन्तं पुनरपि
 प्रतिगतं । नैव अवस्था विश्वसितव्यं, स्तोकेऽपि कषायशेषे ॥ १ ॥)
 (सा० २२९) भवक्षयाद्यः पतति, आद्य एव क्षणे स तु । स-
 र्वाण्यपि बन्धनादिकरणानि प्रवर्त्तयेत् ॥ १० ॥ वद्धायुरायुःक्षयतो,
 म्रियते श्रेणिगो यदि । अनुत्तरसुरेष्वेष, नियमेन तदोद्भवेत् ॥ ११ ॥
 तथोक्तं भाष्यवृत्तौ ॥ “यदि वद्धायुरुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नः श्रेणि-
 मध्यगतगुणस्थानवर्त्ती वा उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं करोति
 तदा नियमेनानुत्तरसुरेष्वेवोत्पद्यते” इति (सा० २३०) । गुण-
 स्थानस्यास्य प्रोक्ता, स्थितिरेकं क्षणं लघुः । अनुत्तरेषु व्रजतः,
 सा ज्ञेया जीवितक्षयात् ॥ १२ ॥ कुर्यादुपशमश्रेणिमुत्कर्षादेकज-
 न्मनि । द्वौ वारौ चतुरो वारांश्चाङ्गी संसारमावसन् ॥ १३ ॥
 श्रेणिरेकैकभवे, भवेत्सिद्धान्तिनां मते । क्षपकोपशमश्रेण्योः,
 कर्मग्रन्थमते पुनः ॥ १४ ॥ कृतैकोपशमश्रेणिः, क्षपकश्रेणि-
 माश्रयेत् । भवे तत्र द्विःकृतोपशमश्रेणिस्तु नैव ताम् ॥ १५ ॥
 इति कर्मग्रन्थलघुवृत्तौ (सा० २३१) । इत्येकादशं ११ ॥

१ श्रेणिप्रतिपत्तिमस्य तु कालकरणेऽनियमः, नातामतिव्येन नातास्थानग-
 मनादिति [पाठ इति] विशेषावश्यकभाष्यगत १३०४ गाथा वृत्तौ.

(૪૯૮) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે એકાદશોપશાન્તમોદગુણસ્થાનનિરૂપણમ્ ॥ (દ્વાર

અર્થ—જે જીવે વિદ્યમાન (સત્તામાં રહેલા) કષાયોને પણ ઉપશમાવ્યા છે, અને (તે કષાયો) વિપાકોદય તથા પ્રદેશોદયને અયોગ્ય કર્યા છે । એવા તે ઉપશાન્તકષાયો વીતરાગ હ્રદયસ્થ જીવનું ગુણસ્થાન તે તે નામવદ્ધે (ઉપશાન્તકષાયવીતરાગહ્રદયસ્થ એ નામે) કહેલું છે. ॥૯૭-૯૮॥ આ જીવ નિશ્ચયે ઉપશમશ્રેણિના પ્રારમ્ભમાં અનન્તાનુબન્ધિ કષાયોને શીઘ્ર અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા દેશ-

૧ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારમ્ભક જીવ લિંગાસ્તાનુયાયિના અભિપ્રાયે અપ્રમત્તસંયત અને કાર્મણ્યનિકોના અભિપ્રાયે ચોથા પાંચમા છઠા સાતમા એ ચાર ગુણસ્થાનો પૈકીના કોદ્દપણ ગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય અને તે અનન્તાનુબન્ધિને ઉપશમાવીને સર્વવિરત ભાષમાંજ દર્શનમોહનોયધિકને ઉપશમાવે, હવે અહીં અનન્તાનુબન્ધિનો ઉપશમનાનો પ્રકાર કહીએ છીએ,—અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરત, પ્રમત્તસંયત કે અપ્રમત્તસંયત એ ચાર પૈકીનો કોદ્દપણ, મનોયોગ ધ્વજનયોગ અને કાયયોગ પૈકીના કોદ્દપણ યોગમાં પ્રવર્તતો, અષ્ટદય વિશુદ્ધ પત્રી તેજોલેદ્યા, પદ્મલેદ્યા કે શુક્લલેદ્યા પૈકીની લેદ્યાયુક્ત, સાકારોપયોગના ઉપયોગવાળો, અન્તઃસાગરોપમ કોદ્દાકોદ્દોની સ્થિતિ સત્તાવાળો પરાવર્તમાન શુભપ્રકૃતિઓને બાંધતો પ્રતિસમય અશુભકર્મોના અનુભાગને અનન્તગુણદાનિયે હીન કરતો અને શુભ કર્મોના અનુભાગને અનન્તગુણવૃદ્ધિયે ઘટારતો, એક સ્થિતિચન્ધ પૂર્ણ થયે મીજો તથો સ્થિતિચન્ધ પદ્મોપમસંસ્ક્રયેય ભાગહીન કરતો અને તેજ પ્રમાણે આગલ આગલ હીન હીન સ્થિતિચન્ધ કરતો, કરણો કરવાના કાલથી પહેલા પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી નિર્મલ થતી ચિત્તસન્તતિવાળો થતો છે, અને તે પ્રમાણે નિર્મલચિત્તસન્તતિમાં અન્તર્મુહૂર્ત કાલ રહીને અન્તર્મુહૂર્ત કાલ પ્રમાણવાળા ચયાપ્રવૃત્ત ૧, અપૂર્વ ૨, અને અનિવૃત્તિ ૩ એમ ત્રણ કરણો કરે છે, અને ચોથી ઉપશાન્તાદ્ધા હોય છે, તેમાં પ્રથમ ચયાપ્રવૃત્તકરણમાં પ્રવેશ કરતો દરેક સમયે અનન્તગુણ વિશુદ્ધિયે પ્રવેશ કરે છે, અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ ચયાપ્રવૃત્તકરણકાલમાં ત્રિકાલવર્તિ અનેકજીવોની અપેક્ષાએ દરેક સમયે અસંસ્ક્રયેય લોકાકાશપ્રદેશ-પ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાનકો હોય છે, પ્રતિસમયવર્તિ તે અધ્યવસાયસ્થાનકો વિશુદ્ધિમાં વદ્ધસ્થાન પતિત કદા છે, તેમાં પહેલે સમયે જે સર્વ જઘન્યવિશુદ્ધિ તે સર્વથી સ્તોક જાણથી, તેથી મીજા સમયની જઘન્યવિશુદ્ધિ અનન્તગુણાધિક તેથી પણ મીજા સમયની જઘન્યવિશુદ્ધિ અનન્તગુણાધિક એ પ્રમાણે થાયત

યથાપ્રવૃત્તકરણના સંખ્યેયભાગ સુધી જહું ત્યારવાદ તે સંખ્યેયભાગમાં આવેછ
 ચરમસમયની જઘન્યવિશુદ્ધિ કરતા પ્રથમ સમયની ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ અનન્તગુણ-
 ધિક, તેના કરતા પ્રથમ એ જઘન્યવિશુદ્ધિસ્થાનકે અટક્યો છે, તેનાથી ઉપરનું
 જઘન્યવિશુદ્ધિસ્થાનક અનન્તગુણધિક, તેના કરતા ધીજા સમયનું ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ-
 સ્થાનક અનન્તગુણધિક, તેનાથી ઉપરનું જઘન્યવિશુદ્ધિસ્થાનક અનન્તગુણધિ-
 ક, તેનાથી ધીજા સમયનું ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિસ્થાન અનન્તગુણધિક, પણ પ્રમાણે
 (ઉપર ચતાવ્યા ક્રમ પ્રમાણે) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટસ્થાનકોને ન મુકતા
 અનન્તગુણધિક ધેણિયે યાવત્ યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયનું સર્વાન્તિમ
 (સર્વથી છેવટના) જઘન્યવિશુદ્ધિસ્થાન સુધી જાણવું. ત્યારવાદ શાકીના
 સર્વ ઉત્કૃષ્ટસ્થાનકો અનન્તગુણધિકિયે જાણવા યાવત્ યથાપ્રવૃત્તકરણના ઉપા-
 ન્યસમયના ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિસ્થાન કરતાં ચરમસમયનું સર્વોત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિસ્થાન
 અનન્તગુણધિક હોય છે. આ યથાપ્રવૃત્તકરણમાં સ્થિતિઘાતાદિને યોગ્ય વિશુદ્ધિનો
 અભાવ હોવાથી, સ્થિતિઘાત-રસઘાત-ગુણશ્રેણિ અને ગુણસંક્રમણ કરતો નથી.
 આ પ્રમાણે પ્રથમ યથાપ્રવૃત્તકરણનું સ્વરૂપ જાણવું.

હવે ધીજું અપૂર્વકરણ ચતાવાય છે. આ અપૂર્વકરણના પણ દરેક સમયે
 અસંખ્યેય લોકાકાશપ્રવેશ પ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાનકો છે. અને તે પણ દરેક સ-
 મયે પરસ્પર શટ્સ્થાનકપતિત હોય છે, અપૂર્વકરણના પ્રથમસમયે જઘન્યવિ-
 શુદ્ધિ સર્વથી સ્ત્રોત છે, તે પણ યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયની ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ-
 સ્થાન કરતા અનન્તગુણ હોય છે, તેના કરતા પણ પ્રથમસમયનીજ ઉત્કૃષ્ટવિ-
 શુદ્ધિ અનન્તગુણધિક હોય છે, તેનાથી ધીજા સમયની જઘન્યવિશુદ્ધિ અનન્ત-
 ગુણધિક, તેથી ધીજા સમયનીજ ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ અનન્તગુણધિક પણ પ્રમાણે
 પૂર્વસમયની ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ કરતા આગલના સમયની જઘન્ય અને તે કરતા તેજ
 સમયની ઉત્કૃષ્ટ પછી અનન્તગુણધિકિવાળી ધેણિયે ત્યાં સુધી જાણવું યાવત્
 અપૂર્વકરણના ચરમસમયની જઘન્યવિશુદ્ધિ ઉપાન્ય સમયની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ
 કરતા અનન્તગુણધિક અને તેના કરતા તેજ ચરમસમયની ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ અ-
 નન્તગુણધિક જાણવી. આ અપૂર્વકરણમાં પ્રવેશ કરતો સમકાલેજ સ્થિતિઘાત-
 રસઘાત-ગુણશ્રેણિ ગુણસંક્રમ અને અપૂર્વ સ્થિતિબન્ધ પણ પાંચે પદાર્થો આરંભ
 કરે છે.

(૧) સ્થિતિઘાત—સ્થિતિસાત્કર્મ (સત્તાગતકર્મ)ના આગલના ભાગથી જઘ-
 ન્યથી પદ્યોપરના સંખ્યેયભાગપ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ

(૫૦૦) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે એકાદશગુણસ્થાનપ્રસંગત ઉપશમશ્રેણિસ્વરૂપમ્ ॥ (દ્વાર

પ્રમાણ સ્થિતિને નાશ કરે અને તે દલિલકને નીચેની જે સ્થિતિ સ્પષ્ટિત નહિ કરે તેમાં પ્રક્ષેપ કરે. અન્તર્મુહૂર્તકાલે તે દલિલ્યું સ્પષ્ટાય છે, તે પછી થતી તેનાથી નીચેના ઉપર ચતાષેલ કમથી પલ્યાનસંચયેયભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ સ્પષ્ટિતને ઉઠેલે અને દલિલકને પ્રક્ષેપ કરે. ૫ પ્રમાણે અપૂર્વકરણના કાલમાં અનેક હજારો સ્થિતિસ્પષ્ટિત થાય છે. તે અપૂર્વકરણના પ્રથમસમયે :જે સ્થિતિકમ્ હતું તે ચરમસમયે સંચયેયગુણહીન થયું. આ પ્રમાણે સ્થિતિઘાતનું સ્વરૂપ જાણવું.

[૨] રસઘાત—અણુમપ્રકૃતિઓનું જે અનુભાગસત્કર્મ રહ્યું છે. તેના એક અનન્તમા ભાગને મુક્તીને ધાકીના વિભાગોના અનન્તા અનુભાગ ભાગોને દરેક સમયે વિનાશ કરતો અન્તર્મુહૂર્તકાલે સમ્પૂર્ણ વિનાશ કરે તે પછી થતી પ્રથમ મૂકેલા અનન્તમાભાગનો એક અનન્તમો ભાગ મુક્તી ધાકીના વિભાગને પૂર્વે કહેલા વિધિ પ્રમાણે અન્તર્મુહૂર્તકાલે સમ્પૂર્ણ વિનાશ કરે, ૫ પ્રમાણે એક સ્થિતિસ્પષ્ટિતના ઉત્તિકરણકાલે હજારો અનુભાગસ્પષ્ટિતો વ્યતીત થાય છે. હજારો સ્થિતિસ્પષ્ટિતોએ અપૂર્વકરણની પરિસમાપ્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે રસઘાતનું સ્વરૂપ જાણવું.

(૩) ગુણશ્રેણિ—કાલપ્રમાણથી અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણના કાલથી વિશેષાધિક કરે છે, તેમાં અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણચાલી સ્થિતિથી ઉપરવર્તતીસ્થિ સમ્વન્ધિ દલીલ્યું લાગેને ઉદયાવલીકાથી ઉપર વર્તતી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થિતિઓમાં નિક્ષેપ કરે [જે સ્થિતિનો ઘાત થયેલો છે. તેમાંથી દલીલ્યું લાગેને અનન્તાનુવન્ધિનો ઉદય ન હોવાથી ઉદયાવલિકા છોડીને પ્રતિસમય અસંચયાતગુણ-વૃદ્ધિયે રચના કરવી, જો પ્રકૃતિનો ઉદય થોય તો ઉદયાવલિકાના પ્રથમ સમયથી અસંચયાતગુણી રચના થાય છે, इति વિશેષ:] પ્રથમસમયનું ગ્રહણ કરેલું દલીલ્યું જે નિક્ષેપ કરાય છે, તે થોડું નચાય છે, થોડે સમયે તેથી અસંચયેયગુણ, થોડે સમયે તેથી અસંચયેયગુણ, ૫ પ્રમાણે યાવત્ ગુણશ્રેણિરચનાનો ચરમસમય આવે. થોડે સમયે પણ અન્તર્મુહૂર્તથી ઉપરની સ્થિતિમાંથી જે દલિલ્યું ગ્રહણ કરાય છે તે પ્રથમસમયગૃહીત દલિલિયા કરનાં અસંચયેયગુણ જાણવું. અને તેનો પણ પૂર્વેની માફક નિક્ષેપ જાણવો, પણ પ્રમાણે થીજા વિગેરે સમયોમાં પણ ગ્રહણ અને નિક્ષેપો જાણવા, આ પ્રમાણે ગુણશ્રેણિનું સ્વરૂપ જાણવું.

(૪) ગુણસંક્રમ—અપૂર્વકરણના પ્રથમસમયે અનન્તાનુવન્ધિકાવાય સમ્વન્ધિ જે દલીલ્યું પરપ્રકૃતિમાં સંક્રમાયે તે સ્તોક છે, તેથી થોડે સમયે સંક્રમણ કરાવું

અસંખ્યાતગુણું ત્રીજે સમયે તેથી અસંખ્યાતગુણું એ પ્રમાણે યાવત્ અપૂર્વકરણા-
જ્ઞાનો ચરમસમય આધે ય્યાંસુધી અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ કહેવું આ પ્રમાણે
ગુણસંક્રમનું સ્વરૂપ જાણવું,

[૫.] અપૂર્વસ્થિતિવન્ધ--અપૂર્વકરણના પ્રથમસમયે ધીજોજ સ્થિતિવન્ધ શ-
રકરેછે સ્થિતિવન્ધ અને સ્થિતિવન્ધ પકસાથે શરકરાય છે અને પકસાથે સ-
માપ્ત થાયછે, આપ્રમાણે આ પાંચે પદાર્થો આ અપૂર્વકરણમાં પકસાથે આરંભા-
યછે, આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણનું સ્વરૂપ જાણવું,

હવે અનિવૃત્તિકરણનું સ્વરૂપ વતાવાય છે-- આ અનિવૃત્તિકરણમાં સ-
મકાલવર્તિ સર્વજીવોનું પકજ અધ્યવસાયસ્થાન હોયછે, પટલેકે ! અનિવૃત્તિકરણ-
ના પ્રથમસમયમાં જેઓ મૂલકાલમાં પ્રવેશ કરીગયા વર્તમાનમાં પ્રવેશકરેછે અને
અનાગતકાલમાં પ્રવેશકરશે, તે સર્વ વ્રણેકાલના પ્રથમસમયવર્તિ જીવોનું પકરૂપજ
અધ્યવસાયસ્થાન હોયછે. પણ પ્રમાણે ધીજાસમયમાં પણ જેઓ વર્તી ગયા, વર્તે છે
અને વર્તશે તેઓ સર્વેનું પણ પકજ સરસ્તું અધ્યવસાયસ્થાન હોય છે માત્ર પ્રથમ
સમયના અધ્યવસાયસ્થાનનો વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ ધીજા સમયના અધ્યવસાયસ્થાન-
ની વિશુદ્ધિ અનન્તગુણ હોયછે, પણ પ્રમાણે યાવત્ અનિવૃત્તિકરણના ચરમસમયસુધી
તત્ત્વસમયવર્તિ વ્રણે કાલના સર્વજીવોનું સરસ્તું સરસ્તું અધ્યવસાયસ્થાન હોય અને તે
પૂર્વપૂર્વ સમયના અધ્યવસાયસ્થાન કરતા ઉત્તરોત્તરસમયનું અધ્યવસાયસ્થાન અન-
ન્તગુણ અનન્તગુણ વિશુદ્ધિવાસ્તું જાણવું, આજ કારણથી પટલેકે આ અનિવૃત્તિક-
રણમાં પ્રવેશ કરેલા સમાનકાલીન સર્વવ્રણોઓ સંઘન્ધી અધ્યવસાયસ્થાનોમાં
પરસ્પર નિવૃત્તિ-ફેરફાર (તરતમતા-ન્યૂનાધિકપણુ—ઝઘન્યોત્કૃષ્ટાદિભાવ)
નથી માટેજ આનું અનિવૃત્તિકરણ યવું નામ આપેલું છે. આ અનિવૃત્તિકરણ-
કાલના એટલા સમયો છે તેટલાજ તેના પૂર્વપૂર્વ અધ્યવસાયસ્થાન કરતા અ-
નન્તગુણવૃદ્ધ અધ્યવસાયસ્થાનો છે અને તેઓની સ્થાપના કરતા મુક્તાવર્તિ
(મોતીની પંક્તિ) ના આકારે સ્થાપી શકાય છે, ૦૮૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

આ અનિવૃત્તિકરણમાં પણ પ્રથમસમયયોજ પૂર્વે વતાવેલા સ્થિતિવાતાદિ પાંચે
પદાર્થો પક સાથે આરંભાય છે અનિવૃત્તિકરણના કાલના સંકલેયભાગો ગયા
યાવ્ પક ભાગ યાવો રહ્ય છે તે અનન્તાનુવન્ધિકપાયોનું નીચેથી આવલિકા
માથ મૂકી અન્તર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ અન્તરકરણ અભિનવસ્થિતિવન્ધના કાલની સ-
રસ્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણકાલે કરે છે, તે આ પ્રમાણે નીચેથી આવલિકા માથ
મૂકી ઉપરનું અન્તર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ સ્થિતિવન્ધ ઉકેરે અને ઉકેરાતું તે ઢલોયું વંધાતી
પરપ્રકૃતિઓમાં સંક્રમાયે સ્થિતિવન્ધના કાલની સરસ્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત અન્તરકરણ

(૧૦૨) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે એકાદશગુણસ્થાનપ્રસંગત ઉપશમશ્રેણિસ્વરૂપમ્ ॥ (દ્વાર

વિરત અથવા પ્રમત્ત કે અપ્રમત્ત થયો છતો [અર્થાત્ એ ચારે ગુણસ્થાનમાં] ઉપશમાવી (મતાન્તરે વિસંયોજી) ને ત્યારબાદ વિશુદ્ધશુદ્ધિવાલો એવો તે જીવ ત્રણ દર્શન મોહનીયને ઉપશમાવે ॥૧૦૦-૧૨૦૦॥ કર્મગ્રન્થની અવચૂરીમાં તો કહ્યું છે કે-
“અહિં ઉપશમશ્રેણિ કરનારો જીવ અપ્રમત્તયતિ જ હોય છે, અને કેટલાક આચાર્ય

સમામ કરાવ્ય છે. પ્રથમસ્થિતિની આશલિકામાં રહેલું દલીયું વેવાતી પરપ્રકૃતિઓમાં સ્તિયુક્તસંક્રમે સંક્રમાવે, અને અન્તરકરણ કર્યે છતે થીજે સમયે અનન્તાનુબન્ધિનું ઉપરનો સ્થિતિનું દલીયું ઉપશમાવે, તે આ પ્રમાણે-પ્રથમસમયે થોડું, થીજે સમયે તેથી અસંખ્યેયગુણ, થીજે સમયે તેથી અસંખ્યેયગુણ, એમ યાવત્ અન્તમુહૂર્તકાલે અનન્તાનુબન્ધિને સંપૂર્ણ ઉપશમાવે, અહીં હવે સંપૂર્ણ અનન્તાનુબન્ધિકષાયો ઉપશાન્ત થયા. ઉપશાન્ત થયા પડેલે જેમ રેણુ (રેતી) તો ઢગલો પાણીના ચિન્દુઓના સમૂહચઢે સીંચી સીંચી લાકઢાના થળે થળે (બુઢા અથવા મોલ ચિંગેરે) કુટાયો (દવાયો) છતો સરખા રહિત થાય છે તેમ કર્મરેણુનો ઢગલો પણ વિશુદ્ધિરૂપ પાણીના પવાહચઢે સીંચી સીંચી અનિવૃત્તિ કરણરૂપ ઘણચઢે કુટયો છતો સંક્રમણ-૧, ઉદય-૨, ઉદીરણ-૩, નિધત્ત-૪, નિકાચના-૫, એ કરણોને અયોગ્ય થાય છે. પડેલે તેણા ઉપશાન્ત કરેલા કર્મમાં આ પાંચ કરણો પ્રવર્તી શક્તા નથી, થીજા આચાર્યો કહે છે કે-અનન્તાનુબન્ધિની ઉપશમના થતી નથી પરન્તુ વિસંયોજનાજ થાય છે, વિસંયોજના પડેલે શ્રવણ, તે વિસંયોજના કરનાર અચિરત સમ્યગ્વૃષ્ટિ હોય તો ધારે ગતિના જીવો પણ [ઉપશમશ્રેણિ શિષાયના પ્રસંગે] કરે છે, વેશચિરત હોય તો તિર્યંચ અને મનુષ્યો પણ કરે છે, અને સર્વચિરત હોય તો મનુષ્યો જ હોય છે તે વિસંયોજના કરવા માટે પૂર્વે થતા-થેલા યથાપ્રવૃત્ત-અપૂર્વ અને અનિવૃત્તિ એ ત્રણ કરણો કરવા પડે છે, માત્ર અહીં તપાવત પડેલોજ કે અનિવૃત્તિકરણમાં પેટા છતાં અન્તરકરણ હોતું નથી, અને તેના અભાવથી ઉપશમ પણ થતો નથી, અહીં અપૂર્વકરણમાં અનન્તાનુબન્ધિની શ્રવણા કરવાને પ્રવર્તેલો જીવ સમ્યક્વૃત્તોત્પત્તિની જેમ યથાપ્રવૃત્ત ચિંગેરે ત્રણ કરણો કરેછે. વિશેષમાં અહીં અપૂર્વકરણમાં પ્રથમ સમયયોજ અનન્તાનુબન્ધિનો ગુણસંક્રમ પણ કહેવો.

ગુણસંક્રમવિધિ-અપૂર્વકરણના પ્રથમસમયે અનન્તાનુબન્ધિનું દલીયું શેષકષાયરૂપ પરપ્રકૃતિમાં થોડું સંક્રમાવે, થીજે સમયે તેથી અસંખ્યાતગુણ, થીજે સમયે તેથી અસંખ્યાતગુણ, એ પ્રમાણે અપૂર્વકરણના ચરમસમયસુધી કહેધું. આ ગુણસંક્રમ પણ સ્થિતિની અપેક્ષાએ ઘણા મોટા પણ પ્રથમસ્થિતિસંદનો અને વિશેષ વિશેષહીન પણ થીજા થીજા ચિંગેરે સ્થિતિસંદનો જે ધાત કરવો તે ધાતથી ઉત્પન્નથયેલ એ ઉદ્ભવના સંક્રમ તેનાથી અનુચિત્ત જાણવો આવા ઉદ્ભવનાસંક્રમાનુચિત્ત ગુણસંક્રમે કરીને અપૂર્વકરણમાં અનન્તાનુબન્ધિ કષાયતો થાકીની પ્રકૃતિસ્વરૂપ થનાથવાથી નાશકરેછે અને અનિવૃત્તિકર-

અવિરત-દેશવિરત-પ્રમત્ત-ને અપ્રમત્ત એ ચારમાંનો કોણેપણ હોય એમ કહે છે. પ્રથમના (વજ્રર્પભનારાચ, કણ્ઠભનારાચ અને નારાચ) ત્રણ સહુચળને ધારણ કરના વાળા જીવો ઉપશમશ્રેણિ અંગીકાર કરે છે, પણ અર્થનારાચાદિ (કીલિકા-હેવટ્ટ)

૧. અનન્તાનુ૦ ૪ અને દર્શનમોહ૦ ૩ ને ઉપશમાચક્ષી ને દર્શનમોહોપશમ-શ્રેણિ, અને શોષ ૨૫, કણાયને ઉપશમાચક્ષા તે ચારિત્રમોહોપશમશ્રેણિ એમ ઉપશમશ્રેણિ એ પ્રકારની છે. હવે અનન્તાનુ૦ ૪ ની ઉપશાન્તિ ૪-૫-૬-૭ માંના કોણેપણ ગુણસ્થાને હોય છે, શોષ મિથ્યાત્વાદિ ત્રણની ઉપશાન્તિ ૭ મે ગુણસ્થાને, અને ચારિત્રમોહનોચ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભ ૮ મે અને સર્વોપશાન્તિ ૧૧ મે હોય છે. આ પ્રકાર હોવાથી અપેક્ષા પૂર્વક ચોથેથી સાતમે યા સાતમે યા આઠમે ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભ કહેવામાં કોઈ જાતનો વિરોધ સંભવ નથી.

જમાં થતો છતો ગુણસંક્રમાનુચિદ્ધ ઉદ્ઘાટના સંક્રમે કરી સંપૂર્ણ અનન્તાનુ-ચન્ધિનો વિનાશ કરે. માત્ર નીચેની આચલિકામાત્ર મુકોષે તે પણ સ્તિયુ-કસંક્રમે કરી વેદાંતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમાવે. અન્તર્મુહર્તથી આગળ અનિવૃ-ત્તિકરણના છેડે વાકીના કમોંના પણ સ્થિતિઘાત રસઘાત ગુણશ્રેણિઓ ન કરે પરંતુ મોહનીયની ચોક્કોશની સસાચાટો સ્વભાવસ્થજ રહેછે, આ પ્રમાણે અનન્તાનુચન્ધિની વિસંયોજના (ક્ષયણા) જાણવી.

હવે ત્યારબાદ દર્શનત્રિકની ઉપશમના કરે, તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉપશમના કરનાર એ પ્રકારના જીવો હોય, સમ્યક્ત્વો-ત્પાદકાલમાં મિથ્યાત્વિ જીવ હોય ૧ અને ઉપશમશ્રેણિના પ્રારંભકાલમાં ક્ષ-યોપશમસમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ હોય ૨, અને મિથ્યમોહનીય તથા સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉપશમના કરનાર તો માત્ર ક્ષયોપશમસમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ હોય છે, અહીં તો દર્શનત્રિ-કની ઉપશમના કરનાર ક્ષયોપશમસમ્યગ્દૃષ્ટિ લેવાના છે. તે પણ પૂર્વોક્ત ગુણજ્ઞાન સર્વચિરતસંયતમહાત્મા જ દર્શનત્રિકની ઉપશમના અન્તર્મુહર્તમાત્ર કાલે કરે છે. દર્શનત્રિકની ઉપશમના કરતો યજ્ઞતે પણ ત્રણ કરણનો વિધિ-પૂર્વેથી માનક જાણવો, યાવત્ અનિવૃત્તિ કરણના કાલના સંખ્યાના ભાગો મળે છતાં અન્તરકરણ થાય છે. અન્તરકરણ કરતા છતાં વેદાંતી સમ્યક્ત્વ-મોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિ અન્તર્મુહર્તપ્રમાણ સ્થાપન કરે મિથ્યાત્વ અને મિથ્ય-મોહનીયની આચલિકામાત્ર સ્થાપે, ત્રણેનું પણ ઉકેરાતું દહીયું સમ્યક્ત્વ-મોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિમાં નાંખે, મિથ્યાત્વ અને મિથ્યમોહનીયનું પ્રથમ સ્થિ-તિનું દહીયું સમ્યક્ત્વમોહનીયના પ્રથમ સ્થિતિના દલિકામાં સ્તિયુક્તસંક્રમે સંક્રમાવે, સમ્યક્ત્વમોહનીયની પ્રથમસ્થિતિ વિષાકોદયથી કમે કમે ક્ષય થયે છતાં ઉપશમસમ્યગ્દૃષ્ટિ થાયછે, મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ ત્રણેના પણ ઉપરનો સ્થિ-તિના દલિયાનો ઉપશમના અનન્તાનુચન્ધિના ઉપરનો સ્થિતિના દલિયાની ઉપશમનાની ઝેમ જાણવી. આ પ્રમાણે દર્શનત્રિકની ઉપશમના સમજવી.

(૫૦૪) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે પદ્માદશોપશાન્તમોહગુણસ્થાનનિરૂપણમ્ ॥ [દ્વાર

છેલ્લાં ત્રણ સદ્ગુણવાળા નહિ. ॥ ૧ ॥ કહ્યું છે કે—“વહ્ની ઉપશમશ્રેણિ પ્રથમનાં ત્રણ સંધ્યણનહે આરોહાય છે [અગ્નીકાર થાય છે.]” એ પ્રમાણે કર્મસ્તવ્ય (શીજા કર્મગ્રન્થની વૃત્તિ) માં કહ્યું છે, વહ્ની આ (ઉપશમશ્રેણિ કરનાર) જીવ પ્રમત્ત

આ પ્રમાણે વર્ણનશિક્ષકની ઉપશમતા કર્યાં વાદ વાર્તિમોહનીયની ઉપ-
શમતા કરવામાટે યથાપ્રવૃત્તકરણાદિ ત્રણ કરણો કરે છે, કરણોનું
સ્વરૂપ પૂર્વની માફક જાણવું. માત્ર યથાપ્રવૃત્તકરણ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે,
અપૂર્વકરણ અપૂર્વકરણગુણસ્થાનકે અને અનિવૃત્તિકરણ અનિવૃત્તિકરણ-
ગુણસ્થાનકે જાણવા, તેમાં અપૂર્વકરણમાં સ્થિતિઘાતાદિ પૂર્વની માફક પ્રવર્તે છે.
વિશેષમાં અહીં નહિ વંધાતી સર્વ અશુભપ્રકૃતિઓનો ગુણસંકલ્પ પ્રવર્તે છે, અપૂ-
ર્વકરણકાલનો સંખ્યાતમો ભાગ ગયે છતે નિદ્રા અને પ્રવહા એ બે વર્ણના-
વરણીયનો વચ્ચેથી છેલ્લે થાય છે. ત્યારવાદ ઘણાં હજારો સ્થિતિલિંહો ગયે
છતે અપૂર્વકરણકાલના સંખ્યાતા ભાગો ગયા એક ભાગ અવશેષ રહે છે. આ
અવશેષે દેવગતિ ૧, દેવાનુગૃહી ૨, પદ્મેન્દ્રિયજાતિ ૩, વૈક્રિય ૪, આહારક ૫,
નૈજસ ૬, કાર્મેણ ૭ એવાં શરીર સંસ્કારગુણસંખ્યાત ૮, વૈક્રિય અંગોપામ ૯, આ-
હારક અંગોપામ ૧૦, ઘર્ણ ૧૧, ગંધ ૧૨, રસ ૧૩, સ્પર્શ ૧૪ એ ચતુષ્ટય, અ-
ગુરુલ્લઘુ ૧૫, ઉપઘાત ૧૬, પરાઘાત ૧૭, ઉચ્છ્વાસ ૧૮, ઘસ ૧૯, યાદર ૨૦,
પર્યાન ૨૧, પ્રત્યેક ૨૨, પ્રજ્ઞસ્તથિહાયોગતિ ૨૩, સ્થિર ૨૪, શુભ ૨૫, સુભગ ૨૬,
સુસ્થર ૨૭, આલેય ૨૮, નિર્માણ ૨૯, અને તીર્થકરનામકર્મ ૩૦. એથી પ્રકૃતિઓનો
સંખ્ય વ્યવસ્થિત પામે, ત્યારવાદ સ્થિતિલિંહ પૃથક્કલ્પ ગયે અપૂર્વકરણકાલના ચરમ-
સમયે હાસ્ય ૧, રતિ ૨, ભય ૩, અને જુગુપ્સા ૪ એ ચારનો વચ્ચેથી છેલ્લે
થાય, હાસ્ય ૧, રતિ ૨, અરતિ ૩, શોક ૪, ભય ૫, અને જુગુપ્સા ૬, એ
ષ્ટકનો ઉદય વ્યવસ્થિત અને સર્વકર્મોના દેશોપશમના નિધત્તિ, અને નિકાચના
એ કરણોનો વ્યવસ્થિત થાય છે. તે પછી અનન્તરસમયે અનિવૃત્તિકરણમાં
પ્રવેશ કરે અને તે અનિવૃત્તિકરણમાં પણ સ્થિતિઘાત વિશેષે પૂર્વની માફક
કરે છે, ત્યારવાદ અનિવૃત્તિકરણકાલના સંખ્યાતા ભાગો ગયે છતે ચારકલાય
અને નવ નોકલાય એ એકવીશ મોહનીય પ્રકૃતિઓનું અન્તરકરણ કરે છે તેમાં
જે વેદનો અને જે સંજ્વલનકલાયનો ઉદય વર્તનો હોય તે વેદની પોત પો-
તાના ઉદયકાલ પ્રમાણ પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને વાકોના અંગીઆર કલાય અ-
ને આઠ નોકલાય એ અંગીઓની આશલિકામાત્ર સ્થિતિ કરે, અહીં ચારે સંજ્વલ-
નકલાયો અને ત્રણે વેદોનું પોતપોતાનું ઉદયકાલ પ્રમાણ આ પ્રમાણે—સૌંદર્ય નપુંસ-
કવેદનો ઉદયકાલ સર્વસ્તોક અને પરસ્પરતુલ્ય, તેનાથી પુરુષવેદનો ઉદયકાલ
સંખ્યાતગુણો, તેનાથી પણ સંજ્વલનકોધનો વિશેષાધિક, તેનાથી પણ સંજ્વ-
લનમાનનો વિશેષાધિક, તેનાથી પણ સંજ્વલનમાયાનો વિશેષાધિક, તેનાથી
પણ સંજ્વલનલોભતા વિશેષાધિક, તેમાં સંજ્વલનકોધોદયે ઉપશમશ્રેણિ અંગી-

અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં સંકટોવાર પરાવૃત્તિ (આવ જા) કરીને અને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાને જડને ત્યારવાદ [નવમે ગુણસ્થાને] નપુંસકવેદ-સ્ત્રીવેદ-ઠાસ્યાદિ ૬-પુરુષવેદ ત્યારવાદ અનુક્રમે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-અપ્રત્યાખ્યાની એ વે ક્રોધ-સંજ્વલન ક્રોધ-તેવીજ રીતે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-અપ્રત્યાખ્યાન એ વે માન-ને સંજ્વલનમાન-તેવીજ રીતે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-અપ્રત્યાખ્યાન એ વે માયા-ને સંજ્વલનમાયા-તેમજ વીજો ને વીજો (અપ્રત્યાખ્યાન-અપ્રત્યાખ્યાન) ક્રોધ એ [અર્થ] ૨૦ પ્રકૃતિઓને નવમે ગુણસ્થાને ઉપશાન્ત કરીને

કાર કરનારને ડ્યાંસુધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ-પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધનો ઉપશામ થાય નહિ ત્યાંસુધી સંજ્વલનક્રોધનો ઉદય થતે છે, પણ પ્રમાણે સંજ્વલનમાનોદયે શ્રેણિકરનારને ડ્યાંસુધી વે માનનો ઉપશામ થાય નહિ ત્યાંસુધી સંજ્વલનમાનનો ઉદય થતે છે, તેજ પ્રમાણે સંજ્વલનમાયાના તથા લોભના ઉદયમાં પણ સમજવું, આ રીતે સર્વકર્મનું અન્તરકરણ ઉપરના સ્થિતિભાગની અપેક્ષાએ સરવું અને નીચેના સ્થિતિભાગની અપેક્ષાએ ઉપર ચતાવ્યા પ્રમાણે વિષમતાવાળું હોય છે, હવે જેટલે કાલે સ્થિતિસંકટનો ઘાત કરે અથવા અન્યસ્થિતિવંધ કરે તેટલે કાલે અન્તરકરણ પણ કરે, પટલે વે સ્થિતિવાત અન્ય સ્થિતિવંધ અને અન્તરકરણ એ વર્ણ્યે પણ સમકાલે શરૂ કરે અને સમકાલેજ પૂર્ણ થાયછે. હવે અન્તરકરણ સંબંધિ દલીયાનો પ્રક્ષેપવિધિ આ પ્રમાણે—જે કર્મોનો ને વસ્તુતે વંધ અને ઉદય એ વેડ વિચરમાન હોય તેઓનું અન્તરકરણનું દલીયું પ્રથમ સ્થિતિ અને વીજી સ્થિતિ એ વેમાં પ્રક્ષેપ કરે, જેમ પુરુષ વેદોદયે શ્રેણિમાં ઘડનાર પુરુષવેદના દલીયાનો વે સ્થિતિમાં પ્રક્ષેપ કરે, જે કર્મપ્રકૃતિઓનો કેવલ ઉદયજ વિચરમાન હોય વંધ ન હોય તે કર્મોનું અન્તરકરણ સંબંધિ દલીયું પ્રથમ સ્થિતિમાંજ પ્રક્ષેપ કરે, વીજી સ્થિતિમાં ન નાંખે, જેમ સ્ત્રીવેદના ઉદયે શ્રેણ્યાકુટ્ત જીવ સ્ત્રીવેદના દલીયાનો પ્રથમ સ્થિતિમાં પ્રક્ષેપ કરે, વલી જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચરમાન ન હોય કેવલ વંધજ હોય તેઓનું અન્તરકરણ સંબંધિ દલીયું વીજી સ્થિતિમાંજ નાંખે પ્રથમ સ્થિતિમાં ન નાંખે, જેમ સંજ્વલન-ક્રોધોદયે શ્રેણ્યાકુટ્ત જીવ સંજ્વલનમાન વિગેરેના દલીયાનો વીજી સ્થિતિમાંજ પ્રક્ષેપ કરે, તેમજ જે કર્મપ્રકૃતિઓનો વંધ પણ ન થતો હોય અને ઉદય પણ ન વિચરમાન હોય તે કર્મોનું અન્તરકરણ સંબંધિ દલીયું પરપ્રકૃતિઓમાં પ્રક્ષેપ કરે, જેમ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણકથાઓનું દલીયું સંજ્વલનકથામાં પ્રક્ષેપ કરે, અહીં અનિવૃત્તિકરણમાં ઘણું વક્તવ્ય કહેવાનું છે પરંતુ વિસ્તારના ભયથી અહીં કશું નથી વિશેષાર્થયે કમ્મવચ્છેદીટીકા વિગેરેથી જાણવું

હવે અન્તરકરણ કરીને (કર્મપ્રકૃતિમાં અન્તરકરણના વીજે સમયે એ પ્રમાણે કહ્યુંછે) નપુંસકવેદને ઉપશમાવે, નપુંસકવેદોપશમના વિધિ આ પ્રમાણે—પહેલે સમયે સ્ત્રીક (થોડા દલીયા) ઉપશમાવે, વીજે સમયે તેથી અસંખ્યાતગુણ ઉપશ-

(૫૦૬) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનપ્રસંગત ઉપશમશ્રેણિનિરૂપણમ્ ॥ (દ્વાર

ત્યાર્થાદ ઉપશમશ્રેણિશાલા (મુનિ) દશમે ગુણસ્થાને અતિ દુર્જય ઇવા સંજ્વલનલોભને
ઉપશાન્ત કરે. ॥ ૨ થી ૫ ॥ અને જગન્મયી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટપણે અન્તર્મુહર્તે
સુધી ઉપશાન્ત કપાયી થાય અને ત્યાર્થાદ નિશ્ચયથી ॥ ૬ ॥ અદ્વાક્ષયથી (૧૧
મા ગુણસ્થાનનો અન્તર્મુહર્તકાલ પૂર્ણ થવાથી) અથવા આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી નીચે
પડે છે (ઉતરે છે) ત્યાં અદ્વા ક્ષયથી પડતો ને મુનિ પશ્ચાન્નુર્વિષ્ણ

માથે, શ્રીજે સમયે ઘણી તેનાથી પણ અસંખ્યાતગુણ એ પ્રમાણે યાવત ચરમ સ-
મયસુધી દરેક સમયે અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ ઉપશમાથે, અને ઉપશમા-
વેલ દલીયાનો અપેક્ષાથે દરેક સમયે યાવત દ્વિચરમ (ઉપાન્ત્ય) સમયસુ-
ધી પરપ્રકૃતિનેવિષે અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ પ્રક્ષેપ કરે (સંક્રમાથે).
પરન્તુ ચરમ સમયને વિષે ઉપશમાતુ જે ઘણીયું તે પરપ્રકૃતિમાં સંક્રમાત્રાના
દલીયાની અપેક્ષાથે અસંખ્યાતગુણ જાણવું, આ પ્રમાણે નપુંસકવેદ ઉપશમાયો.
પડેલે નપુંસકવેદ ઉપશમ્યે ૪ અમસ્તાનુબન્ધ, ૧ મિથ્યાસ્વમોહનીય, ૧ મિથ-
મોહનીય, ૧ સમ્યક્સ્વમોહનીય અને ૧ નપુંસકવેદ એ પ્રમાણે આઠ મોહનીયપ્ર-
કૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ, ત્યારપછી અન્તર્મુહર્તકાલે ઉપર યતાદૃશા કમે સ્ત્રોવેદ
ઉપશમાથે પડેલે તથા પ્રકૃતિ ઉપશાન્ત થઈ, ત્યારપછી અન્તર્મુહર્ત કાલે હાસ્યાદિ છ
પ્રકૃતિઓ ઉપશમાથે પડેલે પંદર પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ, અને તેજ સમયે પુ-
રુષવેદના ચન્ધ-ઉદય અને ઉદીરણનો તથા પ્રથમ સ્થિતિનો વ્યવચ્છેદ થાય,
(હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિનો ઉપશમ થયે છતે પુરુષવેદનો પ્રથમ સ્થિતિમાં સમ-
યમાત્ર ઉદય સ્થિતિ શેષ રહે છે. તે વચ્ચે પુરુષવેદનો ચન્ધ સોઢપર્વનો હો-
ય છે. इति कर्मप्रकृती.) પુરુષવેદની જે આયલિકાપ્રમાણ પ્રથમસ્થિતિ શેષ રહે
આગાલ થતો નથી, ઉદીરણા તો થાયછે, ત્યારથી માંઢીને છ નોકવાયો સંબંધી દલી-
યું પુરુષવેદમાં પ્રક્ષેપ કરે (સંક્રમાથે) નહિ પરન્તુ સંજ્વલન ક્રોધાદિમાં નાંચે,
કમ્મપયઢીમાં પણ કહ્યું છે કે જે આયલિકા શેષ રહે વેદ પતદ્ગ્રહ ન થાય,
હાસ્યાદિપદકનો ઉપશમના થયા પછી સમયતરૂનો જે આયલિકામાત્ર કાલે
નપૂર્ણ પુરુષવેદને ઉપશમાથે, પુરુષવેદને આ પ્રમાણે ઉપશમાથે—પ્રથમ સમયે
ચોટું ઉપશમાથે, શ્રીજે સમયે અસંખ્યેયગુણ, તેનાથી પણ શ્રીજે સમયે અસંખ્યગુણ,
એ પ્રમાણે જે સમયન્યૂન આયલિકાદ્વિકનો ચરમનમય આવે ત્યાંસુધી અસંખ્યે-
યગુણ અસંખ્યેયગુણ ઉપશમના કહેયો. અને તે જે સમયન્યૂન આયલિકાદ્વિક
કાલ સુધી પ્રતિસમય ચચાપ્રયુત નેકમે કરી પરપ્રકૃતિમાં સંક્રમાથે, પરન્તુ પ્ર-
થમ સમયે ધણું, શ્રીજે સમયે વિશેષહીન, તેથી પણ શ્રીજે સમયે વિશેષહીન, એ
પ્રમાણે યાવત ચરમ સમય આવે ત્યાંસુધી કહેવું પુરુષવેદ ઉપશાન્ત થયે સો-
ઢ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ થયો, તે પછી જે સમયે હાસ્યાદિછનો ઉપશમ થયો
અને પુરુષવેદની પ્રથમ સ્થિતિ શ્રીજે તે સમયથી આગાલ અપ્રત્યાત્યાનાથ-

(૫૦૮) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે પચાદશગુણસ્થાનપ્રસંગત ઉપશમશ્રેણિસ્વરૂપમ્ ॥ (દ્વાર

રત્ન ક્રોધ પ્રત્યાહ્યાનાવરણક્રોધ અને સંજ્વલનક્રોધ પૃથગ્ને સમકાલે ઉપશમા-
ચર્યા પ્રારંભકરે, હવે સંજ્વલનક્રોધની પ્રથમસ્થિતિ સમયમ્નૂન ગ્રણ આવલિકાશે-
ષ રહે છે તે અપ્રત્યાહ્યાનાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાવરણ ક્રોધનું દલ્લોયું સંજ્વલનક્રો-
ધમાં પ્રક્ષેપ કરે નહિ, પરન્તુ સંજ્વલન માન વિગેરેમાં પ્રક્ષેપે, કહ્યું છે કે-સ-
મયમ્નૂન ગ્રણ આવલિકા શેષ રહે સંજ્વલનક્રોધ પતદ્મજ ન થાય. જે આવ-
લિકા શેષ રહે છે તે આગાહ પણ થતો નથી, પરન્તુ પકલી ઉદીરણાજ પ્રવર્તે
છે. અને પક આવલિકા ચાકી રહે ત્યાંસુધી ઉદીરણા હોય, પછી તે પકાવ-
લિકા અવશેષ રહે તે વચ્ચે સંજ્વલનક્રોધના બન્ધ, ઉદય અને ઉદીરણાનો
વ્યવચ્છેદ થાય, અને અપ્રત્યાહ્યાનાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાવરણ ક્રોધ ઉપશાન્ત
થયા પટલે કે આટલે સુધીમાં અદ્વાર પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ, તે વચ્ચે ચાકી
રહેલ પ્રથમસ્થિતિ સંબંધી પક આવલિકા અને સમયમ્નૂન આવલિકાત્રિક
ચદ્મ ઉપરની સ્થિતિ સંબંધી દલ્લોયું છોડીને ચાકી સર્વ સંજ્વલનક્રોધ ઉપશમા-
ચર્યા, ત્યારવાદ તે પ્રથમસ્થિતિ સંબંધી પક આવલિકાને સંજ્વલનમાનમાં સ્થિ-
ત્યુક સંક્રમે નાંચે, અને સમયોત્તરઆવલિકાત્રિક ચદ્મ દલ્લોયું પુરુષવેદમાં જાના-
વેલા પ્રકારવદે ઉપશમાવે અને સંક્રમાવે, પટલે સમયોત્તરે આવલિકાપ્રમાણ
કાલે સંજ્વલનક્રોધ ઉપશમાચર્યા, પટલે ઓગળીશ પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ, હવે
અદ્વારે સંજ્વલનક્રોધના બન્ધ ઉદય ઉદીરણાનો વ્યવચ્છેદ થયો તેના અનન્તર
સમયથી આરંભી સંજ્વલનમાનની બીજી સ્થિતિમાંથી દલ્લોયું સંબંધીને પ્રથમસ્થિ-
તિકૃપ થનાવે અને વેદે. તેમાં ઉદય સમયે ચોટું પ્રક્ષેપ કરે, બીજી સ્થિતિમાં
અસંક્યાતગુણ, ત્રીજીસ્થિતિમાં અસંક્યાતગુણ, ૫ પ્રમાણે આવત પ્રથમસ્થિતિને
ચરમસમય આવે ત્યાંસુધી કહેવું, પ્રથમ સ્થિતિકરવાના પ્રથમસમયથી માંડીને-
જ અપ્રત્યાહ્યાનાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન પૃથગ્ને માનોને પક
સાથે ઉપશમાચર્યા શરૂઆત કરે સંજ્વલનમાનની પ્રથમ સ્થિતિ સમયોત્તર ગ્રણ
આવલિકા પ્રમાણ શેષ રહે છે તે અપ્રત્યાહ્યાનાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાવરણ માનનું
દલ્લોયું સંજ્વલનમાનમાં ન નાંચે પણ સંજ્વલનમાયા વિગેરેમાં નાંચે, બહી જે
આવલિકા શેષ રહે છે તે આગાહ પણ વ્યવચ્છેદ થાય, માત્ર ઉદીરણાજ પ્રવર્તે.
અને તે પણ પક આવલિકા અવશેષ રહે ત્યાંસુધી જાણવો, આવલિકા શેષ
રહે છે તે સંજ્વલન માનના બન્ધ ઉદય અને ઉદીરણાનો વ્યવચ્છેદ થાય,
અને અપ્રત્યાહ્યાનાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાવરણ પૃથગ્ને માન ઉપશાન્ત થયા પટલે પ-
કાચીશ પ્રકૃતિ ઉપશાન્ત થઈ, તેજ સમયે પ્રથમસ્થિતિ સંબંધી પક આવલિકા
અને સમયોત્તર આવલિકાત્રિક ચદ્મ ઉપરની સ્થિતિ સંબંધી દલ્લોયું મુકીને ચાકી
સર્વ સંજ્વલનમાન ઉપશમાચર્યા, ત્યારવાદ તે સંજ્વલનમાનની પ્રથમ સ્થિતિ
સમ્બન્ધિ પક આવલિકા સ્થિત્યુક સંક્રમે સંજ્વલનમાયામાં પ્રક્ષેપ કરે, અને સ-

(૧૧ થી ૧૦-૨-૮-૭-ને ૬ એ રીતે) (પ્રમત્ત ગુણસ્થાન સુધી આવે ॥ ૭ ॥
અને કોઈક જીવ તો ત્યાંથી (૬ હા થી) પણ પડતો નીચે (૬ ને ૪ એ) જે
ગુણસ્થાને આવે, અને કોઈક તો ત્યાંથી પણ નીચે પડી સાસ્વાદન ભાવ પામીને

મયોન આશલિકાત્રિક વદ્ધ દલીયું પુરુષવેદમાં વતાવેલા પ્રકારબદે ઉપશમાયે
અને સંક્રમાયે, સમયોન જે આશલિકાકાલે સંજ્વલનમાન ઉપશાન્ત થયો પડેલે
૨૨ પ્રકૃતિ ઉપશાન્ત થઈ. જે વચ્ચે સંજ્વલન માનના વન્ધ ઉદય અને ઉદીર-
ણાનો વ્યવચ્છેદ થયો તેના અનન્તર સમયથી માંડીને સંજ્વલનમાયાની બીજી
સ્થિતિમાંથી દલીયું જેથીને પૂર્વોક્તપ્રકારે પ્રથમસ્થિતિ બનાવે અને વેદે, અને તે
સમયથીજ માંડીને અપ્રત્યાલ્યાનાધરણ પ્રત્યાલ્યાનાધરણ અને સંજ્વલન એ બંને પણ
માયાઓ એકસાથે ઉપશમાયેવા પ્રારંભેછે, સંજ્વલનમાયાનો પ્રથમસ્થિતિ સમય-
ન્યૂન પણ આશલિકા શેષ રહે અપ્રત્યાલ્યાનાધરણ-પ્રત્યાલ્યાનાધરણ માયાનું દ-
લીયું સંજ્વલનમાયામાં ન નાંચે, પણ સંજ્વલનલોભમાં નાંચે, જે આશલિકા શેષ
રહે આગાલ ન થાય, માત્ર ઉદીરણાજ પ્રવર્તે છે, તે પણ ત્યાંસુધીજ કે યાવત
આશલિકાશેષ ન થાય, આશલિકા શેષ રહે સંજ્વલનમાયાના વન્ધ ઉદય ઉ-
દીરણાનો વ્યવચ્છેદ થાયછે. અને તે વચ્ચે અપ્રત્યાલ્યાનાધરણ અને પ્રત્યાલ્યા-
નાધરણ એ માયાઓ ઉપશાન્ત થઈ પડેલે ચોથોશ પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ.
અને તે સમયે પ્રથમસ્થિતિ સમ્બન્ધી એક આશલિકા અને ઉપરનો સ્થિતિસમ્બ-
ન્ધી સમયોન આશલિકા ત્રિક વદ્ધ દલીયું મુકી શાકી સર્વ સંજ્વલનમાયા ઉ-
પશમાયે, ત્યારપછી તે પ્રથમસ્થિતિસમ્બન્ધી એક આશલિકાને સ્તિભુક સંક્રમે
સંજ્વલનલોભમાં સંક્રમાયે, અને સમયોન આશલિકાત્રિકવદ્ધ દલીયું પુરુષવેદમાં
કદા પ્રકારે ઉપશમાયે અને સંક્રમાયે, ન્યારવાદ સમયોન જે આશલિકાકાલે
સંજ્વલનમાયા ઉપશાન્ત થઈ. પડેલે ૨૫ પ્રકૃતિ ઉપશાન્ત થઈ. હવે જ્યારે સં-
જ્વલનમાયાના વન્ધ ઉદય અને ઉદીરણાનો વ્યવચ્છેદ થયો તેના અનન્તર
સમયથી પ્રારંભી સંજ્વલનલોભની બીજી સ્થિતિમાંથી દલીયું જેથીને લોભ
વેદના કાલના જે તૃતીયાંશ કાલપ્રમાણવાલી પ્રથમસ્થિતિ પૂર્વોક્તપ્રકારે
બનાવે અને વેદે. પહેલો એક ત્રિભાગ તેનું નામ અશ્વકર્ણ કરણાદ્યા કહેવાય ૧.
અને બીજો ત્રિભાગ કિટ્ટીકરણાદ્યાનામનો કહેવાય ૨, હવે પહેલા અશ્વકર્ણકર-
ણાદ્યા નામના ત્રિભાગમાં વર્તતો છતો પૂર્વ સ્પર્ધકોમાંથી દલીયું લઈને અ-
પૂર્વસ્પર્ધકો બનાવે, સ્પર્ધકનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—“અહો અનન્તાનન્તપર-
માણુઓવડે બનેલા સ્કન્ધોને ઝીલ કર્મપણે ગ્રહણ કરેછે, તે એકેકા સ્કન્ધ-
માં જે સર્વ અધન્યરસવાળો પરમાણુ તેનો પણ રસ કેશલિપ્રકાસે છેદ
કરતા સર્વ જીવો કરતા અનન્તગુણ રસાધિભાગોને આપેછે. પડેલે એક એક

(૫૧૦) ॥ ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનપસકૃત ઉપશમથ્રેણિનિરૂપણમ્ ॥ (દ્વાર

મિધ્યાત્વે પણ જાય એ આશ્ચર્ય છે. ॥ ૮ ॥ અને પતિત થયેલો જીવ તે મનમાં મોક્ષે ન જાય, અને કોઈક જીવ ઉત્કૃષ્ટથી એ પુદ્ગલપરાવર્તે સુધી સંસારમાં રહે (પરિભ્રમણ કરે). ॥૯॥મહાભાષ્યમાં કહ્યું છે કે-“ જો ઉપશાન્ત કષાયી જીવ

કમં પરમાણુ સર્વ જીવ કરતા અનન્તગુણ રસાણુયે યુક્ત હોય છે. થીજો કમં-પરમાણુ એકભાગ અધિક રસાધિભાગો આપેછે, તેથી થીજો એ અધિક રસા-ધિભાગો આપે એ પ્રમાણે એક એક અધિભાગની આગલ આગલ વૃદ્ધિયે ત્યાં-સુધી જવું કે યાવત્ છેલ્લો પરમાણુ સિદ્ધતા અનન્તભાગ અધિક રસાધિભાગો આપે, તેમાં જઘન્યરસવાળા જેટલા પરમાણુઓ મળતમાં હોય તેઓનો સમુદાય સમાનજાતીય હોવાથી એક(પહેલી)વર્ગના કહેવાય છે. થીજા એકાધિક રસાધિભા-ગવાળા પરમાણુઓનો સમુદાય થીજી વર્ગના, એ અધિક રસાધિભાગવાળા પર-માણુઓના સમુદાયનો થીજી વર્ગના એ પ્રમાણે એક એક રસાધિભાગથી વધતા પરમાણુઓના સમુદાયની વર્ગનાઓ કહેતા કહેતા વર્ગનાઓની સંખ્યા અમ-વ્યોથી અનન્તગુણ અને સિદ્ધોગા અનન્તભાગ તત્ત્વ સંખ્યાપ્રમાણ જાણથી. અહીં ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિથી વર્ગનાઓ જાણે સ્પર્ધા કરતી ન હોય તેથી આ વર્ગના ઓનો સમુદાય તે ‘સ્પર્ધક’ કહેવાય છે. આ સ્પર્ધકની છેલ્લી વર્ગનામાં આવેલા રસથી આગલ એક એક રસાધિભાગની નિરન્તર વૃદ્ધિયે વધતો રસ મળતો નથી. પરન્તુ સર્વ જીવ કરતા અનન્તગુણ રસાધિભાગોયે વધતો રસ મળે છે. ત્યારપછી તેજ (ઉપર ચતાવ્યા સ્પર્ધકના) કમે કરી ત્યાંથી માંડી થીજું સ્પર્ધક કહેવું, એજ પ્રમાણે થીજું સ્પર્ધક કહેવું, યાવત્ એજરીતે અનન્તા સ્પ-ર્ધકો થાય છે. આ સ્પર્ધકો જીવે પહેલા કરેલા હોવાથી પૂર્વસ્પર્ધકો કહેવાય છે, હવે હમણાં તેજ સ્પર્ધકોમાંથી દરેક સમયે દલીયું ગ્રહણ કરીને તેનું અ-ત્યસ્ત હીનરસ પણ પમાડીને અપૂર્વ સ્પર્ધકો બનાવેછે. અનાદિ સંસારમાં જ-મણ કરતા આ જીવે કોઈચક્ષત પણ ચન્ધને આશ્રયી આવા સ્પર્ધકો બનાવ્યા નથી, પરન્તુ હાલમાંજ અત્યન્ત વિશુદ્ધિના યોગે આવા અપૂર્વ સ્પર્ધકો બનાવેછે. માટેજ આને અપૂર્વસ્પર્ધકો કહેવાય છે” હવે આ અશ્વકર્ણ કરણાદ્યા પૂર્ણ થયે રહે કિટ્ટીકરણાદ્યામાં પ્રવેશ કરેછે. હવે અહીં કિટ્ટીકરણાદ્યામાં પૂર્વસ્પર્ધકો અને અપૂર્વસ્પર્ધકોમાંથી દલીયું ગ્રહણ કરી દરેક સમયે અનન્તો કિટ્ટીઓ બનાવે છે. કિટ્ટીઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—પૂર્વસ્પર્ધક અને અપૂર્વસ્પર્ધકોમાંથી વર્ગનાઓ લઈને તેને અનન્તગુણહીન રસપણુ પમાડીને તે વર્ગનાઓને મોટા અ-ન્તરાલપણાયે સ્થાપનકરવું, જેમકે જે વર્ગનાઓના અનુભાગભાગો અનન્તાન-ન્ત છતાં પણ અસત્કલ્પનાયે તે અનુભાગ ભાગોની સંખ્યા એકસો, એકસો એક અથવા એકસો એ પંચોત્તે કમથી અને અધિકરસસ્વરૂપે હતી તેજ વર્ગનાઓના અ-નુભાગભાગોની સંખ્યા પાંચ પંદર પચીસ એ પ્રમાણે હીન હીનરસપણે અને મોટા અન્ત-રાલપણે સ્થાપથી હવે કિટ્ટીકરણાદ્યાના ચરમસમયે એક સાથે અમત્યાગ્યાનાવરણ

પણ પુનઃ ચારંવાર અનન્ત (કાલ સુધી) પ્રતિપાતને (અર્થાત્ અનન્ત કાલ સંસાર પરિભ્રમણને) પામે છે માટે તમારે નિશ્ચયે લેશકપાય બાકી રહ્યો હોય તો તેટલા માત્રનો પણ વિશ્વાસ ન જ કરવો" ॥૧॥ (વિશેષ ભાષ્યગાથા ૧૩૦૯) હવે જે જીવ (૧૧મા ગુણસ્થાનથી) ભવનો ક્ષય થતાં (આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી)પતિત થાય

અને પ્રત્યાહ્યાનાાવરણ થાય છે લોભ ઉપશાન્ત થયા પડેલે ૨૭ પ્રકૃતિ ઉપશાન્ત થઈ, અને તેજ સમયે સંજ્વલનલોભનો બન્ધવ્યવચ્છેદ અને ચાદર સંજ્વલનલોભના ઉદય ઉદીરણનો વ્યવચ્છેદ અને નવમાં અનિવૃત્તિચાદરસંપરાય ગુણસ્થાનનો પણ વ્યવચ્છેદ થાય છે, આપ્રમાણે અહીં અનિવૃત્તિચાદરસંપરાયગુણસ્થાનકે અતુકમે સાતથી માંડી પચીશસુધી પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત હોય છે, અનન્તાનુયન્ધિ ૪ દર્શનમોહનીય ૩ ૫ સાતનીઉપશમના પ્રથમ કરી હોવાથી સાત ઉપશાન્ત, ૧, નપુંસકવેદની ઉપશાન્તના કાર્યે આઠ ઉપશાન્ત ૨, સ્ત્રીવેદઉપશમ્યે તથા ઉપશાન્ત ૩, હાસ્યાશ્વિપટૂક ઉપશમ્યે પંદર ઉપશાન્ત ૪, પુરુષવેદઉપશમ્યે સોઠા ઉપશાન્ત ૫, અપ્રત્યાહ્યાનાાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાાવરણ થી ક્રોધ ઉપશમ્યે અઢાર ઉપશાન્ત ૬, સંજ્વલનક્રોધ ઉપશમ્યે ઓગણીશ ઉપશાન્ત ૭, અપ્રત્યાહ્યાનાાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાાવરણ થી માન ઉપશમ્યે પચીશ ઉપશાન્ત ૮, સંજ્વલનમાત ઉપશમ્યે ચાષીશ ઉપશાન્ત ૯, અપ્રત્યાહ્યાનાાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાાવરણ થી માયા ઉપશમ્યે ચોવીશ ઉપશાન્ત ૧૦, સંજ્વલનમાયા ઉપશમ્યે પચીશ મોહનીયપ્રકૃતિ ઉપશાન્ત થઈ ૧૧, હવે અપ્રત્યાહ્યાનાાવરણ પ્રત્યાહ્યાનાાવરણ થી લોભ અનિવૃત્તિના ચરમસમયે ઉપશમ્યા પડેલે દશમે સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનકે સતાર્થશમોહનીયપ્રકૃતિ ઉપશાન્ત થઈ, હવે આ સૂક્ષ્મસંપરાયનો કાલ અન્તમુહર્તપ્રમાણ છે, તેમાં પેટી છતો કેટલોક લોભની સૂક્ષ્મકિટ્ટીઓને ઉપરની સ્થિતિમાંથી મેંચોમે સૂક્ષ્મસંપરાયના કાલતુલ્ય પ્રથમસ્થિતિ કરે અને યેવે, ચાકોનું સૂક્ષ્મકિટ્ટીરૂપ બનાવેલું દલોયું અને સમયેન આશ્ચરિકાદ્રિકમાં ચાંચેલ દલોયું ઉપશમાવે, સૂક્ષ્મસંપરાયના છેલ્લાસમયે સંજ્વલનલોભ સર્વ ઉપશાન્ત થયો પડેલે અટાવીશ મોહનીયપ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ, તેજ સમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણીય ૫, ચાર દર્શનાવરણીય, ૯, પાંચ અન્તરાય ૧૪, યશઃકીર્તિનામ કર્મ ૧૫, અને ઉત્કર્ષગોત્રકર્મ ૧૬, ૫ સોઠા પ્રકૃતિઓનો બન્ધવ્યવચ્છેદ થાય ત્યાગવાદ અનન્તરસમયે ઉપશાન્તકપાયચીતરાગલુચસ્ય અગીયારમું ગુણસ્થાનક પામે છે, અહીં મોહનીયની અટાવીશ પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત પમાય છે, આ ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનકે જઘન્યથી પદ સમય અને ઉત્કર્ષથી અન્તમુહર્તકાલ સુધી રહે છે, તે પછી નિશ્ચયથી પડે છે પદવાનું બે પ્રકારે થાય છે, પદ ભયશ્ચયથી અને ચીત્તું અઢા (કાલ) ક્ષયથી, ભવ [આયુષ્ય] ક્ષય મરનારને અને અદ્વાક્ષય ઉપશાન્તનો કાલપૂર્ણ થયે. અદ્વાક્ષયે પડતો જેવી રીતે ચંદ્રનો હતો તેવીજ રીતે પડે છે, પડેલે કે જ્યાં જ્યાં (જે જે ગુણસ્થાનકે) બન્ધ ઉદય વિનંરે વ્યવચ્છેદ પામ્યા હતા પડતા છતા તે તે

(૫૧૨) ॥ ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનમસદ્ગત ઉપશમશ્રેણિનિરૂપણમ્ ॥ (ઘાર

છે તે જીવ પ્રથમ સમયેજ વન્ધનાદિ સર્વ કરણો પ્રવર્તવે છે. ॥ ૧૦ ॥ કારણકે પૂર્વે વાંધેલા આયુષ્યવાળો જીવ અર્હિ શ્રેણિમાં વર્તતો (૮-૯-૧૦-૧૧ મે) જો મરણ પામે તો નિશ્ચયે અનુત્તર દેવમાંજ ઉત્પન્ન થાય. ॥ ૧૧ ॥ મહાભાષ્યઘૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-“જો પૂર્વજન્મુ તે જીવે ઉપશમશ્રેણિ અંગીકાર કરી હોય, તે જીવ શ્રેણિમાંનાં કોરૂપણ ગુણસ્થાનમાં (૮-૯-૧૦ માં) વર્તતો અથવા ઉપશાન્તમોહવાળો (૧૧માં) થઈને જો કાલ કરે તો નિશ્ચયથી અનુત્તરદેવમાંજ ઉત્પન્ન થાય.” (અને શ્રેણિથી પડેલાનો કાલ કર્યે છતે કોઈ નિયમ નથી, તેને જુદા જુદા અધ્યવસાયો થવાથી જુદીજુદી ગતિઓનો સંભવ હોય છે. વિશેષાઃ ભાષ્યગાથા ૧૩૦૪ ની ટીકા) આ ગુણસ્થાનની જઘન્યસ્થિતિ ૧ સમયની કહી છે, અને તે સ્થિતિ આયુષ્યનો ક્ષય થતાં અનુત્તરે જાય ત્યારેજ (૧ સમય જઘન્યસ્થિતિ અન્યથા અન્તર્મુદૂર્ત્તજ હોય) જાણવી ॥ ૧૨ ॥ એક જીવ એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે અને આશ્વા સંસારમાં વસતો સર્વ મલીને ચાર વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે ॥ ૧૩ ॥ અર્હિ સિદ્ધાન્તકારને મતે એક ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ અને ઉપશમશ્રેણિમાંની એકજ શ્રેણિ કરવાની

ગુણસ્થાનકે તે સર્વ પ્રવર્તે છે (આરમ્ભ કરાય છે) પદતો છતો યાવત્ છટ્ટા સુધી પડે, કોઈ તેથી પણ નીચે જે ગુણસ્થાનક સુધી આવે, યાવત્ કોઈ સાસ્વાદનમાય પણ પામે છે. અને મિથ્યાત્વે જાય છે. ચલ્લી જે ભવ ક્ષયે પડે છે તે પ્રથમ સમયેજ સર્વે વન્ધનાદિકરણોને પ્રવર્તવે ઉત્કર્ષથી એકભવમાં ઉપશમશ્રેણિ બે વાર કરે છે. જે બેવાર ઉપશમશ્રેણિ કરે તેને તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ યાય નહિ, અને જે એકવાર ઉપશમશ્રેણિ કરે તેને ક્ષપકશ્રેણિ યાય પણ જરો તેમ કામંચસ્થિકોનો અભિપ્રાય છે કહ્યું છે કે-“હોં દુવે વારે ઉપશમસેર્હિ પઢિષજ્જહ તસ્સ મિયમા તેમિ મહે જ્ઞવગસેદી નત્થિ, જો પક્કસિ ઉપશમસેર્હિ પઢિષજ્જહ તસ્સ જ્ઞવગસેદી હોજ્જ વિત્તિ” સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે તો એક ભવમાં એકજ શ્રેણિ અંગીકાર કરે પરંતુ જે ઉપશમ શ્રેણિ કરનાર તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ કરે નહિ કહ્યું છે કે-“મોહોપશમ એકસ્મિન્નભવેહિઃ સ્યાદસન્તતઃ । યસ્મિન્નભવે તૂપશમઃ ક્ષયો મોહસ્ય તન્ન મ્ ॥૧૪॥” આ પ્રમાણે કાંઈક સવિસ્તર ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ કહ્યું. વિશેષાધિયે કમ્મપયહી ટીકા પશ્ચત્તંત્ર ટીકા ત્રિગેરે ગ્રંથો અવરોકવા.

૧ અઢાક્ષયથી પદતો ૧૦ મે ૯ મે રૂપ્યાદિકે આવે તો જ્યાં જેથી રીતે વંધાદિવિચ્છેદ કર્યા હોય ત્યાં તેથી રીતે વંધાદિ પુનઃ પ્રવર્તવે અને મધ્યશ્રયથી અનુત્તરમાં જતાં ૧૧મામાંથી શોધ ૯ થેજ ગુણસ્થાને આવેલો હોવાથી તે ગુણસ્થાનને યોગ્ય વંધાદિ સર્વ ક્રિયાઓ એક સાથે કરવા માંડે

૨ ઉપશમશ્રેણિ પદતો જીવ પણ ૮-૯-૧૦-૧૧ મે મરણ પામે અને ઉપશમશ્રેણિથી પદતો જીવ પણ ૪ ચાર સ્થાને મરણ પામી અનુત્તરમાં જાય.

હોય છે, પરન્તુ કર્મગ્રંથને મતે ॥ ૧૪ ॥ કરી છે એકવાર ઉપશમશ્રેણિ જેને તેવો જીવ ક્ષપકશ્રેણિ કરી શકે (એકવાર ઉપશમશ્રેણિ કરનાર જીવ તેજ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ અહ્નીકાર કરે તો તે ભવમાં જે શ્રેણિ કરી કહેવાય), પણ એકજ ભવમાં જે વાર કરી છે ઉપશમશ્રેણિ જેને તે ક્ષપકશ્રેણિ તો ન જ કરે. ॥ ૧૫ ॥ એ પ્રમાણે કર્મગ્રંથની લઘુવૃત્તિમાં કહું છે. એ પ્રમાણે ૧૧ મું ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાન કહું. ॥ ૧૧ ॥ કહે વારમું ગુણસ્થાનક કહે છે.

ક્ષીણાઃ કષાયા यस્ય સ્યુઃ, સ સ્યાત્ ક્ષીણકષાયકઃ । વીતરાગચ્છદ્રસ્થશ્ચ, ગુણસ્થાનં યદસ્ય તત્ ॥૧૬॥
ક્ષીણકષાયચ્છદ્રસ્થવીતરાગાહ્યં ભવેત્ । ગુણસ્થાનં કેવલિત્વદ્રઙ્ગાધિગમગોપુરમ્ ॥ ૧૭ ॥ તત્ર ચ ॥ શ્રેષ્ઠસંહનનો વર્ષાષ્ટકાધિકવયા નરઃ । સદ્ધ્યાનઃ ક્ષપકશ્રેણિમપ્રમાદઃ પ્રપદ્યતે ॥ ૧૮ ॥ તથોક્તં કર્મગ્રંથલઘુવૃત્તૌ ॥ “ક્ષપકશ્રેણિપ્રતિપન્નો મનુષ્યો વર્ષાષ્ટકોપરિવર્તી અવિરતાદીનામન્યતમોઽત્યન્તશુદ્ધપરિણામ ઉત્તમસંહનનઃ, તત્ર પૂર્વવિદપ્રમત્તઃ શુક્લધ્યાનોપગતોઽપિ, કેચન ધર્મધ્યાનોપગત इत्याहुः । (સા૦ ૨૩૨) વિશેષાવશ્યકવૃત્તૌ ચ “પૂર્વધરોઽપ્રમત્તઃ શુક્લધ્યાનોપગતોઽપ્યેતાં પ્રતિપદ્યતે, શેષાસ્ત્વવિરતાદયો ધર્મધ્યાનોપગતા” इति निर्णयः ॥ (સા૦ ૨૩૩)

તત્ક્રમશ્ચાયં ॥ સ તુર્યાદિગુણસ્થાનચતુષ્કાન્યતરેઽન્તયેત્ । અન્તર્મુહુર્ત્તાયુગપત્, પ્રાગનન્તાનુબન્ધિનઃ ॥ ૧૯ ॥ તતઃ ક્રમેણ મિથ્યાત્વં, મિશ્રં સમ્યક્ત્વમન્તયેત્ । ઉચ્યતે કૃતકરણઃ, ક્ષીણેઽસ્મિન્ સસકે ચ સઃ ॥ ૨૦ ॥ વદ્ધાયુઃ ક્ષપકશ્રેણ્યારમ્ભ-

इह क्क्षपकश्रेणिप्रतिपन्नोत्तमसंहननोऽविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतम उत्पन्नविशुद्धपरिणामो विज्ञेयः । तत्र (इति पाठपूर्तिः) विशेषाभाष्यगाथा १३१३ वृत्तौ

कश्चेन्निवर्त्तते । अनन्तानुबन्धिनाशानन्तरं जीवितक्षयात् ॥
 २१ ॥ तदा मिथ्यात्वोदयेन, भूयोऽनन्तानुबन्धिनः । वध्नाति
 मिथ्यात्वरूपतद्बीजस्याविनाशतः ॥ २२ ॥ क्षीणे मिथ्यात्व-
 बीजे तु, भूयोऽनन्तानुबन्धिनाम् । न बन्धोऽस्ति क्षितिरुहो,
 बीजे दग्धे हि नाङ्कुरः ॥ २३ ॥ सुरेषूत्पद्यतेऽवश्यं, बद्धायुः
 क्षीणसप्तकः । चेत्तदानीमपतितपरिणामो म्रियेत सः ॥ २४ ॥
 निपतत्परिणामस्तु, बद्धायुर्म्रियते यदि । गतिमन्यतमां याति,
 स विशुद्धयनुसारतः ॥ २५ ॥ बद्धायुष्कोऽथाक्षतायुः, क्षपको
 म्रियते न चेत् । नियमात्सप्तके क्षीणे, विश्राम्यति तथाऽप्य-
 सौ ॥ २६ ॥ सकलक्षपकश्चाथ, विधाय सप्तकक्षयम् । क्षयं नयेत्स्व-
 न्नरकतिर्यगायुंष्यतः परम् ॥ २७ ॥ प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानाष्टक-
 मन्तयेद् गुणे नवमे । तस्मिन्नर्द्धक्षपिते क्षपयेदिति षोडश प्र-
 कृतीः ॥ २८ ॥ तिर्यग्नरकस्थावरयुगलान्युद्योतमातपं चैव ।
 स्यान्नर्द्धित्रयसाधारणविकलैकाक्षजातीश्च ॥ २९ ॥ अत्र तिर्य-
 ग्युगलं-तिर्यगगतितिर्यगानुपूर्वीरूपं, नरकयुगलं-नरकगतिन-
 रकानुपूर्वीरूपं, स्थावरयुगलं-स्थावरसूक्ष्माख्यमिति ज्ञेयं ।
 अर्धदग्धेन्धनो वह्निर्दहेत्प्राप्येन्धनान्तरम् । क्षपकोऽपि तथाऽ-
 न्तः, क्षपयेत्प्रकृतीः पराः ॥ ३० ॥ कषायाष्टकशेषं च, क्ष-
 पयित्वाऽन्तयेत् क्रमात् । क्लीवस्त्रीवेदहास्यादिषट्कपूरुषवेद-
 कान् ॥ ३१ ॥ एष सूत्रादेशः ॥ अन्ये पुनराहुः ॥ षोडश कर्मा-
 ण्येव पूर्वं क्षपयितुमारभते, केवलमपान्तरालेऽष्टौ कषायान् क्ष-
 पयति, पश्चात्षोडश कर्माणीति कर्मग्रन्थवृत्तौ ॥ (सा० २३४)

अर्थ--जे जीवना कषायो क्षय पाव्या होय ते क्षीणकषायी जीव
 कहेवाय अने तेवो जे दीनराग छद्मस्थ तेनुं जे गुणस्थान ते ॥ १६ ॥ क्षीणकषाय-

છદ્ધસ્થવીતરાગ નામનું છે, અને ૫ ગુણસ્થાન કેવલિપનારૂપનગર (વિશિષ્ટ શહેર)માં પ્રવેશ કરવાને મોટા દરવાજા સરખું છે, ॥ ૧૭॥ અને ત્યાં ઉત્તમ (વર્ત્તર્પભનારાચ) સદ્ગુણવાળો-આઠવર્ષથી અધિક ઉમ્મરવાળો-મનુષ્ય-શ્રેષ્ઠ (ધર્મ વા શુભ) ધ્યાન-વાળો-અપ્રમાદી જીવ ક્ષપકશ્રેણિને અક્ષીકાર કરે છે ॥ ૧૮॥ તેજ પ્રમાણે કર્મગ્રન્થ લઘુષ્ટિમાં કહ્યું છે કે-“ક્ષપકશ્રેણિને અક્ષીકાર કરેલો (કરનાર) મનુષ્ય આઠ વર્ષથી અધિક વયનો, અવિરતાદિ (ચાર ગુણસ્થાનમાંથી) કોઈપણ (ગુણસ્થાન-

૧ કરનારે. ૫ ગુણસ્થાન પામ્યા બાદ અન્તર્મુહર્તમાં સયોગિકેવલો ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે માટે

૨ ક્ષપકશ્રેણિમાં ક્ષપણા કરવાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—ક્ષપકશ્રેણિ કરનાર આઠ વર્ષની ઉપર થતેલા વર્ત્તર્પભનારાચ સંઘયણવાળા જિનેશ્વરપ્રભુના વિદ્યમાનકાલવર્તિ (તે કાલ આ અવસર્પિણીકાલમાં ભરતક્ષેત્રને આશ્રયી શ્રોત્રપ્રથમનીચેકર પ્રભુના કાલથી માંહીને શ્રીજસ્વસ્થામીભગવાનની કેવલોત્પત્તિ સુધીનો જાણથી પણ પ્રમાણે પૈરથત ક્ષેત્ર વિગેરેમાં તથા તમામ ત્રીવીણીકાલોમાં પણ જાણવું) ધર્મશુદ્ધધ્યાનધ્યાતા इत्यादि વિશિષ્ટગુણયુક્ત જીવો હોય તે જીવો કે પ્રકારના હોય, ૧ વદ્ધાયુષ્ક, ૨ અવદ્ધાયુષ્ક, વદ્ધાયુષ્કમાં ૧ વૈમાનીક વદ્ધાયુષ્ક, અને ૨ વીજા અન્યગતિવદ્ધાયુષ્ક પણ છે ભેદો છે. વદ્ધાયુષ્કજીવો સર્વક્ષપણા કરતા નથી, સમકક્ષયે અટકે છે, તેમાં પણ વૈમાનીક વદ્ધાયુષ્ક હોય તે સમકક્ષયથી ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામી ઊપશમશ્રેણિયે પણ પડે છે. અને અન્ય ગતિવદ્ધાયુષ્ક હોય તે શ્રેણિકાચિની પેટે કોઈપણ શ્રેણિકરતા નથી, અને અવદ્ધાયુષ્ક જે હોય તે સંપૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિ કરે છે, વદ્ધાયુષ્ક હોય કે અવદ્ધાયુષ્ક હોય તે બન્ને પણ અવિરત ૧, દેશચિરત ૨, પ્રમત્ત ૩, અને અપ્રમત્ત ૪, ૫ ચાર પૈકી ગુણસ્થાનકે થતેલો છતો અનન્તાનુબન્ધિ ૪ અને દર્શનમોહનીયની ક્ષપણા કરેછે. તેનો વિધિ-અનન્તાનુબન્ધિ ત્રિમંયોજના [ક્ષપણા)નો પ્રકાર તે પૂર્વે ચતાવ્યો છે તે પ્રમાણે જાણવો, દર્શનમોહનીયની ક્ષપણા પણ અનન્તાનુબન્ધિનો જેમજ જાણવો, કોઈક વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું, - દર્શનમોહનીયની ક્ષપણા માટે તત્પર થયેલ જીવ પૂર્વે ચતાવેલા ચયાપ્રવૃત્તાદિ ષણ કરણ કરે છે માત્ર અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયે મહિ ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વ તથા મિશ્રના દલિકને ગુણમંકમે કરી મમ્યક્થમોહનીયમાં પ્રક્ષેપ કરે, મિથ્યાત્વ અને મિશ્રનું ઉદ્ગલનામંકમ પણ આરંભેછે, તે આ પ્રમાણે—પહેલો સ્થિતિવંધ ઘણો મોટો ડબ્બે, વીજો તેથી વિશેષહીન, શીજો તેથી પણ વિશેષહીન, ૫ પ્રમાણે ચાષત્ અપૂર્વકરણના ચરમસમય સુધી કહેવું અપૂર્વકરણના પ્રથમસમયે જે સ્થિતિ સત્કર્મ હતું તે અપૂર્વકરણના ચરમસમયે સંખ્યેયગુણહીન થયું, ૫ પ્રમાણે સ્થિતિવંધ પણ જાણવો, અપૂર્વકરણના પ્રથમસમયે જેદલો સ્થિતિવંધ હતો તેની અપેક્ષાએ તેના ચરમસમયે સંખ્યેયગુણહીન

(૫૧૬)। ગુણસ્થાનદ્વારે દ્વાદશક્ષિણમોહગુણસ્થાનપ્રસંગતઃ સપ્કથ્રેણિપ્રરૂપણમ્ । [ઝાર

વાળો), અતિ શુદ્ધ પરિણામવાળો, ઉત્તમ સંયયણવાળો, ત્યાં પૂર્વનો જાણનાર અપ્રમત્ત (હોય તો) શુક્લધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલો, અહિં કેટલાંક આચાર્ય ધર્મધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલો હોય એમ કહે છે. અને વિશેષાવશ્યકવૃત્તિમાં પૂર્વધર-અપ્રમત્ત-એવા (મુનિ) શુક્લધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલા આ મુનિ સપ્કથ્રેણિને અહ્નીકાર કરે. અને શેષ અવિરતાદિ (ત્રણ) ધર્મધ્યાનને પ્રાપ્ત થયા છતાં સપ્કથ્રેણિ અહ્નીકાર કરે. એવો નિર્ણય છે ” તે સપ્કથ્રેણિનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે-ચતુર્યવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ ત્રિંગેરે ચાર [૪-૬-૬-૭] ગુણસ્થાનની અંદર તે જીવ અન્તર્મોહ-સમાં સમકાલે પ્રથમ (ચાર) અન્તન્તાનૃવન્થિનો વિનાશ (ધ્વજ) કરે ॥ ૧૯ ॥ તદનન્તર અનુક્રમે મિથ્યાત્વમોહનીયનો-મિશ્રનો-અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો સ્વ

યાય છે. તે પછી અનિવૃત્તિકરણમાં પ્રવેશ કરે ત્યાં પણ સ્થિતિઘાત ત્રિંગેરે સર્વ પણ તેણીજ રોતે કરે. અનિવૃત્તિકરણના પ્રથમસમયે ત્રણે દર્શનમોહનીયના પણ દેશોપશમના નિધત્તિ અને નિકાચમાનો ક્વચક્ષેઽ થાયછે, દર્શનમોહનીયધિકનું જે સ્થિતિસત્કર્મ અવશિષ્ટ છે તે અનિવૃત્તિ કરણના પ્રથમસમયથી માંડીને સ્થિતિઘાતાદિવદે ઘાત કરાતું ઘાતકરાતું હજારોસ્થિતિઘંદો ગયે છતે અસંક્ષિપ્તેન્દ્રિયના, સ્થિતિસત્કર્મ સરખું થાય છે ત્યારવાદ સ્થિતિઘંદોના સદક્ષપ્રધક્ત્વ ગયે છતે ચતુરિન્દ્રિયના સ્થિતિસત્કર્મ જેટલું, તે પછી ચલી તેટલા સ્થિતિઘંદો ગયે ત્રીન્દ્રિયના સ્થિતિસત્કર્મ જેટલું, તેમાંથી પણ તેટલા સ્થિતિઘંદો ગયે દ્વીન્દ્રિયના સ્થિતિસત્કર્મ જેટલું, તેમાંથી પણ તેટલા સ્થિતિઘંદો ગયે એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસત્કર્મ જેટલું, તેમાંથી પણ તેટલા સ્થિતિઘંદો ગયે પર્યોપમના અસંખ્યેયભાગપ્રમાણ (એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસત્કર્મ પ્રમાણ પછી તેટલા સ્થિતિઘંદો ગયે છતે પર્યોપમમાત્ર સ્થિતિસત્કર્મ થાય છે, આ ચર્ણિકાર મહારાજાનું કથન છે. પંચસેન્રહકારના કથન પ્રમાણે તો પર્યોપમસંખ્યેયભાગપ્રમાણ સ્થિતિસત્કર્મ થાય છે, તેપછી તે ત્રણે દર્શનમોહનીયના પણ દરેકદરેકનો એક-એક સંખ્યાતમોભાગ મુકી શેષસર્વનો નાશ કરે તે પછી ચલી તે મુકેલા એક સંખ્યેય-ભાગનો એકસંખ્યાતમો ભાગ મુકી બાકી વિનાશ કરે એ પ્રમાણે હજારો સ્થિતિઘાતો જાયછે, ત્યારપછી મિથ્યાત્વના અસંખ્યાતાભાગોનો સંહ કરે, અને સમ્યક્ત્વ તથા મિશ્રમોહનીયના સંખ્યાતાભાગોનો સંહ કરે, આ પ્રમાણે ઘણા સ્થિતિઘંદો ગયે છતે મિથ્યાત્વનું દલિયું આશ્વલિકામાત્ર થયું, અને સમ્યક્ત્વ તથા મિશ્ર-મોહનીયનું પર્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ થયું મિથ્યાત્વ સમ્બન્ધી સ્વ-હન કરાતા આ સ્થિતિઘંદો સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીયમાં પ્રક્ષેપ કરે, મિ-શ્રના હોય તે સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં અને સમ્યક્ત્વમોહનીયના નોંચના પોતાના સ્થાનમાં હવે આશ્વલિકામાત્ર જે મિથ્યાત્વનું દલિયું રહ્યું હતું તે સ્તિવુક સં-ક્રમે સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં પ્રક્ષેપ કરે, ત્યારપછી સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનો-

કરે, આ સાત મકૃતિ ક્ષય પામ્યે છતે તે જીવ કૃત્ત્વકરણ કહેવાય છે ॥ ૨૦ ॥
 પૂર્વે થયેલા આયુષ્યવાળો જીવ ક્ષયકષેણિનો પ્રારંભ કરનાર જો અનન્તાનુબન્ધિનો
 ક્ષય કર્યાબાદ આયુષ્યનો અન્ત આવવાથી (ક્ષયકષેણિથી) નિવૃત્તિ પામે છે
 ॥ ૨૧ ॥ તો તે અનન્તાનુબન્ધિને ઉત્પન્ન કરવામાં વીજભૂત એવા મિથ્યાત્વનો
 વિનાશ નહિ થયેલો હોવાથી મિથ્યાત્વનો ઉદય થતાં પુનઃ અનન્તાનુબન્ધિનો બંધ
 (ઉપાર્જન) કરે છે ॥ ૨૨ ॥ અને મિથ્યાત્વરૂપ વીજ ક્ષય પામ્યે છતે પુનઃ અન-
 ન્તાનુબન્ધિનો બંધ (ઉત્પત્તિ) થઈ શકતી નથી, કારણકે વૃક્ષનું વીજ વળી ગયે છતે

૧ સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરતાં ક્યારે સમ્યક્ત્વમોહનોયની સત્તા
 ૮ વર્ષ પ્રમાણ રહે ત્યારે તે જીવ નિશ્ચયનયથી “ દર્શનમોહનીયક્ષયક ક-
 હેધાય અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો અન્ત્યસ્થંડ ઉકેરે તે ધસતે ” કૃત્ત્વકરણ કહે-
 ધાય. ૫ કૃત્ત્વકરણ કાલમાં વર્તતો જીવ મરણ પામી ચારે ગતિમાં જઈ ત્યાં
 ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામે માટે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામવાનો ક્રિયાઓનો પ્રારંભક
 મનુષ્યજ હોય તે સમ્યક્ત્વમોહનીયના દલીયાનો સર્વ ક્ષય કરી ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ
 પામનાર (ક્રિયાનિષ્ઠાપક) ચારે ગતિના જીવો હોય.

યના અસંખ્યાતા ભાગો [સ્થંડ] કરે, એક ભાગ અવશેષ રહે, તે પછી તે એક
 ભાગના પણ અસંખ્યાતા ભાગો સ્થંડે એક ઘાકી રાખે. ૫ પ્રમાણે કેટલાક સ્થિ-
 તિ સ્થંડો ગયે છતે મિથ્યમોહનીય આધલિકામાત્ર થયું. અને તે ધસતે સમ્ય-
 ક્ત્વમોહનીયનું સ્થિતિસ્થાવર આઠ વર્ષપ્રમાણ રહેછે. નિશ્ચયનયમતે આ ધસતે
 સકલવિધનો વિનાશ થવાથી દર્શનમોહનીયનો ક્ષયક કહેધાય છે, ત્યારવાદ
 સમ્યક્ત્વમોહનીયનું અન્તમુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાવર ઉકેરે, અને તેનું દલ્લિક તો ઉ-
 દયસમયથી આરંભી પ્રક્ષેપ કરે, માત્ર ઉદયસમયે સર્વસ્તોક, તેનાથી વીજે સમયે
 અસંખ્યાતગુણ ટીજે સમયે તેનાથી પણ અસંખ્યાતગુણ, ૫ પ્રમાણે યાવત્ ગુણક્રેણિનું
 શિશ્વર આવે ત્યાંસુધી કહેતા જંબુ. તેથી આગળ વિશેષહીન વિશેષહીન કહેવું.
 યાવત્ ચરમસ્થિતિ આવે આ પ્રમાણે અન્તરમુહૂર્તપ્રમાણવાટા પૂર્વપૂર્વકરતા અ-
 સંખ્યાતા ગુણા અનેક સ્થિતિસ્થાવરોને ઉકેરે અને નિક્ષેપ કરે તે યાવત્ ત્રિષ-
 વરમ (ઉપાન્ત્ય) સ્થિતિસ્થાવર આવે ત્યાંસુધી ઉકેરે અને નિક્ષેપ કરે ઉપા-
 ન્ત્યસ્થિતિ સ્થાવર કરતા ચરમસ્થાવર અસંખ્યેયગુણ જાણવું, (કમ્પપયદીમાં ઉપા-
 ન્ત્ય સ્થિતિસ્થાવર કરતા ચરમ સ્થિતિસ્થાવર સંખ્યાતગુણ કહેલ છે.) અને ચરમ
 (છેલ્લો) સ્થિતિસ્થાવર ઉકેર્યે છતે તે ક્ષયક ‘કૃત્ત્વ કરણ’ થયો ૫ પ્રમાણે ક-
 હેધાય આ કૃત્ત્વકરણના કાલમાં વર્તતો કોઈક જીવ કાલ પણ કરે અને ચારે
 ગતિપેકીનો કોઈપણ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય, પ્રથમ તે જીવ શુક્લેશ્યામાં હતો.
 ઘાલમાં તો તે કોઈપણ લેશ્યાને પામે તેજ કારણથી આ ક્ષયકષેણિનો પ્રસ્થાપક

(૫૧૮)॥ગુણસ્થાનદ્વારે દ્વાદશક્ષીણમોહયુગસ્થાનપ્રસંગતઃ ક્ષપકશ્રેણિપ્રરૂપણમ્ ॥(ચાર

અંકુરો ફુટતો નથી ॥ ૨૩ ॥ પૂર્વે વાંધેલા આયુષ્યવાળો સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યો છે જેને તેવો જીવ અપ્રતિપતિત પરિણામ વાળો છતો જો મરણ પામે તો તે નિશ્ચયે દેવોમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે ॥ ૨૪ ॥ અને પૂર્વેવદ્ધાયુ જીવ પદતા પરિણામ વાળો થયો છતો જો મરણ પામે તો વિશુદ્ધિને અનુસારે ચારમાંની કોઈપણ ગતિમાં જઈ શકે ॥ ૨૫ ॥ હવે પૂર્વેવદ્ધાયુ જીવ હોય અને અર્ધદ (દીર્ઘ) આયુષ્યવાળો હોય ને તેથી જો તે ક્ષપક જીવ મરણ ન પામે તોપણ (તે ક્ષપક) સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યા વાદ (શાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા વાદ) અવશ્ય વિશ્રામ પામે આગલ ક્ષપક-શ્રેણિ ન કરે (અર્થાત્ તે દેશક્ષપક કહેવાય) ॥ ૨૬ ॥ હવે સર્વક્ષપક જીવ ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરીને ત્યારવાદ દેવાયુષ્ય-નરકાયુષ્ય-ને તિર્યચાયુષ્ય ક્ષય કરે,

૧ ક્ષેમે દર્શનસમક ક્ષય કર્યું છે તે “ દેશક્ષપક ” અને સર્વમોહનીયનો ક્ષય કરે તે “ સર્વક્ષપક ”,

૨ ૫ ૩ આયુષ્ય સત્તામાં નથી લોપણ આયુષ્ય વેધની યોગ્યતા ટાળે ૫ હેતુથી ૩ આયુષ્યનો ક્ષય આટમે ગુણટાળે કરે ૫મ કહેવાય.

(પ્રારંભક) મનુષ્ય હોય અને નિષ્ઠાપક ચારે ગતિમાં પળ હોય છે, કયું છે કે “પટ્ટથગો ડ મળ્સો નિટ્ટથગો હોઈ ચડસુ ચિ ગઈસુ” અહીં આટલું ચિ-શીવ સમજવાનું છે કે—જો ક્ષપકશ્રેણિના પ્રારંભ પૂર્વે વદ્ધાયુ (આયુષ્ય વાંધ્યુ હોય અને) ક્ષપકશ્રેણિ આરંભે અને અનન્તાનુબન્ધિનો ક્ષય થયા પછી તુરંતજ મરણ થવાથી કદાચ અટકી જાય તો કદાચિત્ અનન્તાનુબન્ધિના વીજરૂપ મિથ્યાન્વનો ક્ષય ન થયેલ હોવાથી મિથ્યાત્વોદયે ફરો પણ અનન્તાનુબન્ધિ-ઓને ઉપચય (પકટા) કરેછે. અને મિથ્યાત્વ ક્ષય પામ્યું હોયતો મિથ્યાન્વવીજનો અભાવ થવાથી અનન્તાનુબન્ધિઓનો ઉપચય કરતો નથી, જેનું સ-મક (૪ અનન્તાનુબન્ધિ ૩ દર્શનમોહનીય) ક્ષય પામ્યું છે તેવો જીવ અપ્રતિ-પતિત (નહિ પદ્ધવાઈ) પરિણામી છતો અવશ્ય દેવલોકમાં ઉપજે. અને પ્ર-તિપતિત પરિણામી છતો ભિન્ન ભિન્ન પરિણામોનો સંભવ હોવાથી પરિણામને અનુસારે કોઈપણ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાયછે, વદ્ધાયુ હોવા છતાં પણ દીર્ઘમાયુ હોવાથી જો તે વચ્ચે કાલ ન કરે તો ક્ષપક ક્ષય થયે છતે નિશ્ચયથી ડખો રહે (અટકે) પરંતુ ચારિષ્રમોહનીયની અપાનાનો આરંભ ન કરે, પણ કોઈક જીવ ઉપશમશ્રેણિ કરે, શક્ષા શાયિક સમ્યક્ત્વ પામેલો જીવ કેટલામે ભવે મોક્ષે જાય ? ઉત્તર—અવદ્ધાયુ ચરમશરીરી જીવ શાયિકસમ્યક્ત્વ પામે તો તેજ ભવે મોક્ષે જાય ૨, દેવ અથવા નરકગતિનુ આયુષ્ય વાંધ્યા પછી શાયિકસમ્યક્ત્વ પામે તો પ્રથમ ભવ શાયિકસમ્યક્ત્વપ્રસ્થાપક મનુષ્યનો, ત્રીજો ભવ દેવ અથવા નરકનો અને ત્રીજો ભવ ચરમશરીરિયો મનુષ્યનો પામી તે ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય ધટલે

॥ ૨૭ ॥ અને નવમે ગુણસ્થાને પ્રત્યાશ્યાનાવરણ ૪ અને અપ્રત્યાશ્યાનાવરણ ૪
 ૫ આઠ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરે અને તે આઠ અર્થક્ષય થતાં વચમાંજ ૧૬ પ્રકૃતિઓ
 સ્વપાવે ॥ ૧૬ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે-તિર્યચગતિ ૧-તિર્યચાનુપૂર્વો ૨-નરકગતિ
 ૩-નરકાનુપૂર્વો ૪-સ્થાવર ૫-મૃક્ષ્મદ- (૫ તિર્યચ-નરક-ને સ્થાવરનાં યુગલ ક-
 હેવાય) ઉદ્યોત ૭-તેમજ નિશ્ચય આતપ ૮-સ્થાનદ્વિવ્રિક ૧૧ (નિદ્રાનિદ્રા-પ્રચલા
 પ્રચલા-ને થીળદ્વિ)-સાધારણ ૧૨-વિકલેન્દ્રિય-વ્રિક (દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુ-
 રિન્દ્રિયજાતિ) ૧૨-ને એકેન્દ્રિય જાતિ-૧૬ ॥૨૮-૨૯॥ “ અહિં તિર્યચયુગલ તે
 તિર્યચગતિ અને તિર્યચાનુપૂર્વોરૂપ, નરકયુગલ તે નરકગતિ અને નરકાનુપૂર્વોરૂપ, અને

અળ ભવ ધાય ૨, અસહ્યાતવર્ધાયુવાલ્લા તિર્યચ અગર મનુષ્યનું આયુષ્ય ઘાંધ્યા પછી
 ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે તો ત્રયમ ભવ ઉચિત્સમ્યક્ત્વ ૩.સ્થાવર, થીજો ભવે
 આયુ ઘાંધેલું હોવાથી યુગલિક ધાય, અને યુગલિકો નિશ્ચયે દેવગતિમાંજ
 જાય માટે થીજો ભવ દેવગતિનો અને ત્યાંથી ક્યથી ચરમશરીરી મનુષ્યપણે
 ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે જાય, પટલે ચાર ભવ ધાય, કહ્યું છે કે-‘તિર્યચઉત્થે તે-
 મિય ભવમ્મિ સિક્કંતિ દંસળે છીળે । જં દેવનિરયસંસાહ ચરિમદેહેસુ તે હંતિ
 ॥૧॥’ શંકા-ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કૃષ્ણનું પાંચમા ભવમાં મોક્ષગમન સંભળાય છે,
 તેથી પાંચમનો કહેવા ઓર્યે, તે પાંચમનો આ પ્રમાણે-કૃષ્ણવાસુદેવરૂપ મનુષ્યભવમાં
 ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામ્યા તે પ્રથમભવ ૧. નરકાયુ ઘાંધેલું હોવાથી નરકોત્પ-
 ત્તિ ૫ થીજો ભવ ૨. નરકભવમાંથી ક્યથી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થશે ૫ થીજો
 ભવ ૩. મનુષ્યમાં આરાધના કરી પાંચમા દેવલોકે ઉપજશે ૫ ચોથો ભવ ૪.
 ત્યાંથી ક્યથી અમમ તામના ચારમા તીર્થંકર થશે ૫ પાંચમો ભવ ૫. આજ
 પ્રમાણે આગમમાં ઘર્ણવેલ તુઃપ્રસહ આચાર્ય ધિગેરે જીવોને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ
 પણ આ રીતેજ [ચારભવનો નિયમ ન રાખ્યે છતે જ] ઘટી શકેછે. ઉત્તર-ચાર
 ભવ સુધીનો નિયમ ઘર્ણવ્યોછે તે મહુલતાયે સમજવો, માટેજ કૃષ્ણ તુ.પ્રસહ
 સ્વરિ ધિગેરેના દૃષ્ટાન્તોમાં દોષાપત્તિ નથી.

હવે અવદ્યાયુ છતો જો શ્રવકશ્રેણિનો પ્રારંભ કરે તો સમક ક્ષય થયે છતે
 નિશ્ચયે ચાલતા વિશુદ્ધપરિણામથી મહિ વિરામ પામ્યો છતો જ સંપૂર્ણ શ્રવક-
 શ્રેણિ પૂર્ણકરનાર હોવાથી ચારિત્ર મોહનીય સ્વપાવવા પ્રયત્ન કરે છે, ચારિત્ર-
 મોહનીયની ક્ષપણા કરવા પ્રયત્ન કરનાર જીવ પૂર્વે તતાવ્યા સ્વરૂપજાલ્યા યથા-
 પ્રવૃત્તકરણ ૧, અપૂર્વકરણ ૨, અને અનિવૃત્તિકરણ ૩, ૫ ત્રણે કરણો કરેછે,
 માત્ર વિદ્યોષ ૫ છે કે અહીં યથાપ્રવૃત્તકરણ અપ્રમલ (૭ મે) ગુણસ્થાનકે,
 અપૂર્વકરણ અપૂર્વકરણ (૮ મે) ગુણસ્થાનકે, અને અનિવૃત્તિકરણ અનિવૃત્તિ-
 કરણ બાહર સંપરાય [૯ મે] ગુણસ્થાનકે જાણવું, હવે પ્રથમ અપૂર્વકરણમાં
 અપ્રત્યાશ્યાનાવરણીય અને પ્રત્યાશ્યાનાવરણીય ૫ કથાપાટકરૂપ આઠ ચારિ-

(૧૨૦) ગુણસ્થાનદ્વારે દ્વાદશક્ષીળમોહગુણસ્થાનમસંગતઃ ક્ષપકથ્રેણિપ્રરૂપણમ્ । [દ્વાર

સ્થાવરયુગલ્લ તે સ્થાવર અને મુક્ષ્મ નામ કર્મ ૧ પ્રમાણે જાણવું, ” જેમ અર્ધી વા-
લીનાસેલા છે ઇન્ધન (લાકડા) જેને એવો અગ્નિ બીજાં કાષ્ટને પામીને તેને પ્રથમ
વાલી નાસે તેમ ક્ષપક જીવ પણ અર્ધિ (૮ પ્રકૃતિયોના ક્ષયનો) વચમાંજ પૂર્વોક્ત
બીજી ૧૬ પ્રકૃતિયોનો ક્ષય કરે છે ॥૩૦॥ અને ત્યારવાદ ક્ષય કરતાં બાકી રહેલા
આઠ કપાયોનો ક્ષય કરી અનુક્રમે નપુંસકવેદ-સ્ત્રીવેદ-હાસ્યાદિ ૬-અને પુરુષવેદનો
ક્ષય કરે છે ॥૩૧॥ ૫ સિદ્ધાન્તમત કહ્યો, અને કેટલાણક આચાર્ય
તો એમ કહે છે કે-“૧૬ પ્રકૃતિયોનેજ પ્રથમ સ્વપાવવા માંડે તે દરમ્યાનમાં (વચ્ચે)
પક્ત આઠ કપાયોને સ્વપાવે અને ત્યારવાદ (અવશિષ્ટ) ૧૬ પ્રકૃતિયોનો ક્ષય
કરે ” ૫ પ્રમાણે કર્મગ્રન્થની વૃત્તિમાં કહ્યું છે.

પ્રમોહનોચને સ્થિતિઘાતાદિવહે તેટલું અને સેષોરીતે સ્વપાવે કે જેથી અનિ-
વૃત્તિકરણના પ્રથમસમયે પર્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી સ્થિતિવાલું તે
થાય છે, ત્યારવાદ અનિવૃત્તિકરણકાલના સંખ્યાત ભાગો ગયે છતાં ઉદ્ભવના સં-
ક્રમણે ઉદ્ભવ કરાતી સ્થાનાદિષ્ટિક ૩, (સ્થાનાધિ, તિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા)
નરકગતિ ૪, નરકાનુપૂર્વી ૫ તિર્યગ્ગતિ ૬ તિર્યગાનુપૂર્વી ૭ જાતિચરુષ્ક ૧૧
(એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિયજાતિ) સ્થાવર ૧૨ આતપ
૧૩ ઉષોત ૧૪ સુક્ષ્મ ૧૫ સાધારણ ૧૬ ૫ સોઠ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ પણ પ-
ર્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ થઈ, પછી તે સોઠે પ્રકૃતિઓ દરેકસમયે
સમયે વંધાતી પ્રકૃતિઓમાં ગુણસંક્રમે પ્રક્ષેપ કરાતી પ્રક્ષેપ કરાતી સંપૂર્ણ ક્ષય પામે
છે, અર્ધી પહેલેથી સ્વપાવવાને આરંભેલું કષાયાષ્ટક હજુસુધી ક્ષય પામ્યું નથી,
માત્ર તેની વચમાંજ આ સોઠ પ્રકૃતિઓ સ્વપાવી ! ત્યારવાદ હવે અન્તર્મુહર્તકા-
લે તે કષાયાષ્ટકને સંપૂર્ણ સ્વપાવે પડેલે કે અનિવૃત્તિકરણનો એક સંખ્યાતમો
ભાગ બાકી રહ્યો પૂર્વોક્ત સોઠે પ્રકૃતિઓ સંપૂર્ણ ક્ષય થઈ, અને ત્યારવાદ
કષાયાષ્ટક પણ સંપૂર્ણ ક્ષય પામે છે, બીજા આચાર્યો કહે છે કે સોઠપ્રકૃતિ-
સ્વપાવવાનો પ્રથમજ શરૂઆત કરે અને વચગાળે કષાયાષ્ટક સ્વપાવે અને પછી
શેષ સોઠ પ્રકૃતિઓની ક્ષણ પૂરી કરે, ત્યારવાદ અન્તર્મુહર્તકાલે નવ નો-
કષાય અને ચાર સંજ્વલનકષાયનું અન્તકરણ કરી ઉપરની સ્થિતિનું નપુંસકવેદનું
વલ્લીયું ઉદ્ભવશિધિયે સ્વપાવવા શરૂઆત કરે, અન્તર્મુહર્તકાલે તે નપુંસકવેદનું
વલ્લીયું પર્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ સ્થિતિવાલું થયું ત્યારથી માંદીને
વંધાતી પ્રકૃતિઓમાં ગુણસંક્રમે કરી તે વલ્લીયું પ્રક્ષેપ કરે, આ પ્રમાણે પ્રક્ષેપ
કરતા કરતા અન્તર્મુહર્તે તે સંપૂર્ણ ક્ષય પામ્યું હવે જો નપુંસકવેદે શ્રેણિયે
ચદ્મો હોય તો નીચેની સ્થિતિનું (આશલિકા માત્ર) વલ્લીયું ભોગવીને ક્ષય
કરે અને અન્ય વેદે શ્રેણિ આરંભી હોયતો તે આશલિકાપ્રમાણ વલ્લીયું છે અને
તે સ્તિયુક્તસંક્રમે વેદાતો પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમાવે આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ નપુંસકવેદ-

ક્રમઃ પુંસ્યારમ્ભકેઽયં, સ્ત્રી તુ ક્ષપયતિ ક્રમાત્, । ક્લીબ-
પુંવેદહાસ્યાદિષટ્કં સ્ત્રીવેદમેવ ચ ॥ ૩૨ ॥ વ્લીવસ્ત્વારમ્ભકો
નૂનં, સ્ત્રીવેદં પ્રથમં ક્ષિપેત્ । પુંવેદં હાસ્યષટ્કં ચ, નપુંવેદં તતઃ
ક્રમાત્ ॥ ૩૩ ॥ તતઃ સંજ્વલનક્રોધમાનમાયાશ્ચ સોઽન્તયેત્ ।
તતઃ સંજ્વલનં લોભં, ક્ષપયેદ્દશમે ગુણે ॥ ૩૪ ॥ લોભે ચ મૂલતઃ
ક્ષીણે, નિસ્તીર્ણો મોહસાગરમ્ । વિશ્રામ્યતિ સ તત્રાન્તર્મુહૂર્તે
ક્ષપકો મુનિઃ ॥ ૩૫ ॥ તથોક્તં ભાષ્યે ॥ “સ્ત્રીણે સ્ત્રવગનિયંઠો
વીસમપ્ મોહસાગરં તરિતું । અંતોમુહુત્તમુદર્હિં, તરિતું થાહે

નો ક્ષય થયો. ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્તકાલે આજ ક્રમે કરીને સ્ત્રીવેદ પળ સ્વપાવાય
છે, ત્યારબાદ હાસ્યષટ્કને સમકાલે સ્વપાવવાની શરૂઆત કરે ત્યારથી માંડીને
તે હાસ્યાદિનું ઉપરની સ્થિતિનું દલીલું પુરુષવેદમાં ન સંક્રમાવે પણ સંજ્વલ-
નક્રોધમાં સંક્રમાવે, આ પણ છયે નોકવાયો પૂર્વોક્તવિધિયે સંજ્વલનક્રોધમાં નાં-
સતા (સંક્રમાવતા) અન્તર્મુહૂર્તકાલે સંપૂર્ણ ક્ષય પામ્યા, તેજ સમયે પુરુષવે-
દના ઘન્ય-હૃદય-ઉત્તીરણાઓનો ક્યવચ્છેદ થાય, અને સમયમ્યૂન બેઝાણલિકામાં
બાંધેલ દલીલું મૂકીને ચાકીના દલીલાનો ક્ષય થાય, પટલે ને અવેદી થાય.
પુરુષવેદે શ્રેણિ અંગીકાર કરનારને આ પ્રમાણે જાણવું નપુંસકવેદે શ્રેણિપ્રારંભે
તો પહેલા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદને સમકાલે સ્વપાવે, સ્ત્રીવેદ નપુંસકવેદના
ક્ષયની સાથે પુરુષવેદનો ઘન્યાદિત્રય ક્યવચ્છેદ થાય, ત્યારબાદ અવેદી થયો
છતો પુરુષવેદ અને હાસ્યાદિકષટ્કને એકસાથે સ્વપાવે, તો સ્ત્રીવેદે શ્રેણિ પ્રારં-
ભે તો પહેલા નપુંસકવેદને ત્યારપછી સ્ત્રીવેદને સ્વપાવે, અને સ્ત્રીવેદના ક્ષયની સાથેજ
પુરુષવેદના ઘન્યાદિ ક્યવચ્છેદ પામે, અને તે પછી અવેદી થકો પુરુષવેદ અને
હાસ્યાદિકષટ્કને એકસાથે સ્વપાવે, આટલો પ્રામંગિક વિચાર કદા પછો, પુ-
રુષવેદે ક્ષપકશ્રેણિ પામેલાને ઉદ્દેશીને પ્રસ્તુત વિચાર કહીયે છીયે, હવે સં-
જ્વલનક્રોધને ષેદતા છતા તે ક્રોધના કાલના ત્રણ વિભાગો થાય ૧ અશ્વક-
ર્ણકરણાદ્યા, ૨ કિટ્ટીકરણાદ્યા, ૩ કિટ્ટિવેદનાદ્યા, તેમાં અશ્વકર્ણ કરણાદ્યામાં
વર્તતો ચારે પણ સંજ્વલનકવાયોની અન્તરકરણથી ઉપરની સ્થિતિમાં દરેક
સમયે અનન્તા અપૂર્વ સ્પર્ધકો કરે છે, થલી આ અશ્વકર્ણકરણાદ્યામાં વર્તતો
પુરુષવેદને પણ સમયમ્યૂન બે ઝાણલિકાકાલે ગુણસંક્રમે કરી સંજ્વલનક્રોધમાં
સંક્રમાવતો ધામસમયે સર્વ સંક્રમે સંક્રમાવે છે, અને તેથી સર્વ પુરુષવેદ ક્ષય
પામ્યો પટલે હવે અશ્વકર્ણકરણાદ્યા પૂર્ણ થયે કિટ્ટીકરણાદ્યામાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યાં
રહ્યો છતો ચારે પણ સંજ્વલનોના ઉપરની સ્થિતિના દલીલાની કિટ્ટીઓ ધનાવે છે,

(૫૨૨)॥ગુણસ્થાનદ્વારે દ્વાદશક્ષીણમોહગુણસ્થાનમસંગતઃ ક્ષપકશ્રેણિમરૂપણમ ॥(દ્વાર

જહા પુરિસો ॥૩૬॥ ” (ક્ષીણે ક્ષપકનિર્મલઃ વિશ્વામ્યતિ તોહ-
સાગરં તોર્વા । અન્તર્મુહુર્ત્તમુદધિં તીર્વા સ્તાધે યથા પુરુષઃ ॥)
(સા૦૨૩૫) ગતોઽથ દ્વાદશે ક્ષીણકથાયાચ્ચ ગુણેઽસુમાન । નિર્દ્રા
ચ પ્રચલાં ચાસ્યાન્તયેદન્ત્યાદિમક્ષણે ॥ ૩૭ ॥ પચ્ચ જ્ઞાનાવ-
રણાનિ, -ચતસ્રો દર્શનાવૃત્તીઃ । પચ્ચ વિદ્વાંશ્ચ ક્ષણેઽન્ત્યે. ક્ષપ-
યિત્વા જિનો ભવેત્ ॥ ૩૮ ॥ એવં ચ ॥ અષ્ટચત્વારિંશદાઘં શતં
પ્રકૃતયોઽત્ર યાઃ । સત્તાયામભવંસ્તાસુ, ષટ્ચત્વારિંશતઃ ક્ષયાત્
॥ ૩૯ ॥ દ્વ્યાદચં શતં પ્રકૃતયોઽવશિષ્ટા દશમે ગુણે । ક્ષીણમો-

તે કિટ્ટીઓ વાસ્તવિકરીને અનન્ત છતાં પણ સ્થૂળજ્ઞાતિભેદનો અપેક્ષાએ પહેલો ધીજી
અને ધીજી એ પ્રમાણે એક એક કથાયની ગ્રણ ગ્રણ કલ્પવી પડશે ત્યારે કથાયની મઠીને
વાર કિટ્ટીઓ કલ્પાયછે આ પ્રમાણે ક્રોધોદયે શ્રેણિ અંગીકાર કરનારને જાણવું. ક્ષપ-
રે માને શ્રેણિ અંગીકાર કરે ત્યારે ઉદ્વલનાવિધિએ ક્રોધનો શ્રય કર્યે હોતે ગ્રણ કથાય
(માન, માયા, અને લોભ) ની પૂર્વક્રમે મઘ કિટ્ટીઓ કરે છે, અને જો માયાએ
શ્રેણિ અંગીકાર કરે તો ક્રોધ અને માન બેઉ કથાયો ઉદ્વલનાવિધિએ જપાલ્યે
હોતે માયા અને લોભ એ બેની પૂર્વક્રમે છ કિટ્ટીઓ કરેછે, અને જો લોભે શ્રેણિ
અંગીકાર કરે તો ઉદ્વલનાવિધિએ ક્રોધ માન અને માયા એ ગ્રણને જપાલ્યે
હોતે એકલા લોભની ગ્રણ કિટ્ટીઓ કરે છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટીકરવાનો વિધિ
જાણવો. કિટ્ટીકરણાદ્યા પૂર્ણ થયે છતાં ક્રોધે શ્રેણિ અંગીકાર કરી હોય
તો ક્રોધનું ધીજીસ્થિતિમા રહેલું પ્રથમ કિટ્ટીનું ઢલોયું જોઈને પ્રથમ સ્થિતિ
રૂપ કરે અને જો, તે યાવત્ સમયાધિક એક આવલિકામાત્ર શોષ રહે ત્યાંસુધી,
ત્યારવાદ અનન્તરસમયે ધીજી સ્થિતિમાં રહેલું ધીજી કિટ્ટીનું ઢલોયું
જોઈને પ્રથમસ્થિતિ જનાવે અને જો, તે પણ યાવત્ સમયાધિક આવલિકામાત્ર
શોષ રહે ત્યાંસુધી. ત્યારવાદ ધીજી અનન્તરસમયે ધીજીસ્થિતિમાં રહેલું ધીજી
કિટ્ટીનું ઢલોયું જોઈને પ્રથમસ્થિતિ જનાવે અને જો, તે યાવત્, સમયાધિક આ-
વલિકામાત્ર શોષ રહે ત્યાંસુધી, બહો આ ગ્રણે કિટ્ટીવેદનાદ્યાઓમાં ઉપરનો
સ્થિતિનું ઢલોયું પ્રતિસમય અસંખ્યેયગુણધૃષ્ટિ સ્વરૂપબાહ્યા ગુણસંક્રમે કરીને
સંજ્વલનમાનમાં પ્રક્ષેપ કરે, અહીં હવે ધીજી કિટ્ટીવેદનાદ્યાના અનન્તરસમયે સંજ્વ-
લનક્રોધના વચ્ચે ઉદય ઉદીરણાઓનો સમકાલે જ્યવચ્છેદ થાય છે, અને ક્રો-
ધનું સર્વ સત્તાકર્મ પણ માનમાં નાંચું (સંક્રમાવ્યું) હોવાથી સમયન્યૂન થે આવ-
લિકાબદ્ધ પ્રમાણ મુકીને ધીજી મથી, ત્યારવાદ અનન્તરસમયે માનનું ધીજી
સ્થિતિમાં રહેલું પ્રથમકિટ્ટીનું ઢલોયું જોઈને પ્રથમસ્થિતિ કરે અને જો, યાવત્

૧ હદ્વિચરમક્ષણાવધ્યેકયુક્ શતમ્ ॥ ૪૦ ॥ સત્તાયાં નવનવતિઃ,
 ક્ષીણમોહાન્તિમક્ષણે । ચતુર્દશક્ષયાદત્ર, પચ્ચાશીતિઃ સયોગિ-
 નિ ॥ ૪૧ ॥ તતોઽયોગિદ્વિચરમક્ષણે દ્વાસત્તતિક્ષયઃ । અયો-
 ગિનઃ ક્ષણેઽન્ત્યે ચ, શેષત્રયોદશક્ષયઃ ॥ ૪૨ ॥ અત્ર માપ્યં—
 “ આવરણકૂલયસમણ, નિચ્છદ્વયનયસ્સ કેવલુપ્પત્તી । તત્તોઽ-
 ણંતરસમણ, વવહારો કેવલં ભણઈ ॥ ૪૩ ॥ ” (આવરણક્ષયસ-
 મયે નૈશ્વયિકનયસ્ય કેવલોત્પત્તિઃ । તતોઽનન્તરસમયે વ્યવ-
 હારઃ કેવલં ભણતિ) (સા૦ ૨૩૬) ક્ષપકશ્રેણિસ્થાપના । (ઇતિ
 દ્વાદશં) ॥ ૧૨ ॥

અન્તર્મુહર્તસુધી ક્રોધના પળ બન્ધનાદિનો વ્યવચ્છેદ થયે છતે ક્રોધનુ દલીયું
 સમયોન લે આલ્લિકાપ્રમાણ કાલે ગુણસંક્રમણે કરી સંક્રમાવતી ચરમસમયે સર્વ
 સંક્રમે કરી માનનાં સંક્રમાયે, પરલે હવે ક્રોધનો સર્વથા ક્ષય થયો, હવે મા-
 નનુ પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપ થનારુ જો પ્રથમકિટ્ટીનું દલીયું તે પણ વેદાતુ
 વેદાતુ સમયાધિક આલ્લિકામાત્ર શેષ થયું, ત્યારવાદ અનન્તરસમયે માનનું
 ઓજીસ્થિતિમાં રહેલું ઓજી કિટ્ટીનું દલીયું સ્વંચીને પ્રથમસ્થિતિ થનાયે અને
 વેદે, તે યાવત્ સમયાધિક એક આલ્લિકાપ્રમાણ શેષ રહે ત્યાંસુધી, ત્યારવાદ
 અનન્તરસમયમાં ઓજી સ્થિતિમાં રહેલું ત્રીજી કિટ્ટીનું દલીયું સ્વંચીને પ્રથમ-
 સ્થિતિ થનાયે અને વેદે, તે પણ ત્યાંસુધી જાણવું કે યાવત્ સમયાધિક એક
 આલ્લિકા શેષ રહે, તેજ સમયે માનના બન્ધ ઉદય ઉદ્દીરણાનો સમકાલે
 વ્યવચ્છેદ થાય અને તે થતે ઓજી થધુ માયામાં પ્રક્ષેપ કરેલ હોવાથી માનનુ
 સત્કર્મ પણ સમયોન આલ્લિકાત્રિકમાં થતુ પ્રમાણ હોય છે, ત્યારવાદ માયાનું
 ઓજીસ્થિતિમાં રહેલું પ્રથમ કિટ્ટીનું દલીયું સ્વંચીને પ્રથમ સ્થિતિ થનાયે અને
 વેદે, યાવત્ અન્તર્મુહર્તસુધી માનનાં પણ બન્ધનાદિનો વ્યવચ્છેદ થયે છતે તે
 [માન] નું દલીયું સમયોન લે આલ્લિકાપ્રમાણ કાલે કરી ગુણસંક્રમણે
 માયામાં પ્રક્ષેપે, માયાનું પણ પ્રથમસ્થિતિરૂપ કરેલું જો ઓજીસ્થિતિમાં પ્રથમ
 કિટ્ટીનું દલીયું તે વેદાતુ છતું સમયાધિક આલ્લિકાશેષ પ્રમાણ થયું, ત્યા-
 રવાદ અનન્તરસમયે માયાનું ઓજી સ્થિતિમાં રહેલું ઓજી કિટ્ટીનું દલીયું
 સ્વંચીને પ્રથમસ્થિતિ કરે અને વેદે, તે પણ સમયાધિક આલ્લિકા શેષ રહે
 ત્યાંસુધી જાણવું, ત્યારવાદ બલી અનન્તરસમયે ઓજી સ્થિતિમાં રહેલું ત્રીજી
 કિટ્ટીનું દલીયું પણ સ્વંચીને પ્રથમસ્થિતિ કરે અને વેદે, તે યાવત્ સમયાધિ-

(૬૨૪)। ગુણસ્થાનદ્વારે દ્વાદશધોનમોદગુણસ્થાનપ્રસંગતઃ ક્ષપકશ્રેણિપરુપણમ ॥ [દ્વાર

અર્થ-ક્ષપકશ્રેણિ પ્રારંભક પુરુષનો એ અનુક્રમ કહ્યો, અને શ્રેણિ આરંભક સ્ત્રી હોયતો અનુક્રમે નપુંસકવેદ-પુંવેદ-હાસ્યાદિ-૬ અને સ્ત્રીવેદ સ્વપાવે છે ॥૩૨॥ અને નપુંસક જીવ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભક હોય તો નિશ્ચયથી પ્રથમ સ્ત્રી-વેદ સ્વપાવે, અને ત્યારબાદ અનુક્રમે પુંવેદ-હાસ્યાદિ-૬ અને નપુંવેદ સ્વપાવે ॥ ૩૩॥ ત્યારબાદ તે ક્ષપક જીવ (વ્રણ વેદમાંનો કોઈપણ ક્ષપકજીવ નવમે ગુણઠાળે) સંજ્વલન-ક્રોધ-સંજ્વલનમાનને સંજ્વલનમાયાનો ક્ષય કરે, અને ત્યારબાદ દશમે ગુણઠાળે સંજ્વલનલોભનો (અનુક્રમે) ક્ષય કરે ॥૩૪॥ હવે લોભ સમૂહનો (સર્વથા) ક્ષય થયે છે

૧ શ્રીવેદ યજ્ઞોતિ-જાત અપર્યાયકૃત કર્મપ્રકૃતિ ટીકામાં તો કહ્યું છે કે-શ્રેણિઆરંભક સ્ત્રી હોય તો પ્રથમ નપુંસકવેદ, ત્યારબાદ સ્ત્રીવેદ સ્વપાવે, અને ત્યારબાદ પુરુષવેદ ને હાસ્ય વદકનો સમકાલે ક્ષય થાય.

૨ પુનઃ પાઞ ટીકામાં કહ્યું છે કે-શ્રેણિપ્રારંભક નપુંસક હોય તો પ્રથમ સ્ત્રીવેદ ને નપુંસકવેદનો સમકાલે ક્ષય કરે, અને ત્યારબાદ પુરુષવેદ ને હાસ્ય વદકનો સમકાલે ક્ષય કરે.

ક આશ્વલિકામાત્ર શેષ રહે ત્યાંસુધી જાણવું, તેજસમયે માયાના ચન્ધ ઉદય ઉદ્ધીરણનો સમકાલે વ્યવચ્છેદ થાય છે. માયાનું સત્તાગત કર્મ પણ સમયોત આશ્વલિકાગ્નિકચદ્ માત્રજ રહ્યું, વાકીનું સર્વ ગુણસંક્રમે લોભમાં પ્રક્ષેપ્યું (સં-ક્રમાપ્યું) ત્યારબાદ અનન્તરસમયે લોભનું બીજી સ્થિતિમાં રહેલું પ્રથમકિટ્ટીનું ઢલોયું સંચીને પ્રથમસ્થિતિરૂપ કરે અને વેદે, તે યાદત્ અન્તર્મુહતંસુધી જાણવું. સંજ્વલનમાયાના ચન્ધાદિ વ્યવચ્છેદ કર્યે છે તે માયાનું સર્વ ઢલોયું સમયોત છે આશ્વલિકાપ્રમાણ કાલે ગુણસંક્રમે કરી લોભમાં સંક્રમાયે. લોભનું પ્રથમસ્થિતિ રૂપ કરેલું પ્રથમકિટ્ટીનું ઢલોયું વેદાતું છતું સમયાધિક આશ્વલિકામાત્ર શેષ થયું ત્યારબાદ અનન્તરસમયે બીજીસ્થિતિમાં રહેલું લોભનું બીજી કિટ્ટીનું ઢલોયું સંચીને પ્રથમસ્થિતિરૂપ થનાયે અને વેદે, હવે તે વેદનો છતો બીજી કિટ્ટીના ઢલોયાને પ્રવ્રણ કરી સૂક્ષ્મ કિટ્ટીઓ થનાયે, તે યાદત્ પ્રથમ સ્થિતિરૂપ કરેલા બીજી કિટ્ટીના ઢલોયાનો સમયાધિક આશ્વલિકામાત્ર શેષ રહે તેજસમયે સંજ્વલન લોભનો ચન્ધ વ્યવચ્છેદ ૧, બાદરકળાયના ઉદય ઉદ્ધીરણનો વ્યવચ્છેદ ૨, અને અનિવૃત્તિવાદર સંપરાય નામના નવમા ગુણસ્થાનનો વ્યવચ્છેદ ૩, એ સર્વ સમકાલે થાયછે, ત્યારબાદ અનન્તરસમયે બીજીસ્થિતિમાં રહેલા સૂક્ષ્મકિટ્ટીના ઢલોયાને પ્રથમસ્થિતિરૂપ કરે અને વેદે, તેવજતે તે સૂક્ષ્મસંપરાય કહેવાય છે, અહીં પૂર્વે કહેલી બીજી કિટ્ટીની વાકી રહેલી સર્વે આશ્વલિકાઓ પણ વેદાતી પર પ્રકૃતિઓમાં નિત્યશુક્ર સક્રમે સંક્રમાયે, યથાયોગ્યપણે પહેલી કિટ્ટીની આશ્વલિકાઓ બીજી કિટ્ટીમાં અને બીજીકિટ્ટીનો આશ્વલિકાઓ બીજી કિટ્ટીમાં અન્તર્ગતપણે ધોગવાય છે, લોભની સૂક્ષ્મ કિટ્ટીઓને વેદનો સૂક્ષ્મ સંપરાયી

મોહસમુદ્રને તરી ગયેલો એવો તે ક્ષપકમુનિ અન્તર્મુહૂર્તસુધી ત્યાંજ (પટલે ૧૨ મે ગુણસ્થાને) વિશ્રામ લે છે (કોરૂપણ પ્રકૃતિ ક્ષય કરતો નથી) ॥ ૩૫ ॥ (વિદ્વેષા-શયક) ખાળ્ય (ગાં ૧૩૩૨)માં કહ્યું છે કે-“(લોભાણુ માત્રનો પણ સર્વથા) ક્ષય થયે ક્ષપકનિર્ઘ્રય (થયેલા મુનિ) મોહસમુદ્ર તરીને અન્તર્મુહૂર્ત વિશ્રામ પામે, જેમ (બાહુવહે) સમુદ્ર તરીને શાગમલમાં (હીંચણ પ્રમાણ જલમાં આવેલો કોરૂક તારક) પુરુષ વિશ્રામ લે છે તેમ ” ॥ ૩૬ ॥ હવે ચારમા ક્ષીણકષાય નામના ગુણસ્થાને ગયેલો જીવ તે ગુણસ્થાનના ઉપાન્ત્ય સમયે નિદ્રા અને મચ્છાનો ક્ષય કરે ॥ ૩૭ ॥ અને અન્ત્યસમયે ૫ જ્ઞાનાવરણ-૪ દર્શનાવરણ-અને ૫ અન્તરાયનો ક્ષય કરી જિન સર્વજ્ઞ થાય ॥ ૩૮ ॥ ૫ પ્રમાણે

જીવ ભ્રમયોન આશલિકાલ્પિકમાં વચ્ચે સુક્ષ્મકિટ્ટીના દલીયાને પ્રતિસમય સ્થિતિઘાતાદિષ્ટે ત્યાંસુધો ચળાવે કે યાવત્ સુક્ષ્મસંપરાયકાલના સંખ્યાતા ભાગો જાય, પક ભાગ અવશેષ રહે. ત્યારબાદ તે સંખ્યાતમા ભાગમાં સંખ્યાલન લોભને સર્વાપવર્તનાયે અપવર્તન કરી સુક્ષ્મસંપરાયના કાલની સમાન બનાવે, તે સુક્ષ્મ સંપરાયનો કાલ હજી પણ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ છે, ત્યારથી માંદીને લોભના સ્થિતિઘાત વિગેરે નિવૃત્ત થયા, ચાકીના કર્મના તો પ્રવર્તેજ છે, હવે તે લોભની અપવર્તન કરેલી સ્થિતિને ઉદય અને ઉદ્ધીરણાવહે વેદતો યાવત્ સમયાધિક આશલિકામાત્ર રહે ત્યાં સુધી જાય, ત્યારબાદ અન્તરસમયે લોભની ઉદ્ધીરણા અટકી પટલે કેવળ ઉદયવહેજ લોભની સ્થિતિને વેદે યાવત્ ચરમસમય આવે તે છેલ્લાસમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણીય-૫, ચારદર્શનાવરણીય-૪, પાંચ અન્તરાય-૫, યશ કીર્તિ-૧, ઉચ્ચૈર્ગોત્ર-૧ ૫ સોલ પ્રકૃતિઓના બન્ધનો વ્યવચ્છેદ તથા મોહનીયકર્મના ઉદય અને સત્તાનો પણ વ્યવચ્છેદ થાય, અહીં લોભનો સંપૂર્ણ પળે ક્ષય કર્યો હોયે અન્તરસમયે ક્ષીણકષાય થાય છે હવે તે ક્ષીણકષાયીને મોહનીયવર્જીને ચાકીના કર્મોના સ્થિતિઘાત વિગેરે પૂર્વનો માફક પ્રવર્તે છે, તે યાવત્ ક્ષીણકષાયાદ્વામા સંખ્યાતા ભાગો જતા સુધી, પક સંખ્યાતમો ભાગ ચાકી રહે છે, તે સંખ્યાતમા ભાગમાં પાંચ જ્ઞાનાવરણીય ચાર દર્શનાવરણીય પાંચ અન્તરાય અને એ નિદ્રા ૫ સોલપ્રકૃતિઓનું સ્થિતિસત્કર્મ સર્વાપવર્તનાયે અપવર્તન કરી ક્ષીણ કષાયાદ્વાનો સમાનસ્થિતિ બનાવે કર્મત્વની અપેક્ષાએ તુલ્ય હતાં માત્ર એનિદ્રાનું પક સમયન્યૂન સ્થિતિસત્કર્મ જાણવું. પટલેકે ક્ષીણમોહના ઉપાન્ત્યસમયે નિદ્રાલ્પિકાનું દલીયું દર્શન ચતુષ્કર્મમાં સ્તિયુક્તકર્મક્રમે સંક્રમાવશે અને સંક્રમ પામતું દલીયું કદાચ સ્વરૂપ ત્યાગ કરેછે જેથી નિદ્રાત્વ અને પ્રચક્ષાત્વ રૂપ પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયન્યૂન ક્ષીણકષાયના કાલની સરખી સ્થિતિ કહી અને સંક્રમના અન્ત્યસમયમાં થીંદ પ્રકૃતિસ્વરૂપ રહીને તેની સાથે નિદ્રાલ્પિકાનો ક્ષય કરશે માટે પરપ્રકૃતિરૂપ કર્મત્વની અપેક્ષાએ તુલ્યતા કહી છે, કામપયઢીમાં કહ્યું છે

(૧૨૬)॥ગુણસ્થાનદ્વારે દ્વાદશક્ષીણમોહગુણસ્થાનમસદ્ગતઃ ક્ષપકશ્રેણિમરૂપણમ॥(દ્વાર

અર્થે જે ૧૪૮ પ્રકૃતિયો સત્તામાં હતી તેમાંથી ૪૬ નો ક્ષય થવાથી ॥ ૧૨ ॥
 દશમે ગુણસ્થાને ૧૦૨ પ્રકૃતિયો વાકી રહી અને (લોભના ક્ષયથી) ૧૨ મા
 ગુણસ્થાનના ઉપાન્ત્ય સમયસુધી ૧૦૧ પ્રકૃતિયો વાકી રહી ॥ ૪૦ ॥ અને [પુનઃ
 નિદ્રા ૨ નો ક્ષય થતાં] ક્ષીણમોહગુણસ્થાનના અન્ત્ય સમયે સત્તામાં ૯૯ રહી, અને
 ૧૪ નો ક્ષય થવાથી અર્થે અયોગિ ગુણસ્થાને ૮૫ પ્રકૃતિયો વાકી રહી, ॥૪૧॥
 ત્યારવાદ અયોગિ ગુણસ્થાનના ઉપાન્ત્ય સમયે ૭૨ પ્રકૃતિયોનો ક્ષય થાય અને
 અયોગિના અન્ત્ય સમયે શેષ ૧૩ પ્રકૃતિયોનો ક્ષય થાય. ॥ ૪૨ ॥ અર્થે આ-
 વ્યકાર મહારાજે કહ્યું છેકે—“નિશ્ચય નયે કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ (વિશેષાં
 માધ્યમાં ૧૩૩૪) (ક્રિયાકાલ અને નિદ્રાકાલનો અમેદ હોવાથી) જ્ઞાનાવરણના
 ક્ષય સમયે છે, અને વ્યવહાર નય કહે છે કે તે આવરણના ક્ષયથી અનન્તર સમયે
 કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ છે” ॥૪૩॥ ક્ષપકશ્રેણિની સ્થાપના અહીં જાણવી (આગલ વ
 નાથી છે) આ પ્રમાણે ચારમું ક્ષીણમોહવીતરાગદ્વેષસ્થ ગુણસ્થાનક જાણવું.

૧ અનન્તાનુબન્ધ ૪-દર્શનમોહનીય ૩-આયુષ્ય ૩-સ્થાનર્થિષ્ટિકાદિ ૧૬-
 મધ્યમકલાય ૮-નોકલાય ૯-સંકલન ક્રોધાદિ ૩. ૫ છેતાલીશ પ્રકૃતિ

૨ ચેતનીય-૧ મનુષ્યશ્રિક-૩ પંચેન્દ્રિય-૧ ચક્ષ-૧ સુભગ-૧ આદેય-૧ યશ-૧
 પર્યાસ-૧ ચાદર-૧ તીર્થકર-૧-ને ઉચ્ચમાંત્ર-૧ ૫ તેર પ્રકૃતિ.

કે—અનુદયવતી પ્રકૃતિઓને ચરમસમયે સ્તિષ્ઠુક સંક્રમે કરી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ-
 માં પ્રક્ષેપ કરે (સંક્રમાણે) અને પરપ્રકૃતિ સ્વરૂપે ભોગવે પટલે ચરમસમયે તે
 અનુદયવતીનું દર્શીયું સ્વસ્વરૂપે હોતું નથી પણ પરપ્રકૃતિસ્વરૂપે હોય છે, પણ પ્રમાણે
 આગલ પણ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમયન્યૂનતા વિચારવી તે ક્ષીણકલાયાદના બહુ
 પણ અન્તર્મુહત પ્રમાણ જાણવી, હવે સ્વારથી માંડીને તે સોઠ પ્રકૃતિના સ્થિ-
 તિઘાતાદિ અટક્યા શાકીના કર્મના તો પ્રવર્તેજ છે, નિદ્રાદ્રિક હીન તે સોઠ
 કર્મ ઉદય અને ઉદીરણથી વેદતો યાવત્ સમયાધિક આશલિકામાત્ર શેષ રહે
 ત્યાંસુધી જાય, ત્યાંથી ઉદીરણા નિવૃત્ત થઈ ત્યારપછી આશલિકામાત્ર કાલ સુધી
 કેવલ ઉદયે કરોનેજ ભોગવે યાવત્ ક્ષીણકલાયના કાલનો દ્વિચરમ (ઉપાન્ત્ય)
 સમય આવે તે ઉપાન્ત્યસમયે નિદ્રાદ્રિક સ્વરૂપ સત્તાથી ક્ષય પામ્યું, નિદ્રાદ્રિકનો
 ઉપાન્ત્યસમયે ક્ષય થવાનો હેતુ પટલોજ કે—“ઉદય પુણ સ્વભાણે વત્તારિ ઉ ક-
 સળાધરણે” ૫ સપ્તતિકા માધ્યના વચનથી ક્ષપકશ્રેણિમાં નિદ્રાદ્રિકના ઉદયને
 નિવેધછે, માટે ઉપાન્ત્યસમયે નિદ્રાદ્રિક સ્તિષ્ઠુકસંક્રમે અન્ય (દર્શનચતુષ્ક) માં
 સંક્રમાણે પટલે સ્વરૂપસત્તા અપેક્ષાયે નિદ્રાદ્રિક ક્ષય પામ્યું, અને જે ઉદયવતી
 પ્રકૃતિઓ હોય તેનો તો પ્રથમ સંક્રમ ન હોવાથી અન્ત્યસમયસુધી સ્વસ્વરૂપે દર્શીયું
 દેખાય છે, અને નિદ્રાદ્રિકનું દર્શીયું તો ઉપાન્ત્ય સમયે ક્ષય પામ્યું, માટે જ

पाय छे के क्षपकश्रेणिमां निद्राद्विकतो उदय नथी, चूर्णिकार पण कहै छे के-
 “बुधरिमसमये एवं निद्रादुगं स्त्रीणं उदयाभावात्”, बाकीनी चौद प्रकृ-
 तिओनो चरमसमये क्षय पाय, निश्चयनये ते समये अने व्यवहारनये
 ते पछोना अनन्तरसमये सर्वस्वरूपे सर्वलोकालोकनुं परिपूर्ण त्रिकालस्वरूप
 प्रकाशक केवलज्ञान प्रगट बाध पटले सयोगि केवलि गुणस्थान पामे, तात्पर्य
 पज के-अविरतसम्यग्दृष्टि आवि गुणस्थानो पैकीनो प्रथम (ब्रह्मर्षिनाराय)
 संवधनवाळो सुविशुद्धपरिणामी क्षपकश्रेणिमां चढेळो अनुक्रमे बारमा गुणस्था-
 नना चरम समयसुधीमां सर्वमलो मोहनीय २८, ज्ञानावरणीय-५, दर्शनावर-
 णीय-९, अन्तराय-५, आयु-३, नामकर्मनी-१३, प प्रमाणे ६३, प्रकृतिओ अ-
 पावीने केवलज्ञान पामे, गुणस्थानक्रमारोहमां क्षपकश्रेणिकम आप्रमाणे छे-चरमश-
 रीरी ओथे गुणस्थानके तरकायु (संभवतः) क्षय करे, पांचमे तिर्यगायु क्षय करे, सातमे
 वैशायायु, अनन्तानुबन्धि चतुष्क, अने दर्शनत्रिक ३ प आठ प्रकृति क्षय करे, आठमे
 शुक्लध्यानना पहेला पायामां प्रवेश करे, ध्यान विधि विस्तारयो ध्यानगतकवृत्ति
 विगेरेयी जाणवो, नवमाना पहेले भागे नामकर्मनी १३ अने स्त्यानधिधिक प सोल
 प्रकृति खपावे, बीजे भागे कषायष्टक, त्रीजे भागे नपुंसकवेद, चौथे भागे स्त्रीवेद, पांचमे-
 भागे हास्यष्टक, छठे भागे पुरुषवेद, सातमे भागे संखलनक्रोध, आठमे भागे संखल-
 नमान नवमे भागे संखलन मायानो क्षय करे तयारबाद बाहरलोभने सुक्ष्मरूप बनावी
 दशमे सुक्ष्मलोभनो क्षय करे, बारमे गुणस्थाने शुक्लध्याननो बीजो पायें ध्यावे बार-
 माना उपान्त्यसमये निद्राद्विक अने चरमसमये ज्ञानावरणीयावि चौद प्रकृति खपा-
 वो केवलज्ञान पामे आष० बृहद्वृत्ति-उत्तरा० बृहद्वृत्ति विगेरेमां आटलो विशेष
 छे- (१) अनन्तानुबन्धनुं अवशिष्ट दलीयुं मिथ्यात्वमां प्रक्षेप करे, पज प्रमाणे सर्वत्र
 पूर्वप्रकृतिनुं अवशिष्ट दलीयुं उत्तरप्रकृतिमां संक्रमवे, कर्मप्रस्थिकोना विचार
 प्रमाणे १ मूलप्रकृतिओ भिन्नप्रकृतिओनु संक्रमण न थाय, २ आयुष्यनुं परस्पर सं-
 क्रमण न थाय तथा ३ दर्शनमोहनीय अने चारित्रमोहनीयतुं पण परस्पर संक्रमण
 न थाय, जेथी चारित्रमोहनीय प्रकृतिरूप अनन्तानुबन्धीनुं दलीयुं दर्शनमो-
 हनीयरूप मिथ्यात्वमां संक्रमावे नहि. (२) जेम पुरुषवेदे अणि अंगीकार कर्ये
 छते पोतानो पुरुषवेद पाछळथी खपावे तेम नपुंसकवेदे तथा स्त्रीवेदे अणि
 स्वीकारवामां पाछळथी पोतपोताना वेद खपावे (३) क्षीणमोह बारमा गुण-
 स्थानना उपान्त्यसमये निद्राद्विकनी साथे वेदगति विगेरे केदलीक नामक-
 र्मनी प्रकृतिओ पण खपावे छे इत्यादि विशेष स्वरूप प्राचीन ग्रन्थोथी जाणवुं.

॥ इति क्षपकश्रेणिविधिः ॥

(५२८)॥ गुणस्थानद्वारे द्वादशक्षीणमोहगुणस्थानप्रसंगतः क्षपकश्रेणिस्थापना ॥ [द्वार

[शिष्टाः प्रकृतयः]	लिखि	ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ	स्थाने	[क्षपिताः]
०	अयोगिगुणस्थान	नरत्रिकादिद्वादशक्ष०	चरमसमये	१४८
१२	अयोगिगुणस्था	देवत्रिकादि त्रिसमर्ति क्षपयति ७३	नोपान्त्यसमये	१३६
८५	क्षीणमोह	ज्ञाना० पंचकं दृष्टं० चतुष्कं अन्त० पंचकं च क्ष० १४	चरमसमये	६३
९९	क्षीणमोहद्वादश	निद्रा १८ प्रचक्षां २० क्षप०	गुणस्थानोपान्त्यसमये	४९
१०१	सूक्ष्मसंपराय	सं० लोभं क्ष० १७	गुणस्थानके	४७
१०२	नवमगुण	संज्वलनमायां क्षपयति ४६	स्थाननवमे भागे	४६
१०३	नवमगुण	सं० मानं क्ष० ४५	स्थानाष्टमे भागे	४५
१०४	नवमगुण	संज्वलनक्रोधं क्ष० ४४	स्थानसप्तमे भागे	४४
१०५	नवमगुण	पुरुषवेदं क्ष० ४३	स्थानषष्ठे भागे	४३
१०६	नवमगुण	हास्यादिषट्क क्षपयति ४२	स्थानपंचमे भागे	४२
११२	नवमगुण	स्त्रीवेदं क्षप० ३६	स्थानस्य चतुर्थे भागे	३६
११३	नवमगुण	नपुंसकवेदं क्षपयति ३५	स्थानतृतीये भागे	३५
११४	केचिन्नु षोडश	अप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानकथायाष्टकाक्षेपं क्ष० नरकद्विक, तिर्थगिद्विक, स्थावरद्विक, उद्योत, आतप, स्थावर्धिविक, साधारण, जातिचतुष्कषोडशकं क्ष० २६ अप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानकथायाष्टकाक्षेपं क्ष०	३४ द्वितीये भागे नवम-स्य प्रथमे भागे	३४
१२२	प्रकृतिक्षपणा मध्ये कथाया-एकं क्षपयति			
१३८	अभिरतसम्यग्दृष्टि	नरक८तिर्यग्२ देवायुषि१० क्षप०	गुणस्थानादारभ्य संभवतः	१०
१४१	अभिरतसम्यग्दृष्टेराप्रसक्तः	सम्यक्त्वमो० क्ष० ७		७
१४२		मिथमोहनीयं क्षपयति ६		६
१४३		मिथ्यात्वमोहनीयं क्षपयति ५		५
१४४		अनन्तानुयन्धिनः क्रोध १ मान २ भाया ३ क्षोभान् ४ क्षपयति		४

॥ क्षपकश्रेण्यारोहकमोऽयम् ॥

उभयमीलने १४८ प्रकृतयः अष्टाशामपि कर्मणाम् ॥

योगो नामात्मनो वीर्यं, तत्स्याल्लब्धिविशेषतः । वीर्यान्त-
 रायक्षपणक्षयोपशमसंभवात् ॥४४॥ योगो द्विधा सकरणोऽकर-
 णश्चेति कीर्तितः । तत्र केवलिनो ज्ञेयदृश्येष्वखिलवस्तुषु ॥४५॥
 उपयुञ्जानस्य किल, केवले ज्ञानदर्शने । योऽसाधप्रतिधो वीर्यवि-
 शेषोऽकरणः स तु ॥४६॥ युग्मम् । अयं च नात्राधिकृतो, योगः
 सकरणस्तु यः । मनोवाक्कायकरणहेतुकोऽधिकृतोऽत्र सः ॥४७॥
 केवल्युपेतस्तैर्योगैः, सयोगी केवली भवेत् । सयोगिकेवल्यारूपं
 स्याद्, गुणस्थानं च तस्य यत् ॥४८॥ मनोवाक्कायजाश्चैवं, यो-
 गाः केवलिनोऽपि हि । भवन्ति कायिकस्तत्र, गमनागमनादिषु
 ॥ ४९ ॥ वाचिको यतमानानां, जिनानां देशनादिषु । भव-
 त्येवं मनोयोगोऽप्येषां विश्वोपकारिणाम् ॥ ५० ॥ मनःपर्याय-
 वद्भिर्वा, देवैर्वाऽनुत्तरादिभिः । पृष्टस्य मनसाऽर्थस्य, कुर्वतां
 मनसोत्तरम् ॥ ५१ ॥ द्विचत्वारिंशतः कर्मप्रकृतीनामिहोदयः ।
 जिनेन्द्रस्यापरस्यैकचत्वारिंशत एव च ॥ ५२ ॥ औदारिकाङ्गो-
 पाङ्गे च, शुभान्यत्नगतिद्वयम् । अस्थिरं चाशुभं चेति, प्रत्येकं
 च स्थिरं शुभम् ॥ ५३ ॥ संस्थानषट्कमगुरुलघूपघातमेव च ।
 पराघातोच्छ्वासवर्णगन्धस्पर्शरसा इति ॥ ५४ ॥ निर्माणा-
 यसंहनने, देहे तैजसकर्मणे । असातसातान्यतरत्, तथा सु-
 स्वरदुःस्वरे ॥ ५५ ॥ एतासां त्रिंशतः कर्मप्रकृतीनां त्रयोदशे ।
 गुणस्थाने व्यवच्छेद, उदयापेक्षया भवेत् ॥ ५६ ॥ भाषापु-
 द्गलसंघातविपाकित्वादयोगिनि । नोदयो दुःस्वरनामसुस्वर-
 नामकर्मणोः ॥ ५७ ॥ शरीरपुद्गलदलं विपाकित्वादयोगिनि ।
 शेषा न स्युः काययोगाभावात्प्रकृतयस्त्विमाः ॥५८॥ ततश्च ॥

(૫૩૦) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે ત્રયોદશસયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનવર્ણનમ્ ॥ (દ્વાર

યશઃ સુભગમાદેયં, પર્યાસં ત્રસદ્વાદરે । પચ્ચાક્ષજાતિર્મનુજાયુ-
ર્ગત્યૌ (તી) જિનનામ ચ ॥ ૫૯ ॥ ઉચૈર્ગોત્રં તથા સાતા-
સાતાન્યતરદેવ ચ । અન્ત્યક્ષણાવધ્યુદયા, દ્વાદશૈતા અયોગિ-
નઃ ॥ ૬૦ ॥ (ઇતિ ત્રયોદશં સયોગિકેવલિગુણસ્થાનમ્) ॥૧૩॥

અર્થ-હવે સયોગિગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ કહે છે-યોગ થતે આત્માનું વીર્ય
તે વીર્યાન્તરાયના ક્ષય અને ક્ષયોપશમ (અન્તરાયકર્મનો ઔપશમિકભાવ થતો નથી)
થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ લઙ્ઘિવિશેષથી હોય છે ॥૪૪॥ ત્યાં યોગ સકરણ અને અકરણ
એમ બે પ્રકારનો કહેલો છે, તેમાં જાણવા યોગ્ય (જ્ઞાનના વિષય) અને દેખવા યોગ્ય
(દર્શનના વિષય) એવા સર્વ પદાર્થોમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનનો ઉપયોગ કરતા
એવા કેવલીનું જે આ અપ્રતિહત (કોઈથી નહિ અટકાવાતું) વીર્યવિશેષ તે અકરણયો-
ગ કહેવાય ॥૪૫-૪૬॥ આ (અકરણ) યોગ અર્થિ (ચાલુ વિષયમાં) અધિકાર ક-
રાયેલો (ઉપયોગી) નથી, પણ મનવચનને કાયાના નિમિત્તવાળો જે સકરણયોગ
તેજ અર્થિ અધિકાર કરાયેલો છે ॥ ૪૭ ॥ તે (સકરણ) યોગવડે સદિત જે
કેવલી તે સયોગિકેવલિ છે, અને તેમનું જે ગુણસ્થાન તે પણ સયોગિકેવલિ
નામનું છે. ॥ ૪૮ ॥ કેવલીને પણ મન વચન અને કાયાના યોગો આ પ્રમાણે
હોય છે, ત્યાં ગમન આગમનાદિ ક્રિયામાં કાયયોગ હોય છે ॥ ૪૯ ॥ તથા ઉ-
પદેશ દેવાદિકમાં પ્રયત્નવાળા જિનેશ્વરોને વચ્ચનયોગ હોય છે, અને એજ પ્રમાણે જ-
ગત્ના ઉપકારી તેઓને મનોયોગ પણ હોય છે. ॥૫૦॥ [તે આ પ્રમાણે] મનઃ
પર્યવજ્ઞાનીઓ અથવા અનુત્તરાદિ દેવો અમનથી પૂછેલા પ્રશ્નનો (દ્રવ્ય) મનથી જવાબ
આપતાં (મનોયોગ હોય છે). ॥ ૫૧ ॥ આ ગુણસ્થાને ૪૨ કર્મપ્રકૃતિયોનો
ઉદય જિનેશ્વર (તીર્થંકર કેવલિ)ને અને વીજા સામાન્ય કેવલીને ૪૧ પ્રકૃતિયો-
નો જ ઉદય હોય છે ॥ ૫૨ ॥ ઔદારિકશરીર ૧, ઔદારિકઅંગોપાંગ ૨, શુભ-
વિદ્યાયોગતિ ૩, અશુભ વિદ્યાયોગતિ ૪, અસ્થિર ૫, અને અશુભ ૬, ૭ પ્રમાણે પ્ર-
ત્યેક ૭, સ્થિર ૮, શુભ ૯ ॥ ૫૩ ॥ છ સંસ્થાન ૧૫, અગુરુલઘુ ૧૬, ઉપઘાત
૧૭, પરાઘાત ૧૮, ઉચ્છ્વાસ ૧૯, વર્ણ ૨૦, ગંધ ૨૧, સ્પર્શ ૨૨, રસ ૨૩, ૭ પ્રમાણે
॥ ૫૪ ॥ નિર્માણ ૨૪, વજ્રપંથનારાચ સંઘયણ ૨૫, તૈજસ ૨૬, અને કાર્મણશરીર
૨૭, અશાતા અથવા શાતા વેમાંથી કોઈપણ એક ૨૮, તથા સુસ્વર ૨૯, અને દુઃસ્વર
૩૦, ॥૫૫॥ ૭ ૩૦ પ્રકૃતિયોનો વિચ્છેદ ૧૧ મેં ગુણસ્થાને ઉદયની અપેક્ષા (અ-

ર્થાત્ ઉદયવિચ્છેદ) થાય છે. ॥ ૫૬ ॥ (કારણ કે દુઃસ્વર અને સુસ્વર નામક-
ર્મનું) ભાષા પુદ્ગલ સંમૂહસંબંધિ વિપાકોપણું હોવાથી અયોગિ ગુણસ્થાનકે સુસ્વર
અને દુઃસ્વર નામકર્મનો ઉદય નથી । (ઔદારિકશરીર વિગેરે ૨૮ પ્રકૃતિઓનું)
શરીર પુદ્ગલસંમૂહના વિપાકોપણું હોવાથી અયોગિગુણસ્થાને કાયયોગના અભાવથી
બાકીની (૨૮) પ્રકૃતિયો પણ ન હોય ॥ ૫૮ ॥ અને તેથી યજ્ઞ ૧, સુભગ ૨,
આદેવ ૩, પર્યાસ ૪, ત્રસ ૫, વાદર ૬, પંચેન્દ્રિયજાતિ ૭, નરાયુષ્ય ૮, નરગતિ ૯,
અને જિનનામ ૧૦ ॥ ૫૯ ॥ ઉચ્ચગોત્ર ૧૧ તથા શાતા કે અશાતામાંથી કોઈ
એકજ ૧૨ પ્રકૃતિયો અયોગિકેવલિને અન્ત્ય સમયસુધી ઉદયમાં વર્તે છે. ॥ ૬૦ ॥
આ પ્રમાણે તેરમું સયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક જાણવું. ॥ ૧૩ ॥

નાસ્તિ યોગોઽસ્યેત્યયોગી, તાદૃશો યશ્ચ કેવલી । ગુણ-
સ્થાનં ભવેત્તસ્યાયોગિકેવલિનામકમ્ ॥ ૬૧ ॥ તત્ત્વૈવં ॥ અન્તર્મુ-
હૂર્ત્તશેષાયુઃ, સયોગિકેવલી કિલ । લેશ્યાતીતં પ્રતિપિત્સુધ્યાનં
યોગાન્ રુણદ્વિ સઃ ॥ ૬૨ ॥ તત્ર પૂર્વં વાદરેણ, કાયયોગેન વા-
દરૌ । રુણદ્વિ વાગ્મનોયોગૌ, કાયયોગં તતશ્ચ તમ્ ॥ ૬૩ ॥ સૂ-
ક્ષ્મક્રિયં ચાનિવૃત્તિ, શુક્લધ્યાનં વિભાવયન્ । રુન્ધ્યાત્સૂક્ષ્માઙ્ગ-
યોગેન, સૂક્ષ્મૌ માનસવાચિકૌ ॥ ૬૪ ॥ રુણદ્વ્યથો કાયયોગં,
સ્વાત્મનૈવ ચ સૂક્ષ્મકમ્ । સ સ્યાત્તદા ત્રિભાગોનદેહવ્યાપિપ્રદે-
શકઃ ॥ ૬૫ ॥ શુક્લધ્યાનં સમુચ્છિન્નક્રિયમપ્રતિપાતિ ચ । ધ્યા-
યન્ પશ્ચહ્રસ્વવર્ણોઞ્ચારમાનં સ કાલતઃ ॥ ૬૬ ॥ શૈલેશીકરણં
યાતિ, તદ્વ પ્રાપ્તો ભવત્યસૌ । યોગવ્યાપારરહિતોઽયોગી સિદ્ધ્ય-
ત્યસૌ તતઃ ॥ ૬૭ ॥ ગત્યાનુપૂર્વ્યૌ દેવસ્ય, શુભાન્યસ્વગતિદ્વયમ્ ।
દ્વૌ ગન્ધાવૃષ્ટ ચ સ્પર્શ, રસવર્ણાઙ્ગપશ્ચકમ્ ॥ ૬૮ ॥ તથા પશ્ચ

૧-૨ સુસ્વર અને દુઃસ્વર નામકર્મનો વિપાક ભાષાપ્રવ્યનો સંહતિના નિમિત્તથી હોય છે, અને કાયયોગ સંબંધિ પ્રકૃતિયોનો વિપાક શરીરપુદ્ગલ-સંહતિના નિમિત્તથી છે, તે બંને અયોગિને નહિ હોવાથી તદ્વિપાકી પ્રકૃતિયોનો પણ ઉદય ન હોય પણ તાન્પર્ય છે.

(૫૩૨) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે ચતુર્દશાયોગિકેવલિગુણસ્થાનનિરૂપણમ્ ॥ [દ્વાર

બંધનાનિ, પણ તંપાનનાન્યથિ । તિર્લાણં ષટ્ સંહનનાન્યસ્થિરં
 ચાશુભં તથા ॥૬૯॥ દુર્ભગં ચ દુઃસ્વરં ચાનાદેયમયશોઽપિ ચ ।
 સંસ્થાનષટ્કમગુરુલઘૂપઘાતમેવ ચ ॥ ૭૦ ॥ પરાઘાતમથોચ્છ્વા-
 સમપર્યાપ્તાભિધં તથા । અસાતસાતયોરેકં, પ્રત્યેકં ચ સ્થિરં શુ-
 ભમ્ ॥૭૧॥ ઉપાદ્ગ્નિત્રિતયં નીચૈર્ગોત્રં સુસ્વરમેવ ચ । અયોગ્યુપાન્ત્ય-
 સમયે, ઇતિ દ્વાસપ્તતેઃ ક્ષયઃ ॥ ૭૨ ॥ મનુજસ્ય ગતિશ્ચાયુશ્ચા-
 નુપૂર્વીતિ ચ ત્રયમ્ । ત્રસવાદરપર્યાપ્તયશાંસીતિ ચતુષ્ટયમ્
 ॥ ૭૩ ॥ ઉચ્ચૈર્ગોત્રમથાદેયં, સુભગં જિનનામ ચ । અસાતસાત-
 યોરેકં, જાતિઃ પદ્મચેન્દ્રિયસ્ય ચ ॥ ૭૪ ॥ ત્રયોદશૈતાઃ પ્રકૃતીઃ,
 ક્ષપયિત્વાઽન્તિમે ક્ષણે । અયોગિકેવલી સિદ્ધયેન્નિર્મૂલગતકલ્મ-
 ષઃ ॥ ૭૫ ॥ મતાન્તરેઽત્રાનુપૂર્વી, ક્ષિપત્યુપાન્તિમક્ષણે । તત્ત્વિ-
 સપ્તતિં તત્ર, દ્વાદશાન્ત્યે ક્ષણે ક્ષિપેત્ ॥ ૭૬ ॥ ચતુર્દશં ૧૪ ॥

અર્થ-જેને યોગ નથી તે અયોગિ અને તેવા પ્રકારના જે કેવલી હોય તેમનું જે
 ગુણસ્થાન તે અયોગિકેવલિ નામનું ગુણસ્થાન છે ॥ ૬૯ ॥ અને તે આ પ્રમા-
 ã-અન્તર્મુહર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે તે સયોગિ કેવલી નિશ્ચયથી લેક્યા રહીત
 (અલેશી) ધ્યાન અંગીકાર કરવાની ઇચ્છાવાળા થયા છતાં સર્વ યોગોને રૂંધે છે
 ॥૬૨॥ તેમાં પ્રથમ વાદર કાયયોગ વડે વાદર વચનયોગ અને વાદર મનોયોગને
 રોકે છે, અને ત્યારવાદ તે વાદર કાયયોગને રોકે છે ॥ ૬૩ ॥ ત્યારવાદ સૂક્ષ્મ-
 ક્રિયાઅનિવૃત્તિ નામના શુક્લધ્યાનને ધ્યાતા છતાં સૂક્ષ્મકાયયોગ વડે સૂક્ષ્મ મન અને
 વચન યોગને રોકે ॥૬૪॥ અને ત્યારવાદ પોતાના આત્મવલ્લ વડેજ સૂક્ષ્મકાયયોગને
 રૂંધે, અને તેથી તે સયોગિ કેવલિ ભગવાન તે વચ્ચે ત્રિભાગન્યૂન (અવગાહનાયે)

૧ અનુક્રમ પ્રકારે છે કે વાદરકાય યોગના વલ્લથી અન્તર્મુહર્તમાં વાદર
 વચનયોગ રોકે ત્યારવાદ અન્તર્મુહર્ત સ્થિર રહીને પુનઃ વાદર કાયયોગવડે
 વાદર મનોયોગને અન્તર્મુહર્તમાં રૂંધે, એ પ્રમાણે દરેક યોગ અન્તર્મુહર્તે રૂંધાય
 અને વચ્ચે વચ્ચે અન્તર્મુહર્ત સ્થિર રહે.

૨ એ ધ્યાન વચ્ચે આત્મપ્રવેશોની અવગાહના ૩ [છે તૃતીયાંશ] પટલે
 ૧ હાથની હોય તો ૬ હાથની થાય. ૫૦૦ ધનુષ્યનો હોય તેમાંથી એકસો છા-

૧) દેહમાં વ્યાપ્ત આત્મપદેશવાળા થાય. ॥૬૫॥ અને તે અયોગિભગવાન્ સમુચ્છિન્ન-
 ક્રિયા અગ્નિપત્ની નામે થોડું સુખલધ્યાનને ધ્યાતા છતાં કાલથી પાંચ હ્રસ્વા-
 કરના ઉચ્ચાર પ્રમાણ (અ ઇ ઉ ઋ લૃ અથવા હ ય ણ ન મ ના ઉચ્ચાર જેટલા કાલ
 પ્રમાણવાળા), શૈલેશી કરણમાં જાય અને ત્યારબાદ તે શૈલેશીકરણને માત્ર
 થયેલા આ અયોગિ કેવલી યોગ (મન વચન કાયાના) વ્યાપારથી રહિત થાય
 છે, અને ત્યાર પછી અનુક્રમે મોક્ષ પામે છે. ॥ ૬૬-૬૭ ॥ દેવની ગતિ-૧ અને
 દેવાનુપૂર્વી-૨ શુભ અને અશુભ ૫ બે વિહાયોગતિ-૪ બે ગંધ-૬ આઠ સ્પર્શ
 ૧૪ પાંચ રસ-૧૯-પાંચ વર્ણ ૨૪-પાંચ શરીર-૨૯. ॥૬૮॥ તથા પાંચ વૈધન-૩૪ પાંચ
 સંયાતન-૩૯ નિર્માણ-૪૦ છ સંઘયણ-૪૬ અસ્થિર-૪૭ અને અશુભ-૪૮ તથા
 ॥૬૯॥ દુર્ભગ-૪૯ દુઃસ્વર-૫૦ અનાદેય-૫૧ ને અયશ-૫૨ તથા છ સંસ્થાન-૫૮
 અશુભલુપ-૫૯ ઉપગ્રાત-૬૦ ॥ ૭૦ ॥ પરાગ્રાત-૬૧ શ્વાસોચ્છવાસ-૬૨ અને
 અપર્યાપ્ત-૬૩ નામકર્મ (પ્રકૃતિઓ) તથા અશાતા શાતામાંની એક-૬૪ પ્રત્યેક-૬૫
 સ્થિર-૬૬ અને શુભ-૬૭ ॥૭૧॥ વ્રણ ઉપાંગ-૭૦ નીચગોત્ર-૭૧ અને સુસ્વર-૭૨
 ૫ ૭૨ પ્રકૃતિયો અયોગિ ગુણસ્થાનના ઉપાન્ત્ય સમયે ક્ષય પામે ॥ ૭૨ ॥ અને
 મનુષ્યગતિ-૧ મનુષ્યાનુપૂર્વી-૨ તથા મનુષ્યાયુષ્ય-૩ ૫ વ્રણ તથા ત્રસ-૪
 વાદર-૫ પર્યાપ્ત-૬ ને યશ-૭ ૫ ચાર ॥૭૩॥ ઉચ્ચગોત્ર-૮ આદેય-૯ સુભગ-૧૦
 જિન [તીર્થંકર] નામ-૧૧ અને શાતા અશાતામાંથી કોઈ એક-૧૨ તથા પંચે-
 ન્દ્રિય જાતિ-૧૩ ॥૭૪॥ ૫ ૧૩ પ્રકૃતિયો અયોગિકેવલિ અન્ત્ય સમયે સ્વપાત્રીને
 મૂળથી દૂર થયાં છે કર્મ જેમના દ્વારા તે અયોગિભગવાન્ મોક્ષ પામે છે ॥૭૫॥
 અહિં મતાન્તરે મનુષ્યાનુપૂર્વી ઉપાન્ત્ય સમયે સ્વપાત્રે તો ત્યાં ઉપાન્ત્ય સમયે ૭૩
 પ્રકૃતિયો ક્ષય પામે, અને અન્ત્ય સમયે ૧૨ પ્રકૃતિયો ક્ષય * પામે [એમ મ-
 તાન્તર જાણવો.] ॥૭૬॥ આ પ્રમાણે ચૌદમું અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનનું સ્વ-
 રૂપ જાણવું. ॥૧૪॥ (હવે ગુણસ્થાનોનો પરભવસહગમનાદિ વિચાર કહે છે)

આયં દ્વિતીયં તુર્યં ચ, ગુણસ્થાનાન્યમૂનિ વૈ । ગચ્છન્તમનુગ-

સદ ધનુષ્ય બે હાથ સોઠા આંગળ પ્રમાણનો એક તૃતીયાંશ ભાગ ન્યૂન કરતાં
 ચાકી ૩૩૩ ધનુષ્ય ૧ હાથ અને ૮ આંગળ અવશેષ રહે.

૧ શૈલેશીમાં શૈલ-પર્યતમાં શૈશ-મુખ્ય તે શૈલેશ-પટલે મેરુપર્વત તેના
 સરસું જે નિશ્ચલ-સ્થિર ધ્યાન અથવા અવસ્થા તે શૈલેશીકરણ અથવા શૈલ
 સંવરભાવ તેથી થતું ચારિત્ર તે શૈલ તેનો શૈશ તે શૈલેશ-સર્વ સંવરભાવ અસમ્પન્ન-
 દશાનું યથાક્યાતચારિત્ર તે અપ્રાપ્તનું પ્રાપ્ત ચારસું.

(૧૩૪) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે ગુણસ્થાનાનાં પરમવસદ્ગમનાદિવિચારઃ ॥ (દ્વાર

છ્છન્તિ, પરલોકે શરીરિણમ્ ॥ ૭૭ ॥ મિશ્રદેશવિરત્યાદીન્યે-
કાદશ પરાણિ ચ । સર્વથાઽત્ર પરિત્યજ્ય, જીવા યાન્તિ પરં મ-
વમ્ ॥ ૭૮ ॥ તત્ર મિશ્રે સ્થિતઃ પ્રાણી, મૃતિં નૈવાધિગચ્છતિ ।
સ્યુર્દેશવિરતાદીનિ, યાવજ્જીવાવધીનિ ચ ॥ ૭૯ ॥ ચતુર્તીયં ગુ-
ણસ્થાનં, દ્વાદશં ચ ત્રયોદશમ્ । વિનાઽન્યેષ્વેકાદશસુ, ગુણેષુ
ત્રિયતેઽસુમાન્ ॥ ૮૦ ॥ સ્તોકા એકાદશ ગુણસ્થિતા ઉત્કર્ષ-
તોઽપિ યત્ । ચતુષ્પશ્ચાશદેવામી, યુગપત્સંભવન્તિ હિ ॥ ૮૧ ॥
તેભ્યઃ સંખ્યગુણા ક્ષીણમોહાસ્તે હ્યષ્ટયુક્ શતમ્ । યુગપત્સ્યુર-
ષ્ઠમાદિત્રિગુણસ્થાસ્તતોઽધિકાઃ ॥ ૮૨ ॥ મિથસ્તુલ્યાશ્ચ યચ્છે-
ણિદ્વયસ્થા અપિ સદ્ગુતાઃ । સ્યુર્દ્વાષ્ટયુત્તરશતં, પ્રત્યેકં ત્રિષુ
તેષુ તે ॥ ૮૩ ॥ યોગ્યપ્રમત્તપ્રમત્તાસ્તેભ્યઃ સંખ્યગુણાઃ ક્રમાત્ ।
યત્તે મિતાઃ કોટિકોટિશતકોટિસહસ્રકૈઃ ॥ ૮૪ ॥ પશ્ચમસ્થા
દ્વિતીયસ્થા, મિશ્રાશ્ચાવિરતાઃ ક્રમાત્ । પ્રત્યેકં સ્યુરસંખ્યેય-
ગુણાસ્તેભ્યસ્ત્વયોગિનઃ ॥ ૮૫ ॥ સ્યુરનન્તગુણા મિથ્યાદશસ્તે-
ભ્યોઽપ્યનન્તકાઃ । इदमल्पबहुत्वं स्यात्, सर्वत्रोत्कर्षसंभवे ॥
૮૬ ॥ વિપર્યયોઽપ્યન્યથા સ્યાત્, સ્તોકાઃ સ્યુર્જાતુચિવ્યથા ।
ઉત્કૃષ્ટશાન્તમોહેભ્યો, જઘન્યાઃ ક્ષીણમોહકાઃ ॥ ૮૭ ॥ એવં
સાસ્વાદનાદિષ્વપિ ભાવ્યં ॥ (इति गुणस्थानेष्वल्पबहुत्वम्)

અર્થ-પેહું-વીજું-ને ચોથું એ ત્રણ ગુણસ્થાન પરમવર્મા જતા જીવની સાથે
જાય છે ॥૭૭॥ અને મિશ્ર તથા દેશવિરત્યાદિ શેષ એ ૧૧ ગુણસ્થાનોને સર્વથા આ
મવર્મા છોડીનેજ જીવો પરમવર્મા જાય છે (અર્થાત્ એ ૧૧ ગુણસ્થાનો પરમવર્મા
સાથે જતાં નથી). ॥૭૮॥ તેમાં પણ મિશ્રગુણસ્થાને રહેલો પ્રાણી મરણ પામતો
નથી, અને દેશવિરત્યાદિ ગુણસ્થાનો આજ્ઞા મત્ર પર્યન્ત પહોંચે છે ॥૭૯॥ કારણ કે

૧ મિથ્યાત્વ-અધિરતસમ્યક્ત્વ-દેશવિરત પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત-અપૂર્વકરણ-
અનિવૃત્તિકરણ-સૂક્ષ્મસંપરાય-ઉપશાન્તમોહ અને અયોગિ એ ૧૦ ગુણસ્થાનો
જ્યારથી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારથી મરણપર્યન્ત પણ પહોંચે છે, માટે અહિં “યાવ-

ત્રીજું-ચારમું અને તેરમું એ ત્રણ શિવાયના શેષ ૧૧ ગુણસ્થાનમાં જીવ મરણ પામે છે ॥ ૮૦ ॥ ગુણસ્થાનેનું અલ્પબહુત્વ-૧૧ મા ગુણસ્થાને રહેલા જીવો સર્વથી અલ્પ છે કારણ કે તેઓ ઉત્કૃષ્ઠથી પણ સમકાળે ૫૪ સંભવે છે. ॥ ૮૧ ॥ તેથી સ્ત્રી-મોહગુણસ્થાનવાળા સંખ્યાત ગુણ છે કારણ કે તેઓ સમકાળે ૧૦૮ હોય, તેથી અષ્ટમાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનવાળા (૮-૯-૧૦ ગુણસ્થાનવાળા) વિશેષાધિક હોય છે ॥ ૮૨ ॥ કારણ કે વૃક્ષે શ્રેણિમાં રહેલા જીવો અહિં પૃકઠા થાય છે (ઉપશમ-શ્રેણિમાં ૫૪ ને ક્ષપકશ્રેણિ માં ૧૦૮ જીવો એ ગુણસ્થાનમાં આવે છે) અને તે ત્રણેમાં પ્રત્યેકમાં તે સર્વ જીવો ૧૬૨ (૧૬૨ એ ૧૦૮ કરતાં વમણા ન હોવાથી વિશેષાધિક કહેવાય છે) હોય છે. ॥ ૮૩ ॥ અને તે ત્રણે ગુણઠાણામાં જીવો પરસ્પર તુલ્ય હોય છે. તેથી સયોગિકેવલિ-અપ્રમત્ત-ને પ્રમત્ત જીવો અનુક્રમે સંખ્યાતગુણા હોય છે, કારણકે તેઓ કોટિ, કોટિક્ષિત અને કોટિક્ષિતહસ (ઉત્કૃષ્ટ એકસોસીતેર તીર્થંકરભગવાનના કાલમાં નવકોટ કેવલિભગવંતો વિચરતા હોય અને નવ હજારકોટ સાધુભગવંતો વિચરતા હોય તેમાં અમુક ભાગ અપ્રમત્તમાં બાકી પ્રમત્ત ગુણઠાણામાં હોય અને જઘન્યકાલે વીંશ તીર્થંકર ભગવંતો વિદ્યમાન હોય તે કાલે બે કોટ કેવલિભગવંતો અને બે હજારકોટ સાધુ ભગવંતો વિચરતા હોય છે.) હોય છે ॥ ૮૪ ॥ તેથી પાંચમા દેશવિરત-બીજા સાસ્વાદન-ત્રીજા મિશ્ર-અને ચોથા અવિરત (માં વર્તતા) જીવો અનુક્રમે પ્રત્યેક અસંખ્યાતગુણા છે, (દેશવિરતમાં તિર્યંચો પણ કેટલાક મળે છે, અને સાસ્વાદન મિશ્ર અને અવિરત એ ત્રણ ગુણસ્થાન ચારે ગતિના જીવોને હોય છે) અને તેથી અયોગિકેવલિ અનં-

જ્ઞીવાબધિ ” કહેલા સંભવે છે, અન્યથા અન્મથી મરણપર્યંત તો પહેલું અને બીજું એ બેજ ગુણસ્થાન હોય.

૧ આચારાંગનિર્યુક્તિમાં જઘન્યકાલે વીંશ તીર્થંકરો હોવાનું પણ જણાવે છે.

૨ આ ચારેગુણસ્થાનવાળા જીવો પ્રત્યેક પ્રત્યેક ઉત્કૃષ્ટપદે ક્ષેત્રપત્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તિ આકાશપ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ છે, તોપણ અસંખ્યાતમા અસંખ્યાત મેદો હોવાથી પરસ્પર ઘટાવેલું અસંખ્યાતગુણું અલ્પબહુત્વ ઘટી શકે છે, દેશવિરતિ મનુષ્ય અને તિર્યંચ બેમાંજ હોય છે જેથી ત્રણની અપેક્ષાએ નાનું અસંખ્યાત, સાસ્વાદન પણ ચારે ગતિમાં હોય છે તેથી તે અસંખ્યાતગુણ છે, તેના કરતા મિશ્રનો કાલ અધિક હોવાથી તે અસંખ્યાતગુણ છે, અવિરતસમ્યગ્વૃષ્ટિનો કાલ ઘણોજ છે જેથી તે મિશ્રના કરતા પણ અસંખ્યાતગુણ જાણવા (૩૨૧ ભાષ:)

૩ વસ્તુતઃ અયોગિકેવલિ જે ૧૪ મા ગુણસ્થાનવાળા કહેવાય છે તેટલાજ જીવો અહિં ન હોવા પણ તે સહિત સિદ્ધો પણ [યોગનો અભાવ છે માટે] અયો-

तद्युगा छे, तेथी पण मिथ्यादृष्टि जीवो अनंतगुणा छे. आ अल्पबहुत्व सर्व स्थाने उत्कृष्टसंख्यानी संभव होय त्वारेज जाणवुं. ॥८५-८६॥ अन्यथा [सर्व गुणस्थानोमां सर्वोत्कृष्ट संख्यानी अपेक्षा न राखोए तो] विपरीत रीते पण अल्पबहुत्व थाय, जेम के कोइक समये उत्कृष्ट उपशान्तमोदीथी जघन्य क्षीणमोही अल्प होय ॥ ८७ ॥ ए प्रमाणे सास्वादनादिकमां पण विचारवुं.

मिथ्यात्वं कालतोऽनादिसान्तं स्यात्सादिसान्तकम् ।
अनाद्यनन्तं च न तत्साद्यनन्तं तु संभवेत् ॥ ८८ ॥ स्यादाद्यं
तत्र भव्यानामनासपूर्वसद्दृशाम् । द्वितीयं प्राप्य सम्यक्त्वं,
पुनर्मिथ्यात्वमीयुषाम् ॥ ८९ ॥ स्या तीयमभव्यानां, सदा
मिथ्यात्ववर्तिनाम् । आनन्त्यासंभवात्सादेस्तुर्यं युक्तमसंभवि
॥ ९० ॥ सासादनं चोक्तमेव, षडावलिमितं पुरा । तुर्यं मितं
समधिकत्रयस्त्रिंशत्पयोधिभिः ॥ ९१ ॥ सर्वार्थसिद्धदेवत्वे, त्रय-
स्त्रिंशत्पयोनिधीन् । धृत्वाऽविरतसम्यक्त्वं, ततोऽत्राप्यागतोऽस-
कौ ॥ ९२ ॥ यावदद्यापि विरतिं, नाप्नोति तावदेष यत् ।
तुर्यमेव गुणस्थानमुररीकृत्य वर्त्तते ॥ ९३ ॥ किञ्चिन्म्यूननवा-
ब्दोनपूर्वकोटिमिते मते । त्रयोदशं पञ्चमं च, गुणस्थाने उभे
अपि ॥ ९४ ॥ अन्तिमं वृजणनमेत्येवंरूपैः किलाक्षरैः । अविल-
म्बात्वरतयोच्चारितैः प्रमितं भवेत् ॥ ९५ ॥ आन्तर्मुहूर्तिकानि
स्युः, शेषाण्यष्टाप्यमूनि च । केचिदूचुर्न्यूनपूर्वकोटिके षष्ठसप्त-
मे ॥ ९६ ॥ तथोक्तं भगवतीसूत्रे ॥ “पमत्तसंजयस्स णं पमत्तसं-
जमे वट्टमाणस्स सव्वा विणं पमत्तद्धा कालओ केवच्चिरं होइ?,
मंडिआ ! एगं जीवं पडुच्च जह० एगं समयं उक्कोसं देसूणा
पुव्वकोडी, णाणाजीवे पडुच्च सव्वद्धा, (प्रमत्तसंयतस्य प्रमत्त-

गिकेवळी होवाथी अहि ग्रहण करवा, जेथी अनन्तगुणा थाय, अन्यथा अयो-
गिकेवळी गुणस्थानवाळा तो उत्कृष्टकाळे तत्समयवर्ति १०८ ज होय.

સંયમે વર્તમાનસ્ય સર્વાપિ પ્રમત્તાદ્ધા કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? મંડિત ! એકં જીવં પ્રતીત્ય જઘન્યેનૈકં સમયં, ઉત્કૃષ્ટા દેશો- ના પૂર્વકોટી । નાનાજીવાન્પ્રતીત્યસર્વાદ્ધા) અસ્ય વૃત્તિઃ ॥ ‘જહ૦ એકં સમયંતિ’ કથં ? , ઉચ્યતે, પ્રમત્તસંયતપ્રતિપત્તિસમયસમન- ન્તરમેવ મરણાત્, ‘દેસૂળા પુઢ્વકોઢિ’ત્તિ, કિલ પ્રત્યેકમન્ત- મુહૂર્તપ્રમાણે એવ પ્રમત્તાપ્રમત્તગુણસ્થાને, તે ચ પર્યાયેણ જાય- માને દેશોનપૂર્વકોટિ યાવદુત્કર્ષેણ ભવતઃ, મહાંતિ ચાપ્રમત્તા- પેક્ષયા પ્રમત્તાન્તર્મુહૂર્તાનિ કલ્પ્યન્તે, એવં ચાન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણા- નાં પ્રમત્તાદ્ધાનાં સર્વાસાં મિલને દેશોનપૂર્વકોટીકાલમાનં ભ- વતિ ॥ અન્યે ત્વાહુઃ ॥ અદ્વર્ષોનાં પૂર્વકોટિ યાવદુત્કર્ષતઃ પ્રમ- ત્તા સ્યાત્, એવમપ્રમત્તસૂત્રમપિ । નવરં, ‘જહ૦ અન્તોમુહૂર્ત’ તિ, કિલાપ્રમત્તાદ્ધાયાં વર્તમાનસ્યાન્તર્મુહૂર્તમધ્યે મૃત્યુર્ન ભવ- તીતિ, ચૂર્ણિકારમતં તુ પ્રમત્તસંયતવર્જઃ સર્વોઽપિ સર્વવિરતોઽ- પ્રમત્ત ઉચ્યતે, પ્રમાદાભાવાત્, સ ચોપશમશ્રેણિ પ્રતિપચ્ચમા- નો મુહૂર્તાભ્યન્તરે કાલં કુર્વન્ જઘન્યકાલો લભ્યતે ઇતિ, દેશો- નપૂર્વકોટી તુ કેવલિનમાશ્રિત્યેતિ ॥ (સાં ૧૩૭-૩૮)

અર્થ-ગુણસ્થાનોનાં કાલનિયમ-મિથ્યાત્વગુણસ્થાન કાલથી ? અનાદિ-સાંત, રસાદિ-સાન્ત, અને ૧ અનાદિ-અનંત છે, પરન્તુ સાદિ-અનંત સંભવતુ નથી. ॥ ૮૮ ॥ ત્યાં પ્રથમ કોઈપણ વસ્તુ સમ્યક્ત્વ નહિ પામેલા મધ્ય જીવોને પહેલો કાલ (અના- દિસાન્ત) હોય છે, અને સમ્યક્ત્વ પામીને પુનઃ મિથ્યાત્વે ગયેલા જીવોને બીજો કાલ (સાદિ સાન્ત) હોય છે, ॥ ૮૯ ॥ અને સદાકાલ મિથ્યાત્વમાં વર્તવાવાળા અમન્યજીવોને ત્રીજો કાલ (અનાદિ અનન્ત) છે, અને મિથ્યાત્વની સાદિ યયા- વાદ અનંતકાલનો અસંભવ હોવાથી ચોથો કાલ (સાદિ અનન્ત) અસંભવિત છે

૧ સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી પણ સમ્યક્ત્વ પતિત થઈ મિથ્યાત્વે જાય તો ઉત્કૃષ્ટ રહે તો તે મિથ્યાત્વ કિંચિન્મયુન અધપુરુષપરાવર્ત પ્રમાણ અમન્તકાલ સુધી રહે છે, પણ અહિં છેલ્લા રહિત અનન્તકાલ પ્રવળ કરવાનો છે. જેથી અસંભવ કાઢી છે.

તે યુક્તજ છે ॥ ૯૦ ॥ ઢલી સ્વાસ્વાદન ગુણસ્થાન તો ઢેલાં (દૃષ્ટિદ્વારના વર્ણન પ્રસંગે) ૬ આલિકા પ્રમાણ કહેલુંજ છે, અને ૪-થું ગુણસ્થાન સાધિક ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે ॥ ૯૧ ॥ કારણકે સર્વાર્થસિદ્ધદેવપણામાં ૩૩ સાગરોપમસુધી અધિરત સમ્યવત્વ ધારણ કરીને ત્યાંથી અર્ધિ આવેલો પળ તે જીવ ॥ ૯૨ ॥ જે કારણથી જ્યાંસુધી દ્વજી વિરતિગુણસ્થાન પામ્યો નથી ત્યાંસુધી તે જીવ ચોથું ગુણસ્થાનજ અંગીકાર કરીને રહે છે ॥ ૯૩ ॥ ૧૩-સું અને ૫-સું એ બે ગુણસ્થાન કંડક ન્યૂન નવ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટ વર્ષપ્રમાણ કહેલાં છે ॥ ૯૪ ॥ છેલ્લું ગુણસ્થાન હ ય ણ ન મ એ પાંચ અક્ષરોને અતિ વિલંબ રહિત અને અતિ શિઘ્રતા રહિત ઉચ્ચાર કરે તેટલા કાલપ્રમાણનું છે ॥ ૯૫ ॥ અને શેષ આઠે ગુણસ્થાન અન્તર્મુહર્ત પ્રમાણના છે. અને કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે-છઠ્ઠું ને સાતમું એ બે ગુણસ્થાન કંડકન્યૂન પૂર્વકોટ વર્ષપ્રમાણ છે ॥ ૯૬ ॥ શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“ હે ભગવન્ ? પ્રમત્ત સંયમમાં વર્તતા પ્રમત્તમુનિનો સર્વ મઝીને પ્રમત્ત-કાલ કેટલો હોય ? ઉત્તર—હેમંદિત ? (૧૦ મા ગણધર) એક જીવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી ? સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી કંડકન્યૂન પૂર્વકોટવર્ષ, અને અનેક જીવની અપેક્ષાએ સર્વકાલ.” એ મૂલ્ય સૂત્રની ટીકા આ પ્રમાણે છે—“જઘન્ય ? સમય તે કેવી રીતે કહેવાય ? તે કહીએ છીએ કે પ્રમત્તસંયતપણું (૬-થું ગુણસ્થાન) અંગીકાર કર્યાના સમયથી અનન્તર સમયેજ મરણ પામવાથી (જઘન્ય ? સમય છે.) હવે દેશોન પૂર્વકોટ વર્ષ કેવી રીતે ? તે કહેવાય છે કે—પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ બેમાંનું પ્રત્યેક ગુણસ્થાન નિશ્ચયે અન્તર્મુહર્ત પ્રમાણનું છે, અને પરસ્પર પરાવૃત્તિ (અદલ વદલ) થવાથી ઉત્કૃષ્ટપણે કંડક ન્યૂન પૂર્વકોટ વર્ષ પર્યન્તનાં છે. એમાં અપ્રમત્તનાં અન્તર્મુહર્તની અપેક્ષાએ પ્રમત્તપણાનાં અન્તર્મુહર્ત મોટાં કલ્પાય છે, અને એ પ્રમાણે અન્તર્મુહર્ત પ્રમાણ પ્રમત્તકાલનાં સર્વ અન્તર્મુહર્તો મેલવતાં (પ્રમત્તનું) દેશોન પૂર્વકોટ વર્ષપ્રમાણ કાલમાન થાય છે. ઢલી ઢીજા આચાર્યો કહે છે કે-આઠ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટવર્ષ સુધી (સતતપણે) ઉત્કૃષ્ટ પ્રમત્તસંયતપણું હોય છે, અને એ પ્રમાણે અપ્રમત્ત મુ-

૧ સામાન્યતઃ સમ્યક્ત્વ ૬૬ સાગર આ ૧૩૨ સાગર અધિકકાલ પ્રમાણનું છે, પણ અસુધ ગુણસ્થાનપણું તો સાધિક ૩૩ સાગર આદ અવશ્ય પલટાય છે.

૨ અપ્રમત્તનાં દેશોનપૂર્વકોટી સુધીનાં જાનાં નાનાં સર્વ અન્તર્મુહર્તને પકડતાં કરતાં પણ માત્ર ૧ અન્તર્મુહર્ત એટલોજ અપ્રમત્ત પણાનો સર્વસંકલિત કાલ થાય કારણકે અપ્રમત્તપણાનું અન્તર્મુહર્ત ઘટલું વધું નાનુંજ છે. અને તે વાદ કરતા બાકીનો સર્વ કાલ પ્રમત્તનો છે એથી દેશોનપૂર્વકોટી વર્ષ પ્રમત્તનો કાલ થાય.

જનો વ્યાહ્યા પળ જાણવી પરન્તુ વિશેષ ૫ છે કે-જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તે પટલે નિ-
શ્ચયે અપ્રમત્તકાલમાં વર્તતા જીવને અન્તર્મુહૂર્તની અંદર મરણ ન હોય. વહી ચૂર્ણિ-
કારને મતે તો પ્રમત્તસંયત શિવાય સર્વે સર્વવિસ્ત જીવો (સાતમાથી ચૌદમા ગુણ-
સ્થાન સુધીના પળ) પ્રમાદનો અભાવ હોવાથી અપ્રમત્ત કહેવાય, હવે તે જીવ ઉપશ-
મશ્રેણિને અંગીકાર કરતો અન્તર્મુહૂર્તની અંદર કાલ કરે તો જઘન્યકાલ (અન્તર્મુહૂ-
ર્તપણાનો) પામે. અને દેશોનકોડ પૂર્વ તો કેવહીને આશ્રયી જાણવો.

યન્નિર્દિષ્ટં જિનાધીશૌરેકજીવવ્યપેક્ષયા । ત્યક્ત્વા પુનઃ પ્રા-
પ્તિરૂપમથૈષામુચ્યતેऽન્તરમ્ ॥ ૧૭ ॥ જઘન્યં સાસાદનસ્ય, પ-
લ્યાસંખ્યાંશસંમિતમ્ । શેષેષુ ચ દશાનાં સ્યાદન્તર્મુહૂર્તમન્તરમ્
॥ ૧૭ ॥ મિથ્યાત્વસ્ય તદુત્કૃષ્ટં, દ્વિઃષટ્પષ્ટિઃ પયોધયઃ । સાધિ-
કાઃ કથિતાસ્તત્ર, શ્રૂયતાં ભાવના ત્વિયમ્ ॥ ૧૮ ॥ અનુભૂય સ્થિ-
તિ કશ્ચિત્, સમ્યક્ત્વસ્ય ગરીયસીમ્ । મિશ્રં તતોઽન્તર્મુહૂર્તમ-
નુભૂય તતઃ પુનઃ ॥ ૧૯ ॥ ષટ્ષષ્ટ્યમ્ભોનિધિમિતાં, સમ્યક્ત્વસ્ય
ગુરુસ્થિતિમ્ । સમાપ્ય કોઽપિ મિથ્યાત્વં, જાતુ યાતિ તદા હિ
તત્ ॥ ૧૩૦૦ ॥ દેશોનપુદ્ગલપરાવર્તાર્દ્ધપ્રમિતં મતમ્ । દ્વિતી-
યાદીનાં દશાનાં, ગુણાનાં જ્યેષ્ઠમન્તરમ્ ॥ ૧ ॥ ક્ષપકસ્યાન્તરં
જાતુ, ન સ્યાન્નિષ્વદ્માદિષુ । સકૃત્પ્રાપ્તેઃ ક્ષીણમોહાદિત્રયેઽ-
પ્યન્તરં ન હિ ॥ ૨ ॥ ઇતિ ગુણાઃ ૩૦ ॥

અર્થ-ગુણસ્થાનોનો અન્તરકાલ-હવે શ્રીજિનેશ્વરોણે એક જીવની અપેક્ષાએ તે
ગુણસ્થાનનો ત્યાગ કરીને પુનઃ પ્રાપ્ત કરે તે રૂપ જે અન્તર દર્શાવેલું છે તે કહેવાય છે
॥ ૧૭ ॥ ત્યાં સાસાદનનું જઘન્ય અન્તર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું, અને શેષ

૧ સાસાદન ગુણસ્થાને ત્રિપુંજની સત્તા અવશ્યે હોય છે અને ૫ સત્તા
ઉકેલ્યા શિવાય પુનઃ સાસાદન ભાવ પામે નહિ, અને તે સત્તા મિથ્યાત્વે જ-
કેલતાં જઘન્યથી પણ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ લાગે માટે સાસાદનનું
જઘન્ય અંતર તેટલું કાઢ્યું છે, વહી કોઈક વચ્ચે અન્તર્મુહૂર્તમાં પણ સાસાદન
પામે પણ તે અતિ અલ્પ હોવાથી વિવક્ષિત નથી રૂપ્યાદિ વિસ્તાર પાંચમા ક-
ર્મજન્યની વૃત્તિ આદિથી જાણવો.

૧૦ ગુણસ્થાનોનું અન્તર અન્તર્મુદ્દર્ત છે ॥૧૭॥ મિથ્યાત્વનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર વે છાસઠ (૧૩૨) સાગરોપમ સાધિક કહેલું છે, તેની વિચારણા આ પ્રમાણે છે, તે સાંભળો ॥૧૮॥ કોઈક જીવ સમ્યક્ત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (સાધિક ૬૬ સાગરોપમ) અનુભવીને ત્યારવાદ અન્તર્મુદ્દર્ત મિથ્યને અનુભવીને વળી સમ્યક્ત્વની ૬૬ સાગર પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સંપૂર્ણ કરીને કદાચ કોઈક જીવ મિથ્યાત્વે જાય તો તે ઉત્કૃષ્ટ અન્તર (૧૩૨ સાગરોપમ) થાય. ॥૧૯-૧૩૦૦॥ સાસ્વાદનાદિ ૧૦ ગુણસ્થાનોનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ કહેલું છે ॥ ૧ ॥ વળી ક્ષપકના અષ્ટમાદિ ત્રણ (૮-૯-૧૦) ગુણસ્થાનોમાં (અપ્રતિપાતિપણું હોવાથી) અન્તર કદીપણ હોતું નથી, તેમજ એકવાર પ્રાપ્તિ હોવાથી ક્ષીણમોદાદિ ત્રણ (૧૨-૧૩-૧૪) ગુણસ્થાનોમાં પણ અન્તર નથી. ॥૨॥ એ પ્રમાણે ગુણસ્થાનદ્વાર કર્ણું. ॥ ઇતિ ગુણસ્થાન દ્વારમ્ ॥

॥ ગુણસ્થાન પરિશિષ્ટો. ॥

શ્રેણિમાં ઉપશમાતી અને ક્ષય પામતી
પ્રકૃતિઓનો તફાવત.

ઉપશમશ્રેણિમાં.

પુરુષને	સ્ત્રીને	નપુંસકને
૧ નપુંસકવેદ	૧ નપુંસકવેદ	૧ સ્ત્રીવેદ
૨ સ્ત્રીવેદ	૨ સ્ત્રીવેદ	૨ નપુંસકવેદ
૩ હાસ્યાદિ ૬	૩ હાસ્યાદિ ૬	૩ હાસ્યાદિ ૬
૪ પુરુષવેદ	૪ પુરુષવેદ	૪ પુરુષવેદ

ક્ષપકશ્રેણિમાં.

પુરુષને	સ્ત્રીને	નપુંસકને
૧ નપુંસકવેદ	૧ નપુંસકવેદ	૧ સ્ત્રીવેદ
૨ સ્ત્રીવેદ	૨ પુરુષવેદ	૨ પુરુષવેદ
૩ હાસ્યાદિ ૬	૩ હાસ્યાદિ ૬	૩ હાસ્યાદિ ૬
૪ પુરુષવેદ	૪ સ્ત્રીવેદ	૪ નપુંસકવેદ

૧ બહુલતાપ આક્રમ છે, પ્રસ્થાન્તરમાં ક્રમભેદ પણ લેવાય છે. તે શ્રેણિ-
ઓના દિવ્યગણમાં ઉપર થતાવ્યો છે.

આ ચૌદે ગુણસ્થાનોમાં સત્પદપ્રરૂપણતા વિગેરે દ્વારોની શ્રીપંચ-
સંપ્રદાદિગ્રન્થોમાં પૂર્વાધ્યાયોંએ જે પ્રરૂપણા બતાવી છે તેજ જિજ્ઞાસુ
મગ્યજીવોના ઉપકારાર્થે સંક્ષેપથી બતાવીએ છીએ.

૧ સત્પદપ્રરૂપણા દ્વાર—પહેલું મિથ્યાદષ્ટિ ૧, ચોથું અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ
૨, પાંચમું દેશવિરત ૩, છઠું પ્રમત્ત ૪, સાતમું અપ્રમત્ત ૫, અને તેરમું સયોગિકે-
વલિ ૬, એ છ ગુણસ્થાનનો સદાકાલ વિદ્યમાન હોયછે, તે શિવાયના બીજું સા-
સ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ ૧, ત્રીજું મિશ્રદષ્ટિ ૨, આઠમું અપૂર્વકરણ ૩, નવમું અનિવૃત્તિ-
વાદરસંપરાય ૪, દશમું સૂક્ષ્મસંપરાય ૫, અગીઆરમું ઉપશાન્તમોહવીતરાગછવ્યસ્થ
૬, બારમું ક્ષીણમોહવીતરાગછવ્યસ્થ ૭, ચૌદમું અયોગિકેવલિ ૮, એ આઠ ગુણ-
સ્થાનો પૈકી શ્રેણિઓના વિરહકાલમાં આઠમું, નવમું, દશમું, અગીઆરમું અને બારમું,
એ પાંચ ગુણસ્થાન, સિદ્ધિના છમાસના વિરહકાલમાં ચૌદમું તથા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો
વિરહકાલ હોવાથી બીજું અને મિથ્યના વિરહકાલમાં ત્રીજું એ આઠ ગુણસ્થાનોનો
કદાચિત્ વિરહ પણ હોય એટલે કે એ ગુણસ્થાનનોયે વર્તતા જીવો ન પણ લાભે,
કોઈ કાલવિશેષે કોઈએક ગુણસ્થાનને એક પણ જીવ હોય, કોઈ કાલ વિશેષે અનેક
જીવો પણ હોય, કોઈ કાલ વિશેષે આઠ ગુણસ્થાનનોપૈકી બે ગુણસ્થાનોમાં ક્રમો-
ત્ક્રમે એકાનેક જીવો વિકલ્પથી હોય, એ પ્રમાણે ત્રણમાં ચારમાં વિગેરે ભંગકલ્પનાઓ
થાય છે. જે વિસ્તારથી પૂર્વમદર્શિઓએ બતાવીછે તે તે ગ્રન્થોથી જોઈ લેવી.

૨ દ્રવ્યપ્રમાણદ્વાર—પ્રથમ (૧-૨-૩-૪) સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ, ત્રીજું
મિશ્રદષ્ટિ, ત્રીજું અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ અને ચોથું દેશવિરત એ ચાર ગુણસ્થાનવર્તિજીવો
પ્રત્યેકે ઉત્કૃષ્ટકાલે અસંખ્યાતા હોય, તેમાં (૧-૨) સાસ્વાદન અને મિશ્રવાદના
અધ્રુવ હોવાથી કોઈ કાલે ન પણ હોય અને હોય તો જઘન્યથી એક અથવા બે હોય
અને ઉત્કર્ષથી ક્ષેત્રપલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તિ આકાશપ્રદેશરાશિ તુલ્યસંખ્યા
પરિમાણ હોયછે, કારણકે—સાસ્વાદનગુણસ્થાન કર્મગ્રન્થના અભિપ્રાયે કેટલાક
વાદર અપર્યાપ્ત ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય અને ૩ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય એ ત્રણ
પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવોમાં (સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે એકેન્દ્રિયોમાં સાસ્વાદન
માન્યું નથી) તથા અપર્યાપ્ત ત્રણ વિકલ્પેન્દ્રિયોમાં, અપર્યાપ્ત સંમૂર્ણિમ તિર્યચપંચેન્દ્રિ-
યોમાં, પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યચોમાં, પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત લોકાન્તિક
અને અનુત્તર શિવાયના દેવોમાં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્યોમાં અને પર્યાપ્ત-
નારકીઓમાં વર્તેતું હોવાથી તે ગુણસ્થાનવર્તિજીવો અસંખ્યાતા છે અને મિશ્રદષ્ટિ

(૫૪૨) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે ગુણસ્થાનેષુ સત્પદ્મરૂપણતાદિદ્વારવિચારઃ ॥ (દ્વાર

ગુણસ્થાન પર્યાપ્તા જીવોનેજ હોય તેમાં પણ એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને સમૂર્ણિમપં-
ચેન્દ્રિયમાં હોતું નથી તો પણ લોકાન્તિક અને અનુત્તર શિવાયના પર્યાપ્ત દેવોમાં
પર્યાપ્ત નારકીઓમાં અને પર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્યોમાં તથા પર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચોમાં વર્તતું
હોવાથી તે ગુણસ્થાનવર્તિજીવો પણ અસંખ્યાતા છે. (૩) અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થા-
નક પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્યો, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગર્ભજતિર્યંચો, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત
દેવતાઓ અને સાતમી નારકીના પર્યાપ્ત નારકીઓ તથા વાકીના સર્વ પર્યાપ્ત અપર્યા-
પ્ત નારકીઓ એ સર્વમાં વર્તતું હોવાથી તે ગુણસ્થાનવર્તિજીવો અસંખ્યાતા છે અને (૪)
દેશવિરતગુણસ્થાનક પણ ગર્ભજ પર્યાપ્તતિર્યંચોમાં તથા ગર્ભજ પર્યાપ્તકર્મભૂ-
મિજમનુષ્યોમાં વર્તતું હોવાથી તિર્યંચોની અપેક્ષાએ તે ગુણસ્થાનવર્તિજીવો પણ અ-
સંખ્યાતા છે, અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરત વેડ ધ્રુવ હોવાથી તે વે ગુણસ્થા-
નવર્તિજીવો સદાકાલ વિદ્યમાન હોય છે માત્ર કોઈસ્વતે જઘન્યપદે હોય અને કોઈ
કાલવિશેષે ઉત્કૃષ્ટપદે પણ હોય, તેમાં જઘન્યપદે પણ તે વેડ પ્રત્યેકે ક્ષેત્રપલ્યોપમના
અસંખ્યાતમાભાગમાં રહેલા આકાશપ્રદેશરાશિતુલ્ય સંખ્યાયે હોય અને ઉત્કૃષ્ટપદે
પણ તેજ ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા આકાશપ્રદેશ રાશિતુલ્યસં-
ખ્યાયે હોય વિશેષ ઘટલો છે કે અસંખ્યાતાના અસંગ્યતા ભેદો હોવાથી જઘન્ય-
કરતા ઉત્કૃષ્ટપદવર્તિ જીવો અસંખ્યાતગુણ છે, વળી તે વેડમાં પરસ્પર વિચાર કરતા
મનુષ્ય અને તિર્યંચગતિના દેશવિરતજીવો કરતા ચારે ગતિના અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ-
જીવો જઘન્યપદે વધારે હોય અને ઉત્કૃષ્ટપદે પણ વધારે હોય.

(૫) મિથ્યાદૃષ્ટિજીવો અનન્ત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિતુલ્ય સંખ્યાપ્રમાણ અનન્તા
હોયછે, અનન્તાનન્તજીવોથી ગહન ભરેલી સૂક્ષ્મ વાદર નિમોદો મિથ્યાત્વભાવમાં છે.
વાદરસૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત તેજકાય તથા વાયુકાયજીવો પણ મિથ્યાત્વમાંજ છે,
પૃથ્વી અપ્કાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં વાદર અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અલ્પકાલ
થોડાક જીવોમાં સમ્યક્ત્વાંશ હોય છે તે વાદ કરતા વાકીના સર્વ સૂક્ષ્મ વાદર
પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય સર્વ જીવો મિથ્યાત્વમાં છે,
કેટલાક અપર્યાપ્તવિકલેન્દ્રિયો શિવાય સર્વપર્યાપ્ત અપર્યાપ્તવિકલેન્દ્રિયો, કેટલાક અ-
પર્યાપ્ત સમૂર્ણિમ તિર્યંચ શિવાય સર્વ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સમૂર્ણિમપંચેન્દ્રિયો અને કેટ-
લાક પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત દેવતા નારકી તિર્યંચ અને મનુષ્યરૂપસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયજીવો
શિવાયના સર્વ સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયો મિથ્યાત્વભાવમાં છે, આ સર્વમાં પણ સૂક્ષ્મનિમોદ (સૂક્ષ્મ-
સાધારણવનસ્પતિ)વર્તિ જીવો અનન્તલોકાકાશપ્રદેશરાશિ તુલ્ય હોવાથી તે અપેક્ષાયે

મિથ્યાહિંસાનો દ્રવ્યમમાણ જાણવું, શાકીનાં જીવો તો આટામાં લૂણની જેમ સર્વે ભેગા કરીએ તો પણ અસંખ્યાતાજ છે.

(૬-૭) પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાન અને અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાન એ બે ગુણસ્થાનવર્તિ જીવો સંખ્યાતા જ હોયછે, કારણકે તે ગુણસ્થાનકો માત્ર ગર્ભજ પર્યાપ્ત-મનુષ્યગતિના જીવોને જ હોય છે, તેમાં પણ કર્મભૂમિના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયવિશુદ્ધિયુક્ત મનુષ્યોને હોય; પાંચ ભરત, પાંચ ટેરવત અને પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર એ પંદર ક્ષેત્રો [કર્મભૂમિ]માં મલી જઘન્યથી અપ્રમત્તસંયત કોટિશતસંખ્યાએ અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ કોટિશતસંખ્યાએ તથા પ્રમત્તસંયત જઘન્યથી કોટિસહસ્રપૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ કોટિસહસ્રપૃથક્ત્વ સંખ્યાએ જાણવા, જઘન્ય કરતા ઉત્કૃષ્ઠમાં અધિક સમજવા વેથી નવ મુખીની સંખ્યાને સિદ્ધાન્તપરિભાષાએ પૃથક્ત્વ કહેવાય છે. “ દ્વિપ્રભૃતિરાનવભ્યઃ પૃથક્ત્વમ્ ”^૧ એ સામયિકી સંજ્ઞા, જઘન્યકાલે પડલે સીંચે તીર્થંકરભગવંતો વિચરતા હોય ત્યારે બે કોટિસહસ્ર મુનિયો અને બે કોટિ કેવલિભગવંતો હોય અને ઉત્કૃષ્ઠકાલે જ્યારે ૧૭૦ એકસોસીત્તેર તીર્થંકરભગવંતો વિચરતા હોય ત્યારે નવકોટિસહસ્ર મુનિઓ અને નવકોટિ કેવલિભગવંતો વિચરતા હોય છે.

ઉપશામક [ઉપશમશ્રેણિમત] જીવોની અપેક્ષાએ (૮-૯-૧૦-૧૧) આઠમાં અપૂર્વકરણચાલ્લા, નવમા અનિવૃત્તિષાદરસંપરાયચાલ્લા, દશમા સૂક્ષ્મસંપરાય-ચાલ્લા અને અગીયારમા ઉપશાન્ત મોહવીતરાગ છદ્મસ્થગુણસ્થાનચાલ્લા જીવો અમુક હોવાથી કોઈ કાલવિશેષે ન પણ હોય અને હોય તો પ્રત્યેકમાં જઘન્યથી એક બે ત્રણ પણ હોય અને ઉત્કૃષ્ઠથી પ્રવેશની અપેક્ષાએ ચોપન હોય, અર્થાત્ તેટલા-જીવો ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રવેશકરતા પમાય, અને ઉપશમશ્રેણિના સંપૂર્ણકાલની અપેક્ષા-એ પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપક્ષજીવોનો વિવક્ષાથી સંખ્યાતા હોયછે. પડલેકે-ઉપશમ-શ્રેણિના અસંખ્યાતસમયાત્મક અન્તર્મુહર્તકાલમાં જુદા જુદા પ્રવેશકરતા સર્વની પણ સંખ્યા મેલ્લતા સંખ્યાતાજ જીવો થાય. શંકા-અન્તર્મુહર્તકમાણ ઉપશમશ્રેણિના પ્રત્યે-કગુણસ્થાનના કાલમાં અસંખ્યાતા સમયો હોય છે. તો જો દરેકસમયે એકએક જીવ પ્રવેશ કરે તોપણ સંપૂર્ણશ્રેણિકાલને હેતુથી અસંખ્યાતસમયો હોવાથી અસંખ્યાતા જીવો પણ તે તે ગુણસ્થાનોમાં પમાવા જોઈએ. તોપણ બેત્રણ યાવત્ ઉત્કૃષ્ઠથી ચો-પન પ્રવેશ કર્યે છતે તો અસંખ્યાતા જીવો થાય. ઉત્તર-હે શિષ્ય ? આ તારી

૧ કોટિ ક સ્થલે જઘન્યથી ૧૦ તીર્થંકર હોવાનું પણ ચતાવે છે, તે અપેક્ષાએ સાધુ તથા કેવલિની સંખ્યામાં પણ તારતમ્ય જાણવું.

કલ્પના સાચી તો ઠરત કે જો શ્રેણિના સર્વ સમયોમાં જીવોનો પ્રવેશ થવાનો હોત; પણ તે પ્રમાણે તો થનતું નથી, પરન્તુ કોઈકોઈ સમયોમાંજ પ્રવેશ થાયછે ! આ પણ શાથી જાણવું ? તેમ શિષ્યના મનમાં કદાચ શંકા થાય તો તેનો જવાબ નીચે પ્રમાણે—અહીં ઉપશમશ્રેણિ અંગીકારકરનાર પર્યાપ્ત ગર્ભજમનુષ્યોજ હોયછે અને તેમાં પણ ચારિત્રવંત મનુષ્યોજ શ્રેણિ અંગીકાર કરે છે. બીજા કોઈ હોતા નથી અને ચારિત્રધારીજીવો ઉત્કૃષ્ટથી પણ નવહજાર ક્રોડસંખ્યાયે હોયછે. તે પણ સર્વે શ્રેણિઅંગીકાર કરતા નથી, પરન્તુ વિશિષ્ટવિશુદ્ધિવંત જીવોજ શ્રેણિ કરે છે, તેથી જ નિર્ણય થાય છે કે—ઉપશમશ્રેણિના સર્વસમયોમાં જીવ પ્રવેશ હોતો નથી પરન્તુ અમુકજ સમયોમાં પ્રવેશ થાયછે, તેમાં પણ અમુકકાલે (અમુકસમયે) પંદરે પણ કર્મભૂમિઓમાં થઈને ઉત્કર્ષથી ચોપનજ જીવો પ્રવેશકરતા હોય અધિક ન હોય તેથી જ નિર્ણયજ છે કે, શ્રેણિના સંપૂર્ણકાલમાં થઈને સંખ્યાતાજ હોયછે, તેમાં પણ પૂર્વાચાર્યોના વચનથી સંખ્યાતા તે સેકઢો સંખ્યામાં લેવા હજારો રૂપ સંખ્યાતા લેવા નહિ,

જાણક (શ્રવણક્ષેત્રેનિર્ણય કરીને) (૮-૯-૧૦ ગુણસ્થાનવર્તિ) ક્ષીણમોહી (૧૨ મા ગુણસ્થાનવર્તિ) અયોગિ (૧૪ મા ગુણસ્થાનવર્તિ) એટલે કે (૮-૯-૧૦-૧૨-૧૪) આ પાંચે ગુણસ્થાનવર્તિ જીવો પણ અધ્રુવ હોવાથી કોઈકાલવિશેષે ન પણ હોય કદાચિત્કાલવિશેષે હોયતો પ્રત્યેકે જઘન્યથી એક વે હોય અને ઉત્કર્ષથી એક સપ્તમાં પ્રવેશની અવેક્ષાએ ૧૦૮ પણ સંભવે અર્થાત્ ઉત્કર્ષથી એકસોઆઠ જીવો સપ્તક (૮-૯-૧૦) માવમાં, ક્ષીણમોહ (૧૨ મા) માં અને અયોગિકેવલિ (૧૪ મા) ગુણસ્થાનમાં એકસમયમાં પ્રવેશ કરેછે. તથા અન્તમુંહૂર્તૈર્મમાણ સપ્તકશ્રેણિના સંપૂર્ણકાલમાં પંદરે કર્મભૂમિના સર્વક્ષેત્રમાં સપ્તકશ્રેણિમાં પ્રવેશકરતા બિન્ન બિન્ન જીવોની સર્વેની ગણત્રી કરીયે તોપણ ઉત્કર્ષથી શતપૃથક્ત્વસંખ્યાયે હોય છે. અધિક હોય નહિ, આસ્થલે પણ શંકા સમાધાન ઉપશમશ્રેણિગતજીવોનો માફક જાણવું, અયોગિકેવલિ ભગવંતો પણ ઉત્કર્ષથી શતપૃથક્ત્વ જાણવા.

સયોગિકેવલિ (૧૩ મા ગુણસ્થાનવર્તિ) જીવો સદા વિદ્યમાન હોવાથી હમેશાં કોટિપૃથક્ત્વ સંખ્યાયે હોયછે. જઘન્યપદે પણ કોટિપૃથક્ત્વ પ્રમાણ હોયછે, અને ઉત્કૃષ્ટપદે પણ કોટિપૃથક્ત્વપ્રમાણ હોયછે, માત્ર જઘન્યપદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદમાં કોટિપૃથક્ત્વ મોટાપ્રમાણનું લેવું, એટલે ત્રીશ તીર્થંકરભગવંતના જઘન્યકાલે બેક્રોડ કેવલિભગવંતો વિચરતા લાભે અને ઉત્કૃષ્ટકાલે ૧૭૦ તીર્થંકરભગવંતો વિચરતા હોય ત્યારે નવક્રોડ કેવલિભગવંતો વિચરતા લાભે, અહીં સિદ્ધાન્તપરિભાષાયે

વેથી નવ સંસ્થાસુધીનું નામ પૃથક્ત્વ કહેવાય છે, જેથી વેકોડ એ જઘન્યકોટિપૃથક્ત્વ અને નવકોડ એ ઉત્કૃષ્ટ કોટિપૃથક્ત્વ કહેવાય. આ પ્રમાણે દ્રવ્યપ્રમાણદ્વાર જાણવું. ૨.

૩ ક્ષેત્રપ્રમાણદ્વાર—(૨ થી ૧૨-૧૪) પહેલું મિથ્યાદૃષ્ટિગુણસ્થાન અને તેરમું-સયોગિકેવલિગુણસ્થાન એ બે ગુણસ્થાન વર્તીને વાકીના ધીજા સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વગુણસ્થાનથી ચારમા ક્ષીણમોહ ચીતરાગછાદ્યગુણસ્થાનસુધીના અગીઆર ગુણસ્થાનક તથા ચૌદમું અયોગિકેવલિગુણસ્થાન એ ચાર ગુણસ્થાનકના જીવો પ્રત્યેકે પ્રત્યેકે અને સર્વે પળ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તે છે. કારણ સાસ્વાદનશિવાયના વાકીના મિશ્રદૃષ્ટિ વિગેરે અગીઆર ગુણસ્થાનકો સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિય-માંજ હોય છે. તેમાં પળ પર્યાપ્ત ચારે ગતિના સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયમાં મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન હોય, અને અવિરતસમ્યદૃષ્ટિગુણસ્થાન પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ચારેગતિના સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયમાં હોય છે, દેશવિરતગુણસ્થાન પર્યાપ્તસંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યમાં હોય. અને છદ્ધા પ્રમત્તસંયતથી વાકીના ગુણસ્થાન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયમનુષ્યમાંજ હોય અને તે જીવો ત્રસનાદ્યન્તર્ગત ઘળાજ સ્વલ્પ સ્વસ્થાનાદિ ક્ષેત્રમાં વર્તતા હોવાથી તે અગીઆર ગુણસ્થાનકના જીવો પૈકી પ્રત્યેક પ્રત્યેક ગુણસ્થાનવાચ્ચાનું ક્ષેત્ર લોકાસંખ્યેયભાગવર્તિ-જ છે. અને જો કે સાસ્વાદનગુણસ્થાનવાળા કેટલાક સ્વલ્પજીવો કરણ અપર્યાપ્ત વાદર એકેન્દ્રિય (પૃથ્વીકાય, અણ્કાય, અને પ્રત્યેકવનસ્પતિકાય)માં તથા કરણ અપર્યાપ્તવિકલેન્દ્રિય (ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય) માં હોય છે તથા કરણ અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ (સંમૂર્છિમ) પંચેન્દ્રિયતિર્યચોમાં પળ હોય તથા કેટલાક કરણ-અપર્યાપ્ત તથા કરણપર્યાપ્ત સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયમાં યથાયોગ્ય ચારે ગતિમાં હોય છે નો પળ તે સાસ્વાદનવર્તિ જીવો સ્વલ્પ હોવાથી તથા તે જીવોનું ક્ષેત્ર ઘળું અલ્પ હોવાથી સાસ્વાદનવાળા જીવો પળ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તે છે, અને તે ચારે ગુણ-સ્થાનવર્તિ સર્વજીવોનું સમુદિતક્ષેત્ર લઈએ તો પળ લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગજ હોય !

[૧] પહેલા મિથ્યાદૃષ્ટિગુણસ્થાનવર્તિ જીવો સર્વ ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ સમ્પૂર્ણક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ત હોય છે, જો કે અન્યગુણસ્થાનવર્તિ જીવોનું ક્ષેત્ર પળ તેમાં આવી જાય છે તો પળ તે અન્યગુણસ્થાનવર્તિ જીવાવગાહક્ષેત્રમાં પળ મિથ્યાન્વગુણસ્થાનવર્તિ (સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય) જીવો રહેલા હોવાથી મિથ્યાત્વગુણસ્થાનવર્તિજીવોનું સર્વ (ચૌદરાજ) લોકક્ષેત્ર સમજવું.

(૧૩) તેરમા સયોગિકેવલિગુણસ્થાનવર્તિ જીવો પળ કેવલિસમુદ્યાતના ચોથા સમયની અપેક્ષાએ સકલલોકવ્યાપિ હોય છે, તે શિવાયના કાલનો અપેક્ષાએ લોક-

ના એક અસંખ્યાતમા ભાગમાં ઘર્તેછે, માત્ર કેવલિસમુદ્ઘાતના ત્રીજા પાંચમા સમયે અનેક અસંખ્યાતા ભાગો લેવા, છટ્ઠા કે સમુદ્ઘાતના મધ્યમસમયે દંડાકાર કરે ત્યારે અસંખ્યાતમા ભાગમાં, ત્રીજે સમયે કપાટાકાર કરે ત્યારે પણ અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને ત્રીજે સમયે મન્યાનાકાર કરે ત્યારે અનેક અસંખ્યાતા ભાગોમાં અને ચોથે સમયે લોકપૂરણ છટ્ઠા સંપૂર્ણલોકમાં વ્યાપ્ત થાય પછી પાંચમા સંહરણસમયોમાં પણ તેજ પ્રમાણે વ્યુત્ક્રમ જાણવો, આ પ્રમાણે ક્ષેત્રદ્વાર વિચાર જાણવો ॥ ૩ ॥

૪ સ્પર્શનાદ્વાર—એકજીવાપેક્ષયા અને નાનાજીવાપેક્ષયા એમ સ્પર્શના બે પ્રકારની ગણાયછે, ક્ષેત્રદ્વારમાં જેટલું અવગાદક્ષેત્ર હોય તેટલુંજ લેવાયછે અને સ્પર્શના અવગાદક્ષેત્રથી અધિક હોયછે, એકજીવની અપેક્ષાએ સયોગિકેવલિભગવન્તોને કેવલિસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ ચતુર્થસમયે સંપૂર્ણ ચૌદ રાજલોક જે અવગાદક્ષેત્ર છે તેજ તેમનું સ્પર્શનાક્ષેત્ર પણ જાણવું. ત્યાં સ્પર્શના અધિક હોઈ શકતી નથી કારણ અલોકક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાયાદિનો અભાવ છે, હવે નાના (અનેક) જીવોની અપેક્ષાએ (૧) મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનવર્તિજીવો તથા (૧૩) સયોગિકેવલિગુણસ્થાનવર્તિ જીવો ચતુર્દશરજ્જુ (સર્વલોક) સ્પર્શનાવાળા હોયછે. મિથ્યાદષ્ટિજીવોમાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય-જીવો સર્વવ્યાપક હોવાથી સર્વલોકસ્પર્શના જાણવી, અને સયોગિકેવલિ જીવો કેવલિસમુદ્ઘાતના ચોથે સમયે સર્વ લોકવ્યાપિ હોવાથી સર્વલોકસ્પર્શના જાણવી.

(૩-૪) મિશ્રદષ્ટિગુણસ્થાનવર્તિ જીવો અને અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનવર્તિજીવો પ્રત્યેકે આઠ આઠ રાજલોકની સ્પર્શના કરે છે તે આ પ્રમાણે—આનન્દ (નવમું કલ્પ) વિગેરેના દેવો અલ્પ સ્નેહાદિભાવવાળા હોવાથી સ્નેહ વિગેરે પ્રયોજને કરીને પણ નરકમાં જતા નથી, જેથી સહસ્રાર (આઠમું કલ્પ) સુધીના દેવો પૂર્વભવના પ્રેમવાળા નારકીના સ્નેહબંધે તેની વેદના શમાવવા અમર પૂર્વજન્મના વૈરી-નારકીને વેદનાની હરીરણા કરવામાટે ત્રીજી નારકપૃથ્વી સુધી જાયછે. તેમજ અચ્યુત (વારમું કલ્પ) કલ્પના દેવતાઓ પૂર્વજન્મના અગર આ જન્મના સ્નેહથી ત્રીજા દેવોને અચ્યુતદેવલોકમાં લઈ જાયછે તેથી મિશ્રદષ્ટિવાળાઓની તથા અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ-વાળાઓની પ્રત્યેકે આઠ આઠ રાજલોકની સ્પર્શના ઘટેછે, અહીં ભાવના આપ્રમાણે જાણવી, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિગુણસ્થાનવાળા ભવનપતિનિકાય આદિના કોઈદેવને પૂર્વનો મિત્ર અચ્યુતદેવલોકવાસિ દેવ પૂર્વના સ્નેહથી અચ્યુતદેવલોકે લઈ જાય તો અચ્યુતદેવલોકસુધીમાં ‘છ અચ્યુત એ વચનથી’ છ રાજલોક થતા હોવાથી તે મિશ્રદષ્ટિવાળાદેવને છરાજની સ્પર્શના થાયછે અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિસહસ્રારદેવલોકવાસી

કોઈ દેવ પૂર્વના સ્નેહવાળા ત્રીજીનરકના નારકીની વેદના શમાવશને અગર પૂર્વના વૈરી ત્રીજીનરકના નારકીની વેદના વધારવાને વાલુકાપ્રભા નામની ત્રીજી નરકે જાય એટલે ભવન પતિ સુધીની સ્પર્શના પૂર્વે ળરાજની અંદર ગળાડ મૂકે, જેથી તેનીનીચેના વાલુકાપ્રભાસુધી બે રાજલોક હોવાથી તે વેરાજની સ્પર્શના વધારે ગણતાં પૂર્વની છ અને આ બે મલીને અનેક જીવોનો અપેક્ષા આઠરાજની સ્પર્શના મિશ્રદૃષ્ટિગુણસ્થાનવાળાની જાણવી-

અથવા ત્રીજીરીતે વિચારતાં પણ આઠરાજની સ્પર્શના ઘટે છે, મિશ્રદૃષ્ટિવાળો સહસ્રારદેવલોકવાસી કોઈ દેવ પૂર્વોક્તકારણવશાત્ ત્રીજી પૃથ્વીયે જાય તો સાતરાજની સ્પર્શના થાય છે અને તેજ મિશ્રદૃષ્ટિવાળા સહસ્રારકલ્પવાસીદેવને અચ્યુતકલ્પવાસી દેવ સ્નેહથી અચ્યુતદેવલોકે લઈ જાય ત્યારે તે એકરાજ વધે એટલે આઠરાજ સ્પર્શના ઘટે છે, એજ પ્રમાણે અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિઓની પણ આઠ રાજની સ્પર્શના વિચારવી, અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ સમ્યક્ત્વસહિત પરભવમાં જતા કે પરભવથી આવતા અનુત્તરવિમાનમુધીની ઉત્કૃષ્ટ સાતરાજનીજ સ્પર્શના પામે છે તેથી અધિક સ્પર્શના હોતો નથી માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણેજ આઠરાજની સ્પર્શના જાણવી. કોઈપણ વીજા પ્રકારે ઘટી શકતો નથી. વીજા આચાર્યો અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિઓને ઉત્કર્ષથી નવરાજની સ્પર્શના પણ થાય તેમ બતાવે છે, તેનો વિચાર આ પ્રમાણે-શાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ ત્રીજી નરકમાં પણ જાય છે એટલે કે સમ્યક્ત્વસહિત અનુત્તર વિમાનમાં જતા અગર ત્યાંથી મનુષ્યભવમાં આવતાં સાતરાજની સ્પર્શના થાય અને ત્રીજી નરકમાં સમ્યક્ત્વસહિત જતા અગર ત્યાંથી આવતા બે રાજની સ્પર્શના થાય એ પ્રમાણે નવરાજની સ્પર્શના પણ ઘટી શકે છે, વલી શ્રી ભગવતીસૂત્રના અભિપ્રાય પ્રમાણે સમ્યક્ત્વસહિત છઠી નારકીસુધી પણ જઈ શકે છે તેથી અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા જીવોને બાર રાજલોકની સ્પર્શના પણ સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે-સમ્યક્ત્વસહિત અનુત્તરવિમાનમાં જતા અગર ત્યાંથી મનુષ્યભવમાં આવતા સાતરાજની સ્પર્શના, તથા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં વાંધ્યું છે નરકાયુ જેને તેવો મનુષ્ય તિર્થંચરેલીનો કોઈ પણ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ શાયોપશમિકસમ્યક્ત્વસહિત સિદ્ધાન્તકારના અભિપ્રાયે તમઃપ્રમાનામની છઠી પૃથ્વીમાં પણ નારકીપણે ઉત્પન્ન થાય છે અગર છઠી નારકીમાંથી શાયોપશમિક સમ્યક્ત્વસહિત મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે એટલે અહીંથી છઠી નરકમાં જતા અગર ત્યાંથી અહીં મનુષ્યમાં આવતા પાંચરાજની સ્પર્શના થાય તેથી અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિજીવને બારરાજ સ્પર્શના પણ ઘટી શકે છે, વલી અચ્યુતેન્દ્ર થયેલ સીતાનો જીવ ચોથી દંકપ્રમાનરકપૃથ્વીમાં નારકપણે ઉત્પન્ન થયેલ

લક્ષ્મણના જીવની વેદના શમાવવા ગયા હતા તેમ પણ બચ્ચનહે તો તે અભિપ્રાયે પૂર્વ
વતાવેલ અનુસર વિમાનમાં જતા આવતાની અપેક્ષાએ સાતરાજસ્પર્શના અને ચોથી
નરકસુધીની ત્રણરાજસ્પર્શના મળી રણ રાજસ્પર્શના ધિમેરે વિશેષસ્વરૂપ પણ જા-
ળવું, વહી શ્રીભગવત્તીજીમાં સાતમી પૃથ્વીના નીચેના પ્રદેશસુધી પણ વૈમાનિક-
દેવોનું ગમન કરુંછે. તો તે અપેક્ષાએ ચૌદ રાજ સ્પર્શના પણ સંભવીશકે ? इत्यादि
અપેક્ષાભેદે અનેક તારતમ્ય સંભવીશકે પણ અનેકશાસ્ત્રોમાં ત્રીજી નરકસુધીજ વૈ-
માનિકદેવોનું ગમન કરુંછે, જેથી તે અપેક્ષાએ આઠરાજની સ્પર્શના બતાવી છે.

[૨] સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળાને ચારરાજની સ્પર્શના હોયછે,
તેની ભાવના નીચેપ્રમાણેજાળાયીછતી તમઃપ્રમા પૃથ્વીમાં વર્તતો કોડ નારકજીવ
પોતાના ભવના અન્ન્યવિભાગમાં ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ પામી તે વ્રમતો સાસ્વાદનભાવને
પામે અને તેજ સાસ્વાદનઅવસ્થામાં કાલ કરીને અહીં તિર્યંચ અથવા મનુષ્યોમાં
ઉત્પન્નથાય તેથી તેને પાંચરાજની સ્પર્શના થાય, અહીંથી સાસ્વાદનભાવસહિત કાલ
કરી નારકમાં ઉત્પન્નથાય નહિ જેથી અહીંથી જતાની સ્પર્શના કહી નથી, સાતમી
તમસ્તમઃપ્રમા નરકના નારકી સાસ્વાદનલાભ પામ્યા હોયતો તે ત્યાગકરીનેજ તિ-
ર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય સાસ્વાદનસહિત કાલ કરે નહિ, માટે છતીનરકના નારકી
ત્રીધાહે અને આ તિર્યંગલોકમાંથી પણ સાસ્વાદનગુણસ્થાનમાં વર્તતા કેટલાક તિ-
ર્યંચો અથવા મનુષ્યો કાલ કરીને ઊર્ધ્વલોકના ઉપરના લોકાન્તનિષ્કુટોરૂપ ત્રસ-
નાહીના ઉપરના લોકાન્તપ્રદેશોમાં ઉત્પન્ન થાયછે તેથી તેમને સાતરાજની સ્પર્શના
પટેછે પટેલે નીચેની પાંચરાજની અને ઉપરની સાતરાજની ૯ ઉભય મળી સાસ્વા-
દનગુણસ્થાનવાળાઓને ચારરાજની સ્પર્શના થાયછે. સાસ્વાદનવાળાનો નીચે ગતિ
થતો નથી જેથી ચારરાજની સ્પર્શના કહીછે તેજ પટેલે, જો નીચે ગતિ સાસ્વાદન-
વાળાની થતો હોતતો અધોલોકનિષ્કુટાદિમાં પણ તેઓના ઉત્પાદનો સંભવ થાત અને
તેમ થાતતો ચૌદરાજની સ્પર્શના પણ કહેવી જોડ્યે. આપ્રમાણે ગ્રન્થાન્તરોમાં જ-
ણાવ્યું છે-કે અધોર્લૌકિકપૃથ્વીકાયિકાદિમાં સાસ્વાદનવાળો જનો નથી, જો જતો
હોયતો ચારે સ્પર્શના પણ લાભત.

(૬ થી ૧૧) ઉપશમશ્રેણ્યારૂઢ અપૂર્વકરણ આઠમું ગુણસ્થાન, નવમું અનિવૃત્તિચા-
દરમંપરાયગુણસ્થાન દશમું સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાન, અગીયારમું ઉપશાન્તમોહ

વીનરાગછદ્વસ્થગુણસ્થાન તથા સાતમું અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાન અને છતું પ્રમ-
 ત્તસંયતગુણસ્થાન એ છગુણસ્થાનવાળા જીવો સર્વાર્થસિદ્ધમહાવિમાનમાં ક્ષુદ્રગતિ
 ઉત્પન્ન થાય છે જેથી તેઓને સાતરાજની સ્પર્શના થાય છે, અને સપક્ષ્ત્રેણ્યારૂઢ અપૂર્વક-
 રણ વિગેરે ગુણસ્થાનના જીવો તે તે ગુણસ્થાનોમાં કાલ કરતા નથી તેમ મારણાન્નિકસસુ-
 દ્ધાતપ્પણ કરતા નથી તેથી તેઓને લોકના અસંરૂપાતમા ભાગમાત્રનીજ સ્પર્શના ઘટે છે,
 અધિકસ્પર્શના હોતી નથી. અર્થાત્ ઉપશમશ્રેણિની અપેક્ષાએ સાતરાજની સ્પર્શના
 ઉપર કથા પ્રમાણે ઘટે છે. ઠંકા—મનુષ્યધવના આયુષ્યનો હવ થયે અને પરધવ
 (દેવધવ)ના આયુષ્યનો ઉદય થયેજ મરણ પામી પરલોકગમન થાય છે. અને તે વચ્ચે
 (દેવધવાયુષ્યના ઉદયસમયે) તો અવિરતપણુંજ હોય અપૂર્વકરણ વિગેરે ગુણસ્થાનો
 હોતા નથી તો કીસીતે અપૂર્વકરણાદિની સાતરાજની સ્પર્શના ઘટી શકે ? ઉત્તર—
 એ દોષાપત્તિ નથી કારણ અહીંથી મરણ પામી પરલોકમાં જતા જીવનો બે પ્રકારની
 ગતિ હોય છે. ૧ એક કન્દુકગતિ ૨ બીજી ઇલિકાગતિ, કન્દુક (દહો) ની માફક
 ઉદતીગતિ તે કન્દુકગતિ ઇટલે કે જેમ કન્દુક (દહો) ઉછાળ્યો છતો પોતાના
 પ્રદેશોવડે પિષ્કિત થયો છતો (સર્વપ્રદેશયુક્ત) ઉપર જાય છે, તેમ કોઈક જીવ પણ
 પરધવાયુષ્યનો ઉદય થયે પરલોકમાં જતો પોતાના સર્વ પ્રદેશોને એકપિંડ કરીને
 (સર્વ પ્રદેશોસહિત) ગતિ કરે છે અને ઇલિકા (ઇયલ)ની જેવી ગતિ તે ઇલિકાગતિ
 કહેવાય ઇટલેકે જેમ ઇયલ પુંછડાભાગે પૂર્વસ્થાનને નહિ છોડતો મુલના ભાગે કરી
 આગળના સ્થાન સુધી પોતાનું શરીર ફેલાવી તે સ્થાનનો સ્પર્શકરી ત્યારવાદ પુંછ-
 ઢાનો ભાગ સંહાર કરે (ચેંચી લે છે) એજ પ્રમાણે કોઈક જીવ પણ આયુષ્યના અન્ત-
 મયે કેટલાક આત્મપ્રદેશોવડે પોતાના પૂર્વસ્થાનને નહિ છોડતો કેટલાક પ્રદેશોએ
 આગલાધવના ઉત્પત્તિ સ્થાનનો સ્પર્શ કરી પરધવાયુષ્યના પ્રથમસમયે શરીરનો
 પરિત્યાગ કરે છે, આ બે ગતિઓ પૈકી ઇલિકાગતિની અપેક્ષાએ અપૂર્વકરણાદિની
 સાતરાજ સ્પર્શનાનો વ્યાઘાત થતો નથી. કન્દુકગતિમાં પરધવાયુષ્યનો ઉદયજ
 પરધવમાં લઈ જતો હોવાથી તે જવાનાસમયે અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ હોય છે. ઠંકા—
 ગ્રન્થાન્તરમાં પ્રમત્તસંયત અપ્રમત્તસંયત તથા અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનવાળા જીવો
 લોકનો અસંરૂપાતમા ભાગ સ્પર્શ કર્યો છે એ પ્રમાણે કથન હોવાથી સાતરાજની
 સ્પર્શના કેમ ઘટી શકે ? ઉત્તર—

કારણ ભવાન્તરમાં જ પ્રમત્તસંયત વિગેરે અવસ્થાનો ત્યાગ કરી અસંયતપણું પામે છે. તેથી પ્રમત્તસંયતાદિ જીવો સ્વસ્થાનસ્થજ લેવાય છે, મરત એવત અને મહા-વિદેહસ્વરૂપ જે સ્વસ્થાન તે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ છે માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે લોકના એક અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરનારા પ્રમત્તસંયતાદિ ગ્રન્થાન્તરમાં ચતાવ્યા છે, તો સાતરાજની સ્પર્શનાના વચનની સાથે કેવી રીતે સફૂતિ થાય ? ઉત્તર- સૂત્રશૈલી સાપેક્ષ હોવાથી સાતરાજ સ્પર્શનાના મૂત્રમાં ઉપર કહેલો પ્ર-કાર વિવક્ષ્યો નથી અને લોકના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્પર્શનાના મૂત્રમાં સાતરાજ સ્પર્શનામાં કહેલો પ્રકાર વિવક્ષ્યો નથી જેથી કોઈ જાતની દોષાપત્તિ નથી.

[૫] દેશાચિરત્તગુણસ્થાનવાળા મનુષ્યગતિના જીવો ઋજુગતિષ્વારમા અચ્યુત દેવલોકે ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે અચ્યુતદેવલોક તિર્યગ્લોકના મધ્યથી છ રજુ પ્રમાણ હોવાથી છરાજની સ્પર્શના દેશવિરત્તિવાળા મનુષ્યોની જાણવી આ પ્રમાણે સ્પર્શનાદ્વાર વિચાર જાણવો. ॥ ૪ ॥

(૫) પાંચમું કાલદ્વાર— (૧) મિથ્યાદૃષ્ટિગુણસ્થાનવાળા કાલથી વિચારીયે તો ત્રણ પ્રકારે છે, અનાદિઅનન્ત ૧, અનાદિસાન્ત ૨ અને સાદિસાન્ત ૩, તેમાં જેઓ કોઈ દિવસ મુક્તિ પામવાના નથી તેવા અભવ્યજીવ તથા તથા-વિધ સામગ્રીના અભાવે જે મુક્તિસુખ પામવાના નથી તેમ વ્યવહારરાશિમાં પ્રવેશ કરવાના પણ નથી તેવા મવ્યજીવ એ સર્વની અપેક્ષાએ અનાદિઅનન્ત પ્રકાર છે ૧, જે મવ્યજીવો અનાદિમિથ્યાદૃષ્ટિ છતાં અવધ્ય આગામિકાલે સમ્યક્ત્વ પામશે. તે જીવોની અપેક્ષાએ અનાદિસાન્ત પ્રકાર છે ૨, તથા જે મવ્યજીવો મવ્યત્વપરિણા-કાદિ કારણો પામી સમ્યક્ત્વ પામ્યા છતાં પાછા અર્હત્ આશાતના વિગેરે કોઈપણ કારણે સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ મિથ્યાત્વ પામે છે તે અવધ્ય કાલાન્તરે સમ્યક્ત્વ પામશે તેથી તે જીવોની અપેક્ષાએ સાદિસાન્ત પ્રકાર છે કારણ સમ્યક્ત્વ પામ્યા બાદ મિથ્યાત્વ પામ્યો માટે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનની આદિ થઈ, વળી કાલાન્તરે અવ-ધ્ય મિથ્યાત્વ દૂર કરશે-સમ્યક્ત્વ પામશે તેથી મિથ્યાત્વનો અન્ત થયો પદલે સા-દિસાન્ત પ્રકાર ૩, આ સાદિસાન્ત ભાંગાનું મિથ્યાત્વ જ્યન્યથી અન્તમૂહૂર્તે સુધી રહે છે, કારણ સમ્યક્ત્વથી પડ્યા બાદ કોઈક જીવ તરતજ અન્તમૂહૂર્તમાં સમ્યક્ત્વ પામે છે, અને ઉત્કૃષ્ટ મહાઆશાતનાવન્ત જીવોનું મિથ્યાત્વ દેશોન અર્થપુ-લ્લપરાવર્ત સુધી રહે છે, પદલે ઉત્કૃષ્ટથી પણ અર્થપુલ્લ પરાવર્તે અવધ્ય સમ્યક્ત્વ પામે છે, આ જ હેતુથી મિથ્યાત્વનો સાદિ અનન્ત ભાંગો નથી કારણ મિથ્યાત્વની

આદિ થયે અવશ્ય ઉત્કૃષ્ઠી અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તે પણ અન્ત હોય છે, આ પ્રમાણે એક જીવની અપેક્ષાએ મિથ્યાદૃષ્ટિગુણસ્થાનનું કાલમાન કહું, અને અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નારક મનુષ્ય અને દેવગતિમાં પ્રત્યેકમાં અસંખ્યાતા મિથ્યાદૃષ્ટિજીવો સદાકાલ વિદ્યમાન હોય છે, માત્ર મનુષ્યગતિમાં સમ્મૂર્છિમમનુષ્યના વિદ્યમાનકાલમાં અસંખ્યાતા અને તેના વિરહકાલમાં સંસ્થાતાજીવો જાણવા અને તિર્થચગતિમાં પૃથ્વીયાદિ ચાર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ અસંસ્થાતા અને વનસ્પતિની અપેક્ષાએ અનન્તા જીવો મિથ્યાત્વમાં સદાકાલ વિદ્યમાન હોય છે. અર્થાત્ નાના જીવાપેક્ષયા મિથ્યાત્વગુણસ્થાન અનાદિ અનન્ત કાલ છે.

(૨) બીજું સાસ્વાદનસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાન એક જીવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠી છ આવલિકા પ્રમાણ રહે છે. ઉપશ્મસમ્યક્ત્વ વમતો કોઈક જીવ એક સમય સાસ્વાદનભાવમાં રહ્યો મિથ્યાત્વ પામે, કોઈ ન સમય રહે યાવત્ કોઈક છ આવલિકાકાલ પ્રમાણ રહે છે, આ પ્રમાણે એક જીવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠી છ આવલિકાકાલ જાણવો, અને અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જ્યારે સાસ્વાદનનો વિરહકાલ ન હોય અને સતત સાસ્વાદનગુણસ્થાનમાં વર્તતા જીવો વિદ્યમાન હોય ત્યારે જઘન્યથી એક જીવની અપેક્ષાએ કહેલો કાલ (એક સમય) છે તેનો તેજ જાણવો, કારણ ઉપશ્મસમ્યક્ત્વકાઢના ચરમસમયે સાસ્વાદનપણું પામે બીજે સમયે મિથ્યાત્વ પામે અને તે બીજે સમયે સાસ્વાદન પામનાર બીજા જીવનો અભાવ હોવાથી જઘન્ય એકજ સમય જાણવો. અને ઉત્કર્ષથી ક્ષેત્રપલ્લોપમના અસંસ્થાતમાભાગ પ્રમાણ કાલસુધી સાસ્વાદનગુણસ્થાન અનેક જીવોની અપેક્ષાએ હોય છે, અર્થાત્ ક્ષેત્રપલ્લોપમ (પલ્લોપમસ્વરૂપકાલ સમજવા માટે કલ્પેલા યોજનપ્રમાણ પાલામાં વર્તનાર આકાશપ્રદેશરાશિના અસંસ્થાતમા ભાગમાં વર્તિ આકાશપ્રદેશ રાશિમાંથી પ્રતિસમયે એક એક પ્રદેશ અપહાર કરતા જેટલે કાલે તે રાશિ સ્વાલી યાય તેટલા કાલ (અસંસ્થાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીપ્રમાણ) સુધી નિરન્તર સાસ્વાદનગુણસ્થાન લભ્યમાન છે તે પછી અવશ્ય તેનો વિરહ યાય.

(૩) ત્રીજું મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન-એક જીવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠી અન્તર્મુહૂર્તકાલ પ્રમાણ હોય છે, માત્ર જઘન્યથી નાનું અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠી મોટું અન્તર્મુહૂર્ત. નાના જીવાપેક્ષયા મિશ્રદૃષ્ટિજીવો જ્યારે વિદ્યમાન હોય ત્યારે જઘન્યથી સમ્યગ્મિથ્યા(મિશ્ર)દૃષ્ટિગુણસ્થાન જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તકાલ સુધી રિન્મનતર પાય છે, તે બાદ વિરહ હોય, ઉત્કર્ષથી બીજા ગુણસ્થાનની જેમ ક્ષેત્ર-

લ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાલસુધી મિશ્રદૃષ્ટિગુણસ્થાન નિરન્તર પમાય છે. દટલે ઉત્કર્ષથી ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાલ જાણવો,

(૪) જ્યોતું અવિરતસમ્યક્દૃષ્ટિગુણસ્થાન—વળ પ્રકારના જીવોને હોય છે, ૧ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વવાળાને, ૨ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળાને અને ૩ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વવાળાને, તેમાં ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ અનાદિમિથ્યાદૃષ્ટિજીવોને થતું ? તથા ઉપશમશ્રેણિ કરનારને થતું ? એમ બે પ્રકારનું છે, તેમાં અનાદિમિથ્યાત્વ ત્યજીને યતા પ્રાથમિક ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ સહિત અવિરતગુણસ્થાન અન્તર્મુહર્તપ્રમાણ હોય છે, અન્તર્મુહર્ત બાદ સૈદ્ધાન્તિકમતે ત્રિપુંજ નદિ કરતા હોવાથી મિથ્યાત્વજ પામે, અને કાર્મગ્રન્થિકમતે ત્રિપુંજ કર્યું હોવાથી કોઈ જીવ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે, કોઈક જીવ મિશ્રદૃષ્ટિ થાય, કોઈક સાસ્વાદન પામી મિથ્યાત્વે જાય, ઉપશમશ્રેણિમાં યતા ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ સહિત અવિરતગુણસ્થાન પણ અન્તર્મુહર્તજ રહે છે, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ સહિત અવિરતગુણસ્થાન જઘન્યથી અન્તર્મુહર્ત બાદ દેશવિરત્યાદિ ગુણ પામે તો અન્તર્મુહર્તકાલ પ્રમાણ, અને ઉત્કૃષ્ટથી ઉત્કૃષ્ટાયુષ્યે અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈ અહીં આવી જ્યાં સુધી વિરતિ ન પામે ત્યાંસુધી દટલે સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ જાણવું, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સહિત અવિરતગુણસ્થાન જઘન્યથી અન્તર્મુહર્તકાલ પ્રમાણ, ત્યારબાદ પતિત થાય—મિથ્યાત્વાદિ પામે, અગર દેશવિરત્યાદિ ગુણ પામે, અથવા ઉપશમશ્રેણિ કરે તો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે, અથવા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામે. ઉત્કર્ષથી સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે, તે આ પ્રમાણે—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળા કોઈ સાધુ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના અનુત્તર વિમાનમાં તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં તે તેત્રીશ સાગરોપમ સુધી અવિરત હોય છે, બહી ત્યાંથી જ્યવીને અહીં આવ્યા છતાં જ્યાંસુધી વિરતિગુણ પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાંસુધી પણ અવિરત હોય છે, માટે સાતિરેક તેત્રીશ સાગરોપમકાલ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વસહિત અવિરતગુણસ્થાનનો જાણવો, ઈન્કા—કોઈક જીવ અનુત્તર વિમાનોમાં તેત્રીશ સાગરોપમ સુધી અવિરતપણું અનુભવી અહીં આવ્યા છતાં પણ વિરતિ પામ્યો નથી. અને અવિરત સમ્યક્ત્વભાવમાંજ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સમ્યક્ત્વનીજ આરાધનાના વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટ થાવીશ સાગરોપમની સ્થિતિયે ધારમા દેવલોકે ઉત્પન્ન થાય તો તેને અવિરત સમ્યક્ત્વનો સાધિક પચ્ચાવન સાગરોપમ વિગેરે વધારે કાલ પણ સંભવી શકે છે છતાં તેત્રીશસાગરોપમજ કાલ કેમ કહ્યો ? ઉત્તર—આ પ્રમાણે

ઉત્પત્તિ થતી હોત તો સત્ય છે, પરન્તુ આવીરીતે અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વવાળો અવિરતભાવમાં રહેવા સંભવજ નથી, અથવા બીજા કોઈપણ કારણની અપેક્ષાએ બહુશ્રુત-અગવન્તોણ સાધિક ૩૩ સાગરોપમજ કાલ કહ્યો છે. તત્ત્વ શ્રીકૈવલિઅગ-વન્તો જાણે. નાના જીવાપેક્ષયા અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાન સર્વદા લભ્ય હોય છે. દેવ તિર્યચ્છ અને નારક ગતિ ઇ ત્રણેમાં પ્રત્યેકે અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળા અસંખ્યાતાજીવો હોય છે, અને મનુષ્યગતિમાં સંખ્યાતા જીવો હોય છે. ચારે ગતિની અપેક્ષાએ સમુદિત વિચારણાએ ક્ષેત્રપત્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં આવેલા પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવો સર્વદા વિદ્યમાન હોય છે, તેથી અનાદિ અનન્તકાલ ચોથા ગુણસ્થાનનનો જાણવો.

(૫) પાંચમું દેશવિરતગુણસ્થાન પણ ઉપરની માફક ત્રણ પ્રકારના જીવોને હોય છે, સામાન્યથી દેશવિરતગુણસ્થાન એક જીવાપેક્ષાએ જઘન્યથી અન્તર્મુહર્ત રહે છે, અન્તર્મુહર્ત વાદ પતિત થાય, મરણ થાય અગર સર્વવિરત થાય. ઉત્કર્ષથી દેશોનપૂર્વકોટિ સુધી દેશવિરતગુણસ્થાન રહે છે, તે આ પ્રમાણે—પૂર્વકોટિ આયુષ્યવાળો કોઈ જીવ સાધિક આઠ વર્ષ સુધી અવિરત રહી યાવજીવ દેશવિરતિ પાળે તેને સાધિક આઠવર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટિ કાલ દેશવિરતગુણસ્થાનનો જાણવો, અનેક જીવોની અપેક્ષાએ દેશવિરતગુણસ્થાન સર્વદા વિદ્યમાન હોય છે, દેશવિરતજીવો મનુષ્યગતિમાં સંખ્યાતા હોય અને તિર્યચ્છગતિમાં અસંખ્યાતા હોય, ક્ષેત્રપત્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં આવેલ પ્રદેશરાશિપ્રમાણ અસંખ્યાતા દેશવિરતગુણસ્થાનવાળા જીવો સર્વાકાલ હોવાથી અનાદિ અનન્તકાલ જાણવો.

(૬-૭) છઠું પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાન અને સાતમું અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાન તે બેજ એકજીવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એકસમય હોય છે, આયુષ્યના ચરમસમયે પ્રમત્તસંયતપણું અથવા અપ્રમત્તસંયતપણું પામી મરણ પામી અવિરત થાય તેથી ? સમય. ઉત્કર્ષથી તે બેજ અન્તર્મુહર્તપ્રમાણ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રમત્તસંયતપણે અન્તર્મુહર્ત રહી સંવિલબ્ધમાન અધ્યવસાયે દેશવિરતાદિ થાય. અથવા મરણ પામે. અથવા વિશુદ્ધિમાન અધ્યવસાયે અપ્રમત્તસંયત થાય. તેજ પ્રમાણે અપ્રમત્તસંયત અવસ્થામાં ઉત્કર્ષથી અન્તર્મુહર્ત રહે ત્યારવાદ પ્રમત્ત સંયતપણું અથવા શ્રેણિ આરોહણ કરે અગર દેશવિરત્યાદિ ભાવ પામે. શંકા—પ્રમત્તસંયતભાવ અને અપ્રમત્તસંયતભાવ અન્તર્મુહર્ત અન્તર્મુહર્ત પરાવર્તમાનરહે છે પણ વધારે કાલ રહેતા નથી એમ શાકપરથી જાણવું ? ઉત્તર—જે સંવલેશસ્થાનકોમાં વર્તેતો પ્રમત્તપણું પામે અને જે વિશુદ્ધિ-

સ્થાનકોમાં અપ્રમત્તમુનિ થાયછે તે દરેક સ્થાનકો અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશમાળ હોયછે, સંયતભાવમાં વર્તતા તે મુનિએ જ્યાંસુધી ઉપશમશ્રેણિકે ક્ષપકશ્રેણિમાં આરોહણ કર્યું નથી ત્યાંસુધી તથા સ્વભાવથી અન્તર્મુહર્ત સુધી સંવલેશસ્થાનકોમાં રહીને વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં જાયછે વળી અન્તર્મુહર્ત સુધી વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં રહીને સંવલેશસ્થાનકોમાં જાયછે, આ પ્રમાણે દેશોનપૂર્વકોટિ કાલસુધી અન્તર્મુહર્તે અન્તર્મુહર્ત પ્રમત્તભાવ અને અપ્રમત્તભાવનું પરાવર્તન થયાજ કરેછે માટે પ્રમત્તસંયતભાવ ઉત્કર્ષથી અન્તર્મુહર્તકાલ રહેછે અને અપ્રમત્તસંયતભાવ પણ ઉત્કર્ષથી અન્તર્મુહર્તકાલ રહેછે, અધિક કાલ રહેતા નથી. આ પ્રમાણે એકજીવાપેક્ષયા જાણવું, હવે અનેકજીવાપેક્ષયા પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાન અને અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન એ બેડ સદાકાલ વિદ્યમાન હોયછે, ૬ થી ૧૪ સુધીના નવે ગુણસ્થાનો મનુષ્યગતિમાંજ હોયછે પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનવાળા જીવો કોટિશતપૃથક્ત્વપ્રમાણ સદાકાલ હોવાથી છદ્ધા અને સાતમા એ બેડ ગુણસ્થાનનો અનાદિ અનન્તકાલ જાણવો.

(૮ થી ૧૧ સુ' ઉપશમશ્રેણિગત) આઠમું અપૂર્વકરણગુણસ્થાન, નવમું અનિષ્ટિત્તિદ્વાદર સંપરાય ગુણસ્થાન અને દશમું મૃદ્ધમસંપરાયગુણસ્થાન એ ત્રણે ગુણસ્થાનો ઉપશમશ્રેણિમાં તથા ક્ષપકશ્રેણિમાં એમ બેડમાં હોય છે, પણ અહીં ઉપશમશ્રેણિગત લેવાના છે, અને અગીઆરમું ઉપશાન્તમોહચીતરાગછદ્ધસ્થ-ગુણસ્થાન ઉપશમશ્રેણિમાંજ હોય છે, ઉપશમશ્રેણિના એ ચારે પૈકીના દરેક ગુણસ્થાન-કો જઘન્યથી એક સમયકાલ રહે છે, તે આ પ્રમાણે—કોઈક જીવ ઉપશમશ્રેણિમાં ચઢતો અથવા શ્રેણિથી ઉતરતો આઠમું અપૂર્વકરણગુણસ્થાન એક સમય અનુભવી મરણ પામે અને અનુત્તરવિમાનોમાં અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિપણે ઉત્પન્ન થાય, તેથી એક સમયજ કાલ આઠમા ગુણસ્થાનનો જાણવો, તેજ પ્રમાણે કોઈક જીવ ચઢતા ઉતરતા નવમું ગુણસ્થાન પામી સમયમાત્ર રહી તથા કોઈક જીવ ચઢતા ઉતરતા દશમું ગુણસ્થાન પામી સમયમાત્ર રહી તથા કોઈક જીવ અગીઆરમું ગુણસ્થાન પામી સમયમાત્ર રહી મરણ પામી અનુત્તરવિમાનોમાં અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિપણે ઉત્પન્ન થાય તો એક સમય માત્ર કાલ ચારે ગુણસ્થાનકો પૈકી દરેક ગુણસ્થાનનો જાણવો, અને ઉત્કર્ષથી એ ચારે ગુણસ્થાનકોનો પ્રત્યેક કાલ અન્તર્મુહર્તપ્રમાણ છે, અન્તર્મુહર્ત બાદ વીજું ગુણસ્થાન પામે અથવા મરણ પામે માટે અન્તર્મુહર્તકાલ જાણવો, એ ચારેનો સમુદિતકાલપણ અન્તર્મુહર્ત છે પણ તે અન્તર્મુહર્ત મોટું અને પ્રત્યેકનું અન્તર્મુહર્ત ન્દાના પ્રમા-

જાણવું. ઉપશમશ્રેણિનો સર્વકાલ અન્તર્મુહૂર્તજ છે, અનેકજીવાપેક્ષાએ પણ ઉપશમશ્રેણિગત ૫ ચારે ગુણસ્થાનકોએ જ્યારે જીવો વિદ્યમાન હોય ત્યારે પ્રત્યેકે જઘન્યથી એક સમયમાત્ર પમાય છે, પ્રથમ સમયે પ્રવેશ કરી બીજે સમયે મરણ પામે અને બીજા નવા પ્રવેશ કરે નહિ તો એક સમય જઘન્યથી જાણવો. અને ઉત્કર્ષથી ૫ ચારે ગુણસ્થાનનો પ્રત્યેકે તથા સમુદિત અન્તર્મુહૂર્તકાલ જાણવો, તે ઉપરાંત અવશ્ય અન્તર પડે છે.

(૮ થી ૧૦-૧૨ સુ ક્ષપકશ્રેણિગત) ક્ષપકશ્રેણિવર્તિ આઠસુ અ-પૂર્વકરણ, નવસુ અનિવૃત્તિચાદરસંપરાય, દશસુ સૂક્ષ્મસંપરાય અને બારસુ ક્ષીણમોહથીતરાગછદ્વયગુણસ્થાન ૫ ચારે ગુણસ્થાનકો એક જીવાપેક્ષા પ્રત્યેકે અજઘન્યોત્કૃષ્ઠસ્થિતિએ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ રહે છે, ક્ષપકશ્રેણિએ ચઢેલા નીચે ઉતરતા નથી પણ અવશ્ય સકલ કર્મક્ષયે સિદ્ધ થાય છે, વચમાં મરણ પણ હોય નહિ, બહી ચારેનો સમુદિતકાલ પણ અજઘન્યોત્કૃષ્ઠસ્થિતિએ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ હોય છે, ચારમા ગુણસ્થાનના અન્તર્મુહૂર્તકાલના ચરમસમયે ત્રણ ઘાતિકર્મનો ક્ષય થયા પછી સયોગિકેવલિગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. નાનાજીવાપેક્ષાએ પણ જ્યારે ક્ષપકશ્રેણિ-ગત ૫ ચારે ગુણસ્થાનોમાં જીવો વિદ્યમાન હોય ત્યારે પ્રત્યેક અથવા સમુદિત ૫ ચારે ગુણસ્થાનકો અજઘન્યોત્કૃષ્ઠસ્થિતિએ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણના છે, નિરન્તર ચા-લતો સમ્પૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિનો કાલ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણજ છે. માત્ર એક જીવા-શ્રિત અન્તર્મુહૂર્તકાલથી અનેક જીવાશ્રિત અન્તર્મુહૂર્ત સાતસમયે અધિક સમજવું. નિરન્તર સર્વવિરતિ પામતા જીવો તથા સિદ્ધિએ જતા જીવો અવિચ્છિન્ન પણે આઠ સમય સુધી હોય છે, તેમ કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તિ પણ અવિચ્છિન્ન આઠ સમય સુધી સંભવે છે, તેમાં પ્રથમનો સમય અન્તર્મુહૂર્તમાં ગણાયેલ હોવાથી બીજાથી આઠ સુધીના સાત સમયો અધિક સમજવા, અથવા બીજા કોઈ હેતુએ સાત સમયા-ધિક અન્તર્મુહૂર્તકાલ બહુશ્રુતભગવન્તોએ વર્ણવ્યો છે, તત્ત્વ શ્રીકેવલિ-ભગવાન્ જાણે.

(૧૩) તેરસુ સયોગિકેવલિગુણસ્થાન એકજીવાપેક્ષા જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ જાણવું. કેવલજ્ઞાન પામી અન્તર્મુહૂર્તમાં અન્તગટકેવલિ ધનારાઓ (મોક્ષે જનારા જીવો) ને આ જઘન્ય કાલ જાણવો, ઉત્કર્ષથી દેશોનપૂર્વકોટિ-કાલ, પૂર્વકોટિના આયુષ્યવાલા સાધિક આઠવર્ષની વયે ચારિત્ર લઈ તરતજ ક્ષપ-કશ્રેણિએ આરોહણ કરી કેવલજ્ઞાન પામનારાઓને ઉત્કૃષ્ઠકાલ જાણવો, આ પ્રમા-

જે એક જીવાપેક્ષાયે કાલ કહ્યો. નાનાજીવાપેક્ષાયે સયોગિકેવલિગુણસ્થાને વર્તતા જીવો સદાકાલ વિદ્યમાન હોવાથી તેરમા ગુણસ્થાનનો વિરહ પડતો નથી એટલે કે સયોગિકેવલિગુણસ્થાન અનાદિ અનન્તસ્થિતિમાન જાણવું.

(૧૪) ચૌદમું અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાન એકજીવાપેક્ષયા અજઘન્યોત્કૃષ્ટસ્થિતિયે પચ્ચહસ્વાક્ષરોચારણસ્વરૂપ અન્તર્મુહૂર્તકાલપ્રમાણ જાણવું. અન્તર્મુહૂર્તકાલપ્રમાણ જાણવું. માત્ર એક જીવાપેક્ષાના અન્તર્મુહૂર્તકાલ કરતા નાનાજીવાપેક્ષાયે સાત સમય અધિકકાલ જાણવો કારણ સિદ્ધિ પ્રાપ્તિનો નિરન્તરકાલ ઉત્કૃષ્ટ આઠસમયનો છે અને અયોગિગુણસ્થાનનો કાલ અન્તર્મુહૂર્ત અનુભવી જીવ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે અન્તર્મુહૂર્તકાલમાં પ્રથમ સમયનો સમાવેશ થઈ જાય છે, બીજાથી આઠમા સુધીના સાતસમયો સુધી નિરન્તર અયોગિગુણસ્થાનમાં જીવો પ્રવેશ કરે છે, અને નવમે સમયે અવશ્ય અન્તર પડે છે માટે સાત સમયાધિક અન્તર્મુહૂર્તકાલ અયોગિગુણસ્થાનનો જાણવો. આ પ્રમાણે કાલદ્વાર સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું.

હવે કાલદ્વારના પ્રસંગથી ગુણસ્થાનકોનો નાના જીવોની અપેક્ષાયે નિરન્તર પ્રાપ્તિકાલ જાણવા માટે આટલો વિશેષ સમજવો, સમ્યક્ત્વ અને દેશ-ચિરતિમાં વર્તતા પૂર્વપ્રતિપદ્યજીવો તો અનેક જીવોની અપેક્ષાયે સર્વદા વિદ્યમાન હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાયે જઘન્યથી એક સમયજ પ્રતિપદ્યમાન હોય, બીજે સમયે અન્તર પડે અને ઉત્કર્ષથી આવલિકાના અસહ્યાતમા ભાગ સુધી નિરન્તર સમ્યક્ત્વ તથા દેશચિરતિ પામતા જીવો હોય, ત્યારપછી અવશ્ય અન્તર પડે, સર્વ-ચિરતિચારિત્રમાં પણ તેજ પ્રમાણે (જઘન્યથી ૧ સમય પ્રતિપદ્યમાન હોય) જાણવું. માત્ર ઉત્કર્ષથી સિદ્ધિપ્રાપ્તિનો જેમ આઠ સમય સુધી નિરન્તર સર્વચિર-તિ પામતા જીવો હોય, ત્યારવાદ અવશ્ય અન્તર પડે, ઉપશમશ્રેણિ તથા ઉપશા-ન્ત અવસ્થાને પામતા જીવો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કર્ષથી સંહ્યાતા સમય સુધી પ્રાપ્ત કરે તે પછી અવશ્ય અન્તર પડે ક્ષપકશ્રેણિના પ્રતિપદ્યમાન-જીવો પણ તેજ પ્રમાણે જાણવા. (હિતિ કાલદ્વારસ્વરૂપમ્)

(૬ ટું અન્તરદ્વાર) અન્તર એટલે અમુક ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેનાથી ધીજામાં સંક્રમણ કરે અને ત્યારવાદ કેટલોક કાલ ફરી જેટલે કાલે તે મૂળ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે તે વચ્ચેનો કાલ અન્તર કહેવાય.

(૧) એક જીવાપેક્ષયા પહેલું મિથ્યાદૃષ્ટિગુણસ્થાન ત્યાગ કરીને

અન્ય ગુણસ્થાનમાં જઈ ફરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તે પ્રાપ્ત કરે માટે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તે જાણવું. અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર કાર્મણ્યનિધિકોના અભિપ્રાય પ્રમાણે-૧૩૨ સાગરોપમકાલ પ્રમાણ જાણવું. કારણ મિથ્યાદૃષ્ટિજીવ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્કર્ષથી સમ્યક્ત્વમાં ૬૬ સાગરોપમકાલ રહે, ત્યારવાદ એક અન્તર્મુહૂર્તે સમ્યગ્મિથ્યાત્વ (મિશ્રગુણસ્થાન)નો અનુભવ કરી (કારણ કર્મગ્રન્થકારો સમ્યક્ત્વથી મિશ્રમાં આવવું માને છે.) ફરી પણ ૬૬ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વનો અનુભવ કરે તે પછી સત્ત્વ ગુણસ્થાનનો અનુભવ કરી જીવ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે અને કોઈક અઘન્ય જીવ મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે તો તેના જીવની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ ત્યાગ કર્યાના કાલથી આરંભી ફરીથી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનારનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર બે છાસઠ (૧૩૨) સાગરોપમકાલ જાણવું. વચમાં આવતો મિશ્રદૃષ્ટિભાવનો અન્તર્મુહૂર્તકાલ અલ્પ હોવાથી વિવક્ષ્યો નથી. આજ કારણથી કર્મગ્રન્થકૃતિષ્ણિમાં “ ઉક્તોસેષે અન્તોમુહૂર્તભટ્ટિયાઓ દોછાવટ્ટીઓ સાગરોપમાણં મિચ્છત્તસ્સ અન્તરકાલો હવઈ ઇતિ ” તેમજ ધોજા ગ્રન્થોમાં પણ અન્તર્મુહૂર્તોંધિક કાલ કહ્યો છે, સૈદ્ધાન્તિક અભિપ્રાય પ્રમાણે-સમ્યક્ત્વથી મિશ્રમાં ગમન થતું નથી, આ પ્રમાણે એકજીવાપેક્ષયા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર બતાવ્યું અને નાનાજીવાપેક્ષયા ચારે ગતિમાં મિથ્યાત્વગુણસ્થાને વર્તતા જીવો સર્વેવિધિમાન હોવાથી મિથ્યાત્વગુણસ્થાનનું અન્તર પદ્યતું નથી.

(૨) ધોજું સાસ્વાદનસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનનું એક જીવાપેક્ષયા જઘન્ય અન્તર પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જાણવો અર્થાત્ સાસ્વાદનભાવ યોગધીને ફરીપણ જો સાસ્વાદનભાવ પામે તો જઘન્યથી પણ પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમોભાગ ગયે છે તે જ પામે છે તે પહેલા પામી શકાય નહિ, આ જઘન્ય પલ્લોપમના અસંખ્યેયભાગરૂપ અન્તરકાલ ચારે ગતિમાં વર્તતા ઘણા જીવોની અપેક્ષાએ જાણવો અને એકવાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી ઉપશમશ્રેણિથી પહેલો જીવ સાસ્વાદનપણ અનુભવી જો ફરી પાછો અન્તર્મુહૂર્તે ઉપશમશ્રેણિ પામીને ત્યાંથી પડ્યો છતો સાસ્વાદનભાવ પામે તો જઘન્યથી અલ્પ અન્તર અન્તર્મુહૂર્તકાલ પણ પમાય છે, પરન્તુ તે અન્તર માત્ર મનુષ્યગતિમાં જ થતું હોવાથી વિવક્ષા કરી નથી, સાસ્વાદનથી મિથ્યાત્વે ગયેલાને તે વચ્ચે તો અવશ્ય સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર એ વેડ પુણો સત્તામાં હોય છે, જ્યાં સુધી તે વેડ પુણો સત્તામાં હોય ત્યાંસુધી ફરી ઔપશમિકસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ ધમતાં

જ સાસ્વાદન થાય, તેથી મિથ્યાત્વે ગયેલો જીવ સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય એ બેઉ પુણ્યોને દરેક સમયે ઉકેલવા માંડે છે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયના દલીયાને મિથ્યાત્વપુણ્યમાં પ્રતિસમય નાંચે છે, આ પ્રમાણે તે બે પુણ્યોને ઉકેલતા ઉકેલતા પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ કાલે તે બે સંપૂર્ણ ઉકેલાય છે, એટલે કે તે બે મોહનીયનો સર્વથા અભાવ થાય છે, અર્થાત્ તે બે પુણ્યોને સંપૂર્ણ ઉકેલતા પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ કાલ લાગે છે, તેથી ઓછા કાલે તે ઉકેલી શકાતા નથી, તે બે પુણ્યો ઉકેલ્યાબાદ કોઈ જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે, અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ વમતાં સાસ્વાદન પામે, માટે જઘન્ય અન્તર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું કહું. ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત કાલ જાણવું. સમ્યક્ત્વથી પડેલા ઉત્કૃષ્ટ આશાતનાવન્ત જીવો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત સુધી મિથ્યાત્વમાં મમેછે. અને તે પછી અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પામે, તેમાં કોઈ જીવ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામી તે વમતાં સાસ્વાદન પામે માટે ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશોન અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત કાલ સાસ્વાદનનું જાણવું. અને નાના જીવાપેક્ષયા સાસ્વાદનગુણસ્થાનનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાલ હોય છે, અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટથી તેટલા કાલ સુધી કોઈપણ જીવ સાસ્વાદનગુણસ્થાનને વર્તેતો નથી પણ ઉત્કૃષ્ટ તેટલા કાલ પછી અવશ્ય કોઈ જીવ સાસ્વાદનગુણસ્થાન પામે.

(૩) ત્રીજા મિશ્રદષ્ટિ (સમ્યગ્મિથ્યાત્વ) ગુણસ્થાનનું એક જીવાપેક્ષયા જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત પ્રમાણ છે, અર્થાત્ મિશ્રગુણસ્થાનથી મિથ્યાત્વે ગયો હોય અથવા સમ્યક્ત્વમાં ગયો હોય ત્યાં અન્તર્મુહર્ત રહી પાછો મિશ્રમાં આવે માટે જઘન્ય આંતર અન્તર્મુહર્ત છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તકાલ જાણવું. નાના જીવાપેક્ષયા મિશ્રગુણસ્થાનનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાલ છે. તે પછી અવશ્ય કોઈ જીવ મિશ્રગુણસ્થાન પામે.

(૪ શ્રી ૭) ચોથા અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનનું પાંચમા દેશવિરતગુણસ્થાનનું છઠ્ઠા પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનનું અને સાતમા અપ્રમત્ત સંયતગુણસ્થાનનું અર્થાત્ એ ચારે ગુણસ્થાનોનું એક જીવાપેક્ષયા પ્રત્યેક જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત અન્તર્મુહર્તપ્રમાણ જાણવું. અર્થાત્ તે તે ગુણસ્થાનોથી ચઢ્યા છતાં અથવા પડ્યા છતાં અન્ય અન્ય ગુણસ્થાનોમાં જઘન્યથી અન્તર્મુહર્ત રહી ફરી તે તે ગુણસ્થાન પામે છે, માટે જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત કહું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશોન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તકાલ જાણવું, અને નાના જીવાપેક્ષયા એ

ચારે ગુણસ્થાને વર્તતા જીવો સદૈવ લોકમાં વિદ્યમાન હોવાથી તેઓનું અન્તર હોતુ નથી. ચોથું ગુણસ્થાન ચારે ગતિમાં સદૈવ હોય છે, પાંચમું તિર્યક્ અને મનુષ્યગતિમાં સદૈવ હોય છે. અને છટ્ટું સાતમું ગુણસ્થાન મનુષ્યગતિમાં સદૈવ હોય છે, તેથી અન્તર નથી.

(૮ થી ૧૧ ઉપશમશ્રેણિગત) ઉપશમશ્રેણિના આઠમુ અપૂર્વ-કરણ, નવમુ અનિષ્ટિવાદરસંપરાય, દશમુ સૂક્ષ્મસંપરાય અને અગીયારમુ ઉપશાન્ત મોહવીતરાગદ્વંદ્વસ્થ ગુણસ્થાન એ ચારે ગુણસ્થાનોનું પ્રત્યેકે એક જીવાપેક્ષ્યા જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત અન્તર્મુહર્ત હોય છે, કારણ એકવાર ઉપશમશ્રેણિ કર્યા બાદ ફરીથી અન્તર્મુહર્ત વીજીવાર કોઈ જીવ ઉપશમશ્રેણિ કરે તો એ ચાર ગુણસ્થાનકોનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત થાય છે. જો કે પ્રથમ આઠમુ વિગેરે ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરી નવમા વિગેરે ગુણસ્થાનકોએ ચઢી ફરી પાછા ઉતરી ફરી શ્રેણિ કરતા તે ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં અનેક અન્તર્મુહર્તો થાય છે તો પણ અન્તર્મુહર્તના અસંખ્યમેદો હોવાથી તે સર્વ અન્તર્મુહર્તો મઝીને પણ ઉપશમશ્રેણિના કાલરૂપ અન્તર્મુહર્તમાં સમાવેશ પામે છે. માટે અન્તર્મુહર્તરૂપ જે અન્તરકાલ કહ્યો છે તે યથાર્થ છે, તેમજ ઘઢી એકવાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી પાછા ફરી સ્પષ્ટશ્રેણિ કરે તો પણ અપૂર્વકરણાદિ ગુણઠાણાઓનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત ઘટી શકે છે, છતાં સૂત્રાભિપ્રાયે ઉપશમશ્રેણિ કરનાર તે ભવમાં સ્પષ્ટશ્રેણિ કરી શકતો નથી તેથી તે અપેક્ષાએ સ્પષ્ટશ્રેણિવાળો પ્રકાર વિવક્ષ્યો નથી, અથવા ઉપશમ ભાવયુક્ત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાન અને સ્પષ્ટભાવ યુક્ત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનોની વિલક્ષણતા હોવાથી તથા બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરવાનું ઉભય-સમ્મત હોવાથી ઉપશમશ્રેણિનો પ્રકાર વિવક્ષ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તકાલ પ્રમાણ જાણવું. અને નાનાજીવાપેક્ષ્યા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર એ ચારે ગુણસ્થાનોમાં કોઈપણ જીવ ન હોય તેવો વિરહકાલ પડે તો ઉત્કૃષ્ટ વર્ષપૃથક્ત્વ અન્તર પડે, વર્ષપૃથક્ત્વ ગયા બાદ કોઈ જીવ અવશ્ય ઉપશમશ્રેણિ કરનાર લભ્ય હોય.

(૮ થી ૧૦-૧૨ મું સ્પષ્ટશ્રેણિગત) સ્પષ્ટશ્રેણિગત એ ચારે ગુણસ્થાનકોનું એકજીવાપેક્ષ્યા અન્તર પદતું નથી, કારણ સ્પષ્ટશ્રેણિ કરનાર તે તે ગુણસ્થાનકો પામો ગયેલ આત્માઓ ફરી તે તે ગુણસ્થાન પામવાના નથી, નાનાજીવાપેક્ષ્યા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર સ્પષ્ટશ્રેણિગત તે ચારે ગુણસ્થાનકોમાં કોઈપણ જીવ વિદ્યમાન ન હોય તેવો વિરહકાલ પડે તો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છ માસનું પડે છમાસ

પછી અવશ્ય કોઈ જીવ ક્ષપકશ્રેણિકરનાર લભ્ય હોય, સિદ્ધિનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છ માસનો હોય, જેથી છમાસે અવશ્ય ક્ષપકશ્રેણિકરનાર હોયજ.

(૧૩ મું) તેરમા સયોગિકેષલિગુણસ્થાને જીવો સર્વદા વિદ્યમાન હોવાથી તેનું અન્તર પદતું નથી અને એકજીવાપેક્ષયા પણ તે ગુણસ્થાન ફરી પામવાનું નથી તેથી તેનું અન્તર વતાવ્યું નથી.

(૧૪ મું) અયોગિકેષલિગુણસ્થાનનું એકજીવાપેક્ષયા ફરી તે ગુણસ્થાન પામવાનું ન હોવાથી અન્તર પદતું નથી, અને નાનાજીવાપેક્ષયા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છમાસનું હોયછે, પટલે કે ચૌદમે ગુણસ્થાને કોઈ પણ જીવ ન હોય તેવો વિરહકાલ પડે તો ઉત્કર્ષથી છમાસ મુધી કોઈ પણ જીવ ચૌદમું ગુણસ્થાન પામતો નથી, છમાસ કાંઈ અવશ્ય કોઈપણ જીવ ચૌદમું ગુણસ્થાન પામે આ પ્રમાણે અન્તરદ્વારસ્વરૂપ જાણવું.

અન્તરદ્વારનો પ્રસન્ન હોવાથી ગુણસ્થાનકોમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પ્રતિપત્તિને ઉદ્દેશી અન્તર જાણવા કંઈક વિશેષ વિચાર વિશેષ જિજ્ઞાસુઓ માટે જતાવીએ છીએ.

ચોથા અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનકે પૂર્વપ્રતિપક્ષ જીવો તો સર્વદા અસં-
ખ્યાત વિદ્યમાન છે, પણ એક જીવ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ પામ્યા પછી બીજો કોઈપણ જીવ તે ગુણસ્થાન ન જ પામે તેવું પ્રતિપત્તિનું અન્તર પડે તો સાત દિવસનો નિર-
ન્તર અન્તર કાલ કહ્યો છે, અર્થાત્ એક જીવ ચોથું ગુણસ્થાન પામ્યા પછી બીજો કોઈ જીવ ચોથું ગુણસ્થાન ઉત્કર્ષથી સાત દિવસને અન્તરે અવશ્ય પામે, એજ પ્રમાણે દેશવિરતગુણસ્થાનનું પ્રતિપત્તિ અન્તર ચૌદ દિવસ છે, સર્વવિરત ગુણસ્થાનનું પ્રતિપત્તિ અન્તર પંદર દિવસ કાલ પ્રમાણનું છે. અને અયોગિગુણસ્થાનનું પ્રતિપત્તિ અન્તર છ માસનું હોય છે, મુક્તિનો વિરહકાલ પણ છ માસ જ છે, કહ્યું છે કે—
“ સમ્માઈ તિશ્ચિ ગુણા, કમસો સગ ચોદસ પન્નરદિનાણિ । છમ્માસ અજોગિસં,
ન કો વિ પદિવલ્લજઈ સયથ ॥૧॥ ” શ્રી આવશ્યકમાં દેશવિરતિનું પ્રતિપત્તિ અન્તર ચાર દિવસ કહ્યું છે. “ વિરયાવિરહ્ હોઈ વારસગં ” જયન્યથો તો સર્વ ટેકાણે પ્રતિપત્તિને ઉદ્દેશો અતરકાલ ૧ સમય માત્ર છે. આ પ્રમાણે અન્તરદ્વાર સ્વરૂપ કહ્યું.

(૭ મું ભાગદ્વાર) સાતમા ભાગદ્વારનો વિચાર નવમા અલ્પબહુત્વદ્વાર વિચારની અન્તર્ગત હોવાથી અલ્પાબહુત્વદ્વારની સાથે જ તે કહેવાશે.

(૮ મું ભાવદ્વાર) ઔદયિક ૧ ઔપશમિક ૨ ક્ષાયોપશમિક ૩ ક્ષાયિક ૪ અને પારિણામિક ૫ એ પાંચ ભાવો છે, ૧ ઔદયિકભાવ—કર્મના ઉદયથી થતા પર્યાયરૂપ પરિણામો જેવા કે ગતિ, વેદ, કષાય, વિગેરે, ૨ ઔપશમિકભાવ—કર્મના ઉપશમથી થતા પર્યાયરૂપ પરિણામો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિકચારિત્ર, ૩ ક્ષાયોપશમિકભાવ—કર્મના ક્ષયોપશમથી થતા પર્યાયરૂપ પરિણામો જેવા કે—મત્યાદિજ્ઞાન, મત્સાદિ અજ્ઞાન, ચક્ષુતાદિદર્શન વિગેરે, ૪ ક્ષાયિકભાવ—કર્મના ક્ષયથી થતા પર્યાયરૂપ પરિણામો કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકચારિત્ર અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, ૫ પારિણામિકભાવ—અનાદિ સિદ્ધ સ્વભાવ જીવત્વ, મૃત્યુત્વ, અમૃત્યુત્વ, આ પાંચ ભાવો પૈકી કયે કયે ગુણસ્થાનકે કેટલા કેટલા ભાવો હોય તે આ ભાવદ્વારમાં દર્શાવાય છે.

(૧) પહેલા મિધ્યાત્વગુણસ્થાનકે—ઔદયિક ૧ ક્ષાયોપશમિક ૨ અને પારિણામિક ૩ એ ત્રણ ભાવો જીવોમાં હોય છે, ઔદયિકભાવના મનુષ્યગતિ આદિ ગતિઓ, વેદો, કષાયો વિગેરે મેદો, ક્ષાયોપશમિક ભાવના મતિ-અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભક્તજ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શનાદિ મેદો અને પારિણામિક ભાવે મૃત્યુજીવોમાં મૃત્યુત્વ તથા જીવત્વ અને અમૃત્યુજીવોમાં અમૃત્યુત્વ, જીવત્વ હોય છે.

(૨) બીજા સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે—પણ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો હોય છે, સિદ્ધાન્તકારમતે ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જ્ઞાનવિવક્ષા છે, અને કર્મગ્રન્થકારમતે અજ્ઞાન વિવક્ષા છે. પારિણામિકભાવમાં અમૃત્યુત્વ અહીં હોતું નથી વિગેરે વિશેષ વિચાર સંભવ પ્રમાણે વિચારવો.

(૩) ત્રીજા મિશ્રદૃષ્ટિગુણસ્થાનકે—પણ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો હોય છે, ત્યાં ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જ્ઞાન અજ્ઞાન ઉભય વિવક્ષા છે. બાકી મેદવિચારણા પૂર્વની માફક જાણવી.

(૪) ચોથા અચિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનકે—ભાવોના ત્રણ પ્રકારો પડે છે, પ્રથમ પ્રકાર—૧ ઔદયિક ૨ ક્ષાયોપશમિક અને ૩ પારિણામિક એ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળા જીવોને હોય છે. બીજો પ્રકાર—૧ ઔદયિકભાવ ૨ ક્ષાયોપશમિકભાવ ૩ ઔપશમિકભાવ ૪ પારિણામિકભાવ એ ચાર ભાવો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વવાળા જીવોને હોય છે. ત્રીજો પ્રકાર—૧ ઔદયિક ભાવ ૨ ક્ષાયોપશમિકભાવ ૩ ક્ષાયિકભાવ ૪ પારિણામિકભાવ એ પ્રમાણે ચાર ભાવો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળા જીવોને હોય છે. મેદવિચારો પૂર્વની માફક.

(૫) પાંચમા દેશવિરતગુણસ્થાનકે—૫૫૫ તેજ પ્રમાણે ભાવોના ૩૫૫ પ્રકારો પડે છે માત્ર અહીં ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં દેશવિરતિચારિત્ર વધારે હોય છે.

(૬-૭) છઠ્ઠા પ્રમત્ત સંયતગુણસ્થાનકે અને સાતમા અપ્રમત્ત સંયતગુણસ્થાનકે—૫૫૫ ઉપર પ્રમાણે ભાવોના ૩૫૫ પ્રકારો પડે છે, માત્ર અહીં ક્ષાયોપશમિકભાવમાં દેશવિરતિને પદલે સર્વવિરતિચારિત્ર ગણવું.

(૮ થી ૧૧ ઉપશમશ્રેણિગત) આઠમું અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક, નવમું અનિષ્ટિવાદરસંપરાય ગુણસ્થાનક, દશમું સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક અને અગીયારમું ઉપશાન્તમોહવીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક એ ચારે ઉપશમશ્રેણિગત ગુણસ્થાનકોમાં—ભાવોના ૩૫૫ પ્રકારો પડે છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વવાળા જીવો ઉપશમશ્રેણિ કરે છે તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળા ૫૫૫ ઉપશમશ્રેણિ કરે છે, આ પ્રમાણે ૩૫૫ પ્રકારના જીવો ઉપશમશ્રેણિ કરતા હોવાથી ભાવોના ૩૫૫ પ્રકારો થાય છે, પહેલો પ્રકાર—ઉપશમસમ્યક્ત્વવાળા જીવો ઉપશમશ્રેણિ કરે તો ૧-ઔદયિક ૨-ક્ષાયોપશમિક ૩-ઔપશમિક અને ૪-પારિણામિક એ ચાર ભાવો હોય છે, અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વસહિત ઉપશમશ્રેણિ કરે તો ૧-ઔદયિક ૨-ક્ષાયોપશમિક ૩-ઔપશમિક ૪-ક્ષાયિક અને ૫-પારિણામિક એ પાંચે ભાવો સાથે હોય છે, કારણ સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક હોવાથી ક્ષાયિકભાવ છે અને ચારિત્ર ઔપશમિકભાવનું હોવાથી ઔપશમિક ભાવ પણ છે, વાકી જ્ઞાન, દર્શન અને લબ્ધિઓ ક્ષાયોપશમિકભાવે, મનુષ્યગતિવિગેરે ઔદયિકભાવે અને જીવત્વ મર્યત્વ પારિણામિકભાવે હોય છે, વિશેષસ્વરૂપ જે જે ગુણસ્થાનકે તરતમવાપ્ત હોય છે ત્યાં ત્યાં વિશેષ પ્રત્યોધી જોડે લેવું.

(૮ થી ૧૦ તથા ૧૨મું ક્ષપકશ્રેણિગત) આઠમું, નવમું, દશમું અને બારમું ક્ષીણમોહવીતરાગછદ્મસ્થગુણસ્થાનક એ ચારે ક્ષપકશ્રેણિવર્તિ ગુણસ્થાનકોમાં—ઔપશમિકભાવ શિવાયના ૧-ઔદયિક ૨-ક્ષાયોપશમિક ૩-ક્ષાયિક અને ૪-પારિણામિક એ ચાર ભાવો હોય છે, ઉપશમસમ્યક્ત્વસહિત ક્ષપકશ્રેણિ થતી નથી, તેમજ ક્ષપકશ્રેણિયે ચઢેલાને ઔપશમિકચારિત્ર પણ હોતું નથી.

(૧૩-૧૪) તેરમું સયોગિકેવલિગુણસ્થાનક અને ચૌદમું અયોગિકેવલિગુણસ્થાનક એ બે ગુણસ્થાનકોમાં—ક્ષાયોપશમિકભાવ નિવૃત્ત થયેલો હોવાથી ૧-ઔદયિક ૨-ક્ષાયિક અને ૩-પારિણામિક એ ૩૫૫ ભાવો હોય છે, ઔદયિકભાવમાં મનુષ્યગતિ આદિ, ક્ષાયિકભાવમાં કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ,

શાયિકચારિત્ર અને દાનાદિ પાંચલબ્ધિ અને પારિણામિકભાવમાં જીવત્વ મલ્યત્વ
 એ ભેદો હોય છે, ઔપશમિકભાવ મોહનીયકર્મોનો જ થાય છે અને શાયોપશમિક-
 ભાવ ચાર ઘાતિકર્મોનો થાય છે, કેવલિભગવંતોને તે કર્મોનો ક્ષય થયેલો હોવાથી
 તે એ ભાવો હોતા નથી, આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં ભાવદ્વારચિન્તારણા કરી.

(૧ મું અલ્પબહુત્વદ્વાર) ઉપશામક, ઉપશામક દટલે ઉપશમશ્રેણિગત આઠમું નવમું, દશમું અને અગીઆરમું એ ચાર ગુણસ્થાને વર્તતા જીવો સર્વથી સ્તોક હોય, તેનાથી ક્ષપક દટલે ક્ષપકશ્રેણિગત ૮-૯-૧૦-૧૨ અને ચૌદમું અયોગિકેવલિગુ-
ણસ્થાન એ પાંચ ગુણસ્થાને વર્તતા સંખ્યાતગુણ હોય, આ અલ્પબહુત્વ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદે
એ ગુણસ્થાનોમાં જીવો વિદ્યમાન હોય તે કાલની અપેક્ષાએ જાણવું, ચીજે કાલે
તો કોઈ વસ્તુ તે ગુણસ્થાનોએ જીવો ન હોય હોય હોય તો તેનાં પણ કોઈ
વસ્તુ ક્ષપક જીવો વધારે તો કોઈ વસ્તુ ઉપશામક પણ વધારે હોય એમ અનિય-
મિત અલ્પબહુત્વ હોય, ક્ષપક કરતા સયોગિકેવલિઓ સંખ્યેયગુણ, તે કરતાં
અપ્રમત્તગુણસ્થાનવાળા સંખ્યેયગુણ, તે કરતાં પ્રમત્તગુણસ્થાનવાળા સંખ્યેયગુણ,
તે કરતાં દેશવિરતગુણસ્થાનવાળા અસંખ્યેયગુણ, તે કરતાં સાસ્વાદનગુણસ્થા-
નવાળા અસંખ્યેયગુણ, આ અલ્પબહુત્વ પણ સાસ્વાદનગુણસ્થાનમાં જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ-
પદે જીવો વિદ્યમાન હોય તે અપેક્ષાએ જાણવું, અન્યથા કોઈ વસ્તુ સાસ્વાદનગુણ-
સ્થાને જીવો ન પણ હોય, હોય તો જઘન્યથી એક થે ત્રણ આદિ હોય, પણ જ્યારે
ઉત્કૃષ્ટપદે જીવો હોય ત્યારે ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તિ આકાશપ્રદેશ-
રાશિ પ્રમાણ દેશવિરત તિથિ તથા મનુષ્યજીવો હોય છે, તે કરતાં અસંખ્યગુણ
મોટા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તિ આકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણ
સાસ્વાદનવર્તિ જીવો હોય છે, તેનાં કરતાં મિશ્રગુણસ્થાનવાળા જીવો અ-
સંખ્યાતગુણ વધારે હોય, આ અલ્પબહુત્વમાં પણ ઉત્કૃષ્ટપદે મિશ્રગુણસ્થાનમાં જીવો
વિદ્યમાન હોય તે અપેક્ષાએ જાણવું, અન્યથા ઉપરની માફક કોઈ વસ્તુ મિશ્રગુણ-
સ્થાનકે જીવો ન પણ હોય અને હોય તો જઘન્યથી એક થે ત્રણ વિગેરે પણ હોય
એમ અનિયમિત અલ્પબહુત્વ હોય, પણ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદે મિશ્રગુણસ્થાને જીવો હોય
ત્યારે સાસ્વાદનગુણસ્થાને ઉત્કૃષ્ટપદે જેટલા જીવો હોય તે કરતાં મિશ્રગુણસ્થાને
અસંખ્યેયગુણ મોટા ક્ષેત્રપલ્યોપમાસંખ્યેયભાગવર્તિ આકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણ હોય
છે, તે કરતાં અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનવાળા અસંખ્યેયગુણ વધારે હોય છે. મિશ્ર-
ગુણસ્થાને ઉત્કૃષ્ટપદે વર્તનાર જીવો કરતા અસંખ્યેયગુણ મોટા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રપ-
લ્યોપમાસંખ્યેયભાગવર્તિ આકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણ જીવો હોય છે, અવિરતસમ્ય-
ગ્દૃષ્ટિ કરતાં નારક મનુષ્ય અને દેવગતિ એ ત્રણ ગતિઓમાં વર્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિઓ

(૧૬૪) ॥ ગુણસ્થાનકદ્વારે અલ્પબહુત્વ-ભાગદ્વાર-ગુણશ્રેણિવિચારઃ ॥ (દ્વાર

અસંખ્યેયગુણ વધારે હોય છે, તે કરતાં તિર્યગ્ગતિર્વર્તિ મિથ્યાદૃષ્ટિજીવો અનન્તગુણ હોય છે. આ પ્રમાણે અલ્પબહુત્વદ્વાર જાણવું, અલ્પબહુત્વદ્વારચિચારાન્ત-ર્ગત ભાગદ્વારચિચાર હોવાથી પ્રથમ અવશિષ્ટ રાखेल ભાગદ્વારચિ-ચાર નીચે પ્રમાણે, મિથ્યાદૃષ્ટિજીવોને અનન્તમે ભાગે અવિરતસમ્યદૃષ્ટિજીવો, અવિરતસમ્યદૃષ્ટિને અસંખ્યાતમે ભાગે મિથ્યદૃષ્ટિજીવો, મિથ્યદૃષ્ટિને અસંખ્યાતમે ભાગે સાસ્વાદનસમ્યદૃષ્ટિજીવો, સાસ્વાદનસમ્યદૃષ્ટિને અસંખ્યાતમે ભાગે દેશવિરતજીવો, દેશવિરતને અસંખ્યાતમે ભાગે અપ્રમત્તસંયતજીવો, અપ્રમત્તસંયતને સંખ્યાતમે ભાગે સયોગિકેવલિભગવંતો, સયોગિકે-વલિને સંખ્યાતમે ભાગે ક્ષપકશ્રેણિવાળા તથા અયોગિકેવલિજીવો, ક્ષપકને સંખ્યા-તમે ભાગે ઉપશામક તથા ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનવાળા જીવો હોય છે, આ પ્રમાણે ચૌદગુણસ્થાનોમાં સત્પદપ્રરુપણતાદિ નવ અનુયોગદ્વાર વિચાર જાણવો.

પ્રતિસમય અસંખ્યગુણવૃદ્ધિનિર્જરાના હેતુભૂત અધ્યવસાયવિશુદ્ધિ વિશેષ-તાયે થતો ગુણશ્રેણિઓ અગીયાર છે અને તે ગુણસ્થાન વિચારની સહધર્મ-વાલી હોવાથી ગુણસ્થાનદ્વારની સાથે જ પ્રસન્ન પ્રાપ્ત છે, પરન્તુ વિસ્તાર ધયથી તે દર્શાવી નથી માત્ર તેના જિજ્ઞાસુઓ માટે નામમાત્ર દર્શાવીએ છીએ.

(૧) પહેલી સમ્યક્ત્વોત્પાદગુણશ્રેણિ—મિથ્યાદૃષ્ટિજીવો જે કર્મનિર્જરા કરે છે. તેના કરતા ધર્મપૃચ્છા વિચારવાન પૃચ્છાભિલાષી છતો સાધુ પાંસે જતો—પ્રશ્ન કરતો—સમ્યક્ત્વ અજ્ઞોકારનો ઇચ્છાવાળો, અજ્ઞોકાર કરનાર—અજ્ઞોકાર કરેલો એ સર્વને ઉત્તરોત્તર અસંખ્યગુણ નિર્જરા જાણવો.

(૨) બીજી દેશવિરતગુણશ્રેણિ—ઉપર પ્રમાણેજ સમ્યક્ત્વ પામેલા જીવ કરતા દેશવિરતિ પામવાની ઇચ્છાવાળાને—પામતાને અને પામેલાને અનુક્રમે અસંખ્યગુણ-નિર્જરા જાણવો. આ પ્રમાણે સર્વગુણશ્રેણિમાં જાણવું.

(૩) ત્રીજી સર્વવિરતગુણશ્રેણિ—(૪) ચોથી અનન્તાનુબન્ધિવિસંયોજ-ક૦ (૫) પાંચમી દર્શનમોહક્ષપક૦ (૬) છઠી ઉપશામક૦ (૭) સાતમી ઉપશાન્ત૦ (૮) આઠમી ક્ષપક૦—(૯) નવમી ક્ષીણમોહ૦—(૧૦) દશમી સયોગિકેવલિ૦—(૧૧) અગીયારમી અયોગિકેવલિગુણશ્રેણિ, આ સર્વમાં ઉત્તરોત્તર અસંખ્યગુણ નિર્જરા જાણવી, કર્મનિર્જરા માટે સંયમસ્થાન શ્રેણિ ઉત્ત-રોત્તર અસંખ્યેયગુણ પ્રવર્ધમાન હોય અને કાલ અયોગિકેવલિથી લઇને વિપરીત રીતિયે સંખ્યાતગુણવૃદ્ધિયે જાણવો. અર્થાત્ જેટલે કાલે જેટલું કર્મ અયોગિકેવલિ સ્વપાદે તેટલું જ કર્મ સયોગિકેવલિ સંખ્યાતગુણદીર્ઘકાલે સ્વપાદે, આ પ્રમાણે પશ્ચા-નુપૂર્વીયે પૃચ્છાભિલાષી મુખી જાણવું. વિશેષ વિચાર શતકૃત્તિ આદિથી જાણવો.

॥ गुणस्थान यन्त्रकम् ॥

	गुणस्थाननां नाम (१)	क्या गुणने अंगे ए नाम छे ? (२)	क्षयकने होय के उपशमकने ? (३)	श्रेणिगत के अश्रेणिगत ? (४)	परमवर्मां साथे आवनार के नहि आवनार ? (५)
१	मिथ्यात्व	मिथ्यात्व- मोहनीयता उद्घयो	पकेने नहि	कोइ नहि	साथे आवनार
२	सास्वादन	अमृता-ना उद्घयवहे स- म्यक्त्वहुं वमन यथाथी	"	"	"
३	मिश्र	मिश्रमोहनीय ना उद्घयो.	"	"	नहि आवनार
४	अधिरत सम्यग्बुद्धि	अधिरहित स- म्यक्त्व होवाथी.	विकल्पे यज्ञेने	विकल्पे श्रेणिगत	आवनार
५	वैशधिरत	असंपूर्ण व्रत होवाथी	"	"	नहि आवनार
६	प्रमत्त	निद्रादिस्पष्ट प्रमाद होवाथी	"	"	"
७	अप्रमत्त	निद्रादि प्रमाद (स्पष्ट) नहि होवाथी	"	"	"

मरण थाय के नहि ? (६)	उत्कृष्ट अल्पबहुत्व एक समयवर्ति जीवापेक्षया (७)	जघन्य तथा उत्कृष्ट स्थिति (८)	जघन्य तथा उत्कृष्ट अन्तर (९)
मरण होय	अयोगि (सिद्ध- भगवन्तो) थी अनन्तगुण.	जघ०—अन्तर्मुहूर्त उ०—अव्यने अनादिसान्त- सादिसान्त अभव्यने अनादि अनन्त	जघ०—अन्तर्मु० उ०—वे क्कासउसागर साधिक.
"	५ माथी असंख्य गुण	जघ०—१ समय उ०—६ आधलिका	जघ०—पन्थासंख्येयभाग उ०—देशोन ०॥ पुत्रक परावर्त
मरण न होय	२ जाथी असंख्य गुण	जघ०—अन्तर्मुहूर्त उ०—	जघ०—अन्तर्मु० उ०—देशोन ०॥ पुत्रक परावर्त
मरण होय	३ जाथी असंख्य गुण	जघ०—अन्तर्मुहूर्त उ०—साधिक ३३ सागर	"
"	६ द्वाथी असंख्य गुण	जघ०—अन्तर्मुहूर्त उ०—८ यव ७ मास ग्यून पूर्व कोटवर्ष	"
"	७ माथी संख्य गुण (कोटिसहस्र- पृथक्त्व)	जघ०—१ समय उ०—देशविरतवन् (वा अन्तर्मुहूर्त)	"
"	१३ माथी संख्य गुण [कोटिशतपृथ- क्त्व]	जघ०—१ समय उ०—अन्तर्मुहूर्त	"

	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
८	अपूर्वकरण	अपूर्व पञ्च पांच करणोक्तो प्रारंभ यथाधी	बन्नेने	(बन्ने) अणिगत	तद्धि आवनार
९	अनिवृत्ति बादरसंपराय	अप्यवभायो तुल्य होवाधी निवृत्ति (फेरफार) न होवाधी	"	"	"
१०	सुक्ष्मसंपराय	सुक्ष्म (लोभ) कपा- यता उदयधी	"	"	"
११	उपशान्तमोह	सर्वमोहनीय उप- शान्त होवाधी	"	उपशमभेणिगत	"
१२	क्षीणमोह	सर्वमोहनीय अय पामेली होवाधी	अपकने	क्षयकभेणिगत	"
१३	सयोगिकेषलि	योग सहित केवल- ज्ञान होवाधी	"	"	"
१४	अयोगिकेषलि	योग रहित केवल- ज्ञान होवाधी	"	"	"

(५६८) ॥ गुणस्थानद्वारे गुणस्थानेषु सत्पदमरूपणतादिद्वारविचारः ॥ (द्वार

(६)	(७)	(८)	(९)
मरण होय.	१२ माथी विशेषा धिक [१६२]	अजघन्य-१ समय उत्कृष्ट-अन्तमुहूर्त.	उपशमश्रेणिग- तजोषापेक्षया जघ-अन्तमुहूर्त उत्कृष्ट-देशान- अर्धपुत्ररूपरा वर्त.
"	"	"	"
"	"	"	"
"	सर्वथी अरूप [५४]	"	"
मरण नहि	११ माथी संख्यगुण (१०८)	अजघन्यो- त्कृष्ट } अन्तमुहूर्त	नथी
"	१० माथी संख्यगुण (कोटिपृथक्त्व)	जघ-अन्तमुहूर्त उ०-८ वर्ष ७ मास म्यून पृथकोद वर्ष	नथी
मरण होय	४ माथी अर्तगुण (सिद्ध)	अजघन्यो- त्कृष्ट } पञ्च हस्त्राक्षरी- धारकाळ [अन्तमुहूर्त]	नथी

ચતુર્દશાસુ ગુણસ્થાનેષુ ત્રિવિધ્યુત્તરપદ્ધતાત ૫૬૩ જીવભેદસંખ્યાયન્ત્રકમ્ ।

ગુણસ્થાન ના મ.	જીવભેદ સંખ્યા	વિશેષ વિચાર.	
મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને	૫૩૫	પાંચસો ત્રણઠ જીવભેદમાંથી પાંચ અનુત્તરદેહો અને ત્રણલોકાન્તિક ૫ ચૌદ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત ૫ અઠાવીશ ભેદો વાદ કરતાં વાકીના ૫૩૫ જીવભેદો સંભવી શકે છે.	
સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાને	કર્મધન્ય- કારમતે ૪૦૦ સિદ્ધાન્તમ- તે ૩૯૭	૩ વાદર અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકા- ય ૧, અપૃકાય ૨, પ્રત્યેકશ- નસ્પતિકાય ૩ પકેન્દ્રિય ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય ૫ અપર્યાપ્તસંમૃદ્ધિમતિર્યક્ષપંચે. ૧૦ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તથા અપ- તિર્યક્ષ પદ્ધતિર્યક્ષ	૨૦૨ ગર્ભજપર્યાપ્ત ૧-૧ તથા અપર્યાપ્ત ૧૦૧ મનુષ્ય. ૧૭૦ દેવતાના ૧૯૮ ભેદમાંથી પાંચ અનુત્તર અને ત્રણ લોકાન્તિક ૫ ચૌદના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત મહી ૨૮ શિવાય. ૧૭૦ ૭ પર્યાપ્ત નારકો (સિદ્ધાન્તકારમતે ૩ પકે- શિવાય ૩૯૭)
મિધ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાને	૧૯૮	૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્યક્ષો. ૧૦૧ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય ૮૫ પર્યાપ્ત દેવતાઓના ૯૯ ભેદમાંથી ૫ અનુત્તર અને ૯ લોકાન્તિકના પર્યાપ્ત ચૌદ ભેદ વાદ કરતા ૮૫ ૭ પર્યાપ્ત નારકો	
અધિરતસ- મ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાને	૪૨૩	૧૦ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત તિર્યક્ષો. ૨૦૨ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત મનુષ્યો. ૧૯૮ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત ચારે તિકાયના દેહો ૧૩ પહેલી છ નારકના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત ૫ ૧૨ તથા પર્યાપ્ત સાતમી નારકીના નારકો ૧ (સા- તમી નારકીના અપર્યાપ્ત જીવોમાં ન હોય).	
દેશચિરત ગુણસ્થાને	૨૦	૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્યક્ષો. ૧૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત પાંચભરત, પાંચ પેરવત પાંચમહા- વિદેહ ૫ પંદર કર્મભૂમિના મનુષ્યો.	
હઠા પ્રમત્તસંય- યતગુણસ્થાન કર્મો ચૌદમા અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાન સુધી ગુણસ્થાનોમાં	૧૫	૧૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત પાંચ ભરત, પાંચ પેરવત, પાંચ મહા વિદેહ ૫ પંદર કર્મભૂમિના મનુષ્યો.	

(૫૭૦) ॥ ગુણસ્થાનદ્વારે ગુણસ્થાનેષુ જીવમેદસદ્ગુણાયન્નચિત્તરઃ ॥ (ઘાર

ઢકાય, ૪વાયુકાય અને ૫સ્થાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાંચેને સૂક્ષ્મપર્યાપ્તા અને સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તા તથા શાદરપર્યાપ્તા અને શાદર અપર્યાપ્ત એ ચાર ભેદે ગુણતાં ૨૦ તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય શાદરજ હોવાથી તેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે ભેદ મેલ્લવતા શાકીય ભેદ એકેન્દ્રિયતા થાય. (૬ ચિકલેન્દ્રિય) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, એ ચળને પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ બે ભેદે ગુણતાં ૬ ભેદ થાય. [૧૪ નારકજીવો] સાત નારકીયા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે ભેદે ગુણતાં ૧૪ થાય. (૨૦ તિર્યજ્ઞ પચ્ચેન્દ્રિયભેદો) જલચર સ્થેચર એ બે ભેદ તથા સ્થલચરના ચડપગા ૧, ઉરપરિસ્પર્ષ ૨ અને મુજપરિસ્પર્ષ ૩, એ ચળ મેલ્લવતા પાંચભેદ થયા, તે પાંચને ૧ સંમૂર્ણિમ પર્યાપ્ત તથા ૨ સંમૂર્ણિમ અપર્યાપ્તા અને ૩ ગર્ભજ પર્યાપ્તા તથા ૪ ગર્ભજ અપર્યાપ્ત એ ચાર ભેદે ગુણતાં શીશ ભેદ તિર્યજ્ઞ પચ્ચેન્દ્રિયતા થાય. [૩૦૩ મનુષ્યભેદો] પાંચ ભરત પાંચ પેરવત અને પાંચ મહાધિદેહ એ પંચર કર્મભૂમિ (૧ અન્તરહોપમાં, ૨ ધાતકીચળદ્વમાં અને ૨ પુષ્કરાર્ધમાં એ રીતે પાંચ ભરત, તેજ પ્રમાણે પાંચ પેરવત તથા પાંચ મહાધિદેહ પણ જાણવા અને તેથીજ રીતે અકર્મભૂમિ ક્ષેત્રોની પણ પાંચ પાંચ સંખ્યા જાણવી.) પાંચ હિમવન્ત, પાંચ દિરણ્યવન્ત, પાંચ હરિર્ધર્ષ, પાંચ રમ્યક, પાંચ દેશકુરુ અને પાંચ ઉત્તરકુરુ એ શીશ અકર્મભૂમિ. અને ૫૬ અન્તરહોપ [ભરતક્ષેત્રનો ઉત્તર તરફના શુલ્લહિમવન્ત પર્વતની લઘણસમુદ્રમાં ગયેલી પૂર્વદિશાના છે શાકુના ધૂળામાં છે અને પશ્ચિમ દિશાના છે શાકુના ધૂળામાં છે એમ ચાર દાઢાઓ તથા પેરવતક્ષેત્રની દક્ષિણ તરફના શિશ્વરિપર્વતની તેજ પ્રમાણે લઘણસમુદ્રમાં ગયેલી ચાર દાઢાઓ મહી આઠ દાઢાઓ ઉપર પ્રત્યેકે સાત સાત અન્તરહોપ હોવાથી ૫૬ અન્તરહોપો થાય] તે ૧૦૧ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થતા મનુષ્યો જુદા જુદા સ્વભાવવાળા હોવાથી ક્ષેત્રભેદથી ભિન્ન કહેવાય, તેના સંમૂર્ણિમમનુષ્યો અપર્યાપ્તજ હોય છે જેથી તે ૧૦૧ તથા ૧૦૧ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ મનુષ્યો પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એમ બે ભેદ હોવાથી ૨૦૨ ભેદો થાય કુલ સંમૂર્ણિમ ૧૦૧ તથા ગર્ભજના ૨૦૨ ભેદો કરતાં ૩ ૩ મનુષ્યભેદો થાય. (૧૯૮ દેશભેદો) ૧૦ બુધનપતિ, ૧૫ પરમાધ્યામી, ૮ વ્યન્તરો, ૮ જાણવ્યન્તરો, ૧૦ તિર્યગૂર્જ્ઞમકો, ૫ ચરજ્યોતિષ્કો, ૫ સ્થિરજ્યોતિષ્કો, ૩ કિલ્ચિષિક, ૧૨ સૌધર્મકલ્પાદિ, ૧ લોકાન્તિક, ૧ પ્રયેચક, અને ૫ અનુસર, એ કુલ ૯૯ ભેદને પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત એમ બે ભેદે ગુણતાં ૧૯૮ ભેદો થાય, સર્વમહી ૫૬૩ ભેદો જીવના જાણવા.

૫૬૩	૨૨	પચ્ચેન્દ્રિય	૧૪	નારકી	૧૬ ૧૭ ૩
જીવમેદ	૬	ચિકલેન્દ્રિય	૩૦૩	મનુષ્ય	
યન્નકમ્	૨૦	પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યજ	૧૯૮	દેવતા	

દશપચ્ચાધિકા યોગાઃ, સપ્ત સ્યુસ્તત્ર કાયિકાઃ । ચત્વા-
 રો માનસોદ્ભૂતાસ્તાવન્તઃ, એવ વાચિકાઃ ॥૩॥ ઔદારિકસ્ત-
 ન્મિશ્રઃ સ્યાદ્વૈક્રિયસ્તેન મિશ્રિતઃ । આહારકસ્તન્મિશ્રઃ સપ્ત-
 મસ્તૈજસકાર્મણઃ ॥ ૪ ॥ પર્યાપ્તાનાં નૃતિરશ્ચામૌદારિકાભિધો
 ભવેત્ । સ્યાત્તન્મિશ્રસ્તુ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તાનાં તથોચ્યતે ॥ ૫ ॥
 કાર્મણેન વૈક્રિયેનાહારકેણેતિ ચ ત્રિધા । ઔદારિકમિશ્રકા-
 યયોગં યોગીશ્વરા જગુઃ ॥ ૬ ॥ ઔદારિકાદ્જ્ઞનામાદિતાદૃકર્મ-
 નિયોગતઃ । ઉત્પત્તિદેશં પ્રાપ્તેન, તિરશ્ચા મનુજેન વા ॥ ૭ ॥
 યદૌદારિકમારબ્ધં, ન ચ પૂર્ણીકૃતં ભવેત્ । તાવદૌદારિકમિ-
 શ્રઃ, કાર્મણેન સહ ધ્રુવસ્ ॥ ૮ ॥ તથા ચોક્તં નિર્યુક્તિકારે-
 ण શસ્ત્ર પરિજ્ઞાધ્યયને—“તેણ કમ્મણં, આહારેઈ અણંતરં
 જીવો । તેણ પરં મિસ્સેણં. જાવ સરીસ્સ નિપ્પત્તી ॥ ૯ ॥”
 (તૈજસેન કાર્મણેન આહાસ્યત્યનન્તરં જીવઃ । તતઃ પરં મિશ્રેણ
 યાવત્ શરીરસ્ય નિષ્પત્તિઃ) (સા૦ ૨૩૯)

અર્થ-૩૧ યોગદ્વારમ્ ॥ યોગ પંદર છે તેમાં ૭ કાયયોગ છે, ચાર મનથી
 ઉત્પન્ન થયેલા (મનોયોગ) અને તેટલાજ (૪) વચ્ચનયોગ છે ॥૩॥ ઔદારિક અને
 ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર, આહારક અને આહારકમિશ્ર, (૯) અને
 સાતમો તૈજસ કાર્મણ કાયયોગ છે ॥ ૪ ॥ ત્યાં પર્યાપ્ત મનુષ્ય અને તિર્યચ્ચને ઔ-
 દારિક નામનો કાયયોગ હોય છે, અને ઔદારિકમિશ્ર તો પર્યાપ્ત અને અપર્યા-
 પ્તને હોય છે તે જોવી રીતે હોય છે તેવી રીતે કહેવાય છે ॥ ૫ ॥ કાર્મણસાથે
 વૈક્રિય સાથે અને આહારક સાથે એમ ત્રણ પ્રકારે ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ
 યોગીશ્વરોણ (મહાસુનીશ્વરોણ) કહ્યો છે ॥ ૬ ॥ ઔદારિક શરીર નામ
 કર્માદિ તેવા પ્રકારના કર્મની પ્રેરણાથી ઉત્પત્તિ સ્થાને આવેલા તિર્યચ્ચે અથવા
 મનુષ્યે ॥૭॥ જ્યાંસુધી મારંમેલું ઔદારિકશરીર પૂર્ણ નથી રચ્યું, ત્યાંસુધી નિશ્ચયથી
 તે કાર્મણની સાથે મિશ્ર એવો ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે ॥ ૮ ॥ નિર્યુક્તિકારે

૧ શ્રોત્રપ્રકૃતાંગ આહારપરિજ્ઞાધ્યયનનિર્યુક્તિમાં પણ છે.

(श्रीभद्रबाहुस्वामीए आचारांगसूत्रना) आत्मपरिज्ञानामना अध्ययनमां कर्तुं छे के—“तैजस (कोइ स्थले ‘जोएणं’ एवो पाठ छे त्यांपण ‘द्योतेन’ ए प्रमाणे तैजस अर्थ करवो). अने कर्मण कायबडे अनंतर समये (पूर्वभवना मरण समयधी तुर्तना अनंतर समये) जीव आहार करे छे, अने त्यारबाद ज्यांसुधी शरीरनी रचना (उत्पत्ति) याय त्यांसुधी मिश्रबडे (तैजसकर्मणसहित औदारिकादिबडे) आहार करे” ॥ ९ ॥

ननु मिश्रत्वमुभयनिष्ठमौदारिकं यथा । मिश्रं भवेत्कार्मणेन, तथा तेनापि कर्मणम् ॥१०॥ ततश्चौदारिकमिश्रमेवेदं कथमुच्यते? । अस्य कर्मणमिश्रत्वमपि किं नाभिधीयते? ॥११॥ अत्राहुः ॥ आसंसारं कर्मणस्यावस्थितत्वेन सर्वदा । सकलेष्वपि देहेषु, संभवेदस्य मिश्रता ॥१२॥ ततश्च ॥ कर्मणमिश्रमित्युक्ते, निर्णेतुं नैव शक्यते । किमौदारिकसंबन्धि, किं वाऽपरशरीरजम् ॥१३॥ औदारिकस्य चोत्पत्तिं, समाश्रित्य प्रधानता । कादाचित्कतया चास्य, प्रतिपत्तिरसंशया ॥ १४ ॥ तदौदारिकमिश्रत्वव्यपदेशोऽस्य यौक्तिकः । न तु कर्मणमिश्रत्वव्यपदेशस्तथाविधः ॥१५॥ यदाप्यौदारिकदेहधरो वैक्रियलब्धिवान् । पञ्चाक्षतिर्यङ् मर्त्यश्च, पर्याप्तो बादरानिलः ॥ १६ ॥ वैक्रियाङ्गमारभते, न च पूर्णीकृतं भवेत् । तदौदारिकमिश्रः स्याद्वैक्रियेण सह ध्रुवम् ॥ १७ ॥ एवमाहारकारम्भकाले तल्लब्धिशालिनः । सहाहारकदेहेन, मिश्र औदारिको भवेत् ॥ १८ ॥ यद्यप्यत्रोभयत्रापि, मिथस्तुल्यैव मिश्रता । तथाप्यारम्भकत्वेनौदारिकस्य प्रधानता ॥ १९ ॥ तत औदारिकेणैव, व्यपदेशो द्वयोरपि । न वैक्रियाहारकाभ्यां, व्यपदेशो तिनैः कृतः ॥ २० ॥ मतं सिद्धान्तिनामेतत्, कर्मग्रन्थविदः पुनः । वैक्रियाहारकमिश्रे, एव प्राहुरिमे क्रमात् ॥ २१ ॥ यदारम्भे वैक्रियस्य, परित्यागेऽपि त-

સ્ય તે । વદન્તિ વૈક્રિયં મિશ્રમેવમાહારકેઽપિ ચ ॥ ૨૨ ॥ વૈક્રિ-
 યદેહપર્યાપ્ત્યા, પર્યાસસ્ય શરીરિણઃ । વૈક્રિયઃ કાયયોગઃ સ્યા-
 ત્તન્મિશ્રસ્તુ દ્વિધા ભવેત્ ॥ ૨૩ ॥ યોઽપર્યાસદશાયાં સ્યાન્મિ-
 શ્રો નારકનાકિનામ્ । યોગઃ સમં કાર્મણેન, સ સ્યાદ્વૈક્રિયમિ-
 શ્રકઃ ॥ ૨૪ ॥ તથા યદા મનુષ્યો વા, તિર્યક્ પઞ્ચેન્દ્રિયોઽથવા ।
 વાયુર્વા વૈક્રિયં કૃત્વા, કૃતકાર્યોઽથ તત્ત્યજન્ ॥ ૨૫ ॥ ઔ-
 દારિકશરીરાન્તઃ, પ્રવેષ્ટું યતતે તદા । યોગો વૈક્રિયમિશ્રઃ સ્યા-
 ત્સમમૌદારિકેણ ચ ॥ ૨૬ ॥ મિશ્રીભાવો યદપ્યત્રોભયનિષ્પત્ત-
 યાપ્યસૌ । પ્રાધાન્યાદ્વૈક્રિયેણૈવ, સ્યાતો નૌદારિકેણ ચ ॥ ૨૭ ॥
 પ્રાધાન્યં તુ વૈક્રિયસ્ય, પ્રાજ્ઞૈર્નિરૂપિતં તતઃ । ઔદારિકે તુ પ્રવે-
 શ, ઇતસ્યૈવ બલેન યત્ ॥ ૨૮ ॥ આહારકાઙ્ગપર્યાપ્ત્યા, પર્યાસા-
 નાં શરીરિણામ્ । આહારકઃ કાયયોગઃ, સ્યાચ્ચતુર્દશપૂર્વિણામ્
 ॥ ૨૯ ॥ આહારકવપુઃ કૃત્વા કૃતકાર્યસ્ય તત્પુનઃ । ત્યક્ત્વા
 સ્વાઙ્ગે પ્રવિશતઃ, સ્યાદાહારકમિશ્રકઃ ॥ ૩૦ ॥ દ્વયોઃ સમેઽપિ
 મિશ્રત્વે, બલેનાહારકસ્ય યત્ । ઔદારિકેઽનુપ્રવેશસ્તેનેત્થં વ્ય-
 પદિશ્યતે ॥ ૩૧ ॥ તૈજસં કાર્મણં ચેતિ, દ્વે સદા સહચારિણી ।
 તતો વિવક્ષિતઃ સૈકો, યોગસ્તૈજસકાર્મણઃ ॥ ૩૨ ॥ જન્તૂનાં વિ-
 ગ્રહગતાવયં કેવલિનાં પુનઃ । સમુદ્ઘાતે સમયેષુ, સ્યાન્તતીયા-
 દિષુ ત્રિષુ ॥ ૩૩ ॥ એવં નિરૂપિતાઃ સપ્ત, યોગાઃ કાયસમુદ્ઘ-
 વાઃ । અથ ચિત્તવચોજાતાંશ્ચતુરશ્ચતુરો બ્રુવે ॥ ૩૪ ॥

અર્થ—શંકા—મિશ્રપણાનો વ્યવેશ તો બન્નેમાં રહેલો છે, એટલે જેમ
 કાર્મણવડે ઔદારિકશરીર મિશ્ર છે તેમ ઔદારિકવડે કાર્મણ વળ મિશ્ર છે ॥ ૨૦ ॥
 તો પછી ઔદારિકમિશ્ર એમ કેમ કહેવાય છે? અને તેને કાર્મણમિશ્ર એમ કેમ કહે-
 વાર્તું નથી? ॥ ૨૧ ॥ જ્ઞાપ્તર—આસ્થા સંસાર ભ્રમણમુધી કાર્મણ શરીર સર્વકાલ અવ-
 સ્થિત હોવાથી સદાકાલ સર્વ શરીરોનો સાથે તેની મિશ્રતા તો સંભવે છે જ ॥ ૨૨ ॥ અને

તેથી “કાર્મણમિશ્ર” એમ કહે છે તે કાર્મણમિશ્ર શું ઔદારિકસંબંધિ છે કે
 बीजा कोइ शरीर संबंधि છે ? તેનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી ॥ ૧૩ ॥ અને
 उत्पत्तिनी अपेक्षाए (તે પેલા) ઔદારિકની પ્રધાનતા છે, અને તે કદાચિત્ ઉત્પ-
 त्तिवाळं होवाथी તે [ઔદારિકસંબન્ધી]નો સ્વીકાર નિઃસંશય પળે થાય છે ॥ ૧૪ ॥
 તે માટે તેનો (ઉભયમિશ્રનો) ઔદારિકમિશ્રપણારૂપ વ્યપદેશ યુક્તિવાલો છે, અને
 कर्मणमिश्रपणारूप व्यपदेश तेवा प्रकारनी युक्तिवाळो नथी ॥ ૧૫ ॥ વ્હી જ્યારે
 ઔદારિકદેહને ધારણ કરનાર વૈક્રિય લબ્ધિવાલો પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યચ-મનુષ્ય-
 અને પર્યાપ્તવાદર વાયુકાય ॥ ૧૬ ॥ વૈક્રિય શરીર રચવાનો આરંભ કરે પરન્તુ પૂ-
 र्ण न થયું હોય તે વચ્ચે વૈક્રિય દેહ સહિત (હોવાથી) મિશ્ર ઔદારિકમિશ્ર
 योग होय ॥ ૧૭ ॥ ૧ પ્રમાણે આહારકલબ્ધિવાળા મુનિને આહારક દે-
 हना प्रारंभकाले આહારકદેહ સહિત ઔદારિકમિશ્ર યોગ હોય ॥ ૧૮ ॥ જો કે
 अर्द्धि वस्त्रे स्थाने मिश्रता परस्पर तुल्यज છે તોપણ આરંભકપણાવડે ઔદારિકદેહ-
 ની પ્રધાનતા છે ॥ ૧૯ ॥ માટે વન્નેનો વ્યપદેશ ઔદારિકના નામવડે જ છે, પરન્તુ
 श्रीजिनेश्वरोए (તે મિશ્રનો) આહારક અને વૈક્રિયના નામ વડે વ્યપદેશ કર્યો ન-
 थी ॥ ૨૦ ॥ ૨ સિદ્ધાંતકારોનો મત છે, અને કર્મગ્રંથના જાણકારો તો
 તે વન્ને યોગને અનુક્રમે વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્રજ કહે છે ॥ ૨૧ ॥ જે કારણથી
 વૈક્રિયના આરંભમાં અને વૈક્રિયના ત્યાગમાં પણ તેઓ (કાર્મણમિશ્રનો વૈક્રિયની
 प्रधानता होवाथી) વૈક્રિયમિશ્ર જ કહે છે, તેમજ આહારકમાં પણ તેવી રીતેજ
 કહે છે ॥ ૨૨ ॥ વૈક્રિયશરીરની પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્ત થયેલા જીવોને વૈક્રિયકાયયોગ
 होय છે, અને વૈક્રિયમિશ્ર તો બે પ્રકારે હોય છે ॥ ૨૩ ॥ ત્યાં નારક અને દેવને
 अपर्याप्त अवस्थामां જે મિશ્ર યોગ છે તે વૈક્રિયમિશ્ર યોગ કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય
 છે ॥ ૨૪ ॥ તથા મનુષ્ય અથવા તિર્યચપંચેન્દ્રિય અથવા વાયુ જ્યારે વૈક્રિય શરીર કરો-
 ने कृतकार्य (कार्य समाप्त થયે) થયો છતો તે વૈક્રિયનો ત્યાગ કરતો ॥ ૨૫ ॥ જ્યારે
 ઔદારિકશરીરની અંદર પ્રવેશ કરવાને પ્રયત્ન કરે ત્યારે ઔદારિકસહિત એવો
 વૈક્રિયમિશ્ર યોગ હોય ॥ ૨૬ ॥ વ્હી અર્ધિ પણ મિશ્રભાવ વન્નેમાં [વન્ને વેદમાં]
 रहेलो છે તોપણ (વૈક્રિયની) પ્રધાનતાએ તેને વૈક્રિયના નામથી મિશ્ર (વૈક્રિયમિશ્ર)

૧ ભાષ્ય ૫ છે કે-ઔદારિકાદિ ભવધારણીય શરીર તેજસકાર્મણની
 अपेक्षाए कदाचित् उत्पत्तिवाळां होवाथી મિશ્રપણામાં ઔદારિકાદિ શરીરની
 मुख्यता प्रद्वण કરી ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર इत्यादि नाम आपवाथी કોની
 साथे मिश्र ? एको संशय रहेतो नथी.

કહેલો છે, પરન્તુ ઔદારિકના નામવડે મિશ્ર [ઔદારિકમિશ્ર] કહેલ નથી. ॥૨૭॥ જે માટે કારણ एनाज [वैक्रियनाज] બલવડે ઔદારિકકાયમાં પ્રવેશ હોય છે તે કારણથી પંડિત પુરુષોએ વૈક્રિયનુંજ પ્રધાનપણું કહેલું છે. ॥ ૨૮ ॥ આહારકશરીરની પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્ત થયેલા ચૌદપૂર્વી મનુષ્યોને આહારક કાયયોગ હોય છે ॥ ૨૯ ॥ વળી આહારકશરીર કરીને કૃતકાર્ય થયેલા જીવને તેનો (આહારક દેહનો) ત્યાગ કરીને પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરતાં આહારકમિશ્ર યોગ હોય છે ॥ ૩૦ ॥ જે કારણથી અર્હિ પણ મિશ્રપણું બન્ને શરીરનું તુલ્ય છે તોપણ આહારક દેહના બલવડે ઔદારિકદેહમાં પ્રવેશ હોય છે તે કારણથી एवा પ્રકારનો વ્યપદેશ થાય છે ॥ ૩૧ ॥ તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર સદાકાલ સાથે રહેનારાં છે, તેથી તે બન્નેનો એકજ તૈજસકાર્મણ કાયયોગ કહેલો છે ॥૩૨॥ એ યોગ જીવોને પરમવમાં વિગ્રહગતિએ જતાં (૧-૨-૩ સમય) હોય છે, અને કેવલી મગવાનને સમુદ્યાત વચ્ચે ત્રીજો વિગેરે ત્રણ (ત્રીજે-ચોથે-ને પાંચમે) સમયે હોય છે ॥ ૩૩ ॥ એ પ્રમાણે કાયના વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થયેલા સાતે યોગ કહ્યા, અને હવે મન અને વચનના વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થયેલા ચાર ચાર યોગ કહું છું ॥ ૩૪ ॥

सत्यो मृषा सत्यमृषा, न सत्यो न मृषापि च । मनो-
योगश्चतुर्ध्वं, वाग्योगोऽप्येवमेव च ॥३५॥ तत्र च ॥ सन्त इ-
त्यभिधीयन्ते, पदार्था मुनयोऽथवा । तेषु साधु हितं सत्यम-
सत्यं च ततोऽन्यथा ॥ ३६ ॥ पदार्थानां हितं तत्र, यथावस्थि-
तचिन्तनात् । मुनीनां च हितं यस्मान्मोक्षमार्गेण साधनम् ॥ ३७ ॥ स्वतो विप्रतिपत्तौ वा, वस्तु स्थापयितुं किल । स-
र्वज्ञोक्तानुसारेण, चिन्तनं सत्यमुच्यते ॥ ३८ ॥ यथाऽस्ति जीवः
सदसद्रूपो व्याप्य स्थितस्तनुम् । भोक्ता स्वकर्मणां सत्यमित्या-
दिपरिचिन्तनम् ॥ ३९ ॥ प्रश्ने विप्रतिपत्तौ वा, स्वभावादुत व-
स्तुषु । विकल्प्यते जैनमतोत्तीर्णं यत्तदसत्यकम् ॥ ४० ॥ नास्ति
जीवो यथैकान्तनित्योऽनित्यो महानणुः । अकर्त्ता निर्गुणोऽसत्य-
मित्यादिपरिचिन्तनम् ॥ ४१ ॥ किञ्चित्सत्यमसत्यं वा, यत्स्या-

દુભયધર્મયુક્તૃ । સ્યાત્તત્સત્યમૃષાભિધ્ન્યં, વ્યવહારનયાશ્રયાત્ ॥૪૨॥
 યથાઽન્યવૃક્ષસિન્ધ્રેષુ, વહુષ્વશોકશાસ્થિષુ । અશોકવનમેવેદમિ-
 ત્યાદિપરિચિન્તનમ્ ॥ ૪૩ ॥ સત્ત્વાત્કતિપયાશોકતરૂણામત્ર
 સત્યતા । અન્યેષામપિ સન્નાવાન્નવેદસત્યતાપિ ચ ॥ ૪૪ ॥ મ-
 વેદસત્યમેવેદં, નિશ્ચયાપેક્ષયા પુનઃ । વિકલ્પિતસ્વરૂપસ્યાસન્ના-
 વાદિહ વસ્તુનઃ ॥ ૪૫ ॥ વિનાર્થપ્રતિતિષ્ઠાસાં, સ્વરૂપમાત્રચિ-
 ન્તનમ્ । ઉક્તતલ્લક્ષણાયોગાન્ન સત્યં ન મૃષા ય તત્ ॥ ૪૬ ॥
 યથા ચૈત્રાદ્યાચનીયા, ગૌરાનેયો ઘટસ્તતઃ । પર્યાલોચનમિત્યા-
 દિ, સ્યાદસત્યામૃષાભિધમ્ ॥ ૪૭ ॥ વ્યવહારાપેક્ષયૈવ, પૃથગેત-
 દુદીર્યતે । નિશ્ચયાપેક્ષયા સત્યેઽસત્યે વાઽન્તર્ભવેદિદમ્ ॥ ૪૮ ॥
 તથાહિ ॥ ગૌર્યાચ્યેત્યાદિસંકલ્પ, દમ્ભેન વિદધીત ચેત્ । અ-
 ન્તર્ભવેત્તદાઽસત્યે, સત્યે પુનઃ સ્વભાવતઃ ॥ ૪૯ ॥ સર્વમેતન્ના-
 વનીયં, વાગ્યોગેઽપ્યવિશેષતઃ । ભાવિતાશ્ચિન્તને ભેદા, ભાવ્યા-
 સ્તેઽત્ર તુ જલ્પને ॥ ૫૦ ॥ એવં મનોવચોયોગાઃ, સ્યુઃ પ્રત્યેકં ચ-
 તુર્વિધાઃ । તતો યોગાઃ પશ્ચદશ, વ્યવહારનયાશ્રયાત્ ॥ ૫૧ ॥

અર્થ-સત્યમનોયોગ-મૃષા (અસત્ય) મનોયોગ-સત્યમૃષા [મિશ્ર] મનો-
 યોગ-અને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર) મનોયોગ એ પ્રમાણે મનોયોગ ચાર
 પ્રકારનો છે, અને વચ્ચનયોગ પણ એ પ્રમાણેજ ચાર પ્રકારનો છે ॥૩૫॥
 ત્યાં સંતઃ [સત્] એટલે પદાર્થ અથવા મુનિઓ કહેવાય છે, તેઓને વિષે સાધુ
 એટલે હિતકારી એ મન તે સત્ય, અને તેથી વિપરીત તે અસત્ય. ॥ ૩૬ ॥ ત્યાં
 (પદાર્થોને) યથાર્થસ્વરૂપે ચિંતવવાથી (માનવાથી) પદાર્થોનું હિત મનાય છે, અને
 મુનિઓનું પણ હિત મનાય છે, કારણ કે (તે યથાર્થ ચિંતવન) મોક્ષ માર્ગનું
 એક (મુખ્ય) સાધન છે ॥૩૭॥ અથવા પોતાની મેલે અથવા વિમત્તિપત્તિ (વિવાદ)
 થયે છતાં કોઈ પદાર્થનું સ્વરૂપ સ્થાપવાને (નિર્ણય કરવાને) માટે સર્વજ્ઞ કહેલા

સ્વરૂપને અનુસારે ચિંતવન કરવું તે ? સત્યમનોયોગ ॥૩૮॥ જેમકે સત્ અને અસત્ સ્વરૂપવાળો [સ્વદ્રવ્યાદિ અપેક્ષા સત્ ને પરદ્રવ્યાદિ અપેક્ષા અસત્ એવો] જીવ શરીરમાં વ્યાપીને રહેલો છે, અને પોતાના કૃતકર્મનો ભોક્તા [ભોગવનાર] છે, ઇત્યાદિ(સત્સ્વરૂપ)ચિંતવન કરવું તે ? સત્યમનોયોગ કહેવાય. ॥૩૯॥ વહી મમ થયે છતે અથવા પરસ્પર વિરુદ્ધવિચાર (વિવાદ)થી યા સ્વભાવથી પદાર્થોને વિષે [પદાર્થ-વિષયક] સર્વજ્ઞ મતથી વિપરીત વિચારાય તે ૨ અસત્યમનોયોગ ॥૪૦॥ જેમકે જીવ નથી—જીવ એકાન્તે નિત્ય છે—વા અનિત્યજ છે—અથવા (કાયાથી) મ્હોટો (સર્વવ્યાપિ) છે—અથવા કાયાથી ન્હાનો (અણુસ્વરૂપ શ્યામાકતન્દુલ પ્રમાણ) છે—અકર્તા છે—ગુણરહિત છે—ઇત્યાદિ જે ચિંતવવું તે અસત્યમનોયોગ કહેવાય ॥૪૧॥ કંઈક સત્ય અને કંઈક અસત્ય એમ જે વન્ને ધર્મયુક્ત હોય તે વ્યવહારનયની અપેક્ષાથી ૩ સત્યમૃષા (મિશ્ર) મનોયોગ છે. ॥ ૪૨ ॥ જેમ અન્ય વૃક્ષો સહિત બીજાં અશોકનાં ઘણાં શાક્ર હોતે છતે આ અશોક વન છે ઇત્યાદિ જે ચિંતવવું તે મિશ્રમનોયોગ ॥૪૩॥ કેટલાએક અશોકવૃક્ષ હોવાથી સત્યપણું અને બીજાં વૃક્ષો પણ હોવાથી (તે નહિ કહેવાયી) અસત્યપણું પણ છે. ॥ ૪૪ ॥ વહી નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો એ અસત્યજ છે કારણકે એમાં વિચાર કરેલા સ્વરૂપવાળી વસ્તુનો અભાવ છે. ॥૪૫॥ વહી પદાર્થની (અમુક રૂપે છે એવું) સ્થાપન કરવાની ઇચ્છા વિના સ્વરૂપ માત્રનું જે વિચારવું તે પૂર્વે કહેલા (સત્ય અને અસત્યના) લક્ષણો નહિ ઘટવાથી તે વિચાર સત્ય નથી તેમ અસત્ય પણ નથી તે ૪ (અસત્યામૃષામનોયોગ.) ॥૪૬॥ જેમ ચૈત્રની પાસેથી ગાય માંગવી છે, તેની પાસેથી (અથવા ત્યાંથી) ઘડો લાવવો છે, ઇત્યાદિ વિચાર કરવો તે અસત્યામૃષા નામનો મનોયોગ છે ॥૪૭॥ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ એ (અસત્યામૃષા) મેદ જુદો ગણાય છે, અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો એ મેદ સત્યમાં કે અસત્યમાં અંતર્ગત થાય છે. ॥ ૪૮ ॥ તે આ પ્રમાણે—“ગાય માગવાની છે” ઇત્યાદિ વિચાર જો દંભ—કપટવદે કર્યો હોય તો અસત્યમાં અંતર્ગત થાય, અને જો સ્વભાવથીજ (સરજતાથી) કર્યો હોય તો પુનઃ સત્યમાં અંતર્ગત થાય છે ॥૪૯॥

૧ અર્થાત્ અશોકવન કહેવામાં વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો વિચાર કરેલો નથી માટે સત્યાસત્ય કહેવાય અને બીજા વૃક્ષોનો અભાવ નથી માત્ર અશોકવૃક્ષની અધિકતા હોવાથી અશોકની સુલ્યતાએ વનનું નામ અશોકવન કહેવાય પણા સંસ્કાર પૂર્વક જો “ અશોકવન છે ” એમ ચિંતવવામાં આવે તો તે સત્યમનોયોગ કહેવાય, કારણ જિનેશ્વરો પણ પણા વનને અપેક્ષા પૂર્વક અશોક વન કહે છે, ને તેમને મિશ્રયોગ નથી.

ए सर्वे स्वरूप वचनयोगमां कंइण फेरफार विना विचारवुं. अर्थात् जे [चार] भेद विचार(मनोयोग)ना संबंधमां दर्शाव्या ते (चारं भेद) अहिं बोलवा[वचनयोग] ना संबंधमां विचारवा. ॥५०॥ ए प्रमाणे मनोयोग ने वचनयोग प्रत्येक चार चार प्रकारना छे, तेथी व्यवहार नयनी अपेक्षाए १५ योग थया. ॥५१

किमु कश्चिद्विशेषोऽस्ति, भाषावाग्योगयोर्ननु । भाषाधिकारो यत्प्रोक्तः, सूत्रे वाग्योगतः पृथक् ॥ ५२ ॥ अत्रोच्यते ॥ युज्यते इति योगः स्यादिति व्युत्पत्तियोगतः । भाषाप्रवर्तको जन्तुयत्नो वाग्योग उच्यते ॥ ५३ ॥ भाषात्वेनापादिताया, भाषार्हद्रव्यसंत(ह)तिः । सा भाषा स्यादतो भेदो, भाषावाग्योगयोः स्फुटः ॥५४॥ तथोक्तमावश्यकवृहद्वृत्तौ ॥ “ गिणहइ य काइएणं निसिरइ तह वाइएण जोगेणं ”ति । (गृह्णाति च कायिकेन, निसृजति तथा वाचिकेन योगेन) अत्र कश्चिदाह ॥ तत्र कायिकेन गृह्णातीत्येतद्युक्तं, तस्यात्मव्यापाररूपत्वात्, निसृजति तु कथं वाचिकेन ?, कोऽयं वा वाग्योग ? इति, किं वागेव व्यापारापन्ना?, आहोश्चित्तद्विसर्गहेतुः कायसंरम्भ इति?, यदि पूर्वो विकल्पः स खल्वयुक्तः, तस्या योगत्वानुपपत्तेः, तथा च न वाक् केवला जीवव्यापारः, तस्याः पुद्गलमात्रपरिणामरूपत्वात्, रसादिवत्, योगश्चात्मनः शरीरवतो व्यापार इति, न च तथा भाषा निसृज्यते, किंतु सैव निसृज्यत इत्युक्तं, अथ द्वितीयः पक्षः, ततः स कायव्यापार एवेति कृत्वा कायिकेनैव निसृजतीत्यापन्नम्, अनिष्टं चैतद्, अत्रोच्यते, न, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, इह तनुयोगविशेष एव वाग्योगो मनोयोगश्चेति, कायव्यापारशून्यस्य सिद्धवत् तदभावात्. ततश्चात्मनः शरीरव्यापारे सति येन शब्दद्रव्योपादानं करोति स कायिकः, येन तु कायसंरम्भेण तान्येव मुञ्चति स वाचिक इति, तथा

येन मनोद्रव्याणि मन्यते स मानस इति, कायव्यापार एवायं व्यवहारार्थं त्रिधा विभक्त इत्यतोऽदोषः (सा. २४०) ॥

અર્થ-પ્રશ્ન-ભાષા અને વચનયોગમાં એવો શું કોઈ તફાવત છે ? કે જેથી સૂત્રમાં ભાષાનો અધિકાર વચ્ચનયોગથી અલગ વર્ણવેલો છે ! ॥ ૫૨ ॥

ઉત્તર-યુજ્યતે-જોડાય તે યોગ કહેવાય એવી વ્યુત્પત્તિના યોગથી ભાષાને પ્રવર્તવિનારો એવો જીવનો જે પ્રયત્ન તે વચ્ચનયોગ કહેવાય ॥ ૫૩ ॥ અને ભાષાપણે પરિણમેલી ભાષાયોગ્ય દ્રવ્યની (પુદ્ગલની) જે સંહતિ (સમૂહ) તે ભાષા કહેવાય છે, જે હેતુથી ભાષા અને વચ્ચનયોગનો ભેદ પ્રગટ રીતેજ છે. ॥ ૫૪ ॥ શ્રી આવશ્યક સૂત્રનો વૃદ્ધદૃષ્ટિમાં કહ્યું છે કે-“ કાયયોગવહે (ભાષાવર્ગીણને) ગ્રહણ કરે અને વચ્ચનયોગવહે બહાર કાઢે ” અર્થે કોઈક એવો પ્રશ્ન કરે છે કે-ત્યાં કાયયોગવહે (ભાષાવર્ગીણને) ગ્રહણ કરે તે તો યુક્ત છે, કારણકે તે કાયયોગ આત્માના વ્યાપાર રૂપ છે માટે, પરંતુ વચ્ચનયોગવહે બહાર કાઢે તે કેવી રીતે ?, અને વચ્ચનયોગ તે શું છે ?, શું વ્યાપારને પ્રાપ્ત થયેલી વાણી (તેજ વચ્ચનયોગ છે ?, કે બહાર નિકળવામાં નિમિત્તભૂત કાયાનો પ્રયત્ન તે વચ્ચનયોગ છે ?, જો પ્રથમનો વિકલ્પ લઈએ કે (વ્યાપ્ત થયેલી વાણી) તે વચ્ચનયોગ છે, તો તે વિકલ્પ અયુક્ત છે, કારણકે તે વાણીને યોગપણાની અનુવર્તિ છે (વાણીને યોગપણું ઘટતું નથી). બહાર નીકળેલી વાણી જીવનો વ્યાપાર નથી. કારણ કે તે વાણી તો રસાદિની પેઠે માત્ર પુદ્ગલપરિણામરૂપ છે. અને યોગ તેતો શરીરવાળા આત્માનો વ્યાપાર છે, અને તે વાણીવહે ભાષા (પુદ્ગલો) બહાર નીકળે નહિ, પરંતુ વાણી પોતેજ નીકળે છે એમ પહેલાં કહેલું છે. હવે જો બીજો પ્રશ્ન અંગીકાર કરીએ તો તે કાયાનો વ્યાપારજ છે તે કારણથી “કાયયોગવહે કરીને (ભાષા પુદ્ગલોને) બહાર કાઢે” એ ભાવ પ્રાપ્ત થયો અને એ ભાવ તો ઇષ્ટ નથી (માટે વચ્ચનયોગ વહે બહાર કાઢે એમ કહ્યું તે કેવી રીતે યુક્ત ગણાય ?) ઉત્તર — અધિપ્રાય નહિ જાણવાથી, અર્થે તમોએ કહ્યું તેમ નથી કારણ કે અર્થે વચ્ચનયોગ અને મનોયોગ તે કાયયોગ વિશેષજ છે કારણ કે જો તેમ ન હોય તો કાયાના વ્યાપારથી શૂન્ય (રહિત) એવા સિદ્ધાંતની પેઠે તેનો (મન વચ્ચનયોગનો) કાયયોગના અભાવે) અભાવ થાય. તે કારણથી (એ તાત્પર્ય છે કે) આત્માનો શરીરદ્વારા વ્યાપાર પ્રવર્ત્યે છતે જેના વહે (શરીરના જે વ્યાપારવહે) શબ્દપુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરે તે વ્યાપાર કાયયોગ કહેવાય, અને જે શરીર વ્યાપારવહે તે શબ્દપુદ્ગલોને બહાર કાઢે તે વચ્ચનયોગ કહેવાય. તેવીજ રીતે જે શરીર

વ્યાપ્તિ.સ્વરૂપે સ્વપ્રજ્ઞાતોને વિચાર તે ગત્યપોગ. અર્થાત્ વ્યવહારને માટે એ કા-
યયોગજ ત્રણ પ્રકારે (ભેદવાળો) થયેલો છે તે માટે (“વચનયોગવદે ચહાર કાઢે”) એ
વાત દોષ રહિત છે. (આ વાત વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં વિશેષ સ્પષ્ટ કરેલી છે.)

અથ પ્રસન્નતો ભાષાસ્વરૂપ વચ્ચિમ સાઽપિ હિ । ચતુર્વિ-
ધોક્તન્યાયેન, સત્યાઽસત્યાદિભેદતઃ ॥૫૫॥ સન્તો જીવાદયો
ભાવાઃ, સન્તો વા મુનયોઽથવા । મૂલોત્તરગુણાસ્તેભ્યો, હિતા
સત્યાઽભિધીયતે ॥ ૫૬ ॥ અયં ભાવઃ ॥ મુક્તિમાર્ગારાધની
યા, સા ગીઃ સત્યોચ્યતે હિતા । સા તુ સત્યાઽપ્યસત્યૈવ, યા-
ઽન્યેષામહિતાવહા ॥ ૫૭ ॥ અસત્યા તુ ભવેદ્ભાષા, મુક્તિમા-
ર્ગવિરાધની । દ્વિસ્વભાવા તૃતીયાઽન્યા, નારાધનવિરાધની ॥
૫૮ ॥ ઉક્તં ચ ॥ “સઘ્ધા હિયા સયામિહ સંતો મુનયો ગુણા
પયથા વા । તદ્વિવરીયા મોસા મીતા જા તદુભયસહાવા ॥
૥૧॥ અણહિગયા જા તીસુવિ સદો ઘ્ચિય કેવલો અસઘ્ધમુસા”
(સત્યા હિતા સતામિહ સન્તો મુનયો ગુણાઃ પદાર્થા વા । તદ્વિપ-
રીતા મૃષા મિથ્યા યા તદુભયસ્વભાવા ॥ ૧ ॥ અનધિગતા યા
તિસ્તૃષ્વપિ શબ્દશ્ચૈવ કેવલોઽસત્યમૃષા) ઇતિ । (સાં ૨૪૧)

અર્થ—હવે પ્રસંગથી ભાષાનું સ્વરૂપ કહું છું, તે ભાષા પણ પૂર્વોક્ત-
રીતિએ નિશ્ચયે સત્ય અને અસત્યાદિ ભેદથી ૪ પ્રકારની છે. । ત્યાં સંતઃ એટલે
જીવાદિ પદાર્થો અથવા સંતઃ એટલે મુનિઓ અથવા સંતઃ એટલે મૂઢ અને ઉત્તર-
ગુણ તેઓ પ્રત્યે જે હિતકારી ભાષા તે સત્યભાષા કહેવાય છે ॥૫૫-૫૬॥ તાત્પર્ય
એ છે કે—મોક્ષમાર્ગને આરાધન કરવા યોગ્ય તેવી હિતકારી ભાષા તે સત્ય કહે-
વાય છે, પરંતુ જે બીજાઓને અહિતકારી (મોક્ષમાર્ગને પ્રતિકૂળ) એવી સત્યભાષા
હોય તોપણ તે અસત્યજ છે ॥ ૫૭ ॥ મોક્ષમાર્ગને વિરાધવા વાળો જે ભાષા તે

૧ ભાષાનો સ્વાન્તર નિરન્તર ગ્રહણનિર્ગમ વિચાર મન્દ સીત્રપ્રયત્નોચ્ચરિત
ભાષાનું વ્યાપ્તિસ્વરૂપ, કેટલે સમયે લોકવ્યાપ્તિ ? યિગેરે વિચાર ઓવિશેષા-
વશ્યક-પ્રજ્ઞાપનાજી વિગેરે ગ્રન્થોચી જાણવો.

અસત્ય છે, અને તે સ્વભાવવાળી (મોક્ષમાર્ગને કંઈક આરાધવાવાળી અને કંઈક વિરાધવાવાળી) તે ત્રીજી (સત્યાસત્ય) ભાષા છે, અને (મોક્ષમાર્ગને) ન આરાધવા વાળી કે ન વિરાધવા વાળી એવી જે ભાષા તે અન્યભેદવાળી (અસત્યાઽમૃષા) ભાષા છે. ॥ ૫૮ ॥ કહ્યું છે કે—“ અર્હિ સત્ય પટલે સત્ત્વે હિતકારી, અને સત્ પટલે મુનિઓ-ગુણો-અથવા પદાર્થો જાણવા. (તે જાણેને જે હિતકારી તે સત્ય) અને તેથી વિપરીત તે અસત્ય, અને જે ઉભયસ્વભાવ વાળી હોય તે મિશ્ર, અને જે ભાષા જ જાણેને વિષે નહિ અધિકૃત થયેલી (અપ્રાપ્ત) હોય પરંતુ કેવળ શબ્દજ હોય તે અસત્યાઽમૃષા જાણવી. ” ॥ ૧ ॥

तत्र सत्या दशविधा, प्रज्ञप्ता परमर्षिभिः । एभिः प्रका-
रैर्दशभिर्वदन्न स्याद्विराधकः ॥५९॥ तथाऽऽहुः ॥ “जणवय १
सम्मय २ ठवणा ३ नामे ४ रूवे ५ पङ्कजसत्त्वे ६ अ ॥ वव-
हार ७ भाव ८ जोगे ९ दसमे ओवम्मसत्त्वे १० अ ॥ १ ॥”
[जनपदसंमतस्थापनानामरूपप्रतीत्यसत्यं च । व्यवहार-
भावयोगे दशमं औपम्यसत्यं च] (सा० २४२)
तस्मिंस्तस्मिन् जनपदे, वचोऽर्थप्रतिपत्तिकृत् । सत्यं जानपदं
पिच्चं, कोङ्कणादौ यथा पयः ॥ ६० ॥ भवेत्संमतसत्यं तद्, य-
त्सर्वजनसंमतम् । यथाऽन्येषां पङ्कजत्वेऽप्यरविन्दं हि पङ्कजम्
॥ ६१ ॥ तद्भवेत्स्थापनासत्यं, स्थापितं तत्प्रतीतिकृत् । यथे-
ककः पुरो बिन्दुद्वययुक्तः शतं भवेत् ॥६२॥ अर्हदादिविकल्पेन,
कर्म लेप्यादिकं हि यत् । स्थाप्यते तदपि प्राज्ञैः, स्थापनास-
त्यमीरितम् ॥ ६३ ॥ यद्यस्य निर्मितं नाम, नामसत्यं तु तद्भ-
वेत् । अवर्धयन्नपि कुलं, यथा स्यात्कुलवर्द्धनः ॥ ६४ ॥ तत्तद्-
वेषाद्युपादानाद्रूपसत्यं भवेदिह । यथाऽऽत्तमुनिनेपथ्यो. दा-
म्भिकोऽप्युच्यते मुनिः ॥ ६५ ॥ वस्त्वन्तरं प्रतीत्य स्याद्दीर्घ-
ताह्रस्वतादिकम् । यदेकत्र तत्प्रतीत्यसत्यमुक्तं जिनेश्वरैः ॥६६॥

दैर्घ्यं यथाऽऽनामिकाया, अधिकृत्य कनिष्ठिकाम् । तस्या एव
 च ह्रस्वत्वं, सध्वजाधधिकृत्य तु ॥ ६७ ॥ यथा चैत्रस्य पुत्रत्वं,
 स्यात्तत्पितुरपेक्षया । पितृत्वमपि तस्यैव, स्वपुत्रस्य व्यपेक्षया ॥
 ६८ ॥ विवक्षया यल्लोकानां, तत्सत्यं व्यवहारतः ॥ गलत्यमत्रं
 शिखरो, दह्यतेऽनुदरा कनी ॥ ६९ ॥ भूभृत्तत्स्थतृणादीना-मम-
 त्रोदकयोरपि । अविभेदं विवक्षित्वा, लोको ब्रूते तथाविधं ॥ ७० ॥
 संभोगबीजप्रभवो-दराभावे वदन्ति च । कन्यामनुदरां सत्य-
 मित्यादिव्यवहारतः ॥ ७१ ॥ भावो वर्णादिकस्तेन, सत्यं तु
 भावतो यथा । नैकवर्णोऽपि नीलस्य, प्रबलत्वाच्छुको हरित् ॥
 ७२ ॥ स्थूलस्कन्धेषु सर्वेषु, सर्वे वर्णरसादयः । निश्चयाद्व्यवहा-
 रस्तु, प्रबलेन प्रवर्तते ॥ ७३ ॥ योगोऽन्यवस्तुसंबन्धो, योगस-
 त्यं ततो भवेत् । छत्रयोगाद्यथा छत्री, छत्राभावेऽपि कर्हिचित्
 ॥ ७४ ॥ हृद्यं साधर्म्यमौपम्यं, तेन सत्यं तु भूयसा । काऽयेषु
 विदितं यद्व-त्तटाकोऽयं पयोधिवत् ॥ ७५ ॥ मृषाभाषापि दश-
 धा, क्रोधमानविनिःसृता । मायालोभप्रेमहास्य-भयद्वेषविनिः
 सृताः ॥ ७६ ॥ आख्यायिकानिःसृतास्तु, कथास्वसत्यवादिनः ।
 चौर्यादिनाभ्याख्यातोऽन्य, उपघातविनिःसृता ॥ ७७ ॥ त-
 थाहुः ॥ कोहे माणे माया लोभे पेज्जे तहेव दोसे य । हासे भय
 अक्खाइया, उवघाइया णिस्सिया दसमा ॥ ७८ ॥ (क्रोधे माने
 मायायां लोभे प्रेम्णि तथैव द्वेषे च ॥ हास्ये भये आख्यायि-
 कायां उपघातितनिःसृता दशमा ॥) (सा० २४३ ॥

अर्थ-त्यां सत्यभाषा महामुनिओए १० प्रकारनी कहेली छे, अने ए १०
 प्रकारोवहे भाषा बोलतो जीव विराधक न होय ॥ १९९ ॥ ते १० प्रकार कहे छे-
 १. जनपदसत्य, २. सम्मत सत्य-३. स्थापनासत्य-४. नामसत्य-५. रूपसत्य-६. प्र-

તીત્ય(અપેક્ષા) સત્ય-૭વ્યવહારસત્ય-૮ભાવસત્ય-૯યોગસત્ય અને ૧૦મું
 ઉપમાસત્ય ॥૧॥ તે તે દેશને વિષે [તેવા પ્રકારના] પદાર્થને ઓઝાવાવનારું જે વચન તે
 જનપદસત્ય (૧) કહેવાય, જેમકે કુંકળાદિ દેશમાં પાણીને પિચ્ચ કહેવામાં
 આવે છે ॥૬૦॥ જે સર્વલોકને સમ્મત (પ્રમાણ) થયેલું વચન છે તે સમ્મતસત્ય
 (૨) છે, જેમ પંક કાદવમાં જન્મવારૂપ પંકજ પર્ણ (ઘાસ દેડકા વગેરે) ધીજા પદાર્થો-
 માં છતાં પણ કમલનેજ પંકજ કહેવું ॥૬૧॥ તે વસ્તુની ઓઝાવાળ કરનારું જે કંઈ
 સ્થાપેલું હોય તે સ્થાપનાસત્ય(૩) કહેવાય, જેમ એકઠો આગઝલે બિંદુઓ સહિત હોય
 તો તે સો કહેવાય. ॥૬૨॥ અથવા આ અરિહંતાદિક છે એવા વિકલ્પપૂર્વક જે
 લેખ્યાદિક કર્મ (ચિત્રામણ વગેરે વસ્તુ) સ્થપાય તેને પણ બુદ્ધિમાનોજ સ્થાપના-
 સત્ય કહેલું છે ॥૬૩॥ જેનું જે નામ નિર્ણય કર્યું તેનું તે નામ નામસત્ય [૪] ક-
 હેવાય, જેમકે કુલ્લને નહિં વધારતા પુત્રને પણ કુલ્લવર્ધન નામથી બોલાવવો. ॥૬૪॥
 તે તે વેપાદિકનું પ્રદર્શન કરવાથી આદિ રૂપસત્ય (૫) કહેવાય છે, જેમ ધારણ કરેલા
 મુનિવેષવાળો દાંભિક હોય તોપણ મુનિ કહેવાય. ॥ ૬૫ ॥ ધીજી વસ્તુઓને આ-
 શ્રયિને જે લંબાઈ વા ઘોઝાઈ એકજ વસ્તુમાં કહેવાય તે જિનેશ્વરોજ પ્રતીત્યસત્ય
 (૬) કહેલું છે ॥૬૬ ॥ જેમ કનિષ્ઠા આંગળીની અપેક્ષાજ અનામિકા (કનિષ્ઠા પા-
 સેની) આંગળી દીર્ઘ કહેવાય, અને તેજ [અનામિકા] આંગળી મધ્યમા આંગ-
 લીની અપેક્ષાજ દૂસ્વ (ટુંકી) કહેવાય ॥ ૬૭ ॥ અથવા જેમ તેના પિતાની અપે-
 ક્ષાજ ચૈત્રને પુત્રપર્ણ છે, અને તેના (ચૈત્રના) પુત્રની અપેક્ષાજ તેનેજ પિતાપર્ણ પણ
 છે. ॥૬૮॥ લોકની વિવક્ષાવડે જે બોલાય છે તે વ્યવહારસત્ય (૭), જેમ વાસણ
 ગળે છે, પર્વત ઘટે છે, કન્યા પેટ વિનાની છે इत्यादि. ॥ ૬૯ ॥ કારણકે પર્વત અને
 પર્વતપર રહેલાં તુણ વગેરેનો તેમજ વાસણ અને પાણીનો અભેદ વિવક્ષીનેજ (કસેને
 એકરૂપ મળીને) લોકો તેવા પ્રકારે બોલે છે (માટે તે વ્યવહાર સત્ય છે), ॥૭૦॥
 સંભોગ બીજ વીર્ય)થી થવાવાળા (મર્ષોત્પત્તિવાળા) પેટના અભાવે કન્યાને પેટ વિનાની
 કહે છે इत्यादि સર્વ સત્ય વ્યવહાર સત્ય છે. ॥૭૧॥ ભાવ તે વર્ણાદિ (વર્ણ-
 ગંધ इत्यादि) તેના વડે જે સત્ય ઓઝાવાય તે ભાવસત્ય [૮] જેમકે પોપટ એક
 રંગવાળો નથી છતાંપણ લીલાવર્ણની પ્રબલતાથી (અધિકતાથી) પોપટ લીલા રંગ-
 વાળો કહેવાય છે ॥ ૭૨ ॥ એ પ્રમાણે સર્વે વાદરસ્કન્ધોમાં નિશ્ચયથી સર્વે વર્ણ-ગંધ
 વગેરે છે, પણ ધોલવાનો વ્યવહાર તો પ્રબલપણા વડેજ (જે વર્ણાદિ અધિક હોય
 તે વિશેષવડેજ) પ્રવર્તે છે. ॥૭૩॥ યોગ એટલે અન્ય પદાર્થનો સંબંધ તે સંબંધથી

(બોલાતું વચન) તે યોગસત્ય(૯)છે. જેમ છત્રના સંબંધથી છત્રી (છત્રવાળો) અને કોઈક વસ્તુ છત્ર ન હોય તો પણ (પેલાંની અપેક્ષા) છત્રી કહેવાય. ॥ ૭૪ ॥ ઘડી મનોહર એવું જે સરસ્વાપણું તે ઉપમા કહેવાય, તે ઉપમાવદે જે સત્ય તે ઉપમા-સત્ય (૧૦) છે, અને તે ઘણું સ્વર્હ કાવ્યોમાં પ્રસિદ્ધ છે, જેમકે આ તજાવ સમુદ્ર સરખું છે. ॥ ૭૫ ॥ હવે મૃષાભાષા પણ દશ પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે-૧ ક્રોધ-૨ માન-૩ માયા-૪ લોભ-૫ પ્રેમ-૬ હાસ્ય-૭ ભય-અને ૮ દ્વેષથી નીકળેલી ॥ ૭૬ ॥ તથા ૯ આખ્યાયિકાથી નીકળેલી તે કથા પ્રસંગે અસત્ય બોલનારની જાણવી, અને ચોરી વિગેરેના કલંકથી બીજા પ્રત્યે આઠ દેવા (સમ્બન્ધી) નીકળેલી ભાષા તે (દશમી) ૧૦ ઉપઘાતથી નીકળેલી ઉપઘાતભાષા જાણવી. કશું છે કે-ક્રોધથી-માનથી-માયાથી-લોભથી-પ્રેમથી-દ્વેષથી-હાસ્યથી-ભયથી-આખ્યાયિકાથી અને દશમી ઉપઘાતથી નીકળેલી [અસત્યભાષા] જાણવી. ॥ ૭૭-૭૮ ॥

સત્યામૃષાપિ દશધા, પ્રથમોત્પન્નમિશ્રિતા ૧ વિગતમિશ્રિતા ૨ ચાન્યો-ત્પન્નવિગતમિશ્રિતા ૩ ॥ ૭૯ ॥ જાવાજીવમિશ્રિતે દ્વે, સ્યાઽજીવાજીવમિશ્રિતા ૪-૫ । પ્રત્યેકમિશ્રિતા ૭૬-નન્ત-મિશ્રિતા ૮૬ દ્વાવિમિશ્રિતા ૯ ॥ ૮૦ ॥ અદ્વાદ્વામિશ્રિતે-૧૦ત્યત્ર, પ્રથમોત્પન્નમિશ્રિતા । ઉત્પન્નાનામનિશ્ચિત્ય, સંખ્યાનં વદતો ભવેત્ ॥ ૮૧ ॥ યથાત્ર નગરે જાતા, નૂનં દશાદ્યદારકાઃ । મૃતાસ્તાન્ વદતોઽપ્યેવં, ભવેદ્વિગતમિશ્રિતા ॥ ૮૨ ॥ એવં ચ ॥ ઉત્પન્નાંશ્ચ વિપન્નાંશ્ચ, યુગપદ્વદતો ભવેત્ । ઉત્પન્નવિગતમિશ્રા-હ્યો ભેદસ્તૃતીયકઃ ॥ ૮૩ ॥ શંખશંખનકાદીનાં, રાશૌ તાન્ જીવતો વહૂન્ । દૃઢાલ્પાંશ્ચ મૃતાન્ જીવ-રાશ્યુક્તૌ-જીવમિશ્રિતા ॥ ૮૪ ॥ તત્રૈવ ચ મૃતાન્ ભૂરીન્, દૃઢા સ્વલ્પાંશ્ચ જીવતઃ । અજીવરાશિરિત્યેવં, વદતોઽજીવમિશ્રિતા ॥ ૮૫ ॥ એતાવન્તોઽત્ર જીવન્ત, એતાવન્તો મૃતા इति । તન્નાનિશ્ચિત્ય વદતો જીવાજીવવિમિશ્રિતા ॥ ૮૬ ॥ અનન્તકાયનિકરં, દૃઢ્વા

પ્રત્યેકમિશ્રિતં । અનન્તકાયં તં સર્વં, વદતોઽનન્તમિશ્રિતા ॥
 ૮૭ ॥ એવં પ્રત્યેકનિકર--મનંતકાયમિશ્રિતં । પ્રત્યેકં વદતઃ સર્વં,
 ભવેત્પ્રત્યેકમિશ્રિતા ॥ ૮૮ ॥ અદ્ધા કાલઃ સ ચ દિનં, રાત્રિર્વા
 પરિગૃહ્યતે । યસ્યાંશમિશ્રિતા સાદ્ધા--મિશ્રિતા જાયતે યથા ॥
 ૮૯ ॥ કચ્ચન ત્વરયન્ કશ્ચિ--દ્વદેદુત્તિષ્ઠ ભો લઘુ । રાત્રિર્જાતેતિ
 દિવસે, રાત્રૌ ચ રવિરુદ્ગતઃ ॥ ૯૦ ॥ અદ્ધાદ્ધા ત્વેકદેશઃ સ્યા--
 દ્રાત્રેર્વા દિવસસ્ય વા ॥ સા મિશ્રિતા યયાઽદ્ધાદ્ધામિશ્રિતા સા
 ભવેદિહ ॥ ૯૧ ॥ કશ્ચિદ્યથાદ્યપૌરુષ્યાં, કચ્ચન ત્વરયન્ વદેત્ ।
 ત્વરસ્વ જાતો મધ્યાન્હ, એવમેવ નિશાસ્વપિ ॥ ૯૨ ॥

અર્થઃ--હવે સત્યાસત્યભાષા પણ ૧૦ પ્રકારની છે, તેમાં પહેલી
 ઉત્પન્નમિશ્રિત ૧, વીજો વિગતમિશ્રિત ૨, ત્રીજો ઉત્પન્નવિગતમિશ્રિત ૩
 ॥ ૭૯ ॥ જીવમિશ્રિત ૪-અજીવમિશ્રિત ૫-જીવાજીવમિશ્રિત ૬-પ્રત્યે-
 કમિશ્રિત ૭-અનંતમિશ્રિત ૮-અને (નવમી) અદ્ધામિશ્રિત ૯ છે, ॥ ૮૦ ॥
 તથા અદ્ધાદ્ધામિશ્રિત ૧૦. એ પ્રમાણે અર્થિ (૧૦ પ્રકાર છે) ત્યાં ઉત્પન્ન થયે-
 લાઓનો સંખ્યાનો નિર્ણય કર્યા વિના બોલનારને પ્રથમ ઉત્પન્નમિશ્રિત (નામની
 મિશ્ર ભાષા) છે. (૧) ॥ ૮૧ ॥ જેમ આ નગરમાં આજે નિશ્ચય ૧૦ શાઝકો જ-
 ન્મ્યા (એ ઉત્પન્ન મિશ્રિત ૧ ભાષા) તેમજ તેઓને એ પ્રમાણે (નિર્ણય વિના)
 મરેલા બોલનારને (આજે ૧૦ શાઝકો મરણ પામ્યા એમ બોલનારને) વિગત-
 મિશ્રિત નામની મિશ્રભાષા [૨] હોય. ॥ ૮૨ ॥ વળી એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયે-
 લા અને મરણ પામેલાઓને સમકાલે બોલનારને ઉત્પન્નવિગતમિશ્ર નામનો
 ત્રીજો મેદ [૩] હોય છે. ॥ ૮૩ ॥ જેમ શઙ્ગ (મોટા શઙ્ગ) અને શઙ્ગનક(શ્વ)
 (હુદ-નાના શઙ્ગ) વગેરેના ઢગલામાં તેઓને ઘણા જીવતા અને થોડા મરેલા દેખીને
 આ જીવરાશિ છે એમ કહેવામાં જીવમિશ્રિત ભાષા () જાણવી. ॥ ૮૪ ॥
 વળી તેજ ઢગલામાં ઘણાઓને મરેલા અને થોડાઓને જીવતા જોઈને આ અજીવ-
 રાશિ છે એમ બોલનારને અજીવમિશ્રિત નામની મિશ્રભાષા (૫) જાણવી.
 ॥ ૮૫ ॥ વળી તેજ ઢગલામાં નિર્ણય કર્યા વિના આટલા મરેલા છે ને આટલા
 જીવતા છે એમ બોલનારને જીવાજીવમિશ્રિત નામની મિશ્રભાષા (૬) જાણવી.

॥ ૮૬ ॥ વઢી પ્રત્યેક જીવો સહિત અનન્તકાયનો ઢગલો દેહીને તે સર્વને આ અનન્તકાય છે એમ બોલનારને અનંતમિશ્રિત ભાષા [૭] છે. ॥૮૭॥ એ પ્રમાણે અનન્તકાય સહિત પ્રત્યેક જીવનો રાશિ જોડને સર્વને આ પ્રત્યેક રાશિ છે, એમ બોલનારની પ્રત્યેકમિશ્રિત ભાષા (૮) છે. ॥ ૮૮ ॥ અડ્ઢા એટલે કાલ અને તે દિવસ અથવા રાત્રિરૂપ ગ્રહણ કરાય છે. તેમાં જેનો (જે કાલનો) અંશ મિશ્રિત હોય તે અડ્ઢામિશ્રિત ભાષા (૯) થાય છે. ॥૮૯॥ જેમ કોઢક માણસ કોડને જલદી કરતો બોલે કે હે ભાડ ! જલદી ડઢ રાત્રિ પહો એમ દિવસે બોલે, અને રાત્રે (રાત્રિ છતાં) સૂર્ય ડગ્યો (માટે જલદી ડઢ) એમ બોલે (તે અડ્ઢા-મિશ્ર ભાષા (૯) છે.) ॥ ૯૦ ॥ અડ્ઢાડ્ઢા એટલે રાત્રિનો અથવા દિવસનો એક ભાગ, જે વહે (જે ભાષા વહે) તે (ભાગ રૂપ અડ્ઢાડ્ઢા) મિશ્રિત થયેલી હોય તે અર્ધિ અડ્ઢાડ્ઢામિશ્રિત ભાષા (૧૦) જાણવી. ॥૯૧॥ જેમ કોઢક પુરુષ પહેલા પ્રશ્નમાં બીજા કોડ પુરુષને જલદી કરતો કહેકે તું ડતાવલ કર કારણકે મધ્યાહ્ન થયો, એ પ્રમાણે રાત્રિને બિષે પળ [મધ્ય રાત્રિ થડગડ] કહે (તે અડ્ઢાડ્ઢામિશ્ર ભાષા) છે. ॥ ૯૨ ॥ આ પ્રમાણે મિશ્રભાષાના ૧૦ ભેદસ્થરૂપ કશું.

યા ત્વસત્યામૃષાભિરૂયા, ભાષા સાપિ જિનેશ્વરૈઃ । પ્રજ્ઞ-
સા દ્વાદશવિધા, વિવિધાતિશયાન્વિતૈઃ ॥ ૯૩ ॥ આમન્ત્રણ્યા-
જ્ઞાપની ચ, યાચની પ્રચ્છની તથા । પ્રજ્ઞાપની પ્રત્યારૂયાની,
ભાષા ચેચ્છાનુકૂલિકા ॥ ૯૪ ॥ અનભિગૃહીતા ભાષા-ભિગૃ-
હીતા તથા પરા । સંદેહકારિણી ભાષા, વ્યાકૃતાવ્યાકૃતા તથા
॥ ૯૫ ॥ હે દેવેત્યાદિ તત્રાઢ્યા, દ્વિતીયા ત્વમિદં કુરુ । તૃતી-
યેદં વદસ્વેતિ, તુર્યાજ્ઞાતાર્થનોદનં ॥ ૯૬ ॥ પચ્ચમી તુ વિની-
તસ્ય, વિનેયસ્યોપદેશનં । યથા હિંસાયાં નિવૃત્તા, જંતવઃ સ્યુ-
શ્ચિરાયુષઃ ॥ ૯૭ ॥ ડક્તં ચ ॥ પાણિવહાઓ નિયત્તા, હવંતિ
દીહાઢયા અરોગા ય । એમાડ પન્નત્તા; પન્નવળી વીયરાયેહિં
॥ ૯૮ ॥ [પ્રાણિવધાન્નિવૃત્તા ભવન્તિ દીર્ઘાયુષોઢરોગાશ્ચ ।
એવમાદિ પ્રજ્ઞસા પ્રજ્ઞાપની વીતરાગૈઃ] (સા૦ ૨૪૪) પછી

તુ યાચમાનસ્ય, પ્રતિષેધાત્મિકા ભવેત્ । સસમી પૃચ્છતઃ
 કાર્યે, સ્વીયાનુમતિદાનતઃ ॥ ૧૧ ॥ કાર્યે યથાઽરભમાણઃ,
 કશ્ચિત્કંચન પૃચ્છતિ । સ પ્રાહેદં કુરુ લઘુ, મમાપ્યેતન્મતં
 સત્ત્વે ! ॥ ૧૪૦૦ ॥ ઉપસ્થિતેષુ વહુષુ, કાર્યેષુ યુગપદ્યદિ ।
 કિમિદાનીં કરોમીતિ, કશ્ચિત્કશ્ચન પૃચ્છતિ ॥ ૧ ॥ સ
 પ્રાહ સુન્દરં યત્તે, પ્રતિભાતિ વિધેહિ તત્ । ભાષાઽનભિગૃ-
 હીતાશ્ચ, સા પ્રજ્ઞતા જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૨ ॥ અભિગૃહીતા તત્રૈવ,
 નિયતાર્થાવિધારણમ્ । યથાઽધુનેદં કર્તવ્યં, ન કર્તવ્યમિદં પુનઃ
 ॥ ૩ ॥ અનેકાર્થવાદિની તુ, ભાષા સંશયકારિણી । સંશયઃ
 સિ(સૈ)ન્ધવસ્યોક્તૌ, યથા લવણત્રાજનોઃ ॥ ૪ ॥ વ્યાકૃતા તુ ભ-
 વેન્નાષા, પ્રકટાર્થાભિધાયિની । અવ્યાકૃતા ગમ્भीરાર્થાઽથવા-
 ઽવ્યક્તાક્ષરાશ્ચિતા ॥ ૫ ॥ આઘાસ્તિસ્ત્રો દશવિધાસ્તુર્યા દ્વાદ-
 શધા પુનઃ । દ્વિચત્વારિંશદિત્યેવં, ભાષાભેદા જિનૈઃ સ્મૃતાઃ ॥
 ૬ ॥ સ્તોકાઃ સત્યગિરઃ શેષાશ્ચયોઽસક્લયગુણાઃ ક્રમાત્ । અભા-
 વકાશ્ચતુર્ભ્યોઽપિ, સ્યુરનન્તગુણાધિકાઃ ॥ ૭ ॥ ઇતિ યોગાઃ ॥ ૩૧ ॥

અર્થઃ—વઢી જે અસત્યામૃષા નામની ભાષા છે તે પણ વિવિધ
 પ્રકારના અતિશયષાઢા જિનેશ્વરોળ ૧૨ પ્રકારની કહી છે, ॥ ૧૩ ॥
 (તે આ પ્રમાણે—) આમન્ત્રણી—આજ્ઞાપની—યાચની—પૃચ્છની—તથા પ્રજ્ઞા-
 પની—પ્રત્યાશ્ચયાની ભાષા વઢી ઇચ્છાનુકૂલ—અનભિગૃહિત ભાષા તથા
 બીજી અભિગૃહીતા—સંદેહકારિણી ભાષા—તથા વ્યાકૃત અને અવ્યાકૃત
 ભાષા (૧૨ પ્રકાર છે.) ॥ ૧૪-૧૫ ॥ ત્યાં હે દેવ ! ઇત્યાદિ (સમ્બોધન વચનો)
 પહેલી (આમન્ત્રણી) ભાષા (૧), તું આ કર ઇત્યાદિ બીજી (આજ્ઞાપની) ભાષા (૨),
 આ વસ્તુ મને આપ ઇત્યાદિ ત્રીજી (યાચની) ભાષા (૩), અને અજાણ્યા અ-
 ર્થની પ્રેરણાવાઢી (અજાણી વાત પૂછવા રૂપ) ચોથી (પૃચ્છની) ભાષા (૪) છે.
 ॥ ૧૬ ॥ અને વિનયવાન્ શિષ્યને જે ઉપદેશ અપાય જેમ કે—“ દિંસાથી નિવૃત્ત
 થયેલા માણીઓ દીર્ઘ આયુષ્યવાઢા થાય છે” તે પાંચમી [પ્રજ્ઞાપની] ભાષા [૫]

છે. ॥૧૭॥ કહ્યું છે કે--“પ્રાણી વધથી વિરામ પામેલા જીવો દીર્ઘ આયુષ્યવાળા અને નિરોગી હોય છે, ઇત્યાદિ ભાષા ચીત્તરાગ ભગવાને પ્રજ્ઞાપતી નામની કહેલી છે ” ॥૧૮॥ વલી મારનારને નિષેધ કરવારૂપ ભાષા છટ્ટો (પ્રત્યાઘ્યાની-નામની) (૬) છે, અને કાર્ય પૂછનારને પોતાની સમ્મતિ આપવાથી સાતમી (ઇ-ચ્છાનુલ્લોમ(કૂલ) નામની) ભાષા(૭) છે. ॥૧૯॥ જેમ કાર્યને આરમ્ભ કરતો કોઈ પુરુષ કોઈકને પૂછે, તો તે કહે કે હે મિત્ર ? આ કાર્ય શીઘ્ર કરો, મારે પણ એ કાર્ય સમ્મત (૩૭) છે, (૫૩-ચ્છામિશ્ર ઇમો ભાષા) છે. ॥૧૮૦૦॥ જ્યારે એકી વચ્ચે ઘણાં કાર્ય આવી પડે ત્યારે હવે કયું કાર્ય કરું? એમ કોઈક પુરુષ કોઈકને પૂછે ॥૧૮૦૧॥ તો તે કહે કે તને જે ટીક લાગે તે કર, એમ કહેવું તે અનભિગૃહીતા નામની ભાષા (૮) જાણવી. ॥૧૮૦૨॥ અને એજ સમ્બન્ધમાં નિર્ણય કરેલા કાર્યને દર્શાવવા ચાલી, જેમ હાલમાં આ કાર્ય કરવું અને આ કાર્ય ન કરવું (એમ કહેવારૂપ) અભિગૃહીતા નામની ભાષા [૯] જાણવી. ॥૧૮૦૩॥ વલી જે ભાષા અનેક અર્થ સૂચવવા ચાલી હોય તે સંશયકારિણી ભાષા (૧૦) છે, જેમ સૈંધવ કહેવામાં લૂણ અને ઘોઢાનો સંશય થાય (કારણકે “ સૈંધવ ” શબ્દનો અર્થ લૂણ વિશેષ અને ઘોઢા એ બન્ને થાય છે.) ॥૧૮૦૪॥ વલી જે ભાષા સ્પષ્ટ અર્થને કહેવાવાળી હોય તે વ્યાકૃત ભાષા (૧૧), અને ગમ્भीર અર્થ અથવા અસ્પષ્ટ અક્ષરવાળી તે અન્યાકૃત ભાષા [૧૨] કહેવાય. ॥૧૮૦૫॥ એ પ્રમાણે રહેલી ત્રણ (સત્ય-અસત્ય-ને મિશ્ર) ભાષા દશ દશ ભેદવાળી અને ચોથી (વ્યવહાર) ભાષા ૧૨ ભેદવાળી તે સર્વ મલી આવાના ૪૨ ભેદ શ્રી જિનેશ્વરોએ કહેલા છે. ॥૧૮૦૬॥ સત્યવચન યોગ વાળા જીવો સર્વથી અત્યંત છે, અને શેષ ત્રણ ભાષાવાળા અનુક્રમે અસત્યગુણા છે, અને ચારેથી પણ અભાષક (એકેન્દ્રિયને સિદ્ધ મલીને સર્વ) જીવો અનન્તગુણા અધિક છે. ॥૧૮૦૭॥ એ પ્રમાણે યોગદ્વાર કહ્યું. ॥ હનિ યોગદ્વારમ્ ॥૧૧॥

॥ યોગભેદ યન્ત્રકમ્ ॥

મનોયોગ ભેદ ૪

૧ સત્યમનોયોગ

૨ અસત્યમનોયોગ

૩ મિશ્ર (સત્યાસત્ય) મનોયોગ

૪ વ્યવહાર (અસત્યામૃતા) મનોયોગ

वचनयोग भेद ४ प्रतिभेद ४२

(१) सत्य वचनयोग (१०)

१ देशसत्य वचनयोग.	६ प्रतीत्य सत्य वच०
२ सम्मतसत्य वचन ,	७ व्यवहार सत्य वच०
३ स्थापना सत्य वच०	८ भाव सत्य वच०
४ नाम सत्य वच०	९ योग सत्य वच०
५ रूप सत्य वच०	१० उपमा सत्य वच०

(२) असत्य वचनयोग (१०)

१ क्रोधनिःसृत वच०	६ हास्य निःसृत वच०
२ मान निःसृत वच०	७ भय निःसृत वच०
३ माया निःसृत वच०	८ द्वेष निःसृत वच०
४ लोभ निःसृत वच०	९ आख्यायिका निःसृत वच०
५ प्रेम निःसृत वच०	१० उपघात निःसृत वच०

(३) मिश्र वचनयोग (१०)

१ उत्पन्न मिश्रित वच०	६ जीवाजीव मिश्रित वच०
२ विगत मिश्रित वच०	७ प्रत्येक मिश्रित वच०
३ उत्पन्न विगत मिश्रित वच०	८ अनंत मिश्रित वच०
४ जीवमिश्रित वच०	९ अद्धा मिश्रित वच०
५ अजीव मिश्रित वच०	१० अद्धाद्धा मिश्रित वच०

(४) व्यवहार वचनयोग (१२)

१ आर्यत्रयी वच०	७ इच्छानुकूलिक वच०
२ आज्ञापनी वच०	८ अनभिगृहित वच०
३ याचना वच०	९ अभिगृहित वच०
४ पृच्छना वच०	१० संदिग्ध वच०
५ प्रज्ञापन वच०	११ व्याकृत वच०
६ मत्याख्यान वच०	१२ अव्याकृत वच०

काययोग ७

१ औदारिकमिश्र काययोग	४ वैक्रिय काय०
२ औदारिक काय०	५ आहारकमिश्र काय०
३ वैक्रियमिश्र काय०	६ आहारक काय०
	७ तैजसकामेण काय०

के के जीवाः कियन्तः स्युरितिदृष्टान्तपूर्वकम् । निरूपणं यत्तन्मानमित्यत्र परिकीर्तितम् ॥८॥ ३२ । परस्परं कतिपयस-जातीयव्यपेक्षया । वक्ष्यते याऽल्पबहुता, साऽत्र ज्ञेया कनीय-सी ॥ ९ ॥ ३३ । भूयांसो दिशि कस्यां के, जीवाः कस्यां च केऽल्पकाः । एवरूपाऽल्पबहुता, विज्ञेया दिगपेक्षया ॥१०॥३४ । प्राप्य पृथ्व्यादित्वमङ्गी, जघन्योत्कर्षतः पुनः । कालेन याव-ताऽऽप्नोति, तद्भावं स्यात्तदन्तरम् ॥ ११ ॥ ३५ । विवक्षित-भवात्तुल्येऽतुल्ये च यद्भवान्तरे । गत्वा भूयोऽपि तत्रैव, यथासं-भवमागतिः ॥ १२ ॥ जघन्यादुत्कर्षतश्च, वारानेतावतो भवेत् । इत्यादि यत्रोच्यतेऽसौ, भवसंवेध उच्यते ॥ १३ ॥ ३६ । सर्वजा-तीयजीवानां, परस्परव्यपेक्षया । वक्ष्यते याऽल्पबहुता, महा-ल्पबहुताऽत्र सा ॥ १४ ॥ ३७ । भवतु सुगमं द्वारैरेभिः सदा-गमशोभनैर्नगरमिव सश्रीकं जीवास्तिकायनिरूपणम् । विम-लमनसां चेतांसोह प्रविश्य परां मुदं, दधतु विविधैरर्थैर्व्यक्ती-कृतैश्च पदे पदे ॥१५॥ हरिणी ॥ विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्त्तिविज-यश्रीवाचकेन्द्रान्तिषद्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपाला-त्मजः । काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे, सर्गो निगलितार्थसार्थसुभगः पूर्णस्तृतोयः सुखम् ॥ १६ ॥

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे तृतीयः सर्गः समाप्तः ॥

૩૨ માનદ્વારમ્ ॥ કયા કયા જીવો કેટલા છે ? એમ દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક જે નિરૂપણ કરવું તે અહિં માન (પ્રમાણદ્વાર) કહેલું છે. ॥ ૧૪૦૮ ॥

૩૩ અલ્પબહુત્વદ્વારમ્ ॥ ઘણી પરસ્પર કેટલાક સ્વજાતીય જીવોની અપેક્ષા જે અલ્પબહુત્વ આગળ કહેવાશે તે લઘુ અલ્પબહુત્વ. ॥ ૧૪૦૯ ॥

૩૪ દિગલ્પબહુત્વદ્વારમ્ ॥ કયા જીવો કઈ દિશિમાં વધારે ? અને કયા જીવો કઈ દિશિમાં અલ્પ હોય ? એવા પ્રકારનું જે અલ્પબહુત્વ કહેવું તે દિશાની અપેક્ષા અલ્પબહુત્વ (દિશ્યલ્પબહુત્વ) કહેવાય. ॥ ૧૪૧૦ ॥

૩૫ અન્તરદ્વારમ્ ॥ જીવ પૃથ્વીકાયાદિપણ પામીને પુનઃ જેટલા જઘન્ય વા ઉત્કૃષ્ટકાંઠે તે ભાવ (પૃથ્વીકાયાદિપણ) પામે તે અન્તર કહેવાય ૧૪૧૧ ॥

૩૬ ભવસંવેધ દ્વારમ્ ॥ ત્રિવક્ષિત (અમુક) ભવમાથી બીજા તુલ્ય (તેજ) વા અતુલ્ય (ખિન્ન) ભવમાં જડીને પુનઃ પણ તેજ ભવમાં યથાયોગ પળે જઘન્યથી વા ઉત્કૃષ્ઠથી આટલીવાર આગમન થાય इत्यादि સ્વરૂપ જેમાં કહેવાય છે તે ભવસંવેધ કહેવાય. ॥ ૧૪૧૨-૧૪૧૩ ॥

૩૭ મહાલ્પબહુત્વદ્વારમ્ ॥ સર્વ જાતના જીવોમાં પરસ્પરની અપેક્ષાએ (સર્વ જીવ મેદોનું સમુદાય પળે) જે અલ્પબહુત્વ કહેવાય તે અહિં મહાલ્પબહુત્વ કહેવાય. ॥ ૧૪૧૪ ॥ (આ પ્રમાણે સર્વ દ્વારોનું સ્વરૂપ કહ્યું)

શોભા [લક્ષ્મી] યુક્ત નગરની જેમ જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણ ઉત્તમ આંગમે કરી મનોહર આ (ઉપર ચતાવેલ ૩૭) દ્વારોએ કરી સુસ્થે ગમ-જ્ઞાન થયા (મુસ્થે પામવા-સમજવા) લાયક થાઓ, આ જીવાસ્તિકાયનિરૂપણરૂપ નગરમાં નિર્મલ મનવાળા (વિદ્વાનો-અકલુપિત-નીતીમંપન્ન જીવો) ના અન્તઃકરણો પ્રવેશ કરીને પદે પદે (પગલે પગલે) સ્પષ્ટ કરાણલ વિવિધ પદાર્થોવડે ઉત્કૃષ્ટ દર્પને ધારણ કરો

૧ જીવાસ્તિકાયનિરૂપણ પદ્યમાં યથાર્થ સકલ જીવોના સ્વરૂપાવયોધરૂપ જ્ઞાનલક્ષ્મી, નગરપદ્યમાં વ્રજ્યાદિલક્ષ્મી.

૨ જીવાસ્તિકાય નિરૂપણપદ્યમાં ઉત્તમનિદ્ધાન્તસાક્ષિઓથી સુંદર અથવા ઉત્તમ પ્રકારના જ્ઞાને કરી મનોહર પણ ઉપર ચતાવેલા ૩૭ દ્વારોરૂપ દરવાજા, નગરપદ્યમાં ઉત્તમ પુરુષોના આઘશાપ કરી સુંદર અથવા ઉત્તમ રીતે (કોઈ જાતની અન્યાયાદિ પોઢા ન થાય તેથી રીતે) અથનું જંથું ખેમાંથી ધાય તેવા મનોહર દરવાજા.

૩ જીવાસ્તિકાયનિરૂપણપદ્યમાં સુસ્થે કરી જાણવું, સમજવું, પામવું, નગર પદ્યમાં જથું, પામવું, વસવું, વિગેરે.

[જેમ સુખે જવા લાયક સત્તમનગરમાં ન્યાયયુક્ત જીવોના અન્તઃકરણો પ્રવેશ કરી ને સ્થાને સ્થાને સ્પષ્ટ થયેલ] (કોઈપણ અન્યાય પામે નહિ તેવા સુદ્ધા થયેલ) જુદી જુદી જાતના પદાર્થોવડે હર્ષ પામે છે તેમ આ જીવાસ્તિકાયનિરૂપણમાં પણ વિદ્વાનોના અન્તઃકરણો પેસીને સ્થાને સ્થાને સ્પષ્ટ કરેલા વિવિધ પદાર્થોવડે વત્કુલ આનન્દને પામો

વિશ્વને આશ્ચર્ય પમાડનારી કીર્તિવાળા શ્રીજ્ઞાનાદિ લક્ષ્મી (શોભા) યુક્ત વાચકોના ઇન્દ્ર પટલે ઉપાધ્યાયમાં અગ્રેસર શ્રીકિર્તિવિજય મહારાજના શિષ્ય અને (સાંમારિક સમ્બન્ધથી) રાજશ્રી માતાના પુત્ર અને શ્રીતેજપાલ પિતાના પુત્ર, શ્રીવિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય મહારાજ નિશ્ચયથી જે કાવ્ય વિસ્તારતા [રચતા] હવા, તે નિશ્ચય કરેલું જે જગત્ તેના પદાર્થો અથવા નિશ્ચિત થયેલા એવા જગત્ના પદાર્થો દર્શાવવાને દીપક સમાન અથવા જગતના તત્ત્વોને પ્રકાશ કરવામાં નિશ્ચલ [અવાધિત] દીપક સમાન આ કાવ્યમાં સિદ્ધાન્તમાંથી સારરૂપે કરેલા અર્થસમૂહવડે સૌભાગ્યવાળો (ભવ્યજીવોને બહાલો લાગતો) આ ગ્રીજો સર્ગ સુખે કરીને સમાપ્ત થયો. ॥ ૧૬ ॥

પીયૂષપ્રતિમોપદેશપ્રતિબોધિતાકશ્ચરનરપત્યુદ્ધોપિતાહિંસાસત્ક-અનાદિર્સ-
સિદ્ધશ્રીજૈનસહસ્રાક્ષાકશ્રીશત્રુઝયાદિતીર્થાયસતોદોષણાસત્કપ્રદસસ્ફુરન્માના-
દિસન્માનસમલક્ષ્મ-જગદ્ગુરુચિરુદ્ધારક-મહાપ્રભાવધીતપાગચ્છાશ્ચાર્યમ-
દ્વારકશ્રીવિજયહીરમૂર્તિશ્વરશિષ્યમહોપાધ્યાયશ્રીકિર્તિવિજયગણિવિનેયાવતંસ-
નાનાવિધગ્રન્થસન્દોહપ્રણયનલબ્ધ યશઃકીર્તિશ્રવણીકૃતદિલ્લખાન્ડલ મહોપાધ્યાય-
શ્રીવિનયવિજયગણિયિગચિત્તસ્ય-દ્રવ્યાદ્યનુયોગમયમિદ્ધાન્તશાસ્ત્રસમૂહસંવાદિ-
તસ્ય-તદુપનિષદ્ભૂતસ્યે-નિમ્બિલતત્ત્વપ્રકાશનૈકપ્રવૃત્તિનિમિત્તસ્ય-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-
કાલ-ભાવેનિત્યતુર્વિભાગોપલક્ષિતસ્ય લોકપ્રકાશાભિધેયસ્યમ્ય ગ્રન્થમ્યાદિમ-
વિભાગરૂપે દ્રવ્યલોકપ્રકાશે શાસ્ત્રનત્ત્વપ્રદર્શકચન્ચિત્તવિસ્તૃતવિશેષવિવાગ-
લક્ષ્મણગુર્જરભાગાનુવાદવિમુખિતોઽયં

॥ તૃતીયઃ સર્ગઃ સમાપ્તઃ ॥

તૃતીયસર્ગ

નિષ્કર્ષઃ

{ દ્વારેઃ સમગ્રિજાતા ચૈરુક્તાઃ સંભારિણોઽક્લિન્નઃ ॥

{ સર્ગે તૃતીયકે તેષાં, દ્વારણામતિવિસ્તૃતિઃ ॥ ૧ ॥